

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI

**19. YÜZYILDAN GÜNÜMÜZE
TÜRKİYE’DE İKTİDARA MÜDAHALELER
VE DARBELER ULUSLARARASI
SEMPOZYUMU
BİLDİRİLER KİTABI**

21-23 Mart 2018 / YOZGAT

BİLDİRİLER

CİLT 2

**Yayına Hazırlayan
SELCAN KOÇASLAN**

ANKARA - 2019

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayım, tercüme ve iktibas hakları **Atatürk Araştırma Merkezi**'ne aittir.

19. Yüzyıldan Günümüze Türkiye'de İktidara Müdahaleler ve Darbeler
Uluslararası Sempozyumu (2018:Yozgat)

19. yüzyıldan günümüze Türkiye'de iktidara müdahaleler ve darbeler
uluslararası sempozyumu: bildiriler; Yozgat, 21-23 Mart 2018/ yay. haz.: Selcan
Koçaslan. __Ankara: AKDTYK Atatürk Araştırma Merkezi, 2019.

2.c.:res.:tbl.:grf.;24cm. __ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
Atatürk Araştırma Merkezi yayını)

ISBN: 978-975-17-4235-3 (Tk.)

ISBN: 978-975-17-4236-0 (1.c)

ISBN: 978-975-17-4237-7 (2.c)

1. ASKERİ DARBELER __ TÜRKİYE

2. ASKERİ DARBELER __ TARİH

3. TÜRKİYE __ SİYASET VE DEVLET YÖNETİMİ

4. TÜRKİYE __ DARBELER __ TARİH

I.Koçaslan, Selcan, yay. haz. II.E.a. III.E.a.: 19. Yüzyıldan... IV.Seri

320.0956

İNCELEYENLER : Prof. Dr. Mehmet CANATAR
Prof. Dr. Hasan Tahsin FENDOĞLU

KİTAP SATIŞ:

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

Mağaza : Bayındır 1 Sok. Nu: 24/6 Kızılay / ANKARA

Tel : 009 (0312) 285 55 12

Belgegeçer : 009 (0312) 285 65 73

e-posta : bilgi@atam.gov.tr

web : http://www.atam.gov.tr

e-mağaza : e-magaza.atam.gov.tr

ISBN : 978-975-17-4235-3 (Tk.)

978-975-17-4237-7 (2.c)

İLESAM : 19.06.Y.0150-601

BASKI SAYISI : 1000 adet

BASKI HAZIRLIK: Erdal Basım Yayın Dağıtım Ltd. Şti.
0532 673 95 15

BASKI : Diyanet Vakfı Matbaası

İÇİNDEKİLER

Sempozyum Kurulları XIII

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı / *President of Atatürk
Research Center*

Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN..... XVII

Bozok Üniversitesi Rektörü / *Rector of Bozok University*

Prof. Dr. Salih KARACABEY XXV

Yozgat Valisi / *Yozgat Governor*

Kemal YURTNAÇ..... XXVII

BİLDİRİLER

Kahramanlarının (Gazilerinin) Gözüyle 15 Temmuz Darbe

Girişimi / *According to Heroes (Ghazisghazis) July 15 Coup Attempt*

Dr. Cihan KILIÇ 3

Sosyolojik Boyutlarıyla Türkiye’de Askeri Müdahaleler ve 15

Temmuz Darbe Girişimi / *Sociological Dimensions of the Military*

Interventions in Turkey and 15 July Coup Attempt

Prof. Dr. D. Ali ARSLAN – Uzm. Sosyolog Gülten ARSLAN 17

Merkez-Çevre Etkileşimi Bağlamında Türkiye’de Darbe Olgusu / The Phenomenon of Coup in Turkey in the Context of Center-Periphery Interaction	
Doç. Dr. Fahri YETİM	41
Darbelerin Dinî Meşrûlaştırımı: Cumhuriyet Sonrası Türkiye Örneği / Religious Legitimatization For Coups: The Example Of The Post Republic Turkey	
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ.....	59
15 Temmuz Gecesi Kars’ta Yaşananlar ve Demokrasi Nöbetleri / The Events That Occurred on the Night of 15 July in Kars, and The Democracy Watches	
Prof. Dr. Selçuk URAL	73
Rus Uzmanlar Gözünden 15 Temmuz Darbe Girişiminin Neden ve Sonuçları / Reasons and Consequences of the July 15 Coup Attempt by Russian Experts	
Dr. Öğr. Üyesi Şir Muhammed DUALI	103
Türkiyədə 15 İyul Dövlət Çevrilişinə Cəhd Azərbaycan Mətbuatında 15 İyul Darbe Girişimi Azərbaycan Basınında / 15 July Coup Attempt In Azerbaijan Media	
Ph.D. Aynurə Paşayeva	115
12 Eylül 1980 Askeri Darbesi’nin Sıkıyönetim Uygulamaları ve Toplum Denetleme Çabası / 12 September 1980 Strict Governance Practices And Community Supervision Of Military Coup Efforts	
Araştırma Gör. Yasin ERCİLSİN.....	137
Askeri Cunta Yargulamaları ve Demokratikleşmeye Etkileri: 12 Eylül Darbe Davası / Military Coup Trials And Their Contribution To Democratization: September 12 Coup Case	
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül KARS KAYNAR	165

Darbe Dönemlerinin Siyasi ve Toplumsal Yapısının Sinemadaki Sunumu: 12 Eylül Örneği / <i>Presentation of Political and Social Structure of the Coup Periods in the Cinema: Example of September 12</i>	
Dr. Öğr. Gör. Lokman ZOR.....	193
12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesinin Haber Metinlerine Yansıması: Yazılı Basın Üzerine Bir İnceleme / <i>Reflections of the September 12, 1980 Military Intervention to News Texts: A Review of the Written Press</i>	
Uzm. Susun GÖREN KEKEÇ – Doç. Dr. Raci TAŞCIOĞLU.....	213
1980 Askeri Darbesi'nden 15 Temmuz 2016'ya Kadar Süreç İçinde FETÖ / PDY'in Kamu ve Siyasi Yapıya Yönelik Yerleşme Faaliyetleri / <i>The Settlement Activities Of Pattern And Politics In The Process Up To 15th July 2016 From The 1980 Military Darbase To Public And Political Buildings</i>	
Yrd. Doç. Dr. Murat KÖYLÜ.....	259
İngiliz Belgelerine Göre Türkiye'de 1960, 1971 ve 1980 Askeri Darbeleri / <i>The Military Coups of 1960, 1971 and 1980 in Turkey According to British Documents</i>	
Prof. Dr. Behçet Kemal YEŞİLBURSA	287
Askeri Darbeler ve Medya: Radyo Bildirisinden Face Time'a Darbelerde Medyanın Değişen Rolü / <i>Military Coups and Media: The Changing Role of The Media From the Radio Declaration to Face Time Implementation</i>	
Doç. Dr. Yavuz BAYRAM.....	351
12 Eylül Askeri Darbesi'nin Türk Dış Politikasına Etkisi (1980-83) / <i>Impacts of 12 September Military Coup on Turkey's Foreign Policy (1980-83)</i>	
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN.....	367

12 Eylül 1980 Darbesinin Türk İşçilerinin Avrupa Topluluğu'nda Serbest Dolaşımı ve Almanya'daki Türkler Üzerindeki Etkisi / The Impact of the Coup D'état of 12 September 1980 on the Free Movement of Turkish Workers in the European Community and on the Turkish People in Germany Uzm. Kemal ÖZDEN.....	383
1980 Askeri Rejim Hükümeti'nin Kamu Harcamaları / The Public Expenditures of 1980 Military Regime Government Dr. Öğr. Üyesi. Berkan KARAGÖZ – Arş. Gör. Özlem BAPBACI	417
Antalya Basınında 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi (1 Ocak 1980-31 Aralık 1980) / The 12 September 1980 Military Coup in Antalya Press (January 1, 1980 – December 31, 1980) Doktora Öğr. Faysal MAYAK.....	445
Türkiye'de 12 Mart Muhtırası Sonrası Toprak Reformu Gerçekleştirme Teşebbüsü ve Neticeleri (Mart 1971 - Aralık 1971) / The Attempt for Realization of Land Reform After The March 12th Memorandum And Its Outcomes in Turkey (March 1971-December 1971) Doç. Dr. İsmet TÜRKMEN.....	499
Bir Muhtıra İle Bir Tarım Ürünü İlişkisi / An Agricultural Product And A Memorandum Relation Dr. Hasan SAYILAN	553
Türkiye'de Sol ve 9 Mart 1971 Darbe Girişiminin İdeolojik-Siyasal Arka Planı / Leftism in Turkey and Ideological-Political Background of 9 March 1971 Coup Attempt Dr. Ali ŞAHİN	577

- Türkiye’de Askeri Müdahalelere Sermaye Çevresi Açısından Bir Yaklaşım** / *An Approach to Military Coups With Regard to Capital Sphere in Turkey*
Dr. Meltem TEKEREK.....621
- 27 Mayıs Askeri Darbesinin Gölgesinde Cemal Gürsel’in Cumhurbaşkanı Seçilmesi** / *The Selection of Cemal Gürsel as President in the Shadow of Military Coup of May 27th*
Yrd. Doç. Dr. Şerif DEMİR.....657
- ‘Ak Devrim’ Üzerinden 27 Mayıs İhtilalini Okumak** / *Reading May 27th Coup with Regard to ‘White Revolution’*
Prof. Dr. Yasemin DOĞANER.....683
- Romanya Diplomasinde ve Basınında Türkiye’deki 27 Mayıs 1960 Darbesi** / *The Romanian Diplomacy and Press Concerning the Turkish Coup D’état of May 27th, 1960*
Assc. Prof. Liliana BOŞCAN709
- 27 Mayıs 1960 Askeri Müdahalesi’nden Sonra Sivilleşen Yönetime Darbe Girişimleri: 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları** / *Coup Attempt Against Civilian Administration After 27 May 1960 Military Intervention: 22 February 1962 And 21 May 1963 Operations*
Dr. Ayşe ERYAMAN733
- 27 Mayıs Darbesi’nden Sonra Türkiye’nin Ekonomi Politikasındaki Değişim; “Planlı Kalkınma Dönemi”** / *The Change In Turkey’s Economy Policy After The Coup Of May 27th: “Planned Development Period”*
Dr. Özkan DEMİR.....775

27 Mayıs Askeri Müdahalesinin Türkiye İktisadi Politikalarına Etkisi / The Effects of 1960 Military Intervention on Economic Policies of Turkey Dr. Öğr. Gör. İhsan Seddar KAYNAR	803
27 Mayıs 1960 Müdahalesini Meşrulaştırma Çabaları Kapsamında Cami ve Din Görevlilerinin Rolü / Mosque and Religious Officials' Role in the Scope of Efforts to Legitimate 27th May 1960 Intervention Yrd. Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA	827
27 Mayıs 1960 Darbesinin Meşrulaştırma Aracı Propaganda Yayınları / Propaganda Publications As a Means of Legalizing the May 27 1960 Coup Yüksek Lisans Öğr. Çağhan SARI	845
Yassıada Mahkemelerinde Demokrat Parti Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar Hakkında Açılan Gayrimeşru Servet İktisabı Davası / The Case Against Democrat Party Ministry of Health Lütfi Kırdar Accusing Him of Acquisition Illegitimate Fortune in Yassıada Courts Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI.....	879
Darbe Mağduru Bir Genelkurmay Başkanı: Orgeneral Mustafa Rüştü Erdelhun / A Coup Victim Chief Of General Staff: General Mustafa Rüştü Erdelhun Prof. Dr. Hamit PEHLİVANLI.....	905
27 Mayıs Askeri Darbesi ve Eski Sağlık Bakanı Nafiz Körez / 27 May Military Coup and the Former Minister of Health Nafiz Körez Prof. Dr. Sadık SARISAMAN – Yüksek Lisans Öğr. Hatice YILMAZ	933

- 27 Mayıs 1960 Darbe Sürecinde Kıbrıs ve Büyükelçi Emin Dirvana / Cyprus and Ambassador Emin Dirvana in Cyprus During 27 May Coup Period**
Prof. Dr. Ulvi KESER965
- 27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları / 27 May Coup and Manner of Academicians of the Period Towards Coup**
Doç. Dr. Doğan DUMAN 1013
- Türkiye’de Darbe ve Darbe Girişimlerinin Akademik Literatüre Yansıması / The Reflection of Coup and Coup Attempts on the Academic Literature in Turkey**
Prof. Dr. Coşkun POLAT – Doç. Dr. Mehmet Ali AKKAYA 1043
- 1960 ve 1980 Darbelerinin Üniversiteye Etkileri / The Effects of the Military Coups of 1960 and 1980 on University**
Dr. Yasemin TÜRKKAN TUNALI..... 1081
- Günümüz Ortaöğretim Tarih Ders Kitaplarında Darbeler ve İktidara Müdahaleler (1800–2017) / Coups and Power Interventions in Contemporary Secondary Education Turkish History Textbooks (1800–2017)**
Dr. Öğr. Üyesi Ümmügülsüm CANDEĞER..... 1123
- Darbe Kelimesinin Etimolojisi / The Grammar Of Coup!**
Dr. Öğr. Üyesi Maşallah TURAN 1149
- 1960 Darbesinde Orduda Tasfiye: Eminsü Derneği ve Faaliyetleri / The Liquidation In The Army During 1960 Coup: Eminsü Association And Its Activities**
Doç. Dr. Celil BOZKURT 1175

- Türkiye’de Yeniden Demokrasiye Geçiş Süreci: Kasım 1983 Genel Seçiminin CIA Perspektifinden Analizi** / *The Transition to Democracy in Turkey: An Analysis of the November 1983 General Election From the CIA’s Perspective*
Dr. Öğr. Üyesi Yasin COŞKUN 1197
- Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi** / *Army-Policy Relations During Transition Period To Multi-Party Policy*
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe AYDIN..... 1223
- Türkiye’de Demokratik Süreci Tehdit Eden Faktörler - Askeri Müdahale ve Darbe Faktörlerine Analitik Bir Bakış** / *Threatening Factors in the Democratic Process in Turkey -An Analytical Perspective on the Intervention of the Army and the Coup*
PHD Student Amir İMANİ 1249
- Tanzimat Dönemi’ne İlk Muhalif Tepki: Kuleli Vak’ası (Tevkif ve Cezalandırmalar)** / *The First Opposing View in the Tanzimat Reform Era: The Event of Kuleli (The Arrestment and Punishments)*
Prof. Dr. Osman AKANDERE – Okutman Hasan Ali POLAT 1287
- Meşrutiyet, Hürriyet veya İhtilal Bağlamında Kuleli Vak’ası (14 Eylül 1859)** / *The Kuleli Event in the Context of Constitutional Monarchy, Freedom or Revolution (14 September 1859)*
Dr. Öğr. Gör. Fatma UYGUR..... 1313
- XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Yönetime Müdahalelerin Rus Tarihlerine Yansıması** / *XIX. Reflection in the Ottoman Government in the Century Period to the Rus Days*
Doç. Dr. Cavid QASIMOV 1339

31 Mart Vakası'nın Bir Sebebi Olarak Kadın Hareketleri / The Women's Movements as a Reason of the 31 March Incident Dr. Öğr. Üyesi İsmigül ÇETİN.....	1361
Babıâli Baskını Sonrasında İttihat Terakki İdaresinin Müslüman Esnafla İlişkisi / The Relationship Between the Committee of Union and Progress and Muslim Artizans in the Aftermath of 1913 Ottoman Coup D'état Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN	1391
Bâbîâli'de Bulunan Alman Görevlilerin Yazıları Işığında Babıâli Baskını / The Bab-i Ali Attack Under the Light of the German Officials' Inscriptions Prof. Dr. Mustafa ÇOLAK – Prof. Dr. Recep KARACAKAYA.....	1417
Bab-ı Ali Baskını ve Etrafındaki Gelişmelerin “Molla Nasreddin” Dergisine Yansıması / Bab-ı Ali Attack and Description of Surrounding Processes in “Molla Nasraddin” Yrd. Doç. Dr. Nizami VELİYEV.....	1431
II. Meşrutiyet'in İlanı'ndan Sonra Asker-Siyaset İlişkilerinde İlk Kriz ve Askerlerin Kâmil Paşa'nın İktidardan Düşürülmesine Etkisi / The First Crisis In The Relationship Between Military Officials and Political Authorities Following the Declaration of the Second Constitutional Period and the Effects of Military Officials on the Overthrow of Kamil Pasha Government Prof. Dr. Ahmet Ali GAZEL.....	1457
Sempozyum Fotoğrafları	1483

**27 MAYIS 1960 ASKERİ MÜDAHALESİ'NDEN SONRA
SİVİLLEŞEN YÖNETİME DARBE GİRİŞİMLERİ: 22 ŞUBAT
1962 ve 21 MAYIS 1963 HAREKÂTLARI**

Ayşe ERYAMAN*



ÖZET

27 Mayıs 1960 müdahalesinin hemen ardından yönetimi ele alan Milli Birlik Komitesi'nin girişimleriyle, kısa sürede yönetimin sivilleştirilmesi için yeni anayasanın hazırlanarak seçimlere gidilmesini sağlamak adına Kurucu Meclis oluşturulmuş ve Kurucu Meclis tarafından hazırlanan yeni anayasa tasarısı 9 Temmuz 1961'de halk oylamasına sunulurken kabul edilmiştir. Daha sonra gerçekleştirilen 1961 genel seçimi sonunda Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel tarafından hükümeti kurma görevi en çok oyu alan CHP'nin başkanı sıfatıyla İsmet İnönü'ye verilmiş, sonuçta CHP ile AP arasında Türk parlamento tarihinde ilk koalisyon hükümeti kurulmuştur. Zor şartlar içinde kurulmuş olan ortak hükümet, karşısına dizilmiş olan bir dizi sorunları çözmek zorunda kalmıştır. Bilhassa siyasi yasaklılara af getirilmesi hem hükümet içinde hem de ordunun yüksek kademelerinde huzursuzluk yaratmıştır. AP'nin af konusundaki ısrarı ordunun radikal subayları arasında huzursuzluğa neden olmuş ve 22 Şubat 1962'de Ankara'da Harp Okulu Komutanı Albay Talat Aydemir'in liderliğindeki küçük rütbeli subaylar tarafından bir ihtilal hareketine girişilmiştir. Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 Darbesi'nden sonra sivilleşen yönetime karşı, yaşanan siyasi istikrarsızlıklar ve 27 Mayıs Darbesi'nin hedefine ulaşmamış olması gerekçesi ile girişilen 22 Şubat 1962 ve yine İkinci Koalisyon Hükümeti döneminde siyasi durumun gerginleşmesine karşı tepki olarak ortaya çıkan 21 Mayıs 1963 harekâtları incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır. Analiz sonucunda, darbe girişiminin özellikle ordunun alt kademesindeki subaylar tarafından benimsendiği ve Hava Kuvvetleri tarafından desteklenmediği tespit edilmiştir. Ayrıca hükümetin asker arasındaki huzursuzluktan haberi olduğu ve

*Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, erylama-nayse@hotmail.com

bu huzursuzluğu gidermek için Başbakan İnönü'nün girişimlerinin de darbe taraftarlarının gücünü zayıflattığı görülmüştür. Sonuçta, harekâtlar ordunun tamamı tarafından benimsenmediğinden hükümete sadık Hava Kuvvetleri'nin duruma hâkim olması ile bastırılmıştır. Böylece ordu içindeki radikal gruplar tarafından demokratik rejimi tasfiye etmek amacıyla gerçekleştirilen bu girişimlerin engellemesi ile henüz sivilleşen yönetime karşı yeni bir müdahalenin önü alınmış, ardından kurulacak diğer bir koalisyon hükümeti ile Türk siyasi hayatında yeni bir geçiş süreci tamamlanabilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 22 Şubat 1962 Harekâtı, 21 Mayıs 1963 Harekâtı, Talat Aydemir, Darbe

**COUP ATTEMPT AGAINST CIVILIAN ADMINISTRATION
AFTER 27 MAY 1960 MILITARY INTERVENTION: 22
FEBRUARY 1962 AND 21 MAY 1963 OPERATIONS**

ABSTRACT

The Constituent Assembly was formed with the initiative of the National Unity Committee, which took up the administration immediately after the military intervention on 27 May 1960, in order to ensure that the new constitution was prepared and elected for the civilianization of the administration in a short time and the draft of the new constitution prepared by the Constituent Assembly was adopted by the public in 9 July 1961. At the end of the general election in 1961, President Cemal Gürsel gave İsmet İnönü as the chairman of the CHP who took the most votes to form the government; the first coalition government was established between the CHP and the AP in the history of the Turkish parliament. The joint government, which was established under difficult conditions, had to solve a series of problems. Especially political forbidden amnesty has created uneasiness both within the government and at higher levels of the army. AP's insistence on forgiveness has caused unrest among the radical officers of the army and in 22 February 1962, a revolt was attempted in Ankara by small-rank officers under the leadership of Colonel Talat Aydemir, Commander of the War Academy. In this study, attempts were made to examine and evaluate the operations of 22 February 1962, which started with the political instability and the reason that the 27 May coup did not reach its target, against the civilian governance after the 27 May 1960 coup and the operations of 21 May 1963, which emerged as a reaction to the tension of the political situation in the second coalition government. As a result of the analysis, it was determined that the coup attempt was adopted by the officers at the lower level of the army and not supported by the Air Force. It was also seen that the government was informed of the unease among the soldiers and that Prime Minister İnönü's initiatives for this disquiet have weakened the coup supporters. After all; since the operations were not adopted by the entire army, it was suppressed by the initiative of the air force. Thus, a new intervention against civilian administration has been pre-

vented with the intervention of these attempts to liquidate the democratic regime by radical groups within the army, then with another coalition government to be established, a new transition period could be completed in Turkish political life.

Key Words: 22 February 1962 Operation, 21 May 1963 Operation, Talat Aydemir, Coup

Giriş

Türkiye'de 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesinin ardından ilki 1924'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın, ikincisi 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması ile çok partili yaşama geçiş dönemleri yaşanmıştır. Bu ilk girişimlerin başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Türkiye'de 1930-1945 yılları arasında tek partili bir sistem hâkim olmuştur.¹ Zamanla tek partili rejimin, toplumun çeşitli sosyal ve siyasi ihtiyaçlarını karşılamak konusunda tamamen yetersiz olduğunun görülmesi ve siyasi gelişmelerle demokrasi taraftarı ülkelerin İkinci Dünya Savaşı'ndaki zaferlerinin etkisiyle Halk Partisi Hükümeti, rejimi bir miktar liberalleştirmek ihtiyacını duymuştu. Hükümetin bu yoldaki kararı, muhalefetin açığa çıkmasında büyük rol oynamış, Halk Partisi'nden çekilen bazı kimseler 1946'da Demokrat Parti'yi kurmuşlardır. Böylece Türkiye'de çok partili bir siyasal hayata geçilebilmiştir.² 1950 seçimleri ile yönetimi devralan Demokrat Parti'nin özellikle iktidarının ikinci yarısında giriştiği anti demokratik uygulamalara tepki olarak gelişen olaylar sonunda 27 Mayıs 1960 tarihinde, kendilerine Milli Birlik Komitesi (MBK) adını veren bir grup genç subay ordu adına ülke yönetimine el koymuştur.³

Böylece 27 Mayıs 1960'tan 25 Ekim 1961'e, yani yeni anayasaya göre seçilen parlamentonun ilk toplantı gününe kadar yaklaşık bir buçuk yıl sürecek olan 27 Mayıs askeri yönetimi başlamış oluyordu.⁴ MBK tarafından Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gür-

¹ Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Drl. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s. 174.

² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 520.; 1945-1950 dönemi yaşanan siyasi gelişmeler için ayrıca bkz. Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

³ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004, s. 553.

⁴ 25 Ekim 1961'de yapılan seçimlere kadar MBK'nın en önemli eylemleri DP'lilerin yargılanması ile ordu ve üniversitede uygulanan tasfiyelerdir. Hikmet Özdemir, "Siyasi Tarih (1960-1980)", **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 10. Basım, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 233.

sel'in MBK başkanlığı, hükümet başkanlığı ve Milli Savunma Başkanlığı'nı eline aldığı yeni kabine kurulmuştur. Mayıs askeri müdahalesinden sonra yönetimi devralan MBK'nın önünde bekleyen en önemli görev, kimin ülkeyi yöneteceğine ve yeni fiili durumun yasal statüsünün ne olacağına karar vermektir.⁵ MBK bir an önce demokratik bir anayasa yapıp seçimlere gitmek istiyordu. Bu çerçevede yeni anayasanın hazırlanarak seçimlere gidilmesi için alınan Kurucu Meclis oluşturma kararı hayata geçirilmiş ve 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclis çalışmalarına başlamıştır.⁶

Yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis, 6 Ocak 1961'de çalışmaya başladıktan yaklaşık bir ay sonra siyasi parti faaliyetlerine izin vermiştir. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Cumhuriyet Köylü Millet Partisi (CKMP)'nin yanında çok sayıda yeni parti kurulmuştur. Bu partiler içerisinde en fazla dikkate değer olanı, Demokrat Parti'nin devamı olarak görülen Adalet Partisi (AP), Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Türkiye İşçi Partisi (TİP)'dir.⁷ Ardından Kurucu Meclis tarafından hazırlanan anayasa tasarısı, 9 Temmuz 1961'de halk

⁵ MBK'yı oluşturan subaylar arasında daha en başından itibaren görüş ayrılığı mevcuttu. 1960 müdahalesinden önceki örgütlenme dönemlerinde bölünmeye yol açmamak için görüş farklılıkları pek gündeme getirilmemiş olmasına rağmen 27 Mayıs'tan sonraki günlerde askeri komite içinde anlaşmazlıklar başlamıştı. Bu noktada genel olarak MBK içinde iki eğilimin ortaya çıktığı görülmektedir. Aşırıları olarak da nitelendirilebilecek birinci eğilimdekiler, ülkeyi askeri rejim ile yönetmek istiyorlardı. Aşırıları olarak adlandırılan 21 subaydan 14'ü, 13 Kasım 1960'ta tasfiye edilerek yurt dışına gönderileceklerdir. İhlalliler olarak nitelendirilebilecek ikinci eğilimdekiler ise, hukuki ve siyasi düzenlemeler yapıldıktan sonra hemen seçimlere gidilerek, bir an önce parlamentoya iktidarın teslimini istemekteydiler. Eroğul, a.g.m., s. 207.

⁶ Sina Akşin, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 242.; 7 Aralık 1960'ta MBK'da kabul edilen yasaya göre Kurucu Meclis iki bölümden oluşuyordu: MBK ve Temsilciler Meclisi. Buradaki Temsilciler Meclisi, genel oya dayalı seçimle gelen bir organ değildi. Ama temsil niteliğini yaygın tutmak için o günkü şartlarda mümkün olanlar yapılmıştır. 67 ilde siyasi partilerin (DP dışında) ve çeşitli meslek kesimlerinin temsilcileri seçilmiştir. Bkz. Seçil Karal Akgün, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 2009, S 43, s. 438vd.

⁷ Mustafa Erdoğan, **Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2003, s. 107.

oylamasına sunulmuş ve oylamaya katılanların yüzde 60,4'ü tarafından kabul edilerek Türkiye'nin 1960-1980 dönemindeki anayasası olmuştur.⁸ 1961 Anayasası demokrasiyi korumak için yeni kurumlar getirmiştir. Bu noktada yasama organı Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu diye adlandırılan iki ayrı meclisten kuruludur. Bu organlardan Millet Meclisi, seçilen 450 milletvekilinden oluşurken; Senato, genel oyla seçilen 150 üye, cumhurbaşkanınca seçilen 15 üye ve tabii üyelerden teşekkül etmekteydi. MBK başkan ve üyeleri de Cumhuriyet Senatosu'nun tabii üyeleridir.⁹

Anayasanın kabulü ardından, Kurucu Meclis tarafından 21 Temmuz 1961'de alınan karar gereğince seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde yapılmıştır. 1961'de yapılan genel seçimlerin sonucuna göre, oyların yüzde 62'sini CHP'ye karşı olan ve DP'nin tabanını temsil eden AP ile CKMP ve YTP almışlardır.¹⁰ CHP, oyların ancak yüzde 36,7'sini alarak 450 sandalyeli Meclis'te 173 sandalye kazanmıştır.¹¹ Seçimlerden sonra Cumhurbaşkanı Gürsel tarafından seçim sonuçlarını endişe ile karşılayan ordunun da tesiriyle hükümeti kurma görevi 10 Kasım 1961'de CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'ye verilmiştir. Çalışmalar sonucunda CHP-AP ortaklığıyla 20 Kasım 1961'de Birinci İnönü Koalisyon Hükümeti kurulmuştur.¹²

Bu çalışmada 27 Mayıs Darbesi'nden sonra sivilleşen yönetime karşı girişilen 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları, darbe konularının temel kaynağı olarak değerlendirilebilecek hatırat eserlerden incelenen dönemin olayları içinde yer alan Talat Aydemir, Dündar Seyhan, Orhan Erkanlı, Bedii Faik, Can Kaya İsen, Erdoğan Örtülü gibi kişilerin hatıratlarına ve dönemin basınına dayalı olarak incelenmeye ve değerlendirilmeye çalışılmıştır.

⁸ Özdemir, **a.g.e.**, s. 239.

⁹ Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 2. Baskı, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1973, s. 237vd.

¹⁰ Özdemir, **a.g.e.**, s. 242.

¹¹ Metin Heper, **Türkiye'nin Siyasal Hayatı**, Çeviren: Kadriye Göksel, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 180.

¹² Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 362.

1-) 22 Şubat 1962 Harekâtı

a-) Harekâta Götüren Olaylar

27 Mayıs Darbesi, subayların gerçekleştirdiği ortak bir eylem olmasına rağmen, ordudaki muhafazakârlarla radikaller arasında 1950'lerde askeri komplonun ilk günlerindeki mevcut bölünme 27 Mayıs Darbesi'nden sonrada devam etmiştir. Asker içindeki bu hizipler arasındaki çatışmalar darbeden sonra ilk olarak MBK üyelerinin kimler olacağı konusunda belirlemiştir. Darbeyi izleyen günlerde belirlenen MBK üyeleri arasında 27 Mayıs harekâtının bazı önde gelen kişileri yoktu. Liste dışında bırakılanlar arasında "eski devrimci" ve harekâtın gerçekleştiği sırada yurtdışı görevlerde bulunan Talat Aydemir,¹³ Dünder Seyhan ve Sadi Koçuş gibi isimler yer alıyordu. Konuyla ilgili olarak 27 Mayıs Darbesi'ni gerçekleştiren subaylar arasında ve darbeden sonra MBK içinde yer alan Erkanlı şu ifadelerle yer verir: *Kendilerinin mutlaka komiteye alınacaklarından emin olan, 1955-56 yıllarından beri bizimle çalışan arkadaşlarımız mecburen komite dışında kaldılar. Zira 27 Mayıs günü Türkiye'de değildiler, yabancı ülkelerde vazifeli idiler, bu arkadaşlar bizi sonuna kadar affetmediler. 22 Şubat ve 21 Mayıs Ayaklanmaları'nı tertiplədiler...*¹⁴

¹³ Talat Aydemir, 1920 yılında doğdu. 1937 yılında Kuleli Askeri Lisesi'nden mezun olduktan sonra Harp Okulu'na girdi. 1939'da okulunu bitirdi ve kıta hizmetine gitti. Bir müddet sonra kurmaylık sınavını kazanarak Yıldız'da Akademi tahsiline başladı. Bu sırada, Alparslan Türkeş'le tanışmıştı. Aydemir, beraber Elazığ'dayken Türkeş'i 1960 ihtilalini gerçekleştirmek üzere kurulan teşkilâta tavsiye etmiştir. Aydemir, 27 Mayıs 1960 ihtilalini gerçekleştirmek için kurulan ihtilalci organizasyonun 1956'daki ilk dört kurucusundan biridir. Kendisi sonra Kore'ye gittiği için 27 Mayıs ihtilaline katılmak ve MBK'ya girmek imkânını kaybetmiştir. Kore'den Türkiye'ye 27 Mayıs ihtilâli başarıya ulaştıktan sonra döndü. Arkadaşları olan ordu içindeki komiteciler, onu Harb Okulu Komutanlığı'na getirmişlerdir. Aydemir, ilk endişeyi Alparslan Türkeş'in tasfiyesi sırasında duydu. Harb Okulu'nun başına Türkeş tarafından getirilmiş bir Türkeşçi olarak bilindiğinden emeklilik muamelesi düşünüldü. Fakat diğer komite üyeleri bunu durdurmuşlardır. **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s. 7.

¹⁴ Orhan Erkanlı, **Anılar..., Sorunlar..., Sorumlular...**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 21-22.; Erkanlı'nın, 27 Mayıs'tan sonra MBK'nın kuruluş süreci ile ilgili olarak şu ifadelerle yer verdiği görülmektedir: "27 Mayıs akşamı Türkiye'nin her yerinde, DP iktidarı yıkılmış ve askeri yönetim iş başına gelmişti. MBK denen hükmi şahsiyet, Türkiye'de iktidarı ele geçiren kişiler kimlerdi? Herkes bunu merak ediyor, birbirine

27 Mayıs'tan sonra MBK Başkanı Gürsel ve general arkadaşlarının, Alparslan Türkeş'in de içinde yer aldığı 14 radikalî uzaklaştırılması, ordunun orta ve alt subayları arasında, bütün muhaliflerin MBK'dan uzaklaştırılacağı endişesini yaratmıştı. Bunlar arasında Faruk Güventürk, Talat Aydemir, Dünder Seyhan, Refik Tulga da vardı. Bu gelişmelere tepki olarak ordu içindeki radikaller, bir baskı grubu olarak Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) isminde bir yapı oluşturdular.¹⁵ Söz konusu yapının, özellikle radikallerin saf dışı bırakılması gibi girişimleri konusunda MBK üzerinde baskı kurdukları görülmüştür. Bu noktada SKB içinde yer alan Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'in yurt dışına tayin edilmesi yapılan baskı sonucu engellenebilmişti.¹⁶ SKB'nın etkisinin bu şekilde artması üzerine MBK ve Genelkurmay, 28 Haziran'da Silahlı Kuvvetler'e bir genelge göndererek sadakat yemini yapmasını istemiş, ancak daha sonra gelişen olaylar düşünülüğünde, yeminin, Aydemir ve arkadaşlarını müdahale fikrinde vazgeçirmeye yetmediği anlaşılmaktadır.¹⁷

soruyor, fakat cevap alamıyordu. Aslında bu soruların doğru cevapları da yoktu, biz dahi hakiki durumu bilmiyorduk... Komiteyi resmen kurmaya karar verdik... Sekiz kişilik bir heyet seçildi, heyete ben de dâhildim. Bütün bu işler olurken Sayın Gürsel, sessiz sedasız bakıyor, olumlu olumsuz bir şey söylemiyordu. Bizi ilk günlerde dağıtıp, iktidarı tek başına ele almamakla o mu hata etti? Yoksa Gürsel'e Devlet Başkanlığı, Komite Başkanlığı, Başbakanlık, Silahlı Kuvvetler Başkomutanlığı gibi tarihte Atatürk dâhil kimsese verilmeyen görev ve yetkileri vermekle biz mi hata ettik?... Sonunda sekiz kişinin oy birliği ile 38 kişilik liste meydana geldi. Artık Türkiye'nin kaderi belirsiz bir süre için 38 kişinin eline terk edilmişti." Erkanlı, **a.g.e.**, s. 18vd.

¹⁵ Güventürk'ün ifade ettiğine göre, kendisi, Gürler ve Tulga SKB'yı ordu içinde radikal bir baskı grubu olarak 1960'da İstanbul'da kurmuşlardı. Diğer yandan Aydemir ve Seyhan ise Ankara'daki Mürted Üssü'nde 70 alt rütbeli subayla bir araya gelmişlerdi. Anlaşıldığına göre, 1961'de Mürted Grubu SKB ile birleşmiştir. William Hale, **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Türkçesi: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 126vd.

¹⁶ Örtülü'nün ifade ettiğine göre; MBK üyeleri ordu içinde kendilerine karşı birlik kurulduğunu, hızla gelişmekte olduğunu öğrenmişler ve endişeye kapılmışlardı. Diğer yandan komite içinde yer alan Mucip Ataklı, Haydar Tunçkanat, Emanullah Çelebi, Ekrem Acuner gibi kişiler SKB ile birlikte hareket ediyorlardı ve bunlardan Ataklı, Tunçkanat ve Çelebi'nin girişimleri ile Hava Kuvvetleri Komutanı İrfan Tansel'de birliğe katılmıştı. Erdoğan Örtülü, **Üç İhtilalin Hikâyesi**, 4. Baskı, Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1977, s. 135.

¹⁷ Hale, **a.g.e.**, s. 126vd.

15 Ekim seçim sonuçları SKB içindeki radikallerin daha da endişelenmesine neden olmuştu. Bundan dolayı 21 Ekim Protokolü olarak bilinen belgeyi imzalamışlardır. Protokole göre, “Türk Silahlı Kuvvetleri TBMM toplanmadan evvel duruma müdahale edecek, bütün siyasi partiler faaliyetten men edilecek, seçim neticeleri ve MBK feshedilecek, iktidar milletin hakiki ve ehliyetli mümessillerine teslim edilecek, protokolle alınan kararların uygulanması 25 Ekim 1961’den ileri bir tarihe ertelenmeyecekti.”¹⁸ Buna karşı Cevdet Sunay, 23 Ekim’de dört kuvvet komutanı ve diğer üst düzey komutanları olağanüstü toplantıya çağırılmış, burada 24 Ekim’de parti liderlerini Çankaya Köşkü’nde ikinci bir gizli toplantıya mecbur eden bir dizi uzlaşma önerisi hazırlanmıştır. Böylece 21 Ekim Protokolü’nün uygulanacağı tehdidi altında İnönü, Gümüşpala ve diğer parti liderleri, İnönü’nün başbakan olması ve Gürsel’in cumhurbaşkanlığının desteklenmesi konusunda anlaşmışlardır.¹⁹ Bu gelişmelerden sonra İsmet İnönü, AP ile bir koalisyon hükümeti kurmuş, böylece sivil yönetime geçiş tamamlanabilmiştir.

İsmet İnönü tarafından Kasım 1961’de kurulan hükümet, birçok sorunla karşı karşıyaydı. Diğer taraftan AP içinde özellikle Yassıda mahkûmlarının affı konusunda ısrarlı birçok eski Demokrat Parti taraftarı vardı. Daha Aralık 1961’de AP ve YTP bir af kanunu tasarısını gündeme getirme olanağını tartışmaya başlamıştı. Siyasi af konusunun bu şekilde gündeme gelmesi ile Başbakan İnönü, Cumhurbaşkanı Gürsel ve Gümüşpala ile görüşmeler gerçekleştirmiştir.²⁰ Ayrıca siyasi af konusu Meclis’te tartışmalara neden olmuş, 18 Aralık 1961’de gerçekleştirilen oturumda CKMP Çankırı Milletvekili Nurettin Ok, bir an önce bu meselenin halledilmesi gerektiğini savunmuştur. Ok’un bu

¹⁸ Emin Aytekin, **İhtilal Çıkmazı**, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967, s. 187.; Fakat havacı subaylar özellikle Halim Mentşe müdahaleye şimdilik taraftar olmadıklarını ifade ediyorlardı. Mentşe göre; siyasi partiler ve meclis şimdilik kendi hallerine bırakılmalı idi. Şayet anlaşmaya varırlar ve memleketi iyi yola götürürlerse mesele yoktur. Böyle yapılırsa hem içeride hem dışarıda itibarımız zedelenmemiş olacaktır. Örtülü, **a.g.e.**, s. 178.

¹⁹ Hale, **a.g.e.**, s. 132.

²⁰ **Havadis**, 19 Aralık 1961, s. 1.

görüşleri bilhassa YTP, CKMP ve AP grupları tarafından desteklenmiştir.²¹ Konu ile ilgili gerginliğin artması üzerine Feyzioğlu, memlekette anayasa hâkimiyetinin sağlanmasını her şeyin üstünde hedef bildiklerini belirterek, iktisadi vaziyetin herkesçe malum olduğunu, bu memleketin geçmişi kurcalamaktan başka hiçbir derdi yokmuş gibi hareket edilmemesi gerektiğini söylemiştir.²²

25 Aralık'ta ise Erzurum Milletvekili Ertuğrul Akça tarafından verilen önergede affa dair kanunun ne zaman Meclis'e getirileceği ve bu mevzuda hükümetçe herhangi bir çalışma yapılıp yapılmadığının sorulması üzerine Başbakan İnönü'nün *Vatanın her yerinde siyasi mücadelelerin birbirini itham eden akımlarını durdurup bunları salim istikametlere yöneltmek için çalışıyoruz. Affın hemen tahakkuk ettirilmesi için gösterilen sarsız gayretler faydalı olmamıştır. Hükümet bütün bu cereyanların durmasında, bütün aklı başında aydınların ve yazarların milli huzuru tesis etmek için yardımcı olmalarını istemektedir* şeklinde cevap verdiği görülmüştür.²³ İnönü'nün bu beyanlarına rağmen AP tarafından siyasi af konusu her fırsatta dile getirilmiş ve "umumi ve şartsız af" isteği üzerinde durulmuştur.²⁴ Basında yer alan haberler değerlendirildiğinde ülke siyasetinin, partiler arasındaki çekişmeler, koalisyon hükümetinin devamını sağlayabilmek için girişilen temaslar, milletvekili maaşlarına yapılacak

²¹ **Havadis**, 23 Aralık 1961, s. 1 ve 5.

²² **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, B:25, 22.12.1961, O: 1, s. 360.

²³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, B:26, 25.12.1961, O:1, s. 394.; Söz konusu siyasi af meselesi ile ilgili olarak Akis'in ise şu ifadelerle yer verdiği görülmüştür: "Daha hükümet kurulu bir ay dahi olmadığı ve memleketin ciddi tek meselesine el atılmadığı halde, sanki en mühim iş Kayseri suçlarıymış gibi bunu dillerine ve kalemlerine dolayanlar, zamansız bir çıkış yapınca karşılarında birden memleketin üç ciddi kuvvetini buldular: Basın, Gençlik ve Türk Silahlı Kuvvetleri! Gerçekten, bu acelecilik karşısında, bir makul affı içten isteyen kalemler dahi hareketin münasebetsizliğini acı ve sert şekilde belirttiler. Gençler, derhal durumlarını belli ettiler. TMTF bir tebliğ yayınlamaya amme vicdanında mahkûm olmuş kimselelerin affını kabul etmeyeceğini belirtti. Türk Silahlı Kuvvetleri'ne gelince o taraftan bir ses yüksek perdeden çıkmadı. Ama bunun sebebi, böyle bir harekete tevessül edilmeyeceğine dair ordunun kanaatidir." **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 390, 18 Aralık 1961, s. 12.

²⁴ **Havadis**, 2 Ocak 1962, s. 5.

zamlar ve af meselesi konusundaki tartışmalar etrafında şekillendiği görülmektedir.

Bu olaylar bir taraftan hükümeti müşkül duruma düşürürken, bir taraftan da halkta ve orduda demokratik idareye karşı soğukluk yaratıyordu. Ordunun alt kademelerinden yeniden baskılar yapılmaya başlanmıştı. Kumandanlar ihtilale teşvik olunuyordu. Her kışlada siyasi toplantılar yapılıyor, bazı planlar hazırlanıyordu. 13 Ocak 1961 günü Ankara’da yapılan “gericiliği ve komünizmi tel’in” mitinginin birden bire siyasi hüviyete bürünmesi ve ortalığı “af yok” ve “af var” diyenlerin sarması, öğrenciler arasında kanlı olaylar çıkması ve bazı kimselerin nezaret altına alınması ordudaki huzursuzluğu son had-dine çıkarmıştı. Artık herkes yeni bir ihtilalin patlak üzere olduğunu biliyordu.²⁵ Bu siyasal ortam içinde Aydemir ve arkadaşlarına göre, DP’nin ruhu geri dönmüştü. Ortaya çıkan durumda iktidarı DP’den alıp İsmet Paşa’ya teslim etmek ülkenin kurtarılması için yeterli değildi. Yapılması gereken iktidarı teslim etmemek, ülkeyi uzun yıllar boyunca arzu edilen durum oluşuncaya dek yönetmekti.²⁶

Orduda huzursuzluk artmaya başlayınca 19 Ocak’ta Genelkurmay’da bir toplantı düzenleyen Sunay, memlekette kötümser olmak için bir durum görmediğini, İnönü’nün ordu tarafından desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir. Toplantıdan sonra Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay Başbakan İsmet İnönü’yü makamında ziyaret ederek, ordunun hükümeti desteklemek kararında olduğunu bildirmişti.²⁷ Diğer taraftan ordu içindeki bu rahatsızlıktan haberdar olan

²⁵ Örtülü, **a.g.e.**, s. 202.

²⁶ Cemil Koçak, **Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 123.

²⁷ Bu toplantıda Sunay, İsmet Paşa hükümetin başında olduğu sürece her şeyin düzeleceğini, gidişatın iyi olduğunu, huzursuzluk yaratan sebeplerin zamanla ortadan kalacağını, ordunun İsmet Paşa’yı desteklemesi ve ordunun siyasetten uzaklaşması gerektiğini, mevcut durumda askeri müdahalenin daha kötü sonuçlar vereceğini belirtti. Bu fikri kuvvet, ordu ve kolordu kumandanları ve generallerce desteklenmişti. Ancak albaylara söz geldiğinde önce Jandarma Okulu Komutanı Necati Ünsalan Genelkurmay Başkanı ile aynı fikirde olmadığını söylemiş, Emin Arat ve Selçuk Atakan’da aynı yönde konuşup Sunay’a katılmadıklarını belirtmişlerdir. Aydemir ise bu

İnönü, yeni bir darbe girişimini önlemek için harekete geçmiştir. Bu amaçla İnönü, öncelikle Sunay'la görüşmüş ve daha sonra İstanbul'a giderek Cemal Tural, Refik Tulga ve Faruk Güventürk ile görüşmeler gerçekleştirmiştir. Ankara'ya dönünce de Harb Okulu'nu ziyaret etmiş ancak Aydemir onun öğrencilerle temas kurmasına çok olanak bırakmamıştır.²⁸

Bu gelişmeler karşısında bir harekâta kalkışmaya kararlı olan askerler, 9 Şubat'ta ikinci bir protokol hazırlamak için İstanbul Balırmumu Kışlası'nda İstanbul Valisi Refik Tulga, İstanbul Garnizon Komutanı Tüm General Faruk Güventürk, Albay Dünder Seyhan'ın²⁹ da aralarında yer aldığı toplantıda subaylarla bir araya gelmiştir.³⁰ Dünder Seyhan'ın belirttiğine göre adı geçen toplantıda askerler bir müdahale konusunda anlaşmışlar ve yine Faruk Güventürk bilhassa müdahale hususunda Hava Kuvvetleri'nin muvafakatinin alınması gerektiğini ifade etmiştir. Ayrıca Kurmay Albay Selçuk Atakan, Hava Kuvvetleri'nin bir müdahaleye katılmaya taraftar olmadıklarını, bir müdahale kararı almadan evvel kuvvetler arasında tam bir görüş ve aksiyon birliğinin temin edilmesi lüzumu üzerinde durmuştur.³¹ 9 Şubat Pro-

memlekette yüzde yüz ikinci bir ihtilalin olacağına inandığını ve Genelkurmay Başkanı'nın başında olacağı bir ihtilal fikrini savunduğu belirtmiştir. Bu ifadeler için ayrıntılı olarak bkz. Örtülü, **a.g.e.**, s. 203-204.

²⁸ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi**, 5.Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002, s. 113vd.; **Ulus**, 6 Şubat 1962, s. 1.; Metin Toker, **İsmet Paşa ile On Yıl (1954-1964)**, IV. Cilt, Akis Yayınları, İstanbul, 1967, s. 44.

²⁹ Tulga, Güventürk ve Seyhan Silahlı Kuvvetler Birliği'nin oluşturulmasında etkili olmuşlardı.

³⁰ Havacı subaylar toplantıya katılmayı reddetmişlerdi. Toplantıda Jandarma Subay Okulu Kumandanı Necati Ünsalan Hava Kuvvetleri'nin durumu ile ilgili olarak; İstanbul'a gelmeden önce MBK üyesi Mucip Ataklı ile temas ettiklerini, daha sonra komite üyelerinden Haydar Tunçkanat'ın müdahalesi üzerine temaların müspet bir netice vermediğini bildirmiş ve buna rağmen bazı havacı subayların müdahaleye taraftar olduklarını ileri sürmüştür. Ankara Merkez Kumandanı Kurmay Albay Selçuk Atakan ise Hava Kuvvetleriyle anlaşmaya varılarak askeri kuvvetler arasında ahengin sağlanması gerektiğini söylemiştir. Örtülü, **a.g.e.**, s. 212.

³¹ Dünder Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966, s. 174.

tokolü ile 28 Şubat 1962 tarihinden önce olmak üzere askeri bir müdahale yapılması kararı alınmıştır.³² 22 Şubatçılardan Dünder Seyhan'ın belirttiğine göre, 9 Şubat Protokolü hükümet ve siyaset mahfillerinde bomba etkisi yaratmıştı. Cumhurbaşkanlığı, iktidar ve muhalefet partileri ve tabii senatörler 28 Şubat'a kadar 1961 Anayasası'nın ilga edilerek TSK Birliğince iktidara el konulması kararını büyük bir telaş ve endişe ile karşılamışlardı. Siyasetçiler ve statükocular silahlı kuvvetler içinde kendilerine müttefik sağlamak imkânını da elde etmişlerdi.³³

Ertesi gün, 10 Şubat'ta, Seyhan ve üç arkadaşı İzmit'te Ankara heyeti ile ek bir protokol hazırlamışlardı. Protokole göre, bir darbe yapıldıktan sonra kurulacak Güvenlik Konseyi adı altındaki heyet yasama yetkisini yönetecekti. Genelkurmay Başkanı ve dört kuvvet komutanı konseyin tabii üyesi olacaktı. Bir süre sonra Meclis kurulacak, 27 Mayıs devriminin yapamadığı reformları gerçekleştirmek için bütün gerekli önlemler alınacaktı.³⁴ Bu gelişmelere karşı Sunay, 18 Şubat 1962 tarihinde, ordu ve kolordu komutanlarıyla, dört kuvvet komutanının da katıldığı bir toplantıda ikinci bir darbeye karşı olduğunu bildirerek, Aydemir'in gerçekleştirmek istediği müdahale planına kesinlikle karşı çıktığını belirtmiştir.³⁵ Bütün bu uyarılara rağmen ordu içindeki radikallerin bir müdahale fikrinde ısrarcı davranması gerginliği arttırmış ve söz konusu radikallere karşı girişilecek emeklilik, nakil söylemleri

³² Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987, s. 102.

³³ Seyhan, **a.g.e.**, s. 175.; Başbakan İnönü Balmumcu Çiftliği'nde imzalanan 9 Şubat Protokolü'nü haber alır almaz Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay ve Hava Kuvvetleri Kumandanı Korgeneral İrfan Tansel'le uzun bir görüşme yaptı. İnönü toplantıda Sunay'dan Ankara ve İstanbul'daki ihtilalci subayların başka yerlere nakledilmelerini ve böylece tesirsiz hale getirilmelerini istedi. Cevdet Sunay da aynı fikirdeydi ancak bunu zamanla gerçekleştirmenin daha uygun olacağı kanaatindeydi. Önce 9 Şubat Protokolü'nün imzalanmasına önyak olanlarla bir görüşme yapmayı tercih ettiğini bildirdi. Başbakan, Sunay ve Tansel bu konuda anlaşmaya varmışlardı. Örtülü, **a.g.e.**, s. 215.

³⁴ Talat Aydemir, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, May Yayınları, İstanbul, 1966, s. 126.; Seyhan, **a.g.e.**, s. 176-177.

³⁵ Hale, **a.g.e.**, s. 137.

ortaya çıkmıştı. İnönü'nün başbakan bulunduğu bir idarede tayinlerinin veya emekliye ayrılmalarının an meselesi olduğuna inanan Aydemir'i bu gelişmelerderhal harekete geçmeye itmiştir.³⁶

Bütün bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere özellikle koalisyon hükümeti kurulduktan sonra AP'li taraftarların af konusundaki ısrarı ve ülkede yaşanan istikrarsızlıklar, 27 Mayıs ilkelerinin sağlanmadığını düşünen ve daha seçim sonuçlarının belli olmasıyla birlikte endişelerini gizlemeyerek müdahale fikrini savunan ordu içindeki radikalleri Genelkurmay'ın kendileri ile olan temaslarına rağmen harekete geçirecektir.

b-) Harekâtın Başlaması

20 Şubat'ta bir taraftan havacılar diğer taraftan Aydemir'in kontrolündeki araçlar ve Harp Okulu alarına geçiyorlardı. Hale'nin tespitine göre, 20 Şubat gecesı Ataklı ve Tunçkanat³⁷ eski üniformalarını giyip Arsin ve Mentesh'le birlikte Hava Kuvvetleri Karargâhına gelmiş, Aydemir ve grubunun sabaha karşı saat 3.00'te bir darbe yapmaya hazırlanmış, Hava Kuvvetleri'nin alarına geçirildiğini söylemişlerdi. Böylece Aydemir ve taraftarları, çok geç olmadan hareketi iptal etmeyi başarmışlardı.³⁸

Talat Aydemir, ertesi gün yani 21 Şubat saat 11.00'de Sunay'ın kendisini çağırıp ona "Akşam Kara Kuvvetleri'ne alarmı sen vermişsin. Yerleriniz değiştirilmedikçe Hava Kuvvetleri alarmı kaldırmayacak. Sizleri feda etmek zorundayım. Ancak hepiniz himayemdesiniz. Sizlerin yerini değiştiriyorum..." dediğini, bunun üzerine ise kendisinin "Ben Allah'tan başka kimsenin himayesi altına girmem. Bu işte

³⁶ Akis, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s. 8.

³⁷ Mucip Ataklı ve Haydar Tunçkanat eski MBK üyesi, yeni tabii senatörler idi.

³⁸ Hale, a.g.e., s. 138.; Talat Aydemir, 20 Şubat'ta yaşanan buhadiselerle ilgili olarak, ordudaki darbe yanlılarının girişimlerini akim bırakmak üzere İnönü ve Sunay'ın bilgileri dâhilinde kendileri için bir komplo hazırlandığını ifade etmektedir. Buna göre gece yarısı Hava Kuvvetleri alarına geçecek, alarm üzerine harekete geçeceği tahmin edilen Aydemir yanlısı subayların bulunduğu birliklerin de harekete geçmesi ile sözde suçüstü yakalanacaklar ve eylemci subaylar tutuklanacaklardı. Böylece hükümete karşı muhtemel darbe girişimi henüz başlamadan engellenmiş olacaktı. Aydemir, a.g.e., s. 133.

ben suçlu değilim. Suçlu olan Hava Kuvvetleri ve sizsiniz. Çünkü bir kuvveti bir kuvvet üzerine tertiplerle kullanmaya kalktınız” dediğini ifade eder.³⁹ Ancak daha sonra Talat Aydemir’in aynı türden faaliyetlerini sürdürdüğünün anlaşılması üzerine hükümet ve Genelkurmay Başkanlığı, bazı birlik komutanlarının başka yerlere nakillerinin şart olduğu kararına varmıştır.⁴⁰ Fiili durumu önlemek için de bunlar Genelkurmay’a çağrılarak enterne ediliyorlardı. Bu noktada kendisinin de enterne edileceğini anlayan Aydemir, kendisine yapılan çağrıya uymayarak⁴¹ 22 Şubat saat 1.30 sularında Seyhan ve Ünsalan ile birlikte kuvvetlerini harekâta geçirmeye karar vermiştir.⁴²



Resim 1: 22 Şubat Akşamı Harekete Hazır Vasıtalar⁴³

³⁹ Aydemir, **a.g.e.**, s. 135.

⁴⁰ **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 400, 26 Şubat 1962, s. 8.

⁴¹ Aydemir, **a.g.e.**, s. 135.

⁴² Hale, **a.g.e.**, s. 139.

⁴³ **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 401, 9 Mart 1962, s. 12.

Harekâtın başlaması ile beraber Tank Okulu'nun tankları Harp Okulu'ndan Dikmen Yolu'na kadar uzanan yola dizilmiş ve Dikmen Yolu Harp Okulu talebeleri tarafından kesilmiştir. Birlikler yapılan plana göre ağır ağır harekete geçecekler; Meclis, Radyoevi, Genelkurmay, Bakanlıklar, PTT ve Telefon Müdürlüğü gibi merkezler ele geçilecekti. Aynı saatlerde Jandarma Subay Okulu'ndada harekete geçilmişti.⁴⁴

Bu arada Genelkurmay Başkanlığı da bazı emniyet tedbirleri alıyordu. Genelkurmay'ın etrafı tanklarla muhafaza altına alınmıştı. Meclis Muhafaza Taburu da Meclis'in etrafını çevirdi. Ayrıca Çubuk'tan 230. Piyade Alayı, Polatlı'dan Topçu Birlikleri getirildi. Fakat bunların kumandanları Harb Okulu'na giderek Talat Aydemir'in emrine girdiklerini bildirmişlerdi.⁴⁵

c-) Çankaya'daki Toplantı

Bu gelişmeler üzerine Başbakan, Bakanlar, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve parti liderleri Cumhurbaşkanı Gürsel'in başkanlığında Çankaya Köşkü'nde toplanmışlardı.⁴⁶ Çankaya toplantısı başladığı zaman köşk civarında birtakım önlemler alınmış, köşk etrafına erler mevzileştirilmişti. Çankaya'daki gerçekleştirilen bu görüşmede duruma bir çare aranmaktaydı. Bu esnada Muhafız Alayı'nın tutumunun Harp Okulu lehine inkişaf etme temayülü belirince radyoda mesajların okunmasına karar verilmişti.⁴⁷ Böylece parti liderlerinin demokratik rejimi sonuna kadar korumaya kararlı olduklarına dair bir ortak bildiri yayınlanması kararlaştırıldı. Bunu takiben Cumhurbaşkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı radyodan konuşacaklardı. Saat 17.00'de Çankaya Köşkü'nde yapılan toplantı esnasında durumun gidişatından endişelenen YTP Başkanı Ekrem Alican, Harb Okulu'na gidip Aydemir'le görüşerek ne istediğini öğrenebileceği konusunda bir teklif ileri sürmüştü. İnönü ilk önce bu teşebbüsü tehlikeli bulduysa da sonra müsaade etmiş ve anlaşmak için şu koşulları öne

⁴⁴ Can Kaya İsen, **Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat- 21 Mayıs**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010, s. 60.

⁴⁵ Örtülü, **a.g.e.**, s. 215.

⁴⁶ **Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 1.

⁴⁷ İsen, **a.g.e.**, 63vd.

sürmüştür: “Cuntacılar kan dökülmeden girişimlerinden vazgeçerlerse haklarında soruşturma açılmayacak ama emekli edileceklerdi.” Bunun üzerine Ekrem Alican Harb Okulu’na gitmiş ve Aydemir ile görüşmüştür. Fakat Aydemir’i girişimi derhal durdurma konusunda ikna etmeyi başaramamıştır.⁴⁸ Seyhan’ın belirttiği üzere isyancılar “27 Mayıs öncesi dönemin zihniyet ve tutumlarını yeniden canlandırmaya çalışan Meclis’i ıslah çarelerinin araştırılması, yeni ve bünyeye uygun bir seçim kanunu ile yeniden seçimlere gidilmesi, 27 Mayıs hedeflerine ulaştıracak bir hamle idaresinin tesisi, enterne edilen arkadaşlarının serbest bırakılması ve yapılan tayinlerin iptal edilmesi” şartıyla harekâtı durduracaklarını belirtmişlerdir.⁴⁹ Bu gelişmelerin ardından Muhafız Alayı’na isyancılardan Binbaşı Fethi Gürcan’ın hâkim olabileceği durumunun belirmesi üzerine köşkün emniyetinin kalma-
dığına anlaşılması ile köşkten ayrılmaya karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı Mürted Hava Üssü’ne geçerken, Başbakan İnönü de hareketi Hava Kuvvetleri Komutanlığı’ndan izlemeyi gerekli görerek kimi bakanlarla birlikte oraya geçmiştir.⁵⁰

d-) Radyonun Durumu ve Harekâtın Kontrol Altına Alınması

Köşk Hava Kuvvetleri Karargâhı’na taşınırken radyoda “Türk subayı ve Türk ordusu sana hitap ediyorum! Seni aldatmak ve yanlış yola sevk etmek isteyenler vardır. Onlara uyma! Bizzat şerefli ordunun, yüksek haysiyetini korumasını bil. Her şeyden çok sevdiğin vatanını

⁴⁸ **Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 5.

⁴⁹ Seyhan, **a.g.e.**, s. 195.

⁵⁰ **Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 1.; Erkanlı’nın aktardığına göre; Aydemir yaptığı plan gereği Zırhlı Birlikler Okulu’ndan temin ettiği bir tank bölüğünü Çankaya’ya göndermişti. Muhafız Alayı Süvari Grup Kumandanı Süvari Binbaşı Fethi Gürcan köşkü koruyan alay kumandanını tutuklamış ve alayın kumandasını ele geçirmişti. Derhal bir kuryeyi Aydemir’e göndererek durumu anlattı ve emir beklediğini bildirdi. Kurye olarak giden subayın gidip geliş sırasında hükümet Çankaya’yı ter etti. Aydemir “hepsini tutuklayın” emrini göndermişti, ancak subay bu emri ulaştırmadan köşk boşaltılmıştı. Erkanlı’ya göre 22 Şubat’ın dönüm noktası işte bu gecikme olmuştur. Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, s. 109.

düşün!”⁵¹ diyen Cemal Gürsel'in mesajı okunuyordu. Ve bunun ardından Genelkurmay Başkanı Cevdet Sunay'ın mesajı yayınlandı. Sunay, Silahlı Kuvvetler'in başı sıfatıyla subaylara hitap ediyor ve ordunun asla anayasaya ihlale kalkışmayacağını belirtiyordu.⁵² Gürsel ve Sunay'ın konuşmalarını takiben İnönü konuşmaya başlamış, fakat iki cümle konuştuğundan sonra yayın kesilmişti.⁵³ Bu noktada Talat Aydemir ve arkadaşları radyo yayınlarının gittikçe endişe verici bir hal aldığını görmüşler ve bunu önlemek gerektiği kararına varmışlardı. Bunun üzerine Turgut Dragon adındaki bir subay emrindeki birliklerle Etimesgut'taki radyo verici istasyonunu ele geçirerek yayını durdurmayı başarmıştı. Hükümet buna karşı halk arasındaki paniği önlemek için Esenboğa'daki bir küçük verici istasyonundan faydalanmak için harekete geçmiş, Başbakan İnönü de konuşmasını bu sayede ve saat 23.00'te yapmaya muvaffak olmuştu.⁵⁴ Saat 24.00'e doğru hükümete

⁵¹ **Ulus**, 23 Şubat 1962, s. 1.; Gürsel'in mesajının devamında “Aziz vatandaşlarım, memlekette çeşitli rivayetlerin ve yersiz bazı neşriyatın zihinleri karıştırmasını önlemek için sizlere hitap ediyorum. Böyle zamanlarda, ruhlara sükûnet ve kafalara ışık verecek rehberliğe ihtiyaç vardır... Türk Milleti'nin büyük çoğunluğu tarafından kabul edilen anayasamız, bütün milletin malıdır. Bu anayasa 27 Mayıs'ın eseridir. Bu itibarla da herkesten önce, 27 Mayıs'ı başaran şerefli Türk Silahlı Kuvvetleri'nin eseridir. Asker veya sivil her vatandaş bu anayasanın yılmaz bekçisidir” ifadeleri yer almıştır. **Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 1.

⁵² Sunay'ın mesajı: “Aziz vatandaşlarım! Türk Silahlı Kuvvetleri'nin şerefli mensupları! Size Silahlı Kuvvetler'in başı sıfatıyla hitap ediyorum. Bu haberlerin hepsi yanlış, bunlar Türk vatanını parçalamak ve karanlık emelleri için aziz milletimizi bir kardeş kavgasına sürüklemek isteyenlerin maksatlı tahriklerinden ibarettir. Cumhuriyet ordusu daima ileri hareketlerin öncüsü olmuştur. Hiçbir gün meşruluk dışına çıkmamıştır. Her ne bahane ile olursa olsun bir dikta rejimi kurmak istemek, Türkiye'yi Ortaçağ karanlığına geri götürecektir. Böyle bir geriliğe Türk ordusu hiçbir vakit alet edilememiştir, alet edilemeyecektir. Ordumuz, cumhuriyetimizin koruyucusudur. Kendi eseri olan 27 Mayıs'ın ve onun millete getirdiği yeni anayasanın ve demokratik nizamın yılmaz bekçisidir.”**Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 1 ve 5.

⁵³ **Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 5.

⁵⁴ **Havadis**, 23 Şubat 1962, s. 5.; İnönü mesajında şöyle diyordu: “Şanlı ordumuzun şerefli mensupları; meşru hükümetin başkanı ve eski bir ordular kumandanı olarak sizlere hitap ediyorum. Türk Silahlı Kuvvetleri, meşru anayasayı, demokratik nizamı, tehlikeye düşürülmek istenen vatan bütünlüğünü azimle ve başarıyla korumaktadır ve koruyacaktır. Bu ordu, anayasayı çiğneyen bir iktidarı 27 Mayıs'ta meşru olarak devirmiştir. Fakat bu ordu, anayasayı çiğnemek yolunda elbette gitmeyecektir. Hükü-

karşı birlikler çözülmeye başlamış, Muhafız Alayı'nın bazı birliklerinde harekâttan vazgeçilmesi hususunda bir cereyan belirmişti. Bu cereyan zaman geçtikçe kuvvet kazanıyordu.⁵⁵

Talat Aydemir ve arkadaşları, yukarıda belirtilen isteklerinin reddedilmesi üzerine kendi aralarında bir durum muhakemesi yapmışlardı. Buna göre Hava Kuvvetleri bütün yurda şamil olmak üzere kendilerine karşı alarma geçmişti. 22 Şubat 1962 sabahından itibaren Albaylar Cuntası'nı teşkil eden kumandanlarla onlara yardım eden kumandanların tayinleri çıkmış, yerlerine başkaları getirilmişti. İsyancılar kuvvet olarak duruma hâkim görünüyorlardı fakat Gürsel, İnönü ve Sunay'ın radyodan yaptıkları konuşmalar, Hava Kuvvetleri'ne bağlı jetlerin gösteri uçuşları moral üzerinde etkili olmaya başlamıştı.⁵⁶ Harekâtın kendi aleyhine geliştiğini gören Aydemir, "kendisinin Harp Okulu'nun başında kalması ve tayinlerin eski hale getirilmesi" şartı ile harekâtı bitirebileceklerini bildirmiştir. Bu istekleri İnönü tarafından kesin bir şekilde reddedilmiş, silahlı çatışmaya yol açmadıkları takdirde kendilerini emekliye sevk ederek affedebileceklerini söylemiştir.⁵⁷ Bu olaylardan sonra isyancılar direnmeye kararlı idiler. Ancak aralarında çözüme başlamıştı. Necati Ünsalan direnmeye devam etmenin çok kötü sonuçlar doğurabileceğini belirtmişti. Bu noktada ikiye ayrılan askeri birlikler arasında gerçekleşecek çatışmalarla çok kanlar dökülecek, hatta dış düşmanlar Türkiye'yi işgal fırsatı ele geçirebileceklerdi. Bunun üzerine Seyhan ve Aydemir, harekâtı durdurmaya karar verdiklerini açıklamışlardır.⁵⁸ Harekât, Harp Okulu öğrencilerinin başkumandanın emrine itaat etmeleri ile son bulmuş, Harb Okulu, Tank Okulu, Jandarma Okulu ve bazı zırhlı birlikler Genelkurmay Başkanı emrindeki birliklere iltihak etmişlerdir.⁵⁹ Sabaha

metimiz, temelinde Türk ordusunun şerefi bulunan Cumhuriyet Anayasasından, milletin ve onun ayrılmaz parçası Türk Silahlı Kuvvetleri'nin vazife ve şeref duygusundan aldığı kuvvetle iş başındadır ve duruma hâkimdir."Örtülü,**a.g.e.**, s. 252.

⁵⁵ İsen, **a.g.e.**, s. 78.

⁵⁶ Örtülü,**a.g.e.**, s. 253.

⁵⁷ İsen, **a.g.e.**, s. 78vd.

⁵⁸ Hale, **a.g.e.**, s. 141.;

⁵⁹ **Havadis**, 24 Şubat 1962, s. 1.

karşı saat 03.00'te hareket tamamen durmuş, hükümet vaziyete hakim olmuştu.⁶⁰

Olayların ardından Başbakan İnönü millete hitaben yaptığı konuşmasında *Türk Silahlı Kuvvetleri, meşru anayasası ve vatanın bütünlüğünü korumaktadır* demiştir.⁶¹ Genelkurmay Başkanlığı'nca yayınlanan tebliğ ile de Ankara Garnizonu'ndaki bazı birliklerin birtakım teşkilleri alınmış olan alarm dışı fevkalade tedbirlerin mukabil tedbirler sayesinde tamamıyla izale edildiği, Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri, Jandarma Genel Komutanlığı'nın Genelkurmay Başkanı'nın emrinde yurdu korumaya daima hazır olduğu ifade edilmiştir.⁶² Harekâtın bu şekilde bastırılması ardından Talat Aydemir, Emin Arat, Dünder Seyhan, Turgut Alpogut garnizon dâhilinde herhangi bir disiplin dışı davranışa hedef olmamaları için geçici olarak muhafaza altına alınmışlar, daha sonra emekliye sevk edilerek yerlerine yeni tayinler yapılmıştır.⁶³

Olayların ardından Başbakan İsmet İnönü radyolardan Türk Milleti'ne hitap ederek 22 Şubat olaylarını açıklamıştır. Başbakan yaptığı açıklamasında 27 Mayıs İhtilali'nin başarıya ulaşmasının *cürete teşvik edici bir misal* olduğu üzerinde durmuş, bazı genç subaylarla askeri öğrencilerin kandırıldığını ve sergüzeştçilerin bu memleketin meselelerinin gördükleri kadar basit olmadığını anlayamadıklarını izah etmiştir.⁶⁴ 22 Şubat olaylarının ardından Meclis'te yaptığı konuşmasında Turhan Feyzioğlu ise bütün yurt sathında Silahlı Kuvvetler'in vatan sevgisi ve meşru nizamla bağlılık yönünden parlak bir imtihan geçirdiklerini ve milletin engin şükranına bir defa daha hak kazandıklarını

⁶⁰ Örtülü, **a.g.e.**, s. 257.

⁶¹ **Ulus**, 24 Şubat 1962, s. 1.

⁶² **Havadis**, 24 Şubat 1962, s. 1.

⁶³ **Ulus**, 25 Şubat 1962, s. 1.; Harb Okulu Kumandanlığına Tuğgeneral Semih Sancar, Muhafız Alay Kumandanlığına Kurmay Albay C Alpan ve Merkez Kumandanlığına Kurmay Albay K. Talhan getirilmiştir. **Havadis**, 24 Şubat 1962, s. 1 ve 5.; **Havadis**, 25 Şubat 1962, s. 1.

⁶⁴ **Ulus**, 27 Şubat 1962, s. 1

belirtmiştir.⁶⁵ Dış basında ise olaylarla ilgili The Times gazetesi, “Eti-mesgut’ta başlayan hadise, Türkiye’de mevcut dâhili kaynaşmanın ta-bii bir neticesidir” derken; Daily Telegraph gazetesi ise “Ankara Hükümeti, ordu desteği olmadan hüküm sürebileceğini henüz ispat etmemiştir” ifadelerine yer vermiştir.⁶⁶

Darbeden sonra varılan karar uyarınca Aydemir ile birlikte hareket ettikleri saptanan ve aralarında Fethi Gürcan, Turgut Alpogut, Dünder Seyhan’ın da bulunduğu 21 kişi emekliye sevk edilmişlerdir. Ayrıca Jandarma Genel Komutan Vekili Tuğgeneral Abdurrahman Doruk ile diğer 12 subayın görev yerleri değiştirilmiştir.⁶⁷ Böylece başlangıçta büyük bir grup halinde doğan ve taraftarları azalmakla birlikte hükümet darbesine yönelen bir girişim önlenmiş oluyordu.

22 Şubat girişiminde bulunanların affedilmesi üzerine AP yöneticilerinin 27 Mayıs sonrası mahkûm edilen DP’lileri de bu affın kapsamı içine sokmaya çalışması hükümet ortakları arasında büyük anlaşmazlığa yol açmıştı. Af tasarısının yanı sıra, 1962 bütçesi görüşmeleri sırasında yaşanan uyuşmazlıklar, AP içinde yaşanan çalkantılar, hükümet programının ve mali konulardaki kararların desteklenmemesi gibi konulara koalisyon içinde muhalefet gibi olumsuzlukların da ek-

⁶⁵ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 1, Toplantı: 1, B: 25, 22.12.1961, O:1, s. 243.

⁶⁶ 22 Şubat olaylarına dış basında geniş yer verilmiş, harekâtın nedenleri üzerinde duran yabancı gazeteciler, farklı hatta birbiriyle tamamıyla zıt sebepler ileri sürmüşler, sadece bir noktada birleşir gözükmüşlerdir: “Seçime rağmen ordu, siyasi hayatta nüfuzunu devam ettirmektedir.” İsen, **a.g.e.**, s. 87.

⁶⁷ Turan, **a.g.e.**, s. 116.; Emekliye sevk edilen subaylar şunlardı: Kurmay Albay Talat Aydemir, Kurmay Albay Emin Arat, Kurmay Albay Selçuk Atakan, Kurmay Albay Dünder Seyhan, Kurmay Albay Turgut Alpogut, Kurmay Albay İhsan Süerk, Kurmay Albay Şükrü İlkin, Kurmay Albay Necati Ünsalan, Kurmay Albay Asım Mutludoğan, Kurmay Albay Orhan Alptekin, Kurmay Albay İhsan Erkan, Kurmay Albay Muammer Şahin, Kurmay Yarbay Mustafa Ok, Kurmay Yarbay Daniş Çağlar, Kurmay Yarbay Fahrettin Ermutlu, Süvari Binbaşı Fethi Gürcan, Binbaşı Bahtiyar Yalta, Binbaşı Kadri Çıtak, Binbaşı Osman Üçok. Bu sayı 2 Mart, 19 Mart ve 23 Mart’ta yapılan emeklilik işlemleriyle 73’e çıkmış ve bu kişiler bundan sonra “22 Şubatçılar” diye anılmışlardır. Örtülü, **a.g.e.**, s. 262.

lenmesi ile İnönü, CHP-AP ortak hükümetinin uyum içinde çalışmasına artık olanak kalmadığına kanaat getirerek kabinesinin istifasını Cumhurbaşkanlığı'na sunmuştur.

2-) 21 Mayıs 1963 Harekâtı

a-) Harekâta Götüren Olaylar

30 Mayıs'ta İnönü hükümetinin istifa etmesiyle Birinci Koalisyon Hükümeti sonlanmıştı. Ardından Gürsel tarafından hükümeti kurma görevi yeniden İnönü'ye verilmiş ve sonunda 25 Haziran 1962'de CHP, YTP, CKMP ve bağımsızlardan müteşekkil İkinci Koalisyon Hükümeti kurulmuştur.⁶⁸ 2 Temmuz'da bu hükümetin güvenoyu alması vesilesiyle yaptığı konuşmada İnönü, 22 Şubat olaylarını ordu içindeki bir avuç demokratik nizam aleyhtarının giriştiği vahim bir tecrübe olarak nitelendirmiştir.⁶⁹

İnönü'nün bu sözlerine “22 Şubat, vahim bir tecrübeye teşebbüs değil, memleketin sayısız dertlerini bir tarafa iterek İnönü'nün yarattığı siyasi keşmekeşe karşı bir reaksiyondur” şeklinde cevap verdiğiinden dolayı Aydemir, İkinci Asliye Ceza Mahkemesi'ne çıkarılarak tutuklanmış ve 18 Temmuz'da da kefaletle tahliye edilmiştir.⁷⁰ Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere başarısızlıkla sonuçlanan ilk darbe girişiminden sonra Talat Aydemir için her şey bitmiş değildi. O, yeni operasyon planları hazırlamaya girişecek, silahlı kuvvetler içinde yeniden teşkilatlanma çalışmalarını sürdürecekti, Harb Okulu öğrencileri ile bağlantılarına da devam edecekti. Bu girişimleri ile ilgili olarak kendisi “Ben yılmadan mücadele etmeye kararlı idim. Günler ilerliyordu. 22 Şubat emeklilerinden birçok teklifler geliyordu. Kendimize bir veçhe verelim, bir baş seçelim, dağınık çalışmayalım diyorlardı. Çünkü aramızda yavaş yavaş rekabet başlamıştı... Bizler Emin Arat, Bahtiyar

⁶⁸ Bu konudaki siyasi gelişmeler için ayrıntılı olarak bkz. **Ulus**, 14 Haziran 1962, s. 1.; **Ulus**, 21 Haziran 1962, s. 1.; **Ulus**, 8 Temmuz 1962, s. 1.

⁶⁹ Örtülü, **a.g.e.**, s. 292.

⁷⁰ Aydemir, **a.g.e.**, s. 174vd.

Yalta başta olmak üzere doktrin olarak kabul ettiğimiz Kemalizm'i dile ve kaleme getirmeye çalışıyorduk"⁷¹ ifadelerine yer vermiştir.

Talat Aydemir'e göre, 22Şubat Harekâtı 27 Mayıs İhtilal'inin gerçekleştirilmemiş olan inkılap tarafıdır ve mevcut şartlar 22 Şubat'a nazaran değişmediği gibi dahada ağırlaşmıştır. Bu noktada Talat Aydemir, Emin Arat, Asım Mutludoğan, Necati Ünsalan, Turgut Alpogut, Fethi Gürcan, Bahtiyar Yalta, Kadri Çıtak ve Mustafa Ok gibi isimler bir araya gelerek yapılacak ihtilalin metodu hakkında fikirlerini ortaya koymuşlardır. Teşkilatın İstanbul grubu başkanlığına Cevdet Kırcı, yardımcı olarak da Osman Deniz getirilmişti.⁷² Bir zamanlar orduda meydana getirdikleri Türk Silahlı Kuvvetler Birliği'ni tekrar ihya etmeyi uygun buldular. Şu halde birlik bir ihtilal teşkilatı olarak faaliyet gösterecekti. İhtilal teşkilatı kurulması kabul edilince bu gayeyi gerçekleştirecek silahlı kuvvetlere ihtiyaç bulunduğu gerçeği ortaya çıkmıştı. Bu kuvvet ancak ordudaki subaylara çengel atmak suretiyle sağlanabilirdi. 22 Şubatçılar bundan sonra orduya sızmak ve çengel atmak suretiyle kuvvet temin etmek çabalarını arttırmışlar ve kısa zamanda tahmin edemedikleri sonuçlar elde etmişlerdi.⁷³

⁷¹ 22 Şubatçılar harekâtı, "Kemalizm Doktrini" mihrakına oturtmak istediklerini ileri sürüyorlardı. Atatürk'ün Kemalizmi şahsi hâkimiyetin yerine hakiki milli hâkimiyetin sağlanması idi. Aydemir'e göre Türkiye'de şahıs ve şahıslar hâkimiyeti vardı. Aydemir Türkiye'nin kalkınması için Atatürk'ün şart koştuğu birlik ve beraberlik prensibinden uzaklaşıldığını ileri sürüyordu. Birtakım reformların yapılmasını şart koşan 22 Şubatçılar ihtilal öncesi ve sonrası için iki plan hazırlamışlardı. İhtilalin akabinde asker ve sivillerden ibaret 26 kişilik bir konsey kurulacaktı. 6 tabii üyesi bulunacak olan bir Güvenlik Kurulu teşrii vazife görecek, icrai organ olan 18 kişilik Bakanlar Kurulu'nu seçecekti. Geçici idare diye vasıflandırılan bu organlar, Türkiye'de gerekli reformları gerçekleştirdikten sonra dar bölge usulüne göre seçim yapılacak ve iddiaya göre "okumuşlar meclisi" kurulacaktı. İsen, **a.g.e.**, s. 106.

⁷² İsen, **a.g.e.**, s. 103.

⁷³ Bu noktada aralarında görev taksimatı yapmışlar, kimin hangi askeri birlik üzerinde çalışacağını tespit etmişlerdi. Buna göre, Talat Aydemir ve Turgut Alpogut Harb Okulu öğrencilerine, Fethi Gürcan ile Erol Dinçer Tank Okulu'na, Yaşar Başaran, Hakkı Sümer ve Rıfki Erten 229. Piyade Alayına, Yaşar Başaran, Hakkı Sümer ve Tevfik Saltoğlu Genelkurmay Kışla Kumandanlığına, Talat Aydemir, Yaşar Başaran ve Fethi Gürcan Jandarma Subay Okulu ve Jandarma Birliği'ne, Fethi Gürcan Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'na, İzzet Kız Hava Kuvvetleri'ne çengel atacaktı. Ayrıca İstanbul'un durumu da planlanmıştı. Buna göre, Osman Deniz Kartal'daki İkinci Zırhlı Tugay Kumandanlığına, Cevat Kırcı Birinci Zırhlı Tümen Kumandanlığına,

Diğer taraftan 22 Şubat'tan sonra Hava Kuvvetleri'nin içinde dört kademeli bir hava cuntası oluşmaya başlamıştı. Bu cuntanın başlıca elemanları Hava Kuvvetleri Kurmay Başkanı General Hüsnü Özkan, Kurmay Albay Halim Menteş, Kurmay Albay Fevzi Arsin, Kurmay Albay Tufan Akkoç, Kurmay Albay Refik Yurtsever, Kurmay Albay Yusuf Parmaksız, Kurmay Albay Halit Elgin ve diğer yardımcı subaylardı. Bu cuntanın çalışmaları artınca Genelkurmay Başkanı'nın emri ile Hava Kuvvetleri Kumandanı Orgeneral İrfan Tansel cuntadan 11 hava subayını 2 Aralık 1962'de emekliye sevk etti.⁷⁴ Bu yaşanan gelişmeler Silahlı Kuvvetler içindeki temasları açıkça ortaya çıkarmıştı. Ayrıca 11'ler hem 14'lerle⁷⁵ hem de Aydemir grubuyla yaklaşmış görünüyordular.⁷⁶ 11 subay olayı ile ilgili olarak Yeni Türkiye Partisi Grubu adına Cemal Tarlan'ın Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmasında şu ifadelere yer verdiği görülmüştür: *11 Havacı subayın emekliye sevk edilmesi Silahlı Kuvvetler arasında birtakım temas ve hareketlerin mevcudiyetini ortaya⁷⁷ çıkartmıştır. Birtakım grupların teşekkül edip meşru iktidara*

Fethi Gürcan ve Osman Deniz Süvari Atlı Yarışmalar Grubuna, Osman Deniz Harp Okulu'na çengel atacaktı. Onların bu çabaları ve elde ettikleri kazanımları için ayrıntılı olarak bkz. Örtülü, **a.g.e.**, s. 317 vd.

⁷⁴ Bedii Faik, **İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1967, s. 229.; Ayrıca bkz. Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, s. 111vd.

⁷⁵ Bilindiği gibi 14'ler 27 Mayıs'tan sonra iki yıllığına olmak üzere ülkeden uzaklaştırılmışlardı. 24 Temmuz 1962'de yurda dönme zamanları gelmiş olan 14'ler Brüksel de son defa bir araya gelmişlerdi. 14'ler Orhan Erkanlı'nın başkanlığını yaptıkları ilk toplantıda 14'ler grubunun çalışma programını tespit etmek üzere komisyonlar kurmuşlar, yurda döndükleri zaman nasıl hareket edeceklerini uzun uzun görüşmüşlerdi. Gerçekleştirilen bu toplantılar sonunda 14'ler grubunun anlaşmaya varamayarak dağıldıklarını açıklayan bir bildiri yayımlandı. 14'ler grubunun dağılmadan kalacakları memlekete döndüğü zaman nasıl bir politika takip edileceğinin tespitine çalışıldığı bildirilirken, bütün bunlardan ne sebeple vazgeçildiği ve hangi noktalarda anlaşmaya varılamadığı bugüne kadar kesin olarak ortaya çıkmamıştır. Anlaşmaya varılamamasında iki meselenin rol oynadığı tahmin edilmektedir: 1-Türkeş'le Kabibay arasında devam eden liderlik mücadelesi bu toplantıda da kendini göstermiş ve bu yüzden bir uzlaşma zemini bulunamamıştır. 2- Toplantıya, Genelkurmay Başkanı Sunay'ın, 14'lerin bir siyasi grup olarak memlekete dönmelerinde isabet bulunmadığına dair görüşleri etkili olmuştur. Örtülü, **a.g.e.**, s. 300vd.

⁷⁶ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994, s. 218vd.

⁷⁷ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 11, Toplantı: 2, B: 61, 25.4.1963, O: 1, s. 102.

*müdahale etmeye neden lüzum gördükleri hususu üzerinde durulacak bir mevzudur. Bunun nedeni seçimlerden sonra anayasamızın getirdiği müesseselere karşı açık veya kapalı birtakım aksi cereyanların meydana çıkması, medeni ölçülerle yapılması lazım gelen parti mücadelelerinin adeta kardeş kavgasına sürüklenmesidir.*⁷⁸

Bahsedilen bu gruplar arasında Temmuz 1962 ile Nisan 1963 arası dönemde çeşitli görüşmelerin yapıldığı anlaşılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi 22 Şubat harekâtının öncülüğünü yapan kişiler arasında çekişmeler baş göstermiş; Aydemir, özellikle iki eski arkadaşı Dünder Seyhan ve Necati Ünsalan ile ayrı düşmüştü. Bu durum, görünüşe göre Aydemir'in Kabibay, Erkanlı, Seyhan, Ünsalan ve Menteş'in de içinde bulunduğu "kokteyl grubu" diye işaret ettiği rakip bir grubun oluşmasıyla sonuçlanmıştı.⁷⁹ Bu gruplar arasındaki ilişkiler dönemin basınına kadar yansımış, söz konusu ilişkilerle ilgili olarak şu ifadeler yer verildiği görülmüştür: *13 Kasım operasyonu ile yurt dışında vazifelere tayin edilen 14'lerin temsilcileri Orhan Kabibay, 14'lerin bir "gaye"leri olduğunu ifade etti. Kabibay bunları anlatırken, yanında oturan 22 Şubat olaylarından sonra emekliye sevk edilen Kurmay Yarbay Ruhi Soyuyüce, ihtilâlcinin sözlerini tasdik ettiğini belirtti ve 22 Şubatçılar'ın 14'lerle birlikte olduğunu söylemekten çekinmedi. Esasen Kabibay Türkiye'ye geldiği günden beri devamlı olarak 22 Şubatçılar'la temas etmekteydi.*⁸⁰ Bu noktada yine 14'lerden Türkeş ile 22 Şubatçılar arasındaki ilişkiler ile ilgili olarak, Türkeş'in zemin yoklayarak kendisine bir hava yaratma peşinde olduğu ve Türkeş'in kullanacağı kuvvetler arasında 22 Şubatçıları da saydığı belirtilmekte idi.⁸¹ Ancak Türkeş'in Şubat 1963'te Türkiye'ye döndükten sonra Aydemir ile yaptığı görüşme ikisinin kesin ayrılığı ile sonuçlanmıştı. Daha sonra 27 Nisan'da Seyhan, Kabibay ve Menteş yaptıkları gizli toplantıda 1965 genel seçimlerinden önce bir darbe yapma ve Aydemir ve Türkeş'i kesinlikle planın dışında tutma konusunda anlaşmışlardı. Bundan haberdar olan Aydemir rakiplerinin

⁷⁸ *Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi*, Dönem: 1, Cilt: 11, Toplantı: 2, B: 61, 25.4.1963, O: 1, s. 103.

⁷⁹ Hale, *a.g.e.*, s. 146.

⁸⁰ *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXIV, Sayı: 420, 9 Temmuz 1962, s. 11.

⁸¹ *Akis*, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 452, 23 Şubat 1963, s. 12.

önünü kesme çabasıyla, olabildiğince erken kendi darbesini örgütlemeye karar vermiştir.⁸² Bütün bu gelişmeler Seyhan tarafından şu şekilde ifade edilir: “22 Şubat’tan sonra bir siyasi organizasyon haline gelebilmek için ciddi gayretler gösterdik. 14’leri, 11’leri, 22 Şubatçıları, üniversiteyi, basını ve partilerden ileri görüşlü kişileri içine alan siyasi bir örgütlenmeye gitme teşebbüsüne girdik. Aydemir liderliğini ilan ederek ekip çalışması yerine kendi kanaatleri ile hareket etme yoluna sapınca benim ve bir kısım arkadaşlarımın kendisine ayak uydurma imkânımız kalmadı, yollarımızı ayırdık.”⁸³

22 Şubatçıların ihtilal için giriştikleri hazırlıkların kısa zamanda gelişmesine siyasi olaylar büyük ölçüde yardımcı oluyordu. Bu noktada 22 Şubat olaylarına adı karışan subaylar hakkında adli kovuşturma yapılmayacağına dair kanunun kabul edilmesi AP tarafından büyük tepkiyle karşılanmıştı.⁸⁴ Bazı AP’liler askeri affın siyasi ayla birlikte mütalaası gerektiğini ileri sürmüşler, ikisinin de anayasayı ihlal mahiyeti taşıdığını, bu itibarla her iki grup suçlu hakkında ortak bir af kanununun çıkarılması gerektiğini iddia etmişlerdir.⁸⁵ Gerginliklerin devam etmesi üzerine tabii senatörler yayınladıkları bildiriye, 27 Mayıs ihtilaline karşı girişilen saldırıların hukuk dışı idareyi yeniden diriltmek amacını güttüğünü belirterek, *her türlü ahlak, hukuk ve demokratik ilkeleri topyekûn ihlal ederek Türk Milleti için karanlık bir devre yaratmak isteyen bu türlü davranışlara karşı milletçe çok uyanık bulunmamız gerektiği inancındayız* ifadesini kullanmışlardır. Konuyla ilgili olarak İnönü ise son zamanlarda tahriklerin ve ayırıcı hareketlerin artması karşısında duyduğu teessürü belirterek, demokratik rejim içinde tedbir

⁸² Hale, **a.g.e.**, s. 146.

⁸³ Seyhan, **a.g.e.**, s. 200.

⁸⁴ **Ulus**, 31 Mayıs 1962, s. 1.; **Ulus**, 26 Nisan 1962, s. 1.

⁸⁵ **Ulus**, 20 Nisan 1962, s. 1.; Devlet Bakanı Prof. Turhan Feyzioğlu 22 Şubat olayları ile ilgili tasarı hakkında geniş açıklama yaparak, Meclis’e sunulan tasarının gerekçesi ve maddeleri hakkında özetle şunları söylemiştir: “Esasen 22 Şubat olayları ile ilgili kovuşturma yapılmamasının nedeni, 22 Şubat gecesi Hava Kuvvetleri Karargahı’nda hazır bulunan bütün bakanların ve parti liderlerinin ittifakla uygun gördükleri bir tedbir olmasındandır. Hükümet adına Başbakan, masum vatandaş kanı dökülmeden teşebbüsten derhal vazgeçildiği takdirde, idari ve inzibati tedbirler dışında hiçbir ceza kovuşturması yapılmayacağını taahhüt etmişti. Hükümetler ve siyaset adamları için verilen şeref sözünü yerine getirmek vazifedir.” **Ulus**, 21 Nisan 1962, s. 1.

bulmaya çalıştıklarını söylemiştir.⁸⁶ İktidarın bu söylemlerine rağmen af meselesi sürekli tartışılan bir mesele olmuş, Adalet Partisi Grubu adına İhsan Çağlayangil, içinde yaşanan dönemin şartlarında af konusuna oldukça nazik ve çok önemli bir müessese gözüyle baktıklarını ifade etmiştir.⁸⁷ 28 Mart 1963'te Celal Bayar'ın, Kayseri Cezaevi'nden koşullu olarak tahliye edilmesi siyasi arenada yaşanan gerginlikleri daha da arttırmıştı. Celal Bayar'ın çıkışı dolayısıyla Yeni Sabah, Yeni İstanbul, Adalet, Zafer, Tasvir, Son Havadis gibi AP yanlısı gazetelerin yaptıkları yayınların da etkisiyle Ankara ve İstanbul başta olmak üzere bazı şehirlerde gençlik hareketleri görülmüş, AP'lilerin mukabil gösterilere kalkışmasıyla da ülkedeki tansiyon iyice artmıştı. Diğer yandan AP'nin giriştiği bu kampanyalar orduyu tedirgin etmişti. Celal Bayar'ın Ankara'ya geldiği gün Askerî Şura, "27 Mayıs aleyhindeki hareketlerin Güvenlik Konseyi'nde görüşülmesini" yayınladığı bir tebliğle resmen talep etmiştir.⁸⁸ Ülkedeki durumun bu şekilde gerginleşmesi üzerine yeni bir darbe olacağı konusu basına kadar yansımıştı. Bu noktada, Eskişehir'de, Polatlı'da, Afyon'da⁸⁹ ordu birlikleri arasında

⁸⁶ **Ulus**, 19 Eylül 1962, s. 1.; Konuyla ilgili olayları değerlendiren Metin Toker, "Hatalı Teşhisten Sakınmalı" başlığıyla yazdığı yazısında, 22 Şubat olaylarına karışan subayların affına karşılık Kayseri suçlularının da affının istenmesini eleştirmiştir. 22 Şubat gecesini bir disiplinsizlik olarak değerlendiren Toker, Kayseri suçlularının ise anayasayı fiilen ihlâl ettiklerinden dolayı iki meselenin hukuk bakımından tamamen iki ayrı bahis olduğunu savunmuştur. Metin Toker, "Hatalı Teşhisten Sakınmalı", **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962, s. 15.

⁸⁷ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 10, Toplantı: 2, B: 49, 22.2.1963, O: 1, s. 325.; Buna karşılık CHP Grubu adına Esat Mahmut Karakurt ise şu ifadeleri yer alan demecini söylemiştir: "İktidarın teslim edildiği günden bugüne kadar yalnız bir kelime davalandırıldı, yalnız bir kelime işitildi. Af... Sanki memleketin başka hiçbir derdi yokmuş, sanki her iş yolunda gidiyormuş gibi... Bir buçuk seneden beridir geceli gündüzlü bir af sancısına tutulmuş çırpınıp duruyoruz. Nasıl birinci af yapıldı, birçok siyasi suçlular tahliye edildi, fakat kâfi gelmedi; şimdi ilk tasarlandığından daha geniş, daha şümulü ikinci af yapılıyor. Fakat bununla da yetinilmedi, bu sefer de bir siyasi af taarruzu başladı, bütün şiddetiyle devam edip gidiyor. Bizce siyasi affın zorlanarak elde edileceğini düşünmek hatalı bir yoldur. Zira unutulmamalıdır ki, siyasi af için Türk Milleti'nden istenecek olan bir hak değil, sadece bir merhamet, atıfet hissidir." **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 10, Toplantı: 2, B: 49, 22.2.1963, O: 1, s. 328.

⁸⁸ **Akis**, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 457, 30 Mart 1963, s. 15.

⁸⁹ **Akis**, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 461, 27 Nisan 1963, s. 6.

kabul edilen bir beyanname ile ihtilâl şartlarının Türkiye'de gerçekleşmiş bulunduğu ve bunun asıl militanlarının 22 Şubat olaylarına karışan kimseler olduğu ifade edilmiştir.⁹⁰ Celal Bayar'ın Ankara'ya gelişi esnasında yaşanan olayların kamuoyunda yarattığı tepkiler, Aydemir ve arkadaşlarının kullandıkları başlıca kozlardan biri olmuştur.



Resim 2: Ankara'da Alınan Emniyet Tedbirleri⁹¹



Resim 3: AP'nin Tabelası İndiriliyor⁹²

Yaşanan bu olaylar üzerine Mucip Ataklı'nın Senato'da yaptığı "Anayasanın ve seçim sisteminin değiştiği, Kemalist düşünce dışındakilerin tasfiye edildiği partisiz bir demokrasi" ifadelerinin yer aldığı konuşma darbe tartışmalarının artmasına neden olmuştur.⁹³ Akis ko-

⁹⁰ Akis, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 461, 27 Nisan 1963, s. 8.

⁹¹ Akis, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 450, 9 Şubat 1963, s. 10.

⁹² Akis, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 457, 30 Mart 1963, s. 20.

⁹³ Ahmad, a.g.e., s. 219vd.; Tabii Üye Mucip Ataklı Cumhuriyet Senatosu'nda konuşuyla ilgili yaptığı açıklamada şu dikkat çekici ifadelere yer vermiştir: "Mademki bugün partilerin tutum ve davranışları, basın her kanadından mevcut tahrikler, muayyen şahısların düşünce tarzlarındaki aşırılıklar rejimi sarsıntılara uğratmaktadır ve mevcut kanuni müeyyideler bu davranışları bir disiplin altına almak imkânına sahip değildir; şu halde parlamentonun yeni kanuni müeyyideler getirmesi, yetersizleri tadil etmesi kanaatimce zaruridir. Benim teklifimde, partilerin kapatılması mevzuu bahis değildir. Anayasa ve seçim kanunlarında yapılacak tadillerle yeteri kadar bir müddet ve geçici olarak parti faaliyetlerine son vermek suretiyle, meclis içinde ve dışındaki karşılıklı ve milletimizi düşmanca davranışlı iki kampa bölünme saldırılarından kurtarmak gerekmektedir. Teklifime göre Meclis'teki mevcut partiler yine bulunacak, fakat muay-

nuyla ilgili olarak darbe girişiminden hemen önceki 4 Mayıs 1963 tarihli nüshasında Başbakan İnönü'nün partisinin meclis grubunun kapalı toplantısında, son "Tevkif Edilen Subaylar Hâdisesi" hakkında arkadaşlarına verdiği izahatta şunları söylediğini belirtmekteydi: *Endişe edilecek bir durum yoktur. Ordu, bütünlüğü itibarıyla rejimin yanındadır. Bugüne kadar sergüzeşt heveslileri olarak kimleri görmüş ve tanımışsak bu teşebbüsün içinde gene onların bulunduğuna şüphemiz mevcut değildir.*⁹⁴ 14 Mayıs'ta ise İnönü'nün *Türkiye'de üç dört gün içinde mühim olaylar ve gelişmeler olabilir. Bu olayların ne istikamette gelişeceğini şimdiden söyleyemem*⁹⁵ şeklindeki farklı çevrelerde farklı yorumlara sebep olan sözleri endişeleri iyice arttırmıştı. Bütün bu bilgiler değerlendirildiğinde İnönü'nün 22 Şubatçılar'ın faaliyetlerinden haberdar olduğu ancak onların bir kalkışma harekâtında ihtimal vermediği söylenebilir.

Gerek basında yer alan bu haberlerden ve gerekse devlet adamlarının ifadelerinin değerlendirilmesinden anlaşılacağı üzere, siyasi alanda yaşanan istikrarsızlıkların ordunun bazı grupları arasında huzursuzluğa neden olduğu, ordu içindeki bu gerginliğin hükümet ve Genelkurmay tarafından gözlemlendiği ve hatta yeni bir darbe ihtimalinin basına kadar yansıdığı açıkça görülmektedir. İşte bir taraftan yaşanan bu huzursuzlukların artması diğer taraftan kendisine rakip olarak gördüğü Türkeş ve Kabibay gruplarından daha önce hareket etme istediği ve de elinde bulunduğunu varsaydığı birliklerin çözülme ihtimali Aydemir'i çok geç kalmadan ikinci bir harekâta kalkışmaya itecektir.

yen bir müddet bütün Meclis her partiden ve bağımsızlardan müteşekkil bir parlamento grubunun sevk ve idaresinde ve partisiz millî bir Meclis anlayışı içerisinde memleketin ve milletin şiddetle muhtaç bulunduğu sosyal, ekonomik ve kültürel alanlardaki reformları gerçekleştirecektir. Bu teklif bir zaruretin icabıdır. Teklif ettiğim hukukî ihtilalin anayasaya aykırı bir tarafı olmadığına kani bulunuyorum." **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 11, Toplantı: 2, B: 62, 30.4.1963, O: 1, s. 135.

⁹⁴ İnönü'nün bu demeci üzerine Yeni İstanbul gazetesine verdikleri mülakatta Alparslan Türkeş, Talat Aydemir ve Dündar Seyhan Başbakan'ın kendilerine iftira ettiğini ve kendilerini suçlama hakkı olmadığını belirtmişlerdir. **Akis**, Yıl: 9, Cilt: XXVII, Sayı: 462, 4 Mayıs 1963, s. 9.

⁹⁵ **Milliyet**, 15 Mayıs 1963, s. 1.

b-) Harekâtın Başlaması

Aydemir, çoğu kendisi gibi 22 Şubat emeklisi, birkaçı da çok küçük rütbeli olan muvazzaf subay ve Harb Okulu öğrencileri ile 20 Mayıs saat 24.00'te harekâtı başlatmıştı.⁹⁶ Harp Okulu'nda planlanan harekât çerçevesinde Talat Aydemir ile arkadaşlarının emri altına girmiş subaylar, gece nöbet yerlerini ele geçirmişlerdi. Ardından Aydemir'in idaresi altındaki kuvvetlerden bir kol Bahçelievler yoluyla Radyoevi istikametinde ilerlerken diğeri Hava Kuvvetleri Komutanlığı üzerinden Genelkurmay Başkanlığı binası önüne gelmişti. Tank Okulu'ndan aldıkları tanklardan üç tanesi Radyoevi'ni zapt etmek üzere Meclis önüne, Kızılay'a ve Sıhhiye'ye gitmiş ve hiç ateş açılmadan Radyoevi zapt edilmişti.⁹⁷ İsyancılar Radyoevi'nde, Silahlı Kuvvetler Devrimi Genel Karargâhı'ndan dedikleri bir bildiri okumuşlardır. Aydemir imzalı bildiri, Silahlı Kuvvetler'in yönetimi devralmaya mecbur kaldığını, BMM'nin feshedildiğini ve her türlü siyasi faaliyetin yasaklandığını ilan ediyordu.⁹⁸ Talat Aydemir'in hazırladığı hareket planında radyodan sonra ikinci hedef yüksek komutanların ele geçirilmesiydi ve listenin başında Genelkurmay Başkanı vardı. Onu, ikinci başkan ile kuvvet komutanları takip ediyordu. Basında yer alan haberlerden anlaşıldığına göre, Orgeneral Sunay'ın, evinden çıkıp Genelkurmay'a gidebilmesi kıl payı kadar fark ile gerçekleşebilmişti.⁹⁹ Sunay'dan sonra Hava Kuvvetleri Komutanı Tansel, Deniz Kuvvetleri Komutanı Uran,

⁹⁶ **Akşam**, 21 Mayıs 1963, s. 1.

⁹⁷ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 9vd.

⁹⁸ Ankara Radyoevi'nden ilk defa yapılan yayında "Halaskar Fedaileri idareyi ele almışlardır. Türkiye Büyük Millet Meclisi feshedilmiştir. Hükümetler partizanca hareket ederek anayasayı çiğnemişlerdir. Halaskar Fedaileri Atatürk'ün yolundadır. Memlekette ekonomik ve sosyal bakımdan ilerici bir demokratik rejim kurulacaktır. Türkiye Cumhuriyeti içindeki vatandaşlarımız ve yabancılar emniyet içinde olduklarından emin bulunmalıdırlar. Bütün idari mekanizmadaki idare amirleri iş başında kalarak asayiş ve emniyet kuvvetlerine yardımcı olacaklardır. Büyük Türk Milleti adına yapılan bu hareket bir şahıs, bir zümre veya parti adına yapılmamıştır. Saat 00.04'den itibaren ihtilal parolasını bilmeyen hiç kimsenin dışarıya çıkmaması ehemmiyetle tebliğ olunur. Ankara ve İstanbul'da örfi idare ilan edilmiştir. Sokağa çıkana ateş edilecektir." ifadelerine yer verilmiştir. **Akşam**, 21 Mayıs 1963, s. 1.

⁹⁹ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 8.

Kara Kuvvetleri Komutanı Keskiner ile İkinci Başkan Tağmaç Genelkurmay'a gelmişti. Böylece, harekâtın başlamasından sadece 15-20 dakika sonra taraflar karşı karşıya gelmiş bulunuyorlardı. Evi muhafaza altında tutulduğu halde Talat Aydemir'in nasıl ve hangi vasıtayla Harp Okulu'na gittiği açıklanmamıştır. Bilinen şey, Aydemir'in harekâtı oradan idare ettiği idi. Hadiseler, Aydemir'in Harp Okulu ile teması muhafaza ettiğini, orada kendisine bağlı genç köprübaşları bulundurduğunu, doğrudan doğruya veya onlar vasıtasıyla öğrenciler üzerinde hâkimiyet kurduğunu göstermektedir.¹⁰⁰

İhtilalcilere bağlı askeri birlikler şehirdeki bazı noktaları ele geçirerek mevzilendikleri ve Ankara Radyosu'nu ele geçirip ihtilal lehine yayına başladıkları sırada hükümette işin vahametini anlamış ve derhal karşı tedbirler almaya başlamıştı. Başbakan ve bazı bakanlarla, Genelkurmay Başkanı ve kuvvet kumandanları Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nü karargâh haline getirmişlerdi. Buradaki görüşmeler sonunda ihtilalcilerin emrine giren askeri birliklerin kışlarına döndürülmesi için teşebbüslere girişilmesi ve hükümete bağlı birliklerin Harb Okulu'nu çevirerek ihtilalcilerin genel karargâhını ele geçirmeleri kararlaştırılmış, kararların derhal uygulanması için sorumlu kumandanlara emirler verilmişti. Bu arada ihtilalcilerin elinde bulunan Ankara Radyosu'nun alınması görevi de Merkez Kumandanlığa verilmişti. Çankaya Köşkü'nde alınan bu karar gereğince Ali Elverdi yanına bazı subayları da alarak Radyoevi'nin önüne geldi ve Radyoevi el değiştirdi.¹⁰¹ Ali Elverdi radyodan, işin bir sahtekârlıktan ibaret bulunduğunu, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin tamamen hükümetin ve Genelkurmay Başkanı'nın emri altında anayasa nizamını ve demokrasiyi desteklediğini, Ankara'dan başka hiç bir yerde hadise olmadığını, macera peşindeki sergüzeşterin en kısa zamanda yakalanarak cezalarının verileceğini ilan etmişti.¹⁰² Diğer taraftan Milli Savunma Bakanlığı'nın önünde erler mevzilendirilmişti. Harbiyelilerin ateş etmeleri üzerine erlerde ateş emri verilmişti. Yaşanan bu çatışmalar esnasında bir er şehit düşmüştü.¹⁰³

¹⁰⁰ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 9.

¹⁰¹ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 10.; Örtülü, **a.g.e.**, s. 411.

¹⁰² **Ulus**, 21 Mayıs 1963, s. 1ve 7.

¹⁰³ İsen, **a.g.e.**, s. 210.

Ankara'nın ana caddelerini ve kavşak yerlerini tutmuş olan bu ihtilalci grupların radyonun el değiştirmesi ve muayyen bir süre sonra neşriyatın kesilmesi sonrasında telaşları artmış, subaylar birliklerine gitmek için çareler aramaya başlamışlardı. Hava Kuvvetleri Komutanlığı ve civarı tıpkı 22 Şubat'ta olduğu gibi havacıların kontrolü altındaydı. Diğer bütün bölgelere ise emekli subayların sevk ve idare ettiği Harbiyeliler hâkimdi. Fethi Gürcan yanındaki arkadaşları ile birlikte Meclis ve Radyoevi üzerinde bekleyen öğrencilerin morallerini takviye edecek faaliyetlere girişmiş ancak Genelkurmay önündeki Harbiyeliler açtıkları ateşin mukabele görmesi üzerine dağılmaya başlamışlardı. Genelkurmay'da toplanan subaylarda genç Harbiyelileri harekâttan vazgeçirmek için her çareye başvurmaya başlamışlardı.¹⁰⁴ Sonra Aydemir taraftarları Radyoevi'ni tekrar ele geçirip sıkıyönetim ve sokağa çıkma yasağı ilan eden ikinci bir bildiri yayınlamışlardır.¹⁰⁵

c-) Radyonun Durumu ve Harekâtın Kontrol Altına Alınması

Radyoevi'ndeki peş peşe tuhaf radyo yayınları hükümeti kesin bir karşı saldırıya zorladı. Kent merkezindeki radyo stüdyoları ile Etimesgut'taki aktarıcılar arasındaki hatlar kesildi. Sunay, Silahlı Kuvvetler'in hala hükümetin emrinde olduğunu doğrulayan ve *Talat'ın üç beş adamı hüsrana uğrayacaktır... Cezalarını görecekler...* diyen başka bir duyuru için Etimesgut aktarıcılarını kullandı.¹⁰⁶ İhtilalciler, Meclis Muhafız Taburu'na kadar el attıkları birlikleri ihtilale sevk etmişler, fakat bundan sonrakilerde tam bir başarısızlığa uğramışlardı. Bunlardan en önemlisi Jandarma Subay Okulu idi ve bu okul harekât planında belirtilen görevleri yerine getirmediği için ihtilalciler büyük ölçüde zarar görmüşlerdi. Jandarma Subay Okulu, radyoevi, elektrik santrali ve telefon merkezlerini emniyete alacak, şayet Etimesgut'taki verici istasyondan radyo yayını önlenirse, trafo merkezinden bütün şehir cereyanını kesecekti. Nitekim verici istasyondan radyo yayını kesildi ve böylece ihtilalciler en büyük kozlarını kaybederek, mağlup oldular. 22 Şubatçılar bu okulun harekâta iştirak edeceğine yüzde yüz emin oldukları için tedbir almamışlar, aksi halde bu görevi yerine getirecek

¹⁰⁴ Aynı eser, s. 214vd.

¹⁰⁵ **Ulus**, 21 Mayıs 1963, s. 1ve 7.

¹⁰⁶ **Ulus**, 21 Mayıs 1963, s. 1.

ihtiyat birlik hazırlamamışlardı.¹⁰⁷ Zaman, ihtilalcilerin aleyhine hükümet kuvvetlerinin lehine geliyordu. İhtilalci kuvvetler, radyonun susması ve İhtilal Genel Karargâhıyla irtibat kuramamaları sebebiyle endişeye kapılıyorlar, bu sırada karşlarına dikilen hükümet kuvvetleri de morallerini bozuyordu.¹⁰⁸ Diğer taraftan 22 Şubatçılar İstanbul'da da tam bir başarısızlığa uğramışlar ve hiçbir askeri birliği doğru dürüst ihtilale sevk edemeyerek harekât planını uygulayamamışlardı.¹⁰⁹

Hükümet ihtilalcilerin yer yer silahlı çatışmaya varan davranışları ve ihtilalcilerin kolay kolay teslim olmak niyetini taşımadıklarını anlaması üzerine Genelkurmay Başkanı'ndan sıkı tedbirler alınması istenmişti. Ardından Genelkurmay'da hazırlanan plân tatbik sahasına konularak 229. Piyade Alayı, Muhafız Alayı ve Zırhlı Eğitim Birliği, Harp Okulu'nu çevrelemek için harekete geçti. Buarada Hava Kuvvetleri Kumandanlığı ile de temas kurularak ihtilalcilerin jetlerle tazyik olunmaları hususunda karara varıldı. Biraz sonra da göklerdeki jetlerin adedi fazlaştı. Daha sonra radyo ve hoparlörler Genelkurmay Başkanı'nın son ihtarını duyurmaya başladılar. Eğer asiler yarım saat içinde teslim olmazlarsa eldeki kuvvetler ve uçaklar ateş açacaklardı.¹¹⁰ Bu tehdit Eskişehir hava üssünden kalkan jetlerin Harp Okulu'nu taramadan önce uyarı bildirimleri bıraktığı şafak vakti gerçeğe dönüştürdü.¹¹¹ İsyancılar, jetlerden korunmak için binaları işgal ediyorlardı. Jetler Talat Aydemir'in karargâhını kurduğu Harp Okulu'nun üzerinde uçuyor ve karargâhı makineli tüfekle tarıyorlardı.¹¹² Saat 7.30'a doğru Çubuk'tan gelen alay Ulus kesiminden, Muhafız Alayı Bakanlıklar istikametinden şehri taramaya başlamışlar, Harbiyeliler'in bütün

¹⁰⁷ Jandarma Subay Okulu'nu alarına geçirmek ve harekât planına göre ihtilale sevk etmek görevi Jandarma Binbaşısı Kemal Kahyaoğlu'na verilmişti. Kahyaoğlu, ihtilal gecesi okula geldiğinde Yarbay Cemal Tamer kedisinden önce okula gelmiş ve duruma hâkim olmuştu. Böylece ihtilalcilerin en güvendiği birlik ihtilale katılmamış oluyordu. Örtülü, **a.g.e.**, s. 411.

¹⁰⁸ Örtülü, **a.g.e.**, s. 454.

¹⁰⁹ Harekât gecesi İstanbul'da yaşanan gelişmeler için bkz. Örtülü, **a.g.e.**, s. 413 vd.; İsen, **a.g.e.**, s. 218.

¹¹⁰ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 17.

¹¹¹ Hale, **a.g.e.**, s. 148.

¹¹² **Akşam**, 21 Mayıs 1963, s. 1.; **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 16.

mukavemeti kırılması ile¹¹³ saat 7.30 sularında Aydemir ve arkadaşları Harp Okulu'nu arka kapıdan terk etmeye mecbur kalmışlardır.¹¹⁴



Resim 4:21 Mayıs Sabahı Parlamento¹¹⁵

Harekâtın bu şekilde bastırılmasının ardından hükümet, üç ilde örfi idare ilan etmiş ve ardından İkinci Ordu Kumandanı Korgeneral Cemal Tural Ankara, Deniz Üssü Saha Kumandanı Tümamiral Ferit Denizmen İzmir, Birinci Ordu Kumandanı Korgeneral Refik Yılmaz İstanbul komutanlıklarına getirilmişlerdir.¹¹⁶ Başbakan İnönü başarısızlıkla sonuçlanan hükümet darbesi teşebbüsünün ardından 21 Mayıs günü Cumhuriyet Senatosu'nda yaptığı konuşmasında şu değerlendirmede bulunmuştur: *Olayların memleket açısından ne derece elem verici olduğunu belirtmeye lüzum yoktur. Vazife şehitleri vermiş olmamız teessürümüzü derinleştirmektedir. Tek tesellimiz, demokratik rejimin ve anayasa hâkimiyetinin bu imtihandan da başarı ile çıkmış olmasıdır. Dün gece de söylediğim gibi, Türkiye'de demokratik rejim ebediyete kadar şerefle yaşayacaktır. Anayasayı ihlâl edenlere karşı 27 Mayıs'ı milletle birlikte başarmış olan Türk Silahlı*

¹¹³ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 17.

¹¹⁴ Hale, **a.g.e.**, s. 148.

¹¹⁵ **Akis**, Yıl: 10, Cilt: XXVII, Sayı: 465, 25 Mayıs 1963, s. 6.

¹¹⁶ **Akşam**, 22 Mayıs 1963, s. 1.

*Kuvvetleri, anayasayı yine milletle birlikte her tecavüze karşı koruyacaklardır.*¹¹⁷ Milli Güvenlik Kurulu ve Bakanlar Kurulu ayrıca müşterek bir tebliğde bulunarak yaşanan olayların memleket açısından son derece elem verici olduğunu belirtmişler, tek tesellinin demokratik rejimin ve anayasa hâkimiyetinin bu imtihandanda başarı ile çıkmış olması olduğunu vurgulamışlardır.¹¹⁸

22 Şubat darbe girişiminden sonra affedilen Talat Aydemir ve onunla birlikte hareket eden Dünder Seyhan, Necati Ünsalan, Rıfki Topsever, Hakkı Sümer ve Mustafa Pakova'nın yanı sıra Emin Arat, Turgut Alpagut ve Mustafa Ok gibi daha önce emekliye ayrılmış olanlar da yargılanmışlardı. Onların dışında 14'lerden Alparslan Türkeş, M. Özdağ ve Rıfat Baykal da darbeye yardım ettikleri savıyla sanık sandalyesine oturmuşlardı. Duruşmalar sonunda başlangıçta Aydemir ve altı arkadaşı idama mahkûm edilmiş, ötekilerine değişik cezalar verilmişti. Türkeş, Özdağ ve Baykal ise beraat etmişlerdi. İdam kararları TBMM tarafından onaylanmasının ardından Fethi Gürcan hakkındaki karar 26 Haziran 1964, Aydemir hakkındaki karar 5 Temmuz 1964'te yerine getirilmiştir.¹¹⁹

Sonuç

Türk siyasi hayatında 27 Mayıs Darbesi'nden sonra yönetimin sivilleşmesi sanılanın aksine kolay bir şekilde gerçekleşmemiştir. 27 Mayıs 1960 tarihinde MBK'nın ülke yönetimine el koymasıyla parlamentonun açılmasına kadar geçen yaklaşık bir buçuk yıl ve sonrasında Silahlı Kuvvetler içinde yer alan radikallerin etkisiyle ordunun siyasi gelişmeler üzerindeki baskısı yoğun bir şekilde hissedilmiştir. Bu noktada 27 Mayıs'tan sonra ordu içindeki Faruk Güventürk, Talat Aydemir, Dünder Seyhan, Refik Tulga gibi radikallerin girişimiyle bir baskı unsuru olarak Silahlı Kuvvetler Birliği adında bir yapı kurulmuştur. 27 Mayıs ilkelerinin gerçekleştirilmesini bir düstur olarak benimseyen

¹¹⁷ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem: 1, Cilt: 11, Toplantı: 2, B: 65, 21.5.1963, O: 1, s. 249-250.

¹¹⁸ İsen, **a.g.e.**, s. 231.

¹¹⁹ Turan, **a.g.e.**, s. 119-120.

SKB, siyasal yaşam üzerindeki ilk baskılarından birini, pek de hoş karşılamadığı 15 Ekim seçim sonuçlarından sonra göstermiş ve bu baskı neticesinde hükümeti kurma görevi İnönü'ye verilmiştir.

Bir dizi sorunla karşı karşıya kalan İsmet İnönü hükümetinin istikrarsızlığı, bazı AP taraftarlarının siyasi af konusundaki ısrarı, partiler arasında çekişmeler yaşanması sebebiyle ortaya çıkan tablo 27 Mayıs İhtilali'nin amacına ulaşmadığını düşünen ordunun radikal gruplarının tepkisini çekmiştir. Bu noktada adı geçen radikaller, ülkede gerekli reformları gerçekleştirecek askeri bir yönetimin tesisi için müdahale fikrine yönelerek 22 Şubat 1962 ve yine aynı noktada İkinci Kotalasyon Hükümeti döneminde ordudan tasfiye edilmiş olmalarına rağmen 21 Mayıs 1963 harekâtına kalkışmışlardır.

27 Mayıs ilkelerinin sağlanmadığı gerekçesi ile müdahale fikrini savunan bu radikallerin gerek ilk ve gerekse ikinci harekât öncesi giriştikleri faaliyetlerden her daim demokrasinin işlemeden yana tavır takınan Genelkurmay Başkanı Sunay ve Başbakan İnönü'nün haberdar olduğu ve bu girişimleri engellemek için birlikte hareket ederek çeşitli temaslarda buldukları görülmüştür. Gerçekleştirilen bu temaslarda ordu içinde müdahale fikrini savunan bazı grupların özellikle de üst rütbeli subayların kazanılmasıyla sonuçlanmış, bu durum da doğal olarak müdahale taraftarlarının azalmasında ve harekâtın başarı şansının düşmesinde son derece etkili olmuştur. Bu noktada her iki harekâta da başarının, harekâtın emir komuta zinciri şeklinde gerçekleşmesine bağlı olduğunun defalarca vurgulanmasına rağmen bu durumun sağlanmadan harekâta kalkışılmış olması dikkat çekicidir. Yine aynı doğrultuda olarak yaşanan her iki harekâta da isyancılar, hava kuvvetlerinin girişilecek hareket esnasında kazanılması gerektiğini açıkça bilmelerine rağmen bu desteğin sağlandığından emin olmadan kalkışmayı gerçekleştirdikleri görülmüştür. Aynı noktada olarak isyancıların her iki hareket esnasında da İstanbul kanadının kendilerini desteklediklerinden emin olmadıkları halde böyle bir harekâta kalkışmaktan çekinmemişlerdir. Şüphesiz ki bu durumlar hareketlerin sonuçları üzerinde belirleyici unsurlar olmuştur. Yaşanan bu olaylar girişilecek bu türden bir harekâtın başarı şansının ordunun tümü tarafından benimsenmesi sayesinde başarılı olabileceği gerçeğini bir kez daha açıkça ortaya koymuştur.

Diğer taraftan söz konusu desteklerin sağlanmadığını bile bile bu türden bir harekâta kalkışılması Talat Aydemir'in kişisel özelliklerinin etkisi ile gerçekleştiği söylenebilir. Kendisi birinci harekâta özellikle başka bir birliğe tayin edileceğini öğrendiği anda elindeki son koz olarak böyle bir harekâta kalkışmayı göze alırken, ikinci harekâttada ihtilalin başarılması için şartların tam olarak olgunlaşmadığını bildiği halde diğer oluşan ihtilalci grupların liderlerinden önce davranma isteği de onun böyle bir harekâta zaman geçirmeden kalkışmasına neden olmuştur. Zaten ilk giriştiği harekâtın başarısızlıkla sonuçlanmasına ve kendisinin ordudan tasfiye edilmiş olmasına rağmen böyle bir kalkışmaya girişmesi onun kişisel özelliklerini ortaya koyacak niteliktedir. Ayrıca her iki harekât içinde geçerli olarak hükümet tarafından böyle bir kalkışmanın beklendiği ve Türk Silahlı Kuvvetleri'nin harekâtların önlenmesi hususunda çeşitli tertibatların alınmış olduğu gerçeği göz önünde tutulduğunda da harekâtın başarı şansı açıkça kendini göstermektedir.

Diğer taraftan ordunun büyük bir kısmı tarafından benimsenen 27 Mayıs gibi büyük bir ihtilalin ardından ülke içinde yaşanan istikrarsızlıklar da göz önünde tutulduğunda ve henüz böyle bir ihtilali gerçekleştiren subayların ordu içinde varlığı düşünüldüğünde yaşanan bu gelişmeleri olası bir gelişme olarak değerlendirmek de mümkündür.

Bunlardan ayrı olarak Genelkurmay Başkanı, Cumhurbaşkanı, Başbakan'ın henüz harekâtlar başlamadan önceki sergiledikleri demokratik rejimi sonuna kadar korumaya kararlı tutumlarını her iki harekât esnasında da sürdürdükleri görülmüştür. Bu noktada, adı geçen liderlerin orduda müdahale fikrinden yana olmayan diğer ordu komutanları ve siyasi parti liderleri ile ortak hareket etmeleri ve isyancılarla girişilen temasların harekâtların gidişatı üzerinde ve isyancıların gücünün zayıflamasında son derece etkili olduğu saptanmıştır. Bu durum hükümet liderlerinin takınacakları kararlı tutumların, devlete karşı girişilecek bir darbe girişimi durumunda ne kadar büyük bir etkiye sahip olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Diğer yandan her iki kalkışmada da radyoevinin hükümet yanlısı birlikler tarafından ele geçirilerek devlet ve ordu liderlerinin verdikleri mesajların isyancılar

üzerindeki zayıflatıcı etkisi düşünüldüğünde, hükümete karşı girişilecek darbe girişimlerinde medya araçlarının harekâtların gidişatı üzerinde ne derece etkili olabileceği de açıkça kendini göstermiştir.

Bütün bu tespitlerden ayrı olarak gerek 22 Şubat 1962 ve gerekse 21 Mayıs 1963 harekâtları zaten bir dizi istikrarsızlıklarla uğraşmak zorunda olan hükümetin iyice yıpranmasına neden olmuş ve henüz 27 Mayıs gibi büyük bir müdahaleyi atlanan ülkenin bir de bu girişimleri bastırmak zorunda kalması ülkede demokratik istikrarın yerleşmesini geciktirmiştir. Ancak diğer taraftan bu iki darbe girişiminin bastırılması ile Türkiye'de henüz sivilleşen yönetimin ve yerleştirilmeye çalışılan demokratik nizamın daha büyük bir yara alarak kesintiye uğraması da engellenebilmiştir.

KAYNAKLAR

Resmi Yayınlar

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi

Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Sürelî Yayınlar

Akis

Akşam

Havadis

Milliyet

Ulus

Kaynak Eserler ve İncelemeler

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çeviren: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.

Akgün, Seçil Karal, “*Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış*”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Yıl: 2009, S 43, s.407-457.

Akşin, Sina, **Ana Çizgileriyle Türkiye'nin Yakın Tarihi 1789-1980**, İmaj Yayıncılık, Ankara, 2004.

- Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2004.
- Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, 2. Baskı, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1973.
- Aydemir, Talat, **Ve Talat Aydemir Konuşuyor**, May Yayınları, İstanbul, 1966.
- Aytekin, Emin, **İhtilal Çıkmazı**, Dünya Matbaası, İstanbul, 1967.
- Erdoğan, Mustafa, **Türkiye’de Anayasalar ve Siyaset**, 4. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara, 2003.
- Erkanlı, Orhan, **Anılar..., Sorunlar..., Sorumlular...**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.
- Erkanlı, Orhan, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, İstanbul, 1987.
- Eroğul, Cem, “*Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971*”, **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Drl. İrvin Cemil Schink ve E. Ahmet Tonak, 6. Baskı, Belge Yayınları, İstanbul, 2013, s.173-241.
- Bedii Faik, **İhtilalciler Arasında Bir Gazeteci**, Dünya Yayınları, İstanbul, 1967.
- Hale, William, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Türkçesi: Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1996.
- Heper, Metin, **Türkiye’nin Siyasal Hayatı**, Çeviren: Kadriye Göksel, Doğan Egmont Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- İsen, Can Kaya, **Geliyorum Diyen İhtilal: 22 Şubat- 21 Mayıs**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2010.
- Karpat, Kemal H., **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.
- Koçak, Cemil, **Darbeler Tarihi 27 Mayıs, 22 Şubat, 21 Mayıs ve 12 Mart**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Örtülü, Erdoğan, **Üç İhtilalin Hikâyesi**, 4. Baskı, Milli Ülkü Yayınevi, Konya, 1977.
- Özdemir, Hikmet, “*Siyasi Tarih (1960-1980)*”, **Türkiye Tarihi 4, Çağdaş Türkiye 1908-1980**, 10. Basım, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008, s.227-292.

- Seyhan, Dünder, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul, 1966.
- Toker, Metin, "Hatalı Teşhisten Sakınmalı" **Akis**, Yıl: 8, Cilt: XXIII, Sayı: 406, 9 Nisan 1962.
- Toker, Metin, **İsmet Paşa ile On Yıl (1954-1964)**, IV. Cilt, Akis Yayınları, İstanbul, 1967.
- Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları 1944-1973, Tek Partiden Çok Partiye 1944-1950**, 2. Baskı, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.
- Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi**, 5. Kitap, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2002.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

27 MAYIS DARBESİ'NDEN SONRA TÜRKİYE'NİN EKONOMİ POLİTİKASINDAKİ DEĞİŞİM; “PLANLI KALKINMA DÖNEMİ”

Özkan DEMİR*



ÖZET

Türkiye’de çok partili hayat devam ederken iktidara gelen Demokrat Parti’nin on yıllık (1950-1960) iktidarı döneminde kısa zamanda Türkiye’nin ekonomik büyümesi % 12’yi geçse de, Kore Savaşı’ndan sonra Amerikan yardımının kesilmesi (Marshall Yardımı), bütçe açıkları, dışa bağımlılık ve döviz sıkıntısı gibi sebeplerle dış borçlanma başlamıştır. 1954 yılından sonra hava şartlarının uygun gitmesiyle birlikte başta hububat ürünleri olmak üzere çeşitli tarım ürünlerinde verim azalmış ve bu ürünlerin ihracatında düşüş yaşanmıştır. Döviz gelirleri de azalınca ülkede döviz sıkıntısı yaşanmış, yatırımlar sekteye uğrayarak dışa bağımlık artırmıştır. 1958 yılındaki devalüasyonun ardından 1959’da da enflasyon % 20’ye yaklaşınca Demokrat Parti’nin ekonomik politikalarının başarısız olduğu yönünde görüşler ortaya çıkmıştır. Bu süreçte toplumsal muhalefet aracılığıyla sık sık hükümet aleyhine gösteriler düzenlenmiş, Adnan Menderes Hükümeti’nin ekonomik yardım için ABD yerine SSCB’ye yönelmesi de 27 Mayıs 1960 darbesinin sebeplerinden olmuştur.

27 Mayıs 1960’ta gerçekleşen darbe neticesinde Demokrat Parti iktidarı sona ermiş, 1961 Anayasası’nın yürürlüğe girmesiyle de Türkiye’de koalisyon hükümetleri kurulmaya başlamıştır. 25 Haziran 1962’de Cumhuriyet Halk Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin uzlaşmasıyla ortaya çıkan koalisyon hükümeti Türkiye’nin sanayileşmesi için yeni bir yol izleyerek Planlı Kalkınma Dönemi’ni başlatmıştır. Yapılan çalışmalar neticesinde Birinci

* Dr., Selçuk Üniversitesi Silifke-Taşucu Meslek Yüksekokulu, ozkandemir@selcuk.edu.tr

Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967) yürürlüğe konarak, darbe sonrasında Türkiye'nin kalkınması için yeni bir ekonomi modeli uygulamaya girmiştir. Planlı kalkınma döneminde sanayileşmek için ithal ikameci anlayış göz önünde bulundurularak yeni istihdam imkânlarının oluşturulması ve işsizliğin azaltılması hedeflenmiştir. Ayrıca bu dönemde tasarruf yapmanın önemli olduğu belirtilerek; halkın özel tasarruf yapması teşvik edilmiş, kamu tasarruflarının da en üst düzeye çıkarılması öngörülmüştür.

Bu çalışmada 27 Mayıs darbesi öncesindeki ekonomik politikalar ile darbeden sonraki politikalarındaki değişiklikler belirtilerek, planlı kalkınma döneminde Türkiye'nin kalkınma çabaları ortaya konmuştur.

Anahtar Kelimeler; ekonomi, darbe, koalisyon, planlı kalkınma...

THE CHANGE IN TURKEY'S ECONOMY POLICY AFTER THE COUP OF MAY 27th: "PLANNED DEVELOPMENT PERIOD"

ABSTRACT

While multi-party system was continuing in Turkey, despite the economic development exceeded 12% during the first ten year of the Democratic Party that was in the power (1950-1960), external borrowing started due to several reasons such as the cessation of American aid (Marshall Aid) following the Korean War, budget deficits, external dependency and lack of foreign currency. After 1954, since the weather conditions were not suitable, the yield of various agricultural products, especially grain products, decreased and the exportation of these products decreased. When foreign exchange revenues fell, the country experienced foreign exchange problem; when the investments interrupted, external dependency increased. Following the 1958 devaluation and when the inflation increased to 20%, some opinions about the failure of the Democratic Party's economic policies have emerged. In this process, demonstrations against the government were organized with the support of the public opposition, and the fact that Prime Minister Adnan Menderes turned to USSR for the financial aid instead of America became one of the reasons behind the coup of 27th May 1960.

As a result of this coup that happened on 27th May 1960, the ruling of the Democratic Party reached an end, and with the enactment of 1961 Constitution, coalition governments began to be established. On June 25th, 1962, the coalition government, formed through the agreement between the Republican People's Party, New Turkey Party and Republican National Peasant Party, started the Planned Development Period for the industrialization of Turkey, following a new route. As the result of the studies, The First Five-Year Development Plan (1963-1967) was enacted, and a new economic model for the development of Turkey's economy was applied. During the period of Planned Development, it was aimed to create new employment opportunities and reduce unemployment by considering the import-substitution con-

ceptto industrialize. Also, emphasizing the importance of savings, people are encouraged to make personal savings, and public savings were expected to rise to the highest level.

In this study, highlighting the differences in economic policies before and after the coup of 27th May, development efforts of Turkey during planned development period were discussed.

Key Words: economy, coup of, coalition, planned development...

Giriş

29 Ekim 1923'te kurulan Türkiye Cumhuriyeti; ağırlıklı olarak ilkel tarıma dayalı, ağır sanayi tesislerinden yoksun ve mali olarak ciddi anlamda dış borcu bulunan güçsüz bir ekonomiyi Osmanlı Devleti'nden devralmıştır. Fakat Cumhuriyet'in ilanını da sağlayan Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek başına iktidarda olduğu yıllarda iktisadi devletçilik politikası gereğince sanayi planları yapılmış ve Türkiye'nin ağır sanayi hamlesine geçmesi sağlanmıştır. Bu sayede iki tane beş yıllık sanayi planı yapılarak madencilik, dokuma, selüloz, seramik, kimya ve enerji gibi alanlarda önemli fabrikalar Türkiye'ye kazandırılmıştır. Bir anlamda günümüz Türkiye'sinin sanayisinin temelleri o yıllarda atılmıştır. 1939 yılında II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla, sanayi planlarında öngörülen tesislerin kurulması ertelenmiş; bu da Türkiye'nin ekonomik büyümesinde yavaşlamaya sebep olmuştur. Savaşın ardından Cumhuriyet Halk Partisi iktidarı devam etse de 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti, CHP hükümetine muhalefet ederek siyasi yaşamına başlamıştır. Demokrat Parti dört yıl boyunca TBMM'de muhalefet konumunda kalarak iktidarın ekonomik politikalarını eleştirmiş ve taraftar toplamaya çalışmıştır. Özellikle şehirden uzak nüfustan destek arayarak iktidara geçmek isteyen Demokrat Parti'ye bu imkan 1950 yılında verilmiştir.

1950 yılı Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi yaşamında önemli bir dönüm noktası olmuştur. 14 Mayıs 1950'de yapılan milletvekilliği seçiminde iktidar el değiştirilerek Cumhuriyet Halk Partisi'nden Demokrat Parti'ye geçmiştir. Böylece on yıl sürecek olan Demokrat Parti'nin tek başına iktidar dönemi başlamıştır. Yeni iktidar, 1950'ye kadar yürütülen ekonomik politikaları eleştirerek özel sektörden yeterince faydalanılmadığını, yabancı sermayenin Türkiye'ye girmesi gerektiğini kısaca liberal bir politika benimsenmesi gerektiğini savunmuştur.

1. Demokrat Parti Ekonomi Politikası'nın Belirgin Özellikleri

14 Mayıs 1950 seçimlerinde birinci parti olarak tek başına hükümeti kurmayı başaran Demokrat Parti, ekonomide liberalizmi savunarak Devletçilik politikasından uzaklaşmıştır. Demokrat Parti'nin liberalizm anlayışı, sadece özel sektöre yer verilmesi anlamında değil, devlet sektörünün de ekonomide yer alması şeklinde düşünülmüştür. Bir yandan geleneksel tarım ekonomisinin devam ettirilmesi için devlet

tarafından destek verileceği vurgulanırken, diğer yandan da özellikle sanayi kuruluşlarında özel sektörün de yer alacağından söz edilmiştir¹.

22 Mayıs 1950’de kurulan I. Menderes Hükümeti için mecliste hükümet programını 29 Mayıs 1950’deki meclis oturumunda okuyan Başbakan Adnan Menderes, partisinin ekonomi politikasından da bahsederek ekonomide takip edilecek dört esas olduğunu ifade etmiştir. Özetle bunlar²:

- *Devlet hizmetlerinin görülmesinde azami tasarruf yaparak masrafları asgariye indirmek ve devlet bütçelerini iktisadi yapımızın gücüyle benzer ve gerçek anlamıyla ılımlı bir hale getirmek.*

- *Ülkemizde mevcut sermayenin üretime kaymasını kolaylaştırmak, yabancı teşebbüs sermaye ve teknolojisinden geniş ölçüde faydalanabilmek için gerekli şartları yerine getirmek.*

- *Devlet bütçesinden yatırım için ayrılacak ödeneği ülkemizin şartlarını göz önünde bulundurarak belirlemek ve bir plana bağlamak.*

- *Üretim faaliyetlerini devletin zararlı müdahalelerinden ve her çeşit bürokratik engellerden kurtarmak. şeklinde açıklanmıştır.*

Başbakan Adnan Menderes’e göre bunlar yapıldığı takdirde hayat pahalılığı önlenecek ve maliyetleri dünya ülkeleri seviyelerine yaklaşacak, iş ve üretim hacmi genişleyecek; üretim, hayat pahalılığının ve yüksek maliyetlerin baskısından kurtarılacaktır. Ayrıca devlet işletmeciliği, özel sermayenin ele alamayacağı işlerde yoğunlaşacak ve zaruret halinde tercih edilecektir. Bu sebeple ekonomik kalkınmada öncelik şahıslarda ve özel teşebbüste olacaktır.

Adnan Menderes’in konuşmasından yola çıkarak liberalizm politikasının devletçilik politikasının önüne geçtiğini anlamak zor olmayacaktır. Ayrıca özel sektörün altından kalkabileceği alanlardaki devlet

¹ Yaşar Baytal; “Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Ankara, s. 551.

² **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950 – 20 Kasım 1961)**, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C 2, Ankara, 2013, s. 753.

işletmelerinin özel sektöre devri ve devlet işletmeciliğinin özel girişimlere engel olmayacak şekilde rekabetin sağlanması Demokrat Parti'nin liberalizm anlayışını ortaya koymaktadır³.

Demokrat Parti'nin önemseydiği özel teşebbüsün yanında yabancı sermayenin de ülkemize girmesine yönelik ilk çalışma 1 Ağustos 1951 yılında kabul edilen 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu olmuştur. Bu kanunla yabancı sermayenin, Türk özel sermayesine açık olan işlerde ayrıcalık öngörmeyecek şekilde, sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarında çalışabilmesine imkan verilmiştir⁴. Ancak 1954'e kadar yabancı sermayenin ülkedeki yatırımlarına dair istenilen verim alınamayınca, yeni bir yasal düzenleme sonucunda 18 Ocak 1954'te kabul edilen 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ile Türkiye'de yabancı sermayenin madencilik ve petrol konuları dahil olmak üzere ülkeye girişine izin verilmiştir. Bu kanun sonucunda ülkenin iktisadî bakımından gelişimine yararlı ve sadece Türk özel teşebbüslerine açık bulunan her türlü faaliyet sahası, yabancı sermaye yatırımlarına da açık tutulmuştur⁵. Ayrıca 7 Mart 1954'te kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu ile Mobil, Shell, BP gibi büyük petrol şirketlerinin Türkiye sınırları içerisinde petrol arama çalışmalarına izin verilmesi, birçok yabancı şirketin Türkiye'de çalışma yapması ve yeni petrol kuyuları açmasına imkân verilmiştir.

Demokrat Parti Dönemi'nin ekonomik politikalarının en belirgin özelliklerinden biri de tarım sektöründe hızlı bir gelişme sağlanmış olmasıdır. 1948'ten itibaren Türkiye'ye Marshall Yardımı sayesinde gelen hibelerle başta traktör olmak üzere pulluk, biçerdöver gibi mekanik aletlerle tarımda makineleşme yolunda önemli adımlar atılmıştır. Tarımda makineleşme, tarım kesimine yönelik kredi imkanları ve tarım için belirlenen yüksek fiyat politikalarıyla iklimin elverişli olması sayesinde bu dönemde tarım üretiminde artışlar söz konusudur. 1951 ile 1954 yılları arasında tarım sektöründe ekilebilir alanlar 14,5 milyon

³ Murat Koraltürk; "Türkiye Ekonomisi (1923-1960)", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 17, Ankara, 2002, s. 594.

⁴ Bkz. **Resmi Gazete**, 9 Ağustos 1951, Sayı: 7880, s. 1757-1758

⁵ Avni Zarakolu; "Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 11, S 1, Ankara, 1954, s. 594.

hektardan 18,8 milyon hektara yükselmiştir. Bu süreçte Kore Savaşı nedeniyle dünyada tarım ürünleri fiyatlarının yükselmesi ve yerli malların ihraç fiyatlarının artması tarım sektöründeki olumlu gelişmelerin temel sebeplerinden sayılabilir⁶.

1948 ile 1959 Yılları Arasında Tarım Sektöründe Ekilebilir Alan ve Traktör Sayısı				
Yıllar	İşlenen Alan (Milyon hektar)	Artış Oranı %	Traktör Sa- yısı	Artış Oranı %
1948	13,90	-	1756	-
1949	13,26	- 4,6	9170	422,2
1950	14,54	9,6	16585	80,9
1951	15,27	5,0	24000	44,7
1952	17,26	13,7	31415	30,9
1953	18,81	8,4	35600	13,3
1954	19,61	4,3	37743	6,0
1955	20,99	7	40282	6,7
1956	22,45	6,9	43727	8,6
1957	22,16	- 1,3	44144	1,0
1958	22,76	2,7	42525	- 3,7
1959	22,94	1,0	41896	- 1,5

Tarım sektöründe yaşanan bu olumlu gelişme 1954 yılından itibaren tersine dönmeye başlamıştır. Kore Savaşı'nın bitmesiyle dış piya-

⁶ Yasin Çoban; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 2015, s. 79.

saların talebi azalırken, kuraklık sebebiyle yaşanan olumsuz hava koşulları tarım sektörünü olumsuz yönde etkilemiştir. Tarımsal üretim düşmüş, ihracat yerine ithalat yapılmaya başlanmıştır. Bu durum cari açığı arttırarak döviz sıkıntısına neden olmuştur.

1952'den itibaren Amerika'dan gelen Marshall Yardımı'nın kesilmesi ve 1954'ten itibaren tarımsal üretimdeki azalma sebebiyle yaşanan döviz sıkıntısı, Türkiye'de dış ticaret açığını da ortaya çıkarmıştır. Bu durum ise 1955'ten sonra ithalatın kısıtlanmasına ve ithal ikameci politikaların belirlenmesine zemin hazırlamıştır. Demokrat Parti döneminde iç pazara yönelik ithal ikameci sanayileşme süreci bu şekilde başlamıştır.

1955-1960 dönemi, içe dönük ithal ikameci sanayileşme politikalarının ağırlıklı olarak tercih edildiği, ekonomik yapının sanayi ve hizmetler lehine bir dönüşüm gerçekleştirdiği dönem olmuştur⁷. Yıllık sanayi büyüme hızı bu dönemde % 4,3, tarımsal büyüme ise % 1,8 olarak ortaya çıkmıştır. Yani ithalat güçlüklerine rağmen ithal ikameci anlayış sayesinde sanayi kesimi, tarıma göre daha hızlı bir büyüme gerçekleştirmiştir⁸.

1956 yılında tekrar uygulamaya konan Milli Korunma Kanunu ile fiyatların, hammadde, teçhizat ve makinelerin kontrol altına alınması da fayda etmeyince döviz kaçırma olayları görülmüştür. Bu devrenin sonunda Türkiye ekonomisi günlük tedbirlerle ayakta durabilmiştir⁹. Diğer taraftan ihracatı geliştirme yolundaki çabalar olumlu sonuç vermemiş ve ihraç mallarındaki fiyat yükselmesi neticesinde ihracatımız gittikçe azalmıştır. Böyle bir zamanda hükümet yeni bir karar alarak Türk parasının değerini yeniden ayarlanmış ve devalüasyona gidilmiştir. 4 Ağustos 1958'de ilan edilen yeni ekonomik kararlarla çoklu kur uygulamasına geçilmiş ve önceden 2,8 TL olan ABD Doları'nın döviz kuru tütün, bakır ve krom gibi malların ihracından sağlanan dövizler için 4,9 TL; üzüm, incir ve fındık gibi mallar için 5,6 TL; pamuk

⁷ Ahmet İncekara; "Türk İktisat Politikalarının Analizi", **Cumhuriyet (Ekonomik, İdari Hukuki Değerlendirme)**, Yeni Türkiye Yayınları, C V, İstanbul, 1998, s. 3238.

⁸ Korkut Boratav; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)**, Ankara, 2013, s. 113.

⁹ Reşat Aktan; **Türkiye İktisadı**, Ankara, 1978, s. 54.

ve turuncgiller ile öbür mallar için 9 TL olarak yeniden belirlenmiştir¹⁰.

1958 istikrar tedbirlerinin uygulanması ile birlikte kısa bir süre de olsa dış ekonomik ilişkilerdeki tıkanıklık giderilerek 420 milyon dolar tutarındaki dış borç ertelenmiş ve 359 milyon dolar yeni kredi imkanı sağlanmıştır. Dış kredilerin açılması ve bu sayede ithalatın artması sonucu ekonomi yeniden canlanarak ihracat hacmi artmaya başlamış, dış ticaret hacmi genişlemiştir. Ancak ithalattaki artış ihracattaki büyümenin üzerinde olunca dış ticaret açıkları da artmıştır¹¹.

Türkiye’de bunlar yaşanırken, Demokrat Parti’nin uygulamış olduğu ekonomik politikalar CHP tarafından eleştirilmiştir. Ekonomik faaliyetlerin bir plan içerisinde yapılmaması, eleştirilerin baş odağında olmuştur. 1958 Bütçe Görüşmeleri sırasında CHP sözcüleri tarafından yapılan konuşmalarda planlamanın önemi şu şekilde ifade edilmiştir¹²;

İktidardakilerle aramızdaki en mühim, fark, plan ve program mevzuudur. Biz inanıyoruz ki, nasıl dünyada ilmi bakımdan, kalkınma yolunda, plan ve programa dayanarak kalkınan memleketter varsa, Türkiye’nin de gelişmesi ve kalkınması için mutlaka plan ve programa ihtiyaç vardır. Plansız gelişmeye ve kalkınmaya imkan yoktur. Kalkınmada ilmin yolundan çıkmaya da imkan yoktur. Çıkıldığı gün, hüsrarla karşılaşılır. Kalkınma yolunda ilmin bulunduğu ve gösterdiği planlı ve programlı kalkındır. Zor durumda olup büyük müşküllerle karşılaşmış İtalya ve Yunanistan gibi memleketter planla ve programla gelişmiş ve kalkınmışlardır. Hindistan planla kalkınmaktadır.

Ayrıca ekonomide yaşanan olumsuzluklar karşısında muhalefet partisi CHP, Menderes Hükümeti’ne yüklenerek eleştirilerde bulunmuştur. CHP lideri İsmet İnönü İstanbul il kongresindeki konuşmasında şunları ifade etmiştir¹³:

¹⁰ Haluk Cillov; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1972, s. 147; Hüseyin Şahin; **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 2007, s. 123.

¹¹ H. Şahin; **Türkiye Ekonomisi**, s. 124.

¹² CHP Araştırma ve Yayın Bürosu; **CHP ve Planlı Kalkınma**, Ankara, 1961, s. 7.

¹³ “İnönü’nün Konuşması”, **Milliyet**, 13 Ekim 1958, s. 5.

...Seneler süren enflasyon, para düşüklüğü, hayat pahalılığı ve yokluk vatandaşı son derece çaresiz hale getirmiştir. Bu sene (1958) yeni ve ağır şartlarda dışarıdan borç ve yardım vaadi alınınca, iktidar bunu şimdye kadar takip ettiği iktisadi politikaların bir zaferi gibi gösterme ve bu zafer sayesinde muhalefetten kurtulmak için yeni bir bahane aramaya teşebbüs etmiştir... Şimdi acı bir cerrahi (ameliyat) geçirmekteyiz. Bu ameliyat pek çok vatandaş ailesine yıkımlara, dayanılmaz acılara mal olacaktır...

2. Darbeye Giden Yol ve Demokrat Parti İktidarı'nın Sonu

Adnan Menderes iktidarı ile İsmet İnönü arasında ekonomik konularda oldukça sert konuşmalar geçmiştir. Hatta İsmet İnönü, Menderes'i iktidardan uzaklaştırmak için ekonomik sıkıntıların çözüme kavuşmasını bile istememiştir. İsmet İnönü, Demokrat Parti hükümetinin ekonomik politikalarını da pahalılık, yokluk, kıtlık gibi ifadelerle eleştirmeye devam etmiştir. Adnan Menderes CENTO toplantısı için 7 Ekim 1959'da Amerika'ya gitmiş ancak toplantının ardından Amerika'da kalarak dış borç almak konusunda çeşitli görüşmeler yapmıştır. Fakat dış borç konusunda olumlu bir sonuç çıkmadığı gibi tavsiyeler dışında bir sonuç alınamamıştır. Bunun üzerine Menderes, ABD ve Batı'dan ümidini kesmiş olmalıdır ki yönünü Sovyet Rusya'ya çevirmiştir. İşte bu yaşananlar 27 Mayıs 1960 darbesinin sebeplerinden kabul edilmektedir¹⁴.

1958'de kabul edilen iktisadi tedbirlerin Türkiye'nin ekonomik durumunu düzeltememesi ve dış borç alma noktasında olumlu sonucun çıkmaması ekonomik sıkıntıların artmasına yol açmıştır. Ekonomik durum kötüleştikçe, muhalefetin eleştirileri daha da artmıştır. Hükümet ise eleştiriler karşısında "*Vatan Cephesi*" adı altında bir grup toplayarak baskı kurmaya başlamıştır. Demokrat Parti, muhalefet partisi olan CHP'nin sesini kısma için 18 Nisan 1960'ta TBMM'de Tahkikat Komisyonu kurarak; çeşitli yayınlara sansür koymak, her türlü

¹⁴ Süleyman Kocabaş; **TC. Devleti Tarihi V, Menderes Dönemi DP İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol 1950-1960**, İstanbul, 2011, s. 212.

toplantıyı ve siyasi eylemi yasaklamak gibi yetkiler elde etmiştir¹⁵. Önergenin görüşülmesi sırasında söz isteyen İsmet İnönü bu taleplerin ve istenen ayrıcalıkların hiçbir hukuki değerinin olmadığını söyleyerek, TBMM üzerinde bir baskı idaresi kurulmasına yönelik olduğunu ifade etmiştir¹⁶. Ayrıca konuşmasının ilerleyen safhalarında İsmet İnönü;

*Şimdi iktidarda bulunanların, iktidarı ellerinde bulunduranların milletleri ihtilale nasıl zorladıkları insan hakları beyannamesine girmiştir. Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa o memlekette ayaklanma olur. Buna mahal vermemek için idarelerin demokratik yolda olması, insan haklarının yürürlükte olması şarttır. Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal kaçınılmaz olur... Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimi haline götürmek tehlikeli bir şeydir. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam.*¹⁷ diyerek 27 Mayıs darbesine giden süreçte önemli bir beyanda bulunmuştur.

Tahkikat Komisyonu'yla ilgili tartışmalar devam ederken 27 Nisan 1960'taki meclis oturumunda İsmet İnönü yine söz alarak çeşitli beyanlarda bulunmuş ancak konuşmasından dolayı on iki oturum meclisten çıkarılması, ardından da beyanlarının zabıttan çıkarılması oylanmış ve kabul edilmiştir. Zabıtlardan çıkarılan sözlerde şunlar ifade edilmiştir¹⁸:

Biz aldığımız tedbiri aldık, yürüteceğiz diyorsunuz. Gayrimeşru baskı rejimine girmiş olan idarelerin hepsi böyle söylemişlerdir. Siz de öyle diyorsunuz. Fakat muvaffak olamayacaksınız. Kore Başkanı Syngman Rhee kurtuldu mu? Üstelik onun ordusu, polisi, memuru elinde idi. Halbuki sizin elinizde ne ordu var, ne memur, ne üniversite ve hatta ne de polis var... Olur mu böyle baskı rejimi? Muvaffak olur mu bu? Bir baskı rejimi

¹⁵ Emre Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye (2000'li Yıllarda Türkiye'nin Toplumsal Yapısı)**, İstanbul, 1998, s. 154.

¹⁶ **TBMM Zabıt Ceridesi**, XI. Devre, 3. İçtima, 13. Cilt, 58. Birleşim, s. 195.

¹⁷ **TBMM Zabıt Ceridesi**, XI. Devre, 3. İçtima, 13. Cilt, 58. Birleşim, s. 207.

¹⁸ Zühtü Arslan; **Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960)**, C 1, Ankara, 2009, s. 29.

kurulduğu zaman onu kuranlar artık mukavemet kalmayacak zannederler. Bizdeki baskı rejimini kuranlar da öyle zannediyorlar. Baskı tertipçileri bilsinler ki, Türk Milleti Kore Milletinden daha az haysiyetli değildir.

Bu gelişmeler yaşanırken özellikle İstanbul ve Ankara'da 28 Nisan'da üniversite öğrencilerinin katıldığı gösteriler düzenlenmiş, polis ise kalabalığı dağıtmaya çalışmıştır. Bazı öğrenciler gözaltına alınmış ve aynı gün sıkıyönetim ilan edilmiştir¹⁹. Ankara'da üniversiteler 29 Nisan'dan itibaren bir ay tatil edilmiş, yurtlarda toplantı yasaklanmış,taşradan gelen öğrencilerin evlerine dönmesi istenmiştir. Ayrıca umuma açık yerlerdeki spor faaliyetleri ve müsabakaları da yasaklar kapsamına alınmıştır. Olayların yatışmaması üzerine sıkıyönetim idaresi emri dinlemeyenlere silahla karşılık verileceği yönünde bir tebliğ yayınlamış, şiddet tedbirlerine başvurulması ve baskılar olayları durdurmamış aksine daha da alevlenmesine neden olmuştur. Ankara'da yapılan eylemler içerisinde en dikkat çekici olanı da 555K (5 Mayıs saat 5'te Kızılay'da) parolasıyla yapılan gösteri olmuştur. Adnan Menderes, bu yaşananların demokrasiyi anlamayan bir avuç zümrenin seçimleri ve milli iradeyi yok etmek için hazırladıkları bir tertip olduğunu ifade etmiştir²⁰.

Sıkıyönetimin devam ettiği sıralarda Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel, Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e mektup göndererek mevcut ortamdaki krizin çözülmesi için tavsiyelerde bulunmuştur. Harp okulu öğrencilerinin 21 Mayıs 1960'ta Ankara'da hükümet aleyhine yürüyüş yapması ise gelecekte olacakların bir işareti sayılmıştır. Bunun üzerine Başbakan Adnan Menderes, tepki çeken Tahkikat Komisyonu'nun kısa bir sürede çalışmasını yaparak işlevini tamamlayacağını ifade edince, sıkıyönetim tedbirlerinin de gevşetileceği ihtimali üzerine normalleşmenin başlayacağı düşünülmüştür. 25 Mayıs'ta çalışmasını yapan TBMM, bir aylık tatile girmiş, muhalefet ise halkın sesini duyuracak meclisin tatile girmesinden hükümeti suçlamıştır. Bu ortamda 27 Mayıs 1960 Cuma sabahı Kurmay Albay Al-

¹⁹ Tefvik Çavdar; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, Ankara, 2000, s. 83.

²⁰ Sedef Bulut; "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", **Gazi Akademik Bakış**, C 2, S 4, Ankara, 2009, s. 140.

parslan Türkeş, radyoda yaptığı konuşmayla Türk Silahlı Kuvvetleri'nin ülke idaresini ele geçirdiğini açıklamıştır²¹. On yıl süreyle devam eden Demokrat Parti iktidarı, yapılan bu darbeyle böylece son bulmuştur.

3. 27 Mayıs 1960 Darbesi'nin Türkiye'ye Yansımaları

Türkiye, 27 Mayıs sabahına darbeyle uyanmıştır. Emekli Orgeneral Cemal Gürsel 27 Mayıs sabahı İzmir'den askeri uçakla getirilmiş ve Milli Birlik Komitesi'nin başına geçirilmiştir. Sabah erken saatlerde Cumhurbaşkanı Celal Bayar, TBMM Başkanı Refik Koraltan ve İçişleri Bakanı Namık Gedik başta olmak üzere Demokrat Parti milletvekilleri gözaltına alınarak Harp Okulu binasını götürülmüştür. Adnan Menderes ise darbe gecesini Eskişehir'de bulunduğu için olayı öğrendiğinde Kütahya'ya doğru gitmiş fakat orada durdurularak bir uçakla Ankara'ya getirilmiştir. Böylece darbenin ilk aşaması sonuçlanmış ve hükümet üyeleri tutuklanmıştır²².

Darbenin ardından Cemal Gürsel başkanlığında Milli Birlik Komitesi (MBK) oluşturularak yeni hükümet kurulmuştur. Bu hükümette dört subay, üç hukukçu, üç profesör, altı idareci ve üç teknisyen yer almıştır. İstanbul Üniversitesi rektörü Sıddık Sami Onar başkanlığında kurulan bir komisyon ise yeni anayasayı hazırlamakla görevlendirilmiştir²³.

Darbe yönetimi devam ederken, tutuklu olanların yargılamalarına Yassıda'da Yüksek Adalet Divanı adı altında kurulan özel bir mahkemede başlanmıştır. Başta Cumhurbaşkanı, TBMM Başkanı ve

²¹ Cezmi Eraslan; "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara, 2004, s. 576.

Ankara Radyosu'nda yapılan anonsla darbenin haberini veren Alparslan Türkeş şunları ifade etmiştir: *Sevgili vatandaşlar; Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran ve son müessif hadiseler dolayısıyla kardeş kavgasına meydan vermemek maksadıyla Türk Silahlı Kuvvetleri memleketin idaresini ele almıştır. Bu harekâta silahlı kuvvetlerimiz; partileri içine düşükleri uzlaşmaz durumdan kurtarmak ve partiler üstü tarafsız bir idarenin nezaret ve hakemliği altında, en kısa zamanda adil ve serbest seçimler yaptırarak idareyi, hangi tarafa mensup olursa olsun, seçimi kazananlara devir ve teslim etmek üzere girişmiş bulunmaktadır...*

"Türk Silahlı Kuvvetlerinin Millete Tebliğleri", **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960, s. 1.

²² T. Çavdar; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, s. 92.

²³ C Eraslan; "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", s. 576.

Başbakan olmak üzere toplam 587 kişinin yargılandığı dava sonunda on beş kişiye idam cezası verilmiştir. MBK, oy birliği ile Celal Bayar, Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan olmak üzere dört kişinin idam cezasını onaylamıştır. Ancak Celal Bayar'ın cezası yaşlılık nedeniyle affedilmiş, müebbet hapis cezasına çevrilmiştir²⁴.

Genelkurmay eski başkanlarından emekli Orgeneral Rauf Orbay'ın başkanlığında Kurucu Meclis 6 Ocak 1961'de çalışmaya başladıktan sonra, 12 Ocak 1961'de yeni siyasi partilerin kurulmasına ve bunların faaliyetlerine izin verilmiştir. MBK ve Temsilciler Kurulu'ndan oluşan Kurucu Meclis'te Demokrat Parti'ye mensup olanların dışında diğer partilerin üyeleri, çeşitli meslek kuruluşları ve sivil kuruluşların temsilcileri yer almıştır. Bu süreçte Cumhuriyet Halk Partisi ve Cumhuriyet Köylü Millet Partisi'nin (CKMP) yanında on üç yeni parti daha kurulmuştur. Bu partiler arasında kısa sürede ciddi bir güç haline gelecek ve 12 Eylül 1980 darbesine kadar Türkiye siyasetine damgasını vuracak olan, Adalet Partisi (AP) de yer almaktadır²⁵.

Kurucu Meclis, çalışmalarına devam ettiği süre içerisinde yeni bir anayasa hazırlamakla da meşgul olmuş ve dört buçuk ayda hazırlanan yeni anayasa taslağı 9 Temmuz 1961'de yapılan halk oylamasında % 60,4 Evet oyu alarak kabul edilmiştir²⁶. Yeni anayasa ile beraber seçimler serbest bırakılınca Ekim 1961'de nisbi temsil usulüyle seçimler yapılmış ve sonuçta başında İsmet İnönü'nün bulunduğu CHP birinci parti olmuştur. Ancak hükümeti kurmak için yeterli çoğunluk sağlanamadığı için 1965'e kadar sürecek olan koalisyon hükümetleri kurulmaya başlamıştır.

²⁴ E. Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye...**, s. 156.

Haklarında idam cezası verilen kişiler; Celâl Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan, Fatin Rüştü Zorlu, Hasan Polatkan, Emin Kalafat, Agah Erozan, Ahmet Hamdi Sancar, Bahadır Dülger, Baha Akşit, İbrahim Kirazoğlu, Nusret Kirişçiöglü, Zeki Erataman, Osman Kavrakoğlu ve Rüştü Erdelhun olmuştur.

²⁵ Hikmet Özdemir; "1960-1980 Dönemi", **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 17, Ankara, 2002, s. 18.

²⁶ Hikmet Özdemir; "Siyasal Tarih (1960-1980)", **Türkiye Tarihi (1908-1980)**, C 4, İstanbul, 1997, s. 204.

Türkiye’de ilk koalisyon hükümeti 20 Kasım 1961’de CHP ile Adalet Partisi arasında kurulmuştur. Her ne kadar hükümet 2 Aralık’ta güvenoyu alsa da bu hükümet ancak yedi ay süreyle görev yapabildi. CHP ile AP hükümetinin programında üzerinde durduğu ekonomik konulardan biri planlı kalkınma olmuştur. Bunun yanında özel teşebbüsün desteklenmesi, enflasyon ve işsizlikle mücadele gibi konularda da uzlaşma sağlanmıştır²⁷. Hükümet programını mecliste okuyan Başbakan İsmet İnönü şunları ifade etmiştir²⁸:

...Hükümet programının hedefi, hürriyet nizamı içinde hızlı bir kalkınmanın sağlanmasıdır. Bunun ameli çaresi, devlet ve özel teşebbüs olarak, mümkün olan en geniş ölçüde yatırım yapılmasıdır. Devlet sektörü yatırımlarının verimli olabilmesi için, her şeyden önce siyasi iktidarın planlı kalkınma fikrine yatkın olması, yatırımların isabetli bir plana dayanması ve mali kaynakların sıhhatli yollardan sağlanması şarttır.

Memleketimizin umumiyetle bilinmekte olan çeşitli ihtiyaçlarını süratle giderecek usul ve tedbirleri seçerken, Devlet Planlama Teşkilatı’nın çalışmalarından ciddi olarak faydalanmak kararındayız...

Bu sözlerden de anlaşılacağı üzere planlı kalkınma dönemine geçiş için kararlılıkla Devlet Planlama Teşkilatı’na (DPT)önemli sorumluluklar verilmiştir. DPT, 30 Eylül 1960 tarihinde çıkarılan 91 numaralı kanun ile kurulmuş ve görevleri bu kanunda şu şekilde belirtilmiştir²⁹:

1. Memleketin doğal, beşeri ve iktisadi her türlü kaynak ve imkanlarını tespit ederek, takip edilecek iktisadi, sosyal ve kültürel politikayı ve hedefleri belirlemede hükümete danışmanlık yapmak,

2. Çeşitli bakanlıkların iktisadi politikayı ilgilendiren faaliyetlerinde koordinasyonunu sağlamak için tavsiyelerde bulunmak ve bu hususlarda danışmanlık yapmak,

3. Hükümetçe kabul edilen hedefleri gerçekleştirecek uzun ve kısa vadeli planları hazırlamak,

²⁷ C Eraslan; “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, s. 581.

²⁸ **Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (20 Kasım 1961 – 27 Ekim 1965)**, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C 3, Ankara, 2013, s. 1327.

²⁹ Bkz. **Resmi Gazete**, 5 Ekim 1960, Sayı: 10621, s. 2274-2275.

4. Planların başarı ile uygulanabilmesi için ilgili kurum ve kuruluşların ve mahalli idarelerin kuruluş ve işleyişlerinin düzeltilmesi hususunda tavsiyelerde bulunmak,

5. Planın uygulanmasını takip, değerlendirmek ve gerekli hallerde planda değişiklikler yapmak,

6. Özel sektörün faaliyetlerini planın hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde teşvik ve düzenleyecek tedbirleri tavsiye etmek.

1960 öncesinde Türk ekonomisinin karşılaştığı sorunların ekonomi politikalarının bir program ve plan dahilinde uygulanmamasından kaynaklandığı izlenimi üzerine, 1961 Anayasası'nda planlı kalkınma fikrine yer verilmiştir. Anayasanın 41. maddesi; *İktisadi ve sosyal hayat, tam çalışma esasına ve herkes için insanlık haysiyetine yarasız bir yaşayış seviyesi sağlanması amacıyla düzenlenir. İktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek, bu maksatla milli tasarrufu arttırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklerle yönetmek ve kalkınma planlarını yapmak devletin görevidir.* şeklinde ifade edilmiştir.

Hem 1961 Anayasası'nın planlı kalkınmayı öngörmesi hem Devlet Planlama Teşkilatı'nın kurulması, devletin hızlı kalkınmayı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla kapsamlı bir planlama yapması gerektiği fikrini kuvvetlendirmiştir. Hollandalı ünlü ekonomist Jan Tinbergen'in danışmanlığında oluşturulan Devlet Planlama Teşkilatı'nın kuruluşunda Başbakanlık Müsteşarı Alparslan Türkeş ve Şinasi Orel'in katkıları önemlidir³⁰. Devlet Planlama Teşkilatı'nın en önemli organı Yüksek Planlama Kurulu'dur. Kurul, üç bakan, planlama teşkilatı müsteşarı ve üç daire başkanından oluşmaktadır. Böylece siyasi unsur ile teknik unsur bir araya getirilmiş, siyaset adamları ile teknisyenlerin iş birliği yapmaları sağlanmıştır³¹.

DPT, kendisine verilen görev gereğince kalkınma planı hazırlama işine girişmiş ve devletin kalkınmayı sağlaması yanında özel teşebbüsün de bu kalkınma sürecinde yer alacağı belirtilmiştir. Dönemin Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş 30 Ocak 1962'de Türk sanayi ve ekonomisi

³⁰ Mustafa Salep; "Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)", **Turkish Studies**, C 12, S 12, Ankara, 2017, s. 215.

³¹ **CHP ve Planlı Kalkınma**, s. 16.

hakkındaki konuşmasında, beş yıllık planın yapılmasında gayret gösterildiğini ve bunun yakından takip edildiğini ifade etmiştir. Ayrıca devlet yatırımlarına hız verilirken özel sektörde de yatırımların teşvik edilmesi için genel olarak her türlü tedbirin alınacağı belirtilmiştir. Hükümet çalışmalarına özel teşebbüsün destek vermesi halinde, yeni iş sahaları açma konusunda özel sektörün işinin kolaylaştırılacağı üzerinde durulmuştur³².

Türkiye’de planlı kalkınma konusunda bu gelişmeler yaşanırken ilk koalisyon hükümetinin görevi uzun sürmemiş ve 25 Haziran 1962’de ikinci koalisyon hükümeti kurulmuştur. CHP, Yeni Türkiye Partisi (YTP) ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi’nin (CKMP) ortaklığında kurulan bu hükümet ise 25 Aralık 1963’e kadar görev yapmıştır. Ülkenin kalkınması için planlar yapılması üzerinde uzlaşma sağlanmış ve böylece Türkiye’de Planlı Kalkınma Dönemi’ne geçiş için çalışmalar başlatılmıştır.

4. Planlı Kalkınma Dönemi’ne Geçiş ve Türkiye’nin Kalkınma Çabaları

CHP, CKMP ve YTP Koalisyon Hükümeti protokolünde; *Kalkınmanın plan ve program içinde ve halen yürürlükte olan (plan hedefleri ve stratejisi) kararındaki esaslar dahilinde gerçekleştirilmesinde mutabıkız.* denilmiştir.

YTP Genel Başkanı Ekrem Alican’ın ekonomiden sorumlu Başbakan Yardımcısı olması, kalkınma planının devlet-özel sektör ilişkilerine ait ruhunu etkilemiştir. Ekrem Alican, özel girişimi destekleyen düşünceye sahiptir. Plan konusunda Türkiye’nin içerideki destekçileri yanında, dışarıdan da destek gördüğü anlaşılmaktadır. ABD Büyükelçisi Raymond Hare, Türkiye’nin plan konusundaki çalışmalarını övmüş ve ABD’nin nasıl bir plan istediği konusunda bilgiler vermiştir. John F. Kennedy yönetimindeki ABD tarafından da, kalkınma planının yardım politikalarına uygun olduğu yönünde açıklamalar yapılmıştır³³.

³² BCA, Fon Kodu 030.01.00.00 / Yer Kodu 93.582.6

³³ M. Salep; “Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”, s. 216.

1962'den sonra Türkiye'de uygulamaya konan ekonomi politikasına Planlı Karma Ekonomi modeli adı verilmiştir. Karma ekonomi ve plan uygulamalarında temel özellik, planın kamu sektörü için emredici, özel sektör için ise yönlendirici ve yol gösterici olmasıdır. Planlar, temelde ekonomik yapı değişikliğini esas alarak ekonomik yapının tarımdan sanayiye doğru kaymasını hedeflemiştir. Ekonomik yapı değişikliği, kalkınmanın bir sonucu olduğundan, kalkınma planları bir strateji olarak yapı değişikliği ve buna bağlı olarak sanayileşmeyi hedefleri içine almıştır³⁴.

Türk toplumunun hızla gelişebilmesi ve sosyal adaletin gerçekleştirilebilmesi için on beş yıllık bir program içinde, beşer yıllık kalkınma planları yapılması kararlaştırılmıştır. Kalkınma planının görüşmeleri Yüksek Planlama Kurulu'nda yapılırken uygulamaya girecek ilk beş yıllık planda büyüme hedefi %7 olarak belirlenmiştir. Bunun sağlanması için ise %14 iç kaynak, %4 kadar da dış kaynak sağlanması gerektiği ifade edilmiştir³⁵.

%7 kalkınma hedefine ulaşmak için gerekli iç finansman konusunda ise siyasi iktidar ile plancı teknisyenler karşı karşıya gelmiştir. Plancıların önerisi, hem tarımsal verimliliği artırmak hem de tarım sektöründen sanayiye kaynak aktarmak için tarımı etkin bir şekilde vergilendirmek olmuştur. Hükümet ise, tarımın vergilendirilmesi yerine Merkez Bankası'na borçlanmaya gidilmesini önermiştir. Bunun üzerine DPT Müsteşarı Osman Nuri Torun, İktisadi Planlama Dairesi Başkanı Atilla Karaosmanoğlu, Sosyal Planlama Dairesi Başkanı Nejat Erder ve Koordinasyon Daire Başkanı Ayhan Çilingiroğlu istifa dilekçelerini Başbakanlığa vermişlerdir³⁶.

Bu gelişmeler ışığında DPT Yüksek Planlama Kurulu, beş yıllık planın hazırlanmasından geri durulmayacağını açıklayarak uygulamaya konacak plana son şekli vermeye çalışmıştır. Sonuçta Birinci Beş

³⁴ Ahmet M. Gökçen; "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme", **Cumhuriyet (Ekonomik, İdari Hukuki Değerlendirme)**, Yeni Türkiye Yayınları, C V, İstanbul, 1998, s. 3264.

³⁵ Günal Kansu; **Planlı Yıllar (Anılarla DPT'nin Öyküsü)**, İstanbul, 2004, s. 108.

³⁶ Ümit Akçay; "Türkiye'de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak", **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi**, Ankara, 2006, s. 239.

Yıllık Kalkınma Planı (BBYKP), 16 Ekim 1962 tarihli ve 77 sayılı UzunVadeli Planın Yürürlüğe Konması ve Bütünlüğünün Korunması hakkındaki Kanun hükümlerine uygun olarak TBMM Plan Karma Komisyonu, Cumhuriyet Senatosu ve Millet Meclisi'nde görüşülüp 21 Kasım 1962 tarihinde onaylanmış ve 3 Aralık 1962 tarih ve 11272 sayılı Resmi Gazete'de yayınlanmıştır³⁷.

BBYKP, temelde kararlı ve dengeli bir gelişme yaklaşımını benimsemiştir. Buna ek olarak toplumsal ve ekonomik gelişmeyi on beş yıllık bir çerçevede düzenlemeyi amaçlamıştır. Bu özelliğiyle plan, kısa ve orta dönemli gelişmeyle uzun dönemli gelişmeyi birlikte düzenlemektedir³⁸. Planda yer alan yıllık programların özel sektör ile kamu iktisadi teşebbüsleri için 1 Ocak 1963'ten itibaren; genel bütçeye bağlı devlet kurum ve kuruluşları ile belediyeler ve özel idareler için de mali yılbaşı olan 1 Mart 1963'ten itibaren yürürlüğe gireceği açıklanmıştır.

BBYKP (1963-1967), kamu kesimi için bağlayıcı, özel kesim içinse özendirici olacak şekilde düşünülmüştür. Başka bir deyişle plan, özel girişimi geliştirecek biçimde hazırlanmıştır. Özel kesimin hem ekonomik gelişmeye katkıda bulunması hem de ekonomik kalkınma yoluyla güçlenmesi beklenmiştir³⁹.

On beş yıllık bir bakış açısıyla hazırlanan planlı yılların ilk beş yıllık bölümünde toplum refahını ve insan mutluluğunu artırmak temel hedef olmuştur. İç kaynakların artırılmasına çalışılırken bir yandan da refahın gelişme ve dağılımında sosyal adaletin sağlanması planın amaçları arasında yer almıştır. Ayrıca planda yer alan başlıca hedefler şöyle belirlenmiştir;

- % 7'lik bir gelişme hızının sağlanması ve istihdam sorunun çözümlenmesi,
- Dış ödeme dengesine ulaşılması,
- Hedeflerin sosyaladalet prensiplerine uygun olarak gerçekleştirilmesi,

³⁷ Planın ayrıntıları için bkz. **Resmi Gazete**, 3 Aralık 1962, Sayı: 11272, s. 1-139.

³⁸ Yakup Kepenek – Nurhan Yentürk; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 2004, s. 132.

³⁹ E. Kongar; **21. Yüzyılda Türkiye...**, s. 362.

— Türkiye'nin gelişmesi için yeterli sayıda teknik uzman ve ilim adamı yetiştirilmesi⁴⁰.

Planın nihai hedefi salt ekonomik büyüme değil, bunun yanında toplumsal alanda, bölgeler arası kalkınmışlık farkın gidermek, nüfus artış hızını düşürmek, köy kalkınmasını gerçekleştirmek ve toplumsal adaleti sağlamak yoluyla bir bütün olarak toplumsal yapıyı değiştirmektir⁴¹.

1963 yılı programının uygulama esasları için yayımlanan kararnamede planın hedeflerine ulaşabilmek için tavsiyelerde bulunulmuştur. Buna göre plan hedeflerine ulaşabilmek için programın tam olarak uygulanması, öngörülen tedbirlerin ilgili kurumlar tarafından zamanında alınması, kamu sektörü yatırımlarının bütçe kanunları ve iş programlarında değişiklik veya aktarmayı gerektirmeyecek şekilde öngörülen sürelerde ve tam olarak gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır⁴².

Planda, 1961 yılı fiyatlarına göre 52,7 milyar lira olarak hesaplanan 1962 yılı GSMH'nin% 7 kalkınma hedefi ile on beş yıl sonra 145 milyar 360 milyon liraya çıkarılması öngörülmüştür. Ayrıca planda, yatırım faaliyetlerini iç tasarruflarla finanse etmek ve tüketim harcamalarını ise belli sınırlar içinde tutmak ifade edilmiştir. On beş yıl boyunca uygulanacak plan sonunda toplamda mesleki ve teknik personel sayısının 1 milyon 300 bin kişiden, 5 milyon 520 bin kişiye yükseltilmesi düşünülmüştür⁴³.

Planın uygulamaya konmasıyla birlikte 1963'te GSMH % 7,4, banka kredileri % 15, 1964'te GSMH % 4,2, para arzı %15, banka kredileri % 13 artmıştır. 1965'te ise GSMH % 5,1, para arzı % 17,5, banka kredileri ise % 19,9 oranında artmıştır. Bu artışlar bir taraftan hazine-

⁴⁰ H. Cillov; **Türkiye Ekonomisi**, s. 151.

⁴¹ Seriye Sezen; **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye'de Planlama**, Ankara, 1999, s. 188.

⁴² **BCA**, Fon Kodu 030.18.01.00 / Yer Kodu 168.5.7

⁴³ BBYKP (1963-1967), **Resmi Gazete**, 3 Aralık 1962, s. 10.

nin nakit açığının artması, diğer taraftan net sermaye ithalinin azalması sonucunda para dengesinin bozulmasına yol açmış, fiyat seviyesi önceki senelere kıyasla artış göstermiştir⁴⁴.

1963-1967 döneminde Türkiye'nin GSMH'si % 38 oranında artmıştır. BBYKP'de sanayi sektöründe öngörülen büyüme hızı % 12,3 olarak belirlendiği halde, dönem sonunda % 9,7 oranında büyüme sağlanmıştır. Tarımdaki büyüme hızı % 3,2, inşaat sektöründe % 8, ulaştırma alanında % 7,2 ve diğer alanlarda ise % 8 olmuştur. Sonuçta Türkiye'nin büyüme hızı bu dönem sonunda % 6,7 oranında kalmıştır. Planlanan 68 milyar liralık yatırımların 64 milyar liralık kısmı uygulamaya geçirilmiştir. BBYKP döneminde sektörlerin büyüme hızları aşağıda verilen tablodaki şekilde olmuştur⁴⁵.

1963-1967 döneminde sektörlerin büyüme hızları		
Sektör	Planlanan gelişme hızı (%)	Gerçekleşen gelişme hızı (%)
Tarım	4,2	3,2
Sanayi	12,3	9,7
İnşaat	10,7	8
Ulaştırma	10,5	7,2
Diğerleri	6,2	8
Toplam Büyüme	7	6,7

BBYKP'de dışa dönük sanayileşme ile yeterli büyüme olanağı sağlanamayacağı öne sürülerek, gerek dışa bağımlılığı azaltmak gerekse yurt içi yatırımları arttırarak sanayi kesiminin büyümesini sağlama ka-

⁴⁴ Avni Zarakolu, "Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1965 ve 1966 Uygulama Programları ve Para ve Kredi Politikası", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C XXII, S 1, Ankara, 1966, s. 865.

⁴⁵ H. Cillov; **Türkiye Ekonomisi**, s. 152.

macıyla ithal ikameci (içe dönük) sanayileşme stratejisi tercih edilmiştir. Bununla beraber, Türk ekonomisi bu dönemde, önceki dönemde olduğu gibi, yabancı yatırımlar ve dış borçlanma yoluyla yabancı sermaye girişlerine açık olmuştur.

Birinci kalkınma planının uygulama sürecinde Türkiye'ye 61 milyon dolar yabancı sermayenin girdiği anlaşılmaktadır. 1961-1965 yıllarında yabancı sermayenin % 95.28'inin imalat sanayine, bunun da % 26'sının plastik ve kauçuk sanayine, % 25'inin kimya sanayine, % 13'ünün elektrik sanayine ve % 11'inin ise hazır gıda, alkollü içkiler ve tütün sanayine yapıldığı görülmüştür⁴⁶. Yabancı sermayenin plastik, gıda ve ilaç sanayisi gibi alanlardaki yoğunlaşması bir süre sonra dayanıklı tüketim mallarına doğru kaymıştır. Bu konuda halkın talebi, yabancı sermayenin daha kârlı yatırımlar için bu alandaki üretime başlamasında etkili olmuştur⁴⁷.

BBYKP uygulaması sonunda kişi başına düşen gelir 2,143 liradan 2,580 liraya yükselmiştir. Ayrıca birçok malda talebin büyük kısmı iç üretimle karşılanabilmiştir. Çimento, dokuma ürünleri, şeker ve petrol ürünleri gibi ihtiyaç mallarının tamamı iç üretimle karşılandığı gibi, şeker ve dokuma ürünlerinin ihraç edilebileceği belirtilmiştir. Bunun yanında 1963 yılında 320 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1965 yılında 108 milyona düşmüştür. Bu dönemde yurt dışına büyük bir işçi akını başlamış, yurt dışında çalışan kişilerin ülkeye gönderdiği tasarruflar 1964 yılında 9 milyondan 1966 yılında 115 milyona yükselmiştir. Bu gelişmeler ödemeler dengesini de iyileştirerek toplam cari işlemler açığı 301 milyondan 1966 yılında 164 milyona düşmüştür⁴⁸.

10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde Adalet Partisi seçimleri kazanınca Süleyman Demirel, Başbakan olarak hükümeti kurmuştur. Böylece Türkiye'de yeniden tek parti hükümetine geçilmiştir. Süleyman Demirel'in hükümeti döneminde 1966 ve 1967 yılı hükümet

⁴⁶ M. Salep; "Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)", s. 224.

⁴⁷ Y. Kepenek – N. Yentürk; **Türkiye Ekonomisi**, s. 157.

⁴⁸ **BCA**, Fon Kodu 030.01.00.00 / Yer Kodu 106.663.3

programında İskenderun Demir-Çelik, Seydişehir Alüminyum Tesisleri, Aliğa Petrol Rafinerisi gibi ağır sanayi tesislerinin kurulması yer alsa da kaynak sıkıntısı büyük bir sorun olmuştur. Ancak Sovyet Rusya'nın desteğiyle kaynak sorunu çözümlenmiş ve planlı dönemin en yüksek büyüme hızı 1966'da % 12 olarak gerçekleşmiştir⁴⁹. Bu süreçte Keban Barajı inşaatına 1965 yılında başlanmış, Seydişehir'de düşünülen alüminyum tesislerinin temeli 1967 yılında atılmış, Aliğa petrol rafinerisinin inşaatına da 1968'de başlanabilmektedir.

BBYKP Döneminde Bazı Sektörler İtibariyle Yıllara Göre GSMH (Milyon TL)*					
Yıllar	Tarım	Madencilik	İmalat	İnşaat	Ticaret
1963	29.344	1.254	12.528	5.019	8.035
1964	29.224	1.571	13.635	5.557	8.568
1965	28.101	1.774	14.931	5.744	9.087
1966	31.128	1.978	17.221	6.531	10.460
1967	31.205	1.868	19.038	6.722	11.157
1963-1967 Artış (%)	6,4	49	52	34	39

Plan dönemi başında tarımın GSMH içindeki payı % 36,3 iken 1967 sonunda % 29,8'e gerilemiştir. Sanayinin payı (madencilik ve imalat) ise % 17,4'ten % 20,2'ye yükselmiştir. Bunun yanında GSMH açısından tarımdaki artış diğer sektörlerden daha az olmuş; imalat sanayi % 52 ile büyük artış göstermiştir. Kalkınmanın sanayileşme ile

⁴⁹ Erdiç Tokgöz; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, Ankara, 2001, s. 163.

* Veriler TC. Kalkınma Bakanlığı'nın Ekonomik ve Sosyal Göstergeler Milli Gelir ve Üretim başlıklı web sayfasından alınmıştır. (Erişim Tarihi: 23 Şubat 2018)
<http://www.kalkinma.gov.tr/Lists/Ekonomik%20ve%20Sosyal%20Gostergeler/Attachments/233/1.%20Milli%20Gelir%20ve%20C3%9Cretim.rar>

sağlanacağıının işareti olan bu rakamlar, sanayi alanına ağırlık verildiğini göstermektedir. Ancak yine de tarım sektörünün GSMH içindeki payı diğer sektörlerden daha fazladır. Sanayide de ithal ikamesine ve kamu kesimine ağırlık veren yol izlenmiştir. Özel sektör sanayi yatırımlarında ise planlanan hedeflerin aşıldığı görülmüştür. Beş yıllık dönem içinde yapılan 64 milyar liralık yatırımın 30 milyar lirası özel sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Alman Siemens firması ile Koç grubunun ortaklığında 1964'te kablo fabrikası (Pyrsman) kurulmuş, ilk Türk binek otomobili Anadol'un üretileceği OTOSAN tesisleri de yabancı ortaklığında açılmıştır⁵⁰.

Bütün bu gelişmelerin yanında ihracata dönük sanayileşme politikası ihmal edilmiştir. İhracatı arttırmak yerine, ithal edilen sanayi ürünleri ihtiyacı azaltmak konusunda bir politika uygulanmıştır. İçerde sanayinin sürekli bir biçimde korunması, ihracat imkanlarının düşük hacimlerde kalmasına yol açmıştır. Dışa dönük bir politika geliştirilemediği için üretim hacimleri ihtiyaç nispetinde kalmış, buna karşın fiyatlar yükselmiştir⁵¹.

Sonuç

1960 sonrası dönem, korumacı, iç pazara dönük ve ithal ikameci görüntüsüyle daha önceki döneme benzemektedir. Fakat sanayileşmenin içeriği, yatırımların dağılımı ve sektör öncelikleri bakımından farklı olmuştur. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda, 1950'lerde tarım sektörüne verilen önceliğin aksine sanayi sektörüne öncelik verilmesiyle, sanayileşmede ithal ikameci anlayış amaçlanmıştır. Ayrıca, ekonomik kalkınmanın sosyal adalet ilkeleriyle uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmesine, gelir dağılımının düzeltilmesine, bölgeler arası ekonomik vesosyal dengesizliklerin giderilmesine önem verilmiştir.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi, Türkiye için plan konusunda bir deneyim kazanma dönemi olmuştur. Plancılar, eksikleri görerek yeni planlar için çözüm üretmeye başlamışlardır. İlk beş yıllık

⁵⁰ E. Tokgöz; **Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, s. 165.

⁵¹ Ahmet M. Gökçen; "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Bursa, 2017, s. 205.

plan döneminde siyasi istikrarsızlık sebebiyle, kalkınmayı hızlandıracak düzenlemelerin yürürlüğe girmesi gecikmiştir. Fakat bu olumsuzluklara karşın birinci plan, ekonomik hedefler açısından başarılı sonuçlar vermiştir. Demokrat Parti döneminde (1950-1960) ülkenin büyümesi % 6,6, ortalama enflasyon ise % 8,6 düzeyinde iken Türkiye'nin büyüme hızı ilk beş yıllık plan sonunda ortalama % 6,7 olarak tespit edilmiş, bu dönemdeki enflasyon ise ortalama % 5,2 düzeyinde olmuştur.

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda belirtilen hedeflerin tümüne ulaşılamasa da, bu dönem Türkiye ekonomisindeki sanayileşme çabaları açısından yeni bir dönemin (planlı kalkınma) başlangıç noktası olmuştur.

Bibliyografya

BCA, Fon Kodu 030.01.00.00 / Yer Kodu 106.663.3

BCA, Fon Kodu 030.01.00.00 / Yer Kodu 93.582.6

BCA, Fon Kodu 030.18.01.00 / Yer Kodu 168.5.7

Resmi Gazete, 3 Aralık 1962, Sayı: 11272.

Resmi Gazete, 5 Ekim 1960, Sayı: 10621.

Resmi Gazete, 9 Ağustos 1951, Sayı: 7880.

TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Devre, 3. İçtima, 13. Cilt, 58. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, XI. Devre, 3. İçtima, 13. Cilt, 58. Birleşim.

"İnönü'nün Konuşması", **Milliyet**, 13 Ekim 1958.

"Türk Silahlı Kuvvetlerinin Millete Tebliğleri", **Hürriyet**, 27 Mayıs 1960.

AKÇAY, Ümit; "Türkiye'de Planlama Deneyimine DPT Üzerinden Bakmak", **Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi**, Ankara, 2006, s. 231-258.

AKTAN, Reşat; **Türkiye İktisadı**, Ankara, 1978.

ARSLAN, Zühtü; **Türk Parlamento Tarihi TBMM XI. Dönem (1957-1960)**, C 1, Ankara, 2009.

- Baytal Yaşar; "Demokrat Parti Dönemi Ekonomi Politikaları (1950-1957)", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 40, Ankara, s. 545-567.
- BORATAV, Korkut; **Türkiye İktisat Tarihi (1908-2009)**, Ankara, 2013.
- BULUT, Sedef; "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", **Gazi Akademik Bakış**, C 2, S 4, Ankara, 2009, s. 125-145.
- CHP Araştırma ve Yayın Bürosu; **CHP ve Planlı Kalkınma**, Ankara, 1961.
- CİLLOV, Haluk; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 1972.
- ÇAVDAR, Tevfik; **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, Ankara, 2000.
- ÇOBAN, Yasin; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 2015.
- ERASLAN, Cezmi; "Atatürk'ten Sonra Türkiye'nin İç Politikası", **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Ankara, 2004, s. 519-632.
- GÖKÇEN, Ahmet M.; "Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme", **Cumhuriyet (Ekonomik, İdari Hukuki Değerlendirme)**, Yeni Türkiye Yayınları, C V, İstanbul, 1998, s. 3255-3269.
- GÖKÇEN, Ahmet M.; "Cumhuriyetten Günümüze Türkiye'de İktisat Politikaları ve Ekonomik Gelişme", **Dünden Bugüne Türkiye'nin Toplumsal Yapısı**, Bursa, 2017, s. 191-220.
- Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (22 Nisan 1950 – 20 Kasım 1961)**, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C 2, Ankara, 2013.
- Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (20 Kasım 1961 – 27 Ekim 1965)**, Haz. İrfan Neziroğlu – Tuncer Yılmaz, C 3, Ankara, 2013.
- İNCEKARA, Ahmet; "Türk İktisat Politikalarının Analizi", **Cumhuriyet (Ekonomik, İdari Hukuki Değerlendirme)**, Yeni Türkiye Yayınları, C V, İstanbul, 1998, s. 3233-3243.
- KANSU, Günel; **Planlı Yıllar (Anılarla DPT'nin Öyküsü)**, İstanbul, 2004.

- KEPENEK, Yakup– YENTÜRK, Nurhan; **Türkiye Ekonomisi**, İstanbul, 2004.
- KOCABAŞ, Süleyman; **TC. Devleti Tarihi V, Menderes Dönemi DP İktidarı ve 27 Mayıs 1960 Darbesine Giden Yol 1950-1960**, İstanbul, 2011.
- KONGAR, Emre; **21. Yüzyılda Türkiye (2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı)**, İstanbul, 1998.
- KORALTÜRK, Murat; “Türkiye Ekonomisi (1923-1960)”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 17, Ankara, 2002, s. 581-597.
- ÖZDEMİR, Hikmet; “1960-1980 Dönemi”, **Türkler**, Yeni Türkiye Yayınları, C 17, Ankara, 2002, s. 15-47.
- ÖZDEMİR, Hikmet; “Siyasal Tarih (1960-1980)”, **Türkiye Tarihi (1908-1980)**, C 4, İstanbul, 1997, s. 191-261.
- SALEP, Mustafa; “Türk İktisat Tarihi Açısından Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (1963-1967)”, **Turkish Studies**, C 12, S 12, Ankara, 2017, s. 209-230.
- SEZEN, Seriyeye; **Devletçilikten Özelleştirmeye Türkiye’de Planlama**, Ankara, 1999.
- ŞAHİN, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Bursa, 2007.
- TOKGÖZ, Erdinç; **Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914-2001)**, Ankara, 2001.
- ZARAKOLU, Avni, “Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1965 ve 1966 Uygulama Programları ve Para ve Kredi Politikası”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C XXII, S 1, Ankara, 1966, s. 861-875.
- ZARAKOLU, Avni; “Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu”, **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 11, S 1, Ankara, 1954, s. 590-600.

27 MAYIS ASKERİ MÜDAHALESİNİN TÜRKİYE İKTİSADİ POLİTİKALARINA ETKİSİ

İhsan Seddar KAYNAR*



ÖZET

Osmanlı-Türkiye siyasi tarihinde “demokratik sürece” yapılan ilk askeri darbe 27 Mayıs 1960 müdahalesidir. 27 Mayıs müdahalesi, Kuleli Vakası’ndan itibaren müdahalelerin “demokratik sürece” yapılmadığı gerekçesiyle kendisinden öncekilerden ve cuntacıların askeri hiyerarşi dışı örgütlenmesi açısından da kendisinden sonraki “başarılı” müdahalelerden farklılaşır. Bu çalışmada 27 Mayıs 1960 öncesindeki son bir yıl ve darbe sonrasındaki iki yıldaki parlamentonun gündemi iktisadi politikalar açısından incelenecektir. Demokrat Parti’nin iktidara geldiği 1950 yılından itibaren tesis edilmeye çalışılan demokratik siyasetin son yılında; iktisadi meseleler, yatırımlar ve iktisat politikalarının etkinliği ele alınacaktır. Darbeden önceki son bir yıl incelendikten sonra, darbeden sonraki ilk bir yıl da incelenecektir. Darbenin demokratik süreçte yarattığı kırılmanın iktisadi alandaki yansımaları, süreklilik ya da kopuş olup olmadığı ve ülke açısından yaşanan makro iktisadi değişimlerin tartışması yapılacaktır. Öncelikle 1 Kasım 1959’de başlayıp 25 Mayıs 1960’da sona eren ve 11. Dönem 3. Yasama Yılı meclis tutanakları temel kaynaklardır. 27 Mayıs 1960’ta askeri müdahaleden bir yıl sonra parlamento faaliyetine tekrar başlasa da parlamentonun yapısı değiştirilmiş ve iki meclisli sisteme geçilmiştir. Milli Birlik Komitesi’nin yasama süreci incelendikten sonra parlamentonun tekrar açıldığı 26 Ekim 1961’den 25 Ekim 1962 tarihine kadar bir yıllık süreçte Cumhuriyet Senatosu, Millet Meclisi ve TBMM Birleşik Toplantıları’nın tutanakları kaynak olarak kullanılacaktır. İktisat tari-

* Dr. Öğr. Görevlisi, Hakkari Üniversitesi, İİBF, İktisat Bölümü, seddar@gmail.com

hinin perspektifinden ve imkanları ile siyasi tarihin demokrasi açısından zor yoluyla askıya alındığı en önemli dönemeçlerinden birisi aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs Askeri Darbesi, Ekonomi.

THE EFFECTS OF 1960 MILITARY INTERVENTION ON ECONOMIC POLICIES OF TURKEY

ABSTRACT

May 27, 1960 military coup was the first military intervention to the “democratic process” of Ottoman-Turkey in the political history of this country. May 27 intervention differs from the previous interventions that started from the Kuleli Case as they had not been carried out in the “democratic period”. It also differs from the following “successful” interventions of the military as it was organized outside the military hierarchy. In this study, the last year before 27 May 1960 and the first two years after the military coup will be examined in terms of economic policies in respect to the parliamentary papers. Turkey’s economic issues, investments, and the effectiveness of the economic policies are discussed in the last year of democracy, which was effectuated since 1950 when Democrat Party came to power. After examining the last year before the military coup, the first year after the coup will also be examined according to the same perspective. Repercussions of the interruption of democracy by the military coup on country’s economy, whether there is continuity or rupture in this realm, and macro-economic changes in the country will be discussed in this article. The main source of the first part of the article is the 11th Period’s of 3rd Legislative Year’s parliamentary papers which started on November 1, 1959 and lasted till May 25, 1960. A year after the military intervention, the parliament’s structure was changed and bicameral system was adopted. Therefore, after analyzing the National Unity Committee legislative process, the papers of the Senate of the Republic, the National Assembly and the Turkish Great National Assembly’s Joint Assemblies will be used as the main source, which cover the dates from October 26, 1961 to October 25, 1962. In this way, one of the most important turning points of Turkey during the suspension of political history in terms of democracy will be tried to be illuminated within the history of economics perspective.

Key Words: 27 May Coup, Economy

Giriş

1960 Askeri müdahalesi öncesinde Türkiye iktisadi politikalarını şekillendiren ve belirleyen **1958 İstikrar Programı**'dır. Darbe sonrası sıkıyönetim döneminde çıkarılan yasalar ve anayasanın kabulü ile demokratik sürecin tekrar başlaması ile 1962 yılında **Planlı Kalkınma** dönemi başlamıştır. Çalışmada siyasi tarihe paralel olarak yaklaşık 4 yıllık bir sürecin iktisadi tarihi incelenecektir. Siyasi tarih açısından 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesinin taşıdığı önem, iktisadi tarih açısından da bir dönüm noktasına işaret etmektedir. Demokratik siyaset askeri müdahale ile sona ererken, iktisadi yapı zor yoluyla örgütlenen yeni bir demokratik sürece geçmektedir.

Demokratik düzenin son seçilmiş hükümetinin başında başbakan Adnan Menderes bulunmaktadır. İktisat politikaların şekillenmesinde 1940 yılında çıkarılan **Milli Korunma Kanunu** ve 1958 yılı İstikrar Programı olarak da bilinen **4 Ağustos Kararları** belirleyici olmuştur. İktisadi politikaya ve döneme karakterini veren bu uygulamalardan ilki içsel dinamiklerle, ikincisi ise dışsal dinamiklerle oluşturulmuş ve uygulanmıştır.

Milli Korunma Kanunu, İkinci Dünya Savaşı'nın başlarında çıkarılmış ve hayatın her alanında pek çok yerde uygulanmıştır. 1940 yılında 1956'ya kadar 11 defa değiştirilmiş ve Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi ile uygulanmaya devam etmiştir. Savaş döneminde iktisadi her hareketliliği savunma ile ilişkilendirerek hükümete doğrudan müdahale etme yetkisi veren Milli Korunma Kanunu, bozulan dış ticaret dengesini fiyat sınırlandırması ile tekrar kurmaya çalışmaktan fındık için destekleme alımlarına kadar geniş bir yelpazede uygulanmıştır. 1950'li yılların sonuna doğru piyasaların bozulmasını Milli Korunma Kanunu'nun da engelleyemediği görülmüş ve piyasaları düzeltici yönde bir etkisi olmamıştır.

1958 yılında Bakanlar Kurulunda kabul edilen **4 Ağustos Kararları**, içerik açısından IMF destekli stand-by anlaşmalarına benzetilebilir. Kararlar arasında kur ayarlaması, sıkı para ve bütçe politikası, dış ticaretin tedricen serbestleştirilmesi, yatırım finansmanı ve İktisadi Devlet Teşekkülleri ürünlerinin fiyat ayarlaması gibi pek çok başlık bulunmaktadır. Hükümet yeni borç alamasa da, mevcut borçların bir

kısmını yapılandırarak, kendi hareket alanını genişletmeye çalışmıştır. DP'nin iktidara geldiği 1950'den beri kategorik olarak reddettiği "devalüasyon", istikrar programının içinde yer almaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Hükümetleri döneminde **7 Eylül Kararları** [1946] ile döviz kuru sabitlenerek cumhuriyet tarihinin en büyük devalüasyonu yapılmıştı. DP ise Türk parasının değerlemesine karşın devalüasyona ilkesel olarak başvurmamış; dış ticaret kısıtlamaları, kambiyo uygulamaları ve düzenlemeler yaparak döviz kurlarını değiştirmeden dış ticareti yürütmeye devam etmiştir.

DP döneminde sanayileşmenin bütün ülkeye yayılması söylemi öne çıkmış ve 1954'den sonra sanayileşme doğrudan devlet eliyle yürütülmeye başlanmıştır. Fabrikalaşmada halkın talebine uygun olarak çimento ve şeker fabrikalarının her yöreye yapılmaya çalışıldığı görülmektedir. Yatırımların finansmanının disiplin altına alınması ya da fabrikaların planlama ile yapılması DP'nin gündemine girmemişse de, vaat edilen sanayi yatırımlarının finansmanı konusunda kaynak sıkıntısı çekilmeye başlayınca, planlama konusunda bazı adımlar atılmasına neden olmuştur. Bu konuda yardımcı olması için Hollandalı Profesör-Jan Tinbergen, 1960 yılının Nisan ayında Türkiye'ye çağırılmıştır.

Demokratik süreç Adnan Menderes'in başbakanlığında sürerken; 27 Mayıs 1960'da askeri darbe yapılmış, Cemal Gürsel başkanlığında oluşturulan **Milli Birlik Komitesi**(MBK) ülkeyi yönetmeye başlamıştır. Yeni dönemin yasaları, demokratik siyasetin askıya alındığı bir dönemde askerlerden oluşan MBK tarafından çıkarılmaya başlamıştır. Birkaç ay içinde Hazine ihtiyaçları ile İktisadi Devlet Teşekküllerinin yatırımlarının finansmanında kullanılmak üzere 500 milyon liralık **Hürriyet İstikrazı** adıyla uzun vadeli iç borçlanma yapılmıştır. Eylül ayında Milli Korunma Kanuna konulu cezalar affedilmiştir. Eylül ayının sonunda yeni dönemin ana yönelimi olacak olan planlama için bir kurumun oluşturulması yasalaştırılmış; bu kurum daha sonra anayasa da girmiştir. İhracatı Geliştirme Merkezi, Avrupa İktisadi İşbirliği Anlaşması'na (OECD) 18. üye olarak katılmak, Gelir Vergisi düzenlemeleri de bu dönemde öne çıkmaktadır. 1961'in ilk aylarında Ordu Yardımlaşma Kurumu'nun (OYAK) kuruluşu ile askerler ekonominin içine kurumsal olarak dahil olmuştur.

Darbeden sonraki bir yıl içinde yeni Anayasa halkoyuna sunulmuş, genel seçimler yapılmış, Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiş ve İsmet İnönü Başbakan olarak Karma Hükümet kurmuştur. Demokratik süreç genel seçimlerin yapılması ile şeklen tekrar başlamış olsa da; MBK döneminde çıkarılan yasalar ve belirlenen politikalar uygulanmış; planlama ile her şeyin belirlendiği yeni bir döneme girilmiştir.

Celal Bayar'ın Açış Konuşması

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) 11. Dönem 3. Toplantısı, 1 Kasım 1959'da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın konuşması ile açılmıştır.¹ Bayar, 4 Ağustos Kararları sonrasında içinden geçilen dönemin zorlukları ve yeni dönemde nelerin yapılması gerektiğine dair önemli açıklamalar yaparak 1 yıldır uygulanan **İktisadi ve Mali İstikrar Programı** tedbirlerinin ahenk içinde aksamadan yürütüldüğünü dile getirmiştir. Bu tedbirler sayesinde, satın alma gücü kontrol altına alınmış, ekonominin gelişmesi için gerekli olan sağlam ve istikrarlı para ve kredi politikasına geçilmeye başlanmıştır. Türk parasının içerde ve dışarda yarattığı güven artmış, kredilerin ödenebilirlikleri sağlandığı için yeni kredi çekilmeden kredi mekanizması normal fonksiyonlarını yerine getirmeye başlamıştır.

7 Eylül 1946'da ihracat, ithalat ve resmi işlemler için 3 ayrı fiyatı olan dövize uygulanan prim sistemi, Türk parası önemli oranda değer kaybettiği için devalüasyon oranı yüksek olmuştu. 4 Ağustos 1958'de dövizde prim sistemine tekrar geri dönülmüş ve Türk parasının değer kaybı resmileştirilmiştir. Bayar, 1958'deki uygulama için "devalüasyon" kelimesini kullanmaktan ısrarla kaçınmıştır. Türk parasının iç ve dış fiyatı arasındaki değer farkını ortadan kaldırmak için ihracatta uygulanmaya başlanan **prim sistemi** sonucunda; 1958 yılında gerçekleşen 247 milyon dolarlık ihracatın, 1959 yılı sonunda yüzde 50'yi aşan bir artışla 370 milyon dolar olacağını söylemiştir. Yeni ürünlerin ihracatına başladığı gibi ithal edilen mamul malların yurtiçi üretimi yapılabilir. İthal ikamesi, ödemeler dengesini rahatlatacağı gibi ülkeye döviz girişini de sağlayacaktır. İstikrar Programının başlıca

¹ **TBMM Zabıt Ceridesi**, Cilt 10, 1. Birleşim, ss.5-15, 1 Kasım 1959.

amacı ihracatın artırılması ve döviz gelirlerinin çoğaltılmasıdır. İthalat için alınan önlemler döviz tahsisi ve “kota sistemi” uygulamasıdır. 1959 yılında belirlenen 3 kota ile yaklaşık 560 milyon dolarlık ithalat imkanı yaratılmış ve yüzde 25 olan **liberasyon** oranının daha yüksek bir orana çıkarılmasına çalışılmıştır. İstikrar Programı’nın iktisadi kalkınmanın tamamlanması için gerekli yatırımlara engel olmadan uygulanmasına çalışılmıştır. Tasarrufların yatırımlara dönüşebilmesi için önlemler alınması kararlaştırılmış, kalkınmanın masraflarının devlet bütçesiyle karşılanmasının olanakları araştırılmıştır.

Celal Bayar’ın açılış konuşmasında DP’nin tarıma verdiği önemi göstermek için 10 yıllık **Zirai İnkişaf Programı** hazırlandığından bahsettiği dikkat çekmektedir. Konuşmanın içinde program hakkında detay vermemiştir.

DP Hükümetlerinin 1950 yılı başından 1958 sonuna kadarki sanayi yatırımları yıllık ortalama 700 milyon lira civarında gerçekleşmiştir. 1949 yılı sonunda 960 milyondan ibaret olan yatırım tutarı, 8,5 misli artarak 1959 ortasında 8 milyar 185 milyonu bulmuştur. İnşaat halindeki tesisler tamamlandığında bu miktar 11 milyar 880 milyon liraya yükselecektir. Yapılan yatırımlarda özel teşebbüsün payının artışı dikkat çekmektedir. İnşaat halindeki tesisler tamamlandığında; 1949 yılının 3 milyar 700 milyondan ibaret olan üretim kapasitesi, 11 kat artarak 41 milyar 260 milyon lirayı bulacaktır. Mensucat, şeker ve çimento gibi kollarında yatırım daha fazla olduğu için, yurtiçi tüketimi karşılayıp ihracat da yapılabilmeye başlanmıştır. 48 bin 500 ton şekerin ihracı için anlaşmalar imzalanmış, ihracata başlanmış ve 11 bin 500 ton şeker ihracı için temaslara sürmektedir. İhraç edilebilecek durumda olan 150 bin ton çimentonun değeri 1,5 milyon dolardır, 100 bin tonun satış anlaşması yapılmış ve ihracata başlanmıştır. 4 milyon marklık 7 milyon 300 bin metrelik mensucatin ihraç anlaşması yapılmış ve bu ürünlerin ihracı 1960 Haziran’ına kadar tamamlanmış olacaktır.

İktisadi Devlet Teşekkülleri yeni tedbirlerle geliştirilirken; Karabük Demir ve Çelik İşletmelerine ilave olarak ikinci bir ağır sanayi merkezi kurulması için bir Amerikan firmasına ön inceleme yaptırılmaktadır. 14 Fabrikası ile ağır sanayinin en önemli kollarından biri olan Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu’na 319 milyonu dış finansmanla karşılanmak üzere 590 milyon liralık yatırım yapılacaktır. 450

milyon lira yatırımla inşa halinde olan azot sanayisinin 1960 yılı sonunda işletmeye açılması için çalışılmaktadır. Tarımda üretim artışı yaratacak olan bu gelişme ile yapay gübrede dışa bağımlılık azalacak ve yıllık 70 milyon liralık döviz tasarrufu sağlanacaktır.

Ülkenin kendi tükettiği petrolü üretmesi için Batman'daki rafinerinin kapasitesi 300 bin tondan 700 bin tona çıkarılmış, yabancı sermaye ile ortaklık halinde İzmit'te 1 milyon tonluk rafinerinin inşası için gereken anlaşma imzalanmıştır. Mersin'de yabancı sermaye tarafından bir rafineri inşaatı da devam etmektedir. İnşa halindeki rafineriler tamamlandığında önemli oranda döviz kazancı sağlanmış olacaktır.

Bayar'ın 1950'lerin ikinci yarısında dikkat çektiği başlıklardan biri de iç ve dış turizmdir. Bu konuda yatırımlar yapılması gerektiği ve ileride çok daha önemli olacağı konusunda projeksiyon yapmıştır. Meclis açılış konuşmasında pratikte bir önerisi olmasa da, konunun önemine işaret etmiş olması önemlidir.

Darbeye Kadar Yasama Faaliyetleri

Askeri müdahaleden önceki son yasama yılı 1 Kasım 1959 - 25 Mayıs 1960 arasındadır. Bu dönemde Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın meclis açılışında yaptığı projeksiyondan çok azının gerçekleştiği görülmektedir. Hükümetin mecliste ülkenin geleceğine dair çıkardığı yasaların; Bayar'ın yaptığı geçmiş muhasebesinin çok gerisinde kaldığı görülmektedir.

Meclis 1 Kasım 1959'da çalışmaya başladıktan sonra çıkan ilk yasa 18 Kasım 1959'da kabul edilen 7376 sayılı *Suçluların iadesine dair Avrupa Sözleşmesinin tasdiki hakkında Kanundur*.² 6 Ocak 1960'den itibaren bütçe kanunları mecliste görüşülmeye başlamıştır.

28 Şubat 1960'da 7462 sayılı 11 maddelik *Ereğli Demir ve Çelik fabrikaları Türk Anonim Şirketi Kanunu* kabul edilmiştir.³ Karabük'teki tesislerden sonra Türkiye'de kurulan ikinci demir çelik sanayisidir. Hükümetin Karadeniz Ereğlisi'nde yapımına karar verdiği tesislerde, Karabük'te üretilmeyen ama iç piyasanın önemli ihtiyaçları olan bazı

² **Resmi Gazete**, 26.11.1959, No: 10365.

³ **Resmi Gazete**, 01.03.1960, No: 10445.

malzemeler üretilecektir. Amerikan sermayesi ile kurulacak tesisin 3,5 yılda tamamlanması beklenmektedir. Tesisin hammadde ihtiyacının tamamını ülke içinden temin edecek olması, döviz tasarrufu anlamına gelmektedir.⁴

4 Mayıs 1960'da 7470 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası Kanunu* kabul edilmiştir.⁵ DP döneminde bir Bakanlar Kurulu kararı ile kurulan *Türkiye Turizm Bankası* ile turizm alanında öncü bir kurum oluşturulmuştu.⁶ 1960'da yeni bir isimle ve turizm alanını bir endüstri gibi düşünerek, turizm yatırımlarının programı ve rantabl gelişmesi için finansman sağlamak üzere "Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bankası" kurulmuştur.⁷ Banka, özel girişimlere finans desteği sağlayacağı gibi turizm alanında örnek müesseseler kuracaktır.

Darbe öncesinde çıkarılan son yasa 9 Mayıs 1960'da kabul edilen 7480 sayılı *Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Amerika Birleşik Devletleri Hükümeti arasında İş Birliği Anlaşmasının tasdikine dair Kanundur*.⁸ Bu yasa, Askeri Darbe öncesinde mecliste kabul edilip Resmi Gazete'de yayınlanan son yasadır. 14 Temmuz 1958'de Irak'ta gerçekleşen askeri darbe sonrasında Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) bölge ülkelerinin iktisadi kalkınmalarına yönelik imzaladığı iş birliği anlaşmalarından biridir.⁹ ABD Kongresi'nde 9 Mart 1957'de kabul edilen Eisenhower Doktrini ile Ortadoğu'ya barış ve istikrarın gelmesi için hazırlanan anlaşma ile ABD'nin bölge ülkelerindeki siyasi istikrarsızlığı iktisadi kalkınma ile çözmek için harekete geçmekte geciktığı görülmektedir. Yasa meclisten geçip, Resmi Gazete'de yayımlandıktan 10 gün sonra Türkiye'de bir askeri darbe gerçekleşmiştir.

⁴ TBMM 113 no'lu Komisyon Raporu, <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c012/tbmm11012049ss0113.pdf>

⁵ **Resmi Gazete**, 10.05.1960, No: 10501.

⁶ **Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelenamesi**, Ankara, 1958.

⁷ TBMM 83 no'lu Komisyon Raporu <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbmm11013055ss0083.pdf>

⁸ **Resmi Gazete**, 16.05.1960, No: 10506.

⁹ TBMM 125 no'lu Komisyon Raporu <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbmm11013066ss0125.pdf>

İnkılap Hükümeti ve MBK Bakanlar Kurulu

27 Mayıs 1960'da yapılan askeri darbe ile Türkiye yeni bir sürece girmiştir. Askeri yapı içindeki emir komuta zinciri dışında gelişen müdahale sonrasında, ülkeyi yönetmeye askerlerden oluşan “Milli Birlik Komitesi” (MBK) başlamış ve başına Cemal Gürsel getirilmiştir. MBK'nin 24 Haziran 1960 tarihli ilk Genel Kurul Toplantısında Cemal Gürsel, **Türkiye Cumhuriyeti Devlet ve Milli Birlik Komitesi Başkanı, Başbakan** sıfatıyla bir açış söylevi vermiştir.¹⁰ Konuşması kısa ve özdür. Askeri müdahaleye yasal bir dayanak açıklamış ve her bir MBK üyesi için ant içme töreni yapılmıştır.

MBK'nin 11 Temmuz 1960 tarihli Genel Kurul Toplantısında **MBK Bakanlar Kurulunun** programı açıklanmıştır.¹¹ MBK Bakanlar Kurulu, **İnkılap Hükümeti** olarak kamuoyuna sunulmuş ve programı Devlet Vekili Amil Artuş okumuştur. Programın açıklanmasında yaşanan gecikme için neden olarak **İkinci Cumhuriyetin Anayasasının** hazırlanmasıyla meşgul olunması gösterilmiştir. Programda dış politika alanında Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü (NATO), Birleşmiş Milletler (BM), Ortadoğu Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) ve Avrupa Konseyi gibi uluslararası ittifakların sürdürüleceği ve kuruluşlara üyeliklerin devam ettirileceği belirtilmiştir.

Mali ve iktisadi politikalarda temel prensibin devlet bütçesinden başlayarak, katma özel idare ve belediye bütçelerinde “bütçe samimiyeti” ve “bütçe denkliliği” olacağı vaat edilmiş; bütçe ihtiyaçlarının emisyon ile karşılanmasına son verileceğine işaret edilmiştir.

Dış ticarete dünya fiyat seviyesine uyum sağlanırken, mal arzı fiyatlar arttırılmadan arttırılarak fiyat istikrarı sağlanacaktır. Dış ticarete ihracat ve ithalat dengesi sağlanırken, yapılan işlemler aleni ve umumi olacaktır. Bütün girişimciler ülke imkanlarından eşit şartlarda faydalanacak ve hususi tahsislere, takas anlaşmalarına, çeşitli yollarla tahakkuk ettirilen rüçhanlı muamelelere asla yer ve imkan bırakılmayacaktır. Dış ticaret serbest mübadele rejimine uyumlu hale getirilecektir.

¹⁰ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt 1, 1. Birleşim, s. 2, 24 Haziran 1960.

¹¹ **Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt 1, 2. Birleşim, ss.2-8, 11 Temmuz 1960.

Askerlerin ihracatı arttırmakve geliştirmek için başlattığı çalışmalar, İnkılap Hükümeti göreve başlamadan, doğrudan MBK'nin çıkardığı yasa ile **İhracatı Geliştirme Merkezi** adıyla başlamıştır. İnkılap Hükümeti, DP'nin uyguladığı kota sistemini devam ettirme kararlılığını beyan ederken kotaların ekonominin gerçek ihtiyaçlarına uyumlu hale getirileceğini vaat etmektedir. İthalatta liberasyon oranını mümkün olduğunca yükseltmek, uygulamada Avrupa İktisadi İş Birliği Teşkilatının liberasyon düzeyine erişmek hedeflenmektedir. Döviz kaçakçılığına zemin hazırlayan ve suistimale açık olan bedelsiz ithalat sistemi sona erdirilip, yüksek faizlerle dışarıdan alınan kısa vadeli krediler durdurulacaktır.

Askerler, fiyat sınırlamasının kanun ya da zor yoluyla yapıldığı müdahaleleri ortadan kaldırmaya yönelik çeşitli girişimlerde bulunmuştur. Bu açıdan iç ticarete dengeli bir düzen kurmak için, İkinci Dünya Savaşı sırasında icat edilen ve DP Hükümetleri döneminde de uygulanan Milli Korunma Kanunu'nu tamamen ortadan kaldırılmıştır. Uluslararası işbirlikleri geliştirilerek serbest mübadele düzeninin güçlendirilmesi hedeflenmiştir. OECD ve Avrupa Para Birliği'ndeki görevler yerine getirilecek; Ticaret Genel Anlaşması ile olan ilişkilere devam edilecektir. Müşterek Pazara katılmak için DP döneminde başlayan çalışmalar aynen sürdürülecektir. Yeni uygulanmaya başlayacak olan iktisadi, ticari, mali politikalarve kapsamlı reformlar ile Türkiye'nin Müşterek Pazara katılımı kolaylaştırılacaktır. Yabancı sermaye yatırımlarının ülkeye gelişini kolaylaştıracak kurumlar oluşturulacaktır.

İç politikada gayri iktisadi hale getirilmiş ve devlet sermayesi veya iştiraki ile kurulmuş olan İktisadi Devlet Teşekkülleri acil ıslahat bekleyen en önemli konularından biridir. Kurumların sermaye durumları ıslah edilmeli ve borçlarının konsolide edilmesi gerekmektedir. Yatırım ihtiyaçları için Merkez Bankası'na müracaat etmeleri önlenirse, enflasyonu oluşturan en önemli sorun ortadan kalkacaktır. Merkez Bankası'nın ıslahı, devlet bütçesinin denklige kavuşması için de önemlidir.

İnkılap Hükümeti, sermaye ve para piyasalarının oluşması için gerekli önlemlerin alınması gerektiğini ve milli gelirin tasarrufa ayılacak

kısının büyümesi için faiz hadlerini ayarlamak istemektedir. DP döneminde Türk parasının değer kaybı ve devalüasyon ile bu kaybın resmileşmesi karşısında, İnkılap Hükümeti iç piyasada yaratacağı fiyat istikrarı ile paranın değerini koruyacak ve değerini değiştirmeyecektir. Türk Lirasının değerinin istikrarlı olduğu bir ortamın gerçek bir iktisadi refahı sağlayacağı açıktır. Yatırımların rasyonel ve planlı bir temele oturtulması için İktisadi Planlama Dairesinin kuruluş kanunu hazırlanmaya başlanmıştır. Devlet yatırımları planlanırken, özel teşebbüse de ayrıca önem verilecek ve geliştirmek için gerekli tedbirler alınacaktır. Ziraat, sanayi, ulaştırma, bayındırlık ve imar işleri genel bir kalkınma planı çerçevesi içine alınacaktır.

Milli Birlik Komitesi'nin Çıkardığı Yasalar

Milli Birlik Komitesi'nin etkin olduğu süreç 24 Haziran 1960 ve 24 Ekim 1961 tarihleri arasındadır ve bu dönemde 108 birleşim yapmıştır. Bu süreçte 375 kanun çıkarılmış ve 83 karar verilmiştir. Olağandışı bir dönemde yapılan yasama faaliyetleri olarak kayıtlara geçen bu yasalarla çok önemli değişiklikler yapılmış ve Türkiye Cumhuriyeti tarihinde devlet, yeni bir anlayışla yönetilmeye başlamıştır. Dönemin bazı yasalarının 12 Eylül 1980 Askeri Darbesi ile bile değiştirilmeyen kurumları oluşturduğuna ve 1960'dan günümüze kurumsal düzeyde uygulamaların aynen devam ettiğine dikkat edilmelidir.

6 Temmuz 1960'da çıkarılan 11 sayılı *Hürriyet istikrazı hakkında geçici Kanun* ile İktisadi Devlet Teşekküllerinin yatırımlarının finansmanında kullanılmak üzere 500 milyon lira iç borçlanma yapılmıştır.¹² İstikrazın adındaki **hürriyet** ironisi dikkate değer olsa da, 10 yıldan erken ödenemeyecek olan uzun vadeli bir iç borçlanmadır. Darbe nedeniyle ekonominin durduğu bir dönemde, devletin kasasına bir miktar para girmiştir. Tahvil ihraç ederek yapılan bu iç borçlanma ile piyasadan para çekilmesi; Türk parasının değerini artırma girişimi olarak da değerlendirilebilir.

İktisadi bir af kanunu olarak 10 Eylül 1960'da yürürlüğe giren 79 sayılı yasa dikkat çekmektedir.¹³ Kanunun adında da görüldüğü Milli

¹² **Resmi Gazete**, 11.07.1960, No: 10548.

¹³ **Resmi Gazete**, 16.09.1960, No: 10605.

Korunma Kanunu ile tahkikata uğrayan ve mahkum edilen vatandaşlar affedilirken; kanunda belirtilen kamu personeli af dışında bırakılmıştır. *Milli Korunma Suçlarının Affına, Milli Korunma Teşkilat, sermaye ve fon hesaplarının tasfiyesine ve bazı hükümler ihdasına dair Kanun* vaatlere uygun olarak İkinci Dünya Savaşı'ndan beri uygulanan Milli Korunma Kanunu, piyasayı bozan bir engel olmaktan çıkarılmıştır.

DP dönemine yapılan en büyük eleştiri olarak öne çıkartılan “planlama” meselesi, askerlerin de normalleşme sürecine yönelik en önemli vaadi olmuştur.24 maddeden oluşan 91 sayılı *Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkında Kanun* 30 Eylül 1960'da yasalaşmıştır.¹⁴ İki hafta içinde 99 sayılı yasa ile kanuna bir ek yapılmıştır.¹⁵ Başbakanlığa bağlı bir kurum olarak kurulan **Devlet Planlama Teşkilatı** iktisadi ve sosyal politikaları tespit ederek uygulamaya esas teşkil edecek politikaları hazırlayacaktır.

İhracatı geliştirmek için kurumsal bir yapı ve fon oluşturulması için İnkılap Hükümeti'nin MBK'ne sunduğu yasa tasarısı 27 Ekim 1960 tarihinde 118 sayılı *İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi Kurulması Hakkında Kanun* adıyla kabul edilmiştir.¹⁶ İhracatı geliştirme fonu oluşturularak, fonu kullanma yetkisi yeni kurulan İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi'ne verilmiştir. Fon, Türkiye'nin tarım ürünleri ve sanayi mallarını dünyaya tanıtmak, uluslararası piyasanın yönelimlerini takip etmek, ihraç ürünlerinin üretimini artırmak, ihraç edilen hammadde ve yarı mamul malların katma değerini artırma olanaklarını araştırmak, ihracatla ilgili kurumların faaliyetlerini kamuoyu ile paylaşmak ve konuyla ilgili etütler yapmak için tahsis edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında demokratik süreçte de askeri yönetimde de siyasi iktidarlar ülke ekonomisinin gelişmesinde, döviz getiren ihracatın öneminin farkındadır. Ancak yasanın gerekçesine bakıldığında, yasadaki altyapının oluşturulmasında ve içeriğin hazırlanmasında İktisadi İş Birliği Teşki-

¹⁴ **Resmi Gazete**, 05.10.1960, No: 10621.

¹⁵ 12 Ekim 1960'da 99 sayılı *Devlet Planlama Teşkilatının Kurulması Hakkındaki 91 Sayılı Kanuna Ek Kanun* çıkarılmıştır. **Resmi Gazete**, 15.10.1960, No: 10630.

¹⁶ **Resmi Gazete**, 02.11.1960, No: 10644.

latı ile Türkiye'deki İktisadi İşbirliği İdaresi (ECA) Misyonunun imzaladığı anlaşmanın temel alındığı görülmektedir.¹⁷ 1948'de kurulan ECA ve 1949'da kurulan İktisadi İş Birliği Teşkilatı¹⁸; Marshall Planı çerçevesinde yapılan ABD yardımlarının, Türkiye'nin kalkınmasında kullanılması için oluşturulmuştur. CHP hükümetlerinin son döneminde ABD ile başlayan kurumsal ilişki, DP hükümetleri döneminde sürmüş ve darbe sonrasında da aynı kurumlar üzerinden devam etmektedir. Türkiye'nin demokratik kurumlarında değişkenlik ve darbe olurken, ABD kurumları aynı tempo ile ilişki kurmaya devam etmektedir. İhracat konusundaki farkındalığın kaynağının uluslararası ortaklıklar olduğu görülmektedir.

27 Mayıs 1960 darbesini yapan askerlerin Türkiye toplum hayatına ve siyasi tarihine armağan ettiği en karakteristik kurumlardan biri de Türk Standartları Enstitüsü (TSE) olmuştur. 18 Kasım 1960'da kabul edilen 132 sayılı *Türk Standartları Enstitüsü kuruluş Kanunu* ile kurulmuştur.¹⁹ Merkezi Ankara'da olan TSE ile her türlü madde ve malul, usul ve hizmetin standartlarının oluşturulması amaçlanmıştır.

1960 Kasım'ında Portekiz'de Prens Henry'nin ölümünün 500. yılı anısına darp ettirilen madeni paralar, darbecilere örnek olmuş ve benzer şekilde hatıra para basımı gündeme gelmiştir. Türkçe literatürde *Denizci [Gemici] Henrique* olarak bilinen Prens Henry'nin Afrika'nın batı kıyılarına yapılan keşifleri finanse etmesi ile gelişen coğrafi keşiflerin başladığı kabul edilmektedir. Bu nedenle Portekiz için milli kahraman olarak anılan tarihi şahsiyetlerden biri olmuştur. Askerlere göre, dünya tarihinde coğrafi keşifler, Türkiye tarihinde ise "27 Mayıs İnkılabı" yeni bir devri başlatmıştır.²⁰ Gümüşten 10 Liralık madeni para basılarak **27 Mayıs İnkılabı** için hatıra parası hazırlanması Bakanlar Kurulunca Milli Birlik Komitesine sunulmuştur. 25 Kasım

¹⁷ **MBK 106 no'lu Komisyon Raporu**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c002/mbk_00002026ss0106.pdf

¹⁸ **Resmî Gazete**, 06.06.1949, No: 7225.

¹⁹ **Resmî Gazete**, 22.11.1960, No: 10661.

²⁰ **MBK 153 no'lu Komisyon Raporu**, Raporun orijinal metninde 50. yıl yazsa da, doğrusu 500. yıldır. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003041ss0153.pdf

1960'da 141 sayılı *27 Mayıs İnkılabı dolayısıyla 100 milyon liralık madeni hatıra para bastırılması hakkında Kanun* kabul edilmiştir.²¹ Her ne kadar hatıra para olarak sunulmuşsa da, Temmuz ayında yapılan Hürriyet İstikrazı adlı iç borçlanmanın beşte birine eşit miktarda paranın dolaşımına girmesi kararlaştırılmıştır.

Bazı devlet kurumlarının birbirlerine olan borçlarının tasfiyesi ile Hazine ve Merkez Bankası'na olan borçların mahsuplaşması için 6 Aralık 1960 tarihinde 154 sayılı *Hazinenin ve İktisadi Devlet Teşebbüslerinin bir kısmı borçlarının tahkimi hakkında Kanun* çıkarılmıştır.²² Ülke ekonomisinin lokomotifi olan kamu kesimi yatırımlarının mali yapılarının bozularak, kurumların kuruluş amaçlarından uzaklaşılması ve gayri iktisadi birer işletme haline gelmeleri gerekçe olarak gösterilmiştir.²³ 154 sayılı yasanın gerekçesinde belirtilen bu hususlar askerlerin darbe sonrası yaptıkları tespit ile aynıdır. Sermaye yetersizliği nedeniyle kısa ve orta vadeli kredilerle daha da dar boğaza sürüklenen kurumların altına girdiği ağır faiz yükünün devam ettirilemeyeceği görülmüştür. Plansız ve programsız yapılan yatırımlar, maliyetlerinin çok üzerinde masraf yaratmaktadır. Normal yatırım kaynakları yerine özellikle Merkez Bankası kaynaklarının zorlanarak emisyon yapılması enflasyonun da başlıca nedeni olmuştur. Merkez Bankası hakkında hazırlanan 28 Mayıs 1960 tarihli raporda Banka'nın alacaklarının 6 milyar 529 milyon liradan yaklaşık 5 milyar 661,1 milyon lirasının hazine ve kamu kesimine verilen borçlar olduğu görülmüştür. Merkez Bankası'nın asli fonksiyonlarının en önemlisi para piyasasını düzenlemek iken, kamu kesimine borç vermek için emisyon yapmasının da önüne bu yasa ile geçilmeye çalışılmıştır.

Kamu kurumları arasındaki birbirlerine borçlanma düğümü 154 sayılı yasa ile çözülmeye çalışılmıştır. 154 sayılı yasanın çıkarıldığı döneme kadar, Devlet Bütçesinin son 10 yılda 1951 yılı hariç, her yıl açık verdiği görülmektedir. 1960 yılı sonuna kadar sadece 1950-1955 yıllarının bütçelerinin kesin hesapları çıkarılmış, açık veren yılların bütçesi Hazine fonları ile kapatılmıştır. 1955 sonrası içinde kesin hesaplar

²¹ **Resmi Gazete**, 30.11.1960, No: 10668.

²² **Resmi Gazete**, 13.12.1960, No: 10679.

²³ **MBK 159 no'lu Komisyon Raporu**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003047ss0159.pdf

çıkarıldığında bütçe açığını kapatacak başka bir kaynak olmadığından, sonraki bütçe açıklarının da Hazine fonları ile kapatılacağını söylemek mümkündür. DP döneminde, kesin hesap kanunlarında oluşacak açıkları Hazine Fonları ile kapatma geleneğinin olduğu görülmektedir. Merkez Bankası'nın verdiği kısa vadeli avansların geri ödenebilme yeteneğini kaybetmesinde, bu mekanizmanın katkısı büyüktür. 154 sayılı yasa ile Merkez Bankası'nın içine girdiği borçlanma ve emisyon kısır döngüsünden devletin çıkarılması hedeflenmiştir.

Türkiye'de çağdaş vergi uygulamalarının başlangıcı olarak 1949'da kabul edilen 5421 sayılı *Gelir Vergisi Kanunu* gösterilmektedir.²⁴ Kazanç Vergisi, İktisadi Buhran, Muvazene ve Hava Kuvvetlerine Yardım vergileri kaldırılarak gerçek kişilerin gerçek kazançlarının vergilendirilmesine başlanmıştır. Bu yasanın on yıllık uygulama döneminden sonra edinilen tecrübelerle yeni bir kanun ihtiyacı 31 Aralık 1960'da 193 sayılı **Gelir Vergisi Kanunu (G.V.K.)** ile giderilmiştir.²⁵ 4 Ocak 1961'de çıkarılan 213 sayılı **Vergi Usul Kanunu (V.U.K.)** ile vergi, resim ve harçlar ile genel bir düzenleme yapılmıştır.²⁶ Yakın dönem Türkiye maliye tarihi açısından gelir vergisinin yürürlüğe girmesi çok önemli bir gelişmedir. Demokratik mekanizmaların askıda olduğu olağanüstü bir dönemde yapıldığına dikkat edilmelidir.

Türkiye siyasi tarihinin ilk başarılı askeri darbesi olarak kayıtlara geçen 1960 Askeri Müdahalesini yapanlar, 27 Mayıs 1960'da siyasi iktidarı ele geçirdikten sonra, askerleri ekonominin de önemli bir aktörü yapacak bir kurumu icat ettiler. 3 Ocak 1961'de kabul edilen 205 sayılı *Ordu Yardımlaşma Kurumu Kanunu* ile OYAK resmen kurulmuştur.²⁷ Ordu mensuplarının diğer devlet memurları gibi Emekli Sandığı'ndan faydalandıkları hakların, askerlerin yaptığı iş düşünüldüğünde, mütevazı ölçülerde kaldığı görüldüğü için böyle bir kuruma gerek görüldüğü öne sürülmüştür. OYAK'ın Emekli Sandığı'nın faaliyetlerini askeri personel için tamamlaması öngörülmüştür.²⁸

²⁴ **Resmi Gazete**, 09.06.1949, No: 7228.

²⁵ **Resmi Gazete**, 06.01.1961, No: 10700.

²⁶ **Resmi Gazete**, 10.01.1961, No: 10703.

²⁷ **Resmi Gazete**, 09.01.1961, No: 10702.

²⁸ **MBK 202 no'lu Komisyon Raporu**, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_d00/c005/mbk_00005069ss0202.pdf

OYAK'ın askerle için tamamlayıcı bir sosyal güvenlik kurumu olacağını düşünmek mümkün değildir. Siyasi iktidara el koyan askeri bürokrasiye, OYAK ile iktisadi bir pozisyon oluşturulmuştur. Bir sosyal güvenlik kurumu olarak başlayan faaliyetler, Türkiye'nin en büyük şirketlerini bünyesinde barındıran ve ekonomik alanın en önemli aktörüne dönüşmüştür. Yatırım faaliyetlerinde bir sınırlama olmadığı gibi, kendisine tanınan önemli muafiyetler ile kar maksimizasyonu yapan sermaye grubu oluşmuştur.

5 Ocak 1961'de 223 sayılı *Yatırımlar Finansman Fonu teşkil ve tasarruf Bonoları ihracı hakkında Kanun* çıkarılmıştır.²⁹ Böylece ekonominin istikrar içinde gelişmesini sağlamak için tarım, sanayi ve ulaştırma alanlarına yapılacak yatırımların finansmanında kullanılmak üzere **Yatırımlar Finansman Fonu** kurulmuştur. Fonun öz kaynağı, çıkarılacak tasarruf bonolarının satış bedeli olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyetin İkinci Anayasası ve Demokratik Sürece Geçiş

13 Aralık 1960'da MBK'nin kabul ettiği 157 ve 158 sayılı yasalar uyarınca **Temsilciler Meclisi** kurulmuş ve onun içinden **Kurucu Meclis** oluşturulmuştur.³⁰ Kurucu Meclis, demokrasi ve hukuk devleti esaslarını temel alan yeni anayasa ve yeni seçim kanunu hazırlamakla görevlendirilmiştir. Üstlendiği görevleri tamamlayınca, yetkilerini yeni üyeleri seçilecek olan Türkiye Büyük Millet Meclisine devretmesi öngörülmüştür. 28 Mart 1961'de 283 sayılı *Anayasanın halkoyuna sunulması hakkında Kanun*³¹ ve 26 Nisan 1961'de 298 sayılı *Seçimlerin temel hükümleri ve seçmen kütükleri hakkında Kanun*³² ile 24 Mayıs'ta 304 sayılı *Cumhuriyet Senatosu Üyelerinin Seçimi Kanunu*³³ ve 25 Mayıs'ta 306 sayılı *Milletvekili Seçimi Kanunu*³⁴ demokratik dönemin kurumları ve işleyişi MBK tarafından yasalaştırılmıştır.

²⁹ **Resmi Gazete**, 12.01.1961, No: 10705.

³⁰ **Resmi Gazete**, 16.12.1960, No: 10682.

³¹ **Resmi Gazete**, 01.04.1961, No: 10771.

³² **Resmi Gazete**, 02.05.1961, No: 10796.

³³ **Resmi Gazete**, 30.05.1961, No: 10815.

³⁴ **Resmi Gazete**, 30.05.1961, No: 10815.

İlk toplantısını 6 Ocak 1961’de yapan Kurucu Meclis’in son toplantısı 4 Eylül 1961’de yapılmış ve toplam 26 Birleşim yapmıştır. İlk toplantının açılışını Devlet ve Hükümet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel rahatsız olduğu için, yerine görevlendirdiği Fahri Özdilek yapmıştır. Cemal Gürsel’in okuyacağı metni Fahri Özdilek okumuştur.³⁵ Temsilciler Meclisi 6 Ocak 1961 ve 3 Eylül 1961 arasında 110 birleşim yapmıştır. İlk birleşimde üyeler yemin ederek göreve başlamış ve ikinci birleşimde başkanlığa Kazım Orbay seçilmiştir.

Darbe sonrası hazırlanan Anayasa’nın Kurucu Meclis’te kabul edilişi, darbeden tam bir yıl sonra 27 Mayıs 1961 tarihinde olmuştur. 9 Temmuz 1961’de halkoyuna sunulmuştur. 334 sayılı **Türkiye Cumhuriyeti Anayasası**, 20 Temmuz 1961’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.³⁶ MBK, 7 Ekim 1961’e kadar “yasa” yapmaya ve 20 Ekim 1961’e kadar “karar” vermeye devam etmiştir.

Yeni dönemde TBMM yerine ikili meclis sistemine geçilmiş ve genel seçimler 15 Ekim 1961’de yapılmıştır. Seçim sonuçlarında partilerin meclis çoğunluğuna ulaşamadığı görülmüştür. CHP 173, Adalet Partisi 158 ve Yeni Türkiye Partisi 65 milletvekili ile meclise girmiştir. Millet Meclisi’nin ilk birleşimi 26 Ekim 1961 Perşembe günü yapılmış ve en yaşlı üye Yakup Karaosmanoğlu tarafından meclis açılmıştır. 4. Birleşim’de ve Meclis Başkanlığı oylamasının 9. turunda Fuad Sirmen başkan seçilmiştir. Cumhuriyet Senatosu 26 Ekim 1961 Perşembe günü göreve başlamış ve en yaşlı üye Ethem Menemencioglu senatoyu açmıştır. 3. Birleşim’de ve 3. turda Senato Başkanlığına Suad Hayri Ürgüblü seçilmiştir.

İkinci Cumhuriyetin İlk Hükümeti ve Karma Hükümet

Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, hükümeti kurma görevini İsmet İnönü’ye verildikten sonra CHP ile Adalet Partisi (AP) arasında bir protokol hazırlanmıştır. Protokol uyarınca kurulan **Karma Hükümet**, 27 Kasım 1961’de hükümet programını meclise sunmuştur. Hükümet

³⁵ **Kurucu Meclis Tutanak Dergisi**, 1. Birleşim, ss.2-3, 6 Ocak 1961.

³⁶ **Resmi Gazete**, 20.07.1961, No: 10859.

programı, önce Millet Meclisinde³⁷ ve sonra da Cumhuriyet Senatosu'nda³⁸ Başbakan İsmet İnönü tarafından okunmuştur. Karma Hükümet, 1 Aralık 1961 günü yapılan oylamada meclisten güvenoyu alarak yürütme faaliyetlerine başlamıştır.

CHP ile AP arasında yapılan protokol; iktisadi alanda yaşanan durgunluk, işsizlik ve sıkıntıların çözülmesindeki partinin ortaklaştığı ferahlatıcı tedbirlerin alınacağını vaat etmektedir. İki partinin protokolünün hedefi olarak “hürriyet nizamı içinde hızla kalkınmak” belirlenmiştir. Vergi mevzuatı vatandaşa kolaylık sağlayacak yönde düzeltilecektir. İki partinin protokolü de Karma Hükümetin programı da askerlerin darbe ile kurduğu siyasi düzenle uyumlu çalışılacağı ve oluşturulan iktisadi sistemi sahiplenmeyi taahhüt etmektedir. Ayrıntılarda boğulmadan, detaya girmeden, yuvarlak ifadeler, iyi dilekler ve temennilerle iyi şeyler yapılacağı vaat edilmektedir.

Hükümet programının temel hedefi olan hürriyet nizamı içinde “hızlı kalkınma”ya, devlet ve özel teşebbüsün mümkün olan en geniş ölçüde yatırım yapması ile ulaşılabilecektir. Planlı kalkınma fikri ile devlet sektörü yatırımları verimli hale getirilecek ve mali kaynaklarının sağlıklı olmasına özen gösterilecektir. Hükümetin bütün faaliyetlerinde Devlet Planlama Teşkilatının çalışmalarından ciddi olarak faydalanılacaktır. Bütçenin yapımında bile, kalkınma planından yararlanılacaktır. Nüfus artışı ile milli gelir artışı arasında uyum yakalanarak, ileri ülkelerle Türkiye arasında farkı kapatan bir kalkınma siyaseti uygulanacaktır. Hızlı kalkınma için israftan kaçınılacak ve tasarrufların yatırıma yöneltilmesi sağlanacaktır.

Enflasyon tehlikesine düşmeden ekonomi durgunluktan çıkarılacak; yüksek istihdam seviyesi yakalanarak, fiyat istikrarı sağlanıp gelirin adil dağıldığına dikkat edilecektir. Bu amaçla vergi sisteminde gerekli düzenlemeler yapılarak, vergi sisteminin ıslah edilmesine çalışılacaktır. Tarım alanlarından alınan Arazi Vergisi ve işçi kazançlarından kesilen tasarruf bonusu kaldırılacaktır.

³⁷ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 13, ss.118-125, 27 Kasım 1961.

³⁸ **Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi**, Dönem 1, Cilt 1 Birleşim 9, ss.100-107, 27 Kasım 1961.

İç piyasanın düzenlenmesinde iktisadi önlem olarak yapay yöntemlere ve yasaklamaya [suni ve zecri usuller] başvurulmayacaktır. Ülke ürünlerinin dış piyasaya yönlendirilmesine önem verilecek, ihracat teşvik edilerek her alanda kooperatifçiliğin geliştirilmesine çalışılacaktır.

Kurulu sanayi altyapısının tam kapasite çalışmasının sağlanması, hükümetin birinci önceliği olacaktır. Yeni bir tesisin kuruluş sürecinin, önceden yapılmış merkezi kalkınma planına uygun olmasına dikkat edilecektir. Hükümetin her faaliyetinde Devlet Planlama Teşkilatı'na çok iş düştüğü görülmektedir. Pek çok hizmette, iyileştirme ve düzenleme; DPT üzerinden yapılacağı kabul edilmektedir. Karma Hükümet; ülkenin yaşadığı **büyük hadiseler** sonrasında ülkeyi yönetmek, milli huzur ve planlı kalkınma hükümeti olmak için Meclis'te güvenoyu istemektedir.

Genel seçimler sonrasında oluşan Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu çalışmaya başladıktan sonra, yasa yapmaya 22 Ocak 1962 tarihinde başlanmıştır. Yeni dönemde çıkarılan 1 sayılı yasa *Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyelerinin Ödenek ve Yollukları Hakkında Kanundur*.³⁹ Aynı gün bütçe görüşmeleri başlamış ve bütçe ile ilgili kanunlar çıkarılmaya başlamıştır. Kurum bütçelerinden sonra devlet bütçesine geçilmiş ve 28 Şubat 1962'de 34 numaralı **1962 Yılı Bütçe Kanunu** kabul edilmiştir.⁴⁰

İnönü'nün başbakan olarak kurduğu ilk Karma Hükümet, 25 Haziran 1962'ye kadar görev başında kalmıştır. Türkiye siyasi tarihinin ilk karma hükümetinin ömrü kısa olmuştur. İkinci karma hükümet de İnönü tarafından kurulmuş ve 25 Aralık 1963'e kadar görev başında kalmıştır. Meclis aritmetiğine uygun olarak yapılacak yeni genel seçimlere kadar Başbakanlığı İnönü'nün yaptığı çeşitli karma hükümetler kurulmuştur.

Sonuç

Türkiye siyasi tarihinin en önemli dönüm noktalarından birini konu alan bir iktisat tarihi çalışması olan bu metinde; kanun metinleri,

³⁹ **Resmî Gazete**, 27.01.1962, No: 11020.

⁴⁰ **Resmî Gazete**, 01.03.1962, No: 11048.

komisyon raporları, meclis açılış konuşmaları ve hükümet programları kaynak olarak kullanılmıştır.

İktisadi alanda “Milli Korunma Kanunu” ve 1958 yılında kabul edilen ve “4 Ağustos Kararları” belirleyici olmuştur. Değerlenen Lira nedeniyle artan ithalatın, hedeflenen ve gayret edilen yüksek büyümeyi finanse etmekten uzaklaşmasına engel olunamamıştır. 1960 askeri müdahalesinden önceki son yasama yılının açılışında Cumhurbaşkanı Celal Bayar’ın yaptığı projeksiyondan çok azının gerçekleştiği görülmektedir. Hükümetin mecliste ülkenin geleceğine dair çıkardığı yasalar, Celal Bayar’ın yaptığı geçmiş muhasebesinin çok gerisindedir.

27 Mayıs 1960’da askeri darbe yapılıncı, Cemal Gürsel başkanlığında oluşturulan “Milli Birlik Komitesi” ülkeyi yönetmeye başlamış ve MBK tarafından hızla yasa yapılmaya başlanmıştır. Bu olağandışı dönemde çıkarılan pek çok yasa ile hukuki temelleri atılan TSE ve OYAK gibi kurumlar halen faaliyetlerine devam etmektedir. Askerler siyasi iktidara el koyunca, “İnkılap Hükümeti” adıyla bir hükümet kurulmuştur.

İkinci Cumhuriyetin Anayasası kabul edilerek demokratik düzene geçilme süreci başlamıştır. CHP ile 1950’ye kadar ve DP ile 1960’a kadar süren tek parti hükümetleri yerini ilk defa karma hükümete bırakmış ve 20 Kasım 1961’de İsmet İnönü başbakan olmuştur. Seçim sonuçlarına göre partilerin hükümet kuracak çoğunluğa ulaşamamış olması, karma hükümetlerin kurulmasında detaya girilmeden partilerin genel eğilimler üzerinden ortaklaşmasına neden olmuştur. Planlama, darbe sonrası MBK’nin çıkardığı yasa ile gündeme gelmiş ve daha sonra Anayasa’ya bir madde olarak eklenmiştir. Kurulan karma hükümetler planlamaya sadık kalacaklarını vaat ederek güvenoyu istemiştir. 1962 yılına plan yetişmemiş ve ilk kalkınma planı 1963-1967 için yapılmıştır.

Kaynakça:

Resmi Gazete 06.06.1949, No: 7225.

Resmi Gazete 09.06.1949, No: 7228.

Resmi Gazete 26.11.1959, No: 10365.

Resmi Gazete 01.03.1960, No: 10445.

Resmi Gazete 10.05.1960, No: 10501.

Resmi Gazete 16.05.1960, No: 10506.

Resmi Gazete 11.07.1960, No: 10548.

Resmi Gazete 16.09.1960, No: 10605.

Resmi Gazete 05.10.1960, No: 10621.

Resmi Gazete 15.10.1960, No: 10630.

Resmi Gazete 02.11.1960, No: 10644.

Resmi Gazete 22.11.1960, No: 10661.

Resmi Gazete 30.11.1960, No: 10668.

Resmi Gazete 13.12.1960, No: 10679.

Resmi Gazete 16.12.1960, No: 10682.

Resmi Gazete 06.01.1961, No: 10700.

Resmi Gazete 10.01.1961, No: 10703.

Resmi Gazete 09.01.1961, No: 10702.

Resmi Gazete 12.01.1961, No: 10705.

Resmi Gazete 01.04.1961, No: 10771.

Resmi Gazete 02.05.1961, No: 10796.

Resmi Gazete 30.05.1961, No: 10815.

Resmi Gazete 30.05.1961, No: 10815.

Resmi Gazete 20.07.1961, No: 10859.

Resmi Gazete 27.01.1962, No: 11020.

Resmi Gazete 01.03.1962, No: 11048.

Cumhuriyet Senatosu Tutanak Dergisi, Dönem 1 Cilt 1 Birleşim 9, ss.100-107, 27 Kasım 1961.

Kurucu Meclis Tutanak Dergisi, 1. Birleşim, ss.2-3,6 Ocak 1961.

Millet Meclisi Tutanak Dergisi, Dönem 1, Cilt 1, Birleşim 13, ss.118-125, 27 Kasım 1961.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt 1, 1. Birleşim, s.2, 24 Haziran 1960.

Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt 1, 2. Birleşim, ss.2-8, 11 Temmuz 1960.

TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 10, 1. Birleşim, ss.5-15, 1 Kasım 1959.

Türkiye Turizm Bankası Anonim Şirketi Esas Mukavelesnamesi, Ankara, 1958.

İnternet Kaynakları:

MBK 106 no'lu Komisyon Raporu https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c002/mbk_00002026ss0106.pdf

MBK 153 no'lu Komisyon Raporu https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003041ss0153.pdf

MBK 159 no'lu Komisyon Raporu https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c003/mbk_00003047ss0159.pdf

MBK 202 no'lu Komisyon Raporu https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MBK_/d00/c005/mbk_00005069ss0202.pdf

TBMM 83 no'lu Komisyon Raporu <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbmm11013055ss0083.pdf>

TBMM 113 no'lu Komisyon Raporu <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c012/tbmm11012049ss0113.pdf>

TBMM 125 no'lu Komisyon Raporu <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d11/c013/tbmm11013066ss0125.pdf>

27 MAYIS 1960 MÜDAHALESİNİ MEŞRULAŞTIRMA ÇABALARI KAPSAMINDA CAMİ VE DİN GÖREVLİLERİNİN ROLÜ

Muzaffer BAŞKAYA*



ÖZET

14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan serbest seçimlerle iktidara gelen Demokrat Parti, yine bir Mayıs günü askeri bir müdahale ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. Darbeden hemen sonra yayımlanan bildiride kardeş kavgasının sona ereceği ve kısa süre sonra demokratik sisteme döneleceği ifade edilmiştir. Fakat daha sonra yaşanan gelişmeler bu vaatlerin gerçekleşmesini engellemiş Milli Birlik Komitesi, eski iktidar mensuplarının yargılanması fikrini benimseyince Türk siyasi hayatının en talihsiz gelişmelerinden biri olan Yassıada yargılamaları başlamıştır.

Silahlı Kuvvetler bir yandan eski iktidar mensuplarını yargılarken diğer yandan darbenin meşruiyetini sağlamak ve bunu halka da kabul ettirmek için bir dizi çalışma içine girmiştir. Bu kapsamda ilk hedef olarak camiler seçilmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla camilerde halka 27 Mayıs'ın taşıdığı mana anlatılmaya başlanmış, vaaz ve hutbelerde bu konunun işlenmesine özen gösterilmiştir. Darbenin savunuculuğunu yapan din adamları ödüllendirilirken darbeyi desteklemeyenler hakkında soruşturma açılmıştır.

Bu bildiride Türk siyasi hayatına damga vuran, kendisinden sonra gelen darbelerin de alt yapısını oluşturan 27 Mayıs müdahalesinin ardından darbeyi meşrulaştırma amacıyla yapılan çalışmalar üzerinde durulmuştur. Bu kapsamda bilhassa darbenin halka kabul ettirilmesi için din adamlarının nasıl kullanıldığı, Yassıada'da DP iktidarını dini

* Yrd.Doç. Dr., KTÜ Fatih Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Bölümü, Trabzon, mbaskaya61@gmail.com

siyasete alet etmekle suçlayan iradenin darbeden sonra halkın manevi duygularını yönlendirmek için hangi gayretler içine girdiği arşivlere yansıyan resmi belgelerle ve dönemin basın organlarında konuyla ilgili yer alan haberler eşliğinde ifade edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs darbesi, vaaz, hutbe, cami, din görevlileri, madalya, soruşturma

MOSQUE AND RELIGIOUS OFFICIALS' ROLE IN THE SCOPE OF EFFORTS TO LEGITIMATE 27th MAY 1960 INTERVENTION

ABSTRACT

The Democratic Party, which came into power with free elections held on 14 May 1950, was again removed from power by a military intervention on a May day. In the declaration published immediately after the coup, it was stated that the quarrel would end and soon it would turn into a democratic system. However, later developments prevented these promises from being realized, and when the National Unity Committee adopted the idea of prosecuting former members of the power, Yassıada proceedings, one of the most unfortunate developments in Turkish political life, began.

The Armed Forces tried a number of studies to legitimate the coup and make people accept it, while judging the former members of the power. In this context, mosques were chosen as the first target. Through the Presidency of Religious Affairs, the meaning of the May 27 started to be told to the public in mosques, and it was elaborated that to approach this subject on preaching and sermons. The religious officials who defended the coup were rewarded, but an investigation was launched on those who did not support the coup.

This report focuses on the studies about legitimating the coup after the 27th May intervention that left a mark on Turkish political life and created the bases of following coups. In this context, how the religious officials were used for making the people accept the coup, and the decree that charged the DP government with playing politics with religion, aimed at what things to govern public's moral feelings; have been tried to explain with the official papers from archive and news that took place on the press.

Key Words: 27th May Coup, Preaching, Sermon, Mosque, Religious Officials, Medal, Investigation

Giriş

Bugün kanıksayarak yaşadığımız çok partili demokratik rejimin Türkiye’de yerleşip kökleşmesi oldukça sıkıntılı süreçler geçirmiştir. Zira ilk olarak Atatürk’ün eski silah arkadaşları tarafından 1924 yılında kurulan Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı ile ilgisi olduğu gerekçesiyle 6 ay sonra kapatılmış¹, ardından 1930’da kurulan Serbest Fırka da ancak 99 gün hayatta kalabilmiştir.² Çok partili siyasi hayata geçiş için 1924 ve 1930’da yapılan iki denemenin başarısızlıkla neticelenmesinin ardından 1946 yılına gelindiğinde üçüncü ve son deneme 7 Ocak 1946 günü Demokrat Parti’nin kuruluşuyla gerçekleşmiştir.³ Bir anda toplumsal ilginin odak noktası haline gelen DP’nin artık bir iktidar alternatifi olarak ortaya çıkması, CHP ile aralarında kıyasıya bir rekabetin doğmasına neden olmuştur. Bu gergin ortam içinde gerçekten serbest ve adil bir şekilde cereyan eden 14 Mayıs 1950 seçimleri yapılmış ve DP, 27 yıllık Tek Parti rejimine son vererek iktidar koltuğuna oturmuştur.⁴

DP’nin iktidara gelişiyle birlikte bilhassa 1950-55 yılları arasında Türkiye’de büyük değişimler yaşanmış, ekonomik refah artmış, özgürlükler geniş kapsamlı bir şekilde yaşanmaya başlamıştır. Fakat 1956 sonrasında ekonomik göstergeler kötüye gitmeye başlamış, DP iktidarı bilhassa muhalefetle ilişkilerinde baskı yöntemlerini uygulamaya başlamıştır. Üniversitelerde başlayan şiddet olayları ve giderek artan toplumsal huzursuzluk neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri 27 Mayıs 1960 günü yönetime el koymuştur.⁵ Müdahaleden hemen sonra yönetime egemen olan Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) lideri Orgene-

¹ **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Edit: Yonca Anzerlioğlu, Yasemin Doğaner, Saime Selenga Gökgez, Ankara, 2004, s. 93

² Serbest Fırka ile ilgili daha kapsamlı bilgi için bkz. Cem Emrence, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

³ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004. “Yeni Parti Kuruldu”, **Ulus Gazetesi**, 8 Ocak 1946

⁴ “CHP İktidarı Devrediyor”, **Ulus Gazetesi**, 15 Mayıs 1950

⁵ Ali Dikici, “27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi” **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXX, Temmuz 2014, Sayı: 89, Ankara 2014, s. 13.

ral Cemal Gürsel radyoda bir konuşma yapmış ve en kısa sürede seçimlerin yapılacağını ifade etmiştir. Ardından basının karşına geçen Gürsel bir gazetecinin *Memlekette demokrasi nasıl ve ne zaman kurulacaktır?*” sorusuna, “*en kısa zamanda serbest ve adil seçimlere gidilerek başlanmış olan demokrasiyi ileriye götürmek gayesinde olduklarını*” ifade etmiştir.⁶ Müdahaleden sonraki bu iyimser hava, eski iktidar mensuplarının yargılanması kararının alınmasının ardından değişmiş ve böylece Türk siyasi hayatının en tartışmalı olaylarından biri olan Yassıada yargılamaları başlamıştır.⁷ Müdahaleden sonra ülkede huzur ve kardeşliğin egemen olacağını vadeden 27 Mayıs yönetimi, eski defterleri açmak suretiyle Yassıada mahkemelerini kurdu, bu arada TSK içinde bölünmeler neticesinde yeni cuntalar ortaya çıkmış⁸ ve en önemlisi bir türlü demokrasiye geçilememiştir.

Bu gelişmeler neticesinde zaten halkın belirli bir bölümü tarafından destek gören 27 Mayıs yönetimi, toplum nazarında itibarlarını yitirme endişesi içine girmiştir. Bu gidişata son vermek amacıyla bazı adımlar atmak isteyen askeri yönetim gözünü camilere çevirmiştir. Kitle iletişim araçlarının sınırlı olduğu 1960’ların Türkiye’inde camilerin Türk toplumu için önemini bilen darbeciler, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla çeşitli tamimler kaleme aldirmişlardır. Bu tamimler camilerde halka duyurulmuş ve bu suretle *27 Mayısın haklılığı* ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bununla da kalmayan 27 Mayıs yönetimi camilerde darbeyi öven ve gerekliliğini ifade eden imam ve vaizleri takdirle mükâfatlandırırken bunun aksi hareket içine girenler hakkında takibat başlatılmıştır. Yapılan soruşturmalar neticesinde bazı din görevlileri tutuklanırken bazıları meslekten ihraç edilmiştir.

⁶ **Cumhuriyet Gazetesi**, 28 Mayıs 1960

⁷ Davut Dursun, **Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2000, s. 89-91.

⁸ Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki 27 Mayıs sonrası TSK da kendi içinde bazı sıkıntularla uğraşmak durumunda kalmıştır. Zira 27 Mayıs sonrasında silahlı kuvvetlerin gerektiği gibi yönetime hâkim olamadığına inanan ve darbenin ardından ordu içinde kurulan en etkili cuntalardan biri olan Silahlı Kuvvetler Birliği (SKB) yönetime hâkim duruma gelmiş, adeta MBK’yı gölgede bırakmıştır. Yeşim Demir, “Albay Talat Aydemir’in Darbe Girişimleri”, **ÇTTAD**, V/12, Bahar 2006, s. 157.

27 Mayıs 1960 müdahalesi ile ilgili bugüne kadar çok sayıda eser kaleme alınmıştır. Fakat müdahalenin ardından din görevlileri ve camilerin fonksiyonunu ele alan herhangi bir çalışmaya bugüne rastlanmamıştır. Bu bildirin temel amacı, literatürde yaşanan bu boşluğu doldurmaktır. Bildiri iki başlıktan oluşmaktadır. İlk başlıkta 27 Mayıs 1960 müdahalesi sonrası ülkenin genel siyasi durumu ile ilgili bilgiler verilmiş son olarak ise 27 Mayıs yönetiminin camiler ve din görevlileri vasıtasıyla yürüttükleri propaganda faaliyetleri ele alınmıştır. Çalışmanın ana materyalini Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler oluşturmaktadır. Bildiri kaleme alınırken arşiv belgelerinin yanında dönemin basın organlarında konuyla ilgili yer alan haberler ve diğer kaynak eserlerden de istifade edilmiştir.

27 Mayıs Sonrası Türkiye'de Genel Durum

Türkiye, 27 Mayıs 1960 günü sabahı *demokrasinin içine düştüğü buhran ve son elim olaylar dolayısıyla, aynı zamanda kardeşkanı dökülmesine meydan vermemek için* yönetime el koyulduğu haberiyle uyandı.⁹ Ardından ihtilali gerçekleştiren albaylar kendi aralarında olağanüstü yetkilerle donatılan Milli Birlik Komitesini teşkil ettirmişlerdir.¹⁰ Söz konusu Komite tarafından yayınlanan ilk bildiri de şu ifadeler kullanılmıştır: *Bugünden itibaren Türk Silahlı Kuvvetleri en kısa zamanda milleti seçime götürecektir bir kurucu meclis kurmak maksadıyla muvakkat idareye el koymuş bulunmaktadır*¹¹. Komitenin ilan ettiği tebliğe bakılırsa silahlı kuvvetler kısa süre sonra seçimlere gitmek ve demokratik düzene dönüş yapmak istiyordu. Silahlı Kuvvetlerin bu isteğine karşılık, o sırada Ankara'ya getirilerek anayasa yazmaları istenen profesörler heyetinin tavrı daha farklıydı. Zira bu heyet darbeye meşruiyet kazandırmak için eski hükümet üyelerinin cezalandırılmasının gerekliliğine inanmıştı ve bu konuda askerleri de ikna etmişlerdi. Bunun üzerine daha sonraki darbeleri de meşrulaştırmak üzere rutinleşecek olan Ordu Dâhili Hizmet

⁹ Seçil Kara Akgün, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı: 43, Bahar 2009, s. 420.

¹⁰ T.C. *Resmi Gazete*, 14 Haziran 1960 (10525)

¹¹ *Cumhuriyet Gazetesi*, 28 Mayıs 1960

Kanununun 35. maddesindeki Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumak ifadesine vurgu yapılarak darbenin, meşruiyetini kaybetmiş bir iktidara karşı yapıldığı ifade edilmiştir. Profesörler heyetinin tavsiyeleriyle devrik iktidar mensuplarını yargılamak üzere bir Yüksek Soruşturma Kurulu, suçlu oldukları sanılanları yargılamak için de dokuz kişilik bir Yüksek Adalet Divanı kurulmuştur.¹²

Milli Birlik Komitesi'nin, 1960 yazında aldığı iki karar büyük yankılar uyandırmıştır. Bu kararlardan ilki orduda yapılan geniş bir tasfiye hareketidir. Bu tasfiye sonucunda emekliye ayrılan 235 generalin isimleri 3 Ağustos'ta kamuoyuna açıklanmıştır. Diğer kademelerde ise, albayların %80'i, yarbayların %50'si, binbaşılardan %10'u emekliye sevk edilmiştir. Emeklilik Kanununda yapılan bir değişiklikle tasfiye edilenlerin işlemleri hemen tamamlanmış, ikramiyeleri de ödenmiştir. Böylece bir ay içerisinde 4000'i aşkın subay emekliye sevk edilmiştir. Uzun yıllar hukuk mücadelesi veren ve adlarına *Eminsular* denilen bu grup haklarının iadesi noktasında hiçbir olumlu sonuca ulaşamamışlardır. 1960 yazında alınan bir diğer kararla Güneydoğu'daki 55 toprak ağası Batı illerine sürülmüştür. Diğer yandan 28 Ekim sabahı *Resmî Gazete*'de 147 öğretim üyesinin üniversitelerden uzaklaştırıldığı kararı yayınlanmış,¹³ büyük ses getiren bu icraatlar sonucu askeri yönetim, bir anda tartışılmaya ve toplumsal tabanını kaybetmeye başlamıştır. Fakat Milli Birlikçileri halkın gözünden düşüren, bu süreç içinde en üzücü ve en trajik icraat kuşkusuz Yassıada yargılamalarıdır. Bu yargılama süreci hem işleyiş ve hem de sonuçları itibarıyla Türk siyasal hayatında travma yaratan önemli olaylardan birisi olarak görülmüştür.

27 Mayıs sonrası toplumdaki kutuplaşmanın ortadan kaldıracığını ifade eden askeri yönetim, müdahalenin ardından aldığı kararlarla yeni kutuplaşmalar oluşmasına neden olmuştur. Kendisini yönetime getiren en önemli iki unsur olan silahlı kuvvetler ve üniversitelerde yaşanan bu tasfiye süreçleri askeri yönetimi de hedef haline getirmiştir. Bu şartlar altında siyasi destekçilerini kaybetme endişesi

¹² Türkiye Çalışma Grubu, **50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırlatmak**, Ankara 2010, s. 12.

¹³ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, Ankara 2000, s. 98-99.

içine giren askeri yönetim yeni bir hareket planını uygulamaya koymuştur. Bu plan ise 27 Mayıs'ı halka anlatma ve ilk günkü desteği tekrar arkalarına alarak gelecek planlamaları yapma idealine dayanıyordu.

27 Mayıs'ı Meşrulaştırma Çabaları İçinde Camiler ve Din Görevlileri

27 Mayıs 1960 müdahalesinin ardından yaptığı uygulamalarla toplum nazarında ilk günkü desteğini kaybeden askeri yönetim bu gidişatı değiştirmek için bazı adımlar atmaya karar vermiştir. Bu kapsamda ilk olarak darbenin gerekçeleri topluma bir kez daha anlatılmak istenmiş ve bu amaçla ayrıntılı bir rapor kaleme alınmıştır. 27 Mayıs *İnkılap Hareketi Niçin Yapıldı?* başlıklı 8 Temmuz 1960 tarihli raporda darbenin nedenleri maddeler halinde sıralanmıştır. İlk maddede *Partizan bir idare kurulması ve hukuk devleti vasfının ortadan kalkması* başlığı altında memlekette partizan bir idarenin iş başında olduğu, vatandaşlara eşit muamele tatbik edilmediği, devrik iktidarın insan hak ve hürriyetlerini kendi partilerinden olanlara tanıyıp bütün imkân ve kaynakları onların istifadesine tahsis ettiği ifade edilmiş buna karşın muhalif, partili veya tarafsız vatandaşların hak ve hürriyetlerden ve yapılması devletin sorumluluğunda olan hizmet ve yardımlardan mahrum edildiği belirtilmiştir. Eski iktidarın, vatandaşları kendi taraftarları ve kendilerine muhalif olanlar diye ikiye ayırdığı, bu ikiliğin babayı evlada, kardeşi kardeşe düşman edecek derecede ileri götürüldüğü, hatta bazı yerlerde kahveler, camiler ve mezarlıkların dahi birbirinden ayrıldığı öne sürülmüştür. İkinci olarak devrik iktidarın ekonomi politikası eleştirilmiş ve *Plansız bir yatırım politikası ve suiistimaller* başlığı altında gerekçeler sıralanmıştır. Askeri yönetime göre *düşük iktidarın* takip ettiği iktisadi ve mâli politika memleketi neredeyse iflasa sürüklemişti. Her iktidar memleketin kalkınması için çalışmayı ve eserler meydana getirmeyi amaçlasa da bu kalkınmanın her şeyden evvel bir plana ve bir hesaba dayanması gerekirken eski iktidarın görülmemiş kalkınma diye vasıflandırdığı kalkınmanın hiçbir plan ve hesaba istinat etmediği iddia edilmiştir. Üçüncü maddede de DP dönemindeki enflasyonist hareketler eleştirilirken dördüncü madde *Fikir hayatı üzerine baskı ve basın hürriyetini tehdit* başlığı altında özgürlükler

meselesi masaya yatırılmıştır. Burada yapılan eleştirilerde, eski hükümetin hatalı icraatları tenkit ve suiistimalleri duyurmak için basın hürriyetini kaldıran antidemokratik kanunlar çıkardığı, bu kanunlar karşısında neşir vazifesini yerine getirmekten kaçınmayan gazetecilerin çeşitli baskılara maruz bırakıldığı, hattabirçok kıymetli basın mensubunun hapishanelere atıldığı ve bazı gazetelerin neşriyatını durdurmak maksadıyla zaman zaman kâğıt tahsislerinin kesildiği ifade edilmiştir. Raporun son kısmında eski iktidar mensuplarının dini siyasete alet ettikleri eleştirisi getirilmiştir. Burada şu ifadelere yer verilmiştir:

Düşük iktidarın şiarı olan yalancılık, riyakârlık, millet malını çalmak ve partizanlık yoluyla adaletsizlik ve zulüm yapmakla İslam dini hiçbir suretle bağdaşamaz. Müslümanlığın esaslarından olan doğruluk ve adalet yani Hakka riayet ve herkese eşit muamele yapmak bugünkü hükümetimizin başta gelen prensibidir. Binaenaleyh bundan sonrada herkes serbestçe Kuranını okuyacak, camiye gidecek, ibadetini yapacaktır. Yalnız, din hiçbir suretle menfaate ve politikaya alet edilmeyecektir. Camilerin bakımları, imarları ve idareleri devam edecektir. Radyodaki dini ve ahlaki müsahebe saatlerinde din mevzuunda salâhiyetli zevat tarafından dinimizin esaslarını izah eden konuşmalar yapılmakta ve okutulan mevlitler yayınlanmaktadır.¹⁴

27 Mayıs darbesinin sebeplerinin açıklandığı resmi raporun geneline bakıldığında eski iktidar mensupları ile ilgili olarak propagandavarî yöntemlerin tatbik edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Zira henüz haklarında hiçbir mahkeme kararı olmamasına rağmen bu raporda DP iktidarı hakkında akla hayale gelmeyecek birçok suçlama rahatça ifade edilmiş, masumiyet karinesinin açıkça ihlal edilmiştir.

Adı geçen raporun dikkat çekici yanlarından biri de raporu kaleme alan kişilerin kimler olduğudur. Söz konusu belgenin son sayfasına bakıldığında İç İşleri Bakanlığı temsilcisi, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Üyesi ile Diyanet İşleri Başkanlığı Yayın Müdürü Tevfik Ersen'in imzasının olduğu görülmüştür. Buradan da anlaşılacağı üzere askeri yönetim, yaptığı duyurularda Diyanet İşleri Başkanlığı ile ortak hareket etmeye başlamıştır.

¹⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, Fon Kodu: 30.01 Yer:1.10.2, Tarih: 8 Temmuz 1960

Gelişen süreçte halkın 27 Mayıs müdahalesine desteğini sağlamlaştırmak isteyen askeri yönetim, Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla-bilhassa vaaz ve hutbelerde 27 Mayıs inkılabının taşıdığı mananın halka ve köylüye güzel ve etkili bir şekilde duyurulması için seferber olmuş ve bu konuda tamimler kaleme alınmıştır. Zira Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 28 Eylül 1960 tarihinde Anamur Müftülüğü'ne gönderilen bir yazı yukarıda ifade edilen iddiayı doğrulamaktadır. Söz konusu belgenin üst yazısında, 27 Mayıs inkılabının taşıdığı büyük mananın, halka ve köylüye kâfi derecede ve açık bir ifade ile vaizlerimizin vaazlarında, hatiplerimizin hutbelerinde ayet ve hadisler istinaden anlatması müftülüklerle gönderilen 4 Haziran 1960 ve 16 Haziran 1960 ve 28 Temmuz 1960 tarih ve 11467, 11942 ve 15811 sayılı tamimlerimizle istenilmişti ifadeleri kullanılmıştır. Buradan da anlaşılacağı üzere Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, müftülüklerle gönderilen tamimlerde halka vaaz ve hutbelerde 27 Mayıs müdahalesinin anlamının ayet ve hadisler eşliğinde etkili bir biçimde anlatılması istenmişti. Üstelik bu istek tam 3 kez tekrarlanmıştı. Aynı yazının devamında ise söz konusu talebin dikkatli bir şekilde yerine getirilmesinin gereği üzerinde durulmuş ve inkılabın ruh ve manasına aykırı hareketlerden müftülerin sorumlu olduğu belirtilmiştir. Yapılan tamimin ne derece uygulanıp ne derece uygulanmadığı, kimlerin uyguladığı kimlerin göz ardı ettiği ise ayrı bir rapor halinde Diyanet İşleri Başkanlığına bildirilmesi talep edilmişti.

Anamur Müftülüğü'ne gönderilen yazının devamına bakıldığında oldukça dikkat çekici ifadelerin kullanıldığı görülmüştür. Diyanet İşleri Başkanı Ömer Nasuhi Bilmen tarafından kaleme alınan yazıda şu tespitler yapılmıştır:

Hukuk prensiplerini, ahlak ve adalet kavramlarını yurdumuza yerleştirmek ve kökleştirmek için yapılan 27 Mayıs inkılabının kıymet ve manasını halkımıza anlatmak en mühim bir vazifedir. Teşkilatımız mensuplarının bu vazifeyi ilk günden itibaren yapageldiklerini memnuniyetle kaydetmekte beraber vazifemiz henüz bitmiş sayılmaz. Bundan sonra da buna devam etmemiş lazımdır. İnkılabın dini bakımdan kıymet ve manasını belirtmek vazifesi teşkilatımıza terettüp etmektedir. Dinimiz, bütün vatandaşların tek bir vücut gibi olmalarını emrettiği gibi nifak ve ihtilaf tohumlarını saçanları da her vesile ile takbih eder. İnkılabı yalnız benimsemek ve

onun doğrultusunda meydana koymak yetmez, memur, çiftçi, tüccar, sanatkâr her ferdin vazifesini büyük bir dürüstlikle ve hakkı ile yapması lazım ve her sahada yükselmek ancak bununla mümkündür.

Binaenaleyh inkılap hakkında yapılacak konuşmalar için esaslar muhtevî ilişik broşürden faydalanılarak ve daha önce yapılan tamimler ve hepimizin malumu bulunan ayet ve hadisler örnek tutularak müftü ve vaizler tarafından yapılacak vaaz ve nasihatlerle, hatipler tarafından okunacak hutbelerle halkımızın aydınlatılmasını ehemmiyetle rica ederim.

27 Mayıs müdahalesinden bir ay sonra Milli Birlik Komitesi tarafından Diyanet İşleri Başkanlığı'na atanan¹⁵ Ömer Nasuhi Bilmen'in kaleme aldığı tamime bakılırsa memuru, işçisi, köylüsü bütün toplum hep birden 27 Mayıs ruhuna sahip çıkmalıydı ve bu anlayış hemen herkese aktarılmalıydı. Bunu yapacak kişiler ise din görevlileriydi.

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından gönderilen tamimin son kısmına bakıldığında, 27 Mayıs'ta Silahlı Kuvvetler tarafından millet ve memleket hayrına yapılan hürriyet ve inkılap hareketini hazmedemeyen bazı kişilerin olduğu, bunların menfi propagandalarla milli birlik ve dirliği bozduğu belirtilerek halkın ikaz ve irşat edilmesi hususunda Diyanet İşleri Başkanlığı'na büyük görevlerin düştüğü ifade edilmiştir. Söz konusu yazının devamında, bugün idareyi ele alan ve milli menfaatleri koruyan hükümete var güçle destek olunması gerektiği, aksine hareket etmenin dünyada ve ahirette mesuliyetleri olduğunun vaizler tarafından vaazlarda, hatipler tarafından hutbelerde ayet ve hadislerle topluma anlatılması istenilmiştir.¹⁶ Bu tebliğ karşısında harekete geçen müftüler, camilerde 27 Mayıs'ta ile ilgili vaazlar verilmesi için imam ve vaizleri yönlendirmeye başlamıştır. Böylece Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde camilerde söz konusu tamim uyarınca vaazlar verilmeye başlanmıştır. Mesela Antalya'da öğretmenlerin de desteğiyle *Milli Birlik hareketinin* köylülere izah edilmesi için seferberlik başlatıl-

¹⁵ 27 Mayıs yönetimi aldığı bir kararla Diyanet İşleri Başkanı Eyüp Sabri Hayırlıoğlu'nu emekliye sevk etmiş ve yerine Ömer Nasuhi Bilmen'i atamıştır. **Milliyet Gazetesi**, 12 Haziran 1960.

¹⁶ **BCA**, 51.0.0/4.33.29.

miş, Cuma Namazı sırasında kentte bulunan bütün camilerde bu mevzuda vaazlar verilmiştir.¹⁷ Söz konusu genelgenin basına yansıyan hali ise şu şekildedir:

*Bundan böyle camilerde vaaz veren kimseler istedikleri mevzuları seçemeyecekler, bu iş bir plan dâhilinde yapılacak, vaaz konuları bir komisyon tarafından tespit edilerek mahalli müftülükler vasıtasıyla müftülüklere bildirilecektir. Dün vilayette bu konuda bir toplantı yapılmıştır. Toplantıya İstanbul Baş Müftüsü Bekir Hakkı Yener de iştirak etmiştir. İlgililer bu konuda herhangi bir açıklama yapmamış sadece çalışmalar devam ediyor demekle yetinmiştir.*¹⁸

Diyanet İşleri Başkanlığı'nca cami ve din görevlilerine gönderilen adı geçen genelgenin uygulanıp uygulanmadığı da sıkıca takip edilmiştir. Burada yapılan takibat ise şu şekilde seyretmiş, vaazlarında 27 Mayıs'ın mana ve ehemmiyetini halka düzgün bir şekilde aktaran vazizler takdir edilip ödüllendirilirken aksi hareket edenler ivedilikle tutuklanmış ve haklarında soruşturmalar açılmıştır. Mesela ödüllendirilenlerle ilgili örnek vermek gerekirse yine Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 20 Eylül 1960 tarihinde yayınlanan bir tebliğde Atatürk İnkılapları ruhuna uygun olarak halkı aydınlatıcı konuşmalarda bulunan aşağıda isimleri yazılı müftülerin, Yüksek başkanlıkça birer takdirname ile ödüllendirilmelerine karar verilmişti. Buna göre İstanbul Müftüsü Bekir Hakkı Yener, Kadıköy Müftüsü Mekki Üçışık ve Antalya Müftüsü Mustafa Gökmen'e birer takdirname verilmiştir.¹⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı kendi personeli üzerinde ödül ve ceza yöntemini kullanarak disiplin sağlamakla kalmamış buna ilave olarak merkezden gönderdiği genelgelerle hutbe ve vaaz konularını tespit etme yoluna da gitmiştir. Zira Ömer Nasuhi Bilmen imzasıyla 1 Aralık 1960 tarihinde ülke genelindeki müftülüklere gönderilen bir yazıda Aralık ayı içindeki hutbelerin konu başlıkları ve içerikleri bildirilmiştir. Buna göre Cuma hutbelerinde 16 Aralık günü "Milli Birlik ve Kardeşlik",

¹⁷ **Milliyet Gazetesi**, 2 Temmuz 1960

¹⁸ **Milliyet Gazetesi**, 9 Eylül 1960

¹⁹ **BCA**, 51.0.0.4.33.28

bir sonraki Cuma günü “Çalışma”, daha sonra ise “Müslümanlıkta hurafeler” mevzularının işlenmesine karar verilmiş ve ilgili yazı müftülüklere gönderilmiştir.²⁰

Genel merkezin hutbe ve vaaz konularını Ankara’dan belirlemesinin temel nedeni, daha önce gönderilen genelge ve tamimlerin uygulanmasında görülen aksaklıklardı. Zira 27 Mayıs müdahalesi sonrası tutuklanan vatandaşlara bakıldığında içlerinde çok sayıda din görevlilerinin olduğu görülmüştür. Mesela darbeden kısa bir süre sonra Isparta’da 2 din görevlisi tutuklanmıştır. Tutuklanma gerekçesi ise dini siyasete alet etmek ve hükümet aleyhine konuşmalar yapmak olduğu açıklanmıştır. Tutuklananlardan biri olan Isparta Ulucami İmamı Nurettin Utkusavaş’la ilgili basında yer alan bir haberde Utkusavaş’ın dini siyasete alet ettiği ve yeni hükümet aleyhine konuştuğundan ötürü tevkif edildiği ve 10 senedir kestirilemeyen sakallarının cezaevinde kestirildiği aynı hocanın müteaddit defalar CHP’yi dinsizlikle itham ettiği ifade edilmiştir.²¹

Buna benzer bir diğer olay ise Kocaeli’nde yaşanmıştır. Buna göre Kocaeli’nin Karamürsel ilçesinde *inkılaba aykırı hareket eden ve irticanın hortlamasına çalışan* 6 kişi yakalanarak nezarete atılmıştı. Arapça beyan-nameler hazırlayarak duvar ve ağaçlara asan Karamürsel cami imamı Emin Işık, Müezzin Ömer Gülhan, Müezzin Hasan Güneri, Vaiz İsmail Özkan yakalanarak derhal tevkif edilmişti.²²

Diyanet İşleri Başkanlığı’nın uyarı ve genelgelerine rağmen Türkiye’nin farklı yerlerindeki din görevlilerinin 27 Mayıs aleyhine olan tutumları bir türlü kırılmamıştır. Buna karşılık sert yöntemler tatbik edilmeye başlanmış, aykırı hareket edenlerle ilgili tutuklamalar hız kazanmıştır. Mesela Konya’nın Beyşehir İlçesi Höyük Bucağında Mehmet Ali Koral adlı bir imam yaptığı vaazdan ötürü tutuklanmıştır.²³ Bu gibi örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela Isparta’da yapılan bir tutuklama gazetelere şu şekilde yansımıştı:²⁴

²⁰ BCA, 51.0.0.4.33.30

²¹ Cumhuriyet Gazetesi, 4 Haziran 1960.

²² Cumhuriyet Gazetesi, 14 Haziran 1960.

²³ Cumhuriyet Gazetesi, 23 Mart 1961.

²⁴ Cumhuriyet Gazetesi, 11 Temmuz 1960.

İnkılap Aleyhine Konuşan Biri Yakalandı. Merkeze bağlı köylerden birinde inkılap aleyhine propaganda yapan Ispartalı Nuri, ben Mendere-sin fedaisiyim, onun kılına halel gelirse 3-4 kişiyi temizlerim, bunlar din-sizdir, camilerden hilali kaldırıp haç astılar demiş ve hemen hakkında ta-kibat başlatılarak tutuklanmıştır.

Birbiri peşi sıra gelen tutuklamalar sonucunda yeni bir eylem planı geliştiren askeri yönetim, radikal bir karar alarak Diyanet İşleri Başkanlığı kurumunu yeniden organize etmeye karar vermiştir. Yapılan değerlendirmeler neticesinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kuruluş ve görevleri ile ilgili yeni bir düzenlemeye gidilmiştir. Yeni tasarı ile inanç ayrılıklarından doğan ihtilafların istismarının önlenmesi, çeşitli din ve mezhep mensuplarının milli ilkelere bağlılığının korunması ve din maskesi altında yapılan propagandaların incelenmesi için "din ve mezhep işleri müdürlüğünün" kurulması kararlaştırılmıştır. Şerri meseleleri incelemek üzere bir şerri meseleler inceleme kurulu ihdas edilmiştir. Yeni taslağın can alıcı bölümü ise imam ve vaizlerle ilgiliydi. Buna göre müftü ve vaizlerin yüksek okul mezunu olmalarına ve kendi içinde 3 gruba ayrılmalarına karar verilmişti. Tahsili liseden aşağı olan müftü ve vaizlerin aynı haklardan istifade edebilmesi için en az 15 yıl başarı ile vazife yapmaları şart koşulmuştur.²⁵

Bizzat Milli Birlik Komitesi tarafından yürütülen bu proje öylesine ciddiye alınmıştır ki Devlet Başkanı Cemal Gürsel bu projeye destek mahiyetinde olarak Diyanet İşleri Müşavere Heyeti ve İslam Enstitüsü öğrencilerini bizzat makamında kabul etmiştir. Söz konusu davetin amacı Ramazan dolayısıyla ülke genelinde vaaz vermeye gidecek öğrencileri devlet başkanı ile buluşturmaktır.²⁶ Bu süreçte Türk basını da söz konusu tasarıya tam destek vermiştir. Gazetelerin hemen hepsinde köy imamlarının cahil oldukları, vaizlere dikkat edilmesi gerektiği gibi yazılar yer almıştır. Mesela konu ile ilgili basında çıkan bir haberde Türkiye sathında 55 bin imamın ilkokul diplomasının dahi olmadığı ifade edilmiştir.²⁷ Bu mesele ile ilgili çıkan *Vaizlere Dikkat* başlıklı bir başka haberde ise şu ifadelere yer verilmiştir:

²⁵ **Milliyet Gazetesi**, 8 Temmuz 196

²⁶ **Milliyet Gazetesi**, 28 Ocak 1961

²⁷ **Milliyet Gazetesi**, 19 Temmuz 1962

*Dün matbaamıza gelen ve gezici vaiz olduğunu söyleyen bir vatandaş, İstanbul camilerindeki bir kısım meslektaşından şikâyet etti. Bunların aktüel bazı dini tartışmaları veya teklifleri vaaz kürsüsüne getirdiklerini ve bu münasebetle gerici düşüncelerini öne sürdüklerini anlattı. Buna izin verenlerin şimdi Yassıada'da bulduklarını fark etmeyenler acaba hala aramızda mı?*²⁸

Din görevlilerin 27 Mayıs müdahalesine yeterince sahip çıkması ve bundan doğabilecek sıkıntılar karşısında harekete geçen Diyanet İşleri Başkanlığı, müdahaleden sonra Türkiye genelindeki bütün din görevlilerini kurslara tabi tutmaya karar vermiştir. Konu ile ilgili olarak basına yansıyan haberlerde, bütün din adamlarının iki ay süreyle sosyoloji, toplum psikolojisi, tarih, coğrafya kurslarına tabi tutulacağı ifade edilmiştir. Gelişmelerle ilgili basına açıklama yapan Devlet Bakanı Hıfzı Oğuz Bekata, din sahasındaki gerekli reformların yapılabilmesi için köy imamları ile şehirlerdeki vaiz ve müftüler için müs-pet ilimlerin ışığında kurslar açıldığını belirtmiştir.²⁹

Sonuç

14 Mayıs 1950 günü serbest bir seçimle ile işbaşına gelen Demokrat Parti, yine bir Mayıs ayında bu sefer askeri bir müdahale ile iktidardan uzaklaştırılmıştır. TSK içindeki bilhassa alt rütbeli subaylar tarafından organize edilen bu darbe yıllar içinde Türkiye'de yaşanacak olan darbeler geleneğini de başlatmıştır. Müdahale sabahı radyoda bir konuşma yapan ihtilalin lideri Org. Cemal Gürsel, artık kardeş kavgasının sona ereceğini ve yakın zamanda seçime gidilerek tekrar vakit kaybetmeden demokrasiye dönüş yapılacağını ifade etmiştir. Fakat Cemal Gürsel'in bu ifadeleri darbenin gerçekleriyle ters düşüyordu. Zira 1961 Anayasasını yazmakla görevli profesörler heyeti, eski iktidar mensuplarının yargılanmadan, muhakeme edilmeden, demokrasiye dönülmemesi gerektiği yönündeki telkinleri üzerine harekete geçen askerler, DP İktidarını Yassıada yargılamalarına tabi tutmuştur. Bundan da öte darbenin en önemli sacayağını oluşturan üniversitelerde ve silahlı kuvvetlerde büyük bir tasfiye hareketine girişilmiştir.

²⁸ **CumhuriyetGazetesi**, 29 Temmuz 1960

²⁹ **Milliyet Gazetesi**, 22 Temmuz 1962

27 Mayıs sonrası bir türlü demokratik hayata dönülememesi, TSK içinde yeni yeni birçok cuntanın oluşması ve bu cuntaların yönetime müdahale eder hale gelmesi, Yassıada yargılamalarının toplumun bir kısmı üzerinde yarattığı olumsuz etki ve devamında anayasa oylamasında çıkan %38'lik hayır oyu, 27 Mayıs sonrası kurulan düzeni tartışılır hale getirmiştir.

MBK kendisine duyulan toplumsal desteğin kaybolduğunu görünce bu konuda bazı adımlar atmaya karar vermiştir. Buna göre 27 Mayıs ruhu, o günlerin deyiimiyle *inkılap ruhunun* halka daha somut bir şekilde anlatılması için harekete geçilmiştir. Türk basınının desteğini tamamen arkasına alan darbe yönetimi özellikle gözünü kırsalda yaşayan halka çevirmiş ve bilhassa onlar üzerinde bir etki yaratılmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda köy hayatının en önemli figürü olan vaizler ve imamlar üzerinde yoğunlaşmıştır. İlk iş olarak din adamlarının bağlı oldukları kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın başında bulunan Eyüp Sabri Hayırlıoğlu emekliye sevk edilmiş ardından askeri yönetimin onayladığı Ömer Nasuhi Bilmen başkanlığa getirilmiştir. Ömer Nasuhi Bilmen de askerlerin isteği doğrultusunda müftülüklere gönderdiği genelgelerle 27 Mayısın halka daha iyi bir şekilde anlatılması için gerekli tedbirlerin alınmasını talep etmiştir. Söz konusu genelgelerle birlikte aslında istenilen şey, vatandaşlara vaaz ve hutbelerde 27 Mayıs müdahalesinin aslında büyük bir devrim olduğunun anlatılması gerektiği idi. Ankara'dan gönderilen genelgelere göre hareket eden görevliler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından takdirname ile ödüllendirilmiştir. Fakat yine de birçok din görevlisinin söz konusu genelgeye riayet etmediği görülmüştür. Buna karşın sert tedbirler alan Diyanet İşleri Başkanlığı, aykırı hareket eden birçok imam ve vaizi görevden almış bazıları ise tutuklanmıştır. Bununla da kalmayan 27 Mayıs yönetimi, imamların büyük bir kısmının aslında cahil ve yetersiz olduğu iddiasını öne sürmüştür. Müdahale sonrası din adamları tarafından darbeye yeterince destek verilmemesi üzerine onları *cahil ve yetersiz* olmakla suçlayan yetkililer, ülke genelindeki bütün din görevlilerini kurslara tabi tutarak eğitime ihtiyacı içine girmiştir.

27 Mayıs yönetiminin özellikle kırsaldaki köy imam ve vaizleri üzerinde bu kadar yoğunlaşmasının asıl nedeni devrik iktidarın taşradaki gücünü kırmak içindi. Zira 1950'ler boyunca köylülerin desteğini hep

arkasında hisseden devrik Başbakan Adnan Menderes'in halk üzerinde yarattığı sevginin ortadan kaldırılması ya da onu halkın gözünden düşürmek için en iyi kullanılacak yöntemin dini telkinler olacağı fikri, askeri yönetimin böyle bir adım atmasına neden olmuştur. Fakat MBK ve diğer baskı unsurlarının tüm çabalarına rağmen 1961 seçimleri ve ilerleyen günlerde yaşanan gelişmeler halkın büyük bir kısmının aslında 27 Mayıs'ı ve devamında yaşanan tasfiyeleri, yargılamaları ve idamları onaylamadığını ortaya koymuştur.

27 Mayıs müdahalesinin ardından Diyanet İşleri Başkanlığı aracılığıyla din adamlarını kullanarak darbeye meşruiyet kazandırmak isteyen MBK, bu tavırla aslında kendi kendisiyle çelişir bir duruma düşmüştür. Zira müdahale sonrası hazırlanan raporlarda, basında ve Yassıada duruşmalarında eski iktidarı dini siyasete alet etmekle suçlayan askeri yönetim, müdahaleyi toplum nazarında haklı göstermek için kendisi dini siyasi çıkarlarına alet etmekten çekinmemiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri ve Süreli Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu: 30.01 Yer:1.10.2,
Tarih: 8 Temmuz 1960

BCA, 51.0.0/4.33.29.

BCA, 51.0.0.4.33.28

BCA, 51.0.0.4.33.30

Cumhuriyet Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Ulus Gazetesi

TC Resmi Gazete

Kaynak Eserler

Akgün, Seçil Kara, "Ellinci Yılına Yaklaşırken 27 Mayıs ve Getirdiği Anayasaya Kısa Bir Bakış" **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, Sayı: 43, Bahar 2009, s. 407-454.

- Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950-1995)**, Ankara 2000.
- Demir, Yeşim, "Albay Talat Aydemir'in Darbe Girişimleri", **ÇTTAD**, V/12, Bahar 2006, ss. 155–171.
- Dikici, Ali, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi" **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: XXX, Temmuz 2014, Sayı: 89, Ankara 2014, s. 11-50.
- Dursun, Davut, **Ertesi Gün; Demokrasi Krizlerinde Basın ve Aydınlar**, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul 2000.
- Emrence, Cem, **99 Günlük Muhalefet Serbest Cumhuriyet Fırkası**, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.
- Komisyon, **80. Yılında Türkiye Cumhuriyeti ve Demokrasi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Edit: Yonca Anzerlioğlu, Yasemin Doğaner, Saime Selenga Gökgöz, Ankara, 2004.
- Komisyon, Türkiye Çalışma Grubu, **50. Yıldönümünde 27 Mayıs'ı Hatırlatmak**, Ankara 2010.

27 MAYIS 1960 DARBESİNİN MEŞRULAŞTIRMA ARACI PROPAGANDA YAYINLARI

Çağhan SARI*



ÖZET

Türk siyasi hayatında önemli bir fay kırılması olarak nitelendirilen, ilk askeri darbe hüviyetinin yanı sıra siyasi kesimlerce tanımı üzerinde tartışmalar yaşanan 27 Mayıs 1960 darbesi hakkında birçok akademik çalışma yapılmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesi ile ilgili yayınların haricinde darbeden hemen sonra 1960 ve 1961 yılları içerisinde neşredilmiş bazı propaganda yayınları mevcuttur. Darbeye müteakip Milli Birlik Komitesi başta, birçok kurum ve kişi, kitap ve kitapçıklar yayınlamıştır. Bu yayınların bazıları, darbe gerekçelerini izah ederken, bazıları 27 Mayıs'a övgüler içermektedir. 27 Mayıs'ın propaganda yayınları, 12 Mart 1971 Muhtırası ve 12 Eylül 1980 Darbesi dönemlerinde yayınlanan propaganda yayınlarının öncülü olduğu göz önüne alındığında, ilk askeri darbenin propaganda kitaplarının incelenmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu çalışma, Milli Birlik Komitesi'nin neşrettiği Ak Devrim kitabı ile Yassıada broşüründen Milli Türk Talebe Birliği'nin ve Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin derlediği kitapçıklara değin on bir propaganda yayını incelemiştir. Çalışma ekseninde yayınlayan kişi ve kurumlara dair bilgi verilmektedir. Yayınların muhtevastaki iddialar, gazetelerden iktibas edilen makaleler ve fotoğraflar tetkik edilirken görsel olarak da yayınların kapakları ekte sunulmuştur. 27 Mayıs 1960 darbesi literatürüne katkı sağlanması amaçlanırken 27 Mayıs'a dair şiir antoloji kitapları çalışmanın kapsamı dışarısında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler: 27 Mayıs 1960, Propaganda, Basın

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, caghansari@gmail.com

PROPAGANDA PUBLICATIONS AS A MEANS OF LEGALIZING THE MAY 27 1960 COUP

ABSTRACT

A number of academic studies have been conducted on the May 27, 1960 coup, the debate on the definition of political parties as well as the first military coup, which is described as an important breakdown in Turkish political life. Apart from publications on the May 27, 1960 coup, there were some propaganda publications published in 1960 and 1961 right after the coup. Following the coup, the National Unity Committee, in particular, has published many books and booklets. Some of these publications explain the reasons for the coup, some of them praise on May 27. Taking into consideration that the propaganda publications of 27 May were the predecessors of the propaganda publications published on 12 March 1971 and 12 September 1980 Periods, it was necessary to examine the propaganda books of the first military coup. This study examined eleven publications of propaganda about the booklets compiled by the National Union Committee, the National Turkish Student Association and the students of the Ankara Political Science Faculty. Information is provided on the persons and institutions that publish on the working axis. The allegations in the content of the publications, the articles quoted from the newspapers and the photographs were examined. visually, the covers of the publications are presented. It was intended to contribute to the coup literature of 27 May 1960. On May 27, poetry was excluded from reading anthology books.

Key Words: 27 May 1960, propaganda, press.

Giriş

Türk siyasi yaşamında ilk askeri darbe, ordu hiyerarşisinden kopan bir cunta yapılanması tarafından 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilmiştir. 14 Mayıs 1950'de gerçekleştirilen, çoğunluk sistemine dayalı ve kapalı oy açık tasnif ilkeli seçim neticesinde Demokrat Parti, Cumhuriyet Hak Partisi'nden iktidarı devralmıştır.¹ On yıllık iktidar sürecince ülkede iktidar-muhalefet ilişkileri daima gergin bir atmosferde sürdürülmüştür. DP'ye karşı, birçok siyasi ve asker simanın hatıratlarında söz edilen ve gazetecilerin eserlerinde yer almakla beraber herhangi bir yazılı belge ile tespit edilemeyen ilk darbe girişimi ise seçim gecesi yaşanmış, bazı generaller devlet yüksek kademesine darbe teklif ettikleri hâlde sert yanıtla karşılaşmışlardır.² Belirlenen en eski tarih olarak 1954 yılından itibaren çeşitli illerde darbe için cunta örgütleri kurulmaya başlanmış, 'Dokuz Subay Olayı' şeklinde literatüre giren bir ihbara rağmen cunta ifşa edilememiştir.³ 27 Mayıs, bu çeşitli cunta gruplarının müşterek hareketi ile gerçekleşmiş, ordu üst komutasından da isimler, tutuklanmıştır. Darbe sonrasında cunta, Milli Birlik Komitesi adını almış ve otuz sekiz subaydan teşkil edilmiştir.⁴

27 Mayıs darbesi sonrasında, ilerleyen yıllardaki 12 Eylül 1980 darbesiyle muhakeme edildiğinde bazı farklılıklar görülmektedir. Bu muhakemeye birkaç cümle ile değinmeliyiz. 27 Mayıs, toplumdaki siyasi kampların bir tanesi tarafından benimsenirken, öteki kampa yönelik bir harekât olduğu için, toplum nezdinde devrim mi darbe mi tartışmalarını uzun yıllar silememiştir. 27 Mayıs'ın ardından, darbenin meşruiyetini sağlamak, toplum nezdindeki desteği genişletmek için ciddi bir propaganda çalışması yürütülmüştür. Akademik çalışmalarla sabittir ki bu propagandalar sırasında gerçek dışı iddialar da gündeme

¹ Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoneix, Ankara 2004, s. 168; Cem Eroğul, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 97

² Eroğul, **a.g.e.** s. 99; Tanel Demirel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 101.

³ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul 2007, s. 199; Eroğul, **a.g.e.** s. 220.

⁴ Ahmad, **a.g.e.** s. 207; Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 85.

getirilmiştir. Gazete, radyo yayınları, afişler, muhtelif obje ve propaganda kartları yanı sıra propaganda kitapçıkları ve broşürleri de basılarak halka sunulmuştur. Bu çalışma, sözü edilen propaganda kitapçıkları ile sınırlıdır. Evvela, metodolojinin prensiplerini yerine getirecek bazı sorulara yanıt verelim. 27 Mayıs propagandası ile yapılmış ve yayınlanmış üç çalışma,⁵ herhangi bir benzerlik olmaması yahut özgünlüğü sağlama adına incelenmiştir.⁶ Birincisi Mehmet Öznur Alkan'ın Toplumsal Tarih dergisinde kaleme aldığı '27 Mayıs İnkılabı ve Siyasal Propaganda Araçları' başlıklı yazısıdır. Propaganda araçları başlığının görülmesi ile yazının muhtevasında propaganda kitapçıklarının yer alıp almadığını incelemek için derginin ilgili sayısı yazar tarafından temin edilmiştir. Sayın Öznur, yazısına çeşitli afişleri ele alarak başlamıştır ki aralarında Hürriyet istikrazı tahvilleri ve Zeki Müren'in 27 Mayıs için verdiği konserlerin afişi de bulunmaktadır.⁷ Gazetelerde yayınlanan 27 Mayıs destek ilanları, piyango çekilişi ilanları, bastırılan hatıra paraları, İstanbul Radyo Kumandanlığına gönderilen 27 Mayıs marşının nota sayfaları, şarkı yarışmaları, şiir yarışmaları ve amblemleri okuyucunun dikkatine sunmuştur.⁸ Yazının son bölümünde, hatıra pulları, ilk gün zarflarına değinip⁹ ve Hürriyet istikrazı tahvillerinden detay vererek bitirmektedir.¹⁰ Propaganda kitapçıkları, Öznur'un çalışmasında yer almazken, değindiği materyallerin tamamı hakkında görsel sunması, yazının etkisini yükseltmektedir. İncelenen

⁵ Işıl Tuna tarafından Vatan Gazetesi'nde 13 Haziran 2016 tarihinde yayınlanan 27 Mayıs İhtilali (!) Sonrası Propaganda Faaliyetleri başlıklı köşe yazısı da incelenmiş, 27 Mayıs Alyansları, mitingler, 27 Mayıs anıtları ve devrim şehitleri başlıkları haricinde bildiri konumuz olan propaganda kitapçıklarına değinilmediği görülmüştür. Bkz: <http://www.oncevatn.com.tr/27-mayis-ihtilali-sonrasi-propaganda-faaliyetleri-makale,35983.html> (son erişim 25.02.2018)

⁶ Propaganda üzerine incelenen çalışmaların umumiyetle gazetelere ve radyoya yönelik kaleme alındığı görülmüştür. 27 Mayıs'ın ve 12 Eylül'ün darbe idaresince hazırlanıp bastırıldığı propaganda kitaplarını inceleyen çalışmalar belirlenmiştir. Bu bildiri-nin kapsamı olmadığı için 12 Eylül'e yönelik çalışmalar incelenmemiştir.

⁷ Mehmet Öznur Alkan, "27 Mayıs İnkılabı ve Siyasal Propaganda Araçları", **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 2016, S 270, s. 39.

⁸ Alkan, a.g.m, s. 40-41.

⁹ a.g.m. s. 42-44.

¹⁰ a.g.m. s. 45.

ikinci çalışma, Ahmet Toklucuoğlu'na ait, lisansüstü öğrenci çalıştayında sunulan 27 Mayıs Otoritesi ve Medya Temsili başlıklı bildiridir. Çalışmasında otorite ve medya otoriterliği ile ilgili kuramsal bilgilerle alt yapıyı inşa ettikten sonra DP iktidarının ve 27 Mayıs'ın basınla ilişkilerine vermektedir. Beş köşe yazısının incelemekte¹¹ ve 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Komisyonunun hazırladığı radyo programı hakkında bilgi vererek çalışmasını tamamlamaktadır.¹² Hazırladığımız bildiri ile yayınlanan her iki çalışmanın incelediği materyaller örtüşmemektedir.

Bu bildiride de incelenen, Milli Birlik Komitesi'nce basılan Ak Devrim kitabı üzerine sunulmuş bir sempozyum bildirisi ise Musa Gümüş'e aittir. 26-28 Mayıs 2017 tarihlerinde Adnan Menderes Üniversitesi'nde düzenlenen 'Uluslararası Darbe Sempozyumu'nda, Musa Gümüş, '1960 Darbesi'nin Meşruiyet Kaygıları ve Ak Devrim Kitabı' başlıklı bildiriye sunmuştur.¹³ Gümüş, propaganda kitapçıklarına göre hacim olarak kitap olan Ak Devrim'i detaylı incelemiş, kullanılan dil ve üslup yönünden incelerken,¹⁴ Ak Devrim'in içeriğindeki yabancı kaynaklardan derlenmiş yazılardaki iddia ve görüşleri okuyucuya sunmuştur. Gümüş, 28 Nisan'la 27 Haziran 1960 tarihleri arası derlenen bu yazılardaki iddialara yanıt vermek gibi bilimselliğe aykırı bir yöntem izlememiştir. Bildiri bölüm adlarını, Ak Devrim'de yer alan bölümlerden alıntulamıştır.¹⁵ Kitaptaki ifadeleri, italik yazımla alıntılanarak okuyucuya kitabın girişindeki darbenin neden yapıldığı sorusuna yanıt verildiği kısım ile batı basınındaki iddiaların yer aldığı yazıların detaylı incelenmesi bulunmaktadır. Bu bildirinin sağlamak istediği katkı adına takip ettiği eksen ve izlediği yöntem şöyledir. Propaganda kitap ve kitapçıklarının kimler tarafından çıkarıldığı, kaç adet basıldığı, fiziksel özellikleri, ne tür görsellerin kullanıldığı, kaç adet görsel

¹¹ Ahmet Toklucuoğlu, "27 Mayıs Otoritesi ve Medya Temsili", **II. Türkiye Lisansüstü Çalışmaları Kongresi (6-8 Mayıs 2013) - Bildiriler Kitabı**, C IV, Bursa, s. 1143-1144

¹² Toklucuoğlu, a.g.m. s. 1145

¹³ Bkz: Musa Gümüş, '1960 Darbesi'nin Meşruiyet Kaygıları ve Ak Devrim Kitabı', **Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017)- Sempozyum Bildiri Kitabı**, Adnan Menderes Üniversitesi, C III s. 941-960.

¹⁴ Gümüş, a.g.m. s. 943-944

¹⁵ Gümüş, a.g.m. s. 945, 948, 951, 953, 954.

materyalin kullanıldığı, hangi yazarların yazılarının yer aldığı, basım kaliteleri, kitapçıklar arasında mükerrer yazıların olup olmadığı, kitapların bir ücret karşılığı satılıp satılmadığı gibi sorular yer almaktadır. Kitapçıklarda yer alan bazı ajitatif unsurlar hakkında örnekler yer alırken, sempozyum bildirisinin hudutlarını aşmamak için yöneltilen soruların miktarı sınırlı tutulmuştur. Ayrıca kitapçıkların kapakları ek bölümünde sunulmuştur.¹⁶ Bu saikle Gümüş'ün çalışmasında konu olan Ak Devrim tarafımızca da incelenmiş, yukarıda ifade ettiğimiz sorular yöneltilmiştir. Yine değinmemiz gereken bir başka husus da bu çalışmada devlet kurumları ve sivil toplum kuruluşları tarafından çıkarılmış on bir adet propaganda kitabının ifade ettiğimiz sorular ekseninde incelendiğidir.

Bu on bir propaganda kitapçığının on tanesi, yurt genelinde sahaflardan temin edilerek herhangi bir fotokopi üzerinden değil matbaadan yayınlandığı haliyle incelenmiştir. Sadece Enver Ziya Karal'a ait olan fasikül şeklinde yayınlanan çalışmanın basılı nüshası temin edilememiş, İstanbul Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nden fotokopi edilerek fotokopi üzerinden inceleme yapılmıştır. Ancak o fasikülün de basım bilgileri ve fiziksel özellikleri, kütüphanede yer alan nüshadan belirlenmiştir. Vurguladığımız gibi on bir kitapçık çalışma bünyesinde yer alırken iki adet propaganda kitapçığı tamamen şiir antolojisi olması nedeniyle bildirin dışında tutulmuştur. Kitapçıkların, hangi sivil toplum kuruluşlarının 27 Mayıs Darbesine destek verdiği, bu desteğin yazınsal olarak karşılığı, bildirin diğer propaganda çalışmalarından ayrılmasında belirleyici figürdür. Propaganda materyali olarak kitapların ve broşürlerin değerlendirilmesinde 1960 senesinde yayınlanmış olması düşüncesi benimsenmiştir. Zira ilerleyen yıllarda neşredilmiş çalışmaların tanıtma, kabul ettirme adımlarından ziyade 27 Mayıs'ı anmak adına yayınlanmıştır. Daha önce herhangi bir akademik yayında tamamen propaganda kitapçıklarıyla sınırlı kalınırken, gazeteci ve bilim adamlarının görüşlerinin yer aldığı yazılarda tekrara düşmemek için titiz davranılmıştır. Örneğin 27 Mayıs'a yönelik fikirlerini defalarca açıklamış muhalif gazetecilerin yazılarına derinlemesine inilmemiştir.

¹⁶ Sözlü sunumda kitapçıkların basılı nüshaları dinleyicilere takdim edilmiştir.

Ancak 27 Mayıs'la ilgili görüşleri kamuoyunda fazlaca deklare edilmemiş bir ismin değerlendirmesini ortaya koyan bir sayfa yer almaktadır. Metin içerisinde değineceğimiz Milli Anket başlıklı bir anketi dolduran isimler arasında Türk tarihçiliğinin abidevi şahsiyeti, eserleriyle ölümsüzlük mertebesine erişmiş merhum tarihçi Prof.Dr. Halil İnalçık da vardır. Anket metni, bugüne değin 27 Mayıs'la ilgili yapılan çalışmalar arasında bu bildirinin özgünlüğünü tesis etmek ve yeni bir görüş geliştirebilmek adına, imlasına dokunulmadan sayfada olarak verilmiştir.

Propaganda

Sözlük anlamı, *(bir öğreti, düşünce veya inancı) başkalarına tanıtmak, benimsetme ve yayma amacıyla söz, yazı gibi yollarla gerçekleştirilen çalışma*¹⁷ olan propagandanın, tarih sahnesindeki ilk yer alışı eski Atina ve Roma dönemlerine uzanmaktadır. 1622 yılında ise Vatikan tarafından resmen ilk propaganda merkezi olan Sacra Congregatio de Propaganda Fide kuruldu.¹⁸ İ Terence Hall Qualteri'ye göre, inancı yayma cemiyeti manasına gelen bu yapı ile propaganda faaliyetlerine ilk kez geçilmediği, ancak ilk kez organize ve düzenli bir faaliyet kurgusu oluşturulduğu görüşü hâkimdir. Protestanlık hareketinin etkisini kırmak için Vatikanın misyonerliği bireyden çıkarıp kurumsallaştırması, propaganda üzerine yöntem arayışlarını beraberinde getirdi. 18. Yüzyılda yazı, söz ve resim, propagandanın türlerini oluşturmaktaydı. Basılmış yazıların yayılması, sözün yayılmasından daha yavaş ama daha etkili, resmin yayılması ise diğer ikisine göre oldukça pahalı ama en etkili yöntem olarak belirdi.¹⁹ Günümüzdeki haliyle yapılan ilk propaganda, siyasi propaganda türünü beraberinde getirerek Fransız İhtilali sürecinde üretilen propaganda faaliyetleridir. Bir başka görüşe göre de ilk propaganda örneği, Amerikan Bağımsızlık Savaşı'nda şe-

¹⁷ 'Propaganda Maddesi', **Büyük Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, s. 1847

¹⁸ Terence Hall Qualteri, 'Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi', çev: Ünsal Oskay, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi, C 35, S 1, s. 255

¹⁹ Jean Marienne, **Siyasi Propaganda**, çev. Cevdet Perin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961, s. 16-17.

killenmiştir. Hatta Amerikan Anayasasının kabul edilmesinde propaganda kampanyalarının etkisine atıf yapılarak, ilk kez bir siyasi propagandanın neticeyi doğrudan etkilediği görüşünü savunmaktadırlar.

20. Yüzyılla beraber propagandanın hedefi büyürken, sarf edilen güç, ciddi boyutlara ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında hem İngiltere hem de Amerika, benzer isimlerde iki propaganda merkezi kurdular. Kamuoyunu bilgilendirme merkezi ile halkı bilgilendirme merkezi isimlerini taşıyan bu kuruluşlar, sinema sanatçıları, yazarlar, şairler, çevirmenler, ressamlar gibi meslek ve sanat dallarından insanları bir araya getirdi. İngiliz ve Amerikan propaganda filmleri, Alman savaş aygıtına karşı dünyanın onurunu kurtaran bir misyon üstlenildiği vurgusunu parlatmakta idi.

20. Yüzyılın propagandaya kattığı kesin evrimleşme neticesinde propaganda, Lasswell'e göre "fikirlerin fikirlerle savaşıdır" ve bu kadar önemli hâle gelmesinin nedeni ise, bir savaşın kaybedilmesi ya da kazanılması noktasında sivillerin desteğinin önemli olmasıdır.²⁰ Basılı yazının, sözün ve resmin teknolojik buluşlarla gelişmesi, propagandanın gücünü arttırmıştır. Gazete, afiş, bildiri, söz, resim, gösteri, tiyatro, sinema, radyo, televizyon gibi araçlarla geniş kitlelere ulaşabilmektedir.

Propaganda, uzman görüşlerinde siyah beyaz ve gri olarak tasnif edilmiştir. Doğru olduğuna inanılan bilginin yayılması, beyaz propagandadır. Doğruluğu kanıtlanmamış iddiaların yayılması gri propagandadır. Propagandacıların kimliklerini saklayarak, yanlış bilgilerin propagandasını yapmaları ise siyah propagandadır. Bir başka tasnifte de alenen, açıktan yapılan propaganda beyaz, gizli örtülü yapılan propaganda, siyah propaganda olarak adlandırılmaktadır.²¹

İkinci Dünya Savaşı arifesinde Nazi Almanya'sı ve SSCB, siyasi propagandanın vazifeleri arasına iktidarı perçinlemek ve ideolojiyi benimsetirmek kıstaslarını da dâhil etti. Nazi iktidarı, propaganda işleri için ayrı bir bakanlık kurdu. Çin, işçileri kontrol altında tutabilmek

²⁰ Lynette Finch, 'Psikolojik Propaganda: Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Fikirlerin Fikirlerle Savaşı', **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C 8, S 2, s. 85

²¹ Finch, a.g.m. s. 87.

için propaganda kolunu devreye soktu. Savaş, teknolojinin mütemediyen ilerleme kaydettiği sıcak çarpışmaların yanında kontra propagandanın da gelişimine tanıklık etti. Türkiye, profesyonel propagandanın temelini, Birinci Dünya Savaşı sırasında ordu foto-film merkezinin kurulmasıyla attığı görüşü mevcuttur. Milli Mücadele döneminde, Ankara hükümetine karşı İtilaf devletlerinin giriştikleri propaganda ve isyan faaliyetleri, tesirli olmuş, düzenli ordu, İnönü Savaşları sırasında Konya'da Deli Baş Memed isyanını bastırmıştır. Cumhuriyetin ilanını takip eden tek parti yıllarında, rejimin güçlenmesi ve inkılapların halk nezdinde kabul görmesi için faaliyetler sürdürülmüştür. Cumhuriyetin onuncu yılında Rusya'dan gelen bir propaganda ekibi, cumhuriyetin onuncu yılı kutlamalarını filme almıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası, soğuk savaş sürecinde temel tercihini batı şemsiyesinden yana kullanan Türkiye, propaganda faaliyetlerinde komünizm propagandasına karşı antikomünist propagandayı deneyimlemiştir. Çok partili siyaset yıllarında partilerin seçimlere yönelik propaganda anlayışı sergiledikleri hususu akademik çalışmalarca incelenmelidir. 27 Mayıs sonrasında Milli Birlik Komitesi üyeleri, darbenin karşısında irade sergileyecek bir sivil toplum kuruluşu ya da kurum kalmaması için meşruiyeti sağlamanın propagandadan geçtiğini görmüşlerdir. Bu nedenle birkaç koldan reklam örnekleme propaganda başlarken, 27 Mayıs İnkılabını Yayma ve Tanıtma Cemiyeti'ni kurmuşlardır. Kısa bir süre sonra sivil toplum kuruluşlarından da peş peşe yayınlar neşredilerek, meşru bir hareket olduğuna ikna çabaları başlamıştır.

Milli İnkılap Nasıl Oldu?

27 Mayıs propaganda kitaplarının incelenmesinde herhangi bir basım tarihi yahut alfabetik sıra takip edilmemiştir. İlk kitap, Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencileri tarafından çıkarılan 'Milli İnkılâp Nasıl Oldu?' isimli yayındır. Temin edilen nüshası, sonradan yapıldığı anlaşılan siyah bir kapakla ciltlenmiştir. Kitap, 208 sayfa, 16x21 ebadındadır. İkinci hamur sayfa kalitesinde, baskı kalitesi ise düşüktür. Bazı satırlarda daktilo ile kaleme alınan metinlerde görülen kalıp dışına taşmış mürekkep lekeleri görülmüştür. İç kapakta altı öğrencinin ismi hazırlayanlar şeklinde ifade edilmiştir. Bu öğrenciler; Erdoğan Alkan, Ergun Barlas, Turhan Uzunhasanoğlu, Işıksal

Baltacı, Turhan Tan ve Erkut Tavman'dır. Kitabın iktibas hakkı olarak ise bu altı isimden üçü gözükmektedir.²²

Kitap, Bursa nutku ile başlayıp, ²³ arka sayfasında 27 Mayıs'la özdeşleşen Olur mu Böyle marşı ile devam etmektedir. Takdim kısmında elde edilecek gelirin öğrencilerin kitabın yurdun dört yanına dağıtımı için yapacakları gezilerin masraflarında kullanılacağı yazmaktadır. Ancak herhangi bir fiyat ibaresi görülmemiştir. Takdim metninin altında SBF Dernek Başkanı Orhan Erdivanlı imzası bulunmaktadır.

Kitabın 7. sayfasında Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin duvarlarında kurşun delikleri olduğuna yönelik fotoğraflar vardır. Dokuzuncu sayfada Alman basınında yayınlanmış, Adnan Menderes'i hicveden bir karikatür bulunmaktadır. Kitabın 28. Sayfasında ters basılan bir 28 Nisan nümayişi fotoğrafı yer almaktadır. İmzasız bir 555 K yazısı ile Aziz Nesin'in 'DP Marşı'nın ardından Yaşar Kemal'in Ben Öpmeye Kıyamazdım şiiri 38. sayfadadır. Ömer Sami Çoşar'ın ilerleyen yıllarda Abdi İpekçi ile kaleme aldığı İhtilalin Perde Arkası kitabında da yer alan bir bölüm, muhtemelen ilk önce bu kitapta neşredilmiştir.²⁴ 'Nasil Yakalandılar' bölümü ile Celal Bayar, Adnan Menderes ve Koraltan'ın darbe gecesi tevkifleri hakkında bilgi verilen sayfalardan sonra Milli Birlik Hükümeti'nde görev alan bakanları tanıtan bir kısım vardır.²⁵

27 Mayıs sonrası yayılan ikinci cumhuriyet kavramı, bu kitapta 'I. Cumhuriyetin BMM'sinde Söylenen Son Nutuk' başlığı ile okuyucunun algısında belirlemiştir. Söz konusu edilen nutuk, muhalefet lideri Osman Bölükbaşı'na aittir. Vasfi Uçkan'ın şiiri, Ali İhsan Kalmaz'ın yâd edildiği üç sayfalık kısım ve Yavuz Abadan'ın yazılarının yer aldığı sayfalardan sonra sırasıyla Cihat Baban 'DP İdaresi Karşısında İhtilalin Meşruluğu', Turan Güzey 'İhtilal Hakkı', Prof. Süheyp Derbil 'Seçkin Devim', köşe yazıları gelmektedir. Şefik İnan'ın radyo konuşması metni, Ünsal Oskay'ın öğrenciliği döneminde kaleme aldığı bir yazı-

²² Erdoğan Alkan & Ergun Barlas & Turhan Uzunhasanoğlu, **Milli İnkılâp Nasıl Oldu?**, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1960.

²³ a.g.e. s. 3

²⁴ a.g.e. s. 50-55

²⁵ a.g.e. s. 70-72

dan sonra 141. sayfada Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde darbe öncesi askerlerin öğrenci olaylarını bastırmak için üniversiteye geldiklerini gösteren bir fotoğraf vardır. Fotoğrafın altında *Fakülte bahçesinde çatık kaşlı bir generalin askerleri General vur diyordu ama onlar kardeş kanı dökmek istemiyorlardı* yazmaktadır. Fadıl Taylan'ın üniversite olaylarıyla ilgili yazısı dört fotoğrafla okuyucuya sunulduktan sonra İnönü'nün SBF ziyaretinden kareler vardır.²⁶ Fakültenin öğretim üyelerinden Prof. Dr Cahit Talas'ın Milli Birlik Hükümeti'nde Ulaştırma Bakanı olması bir fotoğrafla haber metni şeklinde yazmaktadır.

SBF son sınıf öğrencilerinin 'Ak Devrim Üstüne Düşünceler', 'İhtilalin Meşruiyeti' 27 Mayıs Devrimini Şartlar Hazırladı' başlıklı yazılarını, Bahri Savcı '27 Mayıs Üzerine Düşünceler' takip etmektedir. Muharrem Kızıloğlu ve Sıtkı Ulay'ın fotoğraflarından sonra gelen bölüm yabancı basından derlenen haberlerdir. Amerika'dan New York Herald Tribune, New York Times, Chigago Sun Times, İngiltere'den News Cronicle, Daily Mail, İtalya'dan Correierra Della Sera, İran'dan Keyhan, Lübnan'dan El Hayat, Fransa'dan Le Monde, La Croix, Almanya'dan Die Welt'de çıkan haberlerden derleme yapıldığı görülmüştür. Kitap son bölümde Atilla İlhan'ın Yarının Başlangıcı şiirine yer verdikten sonra milli anketle sona ermektedir. Anketi SBF öğrencilerinin yanı sıra cuntada yer alan Dünder Taşer ve gazeteci Bülent Ecevit de doldurmuştur.²⁷ Son sayfalarda sırasıyla Ziraat Bankası, Rey Sigorta, Garanti Bankası, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Halk Bankası, Sümer Bank, MKE, Birlik Sigorta, Türkiye Çimento Sanayi, Akbank, Etibank, Emlak Bankası, Vakıflar Bankası, Rey Bankası ve İş Bankası reklam ilanları yayınlanmıştır.²⁸

Kansız İhtilal

Kansız İhtilal kitabının müellifi Vecdi Bürün'dür. Şömezli kapağında Cemal Gürsel'in bir illüstrasyonu bulunmaktadır. Kitap 176 sayfadan oluşmakta, 65 fotoğraf içermektedir. Kitabın ücreti, arka kapakta beş lira olarak görünmektedir. Kitap ilk sayfalarında sırasıyla

²⁶ a.g.e. s. 150 -151

²⁷ a.g.e. s. 185.

²⁸ a.g.e. s. 196-2008

Atatürk, Cemal Gürsel ve Sıddık Sami Onar portreleri yer almaktadır. Dili son derece serttir. Metin içerisinde Le Journal de Dimanche, Daily Mirror²⁹ gibi yabancı gazetelerden darbe haberiyle ilgili manşetler serpiştirilmiştir. Sayfa 34-35'te Bumin Yamanoglu'nun 27-28 Nisan nümayişinde yaptığı tevkifatı gösteren kareler yer almaktadır. Bu kareler, diğer propaganda kitapçıklarında da yer almıştır. Üniversitedeki nümayişler esnasında çekilen dört fotoğraftan sonra Menderes ve Namık Gedik'in küçük kareleri yer almaktadır. İlk bölümde imzasız, üniversitedeki olayları aktaran yazılardan sonra 56. sayfada Namık Gedik'ten *Gestapo Şefi* şeklinde bahsedilmiştir. İki sayfa sonra DP kadrosunun ileri gelenler, *Hırsız Şebekesinin Başları* yakıştırması ile okuyucuya sunulmuştur.³⁰ Sayfa 60'da ise Celal Bayar'ın bir 'sefa âleminde' kalp krizi geçirdiği yazmaktadır.

Frans Oir gazetesinin manşetindeki 'Türk Ordusu Kan Dökmeden İdareyi Ele Aldı' manşetinin kitabın ismine de ilham olduğu metin içinde vurgulanmıştır. Kitabın 65. sayfasında Nazi benzetmesi bulunmaktadır. Sırasıyla 66, 68 ve 69. sayfalarda yabancı basından derlenen manşetler metin kenarlarına eklenmiştir. Sayfa 80'de Adnan Menderes'in kalp krizi geçirdiği an çekildiği iddia edilen bir kare yer alırken alt yazıda hakaretamiz ifadeler yer almaktadır. Dokuz sayfa sonra ise nerede çekildiğine dair emare bulunmayan bir otel odası karesi, Menderes'in 'âlem yaptığı' oda şeklinde basılmış, odanın banyosu olduğu ileri sürülen bir başka karede ise asılı bornozun 'Menderes'in bornozu' olduğu yazılmıştır.³¹ 6-7 Eylül 1955 Olaylarında çekilmiş karelerin ardından sırasıyla Hüseyin Cahit Yalçın, Bedii Faik'in hükümeti tenkit eden yazıları ve Menderes'in tutuklanması hakkında bilgi verilen basın toplantısının metni yer almaktadır.

Devrilen DP iktidarının halktaki itibarını en aza indirip, sempatisinin kaldırılması için gazetelerde 1960 Haziranı boyunca çıkan ajitatif haberlerden bir örnek de kitabın 123. sayfasında görülmektedir. 'Katlîam Planı' manşetiyle 31 Mayıs tarihli Dünya gazetesi kupürünün altında kırk milyon lira harcanarak üniversite ve Harbiye'nin imha edileceği yazmaktadır. Kansız İhtilal kitabın son bölümleri, gazetelerden

²⁹ Vecdi Bürün, **Kansız İhtilal**, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1960, s. 31.

³⁰ Bürün, **a.g.e.** s. 58

³¹ **a.g.e.** s. 98

derlenen köşe yazılarını içermektedir. Bu köşe yazılarının gazete künye bilgileri olmaksızın kitaba alındığını ifade edelim. Falih Rıfki Atay, 'Ordu Vazife Başında', Bedii Faik 'Gülen İntikam', Hayri Alpar 'Zulüm İdaresi Yıkılırken', Nadir Nadi 'Dönüm Noktası', Aziz Nesin 'Sabık Değil Sabıkalı', Sadun Tanju 'Mağlupların Dönüşü', Falih Rıfki Atay 'Dünden Geriye Bakarken', Aziz Nesin 'Soruyor Suçum Ne'dir. Kitapta üç ayrı yerde Celal Bayar'ın bazı kelimeleri telaffuz edişi, alaya alınmıştır. Namık Gedik'in intiharı ile ilgili 'Başka Çaresi Yoktu' ifadesiyle, intiharını destekleyen tutum dikkat çekicidir.³²

Hürriyet Yolunda

Milli Türk Talebe Birliği tarafından yayınlanan Hürriyet Yolunda kitabı, MTTB Yayın Basın Komitesi başkanı Ali İsmet Gencer imzasını taşımaktadır. Kapakta Türk bayrağı, Türk askeri, meşale tutan Türk gençliği, çelenge alınmış MTTB logosuyla bir arada kompoze edilmiştir. Kitap, Doğu Limited Şirketi matbaası tarafından basılmıştır. Fiyatı arka kapakta 10 lira yazmaktadır. Kitabın hacmi 192 sayfa olup 14x19 ebadındadır. Toplam 37 fotoğraf içerip sayfa kalitesi, birinci hamurdur. Bu bakımdan diğer propaganda kitaplarından farklılık göstermektedir. Kapaktan hemen sonra künye bilgilerinin yer aldığı sayfada gazeteci Hikmet Tekin'e katkılarında dolayı bir teşekkür çerçevesi yazılıdır. Atatürk, Cemal Gürsel ve İnönü portrelerinin ardından Atatürk'ün gençliğe hitabı ve Bursa nutku yer almaktadır. Kitap, Gençlik Ordu ve Üniversite ana başlıklarında toplam üç bölümden oluşmaktadır. Bir de son bölümde milli anket vardır.

Gençlik bölümü, 27-28 Nisan'daki üniversite nümayişi ile başlamaktadır. Olaylara dair diğer propaganda kitaplarına oranla, baskı kalitesinin de tesiriyle en net görüntülerin bu kitapta yer aldığı anlaşılmıştır. Bu bölümde dikkat çekici ifadelerden bir tanesi 'Adnan Menderes bizi NATO'da temsil edemez' cümlesidir.³³ Orduya ait açıklamalar, sayfalarda koyu vurgularla verilmiştir. Darbe sonrası Cemal Gürsel'in ilk beyanatları ve Alparslan Türkeş'in basın toplantısının tam

³² a.g.e., s. 159.

³³ Ali İsmet Gencer, **Hürriyet Yolunda**, Milli Türk Talebe Birliği Yayınları, Ankara 1960, s. 43.

metni kitapta mevcuttur. Milli Birlik Komitesi üyelerinin yemin törenine ait fotoğraflar, albüm halinde hazırlanmıştır.³⁴

İncelenen ilk iki kitapçıktan farklı olarak Hürriyet Yolunda kitabının içerdiği yazıların önemli kısmı ordu mensuplarında kaleme alınmıştır. Ordu bölümünde DüNDAR TAŞER ‘İhtilal Niçin Oldu’³⁵, Cemal Tural, ‘27 Mayıs’³⁶, Faruk Güventürk ‘27 Mayıs Niçin Meşrudur’³⁷, Muzaffer Özdağ ‘30 Ağustos’tan 27 Mayıs’a’³⁸ yazıları vardır. Ordu bölümü, kahramanlık şiirleriyle sona ermektedir. Bunlardan biri Behçet Kemal Çağlar’ın Nöbetçi Millet şiiridir.³⁹ Üniversite bölümünde, Nail Kubalı ve Tarık Zafer Tunaya’nın makaleleri, üniversite senatosu karar metni, Anayasa Komisyonu raporu, geçici anayasa tam metni⁴⁰, ve İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Ömer Özek’in yazıları yer almaktadır.

Diğer akademisyen yazıları; Süheyp Derbil ‘Seçkin Devrim’⁴¹, Yavuz Abadan ‘Büyük Yeminin Anlamı’, Hilmi Ziya Ülken ‘Milli Birlik ve Heyecanlar’, Cahit Arf ‘Hürriyeti Nasıl Anlıyoruz’, Orhan Tuna ‘Münevver İhtilali’, Süheyl Ünver ‘27 Mayıs’tan Aldığım Ders’, Mümtaz Turhan ‘Milli İnkılâbın Bazı Meseleleri’, Sencer Divitçioğlu ‘28 Nisan’dan 27 Mayıs’a’, Bedii Şehsüvaroğlu ‘14 Mayıs’tan 27 Mayıs’a Çıkan Yol’, Çetin Özek ‘İslamiyette Zulme Mukavemet Hakkı’ olarak sıralanmıştır. Milli Türk Talebe Birliği başkanının yazısı ile köşe yazıları sona ermektedir. Kitabın 143. Sayfasında ‘kanaatinizce milli devrimimizi meşru kılan sebepler nelerdir’ sorusunun yöneltildiği bir anket bulunmaktadır. Ankete, Baha Erdeni Hilmi Ziya Ülken, Mecdut Man-

³⁴ Gencer, **a.g.e.**, s. 62-64.

³⁵ **a.g.e.**, s. 68.

³⁶ **a.g.e.**, s. 70.

³⁷ **a.g.e.**, s. 73.

³⁸ **a.g.e.**, s. 80.

³⁹ **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁰ **a.g.e.**, s. 101-104.

⁴¹ Aynı yazı, ‘**Milli İnkılâp Nasıl Oldu?**’ kitabında da yayınlanmıştır.

suroğlu, Nurettin Şazi Kösemihal, Arif Payaşlıoğlu, Halil İncılık, Burhan Köni ve Mete Akıncı'dır. Prof.Dr. Halil İncılık'ın ankete yazdığı cevap şöyledir:⁴²

Soru: Kanaatimizce Milli Devrimimizin meşur kılan sebepleri nelerdir?⁴³

Cevap 1. Genel olarak bir siyasi iktidarın meşruiyetini kaybetmesi onu devirmek üzere girişilecek hareketleri meşru kılar. Bu itibarla 27 Mayıs Hareketi bakımından cevaplandırılması gereken ön mesele sâkit iktidarın meşruiyetini kaybetmiş olup olmadığının tayinidir.

2. Kanaatimizce sâkit iktidar, mevcut hukuk düzenine aykırı çeşitli tasarruf ve davranışları ve hareketlerin kontrolünü sağlayacak müesese ve usuller tahrip yoluna sapması ile dayanmak zorunda bulunduğu meşruiyet temelleri birer birer yıkmıştır.

3. Sakit iktidar meşruiyet temelini sadece vatandaş oylarının ekseriyeti ile iş başına gelmiş olmak gibi demokrasi prensipleri bakımından tamamiyle kifayetsiz bir esasa dayandırmak temayülünü göstermiştir. Halbuki demokratik rejimin sadece oy çoğunluğu değil fakat aynı zamanda, iktidarda bululunanların bazı temel hakları, kanunlara ve hukuk prensiplerine riayet etmelerini de gerektirdiği açıktır. Kaldı ki sakit iktidar bizzat kendisi gibi, vatandaş oyları ile ve onların temsilcisi olarak iktidara iştirak etmekte bulunan siyasi rakiplerini ortadan kaldırma faaliyetlerine de girişmek suretile kendi kendisi ile de tezada düşmüştür.

4. 27 Mayıs'a tekaddüm eden aylarda memlekette durum son derece gerginleşmişti ve iktidar mensupları tarafından girişilen hareketleri vatandaşlar tarafından ne dereceye kadar tasvip edildiği son de-

⁴² a.g.e., s. 150

⁴³ Anket metninde yer alan metin olduğu gibi nakledilmiştir, herhangi bir imla müdahalesi bulunmamaktadır.

rece şüpheli bir hal aldığı halde sâkit iktidar milletin hakemliğine başvurmaktan kaçınmış, aksine hiç değilse bir kısım vatandaşların hakların en azizi olan hayat haklarına yeltenmiştir. ⁴⁴

Anketten sonra Türk ve dünya basınında darbeyi öven haberler ile kitap tamamlanmaktadır. Son sayfalarda sırasıyla Türkiye Emlak Bankası, Akbank, Verdi Ticaret Limited Şirketi, Şeker Bank, Deniz Bank, Yem Sanayi, MKE, Et ve Balık Kurumu ile Güneş Sigorta reklam ilanları bulunmaktadır.

27 Mayıs İnkılabını Hazırlayan Sebepler⁴⁵

1960-1961 eğitim yılında okullarda dağıtılmak üzere hazırlanan iki propaganda kitapçığından biri olan bu kitap, tarihçi Dr.Selahattin Tansel'e yazdırılmıştır. Kapak içinde, Milli Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Dairesinin 13 Eylül 1960 tarih ve 223 sayılı kararıyla ve Yayımlar Müdürlüğünün 29 Eylül 1960 tarih ve 613.-13146 sayılı emriyle 10000 adet basıldığı bilgisine ulaşılmaktadır. Basım İstanbul'da Milli Eğitim Basımevinde yapılmıştır. Üçüncü hamur sarı kâğıttan basılan kitapçık, 16x24 ebadındadır. Kâğıt kapaktır. Arka kapakta 25 kuruş fiyatında olduğu yazmaktadır. Herhangi bir görsel içermemektedir. Kitapçıkta üslubun diğer yayınlardan önemli bir farkı, ders kitabı bölümü niteliğinde yazılmış olmasının doğal sonucu olarak sade ve bilimsellik ekseninde kalma gayretindedir. İlk beş sayfasında, Serbest Cumhuriyet Fırkası denemesi, İkinci Dünya Savaşı'ndaki atmosfer, Demokrat Partinin kuruluşu ve seçimleri kazanışı ele alınmıştır. Kitapçığın 7. Sayfasında Demokrat Partinin Demokrasiyi Tatbik Şekli başlıklı kısımla beraber 27 Mayıs'a uzanan süreç başlatılmıştır. Hak ve hürriyetlerin kısıtlanması, Tahkikat Komisyonunun kurulması, kısım

⁴⁴ Bu bildiriye yer alan anket metni, Prof.Dr. Halil İnalçık'ın 27 Mayıs Darbesi ile ilgili görüşlerini yansıtan tek vesikadır. Söz konusu dönemde herhangi bir gazete yazısı yâda bilimsel makale neşretmeyen İnalçık, daha sonraki yıllarda 27 Mayıs'la ilgili bir röportaj ile değerlendirmede bulunup bulunmadığı şerhini düşüyoruz. Yine bu bildirinin sunulduğu sempozyumda Doç.Dr. Doğan Duman, '**Türkiye'de Darbe Ve Darbe Girişimlerinin Akademik Literatüre Yansıması**' başlıklı bildirisinde Milli Türk Talebe Birliği'nin kitabından iktibas ederek İnalçık'ın görüşlerini aktarmıştır. Duman ile sempozyum esnasında yapılan İnalçık'ın başka bir yayın mecrasında 27 Mayıs ile ilgili görüşlerini açıklamadığı hususunda istişare yapılmıştır.

⁴⁵ Kitabın başlığı olduğu gibi aktarılmıştır, herhangi bir imla müdahalesi yoktur.

başlıkları altında verildikten sonra Org. Cemal Gürsel'in 3 Mayıs 1960 tarihli Başbakan Adnan Menderes'i uyardığı mektup metni yer almaktadır.⁴⁶ Tabii bu metin, Yassıada Mahkemeleri sonrasında açıklanan tam metin değildir. Kitapçık, anayasa komisyonunun kuruluş metniyle sona ermektedir.

27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu

1960-1961 eğitim yılında okullarda dağıtılmak üzere hazırlanan diğer propaganda kitapçığı, Ord. Prof. Dr. Enver Ziya Karal tarafından kaleme alınmıştır. Kitapçık, Tansel'in yazdığı kitapçıkla aynı fizikî özellikleri taşımaktadır. Kapağın iç kısmında *Millî Eğitim Bakanlığı Tâlim ve Terbiye Dairesinin 13/IX/1960 tarih, 223 sayılı kararıyla ve Yayın Müdürlüğünün 29/IX/1960 tarih 613.1-13146 sayılı emriyle 10000 sayı daha basılmış ve 10/X/1960 tarih ve 13573 sayılı emriyle 10000 sayı daha basılarak 20000'e iblâğ edilmiş ve 13/X/1960 tarih, 613.13/136963 sayılı emriyle 20000 sayı daha basılarak 40000 e ve 20000 sayı daha basılarak 60000'e çıkarılmıştır* yazmaktadır. Elbette Tansel ve Karal'ın kitapçıklarının daha sonra basım adedinin artışıyla ilgili nihai tespitte bulunmak için Millî Eğitim Bakanlığı arşivinde inceleme yapılmalıdır. Ancak şuan için eldeki veri ile ifade edecek olursak Tansel'in kitapçığının tekrar baskı adetleri bilinmemekle beraber Karal'ın ki 60000 adedi bulmuştur. Kitapçığın basımı İstanbul'daki Millî Eğitim Basımevinde yapılmıştır. Üçüncü hamur sarı kâğıttan basılan kitapçık, 16x24 ebadındadır. Kâğıt kapaktır. Arka kapakta 30 kuruş fiyatında olduğu yazmaktadır.

Kitapçık, ikinci cumhuriyet kavramını benimseyerek, 27 Mayıs öncesi dönemi birinci cumhuriyet devrinin görünüşü isimli bir başlık altına toplamıştır. Ara başlıklar, metodolojik anlayışla numaralandırılmıştır. Herhangi bir görsel içermeyen kitapçık, yazılış nedeni olan esaslara, '27 Mayıs İnkılâbı Hareketi' kısmında değinmiştir. Bu kısımda, parti hâkimiyetinin kurulması, imtiyazlı zümrelerin teşkil edilmesi, ekonomi politikasında israf edilmesi, muhalefetle ilişkilerin kötü

⁴⁶ Selahattin Tansel, **27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 14.

yürütülmesi darbe gerekçeleridir.⁴⁷ Kitapçık, müdahale ve sonrasında Milli Birlik Hükümetinin kuruluşunu izlemektedir. Dil ve anlatımın nesnelliğe bağlı kalınmadığı, ‘27 Mayıs İnkılâbının Emanetleri’ başlıklı son kısımda görülmektedir.⁴⁸ Edebi anlatım söz konusudur.

27 Mayıs

Kitapçığın kapağında maddeler halinde şairler yazarlar profesörler yazısı bulunmaktadır. Kerim Aydın Erdem ile A. Tekin Büyüktutku tarafından hazırlanmıştır. Kitapçık Özdağarcık Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Basımı Ankara’da Bülent Ulusoğlu matbaasında yapılmıştır. İç kapaktaki bilgiye göre kitabın yayın hakkı Y. Gürcan Erkılınc ve F. Yüksel Atakan tarafından satın alınıp Eylül 1960’da 3000 adet basılmıştır. Kitapçık, 14x16 ebadında ikinci hamurdur. Görsel içermektedir. Arka kapakta 300 kuruşa satıldığı ibaresi bulunmaktadır. Kitapçığın hacmi 72 sayfadır.

Kitapçık, Atatürk’ün gençliğe hitabesi ile başlamaktadır. Gençliğin Atatürk’e seslenişi, Gürsel’in ilk radyo konuşması ile giriş kısmı tamamlanmaktadır. Akabinde 18 adet 27 Mayıs şiiri yer almaktadır. 14 Haziran’da İstanbul Üniversitesi’nin tekrar açılması nedeniyle tertip edilen törende Rektör Sıddık Sami Onar ile Hüseyin Nail Kubalı’nın yaptığı konuşmalarla devam etmektedir.⁴⁹ Milli Eğitim Bakanı Fehmi Yavuz’un 16 Haziran tarihli radyo konuşması tam metin verilmiştir. Varlık Dergisinde yayınlanmış Yaşar Nabi’nin Gerçek Kurtuluş başlıklı yazısı ile Selahattin Batu’nun 27 Mayıs Sabahı başlıklı yazısı bu kitapçıkta da yer almaktadır. Ali Tekin Büyüktutku’nun 27 Mayıs Üzerine makalesi haricinde kitapçıkta, Muammer Aksoy ‘27 Mayıs İçin’, Süheyp Derbil ‘Seçkin Devrim’, Cahit Tanyol ‘27 Mayıs ve Fikir Yoksulluğu’, Yavuz Abadan ‘Büyük Yeminin Manası’ yazıları diğer propaganda kitapçıklarında da yayınlanmıştır.

⁴⁷ Enver Ziya Karal, **27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960, s. 11-14.

⁴⁸ Karal, **a.g.e.**, s. 19.

⁴⁹ Kerim Aydın Erdem& A. Tekin Büyüktutku, **27 Mayıs**, Bülent Ulusoğlu Basımevi, Ankara Eylül 1960, s. 36

Büyük Kurtuluş

Varlık Yayınlarından neşredilen Büyük Kurtuluş propaganda kitapçığının kapakta ve iç kapakta hazırlayan-derleyen ismi bulunmadığı görülmektedir. Kitapçık, Varlık Yayınlarının klasik fiziksel özelliklerine sahiptir. İkinci hamur kâğıt, 12x16 ebadında, 128 sayfadır. Künye bölümünde Temmuz 1960 tarihinde Ekin Basımevinde 775 adet basıldığı bilgisi yer almaktadır. Satış bedeli 2 lira olan kitapta üç fotoğraf bir karikatür olmak üzere dört görsel vardır. Kitap herhangi bir özgün metin içermemektedir. Darbe sonrası basında ve dergilerde yayınlanmış yazıların derlemesidir. Bu nedenle diğer propaganda kitapçıklarının tamamıyla kesişen bir içeriğe sahiptir. Ayrı bir yönü, yazıların altında yayın bilgilerinin olmasıdır. Örneğin diğer kitaplarda da yer alan Aziz Nesin yahut Falih Rıfkı Atay'a ait yazılarda daha önce yayınlandığı gazetenin ismi ve yayın tarihi parantez içerisinde gösterilmiştir.

Derlenen yazıların kalemlerinin listesi şöyledir; Falih Rıfkı Atay, Nadir Nadi, Aziz Nesin, Bedii Faik, Metin Toker, Özcan Ergüder, Yaşar Nabi, Çetin Altan, Oktay Akbal, Sadun Tanju, Ahmet Hamdi Tanpınar, Cahit Tanyol, Hasan Ali Yücel, Ceyhun Atuf Kansu, Tahsin Yücel, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Behçet Kemal Çağlar, Fakir Baykurt, Selahattin Batu, Bülent Ecevit ve Ahmet Başgil'dir. Erdoğan Munis imzalı bir karikatür ile gazete dergi yazılarının derlemesi sona ermektedir.⁵⁰ Kitapçığın sonunda yer alan Vesikalar bölümünde Milli Birlik Komitesi üyelerinin listesi, Gürsel'in Menderes'e mektubu ve ilk radyo konuşması ile anayasa komisyonu raporu metinleri yer almaktadır. Ulus gazetesinden iktibas edilen bir haber metninde Milli Eğitim Bakanının valiliklere 27 Mayıs'ın anlatılması ve tanıtılması için gönderdiği bildiriye dair bilgiler yer almaktadır.⁵¹ Kitapçık yine Ulus gazetesinden alıntılanan imzasız, 'Maliyemizi Ne Halde Bıraktılar' yazısı ile sona ermektedir.

Hürriyet Şehidi Ali İhsan Kalmaz

27 Mayıs darbe gecesi, Ankara Postanesini teslim alırken bir jandarma erinin kaza kurşunuyla hayatını kaybeden teğmen Ali İhsan

⁵⁰ a.g.e., s. 98.

⁵¹ a.g.e., s. 113.

Kalmaz, devrim şehidi olarak 27 Mayıs literatürüne girmiştir. Anıtka-
bir'e defnedildikten sonra 12 Eylül döneminde cenazesi buradan çı-
kartılarak Cebeci'ye nakledilmiştir. Söz konusu propaganda kitabı, Ali
İhsan Kalmaz'ın hatırasını yâd etme amacıyla yayınlanmıştır. İç ka-
pakta Milli Birlik Komitesini maddi yardımıyla basıldığı bilgisine eri-
şilmektedir. İstanbul, Doğan Kardeş Yayınlarına ait matbaada basıl-
mıştır. Basım adedine dair bir bilgi mevcut değildir. Kitapta Ali İhsan
Kalmaz'ın çocukluk, gençlik, teğmenlik yılları ve cenazesine ait 29 fo-
toğraf vardır. Arka kapağında fiyatı 2 lira olduğu yazılıdır. Kitap
13x20 ebadındadır. Kitabın kimler tarafından hazırlandığı bilgisi dör-
düncü sayfada yer almaktadır. Kalmaz'ın Harp Okulundan devre ar-
kadaşları Halil Sezal ve Turgut Nasün tarafından derlenmiştir. Kita-
bın ücretinin ticari bir gaye taşımadığı, Ali İhsan Kalmaz anısına diki-
lecek bir abide için sarf edileceği ibaresi bulunmaktadır. İmza olarak
şahıs ismi yerine 27 Mayıs İnkılâbını Yayma ve Tanıtma Başkanlığı
yazmaktadır. Ali İhsan Kalmaz hakkında Gürsel'in övgü dolu cümle-
sinden sonra Milli Birlik Komitesinin Kalmaz hakkında beyanatu, ori-
jinal belgenin fotokopisi ile verilmiştir.⁵² Kitabın 9-24 sayfaları ara-
sında Ali İhsan Kalmaz'ın hayatı ve yaşamını yitirdiği an nakledilmiş-
tir. Fotoğraf albümü 25-43 sayfa aralığındadır. Kalmaz'ın şiirleri ve
yazıları 44-49 sayfalarında okuyucu karşılamaktadır. Ardından günlü-
ğüne düştüğü son not sayfalarının fotokopileri, cenaze merasiminin
fotoğrafları ve nihayet aile fertleri ile yakınlarının taziye yazıları ile ki-
tap sona ermektedir.

Devrilen Diktatörler

Cemil Sait Barlas tarafından kaleme alınan kitapçık, dış kapak
kompozisyonunda Türk bayrağı ve Harbiye marşının iki dizesi ile arka
kapakta Plevne marşının 27 Mayıs'a uyarlanan hali bulunmaktadır.
Kitabın künyesinde basım adedi veya herhangi bir açıklama notu bu-
lunmamaktadır. Sıralar matbaasında basıldığı, kapağının Can matbaa-
sında ayrı olarak basıldığı anlaşılmaktadır. Kitap 64 sayfa olup, beş

⁵² Halil Sezal, & Turgut Nasün, **Hürriyet Şehidi Ali İhsan Kalmaz**, Doğan Kardeş
Yayınları, İstanbul 1960, s. 8.

fotoğraf içermektedir ve 13x20 ebadındadır. 150 kuruşa satıldığı yazmaktadır. Cemil Sait Barlas, 27-28 Nisan üniversite olayları ile başlatıldığı kitapta İsmet İnönü'nün TBMM'den çıkarılıp 12 oturum katılmama cezası aldığı konuşmasının tam metnini vermiştir.⁵³ Kitap, 27 Mayıs'ı iki güne yayarak görgü tanıkları ağıyla aktarmaktadır. Herhangi bir köşe yazısı ilave etmemektedir. Kitabın sonunda Menderes ve İnönü arasında Mayıs 1960'da radyo konuşmaları yüzünden çıkan polemige ait telgraf metinleri yer almaktadır.⁵⁴ Kitapçıkta Menderes'e yönelik diktatör ifadesi haricinde diğer propaganda kitapçıklarında gözlenen özel hayata dair iddia ya da ajite ifadelerin bulunmaması dikkat çekicidir. Tartışma siyasi çizgide tutulmuştur.

Yassıada Broşürü

Bu çalışmada incelenen propaganda yayınları arasında darbeden sonra en ileri tarihte basılan kitapçık, Yassıada Broşürüdür. Bu broşür, Yassıada duruşmalarına ziyarette bulunanlara dağıtılmıştır. Milli Birlik Komitesi irtibat bürosu tarafından İstanbul'da Ekim 1960 tarihinde basılmıştır. Herhangi bir ücret ibaresi ve basım adedi bilgisi yer almamaktadır. Kapağı kuşe kâğıttan olup, arka kapakta katlamalı iki parça halinde bir karikatür bulunmaktadır. Broşür, 35 sayfa, 13x20 ebadında, birinci hamur, parlak kâğıttandır. Broşürün sonunda metne ilişik halde olmayan ek vesikalar vardır. Bunlar, Yassıada Beşiktaş seferini yapan vapurların krokileri ile Yassıada krokisidir. Herhangi bir yazar ismi yazılı değildir.

Broşürde on sekiz fotoğraf yer almaktadır. Girişte, İnkılabın sebepleri başlıklı kısımla fotoğraflar okuyucuna servis edilmektedir. İlk karede elinde tabanca olan bir polis memuru görülürken, altında 'sابق iktidarın bekçisi insafsız ve kanunsuzca kullanılan silah ve cop idi' yazmaktadır.⁵⁵ Arka sayfada yer alan iki karede ise fotomontaj olduğu net anlaşılan, kalabalığa araç içerisinde silah uzatan polis fotoğrafı dikkat çekicidir.^{56 57} Broşürün ilk sayfalarında üniversitedeki olaylara

⁵³ Cemil Sait Barlas, **Devrilen Diktatörler**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1960, s. 6-8

⁵⁴ Barlas, **a.g.e.**, s. 57-64

⁵⁵ T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, **Yassıada Broşürü**, Ekim 1960, s. 2

⁵⁶ **a.g.e.**, s. 4.

⁵⁷ Fotoğrafın diğer yayınlandığı kaynak olan Ak Devrim kitabındaki 302. sayfadaki haliyle karşılaştırıldığında fotoğraf üzerinde oynama daha net anlaşılmaktadır.

ait karelere müteakiben dokuzuncu sayfada yer alan erkek naaşı karesi hakkında ciddi bir tetkik gerekmektedir. Naaş sahibinin olaylar sırasında hayatını kaybeden birine ait olup olmadığına dair açıklayıcı bir metin olmadığı gibi diğer propaganda kitapçıklarında bu fotoğrafa tesadüf edilmemiştir. Üç sayfa sonra, bu olaylar cereyan ediyorken devlet erkânının sefahat sürdüğü intibanı yaratmak için hangi tarihte çekildiği açıklanmayan fotoğraflar yer almaktadır.⁵⁸ Sayfanın üstünde yer alan karede Celal Bayar ile Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu bir protokol yemeğinde görülmektedir. Aşağı karede ise Adnan Menderes kalabalık misafir topluluğunun olduğu bir gecededir. Alt açıklayıcı yazılarda, olaylar sırasında vatandaş hayatını kaybederken, devlet adamlarının sefahat sürdüğü yazmaktadır.

Fotoğraflardan sonra akademisyenlerin, darbeyi meşru gösterdikleri metin, 27 Mayıs'ın Manası, Yassıada'nın Manası başlıklı, imzasız yazılar görülmektedir. Yassıada mahkemesinin neden kurulduğuna dair bir açıklayıcı yazıda ise sabık iktidara yönelecek suçlamalar hülasaten verilmiştir.⁵⁹ Vatan Cephesi, ekonomik suiüstimler, Tahkikat Komisyonu, Kayseri Uşak olayları, 6-7 Eylül Olayları yazıda yer alan alt başlıklardır. Broşürün sonunda ada ziyaretçileri için bir talimatname vardır. Dolmabahçe irtibat bürosunda ne yapılacağı, vapurda, adada neler yapılacağı maddeler halinde ziyaretçilerin uyması gereken kurallar şeklinde yazılmıştır. Havanın kötüleşmesi halinde adada zorunlu ikamette, konaklama ve yemek planlamasının yapıldığı yazılıdır. Son olarak hatırlatıcı maddeler ile talimatname sona ermektedir. Broşürün son sayfalarında Yassıada'nın kısa bir tarihçesi yazmaktadır.

Ak Devrim

27 Mayıs Darbesinin hacim olarak en kapsamlı basılı propaganda yayını Ak Devrim kitabıdır. 296 sayfalık kitabın sonunda 102 sayfa fotoğraf albümü yer almaktadır. Kitap, Başbakanlık Müsteşarlığı tarafından Temmuz 1960'da Başbakanlık Basımevinde bastırılmıştır. Kitap, kâğıtkapaklıdır, son sayfasında fiyatının on lira olduğu yazmakla beraber geliri Türk Kültür Derneği'ne armağan edilmiştir. Kitabın ebadı 18x26'dır. Kitabın ön sözünün son satırında yazan ifade, kitabın

⁵⁸ a.g.e., s. 13.

⁵⁹ a.g.e., s. 22.

gayesini açıklamaktadır. 'Bu kitap, bir tarih kitabı değil daha ziyade bu tarihi yazacaklar için bir vesikalar koleksiyonudur' cümlesinin kitabın muhtevasını özetlediğini ifade etmeliyiz. Zira Ak Devrim'de yer alan yazıların tamamının detaylı incelenmesi bildirinin yazım sınırlarını aşacaktır. Şunu ifade etmeliyiz ki kitap, 27 Mayıs haftasında gazetelerde ve dergilerde yayınlanmış, darbeyi destekleyen bütün köşe yazılarının toplandığı bir almanaktır. İlk bölümde 27 Nisan-27 Mayıs arası olaylara yönelik basın derlemesi vardır. Dış İşleri Bakanlığı'ndan büyükelçiliklere, 555 K ile ilgili çekilen telgraf metinleri tam içerik olarak sunulmasıyla bu bölüm başlamaktadır.⁶⁰ Akabinde İstanbul ve Ankara'daki üniversite olayları hakkında yabancı basında çıkan haberler verilmiştir. Bu haberlerin kaynakları; Almanya'da Die Welt, Frankfurter Rundschau, Deutsche Zeitung, Bad Gudesberg, Süddeutsche Zeitung, Gellasse Zeitung, Der Spiegel'dir. Amerika'da The Baltimore Sun, Herald Tribune, CBS TV, Newsweek, Washington Post'tur. Avusturya'da Die Presse, Die Neunezeit, Fransa'da Le Monde, Le Populaire, İngiltere'de Guardian, Daily Telegraph, Economist, Times ve Scotsman'dır. İran'da Keyhan, İsviçre'de Solothurner Seitung, Blick, Luzern, Die Tat, National Zeiung, İtalya'da Corriera Della Sera, Pakistan'da Sunday Morning News, Yunanistan'da Kathimerini, Etnos ve To Vima gazeteleri derlenen kaynaklardır. Yabancı basın haberlerinden sonra Cemal Gürsel'in hükümeti uyarı mektubu gelmektedir.⁶¹ Mektupta diğer propaganda yayınlarında olduğu gibi Menderes'in cumhurbaşkanlığına önerildiği cümle eksiktir. Anayasa komisyonu raporundan sonra kitabın araştırmacılara kaynak teşkil eden bir içeriği ile karşılaşmaktayız. Milli Birlik Komitesi'nin kitabın basıldığı tarihe kadar Ankara'da ilan ettiği otuz bir adet bildiri⁶² ile İstanbul'da ilan edilen bildiriler, tam metin halinde yayınlanmıştır.⁶³

Kitabın 79-252 sayfaları arası darbe sürecinde yerli basında yayınlanmış bütün köşe yazılarını kapsamaktadır. Bu bölümde yer alan yazar isimleri şunlardır; Yusuf Ziya Ortaç, Metin Toker Cemal Aygen,

⁶⁰ T.C. Başbakanlık Müsteşarlığı, **Ak Devrim**, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara 1960, s. 8-9.

⁶¹ **Ak Devrim**, s. 45-46

⁶² **a.g.e.**, s. 49-63

⁶³ **a.g.e.**, 68-73.

Müşerref Hekimoğlu, Vecihi Ünal, H. Bedrettin Ülgen, A. Ziya Koza-
noğlu, Rahmi Karaca, Kuvvet Başarır, İrfan Derman, Ahmet Çitilci,
Edip F. Çelik, Nadir Nadi, H.Y. Şehsuvaroğlu, Burhan Felek, Reha
Oğuz Türkkkan, Feridun Ergin, Aydemir Balkan, H. Âli Yücel, A.
Hamdi Tanpınar, Ziya Hanhan, Bedii Faik, Falih Rıfkı Atay, İlhan
Akin, Necdet Eraslan, Azmi Soydan, Muammer Aksoy, Mehmet
Seyda, Tahsin Öztin, Necati Zincirkıran, İlhan Engini Emin Karakuş,
H. Turgut, Sadun Tanju, Özcan Ergüder, Orhan Birgit, Emin Galip
Sandalcı, Çetin Altan, Orhan Rahmi Gökçe, Haldun Taner, Cihat Ba-
ban, Hıfzı Oğuz Bekata, Sami N. Özerdim, Yakup Kadri Karaosma-
noğlu, Uluğ İğdemir, Süheyp Derbil, Afet İnan, Ceyhun Atif Kansu,
Necmi Osten, Yaşar Nabi, M. Celal Ertuğay, A.N. Kırmacı, Tunç Yal-
man, Oktay Akbal, Ahmet Emin Yalman, Kemal Tosun, F. Lütfü Ka-
raosmanoğlu, Nezihe Araz, Sadi Irmak, Şükrü Baban'dır. İsimlerin
önemli bir kısmının birden fazla yazısı yer almakta iken bu sıralama
ilk yazılarıyla yer almalarına göredir. Kitaptaki sıralama yazıların ya-
yınlandıkları yayınlara alfabetik listesine göredir. Bu yayınlara da şun-
lardır; Akbaba, Akis, Akşam, Cumhuriyet, Demokrat İzmir, Dünya,
Forum, Hürriyet, Kim, Milliyet, Sabah Postası (İzmir), Tercüman,
Ulus, Varlık, Vatan ve Yeni Sabah'tır.

Yabancı basının derlemesi ise 254-287 sayfaları arasındadır. Dev-
let Başkanı Cemal Gürsel'in kitabın basımının gerçekleştiği zamana
kadar yaptığı yurt gezileri de kitabın muhtevasına alınmıştır. Erzincan,
Erzurum, Trabzon ve Sivas gezilerinde yaptığı konuşmalar ile İstan-
bul'daki basın toplantısı kitabın albümlerden önceki son kısmıdır.
Ali İhsan Kalmaz'ın anısına farklı bir mizanpajı olan anı sayfasının ar-
dından 27 Mayıs öncesi, sonrası şeklinde karşılaştırmalı bir fotoğraf
albümü yer almaktadır. En sonda ise Milli Birlik Komitesi üyelerinin
vesikalık fotoğrafları ile kitap tamamlanmaktadır.

Sonuç

İncelenen on bir yayının üç tanesi doğrudan darbe yönetimi tara-
findan hazırlanmıştır. Bunlar Enver Ziya Karal'la, Selahattin Tansel'in
kaleme aldıkları, Milli Eğitim Basımında bastırılan kitapçıklarla Baş-
bakanlık Müsteşarlığının hazırlattığı Ak Devrim kitabıdır. Okullarda
dağıtılan kitapçıklar arasında metin içerisinde de değindiğimiz ben-

zerlikler mevcut iken Tansel'in üslubu bilimsel metodolojiye daha yakındır. Ak Devrim kitabı ise herhangi bir mütalaa içeren bir metni inşa etmek yerine, yayımlanmış yazıların ve fotoğrafların derlendiği bir propaganda koleksiyonudur. Yayınlardan bir tanesi anı kitabı şeklindedir. Yassıada Broşürü, isminden de anlaşıldığı üzere satın alınan bir propaganda kitabı değildir, Yassıada duruşmalarına giden ziyaretçilere dağıtılan bir propaganda fasikülüdür. Sivil toplum kuruluşları olarak Milli Türk Talebe Birliği ile Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrenci grubunun yayınladığı birer kitapçık bulunmaktadır. Varlık yayınlığının derlemesi de dahil olmak üzere geriye kalan propaganda yayınları, siyasetçi ve gazetecilerin hazırladıkları propaganda yayınlarıdır.

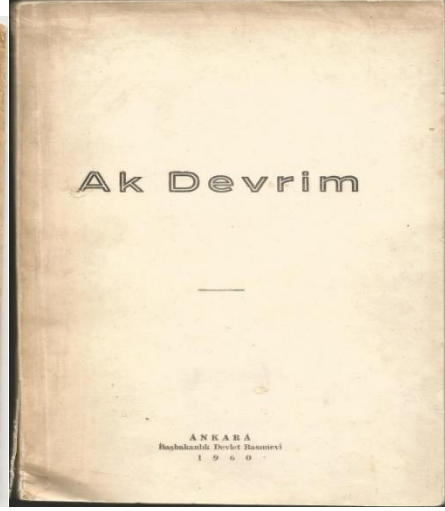
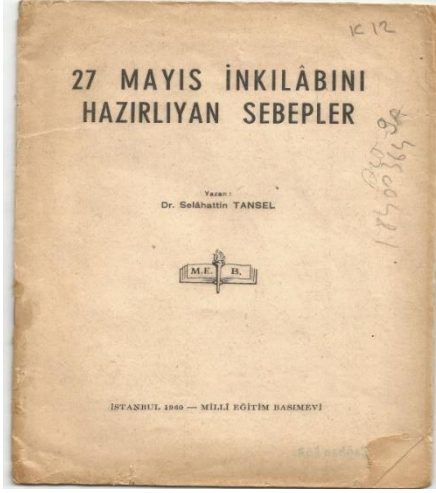
Yayınlar arasında maddi beklenti içerisinde olanlarla herhangi bir maddi beklenti içerisinde olmayanlar, reklam sayfaları, fiyat etiketlendirmeleri gibi unsurlarla ayırt edilebilmektedir. Tarihçi Derya Tulga ile gerçekleştirilen bir mülakatta, bu propaganda yayınlarının bazılarının *kapı kapı dolaşarak bağış şeklinde sattırıldığı* ifadesini metin içerisine almamakla beraber bu kısımda değinmek gerektiği kanaatindeyiz. Zira gelirin nerelere sarf edileceği bilgisi içermesine rağmen yüksek reklam sayfalı propaganda yayınları olduğu gibi ücret belirtilmeyen yayınlara da tesadüf edilmiştir.

Yayınlara diline baktığımızda bilhassa siyasetçi ve gazeteci çevrelerce hazırlanan Kansız İhtilal ve Mili İnkılap Nasıl Oldu, kitapları görüldüğü üzere gayet sert, daha sonra yapılan akademik araştırmalar neticesinde iftira olduğu tespit edilen iddialarla doludur. Bu iftiralar, o dönem ciddi yankı uyandırmış, Yassıada Mahkemelerine kadar geçen süreçte hatta mahkeme boyunca da iftiraların hakikatle bir ilgisi olmadığına ortaya çıkması beklenmiştir. Derleme olan yayınlarda birçok kez aynı yazarın yazılarına denk gelinmesi, telif hususunu düşündürmektedir. 1960 Türkiye'sinde telif kanununun incelenmesi gerekmektedir. Bazı yayınlarda, yazının daha önce yayımlandığı yeri kaynak göstermeksizin yazar ismi ve başlıkla yetinilmesi, örneğin bugün yayıncılık sorunlarını doğuracaktır. Bu husus, çalışmanın noksan kaldığı bir yanı olarak görülmemeli, yeni bir araştırmaya, propaganda yayınlarının esasın yanında usulden de incelenmesine koridor açmak olarak nitelendirilmelidir. Birçok yayında aynı yazılara denk gelmek, darbe sürecinde, kitleleri ikna etme, kabullendirme, benimsetme

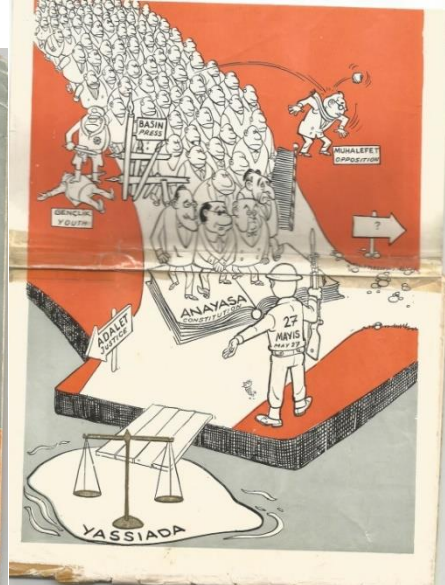
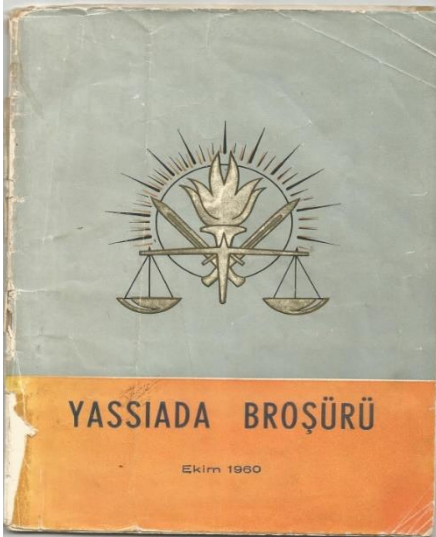
adımları bakımından tesiri olup olmadığı üzerine de soru yöneltebiliriz. Propaganda yayınları 27 Mayıs darbesinin benimsenmesi noktasında ne derece etkili olduğunu ölçebilmek için 1961 seçim sonuçlarını ölçüt alabiliriz. Yoğun bir yayın faaliyeti göz önüne alınırsa, bu çalışmanın kapsamına girmeyen propaganda materyalleri de anımsanırsa 1957 seçimlerinde çoğunluğu, muhalefete kaptırmış bir iktidarın, darbe sonrasında sandıkta toparlanmasının zor olması ön görülebilir. Ancak 1961 seçimlerinde DP'nin mirasçısı iki parti ile daha önce DP'ye muhalif olan CKMP'nin oylarının toplamı, Anayasa'yı değiştirecek bir çoğunluğa erişirken, bir önceki seçimde ciddi oy ivmesi yakalayan ana muhalefet partisi sert bir düşüş yaşamıştır. Elbette bu yayınların çıktığı tarihi 1960 senesi olduğunu hesaba katmalıyız. 1961 senesinde artık 27 Mayıs darbesinin propaganda yayınlarının yerini İkinci Cumhuriyet üzerine kurgulanan yayınlar almıştır. Bu nedenle de çalışmadaki yayınların darbeden en uzak tarihlisi Ekim 1960'tur. 1961 yılının Eylül ayında meydana gelen idamlar, 27 Mayıs'a destek veren kitleden de önemsenemeyecek bir oranda tepki gelmesine neden olmuştur. Propaganda kitaplarının etkisiz kalması hususunda benzer içeriklerin, hakaretimiz ifadelerin ve aynı görsel malzemelerin kullanılmasının yanında 27 Mayıs darbesinin kısa bir süre sonra meşruiyetini tesis etmek isterken kendi eliyle meşruiyet tartışmasını yaratmış olması da vardır.

Cumhuriyetin ilk askeri darbesi 27 Mayıs'ın propaganda yayınlarının incelenmesi, Türk basın tarihi için de ayrı bir araştırma sahasına adım atmaktır. Ajite eden yayınların hazırlık stratejisini ve içeriklerin konuşlandırılmasını ortaya koymak adına bu yayınların içeriklerdeki iddiaları çürüten yayınların hazırlanması kadar, izledikleri yöntemleri tetkik eden yayınlar da ortaya konulmalıdır. Propaganda yapan süreli yayınlardaki uygulamalarla kitapçık, fasikül, risale türü yayınlardaki uygulamaların farklılıklarının belirlenmesi adına da yine bu çalışmaların birbirini tekrar etmemesine özen gösterilerek yapılması elzemdir. Paragrafın başına dönecek olursak 27 Mayıs sonrası 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde yayınlanmış propaganda yayınlarının gösterdikleri gelişimin boyutlarını çizebilmek için 27 Mayıs'ın propaganda yayınlarının teknik incelenmesi yapılmalıdır. Bildirimiz olanca noksanlarına rağmen bunu gaye edinmiştir.

EKLER:



(Selahattin Tansel'in 27 Mayıs İnkilâbını Hazırlayan Sebepler Fasikülü ve Ak Devrim kitabının ön kapakları)



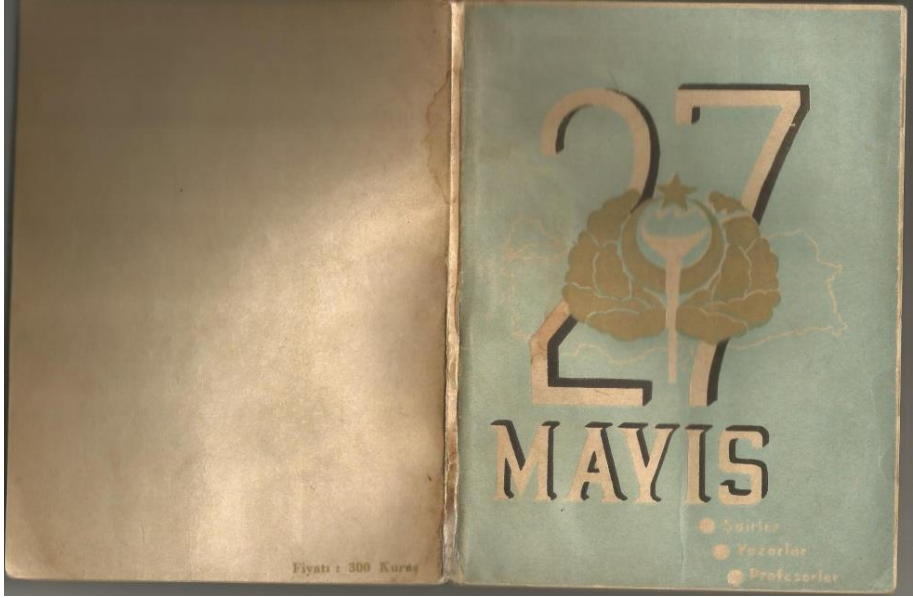
(Yassıada Broşürü ön kapak ve arka kapağında yer alan karikatür)



(Büyük Kurtuluş 27 Mayıs Devriminin Açıklaması kitapçığının ön ve arka kapağı)



(Hürriyet Yolunda kitabının ön ve arka kapağı)



(27 Mayıs kitapçığının ön ve arka kapağı)



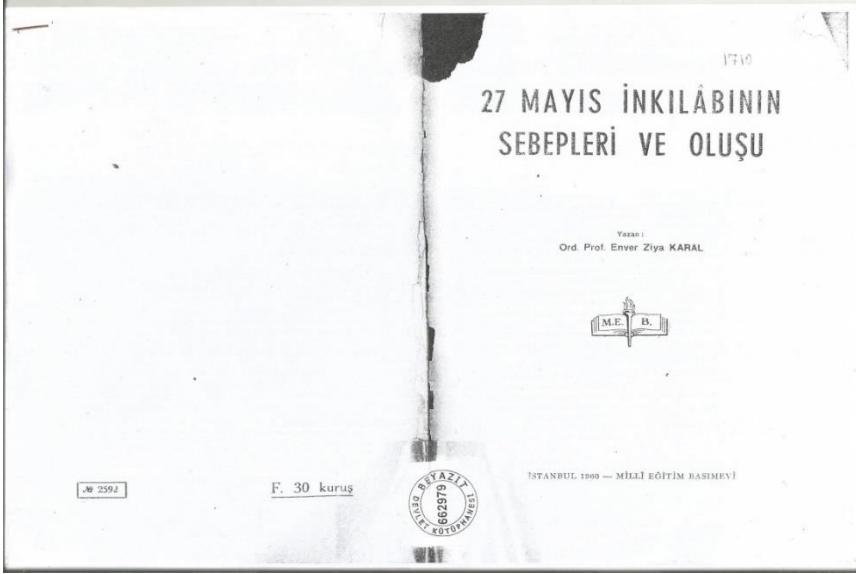
(Devrilen Diktatörler kitapçığının ön ve arka kapağı)



(Hürriyet Şehidi Ali İhsan Kalmaz kitapçığının ön ve arka kapağı)



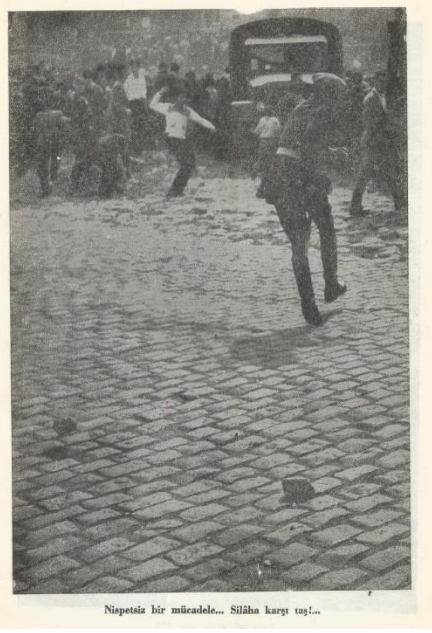
(Kansız İhtilâl kitabının kapak şömizi)



(Enver Ziya Karal'ın 27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu fasikülünün fotokopi edilmiş kapağı)



(Yassıda Broşürü'nde üçüncü sayfadaki karede tahrifat yapılarak araç ön camına bir tabanca eklendiği görünmektedir)



(Solda Yassıada Broşürü, sağda Ak Devrim kitabından alınan bu iki karede sağda karartı olmakla beraber mevcut olduğu net görülemeyen bir tabanca ve copun sol karede belirginleştirip, renk ayarlarının değiştirilerek yayımlandığı görülmektedir. Her iki kitabın da 27 Mayıs propaganda yayını olmasına rağmen iki kare birbirini tezip eder haldedir)

Kaynakça

Kitap

- Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)**, Hil Yayın, İstanbul 2007
- Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoneix, Ankara 2004.
- Alkan, Erdoğan & Barlas, Ergun & Uzunhasanoğlu, Turhan, **Milli İnkılâp Nasıl Oldu?**, Balkanoğlu Matbaacılık, Ankara 1960.
- Barlas, Cemil Sait, **Devrilen Diktatörler**, Sıralar Matbaası, İstanbul 1960.
- Bürün, Vecdi, **Kansız İhtilal**, Ekicigil Matbaası, İstanbul 1960.
- Çavdar, Tefvik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1950'den Günümüze**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Demirel, Tanel, **Türkiye'nin Uzun On Yılı**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Domenach, Jean Marie, **Siyasi Propaganda**, çev. Cevdet Perin, Remzi Kitabevi, İstanbul 1961.
- Erdem, Kerim Aydın & Büyükutku, A. Tekin, **27 Mayıs**, Bülent Ulu-soğlu Basımevi, Ankara Eylül 1960.
- Gencer, Ali İsmet, **Hürriyet Yolunda**, Milli Türk Talebe Birliği Yayınları, Ankara 1960.
- Karal, Enver Ziya, **27 Mayıs İnkılâbının Sebepleri ve Oluşu**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- Nabi, Yaşar, **Büyük Kurtuluş 27 Mayıs Devrimin Açıklaması**, Varlık Yayınları, İstanbul Temmuz 1960.
- Sezal, Halil, & Nasün, Turgut, **Hürriyet Şehidi Ali İhsan Kalmaz**, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1960.
- Tansel, Selahattin, **27 Mayıs İnkılâbını Hazırlayan Sebepler**, Mili Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- T.C. Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu, **Yassıada Broşürü**, Ekim 1960.

T.C. Başbakanlık Müsteşarlığı, **Ak Devrim**, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara 1960.

Makale

Alkan, Mehmet Öznur, '27 Mayıs İnkılâbı ve Siyasal Propaganda Araçları', **Toplumsal Tarih**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Haziran 2016, S 270, s.38-47.

Gümüş, Musa, '1960 Darbesi'nin Meşruiyet Kaygıları ve Ak Devrim Kitabı', **Uluslararası Darbe Sempozyumu (26-28 Mayıs 2017)- Sempozyum Bildiri Kitabı**, Adnan Menderes Üniversitesi, C III s.941-960.

Finch, Lynette, 'Psikolojik Propaganda: Yirminci Yüzyılın İlk Yarısında Fikirlerin Fikirlerle Savaşı', **Avrasya Dosyası İstihbarat Özel Sayısı**, C 8, S 2, s.80-99.

Qualteri Terence Hall, 'Propaganda Teorisi ve Propagandanın Gelişimi', çev: Ünsal Oskay, **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Ankara Üniversitesi, C 35, S 1, s.255-307.

Toklucuoğlu, Ahmet, '27 Mayıs Otoritesi ve Medya Temsili', **II. Türkiye Lisanüstü Çalışmaları Kongresi(6-8 Mayıs 2013) - Bildiriler Kitabı**, C IV, Bursa, s.1135-1146.

Türk Dil Kurumu, **Büyük Türkçe Sözlük**, 'Propaganda Maddesi', Ankara 2011.

YASSIADA MAHKEMELERİNDE DEMOKRAT PARTİ SAĞLIK BAKANI LÜTFİ KIRDAR HAKKINDA AÇILAN GAYRİMEŞRU SERVET İKTİSABI DAVASI

Hikmet Zeki KAPCI*



ÖZET

Lütfi Kırdar 1889'da Kerkük'te doğmuştur. 5., 8., 10. ve 11. Dönemlerde milletvekili olarak TBMM'de görev almıştır. Kırdar Balkan Savaşı'nda Kızılay hastanelerinde çalışmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda cephede alay tabibi, hastanelerde sertabip, fırka sertabibi ve orduya bağlı Darüleytam Müdürlüğü görevlerini yapmıştır. Savaştan sonra Musul Sıhhiye Müdürlüğü, Aşiretler ve Muhacirler Genel Sağlık Hizmetleri Müdürlüğü yapmıştır. İstiklal Harbine katılan Kırdar, Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde, Kızılay Sağlık Heyeti Reisi olarak, Atatürk'ün emrinde Erzurum'da görev almıştır.

5 Aralık 1938'de İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı olmuştur. 24 Ekim 1949'da Milletvekili olarak seçilinceye kadar bu görevi ifa etmiştir. 1957'de Demokrat Parti kabinesinde Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak görev almış, 27 Mayıs 1960 askerî ihtilaline kadar bu görevde kalmıştır. İhtilalden sonra idamla yargılanan Kırdar, hapisteyken 17 Şubat 1961'de Yassıada'da ölmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihinde ilk darbe 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleşti. Darbenin gerekçesinin demokrasinin yeniden yürürlüğe konulması olduğu iddia edildi. Darbecilerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi'nin başına Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel getirildi. Celal Bayar dahil Demokrat Partinin liderleri tutuklandı. Parti üyeleri önce Harp Okulu'nda sorgulanmış bilahare Yassıada Mahkemelerinde yargılanmıştı. Bu yargılamalarda görülen davalar

* Doçent Doktor, Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, hikmetzeki-kapci@gmail.com.

farklı isimlerle adlandırılmıştır. Bunlardan birisi de CHP dönemi İstanbul Valisi ve Belediye Başkanı DP dönemi 1957-1960 arası Sağlık Bakanı olan Lütfi Kırdar aleyhine açılan Gayrimeşru Servet İktisabı Davası'dır.

Yargılamalar 11 ay sürdü. Bununla birlikte sanıklar hakkında açılan davaların tamamı bu sürede bitmedi. Dr. Lütfi Kırdar hakkında açılan Gayrimeşru Servet İktisabı Davası da bunlardan biridir. Bilirkişi heyetleri vasıtasıyla Kırdar'ın ekonomik durumu tespit edilmeye çalışıldı. Geçmiş on yıla ait gelir ve giderleri tahmini değerlerle tespit edilmiş ve bundan hareketle Kırdar'ın haksız kazanç sağladığı iddia edilmişti. Dava Kırdar'ın ölümü üzerine oğlu Erdem Kırdar'a nakledildi. Ağır Ceza Mahkemesinde görülen dava beraatla sonuçlandı.

Anahtar Kelimeler: 1960 Darbesi, Lütfi Kırdar, Yassıada, Demokrat Parti.

**THE CASE AGAINST DEMOCRAT PARTY MINISTRY OF
HEALTH LÜTFİ KIRDAR ACCUSING HIM OF ACQUISITION
ILLEGITIMATE FORTUNE IN YASSIADA COURTS**

Abstract

Lütfi Kırdar was born in Kirkuk in 1889. He served in parliament as a deputy in the 5th, 8th, 10th and 11th periods. Kırdar worked at the Red Crescent Hospitals in the Balkan War. He served as a regimental doctor on the front line and chief physician in the hospital and head of the unit and army Darüleytam Directorate in the First World War. After the war, He served as Director of Mosul Sanitary Directorate, Tribes and Immigrants General Directorate of Health Services. Kırdar participated in the Independence War. He was appointed as the Rebellion of the Red Crescent Health Committee and served in Erzurum at the command of Atatürk on the days of the Erzurum Congress.

On 5 December 1938 he became the Governor and Mayor of Istanbul. He served this duty until he was elected as a Member of Parliament on 24 October 1949. In 1957, he served as Minister of Health and Social Welfare in the cabinet of the Democratic Party and he remained on this mission until the military evolution of 27 May 1960. Kırdar, who was tried for execution after the revolution, died in Yassıada on 17 February 1961 while he was in prison.

The first military coup in the history of the Republic of Turkey was held on 27 May 1960's. It was alleged that the reason for the Darbenin was to put the democracy back in to effect. The Commander of the Land Forces, Cemal Gürsel, was brought to the head of the National Union Committee formed by the coup. Leaders of the Democratic Party, including Celal Bayar, were arrested. Party members were first questioned at the War Academy and then tried at Yassıada Courts. The cases in these proceedings are named with different names. One of them was the Case to obtain Illegal Wealth against Lütfi Kırdar was the Mayor of Istanbul during the CHP period and the Minister of Health between 1957-1960 during the DP period.

The proceedings lasted 11 months. However, all of the cases filed against the defendants have not ended in this period. The Case to obtain Illegal Wealth against Kırdar was one of them. Expert delegations tried to determine the economic situation of Kırdar. Revenues and expenses for the past ten years have been estimated and from this, it was alleged that Kırdar provided unfair profits. The case was transferred to his son Erdem Kırdar after the death of Kırdar. The case on the High Criminal Court was dissolved.

Key Words: 1960 Military Coup, Lütfi Kırdar, Yassıada, Democratic Party.

Lütfi Kırdar Kimdir?

1889'da Kerkük'te doğan Lütfi Kırdar Balkan Savaşı'nda Kızılay hastanelerinde çalışmıştır. Bilahare Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin Cephesinde alay tabibi, hastanelerde sertabip, firka sertabibi ve orduya bağlı Darüleytam Müdürlüğü görevlerini ifa etmiştir.

Savaştan sonra Musul Sıhhiye Müdürlüğü, Aşiretler ve Muhacirler Genel Sağlık Hizmetleri Müdürlüğü yapmıştır. İstiklal Harbine katılan Kırdar, Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde, Kızılay Sağlık Heyeti Reisi olarak, Atatürk'ün emrinde Erzurum'da görev almıştır¹. Millî Mücadele'nin, her safhasına katılmış ve Kırmızı Şeritli İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir².

Zaferden sonra, Paris, Viyana ve Münih'te göz hastalıkları ihtisası yapmış, Türkiye'ye döndükten sonra İzmir Sağlık ve Sosyal Yardım Müdürlüğü'ne tayin edilmiştir. Belediye Başhekimliği görevinin yanı sıra İzmir Memleket Hastanesi göz kliniğinde de görev yapmıştır.1936'da Manisa valiliği, 5 Aralık 1938'de İstanbul Valiliği ve Belediye Başkanlığı görevlerini ifa etmiştir. 24 Ekim 1949'da Milletvekili olarak seçilinceye kadar bu görevde kalmıştır³.Bu görevi esnasında İstanbul'da ifa ettiği hizmetler şu şekilde özetlenebilir: Uzunluğu 1000 km'in üzerinde 5540 yeni yol yapılmıştır. Bunlardan bazıları; Atatürk Bulvarı, Babıali-Ankara Caddesi, Cağaloğlu-Yerebatan, Dolmabahçe-Maçka, Kasımpaşa-Dolapdere-Pangaltı,Taksim-Taşkılla, Açık hava Tiyatrosu cadde ve yollarıdır⁴.Bayezid Medresesi onarılarak Belediye Kütüphanesi'ne dönüştürüldü.Bozdoğan Kemerı dibinde harap halde bulunan Gazanfer Ağa Külliyesi restore edilerek Şehir Müzesi'ne çevrildi. Açık hava Tiyatrosu hizmete girdi.Taksim Belediye Gazinosunu inşa ettirdi. Şehirde Eminönü, Üsküdar ve Beşiktaş gibi 18 meydan açıldı. Beşiktaş'ta Barbaros Anıtı dikildi. Zincirlikuyu Asri

¹ TBMM, Millet Meclisi Üyesine Mahsus Zat ve Sicil Dosyası, Dönem X, Sicil No: 939.

² BCA, Fon Kodu:030.11.1, Yer Kodu:156.29.15, Belge No:3.

³ TBMM Albümü (1920-2010), İkinci Cilt 1950-1980, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 640, 722; TBMM, Millet Meclisi Üyesine Mahsus Zat ve Sicil Dosyası, Dönem X, Sicil No: 939.

⁴ İstanbul İl ve Belediyesi 8 Yılda Neler Yaptı? 1936-1946, İstanbul Belediye Matbaası 1946, s. 6-12.

Mezarlığı oluşturuldu. Edirnekapı Şehitliği ile Merkezefendi ve Karacaahmet mezarlıkları imar edildi. İstanbul Spor ve Sergi Sarayı, 3 Haziran 1949 yılında ilk kez “Avrupa Güreş Şampiyonası” için hizmete açıldı. Şampiyona sonrasında, 2 Ekim 1949’da binada ilk organizasyon olan “İstanbul Uluslararası Ticaret ve Sanayi Fuarı” yapıldı. İnönü Stadyumu açıldı. Taksim Kışlası istimlak edilerek Taksim Gezi Parkı yapıldı. Atatürk’ün Şişli’deki evi Atatürk İnkılap Müzesi’ne dönüştürüldü. Şair Tevfik Fikret’in evi Aşiyan Belediyesi’nce alınarak Aşiyan Müzesi olarak halka açıldı. Halka ucuz konut sağlamak için Emlak Kredi Bankası ile ortak bir şirket kurularak Mecidiyeköy’de, Haseki’de ve Levent’te evler yaptırıldı⁵.

5. Dönem Kütahya, 8. Dönem Manisa, 10. ve 11. Dönemler İstanbul milletvekili olarak TBMM’de görev almıştır. 1957’de Demokrat Parti kabinesine Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı olarak girmiştir⁶. 27 Mayıs 1960 askerî ihtilaline kadar bu görevde kalan Kırdar 17 Şubat 1961 tarihinde Yassıda yargılamaları sırasında kalp krizi geçirerek vefat etmiştir⁷.

27 Mayıs’a Giden Yol

Türkiye 1945 yılında gerçekleştirilen San Francisco Konferansına katılmış, bunu müteakiben kamuoyunda demokrasi tartışması başlamıştır⁸. 1946’da Demokrat Parti’nin de içinde bulunduğu 13 partinin kurulmasıyla Türkiye’de de bu yönde bir değişim gerçekleşmiştir⁹. Ancak iktidarın el değiştirmesi için 1950’ye kadar beklemek gerekti. Bunun en önemli sebebi CHP’nin iktidarını sağlama alma yönünde gerçekleştirdiği düzenlemelerdi.

1950 seçimlerinden önce 16 Şubat 1950’de tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy açık tasnif usulüne dayanan çoğunluk sistemi benimsendi

⁵ Zafer Toprak, “Lütfi Kırdar,” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4, 1994, s. 564-565.

⁶ **TBMM Albümü (1920-2010)**, İkinci Cilt 1950-1980, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 722.

⁷ **Milliyet**, 18.02.1961, s. 1.

⁸ Cezmi Eraslan, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014, s. 534.

⁹ Eraslan, **a.g.e.**, s. 536.

ve buna muhalefet eden memurların yargılanmalarına dair kanun çıkartıldı. Ayrıca seçimler adli teminat altına alındı¹⁰. 14 Mayıs 1950 seçimlerine %80 oranında katılım gerçekleşti. Demokrat Parti oyların %53'ünü, Cumhuriyet Halk Partisi %39'unu, Millet Partisi %3'ünü ve bağımsızlar ise %3'ünü aldı. Ancak çoğunluk sisteminin sonucu milletvekili sayısı oy oranlarından farklı oldu. Demokrat Parti 408, Cumhuriyet Halk Partisi 69, Millet Partisi 1 ve bağımsızlar 9 milletvekilliği kazandı¹¹.

Bu dönemde dikkat çeken gelişmelerden bazılarını şu şekilde özetlemek mümkündür: Demokrat Parti iktidara gelir gelmez ilk iş olarak Genelkurmay Başkanlığından başlayarak ordunun üst yönetimini kendisine karşı hareket edeceklerinden endişe ederek değiştirmiştir. Hükümet programında anti-komünizm öne çıkartılırken gerici de komünistlerin bir taktiği olarak ifade edilmiştir¹².

Atatürk büstlerine artan saldırılar sonucu 25 Temmuz 1951 tarihinde Atatürk'ü Koruma Kanunu çıkartılmıştır. 31 Temmuz 1951'de Türkiye İşçi Sendikaları Konfederasyonunu kurulmuş olmasına rağmen muhalefette iken işçilere grev hakkından bahseden Demokrat Parti'nin iktidar olunca komünizm tehlikesi bahanesiyle bunu gerçekleştirmekten kaçtığını da ifade etmekte yarar vardır¹³. Yine bu dönemde önce ezanın Arapça okunma yasağı sonra da radyoda dini yayın yasağı kaldırılmıştır. Bunlara ek olarak mecburi din dersi uygulamasına gidildi. Bu uygulamalarda en önemli etkenlerden birinin komünizme karşın halkın dini duygularını canlı tutmak olduğu söylenebilir¹⁴.

Demokrat Parti iktidara gelmeden önce antidemokratik unsurları yasal çerçevede düzenlemeyi vaat etmiş ve bir nebze de başarılı olmuşsa da özellikle basından gelen eleştirilere dayanamamıştır.

¹⁰ Eraslan, **a.g.e.**, s. 542,545.

¹¹ Serap Yazıcı, **Türkiye'de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Yetkin Yayınları, Ankara 1997, s. 57; Eraslan, **a.g.e.**, s. 548.

¹² Mete Tunçay, **"Siyasal Tarih (1950-1960), Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995, s. 178.

¹³ Eraslan, **a.g.e.**, s. 553-554.

¹⁴ Eraslan, **a.g.e.**, s. 556-557.

1951'de resmi ilanlar kararnamesi çıkartılarak basın iktidarın istediği şekilde hareket etmeye zorlanmıştır. 1953 Temmuzunda bakanların basın yoluyla aşağılanması karşı tedbir alınmış, 1954 seçimleri öncesi Basın Kanununda düzenleme yapılarak hükümetin konumu güçlendirilmiştir¹⁵.

Bunlara ek olarak iktidar muhalefet ilişkilerinin gergin olduğunu da ifade etmek gerekir. Muhalefetin iktidarı bürokrasiyi ve radyoyu partizanca kullanmak ile itham etmesi üzerine iktidar Cumhuriyet Halk Partisi'nin mal varlığını gündeme taşımış ve 15 Aralık 1953'te mal varlığına el koyma kanunu çıkarmıştır. Yine bu dönemde Atatürk inkılaplarına tehdit oluşturduğu gerekçesiyle Millet Partisi kapatılmış, yerine Cumhuriyetçi Millet Partisi kurulmuştur. Muhalefetin baskısının önüne geçmek isteyen hükümet 8 Mart 1954 tarihinde basın kanununda değişiklik yaparak hükümeti taciz eden gazetecilerin cezalandırılması yolunu açtı¹⁶.

Toplam seçmenin %88.63'ünün¹⁷ katıldığı 2 Mayıs 1954 seçimlerinde toplam oyların yarısından fazlasını alan Demokrat Parti 504 milletvekili çıkardı. Cumhuriyet Halk Partisi 31, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ise 5 milletvekili ile meclise girdi¹⁸. Demokrat Parti vakit kaybetmeden Seçim Kanununda düzenleme yaptı. Buna göre, seçimde aday olan memurların 6 ay önceden istifa etmesi şartı getirildi. Seçimlerden sonra saf değiştirmeleri engellemek için de önlem alındı. Şöyle ki; bir partinin reddettiği bir adayın bir sonraki seçimde bir başka partiden aday olamayacağı hükmü getirildi. Ayrıca, muhalefet partilerinin seçim iş birliğine gitmelerinin önüne kanuni engeller çıkarıldı. Muhalefete oy veren şehirler de bu anlayıştan nasibini aldı. Kırşehir ili ilçe yapıldı¹⁹.

Bunlardan başka, hükümet öncelikle emeklilik için gereken 30 yıl şartını 25 yıla indirilmesi kararını aldı, sonra da 5 Temmuz 1954'te

¹⁵ Tunçay, **a.g.e.**, s. 179

¹⁶ Eraslan, **a.g.e.**, s. 559.

¹⁷ Eraslan, **a.g.e.**, s. 560.

¹⁸ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Çev. M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın, İstanbul 1966, s. 100.

¹⁹ Eraslan, **a.g.e.**, s. 560-561.

TBMM'den profesörleri ve 25 yıllık yargıçları geçici olarak görevden alma ve bir dönem sonunda emekliye sevk etme yetkisini aldı²⁰. Demokrat Parti hükümeti 13 Temmuz 1954'te bu yetkiye dayanarak 3 yargıç ve 17 profesörü emekliliğe sevk etti²¹. Bu durum muhalefetle ilişkilerin daha da sertleşmesine yol açtı. İktidar bürokrasiyi parti denetimine almakla suçlamıştır. Ayrıca muhalefet iktidarı iktisadi sıkıntıların artması, basın özgürlüğünün olmaması, hakim teminatının olmayışı ve seçimde yapılan hilelerle de itham ediyordu²².

Sıkıntıları dile getiren sadece muhalefet değildi. İktidar milletvekillerinden bazıları da mevcut halden rahatsızdı. Demokrat Parti'den 4 milletvekili partilerinin ekonomik sıkıntılardan bahseden bir rapor yayınladılar. Ayrıca, basına getirilen kısıtlamalardan rahatsız olan vekil de bir önergeyle konuya dikkat çekmiştir. Önerge sahipleri partiden ihraç edilince 10 milletvekili de buna tepki olarak istifaya etmiştir. Dahası başbakanın istifasını ve yeni hükümetin kurulmasını isteyen milletvekilleri isteklerini Cumhurbaşkanı Bayar'a sunmaktan çekinmemişlerdi²³.

Bu dönemde Kıbrıs meselesi siyasi partilerin sürtüşmeyi bırakarak aynı çizgide hareket etmesine yol açmışsa da bu diğer konuları da kapsayacak şekilde bir duruma yol açmadı. Aksine iktidar muhalefetin faaliyetlerini kontrol altına almak amacıyla bir dizi düzenleme yaptı. Bu bağlamda siyasi partilere toplantı yapmak için getirilen izin alma zorunluluğu ile Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu ifade edilebilir²⁴.

27 Ekim 1957 tarihinde yapılan genel seçimlerini bir önceki döneme nazaran daha az milletvekiliyle de olsa Demokrat Parti kazanmıştı. Bu seçimde Demokrat Parti 404, Cumhuriyet Halk Partisi 178,

²⁰ Tunçay, **a.g.e.**, s. 181

²¹ Yazıcı, **a.g.e.**, s. 60

²² Tunçay, **a.g.e.**, s. 181; Eraslan, **a.g.e.**, s. 561.

²³ Eraslan, **a.g.e.**, s. 561-562.

²⁴ Eraslan, **a.g.e.**, s. 563.

Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi 4 milletvekili çıkarmıştı²⁵. Görüldüğü üzere muhalefet bu seçimlerden güçlenerek çıkmıştı. Ekonomik sıkıntılarının yanında siyasal ortamın gittikçe gerginleşmesinin bu durumun ortaya çıkmasında önemli ölçüde etkili olduğu söylenebilir. Kötü gidişin önüne geçmek için Demokrat parti seçimlerde muhalefeti destekleyen devlet memurlarına karşı tedbir almaya, daha şiddetli bir basın kanunu hazırlamaya karar verdi²⁶. Ayrıca muhalefetin meclis faaliyetlerini kısıtlamak amacıyla meclis iç tüzüğünde değişikliğe gitti. Milletvekillerinin denetim imkânları kısıtlandı, dokunulmazlıkların kaldırılması kolaylaştırıldı ve vekillere verilecek cezalar ağırlaştırıldı²⁷.

Bu dönemde ekonomik sıkıntılarının en belirgin özelliği olan karaborsaların ortadan kaldırılması konusunda tedbir alan hükümet fiyatların kontrolüne başladı. Ancak kötüleşen ekonomi Türk Lirasının değer kaybetmesine sebep oldu. 1 Dolar 2.80TL'den 9 TL'ye yükseldi. Birleşmiş Milletler verilerine göre Türkiye dünyada Brezilya'dan sonra en pahalı ülke durumundaydı²⁸.

Bu dönem siyasi cepheleşme ciddi bir boyut kazandı. 1958 sonbaharında muhalefet partilerinde birleşmeler gerçekleşti. Türkiye Köylü Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne, Hürriyet Partisi de Cumhuriyet Halk Partisi'ne katıldı. 1959 yılında gerçekleşen Cumhuriyet Halk Partisi'nin 14. Kurultayında 10 maddeden ibaret olan "İlk Hedefler Beyannamesi" kabul edildi. Buna göre, partizanlığın kaldırılması, ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliğinin sağlanması, Anayasa Mahkemesi'nin açılması, Yüksek Hakimler Kurulu'nun kurulması, memurlara mahkemeye başvurma hakkı verilmesi, basın özgürlüğünün anayasal güvenceye kavuşması, üniversiteye özerklik sağlanması, Yüksek İktisat Şurası kurulması ve sosyal adalet kavramının anayasada yer almasını sağlamak hedeflenmişti.

²⁵ Başgil, **a.g.e.**, s. 108; Şevket Süreyya milletvekili sayılarını farklı vermektedir. DP 424, CHP 178, CKMP 4ve HP 4. Detay için bk. Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 1999, s. 257.

²⁶ Eraslan, **a.g.e.**, s. 568-569.

²⁷ Tunçay, **a.g.e.**, s. 184.

²⁸ Eraslan, **a.g.e.**, s. 569-570.

Bu birleşimlere Demokrat Parti'nin cevabı gecikmedi. Vatan Cephesi Ocakları ile 1959 Ocak ayından itibaren partiye geniş bir taban oluşturulmaya çalışıldı. Vatan Cephesine katılanların adları radyolardan ilan edilerek halk teşvik edildiği gibi belli konumlardaki kişiler de bu cepheye katılmaya zorlandı²⁹.

27 Mayıs'a giden yolda asker ile yaşanan ilk gerginlik 16 Ocak 1958'de 9 subayın hükümete karşı komplo kurdukları gerekçesiyle gözaltına alınmalarıyla ortaya çıktı. Soruşturma sonucunda bir netice alınamayınca ihbarcı cezalandırıldı. Milli Savunma Bakanı değiştirildi. Bazı yüksek rütbeli subayların görev yerleri değiştirdi³⁰.

Darbenin fişegini ise Tahkikat Komisyonunun kurulması ateşlemiştir. Muhalefeti milleti ve orduyu ayaklandırmaya çalışmakla ve bölücü grupları cesaretlendirmekle suçlayan Demokrat Parti bu iddiaları soruşturmak için bir komisyonun kurulmasını kararlaştırmıştı³¹. 18 Nisanda kurulan komisyon ilk iş olarak soruşturmaların sonuçlanmasına kadar her türlü siyasi toplantıya engel olunması, meclis görüşmelerinin ve önergelerinin basında yayınlanmaması kararı almıştı. Hem muhalefet hem de anayasa hukukçuları bu komisyonu sıkıyönetim kanunundan daha ağır bir durumda olduğunu ifade etmişlerdi. Bunun üzerine komisyonu eleştirenlerin meclis çalışmalarına katılması yasaklandı. Ankara'daki öğrenci gösterileri yasaklanmasına rağmen İstanbul'da da gösteriler başlayınca hükümet her iki ilde de sıkıyönetim ilan etti. Ayrıca mayıs ayı içinde bazı gazeteler kapatıldı.

Menderes Cumhuriyet Halk Partisi'ni ayaklanmaları yönetmekle suçladı. İnönü ise Anadolu gezilerinde tavrını ortaya koydu. Tahkikat Komisyonunca yasaklanan siyasi konuşmalar Genelkurmay'da çoğaltılarak dağıtıldı. Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel'in Milli Savunma Bakanı Ethem Menderes'e gönderdiği bir mektupla krizin çözümlenmesine çalıştığını ifade etmekte yarar vardır. Ancak hükümet ordunun maddi imkanlarının iyileştirilmesiyle sorunun düzeleceği gibi

²⁹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 185.

³⁰ Eraslan, **a.g.e.**, s. 569; Şevket Süreyya örgütlenme teşebbüsünün doğru olduğunu ancak orduyu yatıştırmak amacıyla beraat verildiğini kaydetmektedir. bk. Aydemir, **a.g.e.**, s. 263.

³¹ M. Kemal Biberoglu, **Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gerçekleri**, Demokratlar Kulübü Yayınları No:10, Ankara 1996, s. 8-10.

bir algıya kapılmıştı. Bu arada 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin Ankara'da düzenlediği hükümet aleyhine yürüyüş için ciddiyetine işaret etmekteydi. Hükümet tüm bunlara rağmen 25 Mayıs'ta muhalefetin seçim kanununda değişiklik önermesini gündeme aldıktan sonra meclisi bir ay tatil etti. Millet'in sesinin kısıldığı suçlamasını hükümete yönelten muhalefetin beyanını 27 Mayıs'ta ordunun yönetime el koyması takip etti³².

Yassıada Yargılamaları

27 Mayıs sabahı Kurmay Albay Alparslan Türkeş ordunun yönetime el koyduğunu radyodan ilan etti. Yönetime el koymanın gerekçesi olarak demokrasinin yeniden yürürlüğe konulması olduğu iddia edildi. Darbecilerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesi'nin başına Kara Kuvvetleri Komutanı Cemal Gürsel getirildi. Celal Bayar dahil Demokrat Partinin liderleri tutuklandı. Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun ve darbeye destek vermeyen paşalar etkisizleştirildi. MBK başkanlığı, hükümet başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı tevdi edilen Cemal Gürsel'in başkanlığında yeni kabine oluşturuldu. Kabine ilk iş olarak kapatılan üniversiteleri açtı, basın yasasını kaldırdı ve yeni bir anayasa hazırlığına başladı³³.

İhtilalden hemen sonra tutuklamalar başladı. Bayar, Menderes ve diğer Demokrat Parti idarecileri Ankara'da Harp Okulu'nda ayrı ayrı odalarda gözaltında tutuldular. Bu arada davaların kilit ismi İçişleri Bakanı Dr. Namık Gedik'in 29 Mayıs'ta gözaltında bulunduğu esnada geçirdiği sinir krizi sonrasında 2. kattaki odasından atlayarak intihar ettiği açıklandı. Böylece davaların kilit ismi kaybedilmiş oldu³⁴.

Bilahare İstanbul'a sevkleri başladı. Önce tutuklular uçakla Ankara'dan İstanbul'a sevk edildiler. Yeşilköy'de bulunan Hava Harp Okulu iskelesinden Yassıada kurulan askeri tutukevine götürüldüler. On gün süren nakiller sonrasında tutuklular Yassıada'da üç gruba ay-

³² Eraslan, **a.g.e.**, s. 574-576.

³³ Eraslan, **a.g.e.**, s. 576.

³⁴ Hulusi Turgut, **Yassıada'da Yaptırılmayan Savunmalar**, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2007, s. 33.

rıldılar. Birinci grupta başlarında muhafız olarak birer subayın dikildiği, pencereleri demirli özel odalarda tutulan Bayar ve Menderes vardı. İkinci grupta eski bakanlar ve Tahkikat Komisyonu üyeleri vardı. Üçüncü grupta ise diğer milletvekilleri ve öteki tutuklular bulunmaktaydı³⁵.

Milli Birlik Komitesi 1924 Anayasası'nın 53. maddesini yürürlükten kaldırdı. Ayrıca, cumhurbaşkanının yargılanmasını engelleyen 41. Maddenin ikinci ve üçüncü cümlelerini de iptal etti³⁶. Bu arada 26 madde ve 4 bölüm şeklinde hazırlanan ve 13 Haziran 1960 günü ilan edilen geçici anayasa ile TBMM'nin tüm görev ve yetkileri Milli Birlik Komitesine devredildi. Özel mahkeme niteliğindeki Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu teşkil edildi³⁷. Böylece Demokrat Partililerin yargılanmasının önü açıldı. Bunlara ek olarak idam cezasının 65 yaşın üzerindekiyle uygulanamayacağına hükmeden Türk Ceza Kanununun 56. Maddesi yürürlükten kaldırıldı. Son değişikliğin Celal Bayar'a yönelik olduğu ileri sürülmüştür³⁸.

Milli Birlik Komitesi'nin Yassıada duruşmaları hakkındaki 1 Numaralı tebliği 10 Eylül 1960 günü yayınlandı. Dört maddeden ibaret tebliğde aşağıdaki hususlara yer verilmiştir:

Madde 1. Sanıkların Yassıada'da yapılacak duruşmalarının birinci derece yakınlarından ana, baba, kardeş, eş ve reşit olmuş çocuklarının da takip etmesi sağlanmıştır.

Madde 2. Duruşmaları takip etmek isteyenler ivedilikle adres ve yakınlık derecesini Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosu Başkanlığı Deniz Müzesi, Dolmabahçe İstanbul adresine bildireceklerdir.

Madde 3. Bunlardan duruşmaya katılacaklara duruşma günleri İrtibat Bürosunca adreslerine bildirilecektir.

³⁵ Turgut, **a.g.e.**, s. 33-34.

³⁶ Turgut, **a.g.e.**, s. 46.

³⁷ Haydar Fevzi Ezer, **Darbenin Ellinci Yılında Tekin Ezer'den Yassıada ve Sonrası**, İstanbul 2010, s. 178-184.

³⁸ Turgut, **a.g.e.**, s. 47.

*Madde 4.kendilerine tebligat yapılanlar bildirilen duruşma günlerinden en geç üç gün evvel Milli Birlik Komitesi İrtibat Bürosuna başvuracaklar ve yanlarında hüviyet veya nüfus kâğıtlarını, eşleri evlenme cüzdanlarını ve üçer adet vesikalık fotoğraflarını bulunduracaklardır*³⁹.

14 Ekim 1960 tarihinde başlayan ve 11 ay 1 gün sonra, 15 Eylül 1961'de sona eren Yassıada yargılamaları Türk Ceza Kanunu hükümleri yürütüldü. Buna göre yargılamalarda iddianamenin okunuşu, sanıkların yargıçlar tarafından sorguya çekilişi, iddia makamının dinlenmesi ve savunma sırası izlendi⁴⁰. Ayrıca ifade etmek gerekir ki; yargılamaların yapılması için 3 Numaralı Kanun olarak nitelendirilen ve 18 Haziran 1960 günü neşredilen Yüksek Adalet Divanının muhakeme usulüne ait geçici kanun yürürlüğe konmuştu. 26 maddeden ibaret bu kanuna göre Yüksek Soruşturma Kurulu ile Soruşturma Kurulları sanıkların sıfatlarına göre Ceza muhakemeleri Usulü Kanununun 104. Maddesiyle, Askeri Muhakeme Usulü Kanununun 105. Maddesindeki sebeplere istinaden tevkif kararı vermişlerdir⁴¹.

Yassıada yargılamalarında 19 ayrı dava açılmıştı. Konuları bakımından bu davaları üçe ayırmak mümkündür. Birincisi, cinayet, ayaklanmaya azmettirme, bilerek cana ve mala zarar verme fiillerini kapsayan üç ağır ceza davasıdır. İkincisi, devlet memurları hakkında açılan suiistimal davasıdır. Üçüncüsü ise siyasi nitelikli yedi davadır⁴². Bu davalarda Demokrat Partililere ortaklaşa hesap sorulan konular şunlardı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarına el konulması, Kırşehir'in ilçe yapılması, hakim teminatı ve mahkeme bağımsızlığının ihlali, seçim kanunda yapılan antidemokratik değişiklikler, meclis iç tüzü-

³⁹ Tekin Erer, **Yassıada ve Sonrası**, İstanbul 1965, s. 441.

⁴⁰ Turgut, **a.g.e.**, s. 48-49.

⁴¹ F. Erer, **Darbenin Ellinci Yılında...**, s. 190-192.

⁴² Turgut, **a.g.e.**, s. 49.

ğünde yapılan değişiklik ile meclis oturumlarının yayınlanmasına engel olunması ve tahkikat komisyonunun kurulması idi⁴³. Bunlara başına ve üniversitelere baskı uygulanması, polis rejimi ve kaba kuvvetti de eklemek mümkündür⁴⁴.

Beşi gizli 202 celsede 592 sanığın yargılandığı, 150000 kişinin izlediği, 1068 kişinin tanık olarak dinlendiği Yassıada yargılamaları 1033 saat sürmüştür. Bu süre zarfında 6 sanık ölmüş, 15 sanık için idam cezası verilmiş, 3'ü infaz edilmiş, 402 sanık müebbetten başlayan cezalara çarptırılırken 135 sanık beraat etmiş ve 5 sanığın davası da düşmüştür⁴⁵.

Gayrimeşru Servet İktisabı Davası

Her ne kadar darbe davalarının 1961'de sona erdiği ifade edilmişse de son Demokrat Parti hükümetinin Sağlık Bakanı Lütfi Kırdar hakkında açılan ve Yassıada'da yargılanırken kalp krizi geçirmesi sonucu ölmesi üzerine oğluna intikal eden Gayrimeşru Servet İktisabı davası 1962 yılına kadar devam etmişti.

Yüksek Soruşturma Kurulu, Geçici Anayasanın 24. maddesi⁴⁶ ile güdülen gayeyi yerine getirmek ve 3 Numaralı Kanun olarak nitelen- dirilen Yüksek Adalet Divanının muhakeme usulüne ait geçici kanunun verdiği yetkileri kullanarak Lütfi Kırdar, eşi ve çocukları aleyhine gayrimeşru şekilde servet elde etmediklerini tahkik etmek üzere dava açmıştı. 14 Mayıs 1950 ile 27 Mayıs 1960 tarihleri arasındaki malvarlıklarında gayrimeşru bir kazanım olup olmadığını araştırdığı bu dava için biri 14 Mayıs 1950 tarihli diğeri 27 Mayıs tarihli iki Varlık Beyannamesi alınmıştı⁴⁷. 27 Mayıs'ta alınan beyanname Kırdar'ın tevkifi sonrası hafızasında olanları beyan etmesiyle alınmıştı⁴⁸.

⁴³ Turgut, **a.g.e.**, s. 53-54.

⁴⁴ Emine Gürsoy Naskali, **Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması**, Kitabevi, İstanbul 2013, s. 123.

⁴⁵ Turgut, **a.g.e.**, s. 53.

⁴⁶ 24. madde ile 1924 Anayasası'nın bazı maddeleri ilga ediliyordu. Bu maddelerden birisi de 73. maddede yer alan müsadere yasağı idi. 24. madde ile bu yasak kaldırılmıştır. bk. F. Erer, **Darbenin Ellinci Yılında...**, s. 183-184

⁴⁷ **BCA**, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:5.

⁴⁸ Erdal Şen, **Yassıada'nın Sessiz Tanıkları**, 8. Basım, İstanbul 2011, s. 127.

16 Eylül'de 117 sayılı Soruşturma Kurulu kararıyla soruşturma başlatıldı⁴⁹. Konunun tetkiki için yeminli bilirkişi maliye hesap uzmanı Necati Orçun davada bilirkişi olarak tayin edilmişti. Alınana beyannamelerle, beyanname sahibinden varlık, gelir ve masrafların hakiki miktarlarını tespiti medar olmak üzere resmi makamlardan ve hususi şahıs ve kurumlardan toplanan her türlü evrak ve vesikalar yeminli bilirkişi olarak Orçun'a tevdi edilmişti. Ayrıca, masrafların tespit ve gerekirse takdirini yapmak üzere 5 kişilik bir bilirkişi heyeti de oluşturuldu⁵⁰.

3 Kasım'da heyetin ve 18 Kasım 1960'da da Orçun'un hazırladığı 10 yılı kapsayan raporlar Kurula ulaştı. Bilirkişinin ve beyanname sahibinin adres ve kimlik bilgileri ile araştırma konusunun belirtilmesiyle başlayan raporun ilk sayfasında ayrıca Kırdar'ın kısa özgeçmişine yer verilmişti⁵¹.

Sekiz ana başlık ve alt başlıklardan oluşan rapor 10 sayfadan ibaretti. Birinci bölüm "Umumi İzahat" başlığı altında Kırdar'ın özgeçmişinden, ikinci bölüm "14.5.1960 Tarihindeki Serveti" ana başlığı ile başlıyor 5 alt başlıkta Kırdar'ın varlıklarını, gelirlerini ve borçlar ele alınmıştı. Üçüncü bölüm ise 14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960 arasında kazanılan ve 27 Mayıs'ta elinde bulunan servetin tespitine ayrılmıştı. Dördüncü bölüm 27 Mayıs tarihindeki borçlarına, beşinci bölüm gelirlerine, altıncı bölüm masraflarına ayrılmıştı. Yedinci bölümde 1950'den önce başlayan ve 1950'den sonra da ödenmeye devam eden borçlardan bahsetmekteydi. Sekizinci ve son bölümde ise netice başlığı altında servet tespiti sonlandırılmaktaydı⁵².

14 Mayıs 1960 tarihindeki servetin tespitine gayrimenkullerden başlanmıştı. Öncelikle yurtdışındaki gayrimenkullere yer verilmiş, bilahare yurtdışındakiler yazılmıştı. Buna göre Beşiktaş Kuruçeşme'de 1943 yılında alınan 1439m² arsa⁵³, kooperatif vasıtasıyla 1943'te alınmış olan Kartal Orhantepe Dragos arsası, Bakırköy Şevketiye Fener

⁴⁹ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:7

⁵⁰ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:5.

⁵¹ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:7

⁵² BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:7-17

⁵³ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:7

Sokakta yine kooperatif vasıtasıyla 1942 yılında alınan arsa, 1949 yılında eşi tarafından alınan Bakırköy Şenlik Köyünde arsa kayda geçirilmişti. Ayrıca, Kerküklü olması hasebiyle Kerkük'te bulunan malvarlığı yurt dışındaki malları olarak raporda yerini aldı. Kerkük'ün muhtelif yerlerinde 929 dekar tarla, otel ve dükkânlar tespit edilmişti. Bunlardan başka, menkul kıymetlerine yer verilmiş, altın, hisse senedi ve mevduat hesaplarında bulunan miktarlar raporda yer almıştı. Bunlara ek olarak süs eşyası olan mücevheratı ayrıca kaydedilmişti. Diğer malları başlığı altında ise kürk manto ile halı ve seccadelerine yer verilmişti. Son olarak T. Emlak Kredi Bankasına olan 15.000TL borcu yazılmıştı. Bu kısımda menkul ve gayrimenkullerin toplam serveti tespit edilmemiştir⁵⁴.

14 Mayıs 1950'den 27 Mayıs 1960 kadarki servetin tespit edildiği üçüncü bölüm öncelikle gayrimenkullerin tespiti ile başlamıştır. Bu bölümden itibaren önceki bölümden farklı olarak mal varlıklarına değer biçildiği görülmektedir. Ankara ve İstanbul'un değişik semtlerinde bulunan kooperatif hisseleri ve apartman dairelerinin yanı sıra arsalara da yer verilmiştir. Yekûnu 488.295TL tutan gayrimenkullere oğullarına ait mülklerin kaydedilmediği özellikle vurgulanmıştır. İştirakler başlığı altında kooperatiflerdeki hisselerine ve Türkiye Turizm Bankasındaki hissesine yer verilmiştir. Bu kısmın yekunu 60.762 TL olarak kaydedilmiştir⁵⁵.

1.500 TL tutarındaki tahvilleri menkul kıymetler başlığı altında kayıt altına alınmıştı. Yine 27.638 TL değerinde altın ve mücevheratları tek tek kıymetleri takdir edilerek rapora eklenmişti⁵⁶. Muhtelif bankalardaki mevduatlarının toplamı 127.598 TL idi. Ayrıca muhtelif menkuller başlığı altında kürk ve halı değeri olarak 10.500 TL kaydedilmişti⁵⁷.

⁵⁴ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:8

⁵⁵ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:9-10

⁵⁶ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:11

⁵⁷ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:12

Bu dönem içinde bankalara, Necip Kırdar'a ve muhtelif yerlere olan borcu 71.441 TL'den ibaretti⁵⁸. Gelirleri ise ücretler, menkul kiralar, sair kazançlar ve gelirler başlıkları altında rapora kaydedilmişti. Buna göre, İstanbul Valiliğinden, Meclisten Sağlık Bakanlığına kadar muhtelif yerlerden bu süre zarfında elde ettiği gelirler toplamı 339.965 TL idi⁵⁹. Raporda kira gelirleri yıl bazında kaydedilmiş ve yekunu 167.906 TL olarak kaydedilmiştir⁶⁰. Bunlara ek olarak bu dönemde hisse senetlerinin faizi, konut ve evlerinin satışı ile istimlak edilen arsalarından elde ettiği gelirler toplamının 433.851 TL olduğu raporda ifade edilmektedir⁶¹.

Masraflar kısmı Lütfi Kırdar'ın beyanı esas alınarak hazırlanmış olmasına rağmen ayrıca Masraflar Komisyonunun (5 Kişilik Bilirkişi Heyetinin) takdir ettiği miktar da rapora eklenmiştir. Buna göre, 474.750 TL Kırdar'ın beyanı iken komisyon bu rakamı 522.940 TL'ye çıkarmıştır⁶². Bilirkişi heyeti hazırladığı raporda masrafların nasıl takdir edildiğini başlıklar halinde izah etmiştir. Öncelikle genel esaslar belirlenmiştir. Buna göre, 40-50 TL maaşlı memurların geçim seviyesinden üstün bir hayat tarzı süren kimseler hakkında kategorilere ayrılmak suretiyle geçinme endeksleri düzenlenmemiş olduğu ve dolayısıyla bunların masraf kabiliyetlerini gösterir gerçeğe yakın rakamlar ortaya atılmamış olduğundan Heyet birtakım kıstaslar belirlemiştir. Sekiz maddeden ibaret olan kıstaslarda beyan sahibinin;

1. Medeni halini ve (olmuşsa) bu halindeki değişikliği,
2. Sosyal seviyesini,
3. Beyan ettiği ve tahkikatla tespit edilen varlık ve gelirlerini,
4. Çevresince bilinen sürdüğü hayat tarzını,
5. Milletvekillerinde seçim bölgesi ile olan ilişkilerini,
6. Beyannamesinde gösterdiği masrafları,
7. Yaptığı masraflar ve sürdüğü hayat tarzı hakkında muhtelif kanallardan elde edilen bilgileri,

⁵⁸ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:12-13

⁵⁹ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:13-14

⁶⁰ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:14

⁶¹ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:14-15

⁶² BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:16

8. Kendisiyle aynı sosyal mevki ve seviyede bulunana kimselerle olan mukayeseli durumu

göz önünde tutulmak suretiyle masraf ve tasarruf miktarı tespit edilmeye çalışılmıştı.

Beyannamelerin tetkikinde başvuru kaynakları için özel bir başlık açılmıştır. Masraf ve gelir tutarları genellikle hafızaya dayanılarak verilen bilgiler olduğu, bu sebeple tam olarak doğru kabul edilemeyeceği ifade edilmişti. Kira gibi gelirler aynen korunurken diğerleri için de elde edilen maddi delil ve verilere dayanarak lehte ve aleyhte değişikliklerin yapıldığı belirtilmiştir⁶³.

Yukarıdaki kayıtların sonrasında bu durumun yeniden tetkik ve takdiri zaruri kıldığını ifade eden Heyet raporunda devamla yeniden tetkik ve takdirlerinde dikkat ettikleri hususlara yer verilmişti. Buna göre, beyan sahiplerinin kendileri, eşleri ve çocukları için yapmış oldukları:

1. Giyim masrafları, başlıca terzi, moda evleri ve Olgunlaşma Enstitülerinden,
2. Tahsil masrafları, ilkokullarla Türkiye'deki bilumum milli ve yabancı ortaokullar ve liselerden,
3. Velileri namına yabancı memleketlere gönderilen çocukların tahsil masraflarını, Milli Eğitim ve Maliye Bakanlıklarından,
4. Kulüp masrafları ve aidatlarını kulüplerden,
5. Başlıca eğlence masraflarını, Ankara'da Ankara Palas, Kulüp 47, Süreyya Pavyonu gibi müesseselerden, İstanbul'da Hilton, Kervansaray, Kordon Blü, Turizm Bankası tesisleri gibi lokal-lerden,
6. Şahısları hesabına yabancı memleketlere yaptıkları seyahatlerin masraflarını, Kambiyo Dairelerinden,
7. Kapıcı, aşçı, hizmetçi ve sair masraflarını İş ve İşçi Bulma Kurumundan ve komşularından,

tahkik ve tespit yoluna başvurulduğu kaydedilmiştir.

⁶³ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:19

Bunlardan başka Heyet masrafları takdirinde birtakım başka esaslara da dikkat etmekteydi. Heyet beyannamede gösterilen rakamlardan bu suretle yapılan araştırmalar ve soruşturmalar neticesinde hakikate uygun veya yakın gördüklerini aynen kabul etmiş, görmediklerini ise takdir etmişti. Takdir sırasında ailenin nüfusu başta olmak üzere yukarıda arz olunan genel esaslar öncelikle dikkate alınmıştı. Mesela, eşler ve iki çocuktan ibaret dört kişilik bir ailenin yıllık giyim masraflarının takdirinde eşler ve çocukların yaşları ve cinsiyetleri göz önünde tutularak elbiseden, şapkaaya, ayakkabıdan iç çamaşıra kadar pek çok kalemden ayrı ayrı takdir edilmişti. Bu esnada kendilerine sınıfça denk olan diğer beyan sahiplerinin verdikleri meblağlar da emsal itihaz edilmiştir⁶⁴.

Bu arada takdir yaparken heyetin önemle üzerinde durduğu bir diğer husus da milletvekillerine geçim darlığı sebebiyle 10 sene içinde 3 defa yapılan zamların gerekçesiydi. Heyet bu konuda çıkartılan 5142, 5143 6245, 6478 ve 7204 sıra sayılı kanunların gerekçelerini ve TBMM'deki görüşmeleri incelemiş, kanunların gerçekten bir ihtiyaca göre çıkartılıp çıkartılmadığı üzerinde durmuştu. Milletvekillerinin milletvekilliği haricinde bir geliri yok ise ya da az bir geliri varsa aldıkları maaşla tasarruf yapmalarının pek mümkün olmadığı kanaatine ulaşmışlardı. Takdir yapılırken bu durum dikkate alınmış genel itibarıyla tasarruf imkânlarının darlığının yanında kıyafet, Avrupa seyahati gibi kalemlere önemli masraflar yaptıkları göz önünde tutularak masraflarının tespitinde kanuni gelirlerinin üstünde takdir etme yolu tercih edilmişti.

Heyetin dikkat ettiği diğer bir husus ise mobilya konusuydu. Masraf Bildirimine Mahsus Beyannamede masraflar kısmında mobilya harcamaları için bir kalem ayrılmamıştı. Bunu dikkate alan Heyet şahsın sosyal konumunu da göz önünde tutarak 10 yıllık bir zaman diliminde bahse konu eşyaların eskime, yıpranma ve yenilenme masrafları için de takdir yolunu tutmuştur⁶⁵.

1959 takvim yılının masraf takdirinde dayanılan delil ve verilerin elde edilmesindeki kolaylık sebebiyle genel takdirde esas alınmıştı. Bu

⁶⁴ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:20-21

⁶⁵ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:21

şekilde mümkün olabildiği kadar objektif tespitler yapmaya gayret edilmişti. Yine, 1959 yılı için takdir edilen masraf grupları Ticaret Bakanlığınca hazırlanmış olan geçinme endekslerindeki seyre denk olacak şekilde diğer senelere dağıtılmıştı. Şöyle ki; 1959 yılı için 12.000 TL takdir edilen giyim masraflarının 1951 yılına isabet eden miktarı 5.800 TL olarak hesaplanmıştır. Böylece diğer senelere ait masraf gruplarının gerçeğe yakın bir şekilde tespiti sağlanmıştı.

Tüm bunlardan sonra gelir ve servet tespitini yapan heyet Kırdar'ın bu 10 sene zarfındaki servetinin 644.882 TL, gelirlerinin ise 961.722 TL⁶⁶ olduğunu raporlarına kaydetmişti. Heyet masraf takdiline girişmeden önce beyan edilen 474.750 TL masrafın tahmini olduğunu ifade etmiş⁶⁷, yukarıda sayılan maddi delil ve veriler ışığında masrafları 522.940 TL olarak takdir etmişti. Ayrıca, heyet tarafından Masraf Bildirimine Mahsus Beyanname yeniden hazırlanarak raporun sonuna eklenmişti. Bu raporu çalışmamızın sonunda Ek.1 kısmında bulabilirsiniz.

Beyan ile takdir arasındaki 78.190 TL'lik bu farkın nedeni ise raporda ayrıca izah edilmişti. Sanığın bakmakla yükümlü olduğu şahısların adedi, sosyal durumu ve alışkanlıklarıyla nakil vasıtası, eğlence, mobilya ve mefruşat masraflarında yapılan farklı takdirlerin bunda etkili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca cüzi bir miktarda da olsa diğer masraf gruplarında da takdir yoluyla artışa gidildiği raporda vurgulanmıştır.

Safiye Osman, Arif Durmuş, İsmet Unkan, Erdoğan Nirun ve Hüsamettin Hamamcı imzalı raporun sonuç kısmında sanığın beyanı ve heyetin takdiri sonucunda masraflar yekunu olarak 522.940 TL tespit edildiği kaydedilmişti⁶⁸.

Bilirkişi heyetinin raporunda verilen masraf tutarını da raporuna ekleyen Orçun, Kırdar'ın bu süreden önce borçlandığı ve bu dönemde ödediği borç miktarı olarak da T. Emlak Bankasına olan 15.000 TL'yi raporuna kaydetmiştir.

⁶⁶ Heyet raporunda sehven 962.722 TL geçmektedir. Verilen rakamlar toplandığında bunun yanlış hesaplama ya da dikkatsizlik sonucu yazıldığı görülmüştür.

⁶⁷ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:22

⁶⁸ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:23

Raporun sonuç kısmında yukarıda detaylarına yer verdiği servet, gelir ve masraf kalemlerini alt alta sıraladıktan sonra 716.323 TL serveti bulunduğu, borçlar yekûnunun 71.441 TL olduğu, 27 Mayıs 1960 tarihinde elinde mevcut servetinin 644.882 TL toplam gelirlerinin ise 961.722 TL olduğu tespit edilmiştir. Bilahare 423.782 TL'nin tasarruf edilebilecek net miktar olduğu raporda belirtilmiş, 221.100TL'nin kaynağının belirlenemediği kayda geçmiştir⁶⁹.

Başkanlığını Hakkı Kamil Beşe'nin yaptığı, Sırrı Kalayoğlu ve Adil Yücefer'in üye sıfatıyla ve Neyran Çelikel'in zabıt olarak yer aldığı Yüksek Soruşturma 1 Nolu Kurulu her iki raporla varılan neticeyi uygun ve isabetli gördüğünü kaydetmiştir. Rapor üst yazısının devamında 14 Mayıs 1950 – 27 Mayıs 1960 tarihleri arasında Lütfi Kırdar'ın 221.100 TL'yi gayrimeşru şekilde elde ettiğinin tespit edildiğini Yüksek Soruşturma Kurulu Başkanlığına tüm rapor ve ekleriyle beraber 26 Kasım 1960 tarihinde teslim etmişti⁷⁰.

27 Kasım 1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulu'nun 245/215 sayılı kararname ile dava Yüksek Adalet Divanı'na tevdi edilmiş, 10 yıl içinde haksız olarak elde edildiği iddia edilen 221.100 TL'in müsaderesi talep edilmişti. Divan 30 Nisan 1962'de konuyu görüşmek için toplanmıştır. Resmi Gazetenin 25 Nisan 1962 gün ve 11091 sayılı nüshasında yayınlanarak aynı tarihte yürürlüğe giren “Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri” hakkındaki 44 sayılı kanunun geçici 7. maddesinin 6 numaralı bendinin 2. fıkrasında “Gayrimeşru iktisap dosyalarının 22 Aralık 1960 gün ve 170 sayılı kanunun 1. maddesi gereğince kanuni merciine devrolunacağı” hükmünün gereğini yerine getiren Divan dava dosyasını Ağır Ceza Mahkemesine göndermiştir⁷¹.

Davanın babasının ölümünden sonra kendisine intikal ettirildiğini ifade eden Erdem Kırdar davanın esas sebebinin bankadaki kasada bulunan ve beyanı unutulmuş 125.000 TL değer biçilen broş olduğunu

⁶⁹ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:16-17

⁷⁰ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:4-6.

⁷¹ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:2-3.

ifade etmektedir⁷². Bilahare 1940 yılına ait bir fotoğrafla bahse konu broşun dava tarihinden önce var olduğunun anlaşılmasıyla davanın beraatla sonuçlandığını ifade etmiştir⁷³.

Darbe dönemlerine has bir durum olan devrik iktidar mensuplarının ve akrabalarının mahkûm edilmesini sağlamak için dava üretme anlayışının bir örneği olarak karşımıza çıkan gayrimeşru iktisap davası darbe şartlarının geçmesi ve normalleşmenin etkisiyle beraatla sonuçlanmıştı. Ancak adalet sistemimize vurduğu darbenin ve bıraktığı olumsuz etkilerin kolayca ortadan kalktığını ifade etmek pek mümkün görülmemektedir. Her fırsatta Atatürkçülüğü diline dolayan buna rağmen adalet mülkün temelidir anlayışını rafa kaldıran darbecilerin bu uygulamaları tarihe kara bir leke olarak kaydedilmiştir.

Kaynakça

Arşiv:

BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:2-25.

BCA, Fon Kodu:030.11.1, Yer Kodu:156.29.15, Belge No:3.

Resmi Yayınlar:

TBMM Albümü (1920-2010), İkinci Cilt 1950-1980, 2. Baskı, Ankara 2010.

TBMM, Millet Meclisi Üyesine Mahsus Zat ve Sicil Dosyası, Dönem X.

Gazeteler:

Milliyet

Tetkik Eserler ve Raporlar:

AYDEMİR, Şevket Süreyya, İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali, Remzi Kitabevi, 7. Baskı, İstanbul 1999.

BAŞGİL, Ali Fuad, 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri, Çev. M. Ali Sebük-İ. Hakkı Akın, İstanbul 1966.

⁷² Elimizdeki bilirkişi raporlarında buna dair bir kayda rastlanmamıştır.

⁷³ Şen, **a.g.e.**, s. 127-128.

- BİBEROĞLU, M. Kemal, **Yassıada Kararları ve Tahkikat Komisyonunun Bilinmeyen Gerçekleri**, Demokratlar Kulübü Yayınları No:10, Ankara 1996.
- ERASLAN, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2014.
- ERER, Haydar Fevzi, **Darbenin Ellinci Yılında Tekin Erer’den Yassıada ve Sonrası**, İstanbul 2010.
- İstanbul İl ve Belediyesi 8 Yılda Neler Yaptı? 1936-1946**, İstanbul Belediye Matbaası 1946,
- NASKALİ, Emine Gürsoy, **Yassıada Duruşmaları Anayasa Davası Toplu Savunması**, Kitabevi, İstanbul 2013.
- ŞEN, Erdal, **Yassıada’nın Sessiz Tanıkları**, 8. Basım, İstanbul 2011.
- TOPRAK, Zafer, “Lütfi Kırdar,” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 4, 1994.
- TUNÇAY, Mete, “**Siyasal Tarih (1950-1960), Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.
- TURGUT, Hulusi, **Yassıada’da Yaptırılmayan Savunmalar**, Doğan Kitap, 3. Baskı, İstanbul 2007.
- YAZICI, Serap, **Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri**, Yetkin Yayınları, Ankara 1997.

YASSIADA MAHKEMELERİNDE DEMOKRAT PARTİ SAĞLIK
BAKANI LÜTFİ KIRDAR HAKKINDA AÇILAN GAYRİMEŞRU
SERVET İKTİSABI DAVASI

903

EKLER:

EK.1⁷⁴

Masraf Bildirimine Mahsus Beyanname

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
GEMERLİ YOLU 483101

Beyanname sahibinin adı ve soyadı : **Lütfi Kırdar**
Mesleği : **Doğtor - İktisadi Sağlık Veziri**
Daimi adresi : **İstanbul - Nispetiye Sokakı No. 12/6**

Beyanname sahibinin profesyonel adı, unvanı, kademe ve maaş durumu :
Kendisi bulunduğu şahısların adları ve haraket dereceleri :
Özel : Kayırmacı Kırdar
Özel : İhtisari Kırdar (1977. y. kadar)

DIKKAT

- 1- Bu beyanname 14.03.1960 ile 27.03.1960 tarihleri arasında şahısların, eşinin, çocuklarının ve geyimleriyle şahısların bulduğumuz veya geyimleriyle şahısların bulduğumuz maddeler her hangi bir mülkiyete ile geyimlerini temin ettiği şahıslar için hazırlanmıştır. Bu şahısların adları beyanname sahibinin adıyla eşittir.
- 2- Masrafların tahakkuk ettiği tutarın tamamı (harakata) emsalir dahi içinde ilgili şahısların yanındadır.
- 3- Beyanname ayrıntılı ve mütelağınla doldurulacak ve teslim olacaktır.

MASRAFLAR BEYAN TABLOSU

Sıra No	Masraf Nov'i	Masraf Hakkında İzahat	Yıllar ve Masraf Tutarları (T. L.)												1960 (10 aydır)	Yekûn		
			1960 (7 aydır)	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970					
1	Ölümün kırkırı	Harcama ve masrafları	1.750	3.000	3.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	56.450
2	Tıbbi tedavi v. s. masrafları	İlaçlar, bavyera, ot, tıbbi v. s. gibi her nevi masrafları	700	1.500	1.500	1.600	1.800	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	2.000	20.770
3	Morfiyik masrafları	Her türlü iyileşme ve iyileşme tedavileri	4.200	7.400	8.000	9.500	9.000	10.500	12.500	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	15.000	118.400
4	Harcama masrafları	Kıyafet, makyaj, sefere, orta hizmetlik, otel, mübadele ve sair hizmetlere verilen ücretler.	4.200	5.600	4.000	5.000	5.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	6.000	51.700
5	Giyim masrafları	Giyim ve kıyafet ile ilgili her türlü masrafları.	5.000	6.000	4.500	5.000	6.500	8.000	8.000	7.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	8.000	71.000
6	Neşriyat masrafları	Hissesi, mütalaka, deneme, maddesi, kofra ve benzeri kâğıt ve diğer neşriyatlar için yapılan her türlü masrafları. Ünvanı nakli v. s. masrafları dahil.	515	875	900	950	1.045	1.200	1.350	1.350	1.500	1.500	1.700	2.100	2.100	2.100	2.100	13.095
7	Takvim masrafları	Yıllık takvim ve diğer takvimde şahısların şahısları için yapılan otel, otel, yemek ve diğer masrafları gibi her türlü tabii masrafları	200	400	400	450	450	450	450	450	450	450	450	450	450	450	450	9.000
8	Kıyafet masrafları	Kıyafet, dergi, giyim, roman vesaire için yapılan masrafları.	200	400	400	450	450	450	450	450	450	450	450	450	450	450	450	5.100

⁷⁴ BCA, Fon Kodu:010.09, Yer Kodu:262.803.8, Belge No:24-25.

Darbe Mağduru Bir Genelkurmay Başkanı: ORGENERAL MUSTAFA RÜŞTÜ ERDELHUN

Hamit PEHLİVANLI*



ÖZET

27 Mayıs Askeri Darbesi 1960'da iktidardaki meşru hükümete karşı yapılmış gayrimeşru bir harekettir. Belgeler incelendiğinde yapıldığı günden sonuna kadar hukuk dışı davranılmış ve kurulan mahkemede yargılama peşin hükümlerle olmuştur. Dolayısıyla Yassıada Mahkemeleri Türk ve dünya hukuk tarihi açısından yüz karasıdır. Savunulacak hiçbir tarafı yoktur. Devrin Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun de haksız yere yargılanmış ve emsaline rastlanmayan bir şekilde idama mahkûm edilmiştir. Mahkemede ortaya koyduğu belgeler dikkate alınmamıştır. Sadece haksız mal edinme iddiasından beraat etmiştir. Mahkeme heyeti ortaya konulan deliller karşısında çaresiz, istemeyerek de olsa bu konuda suçsuzluğuna hükmetmiştir. Rüştü Erdelhun 1950-1960 arası mal varlığının tek tek hesabını vermiştir. Menkul, gayrimenkul bütün varlığının tek tek listesini çıkarmış ve bunların kaynaklarını göstermiştir. Harcırahından arttırdığı meblağı kuruşu kuruşuna ispat etmiştir. Hatta aldığı küçük hediyelerin dahi kaynağını şahitlerle, belgelerle ortaya koymuştur. Örneğin İran Şahı'nın, Afgan Genelkurmay Başkanının hediye ettiği seccadelerin delillerini mahkemeye sunmuştur. İstanbul ve Ankara olaylarından dolayı yapılan suçlamalara kanun ve yönetmeliklere dayalı olarak tek tek cevap vermiş ve kendisini savunmuştur. Ancak ortaya konulan kesin ve açık delillere rağmen kendini mahkûm olmaktan kurtaramamıştır. Mahkeme heyetinin peşin hükümlü olduğunu gösteren iddialardan biri de *dikta rejiminin kurulmasına destek olmak* suçlamasıdır. Dikta rejimi kime göre, hangi anlayışa göre kurulmuştur. Rüştü Erdelhun hangi uygulamalarıyla dikta rejiminin kurulmasına yardım etmiştir? Bütün bu iddialar

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

afaki, göreceli ve ispatı mümkün olmayan iddialardır. Genelkurmay Başkanı olarak anayasal çerçevede kalmaya azami derece de gayret göstermesi mahkemece suçlanmasına sebep olmuştur. Rüştü Erdelhun'un kabahati, kanunlar doğrultusunda bağlı olduğu hükümete itaat etmesi ve siyasi otoritenin verdiği emirleri yerine getirmesidir. Rüştü Erdelhun Amerikan yanlısı olmakla suçlanmaktadır. Ancak bugün darbecilerin oluşturduğu Milli Birlik Komitesinde görev alanların hemen hepsinin Amerikan askeri kurumlarında eğitim almış subaylar oldukları bilinmektedir. Amerika'ya teslim olmakla suçladıkları ve devirdikleri hükümeti kimin istemediği ve cuntacıları desteklediği artık bilinmektedir. Bu bakımdan 27 Mayıs'ta gerçekleştirilen hareket, dış güçler tarafından organize edilen ve yerli işbirlikçiler tarafından gerçekleştirilen bir ihtilal değil, askeri bir darbedir. Rüştü Erdelhun Paşada bu darbenin masum bir mağdurudur. Darbeciler, halk nezdinde mahkûm olurken, haksızlığa uğrayan devrin siyasi iktidarı ile Genelkurmay Başkanının ise suçsuzluğu ve haklılığı tescil edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Rüştü Erdelhun, 27 Mayıs Askeri Darbesi, Askeri Cunta, Cemal Gürsel, Adnan Menderes, Celal Bayar, Yassıada, İmralı Adası, Milli Birlik Komitesi.

A COUP VICTIM CHIEF OF GENERAL STAFF: GENERAL MUSTAFA RÜŞTÜ ERDELHUN

ABSTRACT

The May 27 Military Coup is an illegitimate move against the ruling legitimate government in 1960. When the documents were examined, they were treated unlawfully until the end of the day that they were done, and proceedings were made in advance. Therefore, the Yassıada Courts are disgrace in terms of the Turkish and the World Law History. There is nothing to be defended. Rüştü Erdelhun, Chief of General Staff of the time was also tried unjustly and sentenced to execution in an unprecedented manner. Documents that were put on the court were not taken into consideration. He was acquitted only of the alleged unfair property acquisition. The court ruled that the case was desperate or unintentional in the face of the evidences revealed. Rüştü Erdelhun gave the individual account of the property between 1950 and 1960. He has issued an individual list of all assets of the movable or immovable property and showed them their sources. He has proved that the amount he has increased from his spending is worth a fortune. Even the small gifts he has received have documented the origin of the source with witnesses. For instance, he submitted the evidences of the scatters to the court which the Iranian Shah and the Afghan Chief of General Staff presented. He responded and defended himself individually based on the criminal laws and regulations made in connection with the events of Istanbul and Ankara. However, despite the clear and clear evidence presented, he has not recovered from being convicted. One of the allegations that the tribunal was convicted in advance was the charge of “*supporting the establishment of the dictatorial regime.*” Dictatorial regime is established according to whom, according to which approach? What practices did Rüştü Erdelhun help with the establishment of the dictatorship? All these assertions are indisputable, relative and unspiritual. His utmost effort to stay in the constitutional framework as the Chief of General Staff, caused to be accused by the court. Rüştü Erdelhun's fault is to obey the ruling party in line with the laws and fulfill the orders given by the political authority. Rüştü Erdelhun is accused of being pro-American. However, today it is known that almost all of the members of the National Unity

Committee formed by the coup d'état are officers trained at American military institutions. Anymore it is now known who does not want the government that they accused with resigning to the USA and overthrew, and who supported the pro-junta people. In this respect, the movement on May 27th is not a revolution organized by foreign forces and carried out by domestic collaborators but a military coup. In this respect, the movement on May 27th is not a revolution organized by foreign forces and carried out by domestic collaborators but a military coup. Rüştü Erdelhun Pasha is also an innocent victim of this coup. While the Coups were convicted by the people, the political power of the devolved prime minister, who was subjected to injustice, and the right of innocence and rightness of the Chief of General Staff were registered.

Key Words: Mustafa Rüştü Erdelhun, the May 27 Military Coup, Military Junta, Cemal Gürsel, Adnan Menderes, Celal Bayar, Yassıada, İmralı Island, National Unity Committee.

GİRİŞ

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi, Türkiye Cumhuriyeti kurulduktan sonra uzunca bir süre ordunun siyasi otoritenin emrinde çalıştıktan sonra sessizliğini bozduğu bir hadisedir. 1923'te Cumhuriyetin ilânından sonra ordu, şartlar gereği siyasi otoriteye itaatkâr bir davranış sergilemiştir. Bunun tarihi ve pratik bazı sebepleri vardır. Birinci olarak İstiklal Harbi'nin başkumandanı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olarak Mustafa Kemal Paşa faktörü önemlidir. 1923'ten 1938'de ölümüne kadar silahlı kuvvetler, Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e karşı itaatkâr davranmıştır. Bu süre zarfında diğer bir önemli faktör Mareşal Fevzi Çakmak'tır. Aynı şekilde Mustafa Kemal ile birlikte İstiklâl Harbi süresince Genelkurmay Başkanlığı makamında Fevzi Çakmak bulunmuştur. Ordunun en küçük rütbelisinden en yükseğine kadar -istisnalar olmakla beraber- personelin şahsına saygı duyduğu önemli askerî bir liderdir. Üçüncü önemli faktör ise yine İstiklâl Harbi'nde Batı Cephesi Komutanlığı yapmış ve Cumhuriyetin ilânından sonra 1937'ye kadar kısa aralıklar olmakla beraber başbakanlık makamında bulunan İsmet İnönü'dür. Bu üç önemli şahsın ordu üzerindeki maddî manevî etkisi, şahıslarına duyulan saygı ve sevgi silahlı kuvvetlerin siyasi otoriteye bağlılığını etkileyen en önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca ordu, kolordu ve aşağıya doğru sıralı askerî birlik komutanlarının hemen tamamı da İstiklal Harbi'ne çeşitli seviyelerde katılmış komutanlardır. Dolayısıyla bunların da yukarıda saydığımız şahısların emrinde ve mesai arkadaşı olarak çalışmış olmaları ve onlara bağlılıkları diğer önemli faktörlerdendir. Atatürk'ün ölümünden sonra çok partili siyasi hayata geçinceye kadar Fevzi Çakmak, Genelkurmay Başkanlığı yapmış ve otoritesi devam etmiştir. Fevzi Paşa'nın en önemli özelliklerinden biri şüphesiz siyasi otoriteye bağlı oluşudur. Aynı şekilde İsmet Paşa da 1938'den itibaren Cumhurbaşkanı olarak 1950 yılına kadar ülkeyi yöneten siyasi otoritenin başıdır. Bazı istisnaî durumlar olsa da 1923 ile 1950 arası ordu, İstiklal Harbi'nin kumandanlarının sivil hayata geçerek ülkeyi yönetmelerinden dolayı sivil otoriteye bağlılıkta kusur etmemiştir.¹

1946'dan sonra çok partili hayata geçiş ve 1950'de Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle durum değişmeye başlamıştır. 1923'ten

¹ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 5-6.

1950'ye kadar silahlı kuvvetler, sivil hayata geçmiş de olsalar şimdiki siyasilere kumandanları gözüyle baktıkları için itaat ve bağlılıkta sorun çıkarmamışlardır. 1950 sonrası siyasî otoriteyi temsil edenlerle ordunun ilişkisinin ne yöne gideceği kestirilememiştir. Yetkililerin orduyla ilişkilerini ayarlamakta sıkıntı çektikleri anlaşılmaktadır. Askerlerde eski yöneticiler gibi davranılmasını beklemektedirler. Bu birbirini anlayamama gizliden gizliye bir sürtüşmenin başlangıcı sayılabilir. Diğer bir husus, demokrasi kültürünün eğitim yoluyla verilmemiş olması, demokrasimizin mazisinin çok yeni olması sivil-asker ilişkilerinin ayarlanmasında yetersiz kalmıştır denilebilir. Maddi imkânsızlıklar, ülkenin içinde bulunduğu yoksulluk ve bunun askerleri doğrudan etkilemesi gibi hususlar askerle sivil otoritenin arasına soğukluk girmesine sebep olmuştur. O zamanki üst düzey komutanların siyasi otoriteye gösterdiği itaat, en azından itaatsizlik yapmaması bir kısım askerleri olumsuz etkilemiştir. Üst düzey bazı komutanların siyasi otoriteye bağlılığı bir kısım subaylar arasında bambaşka bir şekilde değerlendirilmektedir. Bazı subaylar bu ilişkiye şöyle bakmaktadır: *Milli Savunma Bakanlarının paltosunu, havlusunu tutacak kadar mevkiini ve şahsiyetini unutan kumandanlar, bu dalkavukları terfi ettirecek ve bunlara Türk Ordusunu ve memleket savunmasını emanet edecek derecede sorumluluk duygusundan uzaklaşmış bakanlar görülmektedir.*² Orhan Erkanlı açık olarak bir isim ifade etmemekle birlikte o zamanki Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'u kast ettiği açıktır.

Bazı hatıralardan anlaşıldığına göre genelkurmay başkanıyla ordu arasındaki sürtüşmeler darbe öncesi had safhaya çıkmış gibi gözükmektedir. Öyleki kuvvet komutanı tayinlerle ilgili tasarrufuna Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un karışmasına kızgınlığını ast rütbeli subaylarla rahatça paylaşmakta ve üst komutanlığı açık bir şekilde tenkit edebilmektedir. Burada yadırganan düşüncelerini küçük rütbeli subaylarla paylaşmaktan çekinmeyerek bir bakıma pervasızlık göstermesidir. Cemal Gürsel Kara Kuvvetleri Komutanı olarak çalışmak istemediği bir generali şarka tayin ettirmek istemiş ve Genelkurmay Başkanı buna karşı çıkmıştır. Durumdan Albay Osman Köksal tarafından haberdar edilen Gürsel, yanındaki diğer küçük rütbelilerin yanında

² Erkanlı, a.g.e., s. 9.

sert bir şekilde *Ne demek? Genelkurmay Başkanının benim takdir haklarına müdahaleye yetkisi var mı? Çabuk, Sayın Cevdet Sunay'ı bul bana.*³ Daha sonra telefonda karşısındaki Cevdet Sunay'a şunları söylüyor: *Ben bir subayı Şark'a göndermek lüzumunu duymuştum. Hâlbuki Erdelhun, tayini önlemek istiyormuş. Siz kendisine tarafımdan söyleyiniz, lütfen, benim tasarruf haklarına müdahale buyurmasın. Yarın her subay, benim karşıma hakkındaki emrimi bozdurmuş olarak dikilirse, ben kumandanlık görevimi nasıl yürütebilirim?*⁴ Gürsel'in bu tavrı etkili olmuş ve gelen haberde durumun istediği gibi olduğu iletilmiştir. Gürsel, bir albayla ordu evinde içkisini içerken de kızgınlığını açığa vurmaya devam etmiştir. Bu sefer doğrudan Genelkurmay Başkanını eleştirmeye ve onun siyasi iktidarla ilişkisini sorgulamaya başlamıştır. Albay Tarık Güray'a söyledikleri ordu mensupları arasındaki ilişkileri, güvensizliği ve askerinin sivil iktidara bakışını göstermesi bakımından da manidardır. Tenkitlerine şöyle devam etmektedir: *Neydi o Erdelhun'un müdahalesi. O eskiden başkalarının yetkilerine son derece saygılı bir askerdirdi. Şimdi iktidara ispiyonculuk eden o subayı ne diye korumak istiyordu? Yoksa o artık, silah arkadaşlarının sevgisinden ve itimadından çok Menderes'in teveccüh ve iltifatlarına mı güveniyordu? ...Hayır, bu işler böyle yürümez. Ordu, iktidarın gardırobu değildir. Bir şeyler yapmak lazım geliyor artık.*⁵ Bu sözler açık bir şekilde silahlı kuvvetler içinde emir komuta zincirinin bozulmaya ve subaylar arasında güvensizliğin başladığının göstergesidir. Kuvvet komutanı, bağlı olduğu Genelkurmay Başkanını astları arasında rahat bir şekilde tenkit edebiliyor ve onu kararından vazgeçirdiğini anladığında da bir galibiyet duygusuna kapıldığı sözlerinden anlaşılmaktadır. Diğer taraftan tayinini çıkarmak istediği subayı da mesleki gereklilik, yetersizlik gibi meselelerden dolayı Şark'a göndermek istemiyor. Siyasi iktidarla ilişkisini doğru bulmayarak o subayı ispiyonculukla suçlamaktadır. Askerinin siyasi otoriteye güvensiz ve küçümseyici bakışını göstermesi bakımından da anlamlıdır. Genelkurmay Başkanını da silah arkadaşlarının itimadından çok Başbakan Menderes'in güvenini kazanmaya çalışmakla suçlamaktadır. Silahlı Kuvvetler mensuplarının kendi aralarındaki dayanışma ve itimadı, anayasal olarak ülkedeki üç kuvvetten biri olan yürütmenin başı Başbakanın itimadını kazanmaktan daha kıymetli

³ Tarık Güray, **Bir İktidar Yargılanıyor**, Cem yay., İstanbul 1971, s. 25.

⁴ Güray, a.g.e., s. 25

⁵ Güray, a.g.e., s. 26.

görmektedir. Dolayısıyla siyasi otoriteyi küçümser bir tavır açıkça hissedilmektedir. Yani anayasal olarak yürütmenin emrinde olan bir kurumun mensubu olarak kendilerini başbakanla kıyaslamakta ve hatta ondan daha üstte görmektedir. Konuşmasının sonunda söyledikleri ise daha da manidardır. Gürsel'e göre ordu, iktidarın ihtiyaç duyduğu zaman kullanacağı bir unsur değildir. Yani siyasi otoritenin emirlerinden, isteklerinden çok kendi iç dengelerini ve isteklerini dikkate almayı tercih etmektedir. Bu arızalı bakış, nitekim orduyu darbe yapmaya sürüklemiş ve ülkeyi çok tehlikeli bir mecraya sokmuştur. Özellikle Rüştü Erdelhun'e karşı darbeciler arasında bir kızgınlık olduğu görülmektedir. Bunun sebebi de hükümetle ilişkilerinde kanunlara uygun olarak hareket etmiş olmasıdır. Erdelhun Yassıada'ya getirildikten sonra Tarık Güray'ın hatıralarında naklettiği bir olay önemlidir. Anlatılana göre Erdelhun niçin ihtilal yapılacağını kendisine bildirmediklerini sorunca, *Orgeneralim bir ihtilal olacağını biz haber verdik ama siz kulak asmadınız* cevabını verdikten sonra sanki darbe meşru imiş gibi bir toplantı sırasında subayların tepkilerine işaret etmekte siz anlamadınız demeye getirmektedir. Genelkurmay Başkanının bu toplantıdaki tutumunu şöyle tenkit etmektedir: *Siz, salondakilere açık tehditler savurarak, iktidara itaat tavsiyelerinde bulunurken, bütün subaylar, sandalyelerini gıcırdata gıcırdata ve öksüre aksıra sizin sözlerinizi kesmediler mi?.. Herhalde hatırlamış olacaksınız, O hareketler ordunun size fülî ihbarları olmuştu. Fakat siz o açık ihbara kulaklarınızı tıkadıktan başka, tabancanızı elinize alıp bizlere gözdağı vermeye kalkışarak iktidara karşı çıkacak her asker, ilk kurşunu benden yiyecektir kabilinden laflar ettiniz. Sonra da herhalde mükâfatlandırılacağınızı umduğunuz için banda aldırılmış olduğunuz o sözlerinizi, efendilerinize bir an evvel dinletmek için hemen Çankaya'ya koştunuz.*⁶ Bu konuşma gerçekten ikili arasında geçmişse elbette eşit şartlarda olmayan bir konuşmadır. Darbe sonrası tutuklanarak hapsedilmiş bir Genelkurmay Başkanı ile birden eline yetki verilmiş küçük rütbeli bir subayın zafer sarhoşluğuyla Genelkurmay Başkanı olan bir zata karşı pervasızcave küstahça yapılmış bir konuşmadır. Ayrıca muhtevası bakımından da yanlışlarla doludur. Her şeyden evvel darbe meşru ve hukuki bir davranış değildir. Sıkılmadan, dolaylı yollardan

⁶ Güray, a.g.e., s. 69-70.

koydukları tepkilerinin sabık Genelkurmay Başkanı tarafından anlaşılmadığını, dolayısıyla suçlu olduğunu söylüyor. Hâlbuki salonda bulunanlar disiplinsizlik, hatta isyan etmişlerdir. Bunun savunulabilir bir tarafı da yoktur. Diğer taraftan Genelkurmay Başkanı siyasi otoriteye itaat etmelerini söylediği için de ona kızmaktadır. Genelkurmay Başkanı ne tavsiye edecekti? Anayasal bir kurum olan hükûmete itaat etmeyin, Başbakana, Cumhurbaşkanına isyan edin mi diyecekti? Bazı şahsi olaylara, davranışlara kızarak isyankârlık ve itaatsizliklerini meşru gösterme gayretlerinin tasvip edilecek bir tarafı olmadığı gayet açıktır. Yine siyasi otoriteye bakıştaki çarpıklığı gösterecek bir söz de, *Mükâfatlandırılacağımı umduğunuz için banda aldırılmış olduğunuz o sözlerinizi, efendilerinize bir an evvel dinletmek için hemen Çankaya'ya koştunuz* cümleleridir. Kanuni çerçevede kalmayı, anayasal kurum olarak ülkeyi yöneten hükûmete bağlı olmayı kabul etmeyen bu sözler aynı zamanda aşağılayıcıdır da. *Efendilerinize* sözüyle, Genelkurmay Başkanını hükûmete itaat ettiği için aşağılamakta ve onu köleye benzetmektedir. Asıl yadırganacak tavır, albayın itaatsiz ve kanunlara aykırı tavrıdır. Erdelhun, kanunlara uygun ve olması gereken gibi davranmıştır. Nitekim Erdelhun Paşa günlüklerinde yukarıdaki iddiayı Başsavcı Ömer Altay Egesel'in mahkemede ortaya attığını yazmakta ve *Ne böyle bir teşebbüs vaki olmuş ne de onun tahayyül ettiği hususlar aklımdan geçmiştir* diye kabul etmemektedir. Paşa, günlüklerinde haksız yere hakkında karar verenlerin akıbetlerine vurgu yapmaktan da kendini alamamaktadır. Bu hususta şunları yazmaktadır: *Bu haksız kararın faili askeri hâkim Rıza Tunç ile Vasfi Göksu'ya erişmiş ve her ikisi de kanserden feci bir süratle gâzâb-ı ilahiye uğramışlardır.*⁷ Tarık Güryay hatıralarında bu iftirayı herhalde mahkeme sırasında başsavcıdan duyduğu için doğrulamış gibi nakletmektedir.

Erdelhun'u aşağılayıcı cümleden olarak Tarık Güryay Erdelhun'un Amerikan subaylarına şöyle söylediğini yazıyor: *Bu memleket bizim değil, sizindir.*⁸ Bu sözlerle Erdelhun'u Amerikancılıkla suçlayan Güryay'ın çok sevdiği, toz kondurmadığı Cemal Gürsel başta olmak

⁷ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, **50 Yıllık Sır, Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un 27 Mayıs Cuntasını Deşifre Eden Günlükleri**, İstanbul 2012, s. 211.

⁸ Güryay, **a.g.e.**, s. 118.

üzere Milli Birlik Komitesi üyelerinin hemen tamamı Amerika'da eğitim almış ve Amerikancıydılar. Ancak öyle bir propaganda tezgâhı kurulmuştu ki, Menderes hükümeti ve ona bağlı olan Rüştü Erdelhun Amerika'ya bağlı ve bağımlı olmakla suçlanmış ve kamuoyunun bir kesimi buna inandırılmıştı. Bu gerçekler yıllar sonra ortaya çıkacaktı. Ancak olan olmuş, iş işten geçmişti.⁹ Yani 27 Mayıs Askeri Darbesini yapanların iddialarının aksine, Menderes ve hükümetini devirenler Amerikalılardı.¹⁰ Yine Erdelhun'u yalancılık ve söylediklerini tevil etmekle suçlamaktadır: *Hatta koskoca Genelkurmay başkanı Rüştü Erdelhun, kendi el yazısıyla verdiği, -Üçüncü Zırhlı Tugay Komutanlığına: Belediye Sarayına doğru gelen bayraklı kafıleye tanklarla taarruz edinizkumandası okunduğu zaman bundaki taarruz kelimesi dağıtın anlamına kullanılmıştır der.*¹¹

Ancak bu dedikodu ve küskünlük, kızgınlık duygusu giderek yaygınlaşmaktadır. Hâlbuki Rüştü Erdelhun öz geçmişi incelendiğinde bu makama hak ederek gelmiş İstiklal Harbi'nin küçük rütbeli bir gazisi olup şimdi de Orgeneral ve Genelkurmay Başkanıdır. Orduyu siyasetten uzak tutmak için de elinden geleni yaptığı bilinmekte ve Yasıada mahkemelerindeki savunmalarında da bunu ispatlayacak deliller sunabilmiştir.

MUSTAFA RÜŞTÜ ERDELHUN KİMDİR?

Türk Ordusunda Genelkurmay Başkanlığı makamına kadar yükselbilmiş Mustafa Rüştü Erdelhun'un hayat serüveninden kısaca bahsetmek yerinde olacaktır. Rüştü Erdelhun'un babası Yakup Kamil Beydir. Annesi Fatma Hanımdır. 1310 (1894) yılında doğmuştur.¹² Vasfiye Hanımla evlidir. Çocuğu olmamıştır. Rüştü Erdelhun 1914'te (330 B-10 Top) Harp Okulundan teğmen rütbesiyle topçu subayı olarak mezun olmuştur. Birinci Dünya ve İstiklal Harbine katılmıştır. Kafkas Cephesi'nde 47. Tümen Batarya Komutanı olarak çalışmış ve fedakârlığı ve yaralanması dikkate alınarak fevkaladeden üsteğmen-

⁹Talat Aydemir, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul 1968, s. 24 v.d.; Çetin Yetkin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ankara 1995, s. 31, 32, 33.

¹⁰Yetkin, **a.g.e.**, s. 53, 54.

¹¹Güryay, **a.g.e.**, s. 149-150.

¹²**Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)**, 030.11.1.307.30.14.

liğe terfi ettirilmiştir. İstiklal Savaşı'nda fedakârlığına binaen takdirname almıştır.¹³ Afyon ve İzmir muharebelerinde yine takdirname almıştır. 1926'da Harp Akademisini birincilikle bitirmiştir. Binbaşı rütbesiyle Harp Akademisinde öğretmenlik yapmıştır. Muhtelif kıta ve komutanlıkların kurmay hizmetlerinde görevlendirilmiştir. Tokyo ve Londra Ataşemiliterliklerinde bulunmuştur. Tokyo'da Uzak Doğu Birleşmiş Milletler Kumandanlığı Türk İrtibat Heyeti Başkanlığı yapmıştır. Washington'da, Londra'da ve Cenevre'de muhtelif askeri konferanslara katılmıştır. 1955, 1956'da Paris NATO Konferansına başkan olarak katılmıştır. Genelkurmay Başkanı olduktan sonra da ek görev olarak Paris'te NATO Konferansına başkanlık yapmıştır. Harp ve İstiklal Madalyası sahibidir. Beşinci Dereceden Mecidiye Nişanı, Alman Demirsalip Nişanı, Amerika Kore Altın Madalyası, Yunan George Madalyası, İran Hümayun Madalyası, İtalyan Meziyet Madalyasına sahiptir. Orduda 50 seneye yakın (48 sene 10 ay) hizmette bulunmuştur. Altı (6) dil (İngilizce, Fransızca, Japonca, Arapça, Rusça, Almanca) bilmektedir.¹⁴ Cumhurbaşkanı İsmet İnönü imzalı 16 Kasım 1946 tarihli kararnameyle 15. Tümende tugay komutanı olan Tuğg. Rüştü Erdelhun (330-10) (1914-10) Genelkurmay Eğitim yarbaşkanlığına vekâleten atanmıştır.¹⁵ 8 Temmuz 1948 tarihli Milli Savunma Bakanı imzalı, Başbakanlığa arz edilen yazıda 9 Tuğgeneralin Tümgeneralliğe terfileri teklif edilmiştir.¹⁶ Bunlar arasında birinci sırada teklif edilen Genelkurmay Eğitim Yarbaşkanı Vekili Tuğgeneral Rüştü Erdelhun'dur.¹⁷ Teklif 10 Temmuz 1948 tarihinde 21858 numaralı kararnameyle Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmıştır. Tümgeneralliğe nasıpları terfi kanununun 10. Maddesine göre 30.8.1947'den başlayarak kabul edilmiştir. Böylece bir yıl erken terfi etmiş olmaktadır.¹⁸ Cumhurbaşkanı Celal Bayar imzalı 2 Mayıs 1953 tarihli 26047 sayılı kararnameyle Milli Savunma Bakanlığı İstanbul Tetkik Kurulunda

¹³ BCA; 010.09.128.402.2-61.

¹⁴ BCA; 010.09.128.402.2-62.

¹⁵ BCA; 030.11.0.187.39.17.

¹⁶ BCA; 030.11.1.199.18.19.

¹⁷ BCA; 030.11.1.199.18.19.1.

¹⁸ BCA; 030.11.1.199.18.19.2.

(Tokyo İrtibat Heyeti Başkanı)görevli olan Korgeneral Rüştü Erdelhun, Kara Kuvvetleri Kurmay Başkanlığına tayin edilmiştir.¹⁹ 2. Ordu Müfettişi Orgeneral Rüştü Erdelhun, Bakanlar Kurulu'nun teklifi ve Cumhurbaşkanının onayıyla 1.8.1958 tarihli 4/10630 sayılı karar ile Kara Kuvvetleri Kumandanlığına tayin edilmiştir.²⁰ Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Rüştü Erdelhun kısa süre sonra 20.8.1958 tarih ve 4/10673 sayılı kararnameyle Erkan-ı Harbiye-i Umumiye reisliğine tayin edilmiştir.²¹ Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un yaş haddinden emekli olması gündeme geldiğinde uzatılması cihetine gidilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 3.7.1959 tarih ve 4/11837 sayılı kararı ve Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın onayıyla bir yıl uzatılması kararlaştırılmıştır.²² Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun 11-12 Aralık 1958 tarihlerinde Paris'te yapılacak 22. Askeri Komite toplantılarına ve 16-18 Aralık 1958 tarihinde Askeri Komite ile birlikte yapılacak Konsey toplantılarına Türkiye'yi temsilen katılmıştır.²³ Napoli'de yapılacak komutan değiştirme merasimine Milli Savunma Bakanı ile katılmasına 31.12.1958 tarihinde karar verilmiştir.²⁴ Rüştü Erdelhun 23.1.1959 tarihinde Karaçi'de yapılacak Bağdat Paketi Askeri toplantılarına Türkiye'yi temsilen katılmıştır.²⁵ 25 Kasım 1958 tarihinde Paris'te başlamış olan 21. Askeri Komite toplantısına Türkiye'yi temsilen katılması 11051 numaralı kararnameyle kararlaştırılmıştır.²⁶

¹⁹ **BCA**; 030.11.1.238.16.13. Rüştü Erdelhun 25 Nisan 1953 tarihinde Avustralya'da yapılan "I.Cihan Harbi Şehitlerini Anma Törenine" katılmıştır. (**BCA**; 030.18.1.133.71.13.)

²⁰ **BCA**; 030.18.1.149.41.10.

²¹ **BCA**; 030.18.1.150.43.12. (Rüştü Erdelhun'un Milli Savunma Bakanı ile birlikte Almanya Milli Savunma Bakanının daveti üzerine Bonn'u ziyaretine 9. 10. 1958 tarihli kararname ile izin verilmiştir. **BCA**; 030.18.1.150.51.7.)

²² **BCA**; 030.18.1.152.35.2.

²³ **BCA**; 030.18.1.151.62.5.

²⁴ **BCA**; 030.18.1.151.67.9.

²⁵ **BCA**; 030.18.1.151.71.10.

²⁶ **BCA**; 030.18.1.151.62.7; Muharrem Mazlum İskora, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Genkur. Basımevi, Ankara 1966, s. 259.

27 MAYIS 1960 ASKERİ DARBESİ VE KARŞILAŞTIĞI DURUM

Darbe Günü Uygunsuz Bir Şekilde Gözaltına Alınması ve Yapılan Teklifler

Genelkurmay Başkanı darbe sabahı yaşadıklarını şöyle anlatmaktadır: *27 Mayıs sabahı saat 03.30'da eşi hastanede olduğu için evinde yalnız olan Rüştü Erdelhun Cumhurbaşkanını Yaveri Yarbay Mustafa Tayyar'ın telefonuyla uyanır. Telefonda köşkün arkasından tank seslerinin geldiğini, tankların emniyet birliklerine mi ait olduğu sorulmaktadır. Saat 03.45'te de emir subayı Bnb. Abidin Serpil tarafından Harp Okulunun nümayişe başladığı, Genelkurmay dâhil bütün binalara Harp Okulu öğrencilerinden nöbetçi konulduğunu, Genelkurmay Başkanına ait otomobillerin çıkışına izin verilmediğini, Örfi İdare, Garnizon, Merkez ve Tümen komutanlıkları telefonlarından cevap alınmadığı şeklinde bilgilendirilir. Bunun üzerine Çankaya'ya yaver yarabaya bilgi vererek muhafız Alay Komutanı Albay Osman Köksal'a savunma tedbirleri alması için emir verilmesini bildirmiştir. Tam bu sırada saat 04.30'da Genelkurmay Başkanını tutuklamak üzere Veteriner General Burhanettin Uluç kapıya gelmiştir. Kapının zilini çaldıktan sonra telefon görüşmesi yapan Erdelhun'un biraz gecikmesi üzerine dipçikle kapıyı kırmaya başlamışlardır. Rüştü Erdelhun'ın hazırlanmış ve kapıyı açtığı sırada Uluç Paşa Harp Okulu'na gideceğini söyleyerek koluna girmek istemiştir. Erdelhun Paşa bunu kabul etmemiştir. Kapının önünde bir tank, bir Tomksav top ve makinalı tüfekle teçhiz edilmiş cipler bulunmaktadır. Bir teğmen satılmış adam diye bağırarak Tomson'u (yarı otomatik silah) Genelkurmay Başkanına çevirmiştir. General Uluç, Harp Okulu öğrencisini göstererek Dün Harbiye'de neler söylediniz? Bunu mu öldürecektiniz?²⁷ şeklinde ithamlarda bulunmuştur.*

Harp Okulu'na getirildikten sonra yapılan muamele ve yaşanan bazı olaylar da ilginçtir. Anlatılanlar Rüştü Paşa'nın yaşayış ve inançlarıyla kendisini tutuklayanların inanç dünyasını göstermesi bakımından da dikkate değer bir kıssadır. Harp Okulu'na getirildikten sonra bazı olaylarla ilgili olarak Erdelhun Paşa şöyle yazmaktadır: *Bu esnada garip bir olay yaşandı. Üzerimi arayan Veteriner General Uluç arka cebimde duran küçük bir muskayı almak istedi. Bu muskanın rahmetli validemin hatı-*

²⁷ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, a.g.e., S 205-206.

rası ve benim de maskotum (uğurum) olduğunu söyledim. General bana bakarak güldü. 'Biz sizin ne kadar hoca olduğunuzu biliriz' diyerek zorla elimdeki muskayı aldı. Ben de bunun üzerine zorla aldığı muskanın kendisini çarpacağını söyledim. General de çarpsın da görelim dedi.²⁸ Rüştü Paşa günlüklerinde yıllar önce geçen bu olaya atıfta bulunarak dini duygularını küçümseyen, darbenin güçlü generalinin başından geçen olayları şöyle hikâye etmektedir: *General Uluç, Milli Birlik Komitesi döneminde İzmir Valiliği yaptı. Ardından değerli hizmetlerinden dolayı, dönemin Cumhurbaşkanını Cemal Gürsel tarafından kontenjan senatörü seçildi. Fakat bağımsız hareketleri tutunduğu dahil 21 Mayıs 1963'ten sonra kırdı. Yine Harp Okulu öğrencilerini kıskırtmakla o zamanki hükümetin husumetini topladı. Ardından ne gariptir vefat ettiğinde cenazesi Ortaköy sirtlarında kabre taşınırken tabut devrildi ve cenaze kefenle çukurlara yuvarlandı. Bu zatın general olmasını ben şûrada desteklemiştim. O vakit Kara Kuvvetleri Komutanı olan Cemal Gürsel ben baytarları paşa yapmam diye itirazlarda bulunmuştu. Ben ise Veteriner Okulu profesörü ve kürsü sahibi ilim adamlarını ve veterinerleri himaye ederek uzunca zaman orduda kalmaları için tefriklerini (başarılarını) istemiştim.²⁹ Gerçekten manidar olaylar. Paşa, iyilik yaptığı bir adamdan aşağılayıcı, küçümseyici davranışlara maruz kalışını ve sonradan onun başına gelenleri ironi yaparak açıklamaktadır.*

Darbeciler, Harp Okulu'nda paşaya bazı tekliflerde bulunmuşlar. Paşa, kendisine yapılan teklifleri şöyle açıklamaktadır: *27.5.1960 öğleye kadar bazı subaylar gelerek bu hareketin benim tarafımdan yapılmasının beklendiğini fakat benim körü körüne hükümete bağlılığımın bu neticeyi verdiğini, kendime yazık ettiğimi, iki saat içinde her şeyin olup bittiğini söylediler. Pek sevdiğim ve takdir ettiğim sınıf arkadaşım emekli bir korgeneral de 15-20 subayla birlikte benim radyoya giderek beyanat vermemi, ihtilalcilere iltihakımı ve işin başına geçmemi teklif etti. Benimle ilgilendiği için teşekkür ettim. Çünkü 15-20 saat evvel yani dün Genelkurmay'da ihtilal aleyhine konuştuğumu ve böyle bir hareketi asla tasvip etmediğimi söyledim. Hâlâ mevkuft olduğumu, ne sıfatta tutulduğumu bilmediğimi, hayatım pahasına da olsa böyle bir dönemliğin kabil olamayacağını söyledim ve reddettim.³⁰ Bu cevabı vermemiş olsa ve teklifleri kabul etmiş olsaydı ihtilalin başına geçecek ve ikbal basamakları önüne açılacaktı demektir. Darbe liderliğini kabul etmediği için*

²⁸ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, **a.g.e.**, S 206-207.

²⁹ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, **a.g.e.**, S 207.

³⁰ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, **a.g.e.**, S 207.

cuntacıların mahkemesinde yargılanmış ve ölüme mahkûm edilmiştir. Ahlaksızca yapılan bu teklifi kabul etseydi mahkemedeki suçlamaların hiç birisi olmayacak, ölüme mahkûm edilmeyecek ve darbe lideri olarak devlet başkanı, cumhurbaşkanı olacaktı. Zira darbecilerin yüksek rütbeli bir lider aradıkları malumdur.

Darbeciler siyasetçi ve bürokratlara her vesileyle kin kusmaktadırlar. Milli Birlikçilerin yollarda bu şahısların tartaklanması yolunda ter tip kurdukları anlaşılmaktadır. Rüştü Erdelhun kendisini tanıyanlar tarafından bu muameleden mümkün olduğu kadar korunmaya çalışılmıştır. Ancak zaman zaman o da bu muamelelerden nasibini almıştır. Kendi yazdığına göre Yassıada'da karaya çıkarken isimler okununca küfürvâri sözler işitmiştir. Kendisi için de *tü... sana* şeklinde sözler işitmiş. Ertesi gün kendinden önce getirilen generaller *Kaç yumruk veya tekme yedin?*³¹ diye sormuşlar. Buradan da anlaşıldığı gibi darbeciler her fırsat ve vesileyle siyasetçilerle emekli ve muvazzaf askerlerden hınçlarını almışlardır.

HAKKINDA YAPILAN SUÇLAMALAR

Görevini Kötüye Kullanarak Gayrimeşru Yollardan Haksız Mal Edindiğine Dair İddialar

Gayrimeşru mal edinmeyle ilgili olarak Rüştü Erdelhun elinde bulunan bütün evrakı teker teker mahkemeye arz etmiştir. Banka hesaplarındaki paraları, gayrimenkulleri, harcırahlardan biriktirdiği paraları kuruşu kuruşuna hesap ederek ilgililere takdim etmiştir. Yurtdışı ziyaretlerde hediye edilen eşyaların menşeyini ilgili ülkelerden resmi yazı almak suretiyle ispatlamıştır. Mahkemeye arz ettiği bütün bilgi, belgeyle deliller bilirkişi heyetlerince tetkik edilmiş ve doğrulukları tespit edilerek rapor halinde mahkemeye sunulmuştur.³² Bunun üze-

³¹ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, *a.g.e.*, S 208.

³² **BCA**; 010.09.254.780.2-13-230. (Rüştü Paşa en ince ayrıntılarıyla mal varlığının menşeyini mahkemeye sunabilmiştir. İlginç bir örnek olarak hediye edilen seccadelerle ilgili olarak teferruatlı bilgi vermiştir. Rüştü Erdelhun el yazısı ile yaptığı savunmasının III/D-3, 4, 5. Maddelerinde şu bilgileri vermektedir: Buhara Seccadesi, 1959 yılında Türkiye'yi ve beni ziyaret eden Afgan Genelkurmay başkanı Seyyid Hasan Han

rine mahkeme aşağıdaki kararı almış ve Rüştü Erdelhun'e tebliğe karar vermiştir: 15 Mayıs 1961 tarihli bir kararda *Gayri meşru iktisaptan dolayı malları üzerinde Yüksek Soruşturma Kurulunca tedbir kararı alınmış olan Sabık Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun hakkındaki dosyayla, merbuti (ekli) evrak ve yazılı itirazlar tetkik edildi. Adı geçenin itirazına mesnet teşkil eden delillerin ve vesikaların tamamının divana ibraz edilmemiş olduğu anlaşıldığından keyfiyetin kendisine tebliğine ve icabında dosyayı tetkik ederek tebliğ tarihinden itibaren onbeş gün içinde itirazlarını ve varsa vesika ve sair delillerini Divan Başkanlığına bildirmesi lüzumuna oy birliğiyle karar verildi.*³³ Daha sonra Yüksek Adalet Divanı 960/147 sayılı kararıyla Genelkurmay eski Başkanı Rüştü Erdelhun'un *14.5.1950'den, 27.5.1960'a kadar olan sürede gayri meşru mal edindiğine dair iddianın doğru olmadığına bilirkişi heyetinin ilgili makamlardan aldığı resmi bilgileri incelemesi sonunda anlaşıldığı kararını vermiştir.*³⁴ Bu karar üzerine Yüksek Adalet Divanı Başkanı Selman Yörük 2 Aralık 1961'de Adana Cumhuriyet Savcılığına yazdığı yazıda Adana Cezaevinde hükümlü Eski Genelkurmay Başkanının gayrimeşru mal sahibi olmadığı anlaşıldığından mal ve emlâki üzerine konulan ihtiyati tedbir ve haczin kaldırılmasına karar verildiğini bildirmiştir. 27 Kasım 1961 tarihli kararda adı geçen Rüştü Erdelhun'e kararın imza karşılığı tebliğ edilmesi de istenmiştir.³⁵

2 Mayıs 1960 İstanbul Hadiseleri İle İlgili Olarak Suçlanması

Avukat Gültekin Malkoç 3 Haziran 1961'de yaptığı savunmada Rüştü Erdelhun'e atfedilen suçlarla ilgili şu hususları dile getirmiştir. İstanbul olaylarıyla ilgili olarak 29 Nisan'da İstanbul'a gitmesini o za-

tarafından hediye olarak verilmiştir. O zaman emir subayım olan Binbaşı Abidin Serpil bilmektedir. Şehadeti mümkündür. Evdeki hırsızlık ve eşimin Türkiye'de bulunmamasından dolayı varlık beyannamesinde gösterilmemiştir. Buhara seccadesi değeri 2500 liradır. İsfahan Seccadesi değeri 3500 liradır. Bu seccade 1955 yılında Reiscumhur riyasetinde yapılan Tahran ziyaretinde İran Şahı tarafından hediye edilmiştir. O tarihte hariciye protokol şefi ve halen Beyrut Büyükelçisi olan Bay Şemseddin Mardinli bilir. Ayrıca bir çift 600 lira değerinde Isparta seccadesi mal beyanında gösterilmiştir. **BCA**; 010.09.254.780.2-53, 77, 78.)

³³ **BCA**; 010.09.254.780.2-13.

³⁴ **BCA**; 010.09.254.780.2-24, 25.

³⁵ **BCA**; 010.09.254.780.2-19

manki Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Milli Savunma Bakanı emretmiştir. Aynı zamanda 2 Mayıs'ta İstanbul'da yapılacak NATO Vekiller Konseyinde de görevlidir. İstanbul olaylarıyla ilgili yapılan yargılamada ifade veren Orgeneral Fahri Özdilek, Tümgeneral Refik Tulga, Yüzbaşı Osman Tolga, Tevfik Subaşı, öğrencilerden Ayhan Toraman ve Uğur Cankoçak olayları doğru bir şekilde anlatmışlardır.³⁶ Ayrıca iddia edilenlerin aksine Genelkurmay Başkanı Davut Paşa Kışlasında beton üzerinde öğrencilerin yatmasını uygun bulmadığını ilgililere söylemiştir. Yine Yüzbaşı Osman Tolga da Paşa'nın Bayezid'de ve üniversitede talebelere karşı çok yumuşak davrandığını söylemiştir.³⁷ Avukat birçok hukuki ve teknik deliller sunduktan sonra Genelkurmay eski Başkanının astlarına bir suç işlemeleri için emir vermiş sayılamayacağını, dolayısıyla Askeri Ceza Kanununun 109/1 maddesinin bile uygulanamayacağını ifade etmiştir. Ayrıca Genelkurmay Başkanının askeri idareye müdahale etmek yetkisinin olduğunu da söylemiştir.³⁸ Avukat bu husustaki görüşlerini Askeri kanun ve yönetmeliklerdeki ilgili maddelere dayanarak teferruatlı bir şekilde açıklamıştır.³⁹

Diğer bir Avukatı Şemseddin Talip Diler ise 17 Haziran 1961'de yazdığı savunmasında bu suçlamayla ilgili olarak belediye binasında toplanan NATO üyesi ülke temsilcilerini protesto için toplananları teşkilatlandıranların öğrenciler ve halk olamayacağını iddia etmektedir. Bu işin arkasında komünistlerin olduğunu dolayısıyla Sovyetleri işaret etmektedir. Genelkurmay Başkanı Rüştü Erdelhun'un 2 Mayıs 1960'da İstanbul'a gelmesinin normal bir hadise olduğunu, zaten NATO toplantısına başkanlık etmek üzere İstanbul'a geldiğini ve bunun da normal bir hadise olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca 6-7 Eylül Olaylarında olduğu gibi tekrar kötü bir duruma düşmemek, dünya kamuoyu nezdinde küçük düşmemek için müttefikimiz ülkelerin temsilcilerine karşı olumsuz bir durumun çıkmasını önlemekle de iyi bir iş yaptığını, dolayısıyla suçlanamayacağını anlatmıştır. Rüştü Erdelhun'un siyasetle ilişkisi olmadığını anlatmıştır. Dolayısıyla ölenlerle ilgili herhangi bir suçunun olmadığını, olamayacağını anlatmıştır.⁴⁰

³⁶ BCA; 010.09.128.402.2-43, 44.

³⁷ BCA; 010.09.128.402.2-45.

³⁸ BCA; 010.09.128.402.2-51

³⁹ BCA; 010.09.128.402.2-52, 53, 54, 55.

⁴⁰ BCA; 010.09.128.402.2-28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35,36, 37,38.

Avukatının savunma dilekçesi yanında Rüştü Erdelhun da kendi el yazısı ve imzasıyla suçlamalar hakkında 17 Haziran 1961 tarihli savunmasını yapmıştır. Toplam 27 sayfada 38 madde halinde hakkındaki suçlamalara cevap vermiştir. Bu suçlamalardan biri çok önem arz etmektedir. Demokrasilerde anayasa gereği devletin bütün kurum ve kuruluşları hükümetin emrinde olup ona bağlıdır. Silahlı Kuvvetlerde bunlardan biridir. Rüştü Erdelhun'e sözde ihtilalin kurduğu mahkemenin savcısının ithamı enteresandır. Hukuk, devlet ve demokrasi anlayışının ne kadar çarpık olduğunu göstermektedir. Genelkurmay Başkanı, el yazısıyla yaptığı savunmasının 24. Maddesinde bu konuya değinmekte ve kendini savunmaktadır. Savcının ithamını şöyle ifade etmektedir: *Sayın Başsavcının diğer bir ithamı da subay ve generallere hükümete itaat ve idareyi tasvip için tarafımdan telkinat yapılması ve örfi idare yetkisi alınarak örfi idareye emir verilmesidir. Ben bir genelkurmay başkanı sıfatıyla ordusu politikaya karışan devletlerin harici görünüşleri ve bunun memlekete getireceği askerî, siyasî ve iktisadî zararları izah yolunda 26.5.1960'da karargâhımda maiyet general ve subaylarım akademîk bir konferans yapmıştım. Fakat hiçbir zaman hazır durumun münakaşasına geçmiş değilim...*⁴¹ Burada anlaşıldığı gibi sorumluluk mevkiinde biri olarak kanuni vazifesini yerine getirmiştir. Ordunun, kanunların emrettiği şekilde hükümetin emrinde olduğunu hatırlatmak ne derece siyasî telkin sayılabilir. Böyle bir iddia bile mahkemenin tarafgirliğinin açık göstergesidir. Sabık Genelkurmay Başkanının ordu mensuplarının maddî ve manevî durumlarını kuvvetlendirmek için yaptığı bazı çalışmalarda siyasî telkinat kabul edilmiş ve mahkemede suçlama aracı olarak kullanılmıştır. Kargaların bile güleceği siyasî telkinat sayılan suçlamaları da Rüştü Erdelhun savunmasında şöyle dile getirmektedir: *Genelkurmay Başkanlığım esnasındaki görevlerimden biride silahlı kuvvetlerimizin şimdiye kadar mühmel kalmış bir kısım ihtiyaçlarını hükümete bildirerek yardımlarını sağlamak ve bu yardımlar hakkında silahlı kuvvetleri haberdar ederek personelin vazife şevk ve gayretlerinin arttırılmasına ve bu suretle millî müdafaa kabiliyetlerimizin manen pekiştirilmesine hizmet etmekte. Nitekim zamanında seleflerimden fazla olarak subay ve astsubaylarımızın sosyal hayatlarında bir hayli inkişaf sağlanmıştır. Lojmanlar inşaatının arttırılması, ev temlikleri, ev inşaa kooperatiflerinin kurulması, birinci ordu subay evlerinin inşaatına başlanması, subaylara mirî hizmet elbisesi, kanunî tayin bedelleri zammı vesaire.*

⁴¹ BCA; 010.09.128.402.2-17.

*Bu mesaimin siyasî bir yorumla mütalaa edilerek aleyhime hüküm verilmesi çok insafsız bir ithamdır. Ordumun beni sevip sevmemesi meselesi vicdanlara ve tarihe kalmış bir keyfiyettir.*⁴² Bu açıklamalara ilave edilecek bir söz bulmak imkânı yoktur. Mahkemenin adalet anlayışını gösteren böyle bir iddia ve itham hukuk tarihimizin yüz karası olarak değerlendirilebilir. Genelkurmay Başkanı, bulunduğu mevki itibariyle hükümetle temas kurarak personeline hizmet etmek için gayret göstermekten başka bir şey yapmamıştır. Bu imkânları sağlayabilecek olan makam elbette siyasî otoriteden başkası değildir. Genelkurmay Başkanının böyle bir imkânı olmadığına göre bunu yapacak mevkide olan hükümete durumu izah ederek bu imkânları sağlaması onun siyasete bulaştığını ve personeline siyasî telkinde bulunduğunu mu gösterir? Böyle bir iddia ve hukuk mantığının dünyanın en ilkel insanlarında ve ülkelerinde bile olmadığını tarih bize göstermektedir.

Ankara Olaylarıyla İlgili Suçlamalar

Ankara'da Harp Okulu öğrencilerinin yürüyüş yapımlarıyla başlayan ve DP'lilerin de karşı yürüyüşleri sonucu meydana gelen olaylarda Rüştü Erdelhun'un bir suçu olmadığı, kanunlara aykırı hareket etmediği, İç Hizmet Kanunu ve diğer kanunlara uygun olarak davrandığı, aynı zamanda şahitlerin ifadelerine dayanılarak ispat edilmiştir. Bundan sonra Genelkurmay Başkanının bu makama gelişigüzel ve hasbelkader gelmediği, ne yapması gerektiği, nasıl davranacağı konusunda yeterli bilgi ve olgunluğa sahip olduğu ifade edilmiştir.⁴³

Sabık Genelkurmay Başkanı 4 Şubat 1961'de verdiği dilekçesinde İstanbul Olayları münasebetiyle verdiği 5 Mayıs 1960 tarihli idarî emrin 6 Mayıs 1960'da düzeltildiğini ifade etmiştir. Verilen emrin düzeltilmiş ve son haliyle olan şeklinin Genelkurmay Genel Sekreterliği'nden getirtilerek dosyaya konulmasını istemiştir.⁴⁴ Bu ve daha sonra verilen dilekçelerden iyi ve sağlıklı bir soruşturma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Sabık Genelkurmay Başkanını suçlu duruma düşürecek şekilde gelişigüzel bir belge toplama işleminden sonra muhakeme edilerek suçlu duruma düşürüldüğü anlaşılmaktadır. Rüştü Erdelhun, mahkemenin tarafgir davrandığını düzeltmek lüzumu hissetmiştir. 9

⁴² BCA; 010.09.128.402.2-21.

⁴³ BCA; 010.09.128.402.2-55, 56, 57, 58, 59, 60, 61.

⁴⁴ BCA; 010.09.128.402.2-71.

Şubat 1961 tarihli dilekçesinde Ankara ve İstanbul Olayları ile ilgili olarak merkez komutanlığı ve sıkıyönetim komutanlığı yetkilerine müdahale suçlamasını kabul etmemiştir. Verdiği emirlerin sıkıyönetim komutanlıklarınca daha evvel verilen emirlerden alıntı olduğunu yani tekrardan ibaret olduğunu, diğer taraftan merkez komutanlığına verilen emrin de İç Hizmet Kanunundaki merkez komutanlığının dikkat edeceği hususları hatırlatmaktan ibaret olduğunu izah etmektedir. Dolayısıyla en üst askeri makam olarak verilen bu emirlerin yetki müdahalesi sayılamayacağını dile getirmiştir.⁴⁵

Rüştü Erdelhun 23 Şubat 1961'de bir dilekçe daha vererek 20 Şubat 1961'de yapılan duruşmada İstanbul-Ankara Olayları ile ilgili olarak Ankara Sarıkışla'da yaptığı konuşmanın tam olarak aksettirilmediğini ifade etmiştir. Duruşma tutanaklarına aksettirilmeyen bazı cümlelerinin ilave edilmesini istemiştir. Özetle göstericiler emniyet kuvvetleriyle karşılaşılırsa, emir verilirse dipçik ve süngü kullanılabilir. Bunlar düşman ordu personeli değildir. Vatan evladıdır. Göğüs ve başa gelmemek üzere kullanılabilir. Ayrıca silah kullanma emri verilirse önce şakulî (dikey) bir biçimde üç defa havaya ateş edilmelidir. Buna rağmen mecbur kalınırsa hedef gözetmeksizin ayaklara ve bacağına doğrultularak kullanılabilir. Can kaybına sebebiyet verilmemelidir.⁴⁶ Görüldüğü gibi kanunlarda tarif edilen silah kullanma şeklinin dışında bir emir vermemiştir. Ancak mahkeme sözlerin esas can alıcı kısmını ifade metinlerine koymayarak sanığı suçlu çıkarma gayreti içine girmiştir.

Dikta Rejimine Gidişe Destek Olma İddiası

Avukat Şemseddin Talip Diler 14 Haziran 1961'de *Yüksek Adalet Divanı Başkanlığına* bir savunma dilekçesi vermiştir. Dilekçede aşağıda yazılan hususları dile getirmiştir. Eski Genelkurmay Başkanı Orgeneral Rüştü Erdelhun'un suçlandığı konulardan biri de Dikta Rejimine gidişe yardımcı olduğu, hükümete destek verdiği şeklindedir. Önce adam öldürmeye azmettirme suçlamasıyla başlayan iddia sonunda

⁴⁵ BCA; 010.09.128.402.2-68, 69.

⁴⁶ BCA; 010.09.128.402.2-65, 66.

mahiyetini değiştirmiş ve bir anayasa davası halini almış ve 146. Madenin uygulanması şeklinde bir talebe dönüşmüştür. Avukat bu meseleyi çözemediğini ve davanın nasıl bu şekle dönüştüğünü anlayamadığını ifade etmiştir.⁴⁷ İddia makamı sabık Genelkurmay Başkanına şu suçları atfediyor: Kıtalara taarruz emri vermek, vazifesi olmadığı halde sıkıyönetim komutanının işlerine karışmak, göstericiler hakkında emirler vermek vs.gibi. Gerçekte bu suçların hiçbiri mevcut değildir. Bununla birlikte 146. Maddeyi uygulamaya kalkmak ise hukuki açıdan çelişkidir ve bir hukukçunun böyle bir çelişkiye düşmesi de anlaşılır bir şey değildir. İddia makamı bu çelişkisini, sabık hükümet erkânının hazırlamakta olduğu dikta rejiminin kurulmasına Genelkurmay Başkanı sıfatıyla yardım etmekle izaha çalışmaktadır. Savunma makamı demokrasilerde Genelkurmay Başkanının iç ve dış siyasete karışmadığını teknik bir cihazdan ibaret olduğunu söylemiştir. Hatta Rüştü Erdelhun zamanında bu hususa özellikle riayet edildiğini ifade etmiştir. Rüştü Erdelhun geniş kültürlü, yaratılışı gereği tabiatı, şahsi kanaatleri, vazifesini idrakteki kabiliyeti gibi hususlar dikkate alındığında iktidar ne yaparsa yapsın orduyu siyasete karıştırmamak prensibinden ayrılmamıştır.⁴⁸ Dolayısıyla iddiayla isnat edilen suçlar kabili telif değildir. Sanığa isnat edilen suçlarla 146. Maddeyi birbiriyle nasıl ilişkilendirdiğini bizzat iddia makamı bile izah edememiştir. Dolayısıyla Avukat Şemseddin Talip Diler mahkemeden adil bir karar verilmesini talep etmiştir.⁴⁹ Bu iddiaya Rüştü Erdelhun'un savunmasının 31. maddesindeki cevabı şöyledir: *...diktatörlük kuvvet, kasıt, kanun ve hürriyete karşı zorbalık ister. Şayet böyle bir fikrim olsa idi, bunu fiile koyacak kuvvetleri ve bu kuvvetlerin harekâtı için gerekli planları hazırlatırdım. Elimde her türlü imkânlar vardı. Bunlarla dikta rejimini kurar ve başına da geçerdim. 27 Mayıs 1960'da hürriyetim tahdit edildikten sonra dairemde ve evimde bulunan bütün resmî ve hususî evrakıma el kondu. Bu evrak arasında dikta rejimini desteklemeye veya kurmaya matuf bir yazı veya planım bulunmamıştır. İhtilalin en küçük bir mukavemete maruz kalmamış olması ve dinlenen ve fülen bugün iş başındaki Milli Birlik Komitesinden olan sayın şahitlerden*

⁴⁷ BCA; 010.09.128.402.2-38.

⁴⁸ BCA; 010.09.128.402.2-39.

⁴⁹ BCA; 010.09.128.402.2-41, 42.

*hiç birinin böyle bir fılden bahsetmemiş bulunmaları bu iddianın da tamamen mesnetsiz olduğunun açık bir delilidir.*⁵⁰

Yassıada Cunta Mahkemesinin Kararı

Erdelhün, mahkemede yeterli delil bulamadıklarından ve atılan suçlar sabit olmadığından suçlamanın mahiyeti değiştirilerek, dikta rejiminde diktayı kuranların emrinde bulunmak ve onlarla iş birliği yapmakla suçlanmış ve Anayasayı ihlal suçundan 15 Eylül 1961 tarih ve 960/1 esas sayılı hükümle Ceza Kanununun 146/1 maddeyle idam cezasına çarptırılmıştır. Dokuz kişilik Yüksek Adalet Divanı mahkeme heyetinden başkan Salim Başol, hâkimler Selman Yörük, Abdullah Ömer ve Hıfzı Tüz, Paşayı aslı fail kabul etmeyerek Ceza Kanununun 146/3 maddesine göre 5-15 yıl arası hapis cezasıyla tecziye edilmesini istemişlerdir. Ancak askerî hâkimler Rıza Tunç, Mehmet Çokgüler, Hasan Gürsel, yedek sivil hâkim Vasfi Göksu ve Ali Doğan Toran ise kanunun 146/1 maddesine göre idam talep etmişlerdir. Böylece 9'da 5 çoğunlukla idam kararı verilmiştir.⁵¹

Mahkemenin nihai kararı şöyledir: “Yukarıdan beri tafsilen gösterilen deliller muvacehesinde sanığın gerek İstanbul ve gerek Ankara Olaylarının cereyanı sırasındaki tutumu, memlekette cebre müstenit bir rejim kurmak isteyen Celal Bayar, Adnan Menderes ve bunlarla iştirak halinde olan vekiller heyeti ve müfrit Demokrat Parti mensuplarıyla TCK'nın 146. Maddesini ihlal ettiği netice ve kanaatine varılmış, sanık ile müdafilerinin sübuta ve vasfa ilişkin müdafaaları kabule değer mahiyette görülmemiştir.”⁵² Bu gerekçeyle eski Genelkurmay Başkanı Rüşti Erdelhun hakkında 15 Eylül 1961 tarih ve 960/1 esas sayılı hükümle Yüksek Adalet Divanı, Türk Ceza Kanununun 146/1 maddesine istinaden Anayasayı ihlal suçundan ölüm cezası vermiştir.⁵³ Yassıada Mahkemesi kararları okunduğunda saat 15.20'yi geçiyordu. Ölüm ve müebbet hapse mahkûm olanların İmralı Adasına nakline karar verildi. Bunlar 45 kişiydi. Aralarında listede 11. sırada olan

⁵⁰ BCA; 010.09.128.402.2-23.

⁵¹ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, a.g.e., S 210-211.

⁵² Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, a.g.e., s. 272.

⁵³ BCA; 030.11.1.298.13.3.

Rüştü Erdelhun de bulunuyordu.⁵⁴ Yassıada'da idam kararı verildikten ve tebliğ edildikten sonra Rüştü Paşa dışarı çıkarılarak ellerine kelepçe vurulmuş halde iskeleye götürülür. Burada toplanan idamlıklar askerî bir vapura bindirilerek İmralı Adasına sevk edilirler. Gemide bir subay, Paşa'nın muhallefatının ailesine gönderilmesi için üzerinde ne varsa kayda alır. Fotoğrafları çekilir. İmralı İskelesinde Paşa gardiyanlara teslim edilir. Elleri arkalarından kelepçelenerek bir binaya konulurlar. Paşa, durumunu "İnsana bir an evvel ölüme kavuşmayı istiyordu" diyerek açıklamakta ve çektiği acıyı ifade etmektedir.⁵⁵ Mahkemede adil yargılama olmadığı Milli Birlikçilerin de gözünden kaçmamış, vicdanlarını (!) rahatsız etmiş olmalı ki, bu karar, 1924 tarih ve 491 sayılı Anayasanın 26. Maddesi gereğince Milli Birlik Komitesi'nin 15.9.1961 gün ve 75 numaralı kararıyla "müebbet ağır hapis cezasına" çevrilmiştir. Ayrıca sabık Genelkurmay Başkanı, Askerî Ceza Kanununun 37. maddesi ve aynı kanunun 30-A/1 ve Askeri Muhakeme Usulü Kanununun 249/3. Maddesi mucibince ordudan tard edilmiştir. Rütbeleri alınarak er statüsüne indirilmiştir. Bu hükümler Cumhurbaşkanınca onaylanmıştır.⁵⁶ Gece saat 02.30'da ailesine verilmek üzere alınan eşyalar geri verilir ve kelepçe de önden bağlanır. Paşa, "Bunun iyi manaya geldiğini düşünerek biraz açıldım" diyor. Saat 04.00'te de Başsavcı Egesel idam cezasının müebbet hapse çevrildiğini bildirerek kelepçeyi çıkarttırır. İmralı'da 8 gün hapistede tutulmuştur. Kendi ifadesine göre burada kötü muamele görmemiştir. Ancak 17 Eylül 1961 Pazar günü Menderes'in idam edildiği günün en kötü gün olduğunu yazmaktadır. Paşa o anı şöyle anlatmaktadır: "Parmaklıkların arkasından gelen bir ah sesi merhumun son nefesi oldu. O gece koğuştta hatimler, aşırılar ve dualar okuyarak daimi bir ayın yaptık."⁵⁷

EŞİNİN MADDİ BAKIMDAN MAĞDURİYETİ

Genelkurmay eski Başkanı Rüştü Erdelhun Kayseri Cezaevinde müebbet hapse mahkûmken aynı zamanda dışarıdaki eşinin de ıstrabını yaşamaktadır. Mahkûmiyeti dolayısıyla emekli maaşı kesildiğinden eşi sıkıntı çekmektedir. 12 Kasım 1961'de Yüksek Adalet Divanı

⁵⁴ Güryay, **a.g.e.**, s. 339.

⁵⁵ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, **a.g.e.**, S 210-211.

⁵⁶ **BCA**; 030.11.1.298.13.3.

⁵⁷ Fatih Uğur-Mustafa Gürlek, **a.g.e.**, S 211-212.

Başkanlığına bir dilekçe vererek haksız mal edinmediğinin ispat edildiğini dolayısıyla mal varlığı üzerindeki kısıtlamaların kaldırılmasını istemektedir. Rüştü Erdelhun'un dilekçesi gerçekten iç acıtıcı mahiyettedir. Erdelhun, *Eşim ve vasim hasta, malul ve yalnızdır. Manevi istiraptan başka maddeten de çok müşkül bir durumdadır*⁵⁸ diyerek vaziyetin vahametini ortaya koymuştur. Bir süre sonra Rüştü Erdelhun'un eşi Vasfiye Hanım da 20 Kasım 1961'de Milli Birlik Komitesi Başkanlığına verdiği dilekçede müebbet hapse mahkûm edilen eşinin İş Bankası Beşiktaş Şubesinde bulunan toplam 44.081 liradan harcama yapılabilmesi için müsaade istemiştir. Aylık giderleri, ilaç masrafları, ev vergisi, kış ihtiyaçları ve avukat icra taksiti (ayda 500 lira) için aylık 2000 lira kullanılmasına müsaade edilmesi suretiyle *maddi sefaletimizin önüne geçilmesi* diye ricada bulunmuştur.⁵⁹

CEZASININ KALDIRILMASI

Rüştü Paşa Kayseri Cezaevine nakledildikten sonra heyet muayenesinden geçirilmiştir. 13.10.1961 tarih ve 2510 numaralı heyet raporunda varılan karar, yapılan muayenesinde *sağlam* olduğu ve *hücre cezası çeker*⁶⁰ şeklindedir. Ancak daha sonra Asabiye (sinir) Mütahassısı H. Kızılırmak başkanlığında zaman zaman toplanan Kayseri Devlet Hastanesi Sağlık Kurulunun yapmış olduğu heyet muayeneleri sonucunda bazı hastalıklar tespit edilmiştir. Hastalıkları giderek de ilerlemektedir. Nitekim 8.6.1962 tarih ve 1019 numaralı sağlık raporunda⁶¹ bu durum açıkça görülmektedir. Heyet, raporunda karar *ruhi depresyon ve kocama belirtileri başlamıştır* şeklindedir. Aradan geçen iki yıl zarfında sağlık durumu daha da kötüye gitmiştir. 22.7.1964 tarih ve 2333 numaralı raporda⁶² teferruatlı bir şekilde hastalıkları yazılmıştır. Karar *hastalıkları sürekli ve progresif (ilerleme) vasıftadır. Kocama hali mevcuttur. Anayasanın 97/2. maddesinin şümulüne girer* şeklindedir. Raporlardan da anlaşılacağı üzere Genelkurmay eski Başkanı Erdelhun sağlam olarak girdiği cezaevinde sağlığını kaybetmiş ve sürekli-kalıcı birtakım hastalıklara yakalanmıştır. Rüştü Erdelhun'un 7.7.1964 tarihli dilekçesi

⁵⁸ BCA; 010.09.254.780.2-43.

⁵⁹ BCA; 010.09.254.780.2-36, 37.

⁶⁰ BCA; 030.11.1.307.30.14/8.

⁶¹ BCA; 030.11.1.307.30.14/7.

⁶² BCA; 030.11.1.307.30.14/6.

üzerine cezasının kaldırılmasına karar verilmiştir. Rüştü Erdelhun Kayseri Cezaevinden Cumhurbaşkanlığına gönderdiği dilekçesinde durumunu şu şekilde açıklamaktadır: *Halen 71 yaşındayım. Gerek yaşlıktan mütevellit fiziki yıpranma ve gerekse dört seneyi geçkin ağır hapsim etkisiyle daha da çökmüş durumdayım. Başkaca malul ve yalnız eşimin ağır hastalığı da artan teessürler neticesi tehlikeli bir duruma girmektedir. Çekmekte olduğum cezamın kâfi görülerek haiz bulunduğunuz yüksek yetkiniz dâhilinde bu cezamın kaldırılmasını ordu saflarından beri varlığına inandığım şefkatinizden beklediğimi saygıyla arz ve gereğini istirham eylerim.*⁶³ Görüldüğü gibi hak etmediği bir cezaya çarptırılan Genelkurmay Başkanının bu mektubu hüznün vericidir. Nitekim Cumhurbaşkanı Cemal Gürselde eski komutanı ve meslektaşının cezasını kaldırmayı uygun bulmuştur. Paşanın *Tibben tespit olunan sürekli hastalık, sakatlık ve kocama hali sebebiyle cezasının tamamen kaldırılması* TC. Anayasasının 97.maddesi 2.fıkrası hükmünce Bakanlar Kurulu tarafından uygun görülmüştür. 25 Eylül 1964 tarihli kararname (Kararname numarası: 2904) Cumhurbaşkanınca onaylanmıştır. Anayasayı ihlal suçundan idama mahkûm edilen ve bilahare Milli Birlik Komitesi tarafından cezası müebbet hapse çevrilen Rüştü Erdelhun sağlık meseleleri yüzünden affedilerek Kayseri Cezaevinden tahliye edilmiştir.⁶⁴ Bundan sonra İstanbul'da hayatının geri kalan kısmını geçirmiştir. Hasta ve bakıma muhtaç olan eşine hizmet ederek ömrünü tamamlamıştır. İstanbul Kabataş Setüstü Mahallesinde ikamet ederken hastalanmış ve Ankara'ya Gülhane Hastanesine getirilmiştir. Darbe sırasında 66 yaşında olan Rüştü Paşa 9 Kasım 1983'te 89 yaşında Ankara'da hayata gözlerini kapamıştır. Cenazesi Genelkurmay Başkanlarının defnedildiği Devlet Mezarlığına değil, vasiyeti üzerine Cebeci Asri Mezarlığına sade bir merasimle defnedilmiştir. Mezar taşına, doğum tarihi 1 Eylül 1894, ölüm tarihi defnedildiği gün olan 10 Kasım 1983 olarak kaydedilmiştir. Eşi Vasfiye Hanım da 5 yıl sonra 31 Ağustos 1988'de vefat etmiş ve zevcinin yanına defnedilmiştir. Bugün 9 Kasım tarihlerinde Paşa'nın kabri başında askeri merasimler yapılmaktadır.

⁶³ BCA; 030.11.1.307.30.14/1-2.

⁶⁴ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, 030.11.1.307.30.14. (Adalet Bakanlığı'nın Başbakanlığa yazdığı yazıda Rüştü Erdelhun'un 8.7.1964 tarihli dilekçesi diyorsa da el yazısı ile yazdığı dilekçesindeki tarih 7 Temmuz 1964'tür)

SONUÇ

Türkiye’de 27 Mayıs 1960’da gerçekleştirilen ve adına ihtilal denilen harekât tam manasıyla askeri bir darbedir. Anayasa ve kanunlara göre kurulmuş ve üç dönem üst üste iktidara gelmiş bir siyasi parti ve onun kurduğu hükümete karşı yapılan bu harekâtın tasvip edilecek hiçbir tarafı yoktur. Mevcut iktidarın, bazı kesimlerin ve ordunun hoşuna gitmeyen taraflarının olması darbeyi hiçbir zaman meşrulaştırmaz. Darbeciler, Demokrat Parti tarafından kurulmuş olan hükûmeti Amerika Birleşik Devletlerinin güdümüne girmekle suçlayarak yaptıklarını meşru gösterme çabasına girmişlerdir. Konumuz olan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Mustafa Rüştü Erdelhun de darbeciler tarafından Amerikalılara teslim olmuş gibi gösterilmektedir. Ancak darbeyi gerçekleştirenlerin hayat hikâyeleri ve tahsil yaptıkları yerler incelendiğinde hemen hemen hepsinin bir şekilde Amerikan eğitimi aldığı görülür. Yani Amerikancılıkla suçladıkları Rüştü Erdelhun’dan daha çok Amerikancı oldukları bugün aşikârdır. Yassıada Mahkemelerinde gerçekleştirilen duruşmalardaki iddialarda Genelkurmay Başkanı olan zat hükümete bağlı olmakla suçlanmaktadır. Hatta aşağılamak için Erdelhun, Milli Savunma Bakanı’nın paltosunu tutmakla itham edilmiştir. Bu hikâye ispatı mümkün olmayan basit ve mesnetsiz bir suçlamadır. Genelkurmay Başkanına yapılan suçlamaların başında haksız mal edinme suçlaması vardır. Ancak mahkeme sırasında suçlanan kişinin ortaya koyduğu deliller bu suçtan beraat etmesini sağlamıştır. Rüştü Erdelhun, savunmasında 1950 ile 1960 arasındaki malvarlığını kuruşu kuruşuna ortaya koymuştur. Çeşitli vesilelerle almış olduğu hediyeler dâhil hepsinin hesabını vermiştir. Belgeler incelendiğinde bu iddiadan dolayı cezalandırılmasının mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim peşin hükümlü olarak yargılanmasına rağmen bu davadan beraat etmiştir. Rüştü Erdelhun’e yapılan diğer suçlamalardan İstanbul ve Ankara olaylarıyla diktatörlük kurmaya çalışan hükümete destek olma iddiaları da mahkeme boyunca ortaya konulan delillerle çürütülmüştür. Ancak mahkeme peşin olarak mahkûm ettiği için karar da menfi olmuştur. Rüştü Erdelhun, askeri çerçevede kalarak kanun ve nizamlara uygun olarak hareket etmiştir. Anayasaya göre siyasi otoriteye bağlı olmanın gereklerini yerine getirmiştir. Ancak hükümeti devirmeyi aklına koyan cuntacılar hukuki hiçbir delile

itibar etmemiş ve Rüştü Erdelhun'u idama mahkûm etmiştir. Tutuklandığı günden başlayarak sürekli aşağılanmış ve zaman zaman kötü muameleye maruz kalmıştır. Adı bir suçlu gibi elleri arkasından bağlanmış, duruşmalarda hâkim ve savcıların küçük düşürücü hitaplarına muhatap olmuştur. Bu tavır gayri hukuki ve insanlık dışıdır. İdam kararı infaz edilmeden kısa süre önce Milli Birlikçiler de yargılamanın ve verilen cezanın suçla mütenasip olmadığını düşünmüş olmalı ki Paşa'nın cezasını müebbet hapse çevirmişlerdir. Böylece büyük bir hatadan kısmen de olsa dönmüş oldular. Askerî darbeyi yapanları tarih affetmemiş ve bugün insanlık vicdanında mahkûm edilerek suçlu kabul edilmişlerdir. Bunun yanında cuntacıların kurdukları mahkemelerde yargılanıp suçlu ilan edilenler ise kamu vicdanında ve tarih önünde aklanmışlar, itibarları iade edilmiştir. Tek suçu anayasal sistem içinde kalarak bağlı olduğu hükümete isyan etmeyen Rüştü Erdelhun, hak etmediği cezaya cuntacılar tarafından çarptırılmış, acı çekmişse de bugün hemen herkes tarafından masum olduğuna inanılmaktadır. Milletın ülke savunması için ellerine silah verdiği kimseler duygularının esiri olarak bu silahı halka çeviremezler. Hukuk, adalet ve tarih güçlünün değil, haklı olanın tarafındadır.

KAYNAKLAR

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

010.09.128.402.2.

010.09.128.402.2.

010.09.254.780.2.

030.11.1.307.30.14.

030.11.0.187.39.17.

030.11.1.199.18.19.

030.11.1.238.16.13.

030.18.1.133.71.13.

030.18.1.149.41.10.

030.18.1.150.43.12.

030.18.1.150.51.7.

030.18.1.152.35.2.

030.18.1.151.62.5.

030.11.1.298.13.3.

Kitap ve Makaleler

Aydemir, Talat, **Talat Aydemir'in Hatıraları**, İstanbul 1968.

Erkanlı, Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

Güray, Tarık, **Bir İktidar Yargılanıyor**, Cem yay., İstanbul 1971.

İskora, Muharrem Mazlum, **Harp Akademileri Tarihçesi 1846-1965**, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1966.

Uğur, Fatih – Gürlek, Mustafa, **50 Yıllık Sır Genelkurmay Başkanı Erdelhun'un 27 Mayıs Cuntasını Deşifre Eden Günlükleri**, İstanbul 2012.

Yetkin, Çetin, **Türkiye'de Askeri Darbeler ve Amerika**, Ankara 1995.

27 MAYIS ASKERİ DARBESİ VE ESKİ SAĞLIK BAKANI NAFİZ KÖREZ

Sadık SARISAMAN* - Hatice YILMAZ**



ÖZET

27 Mayıs 1960 hükümet darbesi ile birlikte başta Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Başbakan Adnan Menderes olmak üzere Demokrat Parti ileri gelenleri tutuklanarak Yassıada mahkemelerinde yargılanmışlardır. Tutuklanan kişiler arasında Demokrat Parti döneminin sağlık bakanlarından Nafiz Körez de yer almıştır. 14 Ekim 1960 tarihinde Yassıada yargılamaları başlamıştır. Nafiz Körez 281 sanık ile birlikte 146. maddenin 3. fıkrası gereğince vatana ihanet ile suçlanmıştır. Ayrıca anayasayı ihlal ve yolsuzluk suçlamaları da yapılmıştır. 592 sanıktan 292'si için idam istenmiş olup. 15 Eylül 1961 tarihinde mahkeme kararını açıklamıştır. Nafiz Körez 4 yıl 2 ay hapis cezasına çarptırılan 143 kişi arasında yer almıştır.

İlaveten Nafiz Körez hakkında Meclis İnceleme Komisyonu da bir rapor hazırlamıştır. Meclis incelemesinin sebebi Haydarpaşa Numune Hastanesi Eski Başhekimi Dr. Nuri Fehmi Ayberk tarafından yazılan bir ihbar mektubudur. Ayberk bu mektubunda Nafiz Körez'in sağlık bakanlığı döneminde personeline yasa dışı olarak baskı kurduğunu iddia etmiştir.

Komisyon Körez'in mal varlığı üzerinde de incelemelerde bulunmuştur. Onun mal varlığının %25'inin gayrimeşru olduğu değerlendirilmesini yapmıştır. Buna karşılık Körez, soruşturma komisyonunun

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, ssadik@aku.edu.tr.

** Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi

art niyetli davrandığı iddia etmiştir. Bilahare komisyon incelemelerini tamamlayarak bir rapor oluşturmuştur.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Numaralı İnceleme Komisyonu'nun Körez hakkındaki raporunun meclis genel kurulundaki ilk oylaması 29 Mayıs 1963 tarihinde yapılmıştır. Yeterli katılım olmadığı için ilk turda sonuç alınamamıştır. İkinci oylama 5 Haziran 1963 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu oylamada 379 kişiden 245'i kabul, 106'sı ret ve 28'i çekimser oy kullanmıştır. Bu sonuçla Nafiz körez hakkında hazırlanan rapor kabul edilmiştir. Böylece Körez'in müdafaası olumlu görülmemiş Türk Ceza Kanunu'nun 240'ıncı maddesine göre görevini kötüye kullanma suçuna konu teşkil edeceği neticesi varılmıştır. Oy çokluğuyla Nafiz Körez hakkında Meclis soruşturması açılması gerektiği kararına varılmıştır

Bu bildiriye belge ve bilgilerin ışığında Yassıada davalarında ve Meclis Tahkik Komisyonu incelemelerinde Nafiz Körez'in durumu somut bir şekilde ortaya konularak değerlendirilecektir. Bildiri metni Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi belgelerinden, Yassıada Yüksek Adalet Divanı tutanaklarından, Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarından, dönemin gazetelerinden, anılardan ve diğer kaynaklardan yararlanılarak oluşturulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Nafiz Körez, 27 Mayıs Askeri Darbesi, Yassıada, Demokrat Parti, Mahkeme.

27 MAY MILITARY COUP AND THE FORMER MINISTER OF HEALTH NAFİZ KÖREZ

ABSTRACT

Leading members of the Democratic Party especially President Celal Bayar and Prime Minister Adnan Menderes were arrested and judge in the courts of Yassıada with the 27 May 1960 coup d'etat. Nafiz Körez who was one of the ministers of health of the Democratic Party period was also among the arrested people. Yassıada trials started on 14 October, 1960. Together with the 281 suspects, Nafiz Körez was accused of treason in accordance with the sub-article 3 of the article 146. Moreover, accusations of violation of the constitutional law and illegality were also made. Capital punishment was demanded for 292 of 592 suspects. The court announced its decision on 15 September, 1961. Nafiz Körez was among the 143 people who were sentenced to imprisonment of four years and two months.

Moreover, the Parliamentary Investigation Committee also prepared a report about Nafiz Körez. The reason of the parliamentary investigation was a notice letter written by the former Chief Physician of the Haydarpaşa Numune Hospital Dr. Nuri Fehmi Ayberk. In this letter, Ayberk claimed that Nafiz Körez put pressure on his staff illegally during the period that he was the Minister of Health.

The commission also examined the assets of Körez and remarked that 25% of his assets were illegal. In response to this, Körez claimed that the commission behaved malevolently. Afterwards, the commission completed the investigations and formed a report.

In the general assembly of the parliament, the first voting for the Investigation Commission Numbered 1 of the Turkish Grand National Assembly's report regarding Körez was carried out on 29 May, 1963. Since there was not sufficient participation, a result could not be obtained in the first round. The second voting was completed on 5 June, 1963. Of the 379 people in this voting, 245 voted for this, 106 voted against it, and 28 refrained from the voting. The report prepared about Nafiz Körez was accepted with this result. Thus, the defence of Körez was not found positive, and it was concluded that it

would constitute a matter of malfeasance crime according to the Article 240 of the Turkish Criminal Law. By a majority vote, it was decided that it required starting Parliamentary investigation about Nafiz Körez.

In this report, the case of Nafiz Körez in the Yassıada cases and in the investigations of the Parliamentary Investigation Commission will be reviewed by revealing concretely in consideration of the documents and information. The current report will be formed through benefiting from the documents of the Republican Archive of the Prime Ministry, the Reports of Yassıada Supreme Court of Justice, recordings of the Turkish Grand National Assembly, newspapers of the period, memoirs, and other sources.

Key Words: Nafiz Körez, 27 May Military Coup, Yassıada, Democratic Party, Court

GİRİŞ

7 Ocak 1946 tarihinde kurulan Demokrat Parti 14 Mayıs 1950 seçimlerinde büyük farkla Cumhuriyet Halk Partisi'nin önüne geçmiş ve tek başına iktidar olmayı başarmıştır. Bu seçimde Demokrat Parti oyların % 53,35'ini alırken Cumhuriyet Halk Partisi %38,38'de kaldı. Demokrat Parti 1954 seçimlerinde oy oranını %57,5'a çıkardı. 1957 seçimlerini de kazandı. Ancak oy oranı % 47'ye düştü.

Diğer taraftan Demokrat Parti iktidarına karşı memnuniyetsizlikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Kırşehir'in il iken ilçe yapılması rahatsızlık yaratmıştır. Kırşehir 20 Temmuz 1954 tarihinde ilçe yapılarak Nevşehir'e bağlanmıştır. Muhalefet Kırşehir'in ilçe yapılmasını Cumhuriyetçi Millet Partisi Genel Başkanı Osman Bölükbaşı'yı yeniden milletvekili seçerek meclise göndermesine bağlamıştır.

İktidar partisi ile ana muhalefet partisi arasındaki gerginlik 1957 genel seçimleri sonrasında daha da arttı. Bu arada muhalefetin Demokrat Parti iktidarına karşı birleşme teşebbüsleri Vatan Cephesi'nin kurulmasına yol açtı. Köylü Millet Partisi Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birleşti. Hürriyet Partisi Cumhuriyet Halk Partisi'ne katılma kararı aldı. İsmet İnönü'nü muhalefete güç birliği çağrısı yaptı. Bütün bu gelişmeler üzerine 12 Ekim 1958 tarihinde Adnan Menderes Manisa'da *Kin ve husumet cephesine karşı Vatan Cephesinin* kurulmasının gerekli olduğunu dair bir açıklama yaptı. O, bu cephe sayesinde Demokrat Parti'nin şimdiye kadar meydana getirdiği eserlerin korunacağını duyurdu. Menderesin bu konuşmasını takiben her yerde Vatan Cephesi ocakları açılmış üye kaydedilmiştir. 134 ocakta üye yazılmaya başlanmış, üye sayısı 1 milyona yaklaşmıştır.

İktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik özellikle 1959 yılının ikinci yarısında zirve yaptı. Zira, bu dönemde iktidar basın ve üniversitelere karşı yeni tedbirler almıştır. İnönü bu duruma karşılık Mecliste yaptığı bir konuşmada *Eğer bir idare insan haklarını tanımaz, baskı rejimi kurarsa, o memlekette ihtilal behemehâl olur. Böyle bir ihtilal dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Bu yolda devam ederseniz, ben de sizi kurtaramam* uyarısında bulunmuştur.

Bununla birlikte 1960 yılı ilk baharı peş peşe olaylara sahne olmuştur. 28 Nisan 1960'ta İstanbul'da iktidara karşı öğrenciler gösterileri düzenlenmişlerdir. İki öğrenci olaylar sırasında ölmüştür. Olayların durdurulamaması üzerine hükümet sıkıyönetim ilan etmiştir. 5 Mayıs'ta 1960 günü 555 K parolasıyla Ankara Kızılay'da toplanan çoğunluğunu üniversite öğrencilerinin oluşturduğu grup, hürriyet sloganları atmıştır. 21 Mayıs'ta ise Kızılay'da Harbiye öğrencileri yürüyüş yapmıştır. İstanbul Üniversitesi'nden bazı öğretim üyeleri hükümete karşı protesto bildirisi yayınlamışlardır.

Bütün bu gelişmeler darbenin ayak sesleri idi. Aslında ordunun yönetime el koyacağına dair söylentiler ve istihbarat bilgileri bir süredir yoğunluk kazanmıştır. 23 Aralık 1957'de Samet Kuşçu adlı bir binbaşı ordu içinde DP'ye karşı bir darbe yapılmak üzere örgütlenmeler olduğunu hükümete duyurmuştur. Ancak, bu gizli örgütle ilgili yeterli delil bulunamamıştır. Sonuçta Kuşçu suçlu bulunmuş ve orduyu isyana teşvik etmekten iki yıla hapis cezasına çarptırılmıştır.

26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece ise darbe gerçekleşmiştir. Sabah saat dört civarında, elleri silahlı Harp Okulu öğrencileri PTT'yi, Ankara Radyosu'nu ve diğer belirlenen binaları ele geçirmek üzere harekete geçmişlerdir. Bir buçuk saat içinde hareket tamamlanmış, bütün kilit noktalar işgal edilmiştir.

Bu arada tutuklamalar da başlamıştır. Önce Bakanlar Kurulu üyeleri, ardından da Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı Refik Koraltan dahil Demokrat Parti milletvekilleri yataklarından alınıp tutuklanmışlar ve Harp Okulu binasına götürülmüşlerdir. Bu arada Çankaya'da bulunan Cumhurbaşkanlığı Köşkü'nün etrafı da sarılmış, Celal Bayar direnmeye çalışmışsa da kollarından yakalanarak, askeri bir ambulansa bindirilmiş ve Harp okuluna götürülmüştür.

Başbakan Adnan Menderes ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan ise darbe sırasında Eskişehir'de bulunuyorlardı. Bir kısım okul ve fabrikaları açmak için gelmişlerdi. 26 Mayıs'ı 27 Mayıs'a bağlayan gece saat dörde doğru Başbakanın sekreteri kapısını çalmış ve Ankara'da ordunun yapmış olduğu darbeyi haber vermiştir. Bunun üzerine Menderes, derhal Kütahya'ya doğru yola çıkmıştır. Başbakan ve beraberin-

dekiler Kütahya'da yakalanarak Eskişehir'e ve oradan da uçakla Ankara'ya sevk edilerek Harp Okulu'ndaki tutukluların arasına konulmuşlardır.

1. YASSIADA MAHKEMELERİ VE NAFİZ KÖREZ

Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanan sanıklar için oluşturulan çizelgede Nafiz Körez'in nezaret tarihi 1 Haziran 1960, tevkif müzekere tarihi 10 Eylül 1960 olarak gösterilmiştir¹. Nafiz Körez'in Yassıada mahkemelerinde avukatlığını yapan kişi Ercüment Berker'dir².

Mahkemenin Körez'e yönelik suçlamalarından bir tanesi hükümetin *Kırşehir'in ilçe yapılması* önerisine olumlu oy vermiş olmasıdır. Körez, mahkemenin 11 Mayıs 1961 tarihli ikinci oturumunda bu konu ile ilgili olarak açıklamalarda bulunmuştur. O, Kırşehir'in il iken ilçeye çevrilmesinin Cumhuriyetçi Millet Partisi'ne Demokrat Parti'den daha fazla oy çıkmasından kaynaklandığı şeklinde yorumlara katılmadığını belirtmiştir. Kanuna kabul oyu vermesinin de partizanca bir temele dayanmadığını ifade etmiştir. Ekonomik, coğrafi ve beşeri sebeplerden dolayı Kırşehir'in ilçeye dönüştürülmesinin uygun olacağı kanaatini taşıdığını söylemiştir. Körez, sadece 4 milletvekili çıkarabilen bir yerin il olmasını makul bulmadığını³ ve bu yüzden olumlu oy kullandığını açıklamıştır⁴.

Nafiz Körez, 13 Haziran 1961 tarihli Yassıada Mahkemesi'nin On dokuzuncu oturumunda ise *anayasa ihlali* iddialarına cevap vermiştir.

¹ **Anayasayı İhlal Davası ve Yüksek Adalet Divanı Kararları**, PDF 197302842, s. 1248, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2678>, 18 Ocak 2018, 00:27,

² **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302815, s. 38, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2659>, 18 Ocak 2018, 00:24.

³ Oysa bu tarih itibarıyla Ağrı, Bilecik, Burdur, Siirt, Van ve Uşak 4'er, Bingöl, Tunceli ve Muş 3'er, Bitlis 2 ve Hakkari ise 1 milletvekili ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilmişlerdir. (Bu konuda geniş bilgi için bkz. Kazım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi**, TBMM 10. Dönem (1954-1957), C 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

⁴ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302815, s. 90-91,

Körez, 1924 Anayasası'nın 7. ve 22. maddelerinin⁵ ışığı altında karar verdiğini söylemiştir. Her zaman demokratik bir iklimin varlığından yana olduğunu, bu tavrının meclis zabıtlarından da gözlenebileceğini belirtmiştir. Körez savunmasında Demokrat Parti grubunun demok-rasi hassasiyetine dikkati çekmeye çalışmıştır. O, soru önergelerinin parti grubunda genellikle gensoru takriri halini aldığını, hatta bu-nunla da yetinilmeyerek zaman zaman genel görüşmeye dönüştü-ğünü dile getirmiştir. Körez, bu tür müzakerelerde kendisinin de eleş-tirel bir yaklaşım gösterdiğine dikkati çekmiştir. Hatta, 1955 yılında Menderes'in yoğun grup baskısı ve denetimi nedeni istifa etti-ğini, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın milletvekillerinin görüşlerini ala-rak hükümeti kurma görevini yeniden ona verdiğini söylemiştir.

Nafiz Körez, Başbakan Menderes'in neredeyse her hafta parti grubunda gensoru önergesine muhatap olduğunu ve bu durumun hükümet icraatlarını etkilediği şikayetini dile getirdiğini belirtmiştir. O'nun ifadesine göre Adnan Menderes 1958 yılında cereyan eden bir grup toplantısı sırasında kürsüye gelerek *Grubumuzda sual takriri mües-sesesi istizah takriri müessesesi halindedir. Hatta bu hududu aşıyor. Haftada bir gün hükümet olarak gruba gelirken yüreğimiz ağzımıza gelmektedir. Nere-den bir yan ateşe tutulacağımızı bilemiyoruz* diyerek tepkisini dile getirmiştir.⁶

Körez'e göre böyle denetleme sistemi kuran bir siyasi partinin mil-letvekillerinin anayasayı ihlal etmiş olmaları mümkün değildir. Olsa olsa bu iddialar anayasanın farklı yorumlanmasından kaynaklanabilir. Zira, Demokrat Parti'nin çıkardığı bazı kanunlar ve uygulamalar ana-yasanın yorumu çerçevesinde yapılmıştır.

Nafiz Körez Demokrat Parti'nin *dikta rejimi kurduğu* iddialarını da reddetmiştir. O, Demokrat Parti'nin iktidar olduğu on yıllık dönemde

⁵ Madde 7 Meclis, yürütme yetkisini kendi seçtiği Cumhurbaşkanı ve onun tayin ede-ceği Bakanlar Kurulu eliyle kullanır. Madde 22 Soru, gensoru ve Meclis soruşturması, Meclisin yetkilerinden olup bunların nasıl yapılacağı içtüzükte gösterilir. (**Resmi Ga-zete**, 15 Ocak 1945, S 5905, s. 8178.)

⁶ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302817, s. 1592, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2659>, 18 Ocak 2018, 00:30.

hiçbir zaman diktaya doğru gidildiği kanaatine sahip olmadığını belirtmiştir. Dikta rejimlerinin kapalı cemiyetler yarattığını, halkı sadece kendi işi ile meşgul ederek memleket meselelerinin dışında tuttuğunu söylemiştir. Körez'e göre aksine Türkiye'de son on yılda vatandaşın memleket meselelerine olan ilgisi hiçbir devirde olmadığı kadar yüksek bir seviyeye ulaşmamıştır. Bunda gerek iktidar gerekse muhalefet partilerine mensup milletvekillerinin vatandaşlar ile temasa önem vermeleri etkili olmuştur. Bu şartlarda dikta rejimi kurulmasına imkan yoktur. Ülkeyi dikta rejiminden kurtaracak temel müessese serbest seçimlerdir.

Nafiz Körez, İsmet İnönü'nün 1959 yılında *Uşak'ta taşlanması* ve devamında meydana gelen olaylar hakkında da görüşlerini mahkeme heyetine anlatmıştır. O, meselenin iç yüzüne vakıf olacak bilgilere sahip olmadığını bu yüzden yapılacak bir inceleme neticesinde kesin değerlendirmelerin mümkün olabileceğini söylemiştir. Ona göre Uşak'tan başlayıp Topkapı'ya kadar devam eden olaylar karşılıklı gövde gösterisine dönüşerek medeni ölçülere uymayan bir hal almıştır. Mahkeme başkanının bu konuda hükümetin hiçbir inceleme başlatmadığını dile getirmesi üzerine⁷ Körez cevaben hadiselerin altında asla kötü bir maksat yatmadığına inandığını ifade etmiştir.

Körez'e sorulan sorulardan bir tanesi de *Tahkikat Komisyonu* ile ilgilidir. Mahkeme başkanı *Dedikodular yüzünden Halk Partisi ile bir kısım basın hakkında tahkikat mı yapmak icap ederdi?* sorusunu yöneltmiştir. Körez ise cevaben 12 Nisan 1960 tarihinde bir kısım duyumlara istinaden komisyonun oluşturulduğunu ifade etmiştir⁸. İlâveten O, vatandaş vicdanında rahatsızlık yaratan bu meseleler üzerine gitmek gerektiğini, meclisin bizzat konuya eğilmesine ihtiyaç duyulduğunu bildirmiştir. Elde edilen bütün bilgilerin kendilerinde olayların bir merkezden idare edildiği kanaatini oluşturduğunu açıklamıştır. Olayların kaynağının Cumhuriyet Halk Partisi mi yoksa kışkırtıcı provakatör unsurlar mı olduğunun ortaya çıkarılması gerektiğini söylemiştir.

⁷ *Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası*, PDF 197302817, s. 1593,

⁸ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidar (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış*, C II, S 4, yaz 2009, ss. 125-145

Mahkeme Başkanı ise tahkikatın CHP ve basını suçlamak amacıyla açıldığını iddia etmiştir.

Körez'in savunmasında 28 Nisan 1960 tarihinde yasalanan *Tahkikat Encümeni Salahiyet Kanunu* da söz konusu edilmiştir. O, yasanın kasti olarak ve peşin hüküm ile çıkarılmadığı görüşünü savunmuştur. Komisyon'un görevine başladığının dördüncü gününde Fethi Çelikbaş⁹ 'ın kürsüye gelerek¹⁰ komisyonun tasarrufları hakkında tenkitte bulunmasına istinaden kanunun çıkarıldığını söylemiştir. Kanunun tamamen demokratik sistem içerisinde kalınarak çıkarıldığını, teklifin komisyonlarda ele alındığını, müzakeresinin yapıldığını dile getirmiştir. Gazetelerin ve bazı profesörlerin de görüşlerini kamuoyu ile paylaştıklarını hatırlatmıştır. On yıllık milletvekilliği döneminde bu kanun kadar hiçbir kanunun tartışılmamış olduğunu dile getirmiştir.

Körez komisyonunda ve kamuoyunda yaşanan tartışmaların neticesinde ikinci maddenin bir fıkrasının kaldırılmış olduğunu söylemiştir. Ona göre eğer kanun teklifi peşin bir kanaat ile sevk edilmiş olsaydı, ülkede dikta anlayışı bulunsaydı teklifin virgülüne dahi dokunulmaması gerekirdi. Mahkeme Başkanının *Kendi içinizden itiraz edenler olmuş?* çıkışı üzerine bu yaklaşımın bile kanunun anayasaya aykırı olmaması için iyi niyetle müzakere edildiğini gösterdiğini ifade etmiştir. O, bu şartlarda kendisinin de gönül rahatlığı içinde kanuna kabul oyu verdiğini belirtmiştir..¹¹

Nafiz Körez savunmasında *üniversite olaylarına* da değinmiştir. O, bu hadiseler karşısında hükümetin tutumunun Demokrat Parti grubu tarafından beğenilmediğini, partili milletvekillerinin hükümetin tamamen değişmesi kanaatinde olduklarını belirtmiştir. Bunun üzerine Mahkeme Başkanı bu şartlarda meclisin niçin tatile girdiğini sormuş,

⁹ Fethi Çelikbaş; DP Burdur Milletvekiliyken 1955 tarihinde Hürriyet Partisi'nin kurucuları arasında bulunmuştur. 27 Mayıs 1960 tarihinde CHP'ye geçmiştir. (<http://www.biyografya.com/biyografi/5747>, 18 Ocak 2018, 01:14.)

¹⁰ **Yassıda Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302817, s. 1594,

¹¹ **Yassıda Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302817, s. 1595,

Körez ise asıl sorunun parti grubunun da tatile girmesi olduğunu söylemiştir. O, parti grubunun dağılmaması halinde mutlaka meseleye bir çözüm bulacağı kanaatinde olduğunu dile getirmiştir.¹².

Körez'e yönelik suçlamalardan birisi de *döviz* alımıdır. 13 Temmuz 1961 tarihli otuz dördüncü oturumda döviz alan 349 milletvekili arasında Nafiz Körez'in de adı zikredilmiştir. Körez'in 3000 liralık döviz aldığı belirtilmiştir. O, hiçbir işinde şahsi menfaat gözetmediğini ifade ederek kendisini savunmuştur¹³.

Mahkeme 14 Temmuz 1961 tarihli otuz beşinci oturumda Nafiz Körez hakkındaki kararını vermiştir. Anayasayı tağyir, tebdil ve ilga suçuna *feri şerik* olarak iştirak ettiğinin delilleriyle sabit olduğu, bu sebeple Türk Ceza Kanununun 146/3 maddesi gereğince cezalandırılmasını önermiştir¹⁴.

10 Ağustos 1961 tarihindeki elli ikinci oturumda Körez avukatının gelmemesi nedeni ile kendi savunmasını kendisi yapmıştır. O, vatana hizmetin, iyi niyetin ve temiz ideallerin vatana ihanet şeklinde karşısına çıkarılmasının üzüntüsünü yaşadığını bildirmiştir. Bu durumu alın yazısı olarak değerlendirmiştir. Yapılan savunmalarla gerçeklerin tamamen ortaya çıktığını, tarihin elbette doğru ve isabetli hükmü vereceğini hatırlatarak *İnanıyorum ki tarihin hakemliğine lüzum kalmayacak, yüksek mahkemenizin tesis edeceği hükümler, sizler tarihe tekaddüm edeceksiniz* demiştir. Bu konuşmasını takiben Nafiz Körez 7 Ağustos 1961 tarihli yedi sahifelik yazılı müdafaasını mahkeme heyetine takdim etmiştir¹⁵.

Mahkeme heyeti 15 Eylül 1961 tarihindeki elli beşinci oturumda Nafiz Körez hakkındaki kararını açıklamıştır. Karar tutanağında Körez'in 1951 yılından beri milletvekili olduğu, dava konusu kanunların

¹² **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302817, s. 1596,

¹³ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302819, s. 209, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2659>, 18 Ocak 2018, 00:35.

¹⁴ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302819, s. 303-304,

¹⁵ **Yassıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası**, PDF 197302819, s. 3241,

hepsine oy verdiği, Anayasa'nın ihlali karşısında denetleme görevini yapmadığı ifade edilmiştir¹⁶. Sonuç olarak mahkeme Nafiz Körez'in Anayasayı ihlal suçundan 146/3 59 ve 143.maddeler hükmünce 4 sene 2 ay hapis ve amme hizmetlerinden ömür boyu mahrumiyetine 1 sene 4 ay 20 gün Manisa'da umumi Emniyet nezareti altında bulundurulmasına 152 lira maktu harcın alınmasına oy birliğiyle karar verilmiştir¹⁷.

2. NAFİZ KÖREZ HAKKINDA AÇILAN SORUŞTURMA DOSYALARI

2.1. Mal Varlığının İncelenmesi

Nafiz Körez hakkında çeşitli konulardan dolayı soruşturma açılmış ve komisyonlar kurulmuştur. Bu komisyonlardan bir tanesi mal varlığı ile ilgilidir. 1 Numaralı Soruşturma Kurulu Eski Sağlık Bakanı ve Manisa Milletvekili Nafiz Körez'in 14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960 tarihleri arasında gayrimişru surette servet elde edip etmediğini tespit etmeye çalışmıştır. Bu amaçla Körez'den biri 14 Mayıs 1950 ve diğeri 27 Mayıs 1960 tarihlerindeki mal varlığını gösterir iki adet varlık beyannamesi istenmiştir. Ayrıca söz konusu 10 yıllık döneme ait gelir ve giderlerini gösterir gelir ve masraf beyannamesi talep edilmiştir¹⁸.

Diğer taraftan Nafiz Körez 11 Eylül 1960 tarihinde *Masraf Bildirimine Mahsus Beyannameyi* soruşturma kuruluna göndermiştir. O, on yıllık masraf tutarını tahmini olarak 176.635 lira göstermiştir¹⁹.

Söz konusu beyannameler ile resmi makamlardan, özel şahıslardan ve müesseselerden toplanan her türlü evrak ve belgeler yeminli bilirkişi olarak tayin edilen Maliye Hesap Uzmanı Suat Darman'a gönderilmiştir. Bilirkişi incelemelerini tamamlayarak 12 Kasım 1960 tarih ve 324/1 numaralı bir rapor hazırlamıştır²⁰.

¹⁶ *Anayasayı İhlal Davası ve Yüksek Adalet Divanı Kararları*, PDF 197302842, s. 364,

¹⁷ *Anayasayı İhlal Davası ve Yüksek Adalet Divanı Kararları*, PDF 197302842, s. 40,

¹⁸ *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:2.

¹⁹ *BCA*, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:14.

²⁰ *BCA*, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:2.

Darman'ın raporuna göre Körez'in 14 Mayıs 1950 tarihindeki serveti şu şekildedir: 1924 senesinde babasından miras yolu ile intikal eden Kula'nın Uşşaki Mahallesi'nde ahşap bir evin ½ hissesi ile 8.000 lira nakit para, miras suretiyle kalan 1 adet altın yüzük ile 1 adet elmas gül iğnesi, 3 adet halı ile 1 adet seccadedir²¹.

Körez'in 27 Mayıs 1960 tarihi itibarıyla ise serveti şu şekildedir: İnşaat halinde bulunan Ankara Kavaklıdere'de 121.670 lira değerinde bir apartman dairesi. Salihli Palamut Valike Sanayii Ticaret Anonim Şirketinde 2.500 liralık hisse senedi. Manisa Pamuklu Mensucat Anonim Şirketinde 20.000 liralık hisse senedi. Menkul eşya ve diğer mallar olarak 2200 liralık bir halı ile 600 liralık bir seccade²².

Körez'in nakit ve çeşitli bankalarda bulunan mevduatları toplamı ise 104.466,37 liradır. İlaveten Varlık Beyannamesi'nde Manisa Milletvekili Şemi Ergin'den 5.000 lira alacaklı olduğunu bildirmiştir. Bu beyan Şemi Ergin'in beyannamesi ile de uyumaktadır.

Raporda belirtildiğine göre 1950-1960 devresi için aldığı tahsisat, yolluk ve tazminatların toplamı 286.634,72 TL'dir. 9 Aralık 1955 ile 25 Kasım 1957 tarihleri arasında Sağlık Bakanlığı görevinde bulunduğu 23 aylık dönemde net olarak toplam 18.117,10 lira makam tazminatı da elde etmiştir. Serbest meslek kazancının ise net olarak 2837.85 lira olduğu belirlenmiştir²³.

Sonuç olarak incelenen devrede Nafiz Körez'in toplam gelirleri 318.788 liradır. Bu gelirler için ödenen gelir vergisi: 1.905 liradır. Vergi çıkıldığında net gelir 316.883 lira olmaktadır²⁴.

Bu arada Körez'in 10 yıllık masraflarının tespit ve takdirini yapmak üzere beş kişilik ayrı bir bilirkişi heyeti oluşturulmuştur²⁵. Bu he-

²¹ **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:4.

²² **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:5.

²³ **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:7.

²⁴ **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:8.

²⁵ Bilirkişi heyetinde bulunan 5 kişi: Safiye Ozman-Ticaret Bakanlığı Konjonktür ve Yayın Müdürü, Arif Durmuş-Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanı, İsmet Unkan-Tüccar ve Serbest Muhasebeci, Erdoğan Nirun-Maliye Bakanlığı Hesap Uzmanı, Hüsamettin

yet 21/11/1960 tarihli ve 210-129 numaralı farklı bir rapor daha oluşturulmuştur²⁶. Bilirkişi heyeti genellikle hafızaya dayanarak doldurulmuş bulunan beyannamelerdeki masraf tutarlarını gerçeğin tam ifadesi olarak kabul etmemiştir. Kira gibi bazı masraf gruplarını aynen kabul etmiş, diğerleri için de elde edilen maddi delil ve verilere dayanarak lehte ve aleyhte olarak değişiklik yapma gereği duymuştur²⁷.

Körez'in masraf beyannamesinde yaptığı açıklamalara dayanarak raporda gösterilen esaslar dahilinde ve maddi deliller ışığında yapılan inceleme ve soruşturma sonucunda 14 Mayıs 1950-27 Mayıs 1960 devresindeki masrafları toplamı 213.820 lira olarak değerlendirilmiş ve bununla ilgili olarak yeniden düzenlenmiş olan "Masraf Bildirimine Mahsus Beyanname" raporunu da eklemiştir²⁸. Körez beyannamesinde 176.635 lira olarak masraf bildirmesine rağmen bilirkişi heyeti onun sosyal statüsünü, yaşantısını ve seçim bölgesi ile olan ilişkilerini dikkate alarak 213.820 lira olarak kabul etmiştir.²⁹ Borçları ise toplam 85.878,60 liradır³⁰.

Körez'in mal varlığı, borçları ve masrafları hakkında hazırlanan bütün raporlar ve ilgili evraklar 24.11.1960 tarihinde Yüksek Soruşturma Kurulu'na sunulmuştur. Kurul, 1 Sayılı Kanununun 24'üncü maddesi³¹ gereğince raporları incelenmiştir.

Hamamcı-Tüccar (BCA, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:10.)

²⁶ BCA, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:2.

²⁷ BCA, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:11.

²⁸ BCA, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:15.

²⁹ BCA, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:10.

³⁰ BCA, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:6.

³¹ Madde 24:1924 tarih ve 491 sayılı Teşkilâtı Esasiye Kanununun 4-7,9-25,27-36, 38-40.maddeleri ile 41.maddesinin ikinci ve üçüncü cümleleri ve 42-50, 52, 61-67, 95, 102, 104.maddeleri hükümleri yürürlükten kaldırılmıştır. Eski iktidar mensuplarından, kendilerinin ve yakınlarının servetlerini meşru yollardan edindiklerini mahkemede ispat edemeyenler hakkında Teşkilâtı Esasiye Kanununun 73. maddesinde yazılı müsadere yasağı yürürlükten kaldırılmıştır. Teşkilâtı Esasiye Kanununun yürürlükte kalmış olan hükümlerinin ve bu geçici kanunun hükümlerinden herhangi birinin değiştirilmesi veya kaldırılması, Millî Birlik Komitesi üyelerinin beşte birinin teklifi üye-

Nihayetinde Körez'in 27 Mayıs 1960 tarihi itibarıyla toplam mal varlığının gayrimenkuller 121.670 lira, menkul kıymetler 22.500 lira, menkul eşya ve diğer mallar 2.800 lira, nakit ve banka mevduatları: 104.466 lira, alacaklar 5.000 Lira olmak üzere toplam 256.436 lira oluğuna hükmedilmiştir. Borçları ise 85.878 lira olduğundan net serveti 170.558 lira olarak belirlenmiştir.³²

Soruşturma Kurulu Körez'in on yıllık dönemdeki bütün gelirleri dikkate alındığında servetinin 103.063 lira olması gerektiğini açıklamıştır. Sonuç olarak 67.495 liralık servet farkının niteliğinin tespit edilemediği belirtilmiştir. Niteliği tespit edilemeyen servetin, elde edilen servet içindeki payının %25.12 olduğu kararına varılmıştır.³³ Bu miktarın 1 sayılı kanununun 24'üncü maddesi gereğince müsadereye tabi tutulması, bugünkü değeri bulunmak suretiyle ödettirilmesi kararı alınmıştır.³⁴

Körez hakkındaki bu yolsuzluk suçlaması dönemin basınına da yansımıştır. 5 Ağustos 1961 tarihli Milliyet gazetesinin haberine göre Nafiz Körez'in gelirlerinin %25.1'inin, gayrimeşru olduğu tespit edilmiştir. Körez 1950'de Kula'da bir ahşap evin yarı hissesine sahipken 10 yıl içinde Ankara'da Kavaklıdere'de bir apartmanın 121 bin 670 liralık hissesini ve çeşitli şirketlerde ortaklık hissesi sağlamıştır.³⁵

2.2. İlaç Yolsuzluğu İddiası

Nafiz Körez hakkındaki suçlamalardan bir tanesi de ilaç yolsuzluğuna karıştığı iddiasıdır. Bu konuda bir dosya hazırlanmıştır. İlgili dosyada 27 Mayıs 1960'da düşürülen bakanların dışındaki eski Demokrat Partili bakanların görevleriyle ilgili suçlarından dolayı soruşturma istemine dair Başbakanlık tezkereleri ve Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 numaralı Soruşturma Komisyon raporu yer almıştır. Bu hususta Yüksek Soruşturma Kurulunca verilen görevsizlik kararı belgesi de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sunulmuştur. Belgeler

rine beşte dördünün oyu ile mümkündür. Teşkilâtı Esasiye Kanununun, Devlet şeklinin cumhuriyet olduğu hakkındaki birinci maddesinde değişiklik yapılması hiç bir suretle teklif dahi edilemez. (**Resmi Gazete**, 14.06.1960, Sayı: 10525, s. 1534.)

³² **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:8.

³³ **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:9.

³⁴ **BCA**, Fon No: 10900, Kutu No:259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef:3.

³⁵ **Milliyet Gazetesi**, 5 Ağustos 1961, s. 5.

arasında Adalet Bakanlığının eski bakanların görevleriyle ilgili suçlarından dolayı yargılanmalarına gerek olup olmadığı hakkında bir karar verilmesi için 6 Kasım 1961 tarih ve 35445 sayılı tezkere ile TBMM'ye müracaatı da yer almıştır. Bakanlık tezkere ile birlikte biri tahta, diğeri mukavva kutudan ibaret olan iki sandık içerisinde toplam 84 dosyayı da Meclis Başkanlığına iletmiştir. Meclis Başkanlığına Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Fahri Özdilek imzası ile gönderilen yazıda 1961 Anayasasının 90'uncu maddesi çerçevesinde gereğinin yapılması istenilmiştir. Bilindiği üzere anayasanın bu maddesi Başbakan ve bakanların yüce divana sevk edilmelerini meclis genel kurulunun kararına bağlamaktadır³⁶.

Söz konusu Bakanlar ve milletvekillerinin adı ve şahsî suçları da dâhil olmak üzere bütün fiillerinden ötürü yargılanmaları geçici 1 sayılı Anayasa gereğince kurulan Yüksek Adalet Divanının yetkisinde idi. Sanıkların sorumluluklarını araştırmak, son soruşturmanın açılmasına mahal olup olmadığına karar vermek de Yüksek Soruşturma Kurulunun yetkisi dahilinde idi. Ancak, bilahare çıkarılan 169 sayılı kanunla bu kişilerin vazifelerinden kaynaklanan suçlarından dolayı Yüksek Adalet Divanınca yargılanacakları ve Yüksek Soruşturma Kurulunun ancak bu suçlardan dolayı Yüksek Adalet Divanı nezdinde son tahkikatın açılması gerekip gerekmediğine karar vereceği kabul edilmiştir.

Sözün geçen 169 sayılı Kanunun yürürlüğe girmesini müteakip Yüksek Soruşturma Kurulu, adı geçen kanunun (B) bendindeki “düşük” tabirinin ihtilal sırasında başbakanlık ve bakanlık yapanları kapsadığı, önceki bakanların bu tanımın dışında kaldıkları kararına varmıştır. Buna rağmen adı geçen maddenin son fıkrasına dayanılarak düşük bakanların dışındaki eski Demokrat Partili bakanlar hakkında da kurulca inceleme başlatılmış ve son tahkikatın açılmasına karar verilmiş idi. Bilâhare, 491 sayılı kanunun 61-66 ncı maddeleri yürürlüğe

³⁶ 90. Madde: Başbakan veya Bakanlar hakkında yapılacak soruşturma istemleri, Türkiye Büyük Millet Meclisinin birleşik toplantısında görüşülür ve karara bağlanır. Soruşturma, her iki meclisten eşit sayıda seçilecek üyelerden kurulu komisyonca yürütülür. Yüce Divana sevk hususundaki karar birleşik toplantıda yapılır. Meclislerdeki siyasî parti gruplarında, meclis soruşturması ile ilgili görüşme yapılamaz ve karar alınamaz.

konulmuştur. Böylece eski bakanları görevlerinden doğan suçlarından dolayı yargılama işi Yüce Divana bırakılmıştır. Bunlar hakkında soruşturma yapılması kurulun görevi dışında kalmıştır. Bunun üzerine bu husustaki tahkikat dosyaları görevsizlik kararı verilerek Yüksek Soruşturma Kurulundan gereği takdir ve ifa edilmek üzere Millî Birlik Komitesine havale edilmiştir.

Ancak, Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı için Milli Birlik Komitesi'nin hukuki varlığı sona ermiş olduğundan evraklar Adalet Bakanlığına devredilmiştir. Adalet Bakanlığı kendisine intikal eden 84 dosyayı ve ayrıca biri tahta, diğeri mukavva kutudan ibaret iki sandığı Sahir Kurutluoğlu imzası ile meclis başkanlığına göndermiştir³⁷.

Böylece evraklar Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Numaralı İnceleme Komisyonu'na intikal ettirilmiştir. Komisyon Nafiz Körez hakkındaki 13 Nisan 1962 tarih ve 8 mazbata numaralı dosyayı değerlendirmiştir. Komisyon raporunda Ataçeri firmasına ithal ettirilen insülin dolayısıyla yolsuzluk yapıp yapılmadığını araştırmıştır.

TBMM'de Nafiz Körez'in Bakanlık görevi ile ilgili suçundan dolayı yargılanmasına mahal olup olmadığı hakkında bir karar verilmesine dair Başbakanlık tezkeresi görüşülmüştür. Bu konu ilk defa 25 Nisan 1962 tarihli birleşik toplantıda ele alınmıştır³⁸.

Buna göre söz konusu firmaya insülin ithal etmesi amacıyla ICA³⁹ yardım programından 20.311,68 dolar tahsis edilmiştir. Firma; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığına gönderdiği 12.8.1957 tarihli yazısında, piyasada iki yıllık ihtiyacı karşılayacak kadar insülin bulunduğunu, bu ilacın miatlı olması nedeniyle şimdilik ithaline gerek olmadığını bildirmiştir. Firma insülinin ithalinde ısrar edilirse bu ilaçların bozulacağı ve çöpe atılacağı uyarısında bulunmuştur. Bu sebeple, insülin yerine başka bir ilacın ithal edilmesinin daha doğru olacağını, bu mümkün

³⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem I, C 1, 19. Birleşim, 14 Eylül 1962, s. 28.

³⁸ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, Devre I, C 1, 14. Birleşim, 25 Nisan 1962, s. 150.

³⁹ ICA: (Islet Cell Antibodies) Adacık sitoplazmik antikor; İnsülin üreten adacık hücrelerindeki yapılara karşı gelişen antikor grubu. (<http://www.diyabetimben.com/diyabet-tanısında-antikor-testleri/>, 18 Ocak 2018, Saat: 22:29)

olmadığı takdirde akreditif müddetinin bir yıl uzatılmasını ve bu da mümkün olmadığı takdirde tahsisin iptal olunmasını istemiştir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı; 16.8.1957 tarih ve 11196 sayılı yazısıyla, bu isteği Ticaret Bakanlığına intikal ettirmiş ve Ticaret Bakanlığı 24.8.1957 tarih ve 51/21057 sayılı cevabında, ICA regülasyonları bakımından Ataçeri firmasının mal değişikliği şeklindeki isteğinin kabulüne imkan görülemediğini, tahsis mevzuu insülinin en geç 30 Eylül 1957 tarihe kadar sevk edilmesi gerektiği bilgisini vermiştir. Ancak Ticaret Bakanlığı Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının insülinin ithaline ihtiyaç olmadığını bildirmesi halinde ithalattan vaz geçilebileceğini de cevaben bildirmiştir.

Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı ise Eczacılık ve Tıbbi Müstahzarlar Umum Müdürlüğü ICA yardımından insülin ithal etmek üzere Ataçeri firmasına ayrılan 20 311,68 dolarlık tahsistattan vazgeçmek istememiştir. Söz konusu ithalatı firma gerçekleştirmez ise satın alma işleminin bakanlık tarafından yapılacağı bildirilmiştir. Bu yazı Mütahassis Eczacı Meral Erertem, Eczacılık ve Tıbbi Müstahzarlar Genel Müdürü Doktor A. Rıza Bakay tarafından parafe edilmiş, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Doktor Nafiz Körez tarafından da imzalanmıştır.

Bu talimat ve taahhüt üzerine Ataçeri firması insülin ithalatını gerçekleştirmiştir. Firma 23 Aralık 1957 tarihli yazısıyla bakanlığa müracaat ederek ithal ettiği 20.311,68 dolarlık insülini hangi hastanelere ve müesseselere teslim edeceği hususunda talimat istemiştir. Ancak bakanlık firmaya dönüş yapmamıştır. Bunun üzerine firma müracaatını çeşitli tarihlerde yenilmiştir.

Öte yandan Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Ataçeri firmasının bu müracaatları karşısında hadisenin hukuki mahiyeti hakkında Maliye Bakanlığından görüş istemiştir. Maliye Bakanlığı Başhukuk Müşavirliği ve Muhakemat Genel Müdürlüğü tarafından hazırlanan 30 Mart 1959 tarih ve 4198/4389/11550 sayılı cevap sağlık Bakanlığına iletmiştir. Buna göre ithalatçı firma miatlı olan ilaçlardan insülini Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığının isteğine istinaden getirmiş ise satın alınmasında bir sakınca olmayacağı bildirmiştir. Nihayet Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı 17 Temmuz 1959 tarihli gerekçeli yazı ile adı geçen firmadan insülinleri satın almıştır. Bu yazıda imzası bulunan

Bakan Nafiz Körez değil dönemin Sağlık Bakanı Doktor Lütfi Kırdar'dır. Lütfi Kırdar 17 Şubat 1961 tarihinde vefat etmiş olduğu için hakkındaki amme davası ortadan kalkmıştır.

Diğer taraftan Eczacılık ve Tıbbi Müstahzarlar Umum Müdürlüğü tarafından Soruşturma Kurulu Başkanlığına gönderilen 5 Ekim 1960 tarih ve 23228 sayılı yazıda ifade edildiğine göre miatları çok kısalan bu insülinlerin bir kısmı halka satılmak üzere eczanelere intikal ettirilmişdir. Geriye kalan 60.904 şişesi kullanılamaz hale geldiğinden imha olunmuş veya imha edilmesi gerekli duruma düşmüştür.

Kurul Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığını Ataçeri firmasının ikazlarını dikkate almayarak satın alma taahhüdü ile birlikte ilaç ithalatına izin vermesi nedeniyle suçlu bulunmuştur. Devletin zarara uğratıldığı kanaatine ulaşılmıştır. Kararda ithal edilen insülinin büyük bir kısmının insülin bolluğu nedeni ile piyasaya sürülemeden miadını doldurduğuna ve imha edildiğine de dikkat çekilmiştir. Bakan Nafiz Körez'in, satın alma taahhüdünde bulunarak devleti zarara uğratma fiiline ortak olduğu kararına varılmıştır. Bu yüzden Türk Ceza Kanunu'nun 240. maddesinde⁴⁰ yer alan memuriyet görevini kötüye kullanma cürümünü işlediği belirtilmiştir.

1 Nolu İnceleme Komisyonu 13 Nisan 1962 tarihli bir mazbata hazırlayarak meclis kararını genel kuruluna sunmuştur. Mazbatada Komisyon Başkanı Sözcü Katip Cumhuriyet Senatosu Tokat Senatörü Zihni Betil, İçel Milletvekili Mazhar Arıkan, Sivas Milletvekili Cevad Odyakmaz, Rize Milletvekili Cevat Yalçın ve Manisa Milletvekili Muhammer Erten'in imzaları bulunmaktadır. T.B.M.M. İç Tüzüğü'nün 170'nci maddesine göre sadece dosya üzerinde inceleme yapmaya yetkili olduğundan Nafiz Körez hakkında açılacak Meclis Soruşturmasının Körez'le birlikte Dr. A. Rıza Bakay ve Meral Erertem'i de kapsayacak şekilde yürütülmesi ve bu soruşturmadan elde edilecek neticeye

⁴⁰ 240. Madde: Kanunda yazılı hallerden başka her ne suretle olursa olsun vazifesini suiistimal eden memur derecesine göre altı aydan üç seneye kadar haps olunur. Cezayı tahlif edecek sebeplerin vücudu halinde üç aydan bir seneye kadar hapis ve her iki halde 200 liradan 1000 liraya kadar ağır para cezasıyla cezalandırılır ve her halde memuriyetten müebbeten veya muvakkaten mahrum edilir. (**Resmî Gazete**, 7 Ocak 1966, S 12196, s. 1.)

göre karar verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Sonuç olarak 1 Nolu İnceleme Komisyonu oy birliğiyle Nafiz Körez, Dr. A. Rıza Bakay ve Meral Erertem haklarında Meclis Soruşturması açılmasına karar vermiştir.

Bu arada Nafiz Körez hakkındaki suçlamalarla ilgili olarak komisyona Kayseri Cezaevi'nde 18.5.1962 tarihli yazılı bir savunma göndermiştir. Körez savunma yazısında büyük bir mağduriyetle karşı karşıya bırakılmış olduğunu iddia etmiştir. İnsülin satın alınması hususunun kendisiyle hiçbir alakası olmadığını iddia etmiştir. Hatta O, *Yüksek Soruşturma Kurulu namına naiip heyet, merhum Lütfi Kırdar'la beraber beni de çağırdığı halde benimle irtibatı olmadığını tespit etmiş ve ifademi almadan geri göndermiştir* demiştir.

Körez Ataçeri firmasının Sağlık bakanlığına insülin ithalinin iptal edilerek başka bir ilaç alınması hususunda talebinin olduğunu, ancak bu tahsisi değiştirmenin bakanlığının yetkisinde bulunmadığı için meseleyi Ticaret Bakanlığı'na havale ettiğini bildirmiştir. Ticaret Bakanlığının 24 Ağustos 1957 tarih ve 51/21057 sayılı cevabi yazısında "Ataçeri" firmasının mal değişikliği isteğinin kabulüne imkan görülemediği, bundan sonra yapılacak yardımlar üzerinde olumsuz etki uyandırabileceği endişesiyle de tahsisin iptal edilmesinin uygun olmadığı cevabi verilmiştir. Körez bakanlığının Ticaret Bakanlığı'ndan gelen cevabi yazıyı 3 Eylül 1957 tarihinde Ataçeri firmasına intikal ettirdiğini belirtmiştir. Firmanın ülke içerisinde iki senelik ihtiyacı karşılayacak insülin bulunduğu iddiasının tamamen subjektif bir yorum olduğu değerlendirmesini de yapmıştır. Ona göre ülke içerisinde iki senelik insülin stoku bulunsa idi adı geçen firmanın insülin ithal ettiği 12 Aralık 1957 tarihinden itibaren iki sene müddetle yani 29.12.1959 tarihine kadar insülin ithal edilmemesi icap ederdi. Halbuki Ticaret Bakanlığı Dış Ticaret Dairesi ve Merkez Bankası Akreditif Şubesinin kayıtları incelenecek olursa iki sene içinde daha on binlerce dolarlık insülin ithal edildiği görülecektir. Üstelik 1957 yılı itibarıyla memlekette ilaç darlığı iddialarının had safhaya ulaştığı, mecliste soru önergelerinin verildiği unutulmamalıdır.

Körez Firmanın ithal edeceği insülinlerin bakanlık tarafından satın alınacağı taahhüdünün yerinde bir karar olduğunu savunmuştur. Türkiye'de 250.000 şeker hastası bulunduğunu, bunlardan yarısının

insülin kullandığı farz edilse ihtiyacın büyüklüğünün kendiliğinden ortaya çıkacağını belirtmiştir. Bu yüzden insülin gibi hem hayati önemi olan hem de miatlı ilaçların stok yapılması zorunluluğunun olduğunu hatırlatmıştır

Körez Ataçeri firmasının insülinleri ithal ettiğini Sağlık Bakanlığına bildirdiği tarih olan 23 Aralık 1957 tarihinden tam bir ay evvel bakanlık görevinden ayrılmış olduğunu, bundan sonrası için kendisinin suçlanmayacağını ifade etmiştir. O, *Firma arzu etmese idi kendisine zorla ithalat yaptırılmazdı* demiştir.

Körez Lütfi Kırdar yönetimindeki bakanlık tarafından firmanın müteaddit müracaatlarına olumlu cevap verilmemesini de anlayamadığını söylemiştir. O, ithalattan tam 19 ay sonra miadı dolmak üzereyken 17 Temmuz 1959 tarihinde insülinlerin Sağlık Bakanlığı tarafından teslim alındığını da hatırlatmıştır. Ona göre insülinler zamanında teslim alınsa idi hepsini sarf etmek mümkün olurdu.

Körez, sonuç olarak bu meselede kendisinin suçlanamayacağını bildirmiştir. Zira ona göre *Vazifeyi suiistimal edebilmek için evvelâ böyle bir vazifenin mevcudiyeti lâzımdır*. Sağlık Bakanı olmadığı bir dönemdeki işlemlerden sorumlu tutulması mümkün değildir.⁴¹ 14 Eylül 1962 tarihinde Nafiz Körez hakkında meclis tahkikatı açılmasını isteyen soruşturma dosyaları Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisinin oyları ile reddedilmiştir⁴².

2.3 Bakanlıği Sırasında Üç Doktorun Görev Yerini Haksız Yere Değiştirerek Görevini Kötüye Kullandığı İddiası

Nafiz Körez hakkındaki suçlamalardan birisi de bakanlığı sırasında bazı sağlık bakanlığı görevlilerine kanunsuz davranarak görevini kötüye kullandığı iddiasıdır. Bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 Numaralı İnceleme Komisyonu bir rapor düzenlemiştir. Raporun hazırlanma sebebi Haydarpaşa Numune Hastanesi Eski Başhekim Dr. Nuri Fehmi Ayberk tarafından yazılan ihbar mektubudur. Buna göre Sağlık Bakanlıği Müsteşarı Nail Karabuda 1957 seçimle-

⁴¹ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem 1, C 1, 19. Birleşim, 14 Eylül 1962, s. 28.

⁴² Milliyet Gazetesi, 15 Eylül 1962, s. 1.

rine Hürriyet Partisi'nden adaylığını koymak üzere istifa etmiştir. Karabuda ile yakın arkadaş olan Ayberk, Sağlık Propagandası ve Tıbbi İstatistik Genel Müdürü Dr. Bahri Pelit ve Bakanlık Teftiş Heyeti Başkanı Dr. Kemalettin Önge görevlerinden alınarak bakanlık emrine verilmişlerdir.

Söz konusu şikayet mektubuna istinaden Nafiz Körez hakkında bir inceleme başlatılmıştır. Konu ile ilgili olarak bakanlıktan ve çeşitli kişilerden bilgi istenilmiştir. 26 Eylül 1960 tarihinde Sağlık Bakanlığı Personel Müdürlüğü Sağlık Bakanlığı Tahkik Komisyonu Başkanlığı'na 12324 sayılı bir yazı gönderilmiştir. Bu yazıda Karabuda'nın 23 Eylül 1957 tarihinde istifa edip görevinden ayrıldığı, Pelit, Önge ve Ayberk'in de Nafiz Körez imzasını taşıyan 30 Eylül 1957 tarihli gerekçe ve aynı tarih ve 30058 sayılı kararname ile bakanlık emrine alındıkları bildirilmiştir.

Aynı yazıya göre Lûtfi Kırdar'ın Sağlık Bakanlığı sırasında, 16 Ocak 1958 tarihinde Önge eski görevine dönmüştür. 22 Şubat 1958 tarihinde Pelit İstanbul Belediyesi Sıhhi Muayene Komisyonu Cildiye Mütahassıslığına tayin edilmiştir. Ayberk ise 12 Mayıs 1958 tarihinde Haseki Hastanesi Göz Hastalıkları Mütahassıslığı görevlerine atanmıştır.

Konu ile ilgili olarak Nafiz Körez'in de ifadesine başvurulmuştur. Körez, 20 Kasım 1960 tarihli ifadesinde Bahri Pelit, Kemalettin Önge ve Nuri Fehmi Ayberk'in, Müsteşar Nail Karabuda'yı istifasının ardından odasında ziyaret ederek siyasi konuşmalar yaptıklarını, *inşallah sizi yakında başımızda göreceğiz* diye temennilerde bulduklarını, müsteşarlık makam odasını parti ocağı haline getirdiklerini iddia etmiştir. Körez, bu durumda, takdir hakkını kullanarak Pelit, Önge ve Ayberk'i bakanlık emrine aldığını beyan etmiştir. O, konu ile ilgili olarak Suat Seren ve Selçuk Tabanlı'yı da şahit göstermiştir. Ancak bu şahitler ifadelerinde, Nail Karabuda'nın odasında gördükleri hekimlerin siyasi bir söylemde bulunmadıklarını belirtmişlerdir.

Bakanlığın o zamanki müsteşar yardımcısı Tevfik Çaydam ise ifadesinde, Karabuda'nın istifasından sonra, Körez'in kendisini çağırıp Bahri Pelit, Kemalettin Önge ve Nuri Fehmi Ayberk'in görevlerinin değiştirileceğini söylediğini ifade etmiştir. Nafiz Körez'in daha sonra

bu üç doktorun görevlerini değiştirmekten vazgeçerek bakanlık emrine alma kararı verdiğini, kendisinden buna göre gerekçe hazırlamasını istediğini bildirmiştir. Çaydam, aynı gün İçişleri Bakanı Namık Gedik'in de telefon ederek söz konusu kişilerin bakanlık emrine alınmaları için gerekçe hazırlanmasını söylediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Tefvîk Çaydam gerekçe hazırlatıp bir memur ile İstanbul'da bulunan Dr. Nafiz Körez'e imzalattırması, bilahare de bu kişilerin bakanlık emrine alınmalarını temin etmiştir. Bakanlığın Personel Genel Müdür Vekili Salahattin Arcan da Çaydam'ın ifadelerini doğrulamıştır.

Komisyon raporunda mevzuata göre memurların bakanlık emrine alınmalarının bakanın takdirine bırakıldığı kabul edilmiştir. Ancak, bakanın bu konudaki uygulamasının uygun ve haklı sebeplere dayanması gerektiği belirtilmiştir. Komisyona göre bu üç kişinin Lütfi Kırdar'ın bakanlığı zamanında tekrar göreve alınmaları, kendilerinin siyasetle uğraşmadıklarını ve Karabuda'nın odasında siyasi mahiyette bir söz sarf etmediklerini göstermektedir. Raporda Körez'in söz konusu doktorların, Ankara'da iken görevlerini değiştirme kararı verip İstanbul'a gidince bu karardan vazgeçerek vekâlet emrine alma kararı eleştirilmiştir. Dönemin İçişleri Bakanı Namık Gedik'in meseleye müdahil olarak Bakanlık Müsteşar Muavinine gerekçe hazırlatması ve bu şekilde işlem yapılması da uygun bulunmamıştır. Sonuç olarak Körez'in müdafaası yeterli görülmemiş Türk Ceza Kanunu'nun 240'ıncı maddesine göre görevini kötüye kullanma suçunu işlediği sonucuna varılmıştır. Nihayetinde 8 Şubat 1963 tarihinde yukarıda izah edilen sebeplerden dolayı oy çokluğuyla Nafiz Körez hakkında Meclis soruşturması açılması gerektiği kararına varılmıştır⁴³. Bu karara Adalet Partisi Rize Milletvekili Cevat Yalçın ve Adalet Partisi İçel Milletvekili Celal Kılıç muhalefet şerhi koymuşlardır. Celal Kılıç muhalefet şerhinde; *“sanıklar hakkında iddia edilen suçların var olduğuna vicdanen inanmadığım için muhalifim”* ifadesini kullanmıştır⁴⁴.

⁴³ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem 1, C 2, 2. Birleşim, 8 Şubat 1963, s. 24.

⁴⁴ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem 1, C 2, 2. Birleşim, 8 Şubat 1963, s. 5.

4 Şubat 1963 tarihli komisyon raporu 8 Şubat 1963 tarihinde meclis genel kurulunda ele alınmıştır. Meclis Başkanı komisyon raporunun sonuç kısmını okutmuştur. Buna göre komisyon Nafiz Körez hakkında oy çokluğuyla meclis soruşturması açılması gerektiği kanaatine varmıştır. Bu karar meclis genel kurulunda da oylanarak kabul edilmiştir. Buna göre Körez'in bir ay süre içerisinde savunmasını hazırlaması istenecektir⁴⁵.

Bu arada komisyon tarafından suçlu bulunan Nafiz Körez 25 Mart 1963 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bir savunma yazısı göndermiştir. Körez yazısında Nail Karabuda'nın istifa etmediğini, Hürriyet Partisi'ne girişinden sonra hizmet süresini doldurduğu için emekli olmak isteğiyle ayrıldığını belirtmiştir⁴⁶.

Körez, Nail Karabuda'nın bir partiye girdiğini ilk defa gazetede gördüğünü ve inanmak istemediğini ifade etmiştir. Bakanlığa gittiğinde Karabuda'ya gazetede haberin doğru olup olmadığını sorduğunu, O'nun haberin doğruluğunu beyan etmesi üzerine memuriyetle siyasetin bağdaşmadığını, suç teşkil ettiğini bildirdiğini belirtmiştir. Körez, Karabuda'nın önce emekli olması daha sonra siyasete girmesinin uygun olacağını söylediğini, bunun üzerine ertesi gün emeklilik dilekçesi ilettiğini ifade etmiştir.

Körez, Karabuda'nın henüz memuriyetteyken gazetede fotoğraflarıyla birlikte partiye geçişini duyurması ve ardından hiçbir şey olmamış gibi müsteşarlık makamına gelişinin bazı memurları olumsuz etkilediğine dikkati çekmiştir. O, adı geçen üç doktorun da odasında ve koridorda siyaset konuşmalarına tanık olduğunu ifade etmiştir.

Diğer taraftan Nafiz Körez soruşturma komisyonunun art niyetli davrandığını iddia etmiştir. Ona göre komisyon olaya şahit olmamış kişilere müracaat ederek kendisini zor duruma düşürme gayreti içerisine girmiştir. O, olay hakkında herhangi bir şahit göstermemiştir. Bakanlığı süresince ne kadar ciddi davrandığı ve objektif esaslar çerçevesinde görev yaptığıının memurlara sorulmasını istemiştir.

⁴⁵ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem 1, C 2, 2. Birleşim, 8 Şubat 1963, s. 23-24.

⁴⁶ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem 1, C 2, 4. Birleşim, 29 Mayıs 1963, s. 60.

Körez bakanlık emrine alınan memurların, Lûtfi Kırdar tarafından memuriyete iade edildiklerinden kendisinin yaptığı işlemin hatalı olduğu değerlendirilmesine de cevap vermiştir. O, bakanların bakanlık emrine alma işlemlerine genellikle Danıştay tarafından karışılmadığını, yakın zamanda yaşanan bu tarz bir olaya Danıştay'ın müdahale ettiğini, ancak o bakana soruşturma açılmadığını hatırlatmıştır. Hiçbir bakanın durup dururken bir memuru bakanlık emrine almayacağını, duygularıyla hareket edip ölçüsüz davranmayacağını iddia etmiştir.

Memurin Kanunu'na aykırı davranan müsteşar Karabuda'yı bakanlık emrine aldığı iddialarını ise kabul etmemiştir. Bunun yerine müsteşarın emeklilik işlemlerini zorluk çıkarmadan hızlıca hallettiğini belirtmiştir. Körez, ayrıca memuriyet sıfatlarını unutup siyaset konuşan üç doktorun tutumları karşısında Emekli Sandığı Kanunu'nun 39'uncu maddesinin b fıkrasına⁴⁷ göre hareket edebilecekken yapmadığını da vurgulamıştır⁴⁸.

Körez, muhalefet şerhi koyan milletvekillerinin de belirttikleri gibi bakanların bakanlık emrine alma hususunda takdir haklarını kullanabileceklerini söylemiştir. Kendisinin iki senelik bakanlık süresince hiçbir memuru yerinden oynatmadığını, kanundan ve objektif ölçülerden ayrılmadığını, art niyet taşımaksızın takdir hakkını kullandığını belirtmiştir.

Türkiye Büyük Millet Meclisi 1 numaralı 5 kişilik Komisyonun Körez hakkındaki raporunun 29 Mayıs 1963 tarihindeki oylamasına

⁴⁷ 39. Madde B fıkrası: Fiili hizmet müddetleri 30 yılı ve yaşları 55'i doldurmuş olanların istekleri üzerine, 40'ıncı maddenin a ve b fıkralarında yazılı olanlarla seçilmiş belediye başkanları ve illerin daimî komisyonu üyeleri hariç olmak üzere 30 hizmet yılını tamamlamış olanlar kurumlarınca lüzum görüldüğünde yaş kaydı aranmaksızın re'sen; ancak 32 nci madde gereğince fiili hizmet müddetlerine zam yapılanların yaş haddinden, eklenen müddet kadar indirilir. Ceza bakımından kovuşturma veya muhakemeleri yapılmakta olanlardan bu durumda bulunanların istekleri kovuşturma veya muhakemeleri sonuna bırakılır. (**Resmî Gazete**, 17 Haziran 1949, Sayı: 7235, s. 16398).

⁴⁸ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem 1, C 2, 4. Birleşim, 29 Mayıs 1963, s. 2.

279 milletvekili katılmıştır. 171 kabul, 95 ret, 13 çekimsiz oy kullanılmıştır. Yeterli sayı temin edilemediği için oylama bir sonraki toplantıda tekrarlanmıştır⁴⁹.

5 Haziran 1963 tarihindeki oylamada ise 379 oydan 245 kabul, 106 ret ve 28 çekimsiz oy çıkararak rapor kabul edilmiştir⁵⁰. Söz konusu karar ertesi gün yayınlanan Milliyet Gazetesi'nde şu şekilde yer almıştır: *Nafiz Körez'in 1957 seçimleri sırasında Müsteşar Nail Karabuda ile yüksek dereceli üç memuru haksız yere bakanlık emrine aldığı, Mandalinci ile Ozansoy'un ise usulsüz olarak krom karşılığı ilaç ithal ettikleri ileri sürülmektedir. Oylamada Adalet Partililer aleyhte oy kullanmışlardır*⁵¹.

Açılan Meclis Soruşturmasını yürütmek üzere 10 üyeden oluşan Meclis Soruşturma Komisyonu oluşturulmuştur. Komisyon başkanlığına Nevşehir Milletvekili Ramazan Demirsoy getirilmiştir

Meclis Soruşturma Komisyonu Nafiz Körez hakkındaki çalışmalarını tamamlamış ve 20.1.1965 tarihinde raporunu hazırlamıştır. Komisyon Fehmi Ayberk ve arkadaşlarının görevden alınması hususunda Nafiz Körez'i oy çokluğuyla suçsuz bulmuştur. Komisyonun sonuç raporu şu şekildedir:

1. Komisyon Nuri Fehmi Ayberk'in bakanlık emrine alınmasındaki sebeplerin başhekim olarak yaptığı muamelelerin beğenilmemesinden ötürü olduğu kanaatine varmıştır.

2. Kemalettin Önge ve Bahri Pelit'in bakanlık emrine alınmasının, eski Müsteşar Nail Karabuda'nın Hürriyet Partisine girişiyle meydana gelen durumdan sonra ve onunla irtibatlı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak bu meselede eski Başbakan Adnan Menderes'in ve eski İçişleri Bakanı Namık Gedik'in hayatta olmamaları nedeni ile rollerini tespit edebilmek mümkün olamamıştır.

3. Olayın hukukî mahiyetine gelince 6435 sayılı Kanununun birinci maddesi *Umumi, mülhak veya hususi bütçeli idarelerle belediyeler ve bunlara bağlı idare, müessese ve teşekküllerden maaş alanlar, Hâkim, Subay, Astsubay*

⁴⁹ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem 1, C 2, 4. Birleşim, 29 Mayıs 1963, s. 63.

⁵⁰ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, 2. Dönem 1, C 2, 5. Birleşim, 5 Haziran 1963, s. 96.

⁵¹ **Milliyet Gazetesi**, 6 Haziran 1963, s. 1.

ve Askerî memurlar hariç tayinlerindeki usule göre mensup oldukları vekâlet, idare, Müessese veya teşekkül emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılabilirler demektedir. Kanunun bu maddesine göre amire verilen yetki şarta bağlanmamıştır. Kaldı ki, müsteşarın hoş görülmeyen hareketleri vekilin gözü önünde cereyan etmiştir. Bakanların yakın mesai arkadaşlarını seçmek, onları tayin etmek ve bakanlık emrine almak hakları mevcuttur. Sanık Nafiz Körez'in komisyona verdiği ifadede bu kişilerin makam odasını partinin kulis odası haline getirdikleri, hadiselerin gözünün önünde cereyan ettiği şeklinde ifadeleri mevcuttur. Bu ifadeleri için herhangi bir şahit göstermemiştir. Bu durumda sanıktan hadisenin doğruluğunu teyit eder şahitler göstermesi, göstermediği takdirde cezalandırılması yoluna gidilmesi, ilgili kanuna göre mümkün değildir. İdari tedbir mahiyetinde geçici bir muamele olan bakanlık emrine alma işlemi önceki hükümetler tarafından da sıklıkla yapılmıştır. Fakat hiçbir zaman bu işlemi uygulayan bakanlar hakkında cezai takibatta bulunulmamıştır.

4. Karar: Eski Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Dr. Nafiz Körez'in bakanlık emrine alma işlemini siyasi sebeplerle yaptığı kanaatine varıracak deliller mevcut bulunmadığı gibi, karar sırasında yürürlükte bulunan 6435 sayılı kanuna göre cezalandırılmasının mümkün bulunmadığına ve bu sebeple mahkemeye sevkine gerek olmadığına dair komisyonumuzca verilen karar bir muhalife karşı ekseriyetle verildi. Türkiye Büyük Millet Meclisinin yüksek tasvibine arz olunur⁵².

Komisyon tarafından hazırlanan bu rapor 17 Şubat 1965 tarihinde meclis genel kurulunda ele alınmıştır. Komisyon üyelerinden CHP'li Şevket Asbuzoğlu kendisinin komisyon kararına muhalif olduğunu açıklamıştır. Asbuzoğlu raporu yazan hukukçu milletvekilinin toplanan delilleri çarpıtarak değerlendirdiğini söylemiştir. O, raporun tezatlarla dolu olduğunu, taraflı yazıldığını iddia etmiştir. Ona göre bakanın Haydarpaşa Hastanesi Başhekimi Nuri Fehmi Ayberk de dahil olmak üzere üç kişiyi vekâlet emrine alması haklı bir sebebe dayanmamaktadır. Bakanlar takibat yapmadan, somut bir şekilde suç

⁵² TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem 1, C 4, 8. Birleşim, 17 Şubat 1965, s. 24.

isnat etmeden hiç kimseyi vekalet emrine almaya yetkili değildir. Hiçbir kanun bakana böyle bir yetkiyi vermiş değildir.⁵³

Asbuzoğlu *Haydarpaşa Hastanesi gibi bir hastanenin başhekimliğini yapmış bir insana, bir sebep göstermeden, seni ben vekâlet emrine alacağım. Keyfim istediği zaman da tekrar istihdam edeceğim. Yok böyle bir şey, yapılamaz demıştır. O, konuşmasında “Demokrat Parti çetesi” ifadesini de kullanarak bu çetenin yaptığı suçların hesabının görülmesi gerektiğini söylemiştir. Ona göre komisyonun suçsuz dediği bakan kendi yaptığı işlem ve verdiği emirle suçlu olduğunu göstermiştir. Körez’in yerine atanan Lütfi Kırdar’ın söz konusu kişileri derhal görevlerine tayin etmesi, hiçbir sicil bozucu işlem yapılmamış olması da bakanın keyfi uygulamasına delil teşkil etmektedir. Nafiz Körez keyfi uygulamalarıyla kanunların kendisine tanıdığı yetkiyi kötüye kullanmış ve suiistimal etmiştir⁵⁴.*

Soruşturma Komisyonu Başkanı ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi Nevşehir Milletvekili Ramazan Demirsoy ise Şevket Asbuzoğlu’nu eleştirmiştir. O, Asbuzoğlu’nun komisyonda üyeleri niçin muhalif olduğu konusunda aydınlatmaya çalışmadığını, buna rağmen komisyon raporunun tarafsız olarak hazırlanmadığı suçlamasında bulunduğunu ifade etmiştir. Demirsoy İhbarcı Doktor Nuri Fehmi Ayberk’in ihbar mektubunda *Başta Reisi cumhurundan hademesine kadar çapulcu olan sabık Hükümet* ifadesini kullandığını hatırlatmıştır. O, komisyonun görevinin bir devrin uygulamalarının hesabını sormak olmadığını, sadece bir bakanın uygulamalarını soruşturmakla yetkili kılındığını ifade etmiştir.

Demirsoy, komisyonun 1961 Anayasanın ışığı altında görev yaptığını, ancak soruşturulan dönemin kanunlarının da gözden uzak tutmaması gerektiğini bildirmiştir. O, Ayberk’e partizanca bir uygulama yapıldığı kanaatinde olmadığını, görevden alınma gerekçelerinin Haydarpaşa Numune Hastanesindeki faaliyetlerinin beğenilmemesi ve hanımının birkaç defa dışarıya hastalık dövizi alması olabileceğini

⁵³ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem I, C 4, 8. Birleşim, 17 Şubat 1965, s. 188.

⁵⁴ TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları, Dönem I, C 4, 8. Birleşim, 17 Şubat 1965, s. 190.

söylemiştir. Demirsoy, Körez'in ifadesinde de bu hususlara değinildiğini hatırlatmıştır. Buna göre Nafiz Körez Doktor Ayberk'i Numune Hastanesindeki haşın tavrı ve uygun olmayan muameleleri dolayısıyla emekliye sevk etme kararı almıştır. Ancak Ayberk Adnan Menderes'e tesir etmiş ve onun ricası ile görevine devam etmiştir.

Demirsoy Bakanlık Müsteşarının görevden alınması konusunda da Körez'i haklı bulmuştur. O, istifası yürürlüğe girmemiş olan müsteşarın çalışmadığı gerekçesiyle görevden alındığını söylemiştir. Ona göre bütün bakanların bu durumda böyle bir hakkı vardır⁵⁵.

Üyelerden Cumhuriyet Halk Partisi Edirne Milletvekili Fahir Giritlioğlu ise bir devrin bütün unsurlarıyla topyekûn mahkûm edilemeyeceğini söylemiştir. Giritlioğlu Nafiz Körez'i tanıdığını, onu namuslu bir devlet adamı olarak bildiğini, kamuoyunda kötü adam ve çeteci şeklinde algılanmasına yol açacak söylemlerden uzak durmak gerektiğini ifade etmiştir⁵⁶.

12. Dönem TBMM'de kurulan Beş Kişilik Soruşturma Komisyonu görevini, devresi içinde sonuçlandıramadığından mesele 13. Döneme devretmiştir. Yeniden bir Soruşturma Komisyonu oluşturulması 15 Aralık 1965 tarihinde kabul edilmiştir. Ancak bu arada parti kontenjanlarında gerçekleşen değişiklik üzerine yeniden komisyon kurulmasına karar verilmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki komisyon kararı meclis tarafından onaylanmamıştır. Yeni komisyon Körez hakkında *tekabül raporu* hazırlamıştır. Nihayet Nafiz Körez hakkında 20 Aralık 1967 tarihinde soruşturma istemine dair Başbakanlık tezkeresi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi Soruşturma Hazırlık Komisyonu raporu meclis genel kurulunda okunmuştur. Bu rapor hakkında söz isteyen olmamıştır. Raporu Genel Kurulda açık oylamaya sunulmuş ve kabul edilmiştir. Buna göre Körez hakkında soruşturma açılmasına gerek kalmamıştır⁵⁷.

⁵⁵ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem 1, C 4, 8. Birleşim, 17 Şubat 1965, s. 191.

⁵⁶ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem 1, C 4, 8. Birleşim, 17 Şubat 1965, s. 198.

⁵⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem 2, C 7, 6. Birleşim, 20 Aralık 1967, s. 24.

2.4. İzmir Sıtma Bölge Başkanlığına Ait Resmi Otomobilin Usulsüz Kullanımı İddiası

Nafiz Körez hakkında oluşturulan son dosya İzmir Sıtma Bölge Başkanlığı'na ait 45297 numaralı resmi otomobilin usulsüz kullanımıdır. Türkiye Büyük Millet Meclisi birleşik toplantısının 26 Nisan 1967 tarihli oturumunda ilgili evraklar kurulan komisyona havale edilmiştir. Komisyon Nafiz Körez'in 1957 seçimlerinde 14 gün boyunca bu otomobili Manisa vilayeti dahilinde seçim çalışmalarında kullandığı iddiasını araştırmıştır. Komisyon 22 Haziran 1967 tarihli toplantısında bu suçlamadan dolayı Körez hakkında meclis soruşturması açılmasına gerek olmadığına karar vermiştir. Zira söz konusu suçlama Bazı Suç ve Cezaların Affı hakkındaki 9 Ağustos 1965 tarihli, 780 sayılı Kanunun 1/A maddesi dahilindedir. Dolayısıyla bu suçlar hakkında genel af çıkarılmıştır.

Bu arada 18 kişilik Soruşturma Hazırlık Komisyonu raporu genel kurula havale edilmiş iken Milli Güven Partisi'nin kurulması sebebiyle ilgili komisyonun partilerin meclisteki üye sayılarına göre yeniden teşekkül etmesi gerekmiştir. Yeniden oluşturulan komisyon⁵⁸ önceki komisyonun kararını 22 Temmuz 1967 tarihli toplantısında aynen kabulüne karar vermiştir⁵⁹

SONUÇ

27 Mayıs 1960 tarihli hükümet darbesini takiben Demokrat Partili bakanlar ve milletvekilleri tutuklanmışlardır. Nafiz Körez de tutuklanarak Yassıada'ya götürülenler arasındadır. Körez, Yassıada mahkemelerinde Anayasayı ihlal başta olmak üzere Kırşehir'in ilden ilçeye

⁵⁸ Yeni komisyonun üyeleri şunlardır: Komisyon Başkanı Kırklareli Milletvekili Mehmet Atagün (A.P)Rize Cumhuriyet Senatörü M. Agun, Ordu Cumhuriyet Senatörü Z. Kumrulu, Burdur Milletvekili İsmail Hakkı Boyacıoğlu (A.P), İçel Milletvekili Mazhar Arıkan (A.P) Konya Cumhuriyet Senatörü M. Dinekli, Kars Milletvekili Adil Kurtel (Türkiye İşçi Partisi), Denizli Cumhuriyet Senatosu üyesi A. K. Turgut, Kars Milletvekili Abbas Ali Çetin (A.P), Kayseri Milletvekili Cengiz Nayman (C.H.P), Hakkâri Milletvekili Ali Karahan (Y.T.P) Erzurum Cumhuriyet Senatörü A. Hocagil, Adana Cumhuriyet Senatörü. Y. Mete.

⁵⁹ **TBMM Birleşik Toplantı Tutanakları**, Dönem 2, C 7, 6. Birleşim, 20 Aralık 1967, s. 62

dönüştürülmesi,Uşak'ta İsmet İnönü'nün taşlanması, Tahkikat Komisyonu, Tahkikat Encümeni Salahiyat Kanunu, Üniversite Olayları, döviz alımı konularından dolayı savunma vermiştir.

Mahkeme 15 Eylül 1961 tarihinde Nafiz Körez'in anayasayı taşıyır, tebdil ve ilga suçuna *feri şerik* olarak iştirak ettiğinin delilleriyle sabit olduğu kararını vermiştir. Anayasayı ihlal suçundan Türk Ceza Kanunu'nun 146/3, 59 ve 143.maddeleri hükmünce 4 sene 2 ay hapis ve amme hizmetlerinden ömür boyu mahrumiyetine, 1 sene 4 ay 20 gün Manisa'da umumi Emniyet nezareti altında bulundurulmasına, 152 lira harcın kendisinden alınmasına oy birliğıyle karar verilmiştir.

Bunun dışında Nafiz Körez hakkında çeşitli konularda meclis incelemesi yapılmıştır. Bunlardan ilki mal varlığı ile ilgilidir. Oluşturulan komisyon bilir kişi raporları, Körez'e ait mal ve harcama beyannamelerini de dikkate alarak bir inceleme yapmıştır. Sonuç olarak niteliği tespit edilemeyen bir miktar serveti olduğuna karar vermiştir. Bu miktarın toplam serveti içindeki payının %25.12 olduğunu açıklamıştır. Bu miktarın müsadere edilerek ödettirilmesi kararı alınmıştır⁶⁰.

Körez bakanlığı döneminde bir firmaya aldırılan insülinlerin bir miktarının miadını doldurması ve kullanım dışı kalması nedeni ile de suçlanmıştır. Ancak ilaç alım işlemleri Körez zamanında başladığı halde ilacın yurt içerisine getirilmesi ve diğer problemler onun bakanlıktan ayrılmasından sonra gerçekleşmesi nedeni ile suçsuz olduğuna karar verilmiştir.

Suçlamalardan birisi de üst düzey üç sağlık bakanlığı görevlisine partizanca davranarak görev yerlerini değıştirdiğı iddiasıdır. Bu iddia 1960 yılında gündeme gelmiş, yıllarca inceleme konusu olmuştur. Nihayet 20 Aralık 1967 tarihinde soruşturma açılmasına gerek olmadığı kararı verilerek sona erdirilmiştir.

Son suçlama ise İzmir Sıtma Bölge Başkanlığı'na ait resmi bir otomobilin Nafiz Körez tarafından 1957 seçimlerinde 14 gün boyunca seçim çalışmalarında kullandığı iddiasıdır. Söz konusu suçlama Bazı Suç ve Cezaların Affı hakkındaki 9 Ağustos 1965 tarihli genel af kanunu kapsamında olduğundan dolayı soruşturma açılmamıştır.

⁶⁰ BCA, Fon No: 10900, Kutu No: 259, Doya No: 794, Sıra No: 7, Lef: 3.

KAYNAKÇA

1. Arşivler ve Gazeteler

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantı Tutanakları, 1. Dönem

Türkiye Büyük Millet Meclisi Birleşik Toplantı Tutanakları, 2. Dönem

Milliyet Gazetesi

Resmi Gazete

2. Kitap, Makale ve İnternet Kaynakları

BULUT Sedef, “Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidar (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu”, **Gazi Akademik Bakış**, C II, S 4, yaz 2009,ss. 125-145

ÇELİKBAŞ Fethi, <http://www.biyografya.com/biyografi/5747>, 18 Ocak 2018, 01:14.

ICA, <http://www.diyabetimben.com/diyabet-tanisinda-antikor-testleri/>, 18 Ocak 2018, Saat: 22:29.

ÖZTÜRK Kazım, **Türk Parlamento Tarihi, TBMM 10. Dönem (1954-1957)**, C 2, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, Ankara 2000.

Yasıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası, PDF 197302815, s. 38, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2659>, 18 Ocak 2018, 00:24.

Yasıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası, PDF 197302817, s. 1592, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2659>, 18 Ocak 2018, 00:30.

Yasıada Yüksek Adalet Divanı Tutanakları Anayasayı İhlal Davası, PDF 197302819, s.209, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2659>, 18 Ocak 2018, 00:35.

Anayasayı İhlal Davası ve Yüksek Adalet Divanı Kararları, PDF 197302842, s.1248, <http://acikerisim.tbmm.gov.tr:8080/xmlui/handle/11543/2678>, 18 Ocak 2018, 00:27.

27 MAYIS 1960 DARBE SÜRECİNDE KIBRIS VE BÜYÜKELÇİ EMİN DİRvana

Ulvi KESER*



ÖZET

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’de gerçekleşen askeri darbe şüphesiz Adnan Menderes’in idaresinde kurulan Demokrat Parti hükümetinin devrilmesinin ötesinde farklı alamlar da taşır. Bu askeri darbenin pek bilinmeyen, bugüne kadar konuyla ilgili çevreler dışında pek tartışılmayan son derece önemli olumsuz etkisi ise maalesef Kıbrıs adasında yaşanmıştır. 1 Nisan 1955 tarihinden itibaren Kıbrıs adasını kan gölüne çeviren ve Yunanistan destekli olarak Atina’da kurulan EOKA terör örgütünün önce İngiliz yönetimine, ardından kendine yardım ve yataklık etmeyen Rumlara ve son olarak da adayı Enosis çerçevesinde Yunanistan’a bağlamak için Kıbrıslı Türklere yönelmesi Kıbrıslı Türklerin can, mal ve namus güvenliklerinin ortadan kalkmasına neden olur. 15 Kasım 1957’ye kadar birtakım yerel organizasyonlar olmasına rağmen anılan tarihte kurulan Türk Mukavemet Teşkilatı 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren Türkiye’nin desteğini alır ve komuta kademesi, askeri altyapı, lojistik destek ve eğitim bağlamında TMT de EOKA karşısında Kıbrıslı Türklerin haklarını savunmaya başlar. Türkiye’de yaşanan darbenin ardından Menderes’in özel ordusu olarak nitelendirilecek olan TMT’ye her türlü destek maalesef kesilir, askeri malzeme gelmez ve durum anlaşılınca kadar her türlü faaliyet durma noktasına gelir. Bunun sonucunda 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı bağlamında bütün Kıbrıslı Türkleri ortadan kaldırmaya yönelik Rum saldırıları başlar. Bu dönemde karşımıza çıkan kişi ise darbenin ardından Kıbrıs Cumhuriyeti’ne Türkiye Büyükelçisi

* Prof. Dr., Kıbrıs Amerikan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanı, ulvi.keser@gmail.com

olarak gönderilen Emin Dırvana olur. Emekli bir subay olan Dırvana'nın diplomasi ve uluslararası tecrübesinin olmaması, ayrıca Kıbrıs'ta olup bitenler konusunda yanlış zamanda yanlış hamleler yapması da Kıbrıs Türklerini 21 Aralık 1963 Kanlı Noel'ine götüren yolu kısaltacaktır. Bu çalışma bu süreçte neler yaşandığını, darbeden Kıbrıslı Türklerin nasıl etkilendiğini ve Büyükelçi Dırvana'nın üstlendiği rolü ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Çalışmanın tamamlanması aşamasında sözlü tarih çalışması yanında ATASE Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, KKTC Milli Arşivi ve bazı özel arşivlerden de istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Menderes, TMT, Dırvana, Gestapo, Kıbrıs, EOKA, 27 Mayıs

CYPRUS AND AMBASSADOR EMİN DİRvana IN CYPRUS DURING 27 MAY COUP PERIOD

ABSTRACT

The military coup that happened in Turkey on May 27, 1960 has naturally different meanings apart from the collapse of Democrat Party government led by the President Adnan Menderes. The unknown and discussed negative aspects, only known by a small group, of the above-mentioned coup has got experienced unfortunately in Cyprus. The fact that EOKA terrorist organization made assaults against the British authority, then the Greek Cypriots, and against the Turkish Cypriots so as to make the island Hellenize in the light of Enosis utopia reasons the Turkish Cypriots to lose the security of the property, life, and the decency. Despite the fact that Turkish Cypriots have established some local underground organizations against EOKA before November 15, 1957, the professional and effective one on the entire island to be, Turkish Resistance Organization (TMT) gets established, and backed by Turkey in the light of logistics, command staff, infrastructure, and military training so as to defend Turkish Cypriots' rights against the EOKA. Subsequent to the coup in Turkey, TMT is named to be Menderes' Private Army, and all the military assistance, logistics, and military supplies for TMT stop, and finally all the military activities comes to an end till everything is all clear. As a result, Greek Cypriot attacks start on December 21, 1963 in the frame of Akritas Plan to kill all the Turkish Cypriots living on the island. The personality that we come face to face in this period is Ambassador Emin Dirvana having no experience and infrastructure upon Cyprus as a former staff in Turkey. This scientific study will focus on how Turkish Cypriots get affected negatively after 1960 due to the coup occurred in Turkey.

Key Words: Menderes, TMT, Dirvana, Cyprus, EOKA, 27 May

Giriş

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’de ülkeyi 14 Mayıs 1950 tarihinden itibaren yönetmekte olan Demokrat Parti hükümetine yönelik olarak gerçekleştirilen askeri darbenin ardından Türk Silahlı Kuvvetleri ülke yönetimine el koyar. Anılan tarihte Türkiye’de yeni bir devrin başlaması ve askeri yönetimin uygulamalarının hayata geçirilmeye başlamasının ardından Kıbrıs adasında özellikle Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) için son derece kaotik ve sıkıntılı bir süreç de başlar. Bu durum özellikle 1950 sonrasında adada Kıbrıslı Türklere yönelik tedhiş hareketlerini yoğunlaştıran EOKA örgütü için de bulunmaz bir fırsat olur.¹ 15 Kasım 1957 tarihinde mahalli bir yeraltı teşkilatlanması olarak hayata geçirilen ancak 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren Türkiye tarafından resmen desteklenmeye başlanan, yeniden organize edilen, komuta kademesi Kore Harbi’nde yeraltı harbi/gerilla harbi konusunda tecrübeli askeri personel tarafından desteklenen² ve Kıbrıs adasında EOKA tedhiş örgütü karşısında Kıbrıs Türklerinin haklarını savunan TMT faaliyetleri konusunda hiçbir bilgisi olmayan askeri yönetim TMT’yi darbenin ardından ‘Menderes’in Kıbrıs adasındaki silahlı gücü’ olarak değerlendirir. Hemen ardından TMT faaliyetleri konusunda bilgi toplanmaya başlandıktan sonra da TMT son derece haksız bir suçlamaya karşılaşıyor ve “Gestapo” olarak nitelendirilir.

Bu durum TMT faaliyetlerinin bir anda zan altına girmesi, TMT’ye tereddütle yaklaşılması, zamanla faaliyetlerinin durdurulması gibi sonuçları da ortaya çıkartır. Teşkilatın gelecekte ne olacağı konusunda Ankara’da hiç kimse bir şey bilmezken Kıbrıs’taki TMT Bayraktarlığı da endişeli bir bekleme sürecine girer. Askeri dönemin ilk günlerinin olağan karşılanabilecek kaotik ortamında yapılan bu nitelermeler ve suçlamalar sonrasında Seferberlik Tetkik Kurulu (STK) Başkanlığı görevini yaklaşık 7 yıldan bu yana yapmakta olan Daniş

¹ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), 030.01.64.394.7.

² Kemal Yamak, *Gölgede Kalan İzler ve Gölgeleşen Bizler*, Doğan Kitap, İstanbul, Ocak 2006, s. 243.

Karabelen de bu görevinden alınır.³ Böylece TMT, 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’de ortaya çıkan yeni durumdan en çok etkilenen kuruluşların başında gelir;⁴

Metin içerisindeki bu ve bundan sonraki alıntılar daha küçük punto ve marjlar azaltılmak suretiyle verilmelidir. ...27 Mayıs olduğu gece (TMT Bayraktarı Albay) Rıza Vuruşkan bana telefon etti. Bana ‘Türkiye’de ihtilal olmuştur. Dr. Küçük, Menderes’i çok sever. Aksi bir şey söylemesin. Bu artık askerin el attığı bir olaydır. Gel birlikte Dr. Küçük’e gidelim.’ dedi. Dr. Küçük’e gidip uyandırdık. Kendisine durumu anlattık. Tabii çok üzüldü. Ben de çok üzüldüm. Kıbrıs’a muazzam yardım eden Menderes-Zorlu ikilisi ortadan kaldırıyordu. Bilahare sağda solda Kıbrıs’a gönderilmek üzere depolanmış silahlar bulunmaya başladı. Bunlar halkı silahlandırmak üzere toplanan silahlardır diye kullanılmak istendi mahkemede aleyhlerine. Biz Dr. Küçük’le beraber bunların Kıbrıs’a gönderilmek üzere hazırlanan silahlar olduğunu duyurduk ama TMT derhal kaka oldu. Menderes’in silahşorları anlamına gelen bir şey üzerine ve buraya gelen ihtilal büyükelçisi Dirvana, TMT’nin adını bile duymak istemez durumdaydı. Bir gün bize gelip dedi ki ‘Yorgacıs, Yunanistan ve Türkiye’den polis getirip silahları toplamak istiyor. Ne dersiniz?’ Ben de ‘Efendim, Yorgacıs EOKA’nın silahlarının nerede olduğunu bilen adam. Ben de TMT’nin silahlarının nerede olduğunu bilen adamım. Eğer böyle bir şey yapacaksanız ben bu silahları size Atatürk Meydanı’nda yığarım ve teslim ederim. Türkiye’nin silahlarıdır bunlar, mukavemet silahlarıdır. Tedhiş silahı değildir.’ dedim ve onu da öyle gönderdik...

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’de yeni bir dönemin başlamasıyla beraber bundan istifade etmenin yollarını arayanlardan birisi de Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios olur. Makarios hemen ardından daha önce yapılmış olan anlaşmaları tanımayacağı şeklinde açıklamalarda bulunur;⁵

...Derhal (Cemal) Gürsel Paşa’ya Dr. Küçük’le müştereken bir telgraf çekerek Kıbrıs meselesinde kat’i bir şey söylemesini rica ettik. Makarios’un

³ STK Başkanı Daniş Karabelen’in kızı Özcan Karabelen Atamert’le 15 Kasım 2014 tarihinde Ankara’da yapılan görüşme.

⁴ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa’da yapılan görüşme.

⁵ Nihat Erim, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajan-Türk Matbaacılık, Ankara, 1975, s. 172.

bu durumdan istifadeye kalkmak üzere olduğuna dikkati çektik. Birkaç gün sonra yapılan hükümet açıklamasında, ihtilal hükümeti anlaşmaları tanıdığını ve bunların tatbikinde ısrar edeceğini açıkladı. Bir an için Kıbrıs üzerinde toplanmaya başlayan bulutlar dağılıverdi...

Böylece askeri darbenin ardından Türkiye’de taşların yerinden oynaması Kıbrıs adasında kelimenin tam anlamıyla bir felakete neden olur ve TMT faaliyetleri durma noktasına gelirken TMT konusunda Türkiye’de yaşanan belirsizlik ve bilgisizlik Şemsi Kazım’ın da ifade ettiği üzere ikilemlere de sebep olur;⁶

...O dönemde hiç kimsenin bilmediği hadiseler de var. Hepimizi Büyükelçiliğe toplayıp duvara da bir fotoğraf yapıştırdılar. O fotoğrafta Adnan Menderes yargı önünde görünüyordu. Bize ‘İşte sizin sonunuz da böyle olacak.’ dediler. Denktaş Bey o dönemde Dışişleri Bakanı’na bir yazı yazmıştı. Buna da çok kızdılar. Denktaş Bey yazısında ‘Her şey 1960 Anayasası’na göre yapıldı ve devam ediyor. Ama Makarios her ikide bir ‘Bu bizim sığrama tahtamızdır.’ diyor. Acaba bizim devletimizin bir politikası var mı?’ diye sordu. Lider bir insanın bunu sormaya hakkı yok mu? Hakkı var. Bunu yazdı ve sordu. ‘1963 Cumhuriyetine devam edelim mi?’ diye soruyor. Bunu da gazete satan Hazım Remzi’ye verdi. Ondan sonra bir gün Denktaş Bey’e sordular ‘Bu fikirde olan hangi milletvekilleri var?’ diye. ‘Dr. Şemsi Kazım, Halit Kazım, Hazım Remzi, Burhan Nalbantoğlu, Orhan Müderrisoğlu falan.’ deyince bizi çağırdılar ve duvardaki o fotoğrafın önünde bize mesaj verdiler...

İdam sehpasına giderken “Bu memleket için hiçbir şey yapmadımsa Kıbrıs için yaptım.” diyen ve Kıbrıs davası konusunda Kıbrıs Türklerine ve TMT’ye inanılmaz bir destek veren, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da, dönemin Başbakanı Adnan Menderes de altına imza attıkları Londra ve Zürih antlaşmaları sonrasında kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti’ni ve adaya çıkan Türk askerlerini maalesef görme şansı bulamazlar.⁷ Böylece Kıbrıs Türklerinin can, mal ve namus güvenliklerini korumak amacıyla teşkil edilen TMT faaliyetlerine Türkiye’nin

⁶ Şemsi Kazım’dan aktaran Mete Tümerkan, **Haber Kıbrıs**, 1 Ocak 2013

⁷ **Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı TMT Arşivi**, 1. P. A. Tarihçesi, 1. Böl., s. 2.

bütün gücünü seferber eden devlet adamları idam sehпасına görtürülürler;⁸

...Zorlu hakkında daima 'O TMT meşalesini ilk tutuşturan devlet adamı idi.' demişimdir. Çünkü TMT'yi ilk öneren ve önerisini kabul ettiren o idi. Emri aldığımız haftasında bizleri ilk kabulü sırasındaki konuşmalarından sonra onun şahsında T.C. devletin gücünü ve kuvvetini arkamızda hissetmiş olmamızın heyecanını duymuştuk... Kıbrıs davamızda T.C. hükümetinin izlediği politika Zorlu'nun Dışişleri Bakanı olduğu dönemde daha aktif bir şekilde yürütölmeye başlanmıştır. Fuat Köprülü döneminde Kıbrıs politikasında önceden belirlenmiş vazgeçilmez esaslar yoktu. Gerek tarihi gerçekler ve gerekse Türkiye'nin savunmasında adanın stratejik konumu göz ardı ediliyordu. Adanın Anadolu'nun karnına doğru bir hançer gibi uzandığı hesaba katılmıyordu. Türkiye'nin dış politikası NATO'ya endekslenmişti. NATO'ya girebilmek için Kore Savaşına bir tuğay asker gönderilmesi bile göze alınmıştı. Kıbrıs meselesi ise aktüel gelişmelere göre yalpalanarak izleniyordu. Zorlu'nun Kıbrıs davamızdaki hizmetlerinin önemi ve büyüklüğü anlaşılamamıştır. Çünkü bu gerçeği bütün yönleri ile birkaç devlet adamımız ve bazı komutanlarımızdan başka bilen yoktu...

Zorlu, Yassıada mahkemesinde yargılanması sırasında savunmasını yaparken Kıbrıs meselesinin gizli taraflarını ifşa etmemiştir. Onun gerek devletimize ve gerekse Kıbrıs davamızda küçümsenmeyecek büyük hizmetlerini ortaya koyarak savunmasında yardımcı olmaya, hiç olmazsa idam hükmünün infazını kimse önleyememiştir. Hindistan'da sürgünde bulunan ve Zorlu'nun hizmetlerini benden öğrenden eski Milli Birlik Komitesi üyesi Kur. Alb. Alpaslan Türkeş'in infazın yapılmaması için yaptığı girişimlerin, uyarıların ve beyanlarının bir yararı olmamıştır. İsmet Paşa'nın son anda infazları önlemek için yaptığı girişim de boşa gitmiştir... Benim dolaylı olarak, Zorlu'nun lehine yorum yapılmasına zemin teşkil etmek üzere temasta bulunduğum 27 Mayıs askeri yönetiminin önde gelen yetkililerine yaptığım açıklamalar ise ihtilal fırtınaları arasında kaybolan bir özentiden ibaret kalmıştır...

Gerek Rauf R. Denktaş tarafından gerekse Dr. Fazıl Küçük tarafından Adnan Menderes, Fatın Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan'ın

⁸ İsmail Tansu, **Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu**, Minpa Matbaacılık, Ankara, s. 79-81.

idam edilmemeleri konusunda Cemal Gürsel'e dört ayrı ve gizli mesaj iletilmesine rağmen idamlar durdurulamaz. Türkiye'de Millî Birlik Komitesi tarafından idareye el konulması sonrasında Kıbrıs konusunda kafalarda tereddütler çoktan oluşmaya başlamıştır. Oysa 1955 sonrasında Fatin Rüştü Zorlu'nun Kıbrıs'la ilgilenmesi EOKA'nın da tepkisini çeker ve adı Nikos Sampson tarafından öldürülecekler listesinin en üstüne yazılır;⁹

...Sonra ne oldu? Türkler ihtilal yaptı ve Başbakan ile Dışişleri Bakanı'nı vatana ihanet suçuyla astılar. O zaman biz Kıbrıs'ta şampanya patlattık. Hiç zahmet etmeyip bize verselerdi EOKA olarak ne güzel asardık. Hele o Dışişleri Bakanı'nda hevesim kaldı...

Adada 16 Ağustos 1960 tarihinde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan Londra ve Zürih antlaşmaları sonrasında Türkiye'nin garantör devlet olarak 650 kişilik bir askeri gücünün bulunmasının yeterli olacağı ve böylece TMT gibi bir organizasyona ihtiyaç kalmadığı düşüncesiyle TMT'nin misyonunun çok farklı ve özel olması nedeniyle görevine devam etmesi gerektiği düşüncesi Türkiye'de tartışılmaya başlanır. Bunun sonucunda TMT'ye yönelik eğitimler askıya alınır. Kıbrıs ve Türkiye'de görev yapan TMT'nin yeraltı harbi konusunda uzman beyin takımı geri plana ve kızak görevlere çekilir.¹⁰ Kıbrıs'ta toprağa gömülü halde bekletilen silah ve cephane kontrol ve bakımları yapılamadığından çürümeye ve paslanmaya başlar.¹¹ Türkiye'de Ankara Zir Vadisi ve Antalya Kemer yakınlarındaki Sıçan Adası¹² civarındaki eğitim kampları da 27 Mayıs 1960'ın ardından faaliyetlerine uzun süre ara vermek ve kapanmak zorunda kalır.¹³ Bu konudaki tek istisnai durum 19 Mayıs 1960 tarihinde Antalya'daki kampa eğitime gelen 30 kişilik Kıbrıslı Türk grubun yaklaşık 40 gün

⁹ Yaşar Aksoy'dan aktaran "Nikos Sampson'un Anıları", **Star**, 13 Şubat 2003.

¹⁰ TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Petek Beyi Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

¹¹ TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

¹² TMT Lefkoşa kadrosundan Erdoğan Balcılar ile 15 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

¹³ TMT üyesi avukat Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

eğitim sonrasında adaya dönmeleridir.¹⁴ Lojistik ve ikmal faaliyetlerinin dondurulması ve TMT'ye tereddütlü yaklaşılması sonrasında adada TMT gerilemeye başlarken tansiyon yükselir, gerilim artar ve huzursuzluklar baş gösterir. Örneğin 16 Ağustos 1958 tarihinden başlayarak 1 Ocak 1959 tarihine kadar Erenköylü Bereketçiler vasıtasıyla düzenlenen toplam 9 silah sevkiyatında¹⁵ Vehbi Mahmutoglu 6 sefer, Asaf Elmaz 4 sefer, Lütfü Celil 2 sefer, Himmet Rıdvan 2 sefer, Cevdet Remzi 5 sefer, Nevzat Nasır, Feridun Hamza, Bahaettin Sabri, Hüseyin Hikmet ve Ahmet Cemal 1'er defa bulunmuşlardır.¹⁶ Fadıl Elmasoğlu ise Erenköylü Bereketçilerin 20 Temmuz 1958-27 Mayıs 1960 sürecinde Türkiye'den toplam 28 sefer silah getirdiklerini, bunlardan 20 seferin Erenköy ve 8 seferin de Yeşilirmak bölgesine yapıldığını belirtmektedir;¹⁷ ancak 27 Mayıs 1960 sonrasında bu silah sevkiyatı maalesef bıçakla kesilir gibi kesilmiş ve adaya Türkiye'den hiçbir şekilde lojistik malzeme gönderilmemiştir. Kıbrıs'taki kamplarda sürdürülen eğitimlerin sonlanması, Türkiye'ye eğitime gidilememesi, adadaki TMT üst yönetiminin birer birer kızağa alınması, emekliye sevk edilmesi veya pasif görevlere atanması Kıbrıslı Türkleri moral ve motivasyon anlamında da ciddi anlamda darbeleyecektir.

O güne kadar yaklaşık 5.000 Kıbrıslı Türk'ü mukavemet konusunda bilgilendiren ve eğiten TMT, Türkiye'de oluşan yeni dönemle

¹⁴ TMT Mağusa kadrosundan Mehmet Türker ile 15 Mart 2017 tarihinde Sazlıköy/Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

¹⁵ Bu 9 seferde toplam 270 tabanca, 267 makineli tabanca, 6 adet Bren hafif makineli tüfek, 6 adet piyade tüfeği, 350 savunma bombası, 20 adet 2.5 librelik plastik tahrip kalıbı, 15. 100 tabanca fişeği, 25.600 makineli tabanca fişeği, 3000 hafif makineli tüfek fişeği ve 1 adet telsiz cihazı Kıbrıs'a nakledilir. 30 Temmuz 1959 tarihine kadar bu sayıya Elmas teknesinin de devreye girmesiyle 600 tabanca, 688 makineli tabanca, 90 hafif makineli tüfek, 2991 piyade tüfeği, 6450 savunma bombası, 28.400 mermi, 108.800 makineli tabanca mermisi, 34 plastik tahrip kalıbı daha eklenir. Arslan Mengüç, **Anılarda Erenköy**, Temmuz 2005, İstanbul, s. 56-57. Rauf Özhun, "Yeşilirmak ve Yöre Halkının Kıbrıs Türk Millî Mücadelesindeki Yeri", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Kasım 1998, Cilt 11, Sayı 5, Ankara, s. 29. Rauf Özhun, "Ulusal Mücadelemiz-8 Erenköy Sancağı", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Temmuz-Ağustos 2004, Cilt 17, Sayı 4, Ankara, s. 32

¹⁶ Arslan Mengüç, **a.g.e.**, s. 56-57

¹⁷ Fadıl Elmasoğlu, **Erenköy ve Hayat**, Işık Kitabevi Yay., Lefkoşa, 2014, s. 64.

beraber birçok asılsız iddia sonrasında çalışmalarını sağlıklı olarak devam ettiremez ve faaliyetler ister istemez sekteye uğrar;¹⁸

...Türkiye’de askeri darbenin yapıldığı 27 Mayıs 1960 tarihine geldiğinde bizim kadromuz hükümetimizin verdiği TMT ile ilgili gizli görevi planladığımız gibi yürütmekteydi. Büyük bir mesafe almıştık. TMT örgütü kurulmuş, 5000 kadar mücahit eğitilmiş, örgüte yeteri kadar silah gönderilmişti. Söz verdiğimiz gibi, TMT’nin mevcudiyetinden İngiliz yönetiminin, Rumların, Yunanistan’ın, Türk ve dünya kamuoyu ve basınının haberi olmamıştı. Böyle olmakla beraber bizim Ankara’da TMT genel karargâhındaki görevimiz bitmemişti. Bütün hız ve heyecanımızla TMT’yi çok daha kuvvetli hale getirmek için çabalarımızı sürdürecektik. Hedefimiz daha önce de belirtildiği üzere adada 15.000 kişilik hazır bir kuvvet oluşturmaktı. Darbecilerin istihbaratına göre başta Daniş Karabelen Paşa olmak üzere hepimize Demokrat Parti hükümetinin adamları, Adnan Menderes’in Gestaposu adını yakıştırmışlardı. İlk etapta ne olup bittiğini anlamaya çalışırken Kıbrıs’ta böyle bir teşkilatın mevcudiyeti ve adaya silah gönderilmiş olması darbeyi gerçekleştirenleri ürkütüştü. Dairemizdeki subayların tümünü tutuklamayı planlamışlardı. Menderes’in Gestaposu propagandası yapıyorlardı. Hatta ‘Bu dairenin bütün subaylarını tevkif edeceğiz.’ demişler. Bu aptalca ve adi dedikodudan darbenin ilk gününde haberdar olur olmaz hemen koşmuş, ihtilal komitesi içinde bulunan 4 arkadaşıyla temas kurmaya çalışmış, bunlardan Kur. Alb. Osman Köksal (Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı), Kur. Alb. Alparslan Türkeş (Başbakanlık Müsteşarı) ile görüşerek dairemizin asli görevi ile Kıbrıs’la ilgili gizli faaliyetlerimizi açıklayarak gerekli izahatlarda bulunmuştum. Osman Köksal, Kore’den arkadaşımды. Alparslan Türkeş ise KHO’da bizden 1 sınıf öndeydi. Bu izahatımdan sonra hayretler içinde boynuma sarılıp ‘Sağ ol. Bizi büyük bir hata ile skandaldan kurtardın.’ demişlerdi. Hatta Türkeş, ‘Kıbrıs faaliyetlerimiz için ne istekleriniz varsa bildir, derhal yerine getireceğiz.’ demişti. Ben de isteklerimizi sunmuştum. Millî Birlik Komitesi içerisinde hukuk tahsili yapmış Yzb. Muzaffer Özdağ

¹⁸ Emekli Albay İsmail Tansu ile Ankara’da 23 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme.

¹⁸ Aydın Samioğlu’dan aktaran “TMT Tarihinde Bir Yolculuk”, **Ortam**, 12 Şubat 1996.

gibi subaylar da bulunmaktaydı.¹⁹ Daha sonra 14'ler hareketi falan başladı ve ortalık iyice karmakarışık oldu. Türkeş listedeki isteklerimiz için gerekli emirleri vermeye hemen başlamıştı. Fakat bu girişimimde dairemizin gerçekten değerli başkanı Daniş Karabelen Paşa'nın görevden alınmasını önleyememişim. Çünkü kendisi Demokrat Parti milletvekili Danyel Akbel'in kardeşiydi.

Bnb. İsmail Tansu'nun kendisine gerekli açıklamalarda bulunması sonrasında Alb. Alparslan Türkeş her ne kadar "Emret. Ne istiyorsun benden."²⁰ cevabını verse de işler düşünüldüğü gibi gitmeyecek ve Adnan Menderes'in Kıbrıs adasında kendine bağlı özel bir ordu kurduğu düşüncesi Ankara'daki yönetimi devamlı olarak rahatsız edecektir.

Bayraktar Ali Rıza Vuruşkan'ın Adadan Ayrılması

Bnb. İsmail Tansu'nun kendisine gerekli açıklamalarda bulunması sonrasında Alb. Alparslan Türkeş de "Emret. Ne istiyorsun benden."²¹ cevabını verir. Yeni dönemle beraber ortaya çıkan durumun TMT'yi fazla etkilememesi için gerek Türkiye'de ve gerekse Kıbrıs'ta TMT ileri gelenleri yoğun bir faaliyetin içine girerler;²²

...Ben o devirde TMT Ankara'da TMT'nin koordinatörüydüm. Beni tanıyan üst kademe yöneticileri (beni) birkaç defa TMT'nin bağlı olduğu dairenin Millî Birlik Komitesi üyeleriyle görüşürdü. İddialarının gerçek olmadığını, buraya gönderilen ikmal malzemelerinin düşmana karşı ileride kullanılmak üzere gönderildiğini, personel eğitiminin bu maksat için yapıldığını, muhaliflere zarar vermek için bir hareket olmadığını usulüne göre izah ettim. Bu görüşmelerimizin birçoğunda Dr. Burhan Nalbantoğlu, Ankara'da bulunmaktaydı. Ben görüştüğüm otel olan Ulus'taki Çelik Palas'ta ben, Burhan ve görevden alınan Rıza Vuruşkan buluşur ve kendisine konuları etraflıca anlatırdık. Pek tabii onlar

¹⁹ Emekli Albay İsmail Tansu da Ankara'da görevli olduğu dönemde Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırır ve en büyük desteği de Daire Başkanı Tümğ. Daniş Karabelen'den görür. Ancak Kıbrıs İstirdat Planı'nın uygulamaya geçirilmesi sonrasında yoğun mesai içerisinde okula devam etmesi imkânsız hale gelir.

²⁰ **Hürriyet**, 25 Ağustos 2001

²¹ Emekli Albay İsmail Tansu ile Ankara'da 23 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme.

²² Aydın Samioğlu'dan aktaran "TMT Tarihinde Bir Yolculuk", **Ortam**, 12 Şubat 1996.

kendilerine göre birtakım temaslarda bulunuyorlardı. 19 Ağustos 1960 tarihinden sonra Ankara'daki görevim sona ererek Kıbrıs'a geldim. Beni bir süre sonra Bayraktarlık koordinatörü olarak atadılar. Bu görev 63 olaylarına kadar devam etti fakat TMT'nin duraklama devriydi. İşte bu duraklama devri sonrasında Sayın Denktaş tüm masrafları kendine ait olmak üzere Türkiye'deki ilgililere ulaştırılmak üzere hazırladığı raporla beni iki defa Türkiye'ye gönderdi. Raporlar ilgililere o dönemde devlette etkin bir görevi olan KTKD Başkanı Mehmet Ertuğruloğlu kanalıyla ulaştırıldı. Bu girişimler sayesinde TMT aktif olarak faaliyete geçti...

Bu arada Genelkurmay Başkanlığı içerisinde sadece STK Başkanlığı ve “Bilmesi gereken kadar” prensibine uygun olarak devletin en üst düzey bürokratları tarafından bilinen TMT ile ilgili faaliyetlerde yardım ve desteği görülen Bakanlıklar ve Genelkurmay Başkanlığı ile ilişkilerin aynı şekilde devam ettirilmesi talebi Lefkoşa/Kıbrıs doğumlu olan Kur. Alb. Alparslan Türkeş tarafından kabul edilir ve istenilenler yerine getirilir;²³

Türkiye'de 1960 ihtilal yönetimi, Kıbrıs'ta henüz ne olup bittiğinden habersizdi. Nitekim Kıbrıs'taki mevcut liderliğe ve özellikle Denktaş Bey'e karşı olumsuz bir tavır içine girmişlerdi. İhtilalden sonra Ankara'ya gittik. Orada bize Alparslan Türkeş açıkça muhalefetini beyan etti ve Türkeş, özel olarak Rauf Bey'i odasına çağırarak ona 'Yahu Denktaş Bey, siz Kıbrıs'ta neler yapıyormuşsunuz da bizim haberimiz yok.' diye hesap sormuş. Aslında ihtilal sonrası yönetim TMT'nin oluşumuyla ilgili durumdan da habersizdi. Çünkü TMT çok gizli ve Özel Harp Dairesi bünyesinde kurulmuştu. Buna bağlı olarak da TMT için Kıbrıs'a yapılan silah sevkiyatı ve diğer işlemler dosyalarda incelendiği zaman başka kanallara gönderildiği görülüyor. Silahların Kıbrıs'a ve TMT'ye gönderildiği yolunda dosyalarda kayıt bulunmuyordu. Tabii ihtilal sonrası yönetimde Alparslan Türkeş de Başbakanlık müsteşarı olduğu için bu konuları tepkiyle karşılıyor.”

Görevden alınan STK Başkanı Daniş Karabelen'in yerine bu göreve atanan Emekli Kur. Alb. Faruk Ateşdağlı, Lübnan'da yurtdışı gö-

²³ Osman Örek'ten aktaran “27 Mayıs Darbesi ve Kıbrıs”, **Kıbrıs Postası**, 30 Kasım 1986.

reve başlayıncaya kadar fazla müdahaleci bir tavır takınmadan bu görevi üstlenir. Daniş Karabelen'in en büyük yardımcısı Bnb. İsmail Tansu da 2 Eylül 1960 tarihinde emekliliğini isteyerek görevden ayrılır ve yerine 1937 devresi Kara Harp Okulu mezunu Kur. Bnb. Şaban Başsoy getirilir.²⁴ Kıbrıs'ta TMT'nin ilk Bayraktarı olarak görev yapan Alb. Rıza Vuruşkan da bundan birkaç ay sonra başka bir göreve tayin edilerek Kıbrıs'tan geri çağırılır²⁵ TMT'nin Kıbrıs'taki ilk komutanı olarak 27 Mayıs 1960 dönemine kadar bu görevini büyük bir başarı ve özveri içerisinde yapan Alb. Ali Rıza Vuruşkan'ın Türkiye'ye dönüşü ise tam bir hayal kırıklığı içerisinde olur.²⁶ Yaptığı göreve uygun yeni bir görev beklerken bir kenara atıldığı ve unutulduğu yönündeki düşüncelerle kendisine haksızlık ve vefasızlık²⁷ yapıldığı şeklinde bir hissiyat içerisinde dir.²⁸

Böylece TMT'nin Ankara ayağında beyin rolü oynayan ve 1 numaralı isim olarak nitelendirilebilecek Daniş Karabelen'in görevden alınması, ardından STK Lojistik Şube Müdürü olan ve TMT organizasyonunda 2 numaralı rolü üstlenen Bnb. İsmail Tansu'nun emekliye ayrılması ve son olarak da Alb. Rıza Vuruşkan'ın Kıbrıs'tan geri çekilmesi TMT faaliyetlerine moral-motivasyon, faaliyetlerin devamlılığı ve Kıbrıs'taki çalışmalar açısından art arada üç darbe birden vurur. Alb. Rıza Vuruşkan'dan boşalan TMT'nin Bayraktarlık görevine ise doğaldır ki hiç de yabancı olamayan birisi geçecek ve 26 Eylül 1960 tarihinden itibaren Mustafa Kaya Dağlı kod adıyla görev yapan Şefik Karakurt adada Bayraktar olarak göreve başlayacaktır.²⁹ Mağusa Sancığı'nda görevli Bnb. Şefik Karakurt'un kendi kurallarını uygular bir

²⁴ Emekli Alb. İsmail Tansu ile 23 Kasım 2002 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

²⁵ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denктаş'la 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

²⁶ İsmail Hakkı Oğuz, **Ağla Yüreğim**, İstanbul, Mart 2007, s. 365.

²⁷ Adnan Çelikoğlu, **Bir Darbeci Subayın Anıları; 27 Mayıs Öncesi ve Sonrası**, Yapı Kredi Yay., İstanbul, Mayıs 2010, s. 127.

²⁸ Emekli Alb. İsmail Tansu ile 23 Kasım 2002 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

²⁹ Onun görevini tamamlamasının ardından ise bu göreve Larnaka Sancaktarı olarak görev yapacak olan Melih Bey kod isimli binbaşı getirilecektir. KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme. Ayrıca Emekli Alb. İsmail Tansu ile 23 Kasım 2002 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

hal çizmesi esasında Bayraktarlığı da, Bayraktar Rıza Vuruşkan'ı da son derece rahatsız etmektedir ve bu konuyla ilgili şikâyetlerini Bayraktar Vuruşkan en azından sözlü olarak Bnb. İsmail Tansu'ya da bildirmiştir; ancak kendi seçip götürdüğü bir personelin geriye çekilmesi yolunda bir teklifte bulunmayı askeri anlayışına ters kabul ettiğinden onun geri çekilmesine de sebep olmaz. İlginçtir ki 27 Mayıs 1960'ın hemen ardından söz konusu binbaşı ise Milli Birlik Komitesi içerisinde yakın dostları vasıtasıyla Bayraktar Vuruşkan'ın görevden alınmasını ve önce Ankara'ya, oradan da Eğirdir Dağ ve Komando Okulu'na çekilmesine sebep olur.³⁰ Ancak bu geçiş dönemi gerek TMT askeri kanadında gerekse Ankara yönetiminde epeyi sıkıntılı geçecektir;³¹

Rıza Vuruşkan gitti ve yerine bu ikinci adam geldi. Nihayet şu kadar ay sonra o gitti ve 6 ay kadar bir boşluk var ortada ve Melih Bey lakabı altında bir Bnb. (geldi). İşte rutin işleri yürütüyor. Bir şey yaptığı yok ve hareketsiz bir dönem, tamamen hareketsiz bir dönem. Nihayet bana bir gün Genelkurmay'dan bir Albay geldi ve 'Denktaş Bey biz mecburduk ve kendi adamımızın raporlarına inanmak mecburiyetindeydik. Şimdi gelişmelere baktıkça, bakıyoruz siz tamamen haklıydınız. Rumların bir harekete geçeceğini biz de görüyoruz... Size çok yeni bir lider gönderiyoruz. Lütfen onunla da iş birliği yapın ve bir şey yapmadığımız için özür dileriz. Özür dileyecek bir şey yok. İnşallah zaman kazanmış oluruz. Kenan Coygun 6 ay sonra geldi.³² O gelir gelmez teşkilatın adamlarını alıp gözden geçirdi. Bazılarını ekarte etti, bazılarını karargâha aldı ve bu iş (Aralık 1963 olayları) patlak verdiğinde yeni gelmiş ve henüz her şeye hâkim olmayan bir lider olarak devralmış oldu ama zaman içinde her şeye hâkim oldu. Zaman geçtikçe de o askeri hâkimiyet sivil liderlikle ve büyükelçilikle TMT arasında ihtilaflara neden oldu. TMT'nin reaksiyon gösterelim dediği yerde büyükelçilik aman, sakın ha diye şeyler oluyor...

³⁰ TMT lideri Alb. Rıza Vuruşkan'ın kızları Yasemin Vuruşkan Mesci ve Ferizet Vuruşkan ile 24 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme.

³¹ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı merhum Rauf R. Denktaş'la 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

³² Kenan Coygun'un Rıza Vuruşkan sonrasında TMT'nin ikinci Bayraktarı olarak adaya gelişi 27 Mayıs 1960'ın ardından 2 yıl, 4 ay, 6 gün sonra Kemal Coşkun ismiyle 3 Ekim 1962 tarihinde gerçekleşir.

Şefik Karakurt ilk etapta Kıbrıs'a Yb. Rıza Vuruşkan, Bnb. Necmettin Erce, Yzb. Mehmet Özden ve Yzb. Rahmi Ergün'den oluşan heyetle göreve giden beşinci kişidir. Görev kendisine verildikten sonra hazırlıklara başlayan Alb. Rıza Vuruşkan'a görevlendirilen personel için kendi tercih ettiği ve tanıdığı 2 kişiyi seçme yetkisi verilmiştir. Alb. Rıza Vuruşkan'ın tercih ettiği isimlerden birisi Kore'de de beraber çalıştığı ve orada kendi taburunda görev yapan Yzb. İbrahim Akıner'dir. Seçilen ikinci kimse Bnb. Şefik Karakurt'tur ve Alb. Rıza Vuruşkan bu askeri personeli şahsen tanımamakla beraber bir başka arkadaşının tavsiyesi üzerine bu göreve dâhil etmiştir. 27 Mayıs 1960 ihtilalinin yaklaştığı dönemde böyle bir teşkilatlanmada mutlak uyulması gereken bazı kurallar Bnb. Karakurt tarafından göz ardı edilir ve söz konusu kişi kendi inisiyatifini kullanarak kararlar vermeye başlar;³³

...Benim ikinci Kıbrıs seferim de işte bu sıralarda gerçekleşir. 8 Mayıs 1960 tarihinde nişanlandıktan hemen 2 gün sonra 10 Mayıs 1960 tarihinde bir iş için İsrail'e gittim. Vapurla İsrail'e geçtim, hatta oradan eşime kart bile gönderdim; ancak asıl gizli vazifem Kıbrıs'taydı ve ben gemiyle İsrail'den Kıbrıs'ın Larnaka şehrine geçtim. Tabii oraya sivil olarak ve turist gibi gitmiştim. İngilizleri şüphelendirmek istemiyorduk. Oraya vardığımızda İngiliz polis teşkilatında görev yapan TMT mensubu polisler hemen beni aldılar. O dönemde orada bölge sorumlusu Necdet Hüseyin idi. Kıbrıs'a gidiş sebebim ise Mağusa Sancağı ile ilgili huzursuzluktu. Bayraktara daha önce de herhangi bir problem olduğu takdirde aksayan personeli hiç incitmeden ve kırmadan 24 saat içinde geri çekebileceğimizi belirtmiştim.

Örneğin o dönemde Sümerbank'ta görev yapan bildiğim, tanıdığım, güvendiğim bir arkadaşımız vardı. Kendisine Kıbrıs'ta görev vermiştik ancak daha sonra Teşkilata uyum sağlayamayan bu arkadaşımızı kendisini hiç kırmadan ve 'İngilizler seni deşifre etmişler. Burada bulunman artık tehlikeli.' diyerek hemen Türkiye'ye çekmiştik. Oysa asıl sebep başkaydı ve bu arkadaşımız ölümüne kadar adadan alınışını İngilizlerin kendisini tanımasına bağlamıştı. Ancak Vuruşkan Albay söz konusu kişiyi kendisi seçtiğinden yanlış adam seçtiği gibi bir düşünceyle böyle bir hareketin içerisine girmek istemiyordu. Konuyu kendi içerisinde çözmeye çalışıyordu; ancak

³³ Emekli Alb. İsmail Tansu ile 23 Kasım 2002 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.

Mağusa Sancaktarı (Bnb. Şefik Karakurt)'nın davranışları teşkilata zarar verir boyuta gelmişti. Örneğin kesin emrimiz olmasına rağmen gönderilen 300 tüfeklik bir malzemeyi ada sathına yaymak yerine hepsini aynı yerde tutmayı tercih etmişti.

Bu arada görev değişikliği sebebiyle Türkiye'ye dönen TMT'nin ilk Bayraktarı Alb. Rıza Vuruşkan, 4 Ekim 1960 tarihinde Rauf R. Denктаş'a bir veda mektubu sunar;³⁴

...Tespit edildiği KİP (Kıbrıs İstirdat Planı) Başkanlığı'ndan bildirilen Kıbrıs'ta kalma süremi ikmal ettiğim için görevimi Mustafa Kaya Dağlı'ya devretmiş bulunuyorum... Tanrı Kurt Baş Lideri olarak iki yıldan fazla bir süredir çalıştığım Kıbrıs'ta sevinçlerimin, acularımın ve problemlerimin baş ortağı oldunuz. Daha doğrusu bunlar ikimizin malı idi. Hiçbir siyasi lider cemaatinin gizli teşkilatını sizin kadar anlayışla, inançla ve aşkla destekleyemezdi. Bu bakımdan size karşı sevginin ve takdirin çok ötesinde yer alan hislerle, minnetlerle doluyum. Şimdiye kadarki siyasi gelişmelere ve Cumhuriyetin doğuşuna rağmen Türk cemaatinin- eksilmek şöyle dursun bilakis artan- büyük bir tehlike karşısında bulunduğuna inanmanız, bence Türk cemaatinin hayat ve istikbalinin en kuvvetli teminatıdır. Esasen teşkilatımızı bu müspet düşünce ile desteklemeniz siyasetinize yüksek hakiki değerini kazandırmaktadır. Adaya gelişimden önce gizli teşkilatın idaresini elinizde tutmuş bulunmanız dolayısıyla, çoğunluk, zamanıma ait bir kısım harekâtın da tertipçisi gibi görüldünüz ve riske girdiniz. Bu unutulmaz fedakârlığımız üzerinde halefimin ve KİP Başkanlığı'nın dikkatlerini çekmiş bulunuyorum. Aynı durum dolayısıyla Türk cemaatinin baş ümidi olan sizi yeni düşmanlıklara maruz bırakmamak için hayati olmayan bazı planlarımızın tatbikini tehir ettiğimi de söylemek yerinde olur. Özel maksatlarımız için alınan deniz motoru yüzünden adı ithamlara maruz kalmakta olduğunuzu kaydetmeden geçemeyeceğim. Tanrının yardımıyla Türk cemaati elbette her şeyin açıklanabileceği aydınlık günlere kavuşacaktır. Bu vesile ile zamanıma ait olarak canınızı sıkacak ve size karşı silah olarak kullanılacak bu gibi konularda gerekli açıklamaları yapmaya hazır olduğumu temin etmek isterim.

³⁴ Aydın Akkurt, **Yakın Mücadele Tarihimizin Bilinmeyen Yönleri ve Yorgacis'in Casusları**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1998, s138

Aziz Denктаş, Türk cemaati hizmetinde üçüncü yılına basan hizmetim vesilesiyle sizi tanımak ve dostluğunuzu kazanmak hayatımın sayılı mazhariyetlerinden birini teşkil etmiştir. 1958 yılının sonbaharında Ankara Caddesi'nde ve 3 numarayı taşıyan evimde ilk ve mütevazı ikmalimizin ulaştığı haberini aldığımız geceyi ve gözlerinizi yaşartan coşkun sevincinizi elbette hatırlarsınız. İşte ben Denктаşlar için, aziz Türk cemaati için hep böyle sevinçler diliyor ve bizlere bu sevinçleri armağan etmek uğrunda Akdeniz'in derinliklerine gömülen Asaf Elmaz ve Hikmet Rıdvan'ın hatıralarını ve geride bıraktıklarını sizin vefakâr şahsiyetinizde Türk cemaatine emanet ediyorum. Sağ ol, yiğit silah arkadaşım.

Alb. Vuruşkan'ın görevden alınması sonrasında yerine Bayraktarlık görevine atanan Mustafa Kaya Dağlı, gerek TMT içerisindeki faaliyetler ve gerekse Türkiye ile ilişkiler ve problemlerin halledilmesi konusunda arzu edilen başarıyı sağlayamaz,³⁵

İhtilal nedeniyle TMT'nin kıymetli lideri Rıza Vuruşkan, yalan yanlış ihbar üzerine Menderesçi olarak bir günde Ankara'ya alınmış, onun yerine ihtilal hükümetindeki ilişkilerini Vuruşkan'ı Kıbrıs'tan aldurtmak için kullanan yetenezsiz bir yardımcısı görevlendirilmişti. TMT'nin bu yeni lideri Dırvana ile tam bir mutabakat halinde Türkiye'ye verdiği raporlarla Kıbrıs'ı sütün liman göstermekte ve biz bozguncuları cezalandırmak için merkezden yetki istemekteydi. Alay Komutanı Turgut Sunalp olmasaydı halimiz cidden perişan olacaktı. Neticede bu lider merkeze alındı ve yerine az sonra başlayacak olan 1963 Rum saldırıları karşısında yıllarca mukavemetimizi ve müdafaamızı yönlendiren Alb. Kenan Coygün gönderildi. Ankara kaybedilen zaman ve yanlış değerlendirmeler için benden özür diliyordu; 'Biz kendi adamımızın raporlarına göre hareket etmek zorundaydık. Gerçek durumu şimdi anladık. Size kıymetli bir arkadaşımızı gönderdik. İşbirliğinizi esirgemeyiniz.' diyordu.

Türkiye'de ortaya çıkan askeri idare döneminde kaçınılmaz olarak meydana gelen yönetim değişikliği sonrasında bundan her ne ka-

³⁵ Rauf R. Denктаş, **Kıbrıs Meselesinde Vizyon**, Raif Denктаş Eğitim Vakfı Yay., Lefkoşa, 1994, s. 19.

dar TMT mensubu olanlar ne olup bittiğini tam manasıyla görüp kavrayamazlar ve her şeyin yolunda gittiğini düşünseler de³⁶ TMT'nin etkilenmemesi söz konusu değildir ve sonuç olarak TMT üst yönetimi görev değişikliği yapmak zorunda kalır;³⁷

...1963 öncesi silahlarımız yeterli değildi. 27 Mayıs devriminden sonra maalesef bir bocalama dönemi geçirdik. Bu doğrudur. Hatta teşkilatın lağvedilmesi durumuyla karşı karşıya kaldık. Yani öyle bir tavır kondu. 'Gereği yoktur.' dendi. Tabii buradaki teşkilat başkanı, Bayraktar, soğukkanlı, sabırlı ve o dönemi çok az bir zararla, zayıyla geçirdik. Ondan sonra gelen hükümetler bu işi benimsedi tabii.

TMT'nin askıya alınması, lojistik destek konusunda yardım yapılmaması, TMT kadrolarının kıyak görevlere alınması sonrasında TMT bekleme devresine girerken Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması da bu duruma tuz biber eker;³⁸

...Faaliyetler beklemeye alınmıştı. İstihbarat toplama, Rumların EOKA örgütünün faaliyetlerini izleme ve herhangi bir saldırıya karşı hazırlıklı olma durumu vardı. Basit silah eğitimleri de yapılırdı. Bu arada gruplar halinde Türkiye'ye eğitime gönderilen kişiler de vardı. Ben de o grupların birisine dâhil olup gidip Türkiye'de eğitim gördüm. Bizim başkanıımız Yılmaz Bora idi. Bana Türkiye biletimi o verdi. Benim gittiğim grup 25-30 kişiydi. Rastgele o grubun içinde olanlardan biri benim çocukluk arkadaşım çıkmıştı. Onunla havaalanında karşılaştık. Tabii ki o zaman gizlilik vardı. 'N'apan Vural?' dedi. 'İyiyim, sen n'apan İsmail?' dedim ben de o kadar. Bu konuşmadan sonra bindik uçağa ve gittik. Sonra onunla yeniden buluşma noktasında karşılaştık. Baktım İsmail karşımda duruyor. Ankara'da Ulus'ta Vakıfbank'ın önünde buluşmuştuk. Grup olarak otele geçtik. Sonra da Zir Kampı'na gittik...

27 Mayıs 1960 Sonrasında TMT ve Kıbrıs

Daha sonraki süreçte bütün yapıcı yaklaşımlara rağmen 27 Mayıs 1960 sonrasında Ankara'daki askeri yönetimin TMT'ye ve Kıbrıs'taki

³⁶ TMT Mağusa Sancağı mensubu Ali Gülhan ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Mağusa'da yapılan görüşme.

³⁷ TMT Mücahitler Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme..

³⁸ Vural Türkmen'den aktaran Mete Tümerkan, **Haber Kıbrıs**, 7 Mayıs 2012

faaliyetlerine bakış açısı hep tereddütlü, şüpheli ve mesafeli olacaktır. TMT'nin Kıbrıs adasındaki kadrosunu derhal geri çağırın ve başta Alb. Ali Rıza Vuruşkan olmak üzere bütün kilit personeli istifaya ve emekli olmaya zorlayan ya da çalışma ve uzmanlık alanıyla hiç ilgisi olmayan kızak görevlere gönderen Milli Birlik Komitesi böylece Kıbrıs davasına ağır bir darbe vurmuş olur. Alb. Ali Rıza Vuruşkan'ın 27 Mayıs 1960 askeri darbesinden yaklaşık 8 ay sonra görevinden alınması Eğirdir Dağ ve Komando Okulu Komutanlığı'nda ilgisiz bir şube müdürlüğüne atanması ve 1964 yılında Rumların Grivas komutasında Erenköy bölgesine saldırmaya başlamalarına kadar hiç hatırlanmaması ve tecrübelerinden istifade edilmemesi yanında TMT'nin beyin kadrosundan olan Menderes'le Zorlu'nun adamı olarak nitelendirilerek suçlanan Bnb. İsmail Tansu ve kardeşi Danyal Akbel DP milletvekili olan Tümg. Daniş Karabelen'in de "kahramanlıklarla dolu 43 yıllık askeri mazisininin 27 Mayıs sabahı bir darbeye hüznün enkazına dönüştürülmesi"³⁹ ve emekliye ayrılması TMT için büyük darbe olur.

Bu arada başsız kalan, moral-motivasyon bağlamında darbelenen ve önünü göremeyen TMT Bayraktarlığı Kıbrıs'ta bir de kişisel çıkarlarını ve şahsi kin hesaplarını her şeyin önüne koyan bir anlayış tarafından da ele geçirilince Kıbrıs'ta Kanlı Noel olarak adlandırılan 21 Aralık 1963 gününe kadar geçecek süreç tam anlamıyla kayıp bir dönem olur. Şüphesiz bütün bunların yanında 27 Mayıs 1960 sonrasında Kıbrıs'ta olup bitenler hakkında kendisine bilgi verilen Milli Birlik Komitesi üyesi Kur. Alb. Alpaslan Türkeş'in daha sonra 14 arkadaşıyla birlikte tasfiye edilmesi ve 13 Kasım 1960 tarihinde Hindistan'a sürgüne gönderilmesi ise TMT faaliyetlerini tam anlamıyla çökertmiştir. Bu kadro değişikliğinden öte takip edilen yanlış Kıbrıs siyaseti ise Kıbrıs Türklerini 21 Aralık 1963 Rum saldırılarına götüren kapıyı ardına kadar açmıştır. Bu dönemde özellikle 16 Ağustos 1960 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere'nin garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti çerçevesinde adaya gönderilen 650 kişilik Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alay Komutanlığının (KTKA) Türkiye'yi temsil edecek resmi bir askeri güç olarak meşruiyetini göstereceği ve bu sebeple adada TMT gibi yeraltında gizli faaliyette bulunan silahlı bir örgüte

³⁹ Özcan Atamert Karabelen, **Minicik Bir Hayatı Yaşarken (Geçmişten Günümüze Kalan Gerçek Anılar)**, Avcıol Basın Yayın, İstanbul, 2006, s. 126-127

ihtiyaç kalmadığı düşüncesi kafalarda oluşmaya başlamış ve bunun sonucunda TMT adeta üvey evlat konumuna düşürülmüştür.

Buna ayrıca Türkiye'nin ilk ve son Kıbrıs Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak eski bir asker olan Emin Dırvana'yı göndermesi de eklenince TMT artık istenmeyen adam haline gelmiştir. Kıbrıs doğumlu bir subay olan ve 27 Mayıs 1960 sonrasında Genelkurmay kararlarında Kıbrıs'la ilgili soruşturmalara da girişen Albay Alparslan Türkeş'in isteğiyle Kıbrıs'a gönderildiği ileri sürülen⁴⁰ Büyükelçi Emin Dırvana'nın görevde bulunduğu dönemde yaptıkları kadar yapmadıkları da eleştiri konusu olmuş, TMT Bayraktarlığı, Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçiliği, KTKA ve Kıbrıs Türk toplumu liderleri ile Türkiye arasına çeşitli sebeplerle husumet ve gerginlikler girmiş, TMT faaliyetleri sekteye uğramış ve oluşan gergin ortam faaliyetleri zayıflatmıştır.

TMT'nin ortaya çıkması, Türkiye tarafından desteklenerek profesyonel ve EOKA karşısında mücadele edebilecek profesyonel bir yapıya bürünmesi bağlanmasında ortaya çıkmasında en büyük paya sahip⁴¹ Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun da Yassıada'da mahkeme karşısına çıkartılmaları ve uzun mahkeme sürecinin ardından idam edilmeleri ise Kıbrıs davası açısından tam bir bozgun olur. 27 Mayıs 1960'a kadar geçen süreçte Türkiye Cumhuriyeti devleti tarafından ülkedeki meşru Demokrat Parti hükümetinin ve TBMM'nin bilgisi ve meşru onayının ardından Türk Silahlı Kuvvetlerine bağlı çeşitli depolarda bulunan bazı silah ve mühimmat çeşitli bahanelerle kaydı düşürülerek suretiyle Kıbrıs'ta tesis edilen TMT için özellikle Mersin ve Antalya'daki için merkezlerde tutulmaktadır ve buralardan gerekli hallerde gizlice adaya sevk edilmektedir. 27 Mayıs Darbesi sonrasında ülkedeki çeşitli gazetelerde bu silahların Menderes Hükümeti'nin muhalefete karşı kullandığı silahlar olarak aktarıldığı yazılır. Buna rağmen Adnan Menderes de Fatin

⁴⁰ Serdar Saydam, "Evvel Zaman İçinde Bir Büyükelçi; Emin Dırvana", **Poli**, 9 Mayıs 2011, s. 11-14.

⁴¹ FO.371/168967-XC14311.

Rüştü Zorlu da Yassıada'daki yargılama sürecinde Kıbrıs konusundaki gizliliğe inanılmaz bir ketumiyetle bağlı kalır ve tek kelime konuşmazlar.⁴²

Başbakan Adnan Menderes ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun pek çok farklı konuda suçlandıkları bu ağır mahkeme sürecinde Kıbrıs konusunda 6/7 Eylül 1955 olayları haricinde suçlanmalarını ne kadar dikkat çekiciyse Kıbrıs Türklerinin bekası için altına imza atılan ve çok yakından takip edilen TMT faaliyetleri konusunda mahkemede tek bir kelime bile etmemeleri ise son derece takdire şayan bir harekettir.

Türkiye Büyükelçisi Emin Dırvana ve Kıbrıs

Bu dönemde TMT'nin çalışmalarını yavaşlatan ve faaliyetlerin aksatarak TMT üst yönetiminde görev yapan insanlar arasına neredeyse nifak tohumları saçan bir diğer mesele de 15 Ağustos 1960 tarihinde İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin üçlü garantörlüğünde kurulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ne 17 Ağustos 1960–12 Eylül 1962⁴³ sürecinde Emin Dırvana'nın Türkiye'nin ilk ve son Kıbrıs Büyükelçisi olarak atanmasıyla ortaya çıkar. Şüphesiz TMT faaliyetlerini yavaşlatan bir başka gelişme ise garantör devlet olarak Türkiye'nin adaya gönderdiği 650 kişilik KTKA Komutanlığı'nın mevcudiyeti olur. Adada Türkiye'yi temsilen bir askeri gücün bulunması nedeniyle TMT faaliyetlerinin artık durdurulması ve TMT'nin faaliyetlerinin sona erdirilmesi düşüncesi bu dönemde daha sesli olarak dile getirilir. Bu düşüncüyü savunanlar arasında Türkiye'nin Kıbrıs'taki ilk ve son büyükelçisi Emin Dırvana da bulunmaktadır. 1959 yılında Elmas teknesinin İngiliz askeri gücü tarafından Balalan açıklarında tespit edilmesi ve teknenin mürettebat tarafından batırılmasının ardından silah sevkiyatının

⁴² Sedef Bulut, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, **Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı: 19, 2009. s. 73-90.

⁴³ Bazı kaynaklarda Emin Dırvana'nın görev süresinin 1 Ocak 1962'ye kadar olduğu belirtilmektedir. Filli olarak biten Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ardından Kıbrıs'ta Faruk Şahinbaş (1962-1964), Mazhar Özkol (1964-1966), Özdemir Benler (1966-1967), Erçüment Yavuzalp (1967-72) ve Asaf İnhan (1972-1976) büyükelçi olarak görev yapmıştır.

durması, eğitimlerin aksamaya başlaması ve iç huzursuzlukların gerginliklere neden olması da bu dönemde ortaya çıkan sorunlardır;⁴⁴

...*Bizi Emin Dirvana aradı Kıbrıs elçisi. O da Magundalıydı. 1961 yılıydı. Türkiye Cumhuriyeti Basın müşavirliğini kurşunladılar. Salahattin Sonat vardı (orada). Bazı anlaşmazlıklar oldu. Başsavcı Oktay Feridun bizi huzuruna çağırdı. 'Benden büyük gelecek' dedi. O zaman Bozkurt'tan⁴⁵ bahsedirdi. Büyük gelecek derken Dirvana geldi. Denктаş da vardı. Emin Dirvana'nın elinde İngiliz polislerinin kullandığı çirpi gibi bir şey. Bir yeşil pano vardı. Yeşil pano üzerinde perdeyi elindeki çirpiyle kaldırdı. Altında Adnan Menderes boğazından asılmış resmi. 'Tanışmayız.' dedik. Bize 'Hemen gidin. Hepinizin akibeti bu olacak.' dedi. Dirvana bu TMT işini, Denктаş'ı, Burhan Nalbantoğlu'nu onaylamazdı. 'Yapılanlar yanlışır.' derdi.*

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması sonrasında da Kıbrıs Türk toplumu liderlerinin "Rumlar, Türklere karşı saldırı hazırlığı içerisinde-dir. Gerekli önlemleri almalıyız."⁴⁶ yolundaki raporları Kıbrıs'ta Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi olarak bulunan Emin Dirvana tarafından ciddiye alınmaz. Diplomatik bir geçmişi ve altyapısı olmayan, Kıbrıs sorunu ve Kıbrıs adası hakkında yeterli donanım ve bilgiye sahip olmayan Dirvana'nın Kıbrıs Büyükelçisi olarak Kıbrıs Cumhuriyeti'ne atanması esasında diplomasi çevreleri kadar kendi çevresinde de yadırganmıştır. Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios'un İçişleri Bakanı Polikarpos Yorgacis'le birlikte Akritas Planı adı verilen Türkleri imha planını büyük bir gizlilikle hayata geçirmeye çalıştığı günlerde adada olup bitenleri görmezden gelen, Kıbrıslı Türkleri ayrımcı ve nifak sokucu hareketlerde bulunmakla suçlayan ve mesaisinin büyük bir kısmını Rumlarla geçiren Dirvana maalesef yaklaşan felaketi de öngöremez. Esasında 27 Mayıs 1960 sonrasında Türkiye'de başlayan yeni süreçte STK Başkanı Tümğ. Daniş Karabelen'in görevden alınması, ardından Bnb. İsmail Tansu'nun emekliye ayrılması ve TMT Bayraktarı Alb. Rıza Vuruşkan'ın Türkiye'ye geri

⁴⁴ Menteş Aziz'den aktaran Misli Kadioğlu, **North Cyprus UK**, 8 Ocak 2013

⁴⁵ TMT Bayraktarı kastediliyor.

⁴⁶ Can M. Kasapoğlu, **Kıbrıs'ta Yerel Bir Mukavemet Örgütü Olarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT'nin) İncelenmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı. Ankara, 2008, s. 89.

çağrılması sürecinde adada Londra ve Zürih Anlaşmaları sonrasında 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmuş olması TMT faaliyetlerine asıl sekteyi vuran oluşum olarak ortaya çıkar. Türkiye'de idareyi ele alan yönetimin Kıbrıs'ta sorun istemez bir görüntü çizmesi ve adaya ilk Türkiye Büyükelçisi olarak gönderilen Emin Dırvana'ya bu yönde talimatlar verilmesi 1960–1963 sürecinde Büyükelçi Dırvana ile TMT ve Kıbrıs Türk toplumu arasında pek çok çatışmaların yaşanmasına da neden olur. Özellikle Büyükelçi Dırvana'nın Kıbrıs Türk toplumu lideri Rauf R. Denктаş'ı Adnan Menderes hükümetiyle iş birliği içerisinde çalışan birisi olarak kabul etmesi ve TMT'nin geçici Bayraktarı ile kendisini Ankara'ya bağlı, Rauf R. Denктаş ve Dr. Fazıl Küçük'ü ise 'ötekiler' olarak değerlendirmesi sıkıntının giderek büyümesine neden olur. Bu karmaşanın içerisinde görev yapan bir üçüncü şahıs ise 16 Ağustos 1960 sonrasında adaya çıkan 650 kişilik KTKA'nın ilk komutanı Alb. Turgut Sunalp olur.

İlginçtir ki Alb. Turgut Sunalp de tıpkı Tümg. Daniş Karabelen, Bnb. İsmail Tansu ve Alb. Rıza Vuruşkan gibi yeraltı faaliyetleri ve gerilla mücadelesi konusunda eğitimden geçmiş, ayrıca Kore'de de görev yapmış deneyimli bir subaydır. Öte yandan askeri dönemin yarattığı ortam, hemen ardından başta Adnan Menderes, Fatin Rüştü Zorlu ve Hasan Polatkan olmak üzere dönemin idarecilerinin Yassıada'da yargılanmaları ve söz konusu üç devlet adamının idam edilmeleri ülkeyi yeterince meşgul ettiğinden Kıbrıs'ta bir sorun yaşanması da arzu edilmez ve ada bir dönem göz ardı edilir. Kıbrıs'taki Türkiye Büyükelçisi Emin Dırvana hakkında Kıbrıs Cumhuriyeti'nde Ziraat ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı yapan Fazıl Plümer'in de söyleyecekleri vardır;⁴⁷

...1960 Kıbrıs Cumhuriyeti tahmin edildiği gibi mesut bir netice vermedi... Rumların saldırıya hazırlandıkları elde edilen emarelerden anlaşılmaktaydı. Buna rağmen Kıbrıs'taki Türkiye Büyükelçisi Emin Dırvana Rumların niyetlerini anlayamamış, uyarılara inanmamış, gözü kapalı, Rumlar tarafından kandırılmıştı. Makarios'un ikiyüzlü, aldatıcı sözlerine kanmış, kendisiyle arkadaşlık eden, eğlenceler tertip eden bazı ahbablarının yanıltıcı sözlerine inanmış görünüyordu. Kendisine işlerin iyi gitmedi-

⁴⁷ Fazıl Plümer, **Anılar**, Cyrep Yay., Lefkoşa, 2001, s. 87-88

ğini söyleyen Türk yetkililerine 'Kabahat sizdedir. Fazla kafa tutuyorsunuz. Cumhuriyeti yürütmek istemiyorsunuz.' diye cevap verir, Türkleri suçlar ve azarlar...

KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş bu dönemle ilgili olarak ayrıca "Şimdi büyükelçiyi suçluyoruz ama adam ihtilal hükümetinin büyükelçisidir. Kıbrıs asıllıymış. Hiç Kıbrıs'la alakası yok. Ta Bafta çiftlikleri olan o zamanın paşalarının torunu. İhtilal hükümetinden aldığı talimat şu; 'Kıbrıs meselesinde olay istemeyiz. Bu Denктаş ve arkadaşları taksimcidirler. Taksime inanmışlardır. Onlara fırsat verme. Rumlarla iyi geçin, iyi geçinmelerini sağla. Yani bu talimatla gelen bir adam ve Menderes zamanında CHP'li olan bir ailenin çocuğu, yani muhalefete baskı yapan, baskı nedir bilen bilmem ne. Biz o gözle göre geldik ve hiçbir zaman bizim itirazlarımızı, raporlarımızı ciddiyetle kaale almadı. Bunlar işi bozmak isterler.' dedi. 'Rum bozacak. Rum'un hazırlığı var, istihbarat budur.' diye bildiriyoruz, o ise 'Önemli değildir.' diyerek bir kenara atıyor. Dolayısıyla o iki sene zarfında burada aklı başında, hakikaten diplomasiden anlayan ve gerçekleri takip eden, gören bir büyükelçi olsaydı belki de Kıbrıs meselesi patlak vermezdi."⁴⁸ açıklamasında bulunur. Aynı konuyla ilgili olarak İsmail Tansu da "...27 Mayıs TMT için hayırlı olmamıştır. Milli Birlik Kurulu'nun Lefkoşa'ya büyükelçi olarak gönderdiği Emin Dırvana davaya inanmış uygun bir büyükelçi değildi. Eğer TMT ile samimi bir iş birliği halinde davamızın ilerideki muhtemel gelişmelerini göz önünde bulundurarak o şerefli ve çok önemli görevini milliyetçi ve idealist bir Türk subayı gibi yapmış olsaydı ve Türk hükümetini zamanında uyarsaydı Rumların saldırısı karşısında daha az Türk kanı dökülürdü."⁴⁹ der. TMT yönetiminde Türkiye'de meydana gelen yönetim değişikliğine paralel olarak ortaya çıkan bu istenmedik ve beklenmedik gelişmelerin ardından huzursuzluklar iyiden iyiye su yüzüne çıkmaya başlar. TMT'nin siyasi lideri pozisyonunda bulunan Rauf R.

⁴⁸ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş'la 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

⁴⁹ Mehmet Arif Demirer da kitabında Emin Dırvana ile 12-19 Mayıs 1962 tarihinde Lefkoşa'da tanıştığını ve Türkiye'nin Lefkoşa'ya gönderecek daha uygun bir büyükelçi bulamamış olmasını yadırgadığını belirtir. M.A. Demirer, **Nihat Erim'in Gözlüğü ve Kalem ile Demokrat Parti ve Bir Soru; Johnson Mektubu Sipariş miydi?** Kemalist-Demokrat Türkiye Yay., Ankara, Şubat 2006, s. 60

Denktaş tarafından hazırlanan ve TMT'nin Şubat 1962 tarihine kadar geçici olarak Bayraktarlığını yapan Mustafa Kaya Dağlı kod isimli Şefik Karakurt'a verilen raporların aynısı ayrıca Büyükelçi Emin Dırvana'nın hareket tarzını tasvip etmeyen ve gerek Kıbrıs Türk toplumu liderleri ve gerekse TMT Bayraktarlığıyla uyum içinde hareket eden KTKA Komutanı Alb. Turgut Sunalp ve Büyükelçi Emin Dırvana'ya da verilmektedir. TMT üst yönetimi tarafından önemsenmeyen, Büyükelçi tarafından kuşkuyla yaklaşılan bu raporlar uzun bir dönem Ankara'daki yetkililer tarafından da görmezden gelinir.

Bu arada Şefik Karakurt makamına çağırdığı Rauf R. Denktaş'a TMT ve Kıbrıs'la ilgili kaleme aldığı raporların birer suretini de KTKA Komutanı Alb. Sunalp'e de verdiği için tepki gösterir ve "Sen TMT için yemin ettin. Bu raporları sadece bana vereceksin." diyerek onu üstü kapalı tehdit de eder. Karargâha davet ettiği Rauf R. Denktaş'ı pijamalarla karşılayan ve bağdaş kurmuş bir vaziyette oturan Bnb. Şefik Karakurt ondan Alb. Vuruşkan dönemiyle ilgili açıklamalarda bulunduğunu belirterek bunların hesabını soracağını belirtir. Ardından kendisine bütün muhasebe kayıtları ve makbuzlar verildiğinde de "Bu makbuzları ne hakla sakladınız?"⁵⁰ diye tepki gösterir. Rauf R. Denktaş'ın ettiği yemine sadık kaldığı ve hazırladığı raporları Türkiye'nin Kıbrıs'taki en üst yetkili üç makamı olan TMT Bayraktarlığı, Büyükelçilik ve KTKA Komutanlığı'na vermeye devam edeceğini açıklamasının ardından Karakurt ses tonunu iyice yükseltir ve bunun bir emir olduğunu belirtir. Rauf R. Denktaş'ın bu konudaki emrin kendisine yazılı olarak verilmesini talep etmesi üzerine ortam yatışır gibi olsa da yönetimdeki bu çatlak 21 Aralık 1963 sürecine kadar faaliyetlerin nispeten sağlıklı koşullarda yapılmasına neden olacaktır;⁵¹

...(Mustafa Kaya Dağlı) Müfettiş Aydın Sami'yi benim ve Dr. Küçük'ün aleyhine konuşturmak için tuvalete kapatırdı. Nalbantoğlu'nu öldürtmek için de karar çıkarttı. Nalbantoğlu'nu acele Ankara'ya gönderdik yakayı kurtarsın diye. Yani öyle tuhaf bir adamdı...

⁵⁰ Rauf R. Denktaş'tan aktaran Nezire Gürkan, **Hayata İzler; Söyleşiler**, Işık Kitabevi Yayıncılık, 2011, Lefkoşa, s. 135..

⁵¹ Rauf R. Denktaş'tan aktaran Nezire Gürkan, **a.g.e.**, s. 135..

Bu dönemde EOKA'nın bütün ileri gelenleri kilit noktalarda görevlere getirilir ve gizli silahlanmaya da hız verilir.⁵² Makarios bunun için bütün gücünü “ortak hiçbir değeri, hiçbir sembolü, hiçbir tarihi geçmiş olmayan”⁵³ Kıbrıslı Türkler ve Rumların yaşadığı adada anayasanın ve özellikle Türklerle ilgili olan 13. maddenin değiştirilmesi yönünde yoğunlaştırır.⁵⁴ Makarios'un ortaya attığı anayasal değişiklikler fikri Kıbrıs Türklerini bir kere daha azınlık durumuna düşüreceği, kurucu antlaşmalara aykırı olduğu ve egemenliği tamamıyla Rumlara verdiği için Türkiye tarafından “Kıbrıs Türklerinin garanti altına alınmış menfaatleriyle belli başlı hakları konusunda varılan anlaşma metinleri üzerinde yeni bir tartışmaya neden olacağından hükümetimiz bu öneriyi kesin bir dille reddetmeye karar vermiştir.”⁵⁵ denilerek reddedilir.⁵⁶ Makarios'un 30 Kasım 1963'de Türkiye'ye takdim ettiği ve değiştirilmesini istediği 13 madde ile ilgili teklifi Türk hükümetince derhal reddedilir. 13 rakamını çok seven ve uğuruna inanan Makarios'un Oniki Ada'dan sonra Kıbrıs'ı da 13. ada olarak Yunanistan'a

⁵² Zenon Stavrinides, **The Cyprus Conflict; National, Identity and Statehood**, Cyrep Publications, Lefkoşa, 1999, s. 4.

⁵³ ABD Office of The Assistance Secretary of Defense/International Security Affairs, The Cyprus Conflict and United States Security Interests, RM 5416 ISA, September 1967

⁵⁴ **The USA Department of State Archive**, Telegram 300 from From the Department of State to the Embassy in Cyprus; Nicosia, December 31; Department of State, Central Files, 780A.00/12 – 3162.

⁵⁵ **The USA Department of State Archive**, Central Files, POL 15 – 5 Cyp. Confidential; Priority. Also sent to Nicosia and repeated to Athens, London, and Istanbul.

⁵⁶ Konuyla ilgili olarak 12 Aralık 1963 tarihinde Türkiye'nin Washington Büyükelçisi Turgut Menemencioğlu da Amerikalı yetkililerle görüşerek ortaya çıkan durumun 1950'li yıllarda Rumların yarattığı kaos ortamıyla aynı olduğunu, buna izin vermeyeceklerini ve aynı filmi ikinci defa görmek istemediklerini belirtir. Menemencioğlu ayrıca Makarios'un Haziran 1962 tarihinde ABD'ye yaptığı ziyarette Amerikalı yetkililerin Kıbrıs'ta varılan anlaşma metinlerine sadık kalınması ve herhangi bir değişikliğe gidilmemesi yönünde tavır sergilemelerinin Makarios'un beklediği bir durum olmadığını ve onu şaşırttığını da belirtir. The USA Department of State Archive, 7 Aralık 1963 tarihinde ABD Ankara Büyükelçiliği tarafından Atina ve Londra Büyükelçiliği yanında Washington DC ve ABD'nin İstanbul Başkonsolosluğuna da gönderilen “Telegram from the Embassy in Turkey to the Department of State; Central Files, POL 15-5 Cyp. Confidential: Priority” şifre telgraf.

bağlama isteğinin bir parçası olan⁵⁷ bu 13 maddelik teklifle ilgili olarak, Kıbrıs Türklerini azınlık statüsüne sokacak ve ülkenin tek meclisli yasa organı olan Kıbrıs Temsilciler Meclisi kararlarını Türklerin veto edebilmesi hakkını ortadan kaldıracak anayasa değişikliğinin kabul edilmemesi üzerine Makarios hükümetteki Türk memurlar ile Temsilciler Meclisi'nin Türk üyelerini azleder ve Türk köylerine korku salmak için başlatılan saldırılar yoğunlaşır.⁵⁸ Bu noktada ABD yönetimi adaya dışarıdan herhangi bir müdahale konusunda sert ve açık bir tavır aldığını ortaya koyarken Makarios bir yandan eski EOKA'cılar ve uç bazı güçler tarafından farklı taleplerle köşeye sıkıştırılmaya çalışılırken yine de geri adım atma düşüncesinde değildir.⁵⁹

Öte yandan aynı günlerde Kıbrıs'taki Türk Büyükelçiliği'ne Emin Dırvana'nın atanması sonrasında gerek Kıbrıs Türk halkı için ve gerekse TMT için başka problemler de ortaya çıkar;⁶⁰

...TMT'yi pasifize etti tamamen. O Rıza Vuruşkan'ın yerine kalan adamı avucunun içine aldı ve ikisi dediğim gibi bu raporları sindiren, beni ve benim etrafında addettikleri ateşli gençleri diyelim mütemadiyen baskı altında tutan bir siyaset izledi ve epeyi sıkıntılı günler geçirdik. (Dr. Burhan) Nalbantoğlu'nu öldürtmeye kadar vardı işler. Nalbantoğlu mecbur oldu Türkiye'ye gitti. Genelkurmay'a sığındı. Çok acı günlerdi onlar, acı günlerdi. Alt kademelere de yansıdı bu ve hissedildi. Bir kısmı soğudu, kendi kendini soğuttu. Yani bu iş artık yürümez kabilinden bir kenara çekildi. Bir kısmı işte bizim gibi tedirgin ama inşallah şu olur, bu olur, işte aman şunu da yapalım, bunu da yapalım. Ben mesela Ömer Sami Coşar'ı getirdim Türkiye'den sırf oraya (Türkiye'ye) bilgi aktarsın diye çünkü bunlar bilgiyi kesiyor, bilgi gitmiyor. Böyle kendi içimizde aldığımız kısa, yarı

⁵⁷ Rauf R. Denktaş, **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Cilt 5, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1997, s. 155

⁵⁸ Bu noktada ABD'nin de Makarios'un anayasal değişiklikler konusunda daha ileri hangi adımları atacağı ve bunu daha ileri safhalara taşıma konusunda Amerikalı yetkililerin tepkisini de ölçme konusunda ince bir taktik uyguladığı yönünde bazı tereddütleri de söz konusudur ve kafalar ciddi anlamda karışmıştır. **Telegram from the DOS to the Embassy in Cyprus**; DOS, CF, POL 18 Cyp. Confidential, May 23, 1963 Washington DC.

⁵⁹ **Telegram from the Embassy in Cyprus to the DOS**; DOS, CF, POL 18 Cyp. Confidential, June 27, 1963 Nicosia.

⁶⁰ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş'la 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

buçuk tedbirlerle ayakta durmaya çalıştık fakat TMT olarak faaliyet dondurulmuştu. Sırf varlığımı hissettirmek içinneydi görevi? Bastırmak, bizi kontrolde tutmak, birimizi diğerimize düşürmekti. Bunları da yaptı TMT'nin ikinci başkanı. Beni doktorla (Dr. Küçük) kavga ettirmek için ne gerekiyorsa yapıldı. Birbirimize içimizde bana başka, ona başka haber vermek suretiyle böyle Bizans oyunlarına tevessül edildi. Hâsılı dediğim gibi eğer Turgut Sunalp burada olmasaydı, bizi tanıyan, seven birisi burada olmasaydı başımız büyük derde girecekti...

Büyükelçi Emin Dırvana'nın içinde bulunduğu bir başka sıkıntılı süreç ise KTKA ile Yunan Alayı'nın adaya gelişlerinin ardından yaşanır. Rum Alithia gazetesinin eşcinsel kimliğiyle tanınan sahibi Farmakidis adaya gelen KTKA mensubu Türk askerlerini beğenmediğini, askerlerin kılık kıyafetinin ve askeri disiplininin bozuk olduğunu belirten aşağılayıcı bir yazı yazar. Bunun üzerine Kıbrıs Türk gazetecisi Hikmet Afif Mapolar da ona cevap olarak Devrim gazetesinde alaycı ve aşağılayıcı bir yazı yazar.⁶¹ Büyükelçi Emin Dırvana bu yazıya çok sinirlenir ve büyükelçiliğe toplantıya çağırıldığı Kıbrıs Türk gazetecilerinin huzurunda Mapolar'a yazıyı kimin yazdığını sorar ve Hikmet Afif Mapolar'a tokat atar. Bu olaya şahit olanlar arasında Halkın Sesi'nden Hasan Faiz, Bozkurt'tan Sadi Togan, Büyükelçilik Basın Bürosu'ndan Mehmet Ali Pamir ve Selahattin Sonat da bulunmaktadır.⁶² Kıbrıs Türk toplumu liderlerini "öteki" olarak kabul eden ve adadaki yönetimde çatlaklar oluşmasına neden bu girişimler yanında ayrıca kendi güvenlikleri için av tüfeği almak isteyen Kıbrıslı Türk köylülere "mercimek kafalılar"⁶³ diye hakaret eden büyükelçi onları büyükelçilikten de kovar;⁶⁴

O zaman (1960 sonrası) harp falan yok. Rum'la bir anlaşma oldu ve Kıbrıs Cumhuriyeti kuruldu. Herkes Kıbrıs'ı sütlüman zannediyor ve Rum'un niyetini bilmiyorlar. Türkiye bile bu işe kandı. O zaman hariciye mariciye Rum'la çok iyi geçinmemizi tavsiye ediyordu. Hatta burada Emin Dırvana isimli Kıbrıs kökenli bir büyükelçi vardı. Bayraktar Camii'ne

⁶¹ Özker Yaşın, **Nevzat ve Ben**, Cilt: III, Yeşilada Yay., İstanbul, 1997, s. 248.

⁶² Özker Yaşın, **a.g.e.**, s. 248.

⁶³ Rauf R. Denктаş, **Rauf Denктаş'ın Hatıraları**, Cilt: 7, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1998, s. 67

⁶⁴ TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de görüşme.

bomba konuldu. Onu protesto mahiyetinde biz sokaklara döküldük. Dendi ki 'Büyükelçi Dırvana, Dr. Küçük'ün ikametgâhında bir konuşma yapacak.' Oraya şöyle böyle 1.000 kişi kadar kalabalık toplandı. Sayın Emin Dırvana yüksek bir yere çıktı çünkü orada bir konuşma yapacak. 'Arkadaşlar bugün çok elim bir hadise oldu.' dedi. Onu söyler söylemez 'Kahrolsunlar.' diye halktan bir infial yükseldi. Dırvana 'Susun lan. Kim kahrolsun? Ne biliyorsunuz?' dedi. Orada bir fırça çekti, kalayladı bizi falan. Sus pus etti bizi ve biz üzgün bir şekilde ayrıldık ki o (Emin Dırvana) bombayı Türklerin koyduğunu ima etmek istedi bize. Kendisi Girne'de kalıyordu. Rum gençleriyle sandallar, motorlarla sık sık gezmeler, yemeler, içmeler. Zamanının büyük bir bölümünü Türk'ten ziyade Rumlarla geçiriyordu. Demek istediğim o zamanki büyükelçi hiçbir zaman bize, Türklere yardımcı olmadı. Onun dışında ben birçok elçiden çok yardımlar gördüm. Bayraktarlar var ve bayraktarların hepsi de çok iyiydi. Sancakların başında sancaktarlar var. Hadiseler başladığında bizim ilk sancaktarımız Remzi Gürven'di...

Aynı günlerde Büyükelçi Emin Dırvana, Cemaat Meclisi tarafından Millî Günler Yasası kapsamında 27–28 Ocak tarihinin ve Haziran ayının “Direniş Günü” olarak anılması kararına da sert tepki verir ve Cemaat Meclisi'nde Rauf R. Denктаş'ın yerine vekâleten bakan Dr. Necdet Ünel'i yanına çağırarak “Bu kutlamayı yapamazsınız. Cinayet olur.”⁶⁵ der. Emin Dırvana ayrıca Dr. Necdet Ünel'i tehdit ederek “...Eğer bu kararı iptal etmezseniz Türkiye'nin Türk Cemaat Meclisi'ne her yıl yaptığı 100 bin liralık yardımı vermeyeceğiz.”⁶⁶ der. Türk Cemaat Meclisi tarafından başta öğretmenler olmak üzere memurların maaşlarının ödenmesi için kullanılmakta olan bu paranın ödenmeyeceği tehdidi sonrasında Dr. Ünel milletvekilliği görevinden ayrılırken kararın iptal edilmesi söz konusu olmaz. O güne kadar Türk Dışişleri Bakanlığı ile irtibat görevi üstlenen Aydın Samioğlu da protokolden çıkartılır ve başta okullarla irtibata geçmesi, okulları denetlemesi, Türkiye'den gelen gazeteler ve gazetecilerle ilgili faaliyette bulunması da yasaklanır.

⁶⁵ Rauf Raif Denктаş'tan aktaran Erten Kasımoğlu, **Eski Günler Eski Defterler**, Lefkoşa, 1986, s. 94.

⁶⁶ Aydın Samioğlu'dan aktaran Filiz Besim, **Yenidüzen**, 19 Aralık 2011.

Öte yandan Emin Dırvana'ya bunun Türk Cemaat Meclisi tarafından yapılmış bir yasa olduğu hatırlatılınca sadece camide Mevlit okutulmasına izin verilir; ancak bu Kıbrıs Türk toplumuyla Türkiye'nin Lefkoşa Büyükelçisi Emin Dırvana arasında yaşanan tek gerginlik değildir. Bu dönemde Kıbrıs Cumhuriyeti'ni bir son değil Enosis yolunda bir atlama tahtası olarak gören Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı ve Başpiskopos Makarios, Kıbrıs Türk toplumuyla oluşturulan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni bir Rum idaresi olarak gösterme çabası içerisinde;⁶⁷

...Bayrak davası şu; 1958'deki olaylar nedeniyle Cemaat Meclisi'nde yasa geçirdiğimiz Şehitler Günü'yle ilgili. O gün mevlit okunacak, bayraklar yarıya çekilecek, vs. Bu yasalar zaten geçer geçmez biz bir suretini büyükelçiye gönderiyoruz. Bir sene geçti aradan. Yasayı gönderdik bir sene sonra bu günü tezyit edeceğiz. O günün muhalefeti 'İşte efendim Rumları tahrik edecekler. Bilmem ne yapacaklar.' diye gitti büyükelçiyi azdırdı. Ben yine burada yokum. Büyükelçi benim yardımcım Dr. Necdet Ünel'i çağırır ve dedi ki 'Bu bayrakları yarıya çekemezsiniz. Türk bayrağıdır. Türk bayrağı ne zaman yarıya çekilir. Türk kanunları vardır.' dedi. Necdet Bey kafa tuttu ve 'Ben Cemaat Meclisi'nin geçirdiği bir yasayı uyguluyorum ve uygulayacağım da.' dedi. Ben ertesi gün geldiğimde kıyametler koşturdu. Bizi çağırır. Daha doğrusu ben gittim ve 'Mesele nedir? Bu yasa bir senedir sizin masanızda duruyor herhalde. Yasayı uyguladık. Niçin bu öfke?' dedim. Efendim, ya bundan kurtulursunuz yahut da Cemaat Meclisi'nin bütün yardımları kesilir. Efendim, yapmayın, etmeyin lütfen. Hiç bana karşı geldi, ne demek diye bir çıkış. Geldim Necdet'e anlattım. 'Böyle böyle ne dedikse dinlemiyor ve Cemaat Meclisi'nin bütün parasını kesecek. Onun için sen kendiliğinden istifa et.' dedim. Adam (Necdet Ünel) istifa etti ama Dırvana'yla görüşme sırasında bu bayrağı çeker misiniz, çekmez misiniz konusunda 'Biz bayrak için öldük, öldürüldük. Şimdi nasıl bizim bayrağımız değil olur?' kabilinden bir cevap verdik. 'Bugün hatırlanacak, kullanılacak bir gün değildir. Bu hicaphatvel bir gündür.' diyor. Niye efendim? Çünkü bu bombayı siz kendiniz koydunuz. Efendim o günün şartları içerisinde bir Türk'ün başına bir kuş taş atsa Rum attı olurdu. O gün böyle bir yerde bomba patladı ve halk Rum yaptı diye reaksiyon gösterdi. Hepimiz

⁶⁷ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 8 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.

reaksiyon gösterdik ve bu olay olduğunda ben daha bilmiyordum. Bir itiraf yoktu. (İtiraf) yıllar sonra oldu. Dolayısıyla bu 'Türk yaptı, Rum yaptı' meselesi değil. O günkü ortam içerisinde bir reaksiyon gösteriliyor ve Rum da buna hazır. O ay içerisinde 100 kişi şehit oluyor. Eee biz bunu hatırlıyoruz diye, hicaphalvel bir gündür diyemezsiniz diye aramızda bir müna-kaşa geçti. Mesele budur...

Bayraktar Kenan Çoygun'un Göreve Başlaması

Alb. Rıza Vuruşkan'ın 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de Türk Silahlı Kuvvetleri'nin idareye el koyması sonrasında TMT konusunda bilgisi olmayan ve tereddütler yaşayan idare tarafından geri göreve çağrılmasının ardından T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği Askeri Ataşesi Kemal Coşkun olarak göreve başlayan TMT'nin ikinci komutanı ve Bayraktarı Kemal Coşkun kod isimli Alb. Kenan Çoygun da 3 Ekim 1962 günü başladığı görevini 24 Şubat 1967 tarihinde tamamlar ve Türkiye'ye döner. Bu dönem son derece sıkıntılı bir dönemdir ve özellikle 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında Türkiye'de askeri yönetimin TMT konusundaki tereddütlerinin kolayca giderilememesi ve TMT faaliyetlerinin neredeyse tamamen durma noktasına gelmesi yaklaşmakta olan 21 Aralık 1963 Rum saldırıları öncesinde kolayca halledilebilecek sorunlar gibi görünmemektedir. Özellikle Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması ve adaya Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı'nın da gelmesiyle birlikte adadaki en kıdemli Türk subayı olarak bu birliğin komutanı görünmektedir. Daha önceki Bayraktar Alb. Ali Rıza Vuruşkan adaya her ne kadar Ali Conan kod adıyla ve İş Bankası Müfettişi olarak gelmişse de artık sistem değişmiştir ve bu durum huzursuzluğa neden olmuştur;⁶⁸

...TMT'nin ana hedefini belirleyen bütün gizli evraklar alaydaydı. Alayla Kenan Çoygun arasında çok yakın bir ilişki vardı; ancak TMT ayrı bir kurumdur. 21 Aralık 1963 olaylarında Kenan Çoygun TMT'cilerin başkanı olarak Rum makamları tarafından aranıyordu. 21 Aralık 1963 olaylarıyla başlayan ve Kıbrıs Ordusu'nun ikiye ayrılmasıyla sonuçlanan olaylar sırasında ordu komutanı Türk General Hüsamettin Tanyar'dı.

⁶⁸ Aydın Sami'den aktaran Filiz Besim, "21 Aralık 1963'de Neler Oldu?", **Yenidüzen**, 19 Aralık 2011.

Hüsamettin Tanyar Paşa⁶⁹ ile Bayraktarlık arasında bir anlaşmazlık yaşanır. Hüsamettin Tanyar Paşa 'Ben generalim. TMT liderliğini benim almam gerekir.' iddiasındadır. Bu görüş ayrılığı kısa sürede giderilerek Hüsamettin Tanyar Paşa pasifize edilir. 1963 olaylarına kadar adaya öğretmen, din görevlisi ya da farklı statülerle gelen sancaktarlar 1963 olaylarından sonra Türk Alayı'nın değiştirme birliklerinin ferdi olarak adaya ayak basmaya başlarlar... Bayraktarlar adaya elçilik personeli olarak geliyorlardı...

Esasında Alb. Kenan Çoygun'un görevi resmi olarak bu tarihte başlamış olmakla beraber onun Kıbrıs görevine gitmeden önce Türkiye'de Genelkurmay Başkanlığı karargâhında İstihbarat Şube Müdürü olarak görev yapması ve uzağı gören ve inisiyatif kullanmaktan çekinmeyen bir kişiliğe sahip olması nedeniyle Kıbrıs görevi için seçildiğinde bu görevi kabul etmekle beraber Dışişleri Bakanlığı Kıbrıs Masası'nda uzun süre çalışmak istemesi ve Kıbrıs konusunda her türlü bilgi ve belgeyi inceleyip konuyla ilgili altyapıyı oluşturmasının ardından gizlice ve aşağı yukarı altı aylık bir süre Kıbrıs'a gidip gelmesi de söz konusudur. Resmi görevi öncesinde yaşanan bu süreçte Alb. Kenan Çoygun'un zaman zaman motosiklet kullanmak suretiyle adanın dört bir tarafına gittiği, incelemelerde bulunduğu ve hatta Rum köylerinde Rum düğünlerine davet edilecek kadar onlara yaklaştığı da bilinmektedir.⁷⁰ Alb. Kenan Çoygun'un adaya ilk gelişinde TMT yanında Kıbrıs Türk toplumu da darmadağınık vaziyettedir ve Alb. Çoygun, EOKA yanında Kıbrıs Rumları ve ada Türklerini yakından tanıyabilmek ve acilen yapılması gerekenleri yaparak tedbirleri almak üzere kolları sıvar ve işe girer. Lefkoşa'nın Rum mahallerinden birisinde mütevazı bir ev kiralayan Alb. Çoygun ailesinden uzak geçirdiği

⁶⁹ Tuğgeneral Hüsamettin Tanyar Kıbrıs Cumhuriyeti'ne ait Kıbrıs Ordusu Komutan Muavini olarak görev yapmıştır. Aynı dönemde Üçlü Karargah komuta katlarında görev yapan Türk subaylar ise General Niyazi Bengisu komutan olarak, Alb. Celil Gürkan Komutan Muavini, Alb. Hasan Sağlam Kurmay Başkanlığı ve daha sonraki süreçte Genelkurmay Başkanı olarak da Türkiye'de görev yapacak olan Yarbay Necdet Üruğ da Teskilat ve Eğitim Şube Müdürü olarak görev yapmışlardır.

⁷⁰ Kafkasya'nın Dağıstan bölgesinde, Nuha kasabasından Bolşevik Devrimi sonrasında Türkiye'ye göç eden ve Bursa'ya yerleşen bir ailenin evladı olarak 1924 yılında doğan Alb. Kenan Çoygun, Türk Silahlı Kuvvetleri'ndeki görevini tuğgeneral rütbesinde tamamlayarak emekli olur ve 81 yaşındayken 2005 yılında vefat eder.

ilk 6 ay içinde sağlıklı gözlemler yapabilmek imkânını da bulur. Kıbrıs'ta Rumların Türklere yönelik faaliyete geçecekleri konusunda İngilizlerin de bilgisinin bulunması sonucunda İngiltere İçişleri Bakanlığı da harekete geçer. Konuyla ilgili olarak İngiltere, adada bulunan yöneticilerini uyarır. Buna göre adada ortaya çıkan hareketlilikle ilgili olarak TMT karargâhı, bölge komutanlıklarına direktif vererek Rumlar tarafından Türklere haklarına yönelik meydana gelebilecek herhangi bir harekete derhal karşı konulmasını emretmiştir.⁷¹ İngilizler bu arada TMT mensuplarının cesaretleri sayesinde herhangi bir duruma karşı koyabilecekleri ancak gerekirse Kıbrıs Türk Alayı'ndan da destek görebilecekleri, hatta bu konuda Türkiye'den de yardım sağlayacakları konusundadır.⁷² İngiltere İçişleri Bakanlığı, Mayıs 1963 tarihinde muhtemel bir çatışmayla ilgili olarak adada bulunan TMT üst kademesiyle bölge komutanları, Kıbrıs Türk toplumu liderleri, ayrıca Kıbrıs Türk Kuvvetleri Alayı'nda görevli subaylarla T.C. Lefkoşa Büyükelçiliği görevlilerinden oluşan bir liste hazırlar.⁷³

Bu durum bölgedeki savunma mevzilerinin güçlendirilmesine, farklı noktadaki askeri gücün buralara kaydırılmasına, nerede olduğunu anlayamadıkları ve hiç göremedikleri bir düşman karşısında morallerin düşmesine neden olmaktadır ve aslında böyle bir güç hiç olmamıştır. Özellikle 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıs Türklerinin daha güvenli bölgelere kaçarak canlarını kurtarmaları ve çadır kentlerde yaşamaya başlamalarının ardından karma köylerde tek tük de olsa Kıbrıs Türkleri yaşamaktadır ve Rumlar onları da bölgeden uzaklaştırmak için ellerinden geleni yaparlar ve özellikle geceleri sağa sola rast gele ateş etmek suretiyle Kıbrıs Türklerini taciz etmeye başlarlar; ancak ertesi gün köyde yaşayan Türklerin hiçbir şey olmamış gibi davranması ve hayatlarından son derece mutlu görünmeleri ise EOKA mensuplarının kafalarını karıştırmaya yeter. TMT'nin yeni Bayraktarı'nın kimliği uzun bir süre etrafta bilinmese de yaşanan bazı olaylar onun cesareti, kararlılığı, inisiyatif kullanması ve tek başına verdiği mesajlardaki inceliği daha sonra dilden dile anlatılan hikâyeler haline

⁷¹ FO.371/168967-XC14311.

⁷² a.g.a.

⁷³ a.g.a.

gelecektir. Bu inisiyatif olgusu özellikle 21 Aralık 1963 Rum saldırılarına hazırlıksız yakalanan Kıbrıs Türklerini topyekûn ölümden kurtaran ana unsurlardan birisidir. EOKA'nın saldırılara başlamasının ardından RMMO ve adadaki Yunan Alayı'ndan istediği lojistik desteği almasına karşılık bu konuda KTKA tarafından TMT'ye aynı kolaylık ve yardımın gösterilmemesi, ateş emri ve silahların çanaklardan çıkarılması anlamında Türkiye'den herhangi bir emir gelmemesi üzerine çok geç olmadan müdahale edilmesi gerektiğini düşünen TMT Bayraktarı derhal çanakların açılması emrini verir ve TMT tarihinde ilk defa yeraltı faaliyetlerinden sıyrılarak cephe savaşına başlar. Bu dönemde gerek TMT ve gerekse Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu tarafından Türk çarşısından alışveriş yapılması için "Türk'ten Türk'e Kampanyası" başlatılırken ayrıca "Vatandaş Türkçe Konuş" isimli seferberlik de söz konusudur. Böylece Kıbrıs Türkleri arasında sıkıntılarının giderilmesi yönündeki faaliyetler sosyal hayatın her alanında artarak devam eder.⁷⁴ Ancak 1960 Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla beraber Türk'ten Türk'e Kampanyası da yavaş yavaş etkisini kaybetmeye başlar ve kendiliğinden ortadan kalkar;⁷⁵

...(Türk'ten Türk'e kampanyasını) Ne zaman bozduk? Dırvana⁷⁶ geldi ve ikinci, üçüncü gece Dr. Küçük bir yemek verdi. Dr. Küçük de bu şikâyetleri işittikçe bunalıyordu. O gece Dr. Küçük'te kiraz gördük ilk defa olarak. Kiraz Rum tarafından gelir. Ben şaka olsun diye 'Neredendir bunlar?' deyince iş meydana çıktı. Dırvana çullandı bize 'Bu iş olmaz, yürümez.' diye ve orada bu iş durdu. Belki de daha fazla devam etmesi de doğru olmayabilirdi. Ben onu da bilmiyorum. Artık barış, görüş olmuş, Cumhuriyet ordusu falan. Kendiliğinden söndü gitti o da.

Öte yandan 23 Nisan 1962 gecesi Lefkoşa'da Cumhuriyet gazetesi yazarları Ayhan Hikmet ve Ahmet Muzaffer Gürkan'ın kimliği belirsiz kişilerce öldürülmeleri sonrasında Cumhuriyet gazetesinin yayın hayatı

⁷⁴ KTMA, **KTKF Arşivi**, Dosya No. 1188/37 ve 298/007.

⁷⁵ KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme

⁷⁶ Türkiye Cumhuriyeti'nin Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki ilk büyükelçisi olan Emin Dırvana, Harp Akademisi ve Londra Askeri Ataşeliği görevlerinden sonra Paris'teki NATO Başkomutanlık Karargâhı'ndaki görevinden Kur. Yarbay rütbesiyle kendi isteğiyle ayrılır ve siyasete atılır. **Hürriyet**, 18 Eylül 1957.

da son bulur ve gazete Kıbrıs Türk basın tarihindeki yerini alır. Her iki gazetecinin öldürülmeleri⁷⁷ ile ilgili olarak hazırlanan bir raporda Büyükelçi Emin Dırvana ile bağlantılı olarak ‘...Emin Dırvana’nın Kıbrıs’a götürdüğü ikinci hastalık da Yassıada duruşmaları esnasında ortaya atılan bir iddiadan doğmuştu. ‘Selanik’te Ata’nın evine Türkiye’yi tahrik için bombayı Türkler bomba yerleştirdi.’ Emin Dırvana Kıbrıs’ta Türklere karşı vuku bulan tecavüz olaylarında delilsiz, ulu-orta Türklere parmağını hemen görüveriyordu. 23 Nisan 1961’de⁷⁸ Muzaffer Gürkan ile Ayhan Hikmet geceleyin öldürüldüğünde Dırvana çekinmeden suçu Türklere yıkmaya kadar gidiyordu. Hâlbuki sonradan tespit ediliyordu ki bu iki Kıbrıslı bir taraftan Türkler hakkında Yorgacis’e bilgi taşıyor, diğer taraftan komünistlerle iş birliği yapıyor ve aynı zamanda Rum komünistleri hakkında topladıkları bilgiyi Yorgacis’in özel polis şefi Lagodondis’e yetiştirip ondan da para alıyordu. Bu kadar çok taraflı çalışan ajanları komünistlerin de, Lagodondis’in adamlarının da temizlemesi varididi. Büyükelçiye göre ille de Türkler yapmıştı bunu. Ayhan Hikmet’in eşi şimdi Kıbrıs Rum Radyosu’nda Türklere ağız dolusu küfreden Türkçe yayınları idare ediyor...’⁷⁹ ifadelerine yer verilir.⁸⁰ İlginçtir ki Büyükelçi Emin Dırvana’nın öldürülen avukatların cenazesine abartılı ve dikkat çekici büyüklükte bir çelenk göndermesi ise işlenen cinayetleri protesto niteliğinde bir hareket olarak algılanır. Büyükelçinin bir yandan TMT karar-gâhı bir yandan Kıbrıs Türk toplumu liderliği ile ters düşen bir bakış içine girmesi ve son olarak işlenen bu cinayetlerle ilgili olarak Kıbrıs Türklerini itham etmesi ise bardağı taşıran bir damla olarak kabul

⁷⁷ Söz konusu gazetecilerin öldürülmeleri konusunda Serdar Saydam ise gazeteci Hikmet Afif Mapolar’a gönderme yaparak “...(Büyükelçi Emin Dırvana) elçilik görevine hiç uygun olmayan kaba biriydi. Mapolar anılarında avukatların öldürülmesine de bir yerde Dırvana’nın sebep olduğunu söyler. Çünkü Dırvana onları yüreklendirmiş, ‘Korkmayın arkanızda ben varım.’ demiş...” diyecektir. Serdar Saydam, “Evvel Zaman İçinde Bir Büyükelçi; Emin Dırvana”, **Poli**, 9 Mayıs 2011, s. 11-14.

⁷⁸ Bu tarih söz konusu raporda 1961 olarak görülmekle beraber doğrusu 1962 yılı olacaktır.

⁷⁹ KTKF tarafından Büyükelçi Emin Dırvana dönemiyle ilgili hazırlanan rapor. **KTKF Arşivi**, KTMA.

⁸⁰ Ayhan Hikmet, Turhan Korun’dan aktaran **Haber Kıbrıs**, 22 Nisan 2012

edilir ve sadece iki yıl bir aylık görev süresinin ardından Ankara'ya geri çağrılır.⁸¹

21 Aralık 1963 Sonrasında Kıbrıs ve TMT

Kanlı Noel haftasında Kıbrıs adasında TMT üst düzey komuta kademesi ise Bayraktar Kenan Çoygun (Kemal Coşkun), Evkaf'ta müfettiş olarak görev yapan Lefkoşa Sancaktarı Remzi Güven (Remzi Bey), Lefkoşa Serdarı Kemal Şemiler, Mağusa Sancaktarı Turgut Sökmen (Avni Bey), Mağusa Serdarı Hasan Güvener, Larnaka Sancaktarı Turgut Giraybulak (Turgut Bey), Larnaka Serdarı Hüseyin Necdet, Limasol Sancaktarı Eftal Akça (Eftal Bey), Limasol Serdarı Ziya Rızkı, Baf Sancaktarı Kemal Karakullukçu (Kemal Bey) ve Baf Serdarı Aziz Altay'dan oluşmaktadır.⁸² Bununla birlikte Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında hiç beklenmedik ve istenmedik şekilde bundan etkilenen, zan altında kalan, bazı gruplar tarafından "Acaba Menderes'in özel silahlı gücü mü?" denilerek kuşkuyla karşılanan ve teşkilatın asıl fonksiyonu ve görevi anlaşılincaya kadar geçen bekleme evresinde duraklama yaşayan TMT'nin bundan sonraki çabaları da hep aynı şekilde olumsuzluklarla mücadele ederek geçecektir.

Teşkilatın Türkiye ve Kıbrıs'taki beyin kadrosunun dağıtılmasının ardından adaya silah nakli de uzun süre askıya alınır. Türkiye'de yaşanan 27 Mayıs 1960 ihtilali sonrasında duruma el koyan askeri güçlerin ne olduğunu anlamaya çalıştığı bir süreçte duraklamaya geçen ve sarsıntı geçiren, kadroları siyasi mücadelelere malzeme yapılan ve beyin kadrosu dağıtılan TMT bir süre Ankara'daki yönetim tarafından "Menderes'in Ordusu" ve hatta "Menderes'in Gestapoları" gibi son derece ağır ithamlarla da karşılaşır. Böylece TMT faaliyetleri durma noktasına gelir, Kıbrıs'ta görevli kurmay kadrosu geri çağrılarak pasif görevlere atanır. Ankara'da da aynı şekilde STK içinde yeni düzenlemelere gidilir ve Kıbrıs adası 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı

⁸¹ Abdurrahman Kanlı'dan aktaran Halil Paşa, **Poli Dergisi, Haber Kıbrıs**, 3 Nisan 2011.

⁸² TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.

çerçevesinde Rumların bütün ada sathında Türklere yönelik katliam girişimlerine başlayacağı günlere hızla yaklaşırken İsmail Tansu'nun da belirttiği üzere TMT başsız, sahipsiz, organizasyondan ve moral-motivasyondan uzak bir haldedir;⁸³

Buna ihtilal sebep oldu. Başboşluk Ankara'dan başladı. Türkiye'de ihtilal olmuştu. İhtilalden sonra ben (İsmail Tansu) kendim emekliliğimi isteyerek ayrıldım. Öyle gerekti. Çünkü ihtilalcilerden Türkes beni desteklemiş olmasına rağmen Karabelen Paşa'yı görevden aldılar. Paşa'nın kardeşi Demokrat Parti milletvekili idi. Paşa'yı da onun için görevden aldılar. Daireye bir şey yapamadılar ama benim yerime de göz dikenlerin olduğunun ben farkına varınca, "Ben bu durumda bundan sonra iş yapamam" dedim. Çünkü Türkes de gidiyordu. Emekliliğimi isteyip ayrıldım...

Geçici dönemin ardından Alb. Kemal Çoygun'un adaya gelmesi sonrasında ise olaylar patlak verecektir. Bu dönemde özellikle Bayraktarlık, Büyükelçilik ve KTKA arasındaki ilişkiler iyiden iyiye bozulmaya başlamıştır ve sürecin kaçınılmaz sonucu olarak toplum liderleri kendilerini Bayraktarlık, Büyükelçilik, Ankara ve KTKA arasında birilerine yakın bulurken doğaldır ki diğerlerine mesafeli bir tavır almaya başladılar. Bu durum devamında yeni sürtüşmeler, ihtilaflar ve çatışmalar da getirir. TMT kısmen de olsa deşifre olmuş, faaliyetleri dönemin şartlarına bağlı olarak gizlilik içerisinde yapılmaya devam etse de mevcudiyeti herkes tarafından resmen görülmüş ve anlaşılmıştır. 21 Aralık 1963 sonrasında Kıbrıs Türk toplumu her bakımdan dar-madağınık vaziyettedir ve fiili olarak çökmüş olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ardından toplum ayakta ve hayatta kalma mücadelesi vermektedir. Bu çerçevede toplumun en disiplinli ve organize organizasyonu olarak TMT öne çıkmaktadır ve bu şartların doğal gereği olarak TMT toplumsal hayatın içine daha önce olmadığı kadar fazla girecektir. Bütün yetki ve sorumlulukların tek elde toplanması ve TMT karargâhının neredeyse her konuda tek söz sahibi olması ise zamanla yeni sorunlara neden olacaktır. Bayraktar'ın toplum liderlerini (Türk Cemaat Meclisi Başkanı ve Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Muavini) Ankara'ya göndermek ve İsmet İnönü'den adaya askeri müdahalede bulunmasını talep etmek yönündeki isteği ise tartışmalara neden olacak ve bu teklif Dr. Küçük tarafından reddedilecektir. Bütün bunlar

⁸³ Emekli Albay İsmail Tansu ile Ankara'da yapılan görüşme. 23 Kasım 2002.

yeni sorunlara da gebedir. Örneğin TMT tarafından uygulanan bazı emirlerin kendisine en azından haber verme nezaketi bağlamında söylenmemesi, uygulanan bazı sertlik yanlısı davranışlar Dr. Fazıl Küçük ve Büyükelçilik tarafından tepki çekmeye başlar. 1963 sonrasında adada Kıbrıs Cumhuriyeti fiili olarak ortadan kalkarken bir ölçüde gizini deşifre eden ve bazı güçlerini yeraltından yerüstüne çıkaran TMT içinde de, Kıbrıs Türk toplumunda da farklı sorunlar, ihtilaflar, çatışmalar ve huzursuzluklar iyiden iyiye kendini göstermeye başlar.

TMT Lefkoşa Sancağı mensuplarından Nevzat Uzunoğlu'nun bu noktada ifade ettiği bir durum ise TMT içerisinde yaşanmaya başlayan birtakım huzursuzluklardır;⁸⁴

...Remzi Güven'den önce, hadiseler başlamadan önce Ahmet Göçmez diye bir sancaktarımız vardı. Bu, 1960 ihtilalinden sonra Kıbrıs'a ihtilal kuvvetlerinin gönderdiği subaylardandı. Buradaki ne kadar subay, komutan varsa Türkiyeli ve yerli hepsini değiştirmek istedi. Hepsini karalamaya başladılar. Bizi birbirimize düşürmeye başladılar. Biz biraz böyle soğukkanlı olmasak, birbirimizi iyi tanımasak birbirimize girecektik. İşte Denктаş şudur, Doktor budur. Kemal Şemi budur. Komutanlarımız hakkında, yerli komutanlarımız hakkında aslı esaslı olmayan şeyler söylediler. Onları küçümsemeye kalktılar. 'Ee Türkiye'nin siyaseti, politikası bu olamaz.' dedik. Buysa bilmemiz lazım. O zaman ben 33. Bölük Komutanı'yım. Fikret Kürşat ve Bayraktarlığa bağlı Türkiye'yle muhabereyi temin eden telsizci arkadaş Vefa Besim biz kendi aramızda anlaştık... Türkiye'ye bağlı bulunduğumuz makama şifreli bir telsiz çekildi 'Buradaki Sancaktar bizi birbirimize düşürme gayreti içerisinde. Huzurumuz kaçtı, ne yapacağımızı bilemiyoruz. Oradan birileri gelsin her şeyi konuşalım ve halledelim. Bu dava heba olmasın, yazaktır.' diye. Türkiye'den tabii buna bir cevap geldi. Bayraktarlık işitti, Sancaktarlık işitti. Bizi sorguya çektiler. 'Efendim durum böyle böyledir. Hakikat budur. Sizler bu durumu önleyemediniz. Bizler bu işin içinde yerlisi olarak bunu önlemeye karar aldık ve bu teşebbüste bulunduk.' dedik. Türkiye'den de gelen cevap 'Lütfen içinizden birini temsilci olarak yarın Ankara'ya gönderin.' Adres verdiler, telefon numarası verdiler. Arkadaşlar da en kıdemli ve en yaşlı olarak beni tercih ettiler. Gece Limasol Sancaktarıyla Lefkoşa Serdarı Kemal Şemi evime geldiler ve

⁸⁴ TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de görüşme.

biraz nasihatlerde bulundular. Dedim 'Nasihate falan ihtiyaç yoktur ve ben ne oldu, ne bitti hakikatleri söyleyeceğim.'

Ertesi sabah Ankara'ya uçtum. Gece yarısına doğru telefon ettim ki öyle anlaşmıştık. Bir mavi Ford statiton vagon geldi kaldığım yere. Ablam orada kalıyordu Maltepe'de. Araba geldi oraya ve bir asker çıktı. İsmimi sordu falan. Anlaştık ve eve girdik. Şaban Bey diye bir albay komutanlıkta ve bir binbaşı karşıladı beni orada. 'Nezhat Bey komutan görecek seni biraz sonra. Lütfen öyle fazla heyecanlanma. Biraz da öyle fazla atar tutar gibi konuşma. Çünkü orada şikâyet edeceğin komutanın arkadaşıdır. Onu 'Orada, Kıbrıs'ta o görevlendirdi.' dedi. 'Valla efendim biz buraya hatır gönül işi için gelmedik. Bir torpil de aramıyoruz. Ne ise hadise olduğu gibi anlatacağz.' dedim. Nihayet binbaşı geldi, beni aldı 'Komutan bekliyor seni.' dedi. Kapıyı çaldı, girdik içeriye, loş bir ışık ve bir yazıhane. Komutan oturur, başı dosyaların arasına sokulu. Başını kaldırıp yüzüme bakmadı. Ağır bir hava (var). Ben ayakta beklerim orada. Bnb. çıktı. 3-5 dakika sonra (Komutan) 'Eee Nezhat Uzunoglu' dedi. 'Evet efendim, benim.' dedim. 'Sen kendini ne zannediyorsun?' dedi. 'Efendim ben kendimi bir şey zannetmiyorum. Ben TMT mensubu, falan falan görevleri deruhte eden bir TMT'ciyim.' dedim. Çıkardı tabancasını ve masanın üzerine koydu. 'Doğru söyleyeceğine dair silahın üzerine yemin edebilir misin?' dedi. 'Hiç lüzum yok efendim. Çünkü biz TMT'ye alınırken bayrağın, silahın ve Kur'an'ın üzerine yemin ettik. Fakat ne isterseniz edeyim.' dedim. 'Yok, yok lüzum yok o halde.' dedi. Aldı tabancasını koydu. Konuşmaya başladık. Bana sert sert sorular soruyor. Ben konuştuğça yumuşadı, yumuşadı, yumuşadı. Peki evladım demeye başladı. Peki, canım demeye başladı. 'Sen derhal yarın git Lefkoşa'ya, arkadaşlarının yanına.' dedi. 'Komutanım büyük bir hadise olmaz, olmaz. Bunu zaten bilen 3-4 kişi. Son saate kadar Sancaktarlık öğrendi. Bunu bilen biri yok. TMT'ye uygun bir şekilde, gizlilik içinde yaptık.' dedim. Ne olur, ne olmaz sen git oraya yetiştir (ulaştır) arkadaşlarını ve birkaç gün sonra ben oraya geleceğim.' dedi. Geldik Lefkoşa'ya. Serdar karşıladı bizi. Ona anlattım durumu falan. Birkaç gün sonra Şaban Bey Kıbrıs'a gelecek. Haberini aldık. Gecesi bir evde toplanacağız. Serdarımız Kemal Şemi'nin kardeşi vardı rahmetlik Şahap Şemi şehit oldu, kayboldu. Rumlar kaybetti onu. Onun evinde birçok bölük komutanları, sancak ileri gelenleri bir 10-15 kişi kadar orada toplandık. Şaban Bey, Alb. Şaban Bey gelecek ve orada konuşacak. Oraya geldi ve

(biz) şikâyetlerimizi anlattık. Olanları anlattık. ‘Peki, haklısınız. Bu Sancaktar için ne yapmamı istersiniz?’ dedi. ‘Efendim, bir şey yapmanızı istemiyoruz. Yalnız başımızdan alın. Kıbrıs’ta başka bir sancağa verecekseniz verin. Türkiye’ye geri gönderecekseniz gönderin. Biz de o arkadaşın askeri geleceğiyle oynamak istemiyoruz. Yalnız başımızdan alın çünkü bu hadise girdi araya. Anlaşamayız artık.’ dedik. Öyle oldu ve Baf’a verdiler kendisini. Bize başka bir Sancaktar geldi. Bu dediğim hadiseler patlak vermeden önceydi...

1958 yılında gizli ve sahte mesleklerle TMT saflarında görev yapmak üzere Kıbrıs’a askeri personel gönderilmiştir. Halk eğitimi öğretmeni olarak adaya gelen ve TMT saflarında görev yapanlardan birisi de Yakup Şen olacaktır;⁸⁵

...Oradaki teşkilat halen çalışıyordu ama cumhuriyet kurulduktan sonra ilk çekirdek kadro dediğimiz kişiler geri çekilince ihtilal döneminde bir duraklama oldu. O dönemde ne dışarıdan ikmal yapıldı ne de doğru dürüst bir eğitim sistemi oldu. Bu arkadaşları, Türkiye’deki cuntanın görüşleri doğrultusunda geri çektiler. Anlaşmalara göre 650 Türk askerinin adaya gitmesi dolayısıyla yedeksubay arkadaşlara da pek ihtiyaç kalmadı. Hatta 1960 İhtilali’nin öncülerinden ve aslen Kıbrıslı olan Alparslan Türkeş bir ara İsmail Tansu ile temas kuruyor. Genelkurmay’da olan İsmail Tansu çok akıllı ve zeki bir subaydı. Duraklama döneminde onları da dışlamaya çalıştılar. Emekliye sevk ettiler çoğunu. İsmail Tansu da emekliye sevk edilenlerden birisi ama emekli olmadan evvel Alparslan Türkeş ile irtibat kuruyor. TMT’nin asıl amacını anlatıyor. Alparslan Türkeş de ‘Ne lazımsa yapılacak.’ diyor. Bundan sonra da adaya ne istersek gelmeye başladı. İlk planda silah ve cephane geldi. Çünkü bütün ada Rumların kontrolündeydi...Anayasada yazılı olan hakların uygulanmaması nedeniyle hoşnutsuzluklar oldu. Bunun yanında tabii Türkiye’deki ihtilal kargaşası ve faaliyetleri arasında adada duraklamalar oldu. Yani teşkilat içerisinde de bir duraklama söz konusu oldu... Dirvana diye bir büyükelçi

⁸⁵ Yakup Şen 1930 Çankırı/Eldivan doğumludur ve Hasanoğlan Köy Enstitüsü mezunudur. Askerlik görevini Eğirdir Dağ ve Komando Okul Komutanlığı’nda yapmıştır. Halk eğitimi, uzmanı kisvesi altında kendisine Genelkurmay Başkanlığı tarafından yapılan teklifi kabul ederek 3 Şubat 1959 tarihinde adaya gelmiştir. Erdem Karaca, “Yakup Şen ile TMT Görevi Üzerine Mülakat”, **Kıbrıs Türk Milli Mücadelesi ve Bu Mücadelede TMT’nin Yeri II. Uluslararası Sempozyumu**, Kıbrıs TMT Mücahitler Derneği, 31 Ekim-5 Kasım 2011, s. 377-386.

tain etmişler. Bildiğim kadarıyla Kıbrıs kökenli emekli bir subaymış. O Rumlarla iyi geçinme cihetini uygulamaya, savunmaya çalıştı. Adadaki Türkler, teşkilata alınmış vatanını seven, milliyetçi Türkler bu duraklamadan huzursuzluk duymaya başladılar. Ben bu durumda 1963 Ağustos'una kadar orada bulunmak zorunda kaldım. Çünkü liderin biri gidiyor, biri geliyor, değişiyor. Ben de teşkilatın kilit noktalarından birine ait görev ifa ediyordum. Gelen bana 'Sen lazımsın.' diye çeşitli görevler yükliyordu. Son hazırlıkları ben de yaptım. Çünkü Rumlar benim de ne yaptığımı irdelemeye başlamışlardı ve çeşitli mazeretlerle evime gelmişlerdir. 'Öğretmene yaz tatilinde neden duruyor burada? Okul kapanıyor ve ben kalıyorum orada. İki sene deniyor, bu 4-4.5 senedir burada. Bu adam ne yapıyor?' (diyorlardı.) Ben de artık yalnız durumda kaldığım için huzursuzlanmaya başladım. Görev sürem bittiğini düşünmeye başladım. Elçilikte çalışan bir kurmay albay 'Bir 6 ay daha beraber çalışalım. Biraz daha idare et. Tüm adanın silah ve cephane durumunu tespit et. Belgelere bağla ve elçiliğe getir.' demişti. Bunlar TMT'nin silahlarıydı çünkü ben teşkilatın kayıt sorumlusuydum...

Bu dönem TMT içinde farklı sebeplerle sınırların iyice gerildiği ve klasik askeri disiplinin unutulmaya başlandığı bir dönemdir ve karşıya disipline hâkim gelmek üzeredir;⁸⁶

O zaman Ahmet Göçmez Sancaktar'dı. Türkiye'den Özel Harp Dairesi'nden gelmişti. TMT'de Türkiyeli-Kıbrıslı kavgası vardı, özellikle Lefkoşa'da. İsyana ettikleri dönemde ben o isyana katılacak rütbede değildim. O isyana belirli bir rütbenin üstünde olanlar katıldı. Bize de emir verdiler bu adamla (Lefkoşa Sancaktarı Ahmet Göçmez) kim konuşursa ölecek. Gizli ismi Yılmaz Pars'tı. Yeraltı döneminde benim tanıdığım tek Türkiyeli subaydı. 1960'da silah eğitimi için Türkiye'ye gittiğimizde bu eğitimi bize yaptıran adamdı. Kendi aramızda (ona) 'Gandhi' derdik. Bu emri aldıktan sonra ben içime sindiremedim. Evine gittim. Üzüldüğümü söyledim. Bunu insani bir olay olarak gördüm. Burada öldürülen insanların bir kısmı, buradaki kişilerin verdiği emir, bir kısmı da Türkiye'den gelen emirlerdir, Burhan Nalbantoğlu'nun öldürülme emri mesela, Genelkurmay'dan geldi. İsmail Tansu duydu, aracı olup Cevdet Sunay'la kendisini görüştüğü ve o zaman Burhan öyle kellesini kurtardı.

⁸⁶ Arif Hasan Tahsin'den aktaran Aysu Basri Akter, "Bayraktarın Hikayesi", **Yenidüzen**, 22 Mayıs 2011.

Bu dönemin ardından gelişen olaylar da 21 Aralık 1963 sürecinde TMT kadrolarının pek de rahat olmadığını, Türkiye’de yaşanan ihtilal döneminin sıkıntılarının ve değişik sorunların TMT’yi ciddi şekilde etkilediğini göstermektedir;⁸⁷

...Bunun dışında Türkiye’yle teşkilatımız arasında hiçbir olay olmadı. Her şey tıkırında gitti. Hadiseler başladığında Sancaktarımız Remzi Güven isimli bir albaydı... Hadiseler patlak verdi. İkameti Şemsi Kazım Apartmanındaydı. Hiç dışarıya çıkmadı. Ne yapacağımıza dair hiçbir şey söylemedi. Biz oraya buraya mevzilendik. Hisar’a mevzilendik. Birçok apartmana mevzilendik. Bilgimizle, kendi bilgimizle, tabii bir askeri bilgimiz yok esasında bizim. Biz Sancaktar bekledik. Gelsin başımıza göstereyin, tarif etsin diye. O zaman Lefke Sancaktarı olan rahmetli Osman Nalbant vardı Lefkoşa’da tesadüfen o gün ve eğitimde benim komutanımdı... Geldi ‘Nevzat ne yapıyorsunuz?’ dedi. ‘İşte efendim durum böyle böyle. Baş başa kaldık bildiğimizle kendi halimize. ‘ dedim. O benimle beraber bütün mevzileri gezdi. Bütün arkadaşları gördü. Mevzi genişliği nasıl yapılır, ne yükseklikte olur? Nasıl nişan alınır, düşmanın sızmasını önlemek için boş yer nasıl bırakılmaz? Nasıl gözetlenir? Onlardan, o arkadaştan, o komutandan öğrendik bunları o akşam. Bunun dışında çok iyi komutanlarımız oldu...

Öte yandan TMT Bayraktarı’nın elinde toplanmış olan bütün güç ve yetki seçilmiş siyasilere tarafından da kullanılmak istenmektedir ve bu konuda Cumhurbaşkanı Muavini Dr. Küçük de ön plandadır. Bir ara formül olarak Kıbrıs Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu’nda görev yapan üç Kıbrıslı Türk üye (Bakan), Türk Cemaat Meclisi icra heyeti üyeleriyle bazı kamu görevlilerinin de iştirakıyla yasama gücünü elinde bulunduracak olan Genel Komite oluşturulur. Şüphesiz ki yürütme gücü TMT’de ve Bayraktar’da olacaktır. Aynı konuyla ilgili olarak Nejat Konuk da “...Bir tarafta TMT ve Denktaş’ın yerine görev yapan Dr. Şemsi Kazım, diğer taraftan Dr. Küçük, Alay Komutanı Süreyya Kıvılcım ve T.C. Büyükelçisi yetki ve sorumluluk çatışması içine giriyorlar. Kenan Çoygun yetkileri elinde topladı ya ona karşı bir hareket başlıyor... Olaylar oluyor. Mücahitler ayaklanıyor ve Türkiye’ye karşı mücahitler sert bir muhtura hazırlıyorlar. 1965 yılının sonuna

⁸⁷ TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoglu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne’de yapılan görüşme.

doğru oluyor bunlar. Arkadaşlar beni de çağırıyorlar ve böyle bir muhtıra hazırladıklarını söylüyorlar. Baktım olacak şey değildi. Büyükelçiliği çok ağır bir şekilde hedef alan bir muhtıraydı. Ben bunun böyle olamayacağını söyledim ve o muhtırayı daha diplomatik bir dille tekrar kaleme aldım. Maslahatgüzar olan Adnan Buluğ'a verdik. Büyükelçi daha gelmemişti..."⁸⁸ açıklamasında bulunur. İlginç olan nokta ise Kıbrıs mücadelesinin en hassas yaşandığı bir dönemde Kıbrıs'ta görev yapan ve sözle atışmalara, ihtilaflara neden olan Büyükelçi Dırvana adına yıllar sonra kardeşi Prof. Dr. Süleyman Dırvana tarafından 1991 yılında KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş'a müraaat edilmek ve yazılı mesaj gönderilmek suretiyle özür dilenmesidir. Aynı dönemi ve yaşananları daha sonra Erenköy bölgesinde de görev yapacak olan TMT'nin ilk komutanı Ali Rıza Vuruşkan şu sözlerle ifade eder;⁸⁹

...Bu çilekeş insanların (Rauf Denктаş ve başta Dr. Burhan Nalbantoğlu olmak üzere değerli arkadaşları) 1960 sonundan itibaren bir kâbuslu devrede yaşadıklarını Türkiye'de bilmem kaç kişi bilir? Onlar kontrolsüz, sorum duygusundan yoksun Türkiyeli bir kadro tarafından uygulanan hakareti ve canlarına bile kast etmeyi düşünmüş bir terör rejimi altında inledikleri günlerde bile yine göreve hazır durumda kalmak suretiyle davaya ne kadar sağlam bir inançla bağlı olduklarını ispat etmişlerdir. Bugün bu yaptıkları açmaktan maksadımız, silah arkadaşlarımıza karşı kadirbilir bir jestte bulunmaktan ziyade Aralık 1963 çarpışmalarından bir süre önce mevcut olan teşkilatın ve onun değerli elemanlarının yıpratılmasına yol açan kötü tutumlardan bir örnek vermektir...

Sonuç

27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye'de meydan gelen askeri darbe bilinenin aksine Kıbrıs adası ve burada EOKA terörüne karşı namus mücadelesine girmiş Kıbrıs Türklerini de derinden ve son derece olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Yönetimi ele geçiren askeri yapının adada faaliyette bulunan TMT konusunda neredeyse hiç bilgisinin olmaması, adayla ilgili olarak görevlendirilen "ihtilalin kuvvetli albayı"

⁸⁸ Nejat Konuk'tan aktaran Mete Tümerkan, **Haber Kıbrıs**, 29 Nisan 2012.

⁸⁹ **Zafer**, 29 Eylül 1967.

Alparslan Türkeş'in de ilk dönemde bütün iyi niyetine ve yardım çabalarına rağmen Genelkurmay Başkanlığı Seferberlik Tetkik Kurulu'nda neler yaşandığını kavrayamaması sonucunda TMT'ye yönelik bütün faaliyetler bıçakla kesilir gibi kesilecek ve gerek adada ve gerekse Türkiye'de yürütülen askeri eğitimler sonlandırılacak, adada toprağa gömülü askeri malzeme ilgisizlik ve moral bozukluğu nedeniyle bakımsızlıktan paslanmaya başlayacak ve TMT 1958-1960 döneminde yaşadığı coşku ve heyecanı kaybedecektir. TMT'nin Kıbrıs karargâhında görevli üst düzey askeri personelin geri çekilmesi, hemen hepsinin emekliye ayrılması veya pasifleştirilmesi, Türkiye'deki askeri yönetimin Kıbrıs'a büyükelçi olarak gönderdiği eski bir asker olan Emin Dırvana'nın adada yaşananları yeterince kavrayamaması ve kendince farklı bir realizm peşinde koşması Kıbrıslı Türkleri hırpalayan etkenler arasındadır ve mücadeleye de büyük zarar vermiştir. Türkiye'nin 21 Aralık 1963 sonrasında fiilen ortadan kalkan Kıbrıs Cumhuriyeti'ndeki ilk ve son büyükelçisi olan Emin Dırvana'nın Kıbrıs gerçeklerinden uzak ve Kıbrıs Türk toplum liderlerini öteleyen yaklaşımları, TMT karargâhı, Türk Cemaat Meclisi, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu, Kıbrıs Türk basını başta olmak üzere toplumun neredeyse her kesimiyle çatışma içine girmesi, Kıbrıslı Türkleri sistemli ve planlı Rum saldırıları karşısında korumak yerine suçlayıcı ve itham edici yaklaşımları ne yazık ki büyük bir talihsizlik olmuştur.⁹⁰ Adada

⁹⁰ Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçiliği tarafından yapılan bir açıklamaya ve Avukat Fuat Veziroğlu tarafından bu çerçevede aynı dönemlerde Emin Dırvana hakkında hazırlanan ve KTKF'ye teslim edilen rapora, ayrıca T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından Milliyet gazetesine gönderilen Emin Dırvana konulu ve 11 Nisan 1964 tarihli tekzip yazısına, bu tekzip yazısının hemen ardından Türk Cemaat Meclisi Başkanı Rauf R. Denктаş'ın aynı gazetede 'Kıbrıs'ta İşlenen Hatalar' başlıklı ve 16 Nisan 1964 tarihli yazısına ve son olarak **Milliyet** gazetesine Emin Dırvana tarafından gönderilen 15 Mayıs 1964 tarihli cevabi yazıya da bakılabilir. Emin Dırvana'nın Kıbrıs'ta görev yaptığı dönemle ilgili tartışmalar daha sonra da devam eder ve aynı şekilde Emin Dırvana tarafından "Sabık Lefkoşa Büyükelçisi" sıfatıyla Kıbrıs Türk Kültür Derneği'nin yayın organı olan Kıbrıs Bülteni adlı dergiye de bir tekzip ve açıklama yazısı gönderilir. Bütün bu yazışmalar, raporlar ve resmi belgeler Büyükelçi Dırvana'nın kendi maiyetinde bulunan elçilik mensuplarıyla dahi anlaşmadığının, Kıbrıs sorununu hakkıyla anlayamadığının ve gariptir ki Kıbrıslı Türklere karşı garip bir önyargı içerisinde olduğunu net olarak ortaya koyan örneklerdir. **Nacak**, 25 Mayıs 1962. **Kıbrıs Bülteni**, Sayı 3-4, Yıl 2, Ankara, 20 Nisan 1967, s. 26-30. Ayrıca Bkz. **KTMA, KTKF Arşivi**, A.2/24-16

olup bitenler konusunda istihbarat kadar istihbarata karşı koyma mücadelesi de en üst düzeyde devam ettiğinden bundan istifade edenler de maalesef Rumlar olacak ve yaşanan bu kaos ve bilinmezlik sürecini değerlendirerek Kıbrıs tarihine Kanlı Noel olarak geçecek 21 Aralık 1963 tarihli topyekûn saldırıyı başlatacaklardır. Bu dönemde Kıbrıslı Türklerin belki de tek şansı 3 Ekim 1962 tarihine kadar vekâletlerle ve öylesine idare edilen TMT'nin Bayraktarlık görevine Alb. Kenan Çoygun'un getirilmesidir. İyi bir istihbaratçı ve askeri taktik düşüncesi çok iyi bir subay olan Kenan Çoygun ise dönemin Kıbrıs Cumhuriyeti İçişleri Bakanı olan Yorgacis'in kurduğu yasadışı Akritas yeraltı örgütü karşısında 21 Aralık 1963'e kadar geçecek dönemde boşluğu kapatabilmek için üst düzey çaba sarf eder ve Akritas Planı denilen Kıbrıs Türklerini topyekûn ortadan kaldırma planlarının uygulanmasını bir ölçüye kadar engeller.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Güvenlik Kuvvetleri Komutanlığı TMT Arşivi

İngiltere Foreign Office Arşivi

ABD Office of The Assistance Secretary of Defense/International Security Affairs Arşivi

The USA Department of State Archive

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Arşivi, KTMA.

Basılı Kaynaklar

Akkurt, Aydın, **Yakın Mücadele Tarihimizin Bilinmeyen Yönleri ve Yorgacis'in Casusları**, Akdeniz Haber Ajansı Yay., İstanbul, 1998

Atamert Karabelen, Özcan, **Minicik Bir Hayatı Yaşarken (Geçmişten Günümüze Kalan Gerçek Anılar)**, Avcıol Basın Yayın, İstanbul, 2006.

Demirer, M. A., **Nihat Erim'in Gözlüğü ve Kalem ile Demokrat Parti ve Bir Soru; Johnson Mektubu Sipariş miydi?** Kemalist-Demokrat Türkiye Yay., Ankara, Şubat 2006.

- Denktaş, R. R., **Kıbrıs Meselesinde Vizyon**, Raif Denktaş Eğitim Vakfı Yay., Lefkoşa, 1994
- Denktaş, R. R., **Rauf Denktaş'ın Hatıraları**, Cilt: 7, Boğaziçi Yay., İstanbul, 1998
- Elmasoğlu, Fadıl, **Erenköy ve Hayat**, Işık Kitabevi, Lefkoşa, 2014
- Erim, Nihat, **Bildiğim ve Gördüğüm Ölçüler İçinde Kıbrıs**, Ajans-Türk Matbaacılık, Ankara, 1975
- Gürkan, Nezire, **Hayata İzler; Söyleşiler**, Işık Kitabevi Yayıncılık, Lefkoşa, 2010
- Kasapoğlu, Can M., **Kıbrıs'ta Yerel Bir Mukavemet Örgütü Olarak Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT'nin) İncelenmesi**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı. Ankara, 2008
- Kasımoğlu, Erten, **Eski Günler Eski Defterler**, Lefkoşa, 1986
- Mengüç, Aslan, **Anılarda Erenköy**, Bir-Mat Matbaacılık, İstanbul, 2005
- Plümer, Fazıl, **Anılar**, Cyrep Yay., Lefkoşa, 2001
- Stavrinides, Zenon, **The Cyprus Conflict; National, Identity and Statehood**, Cyrep Publications, Lefkoşa, 1999
- Tansu, İsmail, **Aslında Hiç Kimse Uyumuyordu**, Minpa Matbaacılık, Ankara.

Makaleler

- Bulut, Sedef, "27 Mayıs 1960'tan Günümüze Paylaşılmayan Demokrat Parti Mirası", **SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı 19, 2009. s.73-90.
- Özhun, Rauf, "Yeşilirmak ve Yöre Halkının Kıbrıs Türk Millî Mücadelesindeki Yeri", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Kasım 1998, Cilt: 11, Sayı: 5, Ankara, s. 29-31.
- Özhun, Rauf, "Ulusal Mücadelemiz-8 Erenköy Sancağı", **Kıbrıs Mektubu Dergisi**, Temmuz-Ağustos 2004, Cilt: 17, Sayı: 4, Ankara, s. 32-35

Saydam, Serdar, “Evvel Zaman İçinde Bir Büyükelçi; Emin Dırvana”,
Poli, 9 Mayıs 2011, s. 11-14.

Sürelî Yayınlar

Nacak

Haber Kıbrıs

Halkın Sesi

Yenidüzen

Hürriyet

Star

Haber Kıbrıs

Ortam

Kıbrıs Postası

SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi

Kıbrıs Mektubu Dergisi

North Cyprus UK

Zafer

Poli

Kıbrıs Bülteni

E-Sözlü Tarih Çalışması

- 1- TMT Mağusa Sancağı mensubu Ali Gülhan ile Mağusa’da yapılan görüşme. 27 Temmuz 2005.
- 2- TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile Girne’de yapılan görüşme. 13 Temmuz 2003.
- 3- KTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denктаş ile Lefkoşa’da yapılan görüşme. 8 Temmuz 2003.
- 4- Emekli Albay İsmail Tansu ile Ankara’da yapılan görüşme. 23 Kasım 2002.
- 5- TMT Mücahitler Derneği Başkanı Yılmaz Bora ile Girne’de yapılan görüşme. 13 Temmuz 2003.

- 6- TMT Lefkoşa Sancağı Kovanbeyi merhum Nevzat Uzunoğlu ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 7- STK Başkanı Daniş Karabelen'in kızı Özcan Karabelen Atamert'le 15 Kasım 2014 tarihinde Ankara'da yapılan görüşme.
- 8- TMT Mağusa Sancağı mensubu Mert kod isimli Petek Beyi Necmi Gençay ile 27 Temmuz 2005 tarihinde Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.
- 9- TMT lideri Alb. Rıza Vuruşkan'ın kızları Yasemin Vuruşkan Mesci ve Ferizet Vuruşkan ile 24 Kasım 2002 tarihinde yapılan görüşme.
- 10- TMT Limasol kadrosundan merhum Macit Aydınova ile 13 Temmuz 2003 tarihinde Girne'de yapılan görüşme.
- 11- TMT üyesi avukat Fuat Veziroğlu ile 16 Kasım 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 12- TMT Lefkoşa kadrosundan Erdoğan Balcılar ile 15 Temmuz 2003 tarihinde Lefkoşa'da yapılan görüşme.
- 13- TMT Mağusa kadrosundan Mehmet Türker ile 15 Mart 2017 tarihinde Sazlıköy/Gazi Mağusa'da yapılan görüşme.

27 MAYIS HÜKÜMET DARBESİ VE DÖNEMİN AKADEMİSYENLERİNİN DARBE KARŞISINDAKİ TUTUMLARI

Doğan DUMAN*



ÖZET

27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri, 1950’de yapılan genel seçimler sonucu iktidara gelen Demokrat Parti Hükümeti’ni işbaşından uzaklaştırarak ülke yönetimine el koydu. Bu darbeden sonra da Türkiye’de başka askeri darbe ve darbe girişimleri oldu. Fakat 27 Mayıs Hükümet Darbesi’nin bazı belirgin özellikleri ile diğerlerinden ayrıldığı görülmektedir. Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olması, darbenin hiyerarşik bir şekilde ve emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşmemesi bu ayırt edici özelliklerden bir kaçıdır. Kendisinden sonra gelen diğer darbelerden çok farklı başka bir özelliği ise dönemin üniversitelerinde görev yapan akademisyenlerin darbe karşısındaki tutumlarıdır.

Yakın dönem Türkiye tarihi söz konusu olduğunda 27 Mayıs 1960 Hükümet Darbesi, üzerinde en çok tartışılan ve yorum yapılan bir konu olarak öne çıkmaktadır. Darbeye ilişkin yapılmış birçok çalışmadan da söz etmek mümkündür. Çeşitli bilimsel makale/kitap, gazete yazıları ve çok sayıdaki anı kitaplarından oluşan bu araştırmalarda darbenin farklı yönleri üzerinde durulmuştur. Fakat bu çalışmaların herhangi birinde darbe sonrasında üniversite öğretim üyelerinin darbe karşısındaki tutumlarını, doğrudan onların ifade ettikleri gerekçelerle ortaya koyan bir araştırmaya ise rastlanmamaktadır. Darbenin yapıldığı 27 Mayıs 1960 tarihinde Türkiye’de toplam 7 üniversite bulunmaktadır. Bu üniversitelerde görev yapan ve darbeye ilişkin görüş belirten akademisyenlerin neredeyse tamamı darbe karşısında

* Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi, dogan.duman@deu.edu.tr

olumlu tutum takınmışlardır. Bunun en önemli nedenlerinden biri ise Demokrat Parti'nin 21 Temmuz 1953'te çıkardığı 6185 Sayılı "Üniversiteler Kanunu"dur. Bu değişiklikten sonra üniversite öğretim üyeleri üzerinde başlayan baskı, 1959'dan itibaren gittikçe artmaya başlamıştır. Ülke genelinde yaşanan ekonomik ve siyasal belirsizlikler Cumhuriyet Halk Partisi öncülüğünde başlayan muhalefeti güçlendirirken, DP Hükümeti de bu muhalefete yönelik daha sert önlemlere başvurmaya başlamıştır. Yaşanan gerginlik ise darbe ile sonlanmıştır.

Bu araştırmada öncelikle DP'nin iktidar olduğu 1950-1960 yıllarında iktidarla üniversiteler arasındaki ilişkiye değinilecek, daha sonra ise darbe sonrası süreçte üniversite öğretim üyelerinin önemli bir bölümünün hangi gerekçelerle askeri darbeye destek verdikleri konusu üzerinde durulacaktır. Çalışmanın temel kaynaklarını, dönemin gazete ve dergileri, anılar ile 27 Mayıs Hükümet Darbesi konusunda yapılan araştırmalar oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: DP döneminde üniversiteler, 27 Mayıs Darbesi, akademisyenler.

27 MAY COUP AND MANNER OF ACADEMICIANS OF THE PERIOD TOWARDS COUP

ABSTRACT

On May 27, 1960, the Turkish Armed Forces seized the government by removing the Democratic Party from ruling which came to power as a result of 1950 general elections. After this coup, another military coup and coup attempts took place in Turkey. However, it appears that the May 27 government coup separated from the others with some distinctive features. Some distinctive features of this coup were being first military coup of history of republic, not took place with hierarchically and chain of command. Another remarkable and different feature of this coup is manner of academicians towards coup who worked at universities in that period.

When it comes to Turkey's recent history, May 27, 1960 coup comes to the forefront as a most debated and commented issue. It is possible to talk about many of the studies on coup. These researches which consist of various scientific articles / books, newspaper articles and numerous memory books, focused on different aspects of the coup. However, in any of these studies, there is no research that reveals the manners of academics towards the coup in the aftermath of the coup, justifying the reasons they express directly. When the coup was made on May 27, 1960, there were totally 7 universities in Turkey. Almost all of the academics, who worked at these universities and gave an opinion related coup, took positive manner towards the coup. One of the most important reasons of this manner is 6185 numbered "Law on Universities" which enacted by Democratic Party on July 21, 1953. After this change, the pressure on academics started to increase progressively as from 1959. While the economic and political uncertainties in the country strengthened the opposition that began under the leadership of the Republican People's Party, the DP government began to resort to more rigid measures against this opposition. The tension ended with coup.

In this research, firstly, the relation between government and universities will be mentioned during the period of 1950-1960 when the DP was in power, and then on the reasons for which a significant part

of academics supported the military coup in the post-coup period. In this research, firstly, the relation between government and universities will be mentioned during the period of 1950-1960 when the DP was in power, and then on what grounds a significant part of academics supported the coup in the post-coup period will try to reveal. The main sources of the study consist of newspapers and magazines of the period, memory books and the researches which conducted on May 27 coup.

Key Words: Universities in the period of DP, May 27 coup, Academics.

Giriş

27 yıl süren CHP iktidarını 14 Mayıs 1950 seçimleri ile birlikte sonlandıran Demokrat Parti'ye birçok çevre umut bağlamıştı. Bunlardan biri de üniversitelerdi. DP, ilk iktidar dönemi olan 1950-1954 döneminde, ülke ve dünya konjoktürünün de etkisiyle özellikle ekonomik alanda ciddi başarılar elde etmiştir.¹ Bu başarı sonrası elde edilen ekonomik refah DP'ye olan güveni ve toplumsal desteği daha da artırmıştır. Nitekim DP, 1954 seçimlerinde oy oranını daha da artırarak ve meclisteki üstünlüğünü pekiştirerek ülkeyi yönetme yetkisini bir dönem daha elde etmiştir. Ülke genelindeki bu olumlu tablonun da etkisiyle 1954 yılına kadar üniversiteler ve iktidar arasında belirgin bir çekişme görülmemektedir. Fakat 1950'li yılların ikinci yarısında durum değişmeye başlamıştır. Özellikle yaşanan ekonomik sorunlar ve artan siyasal baskılar toplumsal huzursuzlukların temel nedeni olmuştur. Bu süreçte yapılan 1957 seçimlerinde DP oy kaybına uğramış ve ilk kez yüzde ellinin altına gerilemiştir. Buna rağmen seçim sisteminin de etkisiyle TBMM'de önemli bir çoğunlukla iktidarını sürdürmüştür. CHP ise oylarını artırarak daha güçlü bir konuma gelmiş ve iktidara karşı daha sert bir muhalefet politikası izlemeye başlamıştır. Buna karşılık olarak da DP iktidarı, sertlik politikasına yönelmiş, muhalif basın üzerinde baskı kurup sansür uygulamış, her türlü muhalefeti şiddetle bastırmaya çalışmıştır.

Ülkede yaşanan bu gerginlikler birçok toplumsal kesimi ve kurumunu da olumsuz etkilemiştir. Ordu mensupları arasında başlayan huzursuzluklar birtakım darbe planlarının yapılmasına yol açarken², özellikle İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerin hukuk fakültelerindeki öğretim üyeleri arasında da DP'nin kimi uygulamalarına tepkiler artmaya başlamıştır. DP, meclisteki mutlak çoğunluğuna dayanarak bu tepkileri önemsememiştir. Tam tersine muhalif olarak gördüğü akademisyenler üzerindeki baskısını artmış, bu durum ise iktidar ve

¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları İstanbul 1995, ss.325-328. Bu konuda ayrıca geniş bilgi için bkz. Cem Eroğul, **Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2014.

² Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, ss.75-87.

üniversite arasındaki ilişkilerin gittikçe gerilmesine yol açmıştır. İktidar ile üniversite arasında önce anlaşmazlıklarla başlayan ve daha sonra çatışmaya dönüşen ilişkiler, darbeyi yapanlar tarafından yönetime el koymanın en önemli gerekçelerinden biri olarak kullanılmıştır.

1- İktidar Yıllarında Demokrat Parti-Üniversite İlişkisi

Muhalefet döneminde tek parti yönetimini basın, üniversite, dernek ve sendikal haklar gibi konularda sıklıkla eleştiren DP, ülkede demokrasinin olmadığını savunmuştur. İktidara geldikten sonra ise ilk yıllarda basın, sendika ve derneklerin faaliyetlerine yasal çerçevelerde izin verirken, muhalefetin güç kazanmasıyla birlikte özgürlükleri kısıtlayıcı önlemler almaya başlamıştır. Tek parti yönetiminin baskıcı uygulamalarını eleştirerek CHP'den ayrılan DP yöneticileri, başlangıçta her ne kadar özgürlükleri savunan ve demokrasiden bahseden söylemlerle yola çıkmış olsalar da süreç içerisinde iktidarı kaybetme endişesi ile bu söylemlerinden uzaklaşarak anti-demokratik uygulamalara girişmiştir. Böylelikle DP, muhalefetteyken birçok uygulamasını eleştirdiği CHP ile aynı noktada buluşmuştur. DP on yıllık iktidarı döneminde üniversite özerkliğinin zedelenmesi, basın üzerinde sıkı bir denetim kurma çabası, siyasi parti ve cemiyetlere toplanma yasağının getirilmesi, Mecliste diğer parti milletvekillerine konuşma hakkının verilmemesi gibi birçok anti-demokratik yasa ve uygulamalara girişmiştir. CHP iktidarında, jandarmanın kırsal kesim üzerindeki baskısından şikayet eden DP, kendi iktidarında bunu ağırlıklı olarak üniversite ve aydın kesim üzerinde bir baskıya dönüştürmüştür.³ Fakat bu baskı politikasından istenen sonuç elde edilememiştir. Çünkü özellikle üniversite çevresinden bu baskılara karşı sessiz kalınmamıştır.

DP yönetiminin yaklaşık ilk beş yıllık döneminde üniversiteler ve iktidar arasında belirgin bir anlaşmazlık görülmemektedir. Bu döneme kadar DP hem siyasi anlamda hem de ekonomik anlamda başarılı bir politika izlemiştir. Süreç içerisinde artmaya başlayan enflasyon sabit gelirli kesimleri olumsuz etkilemiştir. Buna karşılık DP, ekonomideki başarısızlığı popülist politikalarla kapatmaya çalışmış; siyasal

³ Yusuf Ziya Keskin, "Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları", **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1 (2012), s. 122-123.

muhalefet ve basın üzerinde baskı kurma yolunu tercih etmiştir. Bu durum ise üniversiteler ve üniversiteyi oluşturan öğretim üyeleri ile öğrenciler arasında huzursuzluklara neden olmuştur.⁴

İktidarın baskıcı anlayışına karşı çıkan öğretim üyeleri ve öğrenci kovuşturmaları dışında, üniversitelerin kurumsal işleyişine ve özerkliğine yönelik ilk DP müdahalesi aslında 1953'te yapılmıştı. 21 Temmuz 1953'te çıkarılan 6185 Sayılı *Üniversiteler Kanunu'nun 46. Maddesinin (d) fıkrasının değiştirilmesi hakkında kanun* ile üniversite öğretim mesleğinden çıkarma söyle değiştirilmiştir:

*Üniversite öğretim mesleğinde kalmasına yer bırakmayacak kadar şeref ve haysiyet kırıcı bir suç isleyenlerle, siyasi teşekküllerde fülî vazife alanlar veya 3'üncü maddenin (e) bendi hükmünün cevaz vermediği siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunanlar üniversite öğretim meslekinden çıkarılır. Bu gibilerin akademik unvanlarını taşıyıp taşımayacakları üniversite senatolarınca ayrıca karar altına alınır.*⁵

Bu yeni yasal düzenleme ile öğretim üyelerinin siyasi içerikli yayın ve beyanlarının engellenmek istendiği çok açıktır. İşin ilginç yanı DP iktidarının bu düzenlemeyi üniversite özerkliğine müdahale olarak görmeyip, bu değişikliği öğretim üyelerinin bilimle uğraşmalarını sağlamak için yaptığını savunmasıdır. İktidar, çıkardığı yasayı öğretim üyeleri için bir disiplin düzenlemesi olarak görmektedir.⁶ Fakat üniversite öğretim üyelerinin önemli bir bölümü ve muhalefet ise üniversitenin siyasetle uğraşmasının demokratik bir hak olduğunu düşünmektedir.

DP iktidarı bununla da yetinmeyerek yaklaşık bir yıl sonra, 5 Temmuz 1954 de 6435 sayılı kanunu çıkararak Milli Eğitim Bakanına öğretim üyelerini re'sen bakanlık emrine alması ve görevinden uzaklaştırmasına olanak tanımıştır. Bu düzenlemeden yirmi gün sonra ise

⁴ Süleyman Ceylan, **Demokrat Parti İktidarı Döneminde Üniversite Eğitimi (1950–1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Bölümler Eğitimi Anabilimdalı Tarih Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s. 127.

⁵ Üniversiteler Kanununun 46. Maddesinin (d) fıkrasının değiştirilmesi hakkında kanun, **Düştur**, Cilt:34, s. 1693. Aktaran Ceylan, **a.g.t.**, s. 130-131.

⁶ Ceylan, **a.g.t.**, s. 131.

25 Temmuz 1954 tarihli bir kanunla; gerek görüldüğünde yirmi beş yılını dolduran öğretim üyelerinin re'sen emekli edilebileceği konusu yürürlüğe girmiştir. Kanunun çıkarılmasından hemen sonra ise üniversitelerin senatolarından bu süreyi dolduran öğretim üyelerinin listeleri istenmiştir.⁷ Bu tür kararları alınmasında üniversite öğretim üyeleri arasındaki çekişmenin ve doğrudan başbakanlığa gönderilen çeşitli ihbar mektuplarının da etkili olduğu söylenebilir. Kanunun çıkarılmasından kısa bir süre önce İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nden *genç öğretim üyeleri imzasıyla gönderilen ve üniversitede bazı komünist ve vrkçı hocaların bulunduğu*⁸ yönündeki ihbar mektubu bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Üniversiteler, iktidarın bu tür düzenlemelerini özerkliğe siyasi bir müdahale olarak görmüştür. Fakat yine de üniversiteler ile iktidar arasındaki ilişkiler henüz çok gerginleşmemiştir. İktidarın da üniversitenin siyasete girmemesi görüşünde samimi olduğuna inanılmaktaydı.⁹ Bu dönemin en tartışmalı olayı Ankara Hukuk Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'in, Milli Eğitim Bakanı tarafından re'sen emekli edilmesidir. Bunu şiddetle kınayan Esen *Bir hükümet organına, profesörü kürsüsünden uzaklaştırabilme yetkisi tanınmış olmasının hata olduğu; bu yüzden üniversite mensublarının fikri bir huzursuzluk ve endişe içine gömüldüklerini ve bu halin de ilmi araştırma ve tefekkürde ilerlemeyi önlediğini, tarihin hiçbir döneminde hükümetlerin ilim müesseselerine karşı zafer kazanamadıklarını, Bülent Nuri Esen'siz üniversite olacağını, ancak hürriyetsiz üniversitelerin düşünülmemeyeceğini* ifade etmiştir. Bu sebeple Ankara Üniversitesi 1954-55 öğretim yılına gergin başlamıştır.¹⁰ İşin ilginç yanı ise, DP'nin baskıcı anlayışına karşı yönetime el koyduğunu belirten 27 Mayıs darbecilerinin, Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'i 147'likler listesine dahil edip bir kez daha üniversiteden uzaklaştırmalarıdır.

⁷ Zafer, 22 Temmuz 1954.

⁸ **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Yer: 18-106-26, Belge tarihi: 22.07.1954-00.00.0000.

⁹ Süha Göney, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", **Sosyoloji Dergisi**, Cilt:3, Sayı:23, s. 262-263.

¹⁰ Göney, **a.g.e.**, s. 265-266.

1955 yılından itibaren ekonomide yaşanmaya başlayan durgunluk, tarımsal üretimdeki düşüş ve enflasyon artışı¹¹, iktidara karşı hoşnutsuzluğu ve eleştirileri de beraberinde getirmişti. Bu ortamda bazı akademisyenlerin de hükümete karşı eleştiri getirdikleri görülmektedir. Bunun ilk örneği dönemin Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi dekanı Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun, 1956-1957 öğretim yılında fakültenin açılış töreninde iktidar aleyhinde yaptığı konuşmadır. Feyzioğlu bu konuşmasında son yılların bir kritiğini yapmış, başarı için *nabza göre şerbet vermemek* ve *hakikatların rahatça aranmasını ve bulundu-ları zaman da serbestçe söylenmesi gerektiğini* ifade etmiştir. Bunun da ancak akademik özgürlüğün garanti altında olduğu ortamlarda mümkün olabileceğini belirterek mevcut durumu eleştirmiştir. Feyzioğlu'nun bu konuşması basına yansınca DP'li yöneticiler konu hakkında araştırma istemişlerdir. Bunun üzerine Milli Eğitim Bakanlığı üniversite senatosundan konu hakkında görüş istemiştir. Üniversite Senatosu'nun konuşmanın bilimsel bir içeriğe sahip olup, sakınca taşımadığına ilişkin raporuna rağmen Feyzioğlu bakanlık emrine alınmıştır.¹² Bunun üzerine Prof. Feyzioğlu üniversiteden istifa etmiştir.

1956 Ocak ayında DP'nin polis kökenli iki milletvekili Ekrem Anıt ve Süleyman Çağlar'ın, İçişleri Komisyonu'nda *üniversite profesörleri komünisttir* şeklinde bir ifade kullanmaları üniversite ile iktidar arasında geri dönülemez bir sürecin başlamasına neden olmuştur. Profesör unvanlı iki milletvekili ve Başbakan Menderes'in de bu ithamı destekleyen tavırları gerginliği daha da arttırmıştır. Ankara ve İstanbul Üniversiteleri Senatoları bu olayları kınayan sert bildirimler yayınlamıştır.¹³

İktidarla üniversiteler arasındaki gerginliğin bir başka örneği de 1958'de yaşanmıştır. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Prof. Hüseyin Nail Kubalı, Cumhuriyet gazetesinde 2 Ocak 1958'de *Meclis İç Tüzüğü'ndeki değişiklikler yasal değildir* başlıklı bir

¹¹ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:67, No:2, 2012, ss.157-187.

¹² Gürcan Bozkır, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1996-1997, Cilt:2, Sayı:6-7, s. 228. Bu konudaki haberler için ayrıca bkz. **Vatan**, 1 Aralık 1956 ve **Cumhuriyet**, 1 Aralık 1956.

¹³ M. Tahir Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Selvi Yayınevi, Ankara 2000, s. 215. Aktaran Ceylan, **a.g.t.**, s. 133.

yazı yazmıştır. 6 Ocak 1958 günü ise, Demokrat Parti Genel İdare Kurulu adına Devlet Bakanı Tevfik İleri'nin *Meclis İç Tüzüğü'ndeki değişiklikler anayasaya aykırı değildir* başlığı ile Prof. Hüseyin Nail Kubalı'nın kişiliğini hedef alan ve ağır eleştiriler içeren yazısı hem gazetelerde yayınlanır hem de devlet radyolarında okunmuştur. Profesör Hüseyin Nail Kubalı'nın DP iktidarı tarafından, Milli Eğitim Bakanlığı emrine alınacağı haberlerinin yayılması üzerine İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğrencileri, 7 Ocak 1958 günü, Anayasa Hukuku dersinde Kubalı'yı desteklemek amacıyla gösteri yapmışlardır. Kubalı'nın, bakanlık emrine görevlendirmesi büyük bir tepki doğurmuş ve DP'ye yönelik muhalefeti arttırmıştır. Kubalı'nın üniversitedeki görevine dönmesi için üniversite öğretim görevlileri, öğrencileri ve aydınlar tarafından bir kampanya başlatılmış, sonuçta DP iktidarı geri adım atmak ve Kubalı'yı görevine iade etmek zorunda kalmıştır.¹⁴

DP'nin ilk kez oy kaybına uğradığı 1957 genel seçimleri sonucunda iktidar partisi ile ana muhalefet partisi olan CHP arasında başlayan gerginlik, süreç içerisinde toplumun çeşitli kesimlerine yayılmaya başlamıştır. Bu süreçte toplumu etkileyen kurumların başında gelen basın ve üniversiteye karşı sert önlemler alınmıştır. Buna karşılık basın, yargı, sivil bürokrasi, ordu ve üniversitelerin önemli bir bölümü de artık belirgin bir şekilde DP'ye karşı cephe almıştır.¹⁵ Söz konusu kurumların iktidara karşı çıkışlarının en önemli nedeni ise, DP'nin kendisine dayanak olarak seçtiği kesimleri öncelemesidir. İktidarın bu önceliği nasıl ki bürokrasi ve ordunun geleneksel hakimiyetini zedelediye, üniversite de bu yeni politikadan rahatsızlık duymuştur. Celal Bayar'ın tespitiyle; geleneksel olarak iktidar ortakları olan *ilmiye, kalemiye* ve *seyfiye* arasındaki ittifaka *reaya* lehine müdahil olan DP, bunun bedelini 27 Mayıs darbesiyle devrilerek ödemiştir.¹⁶

¹⁴ “27 Mayıs’a Doğru Öğrenci Gençlik Mücadelesi ve Kastro Nuri”, <https://www.turkish-news.com> > Ana sayfa > Haberler > Politika. Son erişim tarihi: 12 Ocak 2018.

¹⁵ Atiye Emiroğlu, “27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi”, **Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Mayıs 2011, s. 14.

¹⁶ Berk Erdem, Sena Duman, Pınar Pehlivan, “27 Mayıs 1960 Darbesi Raporu”, Berk Erdem - Academia.Edu www.academia.edu/5403733/27_Mayis_1960_Darbesi_Raporu, s. 75-76. Son erişim tarihi: 30 Ocak 2018,

Ülkede yaşanan gerginlik 1959'dan itibaren hızla tırmanmaya başladı. İktidarın baskıcı anlayışı toplumsal kutuplaşmayı daha da artırdı. Sertleşen muhalefete karşı DP polisiye tedbirleri devreye sokmak dışında, askeri darbenin de en önemli gerekçelerinden biri olan ve yargı bağımsızlığını devre dışı bırakan *Tahkikat Komisyonunu* kurdu.¹⁷ Komisyonun kurulmasıyla yükselen tansiyon anında üniversitelere yansımış, CHP'nin yanında yeralan üniversite parlamento dışı muhalefetin merkezi haline gelmiştir.¹⁸ Özetle iktidarın bu uygulamaları üniversite öğretim üyeleri ve öğrencilerin önemli bir bölümünün tepkileriyle karşılaşmıştır.

28 Nisan 1960'ta İstanbul Üniversitesi'nin Beyazıt'taki merkez binasında, önce bazı Hukuk Fakültesi öğretim görevlileri, daha sonra da öğrenciler dersleri protesto ederek bahçede toplandılar. Eylemden haberi olan ve üniversite bahçesinde gerekli tedbirleri alan polis, göstericilere derhal dağılmalarını, aksi takdirde müdahale edeceklerini söyledi. Öğrenciler ise, polisin üniversiteden çıkmasını, askerinin gelmesini isteyen sloganlar atıyorlardı. Polisin uyarılarına rağmen kalabalık dağılmamakta ısrar etti. Bunun üzerine polisler göstericilere müdahale etti. İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın ve dekan vekili Sulhi Dönmezer'in polislerin müdahalesine karşı çıkıp, polisin üniversiteyi terk etmesini istemesi üzerine, emniyet amirleri ile hocalar arasında tartışma yaşandı ve bu gerginlik esnasında emniyet amirlerinden biri Dönmezer'i tokatladı. Polis, Rektör Onar'ı zorla otomobilin içine sokmaya çalışırken kafasının kırılmasına neden oldu. Polis, göz yaşartıcı bomba ve uyarı atışları arasında, Onar ve Dönmezer'i Emniyet Müdürlüğü'ne götürdü. Olay yerine takviye amaçlı askeri birlikler sevk edildi. Askerinin müdahalesi ve öğrencilerin askere karşı gösterdiği yakınlığın da etkisiyle öğleye doğru olaylar yatıştı. Fakat bir süre sonra Rektör Onar'ın, başı sargılı ve üzerinde kanlı bir gömlekle üniversiteye gelip öğrencilerin karşısına çıkmasıyla ortalık tekrar karıştı. Öğrencilerin eylemleri şiddetlendi ve olay üniversitenin dışına,

¹⁷ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sedef Bulut, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", *Gazi Akademik Bakış*, Cilt:2, Sayı:4, 2009, ss.125-145.

¹⁸ Ümit Özdağ, *Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali*, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2004, s. 153.

Beyazıt Meydanı'na taşı. Unkapanı, Eminönü, Babıali bir anda öğrenci gruplarıyla doldu ve göstericiler Beyazıt Meydanı'nda toplanmaya başladılar. Yaklaşık beş bin gösterici ile polis arasında taşlı sopalı çatışma başladı. Göstericiler, DP yönetimi aleyhine *kahrolsun diktatörler, Menderes istifa, hürriyet isteriz, katil polis* şeklinde sloganlar atıyorlardı. Olayları kontrol altına almakta zorlanan polis, öğrencileri dağıtmak için sert müdahalede bulundu ve gaz bombaları kullandı. Bu arada güvenlik güçleri kaldırım taşlarıyla kendilerine saldıran kalabalığı dağıtmak için havaya ateş açtı. Askeri tanka çarpıp seken kurşunlar bazı öğrencilere isabet etti. Göstericilerden bazıları yaralanırken, Turan Emeksiz adlı öğrenci hayatını kaybetti. Polis doğrudan öğrencilerin üzerine ateş açmakla suçlandı.¹⁹ Çıkan olaylar sonrasında biri gazeteci olmak üzere, toplam yirmi iki kişi gözaltına alınmış, bunlardan beşi tutuklanmıştı.²⁰ Protesto eylemlerinde ilk kez bir kişinin yaşamını kaybetmesi ise gerginliğin daha da tırmanmasına neden oldu.

Ölüm ve yaralanmalara yol açan üniversitedeki olaylar Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk defa yaşanmış ve büyük tepkilere neden olmuştu. Üniversite ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Milli Eğitim Bakanı Atıf Benderlioğlu, İstanbul Üniversitesi Rektörünü telefonla aradığında, karşısında ancak Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy'u bulabiliyor, Prof. Kubalı hakkında istenilen mütalaa konusunda bakana Senato'nun toplanması gerektiği belirtiliyor; Rektör'ün Ankara'ya davetine olumsuz cevap veriliyordu. Olaylar nedeniyle İstanbul Üniversitesi bir ay süreyle tatil edildi. Toplanan Senato, öğrenci olaylarını görüşerek, polisin sert müdahalesi sonrasında ortaya çıkan ölüm ve yaralanmaları şiddetle kınadı.²¹ İstanbul'da yaşanan bu olaylar aynı anda Anakara'da da etkisini göstermiş ve burada, Hukuk Fakültesi ve Siyasal Bilgiler Fakültesi öğrencilerinin protesto gösterilerine müdahale sırasında polis tarafından ateş açılmıştır. Siyasal Bilgiler Fakültesi'ndeki gösterilerin bastırılması için ise askeri birlikler müdahale etmiş ve Ankara Sıkıyönetim Komutanı

¹⁹ Alı Dikici, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi ve Türk Polisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:89, Temmuz 2014, ss.17-19.

²⁰ **Ulus**, 21 Nisan 1960.

²¹ Göney, **a.g.e.**, s. 277.

protestocuların bulunduğu binaya ateş açılması için emir vermiş, fakat bu emir yerine getirilmemiştir.²²

Yaşanan olaylar darbe söylentilerine de hız kazandırmıştı. Bu süreçte DP hükümetine çeşitli uyarılar ve önerilerde de bulunulmuştur. Bu uyarılardan biri Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil tarafından yapılmıştır. Üniversite öğrencilerinin gösterilerinden sonra Prof. Başgil başbakanlık tarafından Ankara'ya davet edilmiştir. 29 Nisan akşamı yapılan bu toplantıya Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Meclis Başkanı Refik Koraltan, Başbakan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ve DP Grup Başkan Vekili Atıf Benderoğlu katılmıştır. Toplantıda son zamanlarda gerçekleşen olaylar ve bundan sonra uygulanacak politikalar gündeme getirilmiş, Başbakan Menderes, Prof. Başgil'in konuya ilişkin görüş ve önerilerini öğrenmek istemiştir. Bunun üzerine Prof. Başgil şu tavsiyede bulunmuştur:

*Her şeyden önce Menderes kabinesi derhal istifa etmelidir. Bundan sonra, mümkün olduğu nispette, muhalefete de birkaç bakanlık vererek, meclisteki mutedil şahsiyetlerden yeni bir kabine kurulmalıdır. Böylece, bir nevi koalisyon kabinesi, daha doğrusu milli birlik kurulmuş olacaktır. Bu yeni hükümet, kendisinden öncekinin takip ettiği politikayı bir yana bırakarak tam bir serbesti içinde kararlarını alacak ve Meclise, Anayasaya aykırı olduğu iddia edilen kanunların bilhassa Salahiyetler Kanununun tadilini teklif edebilecektir. Bu şekilde hareket edilince, artık muhalefetin, hükümeti itham etmek için bahane bulamayacak ve siyasi tansiyon düşecektir.*²³

Bu tavsiye karşısında Başbakan Menderes istifa etmeyi düşünmüştür. Fakat Cumhurbaşkanı Celal Bayar ve Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu'nun, Prof. Başgil'in tavsiyelerine tepki göstermeleri üzerine Menderes de tereddüde düşmüş ve geri adım atmıştır.²⁴ Bu görüşmeden iki gün sonra ise, 28 Nisan'da İstanbul ve Ankara'da ilan edilen

²² Sevket Süreyya Aydemir, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984, s. 361.

²³ Rasim Ekşi, **Yassıada Çılgılığı 27 Mayıs Darbesi ve İdam Edilen Hasan Polatkan'ın Savunması**, Kızılelma Yayınları, İstanbul 2005, s. 23-70. Aktaran Emiroğlu, a.g.m., s. 15-16.

²⁴ Emiroğlu, a.g.m., s. 16.

sıkıyönetim²⁵ gereğince sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş ve sıkıyönetim emirlerini dinlemeyenlere silahla karşılık verileceği yönünde bir tebliğ yayınlanmıştır.²⁶ Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın iktidara yönelen tepkilerin gerekirse daha sert tedbirlerle bastırılması yönündeki yaklaşımı olayları durdurmamış, tam tersine darbe sürecini hızlandırmış ve 27 Mayıs günü ordu ülke yönetimine el koymuştur.

2-Akademisyenlerin Darbe Konusundaki Görüşleri

Darbe gerçekleştiğinde Türkiye'de 7 üniversite bulunmaktaydı. Bu üniversitelerde görev yapan öğretim üyelerinin tamamının darbe karşısındaki tutumları konusunda kesin bir yargıda bulunmak mümkün değildir. Fakat özellikle İstanbul ve Ankara'da bulunan üniversitelerde görev yapan öğretim üyelerinin biri dışında, tamamı ya darbeyi onaylayan bir yaklaşım içerisinde olmuşlar ya da sessiz kalmışlardır. Darbe sonrası oluşturulan Milli Birlik Komitesi ile yakın ilişki içerisinde yer alan akademisyenlerin darbeye açık destek vermeleri çeşitli nedenlerden dolayı anlaşılabilir bir durumdur.²⁷ Fakat bunun dışında kalan akademisyenlerin darbeye destek verme gerekçeleri dönemin siyasal ortamını ve darbenin nedenlerini anlama açısından önemli ve anlamlıdır.

Darbeyi yapan askerler ordu hiyerarşisine göre düşünüp, üniversiteden yardım alma yoluna gittiler. Öncelikle darbeye giden süreçte iktidarla anlaşmazlığa düşen birkaç tanınmış Ord. Prof.'un öncülüğünde bir komisyon seçildi. Bu seçim Osmanlı devlet geleneğine de çok uygundu. Seyfiye (Silahlı Kuvvetler), İlmiye'den (Büyük Hocalardan) darbenin gerekli ve haklı olduğuna ilişkin bir tür *fetva* istemişti. Üniversite hocaları da adeta bir Şeyhülislam ağzıyla, *El - cevap, Allahü a'lem bissavap!* (Daha doğrusunu tanrı bilir) cevabını vererek darbeyi

²⁵ **Zafer**, 30 Nisan 1960; **Hürriyet**, 29 Nisan 1960.

²⁶ **Zafer**, 2 Mayıs 1960.

²⁷ Prof. Dr. Süha Göney, 27 Mayıs darbe sonrasına ilişkin şu değerlendirmeyi yapmaktadır: *Esasen o günlerde üniversitedeki bazı hocaların ve emekli askerlerin de idari görev istekleri çok yaygındı... Mesela 27 Mayıs akabinde Edebiyat Fakültesinde görevli bir asistan, yedek subay görevi sona erdiğinden beri itina ile evinde sakladığı askeri elbisesini giyerek Fakülteye geliyor ve idareyi teslim almak istiyordu. Bu meslektaşım Edebiyat Fakültesinde profesörlüğe kadar yükseldi.* Bkz. Göney, a.g.m., s. 290-291.

yapanların istediklerini yaptılar.²⁸ Böylelikle deyim yerindeyse darbenin meşru olduğuna ilişkin *fetva* bizzat dönemin bazı akademisyenleri tarafından verildi.

Darbecilerin istekleri ve seçimleri ile üniversite öğretim üyelerinden oluşturulan *Anayasa Komisyonu* üyelerinin hazırladıkları ilk rapor, akademisyenlerin bir bölümünün darbeye bakış açıları konusunda ipucu vermekteydi. Komisyon raporunda darbeyi aklayan ve meşru gösteren şu ifadeler dikkat çekicidir:

Bugün içinde bulunduğumuz durumu adı ve siyasi bir hükümet darbesi saymak doğru değildir... [İktidar] vatandaşlara, muhalefete, memurlara, basına yapılan taziyik, üniversite gençliğine ve üniversitenin 30 ve hatta 40 senelik meslek hayatını idrak etmiş eski hocalarına... yardımcılara ve talebelerine karşı harekete geçmiştir... üniversite hocalarını, dekanlarını ve rektörünü dövdürmüş, yerlerde sürükletmiş, yaralatmış ve bunlara medeni bir memlekette en kötü insanlara yapılmayacak muameleleri yaptırmak suretile siyasi nüfuzunu devam ettireceğini zannetmiştir.

... Bir hükümetin meşruiyeti sadece menşinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda da kendisini bu mevkie getiren anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle iş birliği yaparak hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile mümkündür. Halbuki hükümet ve siyasi iktidar bir taraftan anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve bunlara dayanmak suretiyle anayasayı ihlal etmiştir.²⁹ Bu görüşleri ileri süren ve ağırlıklı olarak hukukçulardan oluşan komisyon, hazırladığı bildiri ile TBMM'nin artık yasama organı olmaktan çıktığını ileri sürerek darbeye açık destek vermiştir. 27 Mayıs sonrasında özellikle bazı hukukçuların darbeyi desteklemeleri, daha sonraki dönemlerde akademisyenlerin güvenilirliğinin sorgulanmasına neden olmuştur. 27 Mayıs sonrasında hem öğretim üyelerinin hem de öğrencilerinin daha önce örneği görülmedik bir biçimde siyasallaşmaları da büyük bir sorun haline gelmiştir.³⁰

²⁸ Hikmet Kıvılcımlı, "27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi", köxüz Yayınları, <https://www.marxists.org/turkce/.../27-mayis-ve-yon-hareketin-sinifsal-elistisi.pdf>, s. 138. Son erişim tarihi: 22 Aralık 2017.

²⁹ **Cumhuriyet**, 30 Mayıs 1960.

³⁰ Mustafa Gündüz, "Akademiyi Anımsamak: Anılarda Üniversite Sorunları ve Eleştiriler", **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, 2013, Cilt:3, Sayı:1, s. 19.

İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Ömer Özek, 28 Nisan olaylarına atıfta bulunarak darbeye olan desteğini şöyle ifade etmektedir:

... Hadiseleri takip eden günlerde devamlı içimizde bir ümit var. Hep orduya güvenimizden. Bu gidişe dur demesini bekliyoruz... Yanılmıyoruz. Korkunç bir senato toplantısının yapıldığı, sakit iktidarın en korkunç tehditlerini üniversitemize savurduğu günü sabahı saat beşte müjdeyi veren bir dost sesi ile uyanıyoruz. Umudumuz gerçekleşmiş... İçimizde sadece sevinç var, hiçbir burukluk yok.³¹

Yine İstanbul Üniversitesi öğretim üyelerinden dünyaca ünlü jeolog Ord. Prof. Hamit Nafiz Pamir, darbeye destek gerekçesini şu sözlerle açıklamaktadır:

... 27 Mayıs'tan evvel, istikbalimiz tehlikeye düşmüş, istibdat gereği gibi yerleşmiş, ilim ayaklar altına alınmıştı. 27 Mayıs hürriyetimizi iade etti. Medeni dünyaya, alnımız açık olarak yeniden girdik, memlekette ilim ve fen devrinin açılış törenini yaptık.³²

Cumhuriyet döneminin ilk kadın profesörlerinden olan Ankara Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Afet İnan ise, darbe sürecinde üniversite gençliğinin eylemlerine vurgu yaparak, gençliğin iktidar karşısındaki tavrını, Atatürk'ün gençliğe hitabesinin bir karşılığı olduğunu belirtmiştir.³³

Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi hukukçu Prof. Yavuz Abadan, DP iktidarının kimi uygulamalarını hukuk dışı olarak nitelendirerek darbeye desteğini açıklamaktadır:

... Değil bir devlet başkanının basit bir vatandaşın da verdiği herhangi bir sözü tutmaması, ahlaki bir düşkünlük belirtisidir. Başta Cumhuriyeti olmak üzere, devlette iktidarı elinde bulunduranların, millet ve

³¹ Ali İsmet Gencer, **Hürriyet Yolunda**, Milli Türk Talebe Birliği Yayınları, Ankara 1960, s. 106.

³² Gencer, **a.g.e.**, s. 107.

³³ Afet İnan, "Atatürk Gençliğe Hitabesini ilk defa nasıl okumuştunuz?", **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1960.

meclis önünde Anayasanın hukuki bir mükellefiyet olarak yüklediği yeminin icaplarını yerine getirmeyip aksine hareket etmeleri ise, hem şerefsizlik, hem de vatan ve millete hıyanettir.

Başka hiçbir sebep olmazsa sadece bu durum, 27 Mayıs 1960 hareketinin, millî bir inkılap karakterini ve meşruluğunu tesise kafidir. Millet ve memleketi, bir şekavet çetesi haline soysuzlaşmış ve her türlü meşruiyet desteğini kaybetmiş bir klîkin zulmünden kurtaranlar, ünlü Alman hukukçusu Georg Meyer'in ifadesiyle 'Fülen hakimiyete el koymakla, meşru olarak devletin idare yetkisini' de kazanmışlardır.³⁴

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Doç. Halit K. Elbir ise, *Bir hukuk talebesine mektup* başlıklı yazısında, aslında darbeyi yapanlardan beklentilerini dile getirerek şunları belirtmiştir: ... *Bugün kuvvet, akıl ve hikmet, irfan ve dirayetle birleşti... hürriyeti temin eyliyen, müsavat ve uhuvveti öğretenin hep ilim ve fen olduğu tekrar kabul edildi³⁵*

Akademisyenler arasında askeri darbeye verilen bireysel desteklerin dışında Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörler Kurulu da bir bildiri yayınlarak Türk Silahlı Kuvvetlerine şükran ve bağlılık hislerini bildirmiştir.³⁶

İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Kenan Tunçomağ da, DP yöneticilerinin *kişisel hırslarının ve hukuk tanımaz anlayışlarının darbenin gerekçesi olduğunu* belirtmiştir. Tunçomağ, *Şanlı ve şerefli ordumuz, memleketimizin tekrar demokratik düzene kavuşmasını sağlamakla meşgul ve meşbudur³⁷* derken de aslında darbecilerden beklentilerini ortaya koymaktadır. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden sosyolog Cahit Tanyol da darbe girişimine açık destek vermenin dışında, darbecilerden beklentilerini *27 Mayıs'tan ne bekliyoruz?* başlıklı yazısında dile getirmiştir. Tanyola göre gerçekleştirilecek olan değişimler yalnızca hukuksal alanla sınırlı kalmamalı, dinsel, toplumsal ve ekonomik alanlarda da köklü düzenlemelere gidilmelidir.³⁸

³⁴ Gencer, **a.g.e.**, s. 111-112.

³⁵ Halit K. Elbir, "Bir hukuk talebesine mektup", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1960.

³⁶ **Milliyet**, 31 Mayıs 1960.

³⁷ Gencer, **a.g.e.**, s. 132.

³⁸ Cahit Tanyol, "27 Mayıs'tan ne bekliyoruz?", **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1960.

Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nden Prof. Süheyp Derbil, DP dönemindeki toplumsal kutuplaşma ve siyasal gerginliğe değinmiş, bunu darbenin asıl gerekçesi olduğuna değinmiştir. Derbil, askeri darbeyi *Seçkin Devrim* olarak nitelendirmiş, bu harekete açık destek verdikten sonra, darbeyi yapanlara tavsiyelerde de bulunmuştur:

Hepimize geçmiş olsun: gittikçe sıkıcı ve geriletici olmaya başlayan, kanlı olmak yolunu tutan bir karabasandan kurtulduk... 27 Mayıs devriminde beni en çok sevindiren durum, bu devrimi gerçekleştirenlerin tutumları oldu. Başından sonuna kadar, en büyüğünden en küçüğüne kadar yumuşak davrandılar, itidalden ayrılmadılar, tatlı sözlerle halkımıza durmadan itidal öğütleri verdiler...

Hürriyetin ana direği olan itidali, denkserliği elden bırakmalıyım. Bu direği devirirsek altında ezilecek olan gene biziz... Sertlikten kaçmalıyım. Sertlik sertliğe yol açar, tedirginlik doğurur.³⁹

Arf Değişmezi, Arf Halkaları ve Arf Kapamışları gibi kendi adıyla bilinen matematiksel terimleri bilim dünyasına kazandıran, Almanya'da, matematikçi Helmut Hasse ile birlikte yaptığı önemli çalışmalar sonunda matematikte *Hasse-Arf Kuramı*nı geliştiren ve bu teorileri sayesinde dünya çapında tanınan⁴⁰ Cahit Arf ise gerek DP iktidarının son yıllarında, gerekse darbeden hemen sonra sıklıkla dile getirilen bazı kavramlara dikkat çekerek, darbenin lehinde veya aleyhinde herhangi bir tutum sergilememiştir. Arf, günümüz siyasal yaşamında da sıklıkla kullanılan bu kavramlara ilişkin şöyle bir değerlendirme yapmaktadır:

Ben vatan, millet, şeref, doğruluk, hiyanet, hürriyet, ilim gibi kelimelerin çok tekrar edilmesinden korkuyorum. Manaları mücerret olan ve aynı zamanda bazı şartlar altında tahayyül uyandırabilen bu kelimeler manevi baskı yaratmak hususunda kolayca istismar edilebilir ve dolayısıyla kelime olarak soysuzlaştırılabilir. Bu soysuzlaşma bunların delalet ettikleri kavramların kaybolmasına kadar bile gidebilir. Şimdi bu korkuyu bilhassa ilim ve hürriyet kelimeleri için hissediyorum.⁴¹

³⁹ Gencer, **a.g.e.**, s. 108-109.

⁴⁰ "Arf Teoremi", www.akademikmatematik.com/etiket/arf-teoremi. Son erişim tarihi: 29 Aralık 2017.

⁴¹ Gencer, **a.g.e.**, s. 117.

Cahit Arf'in, bu kavramların sıklıkla ve yersiz kullanımı konusundaki eleştiri ve kaygılarının hiç de yersiz olmadığı bir süre sonra 147 öğretim üyesinin MBK tarafından üniversiteden uzaklaştırılmasıyla anlaşıldı. Oysa darbeyi yapanlar hemen her konuşmalarında *hürriyet*, *doğruluk*, *ilime saygı* ve *üniversiteye saygı* gibi kavramlara sıklıkla vurgu yapmaktaydılar. Örneğin askeri darbenin lideri Org. Cemal Gürsel'in darbeden hemen sonra geçici bir anayasanın hazırlanması için davet edilen akademisyenlere, *Biz üniversiteye inanıyoruz. Yalnız inanmıyoruz, iman ediyoruz.*⁴² şeklindeki konuşması, daha sonra yapılacak olanlarla gelişkiyi açıkça ortaya koyacaktır.

Türkiye'de sosyolojinin kurucularından biri olarak kabul edilen⁴³ ve MBK'nın 27 Ekim 1960 tarihinde aldığı kararla üniversiteden uzaklaştırılan 147 kişi arasında yer alan Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken de darbe karşısında tarafsız kalan öğretim üyelerindendir. Ülken, darbeye yönelik olumlu veya olumsuz herhangi bir ifade kullanmazken, *vatandaşların birbirine saygılı ve toleranslı olmasının gereğinden ve Milli birliği sağlamanın zaruretinden* söz etmektedir.⁴⁴

İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Nurettin Şazi Kösemihal ise, MBK'nın anayasa ve diğer kanunların hazırlanması konusunda üniversitelerden destek almasını övgüyle karşılayarak, *Milli Birlik Komitesinin yardımına koşmayı, her aydın milli ve ahlaksal bir borç saymalıdır*⁴⁵ diyerek darbecilere destek vermektedir.

İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi'nden Prof. Orhan Tuna, darbeye destek verme gerekçesini, 1950-1960 döneminde siyasal iktidarın akademisyenler ile aydınlar üzerinde baskı kurmasına ve *din istismarcılığına* vurgu yaparak açıklamaktadır:

Son on yılın hadiselerini hatırlayanlar, sabık rejimin en çok manevi kıymetler üzerinde oynadığını, münevver zümreyi manen ve maddeten imha ve tahrip etmek hususunda pervasızca tedbirler aldığını, hiçbir içtimai sınıfın münevverler kadar ıstırap çekmediğini, bilakis halk yığınlarını

⁴² Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 94.

⁴³ Oğuz Arı, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı:13, 1975, s. 45.

⁴⁴ Gencer, **a.g.e.**, ss.113-115.

⁴⁵ Nurettin Şazi Kösemihal, "Üniversitelerse Edebiyat Fakültelerinin Önemi", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1960.

avlamak maksadiyle türlü imtiyazlara gidildiği, başta din istismarcılığına geniş bir yer verildiğini, bundan sonra vergi politikası yoluyla sayı itibarıyla kalabalık kütlelerin gönlünün kazanıldığını tesbit edeceklerdir.

Buna mukabil ilk sıralarda Üniversiteler, Basın ve Ordu olmak üzere münevverleri ihata eden teşekkül ve müesseselerin hem maddi, hem manevi yönlerden büyük bir tazyik altında bulundurulduğu, bu tazyikin tahammül hadlerini aştığı... hafızalarda daima canlı kalacak olan bir hakikattir.⁴⁶

Sosyolog Cahit Tanyol da DP dönemindeki keyfi uygulamalar ve siyasal baskılara vurgu yaparak, darbeye destek verenlerdendir:

...Türk tarihinde müstebit idareler görülmüş şeydir. Fakat ayak takımının devleti istila ve devleti zaptettiği ilk defa vukua geliyordu... Bir uçurumun kenarındaydık. Bir el, ilahi bir el, bir gece içinde etrafımızı saran kabustan bizi kurtarverdi. Bu, Tanrıdan sonra, Türk milletinin felaket anlarında sığındığı ordu idi...

Hepimiz bir karanlık geceden kurtulmuş gibi sevinç içindeyiz. İkinci Meşrutiyette, hürriyetin ilanı günlerinde de bütün memleket ve aydınlar, aynı coşkun sevinci yaşadılar...⁴⁷

Benzer gerekçeleri İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Aytekin M. Ataay şu şekilde belirtmekte ve darbeye destek vermektedir:

Devrimlere yüz çevirmekle işe başlayan devrik iktidar, Anayasayı hiçe sayarak, ayaklar altına almış, hürriyetlerimizi kısmakla, bunları elimizden almakla işine devam etmiş, güzel yurdumuzu zindandan farksız bir hale sokmuşu...

Üniversite muhtariyeti hiçe sayılmış, öğrenciler öldürülmüş, Üniversite Rektörü yaralanmış, öğretim üyeleri dövülmüş veya hakarete maruz bırakılmışlardı. Devrik iktidar başbakanının ağızında üniversite öğretim üyeleri, birer kara cübbeliden başka bir şey değillerdi...⁴⁸

⁴⁶ Gencer, **a.g.e.**, s. 118.

⁴⁷ Cahit Tanyol, "Uyanık Olalım", **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1960.

⁴⁸ Gencer, **a.g.e.**, s. 124.

Türkiye’de felsefenin kurucu isimlerinden biri olan Prof. Takiyetin Mengüşoğlu⁴⁹ da askeri darbenin, 1950-1960 döneminde işbaşında bulunan *çete rejimine*⁵⁰ karşı yapıldığını belirterek darbeye destek vermiştir. Benzer ifadeleri Prof. Dr. Cahit Tanyol da kullanmıştır. Tanyol, DP’ye en sert eleştiri yapan akademisyendir. Ona göre darbeden önce *Meclis ve hükümet, ayak takımının, sokak adamının eline düşmüştü... Kurmak istedikleri rejim bir istibdat sisteminden çok bir eşkıya ve çete sistemi idi.*⁵¹

İstanbul Üniversitesi’nden M. Çetin Özek ise darbeyi, *suistimalci, vatansız, korkak bir iktidarın son bulması* olarak nitelendirmekte ve konuya İslam hukuku açısından yaklaşarak darbeyi meşrulaştırmaktadır. Özek’e göre;

İslam hukuku devlet reisine itaati emretmekle beraber, belirli hallerde ona karşı isyanı da kabul etmektedir. İsyani meşru kılan şartlardan biri de, hükümdarın hukuka aykırı icraatta bulunmasıdır... Müminlerin bu hükümdara karşı isyanları onlar için bir haktır.

*... Yıllar yılı hüküm süren bu iktidar, memleketlisine karşı devamlı bir haksız tecavüz halinde bulunmuştur... Bu iktidarın icraatı, her fırsatta başvurdukları, kendilerine siyasi menfaat oyuncağı ettikleri İslam dini esaslarına göre de kusurludur. İslam dini kuralları da, kendilerine karşı koymağı millete bir hak olarak tanımakta ve hareketi meşru kılmaktadır.*⁵²

Cumhuriyet dönemi Türk tarihçiliğinin en önemli isimlerinden biri olan ve dünyaca tanınan Prof. Dr. Halil İnalcık da, genel anlamda siyasi iktidarların meşruiyetlerini kaybetmelerinin, onları devirmek üzere girişilecek hareketleri meşru kılacağına dikkat çektikten sonra, DP iktidarının *mevcut hukuk düzenine aykırı çeşitli tasarruf ve davranışları ve hareketlerin kontrolünü sağlayacak müessese ve usuller tahrip yoluna sapması ile dayanmak zorunda bulunduğu meşruiyet temelleri birer birer yıkılmıştır.*⁵³ tespitinde bulunarak darbeye dolaylı yoldan destek vermiştir. Ay-

⁴⁹ “Takiyetin Mengüşoğlu”, www.dogubati.com/takiyetin-mengusoglu. Son erişim tarihi: 26 Ocak 2018.

⁵⁰ Gencer, **a.g.e.**, s. 119.

⁵¹ Cahit Tanyol, “Bugünkü Duruşma”, **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1960.

⁵² Gencer, **a.g.e.**, s. 135.

⁵³ Gencer, **a.g.e.**, s. 150.

rica İnalçık'ın DP'yi, *meşruiyet temelini* sadece sandıktaki oy üstünlüğüne dayandırmak ve bunun dışında demokratik-hukuk devletinin diğer ilkelerini göz ardı etmek eğiliminde olmakla suçlaması da dikkat çekicidir.

Darbenin meşruluğunu savunan bir başka akademisyen ise Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi doçentlerinden Arif T. Payaşlıoğlu'dur. Payaşlıoğlu'na göre, *27 Mayıs inkılabı Türk milletinin bekasını ve yaşama prensibini tehlikeye sokan bir zümreyi bertaraf ettiği, Türk milletinin yaşama ve ilerleme yolunda tarihi misyonunu temsil ettiği için meşrudur.*⁵⁴

Ceza hukuku uzmanı ve Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. Burhan Köni de; Bir iktidarın meşru sayılabilmesi için, devletin varlığının temelini, onun esas yapısını teşkil eden ve gösteren Anayasaya riayet etmesi... icap eder. Halbuki sakıt iktidar bu vasfını tamamen kaybetmiş bulunuyordu.⁵⁵ ifadesini kullanarak darbenin meşru olduğunu belirtmiş ve destek vermiştir.

Askeri darbe öncesi yaşanan olaylardan dolayı öğrenime ara veren İstanbul Üniversitesi'nin yeniden açılışı için düzenlenen törende konuşma yapan üniversite rektörü ve aynı zamanda geçici bir anayasa hazırlanması amacıyla oluşturulan komisyonun başkanı Ord. Prof. Sulhi Dönmezer ise, orduya olan şükran duygularını şu sözlerle ifade edip, darbeye destek vermiştir:

*... Asil Türk ordusunun uğurlu elleriyle üniversitemiz tekrar faaliyete geçmiş bulunuyor. Türk ordusu... mütegalibeler karşısında birleşmiş, devletin ruhu ve mayası olmuştur.... Bize gurbetleşmiş vatanımızı iade eden asil Türk ordusuna, üniversite adına, gençlik adına şükranlarımızı sunarız.*⁵⁶

⁵⁴ Gencer, **a.g.e.**, s. 149.

⁵⁵ Gencer, **a.g.e.**, s. 151.

⁵⁶ **Milliyet**, 14 Haziran 1960.

Sosyal psikolojinin önemli isimlerinden ve Türkiye’deki deneysel psikolojinin kurucusu kabul edilen Prof. Dr. Mümtaz Turhan ise askeri darbeyi, *milli inkılap* olarak nitelendirmiş ve darbe hakkında şu değerlendirmeleri yapmıştır:

*Milli inkılap, memleketi, yalnız sonu ve akibeti meçhul, içinden nasıl çıkılacağı bilinmeyen bir maharet ve olgunlukla kurtarmakla kalmamış, bu nevi bir idarenin tekrar memleketin başına musallat olmaması çare ve tedbirlerini düşünmek dirayet ve ferasetini göstermiş bulunmaktadır.*⁵⁷

Darbenin tek sorumlusunun DP iktidarı olduğunu belirten Doç. Dr. Aytekin M. Ataay da 27 Mayıs askeri darbesinin, *adi bir hükümet darbesi* olmayıp, bir *devrim hareketi* olduğunu şu gerekçelerle öne sürmektedir:

*Çünkü düşürülen iktidar, toplumsal menfaatlere hizmet eden, vazife şuru ile mücehhez bir topluluk olmaktan çoktan çıkmış durumdaydı. Vatandaşların hak ve hürriyetini çiğneyen, şahsi menfaatleri uğrunda onların hayatlarını bile hiçe sayan, hatta seçkin vatan evladlarının imhası için planlar hazırlayan bir iktidarın işden uzaklaştırılması ve bu iktidar mensuplarının hak ettikleri cezalara çarptırılmaları kutsal bir vatan borcudur.*⁵⁸

Askeri darbeyi *milli devrim* olarak niteleyen İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü profesörlerinden Mecdut Mansuroğlu, DP iktidarı döneminde Türkiye’nin *tipik bir orta çağ istibdat devleti haine gelmiş* olduğunu belirterek, darbeye açık destek vermiş ve *Bu sayede dünya muvacehesinde yine Türklüğümüzle iftihar edecek duruma geldik*⁵⁹ demiştir.

Devrimlerimizin karşısında egemenlik ve hak kavramları başlığı ile yayınladığı makalesinde, Prof. Dr. Vedat Raşit Sevig, DP dönemindeki hukuksuzluklara ve özellikle Tahkikat Komisyonu’nun kuruluşuna ilişkin anti-demokratik uygulamalara dikkat çekerek, askeri darbenin bir zorunluluk olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁶⁰

⁵⁷ Gencer, **a.g.e.**, s. 122.

⁵⁸ Gencer, **a.g.e.**, s. 125.

⁵⁹ Gencer, **a.g.e.**, s. 146.

⁶⁰ Vedat Raşit Sevig, “Devrimlerimizin karşısında egemenlik ve hak kavramları”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1960.

27 Mayıs hareketini toplumsal ve ideolojik açıdan tahlil etmeye çalışan İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Sencer Dıvıçioğlu'na göre 27 Mayıs, farklı siyasal eğilimlere sahip gençler tarafından da desteklenen ve demokrasinin tekrar kurulması amacıyla gerçekleştirilen *atipik bir burjuva hareketidir*⁶¹ bu nedenle de desteklenmelidir.

Darbe yapıldığında Harvard Üniversitesi'ne görev yapan Kemal Karpat ise askeri darbe hakkında herhangi bir değer yargısı belirtmezken, akademisyenlerin darbe karşısındaki tutumlarını şu sözlerle eleştirmektedir:

*... İşin feci tarafı şudur ki insanların değersizliklerini, onların kötülüklerine katlandıktan sonra anlıyoruz. Senelerce onların kötü idarelerine boyun eğdikten sonra, hatta onları göklere çıkardıktan sonra, idare kuvvetten düşünce kötülüklerini sayıp döküyor, hepimiz doğruluk ve cesaret timsali kesiliyoruz. Bundan birkaç sene evvel, sabık iktidarın liderlerini yabancı basına 'kaderin Türkiye'ye karşı gösterdiği en büyük lütuf' şeklinde gösterenler bile çıkmıştı içimizden*⁶²

Karpat bu sözlerle aslında sadece 27 Mayıs sonrası dönemi değil, genel anlamda Cumhuriyet tarihi boyunca akademisyenlerle siyasal gücü elinde bulunduranlar arasındaki ilişkiyi çok güzel özetlemektedir.

Zaten darbeden hemen sonra üniversitelerde öğretim üyelerinin birbirlerini *jurnallediği* bir dönem başlamıştır. Bunun sonucunda *147'likler Olayı* olarak bilinen ve MBK'nın kararı ile 147 akademisyenin üniversiteden uzaklaştırılmasıyla sonuçlanan olay yaşanmıştır.⁶³ Felsefeci Hüseyin Batuhan, *İspanya'da Bir Şato Bir Düşününürün Hatıraları* adlı kitabında bu tasfiyede darbe sonrası üniversite içinde MBK ile iş birliği halinde olanların önemli bir yol oynadığını, ünlü felsefeci Prof.

⁶¹ Gencer, **a.g.e.**, s. 127.

⁶² Kemal Karpat, "İkinci Cumhuriyet mi? Atatürk Cumhuriyeti mi?", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1960.

⁶³ "27 Mayıs 50. Yılında Masaya Yatırılıyor", Berivan Tapan - bianet m.bianet.org/bianet/siyaset/122182-27-mayis-50-yilinda-masaya-yatiriliyor. Son erişim tarihi: 29 Aralık 2017. Uzaklaştırma kararı 27 Ekim 1960 tarihinde alınmıştır. Bkz. **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1960.

Dr. Bedia Akarsu ile tanımadığı bir kişi arasında yaşanan görüşmeyi şu şekilde aktarmaktadır:

Bir gün Bedia Hanım'ın odasına girdiğim zaman tanımadığım bir adamla konuştuğumu gördüm. Adam 27 Mayıs 1960 askeri darbesini yapanlardan oluşan Milli Birlik Komitesi tarafından gönderilen bir doçentmiş. Hocalar hakkında Bedia Hanım'dan bilgi alıyor. Daha henüz 147'ler Olayı ortada yok. Bedia Akarsu, söylediklerini saklayamadı. Bana şöyle dedi: 'Takiyeddin Mengüoğlu'nun son derece dürüst bir insan olduğunu fakat hoca olarak beş para etmediğini söyledim.' Daha ne söylesin, arkasından da Mengüoğlu uzaklaştırıldı.⁶⁴

Tasfiyede üniversite içinden işbirlikçilerin büyük rol oynadığı pek çok kişi tarafından dile getirilmiştir. Bunların oluşturduğu listelerle *Bazı hocalar, 'Demokrat Partiye yakın olanlar', 'Kürtçü olanlar', 'komünist olanlar' gibi kriterlerle tasfiye edilecekti.* Böylece üniversite içindeki muhbirler, her dönemde olduğu gibi, görevlerini yerine getirmişlerdi.⁶⁵ Bu hazırlıkların yapılmasından sonra zaman geçirilmeden ve gerekçeler açıklanmadan tasfiyeler gerçekleştirilmiştir. Görevine son verilen ve ancak 28 Mart 1962'de İsmet İnönü Hükümeti'nin çıkardığı bir yasa ile görevlerine dönebilen⁶⁶ 147'likler içerisinde birçok tanınmış isim de vardı. Bunlar arasında Ali Fuat Başgil, Recai Galip Okandan, Anıtkabir projesinin mimarı Emin Onat, Ratip Berker, Takiyettin Mengüoğlu, Mina Urgan, Haldun Taner, Sabahattin Eyüboğlu, Mukbil Özyörük, Yavuz Abadan, Zehra Halet Çambel, Özer Ozan-kaya, Memduh Yaşa, Bülent Nuri Esen ve darbe sonrasında geçici anayasayı hazırlamakla görevlendirilen komisyon üyelerinden Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli gibi isimler de bulunmaktaydı.

⁶⁴ Hüseyin Batuhan, **İspanya'da Bir Şato Bir Düşünürün Hatıraları**, Bulut Yayınevi, İstanbul 2001, s. 269.

⁶⁵ Süha Göney, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", **Sosyoloji Dergisi**, 3(23), 259-324. Aktaran Mustafa Gündüz, "Akademiye Anımsamak: Anılarda Üniversite Sorunları ve Eleştiriler", **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, 2013, Cilt:3, Sayı:1, s. 19.

⁶⁶Rıdvan Akın, **Türk Siyasal Tarihi**, XII Levha Yayınları, İstanbul 2012, S.371.

Sonuç

DP iktidarının ilk beş yıllık döneminde üniversite ile hükümet arasında genellikle uyumlu bir ilişkiden söz edilebilir. DP'nin üniversitelerin kurumsal işleyişine ve özerkliğine yönelik ilk müdahalesi olarak adlandırılabilir olan 21 Temmuz 1953 tarihli 6185 sayılı kanun bile sınırlı bir tepki ile karşılanmıştır. Fakat iktidarın bu düzenlemeyle yetinmeyerek yaklaşık bir yıl sonra, 5 Temmuz 1954'de 6435 sayılı kanunu çıkararak milli eğitim bakanına öğretim üyelerini kimseye danışmadan bakanlık emrine alması ve görevinden uzaklaştırmasına olanak tanınması, üniversitelerde tepkiye yol açmıştır. 1955'den itibaren ekonomide yaşanmaya başlayan sorunlar, toplumun çeşitli kesimlerinde tepkilere neden olurken, siyasal muhalefet de güç kazanmaya başlamıştır. DP iktidarı ise bu tepkileri baskı ve şiddetle bastırmaya çalışmıştır. İzlenen bu politika özellikle üniversite ve ordu içerisindeki DP karşıtlığını daha da artırmış ve süreç askeri darbe ile sonuçlanmıştır.

Darbe, DP karşıtları tarafından ve iktidarla sorun yaşayan üniversite öğretim üyelerinin önemli bir kısmı tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Bunun somut örneğini 27 Mayıs Hükümet Darbesi'ne ilişkin görüş belirten akademisyenlerin tutumlarında görmek mümkündür. Bu konuya ilişkin görüş belirtenlerin neredeyse tamamı darbeye destek vermişlerdir. Böyle bir tablonun oluşması çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü darbe öncesi dönemde de üniversitelerdeki öğretim kadrosunun önemli bir bölümü politika ile aktif bir biçimde ilgiliydi. Özellikle ordunun müdahalesine gerekçe oluşturacak olan öğrenci olaylarının arkasında belli ölçüde bu kadronun önemli etkisinin olduğunu düşünenler de bulunmaktadır.⁶⁷ Şüphesiz ki sadece darbeye ilişkin görüş belirtenlerden hareketle dönemin akademisyenlerinin tamamının veya çok büyük bir çoğunluğunun darbeye destek verdikleri sonucuna ulaşılamaz. Çünkü akademisyenlerin önemli bir bölümü de mevcut siyasal ortamdan dolayı herhangi bir yaptırımla karşılaşabilecekleri korkusuyla olumsuz görüş belirtmekten çekinmişlerdir. Darbeden tam beş ay sonra, 27 Ekim 1960'ta bir kısmı geçmişte DP'ye yakın olmaları nedeniyle, toplamda 147 akademisyenin üniversiteden

⁶⁷ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994, s. 63-64.

uzaklaştırılması bu konudaki korkunun yersiz olmadığını göstermektedir.

Aslında sadece 27 Mayıs sonrası değil, bu tarihten sonra da gerçekleştirilen darbe ve darbe girişimleri sonrasında akademisyenlerin siyaset karşısındaki tutumları sıklıkla tartışılan bir konudur. Darbelere karşı tutum takınmayıp tam tersine destekleyici ve meşrulaştırıcı bir tavır içerisinde olmaları eleştirilmektedir. Elbette ki her türlü darbeye ve baskıcı yönetime karşı çıkmak, öncelikle topluma rehberlik etmeleri beklenen akademisyenlerin görevidir. Fakat demokrasi kültürünün genel anlamda güçlü olmadığı, temel hak ve özgürlüklerin güvence altında bulunmadığı, toplumsal kutuplaşmaların çok rahat yaşanabildiği dönemlerde bu beklentinin karşılık bulmasının çok da kolay olmadığı açıktır. 1930'lardan günümüze kadar farklı dönemlerde çeşitli gerekçelerle üniversitelerden çok sayıda akademisyenin tasfiye edilmesi, benzer yaptırımlara uğrayabilecekleri endişesiyle birçoklarının da sessizliğe bürünmelerinin temel nedenidir.

KAYNAKLAR

ARŞİV

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

GAZETELER

Cumhuriyet

Hürriyet

Milliyet

Ulus

Vatan

Zafer

KİTAP VE MAKALELER

Akın, Rıdvan, **Türk Siyasal Tarihi**, XII Levha Yayınları, İstanbul 2012.

Arı, Oğuz, "Ord. Prof. Dr. Hilmi Ziya Ülken", **Sosyoloji Konferansları Dergisi**, Sayı:13, 1975.

- Aydemir, Sevket Süreyya, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- Batuhan, Hüseyin **İspanya'da Bir Şato Bir Düşünürün Hatıraları**, Bulut Yayınevi, İstanbul 2001.
- Bozkır, Gürcan, "Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu'nun Siyasi Kişiliği", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl:1996-1997, Cilt:2, Sayı:6-7, ss.227-262.
- Bulut, Sedef, "Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt:2, Sayı:4, 2009, ss.125-145.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, İmge Kitabevi, Ankara 2000.
- Dikici, Alı "27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ve Türk Polisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Sayı:89, Temmuz 2014, ss.11-59.
- Elbir, Halit K., "Bir hukuk talebesine mektup", **Cumhuriyet**, 4 Haziran 1960.
- Emiroğlu, Atiye, "27 Mayıs 1960 İhtilali ve Demokrat Parti'nin Tasfiyesi", **Selçuk Üniversitesi Kadınhanı Faik İçil Meslek Yüksekokulu Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi**, Yıl:1, Sayı:1, Mayıs 2011,
- Eroğul, Cem, **Demokrat Parti-Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, İstanbul 2014.
- Gencer, Ali İsmet, **Hürriyet Yolunda**, Milli Türk Talebe Birliği Yayınları, Ankara 1960.
- Göney, Süha, "Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri", **Sosyoloji Dergisi**, 3(23), ss.259-324.
- Gündüz, Mustafa, "Akademiye Anımsamak: Anılarda Üniversite Sorunları ve Eleştiriler", **Yüksek Öğretim ve Bilim Dergisi**, 2013, Cilt:3, Sayı:1, ss.16-26.
- İnan, Afet, "Atatürk Gençliğe Hitabesini ilk defa nasıl okumuştunuz?", **Cumhuriyet**, 10 Haziran 1960.
- Karpat, Kemal, "İkinci Cumhuriyet mi? Atatürk Cumhuriyeti mi?", **Cumhuriyet**, 23 Temmuz 1960.

- Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs-12 Mart**, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.
- Keskin, Yusuf Ziya, “Demokrat Parti İktidarı ve Günümüze Yansımaları”, **Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt:5, Sayı:1 (2012) ss.107-130.
- Kösemihal, Nurettin Şazi, “Üniversitelerse Edebiyat Fakültelerinin Önemi”, **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1960.
- Sevîg, Vedat Raşit, “Devrimlerimizin karşısında egemenlik ve hak kavramları”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1960.
- Özdağ, Muzaffer, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul, 2004.
- Takım, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt:67, No:2, 2012, ss. 157-187.
- Tanyol, Cahit, “Uyanık Olalım”, **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1960.
- Tanyol, Cahit, “27 Mayıs’tan ne bekliyoruz?”, **Cumhuriyet**, 30 Temmuz 1960.
- Tanyol, Cahit, “Bugünkü Duruşma”, **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1960.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları İstanbul 1995.

TEZLER

- Ceylan, Süleyman, **Demokrat Parti İktidarı Döneminde Üniversite Eğitimi (1950–1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Ortaöğretim Sosyal Bölümler Eğitimi Anabilimdalı Tarih Öğretmenliği Programı Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2008, s.127.

İNTERNET ERİŞİMLERİ

- Kıvılcımlı, Hikmet, “27 Mayıs ve Yön Hareketinin Sınıfsal Eleştirisi”i, köxüz Yayınları, <https://www.marxists.org/turkce/.../27-mayis-ve-yon-hareketin-sinifsal-elestirisi.pdf>. Son erişim tarihi: 22 Aralık 2017.
- “Arf Teoremi”, www.akademikmatematik.com/etiket/arf-teoremi. Son erişim tarihi: 26 Aralık 2017.

“27 Mayıs 50. Yılında Masaya Yatırılıyor”, Berivan Tapan - bianet
m.bianet.org/bianet/siyaset/122182-27-mayis-50-yilinda-ma-
saya-yatiriliyor. Son erişim tarihi: 29 Aralık 2017.

“27 Mayıs’a Doğru Öğrenci Gençlik Mücadelesi ve Kastro Nuri”,
<https://www.turkishnews.com> › Ana sayfa › Haberler › Politika.
Son erişim tarihi: 12 Ocak 2018.

“Takiyettin Mengüşoğlu”, www.dogubati.com/takiyettin-mengusoglu.
Son erişim tarihi: 26 Ocak 2018.

Berk Erdem, Sena Duman, Pınar Pehlivan, “27 Mayıs 1960 Darbesi
Raporu”, https://www.academia.edu/5403733/27_MAYIS_1960_DARBES%C4%B0_RAPORU Son erişim tarihi: 30 Ocak 2018.

TÜRKİYE'DE DARBE VE DARBE GİRİŞİMLERİNİN AKADEMİK LİTERATÜRE YANSIMASI

Coşkun POLAT* - Mehmet Ali AKKAYA**



ÖZET

Demokrasi, insanın binlerce yıllık toplumsal yaşam tekâmülünün ürünüdür. Seçen-seçilen ilişkisinin en gelişmiş olduğu yönetsel form olarak kabul edilir. Buna karşın, değişik nedenlerle demokrasinin normal işleyişinde kesintilerin yaşandığı dönemler olmuştur. En yaygın olanı, demokratik teamüle aykırı olarak iktidarın kolluk gücüyle el değiştirmesidir. Binlerce yıllık devlet geleneği ve bir asırlık demokrasi kültürüne sahip olan Türkiye, maalesef bu müdahalelerin bir kısmına ev sahipliği yapmıştır. Bu çalışmada, Cumhuriyet döneminde askeri darbelerin akademik literatüre yansımalarının niceliksel analizi amaçlanmıştır. Konuyla ilgili kitap, makale, tez ve projeler ulusal dizin ve bibliyografyalardan aranmıştır. Künyelerin tespitinde Türkiye Bibliyografyası, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, TO-KAT, TR Dizin, YÖK Tez Merkezi ve TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı kullanılmıştır. Konuyla ilgili belirlenmiş 26 anahtar terimle basit ve ayrıntılı taramalar yapılmıştır. Bulgular, çok yönlü olumsuz etkisi olan askeri müdahalelerle ilgili akademik literatürün yetersiz olduğunu, yapılan çalışmaların belirli türlerde yoğunlaştığını göstermiştir. Bu aynı zamanda akademik camianın yayın yoluyla toplumu bilinçlendirmedeki yetersizliği anlamına gelmektedir. Toplumlar ve devletler geçmişten ders alarak gelişirler. Yaşanmış olumsuzlukların topluma duyurulması adına, akademinin öncelikli görevi bilgi üretmek ve paylaşmak-

* Prof. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü polatcoskun@gmail.com

** Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü, mali7akkaya@gmail.com

tır. Ülkemizde darbe ve darbe kalkışmalarını ele alan akademik çalışmaların sayısının artması ve sonuçlarının duyurulması, yarınlarımızın bekası için son derece önemli ve anlamlı olacaktır.

THE REFLECTION OF COUP AND COUP ATTEMPTS ON THE ACADEMIC LITERATURE IN TURKEY

ABSTRACT

Democracy is the product of man's development of thousands of years of social life. It is regarded as the most developed administrative form of the selected-selected relationship. On the other hand, there were periods when discontinuities occurred in the normal functioning of democracy for various reasons. The most widespread, contrary to democratic custom, is the transformation of power with armed forces. Republic of Turkey which has a thousands of years of state tradition and centuries-old culture of democracy, unfortunately, has hosted a number of these interventions. In this study, it was aimed to quantitatively analyze the reflection of military coups in the academic literature in Republican period. Books, articles, theses and projects related to the subject were searched from the national index and bibliographies. In detecting the bibliographic records, it was used Turkey Bibliography, Turkey Articles Bibliography, TO-KAT, TR Index, YÖK Dissertation Center and TÜBİTAK Supported Projects Database. Basic and advanced search were made with 26 keywords related to the subject. Findings showed that academic literature about military interventions with a multifaceted negative impact is insufficient, and the works done is concentrated in certain types. This also implies the inadequacy of public awareness through the publication of the academic community. This also implies the academic community is inadequacy about the public awareness duties through publications. Societies and states evolve by taking lessons from the past. The primary task of the academy is to produce and share information in order to inform the community about the negativities experienced. In our country, increasing the amount of academic studies dealing with coup and coup attempts and publicising their results will be extremely important and meaningful for the welfare of our future.

Giriş

Türk Dil Kurumu Sözlüğünde “halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi”¹ olarak tanımlanan demokrasi, insanı merkeze alması nedeniyle insanın doğasına en uygun toplumsal düzen aracı olarak kabul edilir. Bu yönü ile demokrasi, halkın toplumsal yapının devamlılığından sorumlu olan yöneticileri kendi iradesi ile seçmesi, seçtiği zümrenin beklentileri karşılması ya da vaatlerini yerine getirmemesi durumunda da demokratik teamüller çerçevesinde yöneticilerinden hesap sorma esası üzerine işleyişi olan bir toplumsal yapıdır. Toplumun demokrasi anlayışı ve demokratikleşme düzeyi, mevcut yönetim sisteminin demokratik olmasının (siyasi partilerin varlığı, çoğunluk ilkesine uyulması, genel ve eşit oy, özgür ve adil seçimler, güçler ayrılığı, temel hak ve özgürlüklerin anayasal güvencesi vb.) yanı sıra, politikacılarda, siyasi partilerde, organizasyonlarda, kurumlarda, kuruluşlarda ve halkta demokrasi bilincinin ne ölçüde gelişmiş olduğu ile ilgilidir.²

Demokrasiyi ve demokratik ortamı meydana getiren paydaşların söz konusu bilinçlilik durumuna ilişkin olarak gösterecekleri zafiyet ve demokratik toplum yapısının kazanımlarına ilişkin ufuk eksikliği, toplum içinden bazı kişi ve/veya kurumların toplumsal düzeni değiştirme fikir ve çabası geliştirmelerine neden olur. Genellikle bozulan/bozulmaya başlayan kamu düzeninin korunması ve aşındırılan toplum yararının gözetilmesi esası ile eyleme dönüştürüldüğü savunulan bu girişimler, “bir ülkede baskı kurarak, zor kullanarak veya demokratik

¹ Türk Dil Kurumu “Demokrasi” maddesi. 05 Şubat 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a79893c198747.44314921 adresinden erişildi.

² O. Demir, ve A. Üzümcü, “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”. **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. 2002, 4(1), s. 156.

yollardan yararlanarak hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi”³ şeklinde tanımlanan *darbe* sözcüğü ile ifade edilir.

Türkiye Cumhuriyeti, çok partili döneme geçişin ardından yaşanan üç askeri darbenin yanı sıra ülke gündemini ve geleceğini belirleyen darbe girişimleri, muhtıralar ve kalkışmalarla dünyada darbe deneyimi ve bu deneyimlerin yıllara sâri etkilerinin en yoğun yaşandığı ülkelerden biridir.⁴ Temelde, “devlet iyi yönetilmiyor”, “halk yöneticilerden rahatsız”, “gidişat iyi değil” gibi söylemlerle gerekçelendirilen bu girişimlerin asıl kaygısı, kamu desteği sağlamak, halkı müdahalenin ya da darbenin haklılığı konusunda ikna etmek, devlet için doğru olanın yapıldığına inandırmaktır.

Darbelerin ya da darbe girişimlerinin doğruluğu/yanlışlığını yanı sıra, ülke için ne anlama geldiğinin sorgulanması ve yaşananların analizi genellikle zamana bırakılmıştır. Oysa darbe, ülke yaşamını toplumsal, kültürel, sosyal, ekonomik, politik vb. pek çok açıdan bazen geri dönüşü olmayacak şekilde değiştiren ve başkalaştıran bir eylemdir. Bu

³ Türk Dil Kurumu “Darbe” maddesi. 05 Şubat 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a798941e0e802.47746156 adresinden erişildi.

⁴ F. Ahmed, **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**. (5. bs.). Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2014.

M. Akgöz, **Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi (Türkiye 1960 ve 1980 Askeri İhtilalleri Örneği)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2010.

S. Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, (23. bs.), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017.

T. Y. Ateş, **Türkiye’de Siyasal Partilerin 15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Sosyal Medya Mesajlarına Yönelik Bir İçerik Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2017.

K. H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.

S. Kumlu, **Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye’de Meydana Gelen Darbeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde, 2009.

İ. Ortaylı, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, (28. bs.), Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.

P. S Sandıkcı, **Türkiye’deki Askeri İhtilallerin Türk Siyasetine Yansımaları**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kocaeli, 2006.

E. Sözer, “Askeri Darbeler ve Toplumsal Etkileri: 1960, 1971 ve 1980 Darbeleri”. 21 Ocak 2018 tarihinde <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2010-04/makale2.html> adresinden erişildi.

eylemin en kısa sürede, tüm yönleriyle ve bilimsel ölçütlerle ele alınması, yaşananların toplum açısından kazanımları analiz edilmiş, yarınlara aktarılması gereken deneyimlere dönüştürülmesi açısından son derece önemlidir.

Amaç, Kapsam ve Yöntem

Çalışmanın temel amacı sosyal, kültürel, siyasal ve ekonomik sonuçları itibariyle Cumhuriyet tarihimizde kalıcı etkileri olan askeri müdahalelerin, ülkemiz akademik yayıncılığına yansımaları niceliksel açıdan yeterliliğini değerlendirmektir. Nicel verilerle yapılan değerlendirmeler nihai yargılara ulaştırmayacak olsa da, yapılacak daha kapsamlı araştırmalara esin ve zemin oluşturması açısından önemlidir. Bu yönüyle çalışmanın esas hedefi, askeri darbe ve müdahalelere ilişkin akademik camianın dikkatini çekmek, akademinin toplumun bilinçlendirilmesinde eser üretimi sorumluluğuyla ilgili farkındalık oluşturmaktır.

Çalışmanın kapsamı, akademik literatürün başlıca ürünleri olan kitap, makale, tez ve proje olarak belirlenmiş, bu ürünlerin bibliyografik künyelerinin tespiti için ulusal düzeyde kapsamı olan dizinler, bibliyografyalar ve kataloglar tespit edilmiştir.

Araştırmada belgesel tarama ve betimleme yöntemleri kullanılmıştır. Cumhuriyet tarihinde ülkemizde askeri müdahale ve darbelere ilişkin yapılmış olan çalışmaların künyelerine ulaşmada öncelikle konuları en iyi ifade eden anahtar kelimeler tespit edilmiştir. Anahtar kelime tespiti öncesinde, konu ile ilgili yapılmış çalışmaların eser adları ile yazar ve kütüphaneler tarafından verilmiş konu başlıkları ve anahtar kelimeler incelenmiştir. Taramalarda araştırılan konuyu doğrudan temsil eden dar terimler (12 Eylül, 27 Mayıs, 15 Temmuz, FETÖ, vb.) kullanılması yanında, ilgili parçaların kaçırılmaması adına aramalarda geniş terimler (darbe, ihtilal, kalkışma, vb.) de tercih edilmiştir. Hem dar hem de geniş terimlerle yapılan taramalarda konuyla ilgili olanların tespiti, künyeler üzerinden yapılan okumalarla sağlanmıştır. Geniş arama terimleri ile yapılan taramalarda sonuç sayısının fazla olması durumunda da, ilk birkaç sayfadaki sonuçlara bakılmış, ilgili parçaya rastlanmışsa gözden geçirme işlemi gerçekleştirilmiştir. Aynı anahtar kelimelerle yapılan taramadan elde edilen sonuçlarda

çeşitli nedenlerle (farklı baskı, farklı tanımlama, vb.) tekrarlanan künyeler olması olanaklıdır. Bu künyeler mümkün olduğunca tespit edilerek sonuç sayılarında tekrar olarak gösterilmiştir. Bunu yanında, farklı anahtar kelimelerle yapılan taramalarda aynı konuya işaret edenler arasında da tekrar künyelerin olduğu bilinmektedir. Bu tekrarların tespiti, daha kapsamlı emek ve zaman isteyen bir çalışmayı gerektirdiğinden, anahtar kelimeler arasındaki sonuç tekrarının tespiti mümkün olmamıştır.

Taramaların yapıldığı kaynaklarda ulusal düzeyde kapsayıcılık esas alınmıştır. Bu bağlamda, konuyla ilgili kitap künyelerinin tespiti için Milli Kütüphane Kataloğu ve To-Kat Ulusal Toplu Katalog adlı elektronik bibliyografya; makale künyelerinin tespiti için Milli Kütüphane Türkiye Makaleler Bibliyografyası ve ULAKBİM⁵ TR Dizin adlı elektronik dizinler; tez künyeleri için web ortamında tarama olanağı sunan Yükseköğretim Kurumu Ulusal Tez Merkezi Kataloğu; projeler için de TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı kullanılmıştır. Ulusal düzeyde kapsayıcılık özelliğine sahip ikincil kaynaklar bunlarla sınırlı olmamakla birlikte, amaç, kapsam, dizinleme ilkeleri ve yetkinlik ölçütleri dikkate alındığında, adı geçen kaynakların en doğru ortamlar olduğu açıktır. Söz konusu tüm kaynakların dizinleme ve arama sistemleri birbirinden farklılıklar gösterdiğinden dolayı, her kaynak için arama stratejisine, örnek aramalar yapıldıktan sonra karar verilmiştir. Bu strateji, anahtar kelimelerin kaynaklarda hangi düzeyde ve kaynakların hangi alanlarında aranacağı esasına dayanmaktadır. Bu doğrultuda, her kaynak için “basit” ya da “detaylı arama” seçeneklerinden en uygun sonuç hangisinden elde ediliyorsa, tüm anahtar kelimeler için o alan kullanılmıştır. Bunun yanında, anahtar kelimelerin hangi alanda (tüm alanlar, yazar adı, konu) aranacağına ilişkin strateji belirlemede örnek aramalar yol gösterici olmuşsa da, en doğru sonucun tespiti amacıyla, gerektiği durumlarda aynı kaynakta farklı anahtar kelimeler için farklı arama alanları da kullanılmıştır.

Belirlenen arama stratejisi doğrultusunda, adı geçen kaynaklardan taramalar 2018 Şubat ayı içerisinde gerçekleştirilmiştir. Kitapların tespiti için kullanılan Milli Kütüphane Kataloğu⁶, aynı zamanda ulusal

⁵ Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi

⁶ Bkz. <https://kasif.mkutup.gov.tr/> (Taramalar Şubat 2018'de yapılmıştır)

bibliyografyamızdır. 1934 yılında çıkan Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu⁷ gereğince, ülkemizde yayınlanan her eserden bir nüshasının yasal gereklilikle teslim edildiği Milli Kütüphane, herhangi bir konuda ulusal literatürün topluca bulunduğu en önemli ortamdır. Buna karşın, ilgili kanunun yaptırımı ve uygulanmasındaki sorunlar,⁸ bu dermenin eksiksiz olmadığını da ortaya koymaktadır. Bu olumsuzluklar kaynağın en kapsamlı ulusal derme olması gerçeğini değiştirmemektedir.

Konuyla ilgili kitapların tarandığı bir diğer kaynak ise ULAKBİM ile Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü arasında imzalanan bir protokolün sonucunda oluşturulmuş olan TO-KAT Ulusal Toplu Katalog'dur. Protokol gereği ULAKBİM tarafından "Entegre E-Kütüphane Sistemi"nin altyapısını oluşturan "Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT)" oluşturulmuş, Ekim 2009 itibariyle de kullanıma açılmıştır. TO-KAT aracılığıyla, farklı kataloglara ve otomasyon sistemlerine sahip üniversiteler ile Milli Kütüphane ve çeşitli araştırma kurumlarının kütüphane dermelerinin tek bir arayüzden taranabilmesi ve kayıt paylaşımı olanaklı hale gelmiştir.⁹ Bu özelliğiyle TO-KAT, herhangi bir konuda yerli literatür taraması için en önemli kaynaklardan biridir.

Akademik çalışmaların en önemli ürünlerinden olan makalelerin tek bir arayüzden taranmasına ilişkin toplu dizin konusunda da sorunlar vardır. Araştırmada makalelerin tespitine yönelik Milli Kütüphane tarafından hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyası (TMB)¹⁰ ile ULAKBİM tarafından hazırlanan TR Dizin kaynakları kullanılmıştır. TMB, akademik dergiler yanında popüler dergileri de tarayan bir kaynak olmasına karşın, taranan dergilerin seçimine yönelik bir politikanın olmaması, konu bazlı toplu taramalarda olumsuzluk yaratmaktadır. TR Dizin kapsamında yalnızca akademik kuruluşların

⁷ Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu, Kanun No: 2527, **T.C. Resmi Gazete**, 2.7.1934, sayı 2741. 15 Şubat 2018 tarihinde http://mevzuat.meb.gov.tr/html/2741_2527.html adresinden erişildi.

⁸ C Polat, **Başlangıcından günümüze ülkemizde derleme çalışmaları**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.

⁹ Bkz. <http://cabim.ulakbim.gov.tr/to-kat-ulusal-toplu-katalog/> (15 Şubat 2018 tarihinde erişildi.)

¹⁰ Bkz. <https://makaleler.mkutup.gov.tr/> (15 Şubat 2018 tarihinde erişildi).

dergilerinin dizinlenmesi ile sosyal bilimler alanında kapsamın geçmi-
şinin 2002'den başlaması, bu araştırmanın dezavantajlı yanlarından-
dır.

Akademik camianın en güvenilir ve geçerli ürünü olan tezlerin taranmasında YÖK Ulusal Tez Merkezi kullanılmıştır. Tez Merkezi'nin kapsamına ilişkin web sayfasında bir bilgi bulunmamasına karşın, yıla dayalı yapılan örnek taramadan anlaşıldığına göre, en eski tarihli tez 1959 yılına aittir ve yalnızca 1 adettir. 1900-1970 yılları arasında yalnızca 149 kayıt vardır. Bu yıldan sonra yapılan taramalarda elde edilen sonuçların binlere ulaşması, tez merkezinin kapsamının 1970'ten sonra daha ciddi ve özenli bir biçimde geliştirildiğini göstermektedir.¹¹

Bilimsel araştırma projeleri, herhangi bir konunun tüm yönleriyle kapsamlı olarak ele alınması ve bilimsel sonuç ortaya konması bağlamında, akademik yayıncılığın çok önemli ürünlerindedir. Araştırmada tarama ve tespiti en güç olan kaynaklar söz konusu projeler olmuştur. Nitekim, projelerin toplu olarak tarandığı tek kaynak TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanı'dır.¹² Bu kaynak, TÜBİTAK destekli projelerin daha çok fen bilimleri alanına yönelik olmasından dolayı, araştırma konusu için yetersiz kalmaktadır. Nitekim, belirlenen anahtar kelimelerle yapılan taramalarda ilgili hiçbir künyeye ulaşılamamıştır. Projelerle ilgili daha uygun yorum yapılabilmesi adına, bazı üniversitelerin bilimsel araştırma projeleri için oluşturdukları veri tabanları da taranmıştır. Buralarda da ülkemizde askeri darbelerin etkilerinin araştırıldığı herhangi bir projeye rastlanamamıştır.

Araştırma kapsamında başvuru dizin, bibliyografya ve kataloglar hiç şüphesiz konuyla ilgili tüm yayınların elde edilmesinde yeterli değildir. Ancak, bu tür bir araştırmada başvurulabilecek en kapsamlı ikincil kaynakların en yaygınları kullanılmıştır. Tarama sonuçları bütünü temsil edecek kapsamda olduğundan, yapılan değerlendirmelerin isabetli ve yol gösterici olduğunu söylemek mümkündür. Bu tür

¹¹ Taramalar 16 Şubat 2018 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tarama.jsp> adresinden gerçekleştirilmiştir.

¹² Bkz. <http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/tubitak-destekli-projeler-veritabani/> (16 Şubat 2018 tarihinde erişilmiştir.)

araştırmalarda daha geçerli sonuçlara ulaşılması, konunun kapsamının daraltılması ve elde edilen sonuçların içeriklerinin de incelenmesi ile mümkündür.

Bulgular ve Değerlendirme

Türkiye’de darbe ve/veya darbe girişiminden söz edildiğinde akla gelebilecek 26 kavram ve bu kavramların ikili birlikteliklerinden oluşturulan çeşitli kombinasyonlarla yapılan taramalar sonucunda elde edilen verilerin anlamlı bir bütün olarak yorumlanabilmesi için 9 tablo oluşturulmuştur. Ulusal Toplu Katalog (TO-KAT), Yükseköğretim Kurulu (YÖK) Tez Merkezi, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu(TÜBİTAK) Destekli Projeler Veritabanı, Türkiye Bibliyografyası, Türkiye Makaleler Bibliyografyası, TR Dizin ve ulusal bir platform olmadığı için çeşitli üniversitelerden seçilen üniversitelere ait Bilimsel Araştırma Projeleri veri tabanları üzerinden yapılan taramaların her birinde, ilgili dizinlerin içerik ve kullanıma yönelik uygulama farklılıkları yüzünden verilerin derlenmesinde ve formasyona dönüştürülmesinde farklı yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemlere ilişkin genel açıklayıcı bilgiler, tablolara ilişkin değerlendirmelerle birlikte kısaca verilmiştir.

Dizinler üzerinde yapılan taramalar sonucunda elde edilen veriler ile bu veriler ışığında oluşturulan tablolarda ortaya konan formasyon çalışmanın kapsamında da belirtildiği gibi, konunun sadece niceliksel boyutuna yöneliktir. Bu nedenle verilerin yorumlanmasında araştırmanın bir içerik analizi olmadığından hareket edilmiştir. Bununla birlikte, konuya ilişkin seçilen kavramlar ve bu kavramların bilimsel literatürümüze yansıma sıklıkları, ülkemizin darbeler ve darbe girişimlerine ilişkin yaşanmışlıkları hakkında çok önemli bir projeksiyon oluşturmaktadır. Araştırmanın sonuç bölümünde de telaffuz edildiği gibi, önemli olan bu projeksiyonu ülkemiz ve demokrasi kültürümüzün geleceği için kazanıma dönüştürmektir.

Tablo 1. Ulusal Toplu Katalog Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

TO-KAT	İlgili	İlgisiz veya Tekrarlanan	TOPLAM
Darbe	153	1606	1759

TÜRKİYE'DE DARBE VE DARBE GİRİŞİMLERİNİN AKADEMİK 1053
LİTERATÜRE YANSIMASI

12 Eylül	112	1001	1113
15 Temmuz	71	621	692
Kalkışma	4	19	23
27 Mayıs	98	963	1061
Cunta	2	14	16
Adnan Menderes	73	1180	1253
Hasan Polatkan	4	38	42
Fatin Rüştü Zorlu	7	74	81
Deniz Gezmiş	22	341	343
İhtilal	96	1286	1382
Müdahale	69	1276	1345
Talat Aydemir	6	21	27
Milli Birlik Komitesi	5	27	32
FETÖ	19	139	158
Fethullah Gülen	37	1280	1317
Nihat Erim	9	150	159
Cemaat	38	875	913
Kenan Evren	14	405	419
Süleyman Demirel	7	103	110
28 Şubat	59	1185	1244
Postmodern	--	3351	3351

PDY	8	3	11
Paralel Devlet Yapılanması	8	5	13
TOPLAM	921	15963	16864

Ülkemizde faaliyet gösteren üniversite kütüphanelerinin kataloglarına tek bir ara yüzdendir erişim sağlama esası üzerinden hizmet veren Ulusal Toplu Katalog bu açıdan Türkiye'nin en kapsamlı dizinlerinden biridir. Üniversite ile üniversite kütüphanesinin varlık nedeni birlikte düşünüldüğünde, kütüphane koleksiyonunu oluşturan bilgi kaynakları ulusal bilimsel literatürümüzün bir parçasını oluşturmaktadır. Ulusal Toplu Katalog'da Tablo 1'de listelenen 24 kavram esas alınarak tarama yapılmıştır. Kavrama bağlı tarama sonucunda kitap, seri, tez, elektronik kaynak, grafik görüntü, ses kaydı, mikroform ve karışık materyal türlerinde 16864 bilgi kaynağına erişilmiştir. Konu ve yapıt adı tarama seçenekleri üzerinden yürütülen taramalar sonucunda, seçilen kavramların tamamında farklı üniversite kütüphanelerinden bilgi kaynaklarına erişim sağlanmıştır.

Darbe, 12 Eylül, Adnan Menderes, ihtilal, müdahale, Fethullah Gülen, 28 Şubat ve postmodern kavramları 1000'den fazla kaynağı gösteren erişim anahtar sözcüklerdir. PDY ve paralel devlet yapılanması kavramları ise cunta, Talat Aydemir ve kalkışma sözcükleri ile birlikte en az kaynak listesi getiren anahtar kelimelerdir. Hasan Polatkan, Fatih Rüştü Zorlu ve Milli Birlik Komitesi anahtar sözcükleri, 100'den az sonuç getiren diğer anahtar kavramlardır.

Ulusal Toplu Katalog taramasından elde edilen verilerin analizi sonucunda 16864 kaydın 15963'ünün tekrarlanan ya da siyasi darbe ve darbe girişimi konularını içermeyen kaynaklara ait olduğu tespit edilmiştir. Başka bir ifadeyle, taramalar sonucunda çalışma kapsamında yer alan farklı formatlarda 921 bilgi kaynağının olduğu tespit edilmiştir. Postmodern kavramı dışındaki tüm anahtar sözcükler, en bir bilgi kaynağı türünden ilgili sonuç getirmiştir. Bu tespit, seçilen kavramların genel olarak isabetli olduğunu göstermektedir şeklinde yorumlanabilir.

İlgililik durumu dikkate alındığında en fazla kaynak listeleyen kavram 153 tarama sonucu ile darbedir. 12 Eylül kavramı ise 100'den fazla ilgili sonuç getiren 2 anahtar sözcükten biri olmuştur. 27 Mayıs, ihtilal, 15 Temmuz ve müdahale ilgili bilgili kaynaklarına en çok erişilen diğer kavramlardır. Bu noktada dikkat çekici olan, henüz 2 yıllık bir geçmişi olmamasına karşın 15 Temmuz sözcüğünün, yaklaşık 60 yıl öncesinde yaşanan bir darbeyi tanımlayan 27 Mayıs tarihi ve genel kullanım yaygınlığı olan ihtilal ile müdahale sözcükleri kadar yoğun kullanılmış olmasıdır. Bu tablonun analizi çalışmanın sonuç bölümünde ayrıca yapılmıştır. Diğer yandan cunta, kalkışma, Hasan Polatkan, Fatın Rüstü Zorlu, Talat Aydemir, Nihat Erim ve Milli Birlik Komitesi anahtar sözcükleri darbe ve darbe girişimi hakkında en az kaynak getiren kavramlar olmuştur.

Tablo 2. Ulusal Toplu Katalog Tarama Sonuçlarının Kaynak Türüne İlişkin Ayrıntıları

TO-KAT	Kitap	Seri	Tez	Elektronik Kaynak	Grafik Görüntü	Ses Kaydı	Mikroform	Karışık Materyal	TOPLAM
Darbe	47	23	9	26	24	3	13	8	153
12 Eylül	52	18	8	22	--	--	5	7	112
15 Temmuz	37	12	3	6	--	4	--	9	71
Kalkışma	2	--	--	--	---	--	--	2	4
27 Mayıs	36	11	6	8	12	2	10	13	98
Cunta	1	--	--	--	--	--	--	1	2
Adnan Menderes	32	9	3	10	3	2	5	9	73
Hasan Polatkan	1	--	--	--	1	--	--	2	4

Fatin Rüştü Zorlu	2	--	--	1	--	1	1	2	7
Deniz Gezmiş	8	1	1	2	--	2	3	5	22
İhtilal	34	16	6	9	8	7	4	12	96
Müdahale	21	9	3	4	5	--	8	19	69
Talat Aydemir	3	--	--	--	--	--	1	2	6
Milli Birlik Komitesi	2	--	1	1	--	--	--	1	5
FETÖ	11	2	2	3	--	--	--	1	19
Fethullah Gülen	22	2	--	4	--	--	--	9	37
Nihat Erim	2	--	1	1	--	1	1	3	9
Cemaat	17	2	5	4	--	--	--	10	38
Kenan Evren	5	--	--	--	1	2	2	4	14
Süleyman Demirel	3	1	--	--	--	1	1	1	7
28 Şubat	25	9	6	7	--	--	2	10	59
Postmodern	--	--	--	--	--	--	--	--	--
PDY	2	3	--	2	--	--	--	1	8

Paralel Devlet Yapılanması	8	--	--	--	--	--	--	--	8
TOPLAM	373	118	54	110	54	25	56	131	921

Ulusal Toplu Katalog tarama sayfasından erişilen darbe ve darbe girişimi konulu bilgi kaynaklarının türlere göre ayrıntılı dağılımını Tablo 2'de serimlenmiştir. Toplu Katalogun tarama sayfasında bilgi kaynakları 8 türde gösterilmiştir. Yalnız ilgili kaynakların ayrıntılandırıldığı tabloya göre en kalabalık kaynak türü kitaptır. 373 darbe ve darbe girişimi temalı kitabın 52'inde erişim anahtarı 12 Eylül kavramı olmuştur. Darbe, 15 Temmuz, 27 Mayıs, Adnan Menderes ve ihtilal anahtar sözcükleri kitap türünde en çok bilgi kaynağı listeleyen kavramlar olmuştur. Hiçbir türden bilgi kaynağına erişim olanağı olmayan postmodern sözcüğü dışında seçilen tüm anahtar kavramlar üzerinden darbe ve darbe girişimi konulu kitaba erişilmiştir.

Karışık materyal, Toplu Katalog taraması sonucunda darbe konulu kaynağına erişilen bilgi kaynağı türüdür. 131 materyal içinde en fazla kaynağına müdahale (19) anahtar sözcüğü aracılığı ile ulaşılmıştır. 10'dan fazla materyal bilgisine eriştiren diğer kavramlar 27 Mayıs, ihtilal, cemaat ve 28 Şubatanahtar sözcükleridir. Milli Birlik Komitesi, FETÖ, Süleyman Demirel, cunta ve PYD kavramları darbe konulu yalnız birer karışık materyali listeleme olanağı verirken, Paralel Devlet Yapılanması anahtar sözcüğü, bu türde bilgi kaynağı getirmeyen tek kavram olmuştur.

Sürelî yayınlar söz konusu ise, darbe (23) anahtar sözcüğünün en fazla kaynak listeleyen kavram olduğu görülmektedir. Bu türde 10'un üzerinde bilgi kaynağı listeleyen diğer kavramlar 12 Eylül (18), ihtilal (16), 15 Temmuz (12) ve 27 Eylül (11) anahtar sözcükleridir. *Kalkışma*, *cunta*, *Hasan Polatkan*, *Fatın Rüştü Zorlu*, *Talat Aydemir*, *Milli Birlik Komitesi*, *Nihat Erim*, *Kenan Evren* ve *Paralel Devlet Yapılanması* kavramları ise tarama sonunda bu türden bilgi kaynağı listelememiştir. *Darbe* kavramı, elektronik kaynaklar türünden bilgi kaynaklarının listesinde de 26 bilgi kaynağı ile ilk sırada yer almaktadır. *Adnan Menderes* anahtar

sözcüğü *12 Eylül* ile birlikte elektronik kaynak alanında 10 ve üzerinde kaynak listeleyen diğer iki kavramdır.

Anahtar sözcükler esas alındığında listelenen kaynak sayısı çok daha sınırlı olan tez, grafik görüntü, mikroform ve ses kaydı türünden bilgi kaynaklarına odaklanıldığında en dikkat çekici nokta; sadece *darbe*, *Adnan Menderes*, *27 Mayıs* ve *ihtilal* kavramlarının bu türlerin tamamında bilgi kaynağı listeleyen anahtar sözcükler olmasıdır. *Darbe* anahtar sözcüğü tez (9), grafik görüntü (24) ve mikroform (13) türünden bilgi kaynakları listelerinin zirvesinde yer alırken, ses kaydı türünde listenin ilk sırasında *ihtilal* kavramı yer almaktadır.

Tablo 3. YÖK Tez Merkezi Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	Yüksek Lisans	Doktora	İlgili	İlgisiz	Toplam
Darbe	59	7	66	406	472
12 Eylül	54	15	69	7	76
15 Temmuz	5	--	5	--	5
Kalkışma	1	--	1	1	2
27 Mayıs	33	12	45	--	45
Cunta	1	--	1	1	2
Adnan Menderes	3	6	9	33	42
Hasan Polatkan	1	--	1	1	2
Fatin Rüştü Zorlu	2	3	5	--	5
Deniz Gezmiş	--	--	--	--	--
İhtilal	11	--	11	19	30
Müdahale	30	7	37	491	528
Talat Aydemir	3	--	3	--	3

TÜRKİYE'DE DARBE VE DARBE GİRİŞİMLERİNİN AKADEMİK 1059
LİTERATÜRE YANSIMASI

Milli Birlik Komitesi	1	--	1	--	1
FETÖ	--	--	--	--	--
Fethullah Gülen	--	--	--	--	--
Nihat Erim	2	--	2	--	2
Cemaat	1	--	1	105	106
Kenan Evren	--	1	1	5	6
Süleyman Demirel	2	--	2	98	100
28 Şubat	39	1	40	--	40
Postmodern	--	--	--	356	356
PDY	--	--	--	--	--
Paralel Devlet Yapılanması	--	--	--	--	--
1960	28	8	36	749	785
1980	39	13	52	1560	1612
TOPLAM	315	73	388	3832	4220

YÖK Tez Merkezi, çalışma kapsamında, seçilen kavramlara bağlı tekrarların sayısının en az olduğu dizindir. Ulaşılan her bilimsel çalışmanın tek nüsha olması ayrıcalığı ile de diğer tarama mecralarından ayrılan YÖK Tez Merkezinde Tablo 3'te listelenen 26 kavram tez adları üzerinden taranmış ve bu kavramlara bağlı olarak ulaşılan toplam 4220 tezin ülkemizde yaşanan darbe ve darbe girişimlerine yönelik ilgililik durumlarının analiz yapılmıştır. Tez adlarından ve özetlerinden yola çıkılarak yapılan analizler sonucunda, Tez Merkezinde kaydı olan 388 tezin, seçilen kavramlara bağlı olarak darbeler konusunda hazırlandığı tespit edilmiştir. Bu tezlerin 315 tanesi yüksek lisans, 73'ü ise

doktora düzeyinde hazırlanmış tezlerdir. Kavramlara bağlı olarak taranan toplam tez sayısı ile konuyla ilgili oldukları tespit edilen tezlerin sayısı karşılaştırıldığında, temsil oranının %10'un altında olduğu görülmektedir. Şüphesiz, bu durumun en önemli gerekçesi, seçilen kavramlardan bazılarının (darbe, müdahale, postmodern) farklı disiplinler tarafından farklı anlamlarda sıklıkla kullanılan kelimeler olmasıdır.

Kavramlar üzerinden bir değerlendirme yapılacak olursa; Deniz Gezmiş, FETÖ, Fethullah Gülen, PDY ve Paralel Devlet Yapılanması kavramlarının hiçbir tez adında kullanılmamış olması en dikkat çekici durumdur. Bu noktada çarpıcı olan diğer bir veri de tez adlarında en çok geçen kavramlardan biri olan *postmodern* sözcüğünün iktidara müdahale, darbe ve darbe girişimlerini konu edinen tezlerde hiç kullanılmamış olmasıdır. *Postmodern* sözcüğünün dışında, *darbe* ve *müdahale* sözcükleri toplam sayı ve bu sayının konuyla ilgili olma düzeyinin en az olduğu kavramlardır. Tez adlarında en çok geçen kavramlar olan ve ülkemizde tek başlarına telaffuz edildiklerinde dâhi, genellikle darbeyi akla getiren 1980 ile 1960 tarihlerinin konuyla ilgililiğini arttırmak için, söz konusu yılların darbelerin gerçekleştirildiği ay ve günlerle birlikte ayrı taramaları yapılmıştır.

15 Temmuz, 27 Mayıs, Fatin Rüştü Zorlu, Talat Aydemir, Milli Birlik Komitesi, Nihat Erim ve 28 Şubat anahtar sözcükleri ile erişilen tezlerin tamamı, darbe ve darbe girişimi ile ilgilidir. Toplam 101 tezin erişim anahtarı olan bu sözcükler, çalışma kapsamında seçilen kavramlarda isabet oranının %100 olduğu grubu oluşturmaktadır. Ülkemizde siyasi yaşamın ve darbeler tarihinin önemli figürlerinden bir olan Süleyman Demirel hakkında yazıldığı tespit edilen 100 tezdten sadece 2'sinin darbelerle ilişkili olarak kaleme alınmış olması ayrıca dikkat çekicidir.

Tablo 4. YÖK Tez Merkezinden Elde Edilen Verilerin Yıllara Göre Dağılımı

Yıllar	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam
2017	10	4	14
2016	5	3	8
2015	12	--	12

TÜRKİYE'DE DARBE VE DARBE GİRİŞİMLERİNİN AKADEMİK 1061
LİTERATÜRE YANSIMASI

2014	13	2	15
2013	16	2	18
2012	8	3	11
2011	20	3	23
2010	15	1	16
2009	12	4	16
2008	7	2	9
2007	10	2	12
2006	16	--	16
2005	4	--	4
2004	3	--	3
2003	4	2	6
2002	4	1	5
2001	3	--	3
2000	4	1	5
1999	--	1	1
1998	5	1	6
1997	4	3	7
1996	6	--	6
1995	1	1	2
1994	1	--	1

1993	1	--	1
1992	2	1	3
1991	2	--	2
1990	1	1	2
1989	1	--	1
1988	1	1	2
1987	--	--	--
1986	--	--	--
1985	1	--	1
1984	1	--	1
TOPLAM	193	39	232

YÖK Tez Merkezinden erişilen tezlerin yıllara göre dağılımını veren Tablo 4'te de görüleceği gibi, aynı tez içinde taranan kelimelerden birden fazlasının kullanılmış olması durumları gözetilerek yapılan analiz sonucunda, darbe ve darbe girişimlerini konu edinen toplam özgün tez sayısı 232 olarak belirlenmiştir. Bu tezlerin 193 tanesi yüksek lisans, 39 tanesi de doktora düzeyinde tezdir. Her şeyden önce, son çeyrek yüzyılda ülkemizde kamu ve özel üniversitelerin ve bu üniversitelerde yürütülen yüksek lisans ve doktora programlarının sayısı ile söz konusu programlardan mezun olan öğrencilerin sayısında yaşanan artış düşünüldüğünde, bu rakam çok ama çok azdır. Zira, Ulusal Tez Merkezi istatistiklerine göre, 1959 yılından bu güne Merkez tarafından kayıt altına alınan toplam tez sayısı 481004'dır.¹³ Bu du-

¹³ YÖK Tez Merkezi, "İstatistikler". 08 Şubat 2018 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikBilgiler?islem=2> adresinden erişildi

rumda ülkemizde yazılan lisansüstü tezlerin sadece %0,048'i doğrudan darbeler ve darbe girişimleri ile ilgilidir. Oysa darbelerin ülkemize yarattığı toplumsal travmanın bir benzerinin yaşandığı *11 Eylül saldırısını* konu edinen ve Amerika Birleşik Devletleri'nde hazırlanan lisansüstü tez sayısı ile ilgili olarak ProQuest Dissertation and Teheses¹⁴ üzerinde yapılan tarama sonucunda erişilen tez sayısı 1000'den fazladır.

232 lisansüstü tezin yıllara bağlı analizine bakıldığında ilk söz edilmesi gereken şey, 1984 öncesinde konu ile ilgili yapılmış bir tez çalışmasının bulunmamasıdır. Türkiye'deki darbeler ve darbe girişimlerini konu edine ilk doktora tezi ise 1988 yılında tamamlanmıştır. 2006 yılına kadar bu konuda tamamlanmış toplam yüksek lisans ve doktora tezlerinin sayısı 10'un üzerine çıkmamıştır. 2006 yılından sonra yüksek lisans ve doktora tezleri toplamında 10'dan daha az tezin tamamlandığı yıllar 2008 (9) ve 2016 (8) yıllarıdır. Darbe ve darbe girişimleri hakkında yazılmış en az bir lisansüstü tezin tamamlandığı 34 yıl süresince en fazla tez, 20 yüksek lisans ve 3 doktora tezi ile 2011 yılında tamamlanmıştır. 2011 aynı zamanda bir yıl içinde darbe konulu 20'den fazla lisansüstü tezin tamamlandığı tek yıldır. Bu rakama en çok yaklaşılan yıl 18 tez ile 2013 yılıdır.

Yıllara göre tamamlanan tezlerin niteliklerine bakıldığında, 1999 yılı dışındaki tüm yıllarda yüksek lisans tezlerinin daha fazla olduğu görülmektedir. 1 doktora tezinin tamamlandığı bu yılda darbeleri konu edinen ve tamamlana yüksek lisans tezi bulunmamaktadır. Konuya ilişkin yüksek lisans tezleri açısından 2011 (20 tez), doktora tezleri açısından ise 2009 ve 2017 (4 tez) yılları en verimli dönemlerdir. Bu noktada, özellikle doktora tezleri açısından hiçbir yılda 4'ten fazla darbeler konulu tezin tamamlanmamış olması dikkat çekicidir. 1986 ve 1987 yıllarında ise darbe ve darbe girişimlerini konu edinen tamamlanan yüksek lisans ya da doktora tezi yoktur.

¹⁴Tarama 19 Şubat 2018 tarihinde <http://www.proquest.com> adresinden yapılmıştır.

Tablo 5. TÜBİTAK Destekli Projeler Veritabanı Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Kavram	Kayıt Sayısı	İlgili	İlgisiz
Darbe	42	--	42
12 Eylül	2	--	2
15 Temmuz	17	--	17
Kalkışma	--	--	--
27 Mayıs	--	--	--
Cunta	--	--	--
Adnan Menderes	6	--	6
Hasan Polatkan	--	--	--
Fatin Rüştü Zorlu	--	--	--
Deniz Gezmiş	--	--	--
İhtilal	--	--	--
Müdahale	5	--	5
Talat Aydemir	--	--	--
Milli Birlik Komitesi	--	--	--
FETÖ	--	--	--
Fethullah Gülen	--	--	--
Nihat Erim	--	--	--
Cemaat	--	--	--
Kenan Evren	3	--	3

Süleyman Demirel	4	--	4
28 Şubat	2	--	2
Postmodern	--	--	--
PDY	--	--	--
Paralel Devlet Yapılanması	--	--	--
1960	--	--	--
1980	--	--	--
TOPLAM	79	--	79

Çalışma kapsamında ilgili kavramlara bağlı kalınarak tarama yapılan bir diğer alan da bilimsel projeler olmuştur. Bunun için önce TÜBİTAK Destekli Projeler Veritabanında, daha sonra da bu konudaki bilgilerini kamu ile paylaşan sayılı üniversitelerin Bilimsel Araştırma Projeleri Veritabanında taramalar yapılmıştır. TÜBİTAK Destekli Projeler Veri Tabanında yapılan taramalarda, belirlenen kavramlar çerçevesinde toplam 79 kayıt bulunmuştur. Bu kayıtlara; darbe, 12 Eylül, 15 Temmuz, Adnan Menderes, müdahale, Kenan Evren, Süleyman Demirel ve 28 Şubat anahtar sözcükleri ile erişilmiştir. Geriye kalan 18 kavram üzerinden yapılan taramalarda ise bir kaynağa ulaşamamıştır. 42 kaynağa erişim noktası olan ve bu yanı ile TÜBİTAK Destekli Veritabanından erişilen kaynakların yarısından fazlasını listeleyen darbe kavramı, Tablo 5'in en dikkat çekici aktörüdür. Ön plana çıkan diğer bir kavram da 17 proje ile 15 Temmuzdur. Buna karşın seçili kavramlar üzerinden erişilen kayıtların hiç birisi darbeler ve/veya darbe girişimleri ile ilişkili değildir. Başka bir ifade ile, TÜBİTAK Projeler Veritabanı, darbeleri konu edinen akademik literatür açısından bir veri vermemiştir.

Tablo 6. Seçili Üniversitelerin Bilimsel Araştırma Projeleri Otomasyon Programları Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Üniversite	Kavram Taramalarının Getirdiği Sayı	İlgili Proje Sayısı	İlgisiz Proje Sayısı	Toplam Proje Sayısı
Ankara Üniversitesi	3	--	3	864
Celal Bayar Üniversitesi	2	--	2	624
Cumhuriyet Üniversitesi	1	--	1	580
Fırat Üniversitesi	2	--	2	613
Karabük Üniversitesi	1	--	1	157
Sakarya Üniversitesi	3	--	3	428
Selçuk Üniversitesi	2	--	2	491
Trakya Üniversitesi	2	--	2	419
Uşak Üniversitesi	--	--	--	103
Yıldız Teknik Üniversitesi	13	--	13	1142

Üniversitelerde yürütülen bilimsel araştırma projelerinin tek arayüzden taranmasını sağlayan ulusal bir otomasyon programının bulunmaması ve bazı üniversitelerde proje veritabanlarının üyelik sistemi ile görülebilir olması nedeni ile bu alanda konuya ilişkin ulusal sınırlılıklarda bir tarama yapılamamıştır. Bununla birlikte en azından

üniversitelerin bilimsel araştırma projelerinde darbeler ve darbe girişimlerini konu edine çalışmaların popülasyonuna ilişkin bir fikir paylaşımının yerinde olacağı değerlendirilmiştir. Bu kapsamda, farklı tecrübeler ve tarihsel geçmişe sahip, bilimsel araştırma projeleri kamu ile paylaşılan rastgele seçilmiş 10 üniversitenin analizi yapılmıştır.

Tablo 6'da gösterildiği gibi, seçilen üniversitelerde toplam 5421 bilimsel araştırma projesi, daha önceden belirlenen anahtar kavramlara bağlı olarak ve proje adları üzerinden taranmıştır. Yapılan taramalarda sadece 29 projenin adında söz konusu kavramların geçtiği görülmüştür. Bu kavramların 24'ünün *darbe*, 2'sinin *Süleyman Demirel*, 2'sinin *cemaat*, 1'inin de *ihtilal* anahtar sözcüğü olduğu belirlenmiştir. Ancak bu kavramların hiç birisi proje adında darbe ya da darbe girişimi ile ilgili olarak kullanılmamıştır.

Ülkemizdeki tüm üniversitelerin yürüttükleri bilimsel araştırma projelerinin çalışmanın konusu ve sınırlılıkları kapsamında analiz edilebilmesi durumunda sonucun değişebileceği gerçeğine karşın, bu çalışmada bilimsel araştırma projeleri analiz edilen üniversiteler bu konuda bize genel bir fikir vermektedir. Bu fikri "Türkiye'deki üniversiteler ülkemizin tarihinin önemli bir parçası olan darbeler ve darbe girişimlerine, bilimsel araştırma projelerinde yeteri kadar yer vermemektedirler" şeklinde özetlemek olanaklıdır.

Tablo 7. Milli Kütüphane Kataloğu Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Milli Kütüphane Kataloğu	İlgili	İlgisiz/ Tekrarlanan	Arama Türü	YIL	Toplam
1960 Darbe	10	1	Tüm Alan	2003-2016	11
1960 İhtilal	11	9	TÜM ALAN	1959-2013	20
27 Mayıs	65	1/18	KONU	1953-2015	94
Adnan Menderes	32	2/58	ESER ADI	1950-2016	92

Fatin Rüştü Zorlu	6	1/1	TÜM ALAN	1952-2014	8
Hasan Polatkan	3	0	ESER ADI	1975-2011	3
Deniz Gezmiş	26	30	KONU	1967-2017	56
Talat Aydemir	5	1	ESER ADI	1963-2011	6
12 Eylül	106	45	KONU	1980-2017	151
Kenan Evren	5	8	KONU	1980-2013	13
28 Şubat	43	47	KONU	2000-2016	90
Postmodern darbe	2	0	ESER ADI	1998-2011	2
15 Temmuz	60	30	KONU	2016-2017	90
FETÖ	43	14	KONU	2007-2017	57
Paralel Devlet Yapılanması	5	2	KONU	2011-2014	7
PDY	1	1	ESER ADI	2017	2
Fethullah Gülen	0	0	-	-	-
Cemaat	0	5	KONU	-	5
Kalkışma	2	7	ESER ADI	1952-2016	9

Cunta	1	2	ESER ADI	1986-2009	3
TOPLAM	426	283			719

Milli Kütüphane, ülkemizde yayınlanan her eserden bir nüshanın yasa gereği toplandığı ve araştırmacıların hizmetine sunulduğu bir bilgi merkezidir. Bu nedenle, herhangi bir konuda yapılacak olan yerli literatürün bütünsel tespiti için en doğru adreslerdendir. Çalışmanın amacı doğrultusunda belirlenmiş çeşitli anahtar kelimeler ile yapılan arama sonuçlarına ilişkin sayısal veriler Tablo 7'de gösterilmiştir. Türkiye'de askeri müdahaleler ile ilgili belirlenmiş olan 20 anahtar kelimeyle yapılan aramalarda, konuyla ilgili toplamda 426 parça tespit edilmiştir. En fazla eser *12 Eylül* anahtar kelimesi ile konu alanında yapılan tarama sonucunda çıkmaktadır. Aynı askeri müdahaleye işaret eden *Kenan Evren* anahtar kelimesi ile yapılan konu taramasında elde edilen sonuçlarla birlikte, 12 Eylül 1980 askeri darbesiyle ilgili derlenmiş 111 eserin olduğu görülmektedir. 6 anahtar kelime ile aranan ve tekrar parçaların sonuçlarda yer aldığı *27 Mayıs askeri müdahalesi*yle ilgili ise toplamda 127 eser derlendiği tespit edilmiştir. Diğerlerinden farklı özellik taşıyan ve daha yakın zamanda gerçekleşmiş olan *28 Şubat postmodern darbesi* ile ilgili iki anahtar kelimeyle (*28 Şubat* ve *postmodern darbe*) elde edilen 45 sonuç, konunun kısa sürede ülkemiz yayıncılığında hayli karşılık bulduğuna işaret etmektedir. Arama sonuçlarında en dikkat çekici olan ise, henüz iki yıl bile geçmemiş olmasına ve yayınlanmasına karşın henüz derlenmemiş eserlerin de olduğu 15 Temmuz hain darbe girişimi ile ilgili; tekrarlar olmakla birlikte, toplamda 109 parça eserin katalogda yer almasıdır. *15 Temmuz*, *FETÖ* ve *Paralel Devlet Yapılanması* anahtar kelimeleri ile konu, *PDY* anahtar kelimesi ile de eser adı alanında yapılan aramalarla elde edilen sonuçlarda, yalnızca *15 Temmuz* konu başlığı almış eser sayısının dahi 60 olması oldukça manidardır. Bu durumu, entelektüel çevrenin askeri darbe gibi bir olumsuzluğa karşı toplumun bilinçlendirilmesi görevini, geçmişe oranla daha fazla önemseydiği biçiminde okumak yanlış olmayacaktır. Buna karşın sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi sonuçları anlamında ülkemiz tarihinde son derece önemli olan askeri müdahaleler konusunda, farklı anahtar kelimeler ile aranmasından kaynaklanan

tekrarlarla birlikte yalnızca 426 eser olmasının, darbelerin olumsuzluğuyla ilgili toplumsal bilincin yerleştirilmesine kâfi gelmeyeceği de açıktır. Nitekim, Milli Kütüphane ile ilgili benzer rol ve sorumluluğu olan ABD ulusal kütüphanesi katalogunda, *11 Eylül* (September 11) konu başlığı almış olan yalnız kitap sayısının 1579 olduğu (tüm yayın türünde toplam sonuç sayısı 3121) sonucu¹⁵, ülkemiz entelektüel çevresinin eser ortaya koyma yoluyla toplumu bilinçlendirmede yetersiz kaldığı yargısının doğruluğunu desteklemektedir.

Yapılan taramada *12 Eylül* (106) ile birlikte *27 Mayıs* (65), *15 Temmuz* (60), *28 Şubat* (43) ve *FETÖ* (43) anahtar sözcükleri, en çok ilgili kaynak getiren kavramlar olmuştur. *Fethullah Gülen* ve *cemaat* anahtar sözcükleri ile ise taramaların ardından hiç ilgili kaynağa erişilmemiştir.

Tablo 8. Türkiye Makaleler Bibliyografyası Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

Türkiye Makaleler Bibliyografyası	İlgili	İlgisiz/ Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
1960 Darbe	1	1	Eser Adı	2014	2
1960 İhtilal	1	1	Eser Adı	1995	2
27 Mayıs	89	17	Eser Adı	1913-2015	106
Adnan Menderes	0	0	Eser Adı	-	-
Fatin Rüştü Zorlu (Fatin)	1	0	Eser Adı	2011	1
Hasan Polatkan	0	0	Eser Adı	-	-
Deniz Gezmiş	0	0	Eser Adı	-	-
Talat Aydemir	1	1	Eser Adı	2014	2

¹⁵Tarama, 12 Şubat 2018 tarihinde www.loc.gov adresinden yapılmıştır.

TÜRKİYE'DE DARBE VE DARBE GİRİŞİMLERİNİN AKADEMİK 1071
LİTERATÜRE YANSIMASI

12 Eylül	166	10	Eser Adı	1905-2016	176
Kenan Evren	57	2	Eser Adı	1913-2003	59
28 Şubat	17	9	Eser Adı	1960-2015	26
Postmodern darbe	0	0	Eser Adı	-	0
15 Temmuz	7	10	Eser Adı	1928-2016	17
FETÖ	0	27	Eser Adı	1947-2015	27
Paralel Devlet Yapılanması	0	0	Eser Adı	-	0
PDY	0	0	Eser Adı	-	0
Fethullah Gülen	1	0	Eser Adı	-	1
Kalkışma	0	3	Eser Adı	1952-1992	3

Akademik yayıncılığın en önemli ürünü olan makaleler için başvurulacak başlıca iki kaynak vardır. Bunlardan ilki, Milli Kütüphane tarafından hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyasıdır (TMB). Kaynağa ilişkin Milli Kütüphane web sayfasında; *Araştırmacıların daha etkin ve verimli makale taraması yapabilmeleri için Türkiye Makaleler Bibliyografyası ile Cumhuriyet Dönemi Makaleler Bibliyografyası üzerinde yapılan ayrıntılı bir çalışma sonucunda “1923'ten Günümüze Makaleler” sloganıyla şu an için 5 bin dergideki 1 milyona yakın bilimsel makale tek bir ara yüzden taranabilir hale getirilmiştir*¹⁶ açıklaması yapılmıştır. Bu açıklamadan;

¹⁶ Bkz. <https://makaleler.mkutup.gov.tr/> (15 Şubat 2018 tarihinde erişildi).

TMB'de ülkemizde yayınlanan tüm dergilerdeki makalelerin dizinlendiği anlaşılrsa da, kaynakta belli dergilerin tarandığı bilinmektedir.

Ülkemizde askeri darbeler ile ilgili yazılmış makalelerin tespiti için, TMB taramasında 19 anahtar kelime kullanılmıştır. Bu tür konu odaklı taramalarda en ilgili sonuçlara konu taraması ile erişilmesine karşın, TMB'nin detaylı arama seçeneğinde konu başlığı alanı ile tarama bulunmadığından, anahtar kelimeler konu ile ilgili anlamlı sonuç elde edilebilecek biçimde kombine edilerek tarama yapılmış ve sonuçlar Tablo 8'de gösterilmiştir. Tüm anahtar kelimelerden elde edilen toplam ilgili makale sayısı 342'dir. TMB'nin kapsadığı dönem ve kaynağın kapsamına ilişkin yapılan açıklamada verilen 5 bin dergi sayısı ile ilgili sonular arasında farklı anahtar kelimelerden aranması nedeniyle tekrarların da olabileceği birlikte düşünüldüğünde, askeri darbe konusunda yapılan çalışmaların çok az olduğu yorumunu yapmak mümkündür. Sonuçlara göre üzerinde en çok çalışılan askeri müdahale 12 Eylül darbesidir. İki anahtar kelime ile taranan (*12 Eylül* ve *Kenan Evren*) konuda, 223 makale künyesi tespit edilmiştir. Ancak, *Kenan Evren* anahtar kelimesi ile elde edilen sonuçların büyük çoğunluğu, Kenan Evren'in darbe sonrası demeç ve konuşmalarıdır. 6 anahtar kelime ile taranan 1960 darbesinde elde edilen toplam ilgili künye sayısı 92'dir. 28 Şubat Postmodern Darbesini konu alan 17 ilgili makale dizinlenmiştir. Diğer darbe ve darbe girişimleri ile kıyaslandığında henüz çok yeni olan ve elde edilen sonuçlardan, 2017 yılı dergilerinin henüz dizinlenmemiş olduğu anlaşılan 15 Temmuz hain darbe girişimiyle ilgili 5 anahtar kelimedenden elde edilen ilgili künye sayısı 8'dir. *Cunta* ve *kalkışma* gibi genel terimlerden ise ilgili künye erişimi mümkün olmamıştır.

Tablo 9. TR Dizin Üzerinde Yapılan Tarama Sonuçları

TR Dizin	İlgili	İlgisiz/ Tekrarlanan	Arama Türü	Yıl	Toplam
1960 Darbe	14	95	Eser Adı	2002-2017	109
1960 İhtilal	1	0	Eser Adı	2010	1

TÜRKİYE'DE DARBE VE DARBE GİRİŞİMLERİNİN AKADEMİK 1073
LİTERATÜRE YANSIMASI

27 Mayıs	21	1	Eser Adı	2006-2016	22
Adnan Menderes	1	13	Eser Adı	2003-2017	14
Fatin Rüştü Zorlu (Fatin)	1	1	Eser Adı	2008-2014	2
Hasan Polatkan	0	0	Eser Adı	-	0
Deniz Gezmiş	0	0	Eser Adı	-	0
Talat Aydemir	1	0	Eser Adı	2008	1
12 Eylül	24	7	Eser Adı	2006-2017	31
Kenan Evren	0	0	Eser Adı	-	0
28 Şubat	2	1	Eser Adı	2014-2016	3
Postmodern darbe	0	0	Eser Adı	-	0
15 Temmuz	16	2	Eser Adı	2016-2017	18
FETÖ	2	1	Eser Adı	2014-2016	3
Paralel Devlet Ya- pılanması	0	0	Eser Adı	-	0
PDY	0	0	Eser Adı	-	0
Fethullah Gülen	2	2	Eser Adı	2014-2016	4
Cemaat	0	15	Eser Adı	-	15
Kalkışma	0	0	Eser Adı	-	0
Cunta	0	0	Eser Adı	-	0
TOPLAM	85	138			223

Ülkemizde bilimsel dergi makalelerinin toplu taranabileceği dizinlerden biri de TR Dizin'dir. "ULAKBİM tarafından oluşturulmakta olan TR Dizin; Sağlık Bilimleri (Tıp), Mühendislik ve Temel Bilimler, Sosyal ve Beşeri Bilimler, Yaşam Bilimleri ve Hukuk olmak üzere 5 ayrı temel konu alanındadır. 2000 yılı Ağustos ayından itibaren TR Dizin'de web sayfası üzerinden tarama yapılabilmektedir."¹⁷ Tarama yapılan konu için ilgili üç veri tabanı seçilmiştir. Bunlar Yaşam Bilimleri (1992-), Sosyal Bilimler (2002-) ve Hukuk (2010-) veri tabanlarıdır.

Bu tür aramalarda ilgili künyelerin tespiti için en uygun arama alanı konu olmasına karşın, yapılan örnek taramalardan adı geçen arama sisteminin konu alanının istikrarlı olmadığı anlaşılmıştır. Bu nedenle toplamda 20 anahtar kelime ile yapılan taramaların tamamı eser adı alanından gerçekleştirilmiş ve sonuçlar Tablo 9'da verilmiştir. En çok künyenin çıkması muhtemel Sosyal Bilimler veri tabanının 2002 yılından beri tarandığı dikkate alındığında, her üç veri tabanından elde edilen ilgili künye sayısının yalnızca 85 olması manidardır. Bu sayının, taramaya konu olan askeri müdahalelerin dördünün, veri tabanının kapsamı öncesinde olduğu ile açıklanması tatmin edici olmaz. Taramalarda en çok sonuç 12 Eylül (24) ve 27 Mayıs (21) anahtar kelimeleri ile elde edilmiştir. 1960 darbe anahtar kelimesi ile elde edilen 14 ilgili ve bu darbeye ilişkin kullanılan diğer anahtar kelimeler ile elde edilen diğer 3 ilgili sonuç da düşünüldüğünde, en fazla makalenin 1960 darbesi ile ilgili olduğunu söylemek mümkündür. Sonuçlardan, dergilerin 2017 yıllarının dizinlenmesinin tamamlanmadığı anlaşılmaktadır. Buna rağmen, yaklaşık bir sene gibi kısa bir sürede 15 Temmuz hain darbe girişimine ilişkin anahtar kelimelerden elde edilen ilgili 20 sonuç, akademinin bu konuya verdiği haklı tepkinin yansımaları olarak yorumlanabilir.

Konu ile ilgili makalelerin tespiti için TMB (342) ve TR Dizin'de (85) yapılan taramadan elde edilen ve farklı anahtar kelimeler ile yapılan aramadan kaynaklanan tekrarların da olduğu toplamdaki 427 ilgili sonuç, konunun öneminin akademik camiada yeterince karşılık bulmadığı biçiminde yorumlanmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim, Amerika'da önde gelen siyaset bilimi dergisi olan ve Midwest Political Science Association tarafından yayınlanan "*The American Journal*

¹⁷ Bkz. <http://cabim.ulakbim.gov.tr/tr-dizin/> (16.02.2018 tarihinde erişildi).

of Political Science” adlı dergide, *September 11* anahtar kelimesi ile yapılan tarama sonucunda, konu ile ilgili yayınlanmış 266 makaleye ulaşılmıştır.¹⁸ Tek bir dergide, tek bir anahtar kelime ile elde edilen sonuç ile kıyaslandığında, darbelerle ilgili ülkemizde yeterince çalışma olmadığını söylemek yanlış bir yargı olmayacaktır. Buna karşın, TMB'nin dizinleme politikası ve arama aracının yeterliliği konusu dikkate alındığında, kesin yargının içerik analizi ile birlikte yürütülecek daha kapsamlı bir araştırma gerektirdiği de açıktır.

Sonuç ve Değerlendirme

Akademik çalışmaların ülkemizde geniş kapsamlı listelenebileceği düşünülen dizinlerin ve elektronik arama ortamlarının “darbe” ve “darbe girişimi” kavramları odağında mümkün olduğunca eksiksiz taranmaya çalışıldığı araştırma kapsamında elde edilen veriler, değerlendirmenin iki yönlü olarak ele alınmasını zorunlu kılmıştır. Bunlardan ilki taranan kaynaklar ve ortamlara ilişkin değerlendirmeler, diğeri ise çalışmanın amacına yönelik değerlendirmelerdir. Taranılan kaynaklar ve ortamlara ilişkin değerlendirmeler şu şekilde detaylandırılabilir:

- Ülkemizde literatür taramada ikincil kaynakların eksikliğinin ve bu kaynakların derlendiği geleneksel ve elektronik ortamlarda bilgi aramanın zorluğunun deneyimlenmesinin bu çalışmanın en önemli sonucudur.
- Tüm kütüphanelerdeki kitap ve benzeri kaynaklar tek bir sistem üzerinden tarayabilme olanağı, başka bir deyişle Türkiye Kütüphaneleri Toplu Kataloğu maalesef yoktur. Bu nedenle konu tabanlı bütünsel yerli literatür taraması, araştırmacılar için hayli emek ve zaman kaybına neden olmaktadır.
- Akademik literatürün en önemli ürünü olan makalelerin toplu olarak dizinlendiği ve tarama olanağının sağlandığı bir ortam da mevcut değildir. Bu olumsuz durum hem dergi makaleleri hem de makalelerden oluşan kitaplar için geçerlidir. Var olan dizinlerde de hem tür hem de zaman sınırlaması vardır. Söz

¹⁸Tarama adı geçen derginin yer aldığı Wiley Online Library adlı veri tabanından, 15 Şubat 2018 tarihinde yapılmıştır.

konusu sınırlamalar nedeniyle mevcut toplu dizinlerden 20 yıl öncesine ilişkin makalelerin taranması neredeyse olanaksızdır.

- Milli Kütüphane tarafından uzun yıllardır büyük özveriyle hazırlanan Türkiye Makaleler Bibliyografyası, içeriğın seçilmesine ilişkin geçerli bir politika içermemesi ve arama sistemindeki tutarsızlık nedeniyle işlevsellikten hayli uzaktır.
- Var olan ikincil kaynakların elektronik ortamlarında hazırlanış sürümlerinde, arama sistemleri birbirinden farklıdır, tarama alanlarında standart ve tutarlılık yoktur.
- Bir literatür taraması için kritik önemi haiz “konu başlığı” alanında, ulusal bir konu başlığı listesi mevcut değildir. Bu nedenle aynı eser için farklı kütüphanelerin kataloglarında farklı konu numarası ve konu başlıklarına rastlanmaktadır.
- Bir ülkenin en önemli akademik bilgi üretim araçları olan lisansüstü tezlerle ilgili de tarihsel kapsam açısından sorunlar vardır. Zira YÖK Tez Merkezinin faaliyete geçtiği tarihten önceki dönem ve içeriği, ülkemiz açısından yeterince bilinir ve erişilir değildir. Bununla birlikte, Üretilen tezlerin nüshalarının Tez Merkezine verilmesi ile birlikte YÖK Tez Merkezi, akademik yayıncılığın takibinin ve belirli bir alanda kaynak erişiminin en kolay olduğu ikincil kaynak erişim merkezi olmuştur. Bu çalışma, kurumun söz konusu niteliğini bir kez daha deneyimleme fırsatı vermiştir.
- Çok parametrelili sorunun sonucu olan bu olumsuzlukta, hiç şüphesiz kütüphanecilerin payı vardır. Ancak sorun akademik, kültürel, sosyal, siyasal ve teknolojik boyutları ile kütüphanelere ve kütüphanecilere indirgenemeyecek kadar da kapsamlı ve çok yönlüdür.

Taramalarla elde edilen veriler doğrultusunda çalışmanın amaç ve kapsamına yönelik sonuç ve değerlendirmeler de şöyle özetlenebilir:

- Çalışma kapsamında ele alınan tüm arama listeleri ve dizinlerde yer alan “darbe ve darbe girişimleri” temalı akademik kaynakların nicel durumu, erişilen kaynakların tamamı düşünüldüğünde çok azdır. Bu açıdan bakıldığında, konu ile ilgili literatürün toplam literatür sayısına oranı noktasında en iyi

durumda olan ikincil kaynak erişim ortamı YÖK Tez Merkezi'dir.

- TÜBİTAK Destekli Projeler Veritabanı ile birlikte, çalışma kapsamında erişilen farklı üniversitelere ait Bilimsel Araştırma Proje veritabanları “darbe ve darbe kalkışmalarına yönelik akademik yayınlar dikkate alındığında, nicel açıdan en yetersiz kaynak tarama listeleridir/dizinleridir. Öyle ki her iki taramada da konu ile ilgili kurgulanmış ve tamamlanmış tek bir projeye dahi rastlanılmamıştır. Yukarıda değinilen tarama sorunları dikkate alındığında, “ülkemizde darbe ve darbe girişimlerini konu edinmiş hiçbir proje yoktur” gibi bir yargının da doğru olmayacağı açıktır.
- Hedef kitle itibarıyla özellikle kitaplar, ülke için olumsuzluklara yol açan gelişmelerin toplumda farkındalık yaratılmasında kritik öneme sahip araçlardır. Geçmiş 60 yıla dayanan Türkiye darbeler tarihine ilişkin yazılmış kitapların, tekrarlar da dâhil birkaç yüz tane olması, bu konunun özellikle akademik camia tarafından yeterince önemsenmediğini düşündürmektedir. Burada, darbe döneminin getirdiği kısıtlamalar göz önünde bulundurulsa da, kitap sayısı konuyla ilgili sorumluluğun hakkıyla yerine getirilmediğini göstermektedir. Üzerinden yirmi yıl bile geçmemiş olan “11 Eylül terör saldırısı” konusunda, Amerika Ulusal Kütüphanesinden yapılan tarama sonucunda 1500’ün üzerinde kitabın yayınlandığının tespiti, bu değerlendirmeyi desteklemektedir.
- Akademisyenlerin araştırma sonuçlarını duyurmada en yaygın kullandığı ürün olan makalelerde, ülkemizdeki darbe ve darbe girişimlerinin yeterince karşılığı olduğunu söylenmesi de olanaklı değildir. Konuyla ilgili yalnızca 85 makale tespit edilmesi, tarama ortamının kapsamı ve özelliklerindeki yetersizlikle izah edilmeyecek kadar azdır. Üniversitelerin yayınladığı dergileri listeleyen ULAKBİM Dergi Park platformunda 1680 dergide dizinlenen 300 bine yakın makalelik derme¹⁹, bu yetersizliğin görülmesindeki en önemli destekleyicidir.

¹⁹ Bkz. <http://dergipark.gov.tr> (19.02.2018 tarihinde erişildi).

- Konuyla ilgili niceliksel yetersizliğin, derinlemesine araştırmanın ürünü olan tezler için de geçerli olduğu görülmektedir. İlk askeri müdahaleden bu yana yaklaşık 70 yıllık süreçte hazırlanmış 400'e yakın tezin, çok yönlü etkileri ve sonuçları olan toplumsal bir olayın araştırılması için yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir. ABD'de 11 Eylül konusu ile ilgili hazırlanmış 1000'in üzerinde tez tespit edilmesi, ülkemizde akademinin bu konudaki sorumluluğunu yeniden düşünmesini gerektirir.
- Toplu Katalog, YÖK Tez Merkezi, Milli Kütüphane Kataloğu, Türkiye Makaleler Bibliyografyası ve TR Dizin üzerinde, seçili kavramlar esas alınarak yapılan taramalar, darbeler konusunda kaleme alınan akademik yayınların sayısında son yıllarda dikkate değer bir artış olduğunu göstermektedir. İçeriğinden bağımsız olarak bir değerlendirme yapıldığında, bunun toplumsal bilinçlenme ve farkındalık açısından son derece anlamlı bir gelişme olduğunu söylemek olanaklıdır. Bunun yanında sonucun bilimsel yayıncılık araçlarında son dönemde yaşanan gelişmelerin de etkili olduğu göz ardı edilmemelidir.
- Söz konusu çalışmaların ülke politik ve sosyal yaşamı ile siyasi kültürü açısından yarattığı dönüşümün çapını anlamak için bu çalışmaların içeriklerini ayrıca ve nicel kriterlerden bağımsız olarak analiz etmek gerekir.

Ülkelerin sosyal ve kültürel devamlılığının sağlanması ile her açıdan ekonomik refahının korunması noktasında bireysel ve toplumsal deneyimlerden yararlanmak, ortak tarihten sağlıklı analiz edilmiş dersler çıkarmak son derece önemlidir. Bu beceri ülkenin tarihinde var olan başarılı yanların sürekli kılınmasının yanı sıra geçmişte yaşanan hataların da tekrar tekrar deneyimlenmesinin önüne geçecektir. Darbe ve darbe girişimleri de Türkiye'nin bir asra yaklaşan tarihinde önemli kilometre taşlarıdır. Bu konudaki yaşanmışlıkları olumlu anlamda deneyime ve gelecek için kazanıma dönüştürmek için tüm bireylere ve hatta kurumlara düşen sorumluluklar olacaktır. Ülkemizdeki akademisyenlerin bu noktadaki sorumluluğu da, darbe ve darbe girişimlerini ele alan edinen akademik çalışmaların nitelik ve nicelik olarak sayısının artmasına sağlayarak, bu konudaki farkındalığın ve duyarlılığın gelişmesine ve sürekliliğine destek vermek olmalıdır.

Kaynakça

- Ahmed, F., **Bir Kimlik Peşinde Türkiye**, (5. bs.), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2015
- Akgöz, M., **Sosyal Değişme Bağlamında Askeri İhtilallerin Toplumsal Sebep ve Sonuçlarının Değerlendirilmesi (Türkiye 1960 ve 1980 Askeri İhtilalleri Örneği)**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale, 2010.
- Akşin, S ,**Kısa Türkiye Tarihi**, (23. bs.).Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2017
- Ateş, T. Y., **Türkiye’de Siyasal Partilerin 15 Temmuz Darbe Girişimi Sonrası Sosyal Medya Mesajlarına Yönelik Bir İçerik Analizi**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ, 2017.
- Bir Zümre, Bir Parti Türkiye’de Ordu**, A. İnsel ve A. Bayramoğlu (Der.). Birikim Yayınları, İstanbul, 2013
- Demir, O. ve Üzümcü, A., “Türkiye’de Yaşanan Ara Rejimlerin Sebepleri Üzerine Bir İnceleme”,**Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**,2002, 4(1), ss. 155-182.
- Karpat, K. H., **Kısa Türkiye Tarihi: 1800-2012**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Karpat, K. H., **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset** Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Kumlu, S., **Atatürk Dönemi Sonrası Türkiye’de Meydana Gelen Darbeler**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi, Niğde, 2009
- Ortaylı, İ.,**Türkiye’nin Yakın Tarihi**, (28. bs.). Timaş Yayınları, İstanbul, 2017.
- Polat, C., **Başlangıcından günümüze ülkemizde derleme çalışmaları**,Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1999.
- Sandıklı, P. S., **Türkiye’deki Askeri İhtilallerin Türk Siyasetine Yansımaları**. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü, Kocaeli, 2006.

- Sözer, E., “Askeri Darbeler ve Toplumsal Etkileri: 1960, 1971 ve 1980 Darbeleri”, 2010, 21 Ocak 2018 tarihinde <http://e-bulten.library.atilim.edu.tr/sayilar/2010-04/makale2.html> adresinden erişildi.
- Türk Dil Kurumu, “Demokrasi” maddesi, 05 Şubat 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a79893c198747.44314921 adresinden erişildi.
- Türk Dil Kurumu, “Darbe” maddesi, 05 Şubat 2018 tarihinde http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5a798941e0e802.47746156 adresinden erişildi.
- YÖK Tez Merkezi (2018). “İstatistikler”. 08 Şubat 2018 tarihinde <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/IstatistikiBilgiler?islem=2> adresinden erişildi.

1960 VE 1980 DARBELERİNİN ÜNİVERSİTEYE ETKİLERİ

Yasemin TÜRKKAN TUNALI*



ÖZET

1960 ve 1980 darbeleri, gerçekleştirmelerinin ardından çıkardıkları anayasalarla devlet yönetiminde ve devlet-toplum ilişkisinde yeni bir düzen hedeflendiğini ortaya koyan askeri müdahalelerdir. Anayasaların hazırlanış sürecine kadar darbe yönetimlerinin çıkardığı sıkıyönetim kanunları, bu düzenin nitelikleri hakkında bazı ipuçları vermektedir. Zira müdahalelerin gerçekleştiği koşullar ve gerekçeleri aradan geçen 20 yılın da etkisiyle farklı olmakla birlikte; her iki askeri darbenin ortak hedefleri arasında üniversite çalışanları yer almıştır. 1960 darbesinin Milli Birlik Komitesi, 114. sayılı yasayla 147 üniversite mensubunun görevine son verilmesine ve bazılarının diğer fakülte ve yüksekokullara nakline karar verirken; 80 darbesinde ise Milli Güvenlik Kurulu 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'na yapılan bir değişiklik ve 1981 yılında kurduğu Yüksek Öğrenim Kurumu aracılığıyla, üniversite öğretim elemanları başta olmak üzere birçok kamu görevlisinin işine son vermiştir. 60 darbesinde 147'likler olarak anılan bu kişiler yaklaşık 1,5 yıl, 80 darbesinin 1402'likleri ise 9 yıl sonra hukuki yollardan görevlerine dönebilmişlerdir. 1960 darbesinin aktörleri 115 sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversitenin yönetsel ve bilimsel özerkliğini tesis ederken, 1980 darbesinin aktörleri ise çıkardıkları 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile tüm üniversitelerin eğitim-öğretim, yönetsel ve mali faaliyetlerini yine bu kanuna göre oluşturulan Yükseköğretim Kurulu'na bağlamıştır. Türk tarihindeki ordu ve siyaset arasındaki ilişkinin bir uzantısının da ordu ve üniversite ekseninde geliştiği; bununla birlikte bu ilişkinin olumlu ya da olumsuz sey-

* Dr., Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, yturkkan@hacettepe.edu.tr

retmesini, askeri müdahalelerin yapılmasına gerekçe oluşturan dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullarının belirlediğianlaşılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Darbe, Üniversite, Tasfiye, Üniversiteler Kanunu, Yükseköğretim Kanunu.

THE EFFECTS OF THE MILITARY COUPS OF 1960 AND 1980 ON UNIVERSITY

ABSTRACT

The coup d'états of 1960 and 1980 are the two military interventions aiming for a new order both in the state administration and the state-society relation with the constitutions they have issued following their realization. The martial laws issued by the coup d'état administrations until the drafting of the new constitutions give some clues about the characteristics of those new orders. Although the conditions and the reasons for those interventions differed due to the influence over the past 20 years, the university employees were among the common targets of both military coups. As the National Unity Committee -the governing body of the '60 coup -decided the dismissal of the 147 university lecturers and the transfer of some others to other faculties and colleges by the newly issued Law No. 114; in the case of '80 coup, on the other hand, the National Security Council, through an amendment to the Martial Law No. 1402 and the Higher Education Institution established in 1981, dismissed many public officials, as well as university lecturers. While these dismissed lecturers of the 60 coup, who were called as 'the 147's', were able to return to their duties after about 1.5 years, the so-called 'the 1402's' of the 80 coup returned to their posts 9 years afterwards as a result of their seek for legal remedies. While the actors of the '60 coup established the university's administrative and scientific autonomy through the Law on Universities No. 115; the actors of the '80 coup issued the Higher Education Law numbered 2547 and centralized and put the educational, administrative and financial activities of all the universities under the supervision of the Council of Higher Education, which established in accordance with this law. Considering ongoing relationship between army and politics in Turkish history a new branch of relations has been developed on the axis of army and university with these coups; however the latter relationship has been positively or negatively subject to the political, social and economic circumstances and conditions that constituted reasons and justifications for the military interventions.

Key Words: coup d'états, university, dismissal, the Law of Universities, the Higher Education Law.

Giriş

Türkiye Cumhuriyeti tarihinin ilk askeri müdahalesi olan 27 Mayıs darbesi ya da diğer adıyla ihtilali, Demokrat Parti (DP) iktidarı sırasında ülkede yaşanan siyasi, iktisadi ve sosyal sorunlardan¹ memnun olmayan ordu mensupları tarafından gerçekleştirilmiştir. Emir-komuta zinciri dışında gelişen bu darbenin önde gelen aktörlerinin, henüz 1957 yılında ordu içinde gizli bir komite oluşturdukları² ve hatta Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) -DP çatışmasının en yoğun olduğu Ekim seçimleri öncesinde, “yurtseverlik duygusuyla, sürüp giden bu skandallara bir son vermek için müdahale etmeleri gerektiğine inandıkları”³, fakat bu girişimi daha uygun bir zamana bıraktıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu müdahalenin, 27 Mayıs 1960 gününe denk gelişi ise bu tarihten hemen önce TBMM içinde CHP ve basın hakkında soruşturma yapmak üzere Tahkikat Komisyonu’nun oluşturulması; bu karara karşı İstanbul Üniversitesi öğrencilerinin 28 Nisan günü protesto düzenlemesi, polisin protestoya sert müdahalesi ve üniversite gençliğinin Ankara’da da benzer protesto ve gösterilere girişmesi, gösterilerde çıkan olaylar nedeniyle hükümetin İstanbul ve Ankara’da sıkıyönetim ilan etmesi gibi gelişmelerle ilgilidir.⁴ Bu gelişmeler, ordu

¹ Demokrat Parti iktidarının politikaları ve bu politikaların doğurduğu sonuçlar hakkında geniş bilgi için bkz., Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix, Ankara, 2004.

² William Hale, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayın, 1996, s. 95-99. Ordunun sivil yönetime müdahale fikri ve genç kurmayların bu fikir etrafında gruplar oluşturmaları, 27 Mayıs’tan çok önce Cumhuriyet Halk Partisi döneminde de görülmüştür. Bu gruplaşmalar, 1946 seçimlerinin etkisiyle CHP’nin iktidarı kolay kolay devretmeyeceği görüşünden beslense de 1950 seçimlerinin meşru ve demokratik bir şekilde sonuçlanması herhangi bir girişimi gereksiz kılmıştır. Ne var ki 1954 yılı sonrası yaşanan gelişmeler karşısında aynı müdahale fikri, bu defa DP iktidarına karşı doğacaktır. Bkz., Hale, **a.g.e.**, s. 87-89; Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012, s. 3-105.

³ Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 154.

⁴ Feroz Ahmad, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976, s. 206-211. Gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz., Walter F. Weiker, **The Turkish Revolution 1960-1961**, The Brookings Institution, Baltimore, 1967, s. 15-20; Sevket Süreyya Aydemir, **İkinci Adam**, C III, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000, s. 395-420; Süha Göney, “Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 23. Sayı,

içindeki gizli komitenin, ülkenin siyasi ve toplumsal hayatında yaşanan bu ciddi sorunlarda bizzat hükümetin sorumlu olduğu görüşünü kuvvetlendirmiştir.

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) 27 Mayıs sabahı 04:36'da radyodan yaptığı bildirisinde; "demokrasinin içine düştüğü buhran ve son üzücü olaylar nedeniyle ve kardeş kavgasına meydan vermemek amacıyla" ülke yönetimini ele aldığını ve bu müdahalenin hiçbir şahsı ya da zümreyi hedef almadığını duyurmuştur.⁵ Bununla birlikte, müdahalenin ilk saatlerinde başlayan gözaltına alımlar ve tutuklamalar⁶ ve daha sonrasında görülen Yassıda Davaları⁷, darbenin; sivil rejimden çok, DP siyasetçilerine karşı bir eylem olduğunu göstermektedir.

Ordunun bundan 20 yıl sonra, 1980 yılında gerçekleştirdiği askeri müdahalede ise⁸ Türkiye'nin yaşadığı ağır siyasi, toplumsal ve ekonomik bunalımlar etkili olmuştur:1973 seçimlerinden beri süren siyasi

2011, s. 259-324; "Ordu Yönetime El Koydu", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960**, 2. Cilt, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 381-383; Ali Gevgilili, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1987, s. 144-147; Ali Dikici, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 3, Sayı: 5, Kış 2009, s. 82-86.

⁵ **Ak Devrim**, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960, s. 50.

⁶ Darbenin ilk saatlerinde DP yöneticileri Cumhurbaşkanı Celal Bayar, Başbakan Adnan Menderes ve TBMM Başkanı Refik Koraltan tutuklanırken; DP'li milletvekilleri gözaltına alınarak, Harp Okulu'nda toplanmıştır. 1 Haziran'a kadar 17'si dışında tüm DP'li milletvekilleri tutuklanmıştır. Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s. 215; Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2004, s. 239-241.

⁷ Devrilen iktidarın yargılanması için kanuni düzenlemelerle birlikte Yüksek Adalet Divanı ve Yüksek Soruşturma Kurulu oluşturulmuştu. Yasemin Doğaner, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2013, s. 117 vd. Kurul çalışmaları sonucunda açılan 19 ayrı dava, tutukluların sevk edildiği Yassıda'da 14 Ekim 1960-15 Eylül 1961 tarihleri arasında görüldü. Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s. 224. Davaların tutanakları için bkz., **Yassıda Zabıtları**, 11. Cilt, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, 2005-2011.

⁸ TSK'nin dönemin Adalet Partisi (AP) hükümetine yönelik 12 Mart 1971 tarihinde verdiği muhtıra, Türkiye Cumhuriyeti tarihinde ordunun siyasete ikinci müdahalesi olmuştur. Genelkurmay Başkanı, Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri Komutanlarının imzasını taşıyan bu muhturada, Anayasa'nın öngördüğü reformların gerçekleştirilmesi ve yeni bir hükümetin oluşturulması talep edilmiş; aksi halde TSK'nin idareyi doğrudan ele alacağı bildirilmiştir. Askerin bu açık tehdidi, seçimle gelmiş bir hükümetin

istikrarsızlık; sağ-sol ideolojik çatışmasının, gençlik, işçi hareketleri ve örgütlenmeleri arasında sokakta kanlı bir iç savaşa dönüşmesi; faili meçhul saldırı ve suikastların artması; Doğu’da etnik çatışmaların yükselişi; öte yandan artan enflasyon ve dış borç nedeniyle ülke ekonomisinin giderek bozulması...⁹ Özellikle Aralık 1978’den beri 13 ilde uygulanan sıkıyönetime rağmen şiddet olaylarının devam etmesi; Nisan 1980’de Cumhurbaşkanlığı seçiminde siyasi partilerin bir isim üzerinde uzlaşmaya varamamasıyla yaşanan anayasal çıkmaz ve son olarak Milli Selamet Partisi lideri Erbakan’ın Zafer Bayramı kutlamalarına katılmayı reddederken, Konya’da katıldığı 6 Eylül günü düzenlenen İsrail karşıtı mitingde şeriat taraftarı sloganların atılması gibi gelişmeler¹⁰, -genel gidişatın rejimi de tehlikeye düşürebileceği görüşüyle- Türk Silahlı Kuvvetleri’nin 12 Eylül günü ülke yönetimine el koymasıyla sonuçlanmıştır.

TSK, 12 Eylül günü saat 03:59’da devlet televizyon ve radyolarından yaptığı 1 numaralı bildirisinde; emir ve komuta zinciri içinde gerçekleştirdiği müdahalenin amacını “ülke bütünlüğünü korumak, milli birlik ve beraberliği sağlamak, muhtemel bir iç savaşı ve kardeş kavgasını önlemek, devlet otoritesini ve varlığını yeniden tesis etmek ve demokratik düzenin işlemesine mani olan sebepleri ortadan kaldırmak” olarak belirtmiştir.¹¹ Yine aynı bildiriyle parlamento ve hükümet feshedilerek; parlamento üyelerinin dokunulmazlığı kaldırılmıştır. Aynı

devrilmesine neden olmakla birlikte, parlamento ve siyasi parti faaliyetleri feshedilmemiş ve sivil yönetim devam etmiştir. Seydi Çelik, **Osmanlı’dan Günümüze Devlet ve Asker**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008, s. 158-159.

⁹ Gevgilili, **a.g.e.**, s. 457 vd.; Ergun Özbudun, **Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007, s. 40-47; Feroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 177-213; Dilek Kırkpınar, **12 Eylül Askeri Darbesi’nin Gençliğin Üzerindeki Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009, s. 31-97; İbrahim Şahin, **12 Mart’tan 12 Eylül’e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014, s. 29-81.

¹⁰ Hale, **a.g.e.**, s. 203-205; Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, **12 Eylül Türkiye’nin Miladı**, Doğan Kitap, 2006, s. 65 vd.

¹¹ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, İnci Birleşim, s. 4.

gün AP, CHP ve MSP siyasi parti liderleri gözaltına alınırken,¹² Ekim ayında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ve MSP başkanları ile bu partilerin bazı yöneticileri tutuklanmıştır.¹³

TSK'nin 12 Eylül tarihli bu ilk bildirisinde müdahaleyi; 4 Ocak 1961 tarih ve 211 sayılı İç Hizmet Kanunu'nun "Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk vatanını ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumak" şeklindeki 35. maddesine dayandığı dikkat çekmektedir. İlginçtir ki, bu kanunun düzenlendiği Milli Birlik Komitesi Genel Kurulu görüşmelerinde, 27 Mayıs müdahalesinin yasal dayanağı olarak da (daha önce Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nda 34. maddede geçen)¹⁴ bu ibare gösterilmiş; hatta "ordumuz bir daha bu maddeyi kullanmak lüzumunu hissetmesin" temennisi dile getirilmiştir.¹⁵ Bu noktadan hareketle, TSK'nin gerek 27 Mayıs'ın cunta, gerekse 12 Eylül'ün hiyerarşik düzen içindeki darbesini, temeld kendisine verilen yasal görevini icra olarak gördüğü ya da bu yorumla meşrulaştırmaya çalıştığı¹⁶ söylenebilir.

1960 Darbesi-Milli Birlik Komitesi'nin Üniversite ile İlk İlişkileri

27 Mayıs günü yönetimi ele geçirmesinin hemen ardından Orgereneral Cemal Gürsel'in başkanlığında kurulan Milli Birlik Komitesi

¹² 12 Eylül sabahı AP başkanı Süleyman Demirel, CHP başkanı Bülent Ecevit ve MSP lideri Necmettin Erbakan evlerinden alınırken, MHP başkanı Alparslan Türkeş 15 Eylül günü kendisi teslim olmuştur. Birand, Bilâ, Akar, **a.g.e.**, s. 138-140.

¹³ "Ordu Yönetime El Koydu", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, 3. Cilt, Yapı-redi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 518.

¹⁴ 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı Ordu Dâhili Hizmet Kanunu'nda 34. madde "Ordunun vazifesi, Türk yurdunu ve Teşkilatı Esasiye Kanunu ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek ile vazifelidir. Bu vazifenin ifası için lazım gelen tesisler ve teşkiler kurulur ve tedbirler alınır" şeklindedir. **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1935, No: 3031, s. 5347.

¹⁵ **T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt 4, Altmış Birinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961, s. 6-8.

¹⁶ Hikmet Özdemir eserinde, TSK'nin "kollamak ve korumak" ibaresini darbelere dayanak oluşturacak şekilde yorumlayarak; aynı kanunun kendisini siyasi faaliyetlerden men eden (2771 sayılı kanunda 41. ve 211 sayılı kanunda 43.) maddesini göz ardı ettiğine dikkat çekmektedir. Hikmet Özdemir, **Rejim ve Asker**, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1989, s. 215-220.

(MBK)'nin ilk faaliyetlerinden biri, yeni bir anayasanın hazırlanması için üniversitenin danışmanlığına başvurmak olacaktır. Daha darbe gününün sabahı komite üyesi Tümgeneral Cemal Madanoğlu; yakın zaman önce bir dost ortamında tanıdığı Prof. Dr. Nedim Ergüven'den¹⁷ anayasanın hazırlanmasında çalışacak hukuk heyeti için bir kaç profesör ismi vermesini istemiştir. Ergüven'in önerdiği ve hepsi İstanbul Üniversitesi (İÜ) Hukuk Fakültesi mensupları olan Sıddık Sami Onar, Naci Şensoy, Hüseyin Nail Kubalı, Hıfzı Veldet Velidedeoğlu, Ragıp Sarıca, Tarık Zafer Tunaya, İsmet Giritli ve Muammer Raşit Sevigaskeri bir uçakla İstanbul'dan Ankara'ya getirilmişlerdir. Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan görüşmede MBK başkanı Gürsel, akademisyenlere üniversiteye olan inançlarını ve üç ay içinde seçimlere gidip idareyi sivillere bırakmak niyetlerini açıklamış; kendilerinden "ihlaline ya da dinin istismarına imkân bırakmayan bir anayasa" hazırlanması konusunda yardımlarını istemiştir.¹⁸ Gürsel'in anayasa ve çift meclisli bir yapıyla ilgili bu talepleriyle; DP iktidarına dair memnun olmadıkları ve Türkiye Cumhuriyeti için nasıl bir anayasal ve siyasi düzen öngördükleriyle ilgili iki noktayı vurguladığı söylenebilir. İlki 1924 Anayasası'nın yasama erkine verdiği (böylelikle meclis içinde çoğunluğa sahip olacak herhangi bir siyasi partinin kazanacağı) gücün kırılması; ikinci nokta olarak laik anayasal rejimin kuvvetlendirilmesi.

Üniversite mensuplarının, darbe sonrasına dair net bir planı ya da devlet idaresi deneyimi olmayan MBK'ye ilk yol haritalarını çizmeleri bu görüşmenin dikkat çeken bir diğer noktasıdır. Örneğin Prof. Dr. Onar'ın DP iktidarının meşruluğunu kaybettiği için yaptıkları müdahalenin ordu darbesi değil, "tamamen meşru bir hakkın kullanımı" olduğu yönündeki ifadelerinin, MBK'nin 27 Mayıs müdahalesini; ihtilal olarak adlandırmasına ve hatta sözü geçen 211 sayılı kanuna dayandırmasına olanak tanıdığı tartışılabilir. Aynı şekilde bakanlıkların

¹⁷ İpekçi, Coşar, **a.g.e.**, s. 196; Ümit Özdağ'ın eserinde ve bu esere atıf yapan akademik çalışmalarda bu kişinin adı "Nedim Ergüder" olarak geçmektedir. Kendisinin özgeçmişine ulaşılamamakla birlikte, T.C. Yargıtay Başkanlığı'nın resmi sitesinde 1960-1962 yılları arasında 11. Hukuk Dairesi Başkanlığı yapmış ve Onursal Daire Başkanı olarak "Nedim Ergüven" ismi geçmektedir. <https://www.yargitay.gov.tr/sayfa/daire-baskanlari/571>, Erişim Tarihi: 10.02.2018.

¹⁸ İpekçi, Coşar, **a.g.e.**, s. 198-199.

müsteşarlar vasıtasıyla yürütülmemesi, askeri ya da sivil hemen bir hükümetin kurulması yönündeki tavsiyeleri, komite tarafından benimsenmiş ve aynı gün yapılan komite toplantısında kabine oluşturulmuştur. Toplantıda alınan bir diğer karar ise İstanbul ve Ankara'daki öğrenci gösterileri nedeniyle tatil edilen üniversitelerin 6 Haziran'da açılması ve gözaltına alınan gazeteci ve öğrencilerin tahliyesi olmuştur.¹⁹ MBK'nin bu kararının, gösteriler sırasında gözaltına alınan öğrencilerin, ilan edilen sıkıyönetim gereğince sevk edildikleri kışlalarda genç subaylar tarafından samimiyet ve hoşgörüyü karşılanmalarının²⁰ bir devamı niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır. Bir başka deyişle, nasıl ki üniversite gençliğinin hareketleri, uzun bir süredir yönetimi ele geçirmeyi planlayan komiteye bu fırsatı vermişse; yönetime hâkim olduktan sonra da ordu vefa göstererek, üniversite ve üniversite gençliğinden yana tavrını netleştirmiştir.

Taslağı Prof. Dr. Onar ve Prof. Dr. Tunaya'ya ait olan ve diğer davetli akademisyenlerinde imzaladığı²¹ rapor da üniversitenin MBK'ye verdiği desteği belgelemiştir. Onar başkanlığında oluşturulan Anayasa Komisyonu'nun²² ilk çalışması niteliğindeki bu rapor, aynı zamanda 27 Mayıs müdahalesinin hukukiliğini tesis etmektedir. Raporunda belli başlı vurgulanan noktalar; DP siyasi gücünün devletin asıl gücünü oluşturan ordu, adliye ve baro, memur, üniversite, basın ve diğer sosyal kurum ve güçlerle bağlantısını yitirdiği; şahsi nüfuz ve zümre menfaatini temsil eden bir güce dönüşürken; anayasaya aykırı kanunsuz icraatları nedeniyle meşruluğunu yitirdiği ve TBMM'nin fiilen *münfesih* (feshedilmiş, geçerliliği kalmamış) hale geldiğidir. Raporun 28 Nisan olaylarına atıfla, DP iktidarının “polisin müdahalesini sağlayarak üniversite, üniversite mensupları ve öğrencilere karşı harekete geçtiği”; “polise öğrencilere karşı silah kullandırdığı; onları korumak isteyen üniversite hoca, rektör ve dekanları dövdürdüğü, yer-

¹⁹ Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s. 215.

²⁰ Göney, a.g.m., s. 274.

²¹ Prof. Dr. Kubalı'nın kişisel husumetten ileri geldiği anlaşılan itirazları nedeniyle, bildirinin imzacıları arasında Muammer Reşit Seviğ ve Ankara'dan kendilerine katılan Vasfi Reşit Seviğ yer almamıştır. İpekçi, Coşar, **a.g.e.**, s. 210.

²² Haziran ayında anayasa taslağı hazırlama çalışmalarına başlayan Anayasa Komisyonu'na daha sonra Nurullah Kunter, Sulhi Dönmezer, Faruk Erem, Muammer Aksoy, İlhan Arsal ve Bahri Savcı da katılmıştır. Özdağ, **a.g.e.**, s. 278.

lerde sürüklediği ve yaralattığı” yönündeki sözleri ayrıca dikkat çekmektedir. Zira nesnel bir yaklaşımdan uzak bu ifadelerin, İÜ Rektörü Onar ile Rektör Vekili ve Hukuk Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Naci Şensoy’un bu olaylarda polis tarafından tartaklanarak, Emniyet Müdürlüğü’ne götürülmelerinden doğan, kişisel bir tepki niteliğinde olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareketle, MBK’nın hareketini “meşru ve sosyal düzeni tekrar kurmak ihtiyacının bir neticesi sayan” rapor ile üniversite kurumunun MBK’ye verdiği desteğin, bir bakıma, DP iktidarına olan muhalefetten beslendiği de söylenebilir.

MBK’nın Üniversite Reformu

27 Mayıs darbesinin ilk günlerinde Anayasa Komisyonu’nun üniversite mensupları tarafından oluşturulması ve komisyonun duyurduğu rapor, MBK ve üniversite arasında ilişkinin karşılıklı destek ve rehberlik sağlama ekseninde kurulduğunu göstermektedir. Komite üyeleri, yönetime hâkim olduklarından itibaren çeşitli vesilelerle temasa geçtikleri üniversite çevrelerinden, kurumda bir reform gerçekleştirilmesi yönünde talepler almışlardır.²³

Bu taleplerin büyük bir kısmına, üniversitelere bilim ve yönetim özerkliği ile tüzel kişilik kazandıran 4936 sayılı 1946 Üniversiteler Kanunu’nda²⁴ DP iktidarının yaptığı değişiklik ve uygulamalar neden olmuştur. Bunlardan ilki, 28 Temmuz 1953 tarihinde öğretim üyeliği mesleğinden çıkarılma gerekçelerine “siyasi teşekküllerde fiili vazife almak, siyasi yayınlarda veya beyanlarda bulunmak” ibaresinin eklenmesidir.²⁵ 21 Haziran 1954 tarihli 6422 sayılı T.C. Emekli Sandığı Kanunu’nda yapılan değişiklikle ise “25 hizmet yılını tamamlamış olanların kurumlarınca lüzum görüldüğünde yaş kaydı aranmaksızın

²³ Erkanlı, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972, s. 44.

²⁴ M. Tahir Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Selvi Yayınevi, Ankara, 1998, s. 168. Kanunun tam metni için bkz., **Resmi Gazete**, 18 Haziran 1946, Sayı: 6336, s. 10779-10785. Kanunda en yüksek organ olan Üniversitelerüstü Kurul’un başkanlığını Milli Eğitim Bakanı (MEB)’nin yapacak olması, tesis edilen üniversite özerkliğini zedeleyici bir unsur olarak görülmüştür. Buna göre, kadro tahsisi, atama, görevden alma ya da yer değiştirme gibi işlemlerin Milli Eğitim Bakanı’nın onayına bağlı olması, üniversitelerin hükümet tarafından kontrol edilmesinin önünü açmaktadır. Göney, a.g.m., s. 260.

²⁵ Hatiboğlu, **a.g.e.**, s. 154.

re'sen emekliye ayrılacakları” kabul edilmiştir.²⁶ DP hükümetinin bu tür uygulamalarının sonuncusu ise 5 Temmuz 1954 tarih ve 6435 sayılı kanun ile “üniversite mensuplarının, senatonun görüşü alındıktan sonra, Milli Eğitim Bakanı tarafından re'sen bakanlık emrine alınmak suretiyle görevden uzaklaştırılacakları” hükmünü getirmesidir.²⁷ Ne var ki burada senato görüşünün bir yaptırımı bulunmamaktadır. Sözü geçen kanunların içerikleri üniversite çevreleri tarafından, kurumun özerkliğine siyasetin açık müdahalesi olarak görülmüş; kanunları takip eden işten çıkarılma ve emekliye ayırma uygulamaları²⁸ ise DP iktidarı- üniversite ilişkisinde 28 Nisan olaylarına giden sürecin başlangıcını oluşturmuştur.²⁹

Bu tarihi arka plan göz önüne alındığında, 27 Mayıs darbesine destek veren üniversitenin, MBK'den ilk talebinin üniversite özerkliğini zedeleyen bu kanunların bertaraf edilmesi yönünde olması anlamlı bir durumdur. Zira MBK'nin de temel düşüncesi siyasi partilerin oy kaygısı ile üstlenmek istemeyecekleri köklü reformları, yönetimin sivillere teslim edilmeden önce hayata geçilmesidir. MBK'nin çeşitli

²⁶ **Resmi Gazete**, 25 Haziran 1954, Sayı: 8738, s. 9702.

²⁷ **Resmi Gazete**, 8 Temmuz 1954, Sayı: 8749, s. 9842.

²⁸ AÜ Siyasal Bilimler Fakültesi Dekanı Prof. Dr. Turhan Fevzioğlu 1956-1957 öğretim yılına görevden uzaklaştırılmıştır; **Prof. Dr. Tahsin Bekir Balta ve Ord. Prof. Dr. Şevket Aziz Kansu** ile henüz 43 yaşında olan Prof. Dr. Bülent Nuri Esen ise emekli edilmişlerdir. Göney, **a.g.m.**, s. 266; Ünsal Yavuz, “Demokrat Parti'nin Tarihsel Yanlıları”, <http://ahmetsaltik.net/2015/05/28/demokrat-partinin-tarihsel-yanlilari/>, Erişim Tarihi: 10.02.2018. Hatiboğlu eserinde, Prof. Dr. Hüseyin Nail Kubalı ve Prof. Dr. Bülent Nuri Esen'in kısa süreli olarak bakanlık emrine alındığını belirtmektedir. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 171.

²⁹ 1956 yılından itibaren Başbakan'ın “üniversitenin siyasi partilerin uşaklığını yaptığı” ya da “iktidarın isterse (üniversite ve basın) çanına ot tıkayabileceği” vb. beyanatlarıyla kendisini gösteren gerginlik, 1960 yılı itibarıyla tırmanışa geçmiştir. 4 Şubat 1960 tarihinde DP milletvekilleri AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin yüksekokula dönüştürülmesi için TBMM'ne önerge verirken; Başbakan Menderes, 18 Nisan 1960'ta İzmir'de ve 18 Mayıs 1960 günü Turgutlu'da üniversite mensuplarını “kara cüppeliler” sözleriyle eleştirmiştir. Daha 27 Mayıs'tan bir gece önce İstanbul Üniversitesi senatosunun bu sözlere cevaben bir bildiri hazırladığını Eskişehir'de öğrenen Başbakan Menderes; katıldığı yemekte de profesörlere hitaben ağır sözler kullanmış, fakat hemen akabinde bu sözlerin basına yansımaması için Anadolu Ajansı nezdinde girişimde bulunmuştur. Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 181-182; İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 151, 172.

üniversite mensupları ve öğrencilerin iş birliği ile hazırladığı ve yönetimde bulunuşunun altıncı ayında gerçekleştirdiği ‘üniversite reformu’, ne var ki üniversite ile olan ilişkilerinde bir kırılma noktası oluşturacaktır.

MBK, 28 Ekim 1960 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanan 114 ve 115 sayılı kanunlarla “üniversitenin öğretim üyeleri, işleyiş tarzı, ilmi ve sosyal yönleriyle düzeltilmesini” hedeflemiştir.³⁰ 114 sayılı “Üniversiteler Öğretim Üyelerinden Bazılarının Vazifelerinden Affına ve Bazılarının Diğer Fakülte ve Yüksek Okullara Nakline Dair Kanun”; Ankara, İstanbul, Ege, Atatürkve İstanbul Teknik Üniversiteleri mensuplarından oluşan bir listeyi görevinden azlederken, bir diğer listeyi de başka üniversite, fakülte ve yüksekokullara tayin etmiştir.³¹ Böylelikle, 28’i ordinaryüs profesör, 57’si profesör olmak üzere doçent ve asistanlardan oluşan 147 kişi tasfiye edilmiş; 4 öğretim üyesinin de görev yerleri değiştirilmiştir.³² Ayrıca nakledilenlerin 1 ay içinde görevlerine başlamaması halinde, haklarında tasfiye kararı verileceği; tasfiye edilen öğretim görevlilerine de 6 ay içinde yeni bir görev verilmezse haklarında emeklilik işlemi uygulanacağı karara bağlanmıştır. Kanunun en çarpıcı maddesi ise; bu kanunla görevinden affedilenlerin bir daha üniversite öğretim üyeliği ya da yardımcılığı vazifesi ile görevlendirilemeyeceği şeklindeki hükümdür. Böylelikle söz konusu 147 üniversite mensubuna, üniversite kapıları bir daha açılmamak üzere kapatılmıştır.

Söz konusu kanunun 27 Ekim günü 00.45’te gerçekleştirilen MBK Genel Kurulu’ndaki görüşmelerine bakıldığında, kanun teklifinin; Sosyal İşler Komisyonu raporunu sunan MBK üyesi İrfan Solmaz tarafından yapıldığı görülmektedir. Ne var ki TBMM tarafından basılan Genel Kurul tutanaklarında, bu birleşimle ilgili olarak, “kanun teklifinin mucip sebebi muhtevi basma yazı elde edilemediğinden tutanağa bağlanamadı” notu düşülmüştür. Aynı şekilde, Genel Kurul gö-

³⁰ Erkanlı, **a.g.e.**, aynı yer.

³¹ **Resmi Gazete**, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641, s. 2426,2427.

³² Özdağ, **a.g.e.**, s. 354. Tasfiye edilenlerin listesi kanunla birlikte Resmi Gazete’de yayınlanmıştır. Bununla birlikte, Ord. Prof. Hilmi Ziya Ülken İlahiyat Fakültesi’ne, Prof. Süreyya Tanay İzmir Tıp Fakültesi’ne, Doç. Dr. Ali Rıza Özbek ile Doç. Celâl Erkan Zonguldak Maden Teknik Okulu’na nakledilmiştir.

rüşmelerinde, tasfiye edileceklerin müzakeresi için gizlilik kararı alındığı, bununla birlikte hazırlanan cetvelin kabul edildiği görülmektedir. Böylelikle, kanunun yayınlanmasından sonra en çok tartışılan konu, yani tasfiye edilecek üniversite mensuplarının hangi kriterlere göre belirlendiği konusu karanlıkta kalmaktadır. Dolayısıyla bugün, ilgili kanunun gerekçesine, ancak Solmazzer'in birleşimde yaptığı açıklamalardan yola çıkarak ulaşılmaktadır. Buna göre; "ülkeyi yönetecek gelecek neslin kişisel çıkar duygusundan uzak ve milli hizmet bilinciyle yetişmesini amaçlayan 27 Mayıs İnkılabı, bu gaye doğrultusunda yaşlı ve ilmî bakımdan yetersiz olan bazı öğretim üyelerinin üniversiteden affını gerek görmektedir".³³ Genel Kurul görüşmelerinde ön plana çıkan bir diğer nokta; MBK üyeleri İrfan Solmazzer ve Muzaffer Özdağ'ın kanunu hararetle savunmalarıdır. Örneğin tasfiye edilen üniversite mensuplarının; görev sürelerini doldurmadıkları ya da emekliliklerinin gelmediği sebepleriyle Danıştay'a ya da yargıya başvurularının mümkün olup olmadığıyla ilgili sorulara; "teşriî bir tasarruf aleyhinde kazai bir dâva açılmayacağı ya da Danıştay'a başvurulamayacağı" şeklinde kesin cevaplar vererek, tartışmaya kapalı bir tavır taktıkları görülmektedir. Hatta Özdağ'ın 114 sayılı kanunla ilgili olarak "Efendim, şu anda 27 Ekim yani İhtilâlin altıncı ayının ilk günündeyiz. Ve şu kanunla da, İhtilâlimizin en mutlu ana faaliyetlerinden birisini yapmış oluyoruz. Kifayetin kabulünü teklif ediyorum." sözleri, tasfiye kararının isabetliliği konusunda duyduğu güvene işaret etmektedir.

Aynı Genel Kurul'da görüşülerek kabul edilen 115 sayılı kanun ise 1946 Üniversiteler Kanunu'nda 39 madde değişikliği yapmış, ayrıca 4 geçici hüküm getirmiştir.³⁴ Sosyal İşler ile İktisat Komisyonları'nın raporlarına göre hazırlanan kanun gerekçesinde özetle; Üniversiteler Kanunu'nun daha işler bir hale gelmesi, üniversite özerkliğinin sağlanması, rektör ve dekanlara daha fazla yetkiler tanınması,

³³ **T.C. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt: 2, Yirmi Sekizinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961, s. 35-36.

³⁴ 1946 yılı ve 4936 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun değiştirilen maddeleri 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 21, 24, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 38, 39, 40, 43, 45, 46, 48, 52, 54, 58, 60, 61, 62, 63, 64, 66, 69, 71, 72'dir.

doçent öğretim üyelerine yönetimde daha fazla rol verilmesi, bilimsel ve inceleme yapan bilim merkezleri olan üniversitelere araştırma fonu tahsis edilmesinin hedeflendiği belirtilmektedir.³⁵ Gerçekten de yapılan değişikliklerle; üniversitenin yapısal, bilimsel ve idari özerkliği ortaya çıkarılmış; kurum içi en yüksek organ olan Üniversite Yönetim Kurulu'na, görevlerine seçimlegelen dekanlar ve iki doçent dâhil edilerek, rektörlük seçimlerinde profesörlerin yarı sayısı kadar doçent kadrolarına oy hakkı sağlanarak demokratik bir oluşum getirilmiştir. Bunun yanı sıra, Milli Eğitim Bakanlığı'nın yetkileri Üniversiteler Arası Kurul'a devredilmiş; yönetsel unvan olan ordinaryüs profesörlük kaldırılmış; araştırma fonunda artış yapılarak; öğretim yardımcılarının öğretim üyeleri gibi yurtdışına gönderilmelerine olanak sağlanmıştır. Yapılan bütün bu kanun değişiklikleriyle 1946 Üniversiteler Kanunu'nun tesis ettiği üniversite kurumunun yönetsel ve bilimsel özerkliği, daha genişletilerek sağlamlaştırılmıştır. MBK'nin bu noktaya özellikle dikkat ettiği, asıl amacının da bu olduğu kanun görüşmeleri sırasındaki tartışmalardan da anlaşılmaktadır. Örneğin, Üniversiteler Arası Kurul'un aldığı kararların bir örneğini MEB'e göndermesi yönündeki teklif; MEB'e görüş bildirme, değiştirme ya da itiraz hakkı tanınmayacağına vurgulanmasına rağmen, üniversitelerin özerkliğinin ihlaline sebebiyet verebileceği düşüncesiyle reddedilmiştir.³⁶

147'likler Meselesi

MBK'nin 115 sayılı kanun ile üniversite kurumuna sağladığı olumlu katkılar, ne var ki 114 sayılı kanun ile 147 üniversite mensubunun tasfiye edilmesiyle gölgesinde kalmıştır. Resmi Gazete'de yayınlandığı andan itibaren kanun, hem üniversite çevrelerinden hem

³⁵ “ Solmazer İrfan'ın 4936 sayılı Üniversiteler Kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi ve bu kanuna bazı maddeler eklenmesi hakkında kanun teklifi ve Sosyal İşler ve İktisat Komisyonları Raporları”, **T.C. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt: 2, Yirmi Sekizinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961, Sıra Sayısı: 114, s. 1-3.

³⁶ **T.C. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt 2, Yirmi Sekizinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961, s. 43-44.

de basından büyük tepki toplamıştır. 28 Ekim günü İÜ Rektörü Sıddık Sami Onar, İstanbul Teknik Üniversitesi (İTÜ) Rektörü Fikret Narter, Ankara Üniversitesi (AÜ) Rektörü Suut Kemal Yetkin ve 31 Ekim günü Ortadoğu Teknik Üniversitesi (ODTÜ) Rektörü Turhan Feyzioğlu 147'likler olarak anılmaya başlanan bu kişilere destek amacıyla rektörlükten istifa etmişlerdir.³⁷ Üniversite gençlik dernekleri 29 Ekim Bayramı kutlamalarına katılmama kararı alırken,³⁸ üniversitelerin açılış tarihi bir hafta ertelenmiştir. Darbenin başarılmasında etkin rol oynayan ve 27 Mayıs'tan beri MBK'yi destekleyen üniversitenin, gençliğin ve basının tasfiyeye yönelik yoğun eleştirileri,³⁹ MBK ve Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel'in kararlarla ilgili olarak "hata yapılmış olmasının mümkün olduğu ve hatadan dönmenin fazilet olduğu" yönünde açıklamalarına sebep olmuştur. Bununla birlikte bazı MBK üyeleri de ayrı ayrı üniversite senatoları, üniversite gençlik dernekleri ve bazı basın mensuplarıyla görüşmeler yaparak tepkileri yumuşatmaya çabalamışlardır.⁴⁰ Ne var ki MBK, zorunlu emeklilik için öngörülen 6 aylık süre içinde, kanunun tekrar incelenmesi adına hiçbir adım atmamıştır.

³⁷ Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s. 225. Ege Üniversitesi Rektörü Prof. Dr. Mustafa Uluöz 30 Ekim günü istifa etmişse de profesörler kurulunun kabul etmemesi üzerine istifasını geri almıştır. **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, Sermet Matbaası, İstanbul, 1962, s. 82.

³⁸ Üniversitelerin öğrenci temsilcilikleri ve Türkiye Milli Talebe Federasyonu ile Milli Türk Talebe Birliği'nin basına yansıyan açıklamaları için bkz., **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 152- 161.

³⁹ Özellikle Anayasa Komisyonu Başkanı olarak görevlendirilen Prof. Onar'ın, "üniversite denen bir müessese kalmamıştır. Üniversite tamamen çökmüştür. Artık hayrını görsünler" şeklindeki basın açıklaması; darbenin ilk gününden beri MBK'ya destek veren çevrelerin tepkisini göstermesi bakımından önemlidir. Bununla birlikte, Özdağ eserinde, Onar'ın tasfiyeye değil, yapılış şekline kızdığını, hatta Prof. Tunaya'nın tasfiye edilmesine sebep olan belgeyi MBK üyesi Solmazer'e bizzat Onar'ın verdiğini belirtmektedir. Özdağ, **a.g.e.**, s. 358.

⁴⁰ Özdağ, **a.g.e.** s. 359-360. MBK üyelerinin ikna turlarının işe yaradığı tek örnek İÜ Edebiyat Fakültesi'nin bazı üniversite mensuplarından gelmiştir. Fakülteden 21 öğretim elemanı MBK üyeleriyle görüşmelerinin ardından 1 Kasım 1960 günü, 114 sayılı kanunu tasvip ettiklerini ve MBK'ne desteklerini bildiren bir telgraf yayınlamışlardır. Telgraf radyolarda defalarca yayınlanmış; buna karşın basın ve diğer üniversiteler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Bkz. Göney, a.g.m., s. 302-304.

114 sayılı kanunda dikkati çeken ilk nokta, 1. maddesinde Ege Üniversitesi'ne atıfla, "İzmir Üniversitesi" ifadesinin yer almasıdır. İstanbul Teknik Üniversitesi ile Atatürk Üniversitesi'nin adlarının açık bir şekilde geçmesi nedeniyle, bu ifadenin, kurumun bulunduğu şehri kastetmediği anlaşılmaktadır. Maddi bir hata olarak nitelendirilebilecek bu durum; tasfiye edileceklerin belirtildiği cetvelde daha da çarpıcı hale gelmektedir. Zira cetvelde 17 kişinin ad ya da soyadlarının farklı yazıldığı; ordinaryüs profesör yerine profesör; asistan kadrosunda bulunanların doçent, laborant bir kişinin başasistan olarak, hatta ders sorumlusu ya da kadroda olmayanların dahi listede yer aldıkları görülmektedir.⁴¹ Bu durum; hem tasfiyesi yapılacakların belirlenmesinde, hem de kanunun hazırlanışı sırasında sicil kayıtlarına başvurulmadığına işaret etmektedir. Kanunun içeriğinde ise tasfiyenin, Türkiye'de mevcut bulunan tüm üniversiteleri kapsamaması dikkat çekmektedir. 1960 yılına kadar ülkede; İstanbul Üniversitesi (1933), İstanbul Teknik Üniversitesi (1944), Ankara Üniversitesi (1946), Karadeniz Teknik Üniversitesi (1955), Ege Üniversitesi (1955) Ortadoğu Teknik Üniversitesi (1956) ve Atatürk Üniversitesi (1957) olmak üzere 7 üniversite açılmıştır.⁴² Kuruluş yılları göz önünde bulundurulduğunda, tasfiyenin özellikle DP iktidarı sırasında açılanları hedef alması gibi bir durumun söz konusu olmadığı görülmektedir. Öte yandan; Karadeniz ve Ortadoğu Teknik Üniversiteleri'nin neden kapsam dışı bırakıldığı ise anlaşılabilir değildir. Aynı şekilde Prof. Tarık Zafer Tunaya ve Doç. İsmet Giritli gibi 27 Mayıs'ı alenen destekleyen ve hatta MBK tarafından Anayasa Komisyonu'nda görevlendirilenlerin de üniversiteden uzaklaştırılmaları;⁴³ tasfiye edilen kişilerin hangi etmenlere dayanarak seçildikleri sorusunu ön plana çıkarmıştır.

⁴¹ 147'likler Meselesi Beyaz Kitap, s. 12, 13.

⁴² Ramazan Kılıç, "Türkiye'de Yüksek Öğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kasım 1999, Sayı: 3, s. 299.

⁴³ Weiker eserinde, Anayasa Komisyonu çalışmaları sırasında Prof. Dr. Onar'la yaşadıkları sürtüşmeye atıfla, bu iki ismin tasfiyesinin tamamen siyasi bir karar olduğunu savunmaktadır. Weiker, **a.g.e.**, s. 54. Söz konusu olay; Komisyon Başkanı Onar'ın, MBK'den; CHP taraftarlığı yaptıkları gerekçesiyle Tunaya ve Giritli'nin komisyondaki görevlerine son verilmesini istemesidir. İpekçi, Coşar, **a.g.e.** s. 299-302. MBK'nın bu isteği yerine getirmesinde; ileri sürdüğü siyasi gerekçeden ziyade, Onar'ın istifasını

Basının bu konuyla ilgili sorularına MBK üyelerinin verdikleri ilk cevaplarında ‘biz yaptık, oldu’ şeklinde tasvir edilebilecek bir yaklaşım göze çarpmaktadır.⁴⁴ Gerçekten de 29 Ekim günü MBK üyesi Sami Küçük, kanun gerekçesinin ne olduğunu soran bir gazeteciye “lüzum-luydu, yaptık” şeklinde cevap vermiş; karar alınırken ilmi bir heyetin komiteye yardım ettiğini kabul ederek, tüm üniversite mensuplarının durumlarının teker teker gözden geçirildiğini belirtmiştir. Fazıl Akkoynlu’nun cevabı ise “Milli menfaatler böyle icabettiriyordu. Yaptık.” şeklinde olmuştur.⁴⁵ Orhan Erkanlı ve Numan Esin ise aynı gün gece 22’de MBK adına düzenledikleri basın toplantısında; üniversiteyle ilişiği kesilenlerin seçimlerinin tesadüfi olmadığını, 3 ay süren çok yönlü bir inceleme sonunda ve tek değil çeşitli kıstaslara göre belirlendiklerini açıklamışlardır. Bazı üniversite öğretim üyelerinin görüşlerine başvurulduğunu, fakat isimlerin belirlenmesinde hiç kimseden liste alınmadığı gibi, kimsenin tesiri altında kalınmadığını ve kimsenin tavsiye ya da telkininin bulunmadığını söylemişlerdir. Bununla birlikte akademik yetersizlik konusunda öğrencilere, eserlere ve öğretim üyelerinin bizzat kendilerine de başvurulduğunu kabul etmişlerdir.⁴⁶ Ne var ki 1 Kasım günü gazetelere yansıyan bir haber, tasfiye edileceklerin listesinin MBK’ye ‘temin edildiğini’ ortaya çıkarmıştır. Buna göre bazı MBK üleriyle AÜ Talebe Birliği temsilcilerinin bir araya geldiği toplantıda, MBK üyesi Muzaffer Özdağ; “üniversite üyelerinin ilmi, ülküsel, ahlaki yetersizlik ve antidemokratik gerici fikirlerinden dolayı” görevlerinden affedildiklerini ve “doçentlerden oluşan bir heyetin bu ayıklamayı yaptığını”, hatta “hocalarımız duyar diye gece hırsızı

engellemek niyeti ağır bastığı söylenebilir. Zira Prof. Dr. Onar 28 Nisan olayları sırasında gazetelere çıkmış ve böylelikle üniversite dışındaki kamuoyu tarafından tanınan bir isim olmuştur. Bununla birlikte Özdağ’ın belirttiği gibi Tunaya’nın tasfiye edilmesinde Onar’ın rol oynadığı doğru kabul edilirse; Weiker’ın tespitinin de doğru olduğu, bu iki ismin Onar’ın siyasi görüşleriyle çatıştığı için tasfiye edildikleri ileri sürülebilir.

⁴⁴ 114 ve 115 sayılı kanunların yürürlüğe girişine kadar üniversitelerin başı statüsünde bulunan Milli Eğitim Bakanı Prof. Bedrettin Tuncel dahi kanundan gazeteler aracılığıyla haberdar olmuştur. **147’likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 67.

⁴⁵ **147’likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 55, 56.

⁴⁶ **147’likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 57.

korkusu içinde çalıştıklarını” açıklamıştır.⁴⁷ Bunun dışında MBK içinden yapılan açıklamalar içinde en çarpıcı olanının Muzaffer Karan’a ait olduğu söylenebilir. 2 Kasım günü Yeni Sabah gazetesinde yer aldığı şekliyle Karan;

*Ahlaki, ilmi ideolojisi yönünden yüz kızartıcı notlara sahip olan, bil-hassa çoğu komünist, mason, kifayetsiz, cinsi sapık, kürt devleti kurmak isteyen, asistanlarını metres olarak kullanan, doçentin yazdığı kitaba imzasını koyan, senede 3-5 kere fakülteye uğrayan üyeleri affettik demiştir.*⁴⁸

MBK içinden yapılan bu açıklamalar; tasfiye listesinin belirlenmesinde asıl mimarların, üniversitelerin alt kadrolarında yer alan öğretim görevlilerinin olduğunu açığa çıkarmaktadır. Ayrıca kullandığı söylenen “tek değil, çeşitli kıstasların” akademik yeterliliği temel alan nesnel kriterlerden uzak bir şekilde, bu kişilerin verdiği kişisel, yanlı vb. jurnaller olduğu söylenebilir. Orhan Erkanlı da anılarında bu durumu kabul etmiş; MBK’nin bildiklerinin duyduklarından ibaret olduğunu ve ulaşan bilgiler ışığında takdir ölçüsünü kullandığını belirtmiştir:

*114 sayılı kanunun müzakereleri sırasında objektif ve belirli kıstaslar, ölçüler, görüşler tesbit edilmeden listenin hazırlandığı şüpheleri belirmişti. Her türlü kanaate, inanışa taarruz ediyorduk; solcusunu da sağcısını da atıyorduk. Doğum yeri şarkta olanı kürtçü diye, namaza gidenleri softa ve gerici diye, kitabı olanı çalmıştır diye, kitapsızları kitapsız diye, talebeye ciddi davrananı kaba ve sert diye, samimi hareket edeni laubali diye, kızlarla fazla ilgileneni ahlaksız diye damgalıyorduk. Solcu, sağcı, mason, kürtçü, gerici, cahil, tüccar, kitapsız, politikacı vs. gibi sıfatlar sık sık kullanılıyor, bu barajları aşabilenler içeride kalıyorlardı.*⁴⁹

Üniversite tasfiyesinin bizzat üniversite içinden yönlendirilmesinin; aslında ilk reform talepleriyle başlayan bir sürecin sonucu olduğu söylenebilir. Zira Temmuz ayında İÜ Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Doçenti Nurettin Şazi Kösemihal; MBK Başkanlığı ve İÜ Rektörü Onar’a

⁴⁷ 147’likler Meselesi Beyaz Kitap, s. 63, 64.

⁴⁸ 147’likler Meselesi Beyaz Kitap, s. 54.

⁴⁹ Erkanlı, a.g.e., s. 45.

yazdığı mektubunda, genç öğretim üyelerine karşı klik olduğunu savunarak, güçlü bir reform talep etmiştir. Basına da yansıyan bu mektupla birlikte, üniversite reformunun gerekliliği tartışmaları başlamış, İÜ Tıp Fakültesi'nden bazı öğretim üyeleri bu örneği izlemişlerdir. Oluşturdukları anket komisyonunun çalışmaları sonunda MBK'ye gönderdikleri mektupta, yeni bir üniversiteler kanunu ile "adil, katı ve seri bir tasfiyenin" gerekli olduğunu savunmuşlardır. Her iki girişimde de genç öğretim üyelerinin, terfi ve kadro konularında profesörlerin kendi üzerlerinde baskı oluşturduklarını; dinamik bir üniversite için yetersiz olan bazı kişilerinse bu kadroları haksız yere işgal ettiklerini vurgulamaları dikkat çekmektedir.⁵⁰ Dolayısıyla, bu şekilde bizzat üniversite içinden gelen reform ve tasfiye isteklerinin MBK'yi zorunlu olarak bu konuya yönlendirdiği söylenebilir. Oysa MBK; üniversite kurumunu ya da mensuplarını tanımamaktadır. Bu nokta; daha darbenin ilk gününde oluşturulacak Anayasa Komisyonu üyeleri için Madanoğlu'nun bir rastlantı eseri tanıştığı ve yine bir üniversite mensubuna danışmasından anlaşılmaktadır. Zaten o dönemde subayların üniversiteye devam etmeleri yasak olduğundan, MBK üyelerinin üniversite öğrenciliği deneyimi bile bulunmamaktadır.⁵¹ Tüm bu nedenlerle MBK'nın, reform ve tasfiye isteklerini gerçekleştirmek için yine bu taleplerin sahiplerinin yönlendirmesine açık kaldığı savunulabilir. Belirtmek gerekir ki bu taleplerin MBK'nın ülke yönetimine el koymasında etkili olan ve özellikle hassas olduğu bir konuya; sistemin kişisel çıkar zümreleri tarafından manipüle edilmesine, atıflarda bulunduğu ön plana çıkmaktadır. Zira taleplerin, kadro ve konumlarını korumak isteyen üniversite mensuplarının varlığı nedeniyle üniversite reformunun, kurumun kendisine bırakılamayacağı⁵²; böyle bir reform için ihtilalin müdahalesinin şart olduğunu vurguladığı gözden kaçmamaktadır.

Görevinden affedilen kişilerin belirlenmesinde; kurum içi çekişmelerin ve taraflı telkinlerin etkili olduğunun kamuoyuna yansması ve yeni öğretim yılının başlaması; üniversitelerin 147'likler meselesinin halli için resmi girişimlerde bulunmasına olanak sağlayacaktır.

⁵⁰ Özdağ, **a.g.e.**, s. 355-357.

⁵¹ Erkanlı, **a.g.e.**, aynı yer.

⁵² Weiker, **a.g.e.**, s. 53.

Kadrolarının %20'si tasfiye edilen İÜ, İTÜ, AÜ ve Ege Üniversitesi- rektörleri ve senatolarının 2 temsilcisinden oluşan bir heyet, 114 sayılı kanunun tümden ilgası talebiyle 18 Kasım 1960 tarihinde MBK Başkanlığı ve Devlet Başkanlığı'na başvurmuştur. Başvuruda, görevinden affedilen kişiler hakkında -üniversite özerkliğine uygun bir biçimde- üniversite senatolarının gerekli görmesi halinde disiplin ve hukuki soruşturma yürütebilmesi için MBK'nin elinde bulunan soruşturma dosyalarının üniversite senatolarına da temin edilmesi istenmiştir.⁵³ Ne var ki başvuruya hiçbir cevap alınmamıştır.

Bununla birlikte, üniversite senatolarının 114 sayılı kanunun tasfiye edilenlerin bir daha üniversitede görev yapamayacaklarını öngören 5. maddesinin değiştirilmesi için yeni başvuruları, 5 Ocak 1961 günü MBK Genel Kurulu'na taşınmıştır. Genel Kurul'da, kanun değişikliğinin toplanacak Kurucu Meclis tarafından görüşülmesi ile bizzat MBK tarafından ele alınması konusunda fikir ayrılığı yaşanmıştır. Üniversite mensuplarının göreve dönmelerini kolaylaştıran bir kanun değişikliğinin; geri adım atmak anlamına geleceği ve özellikle ordu- dan tasfiye edilen subayları da harekete geçireceği öne sürülmüştür. Yapılan oylama sonunda, kanun tasarısının gündeme alınması reddedilmiştir.⁵⁴

Üniversitelerin bir sonraki girişimi 6 Ocak 1961 günü toplanan Kurucu Meclis nezdinde gerçekleşmiştir. Mecliste bulunan üniversite

⁵³ 147'likler Meselesi Beyaz Kitap, s. 191-194.

⁵⁴ T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı, Cilt: 5, Yetmişbirinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961, s. 82-86. Genel Kurul tutanaklarına göre; üniversite senatolarının MEB'e yaptığı başvuru, Bakanlar Kurulu tarafından görüşülerek, kanun değişikliği teklifiyle MBK Genel Kurulu'na sunulmuştur. Görüşmelerde MBK üyesi Ahmet Yıldız'ın tasfiye ile ilgili olarak *belki müracaat ettiğimiz kaynakların te-siriyle, yanılması ile çok samimi ve hüsnüniyetli olmamıza rağmen hataya düştüğümüz bir hakikattir* sözleriyle, kanunu tadil etmek taraftarı olduğu görülmektedir. Ne var ki diğer MBK üyeleri, Yıldız'ı; bu defa görüşmeler kayıt altına alındığı için ağız değiştirmekle suçlamışlardır. Bunun dışında Haydar Tunçkanat; 10-15 kadar üniversite mensubunun kendisine gelerek, kanunun değiştirilmemesini talep ettiklerini, hatta bu kanun tekrar değiştirildiği takdirde, kendilerinin üniversiteden ayrılacaklarını söylediklerini belirtmiştir. Tunçkanat'ın sözlerinin doğru olması halinde, genel geçer eğilime tezat olarak, tasfiye edilenlerin kuruma geri dönmelerinden yana olan üniversite mensuplarının da var olduğu söylenebilir.

mensuplarının hazırladığı kanun tezkeresinde, üniversiteye dönmek için başvuran 147'liklerin durumlarının senatolar yerine profesörler kurulu tarafından incelenmesi teklif edilmiş; böylelikle 114 sayılı kanunun tasfiye edilenlerin geriye dönüşleri için bir kapı açılması hedeflenmiştir.⁵⁵ Fakat 23 Şubat 1961 tarihinde okunan tezkereye yine cevap verilmemiştir. Oysa mesele, üniversite bütçe çalışmaları sırasında da sık sık Kurucu Meclis gündemine girmiştir.⁵⁶ Nisan ayında hazırlanan diğer bir tezkere ise, kanun tekliflerinin MBK ile Temsilciler Meclisi üyelerinin birer imzasıyla yapılması şartını yerine getirmediği sebebiyle, usul yönünden eksik bulunmuş ve sonuçsuz kalmıştır.⁵⁷ Yaşanan bu gelişmelerin de gösterdiği üzere, MBK'nin konudan uzak durmaya çalışması dikkatleri çekmiş; hatta bu nedenle, Kurucu Meclis'in ilk kabinesinde Milli Eğitim Bakanı olan Prof. Turhan Feyzioğlu 6 Şubat 1961 günü istifa etmiştir.⁵⁸

Kanunun öngördüğü sürenin daralmasıyla birlikte, bir sonraki girişim bizzat 147'liklerin kendisinden gelmiştir. 18 Şubat günü Ankara'da toplanmalarının ardından duyurdukları bildiride; kendilerine hiçbir savunma hakkı verilmemesine karşın, Devlet Başkanı ve MBK üyelerinin hatadan dönmenin faziletini ifade etmeleri ve de “memlekete özlenen hakları ve hürriyetleri getirdiğine iman ettikleri ihtilale besledikleri saygı” nedeniyle sessizce beklediklerini belirtmişlerdir. 147'likler şimdi, “MBK'nin, mevcut kanun üzerinde milli iradenin gerçekleşmesi işini Kurucu Meclis'e devretmeyi uygun gördüğü” için Kurucu Meclis'e seslenerek, 114 sayılı kanunun kaldırılmasını talep etmişlerdir.⁵⁹ 147'liklerin 10 Mart'ta duyurdukları diğer bildiridede; kanunun çıkışında birtakım yanlış veya maksatlı ihbarların rolü oldu-

⁵⁵ **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 212. Üniversite ile ilişkileri kesilmesine karşın Abdülhak Kemal Yörük, Münir Aktepe, Tarık Zafer Tunaya ve İsmet Giritli'nin Kurucu Meclis'e seçilmiş olmaları ilginçtir. Bu kişiler 147'liklerle ilgili hazırlanan kanun tezkere çalışmalarına katılmakla birlikte, bu bağıntuları nedeniyle yazılı başvurulara katılmamışlardır.

⁵⁶ Göney, a.g.m., s. 316.

⁵⁷ **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 213-214.

⁵⁸ Ahmad, Ahmad, a.g.e., s. 229.

⁵⁹ **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 173-175.

ğunu belirterek; kanunun öngördüğü sürenin dolmasına 45 gün kaldığı için kendilerine savunma hakkı ve itiraz mercii gösterilmesini istemişlerdir.⁶⁰

Yapılan bu çağrılara karşın, 147'likler meselesi, MBK ve Devlet Başkanı Gürsel'in, 14 Nisan tarihinde 114 ve 115 sayılı kanunların aynen uygulanmaya devam edeceğini bildirmesiyle çözüme kavuşamamıştır.⁶¹ Bununla birlikte, kanunun öngördüğü 6 aylık sürenin olduğu 28 Nisan 1961 tarihinden hemen önce 147'liklerin bazılarının başka görevlere tayin edilmesi yoluyla uygulama hafifletilmeye çalışılmıştır. 147'likler meselesinin çözüme kavuşturulamamasında en büyük engelin, konunun ordu tasfiyesiyle⁶² birleşmesinin olduğu söylenebilir. Zira 5 Ocak günkü Genel Kurul toplantısında da bahsi geçtiği üzere, MBK; yönetimi sırasında çıkardığı kanunların geriye dönük olarak tadiline yol açacak böyle bir harekettten kaçınmak istemiş; durumu Kurucu Meclis ve ardından gelecek sivil yönetime devretmeyi tercih etmiştir.

Gerçekten de 147'liklerin üniversiteye dönmelerini sağlayan gelişme, İsmet İnönü'nün başbakanlığında kurulan koalisyon hükümeti sırasında yaşanacaktır. Hükümetin göreve başlamasından 1 ay sonra Milli Eğitim Bakanlığı tarafından hazırlanan kanun tasarısı; 21 Aralık 1961 tarihinde Bakanlar Kurulu'nda görüşülerek, 28 Aralık günü Millet Meclisi'ne sunulmuştur. Millî Eğitim Komisyonu, Anayasa Komisyonu, Maliye ve Bütçe komisyonlarının raporlarıyla birlikte sunulan 27 Ekim 1960 tarihli ve 114 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılmasınadair kanun teklifi aynı gün mecliste görüşülerek kabul edilmiştir.⁶³ 43 sayılı bu kanuna göre 147'liklerin, -emekliye ayrılan ve başka

⁶⁰ **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 175-176.

⁶¹ **147'likler Meselesi Beyaz Kitap**, s. 105.

⁶² MBK'nin yönetime el koyuşunun ardından ilk faaliyeti TSK içindeki emir-komuta piramidini tekrar düzenlemek ve orduyu gençleştirmek amacıyla, 3 Ağustos 1960 tarihinde 42 sayılı kanunu çıkarmak olmuştur. Bu kanunla birlikte TSK'da 25 hizmet yılını dolduran 235 general ve amiral, 3672 kurmay subay emekliye ayrılmış; böylelikle ordunun %70'lik bir bölümü tasfiye edilmiştir. Özdağ, **a.g.e.**, s. 309-312. İpekçi ve Coşar, tasfiye edilen kurmay subay sayısını 4171 olarak vermektedir. İpekçi, Coşar, **a.g.e.**, s. 266. Ayrıca bkz., Weiker, **a.g.e.**, s. 129, dipnot 20.

⁶³ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 4, Altmış Altıncı Birleşim, s. 167-184.

göreve atananlar dâhil olmak üzere- eski akademik unvan ve dereceleriyle birlikte; senatoların uygun görmesinden başka bir işleme gerek duymaksızın üniversiteye geri dönebilecekleri kabul edilmiştir. Ayrıca senatoların dönüşlerini uygun görmediği kişiler için kanuni gerekçeli karar vermeleri zorunluluğu; bu kararlar aleyhinde Danıştay'a dava açılabilmesi ve davaların 3 ay içinde sonuçlandırılması hükmü getirilmiştir. Bu kanunla birlikte üniversitelere, yalnızca bu kişilerin kullanımını için kadrolar tahsis edilmiş; 1 ay içinde doğrudan doğruya üniversite senatolarına başvurabilmeleri yolu açılmıştır.⁶⁴ 43 sayılı kanunun 12 Nisan 1962'de yürürlüğe girmesiyle birlikte 147'likler meselesi, 18 aydan sonra çözüme kavuşmuş⁶⁵; eski kadrolarına başvuran üniversite mensuplarının görevlerine iadeleri, Mayıs ayı sonunda gerçekleşmiştir.⁶⁶

1980 Darbesi-Milli Güvenlik Konseyi'nin Üniversite Tasfiyesi: 1402'likler

TSK'nin 12 Eylül günü yönetimi ele geçirmesinin hemen ardından Genelkurmay Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında, Kara, Hava, Deniz Kuvvetleri Komutanları ile Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan 5 kişilik Milli Güvenlik Konseyi (MGK) kurulmuştur. Ayrıca; belirlenen 13 sıkıyönetim bölgesine, 13 general sıkıyönetim komutanı olarak atanmış; yerel yöneticiler ve belediye başkanları görevden alınarak; yerlerine MGK'nin belirlediği ve çoğunluğu emekli subay olan kişiler getirilmiştir. 21 Eylül günü kabine göreve başlamış; böylelikle MGK kısa süre içinde ülke yönetim teşkilatının her kademesine hâkim olmuştur.⁶⁷

MGK'nin üniversite kurumunu etkileyen ilk faaliyeti ise üniversite mensuplarının yanı sıra kamu çalışanlarının büyük bir kesiminin tasfiyesiyle gerçekleşecektir. MGK 19 Eylül 1980 günkü toplantısında,

⁶⁴ **Resmî Gazete**, Sayı: 11086, 18 Nisan 1962, s. 7149-7150.

⁶⁵ Feroz ve Bedia Turgay Ahmad eserlerinde, geri dönüş tarihini, yanlış bir şekilde 12 Nisan 1963 olarak vermektedir. Ahmad, Ahmad, **a.g.e.**, s. 225.

⁶⁶ Göney, a.g.m., s. 317.

⁶⁷ "Ordu Yönetime El Koydu", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, 3. Cilt, s. 517-518. Kara Kuvvetleri Komutanı Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Nejat Tümer ile Jandarma Genel Komutanı Sedat Cemasun'undur.

1971 yılından bu yana yürürlükte bulunan 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nda bazı değişiklikler yapmış; özellikle kanunun 2. maddesine eklenen bir fıkra, askeri yönetimin gerçekleştireceği tasfiyelere yasal zemin oluşturmuştur:

*Sıkıyönetim komutanlarının; bölgelerinde genel güvenlik, asayiş veya kamu düzeni açısından çalışmaları sakıncalı görülen veya hizmetleri yararlı olmayan kamu personelinin statülerine göre atanması veya işine son verilmesi, yerel yönetimde çalışanların görevden uzaklaştırılması veya işlerine son verilmesi hakkındaki istemleri ilgili kurum ve organlarca derhal yerine getirilir.*⁶⁸

Sıkıyönetim komutanlıklarına verilen bu geniş yetkide, “sakıncalı görülmesi” ya da “hizmetlerinin yararlı olmaması” gibi takdire bağlı ve muğlak bir ölçütün, bir kişinin görevinden uzaklaştırılması için yeterli bir sebep oluşturması dikkat çekmektedir. Dahası MGK'nin 14 Kasım tarihinde aynı kanunda “sıkıyönetim komutanlarının yetki ve görevlerine hizmetlerini etkin kılmak ve sıkıyönetim hizmetlerinde birlik ve beraberliği sağlamak” gerekçeleriyle⁶⁹ yaptığı yeni bir değişiklik; bu kanunun uygulanmasıyla ilgili idari iptal davalarının açılmayacağı, sıkıyönetim komutanlarının şahsi kusurları nedeniyle hukuki sorumluluklarının ileri sürülemeyeceği kabul edilmiştir.⁷⁰ Böylelikle, 1402 sayılı kanun gereği işten el çektirilenlerin, hukuk yoluyla göreve iadesinin önünün alındığı ve TSK'nin görevden alma işlemleri dolayısıyla yasal yükümlülükten de muaf tutulduğu söylenebilir. Bununla birlikte kanun değişikliği görüşmelerinde MGK üyelerinin; işten atılan kişilerin Danıştay'a, ancak idarenin hizmet kusurunu ileri sürerek tam yargı veya tazminat davası açabileceklerini; bu durumda da açılacak davanın muhatabının ancak kurum, bir başka deyişle devlet olabileceğini açıkça dile getirdikleri görülmektedir.⁷¹ Bu noktadan

⁶⁸ **Resmi Gazete**, Sayı: 17112, 21 Eylül 1980, s. 1; **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, Birinci Birleşim, s. 28. MGK; 1402 sayılı kanunun değişikliği ile ilgili görüşmelerini gizli celsede yapmışsa da, 15 Ekim günkü toplantısında bu görüşmelerin yayınlanmasına karar vermiştir.

⁶⁹ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, On Sekizinci Birleşim, s. 263.

⁷⁰ **Resmi Gazete**, Sayı: 17161, 15 Kasım 1980, s. 2.

⁷¹ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, On Sekizinci Birleşim, s. 264-265.

hareketle, MGK'nin; sıkıyönetim bölgelerine atadıkları generalleri kişisel olarak korumaya aldıkları, fakat 12 Eylül'ü "korumak ve kollamak vazifesiyle" gerçekleştirdikleri devlet ve devlet kurumlarını daha savunmasız bıraktığı tartışılabilir.

Öğretmen, memur, işçi, öğretim görevlisi vb. tüm kamu görevlilerini kapsayan bu kanunun uygulamaya başlanmasıyla, yaklaşık 5000 kişi işine son verilerek emekliye ayrılmıştır.⁷² Ne var ki, kanun sayısına atıfla, '1402'likler' deyimini kamuoyu tarafından daha çok üniversiteden atılan öğretim görevlileri için kullanılmıştır. 1980 darbesine kadar Türkiye'de kurulmuş olan 27 üniversitenin⁷³ 13'ünde doğrudan doğruya Sıkıyönetim Kanunu'na bağlı olarak yapılan tasfiye ile 41'i profesör, 28'i doçent ve 4'ü öğretim yardımcısı olmak üzere 73 üniversite mensubu işten çıkarılmıştır.⁷⁴ 1980-1984 yılları arasında görevine son verilen, görevden ayrılan veya uzaklaştırılan öğretim görevlisi ve yardımcılarının toplam sayısı ise 1255 kadardır.⁷⁵ Dolayısıyla, sıkıyönetimin sürdüğü bu zaman diliminde başta üniversiteler olmak üzere,

⁷² "Üniversitede Kıyım", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000**, 4. Cilt, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 77. Birand, Bilâ ve Akar eserlerinde 1253 kişinin üniversite mensubu, 3854 kişinin de öğretmen olduğunu belirtmektedir. Birand, Bilâ, Akar **a.g.e.**, s. 167. Ne var ki bu 3854 kişi arasında, yalnızca öğretmenler değil, aynı zamanda memur, işçi, tiyatro sanatçısı vb. kamu hizmetlileri de bulunmaktadır.

⁷³ Kılıç, **a.g.m.**, s. 300, 301.

⁷⁴ Hatiboğlu, **a.g.e.**, s. 357. İstanbul, Marmara, Karadeniz Teknik, Boğaziçi, Gazi, Dokuz Eylül, Uludağ, Hacettepe, Ortadoğu Teknik, Ankara, Ege, Atatürk ve Çukurova Üniversitelerinden tasfiye edilenlere ait bir liste için bkz., M, Tahir Hatiboğlu, **Ege Üniversitesi**, Selvi Yayınları, Ankara, 1990, s. 335-337. İnsan Hakları Derneği'nin Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)'ne vermek üzere 1989 yılında hazırladığı raporda; üniversite mensubu 95, öğretmen 2515, memur 1298, işçi 317 ve diğer mesleklerden 30 olmak üzere 4891 kişi 1402'lik olmuştur. Özen, **a.g.e.**, 407.

⁷⁵ Hatiboğlu, **Ege Üniversitesi**, s. 356. Öte yandan bu sayı, yanı sıra 1981 yılında kurulan Yükseköğrenim Kurumu (YÖK)'nin uygulamalarıyla görevden uzaklaş(tırıl)an üniversite mensuplarını da içermektedir. Haldun Özen eserinde, kendisi de 1402'liklerden olan Güney Gönenç'in *Bilim ve Sanat* dergisinde 1984 yılında yayınladığı makalelerine dayanarak, üniversiteden atılan ve ayrılan tüm öğretim üyeleri için 1253 sayısını vermektedir. Sayıları 600 kadar olan öğretim görevlisinin ise doğrudan sıkıyönetim kanunuyla işten atılıp atılmadıkları net değildir. Bkz., Haldun Özen, **Entelektüelin Dramı 12 Eylül'ün Cadı Kazanı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 61, dipnot 2.

kamu sektöründeki tasfiye ve işten ayrılmalar; bu furyanın başlangıcı olan 1402 sayılı kanunla bağdaştırılmıştır.

Sözü geçen kanunda 30 Aralık 1982 tarih ve 2766 sayılı yasaya yapılan son değişiklikte ise 2. maddeye “işlerine son verilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerinde görevli işçiler bir daha kamu hizmetinde çalıştırılmazlar” hükmünü ilave etmiştir.⁷⁶ Böylelikle; işlerinden atılan 1402’liklerin, kendi görevlerine geri dönemeyecekleri gibi diğer kamu hizmetlerinden de tamamen uzaklaştırılmaları sağlanmıştır. Öte yandan aynı yasaya getirilen geçici bir maddenin; 30 Aralık 1982 tarihinden önce 1402 sayılı kanun gereği işten atılanların görevlerine değilse de kamu hizmetine geri dönebilmeleri için yoruma açık bir şekilde düzenlendiği söylenebilir. Buna göre; “sıkıyönetim komutanlarının istemleri üzerine işlerine son verilenlerin durumları; sıkıyönetim komutanlıklarınca yeniden tetkik edilip, kamu hizmetlerinde görevlendirilemeyecekleri tespit edilen memurlar, diğer kamu görevlileri ve kamu hizmetlerinde görevli işçiler bir daha kamu hizmetlerinde çalıştırılmayacaklardır”.⁷⁷ Bu madde, iyimser bir bakış açısıyla; yapılan tetkik sonucunda üstündeki “sakıncanın” kalkmış olduğu tespit edilen kişilerin, kamu görevlerine dönebilecekleri şeklinde de yorumlanabileceği görülmektedir. Ne var ki geçici maddenin kapsamının netleştirilmesi yönünde Danışma Meclisi’nin önerisi dikkate alınmamış; MGK toplantısında da göreve geri dönmenin önünü açan yorum göz ardı edilerek kabul edilmiştir.⁷⁸ Zaten geçici maddenin gerekçesinde de” sıkıyönetim sırasında işine son verilenlerin sıkıyönetim sona erdikten sonra tekrar kamu hizmetinde görevlendirilmelerinin, işlerine son verme nedenleriyle bağdaşmayacağı” vurgulanmıştır.⁷⁹ Bu haliyle, bir defa kamu hizmeti için sakıncalı ve faydasız sayılan kişinin, her daim böyle kalacağıının savunulduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla söz konusu geçici madde; göreve geri dönüşe hiçbir olanak sağlamadığı gibi; 1402’liklerin kamu hizmeti görevinden kesin men’ine yapılan bir vurgu niteliğindedir. Aynı şekilde, MGK’nin 12 Eylül sonrası çıkardığı sıkıyönetim kanunlarının; yalnız

⁷⁶ **Resmi Gazete**, Sayı: 17914, 30 Aralık 1982, s. 1-2.

⁷⁷ **Aynı yer.**

⁷⁸ Özen, **a.g.e.**, s. 42-49.

⁷⁹ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 7, Yüz Yirmi Dördüncü Birleşim, Sıra Sayısı: 515, s. 3-4.

TSK'nin yönetimi ele geçirmesini sağlayan düzenekler değil, aynı zamanda sıkıyönetimin sonrası için öngördüğü devlet-toplum ilişkisinde yeni düzenin de temelleri olduğu anlaşılmaktadır.

1402'likler meselesinin, işten atılanlar lehine çözümlenmesi için ümit vadeden gelişme, TBMM'nin açılışından sonra Genelkurmay Başkanlığı'nın 4 Şubat 1985 tarihli genelgesiyle yaşanacaktır. Genelge; işten atılanların başvuruları halinde, durumlarının sıkıyönetim komutanlıkları tarafından incelenerek, göreve dönmelerinde sakınca olmayanların kurumlarına bildirilmesini öngörmüştür. Göreve dönüşlerle ilgili olumlu ya da olumsuz kararın; kurumlar tarafından verileceği kabul edilmiştir. Böylelikle genelgenin; sıkıyönetim komutanlıklarından "sakıncasızlığının" onayını alan 1402'liklerin görevlerine dönüşleri için bir fırsat yarattığı ve inisiyatifi kendi kurumlarına bıraktığı anlaşılmaktadır. Şu halde işten atılan üniversite mensuplarının bu fırsattan yararlanmaları; 6 Kasım 1981 tarihli 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile en üst organ olarak kurulan Yükseköğretim Kurumu (YÖK)'na bağlıdır. Ne var ki YÖK'ün 14 Ağustos 1985 tarihinde yayınladığı; bir defa 1402 sayılı kanunla işten atılan akademik ve idari personelin, üniversitelerde ya da kamu hizmetlerinde çalışamayacaklarını bildiren genelgesiyle bu durum imkânsız hale gelmiştir.⁸⁰ Bu şekliyle, sıkıyönetimin açtığı kapının, YÖK tarafından sabık üniversite mensuplarına tamamen kapatıldığı söylenebilir.

Görevine son verilecek kamu görevlilerinin belirlenmesinde uygulanan yöntemin, sıkıyönetim sonrasında da devam ettirildiği; özellikle üniversite kurumu içinde olmazsa olmaz bir hal aldığı söylenebilir. Ölçütlerin ne olduğu konusu ise muğlaklığını korumaktadır. Zira işten çıkarmalarda; MGK'nın genelge ve yönetmelikleriyle kapsamını

⁸⁰ Özen, **a.g.e.**, s. 53-55. Hatipoğlu eserinde, ODTÜ'den Doç Dr. Güney Gönenç, İÜ'den Prof. Dr. Tahsin Yazıcı ile Prof. Dr. Servet Armağan ve Ege Üniversitesi'nden Prof. Dr. Hayrullah Kocaoğlu, Prof. Dr. Dündar Berkan ile Prof. Dr. Ahmet Terek'in sakıncalıklarının sıkıyönetim komutanları tarafından kaldırılarak görevlerine döndüklerini belirtmektedir. Hatipoğlu, **Eylül Üniversitesi**, s. 337. Bu isimlerin biyografileri taranmış; ne var ki üniversiteden ayrılış ya da geri dönüşleriyle ilgili bilgiye ulaşamamıştır. Hatipoğlu'nun verdiği bilgilerin doğruluğu kabul edildiğinde geri dönüşlerinin YÖK'ün genelgesinden önce gerçekleşmiş olması daha olasıdır.

genişlettiği 1964 Güvenlik Soruşturması Yönergesi'ne uyarınca, kişiler hakkında yapılan güvenlik soruşturması raporlarına dayandırılmıştır. 1984'e kadar tüm illerde ve 1987'ye kadar da aşamalı olarak süren sıkıyönetim sırasında, Başbakanlık'ta Sıkıyönetim Koordinasyon Merkezi, bakanlıklarda da Sıkıyönetim Koordinasyon Ünitesi adlı birimler oluşturulmuş; soruşturma raporlarına göre bu birimlerce hazırlanan listeler, sıkıyönetim komutanlarına gönderilmiştir.⁸¹ Gizlilikle hazırlanan güvenlik soruşturma raporları, göreve iade istemiyle Danıştay'a açılan davalarda dahi, davacılar ve vekillerine temin edilmemiştir.⁸² Zaten 1402'liklere yapılan resmi tebliğlerde de, herhangi bir gerekçeye yer verilmemiş, yalnızca görevden uzaklaştırıldığı bildirilmiştir. Bu haliyle, işten çıkarma için kullanılan ölçütlerin, ancak 1980 darbesinin gerekçeleriyle bağdaştırıldığı düşünülebilir. Bir başka deyişle, kişilerin sağ ya da sol ideolojileri,⁸³ siyasi faaliyet, görüş ve eğilimlerinin, tasfiyelerinde önemli bir rol oynadığı söylenebilir.

1402'nin yürütülüşünde kilit rol oynayan güvenlik soruşturmalarının; üniversiteler için uygulanış şekli de bu görüşü desteklemektedir. Zira Başbakanlığın YÖK'e gönderdiği 4 Şubat 1983 tarihli genelgesinde; "bazı öğretim üyelerinin geçmişte çeşitli olaylara karıştıkları, suç unsuru bulunmadığı için adli tahkikat yapılamadığı, menfi tutum ve davranışlarına rağmen kurum içinde yöneticilik yaptıklarının belirlendiği" bildirilmiştir. Genelge, üniversitelerin; "geçmişte suç işleyenlerin ilmi ve idari kademelerde yükselmelerini önlemek amacıyla" asistan alımı ve akademik unvan yükselmelerinde güvenlik soruşturması yapmasını istemiştir.⁸⁴ Böylelikle, 12 Eylül'den 3 yıl kadar sonra bile üniversite mensuplarının; "delillendirilemeyen suçlar" ile "tutum

⁸¹ Özen **a.g.e.**, s. 59. Özen, güvenlik soruşturması raporlarının; vali, kaymakam, polis, jandarma ve sıkıyönetim komutanı ve personeli tarafından toplanan bilgiler ışığında; öznel görüş ve işlemlerle hazırlandıklarını belirtmektedir. Bkz., **a.g.e.**, s. 33.

⁸² 16 Mart 1983 tarihli Başbakanlık genelgesi; kişiler hakkındaki güvenlik soruşturması ve arşiv raporlarının yalnızca Danıştay'a temin edilmesini sağlamıştır. Özen, **a.g.e.**, s. 50.

⁸³ Birand, Bilâ, ve Akar eserlerinde tasfiye edilen kamu görevlilerinin %95'inin sol görüşlü olduğunu belirtirken, Feroz Ahmad de Yükseköğretim Kanunu'nun merkez soldaki öğretim elemanlarını silmek ve üniversiteleri milliyetçi-tutucuların eline bırakmak amacıyla olduğunu belirtmektedir. Birand, Bilâ, Akar, **a.g.e.**, s. 167; Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 219.

⁸⁴ Özen, **a.g.e.**, s. 49-50.

ve davranışlarına” bağlı olarak ve her kademede tasfiyelerinin mümkün kılındığı görülmektedir.

1983 yılı Ağustos ayında YÖK’ün görev ve yetkilerinin genişletilmesi de üniversiteden uzaklaştırmaları kolaylaştırmıştır. Buna göre YÖK Kurulu; rektörlerin disiplin işlerini kovuşturmak yetkisine ilaveten, bu tarihten itibaren rektörün önerisiyle ya da doğrudan “görevleri yerine getirmekte yetersizliği görülen ve yükseköğretimin amaç, ana ilkeleri ve öngördüğü düzene aykırı harekette bulunan” öğretim elemanlarının yükseköğretim kurumları ile ilişkilerini kesebilecek ya da denemek üzere onları başka bir yükseköğretim kurumuna atayabileceklerdir.⁸⁵ Bu haliyle, rektörler üzerindeki hegemonyasını sağlamlaştıran YÖK’ün; üniversite mensuplarına da doğrudan müdahale hakkı edindiği; dahası görev yerleri “denenmek üzere” değiştirilen öğretim elemanları üzerinde de bir nevi baskı otoritesielde ettiği söylenebilir. Bu kanun değişikliğinin, üniversiteden tasfiyeler için Sıkıyönetim Kanunu dışında yeni bir yasal zemin olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır. Elbette bu türdeki tasfiyeler, 12 Eylül aktörlerinin sıkıyönetim sonrası için de öngördüğü üzere; “üniversitelerin yönetsel olarak devlet denetimine girmesinin” kontrol mekanizmasını oluşturmaktadır.

Özellikle 1983 yılı Şubat ayıyla birlikte yoğunlaşan üniversite mensuplarının tasfiyesi, yine “1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun 2301 ve 2766 Sayılı Kanunla değişik 2. maddesi gereği” fakat bu defa rektörlük yazısıyla gerçekleşmiştir.⁸⁶ Bu arada tasfiyeleri protesto etmek, 1402’lik olmamak amacıyla ya da YÖK’ün sürgün görevlendirmelelerinden yılarak istifa edenlerin yanı sıra, rektörler tarafından sözleşme-

⁸⁵ Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 247-248. 19/08/1983 tarihli 2880 sayılı kanununun, daha önce 13 fıkrada düzenlenen YÖK Kurulunun görevlerini, 17 fıkraya çıkarmıştır.

⁸⁶ Belirtmek gerekir ki rektörlük yazısıyla işten çıkarmalarda, sıkıyönetim komutanlıkları tarafından belirlenen adlar işlerine son verilmesi isteğiyle YÖK Başkanlığı’na; YÖK de bunu resmi yazıyla rektörlüklere bildirmektedir. ODTÜ’den Prof. Dr. Yakup Kepenek ve Doç. Dr. Cemal Koç’un güvenlik soruşturması sonrasında tasfiyeleri için YÖK Başkanlığı’ndan gönderilen yazının örneği için bkz., Özen, **a.g.e.**, s. 84-85. Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi Dekanlığının Doç. Dr. M Tahir Hatipoğlu’na tasfiyesini bildiren yazı örneği için bkz., Hatiboğlu, **Eylül Üniversitesi**, s. 210.

leri yenilenmeyerek, doçentlik ya da profesörlük atamaları gerçekleştirilmeyerek işten uzaklaştırılan üniversite mensubunun sayısı, 1984 yılında 154'ü profesör, 242'si doçent ve 786 öğretim yardımcısı olmak üzere 1182'ye ulaşmıştır.⁸⁷

1402'likler olarak anılan üniversite mensuplarının görevlerine dönüş için ilk girişimleri, 1985 yılıyla birlikte, önceden görevli buldukları şehirlerde sıkıyönetimin kalkmasıyla gerçekleşecektir. Sıkıyönetim sırasında sakıncaları kaldırıldığı halde üniversitelere ve YÖK'e yaptıkları başvuruları reddedilenler ve halen sakıncası devam edenler, idare mahkemelerine göreve dönme ya da görevine son verme işleminin iptali istemiyle başvurmuşlardır. İdari mahkemeler sonucunda; 'sıkıyönetimin kalkması nedeniyle davacılar hakkında kamu hizmetinde çalıştırılmama önleminin de kalkmış olacağı ve göreve iadesi' şeklinde ve benzer lehte kararların yanı sıra, '2766 sayılı yasa hükmüne göre göreve iade edilmeme işleminde mevzuata aykırılık bulunmadığı' yönünde aleyhte olmak üzere; aynı koşullar için ayrı davalarda farklı kararlar çıkmıştır. Lehte sonuçlanan davalar sonunda bazı öğretim görevlileri üniversiteye dönmüş; bazıları ise mahkeme kararına rağmen YÖK tarafından görevlerine iade edilmemiş ya da üniversite rektörlükleri yürütmeyi durdurma istemiyle Danıştay'a başvurmuşlardır. Tıpkı idari mahkemeler gibi Danıştay'dan da çelişkili karar çıkmış; kimi zaman idare mahkemelerince göreve iade edenler Danıştay'ın kararıyla yeniden görevlerinden alınmıştır ve hatta yine Danıştay kararıyla ikinci kez görevlerine dönmüşlerdir.⁸⁸

1402'liklerin görevlerine dönebilmelerini sağlayan gelişme; 1989 yılında Danıştay 5. Dairesi'nin Danıştay Başkanlığına başvurusuyla

⁸⁷ Hatipoğlu, **Eylül Üniversitesi**, s. 357.

⁸⁸ Özen, **a.g.e.**, s. 295- 300. Örneğin Doç. Dr. Baskın Oran'ın, 19 Temmuz 1985 tarihinde Ankara'da sıkıyönetimin sona ermesiyle başlayan ve 1985-1990 yılları arasında süren mahkeme maratonunda önce göreve iade edilmiş, sonrasında görevinden alınmış ve tekrar göreve iade edilmiştir. Özen, **a.g.e.**, s. 103. Bu arada İnsan Hakları Derneği Genel Merkezi tarafından 1 Ekim 1988 tarihinde 1402'likler-Öğretim ve Çalışma Hakkı Kurultayı' düzenlenmiş; suçlama ve yargılama işleri yapılmadan 1402'liklerin işlerine son verilmesinin insan haklarına aykırı olduğu belirtilerek, özlük haklarının, maddi ve manevi tazminatlarının sağlanması için yasa yoluyla çözüm getirilmesi kararı alınmıştır. Kurultayda alınan kararlar ayrıca, Başbakanlığa 1402'liklerin topluca ve tek tek yaptıkları başvuruda yinelenmiştir. Özen, **a.g.e.**, s. 311-314.

gerçekleşmiştir. Zira bu başvuruda; 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'yla işlerine son verilenler hakkında kendisi tarafından verilen kararların aykırılığının giderilmesi için Danıştay İçtihatları Birleştirme Kurulu (DİBK)'nün tetkikini istemiştir. DİBK'in 7 Aralık 1989 tarihli ve 1989/4 sayılı kararıyla içtihatları; "sıkıyönetim komutanlarının istemleri üzerine işlerine son verilen memurların, diğer kamu görevlilerinin ve kamu hizmetlerinde görevli işçilerin, (...) işlerine son verildiği bölgede sıkıyönetim kalktıktan sonra, kurumlarınca eski görevlerine iade edilmeleri gerektiği" gerekçesiyle Danıştay 5. Dairesinin ilgili kararıyla birleştirmiştir.⁸⁹ Böylelikle DİBK'in içtihatları birleştirme kararından sonra, yeni açılan ve devam eden davalarda da idari mahkemelerde 1402'likler lehine kararlar alınmış; daha önce mahkeme kararına rağmen eski görevlerine iade taleplerini reddeden YÖK ise rektörlüklerden, mevcut boş kadroların bu kişilerin atanabilmesi için korunmasını ve gerekli kadronun temini için Başbakanlık'a başvurularını istemiştir.⁹⁰ Sonuç olarak mesele, kamu çalışanlarının tasfiyesinin yasal dayanağını oluşturan Sıkıyönetim Kanunu'nda yapılan değişiklikten 9 yıl sonra çözüme kavuşmuş; üniversite mensuplarının kuruma geri dönüşleri gerçekleşmiştir.

Yükseköğretim Kanunu

12 Eylül sonrasında MGK, yalnızca ülke yönetimine değil, 1960 darbesi ve 1971 askeri müdahalesi örneklerinde olduğu gibi üniversite kurumuna da müdahale etmiştir. 7 Temmuz 1973 tarihli ve 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun ön plana çıkan özelliği; Yüksek Öğretim Kurulu'nu oluşturarak, üniversitelerin yönetsel sorumluluğunu bu kurula vermesidir. AÜ ve CHP'nin Anayasa Mahkemesine açtıkları dava sonunda, kurulun bu yetkileri 3 Aralık 1975 tarihinde Anayasa ile teminat altına alınan üniversite özerkliğine aykırı olduğu

⁸⁹ Dairesi Danıştay İçtihadı Birleştirme Genel Kurulu Kararı, -Esas No:1988/6 Karar No 1989/4, 07 Aralık 1989.

⁹⁰ Özen, **a.g.e.**, s. 340.

gerekçesiyle iptal edilmiştir.⁹¹ Dolayısıyla 12 Eylül darbesinin gerçekleştiği tarihte üniversiteler, bilimsel ve idari özelliklerini korumaktadırlar.

MGK'yi üniversite kanununda değişiklik yapmaya götüren nedenlerin 12 Eylül öncesi gelişmelerle bağlantılı olduğu söylenebilir. Zira toplum hayatının gündelik meselesi haline gelen ideolojik çatışma ve anarşi, en yoğun olarak üniversite gençliği arasında ve kampüslerde yaşanmıştır. Üniversite idareleri bu şiddet olaylarını yönetmekte aciz kaldığı gibi, fakültelerde derslerin yapılamaması nedeniyle bilimsel faaliyetler de kesintiye uğramıştır. Dolayısıyla, ülkenin siyasal ve kurumsal olarak yeniden yapılandırmasını hedefleyen MGK'nin; üniversiteyi bir 'mesele' olarak ele alması öngörülebilirdir. Dahası MGK'nin üniversitelerde ortaya çıkan ideolojik kamplaşmanın temel sebebi olarak 'kurum özerkliği' gördüğü de söylenebilir.⁹²

MGK'nın 77, 78, 79 ve 80. birleşimlerinde görüşülerek kabul edilen Yükseköğretim Kanunu⁶ Kasım 1981 tarihinde 2547 sayılı numarasıyla Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.⁹³ Böylelikle

⁹¹ Hatipoğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 229. 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun 4. maddesine göre Yüksek Öğretim Kurulu; *Yüksek öğretimin bütünlüğü anlayışı içinde çağdaş bilim ve teknolojinin gereklerine ve Devlet Kalkınma planının temel ilke ve politikalarına uygun olarak yüksek öğretim alanına yön vermek amacı ile, gerekli inceleme araştırma ve değerlendirmeleri yapmak, yüksek öğrenim kurumları arasında koordinasyonu sağlamak, uygulamaları izleyerek yetkili makam ve mercilere önerilerde bulunmakla görevlidir.* **Resmî Gazete**, Sayı: 14587, 7 Temmuz 1973, s. 1. İhsan Doğramacı, Yüksek Öğretim Kurulu'nun oluşturulmasını, 1750 sayılı Üniversiteler Kanunu'nun getirdiği "yeni ve olumlu bir hüküm" olarak değerlendirmektedir. İhsan Doğramacı, **Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış**, Ankara, 2000, s. 25.

⁹² Dönemin MGK Başkanı Kenan Evren de özerklikleri nedeniyle üniversiteler için "ayrı bir devlet" benzetmesi yaparak; 12 Eylül öncesi "teröristlerin yetiştiği bir yuva haline geldiklerini" söylemektedir. Birand, Bilâ, Akar, **a.g.e.**, s. 168. MGK'nin üniversite için bu kaygıları, 1971 askeri müdahalesi sonrası 1973 Üniversiteler Kanunu'nu çıkarış nedenleriyle benzerlik göstermektedir. Bu nedenle Üniversite Kanunu'nda üniversitelerin görevleri arasında "örf ve adetlere bağlı ve milli şuuruna sahip aydınlar yetiştirmek" yer almıştır. Böylelikle üniversite gençliğinin siyasi ideolojilerden uzaklaştırılmasının hedeflendiği söylenebilir. Benzer görüşler için bkz., Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 234-236; Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, s. 177.

⁹³ **Resmî Gazete**, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981, s. 1-33.

1750 Sayılı Üniversiteler Kanunu'nu yürürlükten kaldırmıştır MGK tarafından ilk kez görüşüldüğü 26 Ekim tarihli 77. birleşimde, İhtisas Komisyonu Başkanı Kurmay Albay Cumhur Evcil'in kanun tasarısının hazırlanış gerekçesiyle ilgili açıklamaları; MGK'nin bu kanunla nasıl bir üniversite öngördüğünü göstermesi bakımından önemlidir:

Yükseköğrenim Kurumlarımızın mevcut sorunlarına kanunlarımızdaki boşlukları doldurarak ülke gerçeklerine uygun, güvenilir ve ileriye yönelik çözümler getirmek, mevcut eğitim, öğretim ve araştırma faaliyetlerinin daha etkin bir şekilde yapılmasına ve ülke sathında yaygınlaştırılmasına işlerlik kazandırmak, bu faaliyetler üzerinde devletin, gözetim ve denetim fonksiyonunu devamlı ve etkili bir düzeyde gerçekleştirmek, insan gücü ve maddi kaynaklarını bir plan ve program çerçevesinde en ekonomik bir biçimde kullanılmasını temin etmek, yükseköğretim kurumlarımızı çağdaş ve ileri düzeydeki benzer müesseselerle boy ölçüşecek yapıya kavuşturmak.⁹⁴

Gerekçede dikkat çeken ilk nokta, MGK'nin üniversitelerdeki mevcut sorunların, 1973 Üniversiteler Kanunu'ndaki boşluklardan kaynaklandığını belirtmesidir. Bunların ne olduğu belirtilmemekle birlikte, MGK için üniversitelerdeki en büyük sorunun 'ideolojik kampaşma ve çatışma merkezi oluşları' noktasından hareketle; önceki kanunun üniversite kurum ve öğrencilerine siyaset serbestisi veren hükümlerine atıf yapıldığı söylenebilir. Bununla birlikte, aynı kampaşmanın, üniversite içi rektör seçimlerinde de ortaya çıktığı unutulmamalıdır.⁹⁵

Gerekçenin diğer ilginç noktasıysa bu sorunları, devletin sürekli ve etkin gözetim- denetimiyle çözümlenmeyi amaçlamasıdır. Şu haliyle tasarının; MGK'nin devlet yönetimini üniversiteler üzerinde tam yetkili yapma doğrultusunda hazırlandığı söylenebilir.

⁹⁴ **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 5, 77nci Birleşim, s. 4.

⁹⁵ Ege Üniversitesi'nde yapılan seçimlerde 6 ay rektör belirlenememiştir. Zafer Çelik, Bekir S Gür, "Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi ve Üniversite Özerkliği: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Nisan 2014, s. 24.

Yükseköğretim Kanunu tasarısının hazırlık aşamasında üniversite mensuplarının yer aldığı herhangi bir komite oluşturulmamış⁹⁶; tasarı MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ'un isteğiyle o sırada Paris Üniversitesi'nde öğretim görevlisi olarak çalışan Prof. Dr. İhsan Doğramacı tarafından 1981 yılında hazırlanmıştır.⁹⁷ Üruğ'un bu görev için nasıl ve hangi kanalla kendisinde karar kıldığı tespit edilememekle birlikte; Doğramacı'nın Hacettepe Üniversitesi'nin 1968 yılında özel kanuna bağlı olarak kurulmasındaki rolünün etken olduğu düşünülebilir. Bununla birlikte Yükseköğretim Kanunu tasarısının çalışmalarına bir süre Prof. Dr. Kemal Karhan ile Prof. Dr. Gürol Ataman'ın da katıldıkları; Doğramacı'nın 9 ülkeden üniversite yöneticileriyle birlikte yaptığı mevzuat incelemesinin de tasarının şekillenmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır.⁹⁸

Kanun, TSK ve Emniyet Teşkilatı'na bağlı olanlar dışında tüm yükseköğretim kurumlarını, bağlı birimlerini ve bunlarla ilgili faaliyet ve esasları kapsamaktadır. Bu kanunla birlikte Yüksek Öğretim Denetleme Kurulu, Öğrenci Seçme ve Yerleştirme Merkezi ve Üniversitelerarası Kurul olmak üzere yönetim organları oluşturulmuş ve hepsi Yükseköğretim Kurulu (YÖK)'na bağlanmıştır. Bunun yanı sıra YÖK'ün görev ve yetkileri çok kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir: yeni bir üniversite, fakülte, enstitü, yüksekokul, bölüm açılmasına ya da gerekli görüldüğünde bunların birleştirilmesine karar vermek; üniversitelerin profesör, doçent ve yardımcı doçent kadrolarına karar vermek; her yıl hazırlanacak faaliyet raporlarına göre üstün başarılı olanlarla yeterli olmayanları tespit etmek ve gerekli önlemleri almak; eğitim-öğretim programında öğrenci harçlarına karar vermek, yükseköğretim üst organları ile üniversitelerin bütçelerini karar bağlamak, programlara kabul edilecek öğrenci kontenjanını tespit etmek, rektör disiplin işlemlerini kovuşturarak karar vermek.

⁹⁶ Hatiboğlu eserinde, MGK, dönemin üniversite rektörleri, Üniversitelerarası Kurul üyeleri ve akademi başkanlarının MGK tarafından bir araya getirilerek, yapılacak düzenleme için üniversitedeki sorunları belirtmelerinin istendiğini; toplantının ses kayıtlarının da çoktan yeni bir kanun tasarısı yapmakla görevlendirilmiş Prof. Dr. Doğramacı'ya iletilildiğini belirtmektedir. Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 309.

⁹⁷ Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 303.

⁹⁸ Doğramacı, **a.g.e.**, s. 26-27; Hatiboğlu, **Türkiye Üniversite Tarihi**, s. 309.

Bu kanunla birlikte yönetsel ve mali tek yetkili kurum haline gelen YÖK'ün; devlet başkanının seçeceği 8, bakanlar kurulunun üst düzey devlet görevlileri arasından seçeceği 6, Genelkurmay Başkanlığı tarafından seçilecek 1, MEB tarafından 2 ve Üniversitelerarası Kurul tarafından kurul dışındaki profesörlerden seçilecek 8 kişi olmak üzere 25 kişiden oluşması karara bağlanmıştır. Ayrıca YÖK başkanı, kurul üyeleri arasından olmak üzere devlet başkanının doğrudan atamasıyla belirlenecektir. Türkiye'de mevcut bulunan 27 üniversitenin yönetiminin YÖK'e bağlandığı göz önüne alındığında; TSK'nin üniversiteler üzerindeki kontrol ve denetimini YÖK'e bağlı bu yönetim organları aracılığıyla sağladığı anlaşılmaktadır. Zira Yükseköğretim Denetleme Kurulu'nda Genelkurmay Başkanlığı tarafından seçilmiş 1 üyenin; Üniversiteler Arası Kurul'unda ise üniversite rektörlerinin yanı sıra Genelkurmay Başkanlığı tarafından TSK'den dört yıl için seçeceği 1 profesörün yer alması hükmü getirilmiştir. Kanunun üst yönetim organlarının teşkilatı için öngördüğü bu yapının; TSK'nin yanı sıra devlet başkanı ile hükümetin de üniversiteler üzerindeki denetimini tesis ettiği söylenebilir.

Yükseköğretim Kanunu'nda üniversite "Bilimsel özerkliğe ve kamu tüzel kişiliğine sahip, yüksek düzeyde eğitim-öğretim, bilimsel araştırma ve yayım yapan; fakülte, enstitü, yüksekokul ve benzeri kuruluş ve birimlerden oluşan bir yükseköğretim kurumu" olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu nokta, üniversitelerin yönetsel özerkliğinin kaldırılmasına karşın, bilimsel özerkliğinin korunduğunu göstermektedir. Öte yandan, üniversitenin faaliyetleri sıralamasında eğitim-öğretimin, bilimsel araştırmadan önce geldiği de dikkat çekmektedir. Hatta öğretim üyelerinin görevlerini belirleyen maddelerde eğitim-öğretim ve uygulamalı çalışmalar yapmak ilk sırada gelirken, bilimsel araştırma ve yayımlar yapmak ikinci sırada yer almıştır.⁹⁹ Şu halde,

⁹⁹ **Resmi Gazete**, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981, s. 12. Kanunun, yükseköğretim kurumlarının görevlerini belirleyen 4. bölümünde; üniversitelerin eğitim ve öğretim kimlikleri, "eğitim-öğretim esasları", "eğitim-öğretim yapmak", "milli eğitim politikası", "eğitim teknolojisi", "öğretim ve araştırma konusu", "eğitim-öğretim seferberliği" gibi çeşitli varyasyonlarda 7 defa vurgulanırken; bilimsel yönü ise "bilimsel araştırma" ve "ülkenin bilimsel, kültürel sosyal ve ekonomik yönden ilerlemesi" şeklinde yalnızca 2 defa geçmektedir. **Resmi Gazete**, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981, s. 8.

MGK'nin Yükseköğretim Kanunu ile üniversitelerin hem yönetsel serbestisini kaldırdığı; bilimsellik vasfını ise indirgediği tartışılabilir.

MGK için üniversitelerdeki en büyük sorunun 'ideolojik kampaşma' olduğunu ispat eden bir diğer nokta; Yükseköğretim Kanunu'nun genel hükümlerinde göze çarpmaktadır. Buna göre yükseköğretimin amacı; öğrencilerin Atatürk inkıpları ve ilkeleri doğrultusunda Atatürk milliyetçiliğine bağlı; Türk milletinin değerlerini taşıyan, Türk olmanın şeref ve mutluluğunu duyan, devletine karşı görev ve sorumluluklarını bilenvatandaşlar yetiştirmektir.¹⁰⁰ Bu tanımlamalar doğrultusunda; MGK'nin sivil yönetime geçiş sonrası için hazırladığı yeni düzende; üniversitelerden siyaseti çıkararak; sağ ya da sol siyasi ideolojilerin bıraktığı boşluğu ise Atatürk ilkeleri ve onun bütünüleyici ve dayanışmacı unsurlarıyla doldurmayı hedeflediği söylenebilir.¹⁰¹ Benzer bir şekilde, kanunun öğrencilerin disiplin işlerini düzenleyen hükümlerinin; yükseköğretim kurumları içinde veya dışında anarşik veya ideolojik olaylara katılan, tahrik ve teşvik eden öğrencilerin, uyardıktan uzaklaştırmaya ve hatta üniversiteden atılmaya varan cezalar öngörmesi de bu görüşü doğrular niteliktedir.

Yükseköğretim Kanunu ve kanunla birlikte oluşturulan yönetim organları, başta AÜ olmak üzere üniversite çevreleri tarafından tepkiyle karşılanmıştır.¹⁰² Bununla birlikte, 1402 sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun işten çıkarma uygulamasının devam ettiği ve üniversitelere YÖK tarafından yeni rektör atamalarının gerçekleştiği bir dönemde bu tepkiler, kanun yapıcılar üzerinde etkili olmamıştır.

Sonuç

Gerek 1960 darbesi gerekse 1980 darbesi, var olan siyasi, sosyal ve ekonomik düzenden rahatsız olan TSK'nin yeni bir kurumsal düzen getirmeyi hedeflemesiyle gerçekleşmişlerdir. Yönetime el koyduktan sonra çıkardıkları bildirimler, sıkıyönetim kanunları ve anayasalar, her

¹⁰⁰ **Resmi Gazete**, Sayı: 17506, 6 Kasım 1981, s. 2-3.

¹⁰¹ Yükseköğretim Kanunu'nun 5. maddesinde yabancı dil yanında Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi ile Türk Dili derslerinin zorunlu ders yapılmasının da bu amacı desteklediği söylenebilir.

¹⁰² Prof. Dr. İhsan Doğramacı, kanunu tanıtmak amacıyla 7-9 Aralık 1981 tarihlerinde düzenlediği sempozyumda kanun, Russonist modele göre hazırlanmakla eleştirilmiştir. Doğramacı, **a.g.e.**, s. 27.

birinin Türkiye için nasıl bir kamusal düzen öngördükleri hakkında bilgi vermektedir. Her iki askeri müdahalenin ortak hedeflerinden biri de üniversitedir.

1960 darbesinin yürütme organı MBK'nin 115 sayılı Üniversiteler Kanunu ile üniversiteye yönetsel ve bilimsel özerklik getirdiği, doçent kadrolarında üniversite çalışanlarını üniversite yönetimine dahil ettiği, asistan kadrolarına yurtdışı bilimsel faaliyetleri için öğretim üyelerine tanınan aynı imkanları sağladığı; böylelikle her unvan ve kadroya yönetsel - bilimsel gelişme imkanı sunduğu görülmektedir. Şu halde, darbe ile yönetimi ele geçirmesine karşın MBK'nin özgürlükçü bir yaklaşımla, bağımsız bir üniversite öngördüğü söylenebilir.

1980 darbesinin yürütme organı MGK ise, 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu ile üniversiteleri ve ona bağlı birimleri oluşturduğu Yükseköğretim Kurumuna bağlamış, öğrenci alımından disiplin işlerine, kadro tahsisinden bütçe belirlemeye kadar yükseköğretim kurumlarının her türlü akademik ve idari faaliyetlerinin bu kurum tarafından düzenlenerek yön verilmesini sağlamıştır. YÖK başkanının doğrudan devlet başkanı tarafından; YÖK Kurulu'nun da Bakanlar Kurulu, Genelkurmay Başkanlığı ve MEB tarafından seçilen üyelerden oluşmasıyla, üniversiteler devlet hiyerarşisine bağlanmıştır. Şu halde MGK'nin yönetsel olarak devlet idaresinin kontrol ve gözetiminde, akademik olarak devlet politikasına hizmet eden bir üniversite öngördüğü anlaşılmaktadır.

Elbette 12 Eylül MGK'sinin üniversite kurumu için getirdiği devlet kontrolünü ön planda tutan ve üniversitede bilimsellikten ziyade eğitim-öğretim olgusu üzerinde yoğunlaşan bu yapının, 27 Mayıs MBK'sinin tesis ettiği yönetsel özerk, bilimle uğraşan ve bilime yön veren düzenin tam aksi yönünde olduğu gözden kaçmamaktadır. Öyleyse, TSK'nin 20 yıl arayla müdahalesini doğuran dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik koşulların gösterdikleri farklılığın; ordunun üniversiteye yaklaşımında önemli bir etken olduğu ortaya çıkmaktadır. 27 Mayıs darbesinin aktörleri, yasama ve kamu yönetiminin siyasetçilerin kişisel ve parti menfaatleri doğrultusunda ihlalini engelleyecek ve ondan bağımsız bir düzen getirmeyi hedeflerken; 12 Eylül darbesinin aktörleri, ülkede sağ-sol görüş çatışması ve anarşinin, tam da bu

siyasi bağımsızlığı garanti eden 1961 Anayasası'nın özgürlükçü ruhundan beslendiği, yasama ve kamu yönetimininse bu duruma müdahaleden aciz kaldığı görüşündelerdir.

Bu görüş farklılığına bağlı olarak, üniversite kurumunda taban tabana zıt düzenlemeler yapmalarına karşın her iki darbenin de üniversite mensuplarının tasfiyesi konusunda paralel hareket ettikleri görülmektedir. “Adı ve sebebi ne olursa olsun tasfiye süreçleri, grupların birbirlerine karşı üstünlüklerini belirtmek açısından önemli”¹⁰³ ise 147’likler meselesinde; akademik yükselme endişesi taşıyan, akademik yetkinliği rakiplerinden az olan ve hatta kişisel husumetlerle hareket eden alt kademelerinde yer alan üniversite mensuplarının, MBK’nin yürütme gücüne dayanarak ve onun bu gücünü kendi lehlerine manipüle ederek üstün geldiği anlaşılmaktadır. Ne var ki aynı görüş, üniversite-ordu ilişkisi bağlamında değerlendirildiğinde; karşılıklı destek ve güvenin sarsılmasıyla her iki tarafın da yara aldığı; üstünlüğün her iki taraf için de geçerli olmadığı söylenebilir. Üniversite kurumu kendisini, kendi içinden kurban vermiştir.

1960 darbesinde üniversite ile kurulan iyi ilişkilerde üniversite mensuplarının DP muhalifliklerinin –belki de akademik yetkinliklerinden fazla- etkili olduğu, Anayasa Komisyonu’nun hazırladığı müdahaleyi destekleyen raporuyla da ilişkilerin pekiştiği görülmektedir. Öte yandan 1980 darbesinin, üniversite ile ilişki kurmak gibi bir kaygı taşımadığı; kuruma yönelik ilk icraatının tasfiye olmasından anlaşılmaktadır. Danışma Meclisi’nde üniversite mensuplarının yer alması, oluşturulan Anayasa Komisyon başkanlığına meclis üyesi Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı’nın getirilmesi gibi durumlar ise MGK’nin üniversiteden destek arayışından ziyade, üniversite bağıntılı kişilerin görevlendirilmesi olarak nitelendirilebilir. Yine üstünlük kurma görüşü bağlamında ele alındığında, 1402’liklerin tasfiyesi; MGK’nin ve temsil ettiği devlet gücünün üniversite üzerinde üstünlük kurduğunu ortaya koymaktadır. Zaten ilişkinin ancak eşitler veya denkler arasında kurulabileceği düşünülürse, MGK’nin tasfiyeyle birlikte; üniversiteyi devlet otoritesi ve denetimi altına alarak, yukarıdan aşağı ve tek yönlü olmak

¹⁰³ Ahmet İlyas, “27 Mayıs Askeri Darbesinin Sancıları ve Tasfiyeler”, **Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 22, Mart 2016, s. 164.

üzere ast-üst ilişkisi tesis ettiği tartışılabilir. Aslında 27 Mayıs ve 12 Eylül'ün gerçekleştirdiği tasfiyelerin temel farklarından biri de budur; 1960 darbesi önce üniversite mensuplarını tasfiye edip üniversite kurumuna yönetsel özerklik verirken; 1980 darbesi önce tasfiye edip, daha sonra kurumda devlet denetimini kurmuştur.

Yakın dönem Türk tarihinde 1960 ve 1980 darbelerinin – ve hatta 1971 askeri müdahalesi de buna dâhil edilebilir- gerek toplu tasfiye uygulamaları, gerekse kurumun yapısına getirdikleri yasal düzenlemelerle, üniversite kurumuna doğrudan etkili oldukları görülmektedir. Hatta üniversitelerle ilgili köklü ve temel yasal düzenlemelerin hemen hep askeri müdahaleler sonrasında gerçekleştiği söylenebilir. Tek partili siyasi hayatın en etkin döneminde yapılan 1933 Üniversite Reformu ile çok partili siyasi hayata geçiş sonrasında hazırlanan 1946 Üniversiteler Kanunu bu duruma istisna oluşturmaktadır. 1981 Yükseköğretim Kanunu'nun çıkarılışından bugüne sayısız değişikliğe uğramasına karşın hala yürürlükte oluşu ise askeri yönetimlerin üniversite üzerindeki etkisinin, sivil yönetimlerden daha güçlü olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Türk tarihindeki ordu ve siyaset arasındaki ilişkinin bir uzantısının da ordu ve üniversite ekseninde geliştiği tartışılabilir. Bununla birlikte bu ilişkinin olumlu ya da olumsuz seyretmesini, askeri müdahalelerin yapılmasına gerekçe oluşturan dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik koşullarının yönlendirdiği açıktır.

Gerek 27 Mayıs darbesi üzerine yapılan çalışmaların gerekse 27 Mayıs'ı yaşamış ve bu süreçte etkili konumlarda bulunanlar tarafından hazırlanan anı kitaplarının hacmi oldukça doyurucudur. Fakat 1980 darbesiyle ilgili yayınlarda, bu durum tam tersi olduğu gibi; dönemin ideolojik kamplaşmasını devam ettiren niteliktedirler. Bununla birlikte o dönem ön planda bulunan kişilerin, yaşanan gelişmelerle ilgili verdikleri bilgilerin sınırlı oluşu da çalışmada karşılaşılan en büyük güçlüğü oluşturmaktadır. Bu güçlüklerin 1980 darbesinin tarihsel olgu niteliğine kavuşmasıyla azalacağı, ilerleyen dönemlerde yapılacak diğer çalışmaların alana zenginlik katacağı umulmaktadır.

Kaynakça:

147'likler Meselesi Beyaz Kitap, Sermet Matbaası, İstanbul, 1962.

Ahmad, Feroz, Bedia Turgay Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1976.

Ahmad, Feroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Ak Devrim, Başbakanlık Devlet Basımevi, Ankara, 1960.

Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix, Ankara, 2004.

Aydemir, Sevket Süreyya, **İkinci Adam**, C III, Remzi Kitabevi, Ankara, 2000.

Başgil, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri Görüp Yaşadıklarım**, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 2008.

Çelik, Seydi, **Osmanlı'dan Günümüze Devlet ve Asker**, Salyangoz Yayınları, İstanbul, 2008.

Çelik, Zafer, Bekir S Gür, "Yükseköğretim Sistemlerinin Yönetimi ve Üniversite Özerkliği: Küresel Eğilimler ve Türkiye Örneği", **Yükseköğretim ve Bilim Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 1, Nisan 2014, s. 18-27.

Dikici, Ali, "Demokrat Parti Döneminde İç Güvenlik ve Türk Polis Teşkilatı", **Gazi Akademik Bakış**, Cilt: 3, Sayı: 5, Kış 2009, s. 61-94.

Doğaner, Yasemin, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2013.

Doğramacı, İhsan, **Günümüzde Rektör Seçimi ve Atama Krizi, Türkiye'de ve Dünyada Yükseköğretim Yönetimine Bir Bakış**, Ankara, 2000.

Erkanlı, Orhan, **Anılar... Sorunlar... Sorumlular...**, Baha Matbaası, İstanbul, 1972.

Gevgilili, Ali, **Yükseliş ve Düşüş**, Bağlam Yayınları, Ankara, 1987.

- Göney, Süha, “Üniversite Tarihinde Ellili Yıllar ve 27 Mayıs İhtilalinin Etkileri”, **Sosyoloji Dergisi**, 3. Dizi, 23. Sayı, 2011, s.259-324.
- Haldun Özen, **Entelektüelin Dramı 12 Eylül’ün Cadı Kazanı**, İmge Kitabevi, İstanbul, 2002.
- Hale, William, **1789’dan Günümüze Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Hil Yayın, 1996.
- Hatiboğlu, M, Tahir, **Ege Üniversitesi**, Selvi Yayınları, Ankara, 1990.
- Hatiboğlu, M. Tahir, **Türkiye Üniversite Tarihi**, Selvi Yayınevi, Ankara, 1998.
- İlyas, Ahmet, “27 Mayıs Askeri Darbesinin Sancıları ve Tasfiyeler”, **Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 11, Sayı: 22, Mart 2016, s. 163-178.
- İpekçi, Abdi, Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, Türkiye İşbankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2012.
- Kılıç, Ramazan, “Türkiye’de Yüksek Öğretimin Kapsamı ve Tarihsel Gelişimi”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Kasım 1999, Sayı: 3, s. 289-310.
- Kırkpınar, Dilek, **12 Eylül Askeri Darbesi’nin Gençliğin Üzerindeki Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2009.
- Mehmet Ali Birand, Hikmet Bilâ, Rıdvan Akar, **12 Eylül Türkiye’nin Miladı**, Doğan Kitap, 2006.
- Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Cilt: 4, Altmışaltıncı Birleşim.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, İnci Birleşim.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 18nci Birleşim.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, 18nci Birleşim.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 1, İnci Birleşim.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 5, 77nci Birleşim.
- Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi**, Cilt: 7, 124üncü Birleşim.
- “Ordu Yönetime El Koydu”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1941-1960**, 2. Cilt, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.580-581.

- “Ordu Yönetime El Koydu”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1961-1980**, 3. Cilt, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 516-519.
- “Üniversitede Kıyım”, **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1981-2000**, 4. Cilt, Yapı kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 77.
- Özbudun, Ergun, **Çağdaş Türk Politikası Demokratik Pekişmenin Önündeki Engeller**, Doğan Kitap, İstanbul, 2007.
- Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, İstanbul, 2004.
- Özdemir, Hikmet, **Rejim ve Asker**, AFA Yayıncılık, İstanbul, 1989.
- Resmi Gazete**, 18 Haziran 1935, 18 Haziran 1946,25 Haziran1954,8 Temmuz 1954,28 Ekim 1960, 18 Nisan 1962, 7 Temmuz 1973, 21 Eylül 1980, 15 Kasım 1980, 6 Kasım 1981, 30 Aralık 1982.
- Şahin, İbrahim, **12 Mart’tan 12 Eylül’e 68 Kuşağı Öğrenci Hareketleri**, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2014.
- T.C. Millî Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt: 2, Yirmi Sekizinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961.
- T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt: 4, Altmış Birinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961.
- T.C. Milli Birlik Komitesi Genel Kurul Toplantısı**, Cilt: 5, Yetmiş Birinci Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara, 1961.
- TC Yargıtay Başkanlığı Resmi Sitesi, <https://www.yargitay.gov.tr/sayfa/daire-baskanlari/571>, Erişim Tarihi: 10.02.2018.
- Weiker, Walter F., **The Turkish Revolution 1960-1961**, The Brookings Institution, Baltimore, 1967.
- Yassıada Zabıtları**, 11 Cilt, Haz. Emine Gürsoy Naskali, Kitabevi, İstanbul, 2005-2011.
- Yavuz, Ünsal, “Demokrat Parti’nin Tarihsel Yanlıları”, <http://ahmet-saltik.net/2015/05/28/demokrat-partinin-tarihsel-yanlislari/>, Erişim Tarihi: 10.02.2018.

GÜNÜMÜZ ORTAÖĞRETİM TARİH DERS KİTAPLARINDA DARBELER VE İKTİDARA MÜDAHALELER (1800–2017)

Ümmügülsüm CANDEĞER*



ÖZET

“Halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimi” şeklinde tanımlanan demokrasi kelimesi ile halkın yönetimde söz hakkının olması ifade edilmektedir. Yani egemenliğin halka dayalı olduğu ve yöneticilerin halk tarafından belirlendiği bir yönetim şeklinden bahsedilmektedir.

Dünyada demokrasinin doğuşu M.Ö. 5. yüzyıldaki Perikles’in Atina’sına dayandırılır. Atina şehir devletinin en önemli siyasal kurumu beş- altı bin kişilik erkek vatandaştan oluşan meclisidir. Bu meclis bütün erkek vatandaşlara açık olup, basit çoğunluk ile kararlar almıştır. Atina’da davalar yurttaşlardan üye olarak 501 kişinin bulunduğu jürilerin önünde görülmüştür. Burada uygulanan yöntem bütün erkek yurttaşlara açık olmasıyla doğrudan demokrasiye örnek gösterilebilir. Günümüzde uygulanan meclisin olduğu devlet yönetimlerini ise temsili demokrasi olarak nitelemek mümkündür.

Doğrudan demokrasi sonrası temsili demokrasiye geçiş süreci biraz daha uzun bir süre almıştır. İnsanlar monarşik yönetimlere karşı bazı müdahaleler ile günümüzdeki demokratik yönetimlere ulaşabilmişlerdir. 1215’te İngiliz kralı John tarafından imzalanan Magna Carta demokrasinin yerleşmesindeki ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu belge ile halkın ve kralın hak ve hukuku ayrılmıştır. 1808 tarihli Sened-i İttifak II. Mahmut ile ayanlar arasında yapılan bir tür

* Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Fen - Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: ummugulsuncandeger@osmaniye.edu.tr.

sözleşme olup, Osmanlı dönemindeki ilk demokratikleşme hareketi olarak görülmektedir.

Bu çalışmanın amacı, ortaöğretim kurumlarında 2017–2018 eğitim- öğretim yılında okutulan tarih ders kitaplarında iktidara müdahaleleri ve darbeleri belirleyerek konuların öğrencilere verilen eğitimde nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Çalışma bu haliyle tartışmalı ve hassas konular konusunda Millî Eğitim Bakanlığı'nın uygulamalarının nasıl olduğu sonucuna da ulaşabilecektir.

Çalışmada doküman inceleme yöntemi uygulanmış olup sözü edilen dönem ile ilgili ders kitapları olan Tarih 10, Tarih 11, Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitapları incelenmiştir. 1800–1922 yılları arası Tarih 10 ve Tarih 11 ders kitaplarının konu kapsamına girmektedir. Bu dönem ile ilgili konulara bu kitaplardan bakılmıştır. 1900'den günümüze kadar olan kısım için ise Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük ile Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitapları incelenmiştir.

Sonuç olarak ders kitaplarında tartışmalı ve hassas konular genellikle mümkün olabildiğince sade bir anlatımla anlatılmakta olup öğrenci de kavram kargaşası yaşanması önlenmeye çalışıldığı görülmüştür. Özellikle Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitabında dikkat çeken bir konu Türkiye'de yaşanan demokrasi müdahaleleri darbe olarak nitelendirilmediği halde diğer ülkelerde yaşanan müdahaleler darbe olarak nitelendirilmiştir. 31 Mart Vak'ası dönemi itibariyle üç kitabın konuları arasında yer bulmuştur. 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahaleleri Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi kitabında yer almıştır. Dönemin gazete kupürleri ile desteklenerek anlatılmıştır. Bu kitap yakın dönem konularını işleyen bir kitap olmasına rağmen son dönemdeki müdahaleler kitapta yer almamıştır.

Anahtar Kelimeler: Darbeler, İktidara müdahale, Demokrasi, Tarih Ders Kitapları.

**COUPS AND POWER INTERVENTIONS IN CONTEMPORARY
SECONDARY EDUCATION TURKISH HISTORY TEXTBOOKS
(1800-2017)**

ABSTRACT

It is expressed that democracy is defined as “the form of government based on the people's sovereignty” and that the people have the right to speak in government. In other words, it is mentioned that the sovereignty is based on the people and that the management is determined by the people.

The beginning of democracy in the world is BC. It is based on Athens of the 5th century Pericles. The most important political institution of the city-state of Athens is the council of five to six thousand male citizens. This council is open to all male citizens and has taken decisions by simple majority. The lawsuits in Athens were seen in front of the jurors in which 501 members were members of the citizens. The method applied here is an example of direct democracy as it is open to all male citizens. It is possible to characterize state governments, which are currently being implemented, as representative democracy.

The process of transition to democracy after direct democracy took a little longer. People have been able to reach democratic governments today with some interventions against monarchical governance. In 1215, the Magna Carta, signed by the English King John, is the first document to be settled in democracy. This document is divided into the rights and the law of the people and the king. Sened-i İttifak dated 1808 is a kind of contract between the 2nd Mahmut and Ayan and it is seen as the first democratization movement in the Ottoman period.

The purpose of this study is to demonstrate how the issues are addressed in the education given to students by determining power interventions and conflicts in the history textbooks taught at the secondary schools in 2017-2018 academic year. In this way, the study will also be able to find out what the Ministry of National Education's practices are about the controversial and sensitive issues.

In this study document review method was applied on history textbooks that are History 10, History 11, Turkish Republic Revolution History and Kemalism and Contemporary Turkish and World History books were examined. Between 1800 and 1922, the subject of History 10 and History 11 textbooks is included. The issues related to this period are examined in these books. For the part from 1900 to the day Turkish Republic Revolution History and Kemalism and Contemporary Turkish and World History books were examined.

As a result, controversial and sensitive subjects in the textbooks are generally explained with as simple a narration as possible and it is seen that the student is trying to avoid the confusion of concepts. Contemporary Turkish and World History course is a matter of particular intervention that took place in other countries not qualify as state intervention that took place in Turkey democracy coup pointed out in his book were described as bumps. As of the “31 Mart Vakası” period, four books were among the topics. The military interventions of May 27 and September 12 were included in the Contemporary Turkish and World History textbook. The conversation is supported by newspaper clippings. Although this book is a book that deals with recent issues, recent interventions have not been included in the book.

Key Words: Coups, Power intervention, Democracy, History Textbooks.

GİRİŞ

Fransızca “démocratie” kelimesinden dilimize geçmiş olan demokrasi kelime anlamı olarak, halkın egemenliği temeline dayanan yönetim biçimidir¹. Kelimenin aslı ise Yunanca “demos” (halk) ve “kratia”(iktidar) sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş olan *demokratia* (demokrasi) halkın yönetimi, iktidarı anlamına gelir². Bununla halkın yönetimde söz hakkının olması ifade edilmektedir. Yani egemenliğin halka dayalı olduğu ve yöneticilerin halk tarafından belirlendiği bir yönetim şeklinden bahsedilmektedir.

Dünya tarihinde ilk demokrasi Eski Yunan’da kent devleti çerçevesinde hayata geçirilmiştir. Burada yönetime katılım sadece yurttaş statüsünde olanlar için geçerli olabilmıştır. Yani aslında herkesin bu sisteme katılmadığı da açıktır. Örneği köleler, kadınlar ve yabancıların oy hakkı yoktur³.

Yurttaş statüsündeki kişi sayısının az olması nedeniyle doğrudan demokrasinin uygulanabilmesi mümkün olmuştur. Atina’da M.Ö. V. yüzyıl ortalarında Perikles zamanından M.Ö. IV. yüzyıl ortalarına kadar yurttaşların doğrudan katılımı ile bir demokrasi dönemi yaşanmıştır. Kamusal meselelerin çözümünde yurttaşların aktif katılımı ile eşitlikçi, seçim ve özgür tartışmalarla kararların alındığı bu dönem çok uzun ömürlü olamamıştır. Daha sonra bunun yerine aristokrasi, oligarşi ve tiranlık gibi insanın eşitsizliği düşüncesine dayanan yönetimler ortaya çıkmıştır⁴.

Atina şehir devletinin en önemli siyasal kurumu beş- altı bin kişilik erkek yurttaştan oluşan meclisidir. Bu meclis bütün erkek yurttaşlara açık olup, basit çoğunluk ile kararlar almıştır. Atina’da davalar yurt-

¹ **Güncel Türkçe Sözlük**, www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.02.2018.

² Ayhan Yalçinkaya, “Antik Yunan: Yurttaş ve İktidar”, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Eskişehir, 2013, s. 8.

³ Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, 4. Bsk. AÖF yay., Eskişehir, 2016, s. 70.

⁴ Davut Dursun, **Siyaset Bilimi**, 6. Bsk., Beta yay., İstanbul, 2012, s. 163-164.

taşlardan üye olarak 501 kişinin bulunduğu jürilerin önünde görülmüştür⁵. Burada uygulanan yöntem bütün erkek yurttaşlara açık olmasıyla doğrudan demokrasiye örnek gösterilebilir. Günümüzde uygulanan meclisin olduğu devlet yönetimlerini ise temsili demokrasi olarak nitelemek mümkündür⁶.

Doğrudan demokrasi sonrası temsili demokrasiye geçiş süreci biraz daha uzun bir süre almıştır. İnsanlar monarşik yönetimlere karşı bazı müdahaleler ile günümüzdeki demokratik yönetimlere ulaşabilmişlerdir. 1215'te İngiliz Kralı John tarafından imzalanan Magna Carta (Büyük Sözleşme) demokrasinin yerleşmesindeki ilk belge olma özelliği taşımaktadır. Bu belge ile halkın ve kralın hak ve hukuku ayrılmıştır. Ardından çıkan iç savaş sonunda özgürlük isteyen İngilizlerin istediği gibi cumhuriyetçi bir yönetim tarzı oluşturulmuştur. Yönetilenlerin istediği şekilde ve yönetimde söz sahibi oldukları bir yönetime kavuşulmuştur. Bunu Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve ardından Fransız İhtilali takip etmiştir⁷.

Osmanlı Devleti'nde ise bu manada ilk demokratikleşme hareketi 1808 Sened-i İttifak sayılabilir. Sened-i İttifak, II. Mahmut döneminde padişah ve hükümet ricali ile bir kısım ayan ve memleketin ileri gelenleri arasında karşılıklı taahhütlerin verildiği, bazı hakların kısıtlandığı iki taraflı bir anlaşma şeklinde düzenlenmiş ilk siyasi belge olma özelliği ile Osmanlı Devleti tarihi açısından ilk demokratik belge olarak kabul edilir⁸.

Milli Eğitim Bakanlığı Türkiye'de hemen hemen her yıl bir milyon civarında genci ortaöğretimden mezun etmektedir. 12 yıllık aralıksız ve zorunlu eğitim uygulamasıyla birlikte 17-19 yaş aralığında genç nüfus her yıl mezun olmaktadır. Bu nüfusun 12 yıllık eğitiminde neredeyse 8 yıllık bir süre diliminde öğrenciler tarih eğitimi almaktadırlar. Almış oldukları tarih eğitimi ortaokulda Sosyal Bilgiler, lisede

⁵ Hasan Tunç, “Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C XII, S 1-2, Ankara, 2008, s. 1116.

⁶ M. Akif Çukurçayır, “Yerel Demokrasi ve Yerel Siyaset”, **Yerel Siyaset**, Okutan yay., İstanbul, 2008, s. 16-17.

⁷ Davut Dursun, **a.g.e.**, (2016), s. 71.

⁸ A. Selçuk Özdemir, “Sened-i İttifak”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1959, ss. 1-12.

de Tarih dersi olarak isimlendirilmektedir. Ortaöğretimde tarih adı altında alınan dersler;

9. sınıflarda genel tarih bilgisi, ilk çağ, Türk- İslam tarihi olarak sınırlandırılmaktadır. Yani öğrenci insanın varoluşundan XIV. yüzyıla kadar olan tarih hakkında genel bilgilere sahip olur. 10. sınıflarda konu biraz daha özele indirilerek XIV. yüzyıldan, XX. yüzyıla kadar Türk tarihi özelinde dünya tarihi ile ilgili gelişmeleri öğrenir.

11. sınıflarda iki farklı tarih dersi bulunmaktadır. Bunlardan ilki bütün 11. sınıfların zorunlu olarak aldığı Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük (İnkılâp Tarihi) dersidir. Bu derste Atatürk'ün doğumundan ölümüne kadar olan gelişmeler incelenir. Diğeri ise seçmeli ders olup bazı 11. sınıfların almış olduğu Tarih 11 dersi olup, bu derste ilk Türklerden günümüze kronolojik olarak temalar (Devlet Teşkilatı, Türklerde Toplum, Türklerde Hukuk, Türklerde Ekonomi, Türklerde Eğitim, Türklerde Sanat) üzerinden konular işlenir. Son olarak ortaöğretimde 12. sınıflara seçmeli ders olarak sunulan ve 20. yüzyıldaki Türk ve Dünya tarihindeki gelişmelerin işlendiği Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi (ÇTDT) dersi bulunmaktadır.

Ders kitapları son zamanlarda birçok araştırmannın konusu olmuş durumdadır. Ders kitapları ile yapılan çalışmalarda bir konunun farklı devletlerin kitaplarında nasıl ele alındığının incelendiği çalışmalar bulunmaktadır⁹. Ayrıca literatür incelendiğinde Türkiye'de yayınlanan

⁹ Kibar Aktın, “ ABD, İngiltere ve Türkiye Tarih ve Sosyal Bilgiler Ders Kitaplarında Yapılandırmacı Yaklaşım: II. Dünya Savaşı Örneği”, **IV. Ulusal Sosyal Bilimler Eğitim Kongresi**, 2011.

Tarih Ders kitaplarında Yunanlılara karşı kullanılan dil¹⁰, kimlik söylemi¹¹, değerler eğitimi¹², “öteki” nin anlatılması¹³, din algısı¹⁴ gibi konuların çalışıldığı görülmektedir. Tarih Ders Kitaplarında darbe ve iktidara müdahale konusu henüz çalışmamış bir konudur.

AMAÇ

Çalışmanın ana amacı ortaöğretim kurumlarında 2017–2018 eğitim- öğretim yılında okutulan tarih ders kitaplarında iktidara müdahaleleri ve darbeleri belirleyerek konuların öğrencilere verilen eğitimde nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Çalışma bu haliyle tartışmalı ve hassas konular konusunda Millî Eğitim Bakanlığı'nın uygulamalarının nasıl olduğu sonucuna da ulaşabilecektir.

YÖNTEM

Çalışmada doküman inceleme yöntemi uygulanmış olup sözü edilen dönem ile ilgili ders kitapları olan Tarih 10¹⁵, Tarih 11¹⁶, İnkılâp Tarihi¹⁷ ile ÇTDT¹⁸ kitapları incelenmiştir. 1800–1922 yılları arası Tarih 10 ve Tarih 11 ders kitaplarının konu kapsamına girmektedir. Bu dönem ile ilgili konulara bu kitaplardan bakılmıştır. 1900'den günümüze kadar olan kısım için ise İnkılâp Tarihi ve ÇTDT kitapları incelenmiştir.

Kitaplarda incelenen konu başlıkları şunlardır;

¹⁰ Mustafa Safran, Bahri Ata, “Barışçı Tarih Öğretimi Üzerine Çalışmalar; Türkiye’de Tarih ders Kitaplarında Yunanlılara İlişkin Kullanılan Dil ve Yunanlılara İlişkin Öğrenci Görüşleri”, **G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S 1, Ankara, 1992, ss: 11–26.

¹¹ Tercan Yıldırım, **Tarih Ders Kitaplarında Kimlik Söylemi**, Yeni İnsan Yay., 2016.

¹² Yusuf Keskin, “Tarih Dersi Öğretim Programı ve Ders Kitaplarında Değerler Eğitimi”, **Journal of Turkish Studies**, Vol: 10, Nu: 7, 2015, ss. 659–674.

¹³ Tercan Yıldırım, “Tarih Ders Kitaplarında “öteki” Kurgusu: 1930’lu Yıllar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türk Tarih Eğitimi Dergisi**, C 3, S 1, 2014, ss.62–89.

¹⁴ Tercan Yıldırım, Ahmet Şimşek, “Erken Cumhuriyet Dönemi Lise Tarih Ders Kitaplarında Din Anlatısı”, **Eğitim ve Bilim**, C 40, S 179, 2015, ss.323–340.

¹⁵ Sami Tüysüz, **Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı**, Tuna Matbaacılık A.Ş., Ankara, 2017.

¹⁶ Akın Sever; Dursun Sağdıç; Hasan Özkaya; Mehmet Köseoğlu; Tayyibe Çolak; Yasemin Okur, **Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı**, MEB Yay., Ankara, 2017.

¹⁷ Mahmut Ürküt, **Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı**, Ata Yay., Ankara, 2017.

¹⁸ Yasemin Okur; Akın Sever; Mehmet Aksoy, **Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12**, MEB Yay., Ankara, 2017.

Tarih 10 ve Tarih 11 ders kitaplarının konusu olan III. Selim Dönemi ve Nizam-ı Cedid, Sened-i İttifak, Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı, Kuleli Vak'ası, Sultan Abdülaziz'in Tahtan İndirilişi, 31 Mart Vak'ası, Bab-ı Âli Baskını konuları.

Dönem itibariyle İnkılâp Tarihi dersinin konuları arasında bulunan 31 Mart Vak'ası, Bab-ı Âli Baskını, Tek Parti Dönemi, Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş Denemeleri konuları.

ÇTDT ders kitabında da 27 Mayıs Müdahalesi, 22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekâtları, 12 Mart Muhtırası, 12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi, 28 Şubat Post modern Darbesi, 27 Nisan e-Muhtırası, 15 Temmuz Darbe Girişimi konuları incelenmiştir.

BULGULAR

Ders kitaplarında darbeler ve yönetime yapılan müdahalelerin incelendiği bu çalışmada konu 1800-2017 şeklinde sınırlandırılmıştır. Dolayısıyla ders kitaplarında bu dönem dışındaki olaylar inceleme dışı bırakılmıştır.

Tablo 1 Tarih 10 dersinde darbe ve müdahale konularının işlendiği yerler ve işleniş şekilleri

Ders Kitabı	Konu	Konunun İşlenişi
Tarih 10	Nizam-ı Cedid ve III. Selim Dönemi ¹⁹	III. Selim ile ilgili bilgiler verildikten sonra Osmanlı- Rus ve Avusturya Savaşları ile ilgili bir bölüm yer almıştır. Burada Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum anlatılmıştır. Ardından III. Selim Dönemi İslahatları başlığı altında III. Selim döneminde yapılan düzenlemeler ve sonuçları hakkında bilgiler verilmiştir. Nizam-ı Cedid ile ilgili bilgilerin verilmesinden sonra III. Selim'in tahtan indirildiği belirtilmiştir. Konu işlenirken ıslahat karşıtlarının (yeniçeriler ve diğer gruplar) Nizam-ı Cedid ordusunun Osmanlı- Rus Savaşı nedeniyle cephede olmasından yararlanarak, Kabakçı

¹⁹ Tarih 10, s. 143-145.

		Mustafa'nın etrafında toplanarak 1807'de isyan ettiği III. Selim'in tahttan indirilerek yerine IV. Mustafa'nın tahta çıkarıldığı ifade edilmiştir. Sonuç olarak Osmanlı Devleti'ni çöküşten kurtarmak amacıyla başlatılan yenilik hareketlerinden birinin daha başarısızlıkla sonuçlandığı yazılmıştır.
Tarih 10	Sened-i İttifak ²⁰	II. Mahmut Dönemi'nde padişah ile âyanlar arasında yapılan bir sözleşme olarak sayılan Sened-i İttifak ile padişah bazı yetkilerini sınırlandırmıştır.
Tarih 10	Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı ²¹	<p>II. Mahmut zamanında Mısır'da vali olan Mehmet Ali Paşa burada yenilik hareketlerine öncülük etmiş ve bölgenin gelirini artırmıştır. Bu gelişmelerden sonra başına buyruk hareket eden vali Osmanlı –Rus Savaşı'na asker göndermediği gibi savaş sonunda Mora valiliğini istemiş ve istediği reddedildiği için oğlu komutasındaki kendi ordusunu Suriye üzerinden Çukurova bölgesine yollamıştır. Ordusu Kütahya'ya kadar ilerleyen Mehmet Ali Paşa'ya karşı Osmanlı zor durumda kalıp önce İngiltere ve Fransa'dan daha sonra da Rusya'dan yardım istemek zorunda kalmıştır. Rusların desteği ile yapılan Kütahya Antlaşması ile Mehmet Ali Paşa'nın kendine Mısır, Suriye ve Girit valilikleri, oğlu İbrahim Paşa'ya da Cidde ve Adana valilikleri verilmiştir.</p> <p>1839'da Mehmet Ali Paşa ile Osmanlı Devleti arasında Nizip Savaşları yapılmış ve anlaşmalar gereği İngiltere, Prusya, Rusya ve Avusturya bu işin içinde yer almışlar ve 1840'ta Londra Antlaşması yapılarak Mehmet Ali Paşa'nın sadece Mısır valisi olarak kalması sağlanmıştır.</p>

²⁰ **Tarih 10**, s. 158 (Her ne kadar darbe girişimi olmasa da demokrasinin işlerliğini sağladığı için burada yer alması düşünülmüştür).

²¹ **Tarih 10**,s.166–168.

Tarih 10	Kuleli Vak'ası	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.
Tarih 10	Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilişi ²²	I. Meşrutiyet'in İlanı başlığı altında sadece bir paragraf ile konu geçmiştir. "Jön Türkler devletin yıkılışını önlemeye çalışıyor ancak düşüncelerini padişaha kabul ettiremedikleri için hayata geçiremiyorlardı. Bunun üzerine Jön Türkler, padişah Abdülaziz'in yerine V. Murat'ı getirdiler. Ancak V. Murat'ın sağlık durumunun padişahlık yapmaya uygun olmadığını görülmesi üzerine şeyhülislamın fetvasıyla onu da tahttan indirdiler. Ardından da Meşrutiyet'i ilan edeceğine söz veren II. Abdülhamit'i tahta geçirdiler."
Tarih 10	31 Mart Vak'ası ²³	31 Mart Olayı (1909) başlığı ile işlenen konuda İttihat ve Terakki yönetiminden hoşnut olmayan alt rütbeli askerler, medrese talebeleri ve din adamlarının katılımıyla 13 Nisan 1909'da İstanbul'da başlayan isyan sonucunda isyancılar parlamentoyu basarak İttihat ve Terakki üyesi mebuslardan ve meşrutiyet yanlısı subaylardan bazılarını öldürmüşlerdir. Meşrutiyet yanlısı gazete merkezlerini basıp yağmalamışlardır. İttihat ve Terakki'nin güçlü olduğu Selanik'ten 3. Ordu içinden Hareket Ordusu adından bir birlik 24 Nisan 1909'da İstanbul'a gelerek ayaklanmayı bastırır ve kontrolü ele geçirir. Ardından açılan Parlamento'da ayaklanmanın sorumlusu olarak görülen II. Abdülhamit tahttan indirilerek yerine kardeşi V. Mehmet Reşat tahta geçirilir.

²² Tarih 10, s. 173.

²³ Tarih 10, s. 182.

		Bu olaydan sonra Anayasal düzenlemeler yapılarak padişahın yetkileri kısıtlanıp meclisin yetkileri artırılmıştır.
Tarih 10	Bab-ı Âli Baskını ²⁴	Bab-ı Âli Baskını I. Balkan Savaşı konusu içinde Londra Konferansı sürerken İttihat ve Terakki yönetiminin hükümeti ele geçirdiği ifade edilmiştir. Ne konuyla ilgili bir giriş yapılmış ne de neden bu baskının düzenlendiği ifade edilmiştir.

Tarih 10 ders kitabındaki darbe ve iktidara müdahalelerin bulunduğu Tablo 1 incelendiğinde Kuleli Vak'ası'nın ders kitabında hiç geçmediği Bab-ı Âli baskını konusunun da sadece bir cümle içinde geçtiği görülmektedir. Bununla birlikte Sened-i İttifak, Nizam-ı Cedid gibi konular dönemsel etkilerinin çokluğundan kitapta uzun uzun anlatılmıştır. III. Selim'in ıslahatlarıyla birlikte anlatılan Nizam-ı Cedid olayı sonunda padişahın tahttan indirilmesi ve bir yıl sonra tekrar tahta çıkarılmak istendiği sırada öldürülmesi bu kitapta verilmemiş olmasına rağmen Tarih 11 kitabında verilmiştir. II. Mahmut dönemindeki Sened-i İttifak belgesi padişah tarafından benimsememiş olsa da sonuç itibariyle bu belge Türk demokrasisinde ilk resmi belge olarak geçtiği için önemlidir.

Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı, devleti zor durumda bırakması ve devletin diğer devletlerden yardım istemesine neden olmuştur. Bu da direkt yönetime karşı yapılan bir isyan ve devletin diğer devletler nezdinde küçük düşmesine neden olduğu için bir darbe olarak sayılabilir. Ayrıca yardım isteği karşılığında Osmanlı, İngilizlerle Balta Limanı Antlaşması yaparak ülke topraklarının açık pazar hale gelmesine neden olduğu gibi Ruslarada boğazlardan serbest geçiş izni vermek durumunda kalmıştır. Olay daha sonra uluslararası bir sorun haline gelip 1840 Londra Antlaşması ile Mehmet Ali Paşa'ya babadan oğula geçecek şekilde Mısır verilmiştir.

²⁴ Tarih 10, s. 197.

Abdülaziz'in tahttan indirilmesi meselesi sadece bir paragraf olarak yer almıştır. Buna karşın daha yakın bir zamanda geçen 31 Mart Vak'ası ile ilgili uzun uzun açıklamalar yapılmıştır.

Tarih 10 ders kitabında darbe ve iktidara müdahale konularında kelime olarak direkt darbe kelimesi geçmemiş bunun yerine “isyan”, “vak'a” gibi kelimeler kullanılmıştır. Bununla hassas bir konu olan darbe konusu biraz yumuşatılmaya çalışılmıştır. İktidara müdahale ise padişahın tahttan indirilmesi şeklinde ifade edilmiş yine hassas bir konu yumuşatılmıştır.

Tablo 2 Tarih 11 dersinde darbe ve müdahale konularının işlendiği yerler ve işleniş şekilleri

Ders Kitabı	Konu	Konunun İşlenişi
Tarih 11	Nizam-ı Cedid ve III. Selim Dönemi ²⁵	Devlet Teşkilatı teması içinde yönetimdeki değişimlerin anlatıldığı bölümde geçen konu “III. Selim’in Nizam-ı Cedit programına yenirci, halk, ulema, gayrimüslim tüccar ve sarraflar karşı cephe aldılar. İslahatların uygulanması için konulan vergilere karşı oluşan bu muhalefet dış güçlerce desteklenmiştir.... Bütün bu reform çabaları, III. Selim’in 25 Mayıs 1807’de Kabakçı Mustafa isyanı sonrası tahttan indirilmesiyle bekleneni veremedi.”
Tarih 11	Sened-i İttifak ²⁶	“III. Selim’in öldürülmesinin ardından tahta yenilik taraftarı olan II. Mahmut geçti. Merkezî otoriteyi sağlamak ve devlet adamlarının desteğini almak isteyen II. Mahmut, ıslahat taraftarı âyanlarla 1808 yılında “Sened-i İttifak”ı imzaladı. Eyalet valisi olan âyanlar ile Padişah arasında imzalanan Sened-i İttifak ile âyanlar, padişahın egemenliğini tanıırken padişah da âyanların taşradaki yönetimini tanımış oluyordu.”

²⁵ Tarih 11, s. 40- 41.

²⁶ Tarih 11, s. 41.

Tarih 11	Mısır Sorunu ve Mehmet Ali Paşa İsyanı ²⁷	“II. Mahmut Mısır Meselesi’nde Avrupa’nın desteğini almak ve Avrupalı devletlerin azınlık haklarını öne sürerek Osmanlı Devleti’nin işlerine karışmasını önlemek istedi. Bu sebeple Tanzimat Fermanı’nın hazırlanması için gerekli hazırlıkları yaptı. Ancak ölümü üzerine fermanın yayımlanması oğlu I. Abdülmecit Dönemi’ne kalmış oldu”
Tarih 11	Kuleli Vak’ası	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.
Tarih 11	Sultan Abdülaziz’in tahttan indirilişi	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.
Tarih 11	31 Mart Vak’ası ²⁸	“1909 yılı sonunda yapılan seçimlerde iyi örgütlenen İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri birçok yerde mebusluk kazandı. Seçimlerin ardından oluşan yeni Meclis-i Mebusan 17 Aralık 1908’de padişahın nutkuyla açılarak çalışmalarına başladı. Meclisin çalışmaları bu kez İttihatçı karşıtlarının 13 Nisan 1909’da İstanbul’da ayaklanmasıyla kesintiye uğradı. 31 Mart Olayı olarak anılan bu ayaklanma, Selanik’ten gelen Hareket Ordusu tarafından 24 Nisan 1909’da bastırıldı. Yeniden toplanan meclis, II. Abdülhamit’i bu ayaklanmadan sorumlu tutarak tahttan indirilmesine ve onun yerine V. Mehmet Reşat’ın geçirilmesine karar verdi.”
Tarih 11	Bab-ı Âli Baskını	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.

²⁷ Tarih 11, s. 112.

²⁸ Tarih 11, s. 50.

Tarih 11 kitabı ile ilgili hazırlanan tablo incelendiğinde bazı konuların yer almadığı görülmektedir. Bunun nedeni kitabın temalar üzerinden anlatılması olabilir. Kitabın seçmiş olduğu temalardan “Devlet teşkilatı” ya da “hukuk” ile ilgili konular bu kitabın konuları arasında yer almışlardır. Yine Nizam-ı Cedid, Sened-i İttifak, Mısır Sorunu ve 31 Mart Vak’ası konularının detaylı bir şekilde kitapta anlatılmış olduğu görülmektedir.

Tablo 3 İnkılâp Tarihi dersinde darbe ve müdahale konularının işlendiği yerler ve işleniş şekilleri

Ders Kitabı	Konu	Konunun İşlenişi
İnkılâp Tarihi	31 Mart Vak’ası ²⁹	<i>Meşrutiyet’in ilanı ve Osmanlı Mebusan Meclisinin açılmasına karşı İstanbul’da bir isyan başladı (13 Nisan 1909). Bu ayaklanmaya “31 Mart Olayı” adı verildi. Edirne ve Selanik’teki askerî kuvvetlerden bir “Hareket Ordusu” oluşturuldu. Bu ordunun kurmay başkanlarından biri de Mustafa Kemal idi. Hareket Ordusu İstanbul’a gelerek kısa sürede ayaklanmayı bastırıldı ve daha sonra II. Abdülhamit’i tahttan indirdi.</i>
İnkılâp Tarihi	Bab-ı Âli Baskını ³⁰	Kitabın sonunda bulunan kronoloji bölümünde bir satır olarak 23 Ocak 1913 İttihat ve Terakki Partisinin hükümeti zorla ele geçirmesi (Babıali Baskını) şeklinde geçmiştir.
İnkılâp Tarihi	Milli Mücadele Dönemi	Milli Mücadele konusu Osmanlı Devleti açısından incelenecek olursa bir isyan olarak kabul edilebilir. Ancak yıkılmak üzere olan bir devlet ve Anadolu insanının kendini kurtarma bilinciyle Mustafa Kemal Atatürk etrafında toparlanmasıyla egemenlik mücadelesi verildiği için darbe ya da yönetime müdahale olarak değerlendirilmemiştir.

²⁹ İnkılâp Tarihi, s. 36.

³⁰ İnkılâp Tarihi, s. 258.

İnkılâp Tarihi	Saltanatın Kaldırılması ³¹	Konunun anlatılmasında öncelikle TBMM açılması ile yönetimin halkın egemenliğine dayandırıldığı yönetimin daha iyi olduğu vurgulanmıştır. Ardından Lozan Konferansı öncesi İtilaf Devletlerinin planlarından bahsedilmiş ve <i>Türkiye Büyük Millet Meclisi, 1 Kasım 1922'de bu ikiliği ortadan kaldırmak için toplandı. Yapılan görüşmelerin sonunda TBMM, hilafeti saltanattan ayırarak saltanatın varlığına son verdi.</i> şeklinde saltanatın kaldırılması konusu işlenmiştir.
İnkılâp Tarihi	Şeyh Said İsyanı ³²	<p><i>1925 yılında başlayan Musul görüşmeleri çıkmaza girince İngiltere, Musul üzerindeki haklarından vazgeçeceğini hesap ederek Türkiye'nin iç sorunlarıyla uğraşmaya başladı. Buna bağlı olarak Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasının içine karışmış olan bazı hilafet taraftarları ve cumhuriyet düşmanlarının cumhuriyet aleyhine yaptığı propagandaya destek verdi. Bu destekle halkın temiz dinî duyguları kullanılarak cumhuriyete karşı bir isyan çıkarıldı (13 Şubat 1925). Ergani'nin Piran köyünde Şeyh Said adlı bir kişinin başlattığı bu ayaklanma, İngiltere'nin silah ve para desteği sonucu kısa sürede yayıldı.</i></p> <p><i>Şeyh Said, padişahlığı ve hilafeti geri getireceği savı ve din elden gidiyor propagandası ile çevresine birçok insan topladı. Bu insanlar, dinlerine hizmet ettiklerini zannederken aslında İngiliz çıkarlarına hizmet ediyorlardı. Kısa zamanda bütün doğu illerine yayılan bu ayaklanmayı bastırmak için Türkiye Büyük Millet Meclisi, 4 Mart 1925 yılında Takrisükûn Kanunu'nu (Huzur ve Güvenliği Sağlama Yasası) çıkardı ve İstiklal Mahkemelerini tekrar kurdu. Bölgeye giriş ve çıkışları yasaklayıp seferberlik ilan etti. Türk ordusu isyancıların üzerine yürüdü. Kısa bir süre sonra iç isyan bastırıldı (31 Mayıs 1925). Yakalanan suçlular ve Şeyh Said, İstiklal Mahkemelerinde yargılanarak çeşitli cezalara</i></p>

³¹ **İnkılâp Tarihi**, s. 112-113.

³² **İnkılâp Tarihi**, s. 125- 126.

		<p><i>çarpıldı. Ancak bu isyan İngiltere'nin işine çok yaradı, çünkü Şeyh Said İsyanı ile uğraşan Türkiye, Musul üzerindeki haklarından vazgeçmek zorunda kaldı.</i></p> <p><i>Şeyh Said İsyanı, cumhuriyet rejiminin ve Türk halkının ne kadar büyük bir tehdit altında olduğunu da göstermişti. Atatürk'ün, Gençliğe Hitabesi'nde de belirttiği gibi iç ve dış düşmanların ortak saldırısından Türk milleti kurtulmayı başarmış fakat Musul kaybedilmişti.</i></p> <p><i>Şeyh Said İsyanı çıkış şekliyle bölgesel bir ayaklanma olarak algılanabilir. Ancak bu ayaklanmanın temel amacı farklı özellikleri de bünyesinde taşımaktadır. İsyanı çıkaranların esas hedefi bölgede başlayan ayaklanmayı Anadolu'nun tümüne yaymaktı. Böylece çağdaşlaşmanın temeli olan inkılâp hareketleri durdurulacaktı. Bu isyanın başarıya ulaşması hâlinde çağdaş ve demokratik devlet sistemi ortadan kalkacak, saltanat ve hilafet toplum hayatına yeniden egemen olacaktı. Şeyh Said Ayaklanması sonucunda, ülkemizde yeni kurulan çok partili demokratik hayata ara verildi.</i></p>
İnkılâp Tarihi	Mustafa Kemal'e Suikast Girişimi ³³	<p><i>Terakkîperver Cumhuriyet Fırkasının kapatılması ve Şeyh Said Ayaklanması'nın bastırılması ile cumhuriyete ve yapılan inkılâplara karşı olanlar, başarılı olamayacaklarını anladılar. Ancak cumhuriyet ve inkılâp karşıları bu kez de Türk milletini çağdaş toplumlar seviyesinin üzerine çıkarmayı amaçlayan Mustafa Kemal'i ortadan kaldırmayı planladılar. Böylece Mustafa Kemal'in en önemli eserim dediği Türkiye Cumhuriyeti'ni yok edeceklerini düşünüyorlardı. Yenilik karşıtı bu kişiler, insanlık dışı amaçlarını Mustafa Kemal'in İzmir gezisi sırasında gerçekleştirmeyi kararlaştırdılar. Hazırlanan plana göre Mustafa Kemal'in İzmir'e yapacağı gezi sırasında, ona bir suikast düzenleyeceklerdi. Fakat bu emellerini gerçekleştiremediler.</i></p>

³³ İnkılâp Tarihi, s. 126.

İnkılâp Tarihi	Menemen Olayı ³⁴	<p><i>Serbest Cumhuriyet Fırkasının kurulması ile oluşan demokratik ortamdan yararlanan bazı kişiler, gerçekleştirdikleri şiddet olayları ile cumhuriyet ve inkılâplara karşı zaman zaman çeşitli olayların çıkmasına neden oldular. Bu olaylardan biri de Menemen’de Derviş Mehmet ve etrafına topladığı bir grup rejim düşmanının “Din elden gidiyor” propagandasıyla 23 Aralık 1930 tarihinde çıkardığı ayaklanmadır.</i></p> <p><i>Emrindeki birliklerle bu ayaklanmayı bastırmak isteyen Asteğmen Kubilay ve iki mahalle bekçisi olay yerinde şehit edildi. Bu olayın duyulması üzerine ordu birlikleri Menemen’e gelerek duruma el koydular. Kasaba kontrol altına alınarak ayaklanmaya katılanlar güvenlik güçleri tarafından tutuklandılar. Bölgede derhâl sıkıyönetim ilan edildi. Cumhuriyete karşı çıkanlar askerî mahkemede yargılanarak hak ettikleri cezalara çarptırıldılar.</i></p> <p><i>Konu ile ilgili geniş çaplı bir araştırma başlatıldı. Olayın bölgesel nitelik içermediği, Derviş Mehmet’in örgütlediği bir grubun çalışmaları neticesinde gerçekleştiği tespit edildi.</i></p>
----------------	-----------------------------	--

İnkılâp Tarihi kitabında yıllar ve konular değişmiştir. 31 Mart Vak’ası, Bab-ı Âli Baskını yine bu dönemde konuları arasında olduğundan kitabın konuları arasında yer bulmuştur. 31 Mart Vak’ası daha geniş yer bulurken Bab-ı Âli Baskını kronoloji bölümünde sadece bir satır yer bulabilmiştir.

Bunun dışında bu kitapta Şeyh Sait İsyanı, Menemen Olayı ve Mustafa Kemal’e Suikast Girişimi konuları darbe ve iktidara müdahale şeklinde kabul edilen konular olarak dikkati çekmektedir. Olayların “Çok Partili Hayata Geçiş Denemeleri” döneminde olması dikkat çekicidir. Yeni partilerin açılması ile birlikte farklı düşünen kişiler bu partiler altında birleşerek iktidarı alt etme girişiminde bulunmuşlardır şeklinde bir çıkarımda bulunmak yanlış olmasa gerektir.

³⁴ İnkılâp Tarihi, s. 128.

Saltanatın Kaldırılması konusu içlerinde en hassas konu olarak ön plana çıkmaktadır. Çünkü yeni kurulan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin almış olduğu bir karardır ve Osmanlı Devleti'ni resmi olarak ortadan kaldırmak gibi bir sonucu vardır. İktidar yanlıları açısından düşünüldüğünde bu durum Osmanlı Devleti'nin iktidarına müdahale olarak görülebilirken TBMM tarafından bakınca zaten meclisin açılması ile Osmanlı Devleti fiili olarak yok sayılmıştır.

Millî Mücadele dönemi için de farklı bir bakış açısı ile bakıldığında Osmanlı Devleti tarafından bir darbe girişimi olarak kabul edilebilir. Diğer yandan bu dönem Türk halkının ölüm kalım dönemi olup Mustafa Kemal etrafından birleşerek ülkelerini işgalden kurtardığı dönemdir. Bu haliyle Millî Mücadele dönemi darbe olarak nitelendirilmemiştir.

Tablo 4 ÇTDT dersinde darbe ve müdahale konularının işlendiği yerler ve işleniş şekilleri

Ders Kitabı	Konu	Konunun İşlenişi
ÇTDT	Saltanatın Kaldırılması	Konular I. Dünya Savaşı ile başlatılmış olmasına rağmen bu konu kitapta yer almamıştır.
ÇTDT	İtalya'da Faşist Darbe ³⁵	<i>İtalya'da savaşın neden olduğu huzursuzluklar 1922'de Faşist Partisini (Partito Nazionale Fascista) iktidara getiren bir hükümet darbesine yol açtı.</i> <i>Kasım 1919'da seçimlere ilk kez katılan Faşist Parti, meclise giremedi ancak ülkedeki karışıklıktan dolayı aydınlar, askerler ve halk arasında hızla taraftar topladı. 1922 Ağustosundaki genel işçi grevi ekonomiyi felce uğrattığı ülkeyi karıştırdı. Faşist Partisinin "Kara Gömlekliler"i Napoli'den Roma'ya yürüdü. Darbe yapılmasından çekinen hükümet istifa etti. İtalyan kralı 31 Ekim 1922'de başbakanlığa Mussolini'yi atamak zorunda kaldı.</i>

³⁵ ÇTDT, s. 25- 27.

ÇTDT	Çekoslovak Darbe Şubat 1948 ³⁶	<i>ABD'nin Avrupa ülkelerine yönelik ekonomik yardımı esaslan Marshall Planı'na karşılık SSCB'de Doğu Bloku'ndaki devletler arası ekonomik iş birliğini ve ikili ilişkilerini geliştirmek için, "Molotof Planı"nu uygulamaya koydu. Çekoslovakya başta olmak üzere bazı uydu ülkeler "Marshall Planı"na katılmak için büyük istek göstermiştir. SSCB'nin Çekoslovakya'da tam egemenlik kurabilmek amacıyla Şubat 1948'de gerçekleştirdiği "Çekoslovak Darbesi"nde bunun büyük bir etkisi vardır.</i>
ÇTDT	BAAS Hareketi ³⁷	<i>Baas Partisi, 1940'ta Şam'da kuruldu. "Yeni-den doğuş" anlamına gelen Baas, Arap sosyalizminin yöntemleriyle Arap dünyasında bir yeniden doğuş gerçekleştirmeye çalışan siyasi anlayış ve partilere verilen isimdir. Baas hareketinin amacı sosyalist bir sistemle yönetilen, birleşik, laik bir Arap toplumu kurmaktır. Özel mülkiyeti güvence altına alan Baas sosyalizmi gelir adaleti, iç ve dış ticaretin denetimi, toprak mülkiyetinin kamu yararına sınırlandırılması, madenlerin ve doğal kaynakların millileştirilmesi, planlı kalkınma, işçilerin işletmelerin yönetimlerine katılması gibi ülkelere dayanıyordu.1963'te Irak'ta, iktidara gelen Baas Partisi 1968'de yapılan darbeye yönetime tam hâkim oldu. 1979'da ise yeni bir darbeye Saddam Hüseyin tek başına yönetime geldi.</i>
ÇTDT	27 Mayıs Askerî Müdahalesi ³⁸	<i>Kitapta Adnan Menderes'in kısa bir biyografisi verilmiştir. Aşağıdaki bölüm bu biyografisi içinde yer almıştır. 27 Mayıs 1960'ta yapılan askerî müdahale sonucunda tutuklanan Adnan Menderes, yapılan yargılama sonucunda idam edildi (17 Eylül 1961).</i>

³⁶ ÇTDT, s. 89.³⁷ ÇTDT, s. 143.³⁸ ÇTDT, s. 108.

		<p>Türkiye’de Bunalımlı Yıllar (1960–1983) başlığı altında 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesi aşağıdaki gibi verilmiştir³⁹. <i>Türkiye, 1950’de iktidara gelen Demokrat Parti ile ilk yıllarda birçok alanda büyük gelişme kaydetmişti. Ancak 1957’den itibaren ekonomide enflasyonist baskı hissedilmeye başlanmıştır. Ülkemizde demokrasinin tam olarak yerleşmemiş olması siyasi yaşamdaki hoşgörü eksikliği ve belirtilen ekonomik nedenler siyasi ortamı gerginleştirdi. Bu şartlar altında 27 Mayıs 1960 askerî müdahalesi gerçekleştirilerek DP iktidarına son verildi. Demokrasimizin gelişimini kesintiye uğratan bu müdahale sonucunda anayasa yürürlükten kaldırılarak meclis kapatıldı. Cumhurbaşkanı, başbakan, pek çok bakan ve milletvekili yargılandı. Bu yargılama sonucunda Başbakan Adnan Menderes, Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu ve Maliye Bakanı Hasan Polatkan idam edildi (1961). 11 Nisan 1990 tarihinde kabul edilen kanunla, idam edilen bu devlet adamlarının itibarları iade edilmiş ve aynı kanun uyarınca naaşları kendileri için İstanbul’da yaptırılan anıt mezara devlet töreniyle defnedilmiştir.</i></p>
ÇTDT	22 Şubat 1962 ve 21 Mayıs 1963 Harekât-ları	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.
ÇTDT	12 Mart Muhtı-rası ⁴⁰	<p><i>Seçimlerden sonra oluşan Meclis, Cemal Gürsel’i cumhurbaşkanlığına seçti. 1965 seçimlerine kadar koalisyon hükümetleri iktidarda kaldı. 10 Ekim 1965’te yapılan genel seçimleri AP kazandı. 28 Mart 1966’da Cevdet Sunay, cumhurbaşkanı seçildi. 27 Ekim 1965’te Süleyman Demirel’in başbakanlığı ile başlayan AP iktidar, 12 Mart 1971 Askerî Muhtırası’na kadar devam etti. Demokrasiye zarar veren bu muhtıra sonucunda Başbakan Süleyman Demirel istifa etti.</i></p>

³⁹ ÇTDT, s. 161.

⁴⁰ ÇTDT, s. 162.

		<i>Daha sonra ise partisinden istifa ederek bağımsız kalan Nihat Erim başbakanlığında meclis dışından ve farklı partilerin milletvekillerinden oluşan geniş tabanlı ve hiçbir siyasi partiyle doğrudan ilişkili olmayan bir hükümet kuruldu.</i>
ÇTDT	1974 Kıbrıs Elen Cumhuriyeti'nin ilanı ⁴¹	<i>1968'de meselenin çözümü için Kıbrıs Türk toplumu lideri Rauf Denktaş ve Rum toplumu lideri Glafkos Klerides arasında gerçekleştirilen ikili görüşmeler, altı yıl kadar sürmesine rağmen bir sonuç alınmadı. Kıbrıs Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Makarios, Ada'daki Türklere ekonomik ve sosyal baskılarda bulunarak göçe zorlayan bir politika uyguladı. Ancak Enosis'in hemen gerçekleştirilmesini isteyen EOKA üyeleri Yunanistan'dan aldıkları destekle 15 Temmuz 1974'te Makarios'a karşı bir darbe gerçekleştirdi. EOKA üyeleri Nikos Sampson'u cumhurbaşkanlığına getirirken "Kıbrıs Elen Cumhuriyeti"ni ilan ettiler.</i>
ÇTDT	12 Eylül 1980 Askeri Müdahalesi ⁴²	<i>1974'ten 1980 yılına kadar Türkiye'de, kısa süreli koalisyon hükümetleri iktidarda kaldı. Sık sık gerçekleşen hükümet değişikliğine bağlı olarak ülkede siyasi istikrar sağlamada zorluklar yaşandı. Siyasi istikrarsızlık ekonomik ve toplumsal gelişmeyi olumsuz etkileyerek ülkede iç huzursuzluk, siyasi anlaşmazlık ve ekonomik sıkıntıların artmasına yol açtı. Türk Silahlı Kuvvetleri yer yer meydana gelen şiddet ve terör olaylarını gerekçe göstererek 12 Eylül 1980'de demokratik yönetimi ortadan kaldıran askerî müdahaleyi gerçekleştirmiştir. 24 Kasım 1983'e kadar devam eden bu dönem, Türk siyasi tarihine "12 Eylül Dönemi" olarak geçti. Bu dönemde 1961 anayasası yürürlükten kaldırılmış, Parlamento ve siyasi partiler ile dernek, sendika vb. pek çok sivil</i>

⁴¹ ÇTDT, s. 154.

⁴² ÇTDT, s. 163.

		<i>toplum kuruluşu kapatılmış ve demokratik süreç kesintiye uğramıştır.</i>
ÇTDT	Rusya'da Gorbaçov'a yapılan darbe ⁴³	<i>Gorbaçov'un öne sürdüğü ve 10 Cumhuriyet tarafından kabul edilen "Egemen Devletler Birliği Antlaşması"nın 20 Ağustos 1991 günü imzalanması kararlaştırıldı. Çok önemli bir sorunu çözdüğüne inanan Gorbaçov, ailesiyle beraber 5 Ağustos'ta Kırım'daki yazlığına tatile gitti. SSCB'ye bağlı cumhuriyetlerdeki bağımsızlık ilanlarına karşı Gorbaçov'un gerekli tedbirleri almadığını düşünen ve "Egemen Devletler Birliği Antlaşması"na karşı olan ordu içindeki bazı komutanlar, bakanlar ve KGB liderinin aralarında bulunduğu bir grup, 18 Ağustos 1991 günü Gorbaçov'a karşı bir darbe yaptı. Gorbaçov ve ailesi Kırım'da ev hapsine alındı. 19 Ağustos 1991'de tanklar Rusya Federasyonu Parlamentosu'nu çembere aldı. Bunun üzerine Boris Yeltsin darbeyi yapanlara karşı halkı her yerde gösteri ve grev yapmaya çağırdı.</i>
ÇTDT	28 Şubat Post modern Darbesi	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.
ÇTDT	27 Nisan e-Muhtırası	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.
ÇTDT	15 Temmuz Darbe Girişimi	Bu konu kitapta anlatılmamıştır.

ÇTDT ders kitabı darbe kelimesinin bolca kullanıldığı bir kitap özelliği göstermektedir. Ancak darbe kelimesi yine Türkiye ile ilgili olaylarda kullanılmamıştır. Diğer devletlerin yaşadığı olaylar darbe kelimesi ile ifade edilmiştir. Buna karşı Türkiye'deki olaylar daha yumuşatılarak Askeri Müdahale, Muhtıra gibi kelimeler ile ifade edilmiştir.

⁴³ ÇTDT, s. 177.

ÇTDT kitabında 1922 İtalya’da Faşist Darbe, 1948 Çekoslovak Darbe, BAAS Hareketi, 1974 Kıbrıs Elen Cumhuriyeti’nin İlanı ile Makarios’a yapılan Darbe, 1991’de Gorbaçov’a yapılan darbe konuları darbe kelimesi kullanılarak anlatılan konulardır. Türkiye’de ise yukarıda da belirtildiği gibi Askeri Müdahale ve Muhtıra kelimeleri kullanılmıştır.

ÇTDT kitabının baskısı 2017 olmasına rağmen 28 Şubat Post modern Darbesi, 27 Nisan e-Muhtırası, 15 Temmuz Darbe Girişimi konuları bu kitapta yer almamıştır.

SONUÇ

Ortaöğretim ders kitapları yeni neslin yetiştirilmesinde oldukça önem arz etmektedir. Ders kitabından başka kaynağı olmayan öğrenciler için bu önem bir kat daha artmaktadır. Geleceği kuracak olan nesillerin geçmişi ile barışık olması bu şekilde sağlanabilir. Olayların işlenmesinde mümkün olduğunca ana kaynakların verilerek bizim ya da ötekinin tarihi objektif bir şekilde ortaya konmalıdır.

Özellikle ÇTDT kitabında dikkat çeken bir konu Türkiye’de yaşanan demokrasiye müdahaleler darbe olarak nitelendirilmediği halde diğer ülkelerde yaşanan müdahaleler darbe olarak nitelendirilmiştir.

31 Mart Vak’ası dönemi itibariyle üç kitabın konuları arasında yer bulmuştur. 27 Mayıs ve 12 Eylül askeri müdahaleleri ÇTDT kitabında yer almıştır. Dönemin gazete kupürleri ile desteklenerek anlatılmıştır. Bu kitap yakın dönem konularını işleyen bir kitap olmasına rağmen son dönemdeki müdahaleler kitapta yer almamıştır.

Günümüz Ortaöğretim Ders Kitaplarında Darbeler ve İktidara Müdahaleler (1800–2017) başlıklı çalışma ile elde edilen veriler ışığında tarih konularının anlatılmasında yeterince objektif olunmadığı görülmüştür. Başka bir devletin tarihi anlatılırken darbe kelimesi rahatlıkla kullanılırken kendi tarihimiz için aynı durum geçerli değildir.

Konuların ele alınış şekillerine bakıldığında Tarih 10 ve Tarih 11’de daha kesin ve az bilgiler verilirken daha yakın döneme ait olan İnkılâp Tarihi ve ÇTDT kitaplarında konular daha fazla yer alabilmişlerdir. Ayrıca darbe ya da müdahale öncesinde öğrencinin olayı daha

rahat kabullenmesi için gerekçeler sunularak konuların işlendiği de gözlemlenmiştir.

Örneğin, Saltanatın Kaldırılması konusu öncesinde TBMM'nin açıldığı dönemden itibaren yönetimin fiili olarak TBMM'de olduğu ve yapılacak olan Lozan Antlaşması'nda hem Osmanlı Hükümeti'nin hem de TBMM Hükümeti'nin yer almasının sakıncaları anlatılıp Saltanatın Kaldırılması gerekliliği anlatılmıştır.

Yine bir diğer örnek Şeyh Sait İsyanı konusu anlatılırken bunun İngilizlerin iç işlerimize karışması şeklinde değerlendirildiği ve isyanın bastırılarak suçluların cezalandırılması için meclisin yaptığı çalışmalar anlatılmıştır. İsyân ile bağdaştırılarak anlatılan Takrir-i Sükûn Kanunu'nun gerekli olduğu öğrenciye daha önceden verilmiştir.

Sonuç olarak ders kitaplarında tartışmalı ve hassas konuların genellikle sade bir dil ile anlatıldığı ve öğrenci de kavram kargaşası yaşanması önlenmeye çalışıldığı görülmüştür. Diğer devletlere ait bilgilerin verilmesinde daha objektif olunurken kendi tarihimiz ile ilgili konularda daha hassas bir tutum sergilendiği görülmüştür.

KAYNAKLAR

- AKŞİN, Sina, “Atatürk Döneminde Demokrasi”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, 47(1), Ankara, 1992, 245–252.
- ÇUKURÇAYIR, M. Akif, “Yerel Demokrasi ve Yerel Siyaset”, **Yerel Siyaset**, Okutan yay., İstanbul, 2008, ss. 15–37.
- DURŞUN, Davut, **Siyaset Bilimi**, 4. Bsk. AÖF yay., Eskişehir, 2016.
- DURŞUN, Davut, **Siyaset Bilimi**, 6. Bsk., Beta yay., İstanbul, 2012.
- Güncel Türkçe Sözlük**, www.tdk.gov.tr, Erişim Tarihi: 15.02.2018.
- OKUR, Yasemin; SEVER, Akın; AKSOY, Mehmet, **Ortaöğretim Çağdaş Türk ve Dünya Tarihi 12**, MEB Yay., Ankara, 2017.
- ÖZDEMİR, A. Selçuk, “Sened-i İttifak”, **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, İstanbul, 1959, ss. 1–12.
- SEVER, Akın; SAĞDIŞ, Dursun; ÖZKAYA, Hasan; KÖSEOĞLU, Mehmet; ÇOLAK, Tayyibe, OKUR, Yasemin, **Ortaöğretim Tarih 11 Ders Kitabı**, MEB Yay., Ankara, 2017.

- TUNÇ, Hasan, “*Demokrasi Türleri ve Müzakereci Demokrasi Kavramı*”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C XII, S 1-2, Ankara, 2008, ss. 1113- 1132.
- TÜYSÜZ, Sami, **Ortaöğretim Tarih 10 Ders Kitabı**, Tuna Matbaacılık A.Ş., Ankara, 2017.
- ÜRKÜT, Mahmut, **Ortaöğretim Türkiye Cumhuriyeti İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Ders Kitabı**, Ata Yay., Ankara, 2017.
- YAĞCI, Esed, “*Demokrasi ve Eğitim*”, **Eğitim ve Bilim/Education and Science**, 22(107),1998, 15 -22.
- YALÇINKAYA, Ayhan, “Antik Yunan: Yurttaş ve İktidar”, **Siyasi Düşünceler Tarihi**, Eskişehir, 2013, ss. 2-36.

DARBE KELİMESİNİN ETİMOLOJİSİ

Maşallah TURAN*



ÖZET

Bu çalışmada darbe kelimesinin etimolojisinden hareketle bir betimleme denemesi yapılacak, bu betimlemeden ortaya çıkan farklı sahnelerin çağrıştırdığı değişik kişilik yansımaları Kur'an'daki veriler ışığında ele alınacaktır.

Bilindiği gibi “darbe” kelimesi Arapça'daki ضَرْب kökünden gelir. İlk başlangıçta darbecilerin, tüm harflerin hareketlerinde olduğu gibi yönleri ve sesleri yukarılardadır ve gür çıkar. Harekete geçip muzari kalıba evrildiklerinde, fiil يَضْرِبُ şeklini alır. Artık merkezi temsil eden orta harfte olduğu gibi anagüç, aşağı doğru yön almaya ve irtifa kaybetmeye başlamıştır. Zira inananlar eliyle uygulamaya konulan ilahi mekre karşı koyamamışlar ve çetin bir musibetin içinde yuvarlanırken kendilerini ضَرْباً masdarı gibi hareket kabiliyetleri yok edilmiş olarak buluvermişlerdir. Onları harekete geçiren muzari kalıptaki ziyade ‘ya’ harfinin temsil ettiği üst akılla iletişimlerini kaybedip ilahi musibet ve mekrin tokadını yiyince مَضْرُوب halini almışlardır. Bu noktadan sonra artık mefuldürler, fail değillerdir. Yani milletin asilce duruşu karşısında özne olmaktan uzaklaşmışlar, nesne haline dönüşmüşlerdir.

Gelinen noktada milleti ve sahip olduğu hak değerleri darbetmek niyetiyle isyana kalkışanlar, darbedilmekle karşı karşıya kalmışlardır. Bu da cezanın cinsiyle olması türünden bir tecellidir. Yanı sıra artık nekredirler yani önemsiz, ehemmiyetsiz bir topluluk halini almışlardır. Aynı zamanda tenvin almakla sonları adeta her türlü değişkenliği kabul edebilecek bir hale gelmiştir. Evet, yaptıkları eylemle ilintili ola-

* Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalı, masallahturan25@gmail.com

rak hak ettikleri her türlü cezayla karşı karşıya kalacaklardır. Kimidurumlarda uygulaması ahirete tehir edilen bu yasa, her zaman ertelenmez, gecikmeye mahal vermeden tatbik edilerek inananlara bir zaffer bahşedilmektedir. Başı dik, alını aklara selam olsun...

Anahtar Kelimeler:Darbe, Gramer, Özne, Nesne, Çağrışım.

THE GRAMMAR OF COUP!

ABSTRACT

In this study, a depiction will be made from the etymology of coup, later the datas on the different personality reflections that different scenes in this illustration conjure will be discussed in the light of the Qur'an.

As it is known, the word “coup” comes from the root of ضرب in Arabic. At the beginning, the direction and voices of the putschists are upstairs and comes out strongly as in all the signs of the letters. When they go into action and evolve to the present and future time, the verb takes the form يضرب. As in middle character that representing the center, the main force begins to take downward direction and lose altitude. Because they can not resist the divine trap that put into practice by believers and when their mobility is destroyed, they have found themselves as not having the ability to move, such as ضربيا. When they lost their communication with upper mind which represented by the y-letter appearing in wide-time mode, they were punished with divine calamity and took the state of مضروب. After this point, they are not subjects but they are objects. In other words, they have turned away from the subject in the face of the noble stance of the people, turned into objects.

At this point, those who rebelled in order to destroy the values that the nation and the nation possessed had come to a great defeat. This is a kind of punishment of the kind of punishment. They are now a vague, meaningless, insignificant community. At the same time, by taking “tenvin”, the end of them has come to be able to accept virtually any variability. Yes, they will face all kinds of penalties that they deserve in connection with the action they are doing. In some cases, this law which is postponed to the Hereafter, is not always postponed, without delay, this punishment is applied in the world, in the way to bring victory for believers. To those who stand upright, who have white foreheads, say hello...

Key Words: Coup, Grammar, Subject, Object, Connotation.

Giriş

Darbe /ضربة/ kelimesinin ve farklı formlarının etimolojisi, bu etimolojinin çağrıştırdığı sembolik ve felsefi arka planı, enteresan bir şekilde sosyal hayattaki darbe olgusuna ışık tutmaktadır. Dil ile sosyolojik bir olgu arasında görülebilen şaşırtıcı derecedeki bu ilgi, “dil mi sosyal hayatı etkiler, sosyal hayat mı dil üzerinde etkilidir?” tartışmasını cazip kılacak bir niteliktedir. Ancak bu tartışma, farklı bir makaleye konu olabilecek bir özellik arz ettiğinden burada sadece ilginç bir örnek vermekle yetineceğiz.

Mesela; günümüzde söz ve nikâh hadiselerinde sıklıkla yaşanabilen olumsuzluklar, anlaşmazlıklar herkesin malumudur. Sanki bu olumsuzlukların ve anlaşmazlıkların şuur altında oluşturduğu etkiyle, dilimizde kalıplaşan “söz kesme” ve “nikâh kıyma” tabirleri kullanılmaktadır. Bu tabirlerde, ilk planda olumsuz herhangi bir anlam akla gelmemektedir. Ancak biraz düşünüldüğünde söz konusu tabirlerde kullanılan “kesme” ve “kıyma” kelimelerinin, bilinçaltında çağrıştırdığı anlamların negatif bir özellik arz ettiği açıktır. Yanı sıra burada azdan çoğa doğru bir geçiş olduğu da sezilebilmektedir. Zira “kıyma” fiili, “kesme” fiilinin çokça tekrar edilmiş halidir. Sanki olumsuzluklar, söz kesme döneminde daha az ve yüzeysel iken, nikâh döneminden itibaren daha çok ve derin bir hal almış gibidir. Dil ve sosyal olgu arasındaki bu felsefi okuma biçiminde, sosyal hayattaki unsurların dili etkilemiş olabileceğini söylemek mümkün olduğu gibi, dildeki kullanımların da belli bir oranda şuuraltını harekete geçirerek sosyal hayatı etkilemiş olabileceğini söylemek de bizce mümkün görünmektedir.

Arapça asıllı olmakla beraber dilimize mal olan ضَرَبَ kelimesinde de böyle karşılıklı bir etkileşimin olabileceğini söylemek mümkündür. Yani kimi zaman sosyal hayatta görülen vakalar, zihin dünyamızdaki darbe kelimesinin anlamı üzerinde etkin olmuştur. Kimi zaman da darbe kelimesinin sahip olduğu anlam, bilinçaltımızı harekete geçirerek sosyal hadiseler üzerinde birtakım izler bırakabilmiştir.

İşin bundan daha ilginç olan tarafı da ضَرَبَ kelimesinde olduğu gibi bu kelimenin aslımı teşkil eden Arapça’da “ض” harfiyle başlayan kelimelerin, ilerleyen bölümlerde detaylandıracağımız gibi yüzde yet-

mişine yakın bir kısmının olumsuz anlamlar çağrıştırması ve bir yönüyle darbe kelimesi ve türevlerinde okunabilen anlamlarla örtüşebilen unsurlar barındırmasıdır.

Öyleyse bu noktada, öncelikle darbe kelimesinin çağrıştırdığı anlamlar ve bunların sosyal hayattaki yansımalarını sembolize etmek; daha sonra ise “ض” harfiyle başlayan kelimelerin büyük çoğunluğunun zihin dünyamızda uyandırdığı nükteler üzerinde durmak gerekmektedir. Bu iki hususu müteakip, darbe kelimesinin Kur’an’daki kullanımları üzerinde durularak, darbe heveslisi kimselerin hallerini betimleyen ayetler tahlil edilme yoluna gidilecektir.

I. Darbe Kelimesi ve Türevlerinin Çağrıştırdığı Anlamlar

Arapça’daki ضَرَبَ kökünden gelen “darbe” kelimesi, çok sık sembolik veya mecazî anlamda kullanılan bir fiildir. Bir şeyi başka bir şeye vurmak, çarpmak, değdirmek,¹ dövmek anlamının yanında;² seyahat etmek, kazanmak, istemek, hızlıca yürüyüp gitmek, tutup engellemek, bir şeyi diğer bir şeyle karıştırmak, bir şeyi başkasında etki bırakan bir şeyle örnek vererek anlatmak,³ benzetme yaparak anlatmak,⁴ kıssa anlatmak, tasvir yapmak, uygulamak gibi anlamlara da gelebilmektedir.⁵ Burada titizlikle dikkat edilmesi gereken nokta, söz konusu edilen anlamların rastgele bir şekilde olmadığı, gelişigüzel bir şekilde birbirlerinin yerlerine kullanılmadığı gerçeğidir. Evet, ضَرَبَ kelimesi zikredilen anlamlardan her birisini ya yalın olarak ya da farklı harflerle beraber kullanılmak suretiyle ifade etmektedir. Örneğin “وَاضْرِبْ لَهُم مَّثَلًا”⁶ ifa-

¹ Râgıb İsfehânî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Tahkîk: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991, s. 505

² İbrahim Mustafa vd. **el-Mu'cemü'l-Vesît**, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992, I, 536; Mevlüt Sarı, **el-Mevârid Littülab**, Bahar Yayınları, İstanbul, trsz. s. 450

³ İsfehânî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, s. 506

⁴ İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Mısrî, **Lisanu'l-Arab**, (I-XV C), Dâr-u Sâdir, Beyrut 1414/1994, I, 544-551

⁵ Bk., İbrahim Mustafa vd. **el-Mu'cemü'l-Vesît**, I, 536; Muhammed Esed, **Kur'an Me-sajı** (Meal-Tefsir), (I-III C), Çev. Koytak, Cahit,-Ertürk, Ahmet, İşaret Yay., İstanbul, 1999, I, 22 dpnt: 57

⁶ 36 Yâsîn, 13

desinde, ضَرَبَ kelimesi ل harfiyle beraber kullanıldığında “örnek vermek/misal vermek” anlamına gelmektedir. Yine “إِنَّا نَمُضِرُ بِثُمَّفِي الْأَرْضِ”⁷ ifadesinde, ضَرَبَ kelimesi فِي harfi(cerri)yle birlikte kullanıldığında, normal yolculuk anlamında olmak üzere seferde olmak veya seyahat etmek anlamına gelmektedir.⁸ Bu iki örnekteki anlamları rastgele birbirlerinin yerlerine kullanmak, dilin kendi mantığı açısından olanaklı değildir. Buradaki anlamlardan birini, ضَرَبَ kelimesinin nesne konumundaki şahıs zamirlerine direkt bitiştiği kullanımları için de gelişigüzel bir şekilde kullanmak imkânı yoktur. Her değişik anlam, birlikte kullanıldığı farklı harfler ve farklı bağlamlarla sınırlıdır. Bu husus, ضَرَبَ kelimesinin Kur’an’daki kullanımlarının ele alınacağı üçüncü bölümde, örneklerle birlikte biraz daha detaylandırılacaktır.

Biz bu başlık altında, daha çok darbe kelimesinin vurmak/dövmek anlamları üzerinde sembolik okuma yöntemiyle bir tahlilde bulunacağız.

Darbe kelimesine ve farklı formlarına kaynaklık teşkil eden ضَرَبَ kökü, sembolik ve felsefi bir okumaya tabi tutulursa denebilir ki, ilk başlangıçta darbecilerin, tüm harflerin harekelerinde olduğu gibi darbeye kalkıştıkları ilk evrelerde ve hemen öncesinde yönleri ve sesleri yukarılardadır ve gür çıkar. Yani milleti ve onun iradesiyle şekillendirdiği meşru yapıyı, vurup alaşağı etme cesareti sebebiyle kahramanlık sarhoşluğuna kendilerini kaptırmış gibidirler. Hiçbir şekilde boyun eğmeyeceklerini, önlerine çıkan her engeli aşabileceklerini düşünmektedirler. Bu noktada darbeye kalkışmadan önceki uzun dönemdeki halleri ile fiilin söz konusu mazi/geçmiş formu arasında kurulabilecek bir başka benzerlik de dikkatimizi çekmektedir ki o da şudur: Bilindiği üzere mazi/geçmiş formu, eylemin yapıp bittiğini ifade ettiğinden, dolaylı olarak bir sakinlik ve durgunluk manasını çağrıştırmaktadır. Bu durum ise darbecilerin, darbeye kalkışmadan önceki uzun hazırlık safhasında boş durmayı çalışmalarına rağmen, bu türden olan gayretlerini büyük bir özenle sakladıklarından sanki bir şey yapmıyorlarmış gibi bir sükûnet ve durgunluk perdesi ile gizlendiklerine bir telmih gibidir.

⁷ 5 Mâide, 106

⁸ Bk., İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an*, s. 505

Demek ki darbeden önce uzun bir süreci kapsayan ve büyük bir gizlilik içerisinde yürütülen bir hazırlık safhası mevcuttur. Bu dönemde darbeciler, kendilerini deşifre etmemek için son derece dikkatli davranmaktadırlar, hareket ve eylemlerini sükûnet ve durgunluk perdesiyle gizlemeye son derece önem vermektedirler. Bu süreci başarıyla tamamladıklarını düşündüklerinde ise kendilerinden emin bir şekilde, büyük bir özgüven ve cesaret ile harekete geçmektedirler. Zaferden emin bir şekilde aktif eylem sürecine geçmektedirler.

Ancak harekete geçip muzari kalıba evrildiklerinde yani şimdiki ve gelecek zaman formuna geçiş yaptıklarında ضَرَبَ fiili, bu noktadan sonra يَضْرِبُ şeklini alır.⁹ Artık merkezi temsil eden orta harfte yani “ر”da ve onun harekesinde olduğu gibi ana güç, aşağı doğru yön almaya ve daha önce sahip olduğu irtifayı/yüksekliği kaybetmeye başlamıştır. Zira inananlar ve sahip oldukları değerler uğruna ölmeyi göze alabilenler eliyle uygulamaya konulan ilahî mekre karşı koyamamışlar ve çetin bir musibetin içinde yuvarlanırken kendilerini buluvermişlerdir. Muzari formu dediğimiz يَضْرِبُ kalıbı, anlamı itibariyle darbe eyleminin uygulamaya konulmasını ifade eder. Darbeye heveslenenlerin başarılı olmak için canla-başla çalışmaya başlamalarını tasvir eder.”ر” harfinin harekesindeki yukarıdan aşağıya olan yön değişikliği ise iki ihtimali akıllara getirmektedir: Birincisi, başarılı olması durumunda her darbenin toplumsal irtifayı, gelişmişliği, seviyeyi onlarca yıl gerilere götürmesi ve aşağılara çekmesidir. İkincisi ise 15 Temmuz Kutlu Direnişi’nde olduğu gibi darbenin başarılı olamaması durumunda, darbecilerin sahip olduklarını zannettikleri güç ve cesaretlerinin kısa bir süreç içerisinde aşağı yönlü bir seyir takip etmesidir.

Bu aşağıya doğru olan düşünüş o derece beklenmedik bir şekilde gelişir ki darbeciler bir anda kendilerini ضَرْبًا masdarı gibi hareket kabiliyetleri yok edilmiş olarak buluvermişlerdir. Bir başka çağrışımla, sanki darbeye heveslenenleri harekete geçiren muzari kalıptaki ziyade ‘ya’ harfinin temsil ettiği üst akılla iletişimlerini kaybedip ilahi musibet ve mekrin tokadını yemişler, toplumdan hiç hesaba katmadıkları bir direniş görmüşlerdir. Öyle ki toplumun kutlu direnişi karşısında kısa bir süre içerisinde adeta elleri ve ayakları bağlanmış, hareket kabiliyetleri yok edilmiştir. Bu noktadaki görüntüleri, eylem için sadece bir

⁹ Bk., İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vesit*, I, 536

isim olan ama gerçekte eylemin gerçekleşmesiyle ilgili bir fikir veremeyen masdar formunun pozisyonundan başka bir şey değildir.¹⁰ Yani sürecin bu kısmında hareket kabiliyetleri tamamen yok edilmiştir.

Öyleyse artık مَضْرُوبٌ halini almışlardır. Geline bu noktada, artık mefuldürler, fail değillerdir. Yani milletin asilce duruşu karşısında özne olmaktan uzaklaşmışlar, nesne haline dönüşmüşlerdir. Hâlbuki başlangıçta fail/özne olduklarını düşünmekte idiler, büyük bir özgüvene sahiptiler, ancak bu zannın aldatıcı bir kuruntu olduğu çok geçmeden ortaya çıkmıştır. Millet işi eline almış, gerçek özne olduğunu darbecilere göstermiş ve onları etkileyen değil, etkilenen nesne pozisyonuna mahkûm etmiştir.

Nihaî noktada milleti ve sahip olduğu hak değerleri darbetmek niyetiyle isyana kalkışanlar, darbedilmekle karşı karşıya kalmışlardır. Bu da cezanın cinsiyle olması türünden bir tecellidir.¹¹ Yani sıra artık nekredirler/belirsizdirler yani önemsiz, ehemmiyetsiz bir topluluk halini almışlardır. Aynı zamanda tenvin almakla sonları adeta her türlü değişkenliği kabul edebilecek bir hale gelmiştir. Evet, yaptıkları eylemle ilintili olarak hak ettikleri her türlü cezayla karşı karşıya kalacaklardır. Kimi durumlarda uygulaması ahirete tehir edilen bu yasa, her zaman ertelenmez, bazı durumlarda gecikmeye mahal vermeden tatbik edilerek inananlara bir zafer bahşedilmektedir.

II. “Dâd/ض” Harfiyle Başlayan Bazı Kelimelerin Çağrıştırdığı Anlamlar

Bir önceki başlıkta “darbe” kavramının gramatik özellikleri üzerinde duruldu ve darbenin menşei olan Arapça ضَرَبَ fiilinin farklı kiplerde taşıdığı anlam çerçevesinde tahliller yapıldı. Burada ise “dâd/ض” harfi ile başlayan Arapça bazı kelimelerin darbeye ilgili çağrıştırdığı enteresan unsurlardan bahsedilecektir.

¹⁰ Türkçe’de de fiilimsi olarak adlandırılan mastarlar, fiillerden/eylemlerden türeyen sözcükler olmalarına karşın fiillerin aldığı fiil “çekim eklerini” yani şahıs ekleri, haber ve dilek kiplerini alamayan, yalnızca fiillere gelen olumsuzluk eki olan “ma, me, maz, mez” eklerini alabilen kullanım alanı nispeten kısıtlı olan sözcüklerdir. Fiilimsiler, anlam olarak fiillerin anlamlarını taşırlar; ancak kip olarak fiilin anlamını taşımazlar. Bk., <http://www.turkdilbilgisi.com/fiilimsiler/fiilimsiler.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2018

¹¹ *Kötü işler yapmış olanlara gelince, bir kötülüğün cezası misliyledir ve onları bir zillet kaplayacaktır. Onları Allah’(ın azabı)dan koruyacak hiçbir kimse de yoktur.* 10 Yunus, 27

Öncelikle şunu ifade etmek gerekir ki, Arapça'da “dâd/ض” harfi ile başlayan kelimelerin yaklaşık % 65-70'i negatif anlamlara sahiptir ve bunların da önemli bir kısmı darbelerde yaşanan olumsuzlukları sanki resmedip gözlerimizin önünde canlandırmaktadır. Şimdi bu kelimelerden bazılarını örnek kabilinden zikreleyim.

1. ضَبَّ-ضَبَاب : Gazap, kin ve öfke anlamlarına gelmektedir.
2. ضَجَّ-يَضَجُّ : Feryat etti, gürültü yaptı anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca su/gözyaşı aktı anlamında da kullanılmaktadır.
3. ضَدَّ-يَضُدُّ : Zıt gitti, muhalefet etti.
4. ضَرَّ-يَضِرُّ : Zarar verdi.
5. ضَرَسَ-يَضِرْسُ : Isırdı.
6. ضَرَمَ-يَضِرْمُ : Ateş şiddetle tutuştu.
7. ضَعَفَ-يَضْعَفُ : Zayıflayıp kuvvetten düştü.
8. ضَعَطَ-يَضْعَطُ : Sıkıştırdı, kıstırdı, zoraki iş gördürdü.
9. ضَعْنُ-اضْغَانُ : Şiddetli kin anlamındadır.
10. ضَلَعَ-يَضْلَعُ : Eğri oldu, doğrudan saptı.
11. ضَلَّ-يَضِلُّ : Yoldan saptı, hata yaptı.
12. ضَنَّاكَ-يَضْنُوكُ : Sıkıştırdı, daralttı.
13. ضَهَدَ-يَضْهَدُ : Zulmetti, işkence yaptı.
14. ضَارَ-يَضِيرُ : Zarar verdi.
15. ضَاعَ-يَضِيعُ : Yok oldu, kayboldu.
16. ضَيْفَنَ-ضَيْفِنَةٌ : Dalkavuk anlamındadır.
17. ضَاقَ-يَضِيقُ : Sıkıştı, daraldı.
18. ضَامَ-يَضِيمُ : Zulmetti, hakkını yedi.¹²

Şimdi “dâd/ض” harfi ile başlayan söz konusu kelimelerin darbe kavramıyla ve sahadaki yansımalarıyla örtüşen anlam incelikleri üzerinde durulalım.

Mesela ilk örneğimiz olan ضَبَّ - ضَبَاب kelimelerinin gazap, kin ve öfke anlamlarına geldiğini belirtmiştik. Darbeye kalkışan kimselerin halka ve onun temel değerlerine, seçme ve temsil hürriyetine karşı duydukları gazap, kin ve öfke son derece açıktır. Öyle ki bu yolda, sözgelimi 15 Temmuz hain darbe girişiminde 249 kişiyi,¹³ gözlerini

¹² Bk., Mevlüt Sarı, **el-Mevârid Littüllab**, s. 448-458; İbrahim Mustafa vd.**el-Mu'cemül-Vesît**, I, 532-548

¹³ Bk., <http://www.milliyet.com.tr/cocuklar-15-temmuz-schitleri-icin-249-istanbul-yerelhaber-2030558>, Erişim Tarihi: 22.01.2018

kırpmadan öldürebilecek derecede kin ve öfkelerine tamamen esir düşmüşlerdir.

İkinci örneğimiz olan ضَجَّ-يُضَجُّ fiili, feryat etti, gürültü yaptı anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca su/gözyaşı aktı anlamına da gelmektedir. Feryat edip gürültü yapma, ortalığı velveleye vermektir. Bu anlamıyla darbecilerin halkta bir panik havası oluşturabilmek maksadıyla, pek çok enstrümanı kullanarak planlı bir kamuoyu oluşturmaya çalıştıklarını söylemek mümkündür. Ancak böyle bir sürecin devamında akacak olan gözyaşı, elbette bu gayr-ı insani durumu vicdanına kabul ettiremeyen halkın gözyaşları olmaktadır.

Üçüncü örneğimiz olan ضَدَّ-يُضِدُّ fiili, zıt gitti, muhalefet etti anlamında kullanılmaktadır. Darbecilerin halka, onun değerlerine, onun seçtiği meşru hükümetlere zıt gittikleri bilinen bir gerçektir. Yanısıra onlar, halka karşı ve halkın aleyhine olan muhalefet konusunda, meşru çerçevede hareket etmekle yetinmeyip ‘silahlı isyan’ tarzındaki bir muhalefete başvurmayı kendilerinde bir hak olarak görmektedirler.¹⁴

Dördüncü örneğimiz olan ضَرَّ-يُضِرُّ fiili, zarar verdi anlamına gelmektedir. Darbecilerin kalkıştukları darbe hareketiyle millete, onun değerlerine, seçme hürriyetine, tercih hakkına büyük bir zarar verdikleri ve her teşebbüslerinde toplumu onlarca yıl gerilere götürdükleri bilinen bir durumdur.¹⁵ Ancak zararları sadece bunlarla da sınırlı de-

¹⁴ “Toplumda birçok insan mevcut siyasi iktidara karşı olabilir, onun icraatını beğenmeyebilir, onu eleştirebilir, yürüyüşler de yapabilir. Bu çok doğaldır ve herkesin de hakkıdır. Ama bu konuda gençleri cepheye, çatışmaya itip bundan kendi lehine bir durum yaratmanın siyasi ve ahlaki mantığı var mıdır? Bu eylemlerde katı yasal düzenin dışlileri arasında gençler harcanırken, hayatları söndürülürken bu kimseler arkada ellerini ovuşturarak kendi ikballerinin hesabını yapmışlardır.” Aydın Yaka, **Türkiye’de Gençlik ve Askeri Darbeler**, <http://www.aydinyaka.com/index.php/tum-makaleler/20-turkiye-de-genclik-ve-askeri-darbeler.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2018

¹⁵ “Askeri darbeler bu ülkeyi ileriye değil, daima geriye götürmüştür. Bu gerçektir. Askerlerin görevi ülkeyi yönetmek değil, ülkeyi yöneten siyasi idarenin emir ve direktifleri doğrultusunda ülkenin iç ve dış güvenliğini sağlamaktır. Askerler ülke yönetme eğitimi değil, harp sanatını öğrenmek ve bunu savaş sırasında uygulamak eğitimini alırlar. Bu görev çok zor ve meşakkatlidir. Ayrıca yoğun bir çalışma programını ge-

ğildir. Daha da acıklısı pek çok cana kıyabilmekte, pek çok kimseyi sakat ve engelli bırakmak suretiyle Yaratıcı'nın insana bahsettiği en kutsal emanet olan hayat hakkına zarar verebilmektedirler.

Beşinci örneğimiz olan *يَضْرَسُ* – *ضَرَسَ* fiili, ısırdı, dış geçirdi anlamında kullanılmaktadır. Bu kelime, darbecilerin millete ve onun değerlerine manen dış geçirdiklerini, toplumu sindirebilmek amacıyla kendilerine engel olarak gördükleri kimseleri bir nevi ısırıp etkisiz hale getirmeye çalıştıklarını akıllara getirmektedir.

Altıncı örneğimiz olan *يَضْرَمُ* – *ضَرَمَ* fiili, ateş şiddetle tutuştu anlamına gelmektedir. Darbe teşebbüsüyle toplumsal huzuru bozmaya yönelik büyük bir fitne ateşinin tutuşturulduğu şüphesizdir. O derece büyük bir fitne ateşi yakarlar ki, bu hengâmede güya kendilerini tarafsız gösterebilmek gayesiyle, sağ-sol dedirtmemek için saçma gerekçelerle “bir sağdan, bir soldan” asmakta hiçbir mahzur görmezler.¹⁶ Bu tavırlarının doğru olduğunda ısrar ederek, hayatlarının tüm dönemlerinde bu yaptıklarını savunmaktan geri durmazlar.

Yedinci örneğimiz olan *يَضْعَفُ* – *ضَعْفَ* fiili, zayıflayıp kuvvetten düştü anlamındadır. Bu kelimeyi darbeyle ilgili olmak üzere iki yönlü okumak mümkündür: Birincisi; darbecilerin başarılı olmaları durumunda, milletin iradesi ve onu temsil eden meşru hükümet zayıflar, kuvvetten düşer. İkincisi; 15 Temmuz şanlı direnişinde olduğu gibi halkın iradesine sahip çıkma azmiyle ve meşru yönetimin milletle birlikte bu gayr-ı kanuni eyleme başkaldırıp darbe teşebbüsünü akamete uğratmasıyla darbeciler ilk planda zayıflar, kararlı bir takip ve sorgulama neticesinde de tamamen kuvvetten düşerler.

Sekizinci örneğimiz olan *يَضْعَطُ* – *ضَعَطَ* fiili, sıkıştırdı, kıştırdı, zoraki iş gördürdü anlamlarına gelmektedir. Bu kelime zaviyesinden bakıldığında, darbecilerin başarılı olabilmek amacıyla genellikle astlarına,

rektirmektedir. Eğer askerler ülke yönetimine kalkıştırlarsa kendi asli görevlerini yapamazlar ve bu durumda ülke her türlü iç ve dış tehdide karşı açık hale gelir. Ülkenin kurum ve kuruluşları her alanda zayıflar ve küçülür. Bu bütün ihtilallerde böyle olmuştur.” Tahir Tamer Kumkale, **Askeri Darbeler ve Sonuçları**, <http://www.kumkale.net/makaleler/008e.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2018

¹⁶ Bk., <http://www.hurriyet.com.tr/bir-sagdan-bir-soldan-astik-aciklamasi-21978372>, Erişim Tarihi: 22.01.2018

kimi zaman ise çeşitli entrikalarla ve zorba yöntemlerle üstlerine zoraki iş gördürebilmek için onları sıkıştırıp kıstırdıkları, derdest ettikleri akla gelmektedir.

Dokuzuncu örneğimiz olan اضغان – ضغن kelimeleri, şiddetli kin anlamındadır. Bu ise gerek darbeden önce darbecilerin halkın iradesine/tercihine ve onların temsilcisi olan meşru yönetime karşı duydukları şiddetli kini, gerekse başarısız olmaları durumunda, onları başarısızlığa mahkûm eden millete ve onun değerlerine duydukları amansız nefreti zihinlerimizde canlandırmaktadır.

Onuncu örneğimiz olan يضلع – ضلع fiili, eğri oldu, doğrudan saptı anlamındadır. Bu kelimeden net bir şekilde şu mesajı okumak mümkündür: Darbe heveslileri, darbe gibi gayr-ı meşru ve gayr-ı kanunî bir yolla meşru yönetimi alaşağı etmeye teşebbüs ettiklerinden doğru yoldan sapmışlar, sonuçları acımasız olan eğri bir yola girmişlerdir.

On birinci örneğimiz olan يضل – ضل fiili, yoldan saptı, hata yaptı anlamına gelmekle bir önceki örnekte resmedilen anlamı pekiştirmektedir. Yanı sıra önceki örnekte biraz daha vurgulu olan fiziksel saptmaya, buradaki vurgulamayla zihinsel saptmayı da eklemektedir. Buna göre darbe teşebbüsü, hem maddeten hem de manen bir sapmadır, çift taraflı, katmerli bir yanlıştır.

On ikinci örneğimiz olan يضنك – ضنك fiili, sıkıştırdı, daralttı anlamındadır. Bu da sekizinci örnekte anlatılan mefhumu pekiştirdiği gibi yanısıra mecazî anlamda darbecilerin toplumun büyük bir çoğunluğuna hayatı dar ettiklerini hayal ettirmektedir.¹⁷ Tersi bir okumayla, 15 Temmuz direnişinde olduğu gibi darbenin başarısız olması durumunda ise milletin darbecilere hayatı dar ettiğini akıllara getirir.

On üçüncü örneğimiz olan يضهد – ضهد fiili, zulmetti, işkence yaptı anlamındadır. Bu kelimenin darbe ve onun unsurlarıyla olan ilişkisi

¹⁷ Darbe girişimi insanlarda belirsizlik, tedirginlik, korku, kuşku, dehşet, kaygı, uykusuzluk, kâbus, çabuk sinirlenme ve dikkatsizliğe yol açabilmektedir. Bu nedenle darbe ortamlarında, özellikle kaygı veya çökkünlükle ilgili ruhsal sorunlarda artış gözlemlenebilmektedir. Bk., Ahmet Tamer Aker, **Darbe Girişimi Toplum Psikolojisini Nasıl Etkiledi?**, https://www.ntv.com.tr/saglik/darbe-girisimi-toplum-psikolojisini-nasil-etkiledi,xaZ34dcnEU2ninqPuTAc_g, Erişim Tarihi: 07.02.2018

son derece açıktır. Zira darbe teşebbüsünde bulunanlar, milletin tümüne ve onun değerlerine zulmettikleri gibi darbenin gerçekleşmesinin önünde engel olarak gördükleri herkese işkence yapmaktan da geri durmazlar.

On dördüncü örneğimiz olan ضار – یضیر fiili, zarar verdi demektir. Darbenin ve darbecilerin toplumun bütün değerlerine ve tüm katmanlarına doğrudan veya dolaylı olarak zarar verdiklerine bir işaret gibidir.

On beşinci örneğimiz olan ضاع – یضیع fiili, yok oldu, kayboldu anlamındadır. Bu ise darbecilerin başarılı olmaları durumunda, toplumsal pek çok değer, birçok masum canın haksız ve hukuksuz yere yok olmasını akıllara getirmektedir. Tersine bir okumayla, başarısız olmaları durumunda ise gerçekleştirmek istedikleri hedeflerin yok olmasını veya kayıplara karışmasını çağrıştırmaktadır.

On altıncı örneğimiz olan ضیفن – ضیفنة kelimeleri ise dalkavuk anlamındadır. Dalkavuk ise bilindiği üzere, çıkar ve yarar beklediği ya da kendisinden çıkar sağladığı kimselere, yaranmaya çalışan kimsedir. Bu ise önemli bir hususa işaret eder gibidir ki o da şudur: Darbeye yeltenenler, gerçekte kendi akıllarıyla hareket eden kimseler olmaksızın ziyade bir üst aklın direktifleriyle yönlendirilen dalkavuk yapılı, kişilik ve karakteri silik kimselerdir.

On yedinci örneğimiz olan ضاق – یضیق fiili, sıkıştı, daraldı anlamına gelmektedir. Yani darbeciler nasıl ki darbe sürecinde milleti ve millet içinde önemli mevkilerde bulunan insanları sıkıştırmaya yeltenirler de bu sayede birtakım işleri gördürmeye çalışırlar ise aynı şekilde kendileri de, onları buna kanalize eden üst akıl tarafından sıkıştırılırlar, rahat bırakılmazlar. Üst aklın yoğun baskı ve yönlendirmeleri neticesinde harekete geçmeye kendilerini mecbur hissederler de sonuçta dünyayı ya millete dar ederler, ya da milletin şanlı direnişi karşısında kendilerine dar etmekten kurtulamazlar.

On sekizinci ve son örneğimiz olan ضام – یضم fiili, zulmetti, hakkını yedi anlamına gelmektedir. Bu son örneğin ise darbe ile irtibatı ve anlam örtüşmesi son derece açıktır. Zira darbeye teşebbüs edenler millete, onun değerlerine ve darbeye karşı olan büyük çoğunluğa açıkça zulmettikleri gibi, meşru yönetime halkın tercihiyle emanet edilen bir

hakkı gasp etme ve hunharca söz konusu hakkı yemeye yeltenmektedirler.

Görüldüğü üzere Arapça'da “dâd/ض” harfi ile başlayan kelimele-
rin çok önemli bir kısmı, yine Arapça kökenli bir kelime olan “darbe”
ile değişik açılardan anlam benzerliğine sahiptir. Kimi zaman toplumsal
hayatta müşahede edilebilen farklı noktaları adeta tefsir etmekte-
dir. Yanı sıra dilin kökeni itibariyle görülen lafızdaki benzerliklerin,
enteresan bir şekilde manada da benzerliklere kapı araladığı ortaya
çıkılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında dil olgusunu basite almamak, ak-
sine onun hayatın içinde, hayatla iç-içe olan bir canlı bir organizma
gibi düşünmek abartı olmasa gerektir.

Bu noktadan sonra “darbe” kelimesinin Kur'an'daki kullanımları
üzerinde durmak, gerek konuyu tamamlayıcı bir mahiyet arz etmesi,
gerekse konuya yeni boyutlar kazandırması açısından önemlidir.

III. Darbe Kelimesinin Kur'an'daki Kullanımları

Daha önce de belirttiğimiz gibi Arapça'daki ضَرَبَ kelimesi, Kur'an-ı
Kerim'de çok sık sembolik veya mecazî anlamda kullanılan bir fiildir.
Bu anlamlardan bazıları şunlardır: Seyahat etmek, bir şeyi diğer bir
şeyle karıştırmak, benzetme yapmak, kısaca anlatmak, tasvir yapmak,
uygulamak, örnek vermek.¹⁸

*Ey iman edenler! Allah yolunda sefere çıktığınız zaman, gerekli araştır-
mayı yapın* ayetinde geçen إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ifadesi; savaş için sefere çıkmak
veya yürümek anlamlarına gelmektedir.¹⁹ *Ey iman edenler! Birinizin
ölümü yaklaştığı zaman, vasiyet sırasında aranızda şahitlik edecek olanlar siz-
den adaletli iki kişidir. Yahut seferde olup da başınıza ölüm musibeti gelirse,
sizin dışınızdan başka iki kişi şahitlik eder* ayetinde geçen إِنْ أَنْتُمْ ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ
ifadesi; normal yolculuk anlamında olmak üzere seferde olmak veya
seyahat etmek demektir.²⁰

¹⁸ Bk., İbrahim Mustafa vd. *el-Mu'cemü'l-Vesit*, I, 532-548; Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı*, I, 22 dpnt: 57

¹⁹ 4 Nisâ, 94

²⁰ 5 Mâide, 106; bk., İsfehânî, *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'an*, s. 505

O, gökten su indirdi de dereler kendi ölçülerince dolup aktı ve sel üste çıkan köpüğü aldı götürdü. Süs eşyası veya yararlanılacak bir şey elde etmek için ateşte erittikleri şeylerden de böyle köpük olur. İşte Allah, hak ile batıla böyle misal getirir ayetinde geçen *كَذَلِكَ يُضِرُّ بِالْأَهْلِ الْحَقُّوَالْبَاطِلُ* ifadesi; örnek vermek, misal getirmek veya bir benzetmeyle göz önüne koymak²¹ anlamındadır.²² *Onlara, o memleket halkını örnek ver. Hani oraya elçiler gelmişti*²³ ayetinde de *وَاضِرُّ يُؤْمِتُ* ifadesinde geçen “اضرب” kelimesi de, aynı şekilde örnek vermek anlamında kullanılmıştır.

Nerede bulunsalar Allah'ın ve inanan insanların himayesinde olanlar müstesna onlara alçaklık damgası vurulmuştur ayetinde geçen *ضُرُّ يُتَعَلَّمُ الدَّلَّةُ* ifadesindeki “ضربت” kelimesi,²⁴ vurulmak olarak tercüme edilse de, hakiki anlamıyla değil mecazî bir manada kullanılmıştır. Zira ayette kullanılan “zillet” kelimesi, somut ve fiziksel bir anlamdan ziyade soyut ve duygusal bir manaya işaret etmektedir. Öyleyse bu ifadeden anlaşılan, aşağılanmaya uğrama ve aşağılanma cezasının uygulanmasıdır.²⁵ O halde, burada hakiki anlamıyla somut bir vurmaktan bahsedilmemektedir.

Bunun üzerine yıllarca mağarada kulakları üzerine vurduk ayetinde geçen *فَضْرَبْنَا عَلِبَادَانِهِمْ* ifadesindeki “ضربنا” kelimesi,²⁶ vurduk olarak tercüme edilse de buradaki vurma da mecazî anlamdadır. Yani onların kulaklarını dış dünyaya kapatma ve tıkama anlamındadır.²⁷

Başörtülerini yakalarının üzerine vursunlar ayetinde geçen *وَأَيُّضِرُّ بِنَيْخُمِهِنَّ* ifadesindeki “وَأَيُّضِرُّنَّ” kelimesi, vursunlar olarak tercüme edilse de başörtüsünü örtmek veya salmaktan kinayedir.²⁸

Aralarına kapılı bir sur çekilir ki, onun içinde rahmet, dışında da azap vardır ayetindeki *فَضْرَبْنَا بَيْنَهُمْ سُورًا* cümlesinde yer alan “فَضْرَبْنَا” kelimesi, çekilme-yerleştirilme anlamında kullanılmıştır.²⁹

²¹ Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, II, 488

²² 13 Ra'd, 17

²³ 36 Yâsîn, 13

²⁴ 3 Âl-i İmran, 112

²⁵ Bk., Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, I, 22 dpnt: 57

²⁶ 18 Kehf, 11

²⁷ Bk., Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, II, 587 dpnt: 9

²⁸ 24 Nur, 31

²⁹ 57 Hadîd, 13; Bk., Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, III, 1113

Buraya kadar ki aktarımlardan Kur'an-ı Kerim'in ضَرَبَ kelimesini, geniş bir anlam dünyasına tekabül edecek şekilde kullandığını gözlemlemekteyiz. Zira buralarda “darbe” kelimesinin vurma anlamı ön planda değildir. Sembolik ve mecazî anlamlar, kelimenin hakiki ve somut anlamını gölgede bırakmaktadır. Bu mecazî anlamlar ضَرَبَ kelimesi için yürümek, sefere çıkmak, seyahat etmek, örnek vermek, cezaya çarpmak, kapatmak, tıkamak, örtmek, salmak, çekmek ve yerleştirmek gibi oldukça geniş bir kullanım çerçevesi sunmaktadır. Tüm bu kullanımlarda “darbe” kelimesinin vurma anlamı tâlîdir yani ikinci planda kalmaktadır. Hatta bazen kelimenin vurma anlamı neredeyse akıllara hiç gelmemektedir.

ضَرَبَ kelimesinin “vurma, kırma, çarpma, dövme” anlamındaki kullanımlarına gelince, bunun da bazı örnekleri Kur'an'da mevcuttur. Örneğin; *Derken (putların) üzerlerine yürüyüp onlara güçlü bir darbe indirdi* ayetinde geçen ضَرَبْنَا بِالْأَيْمِينِ ifadesindeki “darbe” kelimesi, vurup kırma anlamındadır.³⁰

Bir vakit, Mûsâ kavmi için su istemişti. Biz de, “Asanı kayaya vur” demiştik ayetinde geçen فَفَلْنَا الضَّرْبَ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ ifadesindeki “اضرب” kelimesi, vur anlamındadır.³¹

Başka bir örnek de *Serkeşlik etmelerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince; önce kendilerine nasihat edin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine dinlemezlerse (hafifçe) dövün* ayet-i kerimesidir.³² Ayette geçen وَاضْرِبُوهُنَّ / onları dövün” ifadesi hakkında tartışmalar mevcut olsa da tefsircilerin büyük çoğunluğu, “darbe” kelimesinin burada dövme, vurma anlamında kullanıldığını belirtmektedirler. Burada bahsedilen dövme konusu, çalışmamızı birinci dereceden ilgilendirmemekle birlikte, önemli bir tartışma konusu olması hasebiyle kısa da olsa değinmekte yarar mülâhaza edilmektedir.

³⁰ 37 Sâffât, 93

³¹ 2 Bakara, 60; Bk., Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, I, 17

³² 4 Nisâ, 34

Vakıa odur ki, çoğunluk tarafından, bu ayetteki “darbe” kelimesinin dövme anlamında yorumlanması, dövme tedbirinin özellikle çağımızda kadın hakları ve insanlık haysiyeti yönlerinden önemli bir tartışma konusu olmasını da kaçınılmaz kılmıştır.³³

Ancak şunu da unutmamak gerekir ki bütün otoriteler, eğer her şeye rağmen dayağa başvurulursa, bunun hafif veya sembolik nitelikte olması,³⁴ bir misvakla veya benzeri bir şey ile veya katlanmış bir mendil ile yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. İmam Şâfiî gibi bazı büyük İslam bilginleri, dayağa istisnâ olarak izin verilmiş olduğu ve tercihen bundan sakınılması gerektiği görüşündedirler.³⁵

Ayrıca Peygamber Efendimiz de dövmeye isteksizce izin vermiş, izin verdiği halde bundan hoşlanmamıştır. Böyle bir durumda bile Hz. Peygamber, kadının yüzüne vahşice vurmaya ve vücutta yara izi bırakacak bir şeyle vurmaya kesinlikle yasaklamıştır.³⁶

Yanı sıra “Ey peygamber! Hanımlarına şöyle söyle: Eğer dünya hayatını ve zinetini istiyorsanız, haydi gelin, size bağışta bulunayım ve güzellikle sizi bırakıp salıvereyim” ayetinden anlaşılacağı üzere,³⁷ Hz. Peygamberin, zaman zaman hanımlarıyla bazı problemler yaşasa da hayatı boyunca hiçbir hanımını dövmemesi, pedagojik anlamda dövmeye hiç başvurmanın sağlıklı bir tercih olacağını gösterir niteliktedir. Ayrıca Peygamber Efendimizin bu tutumundan, ayetteki “onları dövün” ifadesinin emir bildirmediğini aksine bir ruhsat anlamına

³³ Ayrıntılı bilgi için bk., Hayreddin Karaman vd., **Kur’an Yolu** Türkçe Meal ve Tefsir, DİB Yayınları, Ankara 2014, II, 59-61

³⁴ “واضربوهن” ifadesi, onları hafifçe ve kusur bırakmayacak bir şekilde biraz dövünüz demektir. Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur’an Dili**, (I-X C Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul, tsz. II, 559

³⁵ Muhammed Esed, **Kur’an Mesajı**, I, 144 dpnt: 45

³⁶ Seyyid Ebu'l-A'lâ Mevdudi, **Tefhimu'l-Kur’an**, Çeviren: Kayani, Muhammed Han vd. İnsan Yayınları, İstanbul 1997, I, 358

³⁷ 33 Ahzâb, 28; “Rivayet edildiğine göre Hz. Peygamberin hanımları, ondan, süslü kıyafetler ve geçim için daha çok imkân istemişlerdi.” Beydavî Nâsiruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirâzî (v. 685), **Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil**, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut 2011, II, 244

geldiğini okumak mümkündür. Öyleyse bundan sakınabilmek, en doğru ve en tutarlı olan yoldur.³⁸

Asıl konumuza dönecek olursak, Kur'an-ı Kerim pek çok yerde "darbe" kelimesini sembolik ve mecazî anlamda kullanmayı tercih etmiştir. Bu gibi yerlerde kelimenin vurma, çarpma ve dövme gibi anlamları gölgede kalmaktadır. Adeta Kur'an, bu kelimeyi de bir nevi şiddetten arındırmış, pozitif alanlarda istihdam etme yolunu seçmiştir. "Darbe" kelimesinin birincil anlamıyla kullanıldığı yerlerde de yine birtakım hafif ve mecaza yakın formlarını kullanmıştır. Örneğin, *Bir vakit, Mûsâ kavmi için su istemişti. Biz de, "Asanı kayaya vur" demiştik* ayetinde geçen *فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ* ifadesindeki "اضرب" kelimesi, vur anlamında olmakla beraber,³⁹ burada asayla taşı kırmanın veya asayı kırarak şeklindeki sert bir darbeyle taş vurma kastedilmediği açıktır. Belki burada, asayla sadece taş dokunmanın bile yeterli olacağı anlaşılabilir. Öyleyse asayı taş dokundurmak veya değdirmek yeterlidir. Bu durum, sözü edilen örnekte "darbe" kelimesinin anlam yelpazesinden hafif olan bir unsurunun tercih edildiğine işaret etmektedir.

Bir başka örnek olan "Serkeşlik etmelerinden endişe ettiğiniz kadınlara gelince; önce kendilerine nasihat edin, sonra yataklarında yalnız bırakın, yine dinlemezlerse (hafifçe) dövün" ayet-i kerimesinde geçen,⁴⁰ *وَاضْرِبُوهُنَّ* / onları dövün" ifadesinin de Hz. Peygamberin hiçbir hanımını dövmemesinden hareketle, emir bildirmeyip bir ruhsat ifade ettiği, bundan sakınılması gerektiği, her şeye rağmen başvurulması

³⁸ Bu konuyla ilgili olarak merhum Muhammed Hamdi Yazır'ın bir anısını burada hatırlamak güzel olacaktır, o şöyle der: "Zamanımızda Kur'an'ın bu *وَاضْرِبُوهُنَّ* emrini (bizce form emirdir, anlam ise ruhsattır) kötü bir şekilde yorumlayarak dillerine dolamak isteyen bazı Avrupalılar görüyoruz. Fakat ne garip bir tesadüftür ki biz bu ayetin tefsiriyle meşgul olduğumuz sırada bir Fransız mahkemesinin, kocası tarafından dövülmüş olan bir Fransız kadının açtığı davaya karşı 'hırçınlık edip kocasını öfkelen-diren bir kadının, yediği dayaktan dolayı boşama davası açmasına hakkı olmadığına' hükmettiğini gazeteler ilan ediyordu." Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, II, 559 dpn:1

³⁹ 2 Bakara, 60; Bk., Muhammed Esed, **Kur'an Mesajı**, I, 17

⁴⁰ 4 Nisâ, 34

durumunda da hafif bir şekilde veya sembolik olması gerektiği yukarıda belirtilmişti. Öyleyse burada da, yine kelimenin anlam yelpazesinden hafif bir formunun kullanıldığını söylemek mümkündür.

Kur'an-ı Kerim'de "darbe" kelimesinin en şiddetli tonda kullanıldığı örneklerden biri, şu ayet-i kerimedir: *Derken (putların) üzerlerine yürüyüp onlara güçlü/kuvvetli bir darbe indirdi.*⁴¹ Ayette geçen ضَرْبًا يَمِينٍ ifadesindeki "darbe" kelimesi, vurup kırma anlamındadır. Ancak buradaki kullanımda da "darbe" kelimesinin manası, kuvvetli veya sağ gibi anlamlara gelen "yemin" kelimesiyle güçlendirilmiştir. Demek ki güçlendirici bir unsur olarak kullanılan "yemin" kelimesi nazar-ı itibare alınmazsa, normal bir vurma anlaşılacaktır. Öyleyse bir-iki örnek dışında diyebiliriz ki,⁴² "darbe" kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarında anlaşılan şiddet, zihinlerimizde yer edinmiş olan imaja nisbeten daha hafiftir. Yine diyebiliriz ki dilimize Arapça'dan geçmiş olan "darbe" kelimesinin pek geniş olan anlam yelpazesi içinde, Hz. İbrahim ile ilgili olan kullanımdaki tonu daha çok yer edinmiştir.

Son olarak Kur'an'ın, darbecilerin değişik şartlarda sahip oldukları farklı psikoloji ve ruh hallerini çağrıştıran pasajlarına bir göz atalım.

IV. Darbecilerin Tutumlarını Çağrıştıran Bazı Kur'anî Tasvirler

Çalışmamızın bilhassa ilk iki bölümünde ele aldığımız darbecilerin tutumlarına ait analizleri kısaca hatırlamak gerekirse; başlangıçta darbeciler, büyük bir kibir ve gurur içindedirler, yaptıklarının veya yapacaklarının toplumun faydasına olan şeyler olduğunu iddia ederler. Uzun bir hazırlık evresinden sonra darbe için harekete geçtiklerinde, merkezi temsil eden anagüç, kimi zaman aşağı doğru yön almaya ve irtifa kaybetmeye başlamaktadır. Bir müddet sonra onları harekete geçiren üst aklın sağladığı desteği kaybedip ilahî musibet ve mekrin

⁴¹ 37 Sâffât, 93

⁴² *Savaşta inkâr edenlerle karşılaştığımız zaman boyunlarını vurun.* 47 Muhammed, 4; "Hani Rabbin meleklerle; Ben sizinle beraberim. İman edenlere sebat verin. Ben kâfirlerin kalplerine korku salacağım. Şimdi vurun boyunlarının üstüne. Vurun, onların bütün parmaklarına" diye vahyediordu." 8 Enfal, 12; Bu her iki ayette de anlamın şiddetli bir formda gelmiş olması son derece normaldir. Zira savaş ortamından bahsetmektedir, savaş ortamında ise başka bir alternatif düşünülmesi makul değildir.

tokadını yiyince madrûp ve mağlûp olmuşlardır. Bu noktadan sonra artık edilebilirler, etken değillerdir. Yani milletin asilce duruşu karşısında özne olmaktan uzaklaşmışlar, nesne haline dönüşmüşlerdir.

Şimdi, darbecilerin bu hallerinin tasvir edilmesine denk gelen Kur'an'daki anlatımlara bir göz atmadan önce, tefsir ilmi açısından önemli olan şu hususu özenle vurgulayalım ki, vahiy, belirli insanlardan ziyade onların belirgin olan davranışları sebebiyle betimlemeler yapmaktadır.⁴³ Yani bazen münaflıklara, bazen müşriklere, kimi zaman Yahudi ve Hristiyanlara hatta inananlara yönelik yapılan değerlendirmelerde, asıl eleştiri konusu olan şey bizzat onların varlıkları değil, daha çok davranışlarıdır. Bu sebeple genellikle anlatılan olaylardaki şahısların isimleri, olayın geçtiği yerlerin adları verilmez.⁴⁴ Öyleyse aynı davranışları sergileyen başka kimseler de gerçekte aynı eleştiriden nasiplerini almaktadır. Buna göre Kur'an'daki eleştirilerin davranışsal yani davranış merkezli eleştiriler olduğunu ve bunların evrensel bir nitelik taşıdığını unutmamak icap etmektedir.⁴⁵ Şimdi darbecilerin tavırlarının betimlenmesini çağrıştıran ayetlere bir göz atalım.

*Böylesine 'Allah'tan kork!' denilince, benlik ve gurur kendisini günaha sevkeder. (Ceza ve azap olarak) ona cehennem yeter. O ne kötü bir yerdir!*⁴⁶ Bu

⁴³ "Kur'an, bugün elde mevcut Tevrat ve İncillerde olduğu gibi hadiseleri, şahısları ve yerlerini zikrederek anlatmaz. Onun gayesi, olayları bir tarihî hadise olarak anlatmak değil, insanoğluna ibret dersi verip onu düşünmeye davettir." İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX. Baskı, Ankara 1993, s. 188

⁴⁴ Bk., Cerrahoğlu, **Tefsir Usulü**, s. 188

⁴⁵ *Ey Kitap Ehli, size, Kitaptan gizlemekte olduğunuzun çoğunu açıklayan ve birçoğundan da vazgeçen elçimiz geldi. Size Allah'tan bir nur ve apaçık bir Kitap da geldi.* 5 Maide, 15; Bu ayet de Kur'an'ın mesajının sadece Müslümanlara gelmediğini, evrensel olduğunu belgeler niteliktedir. "Tuhaf olan hususlardan biri de şudur ki, bu ayette bu kadar netlik olsun da, sonra bazı müsteşrikler durup dururken, Kur'an'da olan nassların, Hz. Peygamber'in risaletinin, Arapların dışında diğer milletlere ve dinlere yönelik evrensel olduğuna delalet etmediği görüşünde ısrar etsinler." Muhammed İzzet Derveze, **et-Tefsiru'l-Hadis**, Ekin Yayınları, İstanbul 1997, VII, 58

⁴⁶ 2 Bakara, 206; Bu ayetin ilgili olduğu ayet grubuyla birlikte, Ahnes b. Şerik hakkında indiği söylenmiştir. İbn Abbas'tan ise münaflıklardan bir grup hakkında indiği rivayet edilmiştir. Bu değerlendirmeler mümkün olup gerçeğin bir kısmını ifade edilebilirse de, daha doğru olanı bu ayetlerin, münaflık, mü'min, kâfir kim olursa olsun aynı davranışları sergileyen herkesi kapsadığını bilmektir. Bk., İbn Kesir Ebu'l Fidâ

ayet bağlamında meseleye bakıldığında, Allah'ın razı olmadığı ve toplumun da zararına olan kötü eylemleri, entrikaları işlemeye çalışan bazı kimselere, *Allah'tan kork, bunları yapmaktan vazgeç!* denildiğinde; benlikleri, gurur ve kibirleri daha bir kabarır, yaptıkları yanlıştan vazgeçmeyi düşünme bir yana, inatla daha da ileri noktalara taşımaya var güçleriyle çabalarlar. Bu, o derece şiddetli bir inat, katı bir benlik ve eğilip-bükülmez bir kibirdir ki buna karşı koyacak olan şey ya cehennem azabıdır veya cehennem azabını hatırlatacak dünyevi bir cezadır.

*Bunlara, Yeryüzünde fesat çıkarmayın denildiğinde,⁴⁷ Biz ancak ıslah edicileriz! derler.⁴⁸ Ayeti ışığında, toplumun huzurunu bozmaya heveslenenlere 'bu yaptıklarınız yanlıştır, fesat çıkarmaktır, ülkeyi felakete sürükleme teşebbüsüdür' denildiğinde, onlar *biz ancak ıslah edicileriz, tüm yaptıklarımız veya yapmaya çalıştıklarımız toplumun huzur ve selameti içindir* edasıyla hareket ederler. Bu tavır ve tutumlarını sözleriyle dile getirdikleri gibi halleriyle de söylemekten geri durmazlar. Onlara göre yapmaya çalıştıkları şey, toplumun saadeti ve mutluluğu için kaçınılmaz olan bir idealdir.⁴⁹*

Hiçbir şekilde vazgeçmeye yanaşmadıkları hayallerini, ütopyalarını gerçekleştirmek üzere harekete geçtiklerinde şu ayet akıllara gelmektedir: *Onlarla savaşın ki, Allah onlara sizin ellerinizle azap etsin, onları rezil etsin, onlara karşı size yardım etsin, inanan topluluğun gönüllerini ferahlatsın ve onların kalplerindeki öfkeyi gidersin. Allah, dilediğinin tövesini kabul eder. Allah, hakkıyla bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir.⁵⁰ Madem*

İsmâil ed-Dimeşki, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Ali Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999), I, 184

⁴⁷ Fesat; lügat olarak, bir şeyin tam olarak olması gereken halinden onu çıkarmak, normal yoluna dönmesini engellemektir. Yeryüzünde fesat ise haksız yere savaşlara ve fitnelere sebebiyet vermektir. Bk., Zemahşeri Carullah Ebul Kasım Mahmud b. Ömer, **Tefsîru'l-Keşşaf**, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1995 (1415), I, 70
⁴⁸ 2 Bakara, 11

⁴⁹ "Bir defa daha belirtiyorum ki; Silahlı Kuvvetler, aziz Türk Milletinin hakkı olan refah ve mutluluğu, vatan ve milletin bütünlüğü için yönetime el koymak zorunda kalmıştır." <http://t24.com.tr/haber/kenan-evrenin-turkiyeyi-karanliga-tasiyan-darbe-aciklamasi>, 296157; Erişim Tarihi: 30.01.2018

⁵⁰ 9 Tevbe, 14; İbn Abbas'tan nakledildiğine göre, bu ayette Mekke'ye gelen Yemenli bir gruptan söz edilmektedir. Onlar Müslüman olunca, İslam'a girmeyen yakınlarından pek çok sıkıntı ve eziyetler görmüşlerdi. Bunun üzerine Peygamber Efendimize

darbe seviciler, bu heveslerinden vazgeçme niyetinde değiller, bunu gerçekleştirmek üzere harekete geçmiş durumdadır, öyleyse onlarla mücadele etmek kaçınılmazdır. Bu mücadelede Allah, doğrularla beraberdir, onlara yardım etmek suretiyle yalancı muhterisleri rezil-rüsvey etmeyi irade etmektedir. *Zulmedenler, yakında hangi akıbeta uğrayacaklarını göreceklerdir.*⁵¹ Ayeti gereğince de, toplumda sağduyuyu temsil eden çoğunluk, sözü edilen gözü dönmüş azınlığa karşı samimi bir karşı koyma dirayeti gösterebilirse, Allah'ın da yardımıyla onlara hak ettikleri azabı tattıracaktır. Bu durum, toplumun psikolojisini de pozitif bir şekilde etkileyecek, gönülleri ferahlatacak ve gerçek huzuru tesis edecektir.

Sonuç

İnsanın yaşadığı hayat ile kullandığı dil, kopmaz derecede birbirine bağlıdır, tamamen iç içedir. Birini diğerinden büsbütün bağımsız ve kopuk zannetmek pek olası değildir. Bununla beraber şaşırtıcı bir şekilde, dil ile yaşam arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Sınırları ve oranları çok net olarak ifade edilemese de gerek hayatın dili etkilediği, gerekse de dilin hayatı etkilediği bir vakıa olarak karşımızda durmaktadır.

Bu bağlamdaki kavramsal olgulardan biri de “darbe” gerçeğidir. Dilimizde ve kültürümüzde yer edinmiş bir kelime olan “darbe” sözcüğü, kaynağı olan Arap dilindeki farklı gramatik formlarıyla entere-san bir şekilde sosyal hayattaki darbe eylemlerini çeşitli unsurlarıyla sanki birebir resmetmekte, adeta olaylara dair fotoğraflar sunmaktadır.

“Darbe” kavramının etimolojisi ile onun farklı gramatik formlarına dönük okumalar, darbecilerin gerek psikolojilerini gerekse ey-

şikâyette bulundular, Resulullah da onlara sabretmelerini ve yakında gelecek olan zaferle sevinmelerini tavsiye etti. Ancak belirttiğimiz gibi bu ayet benzer şartlarda, benzer konumdaki herkese dönük mesajlar içeren bir üsluba sahiptir. Bk., Muhammed Alî Sabûnî, **Safvetu't-Tefâsîr**, Dâru's-Sabûnî, Kahire 2009, I,487

⁵¹ 26 Şuarâ, 227; Daha çok, öldükten sonra nasıl bir sonla karşılaşacaklarını göreceklerdir anlamı akla gelse de bazen ahiretteki sonu hatırlatacak olan dünyadaki acıklı birtakım akıbetlere de işaret etmekten uzak değildir. Bk., Muhammed Kenan, **Kur-retu'l-Ayneyn alâ Tefsiri'l-Celaleyn**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz., s. 493

lemlerini şöylece çağrıştırmaktadır:İşin başlangıç aşamasında darbecilerin özgüvenleri tamdır, kendilerini güçlü hissederler ve sesleri gür çıkmaktadır. Uzun bir hazırlık evresinden sonra darbe için harekete geçtiklerinde, merkezi temsil eden anagüç, aşağı doğru yön almaya ve irtifa kaybetmeye başlamaktadır. Bu alçalma ve irtifa kaybetme soyut olarak düşünüldüğünde her zaman için söz konusudur, yani ister başarısız olsunlar ister darbeyi başarsınlar bu manevi alçalmadan asla kurtulamazlar. Şayet bu alçalma maddi ve somut olarak düşünülürse, her zaman olmasa da 15 Temmuz şanlı direnişinde olduğu gibi bir gün mutlaka gerçekleşmiş olacak, darbeciler maddeten de derdest edilip hak ettikleri cezaya çarptırılmış olacaklardır. Zira inananlar eliyle uygulamaya konulan ilahî mekre karşı koyamayıp çetin bir musibetin içinde yuvarlanırken kendilerini, hareket kabiliyetleri yok edilmiş olarak buluvereceklerdir. Onları harekete geçiren üst akılla iletişimlerini kaybedip ilahî musibet ve mekrin tokadını yiyince, madrûp ve mağlûp olmaktan kurtulamayacaklardır. Bu noktadan sonra artık milletin asilce duruşu karşısında özne olmaktan uzaklaşmışlar, nesne haline dönüşmüşlerdir.

Kur'an-ı Kerim'de de, yanlışın içinde yuvarlanan ve doğru olana karşı gelmede inat eden kimselere yönelik eleştirilerin, davranış merkezli eleştiriler olduğunu ve bunların evrensel bir nitelik taşıdığını gördükten sonra bazı pasajların darbecilerin hallerini enteresan bir şekilde sanki resmettiğini müşahede etmek, görmezden gelinmemesi gereken önemli bir tespittir. Bir başka önemli tespit de, genellikle mecazî anlamdaki formlarına başvuru olan darbe kelimesinin Kur'an'daki kullanımlarında anlaşılan şiddetin, zihinlerimizde yer edinmiş olan imaja nisbeten daha hafif olduğu gerçeğidir.

Netice olarak; insan hakları ve özgürlükler çerçevesinde insanca yaşamak isteyen asil bir toplum üzerinde baskı sistemi tesis etmek, sahip olduğu değerleri tamamen yok etmek, her türlü gayr-ı insani yol ve metotlarla milleti sindirmek isteyen darbeciler için alçalma ve madrûp olmanın kaçınılmaz bir son olması, ne güzel bir tecellidir, değil mi?

KAYNAKÇA**Kur'an-ı Kerim**

Beydavî, Nâsıruddin Ebu Said Abdullah İbn Ömer b. Muhammed eş-Şirazî, **Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2011.

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsir Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, IX. Baskı, Ankara, 1993.

Derveze, Muhammed İzzet, **et-Tefsiru'l-Hadis**, Ekin Yayınları, İstanbul, 1997.

Esed, Muhammed, **Kur'an Mesajı** (Meal-Tefsir), (I-III C), Çev. Koytak, Cahit-Ertürk, Ahmet, İşaret Yay., İstanbul, 1999.

İbn Kesîr, Ebu'l Fidâ İsmâil ed-Dımeşkî, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm**, İhtisâr ve Tahkîk: Muhammed Alî Sâbûnî, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1419 (1999).

İbn Manzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-İfrikî el-Misrî, **Lisanu'l-Arab**, (I-XV C), Dâr-u Sâdır, Beyrut 1414/1994.

İbrahim Mustafa vd. **el-Mu'cemü'l-Vesît**, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1992.

Karaman, Hayreddin vd. **Kur'an Yolu** Türkçe Meal ve Tefsir, DİB Yayınları, Ankara 2014.

Kumkale, Tahir Tamer, **Askeri Darbeler ve Sonuçları**, <http://www.kumkale.net/makaleler/008e.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2018

Mevdudî, Seyyid Ebu'l-A'lâ, **Tefhimu'l-Kur'an**, Çeviren: Kayani, Muhammed Han vd. İnsan Yayınları, İstanbul 1997.

Muhammed Kenan, **Kurretu'l-Ayneyn alâ Tefsîri'l-Celaleyn**, Dersaadet Kitabevi, İstanbul, tsz.

Râgıb İsfehânî, **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'an**, Tahkîk: Safvân Adnân Dâvûdî, Dâru'l-Kalem, Beyrut 1412/1991.

Sabûnî, Muhammed Alî, **Safvetu't-Tefâsîr**, Dâru's-Sabûnî, Kahire, 2009.

Sarı, Mevlüt, **el-Mevârid Littüllab**, Bahar Yayınları, İstanbul, trsz.

Yaka, Aydın, **Türkiye’de Gençlik ve Askeri Darbeler**, <http://www.aydinyaka.com/index.php/tum-makaleler/20-turkiye-de-genclik-ve-askeri-darbeler.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2018

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, **Hak Dini Kur’an Dili**, (I-X C, Sadeleştirme), Azim Dağıtım, İstanbul, tsz.

Zemahşeri, Carullah Ebul Kasım Mahmud b. Ömer, **Tefsiru’l-Keşşaf**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut-Lübnan, 1995 (1415).

İnternet Kaynakları

Aker, Ahmet Tamer, Darbe Girişimi Toplum Psikolojisini Nasıl Etkiledi? https://www.ntv.com.tr/saglik/darbe-girisimi-toplum-psikolojisini-nasil-etkiledi,xaZ34dcnEU2ninqPuTAc_g, Erişim Tarihi: 07.02.2018

<http://www.hurriyet.com.tr/bir-sagdan-bir-soldan-astik-aciklamasi-21978372>, Erişim Tarihi: 22.01.2018

<http://www.milliyet.com.tr/cocuklar-15-temmuz-sehitleri-icin-249-istanbul-yerelhaber-2030558>, Erişim Tarihi: 22.01.2018

<http://t24.com.tr/haber/kenan-evrenin-turkiyeyi-karanliga-tasiyan-darbe-aciklamasi,296157>, Erişim Tarihi: 30.01.2018

<http://www.turkdilbilgisi.com/filimsiler/filimsiler.html>, Erişim Tarihi: 07.02.2018

1960 DARBESİNDE ORDUDA TASFİYE:EMİNSU DERNEĞİ VE FAALİYETLERİ

Celil BOZKURT*



ÖZET

27 Mayıs 1960'da gerçekleşen askeri darbe, Türkiye'nin siyasi, askeri ve sosyal hayatında radikal değişim ve dönüşümlere neden olmuştur. Bunlardan birisi de darbeyi organize eden Milli Birlik Komitesi'nin Türk ordusunda gerçekleştirdiği geniş kapsamlı tasfiye hareketidir. Milli Birlik Komitesi tarafından yayımlanan 2 Ağustos 1960 tarih ve 42 Sayılı Yasa ile ordudan 235 general ve yaklaşık 5.000 subay emekliye sevk edilmiştir. Emeklilik gerekçesi olarak, ordunun gençleştirilmesi, rütbe enflasyonunun önlenmesi, kadro fazlalığının giderilmesi ve orduda piramidin yeniden tesis edilmesi gösterilmiştir.

Tasfiyenin ardından emekliye sevk edilen subaylar, 6 Eylül 1960'ta Emekli Subaylar Derneği'ni (EMİNSU) kurmuştur. Tahminen emekliye sevk edilen subayların % 30'a yakını derneğe üye olmuştur. Derneğin ilk tüzüğü “gayelerin geniş” olduğu gerekçesiyle İçişleri Bakanlığı tarafından uygun görülmemiştir. Derneğin Ankara'da gerçekleştirdiği ilk genel kurulda derneğin amacı sadece “yardımlaşma” olarak belirtilmiştir. Bakanlıkça kabul edilen yeni tüzüğün ardından dernek, emekli General İhsan İhsan Duray başkanlığında faaliyete geçmiştir. Bu süreçte demek, hızla büyümüş; İstanbul, İzmir, Eskişehir, Bursa, Kütahya ve Malatya gibi illerde geniş bir yapılanmaya gitmiştir.

EMİNSU, her ne kadar “yardımlaşma”yı amaçlamışsa da gerçekte hükümet ve devlet başkanlığı nezdinde yaptığı girişimlerle emekli edilen subayların yeniden orduya alınması yönünde faaliyet göstermiştir.

* Doç. Dr., Düzce Üniversitesi, Akçakoca Bey Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, c.bozkurt2000@hotmail.com.

EMİNSU, üyelerinin yeniden orduya dönmesi yolunda bildiriler yayımlamış, siyasilerle görüşmüş ve toplantılar yapmıştır. EMİNSU'nun yaptığı toplantılar ve yayımladığı bildiriler Milli Birlik Komitesi'nin dikkatini çekmiş ve bazı EMİNSU üyeleri ifadeleri alınmak üzere Örfi İdare Kumandanlığı'na çağırılmıştır. Demek mensuplarının emekli edilişlerinin yıldönümünde yayımladıkları ve orduya dönme ümitlerinin sürdüğü yönündeki bildiri, EMİNSU Derneği'nin 6 Eylül 1961 tarihinde Ankara Örfi İdare Mahkemesi tarafından kapatılmasına neden olmuştur. Daha sonra yeniden açılan dernek varlığını 1980 Darbesi'ne kadar sürdürmüştür.

1960 Darbesi'nden sonra gündemi meşgul eden önemli konulardan biri de EMİNSU hareketidir. Fakat, bu derneğin faaliyetleri ve asker-siyaset ilişkisindeki rolü gereği gibi ortaya konulmamıştır. Bu bildiride EMİNSU Derneği'nin faaliyetleri ve Türk kamuoyunda meydana getirdiği yankılar analiz edilecektir. Bu hususta, dönemin Meclis zabıtları, siyasilerin beyanatı, süreli yayınlar ve dönemin anıları değerlendirilecektir

Anahtar Kelimeler: 1. 1960 Darbesi, 2. EMİNSU Demeği, 3. Milli Birlik Komitesi, 4. Cemal Gürsel, 5. Örfi İdare Mahkemesi.

THE LIQUIDATION IN THE ARMY DURING 1960 COUP: EMİNSU ASSOCIATION AND ITS ACTIVITIES

ABSTRACT

The military coup that took place on 27 May 1960 has caused radical changes and transformations on political, military, and social lives of Turkey. One of these is the wide-ranging liquidation movement that the National Unity Committee, which staged the coup, organized in the Turkish army. According to Law No. 42 dated August 2, 1960, issued by the National Union Committee, 235 generals and about 5,000 officers of the army were referred to retirement. As the reason for retirement, it was shown that rejuvenation of the army, prevention of rank inflation, elimination of excess staff, and reinstatement of the pyramid in the army.

After the liquidation, the officers who were transferred to retirement established the Association of Retired Officers (EMİNSU) on 6 September 1960. Approximately 30% of the officers who were retired became members of the association. The first bylaw of the association was not approved by the Ministry of Interior for the reason that the “objectives are too wide”. In the first plenary meeting held in Ankara, the aim of the project was stated as “cooperation” only. Following the new bylaw approved by the ministry, the association has been active under the presidency of retired General İhsan İhsan Duray. During this period, the association grew rapidly, and underwent a wide structure in such places as İstanbul, İzmir, Eskişehir, Bursa, Kütahya and Malatya.

Despite its aim of “cooperation”, EMİNSU has acted in the direction of recruiting the officers who were actually retired by the initiative of the government and the presidency back to the army. EMİNSU has published announcements on its members' return to the army, met with the politicians and held meetings. The meetings that EMİNSU has made and the announcements it has published have attracted the attention of the National Committee of the Union and some members of EMİNSU were summoned to the Martial Law Commandership to be interrogated. The announcement that the members of the association had published on the anniversary of their retirement stating that

they had hopes of returning to the army, caused the EMİNSU Association to be closed on 6 September 1961 by the Ankara Martial Law Court. Later, the reopened association continued its existence until the 1980 coup.

One of the important issues that have been on the agenda after the 1960 coup is the EMİNSU movement. However, the activities of the association and the role of it on military-politics relationship has not been thoroughly revealed. In this statement, the activities of the EMİNSU Association and the repercussions of Turkish public opinion will be analyzed. In this respect, the periodicals of the Assembly, the statements of politics, periodicals and the memoirs of the period will be evaluated.

Key Words: 1960 coup, EMİNSU Association, National Unity Committee, Cemal Gürsel, Martial Law Court

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı'nda demokrasi yanlısı devletlerin otoriter güçlere karşı kazandığı zafer, sonraki süreçte dünyanın siyasal yapısında önemli değişiklikler yarattı. Savaşta tarafsız kalan Türkiye Cumhuriyeti, savaşın sonuna doğru Almanya ve bağlaşıklarına karşı, göstermelik de olsa, savaş açarak demokratik devletlerin safında yer aldı. Türkiye'nin bu kararı, tek parti rejimini terk ederek demokratik bir siyasal düzene geçmesini zorunlu kıldı. Nitekim Devlet Başkanı İsmet İnönü, 19 Mayıs 1945'teki söylevinde kamuoyuna çok partili yaşama geçileceğini açıkladı.¹

18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi'nin kurulmasıyla birlikte Türkiye, fiilen demokratik hayata geçmiş oldu. Bu süreçte, farklı ideoloji ve dünya görüşlerinde çok sayıda parti siyasal hayata atıldı. Fakat Demokrat Parti (DP) dışında bunların büyük çoğunluğu kalıcı olamadı. DP, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) milletvekilleri Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü'nün 7 Haziran 1945'te hükümete verdikleri “Dörtlü Takrir”le doğdu. Hükümetin uygulamalarını eleştiren önerge kabul görmezken, önergede imzası bulunan Menderes, Koraltan ve Köprülü, sonraki süreçte CHP'den ihraç edildi. Bir süre sonra Bayar da milletvekilliğinden ve CHP'den istifa ederek bahsi geçen üçlüye katıldı. Nihayet, 7 Ocak 1946'da DP resmen kurularak uzun yıllar damgasını vuracağı Türk siyasetine girmiş oldu.²

DP, programını ve icraatını temelde liberalizm ve demokrasi gibi ilkeler üzerinde oluşturdu. 1946'da “açık oy gizli tasnif” uygulamasına göre yapılan tartışmalı seçimlerde CHP'nin 403 milletvekiline karşı DP, 54 milletvekili çıkardı. Fakat, seçim sonuçları DP'nin kamuoyunda desteklendiği ve büyüme trendinde olduğunu ortaya koyuyordu. Nitekim DP, daha adil koşullarda yapılan 1950, 1954 ve 1957 seçimlerinde CHP'ye karşı ezici bir üstünlük sağladı. Böylelikle, Türkiye'de kesintisiz 10 yıl sürecek olan bir DP iktidarı başlamış oldu.

¹ Tefvik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2013, s. 446.

² Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık. A.Ş., 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 134-135.

DP iktidarı, birçok alanda uyguladığı köklü politikalarla ülke gelişiminde önemli yollar kat etti. Fakat 1957 seçimleri, kritik virajlara girildiğini gösteriyordu. DP, 1957 seçimlerinde CHP'ye karşı bariz üstünlük kursa da oy oranı % 50'nin altına indi. Sonuçlar, DP çevrelerinde bir “panik” havası yarattı. Basın ve muhalefet, siyasi nedenlerle DP iktidarıyla karşı kaşıya geldi. DP hükümeti, basın ve muhalefetin “yıkıcı” faaliyetlerini araştırmak üzere Şiddet Tedbirleri Komisyonu'nu kurdu. Bunun sonucu olarak bazı gazetecilerin hapse atılması tansiyonu giderek yükseltti. Ardından, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Hüseyin Nail Kubalı'nın bir demeci dolayısıyla vekalet emrine alınması hükümete karşı üniversite çevrelerinde bir tepki oluşturdu.³

Diğer taraftan CHP, 1959'da gerçekleştirdiği kurultayda bir dizi reform öngören “İlk Hedefler Bildirgesi”ni kabul etti. Ayrıca, Kemalist ve devletçi söylemlerini yumuşatarak demokratik ve sivil bir siyaset anlayışına evrilmeye başladı. Muhalefetin bu atağına karşı DP, “Vatan Cephesi”ni kurarak partiye katılan yeni üyeleri radyodan günlük olarak ilan etmeye başladı. Bu sırada, Ege gezisinde Uşak'ta bulunan CHP lideri İnönü DP'lilerce taşlandı. Akabinde İstanbul'a dönüş yolunda Topkapı'da bazı kimselerin saldırısına maruz kaldı. Olaylar, ülkedeki gerilimi hızla tırmandırmaya başladı. DP İktidarı, olayların müsebbibi olarak gördüğü basın ve muhalefetin “yıkıcı faaliyetlerini incelemek üzere” olağanüstü yetkili “Tahkikat Komisyonu”nu kurdu. Komisyon, muhalefet çevrelerinde Anayasa'nın ihlali ve hukuk rejiminin rafa kaldırıldığı yönünde algılandı. İstanbul ve Ankara gibi büyük şehirlerde üniversite öğrencileri, hükümetin “antidemokratik” politikalarını protesto eden gösteriler düzenledi. 5 Mayıs 1960'ta Kızılay meydanında “555 k” parolasıyla yapılan muhalif gösteride Başbakan Menderes protesto edildi. Son olarak, 21 Mayıs'ta Harp Okulu öğrencilerinin Atatürk Bulvarı'nda düzenlediği yürüyüş darbenin habercisi oldu.⁴

Nihayet Türk Silahlı Kuvvetleri, 27 Mayıs 1960 tarihinde “kardeş kavgasını önlemek, ulusal birliği korumak ve demokratik düzeni yeniden tesis etmek” amacıyla ülke yönetimine el koydu. Liderliğini Kara

³ Çavdar, a.g.e., s. 70-72.

⁴ Çavdar, a.g.e., s. 72-79

Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cemal Gürsel'in yaptığı Milli Birlik Komitesi (MBK), TBMM'yi feshederek ülkedeki siyasi faaliyetleri durdurdu. MBK, 1960 yılında iki önemli karara imza attı. Bunlardan ilki orduda yapılan geniş çaplı tasfiyedir. 5 Ağustos 1960'da 235 general ve 5200 subay re'sen ordudan emekli edildi.⁵ Diğeri de 28 Ekim 1960 tarihinde üniversitede gerçekleşen tasfiyedir. İstanbul, Ankara, İzmir ve Atatürk Üniversiteleriyle İstanbul Teknik Üniversitesine mensup 147 öğretim üyesi görevinden uzaklaştırıldı.⁶

1. Orduda Yapılan Tasfiyeler

27 Mayıs darbesinin dikkat çeken özelliklerinden birisi, MBK'nin üyelerini generalliğe terfi ettirerek ordunun üst kademelerini işgal etmemiş olmalarıdır. Aksine, iki istisna dışında darbe zamanındaki rütbe ve maaşlarını aynen korudular. MBK üyelerinden Tümgeneral Cemal Madanoğlu Ankara Garnizon Komutanlığı'na atanırken, Albay Osman Köksal, Cumhurbaşkanı Muhafız Alay Komutanlığı görevini sürdürdü. Bu, Gürsel ve arkadaşlarının bir karşı darbe olasılığına karşı aldıkları bir önlem olarak düşünülebilir. Diğer taraftan, birçok MBK üyesi askerlik görevlerinden ayrılarak aktif siyasetin önemli figürleri haline geldiler. Fakat MBK, orduda etkin olan bazı muvazzaf subaylarla kaçınılmaz bir şekilde gerilim yaşadı.⁷ Bu da orduda yapılacak olan geniş tasfiye hareketinin yolunu açmış oldu.

Ordudaki tasfiye birkaç aşamada gerçekleştirildi. İlk olarak 2 Ağustos 1960 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla 5434 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Emekli Sandığı Kanunu'na Ek Olarak 42 Sayılı Geçici Kanun ilave edildi. 3 madde ve 4 geçici maddeden ibaret olan kanunda; subay, askeri memur ve astsubaylardan 25 fiili hizmet yılını dolduranlar emekliliklerini isteyebilecekleri gibi kurumlarınca da re'sen emekliye sevk edilebilecekleri bilgisi hatırlatılmakta, buna göre emekli hak ve aylıklarının nasıl hesaplanacağı açıklanmaktaydı. Ancak

⁵ **Resmi Gazete**, 5 Ağustos 1960, Sayı: 10570.

⁶ **Resmi Gazete**, 28 Ekim 1960, Sayı: 10641.

⁷ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Tercüme: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul 1996, s. 12-113.

1. Madde'nin Geçici 1. Maddesi'ne göre 20 Ağustos 1960 tarihine kadar emekliye ayrılma talebinde bulunan binbaşı ve daha yukarı rütbeli subaylar ve muadili asker memurlardan kurumlarınca bu talepleri kabul edilenler ile yukarıda sayılanlardan kurumlarınca re'sen emekliye sevki uygun görülenler hakkında bu kanunun 1. Maddesi'nin 1. Fıkrası'ndaki 25 yıllık fiili hizmet şartı aranmaksızın emeklilik işlemi yapılacağı belirtilmekteydi.⁸

Milli Savunma Bakanı Fahri Özdilek 4 Ağustos 1960 tarihli ve 4184/39-60 sayılı 6 maddelik matbu emirde senelerden beri ordu teşkilatında meydana gelen “birikme” ve yaşlı personelin artmasıyla ordu teşkilatında “eğitim ve disiplin” yönünde bir gerilmenin yaşandığını vurgulayarak Türk Silahlı Kuvvetlerinde “genç ve dinamik” bir kuvvet meydana getirebilmek için teşkilat ve kadrolarda geniş ölçüde bir tensikata gidileceğini duyurdu. Bu hususta Albay rütbelerinde % 70, yarbaylarda % 50, binbaşılarda % 30 nispetinde emekliye sevk suretiyle bir azaltma yapılacaktı.⁹

MBK, mevcut emeklilik yasasının emekli personelin aleyhine işleyeceğini düşünerek 4 Ağustos 1960'da gazetelerde neşredilen değişikliği yaparak mağduriyetin giderileceğini açıkladı. Buna göre;

- a. Fiili ve itibari hizmet yekunu 30 yıl olanlar için keseneğe esas aylıklar üzerinden eskiden % 50 olan oran % 70'e çıkarılacak.
- b. 20 Ağustos 1960 tarihine kadar emeklilik isteğinde bulunan ve kurumlarınca resen emekli edilen personelde 25 yıllık fiili hizmet süresi aranmayacaktır.
- c. Bir defaya mahsus olmak üzere halen alınmakta olan emekli ikramiyesi olan maaşın iki yıllık tutarı personele kesintisiz olarak ödenecektir.¹⁰

⁸ **Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası**, (Tarih ve basım yeri yok), s. 29-31.

⁹ **Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası**, s. 32-36.

¹⁰ **Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası**, s. 32-36.

Nihayet, 5 Ağustos 1960 Resmi Gazete'de¹¹ yayımlanan 42 Sayılı Kanun'la 235 general ve 7200 subay ordudan emekli edildi.¹² Böylelikle, generallerin % 90, kurmay subayların % 90, albayların % 75, yarbayların % 50 ve binbaşılardan % 30'u emekli edilmiş oldu.¹³ Emekliye sevk edilen 235 general ve amiralin 7'si veteriner general, 14'ü tabip general, 5'i yüksek mühendis general, 1 tanesi eczacı generaldir. Generallerin 38 tanesi, ordu, tümen, tugay, er eğitim tümeni, jandarma tugayı, zırhlı tugay, yurt içi bölge komutanlığı gibi çeşitli büyüklükteki birliklerin başında idiler.¹⁴ Yapılan tasfiye ile Kara Kuvvetleri'nden 6 orgeneral, 13 korgeneral, 34 tümgeneral, 108 tuğgeneral emekliye sevk edilmiştir. Deniz Kuvvetleri'nden 1 oramiral, 2 koramiral, 8 tümamiral, 9 tuğamiral tasfiye edilmiştir. Hava Kuvvetleri'nden ise 1 orgeneral, 4 korgeneral, 7 tümgeneral ve 14 tuğgeneral emekliye sevk edilmiştir.¹⁵

24 Ekim 1961'de Çankaya'da Cevdet Sunay, Cemal Gürsel ve bazı generaller ile Adalet Partisi lideri Ragıp Gümüşpala, Yeni Türkiye Partisi lideri Ekrem Alican, Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi lideri Osman Bölükbaşı arasında bir protokol imzalandı. Tarihe “Çankaya Protokolü” olarak geçen protokolde Yassıada mahkûmları hakkında af çıkarılmayacağı, Cemal Gürsel'in cumhurbaşkanlığı seçimine muhalefet edilmeyeceği ve 42 Sayılı Kanun'la ordudan emekli edilen subayların orduya geri alınmayacağı yönünde kararlar alındı.¹⁶ Böylelikle, siyasetin ve askerinin bir uzlaşması gereği EMİNSU olarak ünlenen emekli subayların orduya dönüş kapısı tamamen kapanmış oldu.

Tasfiye'nin düşünsel ve tatbikçi mimarlarından Albay Dündar Seyhan, süreçle ilgili çarpıcı bilgiler vermektedir. Seyhan'a göre, tasfiye, silahlı kuvvetlere münhasır olmamak üzere sivil kurumlarda da

¹¹ **Resmî Gazete**, 5 Ağustos 1960. Sayı: 10570.

¹² **Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası**, S 2.

¹³ **Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası**, s. 20.

¹⁴ Ümit Özdağ, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 308.

¹⁵ Aynı yer.

¹⁶ İsmet İnönü-Ahmet Demirel, **Defterler 1919-1973**, Yapı Kredi Yayınları, 2001 İstanbul, s. 482.

düşünülmüştü. Ordudaki tasfiye ise, “zaruri” vebir kaç nedene bağlı olarak gerçekleştirildi. Bu nedenler şunlardı:

1. İkinci Dünya Savaşı'nın olağanüstü koşullarında Türk ordusu, müteyakkız ve diri tutulduğundan ordudaki subay ihtiyacı ölçsüz bir şekilde giderilmişti. Bu subaylar, 1960'da sür'atle yüksek rütbelere kaydırılınca ordunun emir ve komutasındaki kadro sistemi alt üst olmuştu. Bu durum, ordudaki binbaşı ve üst rütbedeki subayların bir kısmının “zaruri” olarak tasfiyesini gerektirmişti.
2. 27 Mayıs “İnkılabı”nı yapan subaylar, orta rütbeli askerlerdi. Darbe şaşkınlığını yaşayan yüksek rütbeli subayların sonradan “kıskançlığa ve hatta kızgınlığa” düşme potansiyeli mevcuttu. Bunun önlemini başından almak gerekmekteydi.¹⁷

Seyhan'a göre 27 Mayıs Darbesi, bir inkılap ve ihtilal'a dönüşerek ülkenin her alanında bir değişim ve dönüşüm hareketi başlatmıştı. Bu yüzden emekli subaylar, sivil kadrolara kaydırılarak memleketin kalkınma hamlesine önemli katkılar sağlanacaktı. Fakat, tasfiye hareketinde “emekli olacakları tespit edebilmek için hemen kolaylıkla ele alınabilecek sağlam ve objektif esaslar mevcut değildi”¹⁸ 27 Mayıs Hareketi'nin mimarlarından Kurmay Binbaşı Orhan Erkanlı'ya göre, ülkenin iki temel kurumu olan silahlı kuvvetler ve üniversitede bir reformun yapılması zorunluluğunda herkes ittifak halindeydi. Fakat siyasal iktidarların çağın gerisinde kalan bu kurumlara dokunması beklene mezdi. Çünkü, bu kurumlara dokunmanın hem tehlikeli sonuçları olabilir hem de siyasal bir getirisi olmazdı. Doğal olarak bu riskli reform ameliyesini Milli Birlik Komitesi üstlenmişti. Orhanlı, ordudaki tensikat hususunda Seyhan'la paralel düşüncelere sahipti. Erkanlı'ya göre, orduda zaman içinde ciddi bir “rütbe enflasyonu” oluşmuştu. Her kademedede lüzumundan fazla general ve subay mevcuttu. “Bu şişkinlik, hem gençlerin önünü tıkıyor, terfi sistemi işlemiyor, genç kabiliyetler iş başına gelemiyordu.” Milli Mücadele'den beri savaş görmeyen Türk ordusunun eski ekolün mensubu kumandanlarla “çağdaş ve

¹⁷ Dündar Seyhan, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966, s. 100-101.

¹⁸ Seyhan, **a.g.e.**, s. 103.

modern” bir yapıya kavuşamayacağına dikkat çeken Erkanlı, Türkiye'nin imzaladığı uluslararası antlaşmaların ve ittifakların orduda bir reform yapmayı zorunlu kıldığı kanaatindedir. Tensikat sürecindeki haytalara da değinen Erkanlı, hata nispetinin yüzde on beşi geçmeyeceğini ve bunun meselenin temel prensibinin doğruluğunu değiştirmeyeceğini savunmaktadır.¹⁹

2. EMİNSU Derneği'nin Kuruluşu

MBK'nin 1960 Ağustosunda orduda gerçekleştirdiği tasfiyenin ardından emekli edilen subaylar, Emekli İnkılap Subayları (EMİNSU) Derneği'ni kurdu.²⁰ EMİNSU, tekrar ordudaki vazifelerine geri dönmek ve emeklilikten kaynaklanan kayıplarını gidermek amacıyla yıllar süren sancılı bir mücadeleye girmiş oldu. EMİNSU, hiç kimseye düşmanlık beslemedikleri, kanun ve nizamlar içinde, tahriklere kapılmadan ve vatanın ali menfaatlerini göz önünde bulundurarak haklarını arayacaklarını açıkladı. EMİNSU, bu mücadeleyi Atatürkçülüğe, 27 Mayıs 1960 İnkılabı'na ve devrimlere olan bağlılık çerçevesinde yürüteceğini vurguladı. Ayrıca, siyasetin dışında kalacağını ve herhangi bir partiyle dirsek temasında olamayacağını duyurdu.²¹

EMİNSU, bir “inkılab hareketi” olarak nitelediği 1960 Darbesi'nin “ordunun gençleştirilmesi ve dinamik hale getirilmesi” için “ciddi ve dikkatli bir tensikat” yapılmasına taraftardı. Fakat, bu tasfiyenin tarafsız bir tensikat kurulunun oluşturularak, adil ölçü ve prensiplere bağlı kalarak, askerlerin arzu ve temayülleri dikkate alınarak, makul ve mutedil bir emeklilik ve tensikat programına göre yapılmasını bekliyordu. Fakat, tasfiyeler “insan haklarına, adalet duygusuna ve geleceksel silah arkadaşlığı ruhuna değer vermeksizin, kasti, hissi ve türlü hatalar ve tertipler” içinde yapılmıştı.²²

EMİNSU'ya göre tasfiyeler “milli inkılap ile kabil-i telif” değildi. Milletlerarası gerginliğin 3. Dünya Savaşı ihtimalini doğurduğu günlerde NATO üyelerinin kuvvetlerini süratle takviye ettiği bir zamanda yapılan tasfiyeler, Türk ordusuna ciddi zararlar verebilirdi. 42 Sayılı

¹⁹ Orhan Erkanlı, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1972, s. 36-42.

²⁰ Celalettin Güngör, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**, Ankara 1992, s. 42.

²¹ “Eminsü siyasetle meşgul olmuyor”, **Cumhuriyet**, 12 Şubat 1961.

²² **Eminsü'nün Yuvaya Dönüş Davası**, s. 1.

Kanunun amacı, “orduyu gençleştirmek ve dinamik bir hale getirmek” olarak belirtilmişse de asilhedeflenen:

“1. 42 Sayılı Kanun'u çıkararak Milli savunma Bakanlığınca bir de emir yayımlayarak kamuoyunda “Orduyu gençleştirmek” milli ve askeri menfaatlerimiz açısından önemli bir teşebbüse geçileceği hakkında müspet bir intiba uyandırmak,

2. Mali gücümüzü çökerten milyonlarca lira ikramiye ve emekli maaşı vermek suretiyle ordu mensuplarını para ile tatmin edilmiş göstermek, ardından subaylardan istediklerini amme hizmetinin ihtiyacı göz önünde tutulmadan, amme prensiplerine değer verilmeden, acele ve maksat unsurundan mahrum ve sorgusuz bir tasarrufla, hatta personel şubelerindeki subaylara baskı yapılmak suretiyle bir emeklilik ameliyesi gerçekleştirmek,

3. 13 Kasım 1960 günü 14'lerin MBK'den ihraçları sırasında Devlet Başkanı Orgeneral Cemal Gürsel; “Ordu ile gizli temasa geçmişlerdi. Birtakım teşebbüsler peşinde idiler. Memleketimizi uçurumun kenarına getirmişlerdi. Bir gün beni dahi ortadan kaldıracaklardı” demiştir. 14'lerin tasarlanan dikta rejimlerini kurabilmeleri için evvela devlet kuvveti olan Silahlı Kuvvetleri bu emeklilikle mümkün mertebe mukavemet edemez, tesirsiz bir duruma getirmek,

4. Devlet başkanı Cemal Gürsel'in 14 MBK üyesini ihraç ettiği gün EMİNSU Genel İdare Kurulu ile yaptığı görüşmeden ve aynı gün basına verdiği beyanattan anlaşıldığına göre, bu tensikat, 14'ler ve onlar gibi düşünenler tarafından memlekette seçime gitmemek, askeri idareyi devam ettirmek ve daha doğrusu rejimi geriye doğru götürmek isteyenler için elverişli bir ortam yaratmak” idi.²³

3. EMİNSU Derneğın Faaliyetleri

EMİNSU, ilk genel kurulunu İdare Meclisi Başkanı Emekli Tümgeneral S Baki Ersoy'un çağrısı üzerine 30 Ekim 1960'da Ankara Orduevi'nde gerçekleştirdi. Kongreye İçişleri Bakanı İhsan Kızıloğlu ve emekli edilen subaylar katıldı. Kızıloğlu, isteklerin en kısa zamanda

²³ **Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası**, s. 23.

yerine getirileceğini, emekli subayların Harp okulu ve lise diplomasıyla üniversiteye devam edebileceğini ve hali hazırda vazifesi olmayan emeklilere yeni vazife verileceğini belirtti.²⁴

EMİNSU, 42 Sayılı Kanun'da yapılacak bir değişiklikle tekrar orduya dönerek vatan hizmetlerine devam edecekleri ümidini daima kordu. Bu süreci hızlandırmak amacıyla MBK ve siyasilere zaman zaman görüşmeler yaptı. EMİNSU'nun Ege Şubesi'nden 4 kişilik bir heyet, 22 Kasım 1960'ta dernek başkanı Emekli Tümgeneral Sabri Baki Ersoy'la birlikte Devlet ve Hükümet Başkanı Cemal Gürsel'i ziyaret etti. Gürsel, “emekliye ayrılanların istedikleri, en kısa zamanda memlekete gerçeklerine uygun olarak halledilecektir. Subaylar bana güvenmelidirler. Bir müddet daha müsterih olarak beklemelerini tavsiye ederim” diyerek EMİNSU'ya ümit verdi.²⁵

EMİNSU Genel İdare Kurulu'nun 20 Ağustos 1960'da yayımladığı bir bildiri üzerine dernek hakkında Ankara Örfi İdare Komutanlığı'nca soruşturma başlatıldı. Dernek başkanı İhsan Duday, üyelerden Sabahattin Olguntürk ve Sait Konuralp'in ifadeleri alındı. Yapılan tahkikat sonucunda derneğin “bugünkü şartlar muvacehesinde memleket menfaatlerine zararlı faaliyette” bulunduğu anlaşılarak derneğin ikinci bir emre kadar kapatılmasına karar verildi.²⁶ Fakat, bir süre sonra EMİNSU Derneği, faaliyetlerine yeniden başladı.

EMİNSU Derneği'nin kapatılmasından sonra emekli subayların orduya dönüş yolunu kapatan Çankaya Protokolü imzalandı. Protokol, Türk basınında emekli inkılap subaylarının orduya bir daha dönemeyeceği yönünde yorumlandı. Bu sırada tekrar faaliyete geçen EMİNSU, basında yer alan haberleri tekzip eden bir tebliğ yayımladı. Tebliğde, “en yetkili merci” (Cemal Gürsel) ile yaptıkları temasa dayanarak Çankaya Protokolü'nün EMİNSU ile bir ilgisinin olmadığını duyurdu.²⁷ EMİNSU, bu kritik gelişmelere rağmen orduya dönüş hususunda safiyane ümidini korumaya çalışıyordu.

²⁴ “Emekli Subaylar Derneği Kongresi”, **Cumhuriyet**, 31 Ekim 1960.

²⁵ “Gürsel, emekli subaylarla görüştü”, **Milliyet**, 23 Kasım 1960.

²⁶ “Eminsü Derneği kapatıldı”, **Cumhuriyet**, 7 Eylül 1961.

²⁷ “Emekli inkılap subaylarının tebliği”, **Cumhuriyet**, 28 Ekim 1961.

Danıştay'ın bir EMİNSU mensubunun emekliliğini yersiz bulan kararı yeni gelişmelere kapı araladı. 280 EMİNSU üyesi emeklilik kararının iptali için Danıştay'a başvurdu. Ardından, yaklaşık 2000 subay Danıştayın kararını ilgi tutarak 42 Sayılı Kanun'un iptali için TBMM'ye başvurdu. Bu sayı, zaman içinde 4550'ye ulaştı.²⁸ Danıştay, 19 Ocak 1962'de yaptığı toplantıda “Eminsular'ın orduya dönmek için yaptıkları müracaatları” inceledi ve 6'ya karşı 15 oyla aldığı kararla davayı reddetti.²⁹

Danıştay'ın red kararı EMİNSU'nun itidalli mücadelesini zamanla sertleştirmesine neden oldu. EMİNSU, 28 Ocak'ta yaptığı toplantıda MBK, İnönü ve 14'leri eleştiren sert bir bildiri yayımladı. Bildiride, “Biz orduya dönmezsek, memlekete tehlikeli bir duruma düşecektir” diyen emekli subaylar, İnönü'nün “Emekli subayların tekrar orduya dönmelerine imkan olmadığı” yönündeki demecini kınayarak memlekette hala bir “şeflik düzeni”nin hakim olduğunu iddia etti.³⁰ Yine İstanbul'da Beyazıt'ta bir toplantı yapan EMİNSU Derneği İdaresi, 42 Sayılı Kanun'un anayasaya aykırı olduğunu ve MBK'nin sıkça vurguladığı “ihtilal tasarrufu” diye bir meşruiyet bahanesinin olamayacağını ileri sürdü. Toplantıda konuşan Emekli Binbaşı Muhsin Güvenatam, “MBK, şunu iyi bilsin ki, en az onlar kadar Atatürkçü'yüz. 24 yıllık hizmetini doldurmamış subayları atmamakla orduya en büyük zulmü yapmıştır. Bu zulmü kabul etmiyoruz” diyerek, “Ben başta elbisemi giyeceğim, Ankara'ya gideceğim, kimse çıkaramayacaktır” ifadelerini kullandı. Bir emekli hakim de “Biz, para, pul istemiyoruz. Şeref ve haysiyetimizin iadesini istiyoruz” diye bağırdı.³¹

EMİNSU'nun 18 Şubat 1962'de yapılan yıllık genel kongresinde “orduya dönüş” davasında hararetli tartışmalar yaşandı. Kongrede konuşan bazı üyelerin üzüntüden ağladığı görüldü. Kongre tarafından Cumhurbaşkanı Gürsel'e “daha önce verdiği vaadi tutması”, İnönü

²⁸ “Emekli İnkılap Subaylarından Meclise Başvuranların Sayısı 4.550'ü Buldu”, **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1962.

²⁹ “Eminsular'ın Müracaatı Reddedildi”, **Milliyet**, 20 Ocak 1962; “Emekli İnkılap Subaylarından Meclise Başvuranların Sayısı 4.550'ü Buldu”, **Cumhuriyet**, 20 Ocak 1962.

³⁰ “EMİNSU'lar İnönü ve M.B.K'ne çattılar”, **Milliyet**, 29 Ocak 1962; “Eminsu Derneği bildiri yayımladı”, **Cumhuriyet**, 28 Ocak 1962.

³¹ “Eminsucular gürtlül bir toplantı yaptılar”, **Cumhuriyet**, 11 Şubat 1962.

nü'ye de “davayı Meclise intikal ettirmesi” için telgraflar çekildi. Ayrıca, Genelkurmay Başkanına da bağlılık telgrafi gönderildi. Kongrede konuşan üyeler, MBK ve 14'leri şiddetli bir tonla eleştirdi. Emekli Kurmay Albay Saim Tolon, “Bugünkü halden yalnız 14'ler değil bütün MBK sorumludur” dedi. Konuşmasında Cemal Gürseli de hedef alan Tolon; “Ey bir vakitlerin Cemal Ağası, bana güvenin diyordun. Sana ne kadar güvenelim? Yoksa sizi bırakıp başımızın çaresine mi bakalım? Türk ordusu muvazzafı ile emekli ile sarmaş dolaş olacaktır. Buna inanıyoruz. Bizi yersiz olarak emekliye sevk ederek haysiyetimizle oynayanlardan hesap sormak istiyoruz” ifadesini kullandı. Devamla “Atatürk'e inanırız değil mi arkadaşlar? Atatürk ne diyordu. Bir derdiniz olursa İnönü'ye koşun diyordu. İşte biz de bu söze inandığımız için hakkımızın verilmesini İnönü'den istiyoruz” diyen Tolon, EMİNSU için en büyük ümidin hala İnönü olduğunu vurguladı. Emekli hakim Binbaşı İhsan Gerçe de orduya hitap ederek “onlardan bir anlayış, bir kıpırdanış bekliyoruz. Onlarla aynı hamurdan yoğrulmuşuz. Bizi onlardan ayırmak isteyenler muvaffak olamayacaklar. Orduya dönmek, vazifemi yaptım, artık rahatım demek istiyoruz” dedi. Emekli Dr. Binbaşı Yakup Ulutan da asla emekli olmadıklarını ve kendilerini “süresiz izinli” addettiklerini söyleyerek gerekirse halkoylamasına gidilmesini teklif etti.³²

14'lerin lider kadrosundan Alparslan Türkeş, EMİNSU'nun suçlamalarını reddederken tasfiye hareketinde herhangi bir müdahalesinin olmadığını belirtmektedir. Türkeş, tasfiye hareketinin MBK'ce teşkil edilen bir kurul tarafından yürütüldüğünü, kendisinin bir MBK üyesi ve Başbakanlık Müsteşarı sıfatıyla “yapılacak olan gençleştirme hareketinin dayanacağı prensipler ve birde ihtiyaç olacak paranın müttefikimiz Amerikalılardan sağlanması” hususundan başka bir rolünün olmadığını vurgulamaktadır. Türkeş, 14'lerin yurt dışına sürgün edilmesinden sonra MBK'nin kasıtlı olarak tasfiye hareketini 14'lere yıktığını ve EMİNSU'nun bunu bir propaganda aracı olarak kullandığı iddiasındadır.³³

³² “EMİNSU kongresinde bazı delegeler ağladı”, *Milliyet*, 19 Şubat 1962.

³³ Alparslan Türkeş, **1944 Milliyetçilik Olayı**, 6. Baskı, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975, s. 87-88.

Bir EMİNSU Heyeti, 17 Nisan 1962'de Başbakan İsmet İnönü ile “orduya dönüş” konusunda bir görüşme yaptı. Görüşme, Türk basınında emekli subayların orduya dönüş ümitlerinin arttığı yönünde yorumlandı. İnönü, görüşmeyi “Arzularını dinledim. Dert dinlemek vazifemdir” sözleriyle değerlendirdi. Heyet, 147'lerin üniversiteye geri dönmelerinin kendileri için müspet bir örnek olduğunu belirtirken davalarının mezara kadar süreceğini vurguladı.³⁴ Dernek, 24 Mayıs 1962'de yayımladığı bildiriye “Bu memlekette Eminsü davası halledilmedikçe sosyal, ekonomik ve politik hiç bir reformun yapılmasına ve dolayısıyla huzurun teminine imkan yoktur” ifadesini kullandı.³⁵ EMİNSU'ya göre davalarının düğümü Başbakan İnönü'nün elindeydi. Fakat, İnönü'nün Başkan Cemal Gürsel'le yaptığı toplantının ardından “Eminsü diye bir mesele yoktur” demesi üzerine İnönü'ye tepki gösteren EMİNSU, yayımladığı bildiriye davalarının “milli bir dava” olduğunu açıkladı.³⁶

EMİNSU, emekli edilişlerinin üzerinden 2 yıl geçmesine rağmen mücadelede somut bir gelişme sağlayamadı. Fakat, ümidini diri tutuyordu. Dernek, tasfiyenin 2. yılı münasebetiyle yayımladığı bir bildiriye orduya dönüş ümitlerini tazelerken “davanın bu memlekette insan haklarına ve adalet prensiplerine saygı ve bağlılık gösterdiğinden en ufak şüphe etmediğimiz kadirşinas Türk milleti ve onun temsilcileri tarafından ele alınacağından ve bu davanın müspet bir sonuca vardırılması halinde şanlı Türk ordusu mensuplarının da sevinç duyacağından emin olduğumuzu büyük ve vefakar Türk milletinin yüksek ıttılama arz ederiz” diyerek adeta sine-i millete döndü.³⁷ Bu arada, EMİNSU Derneği'nin Bursa Şubesinde bulunan bazı emekli subaylar Cezayir ordusunda ücretli askerlik yapmak için müracaatta bulundu.³⁸

EMİNSU Derneği, 20 Ağustos 1962'de emekliye sevklerinin 2. yıldönümünde Saraçhanebaşı'nda geniş katılımlı bir miting düzenledi. Yaklaşık 3 bin kişinin katıldığı mitingde hararetli tartışmalar yaşandı.

³⁴ “Başbakan Eminsü heyeti ile görüştü”, **Milliyet**, 18 Nisan 1962.

³⁵ “Eminsü Derneği dün sert bir bildiri yayınladı”, **Cumhuriyet**, 25 Mayıs 1962.

³⁶ “EMİNSU, dün İnönü'ye cevap verdi”, **Milliyet**, 25 Temmuz 1962.

³⁷ “Eminsü mensupları emekliye sevklerinin 2. yılı münasebetiyle bildiri yayınladılar”, **Cumhuriyet**, 4 Ağustos 1962

³⁸ “Eminsü'lardan bazıları Cezayir Ordusu'nda çalışmak için başvurdu”, **Milliyet**, 4 Ağustos 1962.

Mitingde konuşan hatipler, Başbakan İnönü, eski MBK üyeleri ve Genel Kurmay Başkanı hakkında şiddetli eleştirilerde bulundular. Konuşmalarda İnönü'nün “Eminsu diye bir dava yoktur” sözleri tenkit edilirken, İnönü'nün emekli subaylara verdiği sözlere rağmen bazı şahısların etkisinde kalarak hareket ettiğine dikkat çekildi. Aynı şekilde genelkurmay başkanının “ordu hacmini buldu, kadrolar doldu” sözlerinin “haksızca” ve ispattan yoksun olduğu vurgulandı. Mitingde kullanılan “Hangi çılgın kuracak yolumuza pusı”, “Şeref borusu çalarız dediler. Davamızı inkar ettiler” ve “Kardeş kardeşi vurmaz dediler, vurdular” başlıklarını havi dövizler dikkat çekti.³⁹

EMİNSU, “orduya dönüş” davasında iç hukuk yollarını henüz bitirmeden Birleşmiş Milletlerin (BM) uluslararası hukuk yollarını da kullanma azmindeydi. Derneğin Ankara İl İdare seçiminde konuşan Emekli Albay Fethi Bozkurt “İki senedir sustuk, artık susmayacağız. Millete, bizi haksız olarak ordudan ayıranların iç yüzünü bütün çıplaklığıyla anlatacağız” diyerek davanın gerekirse BM'ye kadar götüreceklere vurguladı. Hasan Fehmi Lohanlı da “EMİNSU mensubu subayların Ata'nın diktiği fidanlar olduğunu, bunların ordudan tasfiye edilmesinin Atatürk ilkelerine karşı koymak demek” olduğunu belirtti.⁴⁰

4. EMİNSU Derneği'nin Bölünmesi

EMİNSU, davalarının siyaset yoluyla çözüleceğini ve bu işin adresinin TBMM olduğuna kanaat getirmişti. Dernek idarecileri, 42 Sayılı Kanun'un değiştirilmesini öngören bir kanun teklifini 150 milletvekili ve senatöre imzalatılarak TBMM'ye gönderme kararı aldı.⁴¹ Ardından 50 AP vekili ve senatör EMİNSU'ların orduya dönmeleri için bir kanun tasarısı hazırladı.⁴² Fakat, EMİNSU'nun eski DP'nin devamı olan

³⁹ “Eminsu mitingi yapıldı”, **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1962; “Eminsu'lar dün miting yaptılar”, **Milliyet**, 21 Ağustos 1962.

⁴⁰ “Eminsu kongresi”, **Milliyet**, 27 Ağustos 1962; “EMİNSU gerekirse davasını Birleşmiş Milletlere götürecektir”, **Cumhuriyet**, 27 Ağustos 1962.

⁴¹ “Eminsular da yedekte terfilerini istiyorlar”, **Cumhuriyet**, 1 Eylül 1962.

⁴² “AP EMİNSU'ların orduya dönmelerini temin için kanun tasarısı hazırladı”, **Cumhuriyet**, 6 Eylül 1962.

AP ile yakınlaşması bazı üyelerde hoşnutsuzluk yarattı. Bunlar, “Atatürkçü ve devrime sadık subaylar” olduklarını hatırlatarak, dernek idarecilerinin “27 Mayıs Devrimi”ni yıkmak isteyen “sokak politikacılarına alet” olduklarını ileri sürerek istifa ettiler.⁴³ EMİNSU'dan ayrılan 11 subay, Genç Emekli Devrim Subayları Teşkilatı'nı kurdular (Genç Devsut).⁴⁴ Böylelikle, EMİNSU'nun 2 yıldır sürdürdüğü mücadele, iç anlaşmazlıkların körüklediği ayrılıklar nedeniyle kan kaybına uğramış oldu.

EMİNSU, bölünmelerin getirdiği gerilim havasında önceden planlanmış olduğu mitingleri iptal ettiğini duyurdu. Gerekçede iptal kararının “içinde bulunulan nazik durum ve Millet Meclisinin ele aldığı mühim memleket meseleleri muvacehesinde” alındığı kaydedildi.⁴⁵

EMİNSU, düzenledikleri yıllık kongre ve toplantılarda, siyasilerle olan görüşmelerde “yuvaya dönüş davası”ni kararlılıkla savunmaya devam etti. Bu süreçte bazı üyeler, kamunun değişik kadrolarında görevlendirildi. 1962'nin sonlarından itibaren mücadele, kamuoyunda “İntibak Kanunu” olarak ünlenen düzenlemenin yapılması yönünde yoğunlaşacaktır.

Türk basını, başlangıçta EMİNSU sorunuyla ilgili taraflı bir yayın yapmaktan kaçındı. Ülkenin darbe havasında olması ve özgürlüklerin kısıtlanmış olması buna meydan vermedi. EMİNSU'nun emekli edilişinin 2. yılından itibaren bazı gazete ve yazarlar, EMİNSU'nun dramını ve haklarını dile getiren yazılar kaleme aldı. Ancak, EMİNSU'nun güçlü bir kamuoyudesteği aldığını söylemek güçtür.⁴⁶

5. İntibak Yasasının Çıkarılması

EMİNSU'nun “yuvaya dönüş” davasıyla ilgili somut gelişmeler 1969 yılı itibarıyla TBMM'de görülmeye başladı. 17 Aralık 1969'da AP Senatörü Hamdi Özer, Emekli Sandığı Kanunu'na geçici bir madde

⁴³ “Eminsu derneğinden istifalar devam ediyor”, **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1962.

⁴⁴ “Eminsu derneğine karşı “gençdevsut” kuruldu”, **Cumhuriyet**, 15 Eylül 1962.

⁴⁵ “Eminsu, tertip ettiği mitinglerden vaz geçti”, **Cumhuriyet**, 11 Ekim 1962.

⁴⁶ EMİNSU davasını destekleyen bir kaç yazı için bkz. Cemal Hüsnü Taray, “7400 Dimağ”, **Cumhuriyet**, 15 Kasım 1962; Cihad Baban, “Hak kuvvetin üstündedir”, **Cumhuriyet**, 25 Ocak 1971. Ayrıca, bir yazı dizisi için bkz. Kurmay Albay Emin Aytekin, “Eminsu Katliamı”, **Dünya**, 6 Mart 1967.

eklenmesini öngören bir kanun teklifi verdi. Aynı hususta AP Eskişehir milletvekili İsmet Angın 12 Ocak 1970, Çanakkale Milletvekili Zekiye Gülsen ve 10 arkadaşı da 16 Ocak 1970'de kanun tekliflerini TBMM Başkanlığı'na sundu. Ardından AP Senatörü Kemal Şenocak, 12 Mart 1970'de benzer bir kanun teklifi verdi. 27 Mart 1970'de CHP Senatörü Mebrure Aksolev ve iki arkadaşı, yine aynı konuda meclise müracaat etti. Ayrıca CHP Milletvekili Reşit Ülker de Emekli Sandığı Kanunu'na ek geçici madde eklenmesiyle ilgili bir kanun teklifi verdi. Nihayet, Millet Meclisi ve Senato'da kabul edilen yasa, 1478 Sayı ve 3 Eylül 1971 tarihli olarak yürürlüğe girdi.⁴⁷ Yasa, EMİNSU'ların emeklilikten kaynaklanan kayıplarını ve terfilerini bir intibakla giderme amacındaydı.

1478 Sayılı Kanun, Anayasa Mahkemesi'nin 7 Haziran 1972 tarihli toplantısında şekil yönünden iptal edildi. Kanun, AP Aydın Senatörü İskender Cenap Ege ve Ankara Senatörü Yiğit Köker'in imzalarıyla tekrar TBMM'ne havale edildi.⁴⁸ Bu arada, kanun teklifinde imzası bulunan 5 tabii senatör imzalarını geri çektiğini açıkladı. Senatörler, gerekçe olarak EMİNSU'nun “kendilerinin eseri olan 27 Mayıs İhtilal'nısuçlamaları”nı gösterdi. ⁴⁹ Nihayet, EMİNSU'nun İntibak Yasası yıllar süren sancılı bir mücadeleden sonra 11 Temmuz 1973'te TBMM'de kabul edildi.⁵⁰ Kanunla, 2.8.1960 tarihi ile 1.9.1961 tarihi arasında 42 sayılı Kanun'la emekliye ayrılan subaylara bazı yeni haklar sağlandı. Buna göre, EMİNSU emeklilerinin boşa geçirmiş oldukları sürenin her yılı bir kademe ilerlemesi, her üç yılı da bir terfi derecesi kabul edildi. Aylıklarının bu esaslar içinde düzenlenmesine karar verildi. Ayrıca, hizmet süresi 30 yıldan az olan emekli subayların aradaki fark kadar emekli keseneği borçlanması da kabul edilmiş oldu.

⁴⁷ “Eminsu Kanunu ya da Emekli Sandığı Kanunu değişikliği”, **Cumhuriyet**, 30 Ağustos 1971.

⁴⁸ **Millet Meclisi Tutanak Dergisi**, Dönem 3, Cilt: 39, 131. Birleşim, 21.6.1973, s. 509-513. Ayrıca bkz. “İptal edilen Eminsu intibak kanunu yeni teklif üzerine bütçe komisyonunda kabul edildi”, **Cumhuriyet**, 13 Eylül 1972.

⁴⁹ “5 tabii senatör Eminsu emekliliği teklifindeki imzalarını geri aldılar”, **Cumhuriyet**, 14 Ekim 1972.

⁵⁰ “9 kanun daha yürürlüğe girdi”, **Cumhuriyet**, 12 Temmuz 1973.

SONUÇ

27 Mayıs 1960 darbesi, Türkiye'de sancıları uzun yıllar hissedilen önemli kırılmalara neden oldu. Darbenin mimarı MBK, darbeyi bir "ihtilal" havasına sokarak devleti ve milleti yeniden yapılandırma yoluna girdi. Bu yapılandırma faaliyetleri, köksüz, acele ve ölçsüzce yapıldığından bir çokalanda ciddi sorunlara yol açtı. Özellikle, "gençleştirme" amacıyla ordunun emir komuta zincirinde yapılan tasfiyeler, toplumda sosyal ve ekonomik çalkantılar yaratırken tartışmaları da günümüze kadar ulaştı.

Dünder Seyhan'ın anılarından okunduğunda tasfiyenin, zaman içinde orduda meydana gelen emir komuta piramidindeki bozulmaları giderme ve yaşlanma istidadında olan kadroları "gençleştirme" amacıyla yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca, ordudan tasfiye edilen "tecrübeli" subayların personel ihtiyacı duyulan sivil kurumlarda istihdam edilerek ülke kalkınmasına katkı sağlamanın amaçlandığı görülmektedir. Fakat ciddi bir alt yapı çalışmasına dayanmayan tasfiyeler zaman içinde bir buhrana dönüştü. Emekli edilen subaylar, kamuoyunda "devrim karşıtı" ve "ehliyetsiz" kişiler olarak algılandı. Onuru zedelenen bazı subaylar, ciddi rahatsızlıklar yaşarken bazıları intihar etme yoluna girdi. Sivil kurumlarda istihdam edilen subayların bir kısmı da kurumlardaki uyuşmazlık ve kötü şartlar yüzünden işlerini terk etti.

Tasfiye subayları, kurmuş oldukları EMİNSU Derneği'yle bir "yuvaya dönüş davası" başlattı. Daima Atatürkçü ve "devrimlere bağlı" olduklarını vurgulayan EMİNSU, gerek MBK gerekse siyasiler nezdinde yaptıkları görüşmelerle orduya dönüş formülleri aradı. Ne var ki, asker-siyaset uzlaşmasının bir sonucu olan Çankaya Protokolü'yle orduya dönüş yolları tamamen kapandı. EMİNSU hareketi, darbe havasında karşıt görüşler ifade edilemediğinden kamuoyunda beklediği desteği bulamadı. Darbe yönetiminin tartışmaya kapalı ve sıradan bir tasarrufu olarak algılandı. Maalesef EMİNSU tecrübesi, sonraki süreçte hükümetlerin orduda yaptıkları tasfiyeler için bir meşruiyet kaynağı olarak görüldü. EMİNSU'nun mücadelesi, 1973 tarihli İntibak Yasası'yla edindikleri bazı haklar dışında, etkisiz kaldı. Böylelikle Türk kamuoyunda EMİNSU'lar olarak ünlenen tasfiye buhranı, 1960 darbesinin çözümsüz tek sorunu olarak hafızalarda kaldı.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

A. Millet Meclisi Tutanak Dergisi

Dönem 3, Cilt: 39, 131. Birleşim, 21.6.1973

B. Resmi Gazete

5 Ağustos 1960. Sayı: 10570.

28 Ekim 1960, Sayı: 10641.

KİTAPLAR

Çavdar, Tevfik, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi 1839-1950**, İmge Kitabevi, 5. Baskı, Ankara 2013.

Eminsu'nun Yuvaya Dönüş Davası (Tarih ve yer yok)

Erkanlı, Orhan, **Anılar, Sorunlar, Sorumlular**, Baha Matbaası, İstanbul 1972.

Güngör, Celalettin, **27 Mayıs ve Partileşme Sorunu**, Ankara 1992.

Hale, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, (Tercüme: Ahmet Fethi), Hil Yayın, İstanbul 1996.

İnönü, İsmet – Demirel, Ahmet, **Defterler 1919-1973**, Yapı Kredi Yayınları, 2001 İstanbul.

Karpat, Kemal H, **Türk Demokrasi Tarihi**, Afa Yayıncılık. A.Ş, 2. Baskı, İstanbul 1996.

Özdağ, Ümit, **Menderes Döneminde Ordu-Siyaset İlişkileri ve 27 Mayıs İhtilali**, Boyut Kitapları, 2. Baskı, İstanbul 2004.

Seyhan, DüNDAR, **Gölgedeki Adam**, Nurettin Uycan Matbaası, İstanbul 1966.

Türkeş, Alparslan, **1944 Milliyetçilik Olayı**, 6. Baskı, Kutluğ Yayınları, İstanbul 1975.

GAZETELER

Cumhuriyet

Milliyet

Dünya

TÜRKİYE’DE YENİDEN DEMOKRASİYE GEÇİŞ SÜRECİ: KASIM 1983 GENEL SEÇİMİNİN CIA PERSPEKTİFİNDEN ANALİZİ

Yasin COŞKUN*



ÖZET

12 Eylül 1980 Darbesi’nin ardından ordu yaklaşık 3 yıl boyunca ülkeyi idare etmiştir. Daha sonra 6 Kasım 1983 tarihinde gerçekleştirilen genel seçimle beraber Türkiye’de yeniden demokratik hayata dönmüştür. ABD, Türkiye’deki bu geçiş sürecinde, kendi çıkarları için sorun teşkil etmeyen askeri rejimin yerini alacak yeni sivil yönetimin de ikili ilişkilerde herhangi bir olumsuzluk ortaya çıkarmayacağından emin olmak istemiştir. Bu nedenle de 6 Kasım 1983 Genel Seçimi öncesinde ve sonrasında ABD, Türkiye gündemini yakından takip etmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesinde ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (*Central Intelligence Agency*, CIA) önemli rol oynamıştır. CIA yalnızca Türkiye’deki gelişmeleri izlemekle kalmamış, aynı zamanda yapmış olduğu analizlerle ülkede meydana gelen olayların nasıl bir gelişim göstereceği üzerine tahminlerde bulunmuştur. Bu çalışma, Türkiye Cumhuriyeti’nin hassas bir dönemi olan 12 Eylül Darbesi sonrası demokratik hayata geçiş sürecini CIA belgeleri ışığında ele almıştır. Buna göre CIA, Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi’nin seçimi kazanma şansının, asker destekli Milliyetçi Demokrasi Partisi’ne kıyasla daha az olduğunu öngörmüştür. Bu nedenle ANAP’ın seçimi kazanması bir bakıma CIA için sürpriz olmuştur. Seçimin ardından Türkiye’de asker ile sivil iktidarın ilişkisi üzerine “olası” ve “alternatif” başlığı altında iki senaryonun hazırlandığı da CIA belgelerinde gün yüzüne çıkmaktadır. Tüm bu bilgiler, CIA’in 1983 seçimini yakından takip ettiğinin göstergesi olmuştur.

*Dr. Öğr. Üyesi, Siirt Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, tarihli@gmail.com

Anahtar Kelimeler: Turgut Özal, Kenan Evren, 12 Eylül 1980 Darbesi, ABD Merkezi Haberalma Teşkilatı (CIA).

**THE TRANSITION TO DEMOCRACY IN TURKEY: AN
ANALYSIS OF THE NOVEMBER 1983 GENERAL ELECTION
FROM THE CIA'S PERSPECTIVE**

ABSTRACT

Following the coup of September 12, 1980, in Turkey, the army ruled the country for about 3 years. After the general election, which was held on 6 November 1983, the democratic regime was reestablished in Turkey. The United States had good relations with the military regime in Turkey. The US government wanted to make sure that there would be no problem between Turkey-United States after a new civilian government came into power in Turkey. Therefore, US closely followed the developments in Turkey before and after the general election held on 6 November. US Central Intelligence Agency (CIA) played an important role in achieving this goal. Apart from following the developments in Turkey, the CIA also made predictions about how the events that took place in the country would develop. This study examines the transition from the military regime to a democratic regime in Turkey in the light of the CIA documents. Accordingly, the CIA predicted that the Motherland Party, under Turgut Özal's leadership, was less likely to win the election compared to the military-backed Nationalist Democracy Party. For this reason, ANAP's election victory was a surprise for the CIA. After the elections, the CIA prepared two scenarios under the name of "prospective" and "alternative" and tried to analyze the relationship between the civilian government and the army in Turkey.

Key Words: Turgut Özal, Kenan Evren, The 12 September 1980 Turkish Military Coup, Central Intelligence Agency (CIA)

Giriş

Askeri müdahaleler Türk siyasal hayatına önemli derecede etki etmiş olaylardır. Bu müdahalelere giden süreç ve ardından ülkede yaşanan gelişmeler Türkiye’de siyasetin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Türkiye’de yaşanan darbeler neticesinde halkın seçmiş olduğu sivil yönetimler görevden uzaklaştırılmıştır. Ülkenin yönetimini devralan ordu, Türkiye’de uzun süreli bir cunta rejimi kurma niyetinde olmamış -kendi içinde bazı karşı duruşlar olsa da- en kısa sürede seçimin yeniden yapılarak demokratik hayata geçilmesi konusunda tereddüt yaşamamıştır. Bununla birlikte askeri darbeler sonrası demokrasiye yeniden geçiş süreçleri kolay olmamıştır. Askeri yönetimler tarafından yeni anayasalar hazırlanmış ve seçimin ardından iktidara gelen sivil yönetimler, kendi üzerlerinde askeri baskıyı her zaman hissetmişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti tarihinin önemli olayları arasında yer alan 12 Eylül 1980 Darbesi’nin ardından yeniden demokrasiye geçiş sürecinde de bu askeri baskı açıkça hissedilmiştir.

1982 yılında yüzde doksanın üzerinde bir oranla kabul edilen yeni anayasa, Evren’i memnun etmiş¹ ve daha sonrasında askerin sıkı kontrolü altında 6 Kasım 1983’te yapılan seçim ile Türkiye’de yeniden demokratik hayata dönülmüştür. Ülkedeki bu geçiş süreci, Türkiye’nin müttefiki ABD tarafından yakından izlenmiştir. Avrupa’nın aksine ABD’nin 12 Eylül Darbesi’ne yönelik sert bir tutum almaktan kaçınması ve Türkiye’ye yardım etmeye devam edeceğini açıklaması,² darbenin ardından Türkiye-ABD ilişkilerinin iyi bir düzeyde olmasını sağlamıştır.

12 Eylül’den önce ülkede bir darbe olacağını gören ancak çıkarlarına tehdit saymadığı için darbeyi engellemeyen³ Washington açısından, Türkiye’de seçimle gelecek yeni sivil iktidarın takip edeceği ABD politikası önemliydi. Türkiye’deki seçimde hangi parti iktidara gelirse

¹“Evren’in Yüzü Gülüyor”, **Hürriyet**, 9 Kasım 1982.

² Nasuh Uslu, **Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 352.

³ Mehmet Akif Okur, “Türkiye-ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 10, Sayı: 40, 2014, s. 86.

gelsin ABD'yi karşısına alacak bir politika izlemesi zaten beklenmiyordu ama sivil hükümetlerin askeri yönetimlere nazaran ABD tarafından hoş karşılanmayacak bazı kararlar alması muhtemeldi. Nitekim geçmişte yaşanan haşhaş krizi bunun örneklerinden birisiydi. 1971 yılında asker destekli Nihat Erim hükümeti haşhaş ekimini yasaklarken daha sonra gelen Ecevit liderliğindeki sivil iktidar bu yasağı kaldırmıştı.⁴

Bu açıdan ABD, 6 Kasım Genel Seçimini yakından izlemiştir. Seçime katılmak için 15 parti başvurmuş fakat askeri yönetim bunlardan 12'sini eleyerek⁵ -Anavatan Partisi (ANAP), Halkçı Parti (HP) ve Milliyetçi Demokrasi Partisi (MDP) olmak üzere- yalnızca 3 partinin seçime katılmasına izin vermiştir.⁶ 12 Eylül öncesinde olduğu gibi⁷ söz konusu darbeden sonra da CIA, günlük olarak hazırladığı raporlarda tüm ülkede yaşanan gelişimlerden ABD makamlarını haberdar etmiştir. Raporlarda göze çarpan husus; CIA, askerin desteklediği MDP'nin seçimin galibi olacağını düşünmüş; ama yine de hangi parti iktidara gelirse gelsin, askerin Türkiye'nin iç ve dış siyasetindeki ağırlığını koruyacağını öngörmüştür. 6 Kasım'daki seçimi kazanan Turgut Özal'ın, Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile çatışmaya girmek yerine uzlaşmacı bir tutum sergileyeceğinden bahsedilmiştir. Tüm bu bilgiler ışığında, Türkiye'nin yeniden demokratik hayata geçiş sürecinde CIA tarafından yapılan analizler bu çalışmanın araştırma konusu olmuştur. İlk olarak 6 Kasım'daki seçim öncesi ülkedeki seçim atmosferi ve CIA'in 6 Kasım Genel Seçimine yönelik öngörülleri incelenmiştir. Daha sonra seçim sonuçlarının analizi ve Özal hükümetine yönelik değerlendirmeler ele alınmıştır. Son olarak 6 Kasım Genel Seçiminin tamamlayıcısı niteliğinde olan 25 Mart 1984'teki yerel seçime yönelik hazırlanan CIA istihbarat raporları mercek altına alınmıştır.

⁴ Çağrı Erhan, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 138-139.

⁵ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, çev. Yasemin Saner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s. 410.

⁶ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert, YKY Yayınları, İstanbul, 2007, s. 20.

⁷ Bkz. Süleyman Erkan, "CIA Günlük Raporlarına Göre Türkiye'de 1978 Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi", **History Studies**, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart 2017, ss. 127-144.

1. 6 Kasım 1983 Genel Seçimi Öncesi Türkiye'deki Seçim Atmosferi

Türkiye'de yaklaşan genel seçim, CIA tarafından özel bir değerlendirilmeye tabi tutulmuştu. İlk olarak ele alınan konu, siyasi partilerin yapmış oldukları seçim kampanyalarının halkın ilgisini çekmemesiydi. Bunun nedeni; ülke yönetiminde bulunan askerin, adayların eylem ve sözlerine müdahale ederek kısıtlamalar getirmesiydi. Ayrıca seçime katılmasına izin verilen üç partinin ortaya koyduğu politik söylemlerde çok büyük farklılıklar olmaması da seçmenin seçime olan ilgisini azaltmaktaydı. Kapatılan Adalet Partisi (AP) ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) liderleri olan Süleyman Demirel ve Bülent Ecevit'in siyasi yasaklı olmalarının seçmenleri tanıdık siyasi figürlerden mahrum bırakmasının yanı sıra, seçime katılmasına izin verilen partilerin kadrolarını tanımak için halkın az bir zamana sahip olması da seçim kampanyasına ilgiyi azaltan hususlardan olmuştu.⁸ Hatta bir ara 6 Kasım'daki seçimde geçersiz oy miktarının, geçerli oylardan fazla çıkması hâlinde seçimin yenileneceği ve bu seçime diğer partilerinde katılacağı yönünde söylentiler çıkmış; Evren, radyo ve televizyondan yaptığı konuşmada bu iddiaları kesin bir şekilde yalanlamıştı.⁹

Aslında seçim kampanyasının diğer yıllara göre daha az hareketli geçeceğinin sinyalini asker daha önceden vermişti. Nisan 1983 tarihinde askeri yönetim tarafından ülkede siyasi faaliyetlerin yeniden başlayacağı duyurulmuş ve 22 Nisan 1983 günü 2820 sayılı "Siyasal Partiler Kanunu" kabul edilmişti.¹⁰ Buna göre kurulacak siyasi partiler, Ekim ayında yapılması düşünülen genel seçim için kampanyalarını yürüteceklerdi. Generaller, 12 Eylül öncesi seçim kampanyalarında partilerin birbirleri aleyhine ağır ifadeler kullandıkları sözlü tartışmalara artık tolerans göstermeyeceklerini açıkça ifade etmişlerdi. Zaten radikal uçtaki partiler üzerinde yasak devam etmekteydi. Ayrıca

⁸ **CIA Records Search Tool (CREST)**, "National Intelligence Daily", 4 November 1983.

⁹ **Ayın Tarihi**, T.C. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 4 Kasım 1983.

¹⁰ Cemal Altan, "Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)", **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 12, 2005, s. 176.

askeri yönetim, seçime girmesine izin verilecek parti sayısının iki veya üç olmasını planlamaktaydı.¹¹

Seçim sürecinin “sönük” geçmesinin diğer bir nedeni de seçim kampanyasını etkili bir biçimde yürütmek için siyasi partilere, yeterli zamanın verilmemiş olmasıydı. Siyasiler, Ekim’de yapılması planlanan seçimin ertelenip gelecek yılın ilkbahar döneminde yapılması için istekte bulunmaktaydılar. CIA’e göre askeri yönetim, siyasilerin seçim tarihinin erken olduğu ve hazırlanmaları için kendilerine zaman verilmesi yönündeki isteklerinin farkında olmasına rağmen, seçimin sonbaharda yapılması yönünde kararlı bir duruş sergilemekteydi.¹² Nitekim 6 Kasım’da yapılan seçim, askerin bu konuda taviz vermediğinin göstergesi olmuştu.

CIA tarafından yapılan analizlere göre askeri yönetim, Türkiye’nin 12 Eylül öncesi ortama tekrar dönmesi ihtimali nedeniyle ülkede bir seçimin yapılacak olmasından endişe duymaktaydı. Bununla birlikte yeni getirilen yasaların eski dönemlerdekine benzer herhangi bir siyasi çalkantıyı önleyeceği de düşünülmekteydi.¹³ Nitekim Haziran 1983 tarihinde askeri yönetim tarafından kabul edilen yeni seçim yasasıyla yüzde onluk seçim barajı getirilmişti. Yeni getirilen bu barajı aşmak için küçük partiler birlikte hareket etmenin yollarını aramaya başlamıştı. Bu şekilde güçlerini birleştirip meclise girmeyi planlamaktaydılar. Askeri yönetim tarafından getirilen bu yeni yasanın amacı koalasyon hükümetlerinden ziyade, daha istikrarlı yönetim olanağı sunması beklenen tek parti hükümetlerinin iktidara gelmesini sağlamaktı. Nitekim yüzde onluk seçim barajı, büyük partiler açısından olumlu bir gelişme olarak gözükmekteydi. CIA’in değerlendirmesine göre, yüzde onluk seçim barajına rağmen yeni partilerin sayısının artması ihtimali, Evren’i endişelendirmeye devam etmekteydi. Bu nedenle; Evren’in hâlihazırdaki farklı siyasi grupların birleşik bir güç olarak organize olması için baskı kurabileceği olasılığı, CIA tarafından dikkat çekilen bir nokta olmuştu.¹⁴

¹¹ CREST, “National Intelligence Daily”, 26 April 1983.

¹² CREST, adı geçen belge (a.g.b.).

¹³ CREST, a.g.b.

¹⁴ CREST, “National Intelligence Daily”, 18 June 1983.

Yeni seçim yasasının belirlenmesinden sonra seçime girecek üç parti seçim kampanyasını başlatmıştır. Seçime girmek için başvuran diğer partilerin reddedilmesinin yanı sıra bu süreçte gazete ve dergilerin kapatılması da devam etmiştir. Seçime girecek adayların generalleri eleştirmesi yasaklanmıştır. Böylece Cumhurbaşkanı Evren ve generallerin siyaset üzerindeki etkisi kesin bir şekilde devam etmiştir. CIA raporunda, Türkiye’de generallerin partiler arası sözlü tartışmaların yaşanmaması noktasında taviz vermeyen tutumu nedeniyle seçim kampanyasının, partiler arasında tartışmalı geçmesinin beklenmediği belirtilmiştir. Askeri yönetim tarafından siyasi partiler üzerinde kurulan bu baskının, Avrupa’nın olumsuz yorum ve eleştirilerine neden olacağı da not edilmiştir.¹⁵

Gerçekten de Avrupa, Türkiye’de yeniden demokrasiye geçiş sürecinde yaşanan gelişmelerden rahatsızlık duymaktaydı. Askeri darbeden sonra kabul edilen 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesi, 12 Eylül öncesi siyasi parti yöneticilerine 10 yıl, milletvekili ve senatörlere 5 yıl siyaset yasağı getirmekteydi.¹⁶ Bunun yanı sıra birçok siyasi isim ve parti, MGK (Milli Güvenlik Konseyi) tarafından veto edilerek 6 Kasım’daki seçime girmeleri engellenmişti. Bu durum Türkiye’nin üyesi olduğu Avrupa Konseyi ile arasındaki ilişkide gerilime neden olmaktadır. Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, 1983 yılı Eylül ayının son haftası yapmış olduğu toplantıda almış olduğu kararlar,¹⁷ Türk anayasasının getirmiş olduğu siyasi kısıtlamaları eleştirmiş ve Türk halkı için “gerçek demokrasi” çağrısında bulunmuştu. Ayrıca seçimin bu şekilde yapılması durumunda Türkiye’nin Avrupa Konseyi’nden çıkarılabileceğine yönelik gözdağı verilmişti.¹⁸

CIA, Avrupa’nın Türkiye’ye olan yaklaşımını yakından izlemiştir. Her ne kadar Avrupa Konseyi, Türkiye’deki seçimde uygulanan dışlayıcı yöntemi eleştirse de 6 Kasım Genel Seçiminin sonucunu peşinen

¹⁵ CREST, “National Intelligence Daily”, 25 August 1983.

¹⁶ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 338.

¹⁷ Kaan Esener, **Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980-1986)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003, s. 62.

¹⁸ CREST, “National Intelligence Daily”, 1 October 1983.

yok sayan bir tutum sergilemekten kaçınmıştır. CIA'in değerlendirmesinde bu husus, Avrupa Konseyi tarafından 6 Kasım Genel Seçimi öncesi tam demokratik yöntemlere başvurması için Türkiye'ye verilmiş son bir şans olarak görülmüştür.¹⁹ Tabii, Türkiye'deki askeri idarenin 12 Eylül öncesi siyasi ortama geri dönülmemesi yönündeki kararlılığı göz önüne alındığında Ankara'nın, Avrupa Konseyi'nin isteklerini yerine getirmesini beklemek oldukça güç bir durumdu. Nitekim Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Avrupa Konseyi'nin bu sert tutumunun karşısında yapmış olduğu bir açıklamada "Avrupa Konseyi içinde olsa da olmasa da Türk Milletinin var olacağını"²⁰ belirterek Türkiye'nin bu konudaki tavizsiz duruşunu bir kez daha gözler önüne sermiştir. CIA'in raporlarında, Türkiye'nin Avrupa Konseyi'nin seçim konusundaki isteğini kabul edeceği yönünde herhangi bir değerlendirmede bulunulmamakla birlikte, Türkiye'nin Avrupa ile gerilimi daha fazla arttıracak tutumlardan kaçınacağı belirtilmiştir.²¹ Bu durum her ne kadar Türk yöneticilerin, Avrupa Konseyi'nin 6 Kasım Genel Seçimine yönelik isteklerine karşı sert bir duruş sergileseler de, Avrupa ile olan ilişkilerinin daha da kötü bir hâl almasını istemediklerinin bir göstergesi olmuştur.

Türkiye'deki seçim atmosferinin yanı sıra CIA tarafından seçim sonuçları üzerine yapılan tahminler de oldukça ilginçtir. Buna göre; kırsal bölgelerdeki halkın, askerin yapmış olduğu icraatlardan memnun olduğu, bu nedenle askerin desteklemiş olduğu MDP'nin, bu bölgelerde oyların çoğunu alacağı öngörülmüştür. Hatta Evren'in bir son dakika açıklaması ile MDP'nin arkasında durduğunu açıkça dile getirmesi hâlinde, bu partinin daha da iyi sonuç elde edeceği belirtilmiştir.²² Bu nokta dikkate değerdir. Raporun tarihi seçimden iki gün öncesi yani 4 Kasım'dır. Seçimden bir gece önce Evren'in, TRT ekranlarında açıkça MDP'yi işaret etmesi,²³ CIA'in raporunda gündeme getirmiş olduğu hususla örtüşmektedir. Evren'in böyle bir açıklamayı kendiliğinden yapmış olabileceğinin yanında, bu verilere dayanarak

¹⁹ CREST, a.g.b.

²⁰ **Ayn Tarihi**, 3 Ekim 1983.

²¹ CREST, a.g.b.

²² CREST, "National Intelligence Daily", 4 November 1983.

²³ Aydın-Taşkın, **a.g.e.**, s. 347.

ABD’li yetkililerin Evren’i böyle bir açıklama yapması yönünde teşvik etmiş olabileceğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

MDP’nin birinci parti çıkacağını düşünen CIA, ANAP’ın ikinci parti olarak seçimlerden çıkma olasılığını yüksek görmekteydi. HP’nin ise üçüncü parti olması beklenmekteydi. ANAP’ın küçük de olsa, MDP ile eşit oranda hatta daha yüksek oy alma ihtimalinin bulunduğu da göz ardı edilmiyordu. Özellikle MDP lideri Turgut Sunalp’in siyasi anlamda çok katı ve tecrübesiz olarak görülmesi, ulusal düzeyde etkili bir figür olarak ortaya çıkmasını güçleştirmekteydi. Bunun yanında, Evren ve MDP’lilerin laikliğe vurgu yapmalarından dolayı, dindar-muhafazakâr kesimin ANAP’a kayabileceği ihtimali bulunmaktaydı. Seçim sonuçları ne olursa olsun, Evren’in otoritesinin etkilenmeyeceği CIA tarafından öngörülmekteydi. Türk-Amerikan ilişkileri açısından ise ister ANAP ister MDP başa geçsin bu durum darbeden itibaren takip edilen Amerikan yanlısı dış politikayı değiştirmeyecekti.²⁴

2. CIA’in 6 Kasım 1983 Genel Seçimi Sonuçlarına Yaklaşımı

6 Kasım’daki seçimden bir gün sonra hazırlanan, seçim sonuçları ve Türkiye’de ortaya çıkan siyasi tablo hakkında bilgi sunan CIA raporu önemli analizler içermektedir. Ülke genelinde yapılan seçimde Özal’ın liderliğindeki Anavatan Partisi’nin yüzde 45.15 oy oranıyla 211 milletvekili çıkararak çoğunluğu elde ettiği ortaya çıkmıştı.²⁵ Bu sonuç Özal’ın, “ortanın solunda” bulunan HP ile askeri destekli MDP karşısında kazanmış olduğu bir zaferdi.²⁶ HP, ikinci sırada yer alırken²⁷ asker destekli MDP’nin kötü bir performans sergileyerek üçüncü sırada yer alması, iktidarı ellerinde tutan generalleri şaşkırtarak morallelerini bozmuştu.²⁸ Seçim öncesi Evren’in, halkı ANAP’a oy vermemeye

²⁴ CREST, a.g.b.

²⁵ Cezmi Eraslan, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, s. 633.

²⁶ CREST, “Turkey: the General Election”, 7 November 1983.

²⁷ “ANAP Kazandı”, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1983.

²⁸ CREST, “Turkey: the General Election”, 7 November 1983.

çağırmasına²⁹ rağmen Özal seçimin galibi çıkmıştı. Bu sonuçların ardından Milli Güvenlik Konseyi'nin seçim sonuçlarını geçersiz kılma gibi bir girişimde bulunabileceği ihtimali dillendirilmeye başlanmıştı. CIA'e göre Cumhurbaşkanı Evren seçim sonuçlarının arkasında duracaktı; çünkü 12 siyasi partiyi seçim dışında bırakırken Anavatan Partisi'nin seçime girmesine izin vermesi, Evren'in Özal ile çalışabileceğinin bir göstergesiydi.³⁰ Ayrıca Özal, asker tarafından getirilen ekonomik reformların mimarıydı.³¹ Bu durum Evren ve Özal'ın beraber çalışabilme olasılığını daha da arttırmaktaydı.³²

Bu nedenlerin yanı sıra, seçim sonuçlarının iptali, yapılan bu seçimi zaten demokratik olmamakla itham eden Avrupa Konseyi karşısında, askeri rejimi daha da güç durumda bırakabileceğinden böyle bir karar almak asker için neredeyse imkânsız gibi görünüyordu. Nitekim Türkiye'deki genel seçimi izlemek üzere Ankara'da bulunan Avrupa Konseyi üyesi yabancı milletvekilleri, Türkiye'nin demokrasiye geçmesinde önemli bir adım olarak nitelendirdikleri 6 Kasım Genel Seçiminin gayet düzenli, özgür bir atmosfer içinde yapıldığını belirtmişlerdi. Bu durumu dönüşte Konsey'e sunacakları raporda da vurgulayacaklarını ifade etmişlerdi.³³ Avrupa'nın yanı sıra seçim sonuçlarının iptaline yönelik bir girişim, ülke içinde de tepkilere yol açabilirdi. Tüm bu nedenler askeri rejimi seçim sonuçlarını kabul etmeye zorlamaktaydı.³⁴ Yine de, o tarihlerde Türkiye'nin en güçlü ismi olan Evren, seçim sonuçlarına rağmen Özal'a karşı bir tavır alabilirdi; fakat

²⁹ Ayfer Özçelik, "1960'dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi**, (ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, s. 171., Muhittin Ataman, "1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar", **Osmanlı'dan İki Binli Yıllara Türkiye'nin Politik Tarihi**, (ed. Adem Çaylak, vd.), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, s. 587.

³⁰ CREST, "Turkey: the General Election", 7 November 1983.

³¹ Feroz Ahmad, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Siyaset ve Siyasal Partiler", **Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye**, (ed. Reşat Kasaba), Cilt: IV, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 260.

³² CREST, "National Intelligence Daily", 8 November 1983.

³³ **Ayın Tarihi**, 7 Kasım 1983.

³⁴ CREST, "Turkey: the General Election", 7 November 1983.

CIA'e göre yukarıda belirtilen nedenler çerçevesinde böyle bir durum pek olası değildi.³⁵

Özal'ın zaferinin yanı sıra seçim sonuçlarının bir başka neticesi de 1982 yılında Cumhurbaşkanlığı koltuğuna oturan Evren'in prestijinin azaldığını ortaya koymasıydı.³⁶ Bununla birlikte Evren'in ülkede hâlâ bir popüleritesi vardı ve askerinin kendisine olan desteği sürmekteydi.³⁷ Bu nedenle Özal, seçimin galibi olsa da itidalli bir tavır takınacak ve Evren ile herhangi bir polemige girmeyip yaklaşan yerel seçim öncesinde ekonomiyi rayına oturtarak kapatılan Adalet Partisi ve Cumhuriyet Halk Partisi'nin takipçileri ile gireceği seçim yarışından başarılı çıkma planı yapmaya odaklanacaktı.³⁸

Yüzde doksan iki gibi yüksek bir katılımı gerçekleştiren seçim,³⁹ Türk halkının tam demokrasiye geçiş konusundaki desteğini ortaya koymuştu. Öte taraftan seçime katılan partilerin askeri rejimin politikalarını devam ettireceklerine dair güvence vererek seçime katıldıkları göz önüne alındığında; ister koalisyon ister tek parti hükümeti olsun Türkiye'nin iç ve dış politikasında büyük değişimlerin yaşanmayacağı öngörülmekteydi. Bu açıdan, Türkiye'de askeri rejimin etkisi gelecek yıllarda da Türk siyasal hayatında hissedilmeye devam edecekti.⁴⁰

Nitekim seçimden birkaç gün sonra, 12 Eylül 1980 tarihinde tüm yurttan ilan edilen sıkıyönetimin, 4 aylık bir süre daha devam ettirilmesi için hazırlanan Başbakanlık tezkeresi 10 Kasım 1983 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi'nde görüşülmüş ve kabul edilmişti.⁴¹ 12 Eylül Darbesi ile birlikte asker, ülkede güvenliği sağlamak amacıyla sıkıyönetim ilan ettiği açıklamıştı. 10 Kasım 1983 tarihinde gündeme gelen bu

³⁵ CREST, "National Intelligence Daily", 8 November 1983.

³⁶ CREST, "Turkey: the General Election", 7 November 1983.

³⁷ CREST, "National Intelligence Daily", 8 November 1983.

³⁸ CREST, "Forecast and Warning Report", 21 November 1983.

³⁹ Cengiz Sunay, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 388.

⁴⁰ CREST, a.g.b.

⁴¹ Feroz Ahmad, "The Transition to Democracy in Turkey", **Third World Quarterly**, Vol. 7, No. 2, April 1985, s. 212.

yeni tezkerede de 12 Eylül'deki aynı nedenlerle sıkıyönetimin süresinin uzatılması istenmekteydi. Buna göre, yurttan sağlanan “huzur ve güvenin” devam ettirilmesi için bu süre uzatımı gerekliydi.⁴² Ayrıca sıkıyönetim komutanlıkları bünyesinde kurulmuş olan askeri mahkemeler ve savcılıklara atanan personelin yeniden atanmaya ihtiyaç duymadan görevlerine devam edeceği belirtilmekteydi.⁴³

Tabii, askerin yeni kurulacak olan sivil yönetime müdahalesi bununla sınırlı kalmamıştır. 6 Aralık 1983 tarihli Cumhurbaşkanı Evren'in Başkanlık ettiği son MGK toplantısında, Adalet Komisyonu Başkanı Hakim Albay Edip Gültekin tarafından maddeleri “yeteri kadar açık” yorumuyla Milli Güvenlik Konseyi'ne sunulan ve kabul edilen “12 Eylül 1980 Öncesi Siyasi Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında Kanun Teklifi”, siyasilerin nasıl bir tutum içinde olmaları gerektiğini belirtmekte, bir nevi siyaseti belirli kalıplar içine sokmaktaydı. Askerin, sivil yönetime geçildikten sonra Türkiye'nin tekrar eski siyasi ortamına döneceği endişesinden doğan bu yasa teklifinin maddeleri, temel olarak üç önemli husus içermekteydi. İlk olarak 12 Eylül döneminde kapatılan siyasi partilerin üyelerinin, partilerini veya kendilerini savunmak amacıyla yazılı ya da sözlü beyanda bulunmaları yasaklanmaktaydı. Böyle bir durumun, 12 Eylül öncesi siyasi çatışma ortamına zemin hazırlayacağını düşünen askeri rejim, kapatılan siyasi partilerin mensuplarının sessiz kalmalarını istemekteydi. Bunun yanı sıra ikinci bir husus olarak, yeni kurulan siyasi partilerin, 12 Eylül döneminde kapatılan partilerin yöneticileri hakkında suçlayıcı veya övücü herhangi bir beyanatta bulunması da yasaklanmaktaydı. Son olarak Cumhurbaşkanı Evren'in ve MGK üyelerinin beyanatlarını da eleştiri konusu yapmak yasaklanmaktaydı.⁴⁴ Ayrıca, Cumhurbaşkanı Kenan Evren, ANAP Genel Başkanı Turgut Özal'ı Çankaya Köşkü'nde kabul ederek Başbakanlık görevini verdiği buluşma esnasında yapmış olduğu açıklamada, sağlam bir demokrasiye geçmek için ne yapılması gerekiyorsa yapıldığını belirterek

⁴² **Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGK TD)**, Cilt: 11, Birleşim:182, 10 Kasım 1983, s. 293.

⁴³ **MGK TD**, 10 Kasım 1983, s. 293.

⁴⁴ **MGK TD**, Cilt: 11, Birleşim:189, 6 Aralık 1983, s. 609.

parlamentelere büyük görevler düştüğünü, geçmişten ders alarak askeri yönetim tarafından getirilen yeni sistemi iyi işletmeleri gerektiğini ifade etmişti.⁴⁵ Tüm bu gelişmeler, CIA raporlarında belirtilen askerin seçimden sonrada ülke yönetiminde olan etkinliğini devam ettireceği yorumlarıyla örtüşmekteydi.

3. Özal Hükümeti Hakkında İlk Değerlendirmeler

13 Aralık 1983 tarihinde Cumhurbaşkanı Evren'in, Özal tarafından sunulan kabineyi onaylamasından sonra, yeni hükümet görevine başladı.⁴⁶ Bu durum, uğramış olduğu hayal kırıklığına rağmen Evren'in seçim sonuçlarını kabul ettiğinin bir göstergesiydi. Evren'in bu tutumuna karşı Özal da askerin ülkede düzeni sağlamada ve tekrar demokratik hayata dönmedeki çabalarından övgüyle söz etmişti. Aslında Özal, kurulan yeni hükümet üzerinde askerin oluşturacağı baskının farkındaydı ve bu nedenle ordu ile ilişkilerini iyi bir seviyede tutmak istiyordu.⁴⁷ Nitekim Özal'ın 19 Aralık'ta TBMM'de Hükümet Programı'nı okurken dile getirmiş olduğu sözler, bu durumun bir nevi göstergesi olmuştu. Özal, ülkede yeniden genel seçimin yapılması nedeniyle duymuş olduğu memnuniyeti dile getirmiş ve ordunun bir kez daha demokrasiye olan bağlılığını tüm dünyaya ilan ettiğini belirtmişti.⁴⁸ MGK'nın çalışmalarından da övgü ile bahseden Özal, 12 Eylül öncesi dönemde, anarşi ve terörün devlet otoritesini zedelediğine ve ülkeyi iç savaşın eşiğine getirdiğine dikkat çekmişti. 12 Eylül'den sonra MGK'nın başarılı çalışmalarının ülkede kısa zamanda asayiş ve huzuru temin ettiğini sözlerine eklemişti.⁴⁹ Yalnızca iktidar değil muhalefet de yapmış olduğu açıklamalarda 12 Eylül Darbesi'nden sonra MGK'nın yürütmüş olduğu faaliyetler için memnuniyet ifadeleri kullanmıştı. MDP lideri Turgut Sunalp askerin ülkeyi bölünmekten kur-

⁴⁵ **Aydın Tarihi**, 7 Aralık 1983.

⁴⁶ Bülent Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 8. Basım, İstanbul, 2008, s. 62.

⁴⁷ Tanör, "Siyasal Tarih (1980-1995)", s. 64.

⁴⁸ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD)**, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983, s. 63.

⁴⁹ **TBMM TD**, 19 Aralık 1983, s. 63.

tararak huzuru sağladığını belirtmiş ve TSK'ya şükran borçlu olduklarını ifade etmişti.⁵⁰ Ayrıca daha sonra MDP Genel Başkanı Turgut Sunalp, Cumhurbaşkanı Kenan Evren'e, TBMM grubu adına, "ülkede yeniden çok partili demokratik düzeni kurmada gösterdikleri üstün gayretleri" dolayısıyla bir şükran telgrafi göndermişti.⁵¹

Özal ve Evren'in ortak noktası, bir bakıma Türkiye'nin 12 Eylül 1980 öncesi ortama geri dönmemesi hususundaki kararlılıkları olmuştu. Tabii, birçok açıdan olduğu gibi özgürlük ve demokrasi açısından da iki isim farklı bakış açlarına sahipti. Bu nedenle 12 Eylül öncesine dönülmemesi için devletin ne kadar sıkı bir politikaya başvuracağı noktasında ikili arasında bir ayrım oluşabileceği CIA'in öngörülleri arasında yer almıştı. Ayrıca CIA'e göre, 1980 yılında Özal'ın ekonomi politikalarına destek vermesine rağmen Evren'in, serbest piyasa ekonomisini savunan ve devletin ekonomi alanındaki rolünü azaltmak isteyen Özal ile ileride karşı karşıya gelme riski de bulunmaktaydı.⁵²

Özal-Evren ilişkisinin yanı sıra CIA, Başbakan Özal dahil olmak üzere kabine üyeleri üzerinde de değerlendirmelerde bulunmuştur. Buna göre, "modern muhafazakâr"⁵³ Anavatan Partisi'nin Genel Başkanı ve Türkiye'nin yeni Başbakanı olan Özal, liberal ekonomi politikalarından yanaydı ve Türkiye'nin NATO ve ABD ile olan geleneksel ilişkisini sürdürecektir bir politika takip edecekti. Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ise, CIA tarafından iyi bir ifade yeteneğine sahip zeki bir şahıs olarak görülmekteydi. Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliğinde, Büyükelçi olarak görev yapan Halefoğlu,⁵⁴ Sovyetler Birliği ile ilgili konularda bilgi sahibi bir şahsiyet olarak ifade edilmişti. Ayrıca, kendisinin ABD ile ilişkilerde "gerektiği" gibi bir tavır sergilemesi beklenmek-

⁵⁰ **TBMM TD**, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 11, 22 Aralık 1983, s. 94.

⁵¹ **Ayn Tarihi**, 26 Kasım 1983.

⁵² **CREST**, "National Intelligence Daily", 9 November 1983.

⁵³ Nilüfer Göle, "80 Sonrası Politik Kültür", **Türk Siyasal Hayatı: Türkiye'de Politik Değişim ve Modernleşme** (ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 568.

⁵⁴ "Yeni Hükümetin Üyeleri", **Milliyet**, 14 Aralık 1983.

teydi. Buradan ortaya çıkan sonuç; CIA, Halefoğlu'nun Dışişleri Bakanı olarak görevlendirilmesinden dolayı memnundu ve Türkiye-ABD ilişkilerinin iyi bir düzlemde devam edeceği düşünülmekteydi.⁵⁵

Evren, Özal tarafından önerilen kabineyi hiçbir değişiklik yapmadan onaylamıştı. CIA'e göre, kabinenin yeni isimlerden oluşması, her iki liderin de 12 Eylül öncesi siyasetle ilişkili olan politikacıları devlet kademesinden uzak tutma politikasını uygulama konusunda hemfikir olduklarını ortaya koymaktaydı.⁵⁶ Seçimden birinci parti çıkan ve iktidara gelen Özal'ın önündeki en önemli sorun yaklaşık yüzde yirmi oranındaki işsizlik ve yüzde otuzlardaki enflasyondur. CIA'e göre Özal, ekonomi konusunda tam bir ehliyete sahip birisiydi ve ülkede serbest piyasa ekonomisini geliştirme noktasında çalışmalarına devam edecekti. Türkiye'nin tekrar 12 Eylül öncesine dönmesini istemeyen Özal hükümetinin, güçlü bir şekilde teröre karşı yasalar çıkarması beklenmekteydi. Dış politika konusunda Özal'ın tamamen bağımsız hareket etmesi zor bir ihtimaldi ve Evren'in, dış politikanın belirlenmesinde etkinliğinin devam etmesi öngörülmekteydi.⁵⁷ Bununla birlikte Özal, dış politika konusunda etkin olma hususunda istekli bir görüntü çizmekteydi. Özellikle daha önce Batı Almanya'nın başkenti Bonn'da ve Moskova'da Büyükelçilik yapan Halefoğlu'nun Özal tarafından Dışişleri'nin başına getirilmesi, CIA'e göre Özal'ın hem Doğu hem de Batı ile ilişkilerine ağırlık vereceğinin bir göstergesiydi.⁵⁸

Yukarıda değinildiği gibi seçimden önce MDP'nin kazanacağını işaret eden CIA raporunun aksine, Özal'ın seçim zaferi CIA için bir nevi sürpriz olmuştu. Bu nedenle yeni kurulan hükümet üzerine yapılan analizlerde Özal ile Evren arasında ilişkinin nasıl seyredeceğinden, hükümetin karşılaşılabileceği zorluklara kadar birçok alanda değerlendirilmeler yapılmıştı. Bu anlamda, 'Kilit Öneme Sahip Ülkelerde Siyasi İstikrarsızlık Göstergeleri' adlı Aralık 1983 tarihli raporunda CIA, "olası senaryo" ve "alternatif senaryo" başlıkları altında Türkiye'nin gelecek yıllardaki durumu üzerine iki tane senaryo belirle-

⁵⁵ CREST, "National Intelligence Daily", 14 November 1983.

⁵⁶ CREST, a.g.b.

⁵⁷ CREST, a.g.b.

⁵⁸ CREST, a.g.b.

mişti. “Olası senaryo”ya göre, ilk olarak Başbakan Özal ile Evren arasındaki “balayı”nın en azından birkaç ay sürmesi öngörülmekteydi. Daha sonraki süreçte Özal ile Evren arasında önemli politikaların belirlenmesi hususunda anlaşmazlıklar çıkacak, işsizlik ve enflasyonun artması, ikili arasındaki gerilimi daha da turmandıracaktı. Bunların yanı sıra, içeriden ve dışarıdan Türkiye’de demokrasinin daha da yaygınlaşması için hükümet üstünde baskı oluşturulacaktı. Özellikle kapatılan partilerin liderlerinin, kendilerinin dışarıda bırakıldığı bu yeni sisteme karşı duracağı düşünülmekteydi. Bu anlamda, 1984’te yapılacak olan yerel seçimde siyaset yasağı olan liderlerin destek verecekleri partilerin iyi sonuçlar almaları, bu liderlere hükümet üzerinde baskı oluşturma hususunda daha da güven kazandıracaktı.⁵⁹

Türkiye için hazırlanan “alternatif senaryo”da ise; başından itibaren Özal ile Evren’in beraber çalışma konusunda başarısız olması ve bu durumun ilk andan itibaren hükümetin etkili işler yapabilmesinin önüne geçmesi olasılığı ele alınmaktaydı. Bunun yanı sıra, sivil hükümetin uygulayacağı politikalar karşısında bazı üst kademedeki askeri komutanların yeni bir darbe teşebbüsünü seçenek olarak görebileceği, bunun da komutanlar arasında çatlaklar meydana getirebileceği düşünülmekteydi. Ayrıca, yine CIA’in alternatif senaryosuna göre; demokratik adımların hızlı bir şekilde atılması amacıyla sol kesimin yoğun bir şekilde halk gösterileri düzenlemesi ihtimal dışı değildi.⁶⁰ Böyle bir durumda da ülke yeniden çalkantılı günler geçirebilirdi. Yapılan tüm bu analizler, yeniden demokrasiye geçiş sürecinde CIA’in Türkiye’yi çok yakından takip ettiğini göstermektedir. Türkiye’de meydana gelebilecek gelişmeler üzerine tahminler yürüten CIA, ABD’nin Türkiye’ye karşı izleyeceği politikanın belirlenmesinde önemli bir yardımcı olmuştur.

Türkiye’deki siyasi durum üzerine yapmış olduğu analizlerin yanı sıra, Türkiye’de sivil hükümetin kurulmasının ardından ülkeyi ziyaret eden ABD Kongre Üyelerinin, Türk yetkililerle yapmış olduğu temaslarda CIA tarafından önemsenmiş ve mercek altına alınmıştır. Yapılan görüşmelerin içerikleri raporlar hâlinde CIA belgelerinde yer almıştır. Bu çerçevede, Özal hükümetinin kurulmasından kısa bir süre sonra

⁵⁹ CREST, “Indications of Political Instability in Key Countries”, 1 December 1983.

⁶⁰ CREST, a.g.b.

Türkiye'yi ziyaret eden ABD Kongre Üyesi Tom Lantos'un, Özal ile 16 Ocak 1984 tarihinde gerçekleştirdiği görüşme önemlidir. Bu görüşmede Türkiye'nin takip edeceği ekonomi politikasından iç politika kadar birçok hususa temas edilmiştir. Toplantıya Özal'ın yanı sıra Dışişleri Bakanı Vekili olan Mesut Yılmaz ve Özal'ın danışmanları Adnan Kahveci ve Nabi Şensoy da katılmıştır. Başlangıçta 40 dakika olarak planlanan görüşme yaklaşık iki saat sürmüştür.

Lantos'un toplantıda ilk olarak değindiği konu ekonomi alanındaki hükümetin politikaları olmuştur. Daha önce de bahsedildiği gibi Özal hükümeti, ekonomi politikası olarak serbest piyasa ekonomisini benimsemiştir.⁶¹ Lantos'a göre; Özal hükümetinin bu yöndeki çabaları Türkiye'de hür teşebbüse dayalı ekonomi modelinin gelişimi için belki de son bir şanstır. Başarılı olunamaması durumunda Türkiye, devlet kontrolüne dayalı bir ekonomik yapıya dönüş yapabiliyordu. Özal, Lantos'a verdiği cevapta kendisinden emin bir görüntü çizmişti. Buna göre Özal, hükümetin ekonomi politikalarının başarılı olacağını ummaktaydı. Fakat bu hedefi gerçekleştirmek için Türkiye'deki yabancı yatırımlarının⁶² artması ve Türk-Amerikan ortak girişimlerinin hızlanması gerekiyordu. Bu hedefi başarmak için Özal, Lantos vasıtasıyla ABD Kongresi'nin de yardımında bulunmasını istedi. Ayrıca Özal, serbest piyasa ekonomisi modeline geçişte karşılaştığı güçlüklerden de bahsetmişti. Buna göre Özal, Lantos'a, kendisinin 1980'lerden beri Türkiye'de uygulamakta olduğu ekonomi modelinin başarısının, Türkiye'deki radikal sol'u kızdırdığını söylemiş, bu nedenle bu kesimler tarafından ANAP hükümetinin hedef tahtasına koyulduğunu gündeme getirmişti.⁶³

Ekonomi konularının yanı sıra, Türkiye'de yaşanan siyasi gelişimlerde bu toplantıda görüşülen hususlar arasındaydı. Lantos açısından, askeri darbeden sonra yapılan seçimle sivil hükümetin tekrar iş başına gelmesi, Türkiye'nin demokrasi konusundaki kararlılığını göstermekteydi. ABD Kongresi, basın özgürlüğü konusunda da Türkiye'de iyi

⁶¹ Hüseyin Çavuşoğlu, "Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, Aralık 2009, s. 173.

⁶² Ataman, "1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal'lı Yıllar", s. 593.

⁶³ **CREST**, "Codel Lantos. Meeting with Prime Minister Ozal", 20 January 1984.

gelişmeler sağlanmasını beklemekteydi. Özal'a göre, Kasım 1983 tarihinde partisinin kazanmış olduğu seçim zaferi çok önemliydi; çünkü modern Türkiye tarihinde ilk defa bürokrasi, entelektüeller ve büyük şehirlerde yaşayan kentli kesim sol bir parti yerine sağ bir partiyi tercih ederek büyük oranda Anavatan Partisi'ne oy vermişlerdi. Gelecek beş yılın Türkiye için çok önemli olacağına değinen Özal, Cumhurbaşkanı Evren'in ülkenin tam olarak demokrasiye dönmesi için kararlı olduğunu söyleyerek Kongre Üyesi Lantos'un demokrasi konusundaki beklentilerine cevap vermeye çalıştı. Toplantıda yaklaşan yerel seçim hakkında da Özal'ın görüşü sorulmuştur. Yerel seçim hususunda yorum yapmadan önce kendi partisinin 1980 yılı öncesi partilerden farklı ve bağımsız olarak Türk siyasal hayatına yeni bir soluk getirdiğine değinen Özal, Mart ayında yapılacak seçimde Anavatan Partisi olarak sağ oyları kendilerinde toplamayı başarıp seçimin galibi olacaklarını savunmuştur. Özal' göre, Türk halkı eski siyasi ortama tekrar dönmek istemiyor, bunun yerine yeni partileri ve yeni insanları Türk siyasal hayatında görmek istiyordu.⁶⁴

4. CIA'in 25 Mart 1984 Yerel Seçim Sonuçları Üzerine Değerlendirmesi

6 Kasım 1983 Genel Seçiminin bir bakıma tamamlayıcı halkası olan ve 25 Mart 1984 tarihinde gerçekleştirilen yerel seçimde Türkiye'nin yeniden demokrasiye geçiş sürecinde önemli bir yere sahipti. 1977 yılındaki yerel seçimin ardından Türkiye, 1984 yılında tekrar yerel seçim için sandık başına gidecekti. Mecliste bulunan muhalefet partileri yapılacak yerel seçime diğer partilerin de katılmasını istemekteydiler. Bu anlamda askerin desteklediği parti olarak görülen MDP'nin Genel Başkanı Turgut Sunalp'ın yerel seçimin "bütün partilerin katılmasına imkân verecek şekilde" yapılmasını istemesi bu açıdan önemlidir.⁶⁵ Yine aynı şekilde HP Genel Başkanı Necdet Calp da yapmış olduğu açıklamada tüm partilerin yerel seçime katılımının sağlanması ve bu konuda herhangi bir yasal engel varsa bunların hızlı bir şekilde giderilmesi gerektiğinin altını çizmişti.⁶⁶ İktidarda bulunan ANAP da

⁶⁴ CREST, a.g.b., 20 January 1984.

⁶⁵ TBMM TD, Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 11, 22 Aralık 1983, s. 107.

⁶⁶ TBMM TD, 22 Aralık 1983, s. 116.

bu hususta muhalefete aynı çizgideydi. Nitekim Özal yapmış olduğu açıklamada, “yerel seçimin bir an evvel yapılmasının ve yerel idarelerin millet tarafından seçilmiş kimselerce yönetilmesinin demokrasinin yerleşmesi bakımından önemli” olduğunu belirtmişti.⁶⁷

Mecliste, 6 Kasım’daki seçimden farklı olarak, diğer partilerin de yerel seçime katılması noktasında ortak bir düşünce olmasına rağmen bu konuda tam bir uzlaşa sağlanamamıştır. 2972 sayılı Mahalli İdareler Seçim Kanunu 18 Ocak’ta mecliste yalnızca ANAP’ın oyları ile kabul edilmiştir.⁶⁸ Özal’a göre Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ve Doğru Yol Partisi’nin (DYP) seçime katılmasına izin verilmesi, HP ve MDP’yi ürkütmüştü. Askerin güdümünde kurulan bu iki parti,⁶⁹ oylarını DYP ve SODEP’e kaptırmaktan korkmuş, bu nedenle Mahalli İdareler Seçim Kanunu’na karşı çıkmıştı.⁷⁰

Sonuç olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi’nde, aşırı uçtaki partiler hariç diğer partilerin yerel seçime katılmasına ilişkin karar ANAP’ın oyları ile alınmış ve bu karar Evren tarafından engellenmemişti. Bu durum, yerel seçimi, 3 partinin katılmasına izin verilen genel seçime nazaran daha az sınırlayıcı yapmaktaydı. ANAP’ın bu seçimde de küçük bir kayıpla da olsa birinci parti olacağına kesin gözü ile bakılmaktaydı. Sol kanatta ise SODEP’nin, HP karşısında başarı kazanması beklenmekteydi. CIA hazırlamış olduğu raporda, yerel seçimin, hükümetin güç dengesi açısından herhangi bir değişikliğe yol açmayacağı ifade edilmişti. Bununla birlikte bu yerel seçim, siyasi partilerin yeniden rekabet atmosferine girmesinin ilk basamağını da oluşturmuştu. Ülkenin 12 Eylül öncesi siyasi tartışmalara tekrar girmesini istemeyen asker, partilerin anayasaya uygun hareket edip etmeyeceği noktasında gergin bir bekleyişteydi. CIA’e göre asker, yeniden iç siyasete müdahale etmek istemiyordu fakat demokratik süreci tehdit altında gördüğünde müdahaleden de çekinmeyecekti.⁷¹

⁶⁷ TBMM TD, 19 Aralık 1983, s. 67.

⁶⁸ Oya Çitçi, vd., **Yerel Seçimler Panoraması, 1963-1999**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, 2001, s. 129.

⁶⁹ William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 313.

⁷⁰ Mehmet Barlas, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994, s. 69.

⁷¹ CREST, “National Intelligence Daily”, 24 March 1983.

Diğer partilerin seçime girmesine izin verilmesi,6 Kasım'daki seçime nazaran daha renkli bir siyasi yelpaze ortaya çıkarmaktaydı. Ancak bu durumun da kendi içinde barındırdığı bazı riskler bulunmaktaydı. Özellikle 6 Kasım'daki genel seçime girmesine izin verilmeyip bu seçime giren partilerin, yerel seçim kampanyası döneminde bu durumu eleştirme ihtimali, siyasi partilerle asker arasındaki tansiyonu yükseltebilirdi. 25 Mart'taki seçime diğer partilerin girmesi, Özal açısından da bir risk oluşturmakla beraber bazı faydaları da vardı. İçeride ve dışarıda Türk demokrasisine yapılan eleştiriler bu sayede azalmış olacak ve bu durum Özal hükümetine Türkiye'nin demokrasisini ilerletme yolunda adım atmakta olduğunu gösterme fırsatı verecekti. Ayrıca CIA'e göre Özal, seçime girmesine izin verilen partilerin tam olarak organize olamadan 25 Mart'ta seçime gidilmesini bir avantaj olarak görmekteydi. Bunun yanı sıra Türkiye'de iktidara geleli kısa bir süre olan ANAP'ın, ülkedeki terör ve ekonomi gibi konularla yıpranmadan önce hemen bir seçime girip iktidarını perçinlemek istemesi de 25 Mart'taki seçimin Özal açısından olumlu yanları arasında bulunmaktaydı. Nitekim meclisteki diğer partilerin muhalefetine rağmen Özal hükümeti, 25 Mart'ta yerel seçimin yapılması noktasında geri adım atmamıştı.⁷²

CIA tarafından yapılan analizde Özal'ın partisi ANAP için belki en önemli risk, Adalet Partisi'nin devamı niteliğinde olan DYP'nin, gün geçtikçe kan kaybetmekte olan MDP'nin oylarını da alarak merkez sağ oylarında ANAP'la rakip konuma gelmesiydi. Sol kesimde ise, 25 Mart'taki seçime diğer partilerinde girmesinin, merkez sol oylarını bünyesinde toplayan HP'ye zarar verebileceği ve SODEP'in sol oyları bölünebileceği CIA tarafından belirtilmişti.⁷³

⁷² Çitçi, a.g.e., s. 129.

⁷³ CREST, "National Intelligence Daily", 10 November 1983.

Yapılan seçimde, takip etmiş olduğu ekonomi politikasıyla iş dünyasının ve ABD'nin desteğini alan⁷⁴ Özal'ın partisi yine birinci olmuştu.⁷⁵ HP ve MDP'nin oyları düşmüş,⁷⁶ SODEP ise ANAP'ın ardından ikinci parti konumuna yükselmişti.⁷⁷ CIA'e göre, birçok partinin katıldığı bu seçimde ANAP'ın yeniden birinci çıkması, kendisini ispatlaması açısından önemliydi. Ayrıca, başka partilerinde yerel seçimde boy göstermesinin Türkiye'nin demokrasisine önemli derecede katkı sağladığı belirtilmekteydi. 6 farklı partinin ülkenin çeşitli belediyelerini kazanmasına rağmen genel seçimde bu partilerin hepsinin başarı elde etmesi zordu. Ülkede yüzde on barajının olması yerel seçimde bir başarı elde etseler bile her partinin, genel seçimde mecliste yer almasını engelliyordu. CIA raporlarında bu duruma dikkat çekilmesine rağmen, hâlihazırdaki seçim sisteminde bir gevşemeye gidilmesinin Türkiye'yi 1980 darbesini teşvik eden siyasi istikrarsızlık günlerine tekrar götüreceği tespitinde de bulunulmuştur.⁷⁸ Bu açıdan CIA'in, yüzde onluk seçim barajının Türkiye'de uygulanmasının Türk siyasal hayatı için olumlu olduğuna inandığı görüşü dile getirilebilir.

Sonuç

CIA'in, 6 Kasım Genel Seçimi öncesi ve sonrası süreç hakkında hazırlamış olduğu raporlar, Türkiye'de yeniden demokratik hayata geçişi yakından takip ettiğini göstermiştir. Özellikle 6 Kasım'daki seçimden hemen sonra gün gün raporlar hazırlanıp Türkiye'deki siyasi tablo hakkında analizler yapılmıştır. Tüm bu belgelerden ortaya çıkan sonuçlara bakıldığında; ilk olarak, 6 Kasım'daki seçim öncesi CIA, asker destekli MDP'nin seçimi kazanacağını öngörmüştür. CIA'in kendisi açıkça MDP'den yana bir tutum almamıştır. Bununla birlikte CIA raporlarında, seçim öncesi Evren'in açıkça MDP'yi işaret etmesinin bu partinin zaferini kesinleştireceğinin belirtilmesi, CIA'in diğer partilere nazaran MDP'nin iktidarına daha sıcak baktığının bir bakıma göstergesi olmuştur. Nitekim Türk-Amerikan ilişkileri açısından MDP'nin

⁷⁴ D. Ali Arslan, "1963'ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye'nin Siyasi Yapısı", *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 1, 2007, s. 15.

⁷⁵ "Özal'ın 2. Zaferi", *Tercüman*, 26 Mart 1984.

⁷⁶ Hale, *a.g.e.*, s. 326.

⁷⁷ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, 5. Baskı, İmge Kitapevi, Ankara 2013, s. 277.

⁷⁸ CREST, "Turkey: Current Situation", 1 May 1984.

İktidara gelmesi, ABD için daha az riskli bir senaryo olacaktır. Asker güdümünde olan MDP'nin izleyeceği dış politika, 12 Eylül sonrası askeri yönetimin izlediği politikadan farksız olacak ve ABD herhangi bir sürprizle karşılaşmayacaktı.

Bununla birlikte ANAP veya HP'nin iktidara gelmesi, bu hükümetlerin daha bağımsız bir politika izlemesi ihtimalini beraberinde getiriyordu. Bu yüzden MDP'nin iktidarı, ABD açısından daha az riskli durmaktaydı. Seçimi ANAP'ın kazanması, CIA için beklenmedik bir gelişme olmuştu. Aslında CIA'e göre ANAP'ın seçimde başarı kazanma potansiyeli vardı; fakat askerin kesin bir şekilde arkasında durduğu MDP'ye rağmen birinci parti olması beklenmiyordu. Seçim sonuçlarının ardından yapılan analizler, CIA'in ilk şoku atlatarak Özal'ın takip edeceği politikalara odaklandığını göstermiştir. Özal'ın serbest piyasa ekonomisi politikasını benimsemesinin yanı sıra, Dışişleri Bakanlığı için Vahit Halefoğlu'nu seçmesi olumlu bir gelişme olarak karşılanmıştır. Ayrıca CIA, Özal'ın Evren'le çatışmaya girmeyeceğini ve de askerin siyaset üzerinde etkisinin devam edeceğini belirtmiştir. Nitekim ileriki yıllarda asker tarafından siyasete yapılan müdahaleler bu değerlendirmenin haklılık payını ortaya çıkarmıştır.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri:

CIA Records Search Tool (CREST):

- "National Intelligence Daily", 24 March 1983.
- "National Intelligence Daily", 26 April 1983.
- "National Intelligence Daily", 18 June 1983.
- "National Intelligence Daily", 25 August 1983.
- "National Intelligence Daily", 1 October 1983.
- "National Intelligence Daily", 4 November 1983.
- "Turkey: the General Election", 7 November 1983.
- "National Intelligence Daily", 8 November 1983.
- "National Intelligence Daily", 9 November 1983.
- "National Intelligence Daily", 10 November 1983.

- “National Intelligence Daily”, 14 November 1983.
- “Forecast and Warning Report”, 21 November 1983.
- “Indications of Political Instability in Key Countries”, 1 December 1983.
- “Codel Lantos. Meeting with Prime Minister Ozal”, 20 January 1984.
- “Turkey: Current Situation”, 1 May 1984.

2. Resmi Yayınlar:

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi (MGK TD):

- Cilt: 11, Birleşim:182, 10 Kasım 1983.
- Cilt: 11, Birleşim:189, 6 Aralık 1983.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMM TD):

- Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 10, 19 Aralık 1983.
- Yasama Yılı: 1, Cilt: 1, Birleşim: 11, 22 Aralık 1983.

3. Kitap, Makale ve Süreli Yayınlar:

“ANAP Kazandı”, **Cumhuriyet**, 7 Kasım 1983.

“Evren’in Yüzü Gülüyor”, **Hürriyet**, 9 Kasım 1982.

“Özal’ın 2. Zaferi”, **Tercüman**, 26 Mart 1984.

“Yeni Hükümetin Üyeleri”, **Milliyet**, 14 Aralık 1983.

Ahmad, Feroz, “Cumhuriyet Türkiye’sinde Siyaset ve Siyasi Partiler”, **Türkiye Tarihi 1839-2010: Modern Dünyada Türkiye** (ed. Reşat Kasaba), Cilt: IV, çev. Zuhâl Bilgin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, ss. 229-274.

Ahmad, Feroz, “The Transition to Democracy in Turkey”, **Third World Quarterly**, Vol. 7, No. 2, April 1985, ss. 211-226.

Altan, Cemal, “Genel Seçimler-Yerel Seçimler İlişkisi (1983-2004)”, **Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 12, 2005, ss. 174-190.

Arslan, D. Ali, “1963’ten Günümüze, Yerel Seçim Sonuçları Temelinde Türkiye’nin Siyasi Yapısı”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt: 4, Sayı:1, 2007, ss. 1-32.

- Ataman, Muhittin, “1983-1991 Döneminde İç Politika: Özal’lı Yıllar”, **Osmanlı’dan İkibinli Yıllara Türkiye’nin Politik Tarihi** (ed. Adem Çaylak vd.), Savaş Yayınevi, Ankara, 2009, ss. 587-601.
- Aydın, Suavi- Taşkın, Yüksel, **1960’tan Günümüze Türkiye Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Ayfer Özçelik, “1960’dan Günümüze Türk Siyasal Hayatı, **Yakın Dönem Türk Politik Tarihi** (ed. Süleyman İnan-Ercan Haytoğlu), 3. Baskı, Anı Yayıncılık, Ankara, 2011, ss. 145-186.
- Ayın Tarihi**, T.C. Basın Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 3 Ekim 1983.
- Ayın Tarihi**, 4 Kasım 1983.
- Ayın Tarihi**, 7 Kasım 1983.
- Ayın Tarihi**, 26 Kasım 1983.
- Ayın Tarihi**, 7 Aralık 1983.
- Barlas, Mehmet, **Turgut Özal’ın Anıları**, Sabah Kitapları, İstanbul, 1994.
- Çavuşoğlu, Hüseyin, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, **Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt: 12, Sayı: 22, Aralık 2009, ss. 165-178.
- Çitçi, Oya, vd., **Yerel Seçimler Panoraması, 1963-1999**, Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yerel Yönetimler Araştırma ve Eğitim Merkezi, Ankara, 2001.
- Eraslan, Cezmi, “Atatürk’ten Sonra Türkiye’nin İç Politikası”, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2014, ss. 519-643.
- Erhan, Çağrı, **Beyaz Savaş: Türk-Amerikan İlişkilerinde Afyon Sorunu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- Erkan, Süleyman, “CIA Günlük Raporlarına Göre Türkiye’de 1978 Bülent Ecevit Hükümeti Dönemi”, **History Studies**, Cilt: 9, Sayı: 1, Mart 2017, ss. 127-144.
- Esener, Kaan, **Avrupa Konseyi ve Türkiye (1980-1986)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2003.

- Göle, Nilüfer, “80 Sonrası Politik Kültür”, **Türk Siyasal Hayatı: Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme** (ed. Ersin Kalaycıoğlu-Ali Yaşar Sarıbay), Sentez Yayıncılık, İstanbul, 2016, ss. 559-571.
- Hale, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, çev. Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- Lewis, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, çev. Hamdi Aydoğan-Esra Ermert) YKY yayınları, İstanbul, 2007.
- Okur, Mehmet Akif, “Türkiye-ABD İlişkilerinin 12 Eylül Kavşağı: Amerikan Belgeleri Darbe Hakkında Ne Anlatıyor?”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt: 10, Sayı: 40, 2014, ss. 67-93.
- Sunay, Cengiz, **Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri: 27 Mayıs-12 Mart-12 Eylül ve Sonrası**, Orion Kitabevi, Ankara, 2010, s. 398-399.
- Tanör, Bülent, “Siyasal Tarih (1980-1995)”, **Türkiye Tarihi 5: Bugünkü Türkiye 1980-2003**, Yayın Yönetmeni: Sina Akşin, Cem Yayınevi, 8. Basım, İstanbul, 2008, ss. 27-161.
- Uslu, Nasuh, **Çatlak İttifak: 1947’den Günümüze Türk-Amerikan İlişkileri**, Nobel Yayıncılık, Ankara, 2016.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, çev. Yasemin Sanner Gönen, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ DÖNEMİNDE ORDU- SİYASET İLİŞKİSİ

Ayşe AYDIN*



ÖZET

Türk siyasi hayatına genel olarak bakıldığında diğer ülkelerden bir hayli farklı olarak, ordunun oldukça uzun ve kapsamlı bir tarihi geçmişi ve siyasi yaşamda da bir o kadar etkili ve aktif olduğu görülür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti kuruluşundan itibaren ordu-siyaset ilişkisinde liberal bir modeli benimsedi. Ancak bu modelin uygulanma safhasında dönem dönem kesintiler ve aksamalar yaşandı. Türkiye’de, Milli Mücadele Dönemi ordu siyaset ilişkisinde bu liberal modelin uygulanmasının dışında tutulması gereken bir süreçtir. Ayrıca tek parti döneminde de yaşanan gelişmelere bağlı olarak rejimi kollama ve koruma görevi Cumhuriyet Halk Partisi ile orduya verildi. Buna rağmen ordunun denetim altında tutulması da ihmal edilmedi.

Türkiye, 1939-1945 yılları arasında yaşanan II. Dünya Savaşı’nın dışında kalmak için yoğun çaba sarf ederken aynı zamanda ordu bünyesinde de yeni düzenlemelere gitti. 1944’te Genel Kurmay Başkanlığı’nın özerkliğine son verilerek başbakanlığa bağlı hale getirildi. Savaş sürecinin iyi yönetilmediğine yönelik ordu içinde gizli teşkilatlanmalar ortaya çıkmışsa da bunlar etkili bir faaliyette bulunamadılar. Türkiye’nin çok partili siyasi hayata geçme kararı alması ve siyasi partiler ile özellikle 1946 yılında Demokrat Parti’nin kurulması, ordu mensuplarınca memnuniyetle karşılandı.

1946 Temmuz’unda yapılan şaibeli milletvekili genel seçimleri sonrasında ortaya çıkan CHP-DP arasındaki siyasi çatışmada ordu içindeki ağırlıklı olarak da subay kadrosunu CHP karşıtı bir tutum

* Dr. Öğrt. Üyesi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ayseay42@hotmail.com.

sergilemesine sebep oldu. Ordu içinde II. Dünya Savaşı sırasında kurulan gizli teşkilatlanmalar yeniden çalışmaya başladı. Yüksek Askeri Şura kararlarına iktidar tarafından yapılan müdahaleler, Şura'nın, teşkilat ve görevlerinde yapılan değişiklikler ordu mensuplarından bazılarının iktidara hoşnutsuzluğunu iyice artırdı. 1947'de subayların terfilerine yönelik yapılan düzenlemeler de genç subaylar tarafından olumlu karşılanmadı. 1949'da ordu bünyesinde kuvvet komutanlıkları oluşturuldu.

1944-1950 yılları arasında ordu bünyesindeki gizli teşkilatlanmalar, iktidarın aldığı tedbirlerle ciddi bir güce ulaşamadı. Diğer taraftan da çok partili siyasi hayata geçilmesiyle iktidarın demokratik yollarla değişeceğine yönelik inanış bazı ordu mensuplarının harekete geçmesine engel oldu.

Çalışmamızda bu dönem, ana kaynakları, süreli yayınlar, telif ve tetkik eserler ile değerlendirilerek ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, Ordu, Rejim, Darbe.

ARMY-POLICY RELATIONS DURING TRANSITION PERIOD TO MULTI-PARTY POLICY

ABSTRACT

A general overview of Turkish policy shows us the Turkish Army has a long and comprehensive political history as quite different from other countries', and it was effective and active in political life. Since the foundation of Republic of Turkey, it has adopted a liberal model in army-policy relations. However, application of this model was periodically stopped. In Turkey, war of independence is a process that should be kept out of application of this liberal model in political relations. However, depending on the developments in one-party period, regime was protected by republican people's party and army. Though, army continued to be kept under control. Turkey made great efforts not to be included in the Second World War between years of 1939-1945. At the same time, new regulations were carried out in the army. In 1944, autonomy of general staff was ended, and it made affiliated to prime ministry. Although secret organizations appeared in the army with the idea the war was not administered well, they could not act accordingly.

Turkey's decision to pass to a multi-party policy and thus, foundation of political parties, especially foundation of democrat party in 1946, was welcomed by army personnel. After dubious general parliamentary elections in July, 1946, during political disagreements between republican people's party and democrat party, especially military officers in the army acted against republican people's party. In the army, secret organizations arising during the Second World War restarted their activities. Interventions in the decisions of supreme military court and regulations in organization and tasks of the court by

The ruling party increased dissatisfaction towards the government in some of military personnel. In 1947, regulations in promotion of military officers were not welcomed by young military officials.

In 1949, military departments in the army were founded. Between years of 1944-1950, secret organizations in the army could not get such a powerful status due to the measures taken by the ruling

party. On the other hand, after transition to multi-party political life, belief in the fact that the ruling party would change through democratic ways prevented some military officers' future attempts.

In our study, this period will be handled through evaluation with its related main sources, periodicals and researches.

Key Words: Republican People's Party, Democrat Party, Military, Regime, Coup D'etat.

GİRİŞ

Türkiye’de, hem Osmanlı Devleti hem de Cumhuriyet döneminde ordu siyasi yaşamın temel aktörlerinden biri olmuştur. Kurtuluş Savaşı yılları ordu-sivil yönetim ilişkileri açısından oldukça önemlidir. Çünkü bu dönemde savaş şartlarından dolayı orduyu siyasetten uzak tutmak pek mümkün olmadı. Bu yıllarda içinde bulunulan şartlardan dolayı ordu giderek daha merkezi ve özerk bir hal aldı.

Daha sonraki dönemlerde ordunun siyasetten uzaklaştırılmasına yönelik birtakım çalışmalar yapıldı. Askeri Ceza Kanunu’nda yapılan değişiklikle ordunun siyasete karışma yasağı ağırlaştırıldı. Açıkta siyasi konuşma yapmak, siyasi nitelikli bildiri hazırlamak veya basına yollamak ordu mensupları için yasaklandı.1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümü üzerine İsmet İnönü’nün cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından İnönü’nün, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Refet Bele ve Rauf Orbay gibi Milli Mücadele komutanlarının itibarlarının iade edilmesine yönelik politikalarıyla yaşanan yumuşama, ordu ile iktidar arasında yaşanması muhtemel problemlerin gecikmesine yol açtı.

Tek parti döneminde rejimi kollama ve koruma görevini CHP iktidarı ve ordu üstlendi. Türkiye’nin çok partili siyasi hayata geçmesiyle birlikte ordu, devlete hizmet ederken rejimin ve hangi siyasi parti beklentilerini karşılayacak nitelikteyse onun yanında yer almayı tercih etti.

1-Mustafa Kemal Atatürk Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi

Milli Mücadele Dönemi tamamlanıp devletin rejimi belirlenmeden önce Mustafa Kemal Paşa, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy, Cevat Paşa gibi komutanları ordu müfettişliği görevlerine atadı. Komutanların görevlerine başlamasından çok kısa bir süre sonra da cumhuriyeti ilan ederek, ordunun yüksek kumanda kademesini kendisine muhalefet edemeyecek yeni görevlerinde başlarına geçtikleri güçler ile temasa geçip muhtemel bir direniş gösterme imkânı bulamayacak

şekilde düzenledi¹. Daha sonra rejiminin tam anlamıyla kurulabilmesi için halifeliğin kaldırılmasına yönelik çalışmalara girildi. Bazı kimse-lerin halife ile temasları, halifenin yeni rejim içerisindeki yerini benimseyememesi üzerine Mustafa Kemal Paşa, üniversite ve basınla da temas kurarak halifeliğin kaldırılmasına yönelik alacakları tavrı belirlemeye çalıştı².

Ancak bu meselenin mecliste çözüme kavuşturulmasının çok kolay olmayacağına farkına varılmasıyla ordunun desteğinin alınmasına ihtiyaç duyuldu. 15-20 Şubat 1924'te İzmir'de düzenlenen ve bütün komutanların katıldıkları harp oyunları toplantısında Mustafa Kemal Paşa, halifeliğin kaldırılmasıyla ilgili kararını, ordu komutanlarına iletti³. Ordunun yüksek kumanda kademesinin, kararı tasdik etmesi üzerine 3 Mart 1924'te, halifeliğin kaldırılması, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde kabul edildi. Böylece cumhuriyete karşı siyasi bir seçenek gözüyle bakılan halifelik makamına son verildi ve en büyük siyasi r-kip tasfiye edildi.

Aynı gün dikkat çeken bir başka kanun daha kabul edildi. Erkan-ı Harbiye Umumiye Vekâleti (Genelkurmay Bakanlığı) kaldırılarak yerine Erkan-ı Harbiye Riyaseti (Genel Kurmay Başkanlığı) kuruldu⁴. Böylelikle Genelkurmay Bakanlığı, başkanlığa dönüştürüldü ve

¹ Milli Mücadele tamamlanıp I. TBMM de görevini tamamladıktan sonra ülkenin içinde bulunduğu şartlar dikkate alınarak Mustafa Kemal Paşa, 6 Aralık 1922'de Halk Fırkası adı altında bir siyasi parti kuracağını basına duyurdu. 9 Eylül 1923'te Halk Fırkası resmen kuruldu. Fırkanın adına 1924'de cumhuriyet kelimesi eklenerek Cumhuriyet Halk Fırkası denildi. 1935'te de fırka kelimesi yerine parti kelimesi kullanılmaya başladı. Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999, 67-69; Ümit Özdağ, **Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Kripto Yayınları, Ankara 2017, 47-48; 9 Ağustos 1923'te Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin ilk siyasi partisi olan Cumhuriyet Halk Fırkası kuruldu. Osman Metin Öztürk, **Ordu ve Politika**, Fark Yayınları, Ankara 2006, s. 52-53.

² Özdağ, **a.g.e.**, s. 48; Levent Börklüoğlu, "**27 Mayıs 1960 Askeri Müdahale Sonrası Türkiye'de Ordu Siyaset İlişkisi (1960-1965)**", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2010, s. 41.

³ Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981, 86; Öztürk, **a.g.e.**, 53-55.

⁴ Özdağ, **a.g.e.**, s. 47-48; Şaban İba, **Ordu Devlet Siyaset**, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul 1998, s. 129; Börklüoğlu, **a.g.e.**, s. 40.

TBMM'nin denetiminden çıkarıldı. Muhalefet, özellikle de muhalefetin asker kanadı, bu düzenleme ile Milli Müdafaa Vekaleti'nin (Milli Savunma Bakanlığı) ikinci planda kaldığını ileri sürdü. Ordunun, TBMM'nin denetiminden çıkarılması oldukça sert bir şekilde eleştirildi. Çünkü artık ordu ile meclisin doğrudan doğruya karşı karşıya gelmesi ortadan kaldırıldı⁵.

Ordu-siyaset ilişkisi açısından önemli bir başka gelişme de Âli Askeri Şura'nın (Yüksek Askeri Şura) kurulması oldu. 26 Şubat 1925 tarih ve 638 sayılı Âli Askeri Şura Kanunu hem ordunun sivil makamlarla ilişkilerini düzenledi hem de ordunun iç yapısının nasıl biçimleneceğini belirledi. Kanun TBMM'de oldukça sert tartışmalara sebep oldu⁶.

TBMM'nin, 6 Nisan 1924'teki oturumunda, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun (Anayasanın) başkumandanlık kurumunu düzenleyen kanununun 40. maddesinin görüşülmesi sırasında muhalif olanlar tarafından özellikle de ordu mensubu olup milletvekilliğine devam edenler tarafından oldukça sert eleştiriler yapıldı⁷. Mustafa Kemal Paşa, ordu mensuplarının milletvekili veya askerlikten birini seçmelerini istemesine rağmen ordu mensupları siyasi alanda faaliyet göstereceklerini açıkça belirttiler. Mustafa Kemal Paşa, bu gelişmeleri *Paşalar Komplosu* olarak nitelendirdi. Ayrıca 30 Ekim 1924'te aynı zamanda milletvekili olan ordu ve kolordu komutanlarına birer telgraf göndererek askeri görevlerinden ayrılmalarını ve milletvekilliklerine devam etmelerini istedi. Daha sonraki dönemlerde muhalif olan paşaların ordudan istifa etmeleriyle durum kontrol altına alındı⁸.

Mustafa Kemal Paşa ve yakınındaki arkadaşlarına, muhalif olan isimler özellikle de büyük bir çoğunluğu ordu mensubu olanlar, 17

⁵ Oya Çitçi, "Ordu Siyaset İlişkileri 1920-1938", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 39, Sayı 4, Aralık 2006, s. 17-44, s. 28, Öztürk, **a.g.e.**, s. 55.

⁶ Çitçi, a.g.m.s.17-44; Öztürk, **a.g.e.**, s. 55-57.

⁷ **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC)**, Devre II, Cilt: 8, s. 336-362.

⁸ Tunçay, **a.g.e.**, s. 113; Börklüoğlu, **a.g.t.**, s. 43.; Çitçi, a.g.m. s. 28.

Kasım 1925'te Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nı (TPCF) kurdu- lar⁹. Ancak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk muhalefet partisi kurulduğu andan itibaren baskı altında kaldı. 1925 yılı Şubat ayında çıkan Şeyh Sait İsyanı, TPCF'nin üzerindeki baskıyı artırdı ve ilk muhalefet partisinin kapatılmasına zemin hazırladı. Ancak bu konu, Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) içerisinde de görüş ayrılıklarına sebep oldu. 4 Mart 1925'te hükümete geniş yetkiler veren Takrir-i Sükûn Kanunu çıkarıldı¹⁰. Takrir-i Sükûn Kanunu'nun ve İstiklâl Mahkemeleri'nin verdiği güçle, hükümet, 3 Haziran 1925'te TPCF'nin kapatılmasına karar verdi. Böylece cumhuriyetin ilk yıllarında çok partili siyasi ha- yata geçme çabasının ilk örneği başarısız oldu.

Böylelikle Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları inkılâpların yapıl- ması ve yerleşmesi için uygun zemini oluşturmayı başardı. Bu arada İzmir Suikastı sonrasında gelişen olaylar nedeniyle 5 Ocak 1927'de mecliste, ordu mensubu olarak görev yapan çok sayıda milletvekili as- kerlikten emekliye ayrıldı¹¹. Cumhuriyet ordusunun her türlü siyasi akımın dışında tutulmasına yönelik önemli bir adım atıldı. Böylece 1927 yılından itibaren ordu tamamen Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın emrinde Mustafa Kemal Paşa'ya bağlı bir hale geldi. Bu tarihten itibaren ordu ön mevzilerden geriye çekildi ancak ağırlığı ve prestiji devam etti. 1928'de çıkarılan bir kanunla da askeri bürokrasi ile sivil bürokrasi kesin olarak birbirinden ayrıldı. 1929'da da çıkarılan kanunla Milli Müdafaa Vekâleti (Milli Savunma Bakanlığı) bünye- sinde bazı değişikliklere gidildi¹².

Mustafa Kemal Paşa, sağlığında Türkiye'de çok partili siyasi ha- yata geçebilmek amacıyla, 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası (SCF)'nin kurulmasına destek oldu. Ancak ayaklanmaların; ka- rışıkların çıkması üzerine kısa bir süre sonra SCF da kendi kendini

⁹ Özdağ, **a.g.e.**, s61; Börklüoğlu, **a.g.t.**, s. 43-45.; Çitçi, **a.g.m.**,s.36.

¹⁰ **TBMM ZC**, Devre II, Cilt: 15, s. 137-166.

¹¹ Tunçay, **a.g.e.**, s. 162; Özdağ, **a.g.e.**, 70-79; Börklüoğlu, **a.g.t.**, s. 45-47; Çitçi, **a.g.m.**, s. 36

¹² Bu şekilde tedbirler alınmasına sebep olarak da 1929 yılından itibaren Türkiye Ko- münist Partisi'nin ordu içindeki propagandaları olduğu iddia edildi. Propagandalar etkisiz olsa da yine de hükümet bu durumdan rahatsız oldu. Özdağ, **a.g.e.**, s. ,103-104, 127.

fesh etti. SCF'nın başarısızlığa uğramasından sonra CHP, 1945 yılına kadar varlığını tek başına devam ettirdi, devlet ve parti yönetiminde asker kökenli kişilerin etkisi bu dönemde de devam etti¹³.

Ordu-siyaset ilişkilerinde yaşanan gelişmeler ve yeni rejimde orduya biçilen rol 1935 yılında çıkarılan 2771 sayılı *Ordu Dahili Hizmet Kanunu* ile kesin bir biçimde belirlendi. Kanunun, 41. maddesiyle de ordu mensuplarına siyaset yasağı getirildi. Bu kanunun yaptırımını ise 1632 sayılı Askeri Ceza Kanunu'nun 148. maddesi ile belirlendi. Ayrıca orduya ayrılan bütçe de düşürüldü¹⁴. Gerek kanuni düzenlemeler ve askerlik eğitiminin içeriği ile gerekse sınırlı kaynakların aktarımı ile ordunun siyasi alanda bir güç olarak ortaya çıkması önlenmiştir.

2-Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Dönemi'nde Ordu-Siyaset İlişkisi

Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesi üzerine Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın ve Başbakan Celal Bayar'ın desteği ile İsmet İnönü, cumhurbaşkanı seçildi¹⁵. Ordu, cumhurbaşkanlığı seçiminde de açık bir şekilde İsmet İnönü'nün yanında yer aldı ve Türk siyasi hayatında belirleyiciliğini bir kez daha gösterdi.

1 Eylül 1939'da çıkan II. Dünya Savaşı'ndan dolayı Türkiye, savaş dışı kalabilmek için politikalar yürütürken ordu da olası bir savaş tehdidine karşı hazırlıklara girişti. Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'ın, askeri konulara hiç bir makamı karıştırmama eğilimi CHP iktidarını rahatsız etti. 25 Mayıs 1940'da çıkarılan Örfi İdare Kanunu (Sıkıyönetim Kanunu) ile sıkıyönetim komutanlarının genel güvenlik ve asayişle ilgili yetkilerinin bakanlar kurulu tarafından belirlenmesi kararı orduyu daha doğrusu yüksek kumanda heyetinin memnuniyetsizliğine sebep oldu. Çünkü CHP İktidarı, savaş tehdidinin oldukça büyük olduğu bir dönemde ordunun hareket alanını daraltmış böylece ordunun savaştan faydalanarak bağımsız herhangi bir faaliyette bulunmasının önünü kesmişti. Bu uygulamaya rağmen Cumhurbaşkanı İsmet İnönü TBMM'nin 1 Kasım 1940'taki açılış konuşmasında:

¹³ Öztürk, a.g.e., s. 62.

¹⁴ Çitçi, a.g.m., s. 38-40.

¹⁵ TBMM ZC, Devre V, Cilt: 27, s. 17-18.

Cumhuriyet ordusunun güçlenmesi ve ihtiyaçlarının karşılanması için TBMM'nin hiçbir fedakârlıktan kaçınmayacağını belirterek ordu her türlü görevi başaracak durumdadır, diyerek CHP Hükümeti'nin orduya yönelik uygulamalarının gördüğü tepkiyi yumuşatmaya çalıştı¹⁶.

II. Dünya Savaşı'nın devam ettiği kritik bir zamanda 12 Ocak 1944'te, Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak, yaş haddinden dolayı emekliye sevk edildi. Genelkurmay Başkanı Çakmak'ın emekli edilmesindeki bir başka iddia ise onun müttefiklerin gözünde, ordunun modernleşme çalışmalarına katılmak istemeyen, tutucu, Türkiye'nin, Almanya ile iyi ilişkiler kurmasından yana olan ve dolayısıyla da Alman yanlısı olmasıdır¹⁷. Ayrıca ordu üst düzey subayları arasında da ciddi bir kadro değişimi yaşandı. Genelkurmay Başkanlığı'nın konumu yeniden belirlendi. Cumhurbaşkanının kontrolünde özerk bir yapıya sahip olan Genelkurmay Başkanlığı çıkarılan 4580 sayılı *Genelkurmay Başkanlığı Vazife ve Selahiyetleri Hakkında Kanunu* ile başbakanlığa bağlandı ve başbakanı karşı sorumlu tutuldu¹⁸. Çıkarılan kanunla, Genelkurmay Başkanlığının devlet yönetimi içerisindeki özerk konumu kaldırıldı ve sivil iktidarın denetimi altına alındı.

II. Dünya Savaşı sırasında Yüksek Kumanda Heyeti ve CHP İktidarı'nın, orduyu yeterli düzeyde savaşa hazırlayamaması ve savaş içerisinde karşılaşılan problemler, genç subayları, CHP İktidarı'na ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak'a karşı cephe almaya itti. Ordu içerisinde gizli teşkilatlanmalar oluşmaya başladı. I. Dünya Savaşı'ndan mağlup ayrılan Almanya'nın kısa sürede kendini toparlaması ve oldukça modern bir orduyla II. Dünya Savaşı'na girmesi genç subayları farklı düşüncelere sevk etti. Alman ordusu ile Türk Silahlı Kuvvetleri'ni kıyaslayan subaylar, içinde buldukları durumun sorumlusu olarak gördükleri Cumhurbaşkanı İsmet İnönü yönetimindeki CHP iktidarını ve Yüksek Kumanda Heyeti'ni devirmek için oldukça geniş bir kadroya sahip olan ve ordunun birçok birliğine yayılan gizli teşkilatlar kurdular. Ankara, Çorlu, Sarıkamış, Erzurum, İstanbul, Konya gibi şehirler bu gizli teşkilatlanmada ilk sıralarda yer aldı.

¹⁶ TBMM ZC, Devre II, Cilt: 14, s. 3-8.

¹⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, İstanbul 1996, s. 238.

¹⁸ *Harp Akademilerinin 132.Yılı*, İstanbul 1980, s.69; Özdağ, a.g.e., s. 237; Börklüoğlu, a.g.t., s. 58; Öztürk, a.g.e., s. 64; İba, a.g.e., s. 156-157.

II. Dünya Savaşı esnasında 1942-1943 yıllarında Çorlu'da bir grup genç subay CHP iktidarını devirmek için birleşmişler ve General Muzaffer Tuğsavul'a başvurarak ordunun üst düzey yöneticilerini tutuklayarak yönetime el konulması hareketına başkanlık yapmasını istemişlerdi. Tuğsavul, bunun ülke için *intihar* olacağını söyleyerek reddetti. Tuğsavul'un bu olayı reddetmesinden hemen sonra Ethem Türker, Erkan-ı Harbiye Harekât Dairesi Başkanı (Genelkurmay Harekât Dairesi Başkanı) oldu. Daha önceki dönemlerde kendisiyle gizli gizli görüşen ve mevcut durumdan memnun olmayan genç subaylar, Türker'i makamında ziyaret ederek mevcut iktidara karşı harekete geçilmesi talebinde bulundular. Ankara ve İstanbul dışında Konya'da da toplantılar yapıldı ve düşüncelerini daha geniş subay kadrosuna ulaştırabilmek için genç subaylar başka illere gitti. Erzurum bu konuyla ilgili önemli merkezlerden biri oldu. Ancak iktidara karşı askeri bir darbe teşebbüsünden II. Dünya Savaşı'ndan dolayı bir süre daha beklenmesine karar verildi¹⁹.

Ordu içerisinde 1941-1942 yıllarında kurulan ve 1950 yıllarına kadar çalışmalarını sürdüren gizli teşkilatlanmalardan biri de "Seyfi Kurtbek Ekibi"dir. Kurtbek ekibinin kurmuş olduğu gizli teşkilat 1943 yılında ikiye ayrıldı. Kurtbek ekibi ile ilişkisini kesenler Kurmay Binbaşı Necip San ve Cemal Tural gibi isimler ile yeni bir gizli teşkilat kurdu²⁰.

II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle orduda yapılacak terfi ve emeklilik işlemleri için sağlık durumlarının da ele alınması gerekli görüldü. CHP iktidarının emekliye sevk etmeyi istediği subayların isimlerini hastane doktorlarına bildirdiği iddiaları orduda ciddi manada karışıklıklara sebep oldu. Ordudaki atamaların Yüksek Askeri Şura Kararları'na ve komutanların terfilerinde sicile önem vermeyen Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü'nün şahsi tercihlerine göre yapıldığı iddiaları, tepki yarattı. Yüksek Askeri Şura'nın, İnönü'nün kararlarına karşı bu dönemde herhangi bir faaliyette bulunması mümkün değildi. Ayrıca bu dönemde savaşın sebep olduğu ekonomik sıkıntılar o güne

¹⁹ Özdağ, a.g.e., s. 155-157; Börklüoğlu, a.g.t., s. 57; Sadi Koçaş, **Atatürk'ten 12 Mart'a Anılar** I, İstanbul 197, s. 147-148.

²⁰ Özdağ, a.g.e., s. 155-157; Sadi Koçaş, a.g.e., s. 147-148.

kadar orta halli sayılan subay sınıfını da fazlasıyla etkiledi bu da iktidara karşı hoşnutsuzluklarını artırdı²¹.

3-Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Döneminde Ordu-Siyaset İlişkisi

Bu arada II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle Türkiye, dünyadaki gelişmelere bağlı olarak çok partili siyasi hayata geçme kararı aldı. CHP iktidarının, siyasi partilerin kurulmasına yönelik kanunları çıkarmasının ardından 7 Ocak 1946'da kurulan Demokrat Parti (DP) dikkate alındı²². CHP'nin DP'yi muhatap kabul etmesinde parti Başkanı Celal Bayar ve parti mensuplarının büyük çoğunluğunun CHP'den ayrılanlardan olması etkili oldu.

CHP, 10 Mayıs 1946'da, ikinci olağanüstü kurultayını toplayarak iktidarı kaybetmemek için belediye ve milletvekilleri genel seçimini erkene aldı. Ancak henüz ülke genelinde teşkilatlanmasını tamamlamadan girdiği bu seçimde DP önemli bir başarı elde etti. 21 Temmuz 1946 milletvekili genel seçimi çok partili siyasi hayatın ilk genel seçimi olmasının yanında "açık oy gizli tasnif" esasına göre yapılması ilk tek dereceli seçim olması bakımından da önemlidir. Ayrıca bu seçim CHP iktidarının, seçmenlere baskı yapması ve seçime hile karışırması nedeniyle de "şâibeli seçim" olarak tarihe geçti²³. Bu da CHP iktidarından memnun olmayan genç subay kadrosunu rahatsız etti.

1946 seçimlerinden bir ay sonra yeni terfi ve tayinlerden dolayı ülkenin pek çok yerinden gelen CHP iktidarına karşı aynı fikirleri paylaşan bazı genç subaylar sık sık Kurmay Binbaşı Şefik Erensü'nün evinde toplandı²⁴. Bu toplantılara katılanlar arasında Kurmay Albay Şeref Konuralp, Kurmay Albay Seyfi Kurtbek, Kurmay Yarbay Necip San, Kurmay Binbaşı Şefik Erensü, Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım,

²¹ Abdi İpekçi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İcyüzü**, İstanbul 196; Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) Dönüşüm**, İstanbul 2015, s. 129.

²² Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1970, 25-41; Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004, s. 191-192.

²³ Eroğlu, **a.g.e.**, 25-41; Koçak, **a.g.e.**, s. 128-131; Albayrak, **a.g.e.**, s. 90.

²⁴ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 15-16

Kurmay Binbaşı Pertev Gökçe, Kurmay Binbaşı Kenan Esengin, Kurmay Binbaşı Mehmet Ali Aytaç, Kurmay Yarbay Celal Erikan ve Kurmay Binbaşı Hakkı Atıl yer aldı²⁵.

Yine Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım'ın İstanbul'a Yıldız Harp Akademisi'ne öğretmen olarak atanması ve Yıldız'daki talebeler arasında da Ankara'daki arkadaşları gibi düşünenlerin olduğunu görerek onlarla temasa geçti. İstanbul'da ordu üst yönetiminden ve CHP iktidarından rahatsız olan genç subayların liderliğini de Kurmay Albay Cavit Çevik yapmaktaydı. İstanbul'daki grubun içerisinde Kurmay Albay Kami Akman, Kurmay Binbaşı Naci Aşkun, Kurmay Yarbay Memduh Tağmaç, Kurmay Yarbay Tevfik Doğan, Kurmay Binbaşı Nazım Akın, Kurmay Binbaşı Fuat Bulak, Ethem Baransü, Hava Kurmay Binbaşı Nevzat Gökeri, Hava Kurmay Binbaşı Zeki Zarakol, Kurmay Yarbay Kami Gürtan, Faruk Ateşdağlı, Ahmet Baştan bulunmaktaydı²⁶.

İstanbul'daki grup Ankara'ya nazaran daha hızlı gelişti ve ordunun üst kademelerine doğru yayıldı. İstanbul grubu genellikle toplantılarını Milli Emniyet Teşkilatı'nın Parmakkapı'daki lokalinde yaptı²⁷. İstanbul'daki grubun içerisinde emniyet grubunun başkanının da bulunmasından dolayı görüşmelerinin oldukça güvenilir bir şekilde yapıldığı bilinmektedir.

Daha sonraları İstanbul grubu daha teşkilatlı bir şekilde çalışma gereğini duydu. Bunun için aralarından bir başkan bir de kurmaybaşkanı seçmeye karar verdiler. Bu dönemde aralarında bulunan ve en üst rütbede olan genç General Cevdet Sunay'ı başkan, kurmaybaşkanlığına da oy birliği ile Cemal Yıldırım'ı seçtiler. Böylelikle ordu içinde küçük bir grubun belirli bir harekât planı çerçevesinde, politik bazı çevrelerin iş birliği ve desteğini de alarak, şiddet ya da tehditle mevcut hükümeti hatta düzeni değiştirmeyi amaçlayan çekirdek cuntanın temelleri atıldı²⁸.

²⁵ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s; 16-17; Koçak, **a.g.e.**, s. 129.

²⁶ Öztürk, **a.g.e.**, s. 67; İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 16; Koçak, **a.g.e.**, s. 130.

²⁷ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 16-17.

²⁸ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s16-18; Koçak, **a.g.e.**, s. 130; Avni Doğan, **Kurtuluş Kuruluş Ve Sonrası**, s. 267; Cemal Madanoğlu, **Anılar I (1919-1938)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982, s. 330-331.

İstanbul ve Ankara'daki gizli teşkilatlanmalardan başka bir de Sarıkamış'ta liderliğini alay komutanı Nazmi Dora'nın yaptığı teşkilat vardı. Dora, Türkiye'nin savaşa girmediği halde ordu, millet ve ülkenin ciddi sıkıntılar içerisine girdiğini, cumhuriyetin ilk onbeş yılındaki büyük kalkınma hareketinin durduğunu, gerekenlerin yapılmadığını, meselelerin ömrünü doldurmuş kişiler tarafından çözülemeyeceğini, Çakmak'ın yirmi yıldır Genelkurmay Başkanı olduğunu eleştirerek yetenekli subayların da hak ettikleri görevde olmadıklarını iddia etti²⁹.

Recep Peker başbakanlığındaki CHP iktidarına her geçen gün halkın memnuniyetsizliğinin artması genç subayları daha fazla rahatsız etmeye başladı. Peker'den sonra başbakanlığa gelen Hasan Saka ve kabinesi de, ne halkı ne de genç subayları memnun etmedi³⁰. Bu dönemde genç subay kadrosu arasında yavaş yavaş müdahale fikri iyice yerleşmeye başladı. Genç subaylar iki fikir etrafında yoğunlaşmaya başladılar. Bunlardan ilki ya 1950 genel seçimlerine kadar bekleyecekler olağanüstü bir durum söz konusu olursa harekete geçecekler ya da seçime kadar beklemenin gereksiz olduğunu, 1950 genel seçimlerinde de benzer bir durumun yaşanacağını CHP iktidarının tarafsız bir idare kurma kabiliyetinden yoksun olduğunu iddia etti.

Genç subaylar bu konuda kararlarını netleştirebilmek için mevcut iktidarın politikalarını beğenmediğini bildikleri teşkilatlarının tabii üyesi ve fahri başkanı olarak gördükleri Korgeneral Fahri Belen'le fikir alışverişi yapmaya karar verdiler. Dikkat çekmemek için Gelibolu'da bulunan Belen'le görüşmek için Çanakkale'ye bir araştırma gezisi düzenlediler. Belen'e bir an önce müdahale edilmesine yönelik düşüncelerini belirttiler. Belen ise müdahalenin dünyanın ve ülkenin meşru saydığı bir gerekçeye dayandırılması ve biraz daha beklenmesini tavsiye etmesi üzerine durumu Yıldız'daki arkadaşlarıyla paylaşan genç subaylar, milletvekili genel seçimlerine bir yıl kaldığı için biraz daha beklemeyi uygun gördüler³¹.

²⁹ Koçaş, **a.g.e.**, s. 148-156; Özdağ, **a.g.e.**, s. 157-158.

³⁰ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 17-18.

³¹ Özdağ, **a.g.e.**, 188-189.; İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 17-18.

Ankara ve İstanbul'da bulunan genç subaylardan oluşan gizli teşkilatlar faaliyetlerini daha da yoğunlaştırarak olası bir müdahale için hazırlıklarını tamamlamaya çalışmışlardır. Bazı subayların kesinlikle darbe düşüncesi içerisinde ve hatta aralarında dağa çıkmayı düşünenlerin bile olduğu iddia edildi³².

Ayrıca muhalefetteki DP'nin çalışmalarını rahat bir şekilde yürütebilmesi için 1950 milletvekili genel seçimine hile karıştırıldığı takdirde ordunun kayıtsız kalmayacağını bilmesini istediler. Bu amaçla DP yöneticileriyle gizlice temasa geçip fazla da detaya girmeden hazırlanan harekâtı onlara da hissettirdiler. Bütün bunların yanında genç subaylar güvendikleri ordu mensuplarından bir kaç kişinin DP listesinde yer almasını sağlamaya çalıştılar. Böylece genç subayların belirlediği ordu mensubu milletvekili adayları seçimi kazandığı takdirde mecliste kendilerini temsil edecek DP, iktidarı kazanırsa da beklentilerinin gerçekleştirilmesi mümkün olacaktı³³. Genç subaylar bu fikirlerini yeniden Korgeneral Fahri Belen'le paylaşmak için aralarından Kurmay Binbaşı Cemal Yıldırım'ı görevlendirdiler. Yıldırım, Belen'i Nişantaşı'ndaki evinde ziyaret etti tekliflerini düşüncelerini ilettili. Bu görüşmeden kısa bir süre sonra da yine Cemal Yıldırım'ın temasta bulunduğu DP'lilerden İş Bankası Müdürü Selahattin Güvendiren vasıtasıyla Yusuf Ziya Öniş'in Büyükdere'deki evinde bir toplantı düzenlendi ve DP Genel Başkanı Celal Bayar, Korgeneral Belen'le uzun bir görüşme yaptı. Toplantı sonunda Bayar'ın oldukça memnun olduğu, seçimde CHP iktidarının baskı yaptığı takdirde karşısında orduyu bulacağından emin olduğunu görünce bu görüşmeden büyük bir memnuniyet duyduğu iddia edildi³⁴.

Bütün bunların yanına II. Dünya Savaşı sonrasında dış politikada meydana gelen değişikliklerden dolayı Türkiye'nin Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) tehdidi altında kalmasıyla Amerika Birleşik Devleti (ABD) Başkanı Harry Truman'ın kendi adını taşıyan doktrini, 22 Mayıs 1947'de kabul edildi. Truman Doktrini, mevcut durumdan memnun olmayan genç subaylar tarafından Türk ordusunun

³² Özdağ, **a.g.e.**, 188-189.

³³ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 19-20.

³⁴ Koçak, **a.g.e.**, s. 139; Orhan Erkanlı, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, Ankara 1987, s. 9; Sıtkı Ulay, **Harbiye Silah Başına**, İstanbul 1968, s. 13.

malzeme, doktrin ve strateji açısından ABD'ye bağlanmasının ilk adımı olarak kabul edildi. ABD'nin askeri yardımı, ordunun Amerikan savaş doktrinini kabulünü sağlamış, eğitimde de Amerikan Modeli benimsenmiş silah alımında da tek kaynak olmak istekleri ve ülkenin alt yapısının –yolların, limanların, tünellerin köprülerin– inşasının ABD stratejileri doğrultusunda yapılmasını ve Amerikan askeri, ekonomik menfaatlerinin korunması talepleri genç subay kadrosunu oldukça rahatsız etti³⁵. Genç subayların bu rahatsızlıklarının yanına bir de Harp Okulu subay kadrolarının II. Dünya Savaşı yüzünden artırılmasından dolayı tayin ve terfilerde meydana gelen tıkanmalar da eklendi. Yine subayların yaşadığı ekonomik sıkıntılar mevcut iktidara karşı hoşnutsuzluklarını artıran bir başka sebep oldu³⁶. Ayrıca subaylar kendilerini hükümetin değil devletin hizmetinde gördüklerini de sürekli ifade etti. Subaylar şu ilkeyi de benimsemişlerdi;

*Subay yetişirken kafasına ülkeyi savunmakla yükümlü olduğu iyice girer. Bu yurt savunması yükümlülüğü karşısında kendisini devletin hizmetinde görür. Biz kendimizi devletin hizmetinde görürüz. Yani bakanlara öyle pek kulak asmayız. Bakanlar bütçeyi yaparlar, şunu bunu tanzim ederler, biz devletin hizmetindeyiz.*³⁷ Devlet otoritesi ile hükümet otoritesini birbirinden ayıran ve devlete hizmet için de hükümetin kendisine hizmet etmesi gerektiğine inanan ordunun iç işlerine karışmadığı ve isteklerini yerine getirdiği ve Atatürk İlkeleri'nden taviz vermeyen iktidarın hangi partiden olursa olsun ordu için bir anlam ifade etmediğini belirttiler.

Bu arada Mayıs 1947'de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün, Hadımköy'de Yüksek Komuta Heyeti ile yapmış olduğu görüşmenin, DP tarafından duyulması üzerine DP'li, Samet Ağaoğlu bu görüşmeyi: *İnönü generallere ve albaylara adeta sığınmış* şeklinde değerlendirdi. Ağaoğlu ayrıca, İnönü'nün *DP ihtilal yapmak istiyor belki hareket edeceğiz. Size güveniyorum*, dediğini iddia etti. Ağaoğlu, meselenin DP Genel İdare Kurulu'nda görüşüldüğünü Osman Nuri Köni'nin DP Meclis Grubu'na bir önerge vererek: *İnönü'nün askerlere söylediklerinin doğru*

³⁵ Özdağ, **a.g.e.**, s. 155-157; Börklüoğlu, **a.g.t.**, s. 53

³⁶ Börklüoğlu, **a.g.e.**, s. 64.

³⁷ Ümit Özdağ, **Menderes Dönemi'nde Ordu-Siyaset İlişkileri**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997,s.23-25.

olup olmadığının mecliste sorulmasını istediğini belirtti. Fakat DP Genel Başkanı Bayar, bunu “*nazik mesele*” olarak nitelendirdi. Genel İdare Kurulu da bu meseleyi daha sonra görüşmek üzere erteledi³⁸.

1948 yılı başında Genelkurmay Başkanı Salih Omurtak'ın Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderdiği yeni yıl mesajında kullandığı *yüce başbuğumuz* hitabı siyasi tartışmalara sebep oldu. Bu hitap muhalefet partileri özellikle de DP tarafından oldukça sert bir şekilde eleştirildi. Aynı yılın 26 Ağustos'unda yine Genelkurmay Başkanı Omurtak'ın, Büyük Taarruz Zaferi'ni İnönü'ye mal etmesi muhalefetteki DP'nin yine sert eleştirilerine maruz kaldı³⁹.

Çok partili siyasi hayata geçilmesiyle birlikte başlayan olumlu gelişmeler sırasında, 30 Mayıs 1949'da kabul edilen 5398 sayılı kanunla Genelkurmay Başkanlığının statüsü tamamen değiştirildi Genelkurmay Başkanlığı, Milli Savunma Bakanlığı'na bağlanarak bu bakanlığın bir parçası haline getirildi. Bu suretle batı ülkelerinde olduğu gibi Türkiye'de ordu, şeklen bile olsa siyasi iktidarın kesin denetimi altına alınmaya çalışıldı⁴⁰. Aynı gün Askeri Şura'nın teşkilat ve görevleri hakkındaki kanunun bazı maddelerinde de değişiklik yapıldı. Ayrıca bu kanunla bu zamana kadar devam eden ordu müfettişliği yerine kuvvet komutanlıkları oluşturularak batı modeline uygun hale getirildi.⁴¹ 31 Mayıs'ta çıkarılan bir başka kanunla da Milli Savunma Yüksek Kurulu oluşturuldu. Kurulun, başbakanlığa bağlı Milli Savunma Bakanı, Genelkurmay başkanı ve hükümet tarafından seçilecek bakanlardan oluşmasına karar verildi⁴².

1950 milletvekili genel seçimleri yaklaşırken daha önce DP'li yöneticilerle görüşmüş olan ve onları destekleyen Korgeneral Fahri Belen, Bolu'dan ve Albay Seyfi Kurtbek askerlikten istifa ederek DP'den

³⁸ Koçak, **a.g.e.**, s. 130-136.; Samet Ağaoğlu, **Siyasi Günlük, Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yayıma Hazırlayan: Cemil Koçak, İstanbul 1993, s. 6-76.

³⁹ **Vatan Gazetesi**, 31 Ağustos 1948; **Ulus Gazetesi**, 31 Ağustos 1948; Koçak, **a.g.e.**, s. 130-136.

⁴⁰ Öztürk, **a.g.e.**, s. 67.; Koçak, **a.g.e.**, s. 49.

⁴¹ **BCA**, 030 01 51 305 3

⁴² **TBMM ZC**, Devre VIII, Cilt: 3, s. 19-97.

Ankara milletvekili adayı oldu. Bu durumdan ordu içinde gizli teşkilatlanma içindeki genç subaylar oldukça memnun oldu. Çünkü siyasete atılan ordu mensubu kişiler vasıtasıyla orduda ve memlekette istedikleri reformların gerçekleşmesi mümkün olacaktı⁴³. CHP'nin de, iktidarı kaybetmeyeceğine, ordunun ve halkın kendi yanlarında olduğuna inancının oldukça kuvvetli olduğu görülmektedir. Hatta bunu aleni bir şekilde ifade etmekten de çekinmediler. CHP Zonguldak Parti Müfettişi ve Denizli Milletvekili Abidin Ege seçimlerin yapılmasına çok az bir süre kala; *ordu ve bütün kuvvetler bizde iken hasımlarımız ne yapabilirler ki*, şeklinde düşüncelerini açıkladı⁴⁴. Bu ifadeden de anlaşılacağı üzere ordunun yüksek kumanda kadrosunun Cumhurbaşkanı İnönü'yü destekleyeceğine yönelik kararını görmek mümkündür.

14 Mayıs 1950'de Türk siyasi hayatının en demokratik seçimlerinden biri gerçekleşti. DP, ezici bir çoğunlukla iktidara geldi, bu da genç subayları oldukça memnun etti. Seçimden hemen sonra Genelkurmay Başkanı Orgeneral A. Nafiz Gürman, Bayar'a, seçim sonuçlarına saygı göstereceklerini bildirdi. Buna rağmen Mayıs ayı içerisinde komutanların Ankara'da bir araya gelmesi DP'yi endişeye sevk etti⁴⁵. Çünkü Askeri Şura toplantıları için yılda iki kez Şubat ve Temmuz'da Ankara'da toplanan komutanların, Mayıs ayı içerisinde Ankara'da bulunmaları dikkati çekti⁴⁶.

Ayrıca çıkan bir başka haber de ciddi bir rahatsızlık yarattı. İddia edildiğine göre; dört general Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün yanına giderek müdahalede bulunabileceklerini ve iktidarı DP'ye teslim etmeme konusunda hazır olduklarını bildirmişlerdi. Ankara milletvekili Seyfi Kurtbek, Bayar'ın evine gitti ve endişelenecek bir durumun söz konusu olmadığını belirtti. Ankara grubunun lideri olan Kurtbek, ordu içindeki, Merkez Komutanlığı, Süvari Okulu, 28. Tümen, Harp Okulu, Yedek Subay Okulu gibi kilit noktaları kontrol altında tuttuğu

⁴³ İpekçi-Coşar, **a.g.e.**, s. 19-20.; Koçak, **a.g.e.**, s. 138-140.

⁴⁴ Özdağ, **a.g.e.**, s. 188.

⁴⁵ Ümit Özdağ, **Menderes...**, s. 23-25.

⁴⁶ Özdağ, **Menderes...**, s. 23-25; Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayınları, İstanbul 2007, s. 192.

için böyle bir cümle sarf etti. Bayar, Kurtbek'in verdiği teminata rağmen rahat edemedi bir de durumu Fahri Belen'den öğrenmek istedi. Belen de herhangi bir şeyin olmayacağına dair teminat verdi⁴⁷. DP, ileri gelenleri son ve kesin teminatı Genelkurmay Başkanı Abdurrahman Nafiz Gürman'dan aldı. Gürman, "ordu seçim sonuçlarına saygı gösterecektir. Seçimler düzgün bir şekilde yapılmıştır. Ordudan endişe edilmemelidir," diyerek durumun kontrol altında olduğunu ifade etti⁴⁸.

Menderes Hükümeti, 2 Haziran'da, meclisten güvenoyu aldı. Ancak bu gelişmeler sırasında DP'nin ordu hakkında düşüncelerinin ortaya çıkmasına neden olacak önemli gelişmeler oldu. CHP Meclis Grubu, yeni hükümetin programının eleştirilerinde son sözü muhalefete bırakılmasını istedi fakat bu istekleri kabul edilmeyince de meclisi terk ettiler. Muhalefetin daha başlangıçta basit bir olay üzerine meclisi terk etmesi, DP iktidarını düşünceye sevk etti. DP yöneticileri, DP'nin suni bir buhran yaratarak ve elindeki devlet güçlerini yani orduyu kullanarak yeniden iktidara gelmeyi planladıklarını düşünmeye başladı. Bu sırada Ankara ile Erzurum arasında kurye görevini yapan askeri uçaklardan bazılarının, şehir ve köylerin üzerinden geçerken halka beyannameler atması ve bu beyannamelerde halkın İnönü'nün şahsı etrafında toplanması gerektiğini ifade ettiği iddiası iktidarı rahatsız etti⁴⁹.

⁴⁷ Seyfi Kurtbek, I.Menderes Kabinesinde ulaştırma bakanı olmuş 1952'de de Milli Savunma Bakanlığı görevine getirilmiştir. Kurtbek, 31 Temmuz 1952'de, Başbakan Menderes'e, "milli savunmamızın durumu ve reform ihtiyacına dair rapor düzenledi ve Başbakan Menderes, "bu ikinci nizam-ı cedidi tahakkuk ettirmek, iktidarımızın şerefi olacaktır" diye değerlendirilen rapor, bakanlar tarafından da uygun bulunmuş, Cumhurbaşkanı Celal Bayar tarafından da desteklenmiştir. Planın uygulanması halinde Yüksek Komuta Kademesi'nde geniş çaplı bir tasfiye hareketi gerçekleştirilecekti. Ancak Bayındırlık Bakanı Fahri Belen'in, planı, Yüksek Komuta Kademesi'ne bildirmesi üzerine bu girişimden vaz geçildi. Kurtbek de 27 Temmuz 1953'te istifa etti. Menderes, doğrudan doğruya generallere meydan okumayı, İnönü'den ve muhalefet partilerinden gelebilecek tepkileri istememiştir. Ahmad, ag.e.s.190.Menderes iktidarı döneminde ordu ile ilgili yaşanan gelişmelerde geri adım atması, taviz veren tutumu, ihtilali planlayan ordu içerisindeki grupların cesaretini daha da artırmıştır.

⁴⁸ Albayrak, a.g.e., s. 191-192; İpekçi-Coşar, a.g.e., s. 23-24.; Koçak, a.g.e., s. 140-141.

⁴⁹ Öztürk, a.g.e., s. 68.

5 Haziran 1950'de bir albay, başbakan Adnan Menderes'i ziyaret ederek, İnönü'ye bağlı generallerin darbe hazırlığı içerisinde olduğunu bildirdi. Menderes, Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce ve bazı kendisine bağlı milletvekilleriyle durum değerlendirmesi toplantıları yaptı daha sonra da Cumhurbaşkanı Celal Bayar'la Çankaya Köşkü'nde görüştü. Albayın verdiği bilgiye göre darbe 8-9 Haziran gecesi gerçekleştirilecekti. DP ileri gelenleri, genç subay kadrosunun DP'yi desteklediğini ama seçim sonuçlarından memnun olmayanların Yüksek Kumanda Heyeti'nin bazı üyelerinin Genelkurmay Başkanlığında ve Milli Savunma Bakanlığı'nda gizli toplantılar yaptıklarını ifade etmişlerdir⁵⁰.

6 Haziran'da, Yüksek Kumanda Heyeti'nde büyük bir tasfiye gerçekleştirildi. Başta Genel Kurmay Başkanı Orgeneral A. Nafiz Gürman olmak üzere Orgeneral Salih Omurtak, Orgeneral Kazım Orbay, Orgeneral Hakkı Akoğuz, Orgeneral Muzaffer Ergüder, Korgeneral Mehmet Nuri Berköz, Korgeneral Asım Altuğ, Tümgeneral Ali Rıza Gürcan, Tümgeneral Celaleddin Sorgunç, Hava Tümgeneral Hafız İhsan Esiner, Tümgeneral Niyazi Mumcuoğlu, Tümgeneral Mustafa Şevki Altunay, Tümgeneral Rasim Birtürk, Tuğgeneral Ömer Lütfi Köksal, Tuğgeneral Halis Çekirge, Tuğgeneral Alaaddin Özsan ve 150 albay bir kaç ay içerisinde emekliye sevk edildi. Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Mehmet Ali Ülgen, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Zeki Doğan merkeze alındı⁵¹. Ayrıca Genelkurmay Başkanlığında ve kuvvet komutanlıklarında da değişikliğe gidildi. Yeni atamaların hemen ardından başbakan ve cumhurbaşkanı yanlarında Bolu milletvekili General Fahri Belen'le birlikte Genelkurmay Başkanını ve Milli Savunma Bakanını ziyaret ettiler. Cumhurbaşkanı Bayar'ın ve Başbakan Menderes'in bu ziyarette yanlarında Belen'i buldurmaları Belen'in orduya yönelik tasfiye hareketinde etkili olduğu kanaatini güçlendirmektedir⁵².

⁵⁰ Eroğul, **a.g.e.**, s. 67; Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul 1963,s.34; Öztürk, **a.g.e.**, s. 68-69.

⁵¹ Albayrak, **a.g.e.**, s. , s. 191-192;Öztürk, **a.g.e.**, s. 68-69.; Eroğlu, **a.g.e.**, s67.

⁵² Erer, **a.g.e.**, s. 32-35.

Başbakan Menderes, bu durumdan duyduğu rahatsızlığı 13 Haziran'da, DP Grup toplantısında dile getirerek şunları söyledi: "Muhterem arkadaşlarım, size esefle haber vermek isterim ki, iktidara gelişimiz henüz bir ayı bulmadığı halde bazı zaruri değişiklikleri mesele ittihaz ederek Cumhuriyet Halk Partisi, orduyu aleyhimize tahrik etme yoluna sapmıştır. Bizim bütün çalışmalarımız, memleketimizde demokrasiyi perçinleştirmeye matuftur. Cumhuriyet Halk Partisi eğer başarılı bir çalışmaya girmek istiyorsa başlarındaki iktidar hastalarını atmalıdır. Bu iktidar hastaları havayı karıştırmak istemektedirler. Memlekette siyasi iktidarı bozuk göstererek bir polemige, bir hücum ve taarruza geçmişlerdir."⁵³ Menderes, daha sonra CHP taraftarı gazetelerden bazı yazılar okudu, birçok örnekler verdi sonra da sözlerini şu şekilde bitirdi: "merak etmesinler iktidarda dört seneden bir gün bile eksik kalmaya niyetimiz yok, seçimleri de tam vaktinde yapacağız."⁵⁴ DP'nin daha ilk günlerinde böyle bir açıklama yapmasının sebebi ise Genelkurmay Başkanı Gürman'ın iktidar değişikliğini istemediğine dair çıkan iddialardır.

Milli Savunma Bakanı Refik Şevket İnce, karar ile ilgili yaptığı açıklamada bu değişikliklerin kanunların hükümete verdiği yetkileri kullanmasından başka bir şey olmadığını açıklamasına rağmen iktidarın yaşanan gelişmelere bağlı olarak ordudan gelebilecek bir müdahalenin bu şekilde önünü kesmiştir⁵⁵. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ise yaşanan gelişmeleri oldukça kısa ve net bir şekilde değerlendirmiş; *orduyu kendinin zanneden, kendi kendini aldatır. Ordu kendi kanunları içinde yaşar...* demiştir⁵⁶.

Bu tasfiye işlemi Cumhuriyet tarihinde o güne kadar görülen en kapsamlı ve hızlı tasfiye olarak nitelendirildi. Ancak Yüksek Kumanda Heyeti'nde yapılan tasfiye sonrasında göreve getirilenlerin, genç subay kadrosunun beklediği şekilde bir gençleştirme operasyonundan

⁵³ Albayrak, s. 191-192; Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000, s. 181-182.

⁵⁴ Erer, **a.g.e.**, s. 33.

⁵⁵ Albayrak, **a.g.e.**, s. , s. 191-192.

⁵⁶ Aydemir, **a.g.e.**, s. 229; Börklüoğlu, **a.g.t.**, s. 68.

oldukça uzak kaldı. Sadece CHP taraftarı kumandanların tasfiye edilmesi kumandanlar arasındaki hizipler savaşının iktidar taraftarlarının galibiyetiyle bitmesine sebep oldu⁵⁷. DP iktidarı, belirli bir süre ordu üzerinde otoritesini kurmayı başardı.

15 Haziran 1950'de, gazeteci Ahmet Emin Yalman *Askerlikle Alakalı Dedikodular* adlı bir makale yazarak mevcut gerginliği sakinleştirmeye çalıştı⁵⁸. Yalman, bu durumu bir iki gazetede çıkan rivayetler olarak nitelendirdi ve Türk ordusunun siyasete alet edilmemesi gerektiğini özellikle vurguladı. Cumhurbaşkanı İnönü'nün de böyle bir hâdiseye meydan vermeyecek bir devlet adamı olduğunu ifade etti⁵⁹. Böylelikle DP'nin, daha iktidarının ilk günlerinde yaşadığı kriz atlattı ama bütünüyle ortadan kalkmadı. Daha sonraki dönemde yaşanan gelişmelere bağlı olarak Cumhurbaşkanı Bayar, tecrübeli bir devlet adamı olarak bu konuda başbakanını uyardı ama bu uyarıları dikkate almayan Menderes iktidarı kaçınılmaz sona yani darbeye doğru sürüklendi.

SONUÇ

Milli Mücadeleyi yürüten ve yeni devletin kuruluş temellerini atan baş aktör askeri bürokrasi oldu. Cumhuriyetin temelini atılmasını sağlayan kadro, Osmanlı Devleti'nin son döneminde yetişen mektepli subay kadrosudur. Cumhuriyetin ilanı ile birlikte ordunun rejim içerisindeki konumu yeniden belirlendi, rejimin koruyucu ve kollayıcısı görevini üstlendi. Mustafa Kemal Atatürk'ün sağlığında ordu, siyasetle ya da iktidarla iş birliği içerisinde oldu.

İsmet İnönü'nün cumhurbaşkanı seçilmesi ve hemen arkasından II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine ordu kendi bünyesindeki eksikliklerin biran önce giderilmesi için faaliyet içerisine girdi. Türkiye'nin, II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan Soğuk Savaş Dönemi'nde batı ittifakına yönelmesi orduyu da fazlasıyla etkiledi. 1948 yılından itibaren Amerika Birleşik Devleti modeline geçen Türk ordusu, eğitiminden silahlanmasına kadar ABD'nin belirlemiş olduğu

⁵⁷ Özdağ, **a.g.e.**, s. 23-25; Eroğlu, s. 67; Albayrak, **a.g.e.**, s. , s. 191-192; Erer, **a.g.e.**, s. 32-34; Emin Karakuş, **İşte Ankara**, Hür Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1977, s. 168.

⁵⁸ Erer, **a.g.e.**, s. 34-35.; Ahmad, **a.g.e.**, s. 193.

⁵⁹ Erer, **a.g.e.**, s. 34-35.

standartlara uyum sağlamaya çalıştı bu da genç subaylardan bazılarını rahatsız etti.

Türkiye'nin, çok partili siyasi hayata geçmesiyle, CHP İktidarından rahatsız olan ordu mensupları, muhalefetteki DP'yi desteklemeyi ve yanlarında olmayı tercih etti. Hatta yaşadıkları ekonomik sıkıntılarının, tayin terfi işlerinin, ordu modernizasyonu gibi isteklerinin DP'nin iktidara gelmesiyle düzeleceğine inandılar. Mayıs 1950 milletvekili genel seçimleriyle 27 yıllık CHP iktidarı sona erdi ve DP iktidara geldi. Ancak, DP iktidarının politikaları da ordu mensuplarını memnun etmedi. Bu nedenle II. Dünya Savaşı sırasında temelleri atılan cuntalar bu defa daha geniş bir yelpazede şekillenmeye başladı. DP iktidarından memnun olmayan genç subaylar 1955 yılından itibaren 27 Mayıs 1960 askeri darbesinin hazırlıklarına başladı.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BCA, 030 01 51 305 3

Resmi Yayınlar

TBMM ZC, Devre II, Cilt 8.

TBMM ZC, Devre II, Cilt 15.

TBMM ZC, Devre II, Cilt 14.

TBMM ZC, Devre V, Cilt 27.

TBMM TD, Devre VIII, Cilt 3.

Sürelî Yayınlar

Vatan Gazetesi, 31 Ağustos 1948.

Ulus Gazetesi, 31 Ağustos 1948.

Araştırma Eserler

Ahmad Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev: Ahmet Fethi Yıldırım, Hil Yayınları, İstanbul 2007.

Ağaoğlu, Samet, **Siyasi Günlük, Demokrat Parti'nin Kuruluşu**, Yayına Hazırlayan, Cemil Koçak, İstanbul 1993.

- Albayrak, Mustafa, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)**, Phoenix Yayınları, Ankara 2004.
- Aydemir, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2000.
- Belen, Fahri, **Ordu ve Politika**, İstanbul 1971.
- Börklüoğlu, Levent, **27 Mayıs 1960 Askeri Müdahale Sonrası Türkiye’de Ordu Siyaset İlişkisi (1960-1965)**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2010.
- Çitçi, Oya, “Ordu Siyaset İlişkileri 1920-1938”, **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt: 39, Sayı 4, Aralık 2006, 17-44,
- Doğan, Avni, **Kurtuluş Kuruluş ve Sonrası**, Dünya Yayınları, İstanbul 1964.
- Erer, Tekin, **On Yılın Mücadelesi**, İstanbul 1963.
- Erkanlı, Orhan, **Askeri Demokrasi**, Güneş Yayınları, Ankara 1987.
- Eroğlu, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, İmge Kitabevi, Ankara 1970.
- Harp Akademilerinin 132.Yılı**, İstanbul 1980.
- İba, Şaban, **Ordu Devlet Siyaset**, Çiviyazıları Yayınları, İstanbul 1998.
- İpekçi, Abdi-Ömer Sami Coşar, **İhtilalin İçyüzü**, İstanbul 1965.
- Karakuş, Emin, **İşte Ankara**, Hür Yayın ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1977.
- Koçak, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, İstanbul 1996.
- , **Türkiye’de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)**, İstanbul 2015.
- Koçaş, Sadi, **Atatürk’ten 12 Mart’a Anılar I**, İstanbul 1977.
- Madanoğlu, Cemal, **Anılar I (1919-1938)**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982.
- Özdağ, Ümit, **Atatürk İnönü Dönemlerinde Türk Silahlı Kuvvetleri**, Kripto Yayınları, Ankara 2017.

-----, **Menderes Dönemi'nde Ordu-Siyaset İlişkileri**, Boyut Kitapları, İstanbul 1997.

Tunçay, Mete, **Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması (1923-1931)**, Yurt Yayınları, Ankara 1981.

Ulay, Sıtkı, **Harbiye Silah Başına**, İstanbul 1968.

Uyar, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapları, İstanbul 1999.

TÜRKİYE'DE DEMOKRATİK SÜRECİ TEHDİT EDEN FAKTÖRLER - ASKERİ MÜDAHALE VE DARBE FAKTÖRLERİNE ANALİTİK BİR BAKIŞ

Amir İMANİ*



ÖZET

Siyasal hayatta, askeri güçlerin siyasete müdahale etmemeleri ve siyasetten geri çekilmelerinin analizi, askeri ve sivil sınırların sınırları üzerindeki belirsizlik nedeniyle, ikili ve çelişik boyutlara sahiptir. Bu sorun, özellikle ordu iktidara gelince ve bir askeri rejim oluşturduğunda, ikilime dönüşüp problemler yaşatmaktadır. Bazı ülkelerde, militanlar doğrudan askeri darbe ve militarizm yoluyla siyasete müdahale ediyorlar. Diğerlerinde, etkileri dolaylı olarak, sivil militarizmden etkilenir. Yani askeri kültürün siyasetçileri etkilemek yoluyla topluma karşı gelmesi ya da siyasi akımların dolaylı desteğidir. Darbe ve askeri alanda siyasete müdahale bağlamında sunulan açıklamaların birçoğu, darbe öncesi rejimlerin neden kırılğan ve istikrarsız olduğu sorusuyla ilgileniyor. Hâlbuki Türkiye, son darbeden önce istikrarsız bir durumdan uzaktı. Bu çalışma, Türkiye'nin mevcut durumda karşılaştığı büyük zorlukları ele alıp iç istikrar ve askeri müdahale ve darbe gibi ciddi istikrarsızlık açısından ve insanların ülke askeri kurumlarına olan güvenini ölçer.

Saunders'ın siyasi istikrarsızlık önlemleri tanımlaması, örneğin darbe, iç savaş, isyan, protesto gösterileri ve siyasi şiddetten ötürü ölüm göstergeleri gibi kavramların açıklaması, değerli bilgiler sunmaktadır ve bir istikrarsızlığın ölçüsü olarak bir devlete, rejime veya topluma karşı meydan okuma olasılığını göz önünde bulundurur. Buna bağlı olarak açıklayıcı ve nedensel bir yöntem ile, Huntington, Feiner ve Lucien Pey gibi uzmanların teorik modelini kullanarak as-

* amirimani4@gmail.com, Marmara universities PHD student

keri müdahalenin nedenleri, ordu gücünü azaltma yöntemleri ve bunların politikaya müdahaleleri ele alınacaktır. Bu çalışmaya göre, Türkiye'nin demokrasi kurma ve sağlamlaştırma çabalarına rağmen, ülke, ordu ve hükümet arasındaki meseleler de dahil olmak üzere önemli yapısal sorunlarla karşı karşıyadır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Askeri müdahale, İstikrar, İstikrarsızlık, Tehdit, Darbe

**THREATENING FACTORS IN THE DEMOCRATIC PROCESS
IN TURKEY -AN ANALYTICAL PERSPECTIVE ON THE
INTERVENTION OF THE ARMY AND THE COUP**

ABSTRACT

In political life, the analysis of military forces' intervention in politics and their withdrawal from politics has dual and contradictory dimensions due to the uncertainty over the borders of military and civilian borders. This problem, especially when the army comes to power and establishes a military regime, has become a duality and has problems. In some countries, militants enter politics directly through military coup-militarism. In others, the effects are indirectly influenced by civilian militarism. In other words, the military culture is indirect support of collective opposition or political movements by influencing politicians. Many of the statements presented in the context of the coup and military intervention in politics deal with the question of why pre-coup regimes are fragile and unstable. Whereas Turkey, it was far from a precarious situation before the final blow. This study measures the current situation in Turkey's biggest challenges faced by taking over domestic stability and instability as a serious blow to intervene militarily and in terms of confidence in the people and the country's military establishment. Saunders' definition of political instability measures offers valuable guidance on political instability, such as coups, civil war, rebellion, demonstrations and demonstrations of death due to political violence, and as a measure of instability, the possibility of challenging a state, regime or assembly in front of you.

Saunders' definition of political instability measures provides valuable guidance on death signs, for example, for coups, civil war, riots, demonstrations and political violence and the possibility of challenging a state, regime or assembly as a measure of instability. By using a theoretical model of experts such as Huntington, Feiner, and Lucien Pay, the causes of military intervention and methods of reducing army power and their policy interventions will be discussed using an explanatory and causal method. According to this research, despite Turkey's

democracy-building efforts and strengthening, it is faced with important structural problems, including the issues between the army and the government.

Key Words: Turkey, military intervention, stability, instability, Threat, coupe

Giriş

Siyaset sosyoloji alanındaki önemli konulardan birisidir ve ordu gibi askeri güçlerin bir ülkenin siyaseti ve hükümeti ile olan rolü ve ilişkisini araştırmaktadır. Ordu siyasete çeşitli şekillerde müdahale eder. Fakat bazı ülkelerin siyasetine doğrudan girmeleri siyasi grupların nasıl katılımı ile ilgili ve bu toplumların çeşitli toplumsal güçleri arasında, sorunlara neden olur. Çünkü hiçbir başka örgüt ya da grup, ordu ve silahlı kuvvetlerle bürokratik organ olarak rekabet edemez. Türk siyaset sahnesinde sıklıkla askeri güçlerin istila alanı olmuştur. Nitekim askerlerin Türk siyasi yapısındaki rolü için yasal dayanak 1961 Anayasası'nın 3. Maddesi'dir. Bu kurum, 1982 Anayasası'nın 118. maddesine uygun olarak, iktidar döngüsünü siviller zararına çevirdi. Bu maddeye göre, “Milli Güvenlik Kurulu” olarak adlandırılan bir konsey kuruldu ve kırk yıllık bir süreçte, Türkiye'de siyasi kararların güçlü bir kurumuydu ve “gizli hükümet” ya “derin hükümet” olarak adlandırılırdı. Konsey Başkanlığını cumhurbaşkanı ve onun yokluğunda da başbakan yürütürdü. Bu maddede, ulusal güvenlik alanı o kadar geniş tanımlanmıştı ki, Generaller neredeyse her alanda kararlarını siyasetçilere dayatabilirdi. 1961 de silahlı kuvvetler koalisyonu kurulmasıyla Türk ordusu ticaret ve sanayi alanına girdi. Bazı gruplar, ordu kooperatifi, özel sektör ve kamu sektörü ile birlikte, Türkiye'nin üçüncü ekonomi bölümü isimlendirildi. Böylece, ordu ülkenin siyasal ve sosyo-ekonomik yaşamında muazzam bir önem kazandı ve sadece ülkenin toprak bütünlüğünü korumak değil, mevcut siyasi ve ekonomik-sosyal düzeni korumak görevini de ele aldı. 1971 ve 1980 dönemindeki iki darbenin kökleri, ordunun aynı yeni rolünde ele alınmalıdır. Bu çalışma, siyasette askeri müdahale yüzdesine, özellikle de en üst düzeyde, Türkiye'deki askeri darbe ve onun zorluklarının farkına varmaya, sonunda, arzulanan bir demokrasiye ulaşmak için bu zorlukların kaldırılmasına dayanıyor; Ayrıca, “Türkiye'de demokrasi-nin mekanizması sistem içindeki, laikler ve İslamcılar arasındaki uyumsuzluk gibi zorlukları ne kadar barındırabiliyor” sorusuna cevap vermeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın Teorik Çerçevesi

Genellikle ordu, devlet şiddetine ve şiddet uygulamak için yasal olarak siyasi sorumluluğa sahip değildir fakat pratikte, çeşitli şekillerde doğrudan veya dolaylı olarak uygulayabilir. Siyasi güce sahip olmaları mümkündür. Bu bağlamda, siyasete askeri müdahale faktörleri yanı sıra askeri elit rolü değiştirme alanları, özellikle önemli olan, sistemin destekçisi olarak bir grup askeri elit, nasıl hükümet karşıtı haline gelmesini, ayrıca yasal rollerini ve sorumluluklarını bırakarak, ilk sırada hükümet iktidarına karşı muhalefete dönüşüp hatta hükümet temellerini zayıflatmaya çalışmaları, incelenmektedir. Aslında ordu, hükümet yapısı içindeki en güçlü, organize ve uzmanlaşmış toplumsal güçlerden olduğu için bazı yönelimleri, davranışları ve siyasi eğilimleri vardır ki, bunlar siyasal sosyolojide incelenir¹. Genel olarak, hükümet türlerinin genel bölünmesinde iki tür hükümet vardır:

1. Demokratik rejimler;
2. Demokratik olmayan rejimler.

1. Demokratik Rejimler

Birçok demokratik olmayan rejim teorisyeni, Weber'in kişisel hükümet teorisini, İtalya'da Mussolini'yi, İspanya'da Franco ve Almanya'da Hitler gibi bu tür kişisel hükümetleri modern yirminci yüzyıl rejimlerini açıklamak için kullanırlar. Örneğin, James Bale bu sistemlerin ana özelliklerini, siyasal tekel, azaltılmış siyasi kurumsallaşma, militarizm ve lider üzerinde iktidarın odağı olduğunu düşünüyor.

Yeni orduların ortaya çıkması sonucunda patrimonyal devletlerin oluşum kaynağı, merkezi olmayan bir feodal sistemin gelişmesi ve yaygın uluslararası çatışmalara katılma ihtiyacı idi². Bu hükümette, güvenliği sağlamak ve baskının başlıca aracı olarak askeri -ordu- ve güvenlik -gizli polis- güçleri, kişisel otoritenin temellerini sağlamlaştırma da önemli bir rol oynuyorlar. Huntington'a göre, askeri yönetim

¹ Akhavan Kazemi, Bahram, 2000. "Partiler, Siyasi İstikrar ve Güvenlik." **Üç Aylık Strategic Araştırmalar**. 4. Sayı. p. 4

² Bashiria H. Hussein. 2015, **Siyasal Sociology**. Tehran: Ney Yayıncılık. p. 64

zirvesi, 1960'ların sonlarında başlayan ikinci demokratik dönüş dalgasına geri döner. Bu dönemde meclis ve otoriter hükümetlerin yönetiminin devrilmesinde milisler önemli bir rol üstlendi³.

Vagts'a göre, askeri kurumları ve yöntemleri sivil hayatın yöntemlerinin üzerine yükselten her türlü duyguyu, askeri zihniyeti, muhakeme ve davranış biçimlerini sivil alana taşıyan düşünme ve değerlendirme sistemidir⁴. Militarizm topluma yönelik, topluma biçim vermeyi amaçlayan bir ideoloji olduğu kadar da bir pratiktir, bir toplumsal düzendir.

Askeri müdahale politikası bağlamında sunulan açıklamaların birçoğu, darbe öncesi rejimlerin neden kırılğan ve istikrarsız olduğu konusuyla ilgileniyor. Bazı siyasi istikrarsızlık koşullarında ordu, siyasi iktidara sahip olma ve kamu kararlarını etkileme kapasitesine sahip tek ve verimli organizasyondur⁵. Bunun nedenlerinden birisi, orduyu anayasaya dayalı normal bir rol çerçevesinde sınırlamak ve demokratik kontrol ve hesap verebilirlik altına sokmak çok zordur⁶. Öte yandan, kurumların ve askeri personelin politika üretme derecesi sivil siyasi örgütlerin zayıflığına ve sivil siyasi liderlerin ülkedeki önemli siyasi konularla karşı karşıya olmamasına bağlıdır⁷. Ordu askerleri ya belirli bir sosyal sınıfla birlikte hareket ederler ya da daha gerginliklerin artmasını önlemek için gücün kontrolünü ele geçirirler.

Demokratik Olmayan Rejimlerde ve Askeri Darbe

Siyaset ve rejim değişiminde en üst düzey askeri müdahale, alışılmamış ve demokratik olmayan yaklaşım, darbedir. Sözde, "İktidar

³ Musavi, Mir Tabib, 2004. **Hareket açısından ordu ve siyaset**, Terhan: Demokratik (mardom salar) Yayınlar: 197

⁴ Naran, Cansever, Hakan Mehmet Kiriş, "Türkiye'de ordu – siyaset ilişkileri çerçevesinde AK parti – TSK etkileşimine bakış", Süleyman Demirel Üniversitesi, **the Jurnal of Faculty of Economist and Administrative Sciences** Y.2015, Vol.20, No.3, pp.361–384.

⁵ Azgandi, Alireza, 1998. **Ordu ve siyaset**. İkinci baskı Tahran: Toos Publishing. p. 17

⁶ Brian Clive, Smith, 2001, **Üçüncü Dünya Politikasını Anlamak**, Amir Mohammad Haji Yousefi ve Muhammed Saeed Qaeni Najafi'nin tercümesi, Tahran: Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Ofisi, p. 366

⁷ Huntington, Samuel, 1991, **Değişen Toplumlarda Siyasal Sistem Dönüşümü: Mohsen Salasi**, Tahran: Yayıncılık. Pp:274–284.

grubuna karşı iktidar içinde bir gruptan ayaklanma ve iktidar yöneticisinin ve yönetim kurulunun devir edilmesidir. Ayrıca sistemin içindeki kişilerden biri veya ordu liderlerinden biri tarafından yönetiliyor. Her iki durumda da, ordu devletin devrilmesini destekleyecek”.⁸

Siyasete askeri müdahale potansiyeline ilişkin olarak, bilim adamları ve uzmanlar tarafından çeşitli görüşler sunuldu. Huntington askeri müdahale analizinde, siyasi faktörlere, özellikle toplumun siyasi ve kurumsal yapısına odaklanır. Ona göre, bu açıklamada ana unsur, siyasi sürecin kurumsallaşmasının zayıflamasıdır. Ayrıca bu müdahaleyi, sistemin meşruiyetini kaybettiği veya toplumun kritik krizde olduğu koşullara kadar genişletmektedir⁹. Yine baktığımızda, ordu idealleri ile yöneticilerin istekleri ve niyetleri arasında bir fark olursa, siyasete askeri müdahale de artacaktır. Öte yandan, toplumun politikacıları çıkmaza girdikleri zaman, sistem meşruiyetini kaybeder. Bu siyasal sistemin meşruiyetinin olmaması, halkın siyasal meselelere katılım eksikliğine neden olup siyasi ve sonunda toplumsal sahnede askeri müdahaleye götürecektir.

Askeri Politikaya Katılım Nedenlerin Teorik Modelleri

Sivil-asker ilişkileri kuramları, ana akım modernleşme kuramlarına paralel biçimde kurulmaktadır. Ayrıca bu kuramları, büyük ölçüde, ana akım kuramlarının “devlet” ve “demokrasi” kavramlarını ortaya koyuş biçimlerindeki ve açıklama çerçevelerindeki değişimler şekillendirmektedir. Farklı bir deyişle, “devlet” ve “demokrasi” kavramları, “demokratik kontrol sorunsalında sıkça başvurulan ve en fazla öne çıkan kavramlar olma özelliği göstermektedir. Bu nedenle bu bölümde, sivil-asker ilişkilerinin ana akım modernleşme kuramları içerisinde nasıl kurulduklarının ve sözü edilen kavramlarla nasıl ilişkilendirildiklerinin incelemesi yapılmıştır. Bu incelemeden, Türkiye’deki sivil-asker ilişkileri konulu tartışmaların kuramsal temellerini anlamaya yönelik olarak istifade edilmesi amaçlanmıştır.

⁸ Colley, CA 2008, **Felsefe Kültürü ve Politik Felsefe**, Tahran: son yayınları. p. 175

⁹ Hersig, Hüseyin, 2001, “Siyasete askeri müdahale”, **İsfahan Üniversitesi Araştırma Dergisi**, 12. Cilt, 1 ve 2 sayılı, pp: 141–158

A. Liberal-Çoğulcu Modeline Analiz Yapanlar

Bu bölüm, siyasete askeri müdahale nedenlerinin teorik modellerini tartışacaktır. Bu teorik modeller şu şekilde sınıflanabilir: liberal, kişisel, korporatist, belirgin kader, Marksist ve bütünleşmiş teorik modeller.

Liberal Kuram:

“Özgürlük”, “eşitlik” ve “adalet”, liberal kuramın olmazsa olmaz değerleridir. Özetle, liberal kuramın temel belirleyeni “insan doğası” kurgusudur. Hobbes’un doğa durumundaki insanı, bencil, zayıf, şeytanî ve akılsızdır. Kuramda demokratik devletin birinci önceliği, yurttaş statüsündeki bireyin hak ve özgürlüklerinin korunması olarak ortaya konulmakta ve bu husus bütün yurttaşların uymayı taahhüt ettikleri bir sosyal sözleşmeyle kayıt altına alınmaktadır. Liberalizmde devlet, “bireylerin isteyerek yaptıkları bir sözleşme ile doğmuş ve onları doğa durumunun emniyetsiz, düzensiz ve hatta vahşî ortamından koruyacak egemen bir güç olarak görülmektedir.

Devlete ait tanım bu şekilde ortaya konulunca, bireylerin özgürlükleri ve devletin otoritesi arasındaki ikilem, liberalizmin temel sorunlarından biri olarak ortaya çıkar. Liberalizm bu ikilemi devletin görevini, dış tehditlere karşı ortak güvenliğini, içeride ise piyasanın güvenliği ve hukukun üstünlüğünü sağlamak olarak belirlemek suretiyle aşmayı dener. Devletler yurttaşlarını sosyal sözleşme dışında kalan dış tehditlerden korumak üzere etkin bir askerî sistem kurmaktadır. Bu sistem içerisinde ordular, devletlerin güvenliğini dış tehditlere karşı savunmak üzere teşkil ettikleri ve salt dış güvenliği sağlamak üzere görevlendirildikleri şiddet aygıtları olarak görülürler. Kolluk güçleri (polis ve jandarma), istihbarat birimleri, özel güvenlik birimleri gibi silah taşıyan diğer unsurlar da, içte piyasanın güvenliğini ve hukukun üstünlüğünü sağlamaya yönelik baskı görevleri için tasarlanır. Ancak güçlendirilen bu unsurun, amacı dışında kullanılabilme olasılığı nedeniyle, kontrol dışı bırakılmaması da gerekmektedir. Özetle, liberal demokratik sistemlerde sivil-asker ilişkilerinden en basit ve yaygın kasıt; genel güvenliğin, -bu kapsamda da güvenlik sektörünün-, demokratik sistemin gerekleriyle ve güvenliği kontrol etmekle yükümlü siyasi otoritenin amaçlarıyla uyumlu bir şekilde yönetilmesidir. Liberal literatürde “orduların demokratik kontrolü” konusu ile ilgili

çalışmalarda en çok atıf yapılan isim Huntington bu sorunsalı, “profesyonelleşme yoluyla sivil kontrol” diye de bilinen bir kuramsal yaklaşımla aşmayı denemektedir.¹⁰

Gelişmiş sanayileşmiş, demokratik ülkelerde ordu karşısında siyasi kontrolü yani sivil denetimi sağlayan yöntemler, ülkelerin bu konuda benimsedikleri modeller mevcuttur. Huntington (2006: 91), orduyu siyasetten uzak tutmanın yolu olarak nesnel (askeri profesyonelliğin azami seviyeye çıkartılması) ve öznel (sivil gücün azami seviyeye çıkarılması) yöntemlerini ileri sürmektedir. Nesnel sivil denetimde amaç, orduyu profesyonelleştirerek, onu siyasi açıdan arınmış ve tarafsız hale getirip askeri gücün siyasal alanda azalmasını sağlamaktadır. Bu yaklaşım ordunun siyasi gücünün sivil gruplara oranla en düşük düzeye çekilmesi sonucunu doğurmaktadır. Öznel sivil denetimde ise, ordu siyasete katılır ve siyasal liderliğin ideolojik amaçlarıyla donatılır.¹¹

ÖZNEL SİVİL DENETİM	NESNEL SİVİL DENETİM
Amacına, orduyu sivilleştirerek, onu devletin bir aynası haline getirerek ulaşır.	Amacına, orduyu askersizleştirerek onu devletin bir aracı haline getirerek ulaşır.
Çeşitli yapılardan oluşur.	Sadece, bir yapı mevcuttur.
Silahlı kuvvetlerin, siyasete katılımını ön kabul olarak alır.	Karşı tezi, ordunun siyasete karışmamasıdır.
Özünde bağımsız askeri alanın reddi vardır.	Özünde, özerk askeri profesyonelliğin tanınması vardır.
Tarihte öznel denetim talebi, askerlik alanındaki gücü azamileştirmekten doğmuştur.	Tarihte nesnel denetim talebi, bizzat askerlik mesleği içinden doğmuştur.

Kaynak: Samuel Huntington, **Asker ve Devlet**, (Çev. K. Uğur Kızıl aslan), Salyangoz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Nisan, 2006, pp86–92 uyarlanmıştır.

¹⁰ Mustafa Uluçakar, **Türkiye’de Sivil-Asker İlişkileri Ve Ordunun Demokratik Kontrol**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, 2013, p. 29

¹¹ Samuel Huntington, **Asker ve Devlet**, Çev. K. Uğur Kızıl aslan, Salyangoz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Nisan, 2006, pp: 86–92

Lucia'nın Pee, siyasete askeri müdahalenin nedenleri üzerine, ordu ve ordunun toplumdaki siyasi rolünü desteklemektedir. Onun desteğinin sebepleri şunlardır: 1. En örgütlü varlık 2. Kültür transferinin en önemli taşıyıcı;¹²

Ancak belki de siyasete askeri müdahale alanında en kapsamlı ve pratik yaklaşım "Finer'in" görüşüdür. Finer'e göre, siyasi kültür düzeyiyle, askeri müdahale düzeyi arasında ters yönlü bir ilişki vardır. (Bkz. Tablo: 2) Demokratik değerlerin zayıf olduğu ülkelerde ordu, yönetimi tehdit etme, değiştirme ve yönetime tamamen el koymaya kadar geniş yetkilere sahiptir. Bu tür ülkelerde, yönetimin meşruiyetine gereken önemin verilmemesi, yetersiz eğitim, sivillerdeki siyasi bilincin düşük olma sebepleri ile, daha çok yönetimi değiştirme ve doğrudan yönetime el koyma şeklinde müdahaleler görülmektedir.¹³

Siyasi kültür düzeyi	Siyasi kültürün özelliği	Askeri müdahale düzeyi
Olgunlaşmış	Meşruiyet çok yüksek ve ordu tarafından müdahale edilmiyor	Nüfuz
Gelişmiş	Meşruiyet önemli ve müdahaleye direnme söz konusu	Tehdit
Düşük	Meşruiyet kısmen önemli fakat akışkan	Sivil yönetimi
Askeri, minimal	Meşruiyet önemli değil	Değiştirme
		Sivil rejime son verme

Kaynak: S E. Finer, **The Man on Horseback: The Role of The Military in Politics**, 2nd Enlarged Edition, Penguin Books, 1975 p. 126.

Finer'e göre, askerin siyasete müdahalesi, politik hayatın kurumsallaşması, sivil kurumların yaygınlaştırılması gibi faktörlere bağlıdır.

¹² Azgandi. Alırıza, 1998, Pp: 75–79

¹³ Naran, Cansever, Hakan Mehmet Kiriş 2015, Vol.20, No.3, pp.361–384.

Kişisel model:

Bu modele göre, askeri bir ülkenin siyasi arenasına üç nedenle müdahale ediyor. İlk olarak, askeri yöneticiler kişisel güç artırımını için siyasete müdahale istiyorlar. İkincisi, ülkenin zayıf sosyo-ekonomik koşulları bir darbe hazırlamak için haklı ancak bu darbelerin arkasındaki asıl sebep, askeri yöneticilerin çığ güç ve kendi kendini kamusallaştırma gündemlerinin olması. Üçüncüsü ise, genellikle, darbe planını icra etmenin ana ajanı olan askeri lider onun gibi düşünen dostlarının ve asistanlarının desteği ile dir.¹⁴

Korporatist model:

Bu modele göre, ordu, kurumsal bir varlıktır; ordu içindeki bireyleri, belirli bir topluluk eğilimine sahiptir ve bu da, onlarda bir amaç tekelliği geliştirir. Kesinlikle, ordu tarafında böyle bir algı, 'sivil-asker ilişkisinin sıfır toplam oyunu olarak uygulanmasını' temsil etmektedir. Nordlinger (1971)'e göre Kamu kurumlarının hemen hepsi; "bütçeden kendilerine ayrılan pay", "işlerinde özerklik", "kurum personelinin sosyal haklarının korunması ve genişletilmesi", "kurum personelinin diğer kurumsal yapılara karşı korunması sorumluluğunun kendilerinde olması", "kurumun hayatiyetini sürdürebilmesi" gibi konularda hassastır.¹⁵ Sivil rejimler ordunun kolektif çıkarlarını zayıflatma girişiminde bulunursa, siyasete askeri müdahale kaçınılmazdır.

Komünist model:

Marksist düşünürlerin temel çözümleme çerçevesini; araç salıcı bakış açısında, "devletin hâkim sınıfın aracı olduğu", yapısalcı işlevselci bakış açısında ise, "kapitalist ekonomik yapılara bağlı nesnel bir yapı olduğu" argümanları belirlemektedir. Bu çözümler devletin, hem kapitalist sınıfın bir bütün olarak diğer sınıflar karşısındaki çıkarını hem de kapitalist sınıfın katmanlarının birbirlerine karşı çıkarlarını temsil etmeye ilişkin bir yapı olma/işlev görme halini anlamamıza imkân vermektedir. Katılıma amaç, iktidardaki siyasi partinin devlet

¹⁴ Muhammad Tariq Majid ve Ronald MacDonald, 2010, **Corruption and the Military in Politics: Theory and Evidence from around the World**, University of Glasgow, p. 18

¹⁵ Mustafa Uluçakar, 2013, p. 59

ve toplum üzerindeki hegemonyasını (üstünlüğü) korumak ve sürdürmektir.

Belirgin Kader Modeli:

Bu model, askeri yetkililerin kibirli oldukları ve kendilerini sivillerden daha üstün gördükleri ve ulusun çıkarlarının tek kurtarıcısı oldukları düşüncesine dayanmaktadır.

Bütünleştirici Model:

Bu model, askeri müdahalenin tek bir faktör tarafından değil aynı zamanda faktörlerin birleştiği (ev sahibi) motivasyonu ile oluşturulduğu fikrine dayanmaktadır. Bu faktörler kişisel, kurumsalcı, sosyal, politik ve ekonomik olarak kategorize edilebilir. Silahlı askerlerin diğer sebepleri ile birlikte sivil rejimler altındaki ekonomik, politik ve sosyal sorunlar genellikle askeri darbeler veya siyasete bağlantı için haklıdır.

Easton'un Sistem Teori Analizinde Darbe:

Çağdaş sosyolojik teorilerin geniş yelpazesi, rahatsızlığı ve çelişkileri ile birlikte, insanı, toplumsal olguların sistem olarak kabul edildiği sonucuna götürür. Bu teorinin diğer belirgin özellikleri arasında, uluslararası sistem, ulusal, iç ve bölge ile uyumluluğudur.

Siyaset bilimindeki sistem analizinin amacı, siyasal sistem ve çevresi arasındaki ilişkiyi incelemektir. Siyasi sistemler her zaman iç ve dış baskılarla karşı karşıya kalırlar, dolayısıyla bu çevre baskısına cevap verme yeteneklerini korurlar.¹⁶ Easton, değişim sürecinde siyasal sistemin ayakta kalacağına ve baskı karşısında kendini savunmasına inanıyor. Bu, siyasi sistemin dayanıklılığına neden oluyor. Fakat bir sistem mutlak ve dinamik olmayan bir şekilde var olamaz. Çünkü siyasi sistem hem dış hem de iç talep ve koruma ve çevre değişikliklerine tepki olarak değişir. Eğer sistemde koordinasyon ve onlara cevap verme yeteneği olmazsa, sonuçta çöker. Ancak soru burada, sistemin hangi bölümünde meydana gelen değişiklik ve ne kadar tehdit göz

¹⁶ Hakikat, Sadegh 2008, **Siyaset Bilimi**. Qom, Yayın: müfit Üniversite, ikinci baskı. p. 226

önüne alınır? Bu soruyu cevaplamak için bazı temel kavramlar kullanılır, ilk kavram dengedir.

İstikrar ve Denge:

Denge temelli tanımlar, bu kavramı değişim, istikrar ve çatışma gibi kavramlarla ilişkilendirirken, bir sistemin krize girdiğini tespit etmede en önemli ölçüt, dengeden çıkmaktır¹⁷. İstikrar, dengesizliğin olduğu duruma karşı, sistemin değişkenleri arasındaki ilişkilerin istikrarı ve devamlılığı anlamına gelir. Sistemin özelliklerinden biri dengesini korumaya çalışmak veya yeni bir denge seviyesine ulaşmaktır. Dengesiz bir sistem kolayca dengesini kaybeder ve dengesizleşir. Stabil sistemler ya bir dengeye sahipler ya da daha yüksek bir denge düzeyi elde etmeye çalışıyorlar. Sistemin özelliklerinden biri dengesini korumaya çalışmak veya yeni bir denge seviyesine ulaşmaktır¹⁸.

Şiddet ve Çatışma:

Bazıları, krize karışan sistemin zorunlu olarak şiddet ve çatışma yaşadığını veya bunun tersini düşünebilir. Robert Cohen için, istikrarsızlık kendi başına bir dengesizlik anlamına gelmez.

Sistemdeki denge ve değişim. (A: Sistem Durumu, B: Sistem Çıktısı)

	Denge	Dengesizlik
İstikrar	A: Değiştirme veya geri dönüşümlü değişiklikler olmaksızın, Sistemi bir bütün olarak etkilemezsiniz. B. Sistem değişmez ve denge korunur.	A. Geri dönüşü olmayan çeşitli değişiklikler sistem dönüşümüne neden olur. B: Değiştirilmiş bir sistem: Yeni denge
İstikrarsızlık	A: Sistemde bir değişikliğe yol açmayan geniş, ancak geri dönüşümlü bir	A: Sistem dönüşümüne neden olan geri dönüşü olmayan değişiklikler.

¹⁷ Hüseyini, Hüseyin, "2006, Kriz nedir ve nasıl tanımlanır?", **Üç Aylık Güvenlik Dergisi**, Yılın Beşinci Sayısı, Sayı: 2,1. p. 7-51

¹⁸ Frankl, Josef 1372, **Çağdaş Uluslararası İlişkiler Teorisi**, Çeviri: Vahit Bozorgi, Birinci Baskı, Tahran, Bilgi yayını, p. 66.

	değişiklik meydana gelmesi. B: Sistem değişmedi ve denge kuruldu, istikrar sağlandı.	B: Değiştirilmiş sistem: yeni denge, yeni istikrar.
--	---	---

Brecker & Wickfield, 2003: 64–65.¹⁹

Easton'un Sistem Modelinin Endeksleri ve Değişkenleri ve Tehdit Boyutları:

Easton, çeşitli unsurları içeren politik sistemlerin üç büyük boyutunu önermektedir: 1. Siyasi otoriteler: hükümet. 2. Rejim: Sistem içindeki uyumsuzlukların çözümüne ilişkin resmi ve gayri resmi yasal kurallar. 3. Siyasal toplum.

İstikrar tehdidinin iyi bir şekilde tanımlanması, en az beş istikrarsızlık çeşidini kapsamalıdır: Hükümet, rejim değişimi ve toplumdaki değişiklikler, şiddetli ve şiddetli olmayan çatışmalar, Easton'un hükümet, rejim ya da topluma göre “üç destek unsuru” adlandırmaktadır²⁰.

Saunders, Easton'un sistem yaklaşımını “politik istikrarsızlık kriterlerini” tanımlamak için kullanıyor. Saunders siyasi istikrarsızlığın kriterlerini açıklaması, darbe, iç savaş, ayaklanma, protestolar ve siyasi şiddetten ötürü ölüm gibi siyasi istikrarsızlık göstergeleriyle ilgili değerli rehberlik sağlar ve hükümete, rejime ve topluma karşı meydan okuma veya bunun olasılığı, siyasi istikrarsızlığı incelemekte yararlı olan istikrarsızlığın ölçüsüdür.

Tehditlerin en önemli odak noktası: 1. Yapısal merkezler 2. Sosyal ve psikolojik merkezler 3. Süreçlerdir.²¹

¹⁹ Burke, Michael ve Jonathan ve Lilonfeld. 2003. **Kriz, çatışma ve istikrarsızlık**. Çeviri Ali Sobh del, Tahran: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü.

²⁰ Saunders, David. 2001, **Politik İstikrarsızlık Kalıpları**, Tahran Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün Tercümesi: Stratejik Araştırmalar Araştırma Merkez Yayınları, p. 127

²¹ Eftekhari, Asgari, 1997. “Siyasal Güç, Kamu Alanı ve İslam Cumhuriyeti”, **Üç Aylık**, İkinci Yıl Stratejik Araştırmalar, pp. 1–28.

Sistem modelinin değişkenleri:

Siyasi Sistem			
İndeks	Değişiklikler ve Zorluklar Türleri	Artan Değişim ve Zorluklarla Olan İlişki	Azalan Değişim ve Zorluklarla Olan İlişki
Rejimi veya sistem kural-larını de-ğiştirin	— Rejimin normlarındaki de-ğişiklikler — Parti sisteminin ti-pinde de-ğişiklik yapıl-ması	Bir darbe olasılığı (ar-tış): 1. Yolsuzluk (Klok-man) 2. Seçim olayı (Fosam) 3. Geçmiş darbe tarihi (Putnam). 4. Ordunun Büyük ve Sofistike Bölümü (Ja-nowitz) 6. Sosyal Hareketlilik Yüksek Hızı (Huntington)	Darbenin Olasılığı (Azalış): 1. Yüksek sosyal hareketlilik oranı (Putnam) 2. Yüksek derecede siyasi kurumsallaşma (Hunting-ton). 3. Rejimin yüksek meşruiyet düzeyi (Ted Gar).
Yetki de-ğişikliği - hükümet	— Etkili yürütme gü-cündeki de-ğişiklikler - Kabin de-ğişiklikleri	Hükümetin istikrarsız-lığı olumlu (pozitif) bir ilişkiye sahiptir: 1. Po-larize partiler (Taylor & Herman). 2. Anti-sis-tem partilerinin yüz-desi (Saunders ve Her-man). 3. Kabindeki kompozisyonu veya başbakanın parti kom-pozisyonunu de-ğiştirin...	Hükümetin istikrarsız-lığı (negatif) bir ilişkiye sahip-tir: 1. Polarize partiler (Taylor ve Herman). 2. Grev-ler (Saunders ve Herman).
Siyasi topluluğu de-ğiştir	— Başarılı bölücülük-Etnik-dini ayrımlar.	Siyasal toplumda de-ğişim (artış): 1. Yüksek düzeyde dil-etnik mez-hepçilik 2. Dini tutarlı-lık (Horwitz).	Değişen siyasi top-luluk (azaltma): 1. Kimlik ve meşrui-yet krizine tepki vermek (Ayak ve Koleman)
Şiddetli olmayan çatışmalar	Terör - Te-rör Savaşı - Siyasi Şiddet Nedeniyle	Şiddet olasılığı aşağı-daki hususlarla birlikte artmaktadır: 1. Yolsuz-	Şiddet olasılığı, aşağıdaki husus-larla azalır: 1. Consensus (Ryris).

	Ölüm - Siyasi Suikast	luk (Kugelman). 2. Politik ilgisizlik (Diwis). 3. Göreceli hayal kırıklığı / yoksunluğu. 4. Yüksek ekonomik büyüme oranı 5. Çok partili (Horowitz).	2. Bozukluklar (trake). 3. Yüksek ekonomik büyüme oranı (Fogelman). 4. Rejimin meşruluğunun yüksek seviyesi (Horowitz, Diet, Tedger).
Şiddetli çatışmalar	Siyasi grevler veya grev tehditleri - Protesto protestoları - Kritik muhalefet hareketi - Entelektüel liderler tarafından hükümet karşıtı konuşma	Barışçıl zorluklar aşağıdaki hususlarla birlikte artmaktadır: 1. Kentleşme (Feyerabend). 2. Sosyal ve politik kontrol mekanizmasının (NAI) zayıflığı. 3. Siyasi iletişim ağlarının kapsamını artırma (Feyerabend).	Hususlar aşağıdaki konularda azalır: 1. Ekonomik ve sosyal hareketlilik fırsatı. 2. Ekonomik Kalkınma Geliştirme Düzeyi (Huntington). 3. Siyasal iletişim ağlarının geliştirilmesi (Deutsch, Lerner, McCarran).

Kaynak: Saunders, 2001.

Rejimin Değişkenine Tehdit- Siyasete Askeri Müdahale Artış Nedenleri:

Feiner, iki tür askeri müdahale güdüsünden bahsediyor: Teşvik güdüsü ve önleyici güdü: Birincisi, ulusal, kişisel, lonca ve sınıf güdülemeleri gibilerini dâhil eder. Elbette bazı durumlarda askeri darbeler etnik, bölgesel ve dini gerginliklerin bir yansımasıdır. Ordu, etnik azınlığa karşı çoğunluğu destekleyen bir darbe istiyor ya da tersi.²²

İkinci kategori önleyici teşviklerdir. Bu teşvikler kendi içinde ikiye ayrılır: Birinci olarak, ordunun mesleki ve örgütsel dayanışmasını za-

²² Broker, Paul. 2005, **Demokratik Olmayan Rejimler**, Alırıza Sami'nin Çevirisi, Tahriran: kavir, pp. 103-106

yıflatan ve ordunun kişisel ve mesleki çıkarlarını tehlikeye sokan askeri siyasetin korkuları ve hükümetin görev pozisyonlarının -darbenin başarısı durumunda- işleyişinin sonuçları hakkında ciddi endişelerdir. İkincisi, ordu, sivillerin üstünlüğüne inanmakta ve eninde sonunda darbenin başarısızlığından korkmaktadır.²³

Rejim Değişkenine Tehdit - Siyasette Askeri Müdahalenin Düşüş Yolu:

Ordu rolünün ve farklı ülkelerdeki siyasete müdahalelerin üstesinden gelme önemi göz önüne alındığında, sivillerin orduyu nasıl kontrol edebilecekleri sorusu gündeme geliyor. Bu bağlamda, üç ana model dikkati çekmektedir:

İlk model, siyasi ve askeri liderler arasında herhangi bir anlaşmazlığın olmadığı geleneksel bir modeldir. Aslında siyasi ve askeri liderlik yoktur ve liderlik tek bir kişide görülür ve egemen toplumun değerleri hakkında fikir birliği vardır.

İkinci model, ordunun siyasi işlere müdahale etme hakkı olmadığı ya da siyasette minimal bir role sahip olduğu liberal bir modeldir; Tek görev, iç istikrarın sağlanması ve ülke sınırının dış istila karşısında güvenliğinin sağlanmasıdır.

Nüfuz modeli, siyasi liderlerin görüşlerini askeri güçler arasında genişletmeye çalıştığı üçüncü bir model ve aslında militanların iktidar partisi tarafından hâkimiyeti altındadır²⁴.

Valerie Bunk'e göre, Ordunun siyasete karışması ve nüfuzu, bir toplumda demokrasinin ne dereceye kadar kurulduğuna veya ne kadar toplum bireysel olarak yönetildiğine göre değişir. Demokrasinin kalitesi derin yapısal değişikliklere bağlı olmakla birlikte, sürekliliği siyasi ve askeri liderlerin performansının ürünüdür. Bunek'in ortaya koyduğu soru, politikaya askeri müdahalenin yapısal temelleri veya

²³ Broker, Paul, 2005, pp. 103-106

²⁴ Hersig, Hussein, 2001, pp. 141-158

kalitesiz demokrasinin devam etmesinin nedenleri nedir?²⁵ Schmidt ve Carl, içselleşmiş ve minimal demokrasiler arasında farklılık gösterir.²⁶

Minimal demokrasi, bireylerin halkın oylarıyla karar alma yetkisine ulaşmak için yarıştığı politik kararlara ulaşmak için kurumların kurulmasını gerektirir. Ancak içselleşmiş demokrasi, bireylerin kilit kararları etkileme fırsatını en üst düzeye çıkaran bir toplumda iktidar ilişkilerini düzenleyen bir çeşittir. Seçimler, siyasi özgürlüğü güvence altına alan ve hukukun üstünlüğü ile yönetilen bir ortamda ve ordu üstesinden gelinmeden yürütülüyor²⁷.

Geçmiş yıllarda Türkiye'de birkaç askeri müdahale olmuştur. Ancak, Ortadoğu'daki gelenekten farklı olarak ordu bir süre sonra geri çekilmiş ve hatta demokratik süreci restore etmeye yardım etmiştir. Bu müdahaleler 1960, 1971, 1980, 1997 ve 2007 yıllarında gerçekleşti. İki durumda 1960'lar ve 1980'ler, iktidarda bulunan bütün politikacıların görevden alınmasına ve ülkede yeni bir siyasi düzenin kurulmasına yol açtı. 2015 te gerçekleşen 15 Temmuz darbesi ise bunlardan farklı olarak demokrasinin istikrarda olan zamanında oluştu.

Türkiye'de Askeri Gücün Artmasına Neden Olan Nedenler:

Üçüncü Dünya'nın diğer ordularından ve darbeden ayıran Türk ordusunun en önemli özelliklerinden biri de, ordunun, ordu ile sivil arasındaki sınırları ortadan kaldırmadığıdır. Bu şekilde demokrasinin meşruiyetini ve sivil kuralını bir şekilde kabul etmiştir.

Türk ordusunun diğer benzersiz karakteri, “politik ve sivil kurumlar” yoluyla değil “askeri kurumlar” yoluyla siyasi nüfuzunu kullanmasıydı. Ordunun siyasi bağımsızlığı ve arkasındaki çarpıcı gücü, ultra yapılandırılmış ve karizmatiktir ve her zaman ulusal çıkarların koruyucusu olmuştur. Toplumsal bölünme, mezhepçilik ve aşırı milliyetçilik karşısında dayanmıştır. 1980 den bu yana, “Devlet Güvenlik

²⁵ Fazeli, Muhammad, 2011, **Demokrasinin Yapısal Temelleri**. 1. Basım, Tehran: Kondokaw, p. 91

²⁶ Schmitter, Philippe & Karl Terry L. 1996. **What Democracy is and is not?** The Global resurgence of Democracy John Hopkins University Press, p. 50

²⁷ Karl, Terry Lynn, 1990, “Dilemmas of Democratization in Latin America”. **Comparative Politics**, Vol. 14, No. 2, pp. 436- 459.

Mahkemesi” olarak adlandırılan, ordu haricinde kimseden itaat etmeyen yeni bir mekanizma kuruldu. Ayrıca, Batı Operasyon Grubu: 1997 de Batı Çalışma Grubunun kurulması, Refah Partisi ile çatışmada, orduda kilit unsurdu.²⁸

Ordu Güçlenmesi ve Darbelere Etkisi:

Yaklaşık on yıldır halkın seçimi ile iktidar olan DP iktidarı, kendisini hiç içine sindirememiş ordu tarafından, 27 Mayıs 1960 ta Türk siyasi tarihinin en önemli hadiselerinden biriyle ve alışkanlık yapacak olan bir durumla karşı karşıya kalmıştır. Bu tarihten itibaren Türk demokrasisinin almış olduğu yara henüz iyileştirilmemiştir.²⁹ Ardından gelen gelişmelerde ordu görünüşte entelektüel sınıfın desteğini almaktadır. Darbe, Silahlı Kuvvetlerin demokrasiyi kurtarmak adına faydalanabileceği tek çare olduğu gerekçesiyle meşrulaştırılmış, aynı zamanda, askeri liderler demokrasiye geri dönme iddiasını kanıtlamak için adımlar atmıştır. Hemen yeni bir anayasa taslağı hazırlaması için, geçiş döneminde, geçici anayasanın olmasına oy verdiler. Bu yasa göre, anayasa taslağının referanduma sunulması gerekiyordu. Vatandaşların yüzde 61'i 9 Temmuz 1961 de referandumda evet oyu kullandı ve yüzde 38,3'ü hayır oyu kullandı.³⁰ Önceki anayasadan önemli ölçüde farklı olan 1961 Anayasası iki meclisli bir sistem getirdi, Yasaların anayasaya uygunluğunu denetlemek için bir Anayasa Mahkemesi kurulmuş, ayrıca ordunun yüksek komuta kademesinin hükümette bir rol alabilmesinin önünü açacak olan Milli Güvenlik Kurulu da oluşturulmuştur. Mart 1962 de MGK'nin yetki ve nüfuzu, hükümetin çalışmalarına müdahale edecek bir organ haline gelmesini sağlayacak bir kanun tasarısıyla arttırılmıştır.³¹

²⁸ Heidarzadeh Naeini, Muhammed Reza, 2001, **Türkiye'de Din ve Hükümetin Etkileşimi**, Tahran: Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, p. 263

²⁹ DURSUN, Davut, **27 Mayıs Darbesi**, Şehir yayımları, İstanbul 2001, p. 12

³⁰ Bernard Lewis, 1986, “Türkiye'de Demokrasiye Geçiş”, Âmin Naseri, Araz tercümanı, **Siyaset Bilimi Siyasal-Ekonomik Bilgi**, Haziran ve Temmuz, No: 237-238.

³¹ Firuz Ahmet, 2012. **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, pp. 153-157;

Ordunun siyasette söz sahibi olması Millî Birlik Komitesi üyelerinin daimî senato üyeleri sıfatıyla mecliste kalmaları ve ayrıca bu üyelerin Cumhuriyet Senatosu'nun atamayla görev alan on beş üyesinin atanması sırasında kontrolünü korumasıyla da mümkün olmuştur. Ayrıca ordu, 1961–1965 arası oluşturulan koalisyon hükümetlerinin birleşimini belirlemek ve kendi çıkarları gözetilmediği takdirde işbaşındaki hükümetleri müdahalelerle tehdit etmek suretiyle 1960'lı yıllar süresince parlamenter politikada aktif bir rol oynamıştır³².

Sonunda, 1961 Anayasası ile askerın statü kaybetmesine son verildi. Ordu adeta özerk bir konum elde etti. 1961 tarihinde çıkarılan 211 Numaralı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35. ve 36. maddelerinde, TSK'nin görevleri yeniden belirlenmiştir. 35. maddeye göre TSK'nın görevi “Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu, İç Hizmet Kanunu'nun 35. maddesini gerekçe olarak sunarak, daha sonraki dönemlerde yaptığı askeri müdahaleleri meşrulaştırma yoluna gitmiştir³³.

1971 Darbesi ve Ordu Gücünün Üzerindeki Artma Etkisi:

12 Mart bunalımı Genel Kurmay Başkanı ve Kuvvet komutanlarının imzaladıkları bir muhtırayı, Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanına vermeleri ile olmuştur. 12 Mart 1971 muhtırasında da benzer özelliği görmek mümkündür. Bu muhtıra bir yandan hükümete ihtar verirken diğer yandan da ordu içindeki cuntaları etkisizleştirme amacıyla olup hiyerarşiyi korumaya çalışmaktadır. Diğer yandan siyaset kadroları da kendi alanlarını ellerinden geldiğince muhafaza etme eğilimindedirler. Buna en iyi örnek 1973'teki cumhurbaşkanlığı seçimleridir. 1961 ve 1966 da genekurmay başkanlarını cumhurbaşkanı olarak onaylatan ordunun bunu 1973'te de tekrar etme girişimi asker – siyaset ilişkisinde gerginlik yaratmıştır. Ancak bu kez ordu içindeki bir cuntanın adayı yerine AP lideri Demirel ve CHP lideri Ecevit ortaklaşa

³² Tim Jacoby, 2010. *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınevi, p. 226–227.

³³ Erdoğan, M., 1997, “Silahlı Kuvvetler, Darbe ve Demokrasi”, *Yeni Türkiye*, Yıl 3, Sayı: 17, Eylül-Ekim, pp. 273–289.

hareket ederek ordunun gösterdiği asker yerine kendi belirledikleri askeri cumhurbaşkanı seçmişlerdir³⁴.

12 Mart döneminde, diğer doğrudan müdahalelerden farklı bir durum gözlemlenmektedir. Ordu, temsilcileri vasıtasıyla sivil elite birlikte ülkeyi yönetmeyi kabul etti. Daha önceki dönemlerin ülkeyi tek başına yönetmek arzusundaki kurumu, şimdi iktidarı paylaşmak zorunluluğunu duymaktadır³⁵. Daha sonra, anayasal gözden geçirmenin ardından, 44 maddede değişiklik yapıldı ya da tamamen değiştirildi. Koalisyon hükümetinin kısır döngüsü başladı. 1973–1980 yılları arasında, Türk istikrarı iki büyük partinin koalisyonuna bağlıydı³⁶.

12 Mart müdahalesi sonucunda da üç önemli gelişme askerleri sivil alandan daha fazla bağımsızlaştırışı bir etken olmuştur. Bu üç etkenden birincisi, askeri yargı sivil yargı aleyhine genişlemiştir. İkincisi; bir anayasa değişikliği ile Milli Güvenlik Kurulu'nun işlevi ve temsili ağırlığı artmıştır. Üçüncüsü, Silahlı Kuvvetlerin elinde bulunan devlet mallarının aleni şekilde denetlenmesi sona ermiş ve bu denetleme usullerinin 'milli savunma hizmetlerinin gerektirdiği gizlilik esaslarına uygun olarak kanunla düzenlenmesi' öngörülmüştür. 27 Mayıs 1960 darbesiyle ordunun sivil siyasal alana müdahalesini arttıran gelişmeler görünürken, 12 Mart 1971 muhtırası ile de ordu kendini daha da bağımsızlaştırmış ve dokunulmazlığını arttırmıştır³⁷.

1980 Darbe Oluşumu ve Sistemi Tehdit Eden Faktörler:

Parlamentonun, cumhurbaşkanının istifasından sonra, 100 kez oylamadan sonra bir halefi seçmeyi başaramadığı ve 1980'deki koalisyon sisteminin etkisizliği çok iyi biliniyordu. Siyasal şiddet, ekonomik kriz, bireysel ve ideolojik rekabetler hep bu duruma katkıda bulundu.

12 Eylül darbesini tetikleyen gerekçelerden birisini de uluslararası konjonktürdeki değişiklik teşkil etmiştir. İran'da Şah rejimi yıkılarak İslami Devriminin yaşanması ve SSCB'nin Afganistan'ı işgal etmesi ile

³⁴ Naran. Cansever, Hakan Mehmet Kiriş 2015, Vol.20, No.3, pp. 361–384.

³⁵ Kayalı, Kurtuluş, 2000, **Ordu ve Siyaset**, İletişim yayınları, İstanbul, p. 188

³⁶ Entekhabi, Nadir, 2013, **Türkiye'de Din, Hükümet ve Modernlik**, Birinci Baskı, Tahran: Yayın: Hermes, p.268

³⁷ Abdullah Serenli, 2014, "Türkiye'de ordu-siyaset ilişkileri", p. 10

Türkiye'nin Batı nezdinde güvenlik açısından önemi artmıştır. Sovyet hükümeti, memnuniyetsiz etnik azınlıklar ve aşırılıkçı Solcular vasıtasıyla ülkenin istikrarını bozmaya çalıştı. 1980 yılına gelindiğinde, sosyal şiddet rakip grupların çatışma rekabetleri aşmıştı. Dolayısıyla, 1980 de ordu komutanları hükümeti bir kez daha görevden aldı.³⁸ 27 Mayıs'tan 12 Eylül'e uzanan süreçte askerlerin hukuksal planda oluşturdukları 'çıkış garantilerini' beş grupta toplamak mümkündür:

1) Vesayet yetkisi 2) Mahfuz alanlar 3) Seçim sürecinin yönlendirilmesi 4) Askeri yönetime ait tasarrufların geri alınamaması ya da iptal edilmesi 5) Af ve bağışıklık yasaları.

Özal Devrindeki Değişimlerin Ordu ve Laik Güçlerin Üzerine Etkisi:

1970'lerin sonlarında yaratılan kriz, Türkiye'nin uluslararası topluluğun akışları üzerindeki etkisinden sonra bu ülkenin seçkinleri ve ordu üstü her zaman devletin ekonomideki etkin rolü ve devletin ekonomide zayıflamasına yol açan her türlü eyleme karşı çıkmışlardı. Böylece devlet tabanlı ekonomiyi değiştirmeye çalıştılar. Belki de askeri ve laik güçlerin tutarlılığındaki ilk temel ayırım bu politikayı oluşturmaktır. Bu alanın kullanılması, devletçi ve askeri seçkinlerin marjinalleştirilmesi ile Özal, ilk reformlar ve ekonomik reformların temelini oluşturdu. Bu politikalar, Türkiye'deki kalıcı ve tarihi devletçiliğin geleneğinin zayıflamasıyla birlikte 1990'lı yıllarda bir sivil toplumun ve nispeten güçlü bir sektörün büyümesine zemin hazırlamıştır.³⁹

Bu noktada, resmi ideoloji için yaratılmış krizlerle, Kemalist seçkinlerin tekelinin iktidar araçları üzerinde başarısız olduğunu görüyoruz. Gerçekten de dönüşüm süreci, İslam ve laiklik arasındaki boşluğun azaltılmasına doğru ilerledi. Buna ek olarak, siyasi sistem de İslamcılarını siyasi sistem içine bütünleştirmeye çalıştı.⁴⁰ Nitekim, Türk siyasi seçkinleri, demokrasinin Türkiye toplumunda İslam unsuruna

³⁸ Bernard Lewis, 1986

³⁹ Alizadeh, Ali. 2007, **Kemalistler ve İslamcılarının Rekabetçiliği**, Stratejik Bilgi, 52 sayılı, p. 27-32

⁴⁰ Zare, Muhammed Rıza, 2005, **Türkiye'de İslamcılığın Yükseliş Sebepleri**, Tahran: Endişe Sazan Nur Enstitüsü, p. 178

bakılmaksızın pekiştirilmesinin ve sağlamlaştırılmasının mümkün olmadığı sonucuna varmıştır. Bu dönüşümler, güç denklemlerini Türk siyasi alanına dönüştürdü.

1997 Darbe Oluşumu ve Sisteme Etkisi:

Soğuk Savaş sonrası dönemde, tehdit kavramıyla ilgili olarak ordu algısında bir değişiklik meydana geldi. “Düşman istilası” olarak algılanan tehdit düzeni, ulusal güvenlik tehditlerine dönüşmüştür. 28 Şubat sürecinde ordu, tehditler sıralamasındaki önceliğini değiştirmiş, birinci öncelikli tehdit olarak aşırı irticayı gösterirken bölücülük ikinci öncelikli tehdit haline gelmiştir.⁴¹ Hükümet, yeni aktörlerin yenilgiyiyle 28 Şubat sürecinde onları yasadışı bir şekilde okumaya çalıştı. 28 Şubat 1997 tarihli olaylarda ordu, büyük ticaret dernekleri, medya kartelleri, üniversitelerin başkanları ve yargı sisteminin seferber edilmesiyle birlikte Refah Partisi aleyhinde Erbakan hükümetini istifaya zorlamak için harekete geçmeye başlamış oldu ve bu “yumuşak darbe” olarak adlandırıldı. Darbe perspektifinden, İslami kimlik ulusal bir tehditti. Darbe, aynı zamanda, hükümet-askeri ve sivil bürokrasi için, İslami faaliyetleri bir güvenlik tehdidi olarak tanımlamak, onları kontrol etmek ya da yasadışı olarak ilan etmek veya Müslümanları kaldırmak için kalıcı bir hukuki çerçeve oluşturmak için bir sürece dönüştü. Buna ek olarak, “güvensizleştirme” - Bozan ve Weaver'ın ele aldığı bir kavram - toplumun Kürt ve İslami kimliğinin gittikçe siyasi olmasını arttırdı. Hükümet, bazı dini, etnik, sınıfsal, ideolojik hareketler ve grupları ulusal güvenlik veya hatta rejime yönelik tehditler için bir tehdit olarak yerleştirerek, yasa üstü yasal kuralların uygulanmasını meşrulaştırıyor.⁴²

Yeni İslamcılar ve Ordu ile İlişkiler:

Refah Partisinin iktidarı sürdürmesindeki başarısızlık yalnızca İslamcıların taktiklerini değiştirmede, aynı zamanda söylemlerini de değiştirdi. İslamcıların zihniyetindeki bu değişim 28 Şubat sürecinin, süreçlerinin bir ürünü değil, aynı zamanda demokrasinin siyasi gücün

⁴¹ Birand, M. A., 1987, **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Mart, İstanbul, p. 423.

⁴² Hakan, Yavuz, 2013, **Türkiye’de İslam, Laiklik ve Demokrasi**, Ahmet Aziz’inin İkinci Baskı adlı eseriyile çevrildi, Tahran, Ney Yayıncılık.

ötesinde din adamlarına yardımcı olabileceği gerçeğidir. Dolayısıyla, muhafazakâr ideolojinin bir sembolü olan AKP'nin gelişmesi ve genişlemesinin ana nedeni, 28 Şubat'ta askeri müdahale sonrasında Türk siyasi sistemini düzenleme konusundaki stratejik rolüdür. Bu bakımdan AKP, Türk toplumunun çeşitli kesimleri arasında yeni bir sosyal sözleşme yaratmak için ortaya çıkmakta olan politikasıyla birlikte çalışıyor.⁴³

Sonunda hükümetin ikiye bölünmesi, yerel güçlerin, özellikle de İstanbul koalisyonunun ve Anadolu burjuvazisinin desteklediği 2004 anayasa değişiklikleri ile sona erdi. Askeri otoritenin sona ermesi iki olayın ürünü idi. Ordu, Müslüman gruplara karşı katı politikaların uygulanması ve İslami kurumların kamusal alanda ortaya çıkmasıyla, 1997 yılındaki yumuşak yasayı takiben kitle güç tabanını kaybetti. Buna ek olarak, Kopenhag kriterler, ordunun hükümetin siyasal yapısındaki rolündeki azalmayı açıkça beklemektedir.

İslamcılar ve Laiklerle Ordu Arasındaki İlişkinin Analizi:

Genel olarak, ordu ve İslamcıların gelişmeleri ve laik ve seküler mücadelenin ortaya çıkışı ile bağlantılı olarak üç aşamada tespit edilebilir:

1. Çatışmanın Kontrolü, 2002–2006:

Hükümet ve askeri liderler arasındaki devam eden çatışmalardan biri, laiklik ve emperyalizm gibi konularda ordu tarafından güçlü bir destek sağlanması ve AKP'nin İslami bir rejim kurma planları ya da benzeri bir şeyden kuşku duymasıydı. 2002 de Ulusal Güvenlik Konseyi Genel Sekreteri Hilmi Özkök'ün liderliğinde, hükümetin doğrudan yüzleşmesine gönülsüz davrandığını gösterdi⁴⁴.

⁴³ Seyit Cevat İmam Cumazade ve diğerleri, 2014. "Türkiye'de Kimlik Söyleminin Kemalizm'den İslamcılığa Dönüştürülmesi, AKP'ye vurgu yaparak", **İslam Dünyası Çalışmaları**, Birinci yıl, üçüncü sayı, kış, p. 145

⁴⁴ Ergun Özbudun, 2011, **Türkiye'de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, p.72–9

2. 2007 Yılı Zorlukları ve Krizler:

Bu aşamanın tehlikeli olma nedeni, askeri komutanlar devletin otoritesine açık bir şekilde meydan okumaya çalışıyordu. Ağustos 2006 da General Özkök yerine, General Yaşar Büyükanıt geldi. General Büyükanıt'ın, güçlü milliyetçi ve laik görüşlere sahip olduğu tespit edildi ve hükümetle olan ilişkilerinin kolay olmayacağı bekleniyordu⁴⁵.

2007 başında, ordu ile hükümet arasında yeni bir çatışma ortaya çıktı. Şubat 2007 de Erdoğan, hükümetin Kuzey Irak'taki Kürt bölgesel yönetimi ile doğrudan görüşmeler başlatabileceğini ve bunun General Büyükanıt tarafından şiddetle saldırıya geçebilecek bir teklif olmasını önerdi.

Kemalist bakış açısıyla Sezer, hükümetin İslamleştirmesine karşı çıkan önemli bir rol oynamıştır. Kemalistler devletin İslamleştirmesi ve Kürt siyasetindeki gelişmelerden endişe ediyorlardı.

Abdullah Gül cumhurbaşkanı adayı olduğunda, ordu, ordu ile AKP arasındaki topluluğun iki kutuplaşmasına yol açan bir bildiri yayınladı. Anayasa Mahkemesi, bu açıklamaya ve Ankara ve İstanbul halkının protestolarına yanıt olarak parlamento seçimlerini iptal etti. Erdoğan, kararı “demokrasinin kalbi üzerine kurşun sıktı” dedi ve referandumla bir cumhurbaşkanı seçmek için anayasada değişiklikler yapılmasını istedi ancak bu değişiklikler Türkiye krizini derinleştirdi.

2007 de “Ergenekon” darbesinin keşfi, burada sanıklar başta askeri generaller. AKP İslamcı Partisini devirme niyetleri parti liderlerinin parlamentonun çoğunluğuna sahip olduğu bu fırsattan yararlanma ve Türk siyasi, hukuki ve sosyal sistemine halk desteği ili değiştirmeye başladı⁴⁶.

3. Ordunun Zayıflaması:

AKP'nin seçim zaferleri, toplumsal endişeleri artırdı ve İslamcı AKP ile milliyetçi laik rakipler arasındaki uçurumun artmasına yol

⁴⁵ William Hale and Ergun Özbudun, **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP** (London and New York: Routledge, 2010), pp.20–9.

⁴⁶ Ghanbari, Muhammed, 2011. Türkiye'deki anayasanın ortaya çıkışı ve değişimleri, İran Balkanlar, 5 Mayıs 1389, Tarih Görüntüsü: 2016.7.31, <http://www.iranbalkan.net/view-1006.html>

açtı. Laik grupların ana korkusu yeni bir anayasa yolunda Erdoğan'ın hareketi idi. Anayasa değişikliklerindeki en önemli husus, Türk hükümeti yapısında askeri ve laik konuma itiraz eden yargı gibi, askeri ve seküler kontrollü yapıların gücünü sınırlamadaki etkisidir.

4. Askeri Toplu İstifa:

Üst düzey Türk askeri komutanlarının istifa etmesinin nedeni, onlarca üst düzey askeri görevlinin Türk İslamcı hükümete karşı bir darbe yapmaya teşebbüs etmekten dolayı devam eden kovuşturmaları protesto etmektir. Bu istifa ile ilgili olarak birkaç analiz var: 1. Bazı insanlar bunun bir protesto hareketi olduğuna inanıyor. 2. Türk hükümetine yönelik eleştiriler, bu iddiaların muhalefetle mücadele için bir silah olduğuna inanmaktadır. 3. Kendini mazlum göstermek ve orduda toplumsal uyumu yaratmak, Askeri tutuklama sürecinin genişlemesi ve hükümette ciddiyeti, askeri liderler, güçlerinin gövdesi ve laikler tarafından baskı altına alınmışlardır. Çünkü etkileşim ve diyalog yoluyla istenilen sonuca ulaşamamışlardır. Son olarak, istifayla, bir tür meşru mürettebat yerine getirdiler.⁴⁷

Ordunun Türk Siyasetindeki Rolü										
Türk halkı askeri desteği olmadan laikliği koruyabilir				Askerin zaman zaman seçilmiş bir hükümete karşı görüşlerini bildirmesi doğaldır				Türkiye'nin sorunları, seçilmiş hükümetler değil, askeri bir rejimle çözülebilir.		
		+	Cevapsiz	-	+	Cevapsiz	-	+	Cevapsiz	-
Cinsiyet	Kadın	51/2	18/0	24/1	56/3	21/0	15/5	27/4	14/5	50/7
	Erkek	56/3	17/3	25/5	16/1	16/5	21/6	26/2	14/2	58/9
Köylü		57/1	16/7	18/8	61/9	16/2	14/4	31/4	11/0	51/1
Şehirli		51/8	18/2	28/0	56/8	20/2	20/6	24/3	16/2	56/6

⁴⁷ Salebi, Seyed Javad 2012, Darbeden istifa edene kadar Türk askerleri, Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Tarih Görünümü: 11.10.2015, <http://fa.cmess.ir/View/tabid/127/articleid/1285>

Etnik	Kurt	52/7	17/8	26/1	61/2	18/3	17/0	28/6	15/2	52/3
	Alevi	54/1	17/5	25/0	59/8	21/2	16/3	26/2	13/8	55/0
	Alevi olmayan	53/6	17/7	24/7	58/4	18/5	18/7	26/9	14/4	54/6
Solcular		53/7	12/9	32/6	59/1	18/9	20/3	18/8	9/9	67/7
Sağcılar		62/7	16/2	16/9	62/6	15/9	17/1	30/3	15/2	49/9
Seküler		47/2	13/8	38/4	67/6	14/7	16/6	19/9	11/0	66/3
İslamcılar		63/9	14/8	16/2	59/8	16/5	18/7	32/7	15/0	48/0
Partiler	AKP	60/3	17/2	17/8	60/4	17/4	16/8	30/3	14/7	50/3
	CHP	49/8	16/8	32/8	70/0	14/3	15/1	24/1	11/9	61/0
	MHP	42/1	27/0	30/9	69/8	12/8	17/4	33/3	14/5	50/8

Kaynak: Çarkoğlu – Binnaz Toprak, 2010

Bu ifadeyi daha ayrıntılı olarak analiz ettiğimizde ortaya çıkan sonuçlar oldukça ilginç. Kürt kökenli insanlar% 71'lik bir kısmı orduyla, ülke ortalamasının yaklaşık% 18 üzerinde bir orduya karşıydı. Göreceli olarak daha eğitilmiş (yani, lise ve yüksek eğitime sahip) ve daha yüksek bir mülkiyet düzeyine sahip olan insanlar - ilgili tabloda gösterilmemesine rağmen - ülke ortalamasının üzerinde bir oranda bir askeri rejime karşıydı. Askeri bir rejime muhalefet oranı, kendilerini dindar görmeyen ve "İslamcı-Laik" ölçekte laik kesime daha yakın hissedilen grupların ülke ortalamasının da üzerindeydi - sonuçta yukarıdaki diğer sonuçlar ile tutarlıydı. Solda ideolojik olarak yer alan CHP ve DEHAP / DTP seçmenleri ve nispeten daha küçük partiler de bir askeri rejimi onaylamadı. Öte yandan AKP seçmenleri ve merkez sağdaki partiler ülke ortalamasının altında bir oranda bir askeri rejime karşı çıktılar. AKP seçmenlerinin bu konuda huzursuz olduklarını ve görüşlerini açıkça ifade etmeye isteksiz olduklarını söyleyebiliriz. Öte yandan, CHP seçmenlerinin önemli ölçüde askeri rejime karşı oldukları, CHP yönetiminin dikkatle incelemesi gerektiği yönündeki bir

bulgudur. İkinci ifadenin çapraz karşılaştırma analizlerini incelediğimizde benzer bir model ortaya çıkar. Bununla birlikte, burada kışkırtıcı düşünceler şu ki, ordunun seçilmiş bir hükümete karşı zaman zaman görüş bildiren açıklamanın kabul edilmediği oranının, alt gruplardan herhangi birinde% 47'yi geçmediği. Bu, AKP seçmenlerinin yaklaşık% 60'ı, yine de ülke ortalamasının üstünde (% 54). Gerçek şu ki AKP seçmenleri görüşlerini askeri rejimle ilgili olarak sol seçmenler kadarıyla ifade edemiyorlar.

Türk Halkının Genel Güven Seviyesinde Orduya Olan Değişimi Değerlendirme:

Tüm toplumsal sınıflarda ve demografik gruplarda askeri güçlere yüksek bir kamuoyu güvenini işaret eden 2000–1990 yılları sonuçlarına rağmen, insanların yakın geçmişte Türk askerlerine olan güven seviyesinin düşmesinin sebepleri var.⁴⁸ Araştırmalar, 2013 yılına kadar Türk askeri güçlerine olan güven seviyesinde önemli bir düşüş sağlandığını gösteriyor. Araştırmalar, 2000'lerin başında yapılan diğer araştırmalara benzer şekilde, bu yıllarda Türklerin genel eğilimi genellikle askeri bir destek verdiğini gösteriyor. Ankete katılanların ortalama% 78'i askere güvenmeye istekli olduklarını söylerken% 11'i güvenmediğini söylüyor. Orduya güvenmek istemediğini söyleyen Türkiye'deki insan sayısı 2009 da% 20, 2010 da% 27 oranında arttı. Aksine, halkın orduya olan güveni 2009 da% 77 ye ve 2010 da% 70'e düştü.

Orduya güven oranı						
Orduya güven EU			Orduya güven Türkiye			
	Güvenme eğilimi	Bilmi-yorum	Güvenme eğilimi	Bilmi-yorum	Güvenme eğilimi	Bilmi-yorum
2007	89	9	22	69	1	10
2008	88	10	22	68	3	9
2009	86	10	22	68	3	9
2010	84	10	21	69	2	12
2011	82	10	20	70	2	16
2012	77	10	26	64	3	20
2013	70	9	21	70	3	27

⁴⁸ Yılmaz Esmer, 2012, **İslam, Gendir, Democracy and Values: The Case of Turkey, 1990- 2001**, in Changing Values, Persisting Cultures: Case Studies in Value Change, eds. Leiden and Boston: Brill, p. 291-3.

Source: Eurobarometer Survey, European Union 1995–2010. Available çevrimiçi at http://ec.europa.eu/public_opinion/cf/

Türk kamuoyunun silahlı kuvvetlere yönelik tutumlarının dönüşümünü çeşitli uluslararası ve iç faktörler açıklamaktadır. Esmer ve Sarıgil tarafından gerçekleştirilen daha önceki araştırmalar, kamu düzenini ve orduyu güven altına alan faktörleri şu şekilde ortaya koymaktadır:

1. Demografik olarak, orduya olan güveni gözleme olasılığı kadınlar, kırsal alanlar ve yaşlı kişiler arasında daha yüksektir. Bununla birlikte, eğitim seviyeleri arttıkça askere olan güven azalmaktadır.
2. Silahlı Kuvvetlere yüksek düzeyde güven duyma ihtimali milliyetçiler, dindar Müslümanlar yani sivil toplum faaliyetlerine daha fazla güvenenler ve demokrasinin en iyi hükümet biçimi olduğuna inananlar arasında artma olasılığı.
3. İslamcı ve Kürt yanlısı partilere oy verenlerin oranlarında daha düşük güven düzeylerine sahip olma ihtimali artmaktadır.

Ergenekon çalışma düzeyindeki düşüş zamanlamasının incelenmesinde, Ergenekon ile ilgili eğilimlerin askeri güçlerin güvenliğini etkilemesinin bir etkisi vardı. Ergenekon ile ilişkili olarak olumlu eğilimleri olanlar arasında, askeri güçlerin popülaritesi daha az tercih edilmektedir. Eğer bu doğruysa, bu demokrasiyi Türkiye’de pekiştirmek için iyi bir haber. Türkiye’nin siyasetini değerlendirirken Ergenekon deneyimi, toplumda demokraside yararlı olmadığı ve toplumu kutuplaşmaya yol açabileceği gösterilebilir. 1980 darbesinden önce, sol ve sağ kanat grupları arasındaki kutuplaşmalar demokrasiye zarar verdi. Müdahaleden bu yana merkezleştirilmiş eğilimler, muhafazakâr-laiklik ve aynı zamanda Türk-Kürt milliyetçiliği siyasette ege-men hale geldi⁴⁹.

Son yıllardaki araştırmalar, etnik çizgiler arasındaki kutuplaşmanın sadece siyasi partiler arasında baskıya neden olmadığı değil, aynı

⁴⁹ Ergun Özbudun, 2011, p. 72–9;

zamanda Türk halkının gittikçe sabırsız ve yabancılaştırmadan korktuğundan da gösteriyor⁵⁰.

Ergenekon ile ilgili, Deniz Baykal'ın önderliğinde araştırmanın başlamasında, CHP'nin resmi bölümü bu konuda bazı eleştiriler ortaya attı. CHP, Ergenekon adı altında bir örgütün varlığını eleştirdi ve AKP'nin konuyu rakiplerin faaliyetlerini ve süreçlerini kontrol etmek için öne sürdüğünü belirtti. 2010'dan bu yana Kemal Kılıçda-roğlu'nun yeni liderliği altında CHP hala benzer bir konumda kaldı. 2010 da yapılan bir araştırmanın sonuçlarına dayanarak, Ergenekon'un ilgili iki görüş var ve bu insanların eğilimlerinin siyasi partiler arasındaki tartışmalara paralel olduğunu gösterir. Ankete katılanların %56,5'i hükümetin suçlularla mücadele ettiğini, %43,5'i hükümetin muhaliflerini cezalandırdığını söyledi. AKP seçmenlerinin %87'si ilk noktayı düşünürken, CHP'li seçmenlerin %83'ü ikinci görüşe katılıyordu.

15 Temmuz 2016'da Başarısız Darbe Nedenlerini Demokrasiye Etkisi:

Ordu, beşinci kez 15 Temmuz 2016 da AK'ye karşı bir askeri darbe başlattı. AKP'nin iktidara gelmesinden bu yana Türkiye'nin kapsamlı gelişmesi, ayrıca, demokrasiye giden bir yol izlemek ve ordunun politikadaki rolünü sınırlamaya rağmen, askeri kurumun hangi faktörlerin yeniden darbeye yönlendirildiği sorusunu gündeme getirdi. 2003 yılından bu yana AKP, Türkiye'de iktidara el koydu ve ordunun iktidarını reform yoluyla azalttı ve böylece ülkenin Avrupa Birliğine üye olabilmesi için bir yol sağladı, ayrıca Türkiye'deki bir başka darbeyi de önleyecektir.⁵¹ Ordu, değerliliğini yeniden kazanmak için komplo ve darbe şeklinde siyasi şiddet yarattı.

1. Ulusal Güvenlik Konseyinde Ordu'nun rolünü sınırlama: Erdoğan'ın ordunun gücünü azaltmak için aldığı ilk kale bu konseydi. Erdoğan konseyin kompozisyonunu sivil bir kişiye

⁵⁰ Çarkoğlu Ali and Binnaz Toprak, 2007, **Religion, Society and Politics in a Changing Turkey**, Istanbul: TESEV Publications, p. 4-101.

⁵¹ Ya'quoifar, Hamid, 2014, "Orta Doğu'da Türk dış politikasının tipolojisi", **Üç Aylık Dış Politika**, Yıl 27, Sayı 4, p. 968.

kaydırdı. Bu şekilde, ordu değerli yeteneklerinden birinden yoksun bırakılmıştır.

2. Ergenekon örgütünün dağılması ve Ordu memnuniyetsizliği: 2008 yılında, birkaç ordu generali, parti yetkilisi ve Güvenlik Konseyi eski başkanı da dâhil olmak üzere yüzlerce kişi örgütte iş birliği ve üyelikten dolayı tutuklandı ve yargılandı.
3. 2011 deki anayasa değişiklikleri ve askeri dokunulmazlığın kaldırılması:

1980 Anayasasında 1980 darbesinde yer alanlar yargılanamıyordu. Bu, demokratik olmayan bir madde idi, bu nedenle, bu değişiklikler kaldırıldı. Türk siyasi sisteminde, devlet daha önce yargı seçmede rol oynamamıştı. Anayasa değişikliklerine göre, ordu, sivil mahkemelere karşı hesap verme sorumluluğu arttı ve Türk parlamentosu yargı atanmasında daha fazla güce sahip olacaktı. Yargının dokunulmazlığı da ortadan kaldırılmış ve birçok bakımdan darbenin ülkedeki meşruiyetini ortadan kaldırıyor.⁵²

4. 2013 Anayasanın “35. maddesinin Kemalist geleneği koruma”değiştirmesi:

İç Hizmet Kanunu'nun 35 inci maddesi uyarınca, iç tehditlere karşı dış tehditler kadar güç uygulamak için siyasette rol oynamasına izin verildi. AKP, silahlı kuvvetlerin, Türk ordusunun politikasına müdahalesini sınırlandırmak amacıyla, ülkede bir darbe için defalarca çağrıda bulunduğu yasayı değiştirdi⁵³.

Türkiye'de 15 Temmuz 2016 Darbenin Başarısızlık Sebepleri:

İstanbul'da meydana gelen ve Ankara'ya yayılmış darbe ile birlikte, bazı medyalar ve güvenlik merkezlerinin bir kısmını ele geçirdikten sonra, bir dizi batılı basın, AKP'nin sona erdiğinden konuştular. Ancak, 24 saatten az bir sürede her şey geri döndü ve darbeci li-

⁵² Ghahrampour, Muhammed. 2011. “Türkiye'nin anayasal reformu demokrasiye doğru atılmış yeni bir adımdır”. İran Diplomasi Konuşma Sitesi'nde mevcut. p. 1–31

⁵³ Muttegi, İbrahim. 2017. Türk darbesi: oluşum alanları ve başarısızlık nedenleri. Dijital kütüphane sitesinde mevcuttur. p.1

derlerin tamamen yenilmesi ve destekçilerinin tutuklanması için gerekçe gösterdi. Darbenin başarısızlığının nedenleri şu nedenlerle açıklanabilir:

1. Topluluğun büyük bir bölümünü Erdoğan'ı desteklemesi:
Erdoğan'ın politikalarına karşı yaygın bir muhalefete rağmen, toplumun ana bölümleri, özellikle dini ve uça gruplar onu destekledi. Bu nedenle, darbenin başlamasıyla sayısız destekçileri ön plana çıkıp darbeye karşı çıktılar.⁵⁴ Fakat Erdoğan'ın rakipleride bile, darbeyi desteklemediler. Darbe girişimi gerçekleştiğinde hemen CHP, MHP gibi muhalefet partileri, darbeyi kınadı.
2. Darbelere şiddet uygulamama:
Genellikle, darbe şiddetli bir süreç olarak anılır. Ama halkın darbecilerle karşılaşması, Yakalanan merkezlerin çatışma olmaksızın teslim edilmesi veya çekilme ile sonuçlandı. Herhangi bir devletin veya ülkenin darbeye sempati etmemesi ve onları desteklememesi önemlidir.
3. Özel polis kuvvetlerinin rolü:
2014 ten bu yana Golinists'le Erdoğan'ın başlattığı gerilim ardından kurulan özel polis kuvvetlerinin rolü ve darbeye karşı direnmeleri.
4. Darbeye devlet destekli silahlı kuvvetlerin katılım eksikliği:
Askeri Savcı ve Karayolları Genel Sekreteri Danışmanı olduğu söylenen, silahlı kuvvetler organının bir kısmı darbeyi sağlamaya çalışıyordu. Yani sadece ordu bu darbeyi desteklemedi.
5. Özel görüntülü medyanın rolü:
Özel medyanın rolü, Erdoğan'ın halka mesajını ve devletin savunmasında halkın varlığını tasvir etti.
6. Muhalefet partilerin darbesinin mahkûmiyeti:
CHP, MHP gibi önemli muhalefet partilerin darbeyi kınaması.⁵⁵

⁵⁴ Ognianova, Nina, 2016, **Turkey After the July Coup Attempt**, Washington: U.S. Government Publishing Office. p. 43

⁵⁵ Anas, Omair, 2016, "Turkey after the Failed Military Coup" Accessible at: <http://icwa.in/pdfs>.

Sonuç:

Demokratik rejimlerin hayatta kalması için gerekli koşulların belirlenmesi uzun zamandan beri siyasal bilimlerdeki en önemli konulardan biridir. Özellikle, dünyanın her yerinde Batı'nın liberal demokrasisini yeniden tesis etmek için çok çaba sarf ettiğinden, bu çok önemlidir. Askeri yönetim ve diğer otoriterlik biçimlerinden uzak çoğulcu demokrasi kurmaya yönelik son reformlar, istikrarlı bir demokrasi için ön koşulların nasıl belirleneceği konusunu geliştirdi. Bu nedenle, bu bölümdeki konunun önemini göz önüne alarak, istikrar ve istikrarsızlığın kalkınmanın gerçekleşmesine olan etkisini incelemek için siyasi istikrar ve özellikleriyle sağlanan tanımları incelemeye çalıştık. Sonra, istikrarın iyi bir tanımını oluşturan siyasi istikrar kavramsal tanımına ulaşmak, en azından beş istikrarsızlık tipini kapsamalıdır: Devlet, rejim değişimi ve toplumdaki değişiklikler, hükümete, rejime ya da topluma yönelik barışçı ve şiddetli meydan okumalar ve bunlar Easton Okulu'nda üç öge olarak düşünülmüştür. Bu nedenle, belirli bir sistem tanımına göre, herhangi bir istikrarsızlaştırma olayı, olduğu sistem çerçevesinde olmalıdır. Askeri müdahale ve Türk Silahlı Kuvvetlerinin siyasi istikrar alanındaki performansı ile ilgili olarak, askeri güçlerin siyasi istikrar bağlamında hiçbir zaman doğrudan iktidar almaması gerektiğinin farkına varmış oldukları unutulmamalıdır. Sivil elitlerin çoğunluğunun Avrupa Birliği'ne katılma isteği ve hukukun üstünlüğünü kabul etmesi ve askeri alanda siyasete katılımı kısıtlaması bu süreci güçlendirmeye yardımcı oldu. Bu arada, kendisini her zaman Türk siyasal istikrarına garantör olarak gören ordu görüşlerini de göz önüne almak önemlidir.

Kaynakça:

1. Abdullah Serenli, **Türkiye'de ordu-siyaset ilişkileri**, p. 10, 2014.
2. Akhavan Kazemi, Bahram, "Partiler, Siyasi İstikrar ve Güvenlik", **Üç Aylık Strategic Araştırmalar**, 4. Sayı. p. 4, 2000.
3. Alizede, Ali, **Kemalistler ve İslamcıların Rekabetçiliği. Stratejik bilgi**, 52 sayılı, p. 27-32, 2007.
4. Anas, Omar, "Turkey after the Failed Military Coup". Accessible at: <http://icwa.in/pdfs>, 2016.

5. Azgandi, Alırıza, **Ordu ve siyaset**, İkinci baskı Tahran: Toos Publishing, p. 17, 1998.
6. Bashiria H. Hüseyin, **Siyasal Sociology**, Terhan: Ney Yayıncılık, p. 64, 2015.
7. Bernard Lewis, “Türkiye’de Demokrasiye Geçiş”. Âmin Naseri, Araz tercümanı, **Siyaset Bilimi Siyasal-ekonomik bilgi**, Haziran ve Temmuz, No: 237–238, 1986.
8. Birand, M. A., **Emret Komutanım**, Milliyet Yayınları, 9. Baskı, Mart, İstanbul p. 423, 1987
9. Brian Clive, Smith, **Üçüncü Dünya Politikasını Anlamak**, Amir Muhammed Haji Yousefi ve Muhammed Saeed Qaeni Najafi’nin tercümesi, Tahran, Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Ofisi, p. 366, 2001.
10. Broker, Paul, **Demokratik Olmayan Rejimler**, Alırıza Sami’nin Çevirisi. Tahran: kavir, pp. 103–106, 2005.
11. Burke, Michael ve Jonathan ve Lilonfeld, **Kriz, çatışma ve istikrarsızlık**, Çeviri Ali Sobh del, Tahran: Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, 2003.
12. Colley, CA., **Felsefe kültürü ve politik felsefe**, Tehran: pa-yan yayınları, p. 175, 2008.
13. Dursun, Davut, **27 Mayıs Darbesi**, Şehir yayınları, İstanbul 2001, p. 12, 2008.
14. Eftekhari, Asghar, “Siyasal Güç, Kamu Alanı ve İslam Cumhuriyeti”, **Üç Aylık**, İkinci Yıl Stratejik Araştırmalar, pp. 1–28, 1997.
15. Entekhabi, Nadir, **Türkiye’de Din, Hükümet ve Modernlik**, Birinci Baskı, Tehran: Yayın, Hermes, p. 268, 2013.
16. Erdoğan, M., “Silahlı Kuvvetler, Darbe ve Demokrasi”, **Yeni Türkiye**, Yıl 3, Sayı: 17, Eylül-Ekim, pp. 273–289, 1997.
17. Ergun Özbudun, **Türkiye’de Parti ve Seçim Sistemi**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, p. 72–9, İstanbul, 2011.
18. Fazeli, Muhammad, **Demokrasinin Yapısal Temelleri**, 1. Basım, Tehran: Kondokaw. p. 91, 2011.

19. Firuz Ahmet, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, 11. Basım, Kaynak Yayınları,, pp. 153–157, İstanbul, 2012.
20. Frankl, Josef, **Çağdaş Uluslararası İlişkiler Teorisi**, Çeviri: Vahit Bozorgi, Birinci Baskı, Tahran, Bilgi yayını, p. 66, 1372.
21. Ghahrapour, Muhammed, “Türkiye'nin anayasal reformu demokrasiye doğru atılmış yeni bir adımdır”. İran Diplomasi Konuşma Sitesi'nde mevcut, p. 1–31, 2011.
22. Ghanbari, Muhammed, Türkiye'deki anayasanın ortaya çıkışı ve değişimleri, İran Balkanlar, 5 Mayıs 1389. Tarih Görüntüsü: 31.7.2016, <http://www.iranbalkan.net/view-1006.html> ,2011.
23. Hakan, Yavuz, **Türkiye'de İslam, Laiklik ve Demokrasi**, Ahmet Aziz'inin İkinci Baskı adlı eseriyle çevrildi, Tahran: Ney Yayıncılık, 2013.
24. Heidarzadeh Naeni, Muhammed Reza, **Türkiye'de Din ve Hükümetin Etkileşimi**, Tahran: Siyasi ve Uluslararası Çalışmalar Bürosu, p. 263, 2001.
25. Hersig, Hüseyin, “Siyasete askeri müdahale”, **İsfahan Üniversitesi Araştırma Dergisi**. 12. Cilt: 1 ve 2 sayılı, pp: 141–158, 2001.
26. Huntington, Samuel, **Değişen toplumlarda siyasal sistem dönüşümü**, Mohsen Salasi, Tahran: Yayıncılık, pp: 274–284, 1991.
27. Hüseyini, Hüseyin, “Kriz nedir ve nasıl tanımlanır?”, **Üç Aylık Güvenlik Dergisi**, Yılın Beşinci Sayısı, Sayı 2,1. p. 7–51, 2006,
28. Kayalı, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset**, İletişim yayınları, İstanbul, p. 188, 2000.
29. Muhammad Tariq Majid ve Ronald MacDonald, **Corruption and the Military in Politics: Theory and Evidence from around the World**, University of Glasgow, p. 18, 2010.
30. Musavi, Mir Tabib, **Hareket açısından ordu ve siyaset**, Terhan: Demokratik (mardom salar) Yayınlar: 197, 2004

31. Mustafa Uluçakar, **Türkiye’de sivil-asker ilişkileri ve ordunun demokratik kontrolü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, p. 29, 2013.
32. Muttegi, İbrahim, **Türk darbesi: oluşum alanları ve başarısızlık nedenleri**, Dijital kütüphane sitesinde mevcuttur, p. 1, 2017.
33. Naran. Cansever, Hakan Mehmet Kiriş, “Türkiye’de ordu – siyaset ilişkileri çerçevesinde AK parti – TSK etkileşimine bakış”, **Süleyman Demirel Üniversitesi the Jurnal of Faculty of Economist and Administrative Sciences**, Y. 2015, Vol. 20, No. 3, pp. 361–384.
34. Ognianova, Nina, **Turkey After the July Coup Attempt**, Washington: U.S. Government Publishing Office, p. 43, 2016.
35. Saunders, David, **Politik istikrarsızlık kalıpları**, Tehran Stratejik Araştırmalar Enstitüsü'nün tercümesi: Stratejik Araştırmalar Araştırma Merkez yayınları, p. 127, 2001.
36. Schmitter, Philippe. & Karl Terry L., **What Democracy is and is not?**, The Global resurgence of Democracy John Hopkins University Press, p. 50, 1996.
37. Seyit Cevat İmam Cuma zade ve diğerleri, “Türkiye’de Kimlik Söyleminin Kemalizm’den İslamcılığa Dönüştürülmesi, AKP’ye vurgu yaparak”. **İslam Dünyası Çalışmaları**, Birinci yıl, üçüncü sayı, kış, p. 145, 2014.
38. Tim, Jacoby, **Sosyal İktidar ve Türk Devleti**, Çev. Devrim Evcı, Ankara, Birleşik Yayınevi, 2010.
39. William Hale and Ergun Özbudun, **Islamism, Democracy and Liberalism in Turkey: The Case of the AKP**, London and New York: Routledge, pp. 9-20, 2010.
40. Ya'quoifar, Hamid, “Orta Doğu’da Türk dış politikasının tipolojisi”, **Üç Aylık Dış Politika**, Yıl 27, Sayı 4, p. 968, 2014.
41. Yılmaz Esmer, **İslam, Gendir, Democracy and Values: The Case of Turkey, 1990- 2001**, in Changing Values, Persisting Cultures: Case Studies in Value Change, eds. Leiden and Boston: Brill, pp. 291-3., 2012.

42. Zare, Muhammed Rıza, **Türkiye'de İslamcılığın Yükseliş Sebepleri**, Tehran: Endişe sazan nur Enstitüsü, p. 178, 2005.
43. Çarkoğlu Ali and Binnaz Toprak, “Religion, Society and Politics in a Changing Turkey”, Istanbul: TESEV Publications, p. 4 -101, 2007.
44. Salebi, Seyed Javad, Darbeden istifa edene kadar Türk askerleri. Orta Doğu Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Tarih Görünümü: 11.10.2015. <http://fa.cmess.ir/View/tabid/127/articleid/1285>, 2012.
45. Samuel Huntington, **Asker ve Devlet**, Çev. K. Uğur Kızıl aslan, Salyangoz Yayınları, 2. Basım, İstanbul, Nisan, 2006, pp: 86–92
46. Hakikat, Sadegh, **Siyaset Bilimi**, Qom, Yayın: müfit Üniversite, İkinci baskı, p. 226, 2008.
47. Karl, Terry Lynn, **Dilemmas of Democratization in Latin America. Comparative Politics**, Vol. 14, No. 2, pp. 436- 459, 1990.

TANZİMAT DÖNEMİ'NE İLK MUHALİF TEPKİ: KULELİ VAK'ASI (Tevkif ve Cezalandırmalar)

Osman AKANDERE* - Hasan Ali POLAT**



ÖZET

Tanzimat döneminin en önemli siyasî hadiselerinden birisi Kuleli Vak'ası'dır ve bu vak'anın müsebbibi olarak görülen Şeyh Ahmet Efendi liderliğindeki Fedailer Cemiyeti, Tanzimat döneminin modern manada ilk muhalefet örneği olarak kabul edilebilir. Cemiyetin *hem beyni hem kalbi olan* Bayezid Medresesi müderrisi Şeyh Ahmet Efendi'nin başkanlığında teşkil olunan bu cemiyette, Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şurâ Reisi Hüseyin Dâim Paşa, Cafer Dem Paşa ve Tophâne Müftüsü Bekir Efendi gibi isimler de yer almaktaydılar ve bu birlikte-lik eskiden zaman zaman ortaya çıkan *ulema-ordu iş birliği*ni akla getir-mektedir.

Fedailer Cemiyeti, Sultan Abdülmecit'i tahttan indirip veliaht Abdülaziz'i tahta çıkarmaya dönük bir fikri/niyeti ortaya koydu; fakat ce-miyet mensupları planlarını *kuvrveden fiile* geçiremeden tevkif olundu-lar. Çünkü Arif Bey'in cemiyete kazandırılması için uğraştığı Hasan Paşa tarafından ihbar edilmişlerdi ve Kılıç Ali Camii Şerifi'nde toplantı halinde iken yakalanmışlardı: kırk bir kişi idiler; hepsi tevkif edilmiş-lerdi. Tevkif edilen zanlılar, Sadrazam, Şeyhülislam ve Seraskerin de dâhil olduğu bir heyet tarafından sorgulandılar; muhakeme edilerek çeşitli cezalara çarptırıldılar. Şeyh Ahmet Efendi, Hüseyin Dâim Paşa, Cafer Dem Paşa ile Arif ve Binbaşı Rasim Beyler idam ile tecziye edil-mişlerdi. Yine maznunlardan Hacı Ahmet Efendi hakkında, bir daha

* Prof. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi, oakan-dere@konya.edu.tr

** Okutman Selçuk Üniversitesi Beyşehir Ali Akkanat Meslek Yüksekokulu, polatha-sanali@hotmail.com

bu taraflara (İstanbul) gelmemek kaydıyla Trablusgarp'a sürgün kararı verilmişti. Erzurumlu muhallebici Mustafa da bu taraflara (İstanbul) gelmemek kaydıyla memleketi Erzurum'a sürgün edilmişti. İdam kararları Sultan Abdülmecit'e bildirildiğinde Abdülmecit, idamların başka cezalara tebdili yönünde bir İrade-i Seniyye çıkarttı. Netice itibariyle Şeyh Ahmet Efendi ve Hüseyin Dâim Paşa'nın da cezaları idamdan kalebentliğe tebdil edildi. Verilen cezalar sürgün ile birleştirildi; Şeyh Ahmet Efendi ve Arif Bey'in Magosa'ya, Hüseyin Dâim Paşa ve Rasim Bey de Akka'ya kalebent olarak sürgün edildiler.

Bu çalışmada modern manada ilk muhalif hareketi Fedailer Cemiyeti'nin Kuleli Vak'ası adıyla maruf teşebbüsü münasebetiyle gerçekleştirilen tevkif ve cezalandırmalar ile Sultan Abdülaziz'in af kararı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat, Sultan Abdülmecit, Şeyh Ahmet, Fedailer, Kuleli Vakası

**THE FIRST OPPOSING VIEW IN THE TANZİMAT REFORM
ERA: THE EVENT OF KULELİ (The Arrestment and
Punishments)**

ABSTRACT

One of the most important political incidents of Tanzimat Reform Era is Kuleli Case and Fedailer Cemiyeti (Association of Bouncers), that was seen as the responsible of this case under the leadership of Sheik Ahmet Efendi is accepted as the first example of opposition of Tanzimat Reform Era in contemporary respect. There were also such people as Bâb-ı Seraskier Dâr-ı Şurâ Presdident Hüseyin Dâim Pasha, Cafer Dem Pasha and Tophâne Mufti Bekir Efendi in this Association, founded under the presidency of Sheik Ahmet Efendi, the Mudarris of Bayezid Madrasah, who was *both brain and heart* of the Association and this association reminds *ulema-armycooperation* eventually occurred in the past.

Association of Bouncers put the idea/intention of dethronement Sultan Abdülmecit and enthroning heir apparent Abdülaziz forward; however, the members of the association were arrested before *putting their plans into execution*. The reason for that is they were denounced by Hasan Pasha, who Arif Bey tried to bring in the association and they got caught during a meeting in Kılıç Ali Mosque: they were forty-one; and all were arrested. The arrested suspects were interrogated by a council, including Grand Vizier, Shaykh Al-Islam and Seraskier; they were tried and condemned with various sentences. Sheik Ahmet Efendi, Hüseyin Dâim Pasha, Cafer Dem Pasha, Arif Bey and Squadron Leader Rasim Bey were got death penalty. As for suspect Hacı Ahmet Efendi, he was exiled to Tripoli provided that he does not come to İstanbul again. Mustafa of Erzurum, the milk dishes seller, was exiled to Erzurum, his homeland, provided that he does not come to İstanbul again. When the death warrants were notified to Sultan Abdülmecit, he issued an Imperial Decree on transformation of the death punishments to other types of punishments. As a result, Sheik Ahmet Efendi and Hüseyin Dâim Pasha's punishments were converted from death to confinement in a fortress. The punishments sentenced were combined with exile; and Sheik Ahmet Efendi and Arif

Bey were exiled to Magosa and Hüseyin Dâim Pasha and Rasim Bey were exiled to Akka as confined in a fortress.

Arrests, trials and penalizations carried out due to the attempt of Association of Bouncers, which is well-known with the name of Kuleli Case, the first opposition movement in modern perspective, and Sultan Abdülaziz's granting an amnesty will be discussed in this study.

Key Words: Sultan Abdülmecit, Sheik Ahmet, Opposition, Event of Kuleli

GİRİŞ

“Düzenlemeler” anlamına gelen “Tanzimat” aynı zamanda bir devrin adıdır ve bu devir, -evveliyatı olmakla birlikte- Batı’dan esinlenilerek pek çok siyasî ve sosyal reformun gerçekleştirildiği bir zaman dilimidir¹. Reformların maksadı; modern bir devlet meydana getirerek Devlet-i Aliyye’nin güçlü bir şekilde ayakta kalmasını sağlamaktır. Bu devirde, Tanzimat’ın önemli ismi Mustafa Reşit Paşa’nın, 12 Ağustos 1839’da İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Palmerston ile gerçekleştirdiği bir mülakatta belirttiği gibi, “değişmez esaslara müstenit bir iç idare” [Un système immuablement établi] inşası Osmanlı’nın kurtuluşunun yegâne yolu olarak görülmekteydi; bu iç idare, “muayyen ve sarih esaslardan” hareket eden bir iç idâre tarzı olmalı, hükümdarın yetkilerini törpüleyerek hükûmet işlerine müdahalesinin önüne geçmeliydi². Bu kapsamda, -geçmişten beri süregelen problemlerin halli amacıyla- “Mücerret din ve Devlet ve Mülk ve Milleti ihya için” 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu ilan edildi. Ferman ile kanunlarda ve hükûmet icraatlarında “her sınıf tebaanın müsavâtı” vurgusu yapıldı. Vergi ve askerlik hususunda müsavât çerçevesinde hareket edileceği belirtildi; “ahâli-i memâlikten her ferdin emlak ve kudretine göre bir vergi-i münâsib ta’yin olun[acağı] kimseden ziyade

¹ Şerif Mardin, **Yeni Osmanlıların Doğuşu**, yay. haz. Ömer Laçiner, İletişim Yay., 11. bs., İstanbul 2013, s. 9; Halil İnalçık, Tanzimat’ın Avrupalılaştırma bakımından bir mehzaz sayılabileceği vurgusu yaptıktan sonra Tanzimat’ın “iktisadî-içtimaî temelleri çürüyerek yıkılmaya yüz tutan bir imparatorluğun yeni prensiplerle yeniden kurulma teşebbüsü” olduğunu belirtmektedir. Bkz. Halil İnalçık, “Tanzimat Nedir”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 32.

² Şerif Mardin, “Tanzimat Fermanı’nın Manâsı: Yeni Bir İzah Denemesi”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 150; Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., 21. bs., İstanbul 2015, s. 213-214; Davison da, Mustafa Reşit Paşa’nın amacının, “yönetimi düzene sokmak, nazırların rolünü artırmak ve bürokrasiyi padişahın keyfi kaprislerine karşı korumak” olduğunu belirtmektedir. Bkz. Roderic H. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akinhay, Agora Kitaplığı Yay., 2. bs., İstanbul 2005, s. 39.

bir şey alınma” yacağı ifade edildi³. Gülhane Hatt-ı Hümayunu’nu, düvel-i muazzama’nın baskı ve talebiyle 18 Şubat 1856 tarihinde ilan edilen Islahat Fermanı takip etti. Bu ferman ile de daha ziyade gayrimüslim tebaaya yönelik birtakım düzenlemeler yapıldı. Buna göre; “askerlik hizmetinde, adalet idaresi alanında, vergilerde, sivil ve askerî okullara alınmada, kamu görevlerine girme ve toplum içinde saygı görmede herkes eşit olmalıydı.” Müslüman ile gayrimüslimleri ilgilendiren davalar için de karma mahkemeler kurulmasının lüzumundan bahsedilmekteydi⁴.

Islahat Fermanı’nın Avrupa’nın da etkisiyle kabulü Tanzimat’ın mimarı Mustafa Reşit Paşa tarafından içeriği itibariyle tepki ile karşılandı. Kendisi dönem itibariyle hükûmette değildi ve Sultan Abdülmecit’e sunduğu bir layiha ile fermanın bazı maddelerine dair çekinmelerini dile getirdi. Reşit Paşa’ya göre; Gülhane Hatt-ı Hümayunu bir gereklilikti ancak Islahat Fermanı herhangi bir gereklilik söz konusu değil iken ilan edilmişve devleti yabancı müdahalelere açık hale getirebilecek nitelikte bir fermanı. Ayrıca Paşa, “aşırı ve egemenliğe aykırı imtiyazlar” verdiğini ifade ettiği fermanın payitahttan uzak yerlerde Müslümanlar ile Hristiyanlar arasında çatışmalara sebep olabileceği vurgusunu yapmaktadır⁵. Ferman, Reşit Paşa’nın yanında Müslüman tebaanın önemli bir kesimi tarafından da tepki ile karşılandı.

³ Tanzimatçılar, bu “müsavet” sayesinde halkın birbiri ile kaynaşacağını ve ülke dâhilindeki herkesin imparatorluğu bekasına müşterek olarak hizmet edeceklerini düşünmekteydiler. İnalçık, “Tanzimat Nedir”, s. 48-49; Gülhane Hatt-ı Hümayunu metni için bkz. “Tanzimat Fermânı”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 13-16.

⁴ İlaveten, yıllık bütçenin yapılması, ekonominin düzlüğe çıkabilmesi için Avrupa sermayesi ve hünerinden istifade edilmesi, bankaların kurulması, ceza ve ticaret kanunlarının yapılması ve hapisane sisteminin gözden geçirilmesi gibi hususlar da mevzu bahis olunmaktaydı. Bkz. Davison, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform**, s. 57; Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 216-217; Islahat Fermanı metni için bkz. “Islahat Fermanı”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011, s. 19-25.

⁵ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 217; Mustafa Reşit Paşa’nın Mabeyn-i Hümayun’a sunduğu layihası için bkz. Cevdet Paşa, **Tezâkir (1-12)**, yay. haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1953, s. 76-82.

Nitekim Cevdet Paşa'nın belirttiği üzere fermanın akabinde Müslüman tebaadan bazı kesimler, “Âbâ ve ecdadımızın kaniyle kazanılmış olan hukuk-ı mukaddese-i milliyemizi bugün ga'ip etdik. Millet-i islâmiyye millet-i hâkime iken böyle bir mukaddes haktan mahrum kaldı. Ehl-i islâma bu bir ağlayacak ve matem edecek gündür” diye söylenmeye başlamışlardı⁶. Aslında Mustafa Reşit Paşa, sonrasındaki hadiseleri görürcesine ferman hakkında “Osmanlı İmparatorluğu'na hâkim millet ile yönetilenler arasındaki ayrımı ortadan kaldırarak, geçmiş altıyüz yılda olduğundan tamamen farklı bir renk verecekti. Müslüman kamuoyu bunu kabul etmezdi; önce zihinler hazırlanmalıydı” demişti⁷.

Tanzimat döneminin uygulamaları; idarî, askerî ve malî alandaki düzenlemeler, Kırım Harbi'nin meydana getirdiği birtakım sıkıntılar ile dönemdeki “israf” algısı toplum içerisinde huzursuzluklara sebep oldu. İlâveten devlet idarecileri arasında rekabet mevcuttu; Batı yanlısı Mustafa Reşit, Mehmet Emin Âli ve Fuat Paşalar ile görece tutucu Kıbrıslı Mehmet Paşa arasındaki rekabet devlet idaresini zorlaştırmaktaydı⁸. Yine “millet” kavramı ve kurumuna getirilen yeni tanım⁹ ile Mehmet Emin Âli Paşa'nın da 1858-1859 arasındaki idaresinde Avrupaî fikirlerin ithali ve Osmanlı müsavâtını genişletmeye yönelik gayretlerin hız kazanması Müslüman tebaanın önemli bir kesiminde huzursuzluklar hâsıl etti¹⁰. Bu gibi hadiseler, Tanzimat döneminde hükûmeti ve padişahın şahsını hedef alan tepkileri ortaya çıkararak muhalif ittifakları beraberinde getirdi.

⁶ Cevdet Paşa, **Tezâkir** (1-12), s. 68; Bazı Rumlar da fermana itiraz ettiler. “Devlet bizi Yahudilerle beraber etti. Biz islâmın tefevvukuna razı idik” dediler. Bkz. **Aynı Yer**.

⁷ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 59; Cevdet Paşa, **Tezâkir** (1-12), s. 76-82.

⁸ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 84-85.

⁹ İsmail Küçükkılıç, **II. Meşrutiyet'in İlanında Halk Unsuru**, Cedit Neşr., Ankara 2011, s. 70-71.

¹⁰ Davison, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform**, s. 104-105.

1. Fedailer Cemiyeti ve Suikast Planı

Tanzimat döneminin düzenleme ve uygulamalarına ve devrin devlet adamlarına muarız bir şekilde ortaya çıkan modern siyasî muhalifliğe ilk örnek olarak Fedailer Cemiyeti gösterilebilir. Cemiyetin ortaya çıkışında Tanzimat döneminin siyasî, içtimâî ve iktisadî durumundan duyulan endişenin yeri büyüktür. Zira Sultan Abdülmecit (1839-1961) dönemi, Batı fikriyatının Osmanlı'ya ciddî olarak nüfuz ettiği bir dönem olmasının yanında ekonominin de Kırım Savaşı (1853-1856) ve "israf" münasebetiyle çok sıkıntılı olduğu bir döneme denk gelmektedir¹¹. Osmanlı Devleti'nde birtakım ıslahatlar yapmakta fakat bu ıslahatlar tam manasıyla hiçbir kesimi memnun etmemektedir. Müslümanların bir kesimi, ıslahatların önemli bir kısmını tepki ile karşılamakta, kanunların kendilerini mağdur ettiğine inanmaktadır. Dolayısıyla dönem itibariyle Sultan Abdülmecit'e, "sefahati", "israfi" ve "yönetimi" yönüyle bir öfkenin varlığından söz edilebilir; nitekim dönemin atmosferinin neticesi olan bu öfke, Şeyh Ahmet Efendi liderliğinde Abdülaziz'i tahta çıkarma fikrini ortaya çıkaran önemli bir etkindir¹².

Fedailer Cemiyeti, ortaya çıkarılmasından yaklaşık beş ay önce, cemiyetin *hem beyni hem kalbi olan* Bayezid Medresesi müderrisi Şeyh Ahmet Efendi'nin reisliğinde teşekkül etti. Cemiyet reisi Şeyh Ahmet, Bayezid Medresesi'nde ikamet ederek "fesat" cemiyetinin çalışmalarını buradan icraya çalıştı. Sorgulama esnasındaki ifadesinden anlaşıldığı kadarıyla; "teb'a-i Devlet-i 'Âliyye'nin îcâb-ı hakkâniyyet ve iktizâ-yı ahkâm-ı zamân olarak nâ'il oldukları tesâvi-i hukûk [hukûkî eşitlik] mes'elesine zu'munca [batılzannıyla] vermiş olduğu ma'nâyı bâtil gûyâ zihnini teşviş eylediğinden [karıştırdığından] istihzâr-ı(?) ahkâm-ı celîle-i şer'îye evhâmıyla böyle bir cem'iyet teşkîl" edildiği anlaşılmak-

¹¹ Florian Riedler, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşruiyet**, çev. Azize F. Çakır, Picus Yay., İstanbul 2012, s. 30-31.

¹² **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 21 Mayıs 1325 [3 Haziran 1909], Nu: 4, s. 7; Cem Düzen, "Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak'ası", **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 19, Haziran 2017, S 1, s. 111.

tadır. Yine ifadesinde cemiyetin kesinlikle herhangi bir kimseye suikast niyetinde olmadığını belirtmektedir¹³. Şeyh Ahmet Efendi'nin yanında Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şurâ Reisi Hüseyin Dâim Paşa, Cafer Dem Paşa ve Tophâne Müftüsü Bekir Efendi gibi isimlerin de içerisinde olduğu¹⁴ bu cemiyet, eskiden zaman zaman ortaya çıkan *ulema-ordu ilişkisini/iş birliğini* akla getirmektedir. Zira cemiyet üyelerinin bir kısmı ulema kesiminden diğer bir kısmı da ordu mensubudur. Tabii olarak bu iki önemli kesimin bir araya gelmesi ciddi bir güç olabileceklerinin de göstergesidir¹⁵. Cemiyetteki "ulema-asker ittifakı" hakkında Küçük-kılınç şöyle demektedir¹⁶: "Kuleli Vak'ası Yeniçeriliğin ilga ve tasfiyesinden sonra eski ulema-asker ittifakını andırır tarzda cereyan eden ve akim kalan bir harekettir."

Fedailer Cemiyeti mensupları içerisinde Şeyh Ahmet Efendi ve Hüseyin Dâim Paşa'nın yanında Tophâne-i Âmire kâtiplerinden Arif Bey de önemli bir yer tutmaktadır. Arif Bey, cemiyetin genel sekreteri hüviyetindedir ve cemiyet adına propaganda yürütme, beyanname yazımı ve taraftar toplamakla vazifelidir. Cemiyete üye olacaklardan, *Süleymaniyeli Şeyh Ahmed ile aramdaki ahdi kabul ettim ve ben muâhid bir fedaiyim* cümlesinin yazılı olduğu bir taahhütname almaktadırlar¹⁷ ve üyenin cemiyete dahlinin Şeyh Ahmet Efendi'nin huzurunda olması

¹³ BOA., A} VKN., 1/20 [Nu:1]; BOA., İ. DH., 445-1/29437 [(Nu: 1), 11 Rebiülevvel 1276]; Uluğ İğdemir, **Kuleli Vak'ası Hakkında Bir Araştırma**, İkinci Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009, s. 46.

¹⁴ Diğer bazı üyeler şunlardır: İmalât Meclisi azasından Binbaşı Rasim Efendi, Tophane kâtiplerinden Arif Bey, Fatih Medresesi hocalarından Nasuhî Efendi ve Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi. Ayrıca Tophane müşirliğinden yaklaşık yirmi beş kişi de cemiyetin üyesidir. Cemiyetin üye yekûnu kırk beş-elli kişi civarındadır. Bkz. Zekeriya Türkmen, "Kuleli Vak'ası", **Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, C 26, İstanbul 2002, s. 356; Riedler, **Muhalefet ve Meşruiyet**, s. 35; İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 10-11, 30, 44; **Ceride-i Havadis**, 21 Rebiülahir 1276 [18 Ekim 1859], Nu: 961, s. 1.

¹⁵ Hüseyin Dâim Paşa ve arkadaşları, Yeniçeri sonrası ordu içerisinde ortaya çıkan yeni muhalefet kültürünün ilk temsilcileri olarak değerlendirilebilirler. Yine önceden Bektaşiler gizli kapaklı işlerin içerisinde gözükürlerdi. Burada Nakşi bir grubun yani Şeyh Ahmet'in böyle bir faaliyet içerisinde olduğu görülmektedir. Bkz. Riedler, **Muhalefet ve Meşruiyet**, s. 49.

¹⁶ Küçük-kılınç, **Halk Unsuru**, s. 73.

¹⁷ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 30-31, 44.

icap etmektedir¹⁸. Cemiyete dâhil olacak üyelerden alınan taahhütnamelerin cemiyete mensubiyet bilincini pekiştirme gayesini de güttüğü söylenebilir.

Cemiyet, Sultan Abdülmecit'i öldürme ve hedefe sorunsuz bir şekilde ulaşma amacına dönük bir plan da hazırlamıştır. Mehmet Nazmi Bey'in 1881 yılındaki Kuleli hakkındaki izahatına bakılırsa, plana göre; Sultan Abdülmecit Han cuma selamlığında iken cemiyetin vazifelendirdiği fedailer suikast için hücum edecekler ve Sultan'ı öldüreceklerdir. Hatta bu hareketin nasıl icra edileceğine dair kâtip Arif Bey tarafından bir risale de kaleme alınmıştır. Suikast başarılı olduğunda bu işin Avrupa'ya aksini engellemek için telgraf tellerini kesecekler, ayrıca İstanbul'dan vapur ve sefaının hareketine izin vermeyeceklerdi. Yine bu iş gerçekleşince ahalinin dehşet ve telaşının önüne geçmek maksadıyla beyannameler neşir ve tebliğ edecekler, yüksek tepelerden bayraklar keşidesiyle herkesi haberdar edeceklerdir. İlaveten, bütün sefarethanelere de “beyan-ı temin” babında tebliğnameler göndereceklerdir¹⁹. Bu hareketler esnasında otuz bine yakın kişinin de isyanda harekete geçirilmesi hedeflenmektedir. Burada şeyhlerin müritlerinden, medresedeki müderrislerin talebelerinden ve rütbeli askerlerin ise emrindeki kuvvetlerden istifade etmeye çalışacakları hususu üzerinde durulabilir²⁰.

¹⁸ Düzen, “Kuleli Vak'ası”, s. 115; Nitekim Cemiyet'in önemli isimlerinden Arif Bey, Hüseyin Dâim Paşa ve Şeyh Ahmet Efendi'nin de olduğu bir toplantıda yemin etmişti. Bkz. **BOA., İ. DH.**, 445-1/29437 [Arif Bey'in İstintakı]; Cemiyet'in altmış civarında fedaisi vardı. Bkz. Aynı Makale., s. 117.

¹⁹ **BOA., Y. EE.**, 94/1; Arif Bey'in risale yazdığı haber alınınca Arif Bey'in ilgili risaleyi yaktığı da aynı belgede belirtilmektedir. Bu belge için bkz. **[EK-1]**; Cafer Dem Paşa'nın planına, Cuma selamlığında iken cami kapısının birini Cafer Dem Paşa birini Hüseyin Dâim Paşa tutacaktı. Ulema da camide kitapları yere koyacaklardı ve gereken yapılacaktı. Hüseyin Dâim Paşa bu plana itiraz ederek çekincelerini şu ifadelerle dile getirdi; “böyle olmaz ahâli ihtilâlê varır sefâretler telâşa düşer re'âya korkar.” dedi. Ayrıca sultanı katle cüret edecek plan çerçevesinde ahaliye, sefarethanelere ve patrikhanelere hazırlanmış olan beyannameler ilan edilecektir. Yine köprüler kontrol altına alınacak, telgraf telleri de kesilecektir. Cuma gününde Cuma selamlığında ya da Kâğıthane'de suikast tertibinde bulunulacaktır. Pek çok tertipten bahsedilebilir. Bu hususta bkz. **BOA., İ. DH.**, 445-1/29437 [Arif Bey'in İstintakı].

²⁰ Onaran, **Kuleli Vakası**, s. 16.

2. Tevkif ve Cezalandırmalar

Bahsedildiği üzere Cemiyet, Sultan Abdülmecit'i tahttan indirip veliaht Abdülaziz'i tahta çıkarmaya dönük bir fikir ve niyeti ortaya koydu; fakat *kuwveden füle* geçemedi. Zira cemiyet üyeleri, Hüseyin Dâim Paşa'nın Rumeli'ye tayini akabinde Karadeniz Boğazı mirlivası Hasan Paşa'yı cemiyete kazandırmaya çalıştılar²¹; Arif Bey, Hasan Paşa'nın cemiyete dahlini sağlamak isterken Paşa tarafından cemiyet mensupları ihbar edildiler. Netice itibariyle Kılıç Ali Camii Şerifinde toplantı halinde iken yakalandılar: Kırk bir kişi idiler; hepsi tevkif edildiler²². Cevdet Paşa'nın Tezakir'in de tevkif hususunda üç yüzden ziyade kimsenin tevkif edildiği belirtilmektedir²³. Tevkif edilen şahıslar Kuleli Kışlası'na getirildiler. Nitekim hadise ile ilgili olarak Ceride-i Havadis ve sair gazetelere verilen malumatta "Ba'zı eşhâsın saltanat-ı seniyye 'aleyhinde îkâ'-ı fitne ve fesâd kasdıyla bir ittifâk-ı hafî teşkil etmiş oldukların geçen safer'ül-hayrın on altıncı çihârşanba günü haber alınmakla buldukları mahallerden birer ikişer celb ve Kuleli Kışla-i Hümâyûnu'na nakl ve tevkif olunduk"ları belirtilmektedir²⁴. Tevkif edilen zanlıların Kuleli Kışlası'na getirilmesi münasebetiyle hadiseye de Kuleli Vak'ası denilmektedir. Tevkif edilen zanlıların sorgu ve muhakemeleri burada yapıldı. Bunun için özel bir komisyon teşkil edildi; sorgulama ve muhakeme işlemleri Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa, Şeyhülislam Mehmet Sâdettin Efendi, Serasker Rıza Paşa, Meclis-i Âli-i Tanzimat Reisi Mehmet Paşa, Meclis-i Vâlâ Reisi Yusuf Kâmil Paşa ve Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî Reisi Mustafa Zarif Paşa tarafından gerçekleştirildi²⁵.

²¹ Cevdet Paşa, **Tezakir**, (13-20), yay.haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1960, s. 83.

²² İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 10, 31-32; Düzen, "Kuleli Vak'ası", s. 122.

²³ Cevdet Paşa, **Tezakir**, (13-20), s. 83.

²⁴ **BOA., C DH.**, 209/10405; **Ceride-i Havadis**, 21 Rebiülahir 1276 [18 Ekim 1859], Nu: 961, s. 1.

²⁵ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 10; Mahkemenin kâtipliğini de Meclis-i Vâlâ ikinci kâtipliği görevinde bulunan Mîdhat Efendi (Paşa) yaptı. Bkz. Türkmen, "Kuleli Vak'ası", s. 356; Müstantık Mehmet Nazmi Bey'in Kuleli Vak'ası hakkındaki izahatında sorgulamaların Âli, Kıbrıslı Mehmet ve Mütercim Rüştü Paşalar ile Şeyhülislam Sadettin Efendi tarafından gerçekleştirildiği belirtilmektedir. Bkz. **BOA., Y. EE.**, 94/1.

Anlaşıldığı kadarıyla Fedailer Cemiyeti'nin amacı, Sultan Abdülmecit'i tahttan indirip yerine Abdülaziz'i tahta çıkarmaktır²⁶. Sebebi ise Osmanlı Devleti'nin Tanzimat sonrası içerisine düştüğü durumdur; özellikle ulema sınıfından olanlar kendi ifadeleri ile *icra-yı şeriat* talebindedirler²⁷; Tanzimat döneminin önemli adımlarından Islahat Fermanı tepkileri doruğa çıkararak önemli bir gelişmedir. Örneğin Şeyh Ahmet Efendi²⁸, sorgusunda, Tanzimat'ın getirdikleri [özellikle Islahat Fermanı ve etkisi] yerine şeriatın bihakkın icrası için Padişaha arzuhal takdimi amacıyla olduğunu belirtmektedir²⁹. Tanzimat döneminin getirilerinin sonucu olarak "Bu devlete icrâ-yı 'adem-i şerî'atı sebepinden kalben nefretim var idi ve bu devlet dediğim ancak şerî'atı icrâ ettirmeyen zevât idi." demektedir. Yine ulemadan, meşayihden, askeriyeden ve esnaftan dindar kimseleri etrafına toplayarak bu yolla Bâbiâli veyahut Bâb-ı Meşihat'a başvurmak suretiyle Tanzimat'ın kaldırılması ve şeriatın bihakkın icrasının temini emelinde olduğunu vurguladı. Kendisine "şeriat icrâ olunmaktadır kânûn-ı Pâdişâhî bozulmaz" denildiğinde "Biz bu iddi'âda olacak idik çünkü bize şerî'at icrâ olunur diyecek olsalar biz şerî'atın icrâ olunmadığını biliyoruz" dedi. Suikast iddiaları gündeme gelince de kendisinin yegâne amacının şeriatın bihakkın icrası olduğunu, bu maksatla Sultan'a bir arzuhal takdim etmek istediğini; başkalarının başka emelleri var ise de haberdar

²⁶ Hadise hakkındaki 22 Kasım 1881 tarihinde Müstantik Mehmet Nazmi Efendi bir izahatında bu husus dile getirilmekte, Fedailer adıyla ortaya çıkan cemiyet-i fesadiyenin amacının Sultan Abdülmecit'i hal' ederek yerine şehzade Abdülaziz'i getirmeyi amaçladığı vurgulanmaktadır. Bkz. **BOA., Y. EE.**, 94/1.

²⁷ Dağıstanlı Mehmet Efendi'nin 19 Safer 1276 tarihli sorgu tutanağında, kendisine bir kâğıt okunduğundan bahsetmektedir. Buna göre Tanzimat diyerek şeriatın ayaklar altına alındığından bahsedilmekte ve şeriata mugayir hareket eden Sultan Abdülmecit'e itaat edilmeyeceği vurgulanmaktadır. Bkz. **BOA., İ. DH.**, 443/29258 [19 Safer 1276].

²⁸ Şeyh Ahmet Efendi ve O'nun Nakşibendiliği, Nakşibendi oluşunun faaliyetlerine etkisi hakkında tafsilat için bkz. Riedler, **Muhalefet ve Meşruiyet**, s. 38-49.

²⁹ Müstantıklar, Şeyh Ahmet Efendi'ye "Suikasta dâ'ir olan müzâkereniz meclisinde böyle lakırdı olmadı mıydı?" sorunu yönelttiler. Bu soruya Şeyh Ahmet'in cevabı, "Böyle lakırdı olmadı ve suikast niyeti yoğ idi, böyle lakırdı olduğu hatırımda yoktur." olmuştur. Bkz. **BOA., İ. DH.**, 445-1/29437 [Şeyh Ahmet'in İstintakı].

olmadığını beyan ederek suikast iddialarını kesin bir şekilde reddetti³⁰.

Hüseyin Dâim Paşa da sıklıkla *beyt'ül-malın* israf edildiğini vurgulayıp arzuhal takdiminden bahsetmekte, O da Şeyh Ahmet Efendi gibi padişaha suikast suçlamalarını ise reddetmektedir³¹. İngiliz sefreti tercümanının şahsî mülahasasına göre ise Kuleli teşebbüsünün hedefi, cebir yoluyla padişahı tahttan uzaklaştırmak, nazırları özellikle de Mehmet Emin Âli Paşa ve Fuat Paşa'yı görevlerinden uzaklaştırıp yerlerine klâsik bakış açısına sahip kimseleri getirmek, şeriata saygı gösterilmesini sağlayıp, onun buyruklarının ayaklar altına alınmasına engel olmaktır. Tercüman ayrıca, sarayın birtakım tavırları ve askerlerin ödenemeyen maaşlarının da Şeyh Ahmet liderliğindeki teşebbüste etkili olduğunu ilave etmektedir³². Fransız elçisinin 28 Eylül tarihli raporuna ilave edilen ve bir Ermeni tarafından yazıldığı belirtilen "bir şark Hristiyan'ı" imzalı mektupta ise isyancıların amacı; "Sultanı, hükûmeti ve onlara bağlı olanları ele geçirip, duruma hâkim olduktan sonra, iyi işleyen hükümetleri örnek alarak, sorumlu bakanlarla, seçimli bir kabineyle, kast ve din ayrımı olmayan yeni bir düzen oluşturmak" olarak ifade edilmektedir³³. Lakin bu anlatı Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler ile örtüşmemektedir. Zira Şeyh Ahmet Efendi ve arkadaşlarının sorgularındaki ifadeleri hareketin "seçimli kabineyle, kast ve din ayrımı olmayan yeni bir düzen oluşturmak" söylemini des-

³⁰ BOA., İ. DH., 445-1/29437 [Şeyh Ahmet'in İstintakı]; Burak Onaran, aynı zamanda icra-yı şeriat söyleminin açıklayıcı olduğu kadar laf-ı güzaf olduğunu da vurgulamaktadır. İlaveten de "İçeriği son derece muğlak ve ucu açık bir talep olsa da, "icra-i şeriat" iddiası, en temel ve münbid meşruiyet kaynağıdır." demektedir. Bkz. Burak Onaran, "Kuleli Vak'ası Hakkında 'Başka' Bir Araştırma", **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Bahar 2007, S 5, s. 11; Şeyh Ahmet'in sorgusunda suikast mevzuu şu şekilde geçmektedir. Müstantıklar: "Suikasda dâ'ir olan müzâkereniz meclisinde böyle lakırdı olmadı mıydı?". Şeyh Ahmet Efendi: "Böyle lakırdı olmadı ve suikasd niyeti yoğ idi, böyle lakırdı olduğu hatırımda yoktur." olmuştur. Bkz. BOA., İ. DH., 445-1/29437 [Şeyh Ahmet'in İstintakı].

³¹ Onaran, **Kuleli Vakası**, s. 11-14; İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 23-24, 46-47.

³² Riedler, **Muhalefet ve Meşruiyet**, s. 34.

³³ Onaran, **Kuleli Vakası**, s. 30.

teklememektedir. Çünkü Şeyh Ahmet Efendi, Müslim ve gayr-i Müslimlerin müsavâtı yönünde çıkan Islahat Fermanı akabinde içinin soğuduğundan ve nefretinin hâsıl olduğundan bahsetmektedir³⁴.

Sorgulamalarda suikast teşebbüsü hakkında tafsilat ortaya koyan cemiyet üyesi Arif Bey'dir. Onun verdiği bilgilere göre cemiyete iştiraki Hüseyin Dâim Paşa'nın -bir görüşme esnasında- kendisine, "acabâ bir da'vâ-yı şerî'at olursa bu fenâlıklar def olur mu yoksa da'vâ edenlere fenalık mı olur" demesi ve akabindeki görüşmeler neticesinde oldu. Hüseyin Dâim Paşa'nın bu sualine Arif Bey, "vallâhî bilmem sûret-i şerî'atı şeyh efendi bilir, sûret-i zâhîrini siz benden ziyâde bilirsiniz ferîk rütbesinde bulunuyorsunuz" diyerek cevap verdi. Görüşme esnasında Şeyh Efendi bir yemin üzerinde durdu. Yemin metni şu şekildedir: "Bismillah deyib bu sırrı kimseye taharrüz tahtında ifşâ etmeyeceğime ve bu sırrı kim ifşâ eder ise onu öldüreceğime ve kaff-i mu'âhidleri dahî ânın 'aleyhinde bulunduracağıma (...?) kadar da'vâ-yı şerî'atdan vazgeçmeyeceğime ve bu yolda teşvîkâtdan geri durmayacağıma ve şerî'atın 'adem-i icrasında bulunan her kim olur ise onun 'aleyhinde bulunacağıma ve hiç kimse bana mu'âvenet etmez ise yine bu da'vâdan nükûl eylemeyeceğime [vazgeçmeyeceğime] valahî'l-'azîm billahî'l-kerîm". Hüseyin Dâim Paşa, Arif Bey'den bu yemin üzre yemin ederek cemiyete dâhil olması talebinde bulundu. Arif Bey, tam istenilen metin çerçevesinde olmasa da din ve devlete hizmette kusur etmeyeceğine ve sırrı kimseye ifşâ etmeyeceğine dair yemin ederek cemiyete dâhil oldu. Sorgulama esnasında cemiyetin suikast tertibi içerisinde olduğunu da ifade etti. Yukarıda bahsedilen suikast planlarından bazı bilgiler verdi³⁵.

Muhakeme neticesinde yayınlanan beyannameye ve mazbataya göre cemiyet üyelerinin maksatları halk ve askeri saltanat aleyhine ayaklandırmak suretiyle devlet adamlarını tağyir ve *kavanin ve nizamatı* bozmak olarak belirtilmekte, bu şahısların *dîn ü devleti ve mülk ü milleti şerr-i azîm ve fesad-ı cesîmlerinden muhafazaten ve siyâseten idâmlarının devletçe umûr-ı zarûriye ve tabiiyeden olduğu* ifade edilmektedir. Fakat

³⁴ BOA., İ. DH., 445-1/29437 [Şeyh Ahmet'in İstintakı].

³⁵ BOA., İ. DH., 445-1/29437 [Arif Bey'in İstintakı].

şahısların olayla ilişkileri müsavî olmayıp derece derece olduğu içindir ki verilecek cezalar da farklı farklı olacaktır³⁶. Beyanname ve mazbatadan elde edilen bilgilerden cemiyet mensubu Şeyh Ahmet, Hüseyin Dâim Paşa, Cafer Dem Paşa, Arif Bey ve Binbaşı Rasim'in ...*derece-i ulâda töhmetli olup mukaddime-i mazbatada ber-tafsîl mebsût ve muharrer olan esbâb-ı kavîyye ve icabat-ı mülkiye ve kanûniye iktizâsınca kendileri emri ulü'l-emr ile siyaseten idam cezasına müstahik oldukları...* anlaşılmaktadır³⁷. İkinci dereceden suçlu bulunan on üç kişinin müebbet kürek, üçüncü ve dördüncü derecede suçlu bulunan kişilerin ise birbirinden farklı olarak sürgün, hapis ve meslekten ihraçla tecziye edildikleri belirtilmektedir³⁸.

Muhakeme neticesinde [8 Ekim 1859] Tophane-i Âmire Meclisi Müftüsü Bekir Efendi'nin küreğe bedel Limni adasında müebbet kalebent, Hezargradlı Şeyh Feyzullah Efendi'nin küreğe bedel beş sene müddetle Midilli adasında kalebent, Kütahyalı Şeyh İsmail Efendi'nin küreğe bedel altı sene müddetle Magosa'da kalebent olmaları; Osmanpazarlı İbrahim Ağa'nın, Sinekli Medresesi'nde mukim talebelerden Harputlu Bekir Bey ile aynı medreseden Mehmet Bey'in, Alayemini Mehmet Efendi'nin, nalbant yüzbaşısı Tekirdağlı Emin Ağa'nın, üçüncü çavuş Beypazarlı İbrahim Bey'in, Mülazım-ı Sani Tahir Ağa'nın, onbaşı Adanalı Hacı İbrahim Bey'in ve Çerkes Veli Ahmet Bey'in ise müebbet küreğe konulması kararlaştırıldı³⁹. Burada belirtilmelidir ki kürek ve kalebent cezaları *nefy-i müebbet* ya da *nefy-i muvakkati* de kapsamaktadır.

³⁶ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, 11-12, 44-45; **Ceride-i Havadis**, 21 Rebiülahir 1276, Nu: 961 [18 Ekim 1859], s. 1; Riedler, **Muhalefet ve Meşruiyet**, s. 36.

³⁷ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 72; Onaran, **Kuleli Vakası**, s. 20; Cafer Dem Paşa, kendini denize atmış ve boğularak vefat etmiştir.

³⁸ İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 12.

³⁹ Yine Mahkeme, Süleyman Paşazade Ali Bey ve Süleyman Paşazadelerden Hasan Bey'in küreğe bedel Rodos adasında müebbet kalebent, Tophane Meclisi üçüncü kâtibi Hurşit Efendi'nin küreğe bedel Vidin'de müebbet kalebent olunması, Yüzbaşı Hasan Bey ve Karaçaylı Hacı Mehmet Bey'in küreğe bedel sekiz sene müddetle Midilli adasında kalebent olunması, Nasuh Efendi'nin küreğe bedel sekiz sene müddetle Limni adasında kalebent olunması, Süleyman Paşazadelerden Abdülkadir Bey'in küreğe bedel beş sene müddetle Kıbrıs'ta kalebent olunması, Şuayip Bey'in küreğe bedel

Maznunlardan Hacı Ahmet Efendi hakkında, bir daha bu taraflara (İstanbul) gelmemek kaydıyla Trablusgarp'a sürgün kararı verildi. Yine Erzurumlu muhallebici Mustafa da bu taraflara (İstanbul) gelmemek kaydıyla memleketi Erzurum'a sürüldü⁴⁰. Sürgün cezası alanlar tahliye edildiler⁴¹ ve menfalarına sevk edildiler; çeşitli cezalara çarptırılan bu kişilerin İstanbul'dan cezalarını çekecekleri mahallere, menfalarına gönderilmeleri için Zabtiye Müşiriyeti'ne bir "buyruldu" verildi ve mücrimlerin muhafaza altına alınarak menfalarına gönderilmesi istendi⁴². Menfilerin/mücrimlerin menfâlarına ulaştırılmaları için vapurlar tahsis edildi. Örneğin Trabzon'a menfâsına gönderilecekler için Vâsita-i Ticaret vapuru tahsis edildi⁴³. Yine bazı sürgünlerin menfâlarına ulaştırılmaları için Kuleli'den Urla İskelesi'ne kadar Kılıç Ali vapuruyla gitmeleri oradan ötesine de Urla'daki Tâ'ir-i Bahri vapuruna bindirilerek süratle menfilerin menfalarına ulaştırılmaları kapudanlıktan talep edildi⁴⁴.

Tophâne-i Âmire mızika başçavuşu Erzurumlu Mehmet Efendi'nin ise suikast teşebbüsünden haberdar olması akabinde du-

beş sene müddetle Limni'de kalebent olunması, Aydınli Mustafa Bey'in beş sene müddetle küreğe konulması, Serezli Yüzbaşı Hidayet Efendi'nin silk-i askeriyeden tard ve iki sene zaptiyede hapis olunması, Beypazarlı Ahmet Bey'in silk-i askeriyeden tard ve iki sene zaptiyede prangaya konulması, Bolulu Recep Bey'in silk-i askeriyeden tard ve iki sene zaptiyede prangaya konulması, ihtiyat binbaşısı Ali Efendi'nin silk-i askeriyeden tardı ve Binbaşı İsmail Ağa'nın askerlikten ihracını kararlaştırdı. Bkz. **BOA.**, A} VKN., 1/20 [Nu:1-30]; **BOA.**, İ. DH., 445-1/29437 [(Nu: 1-30), 11 Rebiülevvel 1276]; **BOA.**, HR. SYS., 1825/7; İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 43-78.

⁴⁰ Yine Kırelî kazası ahalisinden Hasan Bey, Şehirköylü Hafız Ahmet Bey ve Osman oğlu Beypazarlı Ali Bey'in vilayetlerine gönderilmek suretiyle tahliyeleri kararı alınmıştır. Niğdeli Süleyman Efendi ve diğer bazı kimseler ise saliverilmişlerdir. Bkz. **BOA.**, HR. SYS., 1825/7; **BOA.**, A} VKN., 1/20 [Nu:31-41]; **BOA.**, İ. DH., 445-1/29437 [(Nu: 31-41), 11 Rebiülevvel 1276]; İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 69-72.

⁴¹ **BOA.**, A} MKT. NZD., 294/103.

⁴² **BOA.**, HR. SYS., 1825/7.

⁴³ **BOA.**, A} MKT. NZD., 294/44.

⁴⁴ **BOA.**, A} MKT. NZD., 294/67.

rumu Hasan Paşa'ya açıklaması ve suikast teşebbüsünün ortaya çıkmasına vesile olduğu için mükâfatlandırılması ve taltif edilmesine karar verildi. Bu hususta gereğinin yapılması seraskerden talep edildi⁴⁵.

Cemiyet üyeleri hakkında verilen idam kararları daha sonra Sultan Abdülmecit'in *İrade-i Seniyyesi* ile idam hariç başka cezalara tebdil edildi⁴⁶. Şeyh Ahmet Efendi ve Hüseyin Dâim Paşa'nın cezaları idamdan müebbet kalebentliğe Arif ve Binbaşı Rasim Beylerin cezaları ise müebbet küreğe tebdil edildi. Verilen cezalar sürgün ile birleştirildi; Şeyh Ahmet Efendi ve Arif Bey'in Magosa'ya, Hüseyin Dâim Paşa ve Rasim Bey'in de Akka'ya gönderilmeleri kararlaştırıldı⁴⁷. Burak Onaran'ın Fransız Arşivi'ne dayanarak Hüseyin Dâim Paşa hakkında verdiği bilgiye bakılırsa idam cezalarının sürgüne tebdilinde İngiliz ve Fransız konsolosluklarının etkisi olduğu ihtimali üzerinde durulabilir⁴⁸. Ahmet Midhat Efendi de, *Üss-i İnkılâp* adlı eserinde Kuleli Vak'ası'nı ehemmiyetsiz bir vak'a olarak değerlendirmekte, ehemmiyetsiz olduğu içindir ki suçluların yalnızca nefy ve teb'idi ile iktifa edildiğini belirtmektedir⁴⁹. Oysaki cezanın nefy ve teb'id ile geçirilmesi vak'anın önemsiz olduğunu göstermez; kaldı ki sadece nefy ve teb'id cezası da verilmemiştir. Cevdet Paşa'nın *Tezâkir*'inde hadise kanunî yönden ele alınmakta ve ceza kanununda padişahın şahsına yönelik suikasta bir ceza tayin edilmediğinden suçluların sair "efrâd-ı nâs hakkında sû'i kasd edenler gibi" kürek ve kalebentlikle tecziyelerinin mecburiyet görüldüğü vurgulanmaktadır. Padişaha suikasta ceza tayin edilmemesi hususunda da Ceza Kanunu hazırlanırken Şevket Paşa'nın "Padişah hakkında sû-i kasd kimsenin hatırına gelmemelidir. Bunu kanuna yazıp îlân etmek münâsib olmaz" dediğini ve neticede padişaha suikast maddesinin kanun layihasından çıkartıldığını belirtmektedir⁵⁰. Cevdet Paşa'nın, suçluların kürek ve kalebent olarak

⁴⁵ BOA., A} VKN., 1/20 [Nu: 40]; BOA., İ. DH., 445-1/29437 [(Nu: 40), 11 Rebiülevvel 1276]; BOA., HR. SYS., 1825/7.

⁴⁶ Sultan Abdülmecit'in idam kararlarının müebbet kalebentliğe tebdili hususundaki ferman için bkz. BOA., İ. DH., 445-1/29437. [EK-2].

⁴⁷ İğdemir, *Kuleli Vak'ası*, s. 32-33, 75-76.

⁴⁸ Onaran, *Kuleli Vakası*, s. 20.

⁴⁹ Ahmet Midhat Efendi, *Üss-i İnkılâp*, yay.haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, 1. bs., İstanbul 2013, s. 63-64.

⁵⁰ Cevdet Paşa, *Tezâkir*, (13-20), s. 83.

tecciyelerinin kanundaki boşluktan gerçekleştiği izahı meseleyi yeterince açıklayan bir durum değildir. Çünkü eğer hakikaten istenseydi, suçluların idamı mümkün olurdu. Zira zaten Şeyh Ahmet başta olmak üzere bazı isimler hakkında idam kararı da verilmişti. O halde idamın kalebent ve küreğe tebdilinde, İngiliz ve Fransız konsoloslarının etkisi ve kanundaki boşluktan ziyade Tanzimat ruhunun, Sultan Abdülmecit'in kişiliğinin, yeni sadrazamın muhtemel ricasının ve teşebbüsün *kuvveden fiile* geçmemiş olmasının etkili olduğu söylenebilir. Nitekim idamların kale bentliğe tahvili hususunda Mehmet Nazmi Bey'in vak'a hakkındaki izahatında "...İ'dâmlarına Meclis-i Vükelâca hükm olunarak 'arz olunmuş ise de cennetmekân müşârun-ileyh hazretleri i'dâmlarının 'afviyla âna bedel mü'ebbed kal'abend"liğe tebdil edildiği belirtilmektedir⁵¹. Nazmi Bey'in bu izahatı da idamın kalebent ve küreğe tahvilinde –diğer hususların yanında- Sultan'ın şahsî mülahazasının etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Kuleli Vak'ası sonrası devlet idarecileri Payitaht'taki gergin havayı yumuşatmağa çalışılırken hadiseden istifadeye de çalıştılar. Sefaretlere, hadisenin irticâ bir mahiyet arz ettiğini yönünde malumat vermek suretiyle büyük devletlerin gayrimüslimlerle ilgili reformların hızlandırılması yönündeki baskılarını dengelemeye çalıştılar⁵². Yine vak'a sonrasında Bâbîâlî'de de bir değişikliğe gidildi. Çünkü suikast tertibinden tutuklananlar cezalandırıldıktan sonra dahi Fedailere özgürlük isteyen afişler ortalıkta dolaşmaktaydı. Saraya, Mehmet Emin Âli Paşa'nın azlini talep eden imzasız arzuhaller gitmekteydi. Böyle bir ortamda Sultan Abdülmecit, saray harcamalarının azaltılıp malî sıkıntılarının aşılması için gerekli tedbirlerin alınacağını belirtti. Mehmet Emin Âli Paşa, 1859 senesinin Ekim ayı başlarına gelindiğinde Sultan Abdülmecit ile malî hususlarda anlaşmazlığa düştüğü için görevinden azledildi; muhtemeldir ki yukarıda bahsedilen hadiselerin de bu azilde kısmî de olsa etkisi vardır. Mehmet Emin Âli Paşa'dan boşalan Sadrazamlık makamına Kıbrıslı Mehmet Paşa getirildi. Fakat Sultan

⁵¹ BOA., Y. EE., 94/1; BOA., İ. DH., 445-1/29437.

⁵² Burak Onaran, "Gericî, İlerici, Darbeci... Kuleli Vakasını Nasıl Bilirsiniz", **Osmanlı'dan Günümüze Darbeler**, yay. haz. Mehmet Ö. Alkan, Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. bs., İstanbul 2017, s. 21.

Abdülaziz tahta çıktıktan sonra Mehmet Emin Âli Paşa tekrar Sadrazamlık makamına getirildi⁵³. Abdülaziz devrinde Âli Paşa, gücüne güç kattı; nitekim Tanzimat devri Bâbîâli'nin fevkalade güçlü olduğu bir dönemin adıdır. Mehmet Emin Âli Paşa ve Fuat Paşa gibi isimler dönemin kudretli isimleridirler. Ne var ki Bâb-ı Âli'nin gücü arttıkça Bâbîâli'ye muhalefet de güçlenecektir.

Sultan Abdülmecit'in vefatı üzerine 1861 senesinde Sultan Abdülaziz tahta çıktı. Yeni Sultan'ın ilk aylarının icraatlarından biri Kuleli Vak'asıyla ilişkilendirilerek çeşitli cezalara çarptırılan kimseleri affetmek oldu. Bu çerçevede, müebbet kalebent olarak Akka'ya sürgün edilen Hüseyin Dâim ve Rasim Beyler affedildiler; İstanbul'a avdetlerine müsaade edildi. Yine Hasan ve Lefkoşa'da bulunan biraderi Abdulkadir ve Rodos'ta kalebent mühendishaneden Yüzbaşı Ali Beyler ile müebbet kalebent olarak Vidin'de bulunan Dağistanlı Tahir Ağa'nın da İstanbul'a avdetlerine izin verildi. Kuleli suçlularının kimisinin İstanbul'a avdetine izin verilirken kimisine müsaade edilmedi. Örneğin Fedailer Cemiyeti'nin lideri Süleymaniyeli Şeyh Ahmet Efendi'nin müebbet kalebentlik cezası affedildi; ancak İstanbul'a avdeti münasip görülmediğinden Kıbrıs'ta ikamete memur edilmesi kararlaştırıldı⁵⁴. Şeyh Ahmet Efendi bir yıl daha Kıbrıs'ta ikamete memur oldu fakat 18 Temmuz 1862 tarihi itibarıyla o da affedildi⁵⁵.

SONUÇ

Tanzimat döneminin birtakım düzenlemelerine ve Sultan Abdülmecit'i tahttan indirmeye yönelik olan ve Kuleli Vak'ası adıyla maruf teşebbüs *kuvveden füle geçemediği* için başarılı olmadı; ancak sonrasına etki etti. Örneğin Mehmet Emin Âli Paşa, vak'adan yaklaşık bir ay sonra sadrazamlıktan alınarak yerine tutucu eğilimde olan Kıbrıslı Mehmet Paşa tayin edildi⁵⁶; Batılı, reformcu Mehmet Emin Âli

⁵³ Riedler, **Muhalefet ve Meşriyyet**, s. 50-51; Cevdet Paşa, **Tezâkir** (13-20), s. 86.

⁵⁴ **Ruznâme-i Ceride-i Havadis**, 11 Rebiülevvel 1278 [16 Eylül 1861], Nu: 220, s. 1-2; **Tercüman-ı Ahval**, 10 Rebiülevvel 1278 [15 Eylül 1861], Nu: 79, s. 1-2.

⁵⁵ **BOA.**, İ. MVL., 469/21253 [19/20 Muharrem 1279, bkz. EK-3].

⁵⁶ Davison, Osmanlı İmparatorluğu'nda Reform, s. 107.

Paşa'nın yerine görece tutucu Kıbrıslı Mehmet Paşa'nın tayininin Kuleli Vak'ası sonrasında ortamı yumuşatmaya dönük bir adım olduğu da söylenebilir.

Tanzimat dönemine bir tepki olarak ortaya çıkan bu hareket hakkında Abdurrahman Şeref Efendi, vak'anın Sultan Abdülmecit'in şahsı ile ilgili olduğunu esaslı bir reform yapmak fikrine dayanmadığını ifade etmektedir⁵⁷. Kuleli Vak'ası belki esaslı bir reform fikrine sahip değildi fakat siyasî muhalifliğin ilk örneği olması bakımından Tanzimat döneminde, kendisinden sonra ortaya çıkan muhalif hareketleri etkiledi. Zira Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler, Kuleli Vak'ası'nı kendilerine mehas olarak değerlendirdiler. Muhalif düşüncenin kökeni bağlamında Kuleli Vak'asına büyük kıymet atfettiler. Örneğin Namık Kemal, Kuleli adıyla maruf hareketi bir "hürriyet" hareketi olarak değerlendirmektedir⁵⁸. Vurgulanması icap eden bir diğer husus da şudur: Kuleli Vak'ası doğrudan sultanın şahsını hedef alan bir hareketti.

⁵⁷ Abdurrahman Şeref Efendi, vak'anın Sultan Abdülmecit'in şahsı ile ilgili olduğunu esaslı bir reform yapmak fikrine dayanmadığını ifade eder. Bkz. Abdurrahman Şeref, **Tarih Musâhabeleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339, s. 172.

⁵⁸ Türkmen, "Kuleli Vak'ası", s. 357; Namık Kemal ve arkadaşları tarafında Londra'da çıkarılan **Hürriyet** adlı gazetenin 18 Kanun-ı Sani 1869 tarih ve 30 numaralı nüshasında Kuleli Vak'ası değerlendirilmekte ve Kuleli tutuklularının gizli muhakeme edilmesi eleştirilmekte, Abdülmecit zamanında bir cemiyet-i muhalefetin doğduğu fakat devletin pençe-i zulmüne maruz kaldığı belirtilmektedir. Ayrıca Magosa sürgününde beraber kaldığı Şeyh Ahmet'ten saygı ile bahsedilmektedir. Bkz. İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 13, 35-36; Namık Kemal Bey, Şirvanizade Hakkı Bey'e gönderdiği bir mektubunda Şeyh Ahmet Efendi'den bahsetmekte ve kendisinin Şeyh Ahmet Efendi gibi bahtsız olmadığını sebep-i nefyini bildiğini ifade etmektedir. Ebuuziyya Tefvik'e gönderdiği bir mektubunda da bir manzumundan bahsetmekte ve "Üstad-ı muhterem Şeyh Ahmed Efendi Hazretleri pek beğendi. Bu yolda söylenecek şiirler, bu zamana göre, bir nevi' hamâset-i siyasiye hükmündedir; milletin teşhîz-i iz'ânına hizmet eder, buyurdular." demektedir. Hatta Şeyh Efendi'nin affı ve memleketi Süleymaniye'ye gönderilmesi için iki istid'a da yazmıştır. Yine Midhat Paşa'dan Şeyh'in affı hususunda bir mektup da kaleme almıştır. Bu ifadeler Yeni Osmanlıların önemli ismi Namık Kemal'in Şeyh Ahmet Efendi'ye pek derin bir saygı duyduğunun göstergesidir. İlgili mektuplar için bkz. **Namık Kemal'in Husûsî Mektupları -I-**, yay.haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013, s. 242, 255, 308-311; Ayrıca Ebuuziyya Tefvik'in Mösyö Vambéry'den nakline göre Vambéry, Kuleli Vak'ası'nı inkılâp hareketlerinin mukaddimesi olarak ele alır ve Cemiyet üyelerinin meşrutiyet talebinde bulduklarını iddia eder. Yine Yusuf Akçura da Vambéry'nin görüşlerine katılır. Bkz.

Sonrasında ortaya çıkacak olan ve meşrutî fikirleri de müdafaa eden Meslek Teşkilatı ve Yeni Osmanlılar ise padişah'tan ziyade Bâbîâlî'yi hedef almışlardır.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA.)

A} Sadaret, Nezâret ve Devâir Evrâkı (A} *MKT. NZD.*), 294/103.

A} Sadaret, Nezâret ve Devâir Evrâkı (A} *MKT. NZD.*), 294/44.

A} Sadaret, Nezâret ve Devâir Evrâkı (A} *MKT. NZD.*), 294/67.

A} Sadaret, Vakavünis Kalemi (Lütfi Efendi Evrakı), (A} *VKN.*) 1/20.

Cevdet, Dâhiliye, (C. *DH.*), 209/10405.

Hariciye Nezareti, Siyasi, (HR. *SYS.*), 1825/7.

İrade, Dâhiliye (İ. *DH.*), 443/29258.

İrade, Dâhiliye (İ. *DH.*), 445-1/29437.

İrade, Meclis-i Vâlâ, (İ. *MVL.*), 469/21253.

Yıldız, Esas Evrakı, (Y. *EE.*), 94/1.

Gazeteler

Ceride-i Havadis, 21 Rebiülahir 1276 [18 Ekim 1859], Nu: 961, s.1.

Ruznâme-i Ceride-i Havadis, 11 Rebiülevvel 1278 [16 Eylül 1861], Nu: 220, s.1-2.

Tercüman-ı Ahval, 10 Rebiülevvel 1278 [15 Eylül 1861], Nu: 79, s.1-2.

Yeni Tasvir-i Efkâr, 21 Mayıs 1325 [3 Haziran 1909], Nu: 4, s.7.

İğdemir, **Kuleli Vak'ası**, s. 18-19, 26-28; Vambéry'e atfedilen yazı için bkz. **Yeni Tasvir-i Efkâr**, 21 Mayıs 1325 [3 Haziran 1909], Nu: 4, s. 7; Bu gazetedeki Vambéry'e atfedilen yazıda vak'anın Sultan Mahmut döneminde vuku bulduğu ve Çerkes Hüseyin liderliğinde olduğu belirtilmektedir. Bu yüzdendir ki not düşülerek tashih yapılmıştır. Amacın meşrutiyet olmadığı, Abdülmecit'in sefahat ve israfına karşı bir hareket olduğu belirtilmiştir. Bkz. **Aynı Yer**.

Kitaplar ve Makaleler

- Abdurrahman Şeref, **Tarih Musâhabeleri**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1339.
- Ahmet Midhat Efendi, **Üss-i İnkılâp**, yay.haz. İdris Nebi Uysal, Dergâh Yayınları, 1. bs., İstanbul 2013.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, yay. haz. Ahmet Kuyaş, Yapı Kredi Yay., 21. bs., İstanbul 2015.
- Cevdet Paşa, **Tezâkir** (1-12)-(13-20), yay.haz. Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1953-1960.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform, 1856-1876**, çev. Osman Akınhay, Agora Kitaplığı Yay., 2. bs., İstanbul 2005.
- Düzen, Cem, “Tanzimat Dönemine Karşı Bir Suikast Teşebbüsü: Kuleli Vak’ası”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, c. 19, Haziran 2017, S 1. (ss. 107-128)
- İğdemir, Uluğ, **Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma**, İkinci Basım, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2009.
- İnalçık, Halil, “Tanzimat Nedir”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.
- Küçükkılınç, İsmail, **II. Meşrutiyet’in İlânında Halk Unsuru**, Cedit Neşr., Ankara 2011.
- Mardin, Şerif, **Yeni Osmanlıların Doğuşu**, yay. haz. Ömer Laçiner, İletişim Yay., 11. bs., İstanbul 2013.
-, “Tanzimat Fermanı’nın Manâsı: Yeni Bir İzah Denemesi”, **Tanzimat, Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalçık-Mehmet Seyitdanlıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2011.
- Namık Kemal’in Husûsî Mektupları –I-**, yay.haz. Fevziye Abdullah Tansel, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 2013.
- Onaran, Burak, “Kuleli Vak’ası Hakkında ‘Başka’ Bir Araştırma”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Bahar 2007, S 5. (ss.9-35).

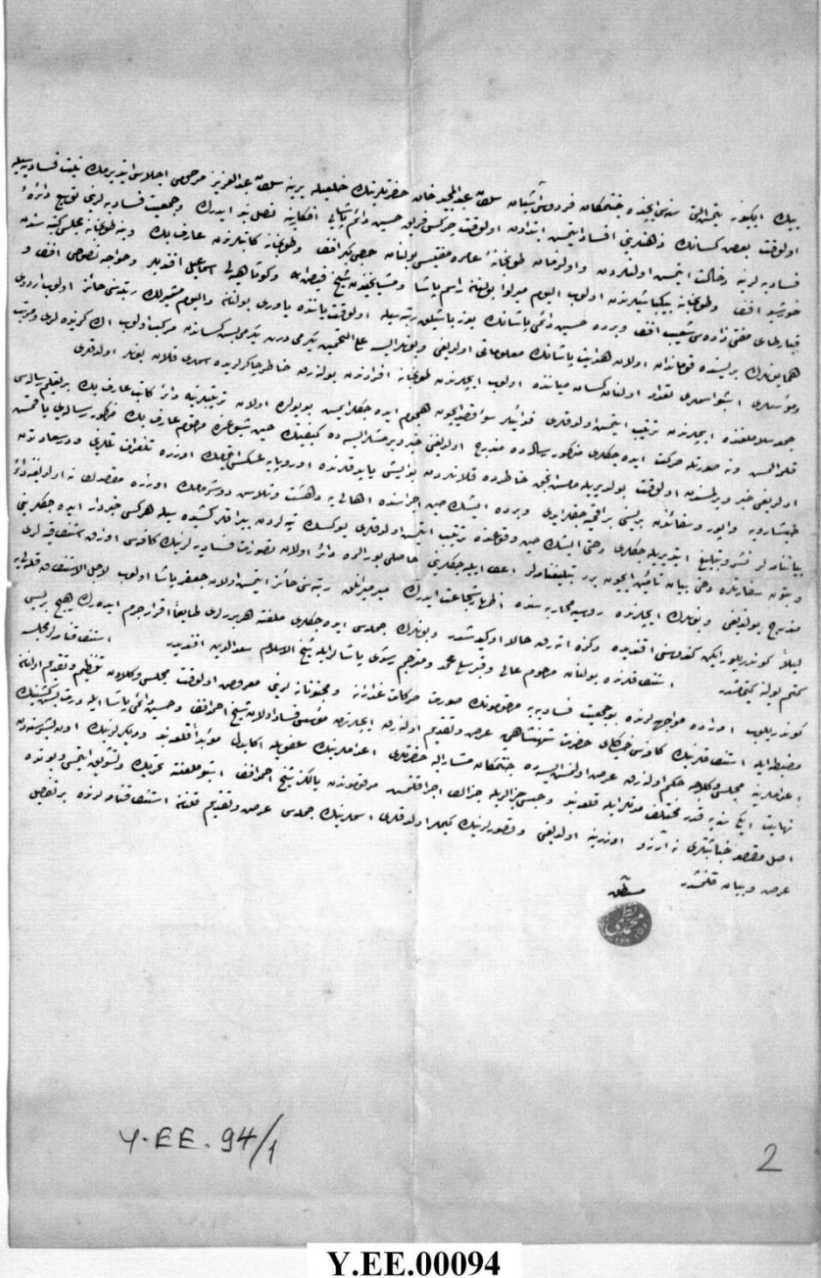
....., “Gerici, İlerici, Darbeci... Kuleli Vakasını Nasıl Bilirsiniz”,
Osmanlı'dan Günümüze Darbeler, yay.haz. Mehmet Ö. Alkan,
Tarih Vakfı Yurt Yay., 1. bs., İstanbul 2017.

Riedler, Florian, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Muhalefet ve Meşru-
yet**, çev. Azize F. Çakır, Picus Yay., İstanbul 2012.

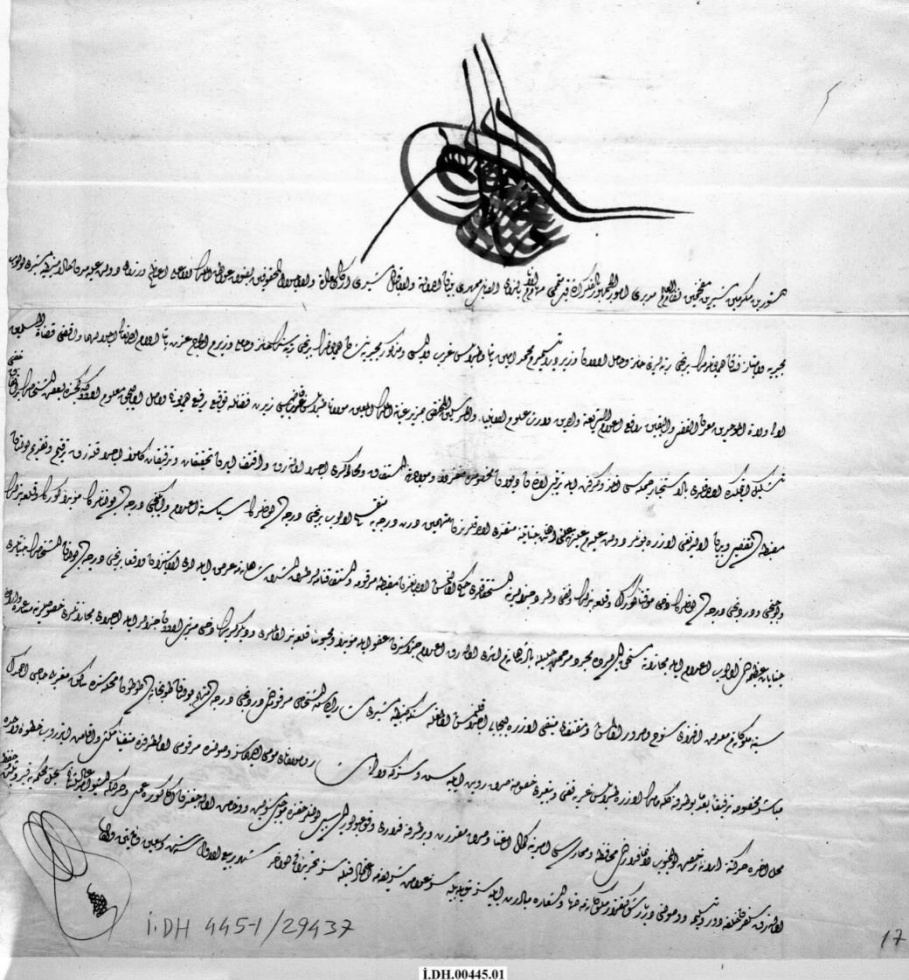
Türkmen, Zekeriya, “Kuleli Vak'ası”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi
(DİA)**, C 26, İstanbul 2002. (ss. 356-357).

EKLER

EK-1: Müstantik Mehmet Nazmi Bey'in 1881 senesinde, II. Abdülhamit dönemindeki Kuleli Vak'ası hakkındaki izahatı (BOA., Y. EE., 94/1)



EK-2: Kuleli Vak'ası'nda birinci derecede mesul oldukları için idam ile tecziye edilenlerin bu idam kararlarının müebbet kalebentliğe tahvil edildiğini gösterir Sultan Abdülmecit'in fermanı. (BOA., İ. DH., 445-1/29437)



MEŞRUTİYET, HÜRRİYET VEYA İHTİLAL BAĞLAMINDA KULELİ VAK'ASI (14 EYLÜL 1859)

Fatma UYGUR*



ÖZET

Kuleli Vak'ası, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde gizli bir cemiyetin hükümet aleyhine tertiplediği başarısız bir suikast hareketidir. Bu cemiyet, Bâb-ı Seraskeri Dâr-ı Şûrâ Reisi Hüseyin Paşa, Câferdem Paşa, Bekir Efendi ve Fatih Medresesi hocalarından Nasuhi Efendi gibi yaklaşık yirmi beş kişiden müteşekkildir. Cemiyet, Kırım Harbi (1853-1856) sonrası büyük ekonomik bunalıma giren ülke yönetiminin kötüye gidişinin Sultan Abdülmecid'e yapılacak bir saltanat/hükümet darbesiyle durdurulacağı inancı üzerine kurgulanmıştır.

Bu düşünceden hareketle başta, başkan sıfatıyla Süleymaniyeli Şeyh Ahmed Efendi olmak üzere, Hüseyin Dâim Paşa'yı dâhil eden cemiyet, askerî cenahtan taraftar toplamak gayesi gütmüştür. Top-hane-i Amire kâtiplerinden Arif Bey bu cemiyetin propaganda ayağını en faal biçimde yürütmüştür. Daha sonra, bu gizli cemiyetin kuruluşu amaç, faaliyet ve niyeti Mirliya Hasan Paşa'nınsarayına ihbar etmesiyle açığa çıkmıştır. Cemiyet üyeleri toplantı halindeyken ani bir baskınla derdest edilerek sorgulama ve yargılamanın yapılacağı Kuleli Kışlası'na konulmuşlardır.

Bu dönemde İstanbul'da bulunan Fransız büyükelçi Thouvenel "Fedaîler" adıyla komploya karışan Hüseyin Paşa ile Şeyh Ahmed Efendi'nin hayatını kurtardığını, ölüm cezası yerine hapis cezası verdiğini açıklamıştır. Bu çalışmada, siyasî etkisi hala tartışma konusu olan "Kuleli Vakası" olarak adlandırılan olaylar zincirine vak'anın sebep/sonuç ilişkisi düzleminde, başta Fransız Büyükelçi Thouvenel'in

* Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, fuygur@humanity.ankara.edu.tr

“Trois Années de La Question d’Orient 1856-1859” adlı belge/bilgi ve anıları olmak üzere Fransız matbuatı inceleme alanına dâhil edilecektir. Vakıanın sonraki siyasî ve askerî süreçlere etkisi tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fedaîler, Kuleli Vak’ası, Fransız Büyükelçi Thouvenel, la Question d’Orient, Darbeler.

**THE KULELİ EVENT IN THE CONTEXT OF
CONSTITUTIONAL MONARCHY, FREEDOM OR
REVOLUTION (14 SEPTEMBER 1859)**

ABSTRACT

The Kuleli Event is a failed assassination attempt against the government in the second half of the XIX. century in Sultan Abdülmecid (1839-1861) period, organized by secret community. This community approximately compose of twenty-five people (Hüseyn Pasha -president of Bâb-ı Seraskeri Dâr-ı Şûrâ-, Câferdem Pasha, Bekir Efendi and Nasuhi Efendi one of teacher from Fatih Medresesi. The Community is based on the belief that the worsening of the state administration, which entered a major economic crisis after the Crimean War (1853-1856), will be discontinued by a coup d'etat against Sultan Abdulmecid.

On the basis of this thought, the community who include Sheikh Ahmed Efendi from Süleymaniye as president firstly, and Hüseyn Dâim Pasha, has a goal attracting sympathizer from the army. Arif Bey, one of Tophane-i Amire clerics carried out the propaganda part, in the most active manner Later, the purpose, activity and intention of this secret community was revealed informing on by Mirliva Hasan Pasha inform to the Sultan. The members of the Society was caught in the meeting and brought to Kuleli in which they questioned and judged.

French ambassador Thouvenel in Istanbul at this period, declared that he rescued life of Hüseyn Pasha and Sheikh Ahmed Efendi who conspired in the name of "Fedayiler" by imposing a sentence imprisonment instead of death penalty In this study the chain of events named "Kuleli Event" that its political influence is still a matter of debate will be analysed and, in the context of cause / effect relation on it French press, mainly French Ambassador Thouvenel's document/information and memories "Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859, also, will be included in the analysis.. The influence of Event on the subsequent political and military processes will be discussed.

Key Words: Fedailer, The Kuleli Event, French Ambassador Thouvenel, la Question d'orient, Coups d'état.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde siyasî, askerî, dinî, idarî, malî, etnik ve sair sebeplerle çok sayıda isyan, darbe, suikast ve ayaklanmalar XV. yüzyıldan itibaren hemen hemen her dönemde ortaya çıkmıştır. Bu isyanlar padişahların ve önemli devlet adamlarının katline sebep olmuştur. Ayaklanmalar yüzünden yaklaşık on iki padişah tahtından indirilmiş ve çok sayıda devlet adamı hayatını kaybetmiştir. XVIII. yüzyılda devletin savaşlarda bozguna uğramasıyla Avrupa'da gerilemesi ve Avrupa'nın idarî, iktisadî, askerî gelişmelerine ayak uydurmak için başlattığı ıslahatlar Tanzimat döneminde reformlara evrilmiş ve akabinde yeni bir sancılı dönem başlamıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sultan Abdülmecid (1839-1861) döneminde gizli bir cemiyet mevcut hükümet aleyhine bir suikast/komplo hareketi tertiplemiştir.¹ 1859 yılında gerçekleşen bu darbe girişimi başarısız olmuş ve elebaşları derdest edilerek hızlı, gizli ve kısa bir mahkemeyle cezalandırılmışlardır.² Kuleli askeri kışlasından adını alan *Kuleli Vaka'sının* gerek teşkilatı, gerekse aktörlerinin siyasal tutumları açık olmadığı için gerçek bir hükümet darbesi olup olmadığı hala tartışma konusudur (Ortaylı, 2011:300).³ Harekete katılan generallerin yanı sıra çok sayıda rütbeli subayın varlığı, ordunun siyasal hayatta rol oynayacak bir güç haline geldiğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Kırım Harbi (1853-1856) ve Paris Antlaşması (1856) artık Osmanlı toplumunun Batı ile ilişkilerinin niteliğini ve rotasını değiştirmiş (Karpat, 2010:131) adeta siyasal gruplaşmalar dönemine geçişi hızlandırmıştır. Öngörülen ıslahatlar beklenen neticeyi vermezken devletin

¹ "Sebükmağzan bir cemiyet...", **Ceridei Havadis**, 24 Safer 1276, (İğdemir, 2009: 9).

² **Ceridei Havadis**, 21 Rebiülâhir 1276, (İğdemir, 2009: 10).

³ Danişmend'e göre bu hareketi bir Meşrutiyet hareketi olarak görmek yerine Tanzimat ve Islahat Fermanlarına karşı *aks-ül-amelle* izah edilebilecek bir suikast teşebbüsü olarak görmek gerekir (Danişmend, 1972: 189). Uluğ İğdemir, bu hadiseyi cumhuriyet döneminde ele aldığı için dönemin bakış açısıyla elindeki belgelere göre ileri bir hareket olmayıp Abdülmecid'in şahsını *istihdaf* eden bir hareket olarak görmüştür (İğdemir, 2009: 38). Şerif Mardin ise halkın taleplerinin iletmenin ve karşı koymanın farklı bir biçimi olarak değerlendirmiştir. Zira Yeniçeriler artık yoktur (Mardin, 2007: 113);

malî durumu da sarsılarak kötüye gitmiştir (Karal, 2007: 95). Yabancı diplomatik unsurların, özellikle İstanbul'da bulunan İngiliz/Fransız büyükelçilerinin Osmanlı siyasetine tam anlamıyla müdahale ettiği, taraftar devlet adamlarını işbaşına getirtip veya azlettirdikleri sancılı bir dönemdir.⁴

Tanzimatın İlk Cürm-i Siyasisi (1859) Kuleli Vak'ası

Şüphesiz Kırım Harbi'nden sonra bozulan maliye halka artan hayat pahalılığı olarak yansımıştır. Dolayısıyla, halkın hoşnutsuzluğu temelinde, Müslümanlar aleyhine uygulanan ıslahatlara karşı öfkeli ulema, istedikleri makam ve mevkilere gelemeyen asker ve bazı muhalif isimler bir araya gelerek, Cevdet Paşa'nın *cem'iyet-i fesâdiyye* diye adlandırdığı gizli bir teşkilat kurmuşlardır (Cevdet Paşa, 1991: 82).⁵ Buna göre Beyazıt Medresesinden Şeyh Ahmed'in⁶ önderliğinde kurulan bu cemiyette Bâb-ı Seraskerî Dâr-ı Şûrâ Reisi Ferik Çerkes Hüseyin Daîm Paşa, Arnavut Caferdem Paşa, en faal üyelerden Tophane-i Amire kâtibi Arif Bey, Binbaşı Rasim Bey, Tophane müftüsü Bekir Efendi, Fatih Medresesi hocalarından Nasuhi Efendi gibi isimler kayıtlara geçmiştir (Davison, 2005: 105).⁷

Sadrazam Mehmet Emin Âli Paşa (1815-1871) döneminde vuku bulan bu olayı meşrutiyet yönetimi getirmek isteyen ilk ayaklanma şeklinde yorumlayanlar olduğu gibi Abdülmecid'in tahtan indirilmesine yönelik bir hükümet darbesi olarak telakki edenler de olmuştur

⁴ Mustafa Reşid Paşa'nın beşinci sadaretinden istifa nedeni Thouvenel'in Eflak-Boğdan meselesindeki "Divan-ı mahsus" seçimleri nedeniyle yürüttüğü etkin diplomasi-dir. Hatta katı ve inatçı tutumu iki ülke arasında kriz çıkartacak seviyeye ulaşmıştır (Uygur, 2015: 2)

⁵ Tezâkir-i Cevdet'in "Meğer İstanbul'da sahîhen bir büyük cem'iyet-i fesâdiyye hazırlanmakta imiş" (Cevdet Paşa, 1991: 82).

⁶ Nakşibendî-Halidî Şeyhi olarak bilinen Ahmed Efendi Kırım Harbi'ne katılmıştır. Savaş sırasında ve sonrasında kurduğu dostluklarla İstanbul'da nüfuzunu artırmıştır. İlmiye ve tarikat silkinden gelen Ahmed Efendi bu ilk *cürm-i siyâsîde* ölüm cezası sürgüne çevrilmiştir. Abdülaziz döneminde affedilmesine rağmen her zaman suçlu gibi muamele görmüştür (Varol, 2015: 97-100).

⁷ Bu isimlerin 2 Cemaziyevvel 1276 tarihli Takvimi Vekayi'de yayınlandığı görülmektedir. (İğdemir, 2009: 11-12).; Şeyh Ahmed'in istintakı ve Çerkes Şuayb'in İstintakıdan bir kısım ve diğerlerine bkz. **BOA**, İ.DH 529/36665;445-1/29437 (Düzen, 2015: 79-80).

(Kartal, 2007: 97).⁸ Bu suikast planında gerekirse sultanın öldürülmesi de düşünülmüştür. Parlamentosu ve yetkin bakanları olan tam bir anayasal yeni bir düzen amaçlandığı söylenmiştir (Jorga, 2005: 1969). Fransız basınında bu olay karışıklık çıkarmak amacıyla yapılmış, ciddi bir temelden yoksun bir *komplö* olarak nitelendirilirken⁹ bir başka entelektüel Namık Kemal ise bu teşebbüsü bir *hürriyet hareketi* olarak değerlendirmiştir (Türkmen, 2002: 357; İğdemir, 2009:13).

Bu cemiyetin kuruluş, faaliyet ve amaçlarıyla bir isyan hareketi, bir darbe ve bir suikast teşebbüsü olarak görülmesinde istintaklar etkili olmuştur. Mirliva Hasan Paşa tarafından verilen bir istihbaratla toplantı halinde iken yakalanan elebaşları Kuleli kışlasına götürülerek mahkeme edilmişlerdir. Fransız kaynaklarına göre, rütbe, mevki ve parasından yararlanan üst düzey rütbeli askerler, medreseden müderris ve ulemalar, bu örgütün propagandasını yapan kâtip ve ekibi Kürtler ve Kafkas kökenlidir (Journal des Débats, 1859) ve Osmanlı tarihinde ilk kez bir saltanat darbesi yapmak amacıyla bir araya gelmişlerdir.

Mahkeme sonuçları bir resmî beyanname ile 1276 tarihli (no: 961) Ceride-i Havadis ile yaklaşık on gün sonra Takvim-i Vekayi'de¹⁰ yayınlanarak halka duyurulmuştur. Bu beyannameye göre; sadrazam, şeyhülislam, serasker ve Tanzimat meclislerinin reislerinden müteşekkil bir heyet sorgulamayı yapacaktır. Bâb-ı Âli'de toplanan vükela heyeti de bunun sonucunu inceleyerek Tanzimat ceza kanunlarına göre hüküm verecektir. Bu durumda 41 kişinin yargılandığı Kuleli mahkemesinde elebaşlar idama mahkûm edilirken diğerleri kürek cezasına ve hapis cezasına çarptırılmıştır (İğdemir, 2009: 10-13).

⁸ Komplocuların bir kısmı batılı fikirler taşımaktadır. Buna rağmen komplocuların temel argümanı batılılaşmaya karşı çıkmaktır. Dolayısıyla hükümete duydukları hoşnutsuzluk da öne çıkmaktadır (Davison, 2005: 104-106); Kartal, 2007: 95-97; Cevdet Paşa, 1991: 82-84.

⁹ Paris'te neşredilen siyasi ve edebi bir gazetedir (Journal des Débats, 30 Septembre, 1859).

¹⁰ Moniteur Ottoman adıyla Fransızca çıkarılan gazetenin Türkçe versiyonu olarak görülmüştür (Lavisse, 1893-1901: 536).

Fransız Sefirine göre “Fedailer”

Islahat Fermanının hazırlık aşamasında fiilen görev alarak Fransız tezini ve politikasını ilgili fermana dâhil eden ve bu konuda İngiliz Büyükelçi Lord Stratford (1786-1880) ile kıyasıya mücadele eden Edouard Antoine Thouvenel (1818-1866) İstanbul'da III. Napolyon (1808-1873)'un resmî büyükelçisidir. İstanbul'da görevinin dördüncü yılında (1855-1860) bu vak'ayı diplomatik yollardan ve elçilik ajanları vasıtasıyla çok yakından izlemiş ve müdahale etmiştir (Uygun, 2015: 248).

Thouvenel, *Trois Années de la Question d'Orient*¹¹ adlı koleksiyonda bu olayı nedense detaylandırmazken sonuçlarıyla uzun süre İstanbul diplomasisini çok etkilediğini, sultanın öldürülmek istendiğini ve bu amaçla hareket edildiğini vurgulamıştır (Thouvenel, 1897: 353). Abdülmecid'in, komplonun elebaşları kabul edilen Hüseyin Paşa ile Şeyh Ahmed Efendi'nin sarayda yargılanmalarını istediğini kaydeden Fransız sefir, tanımadığı bu iki kişiye verilen kelle uçurma cezasını çok aşırı bulduğunu yazmıştır. Thouvenel, bu iki kişinin bağışlanmasını sağlayarak hayatlarını kurtardığını da övünerek özel mektubunda eşine yazmıştır (Thouvenel, 1897: 353).

Fransız sefir, o günlerde (15 Ağustos 1859) Adile Sultan'ın eşi Abdülmecid'in eniştesi Damat Kaptan-ı Derya Mehmet Ali Paşa (1813-1868)'nin sebep olduğu bir diplomatik nezaketsizliği Fransa adına yapılan bir ayıp olarak değerlendirmiş ve tavır koymuştur. Diplomatik olarak zor durumda kalan hatta görevinden alınan Paşa Thouvenel'den özür dilemek için görüşme talep etmiştir. Tam bu sırada komplo teşebbüsü açığa çıkmıştır. Yakalananları yargılama görevi Paşa'ya verilmiş haliyle bu davanın mahkeme başkanı ve heyetini Paşa oluşturmuştur; Thouvenel bu vesileyle Paşa'nın kendisine yaptığı nezaketsizliği kullanarak davaya resmi olarak müdahale etmiştir. Sözü edilen suçlu kişiler, duvarları yıkık dökük ve çatlaklardan oluşan tek garnizonlu ama çok iyi korunan bir kaleye hapsedileceklerdir. Sefire göre *Fedailer* olarak adlandırılan bu gayri memnun kitlenin komplosu

¹¹ Bu koleksiyonda bulunan bütün resmi, gayri resmi ve özel yazışmalar (1856 ile 1859 yılları arasındaki) İstanbul'un diplomatik ve politik fotoğrafını yansıtmaktadır. Bu koleksiyon daha sonra kendisi gibi diplomat olan oğlu tarafından 1897 yılında Paris'te neşredilmiştir.

Fransız Büyükelçiliği'nin birincil meselesi haline gelmiştir (Thouvenel, 1897: 354). Hareketin liderleri, hayatta kalmalarını Fransız elçisinin müdahalesine borçlu olup onun sayesinde cezaları hafifletilmiş, sıradan birer mahkûm olarak Anadolu'ya götürülmüşlerdir (Jorga, 2005: 1969).

Osmanlı ceza kanununa göre, kalebentlik devlet memurlarının işlediği suçlara karşı verilen ağır cezadır. Fransız sefir bu hadisenin kendisinden daha çok neticesinin önemli olduğunu vurgulamış ve Türkleri bu olayda Yunan mitolojisindeki *Danaid*'lere benzetmesiyle dikkatleri çekmiştir (Thouvenel, 1897: 353) Zira Türkler mitolojiye göre delik deşik çanaklarla su toplamaya çalışan ama bir türlü dolduramayan, bu yüzden cezaları ömür boyu devam eden *Danaid*ler gibidir.¹²

Yabancı Diplomatların Konuya Yaklaşımı

Sultan II. Mahmud ve oğulları Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde otuz yıl bazen kalemiyle bazen kılıcıyla hizmet etmiş kalbiyle, ruhuyla Doğu'lu bir Slav olan İstanbul'da bulunan Fransız subay Wanda anılarında bu hadiseye yazmıştır. Bu dönemin devlet ricalini ve devlet politikasını yakından takip etmiştir. Buna göre, Kırım Harbi'nden sonra Türk ordusunda subaylar serbest fikir ve eğilimleri yavaş yavaş benimserken benzer temayül devlet memurları ile ulema arasında da ortaya çıkmaya başlamıştır. Esas itibariyle Osmanlı ordusundaki yabancı subaylar bu yeni fikir akımlarının tohumu ekmıştır. Bundan etkilenen iki önemli üst rütbeli subay dikkati çekmiştir: Kafkas kökenli, cesur, tümen komutanı General Hüseyin Daim Paşa ile Silistre'de Arnavutların gözüpek komutanı Dem Cafer Paşadır (Wanda, 1884: 69).

Hüseyin Paşa'nın doğru düzgün siyasi ve askerî eğitiminin olmaması fakat diğerlerinden daha dürüst olması; Cafer Paşa'nın ise Avrupa görmüş, hatta Kırım Harbi komutanlarından bir İngiliz generalin kızının hoşuna gitmek için Hristiyan ve İngiliz olmaya hazır bekle-

¹² Yunan mitolojisinde Danaid'ler (Danaus Kızları) elli kız kardeş, Aigyptos'un elli erkek çocuğu ile evliliğe zorlanırlar. Babaları, kızlara birer hançer vererek kocalarını gerdek gecesi öldürmelerini tembihler. Kırk dokuz kız kocalarını öldürürken birisi öldürmez. Kırk dokuz kıza yeraltında akan bir ırmaktan delik deşik testilerle su dolurma cezası verilir. Bu suyu bir türlü dolduramazlar. Dolayısıyla cezaları bitmez.

yen, İngiltere'nin faydalanmak istediği bir Müslüman paşadır. İngiltere'ye güvenerek görevinden istifa etmiş ve Hüseyin Paşa ile beraber Serasker Mehmet Rüştü Paşa zamanında bir gizli komplo hazırlığına girişmiştir. Dürüst, çalışkan ve dini fanatizmi olmayan, ılımlı reformist, dengeli bir *Ultra Türk* bir paşasıdır. Rüştü Paşa'nın sık sık bir araya geldiği bu iki paşanın hükümete karşı gizli faaliyetlerinden hiç şüphelenmediği düşünülebilir. Fakat bu faaliyetler sultanın hayatına mal olacak bir komplo düzeyine erişmiştir. Rüştü Paşa için anayasal liberalizm veya aksi çok önemli değildir (Wanda, 1884: 70-72). Bu bilgilere bakılırsa bu hareketin fikri ve ideolojik anlamda güçlü ve donanımlı bir tarafı yoktur.

Hüseyin Paşa III. Ordu komutanı olarak Manastır/Bitola'ya gönderilirken, Cafer Paşa İstanbul'da görevlendirilmiştir. Tam bu sırada Mehmet Paşanın yerine Rıza Paşa sadarete getirilmiştir. Bu yeni serasker, hükümete karşı yapılan teşebbüse katılanların bağlantılarını takip ederek adlarını öğrenmiştir. Özellikle komploya katılacağı düşünülen saraydaki Arnavut ve Kafkas kökenli köleler sayesinde isyanın olacağı günü hatta isyanda kullanılacak sancağın bilgisini dahi elde etmiştir. Güvenilir askerleri yanına alarak harekete geçmiştir. Hüseyin Paşa isyana taraftar Arnavut askerleri toplamak üzere Larisse'e giderken Wanda'dan yardım talep etmiştir. Wanda bu süreçte kendisinden istenileni yerine getirmiştir. İsyancılar harekete geçmeden bir gün evvel bütün elebaşları yakalanıp seraskerliğe getirilmiştir. Wanda, Cafer Paşa'nın akıbetinden korkarak kuleliye getirilirken kayıktan atlayarak boğulduğunu yazmaktadır. Bu durum, Paşa'nın irtibatı bulunan ve onu koruyan İngiliz büyükelçiliği ile sıkıntı yaşanacağı endişesini doğurmuştur (Wanda, 1884: 72-75).

Komploya katılan mürettepler, nazırları hedef aldıklarını, israfa ve haksızlığa karşı çıktıklarını ama sultana karşı bir saldırı planlamadıklarını itiraf etmiş ve suçu inkâr etmişlerdir. Kıbrıslı Mehmet Paşa suçluların idamını ısrarla talep etmiş ancak sultan tehlikeyi sezemeyen nazırlarının suçlu olduğunu düşünerek idam yerine kürek, hapis, nefiy ve kalebentlik gibi cezalarla yetinmiştir. Bu cezalara ait Meclis-i vükelâ mazbataları 8 Teşrinievvel 1859 cumartesi günü yazılmış, tevkiâtlar 14 Eylül Çarşamba günü başlamıştır (Danışment, 1972:190).

Osmanlı Devletinde yaklaşık yirmi yıl diplomatik görev üstlenen Engelhardt¹³ (1826-1882) ise konuyla ilgili çok kısa bir değerlendirme yapmış ve bu komployu Abdülmecid'in çevresinin müsrifliğinden hoşnut olmayanların bir hareketi olarak görmüştür. Osmanlı kamuoyunun sanki spontan bir değişime yönelmesi ya da bunun habercisi olması şeklinde izah etmiştir. Kafkas kökenli General Hüseyin Paşa başkanlığında yüksek düzey ricalle ve çok sayıda üyesiyle başkentte hazırlanan bu hareket başarısızlığa uğramıştır.¹⁴ Olaydaki aktörlerin iki farklı fikirle harekete geçmiş olduklarını görülmüştür. Birincisi, Avrupalı müdahalecilerden kurtarılmış batılı liberal bir rejim fikri, ikincisi fanatiklerin fikri olarak Tanzimat'ı kaldırıp şeriata dönülerek eski düzenin istenmesi şeklinde özetlemiştir. Kitabında ırk ve din farkı gözetilmeksizin halkın seçtiği kişilerden oluşan bir meclis arzu edildiğini belirten *factum* imzalı bir isimsiz *Doğulu Hristiyan*'dan söz etmiştir¹⁵ (Engelhardt, 1882: 158-159).

La Presse Gazetesinde Kuleli Komplosu

Paris'te neşredilen günlük siyasî ve edebî gazeteler, İstanbul'dan gelen haberler çerçevesinde, Sultan Abdülmecid'e karşı yapılan darbe teşebbüsünü kamuoyuna duyurmuştur. Bu önemli gazetelerden *La Presse*,²¹ Eylül tarihli İstanbul gazetelerinden gelen haberlere göre, komploya katılan çok sayıda kişinin tutuklandığını bildirmiştir. Bir hafta boyunca konuyla ilgili bilgi alamayan gazetenin 28 Eylül tarihli sayısında, hukuki süreç sonuna kadar sansür uygulanacağı ve sarayın karşısına iki fırkateynin demirlendiği kısaca sert tedbirler alındığı haberi dikkat çekicidir. Deniz filosu İstanbul'a 21 Eylülde gelmiştir. Cafer Paşa ve Hüseyin Paşa'nın tutuklandığını ancak Cafer Paşa'nın denize atlayarak boğulduğunu yazan gazeteye göre, suç mahallinde ele

¹³ Yazar, Sekizinci Bâb'ta İnkılâp hislerinin uyandığını ve bunu arzu eden bir efkârı umumiyenin mevcut olduğunu belirtmiştir (Engelhard, 1328: 139-142).

¹⁴ Açık ve net ifade kullanmaktan kaçınmıştır (Engelhardt, 1882: 158; Yusuf Akçura bundan etkilenerek bu olayı meşrutiyeti amaçlayan bir inkılâp hareketi olarak görmüştür (İğdemir, 2009: 28).

¹⁵ Engelhardt burada isimsiz/anonim bir politik yazara (Şarklı bir Hristiyan) atfen bir mektupta gizli cemiyetin amaçlarından yola çıkarak bir yorum yapmıştır (İğdemir, 2009: 17) Bunun Fransız sefir Thouvenel'in diplomatik raporuna eklenen bir Ermeni tarafından yazılmış bir mektup olabileceği ihtimali vardır. (Onaran, 2007: 30). Buna göre isyancılar Avrupa ile uyum içerisinde iyi bir yönetim düşünmektedir.

geçirilen plana göre İstanbul'da meskûn Hristiyanlar bu meselenin dışındadır. Hatta tüm Avrupalılar ve elçileri de isyancı paşaların himayesinde olacaklardır. Yakalananların ise hiçbir pişmanlık duymadıklarını belirtmişlerdir (La Presse, 28 Eylül 1859).

La Presse ertesi günkü sayısında İstanbul özel muhabiri J. Mahias'ın kaleminden *Dış Haberler Türkiye* başlığı altında çok uzun 6 sütun değerlendirme yazısıyla İstanbul'da olup bitenleri geniş bir perspektiften vermiştir. Makalede yazara göre, padişaha ve nazırlarına yönelik komplonun ortaya çıkması ve bunu Avrupa basınına sultanın adamları tarafından servis edilmesi gerçekleri örtbas etmektedir. Yunanistan'ın Türkiye maslahatgüzarının resmi yazısına göre bu durum sadece Çerkezlerle ilgili olup kırk küsur tutuklama vardır. Burada, Osmanlının verdiği taraflı bilgi çerçevesine bakarak olayın yorumlanamayacağını batılı diplomat ve basının takip edilmesi gerektiğini, Doğu (Presse d'Orient), Batı basını sayesinde komplonun amacını ve nihayetinde olup bitenler öğrenilecektir diye açıkça belirtmiştir (La Presse, 29 Eylül 1859).

J. Mahias'a göre, bu komplodan yaklaşık bir ay önce İstanbul'da Sultan Mehmet mahallesinde kendine *Mehdi* diyen birisi ortalığı karıştırmış, etkileyici konuşmalar yapmış, İslamiyet'e alternatif fikirler sunarak halkın üzerinde ciddi etkiler bırakmıştır. Bu kişiyi hükümet yakalayıp mahkeme ederek Bursa'ya sürgüne göndermiş, kendisine inanan müritler çok sert yargılanmış ama bu defa halk mehdiyi şehit olarak yüceltmeye başlamıştır. Bu adamın söylemleri hükümetin her yolsuzluğunda kullanılır olmuştur. Yine bu olaydan sonra ulema arasında bir kıpırdanma meydana gelmiştir. Mahias, kendisine verilen bilgilere rağmen pek yakında bir isyan teşebbüsü olacağına inanmadığını itiraf etmesi düşündürücüdür. (La Presse, 29 Eylül 1859). Yazara göre, bu hareket bir hükümete karşı yapılmış gizli bir teşebbüs/isyanın başlangıcıdır

Örgütün elebaşlarını tanıtan *La Presse*'e göre, bu örgüt yalnızca üç ay önce Süleymaniye Kürtlerinden ve fanatik olmayan iyi yetişmiş aydın bir insan olan Şeyh Ahmed tarafından kurulmuştur. Yönetimdeki yolsuzlukları, sarayın bitmez tükenmez masraflarını, bozulan maliyeyi sert bir dille eleştiren ve hitabetiyle halk nezdinde itibarlı biri olarak tarif edilmiştir. Her geçen gün etrafına her kesimden otuz kadar insan

gelmeye başlamış; içlerinden bu durumu projelendiren ve harekete geçiren ise gözü pek, cesur, bilgili, becerikli, inançlı, Kırım Harbi'nde komutanlığını ispat etmiş, albaylıktan generalliğe terfi etmiş ve herkesin Kafkaslı olarak tanıdığı Çerkez Hüseyin Paşa'dır. Paşa'nın yaşadığı haksızlıklara bir haklılık payı verilmiş ve artık örgüt harekete geçmek için deyim yerindeyse *kafa kolunu* bulmuştur. Sonraki süreçte Yanya ve Arnavutluk'ta görevlendirilen Paşa İstanbul'dan ayrılmadan önce gizli cemiyet Hasan Paşa'ya emanet edilmiştir. Tophanede Pervaz Ağa mahallesinde oturan ve Boğazlara hükmeden topçu generali ve aynı zamanda mevcut Bahriye Nazırı Mehmet Ali Paşa'nın yaveri olan Hasan Paşa'nın evi artık isyancıların karargâhı olmuştur (La Presse, 29 Eylül 1859).

Bir başka hoşnutsuz kişi de *Mirimiran* Arnavut Cafer Paşa'dır. Yararlılık gösterdiği Tuna muharebesinde kendisine vaat edilenler yerine getirilmemiştir. Masrafları kendisine ait 200 kişilik Arnavut ordusuyla memleketine dönememiş üstelik ayda 120 frankla geçinmek zorunda kalmıştır. Cemiyet gün geçtikçe taraftar toplamış adeta 4 halife, bir mehdi görüntüsünde çok sayıda müritten göreve hazır bir haldedir. Müritler daha da ileri giderek teşkilatın doktrinini istihkâm ve topçu bölüğünde yaymaya başlamışlardır. Tophane halkının sevdiği müftüsü genç, dinamik, iyi eğitilmiş fanatik olmayan Kürt asıllı Bekir Efendi'nin bu şebekeye dâhil olması cemiyet için çok önemli bir adım olmuştur. Arapça ve Farsçayı çok iyi bilen Bağdat garnizonunda tabur imamlığı yapan, Şeyhülislamın itirazına rağmen hususi bir iradeyle Ahmed Fethi Paşa'nın talebiyle Pera'da Topçu bölüğüne ilk defa imam olarak atanan Bekir Efendi önemli bir görev adamıdır. *La Presse*'in tarifini verdiği bir başka önemli aktör Tophane'deki Ruzname dairelerinde çalışan Arif Bey, Hüseyin Paşa yerine Hasan Paşa'yı öneren kişidir (La Presse, 29 Eylül 1859).

Gizli cemiyete dair gözlemlerini ve bilgilerini aktaran J. Mahias'a göre, yaklaşık 800 kadar taraftarın hiç biri Avrupâî eğitim almamıştır. Asyalı Türk önderlerin öne çıktığı bu cemiyette Kafkaslıların çokluğu basının dikkatinden kaçmamıştır. Gizli teşkilatın yapısını şöyle açıklamaktadır; önderler ve üyeler olmak üzere iki sınıfa bölünmüştür. Önderler birbirini tanırken üyeler sadece önderleri tanımaktadır. Her öndere 100 ila 150 kişi düşmektedir. Bu hesaba göre 15000 ila 18000

arasında bir taraftardan söz etmektedir. Önderleri *hudayî*, üyeleri *fedaî* olarak adlandırılmıştır (La Presse, 29 Eylül 1859).

La Presse'e göre ayaklanma planı; öncelikle Abdülmecid'i ya Topthane köşkünden çıkarken veya cami çıkışında dar bir sokakta maiyetiyle beraber ele geçirip hal'ederek yerine büyük oğlunu veya kardeşini tahta çıkartmaktır. Komplocuların hedefinde diğer devlet ricali aralarında Sadrazam Âli Paşa dâhil olmak üzere Fuad Paşa, Saffet Paşa, Kamil Paşa, Rüştü Paşa ve özellikle Rıza Paşa'nın olduğu da görülmektedir. Her şey yolunda giderse bu ihtilâl medeniyete ve ilerlemeye engel olmayacaktır. Bunun için Avrupa kamuoyuna ve Hristiyan tebaaya yönelik mesajlar da planlanmıştır. Elebaşları *hudayîler* yakalanırlarsa asla konuşmayacaklardı. Ancak iki hain planı deşifre etmiştir: Hasan Paşa komplodan vazgeçerek Harbiye Nazırı Rıza Paşa'ya ihbar etmiş ve Kâtip Arif Bey de Paşa'yı takip ederek itiraf etmiştir. Hasan Paşa sultanın ve nazırların öldürülme planını reddetmiş bu sebeple ihbar etmiştir şeklinde bir rivayet de vardır (La Presse, 29 Eylül 1859).

Sonuçta gazeteye göre, Rıza Paşa hiç vakit kaybetmeden seri bir şekilde bütün suçluları yakalatır. Önderleri *hudayîler* Kuleli'de, diğerleri *fedaîler* Üsküdar'da ve Davut Paşa Kışlası'nda¹⁶ yargılanmak üzere sevk edilmişler, öldürülmeleri planlanan paşalardan oluşan heyet tarafından muhakeme ve teftiş olunmuşlardır.

Le Siècle "Özel Telgraf" başlığı altında Londra mahreçli *Time* gazetesine dayandırdığı habere göre *sultanı öldürmek* üzere muhtemelen Arnavut Cafer Dem Paşa liderliğinde bir suikast teşebbüsü ortaya çıkarılmış ve yaklaşık 200 kişi yakalanmıştır. Fanatizme varan bir grup askerin de bu hadiseye karıştığı şüphesi vardır. Ertesi günkü sayısında ajans Havas Bullier imzalı yazıda ise çoğunluğu Kafkas ve Kürtlerden oluşan bir grubun ortalığı karıştırmaya yönelik bir komplo hazırladıklarını ve bununda ortaya çıktığını, ülkede herhangi bir yerde dal budak salmadığını ve derinliği olmayan sığ bir hareket olduğunu kısaca belirtmiştir. Sekiz gün sonraki sayısında gazete, suikast haberine yargı

¹⁶ Davut Paşa Kışlası artık askeri işlevini tamamlayarak günümüzde Yıldız Teknik Üniversitesinde eğitim amaçlı kullanılmaktadır. <http://yildiz-teknik.blogspot.com.tr/2013/08/davutpasa-kslas-tarihi-mekanlar.html>

sürecince sansür konulduğunu, yargılamaların devam ettiğini, elebaşlarının pişman olmadıklarını ve hükümetin sert tedbirler aldığını kaydetmiştir (Le Siècle, 20/21/29 Eylül 1859).

Journal de Constantinople adlı gazete ise komplonun ortaya çıkmasıyla ilgili bilgileri hükümetin kontrolünde vermiştir (Onaran, 2010: 521). Paris basını okuyucusuna sık sık *Journal de Constantinople*'a dayanarak haber vermeyi sürdürmüştür. İstanbul'da bulunan özel muhabirleri aracılığıyla bilgi aldıkları zaman söz konusu gazetenin haberlerini tektip etmişlerdir.

Journal des Débats'da Komplö

Sultan Abdülmecid'in yakından takip ettiği *Journal des Débats* adlı siyasî ve edebî gazete ilk günlerde (30 Eylül 1859) ilk sayfadan ilk haberinde komplö hakkında önemli hiçbir detay alamadıklarını sadece "karışıklık" yaratmak amacıyla yapıldığı şeklinde bir bilgiye sahip olduklarını okuyucularına duyurmuştur.¹⁷ Buna göre, gazete bu gizli komplonun yaklaşık 40 kadar aktörünün Kafkas kökenli *Çerkezler ile Kürt*¹⁸ asıllı kişiler olduğunu yazarak hadiseyi Fransız kamuoyuna "etnisite" vurgusuyla yansıtmıştır. Haberin devamında, suç ortaklarının hepsi olağanüstü bir mahkemece yargılanmak üzere tutuklanmıştır. Osmanlı kamuoyunda çok büyük dalgalanmalara yol açmamıştır. Mahkeme başkanını sadrazam, üyeleri ise şeyhülislam, Tanzimat Meclisi Başkanı, Serasker Paşa ve Adliye Nazırından oluşmuştur. Gizli yapılan sorgulamadan hemen sonra yargılanırlar, elebaşlarından Cafer Paşa kayıkla hapse götürülürken denize atlayarak intihar etmiştir (Journal des Débats, 30/ 9/1859).

Gazetenin ertesi günkü sayısında (1 Eylül 1859) başka bir gazete *Univers* aracılığıyla konu ile ilgili detaylar göze çarpmaktadır. Buna göre, bu komplö sultanın bizzat şahsına ve bakanlarına karşı yapılmıştır. Bu komplöde başta din adamları olmak üzere yüksek yargı, askeriyeye gibi medreseye bağlı müderrisler ve müftüler, generaller ile çok

¹⁷ Yine aynı gazetenin ilk sayfasında orta sütunda ise bu konuyla ilgili haber İstanbul mahreçli ve 21 Eylül gününe aittir.

¹⁸ Âli Paşa'nın idaresi bu kaotik durumu geçiştirmeğe çalışırken yakalananların içlerinden pek çoğunu taşraya yollamış ve taraftar olan medrese öğrenci sayısını da azaltma yoluna gitmiştir (Davison, 2005: 106).

sayıda subaylar için içindedir. Tanzimat'ı yıkmak ve peygamberin kanunlarına geri getirmek Fedailerin temel amacıdır; bunun için Sultan Abdülmecid'in tahtan indirilip yerine kardeşi Abdülaziz'in getirilmesi İslam'ın ve Osmanlının çöküşünü durduracaktır. Plana göre Sultan ve bütün nazırlar aynı anda zorla yakalanacak ve yerlerine kendi adamları getirilecekti. Harbiye Nazırı Rıza Paşa ve Kaptan-ı Derya Mehmet Paşa bu komplocuların baş hedefidir. Gazeteye göre hadise ayın 27'sinde cuma günü patlak vermiş ve dört gün sonra çarşamba günü açılmıştır (Journal des Débats, 1Ekim1859).

Patrie adlı gazete Osmanlı hükümetinin suikastla ilgili yazı yazan gazeteleri yasakladığı bilgisini vermektedir (Journal des Débats, 1 Ekim 1859). Gazete dört gün sonra İstanbul'da olup biteni önce ilk sütunda yorumlamış, Osmanlının söz verdiği reformları geciktirdiğini ya da geçiştirdiğini iddia etmiştir. Orta sütunda ise daha geniş bilgiler vermiştir: Bağdat eyaletinin Süleymaniye şehrinden *Halidi* dervişi bu grubun lideri olarak yakalanmıştır. 50 yaşlarında olup¹⁹ iki yıldır ikamet ettiği yerden ayrılmış eylemlere yandaş aramak için Mekke'den gelmiştir. Şeyh, esmer tenli, dinamik, inançlı, naif ve komplocu bir adamdır. Cemiyete taraftar toplama işini üstlenmiştir. Örgüte girecek her taraftar eline verilen bir listeye adının yanına *sacrifié* (fedaî) kelimesini yazardı. O gün Sultan Abdülmecid bu komplocu hainlerin listesini eline geçirmiştir. Bu listede İstanbul ve civarında 15 bin olmak üzere bütün imparatorlukta 70 bin kişiyi bulan rakamlardan söz edilmektedir (Journal des Débats, 4 Ekim 1859).

Listenin en başında bizzat imzası bulunan Karadeniz kaleleri komutanı topçu Hasan Paşa en dikkat çeken isim olmuştur.²⁰ Yüzlerce asker ve generaller, yüzbaşılar, teğmenler, Bâb-ı Âli'den Sadrazam Âli Paşa kabinesinde çalışan memurlar ve halktan sadece 3 kişi bu listeye

¹⁹ Kuleli vakasını tertip edenlerin reisi 46 yaşında "Süleymaniye sancağı ahalisinden Şeyh Ahmed namında ve Sultan Beyazıt Medresesinde mukim bir şahıs olup merhum bu kârına hem varı icra tasavvuruna beş altı mah mukaddem başlayarak ve Ferik Çerkes Hüseyin Paşanın Rumeli canibinden avdetinden sonra anınla ve Cafer Dem Paşa ve İmalât Meclisi azasından Binbaşı Rasim bey ve Tophanei Âmire ketebesinden Arif beyle dahi birer takrip efkârı fesadiyede itihat ederek ..." (İğdemir, 2009: 44-46).

²⁰ Karadeniz Boğazı Mirlivasıdır (Cevdet Paşa, 1991: 83).

dâhil olmuştur. Boğazda, Kuleli'de toplanan bakanlar bu kişileri sorguya almışlardır. Harbiye Nazırı Rıza Paşa'nın başkanlığında gerçekleşmiştir. Rumeli'de daha önce bir ayaklanmaya katılan Arnavut kökenli Miralay Cafer Paşa cuma sabahı yakalanır ve Rıza Paşa tarafından akşama sorgulanır. Sorgusunda 4 ay önce bu cemiyete üye olduğunu, 2000 Arnavut la beraber Padişahı Tophane Cami'ne girerken ona devleti neden zarara uğrattığını²¹ hesap vermesi gerektiğini haykırarak istediğini ve sonra da sultanı devirmek yerine yeni sultanı tahta çıkartmak ve bu suretle devletin iyi yönetilmesini sağlamak amacıyla olduğunu belirtmiştir. Bunun sözünü almak istediğini ve diğer vezirleri ise sürgüne göndermeyi planladığını itiraf etmiştir. Bu ilk planlarıdır. Cafer Paşa, 20 gün önce cemiyetkilerin ilk plandan vazgeçtiğini, ikinci planın kanlı olduğunu öğrenince imzasını geri çektiğini ve komploculardan ayrıldığını belirtmiştir (Journal des Débats, 4 Ekim 1859).

Rıza Paşa'nın Cafer Paşa'yı yaptığı sorgulama esnasında alınan bilgiye göre; suikast planında Tophanede²² bulunan topçu birliklerinin yardımıyla sultanın kellesini almak öncelikli hedef haline gelmiştir. İkinci olarak dokuz parçalık topçu ateşiyle sultanın maiyetini imha etmek ve üçüncü olarak ise nazırları sarayda toplayıp hepsini katletmek şeklinde olmak üzere üç madde halinde özetlenmiştir.²³ Cafer Paşa'nın

²¹ Abdülmecid'in masraf ve israfları İstanbul'da bulunan yabancı diplomatların hatıratlarında dile getirilmektedir. Bu şahıslardan Wanda'ya göre sarayın kadınları deli gibi para harcamakta ve israfa sınır tanımamaktadır hatta bütçeyi alt üst etmişlerdir (Wanda, 1884: 86); Kıbrıslı Paşa'nın eşi, Paris'te yayınlanan Le Figaro gazetesinin Pazar ekinde "Son iki Sultan" başlıklı yazısında Abdülmecid ve Abdülazizi'ni Fransızlara mizaç, karakter ve idarecilik yönlerine vurgu yaparak anlatmıştır. Buna göre Sultan Abdülmecid zayıf karakterli, kadınlarına söz geçiremeyen ama onlara tutkun bir padişahıdır (Le Figaro, 11 Juin 1876: 102).

²² Bu dönemde çeşitli gizli cemiyetlerin mensuplarının çoğu Tophane ve Bahriyededir (Berkes, 2002.: 272).

²³ Berkes'e göre suçlamalar açık bir mahkeme olmadığı için suçu ağır göstermek ve padişahın gözüne girmek için yapılmış iddialar olabilir. Yazarın aslında en önemli tespiti ordunun siyasal hayatta rol oynayacak bir güç haline gelmesidir (Berkes; 2002: 272).

bu kanlı plandan vazgeçmesine rağmen ölümü hak ettiğini ve kendisinin de ölüme hazır olduğunu beyan ettiğini okumak mümkündür (Journal des Débats, 4 Ekim 1859).

Havas haber ajansının haberine göre, Kuleli'ye getirilmek üzere dört çavuşun gözetiminde üç çift kayıkçıyla kayığa bindirilen Cafer, Çırağan sarayına yaklaştıkları esnada aniden denize atlamıştır. Haber yayınlandığı sırada cesedi halen bulunamamıştır. İsimsiz bir tabur komutanı ise bu mücadeleyi dini ve milliyeti için verdiğini ifadesinde belirtmiş Rıza Paşa'yı bu iki değerden yoksun bir olarak gördüğünü söyleyerek suçlamıştır. Bu olayları teferruatıyla bilen ve soruşturmayı Rıza Paşa'ya bırakan Sultan, kendisine yapılan bütün uyarılara rağmen maiyeti olmadan Tophaneye o gün saat dörtte gitmiştir. Daha sonra nazır İstanbul'da bütün gazetelere komplo ile ilgili haber yasağı getirmiştir. Suçlular bir bildiri hazırlayarak Avrupa'dan korunma talep etmişlerdir (Journal des Débats, 4 Ekim 1859).²⁴

Gün geçtikçe hükümete karşı yapılan bu darbe teşebbüsünün biraz daha ayrıntıları gazetelere yansımaya başlamıştır. Gelen haberlere göre J. Mahias, bu hareketin "milli ve ciddi" olduğunu düşünmektedir. Sultan cömertliğini göstermek için suçluların kanının dökülmesini istememiş, olayları sağduyuyla tahlil etmiş ve suçluların canlarını bağışlamıştır. Önemli bir diğer bilgi de Cafer Paşa'nın zannedilenin aksine boğulmadığı Sıra adasında görüldüğü²⁵ ve oradan memleketi Arnavutluk yakınlarında bulunan Korfu'ya ulaştığı haberidir. Suçlanan teğmenlerden birisinin sorgulamanın ağırlığından ölmesi de öfkeye sebep olmuştur. Komisyon çalışmalarını bu minvalde tamamlamıştır (Journal des Débats, 14 Ekim 1859).

J. Mahias'ın haberinde şu bilgiler de yer almaktadır; kendisini tutuklamaya geldikleri sırada Larisse'te bulunan Hüseyin Paşa büyük bir komployu haber alıp üstlerine haber vermek istemiş, adalete teslim olacağını bildirmiş ve ertesi gün arkadaşlarıyla vedalaşıp büyük bir

²⁴ Bu tarihten sonrasında yayımlanan gazete ve dergilerde korunma talebiyle ilgili detaylı bilgi bulunamamıştır.

²⁵ Bâb-ı Âli'nin Kuleli Vak'ası'yla ilgili hazırladığı mazbatanın Fransızca tercümesinde Cafer Paşa'nın hayatı hakkında bir söylenti olarak verilmiştir. Paşanın iyi derecede yüzme bilmesi bu bilgiyi doğrular niteliktedir (Onaran, 2007: 13).

sükûnetle kendisini Kuleli'ye gönderecek olan Harbiye Nazırına teslim olmuştur.²⁶ Sorgusunda hiçbir şeyi gizlemeden, saklamadan kendisini bu cemiyete iten faktörleri ve askeri kaygılarını açıkça dile getirmiştir. Sorgusunun sonunda beyanı yazmaya ve imzalamaya hazır olduğunu belirtmiştir. Bu süreçte kendisini ziyarete gelen çok sayıda kişi Kuleli'ye hapsedilmiştir. Yazar'a göre Hüseyin Paşa hiçbir davranış ve sözleriyle bu harekete katıldığı için pişmanlık duymamıştır²⁷ (Journal des Débats, 14 Ekim 1859).

Komisyon bu komploya katılan suçluları üç gruba ayırmış; buna göre Şeyh Ahmed ile Müftü Bekir Efendi birinci dereceden suçlu görülürken muhtemelen Hüseyin Paşa da bu kategoriye dâhil olacaktır.²⁸ Sultan ise bakanlarına kan dökmek istemediğini iletmıştır. Bir hafta sonra aynı gazete, İstanbul'dan 15 Kasım tarihli aldığı bir haberde adı zikredilmeyen ancak önemli iki hainin Kuleli'de öldüğünü okurlarına duyurmuştur (Journal des Débats, 14-22 Ekim 1859).

İstanbul'da tarih 19 Kasım'ı gösterirken, komplocu Hüseyin Paşa, bir albay, bir müftü ve isimsiz bir kişi olmak üzere toplamda 4 kişi ölüm cezasına çarptırılmıştır. Saray, bu mahkûmiyetlerin halk nezdinde hoşnutsuzluğa ve yeni misillemelere sebep vereceği korkusuyla infazı ertelemiştir. Halk baskısının öne çıktığı bu durumda, Sultan nazırlarına sitemkâr bir edayla reformları gerçekleştirmedikleri için uyarı yayınlamıştır. Sadarettin azledilen Âli Paşa'nın yerine eğitim hayatını Fransa'da tamamlayan Kıbrıslı Paşa'nın²⁹ getirilmesiyle kabinede değişiklik de beklenmektedir (Journal des Débats, 27 Ekim 1859). Ertesi günkü sayısında gazete, vezire hitaben yazılan komploya değinmeyen bir fermanın tam Fransızcasını kamuoyuyla paylaşmıştır; burada ilk defa sultanın bizzat kendisi, ülkesinin kötüye giden malî

²⁶ "Hüseyin Daîm Paşa Rumeli'den getirilmekle anın dahi istintakı icrâ edildi." (Cevdet Paşa, 1991: 83).

²⁷ Bu komplodaki subaylardan özellikle Hüseyin Paşa'nın siyasal fikirleri Avrupalı dostlarından diğerlerinin Polonyalı veya Macar meslektaşlarından ilham aldığı yönünde bilgiler mevcuttur (Davison, 2005: 105).

²⁸ 14 Ekim itibarıyla Fransız kamuoyu bu kadar bilgiye sahiptir (Journal des Débats, 14 Ekim 1859).

²⁹ Kıbrıslı Mehmet Emin Paşa ilk askerî eğitimini aldığı Paris'te Metz'de yedi yıllık öğrenim görmüş ve Fransız süvari alayında hizmet etmiştir (Davison, 2005: 107).

durumunu açıklayan ve bu çerçevede olumsuzluğa mani olmak için tasarruf emreden bir hatt-ı şerif kaleme almıştır. Bu ve benzeri *hatların* sadrazam tarafından yayınlanması olağan bir durumken söz konusu hatt-ı şerif bizzat sultan tarafından kaleme alınmıştır (Journal des Débats, 28 Ekim 1859).³⁰

L. Alloury, Doğu'da Fransız bayrağının, siyasetinin ve çıkarlarını gerçek temsilcisi olan *La Presse d'Orient* adlı gazetenin İstanbul'da kapatılmasını, Âli Paşa'nın sarayı eleştirmesiyle gözden düşmesini komplo sonrası oluşan ciddi karışıklıkla açıklamıştır. Bu durum Fransızları çok kızdırmıştır. Sultan kendisine reformları hatırlatarak memorandum veren 6 büyükelçiye bir hat ile cevap vermiştir. Buna göre reformların yerine getirilmesi için gayret edileceği vurgusu dile getirilmiştir (Journal des Débats, 29 Ekim 1859).

L'Union gazetesi, 22 Eylül günü öğleden sonra saat 4'te *Millot* komutasında *Chélif* adlı bir Fransız gemisinin İstanbul'dan İskenderun'a gitmek üzere limandan ayrılırken yolcu ve mürettebatının şahit olduğu bir hadiseyi aktarmıştır; Kız kulesi yakınlarında demir atan bir Türk firkateyninden bu suikast teşebbüsüne karışan sekiz hükümlü ayaklarına top güllesi, ellerine demir prangalar vurulmuş halde teker teker denize atılmışlardır. İçlerinden dördünün üzerinde ulemanın giydiği bir kaftan ve beyaz türban, diğerlerinde softa türbanı dikkati çekerken üçünün genç olduğu bilgisi verilmiştir. Ulemadan olduğu düşünülen ikisinin beyaz sakalları olup içlerinden genç olanların yalvaran çığlıklar attığı belirtilmiştir. Denize atılanlardan bazıları da su üstünde kalmaya çalışmıştır. Görevlilerden küpeştede bekleyen biri kurbanlara hakaret ederek infazı uygulamıştır. Bu Türk firkateyninde bir Türk Bey'i bütün bunları kontrol ederken birden ayağa kalkarak gemiyi Marmara'ya doğru hareket emri vermiş bu esnada Hristiyanlar ise boğulanları seyretmiştir (Journal des Débats, 31 Ekim 1859).

Öte yandan gazetede yayınlanan İstanbul'dan gelen 26 Ekim tarihli bir habere göre İstanbul halkının bu suçlulara karşı bir sempatisi vardır ve bu yüzden sultan onları öldürememiştir. Cezası idam olmasına rağmen sürgüne gönderilmiştir. Daha sonra da ölüm cezası ve

³⁰ Gazete bu fermanı 17 Rebiülevvel 1276 tarihli olarak belirtmiş ve tam netin halinde Fransızca yayımlamıştır.

kürek cezasına çarptırılan mahkûmların cezalarının çeşitli kalelerde hapis cezasına çevrilerek hafifletildiği görülmüştür. Gazetenin bazı rakamlar verdiği bu hadisede; 41 mahkûmdan 5'i ölüm cezasına, 13'ü ömür boyu kürek cezasına, 8'i pek çok yıla, 9'u hapse mahkûm olurken 6'sı serbest bırakılmıştır (2, 18 Journal des Débats Kasım 1859).

Bu isyan teşebbüsünde önemli rol oynayan Tophane ruznamçe odası kâtiplerinden Arif Bey Şeyh Ahmed'in istintaklarında³¹ önemli biri olarak bahsedilirken Fransız gazetelerinde pek bahsedilmemiştir. İlk dörde giren suçluların istintaklarında pişmanlık emaresi görülmesi hatta yüksek tonda suçlayıcı ifadeler kullanılması dönemi inceleyenleri bu konuda farklı sonuçlara yönlendirmiştir (Onaran, 2009: 12-13).

Sultan Abdülaziz'in Affı

Reformların hayata geçirilmesi için Avrupa'nın baskılarını iyice artırdığı bir dönemde hastalığı epeyce ilerleyen ve saraya kapanan bir daha çıkamayan Sultan Abdülmecid'in ölümünden sonra (Engelhard, 1882: 188) 1861'de tahta geçen Sultan Abdülaziz, abisinin idamlarını kalebentliğe çevirdiği suçluların cezalarını tamamen affetmiştir.³² 13 Temmuz 1861 tarihli *Courrier d'Orient*'m geçtiği bir haberde Sultan Abdülaziz bu komplocu mahkûmların hepsini saltanatının bir lütfu olarak affetmiştir. Ertesi günkü sayısında ise bu haberin *Journal de Constantinople* tarafından doğrulanmadığı hatta gazetenin yanlış bilgilendirildiği şeklinde bir haber vardır (Journal des Débats, 25, 26 Temmuz 1861).

Le Temps gazetesi ise bu durumun, *Courrier d'Orient*'nin ısrarla suçluların sultan tarafından affedildiğini bildirmesine rağmen *Journal de Constantinople*'un inkar etmesinin şaşkınlığını şöyle izah etmiştir: Sadrazam Âli Paşa'nın sultanın Kıbrıs ve Rodos'ta hapis yatan suçluları

³¹ "Tophanei Amire ketebesinden ve hâcegândan Arif Bey şu işin birinci derecede müşevvik ve muharriklerinden olarak Şeyh Ahmedle geçen sene iptida Binbaşı Rasim beyin ve ..." (İğdemir, 2009: 50); **BOA**, İrade Dâhiliye 529/36665;445-1/29437 (Düzen, 2015: 73-84)

³² Bunlardan Şeyh Ahmed'in sultanın bu *culusû affi umumiyi* kabul etmeyerek Magosa'da ikamete devam etmiştir. (İğdemir, 2009, Kitabın numarasız son sayfasındaki dipnot bilgisi).

affeden iradesinden haberi olmamıştır zira valide sultan, Şeyh Ahmed'in annesine bu güzel af kararını göndermiştir. Bundan hoşlanmayan Âli Paşa bu durumu yerel gazetelerden öğrenmiş ve engel olmak için uğraşmıştır (Le Temps, 9 Ağustos 1861).

Gazete yazarları ve siyasetçiler, *Genç Türklerin* liberal olduğunu 1859 Eylül ihtilâlini örnek aldıklarını yaşlı Türklerin ise keyiflerine düşkün ve hiçbir şey yapmama taraftarı olduklarını, kurulu düzeni tercih ettiklerini, ajitasyondan hoşlanmadıklarını değerlendirmiştir. Gazete, yeni donanma hazırlığıyla uğraşan Sultan Abdülaziz'in komplocuları affetmesini saltanatının iyi niyetli, olumlu ve erdemli bir icraatı olarak görmüştür. Şeyh Ahmed tarafından rüşvetle suçlanan Âli, Fuad ve Mehmet Ali Paşaların ne yapacağı merak konusu olmuştur. Rüşvetle suçlanan eski harbiye Nazırı Rıza Paşa ise Fransa Büyükelçiliği ile olan dostluğu sayesinde soruşturmadan kurtulmuştur. E. Cadol, Abdülmecid döneminde yapılan ciddi borçlanmaların dökümünü ve ciddi bir değerlendirmesini yapmıştır. Artık devletin geleceğinin hiç de parlak olmadığı rakamlarla ispat edilmiş ve bu bağlamda kaçınılmaz kötü son artık gelmiştir (Le Temps, 9 Ağustos 1861).³³

SONUÇ

Kuleli suikast teşebbüsü, sultana ve hükümet erkânına muhalif siyasî hareket, adını lider kadrosunun sorgulamasının yapıldığı ve mahkûmiyet cezalarının verildiği mekândan almıştır. Kamuoyuna açık olmayan, kısa sürede kurulan fevkalade *Divan-ı Mahsus* tarafından, yaklaşık 25 gün süren mahkemenin icra edildiği askeri kışlada, *Kuleli'de* alınan istintaklarda *ittifakı hafî, ittifakı fesad* ifadeleriyle anlatılmaya çalışılan şey bir grup âsinin planladığı akamate uğramış başarısız bir *kalkışma* planıdır. Bu vak'aya verilen *Muhafaza-ı Şeriat* ismi de bir başka suçlunun istintakında görülmüştür.³⁴

Öte yandan Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin *Fedailer Cemiyeti*'ni suikast amaçlı bir gizli örgüt olmasına mukabil aynı isimle ilk *muhaliif siyasî parti* olarak kabul ettiği görülmektedir.³⁵ İlk cürm-i siyasî olarak

³³ E. Cadol ve diğer entelektüeller nerdeyse aynı fikirdedirler. Malî veriler, rakamlar hiç iç açıcı değildir (Le Temps, 9 Ağustos 1861).

³⁴ Cemiyet üyesi medrese talebelerinden Harputlu Bekir'in sorgu tutanağında geçmiştir (Düzen, 2015: 35).

³⁵ https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (7/2/2018).

görülen bu suikast teşebbüsü, Fransız kaynaklarında *complot*, *incident*, *conspiration*, *société secret* gibi kelimelerle gizli bir oluşum aynı zamanda ciddi bir hükümet darbesine işaret etmektedir.

İcra-i şariat ve Tanzimat'ı def söylemiyle yola çıkan cemiyet, Tanzimat Fermanıyla başlayan İslahat Fermanıyla pekişen gayrı Müslimlere verilen ayrıcalıklar ve haklara bir reaksiyon olarak görülmelidir. Dinî hassasiyetlere malî sıkıntılarının da karışması muhafazakâr insanları isyan noktasına getirmiştir. Kılıç Ali Paşa camiinde içtima halinde iken suçüstü yakalanmaları hareketi teşebbüs aşamasında kalmasına neden olmuştur. Bu duruma konjonktürel olarak bakıldığında, Avrupa'da baş gösteren 1848 ihtilâllerinin getirdiği devrimci, liberal ve anayasacı akımların etkisinden daha çok Osmanlı geleneğine uygun, iyi bir padişah, ileri görüşlü sadrazam ve liyakatli nazırların dürüst bir yönetimi arzulanmıştır. Bu anlamda bu hareketin *meşruî* bir idarenin kurulması yönünde ilk hareket olarak görülmesi normaldir.

Yeniçeri ocağının kaldırılmasından sonra ordunun siyasî hayatta rol oynayacak bir güç haline geldiğini söylemek mümkündür. Bu harekette üst düzey rütbeli askerler bu düşünceyi pekiştirmektedir. Bu anlamda, Müslüman halkın geçmiş devirlerden farklı olarak ilk defa ortaya çıkan direniş ruhu daha sonraki dönemlerde örnek olmuştur. Fransız sefirin söylemiyle yeni bir *semptom*dur. Muhalif olarak çok sayıda ve çeşitli kesimden halkın işin içinde olması bunun bir isyan hareketi olarak değerlendirilmesini gerektirmektedir. Hâlbuki Avrupa nezdinde isyan ve ayaklanma olarak algılanmasını önlemek için yakalanan ve yargılanan memur üyelerinin Âli Paşa tarafından başka yerlere tayin edilmeleri ise dikkatleri dağıtmaya matuf hareketlerdir.

Netice itibariyle, darbe herhangi bir ülkede baskı kurarak, zor kullanılarak veya demokratik yollardan hükümeti istifa ettirme veya rejimi değiştirecek biçimde yönetimi devirme işi³⁶ olarak ele alınırsa sultanı ve devlet adamlarını da öldürmeye teşebbüs bu manada bir *darbe* olduğu kadar *isyan/ayaklanma* olarak görülmelidir. İstintaklarda müttahimler anayasal monarşi talebini dile getirmemekle birlikte batılı ka-

³⁶ TDK http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=DARBE (7/2/2018).

lemler bir hürriyet talebinin varlığından söz etmişlerdir. Devletin yönetim düzenini değiştirmek/iyileştirmek maksadıyla cebir ve kuvvet kullanmayı amaçlayarak başlayan bir halk hareketinin sonucunun genellikle kestirilememesi, Müslüman tebaayı memnun etmeyen iki tane ferman yayınlayan sultana karşı bir *ihtilâli* düşündürmesi ihtimali vardır. Bu hareketi ilerici/meşrutîya da gerici/şeriatçı gibi herhangi bir sıfatla anlatmaktan daha ziyade anlamaya ihtiyaç olduğu açıktır. Şüphesiz başarısız olmasına rağmen modern anlamda bir darbe *prototipi* olarak daha sonraki *Genç Osmanlılar*, *Jön Türkler* gibi entelektüel kuşaklar üzerinde muhalif bir örnek oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

Sürelî Yayınlar

Le Figaro Supplément Littéraire du Dimanche, 11 Juin 1876.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 30 Septembre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires 1, Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 14 Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 18 Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 22 Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires. 27 Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 28 Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 29 Octobre 1859.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 25, Juillet 1861.

Journal des Débats Politiques et Littéraires, 26 Juillet 1861.

La Presse, 28, Septembre 1859.

La Presse, 29 Septembre 1859.

Le Siècle, 20, Septembre 1859.

Le Siècle, 21 Septembre 1859.

Le Siècle, 29 Septembre 1859.

Le Temps, 8 Août 1861.

Telif ve Tetkik Eserler

- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yayına Hazırlayan: Ahmed Kuyaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Cevdet Paşa, **Tezâkir** 13-20, Yayınlayan: Cavid Baysun, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991.
- Davison, Roderic H., **Osmanlı İmparatorluğu’nda Reform** 1856-1876, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2005.
- Engelhardt, Edouard, **La Turquie et Le Tanzimat ou Histoire des Réformes dans l’Empire Ottoman Depuis 1826 Jusqu’à Nos Jours**, Paris, 1882.
- Engelhard, Türkiye ve Tanzimat Devlet-i Osmaniye’nin Târih-i İslahatı 1826-1882, Mütercim: Ali Reşad, Kanaat Kütüphanesi, İstanbul 1328.
- Danişmend, İsmail Hâmi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, Cilt 4, Türkiye Yayınevi İstanbul, 1972.
- Düzen, Cem, **Kuleli Vak’ası**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2015.
- İğdemir, Uluğ, **Kuleli Vak’ası Hakkında Bir Araştırma**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2009.
- Jorga, Nicolea, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi**, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- Karal, Enver Ziya, **Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri (1856-1861)**, VI. Cilt, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- Karpat, Kemal H., **İslâm’ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010.
- Lavisse, Ernest, **Histoire Générale du IV. Siècle à Nos Jours**, A. Colin, Paris, 1893-1901.
- Mardin, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul, 2007.
- Ortaylı, İlber, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- Onaran, Burak, “Kuleli Vakası hakkında Başka bir Araştırma”, **Tarih ve Toplum Yeni Yaklaşımlar**, Sayı: 5, ss. 9-36, Bahar 2007.

Onaran, Burak, “Une Tentative de Régicide à İstanbul en 1859”, **Régicide en France et en Europe (XVIe-XIXe Siècles)**, Hazırlayanlar: Isabelle Pébay, Claude Menges-Mironneau, Paul Mironneau, Philippe Chareyre, (Actes du colloque international organisé à Pau les 17, 18 et 19 juin 2010 par la Société Henri IV, le Musée national du château de Pau et l'Université de Pau et des Pays de l'Adour – ITEM).

Türkmen, Zekeriya, “Kuleli Vak’ası” **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 26. Cilt, İstanbul, 2002, 356-357.

Thouvenel, L. **Trois Années de La Question d'Orient 1856-1859 D'après les papiers inédits de M. Thouvenel**, (Editeur: Calmann Lévy), Paris, 1897.

Uygur, Fatma, **XIX. Yüzyıl Fransız Seyyahı ve Diplomatu Edouard Antoine Thouvenel'e Göre Osmanlı Devleti** (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2015.

Varol, Muharrem, “Kahramanlıktan Kalebendliğe: Kuleli Vak’asının Baş Aktörü Süleymaniyeli Şeyh Ahmed’e Dair Bilinmeyenler”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, 35/ 2015, ss. 97-143.

Wanda, **Souvenirs Anécdotique Sur La Turquie (1820-1878)**, Librairie de Firmin-Didot, Paris, 1884.

Web Erişim Adresleri

https://www.tbmm.gov.tr/kutuphane/siyasi_partiler.html (7/2/2018).

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&kelime=DARBE (7/2/2018).

<http://yildiz-teknik.blogspot.com.tr/2013/08/davutpasa-kslas-tarihi-mekanlar.html> (7/2/2018).

XIX. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE YÖNETİME MÜDAHALELERİN RUS TARİHLERİNE YANSIMASI

Cavid QASIMOV*



ÖZET

Osmanlı Devleti'nin tarihinin araştırılması Rus tarihçilerinin her zaman ilgi odağı olmuştur. Özellikle, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan darbe girişimlerinin nedenleri, aktörleri, dış bağlantıları ve sonuçları Marksist tarihçilik yöntembilimi esas alınarak incelenmiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin Batı ülkelerin yanında yer alması ve NATO'ya üye olması SSCB ve Türkiye ilişkilerinde gerilmeye neden olmuştur. Türkiye ve SSCB'nin farklı askeri bloklarda yer alması Rus tarihçiliğini çok etkilemiş ve onlar hâkim komünist ideolojinin etkisi ile Osmanlı Devleti'nde yapılan darbe teşebbüslerini farklı olarak değerlendirmişlerdi. Birçok akademik çalışmalarda darbe girişimlerini mutlak monarşiye karşı yapılan haklı bir eylem, darbeci elebaşlıları ise hak ve hürriyet uğrunda mücadele veren şahıslar olarak nitelendirilmişlerdir. Bildiride, XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yaşanan darbe girişimlerinin nedenlerine, aktörlerine, dış bağlantılarına ve sonuçlarına Rus tarihçilerinin yaklaşımı ele alınacaktır.

Anahtar Kelimler: Osmanlı Devleti, Darbe girişimleri, Rus tarihçiliği

* Doç.Dr., Azerbaycan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi), cavidahmedoglu@gamil.com

XIX. REFLECTION IN THE OTTOMAN GOVERNMENT IN THE CENTURY PERIOD TO THE RUS DAYS

Javid GASIMOV

ABSTRACT

The investigation of the history of the Ottoman State has always been the focus of Russian historians. In particular, XIX. The reasons, actors, external connections and results of the coup attempts in the Ottoman Empire in the 19th century were examined on the basis of Marxist historiography methodology. II. After World War to take place next to Turkey's becoming a member of NATO and Western countries has caused tension in relations between Turkey and the USSR. Turkey and the USSR taking place in different military blocs Russian historiography influenced and they have shown a very different approach to the dominant influence of communist ideology in the Ottoman Empire with the coup attempt. Cloakers are sometimes referred to as persons who struggle for rights and freedoms. In the declaration, XIX. The approach of the Russian historians to the causes, the actors, the external links and the consequences of the coup attempts that took place in the Ottoman Empire in the 19th century will be examined.

Key Words: Ottoman State, coup attempts, Russian historiography

Giriş

Osmanlı Devleti'nde yapılan askeri darbe ve isyanlar günümüz Rus tarihçiliğinin ilgilendiği en önemli konular sırasındadır. Fakat Rus tarihçilerinin bu konuya ilgisi çok eski tarihlere dayanmaktadır. Genel olarak Rusya'da Osmanlı tarihinin çeşitli konuları ile ilgili yapılan akademik çalışmalar Çar I. Petro döneminde başlamış ve uzun bir merhaleden geçerek günümüze kadar ulaşmıştır¹. Bu zaman zarfında Rus tarihçileri tarafından Sultan II. Mehmet'e karşı yapılan Buçuk tepe isyanı ile başlayan ve 1913'teki Babıâli baskınıyla sona eren darbe ve isyanlarla ilgili akademik düzeyde araştırmalar yapılmıştır. Rus tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti'nde yapılan askeri darbe ve isyanlarla ilgili çalışmaları şu dönemlere ayırabiliriz.

1. **Dönem:** XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden XX. yüzyılın başlarına ve özellikle de I. Dünya Savaşı'nın bitmesine kadar olan zamanı kapsar;
2. **Dönem:** 1917.Bolşevik devriminden II. Dünya Savaşı'nın bitmesine kadar olan zamanı kapsar;
3. **Dönem:** II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden SSCB'nin yıkılmasına kadar olan zamanı kapsar;
4. **Dönem:** SSCB'nin yıkılmasından günümüze kadar olan zamanı kapsar;

Osmanlı Devleti'nde Yapılan Darbe ve İsyanlarla İlgili I. Dönem Akademik Çalışmaları

Rusya, 1725. yılında Çar I. Petro tarafından İmparatorluğa dönüştürüldükten sonra sıcak denizlere çıkmak ve dünya hâkimiyetini eline geçirmek politikasını prensip etmiş ve kendisine yayılma alanı olarak Osmanlı coğrafyasını seçmiştir. Boğazları ele geçirerek Karadeniz'e hâkim olmak isteyen Rusya bu amacını gerçekleştirebilmek için tüm dönemlerde çaba sarf etmiştir². Çarlık Rusya karşısına koyduğu

¹Şahin Doğan, "Rusya'da Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Rusça Yayımlanmış Türkiye Bibliyografyaları", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2013 Cilt: 10 Sayı: 2, s. 173

² Erdoğan Keleş, "Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)", **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, Cilt: 2 Sayı: s. 90

strateji hedeflere ulaşmak için askeri faaliyetlerle beraber bilimsel çalışmalara da çok önem vermekteydi. Bilimsel çalışmalar içerisinde Osmanlı Devleti'nin tarihi, ekonomisi, gelenekleri, dil ve kültürüyle ilgili konulara daha çok önem arz etmekteydi. Çar I. Petro'nun teşviki ve desteği ile Rus aydınların ve bilim adamları tarafından kısa bir zamanda Osmanlı Devleti'nin tarihi, ekonomisi, gelenekleri, dil ve kültürüyle ilgili konularda önemli çalışmalar yapıldı ve diğer çalışmalar için de zemin oluşturuldu. Çar I. Petro'nun temelini oluşturduğu çalışmalar onun ölümünden sonra da devam etmiş ve bu çalışmalar devlet politikası haline dönüştürülmüştür. XVIII. yüzyıl boyunca Çarlık Rusya'nın çeşitli bilimsel kurumları tarafından Osmanlı Devleti'nin siyasi-askeri ve ekonomik tarihi ile ilgili şu önemli eserler (bir kısmı Batılı tarihçilerin eserlerinden çevri yapılarak) yayınlanmıştır³:

1. Rikota, Турецкая монархия (Türk Monarşisi) 1741;
2. Minota, История Турции (Türk Tarihi) 1789-1790;
3. Muradja d'Osson, Полная картина Оттоманской империи (Osmanlı İmparatorluğu'nun Genel Tablosu) (1795);
4. Marsili, Военное Состояние Оттоманской Империи (Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Durumu) St. Petersburg, 1737;
5. Bişing, Известия Новейшие о Турецкой Империи (Türk İmparatorluğu hakkında en yeni haberler) 1789; История о возмущении Али-Бяй Против Оттоманского порта (Ali Bey'in Osmanlı'ya karşı İsyanı Hakkında), 1779.
6. P.A. Levaşov, "Podenniye Zapiski vo Vremya Proşedşey s Turkami voynı (Türkiye ile Yapılan Savaş Sırasında Alınan Notlar)"
7. F. Emin, Tsaregradskiye pisma o Drevnih i Nıneşnih Turkah (Eski ve bugünkü Türkler hakkında İstanbul yazıları) St. Petersburg 1789;
8. F. Emin, "Kratkoye Opisanıye Drevneyşego i Noveyşego Sostoyaniya Ottomanskoy Portı (Osmanlı Devleti'nin eski ve bugünkü durumu), Moskva, 1769 i 1787.

³ A.S. Tveritinova, "Türkiye Tarihçisi V.D. Smirnov (Doğumunun 125. Yılı Anısına)", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkoloji Sayısı II. Kitap, Sayı: 11, Bişkek 2004

9. E.H. Serçeveko, Obozreniye Osmanskoy Imperii, Moldavii, Valahii i Serbii, 1854 (Osmanlı İmparatorluğu, Boğdan, Eflak ve Sırbistan'a Toplu Bakış.);
10. A. Çemerzina, Turtsiya Yeyö Moguşestvo i Raspadeniye Isto-riçeskiye i Voyenniye Oçerki, 1878 (Türkiye, Gücü ve Çöküşü, Tarihî ve Askerî Açından Kısaca Değerlendirilmesi);
11. M.P. Vronçenko Obozreniye Maloy Azii v ninesnim yego sos-toyanii (Türkiye'nin Bugünkü Durumu Hakkında Yorumlar), St. Peterburg, 1838-1840
12. V.D. Smirnov, Kuşibey Gömürçinskiy i Drugiye Osmanskiye Pisateli XVII veka o Priçinah Upadka Turtsii,1873 (Koçi Bey ve diğer XVII. yüzyıl Osmanlı yazarlarına göre Osmanlının Gerileme Nedenleri);
13. V.D. Smirnov, Крымское ханство Под Верховенством Оттоманский порт не делай крест XVIII Века,1887 (XVIII. yüzyılın Başlarına Kadar Osmanlı Hâkimiyeti Altında Kırım Hanlığı);
14. V.D. Smirnov, Крымское ханство под Верховенством Отоманского порта в XVIII столетиях,Odessa-1889 (XVIII yy'da Osmanlı Hâkimiyeti Altında Kırım Hanlığı)

Osmanlı Devleti'nde Yapılan Darbe ve İsyanlarla İlgili II. Dönem Akademik Çalışmaları

1917 Ekim Devrimi (bazı tarihçilere göre darbe) sonrası Rusya'da siyasi ve kültürel ortam değişmeye başladı. Bu olay uzun yıllar boyunca Rusya'da kök salmış bilimsel çalışmaları da etkiledi. Wayne S Vucinich'in ifadesince: "Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında birçok Rus Doğu bilimcisi öldü. Bazıları siyasi mülteci olarak Rusya'yı terk etti ve çalışmalarına yurtdışında devam etti. Ülkede kalanların pek çoğu ise bozulan koşullar, komünizmin ideolojik gereklerine uyum sağlamanın ve kurumsal destek bulmanın zorlukları ve sınırlı yayın olanakları ile baş etmek zorunda kaldılar. Yeni koşullara uyum sağlayabilen pek azı ise günümüzdeki Sovyet Doğu çalışmalarının kurucuları ve en önemli temsilcileri haline geldiler"⁴

⁴ Wayne S Vucinich, "Soviet Studies on the Middle East", **The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era**, Ivo J. Lederer and Wayne S Vucinich (ed.), Stanford, California: Hoover Institution Press, 1974, s. 177.

I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra emperyalizme karşı Türkiye ve Sovyet Rusya arasında siyasi ve askeri iş birliği gündeme gelmiş ve 16 Mart 1921 tarihli Moskova Anlaşması ile her iki devlet arasında dostluk dönemi başlamıştır.⁵ 1925.yılında her iki devlet arasında imzalanan Tarafsızlık ve Dostluk Anlaşması, taraflar arasındaki siyasi-ekonomik ve kültürel ilişkileri daha da ireli bir düzeye taşıyarak bilimsel araştırmalara da önayak olmuştur. Sovyet Rusya'da 1920'ler boyunca Doğu'yu araştıran kurum ve örgütlerin sayısı dikkate değer bir şekilde artmıştır. 1922'de Tüm Rusya Bilimsel Doğu Çalışmaları Birliği (VNAV) ile bu birliğin yayın organı olan ve 1922'den 1930'a kadar yayınlanan Novyi Vostok (Yeni Doğu), Milletlerle İlgili Halk Komiserliği'ne bağlı olarak kurulmuştur.⁶

1920'li yıllarda Sovyet Rusya'da Osmanlı tarihi ile ilgili akademik çalışmalarda farklı bilimsel metot uygulanmağa başlamıştır. Özellikle, Osmanlı Devleti'nin tarihinin araştırılmasında Marksist-Leninist metot belirleyici unsura çevrilmişti. Genellikle Marksist-Leninist metodun hâkim olduğu bu çalışmalarda Türkiye Cumhuriyeti'nin sosyal-ekonomik ve siyasi konuları ele alınmış ve bununla beraber Osmanlı Devleti'nin feodal esaslara sahip olması da kanıtlanmağa çalışılmıştır. Genel olarak Sovyet Türkologları ve tarihçileri tarafından Bolşevik devriminden II. Dünya Savaşı'nın bitmesine kadar olan dönemde Osmanlı Devleti'nde darbe ve isyanların da konu edildiği şu eserler kaleme alınmıştır⁷:

1. V. A. Gurko-Kryajin, Istoriia revoliutsii v Turtsii (Türkiye'de Devrim Tarihi), Moskova, 1923.
2. Melnik, Respublikanskaia Turtsiia (Cumhuriyet Türkiye), Moskova, Leningrad, 1928.
3. Melnik, Turtsiia, eio istoricheskoe proshloe i nastoiashchee (Türkiye: Tarihsel Geçmişi ve Bugünü), Moskova, Leningrad, 1929.

⁵ Zehra Arslan, "Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus Ve Gürcülerdn Yapıtları Düzenlemeler (1921-1925)", **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, s. 116

⁶ Liaisan Şahin, "Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 8, Sayı: 15, 2010, 662.

⁷ Liaisan Şahin, a.g.m, Cilt: 8, Sayı: 15, 2010, 689.

4. H. Z. Gabidullin, Mladoturetskaia revoliutsiia: istoricheskie ocherki (Jöntürk Devrimi: Tarihsel Denemeler), Moskova, 1936.
5. A.E. Maçanov, Vostaniye Patrona Halilya v Stanbule v 1730 g. (1730 yılında İstanbul'daki Patrona Halil isyanı.)1939
6. A. A. Alimov, Borba za Kotzstitutsiyu 1876 g v Turtsii (1876 yılında Türkiye'de Anayasa Mücadelesi) 1939
7. A. Alimov, Revolutsiya 1908 Goda v Turtsii (Türkiye'de 1908 Devrimi);
8. H. M. Tsovikyan, Mladoturetskaya Revolyutsiya i Natsionalny Vopros (Jön Türk Devrimi ve Milliyetçilik Sorunu),1937;
9. H. I. Şamilova, ObşestvennoPolitiçeskiye i Ekonomiçeskiye Vzgl'yadı Lidera Mlodosmanov Ali Suavi i Yego rol Konstitusionnom Dvijenii 1865-1878 Godov v Turtsii (1865-1878 yılları arasında Türkiye'de yaşanan meşrutiyet hareketlerinin liderlerinden biri olan Ali Suavi'nin Sosyo-politik ve Ekonomik görüşleri ve rolü.);
10. A. A. Alimov, Vostoka Epohu imperializma (Empeyalizm Döneminde Türkiye Tarihi hakkında Notlar);
11. D. Noviçev, Turtsiya Politiko-Ekonomiçeskiy Oçerk(Türkiye Siyasî ve İktisadî İnceleme) 1941
12. D. Noviçev, Turtsiya Gosudarstvennyy Stroy, Ekonomika, Et-nografiya (Tiblis-1942) (Türkiye; Devlet Yapısı, Ekonomi, Et-nografiya).
13. N. A. Smirnov, Rossiia i Turtsiia v XVI-XVII vv. (XVI-XVII. Yüzyıllarda Rusya ve Türkiye), 2. C, Moskova, 1946.
14. İ. M. Lemın, Vneshniaia politika Velikobritanii ot Versalia do Lokarno: 1919-1925 (Versay'dan Locarno'ya Büyük Britanya'nın Dış Politikası: 1919-1925), Moskova, 1947.
15. A. F. Miller, Mustafa Pasha Bairaktar, Moskova, 1947.

Sonuç olarak 1917 Bolşevik devriminden II. Dünya Savaşı'nın bitmesine kadar olan dönemde Rus tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti'nde yapılan darbe ve isyanlarla ilgili olarak yapılan çalışmalarda Marksist-Leninist metot belirleyici unsura olmakla beraber yeterli arşiv belgelerinden faydalanmamışlar.

Osmanlı Devleti'nde Yapılan Darbe ve İsyanlarla İlgili III. Dönem Akademik Çalışmaları

2. Dünya Savaşı sonrasında Sovyetler Birliği'nin izlediği politikalar sonucunda Türkiye giderek batılı ülkelere yaklaşmağa başlamıştır. 1925 yılından itibaren iki devlet arasında başlayan olumlu ilişkiler Sovyetler Birliği'nin istekleri doğrultusunda bozulmuştur⁸. İ. Stalin'in Türkiye'den toprak istemesi ve Boğazlar rejimindeki değişiklikleri, Türkiye Sovyetler ilişkisini zedelemiştir. Buna karşı Türkiye, yönünü batıya çevirmek zorunda kalmıştır. Buna karşılık Sovyetler Birliği, batının tehdidine karşı daha ılıman bir politika izlemek zorunda kalmıştı. Türkiye ile tekrardan anlaşmak ve ilişkileri iyileştirmek isteyen Sovyetler yeni adımlar atmıştır⁹. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi krizin oluşması akademik çalışmaları da etkilemiştir. Sovyet tarihçileri tarafından Türkiye, emperyalist devletlerin kuklası olarak takdim edilmeye başlanmıştır. Sovyetler Birliği'nin resmi devlet ideolojisinin akademik çalışmalara yansması yayımlanan eserlerin kalitesini azaltmıştır¹⁰. Genel olarak bu dönemde Sovyetler Birliği'nin çeşitli ilmi kurumlarında Türkiye ile ilgili yapılan akademik çalışmalarda Türkiye'nin Emperyalist ülkelerinin güdümüne girmesi ve Türkiye'de işçi sınıfının sosyal haklarının bozulması ve ülkenin dış sermayenin kontrolüne geçmesi ile ilgili konular daha çok önem kazandı¹¹. Bu dönemde Sovyet tarihçileri tarafından çalışılan konular içerisinde Osmanlı Devleti'nde yapılan Darbe ve isyanlarla ilgili çalışmalar da dikkate değer ölçüde artmıştı. Genel olarak II. Dünya Savaşı'nın bitmesinden SSCB'nin yıkılmasına kadar olan dönemde Rus tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti'nde darbe ve isyanlarla ilgili yapılan akademik çalışmalar:

⁸ Barış Ertem, "Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)", **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 11, 2010, s. 260

⁹ Cemil Hasanlı, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Bilgi Yayınevi 2011, s.76

¹⁰ Cavid Qasimov, "Türkiye'deki İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Rus Araştırmacılarının Akademik Değerlendirmeleri", **Uluslararası İstiklâl Mahkemeleri, 11-15 Aralık 2015**, Adıyaman, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016, s. 7,

¹¹ T. Ataöv, "Sovyetler Birliği'nde Türkoloji Çalışmaları", **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkoloji Sayısı, II. Kitap, S 11, Bişkek: 2004, s. 90

1. G. Z. Aliyev, “O Vnutrennix Protivoreçiyax v Parti “İttihat ve Terakki” (İttihat Teraki Partisi’nde İç Çekişmeler), Kratkiye soobşeniya İn-ta narodov Azii, 1963.

2. G. Z. Aliyev, Mladoturetskaya Revolyutsiya i Vnutrennaya Politika Turetskoko Pravitelstva v 1908-1911 gg. (Genç Türk İhtilalı ve Türk Hükümetinin İç Politikası), Avtoref. Dis... d-ra ist. Nauk., Baku, 1967. (Doktora Tezi Özeti)

3. Y. A. Petrosyan, Mladoturetskoye Divijeniye (vtoraya polovina XIX- Naçala XX v.) [Genç Türk Hareketi (XIX. yüzyılın ikinci yarısı-XX. yüzyılın başı), Moskva, 1971.

4. Y. A. Petrosyan, “K İzuçeniyu İdeologii Mladoturetkogo Dvijeniya” (Genç Türk Hareketinin İdeolojisini incelemeye Dair) Turkologičeskiy Sbornik, Moskva, 1966, ss. 221-227.

5. Y. A. Petrosyan, “Mladoturetskoye Divijeniye v Dokumentalnih istoçnikah i Memuarah (Belgelerde ve Hatıratlarda Genç Türk Hareketi), Turkologičeskiy Sbornik, Moskva, 1973.

6. Y. A. Petrosyan, “Ustavı Taynıh Organizatsiy Obşestva Yedineniye i Progres Kak İstoçnik Dlya İzuçenii İstorii Mladoturetskogo Dvijeniya (Genç Türk Hareketi Tarihi Araştırmalarına Kaynak Olarak İttihat ve Terakki’nin Gizli Organizasyonlarının Programı), V kn.: Pismınniye pamitniki i problemi İstorii i kulturu narodov Vostoka. VII godičnaya nauçnaya sessiya LO İVAN SSSR, Moskva, 1971.

7. V.İ. Şipilkova, Mladoturetskaya Revolyutsiya 1908-1909gg. (Genç Türk İhtilalı 1908-1909), Moskva, 1977.

8. N. A., Dulina, Tanzimat i Mustafa Reşid-paşa (Tanzimat ve Mustafa Reşit Paşa), Moskva, 1984.

9. Y. A. Petrosyan, “Noviye Osmani” i borba za Konstitutsiyu 1876 g. v Turtsii (Yeni Osmanlılar ve Türkiye’de 1876 Anayasası İçin Yapılan Mücadele).

10. M. A. Kerimov, Gosudarstvennyi stroi Turtsii (Türkiye’nin Devlet Sistemi), Moskva, 1956.

11. A. F. Miller, Piatidesiatiletie mladoturetskoi revolyutsii (Jöntürk Devrimi’nin Ellinci Yıldönümü Üzerine), Moskva, 1958.

12. Y. A. Petrosyan, “Novye osmany” i bor’ba za konstitutsiiu 1876 g. v Turtsii (Genç Osmanlılar ve Türkiye’de 1876 Anayasası İçin Mücadele), Moskova, 1958.

13. Y. A. Petrosyan, Mladoturetskoe dvizhenie (Jöntürk Hareketi), Moskova, 1971.

14. G. Z. Aliyev, Turtsiia v period pravleniia mladoturok (1908-1914) (Jöntürklerin Yönetimi Altında Türkiye), Moskova, 1972

15. Y. A. Petrosyan, Mladoturetskoe dvizhenie (vtoraia polovina XIX-nachalo XX v. (XIX. Yüzyılın İkinci Yarısı-XX. Yüzyılın Başlarında Jöntürk Hareketi), Moskova, 1972.

16. M. A. Gasratyan, S F. Oreşkova ve Y. A. Petrosyan, Ocherki istorii Turtsii (Türk Tarihi Üzerine Denemeler), Moskova, 1983.

17. A. F. Miller, Osmanskaia imperiia: sistema gosudarstvennogo upravleniia, sotsial’nye i etnoreligioznye problemy (Osmanlı İmparatorluğu: Devlet Yönetim Sistemi, Sosyal ve Etnik-Dinî Sorunlar), Moskova, 1986.

Sonuç olarak II. Dünya Savaşı’nın bitmesinden SSCB’nin yıkılmasına kadar olan dönemde Rus tarihçileri tarafından yapılan akademik çalışmaların iki devlet arasında yaşanan siyasi kriz ve farklı askeri bloklarda yer almaları sonucunda bir dönem etkinliğini *kaybettiğini söyleyebiliriz*.

Osmanlı Devleti’nde Yapılan Darbe ve İsyanlarla İlgili IV. Dönem Akademik Çalışmaları

1991 yılında SSCB’nin yıkılmasından sonra Türkiye ile Rusya Federasyonu arasında farklı siyasi-ekonomik ve kültürel ilişkiler gündeme gelmiştir. Bu ilişkiler bilimsel çalışmaları da etkilemiştir. Bu dönemde Rus tarihçilerinin Osmanlı arşivlerinden kolay şekilde yararlanması ve Sovyetler Birliği döneminde Rus tarihçiliği üzerinde hâkim Marksist-Leninist metodun belirli ölçüde ortadan kalkması sonucunda zikredilen konu ile ilgili önemli ölçüde akademik çalışmalar ortaya çıkmıştır. Genel olarak SSCB’nin yıkılmasından günümüze kadar kadar olan dönemde Rus tarihçileri tarafından Osmanlı Devleti’nde darbe ve isyanlarla ilgili yapılan akademik çalışmalar:

1. R. Kazancıyan, Bol'sheviki i Mladoturki. Novye dokumenty o rossiisko-turetskikh otnosheniiaxh (1920-1922 gg.) (Bolşevikler ve Jöntürkler: Rus-Türk İlişkileri Üzerine Yeni Belgeler), Moskova, 1996.

2. Osmanskaia imperiia: sobytiia i liudi. Sbornik statei k 70-letiiu so dnia rozhdeniia Yu. A. Petrosiana (Osmanlı İmparatorluğu: Olaylar ve İnsanlar. Y. A. Petrosyan'ın Doğumunun 70. Yıldönümü Üzerine Bir Makaleler Derlemesi), Moskova, 2000.

3. Turcica et Ottomanica: sbornik v chest' 70-letii M. S Meiera (Turcica et Ottomanica: M.S. Meyer'in Doğumunun 70. Yıldönümü Üzerine Bir Derleme), Moskova, 2006.

4. N. G. Kireyev, Istoriia etatizma v Turtsii (Türkiye'de Devletçilik Tarihi), Moskova, 1991.

5. D. E. Eremeyev ve M. S Meyer, Istoriia Turtsii v srednie veka i novoe vremia (Orta Çağ ve Modern Dönem Türk Tarihi), Moskova, 1992.

Sonuç olarak, SSCB'nin yıkılmasından sonra Rusya Federasyonu'nun çeşitli akademik kurumlarında bulunan tarihçiler tarafından Osmanlı Devleti'nde yapılan darbe ve isyanlarla ilgili farklı çalışmalar yapılmaktadır. Rus tarihçilerinin özellikle Osmanlı arşivlerinden azami derecede faydalanmaları ve aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin çeşitli Üniversitelerinde çalışan alanında uzman tarihçilerle bilimsel ilişkiler zikredilen konudaki çalışmaları çok etkilemiştir.

XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Yapılan Askeri Darbeler Rus Tarihçilerinin Araştırmalarında

Rus tarihçileri XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan askeri darbe ve isyanlarla daha çok ilgilenmişler. Bunun en önemli nedeni bu dönemde yapılan darbeler ve isyanların Osmanlı Devleti'ni çok zayıf düşürmesi ve Çarlık Rusya'nın bu durumdan çok iyi şekilde faydalanması olmuştur. Rus tarihçileri özellikle, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yapılan ve bilançosu çok ağır olmuş aşağıdaki darbeleri incelemişler:

1. 1807. yılında Kabakçı Mustafa tarafından Sultan III. Osman'a karşı yapılan darbe;

2. Mithat Paşa ve ekibi tarafından Sultan *Abdülaziz'in* devrilmesi;

A) Sultan III. Selim'e Karşı Yapılan Darbe Rus Tarihçiliğinde

Osmanlı Devleti XIX. yüzyılın başlarında yeni bir askeri darbe ile sarsıldı. 1807 yılında *Nizam-ı Cedid* reformlarını ve özellikle ordusunun kaldırılmasını isteyen yeniçeriler Kabakçı Mustafa'nın önderliği altında ayaklandılar. Sultan III. Selim *Nizam-ı Cedid* ordusunu dağıtmak ve 29 Mayıs 1807 tarihinde de tahttan çekilmek zorunda kaldı. Sultan III. Selim'in yerine geçen IV. Mustafa III. Selim'i tekrar kafese geri gönderdi¹². Yeniçeriler İstanbul şehri başta olmak üzere ülkenin her tarafında bir terör ortamı yarattılar. Eski Nizamı Cedid askerlerini kapı-kapı dolaşarak bulup öldürdüler. Padişahın hiçbir otoritesi kalmadı. Eski Nizam-ı Cedid taraftarlarından Rusçuk ayanı Alemdar Mustafa Paşa bu kargaşaya son vermek ve III. Selim'i tekrar tahta geçirmek amacıyla bir ordu oluşturarak İstanbul'a yürüdü. Alemdar Mustafa Paşa saray kapısında ordularıyla bekleyerek IV. Mustafa'yı tahttan inmeye zorlamaktayken IV. Mustafa kendisi yerine tahta çıkarılabilecek iki Osmanlı hanedanı üyesini boğdurtmaya karar verdi. Böylece hanedanın tek üyesi olarak kaldığı için kendisinin tahta bırakılacağını hesaplamıştı. III. Selim kendisini boğmak için saraydaki odasına gelen cellâtlarla büyük bir mücadele verdi ama sonunda can verdi. IV. Mustafa'nın adamları padişahın kardeşi şehzade Mahmut'u da öldürmek istediler ancak Mahmut saklanarak ölümden kurtuldu. Bu sırada sabrı taşan Alemdar Mustafa Paşa askerleriyle saraya girdiğinde III. Selim'in naaşıyla karşılaştı. Bu esnada şehzade Mahmut can güvenliğinin sağlandığını görünce ortaya çıktı ve IV. Mustafa'nın yerine tahta çıkarıldı¹³. Sultan III. Selim'in bir askeri darbe ile devrilmesi ülkenin siyasi ve ekonomik düzenini bozuldu ve 22 Aralık 1806. yılından itibaren devam eden Osmanlı-Rusya Savaşı askeri bakımdan Çarlık Rusya'nın lehine değişmeye başladı.

Sultan III. Selim'in reformları ve ona karşı yapılan darbe ile ilgili Rus tarihçilerinin çalışmaları XIX. yüzyılın sonlarından günümüze

¹² https://tr.wikipedia.org/wiki/III._Selim

¹³ Necdet Sakaoğlu, **Bu Mülkün Sultanları**, İstanbul: Oğlak Yayınları, İstanbul 1999, s. 385-402

kadar devam etmektedir. Yaptığımız çalışmalar sonucunda Sultan III. Selim'e karşı yapılan darbe ile ilgili Rus tarihçileri tarafından kaleme alınan makale, tez ve kitap bölümlerini tespit ettik. Bu çalışmalar içerisinde Karina Pavlyuchkova¹⁴, H. G. Kirev¹⁵, M. A. Gasratyan¹⁶, S. F. Oreškova, Y. A. Petrosyan¹⁷, M. S. Meyer¹⁸, Y. A. Kamennev¹⁹, Y. A. Müller,²⁰ D. Nikkollé²¹, A. D. Novıçev,²² A. M. Rodrigues²³, D. E. Yermey'in²⁴ çalışmalar daha ağırlıktadır. İsimlerini zikrettiğimiz akademisyenler tarafından Sultan III. Selim döneminde yapılan reformlar ve bu reformlar sonucunda ona karşı oluşan muhalefetin durumu ile ilgili konulara daha çok ilgi göstermişlerdi. Genel olarak bu çalışmalarda Sultan III. Selim'le ilgili şu başlıklar öne çıkmaktadır:

¹⁴ Karina Pavlyuchkova, "Новая система" султана Селима III или причины неудавшейся реформации военной и управленческой систем Османской империи, Moscow

¹⁵ H.G. Kirev История Турции, Moscow, 2007, s. 67

¹⁶ M. A. Гасратян Очерки истории Турции. М., 1983

¹⁷ M. A., Гасратян Орешкова С.Ф., Петрося Ю.А., Очерки истории Турции. - М.: Наука, 1983, Орешкова С.Ф. Османский источник второй половины XVII в. о султанской власти и некоторых особенностях социальной структуры османского общества // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура. М.: Наука, 1990. - С 228 – 306, Ю.А.Петросян Османская империя: могущество и гибель. - М.: Изд-во Эксмо, 2003. - 241 с.

¹⁸ М.С. Мейер Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса. - М.: Наука, - 1991. - 261 с, М.С. Мейер Кризис османских имперских порядков: меняющиеся отношения центра и периферии в XVIII в. // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура. - М.: Наука, 1990. - С. 66-80., М.С. Мейер Реформы в Османской империи и улемы // Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. М.: Наука, 1982, Мейер М.С. Новые явления в социально-политической жизни Османской империи во второй половине XVII - XVIII вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы. - М.: Наука, 1986. - С 24-36

¹⁹ Ю.А. Каменев К истории реформ в османской армии в XVIII в. // Тюркологический сборник 1978. - М.: Наука, 1984

²⁰ Ю.А. Миллер Мустафа паша Байрактар. Османская империя в начале XIX века. - Л.: Лениздат, 1947. - 168 с.

²¹ Д. Николле Элитные войска: Янычары. - М.: АСТ, 2004. - 214 с.

²² А.Д. Новичев История Турции. - Т.2. 1792 - 1839 гг. - Л.: Лениздат., 1968. - 280 с.

²³ А.М. Родригес Реформы Селима III // Новая история стран Азии и Африки XVI-XIX. / под ред. А.М. Родригеса в 3 ч. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2004. - С 372-375.

²⁴ Д.Е. Ермеев История Турции в средние века и новое время. - М.: Прогресс, 1992. - С 182 - 193.

1. Sultan III. Selim'in tahta çıktığı dönemde Osmanlı Devleti'nin sosyal-siyasi ve ekonomik durumu;
2. Sultan III. Selim tarafından Çarlık Rusya ile yapılan savaşın durdurulması ve Yaş Antlaşmasının imzalanması;
3. Sultan III. Selim tarafından Avrupa Devletleri ile siyasi ve diplomatik ilişkilerin yeniden düzenlenmesi;
4. Sultan III. Selim tarafından Nizami-Cedid ıslahatlarının uygulanması
5. Sultan III. Selim'e karşı yeniçeri ve ulemanın tarafından gülcü bir muhalefetin oluşturulması;
6. Sultan III. Selim tarafından 1806. yılında Çarlık Rusya'ya savaşın ilan edilmesi;
7. Kabakçı Mustafa isyanı sonucunda sultan III. Selim'in tahtan indirilmesi

Sultan III. Selim tarafından Osmanlı Devleti'nde yapılan reformları irdeleyen Y.A. Kamenev, M.S. Meyer, A.M. Rodrigues bu reformların acele ve sorunlu olduklarını göstermeye çalışmışlar²⁵. Reformların başarısız olmasının nedenleri içerisinde ise Osmanlı Devleti'nin feodal yapısının değiştirilmemesi esas neden olarak gösterilmiştir. Bununla beraber Osmanlı toplumunun Sultan III. Selim tarafından yapılmakta olan reformların mahiyeti ile ilgili bilgisiz olmaları da iddia edilen konular arasındadır.

Osmanlı ordusu ve özellikle de Yeniçeri askeri birliği ile ilgili önemli çalışmalarda bulunan Y.A. Kamenev'e göre reform döneminde Sultan III. Selim tarafından Yeniçerilerin sahip oldukları güç yeterince değerlendire bilmemiş ve bunun sonucunda yeniçeriler ona karşı muhalefeti örgütlemeyi başarmışlardı²⁶. Y.A. Kamenev'e göre ıslahatçı ekibin kendilerini bu sürece kaptırmaları yeniçerilerin bu durumdan istifade etmelerini kolaylandırmış ve onlar darbenin kendilerince başarılı bir şekilde sonuçlandırmaya nail olmuşlardı. D. Nikkollle

²⁵ А.М. Родригес Реформы Селима III // Новая история стран Азии и Африки XVI-XIX. / под ред. А.М. Родригеса в 3 ч. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2004. - С 375.

²⁶ Ю.А. Каменев К истории реформ в османской армии в XVIII в. // Тюркологический сборник 1978. - М.: Наука, 1984, s, 45

tarafından yeniçeriler üzerinde yapılan çalışmada da bu konuya vurgu yapılmıştır²⁷.

Sovyet tarihçileri tarafından Sultan III. Selim'e karşı yapılan Kabakçı Mustafa isyanı daha çok darbe olarak nitelendirilmiştir. Kabakçı Mustafa isyanının başarılı olmasının nedenleri üzerinde durulmuştur. Genel olarak Sovyet tarihçilerinin değerlendirmelerini şu şekilde ifade edebiliriz: Yapılan uygulamalardan memnun olmayan yeniçeri ve ulema kesimi, ortak bir tavır içinde yenilikler karşısında menfaatleri zedelenen muhalefet cephesini genişletme imkânı bulmuştur. Nizâm-ı Cedîd'in Rumeli'de de uygulanması teşebbüsü, âyan ve mütegalibenin genel direnişi ve silâhlı çatışmaları neticesinde başarısızlıkla sonuçlanmış, bundan vazgeçilmesi Nizâm-ı Cedîd faaliyetlerini tamamen zafa uğratmıştı. Arabistan'daki Vehhabi isyanları sebebiyle hac yollarının kapanması ve İngiliz filosunun İstanbul önlerine gelmesi gibi gelişmeler **Sultan III. Selim**'in otoritesine ağır bir darbe vurmuş, nihayet reformlarla beraber bunları yürüten kadroların öldürülmesine ve bizzat padişahın tasfiye edilmesine varacak olan bir ayaklanmanın hazırlanmasına yol açmıştır. Hayatı hakkında bilgi bulunmayan, ancak Kastamonulu olup Yeniçeri Ocağı'na girdiği bilinen **Kabakçı Mustafa**, bu gelişmenin başında görünen kişi olmakla beraber ayaklanmanın arka plandaki gerçek mimarlarının sadaret kaymakamı Köse Mûsâ Paşa ile Şeyhülislâm Topal Atâullah Mehmed Efendi olduğu bilinmekteydi²⁸.

B) Sultan Abdülaziz'e Karşı Yapılan Darbe Rus Tarihçiliğinde

Sultan Abdülaziz'in tahttan indirilip öldürülmesi vakası, en elem verici olayı olarak tarihe geçmiştir. Sultan Abdülaziz'in yönetiminin son dönemlerinde ülke ekonomisi çok kötüye gitmekteydi. Batılı Devletlerin desteği ile Balkanlarda Osmanlı'ya karşı isyanlar kendini göstermeye başlamıştı. 1870'lı yıllarda Osmanlı Devleti'nin çeşitli vilayetlerinde: Sırbistan, Ege Adaları, Mısır, Karadağ, Romanya ve Bosna-Hersek'te isyanlar çıktı. Bu isyanlar içerisinde 1876 yılının Nisan ayında patlak veren Bulgar isyanlarının çok elim sonuçları oldu. Binlerle Müslüman halk, isyancı Bulgarlar tarafından öldürüldü İsyancılar

²⁷ Д. Николле Элитные войска: Янычары. - М.: АСТ, 2004, с.156

²⁸ М.С. Мейер Реформы в Османской империи и улемы // Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока. М.: Наука, 1982, с. 92

fırsat bilen batılı devletler Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli müdahalelerde bulunmağa başladılar. Bu Osmanlı Devleti'ne karşı çeşitli müdahaleler Osmanlı toplumu arasında rahatsızlık oluşturdu ve buna karşı özellikle de medrese öğrencileri tarafından gösteriler yapıldı. Gösterilen sonucunda Sultan Abdülaziz tarafından birtakım görev değişmesi yapıldı ve sadrazam Mahmut Nedim Paşa görevden alınarak yerine Mütercim Mehmet Rüşdi Paşa getirildi. Ayrıca Hasan Fehmi Efendi'nin yerine Hasan Hayrullah Efendi şeyhülislam oldu. Hüseyin Avni Paşa da serasker görevine atandı. Ancak gösteriler sona ermedi. Bu durumda harekete geçen Yeni Osmanlılar Cemiyeti başkanı Mithat Paşa tarafından Sultan Abdülaziz'in hal edilmesi için Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi'den bir fetva aldı. İstanbul'un çeşitli kışlalarındaki askeri birliklerden, Harbiye Mektebi ve Medrese öğrencilerinden oluşan gruplar harekete geçtiler. İsyancılar Dolmabahçe Sarayı'nı kuşatarak Sultan Abdülaziz'in yönetimine el koydular. Tahttan indirilen Sultan Abdülaziz saraydan uzaklaştırıldı. Böylelikle V. Murat sultan ilan edildi.

Sultan Abdülaziz'in bir darbe sonucunda tahttan erdirilerek katledilmesi ister Osmanlı, isterse de Rus tarihçilerinin her zaman ilgi odağında olmuştur. Özellikle Sultan Abdülaziz'e karşı darbe teşebbüsünde bulunan Yeni Osmanlılar Cemiyeti ve onun başkanı Mithat Paşa Avrupa kamuoyunda ve Rusya'da daha çok mutlak monarşi karşı mücadele veren Anayasal yönetim sistemini benimseyen bir aydın olarak tanınmaktaydı²⁹. Nitekim Batı'da 1876. Osmanlı Anayasasına "Mithat Paşa Anayasası" deniyordu. Yaptığımız çalışmalar sonucunda Sultan Abdülaziz'in tahttan erdirilmesi ve darbeci ekibin başında duran Mithat Paşa ile ilgili Rus tarihçileri tarafından yazılan makale, bilirdi ve kitapları belirledik. Bu konuda özellikle Y. A. Petrosyan³⁰, İ.E.

²⁹ İ.E. Fedeeva, Мидхат-паша, М., Главная редакция восточной литературы изд-ва "Наука", 1977. 168 с.

³⁰ Y. A. Petrosyan, "Noviye Osmanı" i borba za Konstitutsiyu 1876 g. v Turtsii (Yeni Osmanlılar ve Türkiye'de 1876 Anayasası İçin Yapılan Mücadele)

Fedeeva³¹, A. Alimov³², A.V. Prokopyeva³³, H.G.Kirev³⁴, İ.E. Petrosyan³⁵'nin çalışmaları çok önemlidir. Özellikle bu tarihçiler tarafından Sultan Abdülaziz'in devrilmesinden sonraki sürece, yani Anayasanın hazırlanması sürecine çok önem vermişlerdir. Sultan Abdülaziz'in devrilmesinde ve ilk Osmanlı Anayasası'nın hazırlanmasında çok etkili olmuş siyasilere (Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa) siyasi ve ekonomik görüşleri irdelenmiş ve onların birçok konuda haklı oldukları gösterilmiştir. Genel olarak darbeni yapan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin üyeleri ile ilgili şu tezler ortaya konulmuştur:

1. Osmanlı Devleti'nde Anayasal düzen kurmağa çalışmışlar;
2. Darbeci değiller, bilakis Osmanlı'nın aydın kesimini temsil ediyorlardı;
3. Osmanlı'da kuracakları yeni yönetim sistemi, padişah ve yöneticilerin, keyfi ve baskıcı uygulamalarını ortadan kaldıracaktı;
4. 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasi'ni ilan etmekle Osmanlı'nı anayasalı monarşiye dönüştürmüşler;

Rus tarihçileri tarafından darbe sonucunda Osmanlı Devleti'nde oluşturulmağa çalışılan yeni kurumlarla özellikle Parlamento ile ilgili çalışma yapmışlar. 1877 yılının ilk aylarında toplanan Parlatentonun ömrünün kısa olması ile ilgili şu tezler ortaya konulmuştur:

1. Çeşitli halklardan oluşan mebuslar arasındaki uyuşmazlık;
2. Yeni tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit'in yeni sistemle barışık olmaması;

³¹ İ.E. Fedeeva, Мидхат-паша, М., Главная редакция восточной литературы изд-ва "Наука", 1977. 168 с. Фадеева И.Л. . Основные черты программы османских реформаторов 50--60-х годов XIX . Али-паша и Фуада-паша /1 Народы Азии и Африки. 1978. №

³² А Алимов . Конституци 1876 . /1 ИВР РАН Архив востоковедов. Ф. 68. Оп. 1. Д. 6. 1-18 .

³³ А.В. Прокопьева , Конституция 1876 года и ее значение в истории Османской империи (отечественная историография) /1 Тюменский исторический сборник. Вып. XII. Тюмень: Изд-во "ИПЦ Экспресс", 2009. С. 45-51 (0,4 п.л.). 9. Прокопьева

³⁴ Н.Г. Киреев, Вопросы государственной и частной собственности в турецких конституциях // Турция. История и современность. М., 1988.

³⁵ И.Е. Петросян , Османская империя. Реформы и реформаторы / И.Е. Петросян, Ю.А. Петросян. М., 1993.

3. Parlatentonun toplumun tüm kesimlerinden yeterince destek almaması;
4. 1877. yılında Osmanlı-Rus savaşıının patlak vermesi sonucunda Osmanlı Devletinin ağır mağlubiyete uğramasının Sultan II. Abdülhamit tarafından Parlatentoya fatura edilmesi;

Sonuç olarak Rus tarihçileri 1876. yılında Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından darbe yapılarak Sultan Abdülaziz'in devrilmesinin son derece önemli bir adım olarak nitelendirilmiştir. Bu darbenin yapılmasının temel gerekçesi dönemin yönetiminin son derece baskıcı bir zihniyete sahip olması gösterilmiştir. Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin önemli üyeleri olan Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, Mustafa Fazıl Paşa ve Mithat Paşa'nı reformist ve aydın olarak değerlendirilmiştir. Rus tarihçilerinin 1876.yılında yapılan darbeye meşru bir zemin oluşturmak istemelerinin temel nedeni Osmanlı Devlet yapısının *Marksist tarihçilik metodu bakımından değerlendirmeleri olmuştur. Bu metoda göre feodal yapının hâkim olduğu devletlerde reformların yapılması nerdeyse imkânsızdır. Bu reformların yapılmasına engel olacak sisteme veya yönetime karşı ihtilal ve darbenin yapılması meşru bir eylemdir.*

SONUÇ

Sultan II. Mehmet'e karşı yapılan Buçuk tepe isyanı ile başlayan ve 1913'teki Babıâli baskısıyla sona eren darbe ve isyanlarla ilgili çalışmalar Çarlık Rusya döneminden başlayarak günümüz Rusya Federasyonu'nun çeşitli akademik kurumlarında devam etmektedir. Bu konuda Rus tarihçileri tarafından çeşitli makale, monografi, deneme, kitap, Sempozyum ve Kongre bildirileri yayınlanmıştır. Fakat Rusya'da XVIII. yüzyıldan günümüze kadar devam eden akademik çalışmalar farklı ideolojilerin etkisi ile zaman-zaman değişmiştir. Özellikle Sovyetler Birliği döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerin çok değişken olması Osmanlı Devleti'nin tarihine Rus tarihçilerinin yaklaşımında ideoloji bakışları daha etkili olmasına neden olmuştur. Sovyet dönemi Rus tarihçiliği üzerinde hâkim olan Marksist-Leninist metodun etkisi ile Rus tarihçiler tarafından Osmanlı Devleti feodal yapıya sahip bir imparatorluk olarak nitelendirilmiştir. Bununla beraber Rus tarihçileri Osmanlı Devleti'nde yapılan askeri darbe ve isyanlarla da ilgili zaman-zaman farklı değerlendirmeler yapmışlar. Çarlık Rusya döneminde yapılan akademik çalışmalarda darbeler ve isyanların

meşru gösterilme çabalarına rastgelmemiz mümkün değil. Bunun esas nedeni Çarlık Rusya'nın da bir imparatorluk olması idi. Sovyetler Birliği döneminde ise mutlak monarşi sistemlere karşı darbelerin ve isyanların meşru gösterilmesi ideolojisi hâkim olduğundan dolayı Osmanlı Devleti'nde yapılan darbeler halkın bir eylemi olarak gösterilmiştir. Darbe elebaşlıları ise darbeci elebaşlıları ise hak ve hürriyet uğrunda mücadele veren şahıslar olarak nitelendirilmişlerdir.

KAYNAKÇA

- ARSLAN, Zehra, “Moskova Antlaşması Sonrası Batum'da Rus Ve Gürcülerin Yaptıkları Düzenlemeler (1921–1925)”, **Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi**, 2016
- ATAÖV, T., “Sovyetler Birliği'nde Türkoloji Çalışmaları”, **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkoloji Sayısı, II. Kitap, S 11, Bişkek: 2004
- DOĞAN, Şahin, “Rusya'da Osmanlı Tarihi Araştırmaları ve Rusça Yayımlanmış Türkiye Bibliyografyaları”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 10 Sayı: 2. 2013
- ŞAHİN, Liaisa, “Geçmişten Bugüne Rusya'da Türkiye Araştırmaları”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, 2010
- KELEŞ, Erdoğan, “Rusya'nın Sıcak Denizlere İnme Politikası (Alman Deniz Yüzbaşısı Stenzel'e Göre İstanbul'a En Kısa Yol)”, **Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2010, Cilt: 2
- ERTEM, Barış, “Türkiye Üzerindeki Sovyet Talepleri ve Türk-Sovyet İlişkileri (1939-1947)”, **Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 11, 2010, s, 260
- HASANLI, Cemil, **Türk-Sovyet İlişkileri**, Bilgi Yayınevi, 2011
- QASIMOV, Cavid, “Türkiye'deki İstiklâl Mahkemeleri ile İlgili Rus Araştırmacılarının Akademik Değerlendirmeleri”, **Uluslararası İstiklal Mahkemeleri**, 11-15 Aralık 2015, Adıyaman, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2016
- SAKAOĞLU, NECDET, **Bu Mülkün Sultanları**, Oğlak Yayınları, İstanbul, 1999

- WAYNE, S. Vucinich, "Soviet Studies on the Middle East", **The Soviet Union and the Middle East: The Post-World War II Era**, Ivo J. Lederer and Wayne S Vucinich (ed.), Stanford, California: Hoover Institution Press, 1974
- TVERİTİNOVA, A. S., Türkiye Tarihçisi V.D. Smirnov (Doğumunun 125. Yılı Anısına), **Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Türkoloji Sayısı II. Kitap, Sayı: 11, Bişkek 2004
- PETROSYAN Y. A, "Noviye Osmanı" i borba za Konstitutsiyu 1876 g. v Turtsii (Yeni Osmanlılar ve Türkiye'de 1876 Anayasası İçin Yapılan Mücadele)
- FEDEEVA İ.Е, **Мидхат-паша**, М., Главная редакция восточной литературы изд-ва "Наука", 1977
- ФАДЕЕВА И.Л, **Основные черты программы османских реформаторов 50--60-х годов XIX . Али-паши и Фуада-паши /I Народы Азии и Африки. 1978. №**
- АЛИМОВ А, **Конституци 1876** /I ИВР РАН Архив востоковедов. Ф. 68. Оп. 1. Д. 6. 1-18 .
- ПРОКОПЬЕВА А.В, **Конституция 1876 года и ее значение в истории Османской империи (отечественная историография)** /I Тюменский исторический сборник. Вып. XII. Тюмень: Изд-во "ИПЦ Экспресс", 2009. С. 45-51 (0,4 п.л.). 9. Прокопьева
- КИРЕЕВ, Н.Г, **Вопросы государственной и частной собственности в турецких конституциях // Турция. История и современность.** М., 1988.
- ПЕТРОСЯН И.Е, **Османская империя. Реформы и реформаторы** 1993.
- РОДРИГЕС А.М, **Реформы Селима III // Новая история стран Азии и Африки XVI-XIX.** / под ред. А.М. Родригеса в 3 ч. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2004
- КАМЕНЕВ Ю.А. **К истории реформ в османской армии в XVIII в.** // **Тюркологический сборник 1978.** - М.: Наука, 1984
- НИКОЛЛЕ Д., **Элитные войска: Янычары.** - М.: АСТ, 2004

- МЕЙЕР М.С. **Реформы в Османской империи и улемы // Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока.** М.: Наука, 1982
- KİREV H.G., **История Турции,** Moskow, 2007
- ГАСПАТЯН М.А., Орешкова С.Ф., Петрося Ю.А., **Очерки истории Турции.** - М.: Наука, 1983, ОРЕШКОВА С.Ф. **Османский источник второй половины XVII в. о султанской власти и некоторых особенностях социальной структуры османского общества // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура.** М.: Наука, 1990.
- ПЕТРОСЯН Ю.А., **Османская империя: могущество и гибель.** - М.: Изд-во Эксмо, 2003
- МЕЙЕР М.С., **Османская империя в XVIII веке. Черты структурного кризиса.** - М.: Наука, - 1991
- МЕЙЕР М.С., **Кризис османских имперских порядков: меняющиеся отношения центра и периферии в XVIII в. // Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура.** - М.: Наука, 1990
- МЕЙЕР М.С., **Реформы в Османской империи и улемы // Ислам в странах Ближнего и Среднего Востока.** М.: Наука, 1982,
- МЕЙЕР М.С. **Новые явления в социально-политической жизни Османской империи во второй половине XVII - XVIII вв. // Османская империя: система государственного управления, социальные и этнорелигиозные проблемы.** - М.: Наука, 1986
- КАМЕНЕВ Ю.А., **К истории реформ в османской армии в XVIII в. // Тюркологический сборник 1978.** - М.: Наука, 1984
- МИЛЛЕР Ю.А., **Мустафа паша Байрактар. Османская империя в начале XIX века.** - Л.: Лениздат, 1947
- НИКОЛЛЕ Д., **Элитные войска: Янычары.** - М.: АСТ, 2004
- НОВИЧЕВ А.Д., **История Турции.** - Т.2. 1792 - 1839 гг. - Л.: Лениздат., 1968

РОДРИГЕСА. М., Реформы Селима III // Новая история стран Азии и Африки XVI-XIX. / под ред. А.М. Родригеса в 3 ч. Ч.2. - М.: ВЛАДОС, 2004

ЕРМЕЕВ Д. Е., История Турции в средние века и новое время. - М.: Прогресс, 1992.

31 MART VAKASI'NIN BİR SEBEBİ OLARAK KADIN HAREKETLERİ

İsmigül ÇETİN*



ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanı Türk modernleşme tarihinin dönüm noktalarından biridir. 31 Mart Vakası ise II. Meşrutiyet döneminin en çok tartışılan hadiselerinden birisidir. Bu vakanın ortaya çıkış nedenleri hakkında pek çok iddia vardır. Kimilerine göre dinsel gericiliğin çok belirgin bir örneği, kimilerine göre İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için göz yumduğu bir ayaklanma, kimilerine göre ise İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifi olan pek çok grubun ortaklaşa başlattıkları bir harektir.

Bu olayın tam olarak anlaşılması için sebeplerinin iyi irdelenmesi gerekir. Bu sebepler de II. Meşrutiyet'in ilanından 31 Mart Olayı'na kadar ki sürede yaşanan olaylar değerlendirilerek ortaya çıkarılabilir.

Gerek 31 Mart Vakası'nın öncüleri olarak kabul edilen Kör Ali ve Beşiktaş hadiselerinde gerek ise 31 Mart Vakası'nda isyancıların kadın meselesine vurgu yapmaları, kadın hareketlerinin bir propaganda aracı olarak kullanıldığını ve bu propagandanın da hadisenin çıkışında etkili olduğunu göstermektedir.

Tanzimat döneminden itibaren başlayan kadınların eğitim seviyelerini yükseltme çabaları II. Meşrutiyet'te sosyal ve siyasal haklar talep eden ve bu taleplerine ulaşmak için çalışan bir kadın nesli ortaya çıkarmıştır. Bu nesil toplumsal ve kültürel yaşamda daha fazla görünmeye başlamıştır. Aynı zamanda kadın hakları meselesi devleti güçlendirmek isteyen düşünürlerin üzerinde en çok yazı yazdıkları, hararetle

*Dr.Öğr.Üyesi. Bozok Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, ismigul.cetin@bozok.edu.tr

tartışmaların yaşandığı meselelerden biri haline gelmiştir. Bu tartışmalar devleti güçlendirmek için kadınların güçlendirilmesi, bunun için de kadının erkekle eşit olması gerektiğini savunan, başta eğitim olmak üzere kadınlara gerekli hakların verilmesini isteyen bir gurup ile kadının batı tarzı bir yaşam sürmesinin toplumu çökerteceğini ve kadınların eşitliği gibi meselelerin İslam dinine aykırı olduğunu iddia eden iki grup arasında gerçekleşmiştir.

Bu bildiri II. Meşrutiyet'in ilanından sonra hız kazanan kadın hareketlerini, bunun sonucunda başlayan tartışmaları ve bunların 31 Mart Vakası'na etkilerini incelemeyi amaçlamıştır. Bildiri için Volkan, İkdam, Tanin, Osmanlı, Sırat-ı Müstakim, ve Demet gibi dönemin dergi ve gazeteleri ve Osmanlı arşivinde yer alan konu ile ilgili belgelerin yanı sıra dönemle ilgili kitaplar, makaleler ve tezler incelenmiştir.

THE WOMEN'S MOVEMENTS AS A REASON OF THE 31 MARCH INCIDENT

ABSTRACT

The declaration of the Second Constitution is one of the turning points of Turkish modernization history. The 31 March Incident is one of most discussed events of the Second Constitution era. There are many claims about the reasons of this case. According to some, the 31 March incident is a very obvious example of fundamentalism and according to the others it is an uprising that the Committee of Union and Progress connived to unthroned Abdulhamid II. For some, it is a jointly movement launched by many groups opposing the Committee of Union and Progress. The reasons of the incidents needs to be well studied to understand it. The reasons can be uncovered by evaluating the events that took place from the announcement of the Second Constitution to the March 31.

In the Kör Ali and Beşiktaş events, which are considered to be the pioneers of the 31 March Incident, and in the March 31 emphasize the women's issue of the rebels shows that women's movements are used as a means of propaganda and that this propaganda is effective at the beginning of the event.

Efforts to raise the level of education of women, starting from the Tanzimat period, revealed a female generation who demanded social and political rights and worked to reach these demands in the Second Constitution era. This generation began to appear more and more in social and cultural life. At the same time, the issue of women's rights became one of the issues of heated discussion in which philosophers who wanted to strengthen the state wrote. These discussions were made between the two groups. One of them wanted women to be empowered to empower the state and therefore wanted women to be equal with men and wanted to be given the necessary rights to women, especially education. The other group claimed that the western lifestyle of the women collapsed the society and that issues such as women's equality were contrary to Islamic religion.

This article was intended to examine the women's movements that accelerated after the declaration of the Second Constitution, the debates that started as a result of them, and their effects on the March 31. For the paper, magazines and newspapers of that period like Volkan, İkdam, Tanin, Osmanlı, Sırat-ı Müstakim and Demet, documents related to the subject in the Ottoman archives, books, articles and theses related to the period was be examined.

GİRİŞ

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat öncesi eğitim sistemi sıbyan mektepleri, Enderun, medreseler ve batı tarzından açılmış birkaç askeri okuldan ibarettir. Kadınlar, bu okullardan sadece beş altı yaşında kız ve erkek çocuklarının devam ettiği, bazen kız ve erkek için ayrı ayrı bazen ise karma olarak faaliyet gösteren sıbyan mekteplerine¹ gidebilmişlerdir. Bunların sayısı da oldukça azdır. Elbette kadınların eğitimindeki bu yetersizliğin temel nedeni talep olmamasıdır. Ancak idareci ve ulema zümresine mensup veya zengin ailelerin bir kısmı kızlarına evlerinde özel ders aldırılmışlardır².

Tanzimat döneminde eğitim alanında gerçekleşen düzenlemeler sonucunda kadınların eğitim müesseselerinden yararlanma şansları artmıştır. 1859'dan itibaren orta öğretim seviyesindeki rüştiyelere kız çocukları alınmaya başlanmıştır³ ardından da kız rüştiyeleri açılmıştır. Bu okulların açılması kadın öğretmen ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. 1869'da bir nizamname ile kurulması kararlaştırılan kız öğretmen okulu Darülmüallimat İstanbul'da 1870'de hizmete girmiştir. Bu okul ilk mezunlarını 1873'de vermiş ve bu mezunlar İstanbul'daki kız rüştiyelerine öğretmen olarak atanmışlardır. Böylece daha önce ebelik yapabilen kadınlar öğretmen olarak devlet kademelerinde istihdam edilmeye başlanmıştır⁴.

1873'de açılmaya başlanan idadilere⁵ kızlar 1880'den itibaren alınmaya başlanmıştır. Bu tarihte İstanbul'da idadi düzeyinde bir kız okulu açılmış, ancak bu okul iki yıl içerisinde ilgisizlik nedeniyle kapanmıştır⁶. Kızların gerçek anlamda idadi tahsilleri II. Abdülhamid

¹ Cahit Baltacı, "Osmanlılar'da Mektep", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 29, Ankara 2004, s. 6-7.

² Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s. 4.

³ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara 2010, s. 165.

⁴ Yunus Özger, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümelere", **History Studies**, 4/1(2012), s. 422-423.

⁵ Bayram Kodaman, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999, s. 115.

⁶ Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, s. 233

döneminde başlamıştır. 1906-1907 yılında Manastır'da bir özel kız idadisi varken İstanbul'da 3 karma idadi eğitim vermiştir. Ancak bunların sayısı aynı tarihte gayrimüslimlere ait 12 ve yabancılara ait 17 kız idadisi ile karşılaştırıldığında oldukça yetersiz görülmektedir⁷.

Kızlar meslekî eğitim veren kurumlara da girmeye başlamıştır. İlk olarak 1843'te Tıbbiye Mektebi'nde ebelik kursu almaya başlayan kızlar⁸, ilk defa Mithat Paşa tarafından 1864'de öksüz kızlar için açılan ve ordunun dikim ihtiyacını karşılamak amacıyla taşıyan İslahhane, yine dikimhane niteliği taşıyan Kız Sanayi Mektebi gibi mesleki eğitim veren okullara gitme şansı bulmuştur. 1887'de üç tane Kız Sanayi Mektebi vardır. Zaman içerisinde bunların sayısı arttığı gibi ders müfredatları da değişmiştir⁹.

Aldıkları eğitimin de etkisiyle kadınlar yavaş yavaş iktisadi hayatın içine girmeye başlamışlardır. 1897'de İstanbul kibrit fabrikasında çalışan 201 işçiden 121'i yani yarısından fazlası kadındır. Sadece İstanbul değil Anadolu'da da örneğin Bursa'daki ipek fabrikalarında kadın işçiler çalışmıştır¹⁰. Hatta 1872-1907 yıllarında Osmanlı Devleti'nde yaşanan 50 grevin 9'u kadınların istihdam edildiği işyerlerinde ve kadınların katılımıyla gerçekleşmiştir. Örneğin Feshane grevinde 50 kadın işçi örgütleyici ve yürütücü olarak görev yapmıştır¹¹.

Tanzimat sonrası dönemde sadece eğitim alanında değil hukuki alanda da kadınlar hakkında bazı düzenlemelere gidilmiştir. Bunlardan biri arazi kanununda yapılan değişikliktir. Buna göre babadan veya anneden kalan arazi kız ve erkek evlat arasında eşit olarak paylaşılacaktır. Hukuk alanında yapılan bir diğer değişiklik de köleliğin kaldırılmaya çalışıldığı dönemde cariyeliğin de kaldırılmasıdır. 1876

⁷ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 18.

⁸ Yasemin Tümer Erdem ve Halime Yiğit, **Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010, s. 96.

⁹ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 21-22. Erdem ve Yiğit, **Türk Kadınının İktisadi Hayattaki Yeri**, s. 98-101.

¹⁰ Ömer Çaha, **Sivil Kadın Türkiye'de Kadın ve Sivil Toplum**, Savaş Yayınevi, Ankara 2010, s. 112.

Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 98.

¹¹ Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996, s. 13.

Kanun-ı Esasi'nde de bütün Osmanlıların şahsi hürriyete sahip oldukları vurgulanmıştır. Ancak bu çaba kesin bir sonuç vermemiş ve Osmanlı'nın son dönemlerine kadar evlerde cariyelerin varlığı sürmeye devam etmiştir. Yine de cariyelerin statüsünü güçlendirme ve ileride tamamen ortadan kalkmasını sağlama açısından önemli bir gelişmedir¹².

Genç Osmanlılar hareketi ile birlikte kadın hakları meselesi edebi eserlerde ve basın aracılığıyla tartışılan bir konu olmuştur. Savunulan fikirlerin temelinde çoğunlukla kadını eğitmek, kadınla erkeğin eşitliğini sağlamak, kadının iyi bir eş, anne ve insan olmasını sağlamak gibi düşünceler yer almıştır¹³. Namık Kemal, Ahmet Mithat, Abdülhak Hamid, Sami Paşazade Sezai gibi düşünürler kadının eğitiminin ön plana çıkarılmasını talep ederken, kadınlara sosyal haklar verilmesinin İslamiyet'e aykırı olmadığını ispatlamaya çalışmışlardır. Örneğin Abdülhak Hamid'in *...Bir milletin kadınları, ilerleme derecesinin ölçüsüdür...* sözü kadın hakları savunucularının sürekli tekrarladıkları bir söz haline gelmiştir. Namık Kemal Vatan piyesinde ilk defa erkeğin yanında savaşa katılan bir kadın tipi ortaya koyduğu gibi İbret'te yayınlanan Aile isimli makalesinde görücü usulü evliliğe ve erkeklerin eşlerini dövmelerine karşı çıkmıştır. Ahmet Mithat Efendi, kadın erkek eşitliğini kabul etmemekle birlikte kadının toplumda bir kenara itilmesini de reddetmiştir. O, İslam hukukunun kadına batıdakinden daha fazla hak tanıdığını ancak İslamiyet'in kadına verdiği hakların aslında Türk kadınına tanınmadığını iddia etmiştir. Şemseddin Sami ise kadın ve erkeğin zekâ bakımından eşit olduğunu, kadına erkeklerle eşit eğitim imkânı verilirse kabiliyetleriyle erkekler kadar ilim sahibi olabileceklerini savunmuştur. Ahmet Mithat Efendi gibi o da İslamiyet'in kadına batıdan daha fazla hak verdiğini ve kadın ile erkeğe eşit baktığını iddia etmiştir¹⁴.

Kadın haklarını savunan bu düşünürlere karşı çıkanlar ortaya çıkmış, mesele iki görüşün çatışması şekline dönüşmüştür. Kadın hakla-

¹² Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 29-32.

¹³ Bayram Kodaman, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, V(1990), s. 161.

¹⁴ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 34-37.

rını savunanlara Mahmut Esat Efendi itiraz etmiş, Avrupa'ya hayranlık duyan aydınların, Avrupa'nın din yönünü ve İslam dinini tanımadıklarını iddia etmiş, onların toplumdaki birçok kötülüğün sebebi olarak çok eşliliği görmelerini eleştirmiştir. Mahmut Esat Efendi'ye göre çok eşlilik bir şeriat emri değil, insan tabiatından kaynaklanan bir durumdur ve İslam dini sadece bu eğilimi tanımış ve meşrulaştırmıştır. Dolayısıyla o, tabiatın verdiği ve şeriatın da yasaklamadığı bu hakkı, insan tarafından yapılan hiçbir kanunun erkeğin elinden alamayacağını savunmuştur. Osmanlı'daki ilk kadın yazar olan, Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım¹⁵ Mahmut Esat Efendi'nin bu görüşlerini eleştirilmiş ve çok eşliliğin tabiat ya da biyoloji kanunlarına dayanmadığını ve Kur'an'da da çok eşliliğin bir tanrı emri olarak geçmediğini savunmuştur¹⁶.

19.yy son çeyreğine gelindiğinde artık kadın meselesi bizzat kadınlar tarafından tartışılır hale gelmiştir. Bunlardan en önemlisi olan Fatma Aliye Hanım, gerek Nisvan-ı İslam adlı eserinde gerekse basın vasıtasıyla kadının eğitimi, giyim kuşan süslenme, moda, boşanma, örtünme, çok eşlilik ve cariyelik gibi meseleler üzerinde durmuştur. Fatma Aliye Hanım kendisini hem muhafazakâr hem de yabancı dil bilen ve her konuya vâkıf aydın bir hanım olarak tanıtmıştır. Bu dönemdeki bir diğer önemli kadın yazar Nigar Bint-i Osman'dır. Nigar Hanım kadın erkek eşitliğini kabul etmese de kadının eğitim seviyesini yükseltilmesi taraftarı olmuştur¹⁷.

Aynı dönem erkekler veya bizzat kadınlar tarafından kadınlar için yayın yapan Muhadderat, Mürebbi-i Muhadderat, İnsaniyet, Hanımlar, Şükufezar, Hanımlara Mahsus Gazete, Mürüvvet gibi gazete ve dergiler çıkartılmaya başlanmıştır. Bu gazete ve dergiler çok uzun ömürlü olmasa da, İstanbul ve Selanik gibi belirli kentlerin dışına çıkmasa da veya devrin idaresi ve sosyal yapıya çok ters düşmeyen şeyler

¹⁵ Müşerref Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi(TAED)**, 55(2016), s. 233.

¹⁶ Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002, s. 373-374.

¹⁷ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 37-39.

yazmak zorunda kalsalar da hem kadınların basındaki faaliyetlerinin başlangıcı oldukları hem de kadınların eğitimi konusunu sürekli gündeme getirdikleri için önemli bir başarı sağlamışlardır¹⁸.

Tanzimat devrinde toplumun her alanında hissedilmeye başlanan batılılaşmanın etkisi giyim kuşama etki etmiştir. Giyim kuşamdaki asıl değişim II. Meşrutiyet'in ilandan sonra görülecek olsa da II. Meşrutiyet'in ilanından önce basın batılı kadınların yaşantısını tanıtmaya başlamıştır. Bunun sonucunda kadınların giyimlerinde ve tesettür kavramında değişiklik yaşanmıştır¹⁹.

Kadınların yaşamında genel olarak ortaya çıkan bu değişim, sosyal ve kültürel hayatın her alanında kadınların görülmeye başlanması tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Maalesef bu tartışmalar zamanla eğitim, kültür, istihdam gibi konulardan uzaklaşıp kadınların kıyafetleri ve tesettür konusunda yoğunlaşmıştır²⁰. Bunun sonucunda kadın hakları meselesi modernleşme isteyenler ile istemeyenler veya modernleşmeyi sadece teknolojide isteyenler arasında bir tartışma konusu haline gelmiştir. Ahlakın temel taşı olarak kadının görüldüğü bir toplumda kadının sosyo-kültürel ve iktisadi alanda daha fazla görünmesi, daha da önemlisi tesettür tartışmaları tepkileri ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tartışmalar ve çatışmalar II. Meşrutiyet'in ilanından sonra iyice gün yüzüne çıkmış ve 31 Mart Vakası'nı tetikleyen nedenlerden biri olmuş, propaganda aracı olarak kullanılmıştır.

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI SONRASI ÇATIŞMALAR VE TARTIŞMALAR

24 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi Osmanlı ve Türk modernleşmesindeki en önemli dönüm noktalarından biridir ve etkileri günümüze kadar devam etmiştir. Hürriyet kavramı ile özdeşleşen ve ülkenin kurtuluş çaresi gibi gösterilen meşrutiyetin ilanı ülke

¹⁸ Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, s. 30 vd. Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, s. 39-44.

¹⁹ Melek Öksüz, "Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi", **Turkish Studies**, 7/4(Sonbahar 2012), s. 469.

²⁰ Öksüz, "Tesettür Tartışmalarının Dünü:II.Meşrutiyet Dönemi", s. 470.

genelinde çok büyük ümitler doğurmuştur²¹. İstanbul halkı sokaklara dökülüp Yıldız Sarayı'na yürümüş, gösteriler mitingler düzenlemiştir. Babiali'ye yürüyen bir grubun başında bir kadın vardır. 27 Temmuz 1908 günü Müslüman kadınlar meşrutiyet taraftarı yazılarla süslü arabalar içinde sokaklarda dolaşmışlar²² düzenlenen gösterilerde imamlar, papazlar ve hahamlar kol kola yürümüşlerdir. Rumeli'deki Bulgar çeteleri silahlarını bıraktıklarını açıklamışlar²³ ülkedeki bütün sorunlar çözümlenmiş gibi bir hava oluşmuştur. Ancak bu hava kısa sürmüştür. Çünkü Osmanlı toplumunun II. Meşrutiyet'e bakışı genel olarak olumlu olmasına rağmen her grubun Meşrutiyet'ten farklı beklentileri vardır. Meşrutiyetin ilanı ile ortaya çıkan hürriyet ortamı içinde, farklı beklentileri olan bu gruplar, cemiyetler, milletler, dinler arasında ciddi bir çekişme ve toplumda kargaşa başlamıştır²⁴. Kısa süre içerisinde yaşanan toprak kayıpları da bu kargaşayı desteklemiştir. Bosna Hersek Avusturya tarafından ilhak edilmiş, Bulgaristan bağımsızlığını ilan etmiş, Girit'in Yunanistan tarafından ilhakı gündeme gelmiştir. Sonuçta meşrutiyetin her derde deva olmadığı ortaya çıkmıştır²⁵.

Meşrutiyetin ilanı pek çok alanda aşırılışmayı getirmiştir. Bu aşırılığın en önemlisi elbette siyasette yaşanmıştır. II. Abdülhamid döneminde siyasetten tamamen uzak olan halk siyasetle meşgul olmaya başlamış, siyaset meseleleri en önemli sohbet konuları haline gelmiştir. Aynı dönemde meşrutiyeti ilan ettiren güç olarak ortaya çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasette tekelleşme çabaları başlamıştır. Henüz çok fikirli bir siyaset geleneğinin oluşmadığı ülkede, İttihat ve Terakki Cemiyeti kendisine tam itaat ve halkın kendi etrafında toplan-

²¹ Meşrutiyetin ilanının halk tarafından nasıl karşılandığı konusunda bkz. Halide Edip Adıvar, **Mor Salkımlı Ev**, Can Yayınları, İstanbul 2014.

²² Sina Akşin, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 1998, s. 116. Çaha, **Sivil Kadın**, s. 113.

²³ Akşin, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, s. 122.

²⁴ Doğan Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", **The Journal of Academic Social Science Studies**, 42/Kış 2016, s. 99

²⁵ Tefik Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)**, İmge Kitabevi, Ankara 2013, s. 116. Akşin, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, s. 122.

masını istemiştir. Ama aynı zamanda Mizancı Murat ve Prens Sabahattin gibi Jön Türkleri kendilerinden uzaklaştırıp karşı tavır almıştır²⁶. Kısa sürede İttihat ve Terakki'ye karşı, dışlanmış bu Jön Türklerin başı çektiği muhalefet ortaya çıkmıştır. Prens Sabahattin'e yakınlığı ile bilinen Ahrar Fırkası ve Derviş Vahdeti tarafından İttihad-ı Muhammedi Cemiyeti kurulmuştur. Yeni açılan Meclis-i Mebusan'da İttihat ve Terakki Cemiyeti listesinden seçildiği halde bu muhalefete yakın mebuslar da vardır²⁷.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı beliren bu muhalefetin en önemli çalışma sahası matbuat olmuştur. II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle sansür kalkmış, arka arkaya yeni gazete ve dergi basılmaya başlanmıştır. İstanbul'daki günlük gazetelerin sayısı elliye ulaşmıştır. Gazetelerde gördükleri hemen her şeye inanan halk matbuatın etkisi altında kalmıştır. Çünkü sansürün kalkması sınırsız bir hürriyetin ortaya çıkmasına sebep olmuş ve bu durum sert ve üslupsuz bir basın ortaya çıkarmıştır. Gazeteler tarafsızlık iddiasıyla yayına başlamışlar ancak çoğu taraf tutmuştur²⁸. Bu gazetelerden çoğu -Yeni Gazete, Serbesti, Osmanlı, İkdam, Volkan, Sabah vb gibi- İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif yayın yapmıştır. Cemiyetin sözcülüğü ise Hüseyin Cahit tarafından çıkarılan Tanin tarafından yapılmıştır²⁹.

İttihat ve Terakkiye Cemiyeti'ne karşı matbuat üzerinden yürütülen muhalefetin ve çatışmanın ilk sonucu Cemiyet'e karşı en güçlü muhalif gazetelerden biri olan Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi'nin öldürülmesi olmuştur³⁰. Ancak Hasan Fehmi'nin öldürülmesi dönemin ilk siyasi cinayeti değildir. Meşrutiyet'in ilanından önce başlayan bu cinayetler, ilandan sonra da devam etmiştir. Hafiyeler oldukları gerekçesi ile Selanik'te yüzbaşılardan İbrahim ve Ali, sivillerden

²⁶ Ali Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", **Türkler**, XIII, Ankara 2002, s. 193-194.

²⁷ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 120-123.

²⁸ Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 195.

²⁹ Çavdar, **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi**, s. 121.

³⁰ Necdet Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 37-38(Mayıs-Kasım 2006), s. 23.

de Şuayb öldürülürken, Manastır'da topçu alayı müftülerinden Mustafa Efendi öldürülmüştür. İstanbul'da ise II. Abdülhamid döneminin en ünlü hafiyelerinden olan İsmail Mahir Paşa katledilmiştir. Bu cinayetler ve özellikle Hasan Fehmi'nin öldürülmesi siyasi hayatı iyice alevlendirdiği gibi İttihat ve Terakki'yi halkın gözünden düşürmeye ve Cemiyet'e karşı bir nefret havası oluşmaya başlamıştır³¹.

Meşrutiyetin ilanından sonra gün ve gün artan İttihat ve Terakki muhaliflerine askerler de katılmıştır. Askerler arasındaki muhalefetin nedeni çeşitlidir. Bunlardan biri meşrutiyetin ilanında en faal grup olan mektepli zabitelerin hürriyet kahramanı ilan edilerek hiyerarşiye uygun olmayan bir şekilde terfi almalarıdır. Bir diğer nedeni ise mektepli zabiteler ile alaylı zabiteler arasındaki çekişme ve bu çekişmenin askere yansımalarıdır. İki grup arasında zaten var olan çekişme alaylı zabitelerin tasfiye edilmeye başlanması, iltimas sayesinde yükseldiği düşünülen bir kısım zabitin rütbelerinin ellerinden alınmasıyla doruğa ulaşmıştır. Mektepli zabitelerin askeri din ve padişah yerine vatan ve millet gibi yeni mefhumlar için savaşmaya teşvik etmeye çalışmaları, askeri aşırı talim yaptırarak bıkturmaları, talimlerin çokluğu yüzünden namaz kılmaya fırsat kalmadığı şeklinde çıkan dedikodular askerin çocuk olarak gördüğü mektepli zabitelere kin beslemesine ve alaylıların tarafını tutmasına neden olmuştur. Ordu içerisinde *...namaz kılmak bahanesi ile askerin talim ve terbiyeden geri kalmalarına meydan verilmemesi...* istenen emirlerin yayınlanması muhalif gruplar tarafından istismar edilerek ordudan namazın kaldırılacağı, erlerin namaz kılamayacakları propagandaları yapılmaya başlanmıştır. Bu propagandacılar askeri kıyafetlerde birtakım düzenlemelere gidilmek ve askere serpuş denilen güneşlikli şapka giydirilmek istenmesini de propagandalarına alet ederek faaliyetlerini arttırmışlardır³². Asker arasında öyle bir or-

³¹ Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 196, 197.

³² Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", s. 22. Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 197. Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitapevi, Ankara 1994, s. 38.

tam oluşmuştur ki üniforma değişikliği olayı kadınların açık saçık gezmeleri ile ilişkilendirilmiştir³³. Cemiyet ve subaylar dinsizlikle suçlamaya başlanmış ve şeriatın kaldırılacağı askerlerin de kâfir yapılacakları iddia edilmiştir³⁴.

Bu propagandacı grubun en önemli üyeleri ulema özellikle de medrese öğrencileridir. Bunların İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne karşı muhalefetlerinin sebebi ise cemiyetin medreseleri ıslah etme ve medrese öğrencilerini askere alma çabalarıdır³⁵.

II. Meşrutiyet'in ilanı ile matbuat alanı başta olmak üzere pek çok alanda kendisini gösteren kadın hareketi de Cemiyet karşıtı bu muhalefet için oldukça iyi bir propaganda aracı olmuştur.

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI SONRASI KADIN HAREKETLERİ VE BASINDAKİ TARTIŞMALAR

II. Meşrutiyet'in ilanının ülke genelinde yarattığı hürriyet atmosferi sayesinde kadının statüsü ve kadın hakları meselesi gündeme daha fazla gelmeye başlamıştır. Kadınlar kurdukları dernekler ve cemiyetler vasıtasıyla hem yardım toplamaya, hem de kadın haklarını savunmaya çalışmışlardır. Meşrutiyetin ilanından hemen sonra kurulan bu cemiyetlerin başında Fatma Aliye Hanım tarafından Rumeli sınırlarındaki askerlere kışlık giyecek sağlamak amacıyla kurulan Cemiyet-i İmdadiye³⁶, Halide Edip Hanım tarafından milli geleneklere bağlı olarak Türk kadınının bilgi ve kültürünü artırmak amacıyla kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti ve İttihat ve Terakki Kadınlar Şubesi gelmiştir³⁷.

II. Meşrutiyet'in ilanını sağlayan Jön Türkler kadın meselesini ülkenin ekonomik ve kültürel meselesi olarak görmüşlerdir. Bu nedenle

³³ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı I**, Yeni Gün Yayınları, İstanbul(?) 1998, s. 47.

³⁴ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılap Tarihi**, C I, Ks.2, TTK, Ankara 1991, s. 182

³⁵ Aysal, "Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı", s. 23. Birinci, "31 Mart Vak'ası'nın Bir Yorumu", s. 198.

³⁶ Ahmet Özkiraz, M.Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, III/1(2001), s. 7.

³⁷ Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını**, 77-79.

mesele tartıştıkları temel konulardan biri olmuştur. Dönemin aydınlardan kadın meselesi ile ilgili yazı yazmamış, fikir üretmemiş hiç kimse yoktur³⁸. Kadınlara yönelik yeni dergi ve gazete çıkartmak için hükümetten izin isteyenlerin sayısı artmıştır. Terakkiperver Osmanlı Kadınları Cemiyeti tarafından *Osmanlı Kadınları* adında iki haftada bir çıkacak bir gazete³⁹, Selanik'te Kadın adında resimli bir gazete⁴⁰, Resimli Kitap adında aylık bir dergi⁴¹ bu başvurulardan bazılarıdır. Hatta İzmir'de Rumca bir kadın dergisi çıkarma talep edilmiştir⁴².

Bu gazete ve dergilerde yazarların çoğunluğu erkek olsa da kadınlarda yer almıştır. Bu yayınların en önemlileri Mahâsin, Demet ve Selanik'te yayınlanan Kadın⁴³'dir. Meşrutiyet ilanından hemen sonra çıkan Mahâsin dergisinde Asaf Muammer, erkeklerin hürriyet fikrini evlerine taşıdıklarını, kadınların ise bu fikirden etkilendiklerini belirtmiştir⁴⁴. Bu dergide kadınlar ile ilgili farklı görüşlere yer verilmiştir. Fatma Aliye Hanım kadınların erkeklerle aynı arabaya binmelerini engelleyen yasağı eleştirirken, Zöhre isimli yazar ...*Feministler ve muarızlar ne derlerse desinler, bir enstitü üyesi kadar âlim olan kadınları bir tabiat galatı(hata) addederim...* demiş, örneğin ameliyat yapmanın bir kadın için yakışıksız ve ayıp olduğunu iddia etmiştir⁴⁵. Demet yazarı Hakkı ise kadının gelişmişliğini vatanın gelişmişliği ve istikbali ile bağdaştırmıştır. Ona göre ...*Bir memleketin ruhu kadınlardır. Bir milletin bir heyet-i içtimâîyyesinin kalbi kadınlardır. Bundan dolayı vatanın hayatı kadınların tesârâtına kuvvetle merbûttur. Vatana inen zorba milleti perişan eden kahır ve zillet doğrudan doğruya ve bütün şiddetle kadınları esir, ıztırâb eder kadınlar cemiyette baştanbaşa bir ıztırâb içinde yaşar. İşte bunun içindir ki bir istikbâl-i*

³⁸ Özkiraz, Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", s. 3.

³⁹ BOA, DH.MKT, Dosya No:2731, Gömlek No:23.

⁴⁰ BOA, DH.MKT, Dosya No:2615, Gömlek No:42.

⁴¹ BOA, DH.MKT, Dosya No:1286, Gömlek No:43.

⁴² BOA, DH.MKT, Dosya No:2617, Gömlek No:78.

⁴³ Bu dergi için bkz. Hakan Aydın, "Kadın(1908-1909: Selanik'te Yayınlanan İlk Kadın Dergisi", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(2009).

⁴⁴ Ümüt Akagündüz, "Kadın ve Kadınlığa Dair II.Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar(1908-1918)", *Folklor/Edebiyat*, XIX/73(2013/1), s. 65.

⁴⁵ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını*, s. 86-87.

*teâlîye doğru gayret olmak isteyen heyet-i medeniyye evvela kadının teâlîsine çalışmalıdır...*⁴⁶

Sadece kadınlara yönelik dergi ve gazetelerde değil bütün gazete ve dergilerde Müslüman Türk kadınının mevcut durumu, teorik olarak İslam'ın öngördüğü kadın tipi, Avrupalı kadın, ideal kadın gibi konular büyük tartışmalara sebep olmuştur. Bu tartışmalara bizzat kadınlar da katılmıştır. Zamanın aydınları ve yazarları bu konuları men-sup oldukları fikir akımlarına göre değerlendirmişlerdir⁴⁷. Dolayısıyla mesele hakkında birbirinden farklı ve birbirleriyle çatışan görüşler ortaya çıkmıştır.

İslamcılar, Sırat-ı Müstakim gibi yayınlarda daha çok kadının kimliği, kadın erkek eşitliği, tesettür, çok eşlilik, boşanma, kadınların eğitimi ve kadınların çalışması gibi konular üzerinde durmuşlardır⁴⁸. Örneğin, Ferit Vecdi, Sırat-ı Müstakim'de 4 Eylül 1324'de yayınlanan ve Mehmet Akif tarafından çevrilen *Müslüman Kadını* başlıklı makalede *Kadın nedir?* sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Yazara göre kadının yaratılış amacı insanların çoğalmasındır ve bu görev çok ulvi bir görevdir⁴⁹. Yazar, aynı makalenin devamı olan 11 Eylül 1324 tarihli ve *Kadın Bedenen ve Ruhun Erkeklerle Bir Olabilir mi?* alt başlıklı yazısında kadın ve erkeği bedenen ve ruhen karşılaştırmış, kadınların daha sabırlı olduklarını bu sayede hamilelik gibi zorlu süreçlere dayandıklarını ancak fitraten ve bedenen daha zayıf olduklarını, hastalıklara daha çabuk maruz kaldıklarını, bu nedenle de yaşamlarını içerde geçirmeleri gerektiğini iddia etmiştir. Ayrıca Ferit Vecdi, erkek beyninin kadın beyninden yüz gram daha büyük olduğu, kadın beynin üzerindeki girinti ve çıkıntılarının da daha az olduğu gerekçeleri ile erkeğin zekâ ve irade

⁴⁶ Hakkı, "Siyasi Ne Haldeyiz ve Neye Muhtacız", **Demet**, S 5 (15 Teşrin-i Evvel 1324), s. 78. Ümüt Akagündüz, **II.Meşrutiyet Dönemi Düşünce Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları(1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004(Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 168.

⁴⁷ Kodaman, "Tanzimat Sonrası Türk Kadını", s. 161-162.

⁴⁸ Rukiye Macit, **Türk Basınında Dini Tartışmalar(23 Temmuz 1908-31 Mart 1909)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 52-56.

⁴⁹ **Sırat-ı Müstakim**, 17 Eylül 1908(4 Eylül 1324), No:4, s. 57.

yönüyle kadından üstün olduğunu savunmuştur⁵⁰. Aynı yazar 18 Eylül 1324 tarihli devam yazısında ise erkekten zihnen ve bedenen daha zayıf olan kadının erkeğin himayesi altında olmasının vacip olduğunu, kadınlara Avrupa ve Amerika'daki gibi erkekle eşit haklar verilmesinin Müslüman kadınlarını daha kötü bir duruma getireceğini iddia etmiştir⁵¹.

Mustafa Sabri ve Musa Kazım, çoğalma için gerekli gördükleri çok eşliliği ve kadınların küçük şeylerden çabuk etkilenip fevri davranabilecekleri gerekçesi ile boşanma hakkının erkekte olmasını savunmuşlardır. Kadınların eğitim görmesine karşı değillerdir. İlim öğrenmenin erkeğe de kadına da farz olduğunu kabul ederler. Ancak kadınların eğitiminin amacı onlara göre iyi bir eş iyi bir anne olmaktır. Dolaşısıyla kadınların yükseköğrenim görmesi gerekmediğini iddia etmişlerdir⁵².

Mustafa Sabri, İkdam gazetesinde yayınlanan ve İslam dininde kadınların aşağı olduğu fikrinin yanlış olduğunu savunan bir yazıya cevaben, İslam'ın böyle yalancı şahitlere ihtiyacı olmadığını, İslam'da kadının erkekten aşağı olduğunu, bunun da İslam'ın en yüksek kurallarından biri olduğunu iddia etmiştir⁵³.

Musa Kazım, 27 Ağustos 1324'de Sırat-ı Müstakim'de kadınların da eğitim görmesi gerektiğini kabul etmiştir. Ancak gerekçesi, iyi ev işleri görmeleri ve iyi çocuk yetiştirmeleridir. Yazar, kadının en önemli vazifesinin izdivaç olduğunu bu nedenle ibtidai, rüşdi ve idadi tahsiliyle yetinmesi gerektiğini, aksi taktirde kadın bununla yetinmeyip erkekler gibi Darülfunun'da okumak, mühendis veya memur gibi bir meslek sahibi olmak isterse insanlığa ihanet etmiş olacağını ileri sürmüştür⁵⁴.

⁵⁰ **Sırat-ı Müstakim**, 24 Eylül 1908(11 Eylül 1324), No: 5, s. 76-78.

⁵¹ **Sırat-ı Müstakim**, 1 Ekim 1908(18 Eylül 1324), No: 6, s. 90-93.

⁵² Macit, **Türk Basınında Dini Tartışmalar**, s. 65-76.

⁵³ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 447.

⁵⁴ **Sırat-ı Müstakim**, 14 Ağustos 1908 (27 Ağustos 1324), No: 3, s. 36.

Kadının sadece iyi bir eş ve anne hüviyetinde olması ve buna göre eğitilmesi gerektiği fikri o dönem muhafazakârlarında oldukça yaygındır. Bunlardan biri de Volkan'da yazan Fatma Saide'dir. Yazar anneleri kızlarının şurada burada, akranlarıyla gezmelerine izin vermekle, çarşıya pazara yüzü, gözü, kolları açık götürmekle dolayısıyla iyi yetiştirmemekle suçlamış, annelerin kızlarına yemek pişirmeyi, dikeyi dikmeyi ve kocaya itaat etmeyi öğretmesini istemiştir⁵⁵.

Muhafazakârların karşısında batıcılar vardır ve onların en çok üzerinde durduğu meselelerden biri de kadın konusu olmuştur. Daha çok kadının eğitilmesinin gerekliliğini vurgulayan batıcılardan en önemlilerinden biri elbette Halide Salih ismi ile İttihat ve Terakki'nin yayın organı sayılan Tanin gazetesinde yazan Halide Edip'tir. *Beşîği Sallayan El Dünyaya Hükmeder* başlıklı makalesinde *Toplumun ayakta tutan terbiye, vicdan ve ahlâktır. Bu terbiyeyi kimler verir? Kadımlar; fakat biz, kadımları bırakarak bunu yapamayız. Onları şekil ve kıyafetleriyle, akıllardaki ve ahlaklarındaki terbiye ile ilerlemiş milletlerdeki kadımların konumuna almamız* dedikten sonra bu görevi erkeklere yüklemiştir. Halide Edip aynı yazısında dönemin İslamcı ve batıcı birçok aydınında görülen bir bakış açısıyla meseleye bakmış, kadının iyi nesiller yetiştirebilmeleri için eğitilmeleri gerektiği düşüncesini dile getirmiştir. İslamcılardan farklı olarak o kadının yüksek eğitim alması ve erkeklerle aynı meslekleri yapmaları gerektiği fikrindedir. Yazar bu fikirlerini şöyle ifade etmiştir. *Kadımlar erkeklerden ayrı bir topluluktur diye onları kenarda bırakmayınız. Onlarda öğrenmek istiyorlar. Kadımlara çok tahsile gerek yok diyerek onları zorla engellemek neye yarar. Artık kadımlar ilim öğrenip doktor olup da ne yapacak, yemek pişirsinler denilecek zaman geçti. Aldıkları ilimler, hayatlarında verecekleri tüm kararlarda etkilidir; kocalarına tesir etmelerinde, çocuk terbiye etmelerinde görülür ve görülüyor da. Amerika İngiliz kadımlarının erkekler kadar büyük ilimler öğrenmeleri onların iyi ev kadını olmalarını engelliyor mu? Hayır.*⁵⁶

Halide Edip gibi kadının eğitilmesi konusunda değinen bir diğer yazar da Müfide Ferit'tir. O da gelecek nesillerin iyi yetiştirilmesi gerekçesini öne süren bir bakış açısıyla *Hanımlarımız malumatlı olmalıdır*-

⁵⁵ Volkan, No.11, 8 Kanun-ı Evvel 1324, s. 2-3.

⁵⁶ Tanin, 24 Temmuz 1324, s. 2-3.

lar. Zira malumatlı zevceler zevcelerinin vazifelerine iştirak ederek onların işti-galatını tahfif ederler. Valideler malumatlı olursa, çocuklarına metin bir ter-biye vererek, çalışkan vatan evlatları yetiştirirler diye yazmıştır. Yazar eği-tim konusunda sadece hükümete değil kadınlara da seslenmiş ve on-ların bütün gayretlerini bu konuya sarf etmelerini istemiştir. Ona göre eğitimden sonra belki de onunla beraber muhtaç olunan şey kadınla-rın hürriyetidir. Hürriyet kadınların umumi hayata iştirak etmelerini sağlayacak, böylece erkeklerin seviyesine ulaşacaklardır⁵⁷.

Kadın meselesinde en çok tartışılan ve 31 Mart Vakası'nın ortaya çıkışında etken olan konu tesettür meselesidir. Tartışmalar kısa süre içerisinde eğitim ve çalışma gibi meselelerden ziyade tesettür gibi mu-hafazakâr toplum için oldukça hassas bir konu üzerinde yoğunlaşmış-tır. Bu konuda batıcıların en radikallerinden olan Abdullah Cevdet daha II. Meşrutiyet'in ilanından önce yazdığı *Umum Müslümanlar Kongresi* başlıklı yazısında, Cenevre'de Müslümanların kalkınması ile ilgili yapılan bir ankete bir Fransız'ın verdiği *Kur'an'ı kapa, kadınları aç* cevabını biraz değiştirerek *Hem Kur'an'ı hem kadınları aç* sloganını kul-lanmıştır. Abdullah Cevdet, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra tesettür konusu üzerinde durmaya ve tesettüre karşı çıkmaya devam etmiştir⁵⁸.

31 MART'A GİDEN SÜREÇTE KADINLAR İLE İLGİLİ HADİSELER

Kadın ve aile konularının geniş ölçüde ele alınması İslamcılar ta-rafından şeriata bir saldırı olarak algılanmıştır. Müslüman aile hayatı-nın yıkılmakta olduğu endişesine kapılmışlar ve meydana gelen bazı olayları büyüterek bu korkuyu yaymaya başlamışlardır. Bu olaylar bazı kadınların peçelerini kaldırmaları veya sokakta bir erkekle görün-meleri gibi hadiselerdir. Bu hadiseler İslamcı yayınlarda büyük olay-larmış gibi anlatılarak halk etkilenmiştir⁵⁹.

Sadaret, Müslüman bir kadının Ermeniler ile birlikte gazinoya git-tiği ve işret ettiğini iddia eden bir jurnal vesilesi ile Zabtiye Nezareti'ne

⁵⁷ **Tanin**, No:21, 18 Ağustos 1324,s.2.

⁵⁸ Öksüz, "Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi", s. 471. Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 444.

⁵⁹Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 445.

yazdığı bir yazıda konuyla ilgili tahkikat yapılmasını istediği gibi bundan sonra Müslüman kadınlarından adab-ı diniyeye aykırı davranan olursa derhal tutuklanmasını istemiştir⁶⁰. Yine Sadaret makamından Aydın Vilayeti'ne gönderilen bir yazıyla Müslüman kadınlarının bazılarının şeriata ve diyanete aykırı bir halde ve kıyafette gezdikleri ve erkeklerle birlikte bulduklarının haber alındığı bildirildikten sonra bu gibi durumlara izin verilememesi istenmiştir⁶¹.

Kadınların, sadece çarşı pazar dahi olsa sosyal hayat içerisinde görülmeleri tepki çekmiş, İstanbul başta olmak üzere ülkenin değişik bölgelerinde kadınlara yönelik saldırılar veya kadın meselesinden dolayı hadiseler yaşanmaya başlanmıştır. Bunlardan en önemlilerinden biri II. Meşrutiyet ilan edildikten iki ay sonra İstanbul'da ortaya çıkan Kör Ali hadisesidir. Bu hadise meşrutiyete karşı ilk ciddi olay kabul edilir. Vaizlik yetkisi olmadığı halde çeşitli camilerde müezzinlik yapan Kör Ali meşrutiyet yönetimi aleyhinde konuşmalar yaptığı gerekçesi ile 6 Ekim 1908'de Zaptiye Nezareti tarafından tutuklanmış ancak *aklı başında değildir* gerekçesiyle, tahliye edilmiştir. Muhtemelen bunun da verdiği cesaretle Kör Ali, meşrutiyet aleyhindeki fikirlerini çevresindekilere aktarmaya devam etmiştir. 7 Ekim 1908'de verdiği vaazda halka, adeta kendinden geçerek, kendisini bir veli ve aziz gibi göstermeye çalışmış, meşrutiyet rejimini dini gerekçelerle eleştirmiş ve halkı kışkırtmıştır. Orada bulunanlara şeriatın yeniden yürürlüğe girmesi için çalışacaklarına ve kendisini destekleyeceklerine dair yemin ettirmiş, kalabalığın önüne geçip silahlı bir şekilde Yıldız Sarayı'na yürümüştür. Yürüyüş boyunca Kör Ali, *...Ey ümmet-i Muhammet, din elden gidiyor! Sokaklarda alenen oruç yiyorlar, kadınlar yüzleri açık geziyorlar...* şeklindeki söylemleriyle etrafındaki insan sayısını arttırmıştır. Şeriatın yeniden uygulanması için Allah tarafından görevlendirildiğini iddia etmiştir. Şimdiye kadar doksan kişi katlettiğini, gerekirse daha fazla öldürebileceğini ima ederek halkı kışkırtmaya devam etmiştir. Kör Ali Yıldız Sarayı önünde *...meyhaneler kapanmalı, resim çıkarmak men olunmalı, İslam kadınları sokakları çıkmamalı...* diye bağırarak, kalabalığı kış-

⁶⁰BOA, BEO, Doya No:3395 Gömlek No: 254578.

⁶¹BOA, BEO, Doya No:3394, Gömlek No:254513.

kırtanlardan biri olan Boşnak İsmail Hakkı, *...biz Meclis-i Mebusan'ı istemeyiz, şeriat isteriz, çoban isteriz...* diyerek hareketin doğrudan meşrutiyete yönelik olduğunu açıkça ifade etmiştir⁶². Sultan II.Abdülhamit'in görevlendirdiği Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Bey, kalabalığın içine girip ne istediklerini sorunca Kanun-ı Esasiyi istemedikleri cevabını almıştır. Kalabalığın ve bazı devlet adamlarının ısrarı ile II. Abdülhamit mabeyn dairesinin penceresine çıkınca Kör Ali, *...Padişahım çoban isteriz. Çobansız sürü olmaz. Şeriat emrediyor. Meyhaneler kapanmalı. İslam kadınları açık, saçık sokaklarda gezmemelidir. Resim çıkartılmamalı. Tiyatroler kapanmalı. Korkma, tecelliyat var. Evliya perde altında tecelli ediyor...* diyerek fikirlerini tekrarlamıştır. II. Abdülhamit kısaca *...icap eden emir verilir. Mukteza-yı şeriat icra olunur. Müsterih olun hoca efendi...* cevabını vermiştir⁶³. Olaydan sonra Kör Ali, İsmail Hakkı ve birkaç elebaşı daha tutuklanarak yargılanmış, Kör Ali (Mahmud b. İbrahim), *...Hükümet-i Osmaniye'nin şekil ve heyet-i hazırasını tağyir ve tebdilden dolayı...* müebbet hapis cezasına çarptırılmıştır. Ayrıca isyancılarla irtibat halinde olduğu iddiası ile Mizancı Murat da sürgün edilmiş ve Mizan gazetesi kapatılmıştır⁶⁴.

Kör Ali hadisesinden kısa bir süre sonra İkdam gazetesinin 11 Ekim 1908 tarihli nüshasına göre İstanbul'da bir subayın karısı ve kızı ile bindiği araba durdurulmuş, hem subay hem de kadınlara saldırılmıştır⁶⁵.

Kısa bir süre sonra Beşiktaş hadisesi gerçekleşmiştir. Müslüman bir kadının Rum bir adamla evlenmek istemesi, aile izin vermeyince kaçması hadisenin başlama nedenidir. Kadının babasının şikâyeti üzerine iki genç karakola götürülmüştür. Olay halk tarafından duyulmuş, şer'i hukuka göre Müslüman bir kadının gayrimüslim bir erkekle evlenmesi yasak olduğu ve bu durum kadının dinden dönmesi anlamına geldiği için büyük tepkiye neden olmuş, karakolun çevresine toplanan

⁶²Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", s. 103-106.

⁶³F. Reşit Unat, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Beyin Fezlekisi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1985, s. 15.

⁶⁴Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", s. 105-106.

⁶⁵ Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 134.

halk ...*Şeriat mahvoluyor, ırzımız, namusumuz, gâvurların ayakları altında çiğnendi. Lanet olsun böyle hürriyete...* diyerek, çiftin kendilerine teslim edilmesini istemiştir. Karakol komiserinin ve ulemadan birkaç kişinin halkı dağıtma çabaları başarısız olmuş, Yıldız Sarayı'ndan 40 kadar asker getirilmiş, ancak onlar halkı engellemek için hiç bir şey yapmamış, güvenlik zafiyetini fark eden halk karakolu basmış, Rum genci öldürmüş ve kadını da hastanelik etmiştir. Bu olaylardan kusuru görülen karakol görevlileri ve askerlerin yeri değiştirilmekle⁶⁶ yetinilmiş, karakola saldıranlardan 21 kişi tutuklanmıştır⁶⁷. Bedriye iyileştikten sonra babası tarafından kabul edilmediği için Darülaceze'ye gönderilmiştir⁶⁸.

Caydırıcı önlemlerin alınmaması benzer olayların yaşanmasına sebep olmuştur. Yalnız veya bir erkekle sokağa çıkan kadınların sözlü veya fiili saldırılara uğradığına dair gazete haberleri çıkmıştır. Tanin, bu hadiseleri çıkaranların bir kısmının amacının ülkede olay çıkarmak olduğunu, diğerlerinin de onlara kapıldığını iddia etmiştir. Ardından da Osmanlıların savaşta bile kadınlara ve çocuklara dokunmayarak onları himaye ettikleri hatırlatmıştır⁶⁹.

Bu haberler karşısında Zaptiye Nezareti bir bildiri yayınlamak zorunda kalmıştır. Bildiride, gazeteler sokaklarda kadınlara saldırıldığına dair haberler neşretseler de Ramazan ayının başından beri⁷⁰ üç hadisenin olduğu belirtilmiş ve bu hadiseler açıklanmıştır. Bu saldırılardan birincisi 26 Eylül (Miladi 9 Ekim) günü Kapalıçarşı'da bir uşakları ile gezen iki hanımın gayet açık saçık giysileri -büyük bir ihtimalle çarşafın peçesini örtmemişlerdir veya çarşaf yerine ferace giymişlerdir- ahalinin dikkatini çekmiş, ...*yalnız söz ile tecavüzatta bulunulmuş...* kadınlar bir arabaya binip uzaklaşırken takip edenler olduğu için bir karakola sığınmışlar, polis vasıtasıyla evlerine ulaştırılmışlardır. İkincisi aynı yerde bir kadın subay kocası ile gezerken *bir asker neferi zabiti görmeyerek* kadını elle taciz etmiş, kadının kocası yakalamaya çalışınca

⁶⁶ BOA, ZB, Dosya No: 357, Gömlek No: 137. ZB, Dosya No: 357, Gömlek No: 122.

⁶⁷ BOA, ZB, Dosya No: 357, Gömlek No:123. Duman, "31 Mart Vak'ası'nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları", s. 107-108. **İkdam**, 17 Ekim 1908 (4 Teşrin-i Evvel 1324), No:5172.

⁶⁸ BOA, ZB, Dosya No: 312 Gömlek No: 21.

⁶⁹ **İkdam**, 11 Ekim 1918, 12 Ekim 1908. **Tanin**, 30 Eylül 1324 (13 Ekim 1908), No: 74, s. 8.

⁷⁰ Beyanname Ramazan'ın 21'inci günü ilan edilmiştir.

asker kaçmış ancak yine iki subay tarafından yakalanmıştır. Üçüncüsü ise Ayasofya civarında bir topçu subayı yanında *gayet iyi giyimli*- çarşafı ve peçeli- olan eşi ve çocukları ile açık bir araba ile giderken kadınla erkeğin aynı arabaya binmesi nedeniyle ahalinin dikkatini çekmiş ve arabadaki aileye saldırılmıştır. Zabtiye Nezareti, bildiride gazetelerin bahsettiği saldırı olaylarının en ciddilerinin bunlar olduğunu söyleyerek hadiseleri küçümsemıştır. Daha da önemlisi kadınların kıyafetlerini, dışarıda gezmelerini, kocası da olsa bir erkekle açık bir arabaya binmelerini bu saldırıların haklı gerekçeleri gibi göstermiştir⁷¹. Bildiride olaylardan sadece birinin failinin yakalandığından bahsedilmiştir. Dolayısıyla diğer olayların faillerinin yakalanmadığını düşünmek doğru olur.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kadınların ortaya çıkmaya çalıştıkları bir diğer sosyal alan tiyatro olmuştur. Tabii burada da engellenmeye çalışılmıştır. Zabtiye Nezareti, Beykoz Kaymakamlığı'na gönderdiği 2 Eylül 1908 tarihli bir yazıyla Sultançayırı'ndaki bir tiyatrodaki kadınlar ile erkeklerin birlikte oturduklarının haber alındığı bildirilmiş, bunun ve kadınların açık saçık gezmelerinin engellenmesi istenmiştir⁷². Bizzat Zabtiye Nazırı imzasıyla 22 Eylül 1908'de Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen bir yazıda ise Şehzadebaşı'ndaki bir tiyatrodaki kadınlar için bir oyun sergileneneceğinin haber alındığı ancak daha önce örneği görülmediği ve mahzurlu olacağı düşünüldüğü için izin verilmediği bildirilmiş gereğinin yapılması istenmiştir⁷³. Birinci olayda karşı çıkılan konu tiyatrodaki kadınlar ile erkeklerin birlikte olmasıdır. Ancak ikinci olayda oyun gün içerisinde bir kez erkekler için bir kez de kadınlar için sahnelenmek istenmiş fakat buna da karşı çıkmıştır. Zabtiye Nezareti'nin engellemesine rağmen kadınlara yönelik tiyatro düzenleme çabası devam etmiş, yine Şehzadebaşı'nda Şemsü'l Maarif Mektebi tarafından yardım toplamak amacıyla kadınlara mahsus tiyatro sergilenmek istenmiş ama yine izin verilmemiştir⁷⁴.

⁷¹ Tanin, 4 Teşrin-i Evvel 1324 (17 Ekim 1908), No. 78, s. 8. Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 135.

⁷² BOA, ZB. Dosya No: 621 Gömlek: 109.

⁷³ BOA, ZB. Dosya No: 326 Gömlek No: 79.

⁷⁴ BOA, ZB. Dosya No: 328 Gömlek No: 77.

Benzer olaylar Kastamonu'da da yaşanmıştır. 30 Ocak 1909'da Kastamonu İstinaf Müdde-i Umumisi Hami Efendi tarafından gönderilen bir telgrafta şehirde, meşrutiyet karşıtları tarafından bir cemiyet kurulduğunu ve bu cemiyetin halkı kışkırtmak için kadınların çarşı ve pazara çıkmalarını men etmeye çalıştığını, hükümetin de bunu desteklediği haberlerinin yayıldığını bildirmiştir. Hami efendiye göre zabıtalardan çarşıda dolaşmasına rağmen alışverişe çıkan bir binbaşının eşine saldırılması ahalide heyecana neden olmuştur. Bir polis tutuklanmış, bunun üzerine bahsedilen cemiyet, polisin serbest bırakılmasını ve kadınlar ile ilgili yasağın uygulanmasını istemiş, aksi takdirde çarşıya saldıracakları şayiasını yaymışlardır. Bu durum gayr-ı Müslim esnafın dükkânlarını kapatarak evlerine çekilmesine neden olmuştur⁷⁵. Kısa bir süre sonra aynı ilden Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey'e gelen bir telgrafta dokuma tezgâhlarında çalışan kadınların silah zoruyla işten men edildikleri bildirilmiştir. Ahmet Rıza Bey, bunu Dâhiliye Nezareti'ne bildirerek gereğinin yapılmasını istemiştir⁷⁶.

31 MART VAKASI'NDA KADIN MESELESİ

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadına bakışı daha ilk beyannamesinde kendisini göstermiştir. Bu beyannamenin birinci maddesinde cemiyetin ...*kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan...* meydana geldiği belirtilirken, otuz yedinci maddede daha ileri gidilerek, ...*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde bulunan kadınlar alelümum erkekler gibi aynı hukuka malik ve aynı vezaiyle mükelleftirler...* denilmiştir⁷⁷.

Cemiyetin kadın konusundaki bu batıcı ve modern tutumu meseleyi İttihat ve Terakki Cemiyeti karşıtları için oldukça elverişli bir propaganda aracı haline getirmiştir. Daha II. Meşrutiyet ilan edilmeden önce bile II. Abdülhamit'in halkı cemiyetten soğutmak için Ru-

⁷⁵BOA, DH.MKT, Dosya No:2733, Gömlek No:57.

⁷⁶BOA, DH.MKT, Dosya No:2783 Gömlek No: 5

⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 39-47.

meli'deki köylere gönderdiği nasihat heyetlerinin Kanun-ı Esasi'yi kabul etmenin kadınları Hristiyanlar gibi açık gezdirmek demek olacağına dair konuşmalar yapacağı dedikoduları yayılmıştır⁷⁸.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra yaşanan tartışmalar ve olaylar da muhafazakâr toplumun kadın ve aile konusundaki endişelerini iyice arttırmış, dolayısıyla İttihat ve Terakki muhalifleri için en iyi malzemelerden biri haline gelmiştir. Cemiyet'e muhalif olan gurubun en önemli isimlerinden biri olan ve 31 Mart Vakası'nın simgelerinden biri haline gelen Derviş Vahdeti⁷⁹, hadiseden kısa bir süre önce 22 Mart 1909 tarihli Volkan gazetesinde ...*O meşrutiyet ki: Şariatımız onunla kaimdir. Hep birden muhafazasına çalışalım. Yalnız dikkat edelim ki: Avrupa'dan gelmiş dört tane herif-i naşerif, bizi Avrupalıların bazı münasebetsiz ahlâkıyla mütehallik idemesinler. Mesela: kadınlarımızın tedricen çarşaflarını almak yahut bir Müslüman hürdür diye, meyhaneler, kerhaneler açmak gibi Müslümanlığa yakışmayan şeylerin memleketimizde husulüne meydan veriyelim...* diye yazmıştır⁸⁰. Meşrutiyetin tesettüre son vereceği söylentileri yayılmaya başlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti bunu yalanlamak zorunda kalmıştır⁸¹.

31 Mart 1324 yani 13 Nisan 1909 günü isyan başladıktan sonra Meclis-i Mebusan'ın isyancıların isteklerini görüşmek için yaptığı toplantıda ilmiye sınıfından Hoca Ahmet Rasim, isyancılar adına meclis kürsüsünde bir konuşma yapmıştır. Hoca Ahmet Rasim, Osmanlı hükümetinin bir İslam hükümeti olduğunu hatırlatarak, şer'i hükümlerin uygulanmasını, kanunların dine uygun hazırlanmasını, askerlerin namaz kılmalarına izin verilmesini, okul müfredatlarına din dersleri

⁷⁸ Resneli Niyazi, **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı(Hâtırat-ı Niyazi)** Örgün Yayınları, İstanbul 2003, s. 251-252.

⁷⁹ Faaliyetleri için bkz. Akşin, **31 Mart Olayı**, s. 31-37.

⁸⁰ **Volkan**, 22 Mart 1909(9 Mart 1325), No:82, s. 2. Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s. 48.

⁸¹ Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 133.

konulmasını, İslam'a uygun olmayan tiyatroların kapatılmasını istediği gibi Müslüman kızlarla Hristiyan kızlar arasında arkadaşlık olmayacağı, bunun küfür olduğunu söylemiştir⁸².

Devam eden isyan günlerinde İstanbul içinde küçük gruplar halinde gezen isyancılar Türk kadınlarının Beyoğlu'na çıkmasına engel olmuşlardır⁸³. Açık oldukları iddiasıyla kadınları tehdit etmişlerdir⁸⁴. 17 Nisan 1909'da bir grup asker Fatih, Kumkapı ve civarındaki kahvehane ve meyhaneleri dolaşp Müslümanlara rakı verilmemesini, oyun oynatılmamasını istedikleri gibi çarşafly ama yüzü açık bir Müslüman kadını durdurup daha sonra çarşaf giymeyip ferace giyerse kendisini vuracakları tehdidinde bulunmuşlardır⁸⁵. Bundan bir gün sonra yani 18 Nisan 1909 günü Volkan'da *Umum Askerler* imzasıyla bir ilan yayınlanarak ...*İslam kadınlarımız Bedestan Çarşusuyu Kebirinde ve Beyoğlu cihetlerinde ve bazı bed mahallerde dolaşmaları ve dükkânlar içinde ahz ve ita eylemekte oldukları Şer'i Şerif hilafında olduğundan hamiyetmendan İslam kadınları bu halden feragat eylemeleri umum asker kardeşlerimiz tarafından ihtar olunur...* denilmiştir. Derviş Vahdeti, aynı gün Volkan'daki yazısında askerleri kıslalarına dönmeye ikna etmeye çalışırken, muhtemelen bahsedilen bildiriye kastederek 4. Avcı Taburu'nun 6. Alay namına kadınların Beyoğlu gibi münasebetsiz mahallelere gitmemelerini talep ettiğini belirtip, bu talebe kendilerinin de katıldığını ifade etmiş, ancak askerlerden biraz zaman istemiştir. Matbuatın önemli meseleleri olduğunu onları halletmeleri gerektiğini, ondan sonra askerinin bu isteği için çalışacaklarını belirtmiştir. Hatta isteklerinin tamamı gerçekleşmezse ilk olarak kendisini öldürmelerini istemiştir⁸⁶. Kadınlar Terakkiperver Cemiyeti basılmış ve bütün eşyaları yağmalanmıştır. İkdâm gazetesi, bu haberi yazarken, bu cemiyetin İttihat ve

⁸² Necdet Aysal, **Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri(31 Mart Olayı'ndan DP'nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)**, Ankara Üniversitesi, İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004(Basılmamış Doktora Tezi), s. 109.

⁸³ Aysal, **Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri**, s. 111.

⁸⁴ Tunaya, **İslamcılık Akımı**, s. 57. **İkdâm**, 16 Nisan 1909(3 Nisan 1325), No:5349. Aysal, **Türkiye'de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri**, s. 113.

⁸⁵ **BOA**, ZB. Dosya No:314 Gömlek No:72. **BO**. ZB, Dosya No:314, Gömlek No:67

⁸⁶ **Volkan**, 18 Nisan 1909(5 Nisan 1325), No:108, s. 1 ve 4.

Terakki Cemiyeti ile bir ilişkisi olmadığını açıklama gereği hissetmiştir⁸⁷.

İsyana karşı Rumeli’de Hareket Ordusu hazırlanırken İstanbul’da hadiseler devam etmiştir. 20 Nisan 1909’da Kadıköy’de sokakta dolaşan bir kadın, birkaç asker tarafından durdurulmuş, askerler Müslüman kadınlarının sokaklara çıkmasının yasaklandığını hatırlatıp kendisinin neden sokakta olduğunu sormuşlar, ardından da saçlarının da görüldüğünü söyleyip saldırmışlar, yerde sürükleyip saçlarını kesmişler ve kadını baygın halde bırakıp gitmişlerdir. Hadise Osmanlı gazetesinde *Acı Bir Levha* başlıklı bir makalede anlatılmış, olay *çirkin ve çirkin olduğu kadar feci bir hadise* olarak tanımlanmıştır⁸⁸.

SONUÇ

Batılılaşmanın ve Tanzimat Dönemi’nden itibaren kadınların eğitim kurumlarından daha fazla yararlanmalarının sonucunda kadın hakları hareketi başlamıştır. İlk olarak erkekler tarafından savunulan kadın hakları zamanla bizzat kadınlar tarafından da savunulmaya başlanmıştır. Matbuat aracılığıyla kadınların özellikle eğitim hakları, eşitlik, çok eşlilik ve boşanma gibi meseleleri tartışıldığı gibi bu konu hakkında romanlar, makaleler yazılmıştır. Ayrıca kadınlara yönelik çıkarılan gazete ve dergiler sayesinde batılı kadınların yaşantıları tanıtılmıştır. Bunların sonucunda sosyal kültürel ve iktisadi hayatta kadınlar daha fazla görülmeye başlanmıştır.

Kadın hakları meselesi ve kadınların toplum içerisinde daha fazla görülmeleri Batılılaşma taraftarları ile muhaliflerini karşı karşıya getirmiştir. Özellikle tartışmaların tesettür meselesinde yoğunlaşması, kadını ahlakın temel taşı olarak gören muhafazakâr bir toplum olan Türk toplumunun bazı kesimlerinde ciddi kaygılara ve tepkilere sebep olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet’in ilanının getirdiği hürriyet havası içerisinde kadınların sosyal hayatta daha fazla görülmeleri bu kaygı ve tepkileri de sertleştirmiştir.

Aynı zamanda II. Meşrutiyet’in ilanından sonra kısa süre içerisinde İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne karşı sert bir muhalefet ortaya

⁸⁷ **İkdam**, 16 Nisan 1909(3 Nisan 1325), No:5349, s. 2.

⁸⁸ **Osmanlı**, 22 Nisan 1909(9 Nisan 1325), No:37, s. 1.

çıkmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yanlış politikaları da bu muhalefetin güçlenmesine neden olmuştur. Ayrıca İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşundan itibaren kadın konusunda reformist bir görüşe sahip olmuştur. Gerek meşrutiyet muhalifleri gerekse İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifleri için bu konu, cemiyet aleyhine kullanılması oldukça elverişli bir propaganda aracı haline gelmiştir. Askerin kılık kıyafetiyle ilgili bir mesele dahi kadınların tesettürü ile ilişkilendirilmiş ve İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhine kullanılmıştır. 31 Mart Vakası'nın öncüsü kabul edilen Kör Ali Hadisesi'nde olduğu gibi kadınların tesettürü ile ilgili söylem ile meşrutiyet karşıtı söylem birlikte ortaya çıkmıştır. Sonuç olarak kadın hakları meselesi isyancıları etkileyen ve isyanı tetikleyen bir konu haline gelmiştir.

Gerek 31 Mart Vakası öncesinde gerekse isyan sırasında çarşı pazar gibi oldukça basit ortamlarda görülmeleri, eşleriyle dahi olsa arabaya binmeleri, peçesiz dolaşmaları, şeriata uygun olmadığı gerekçesi ile kadınlara sözlü ve fiili saldırılara sebep olmuştur. Hükümetin tavrı ise bu saldırıları önlemeye yönelik olmaktan ziyade saldırganları haklı çıkarmaya çalışmaktan ibarettir. Özellikle saldırganların gerekli şekilde cezalandırılmaması, kadınların şeriata uygun hareket etmelerine, etmeyenlerin tevkif edilmelerine dair emirler yazılması, yapılan saldırıları haklı çıkaracak şekilde beyanname yayınlanması, hükümetin bu konudaki tutumunun saldırganlar lehine olduğu izlenimini vermiştir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BEO, Doya No:3394, Gömlek No:254513.

BEO, Doya No:3395 Gömlek No: 254578.

DH.MKT, Dosya No:1286, Gömlek No:43.

DH.MKT, Dosya No:2615, Gömlek No:42.

DH.MKT, Dosya No:2617, Gömlek No:78.

DH.MKT, Dosya No:2731, Gömlek No:23.

DH.MKT, Dosya No:2733, Gömlek No:57.

DH.MKT, Dosya No:2783 Gömlek No: 5

ZB, Dosya No: 328 Gömlek No:77.

ZB, Dosya No:312 Gömlek No:21.

ZB, Dosya No:314, Gömlek No:67

ZB, Dosya No:357, Gömlek No:122.

ZB, Dosya No:357, Gömlek No:123.

ZB, Dosya No:357, Gömlek No:137.

ZB. Dosya No:314 Gömlek No:72.

ZB. Dosya No:326 Gömlek No:79.

ZB. Dosya No:621 Gömlek:109.

Gazete ve Dergiler

Demet

İkdam

Osmanlı

Sırat-ı Müstakim

Tanin

Volkan

Kitap, Makale ve Tezler

Adıvar, Halide Edip, **Mor Salkımlı Ev**, Can Yayınları, İstanbul 2014.

Akagündüz, Ümüt “Kadın ve Kadınlığa Dair II.Meşrutiyet Dönemi Dergilerinden Yansımalar (1908-1918)”, **Folklor/Edebiyat**, XIX/73 (2013/1).

Akagündüz, Ümüt **II.Meşrutiyet Dönemi Düşünce Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları(1908-1918)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004(Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Akşin, Sina, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara 1998.

- Akşin, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İmge Kitapevi, Ankara 1994
- Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara 2010.
- Avcı, Müşerref, “Osmanlı Devleti’nde Kadın Hakları ve Kadın Haklarının Gelişimi İçin Mücadele Eden Öncü Kadınlar”, **A.Ü. Türiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi (TAED)**, 55(2016)
- Aydın, Hakan “Kadın (1908-1909: Selanik’te Yayımlanan İlk Kadın Dergisi”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 22 (2009).
- Aysal, Necdet, “Örgütlenmeden Eyleme Geçiş: 31 Mart Olayı”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, 37-38(Mayıs-Kasım 2006).
- Aysal, Necdet, **Türkiye’de İslami Düşüncenin Örgütlenmesi ve Hedefleri(31 Mart Olayı’ndan DP’nin İktidara Gelişine Kadar, 1909-1950)**, Ankara Üniversitesi, İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2004(Basılmamış Doktora Tezi).
- Baltacı, Cahit, “Osmanlılarda Mektep”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, C 29, Ankara 2004.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılap Tarihi**, C I, Ks.2, TTK, Ankara 1991.
- Berkes, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2002.
- Birinci, Ali, “31 Mart Vak’ası’nın Bir Yorumu”, **Türkler**, XIII, Ankara 2002.
- Çaha, Ömer, **Sivil Kadın Türkiye’de Kadın ve Sivil Toplum**, Savaş Yayınevi, Ankara 2010.
- Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 1996.
- Çavdar, Tevfik, **Türkiye’nin Demokrasi Tarihi(1839-1950)**, İmge Kitapevi, Ankara 2013.
- Duman, Doğan, “31 Mart Vak’ası’nın İki Öncü Habercisi: Kör Ali ve Beşiktaş Olayları”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, 42(Kış 2016).

- Erdem, Yasemin Tümer ve Halime Yiğit, **Bacıyan-ı Rum'dan Günümüze Türk Kadının İktisadi Hayattaki Yeri**, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul 2010.
- Kodaman, Bayram, "Tanzimat'tan Sonra Türk Kadını", **19 Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, V(1990).
- Kodaman, Bayram, **Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını(1839-1923)**, T.C.Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991.
- Macit, Rukiye, **Türk Basınında Dini Tartışmalar(23 Temmuz 1908-31 Mart 1909)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas 2007(Basılmamış Yüksek Lisans Tezi).
- Öksüz, Melek, "Tesettür Tartışmalarının Dünü: II. Meşrutiyet Dönemi", **Turkish Studies**, 7/4(Sonbahar 2012).
- Özger, Yunus, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvalde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleleri", **History Studies**, 4/1(2012).
- Özkiraz, Ahmet ve M.Nazan Arslanel, "İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak", **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, III/1(2001).
- Resneli Niyazi, **Hürriyet Kahramanı Resneli Niyazi Hatıratı(Hâtırat-ı Niyazi)**, Örgün Yayınları, İstanbul 2003.
- Tunaya, Tarık Zafer, **İslamcılık Cereyanı I**, Yeni Gün Yayınları, İstanbul(?) 1998.
- Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler**, C I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988.
- Unat, F. Reşit, **İkinci Meşrutiyet'in İlanı ve Otuzbir Mart Hadisesi, II. Abdülhamid'in Son Mabeyn Başkatibi Ali Cevat Beyin Fezlekesi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1985.

BAB-I ÂLİ BASKINI SONRASINDA İTTİHAT TERAKKİ İDARESİNİN MÜSLÜMAN ESNAFLA İLİŞKİSİ

Mert Can ERDOĞAN*



ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında farklı iktisadi modeller arasında git gel yaşayan İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Babiâli baskınından sonra iktidarını şehirli Müslüman orta sınıfın desteğine dayandırmış ve iktisadi bütünüyle küçük esnafın beklentileri doğrultusunda şekillendirmişti.

Küçük esnaf üreticiliğinin çağdaşlaştırılması amacıyla II. Meşrutiyet sonrasında eski lonca örgütleri kaldırılmış, 25 Şubat 1910 tarihinde çıkartılan Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesiyle kethüdaların görevlerine son verilerek, Şehremaneti'nin denetimi altında esnaf cemiyetlerinin kurulması öngörülmüştü. 1914 yılına gelindiğinde ise İstanbul'da elliye ulaşan esnaf cemiyetleri "Esnaf Cemiyeti" adı altında birleştirilmişti. Haziran ayında yerli üreticileri desteklemek amacıyla çıkartılan Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi ile ithal edilen benzerlerinden %10 daha pahalı olsalar dahi, yerli ürünlerin tercih edilmesini şart koşan bir kararname çıkartılmıştı.

İttihatçı hükümet ile esnaf örgütleri arasındaki iş birliği Cihan Harbi yıllarında yeni bir safhaya ulaşmış ve kentin iase sorununu esnaf örgütleri aracılığıyla giderilmeye çalışılmıştı. Bu durum özellikle hükümetle iyi ilişkiler içerisinde olan esnaf gruplarının iktisadi noktada büyük kazançlar elde etmelerine sebep olmuştu. Esnaf örgütlerinin, İttihatçı çevrelerde giderek itibar kazanmasının bir neticesi olarak bu dönemde Mebusan Meclisi'ne verilen bir önergede fütüvvet ilkelerinin günün koşullarına uygun değişikliklerle uygulanması istenmiş, bu

* Araştırma Görevlisi, Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, historianturk@gmail.com

öneri kapsamında Baha Sait Ankara'ya giderek esnaf örgütlerinin evrimini incelemişti.

İttihat ve Terakki idaresinin sadece genç subaylara dayanan bir idare değildi. Babîali Baskını ile iktidara gelen İttihatçıların iktidarlarını özellikle şehirli Müslüman orta sınıflara dayandırarak sürdürmekteydi.

Bu bağlamda ilgili çalışmada, Babîali baskını ile iktidarı ele geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, şehirli Müslüman zümrelerle kurduğu ittifak, başta cemiyete ve esnaf örgütlerine bağlı yayın organlarında çıkan yazılar ve dönemin öne çıkan uygulamaları üzerinden ele alınacaktır. Babîali Baskını sonrasında askeri müdahaleyi yapan subayların farklı toplumsal sınıflarla kurduğu ilişkiler sadece ilgili dönemin anlaşılmasında değil genel olarak Türk siyasal hayatında yaşanan askeri müdahalelerin barındırdığı toplumsal ilişki ağlarının ortaya konulmasında fayda sağlayacaktır.

**THE RELATIONSHIP BETWEEN THE COMMITTEE OF UNION
AND PROGRESS AND MUSLIM ARTIZANS IN THE
AFTERMATH OF 1913 OTTOMAN COUP D'ÉTAT**

ABSTRACT

The Committee of Union and Progress which had hesitated among the different economic models after the proclamation of the Second Constitution, built its legitimacy on the support of the urban Muslim middle class, especially after the 1913 Coup D'état, and shaped the economy entirely in the direction of the expectation of small tradesmen and artisans.

In order to modernize the production of small craftsmen, after the proclamation of the Second Constitution, the old guild organizations were abolished and the duties of the stewards were put to an end with the instruction of the Tradesmen Societies issued on 25 February 1910 and the establishment of artisan societies under the supervision of municipality was envisaged. In 1914, the number of artisan societies reached fifty in Istanbul and they were united under the name of "Tradesmen Society". In June, a decree stating that domestic products should be preferred even if they were 10% more expensive than their imported counterparts in order to support domestic producers.

The alliance between the Unionist government and the artisan organizations reached a new stage in the years of Great War and the provisions problem of the capital tried to be solved through the artisan organizations. This situation led trader groups, which were in good relationship with the government, to make great economic interests. As a result of the growing reputation of the craftsmen's organizations in the Unionist circles, it was requested in the parliament to revive the principles of artisan brotherhood in accordance with the modern. In this regard Baha Sait was sent to Ankara to study the evolution of guilds.

The Union and Progress Administration is not only an administration based on young officers, but it based on the urban Muslim middle classes.

In this context, the alliance formed by the Union and Progress Committee, which seized power with the 1913 Coup D'état, and the urban Muslim middle classes, will be examined through the articles published in the periodicals of the Union and Progress Committee and artisan organizations in this study. The relations established by military officers engaged in military intervention after the 1913 Coup D'état with different social classes will help in the understanding of not only the related period but also the communal networks that are hosted by military interventions in Turkish political life in general.

Giriş

Türk siyasal hayatının son iki yüzyılı tarihsel gerçeklerle uyumlu bir şekilde modernleşme ve demokratikleşme temaları içerisinde ele alınmaktadır. Zira XIX. Yüzyıldan itibaren değişen siyasal yapının giderek daha geniş kitleleri içine aldığı ve nihayet anayasal meclis düzeyine dayanan çoğulcu bir yapıya ulaştığı ortadadır. Fakat Türk tarihçiliğinde hem demokratikleşme hem de modernleşme süreçlerinin toplumun genelinde oluşan taleplerden ziyade tepeden inme düzenlemelerle ilerlediği fikri ağır basmaktadır. Demokratikleşme ve modernleşmenin tepeden inme bir şekilde ilerlediği noktasında özellikle askeri müdahaleler temel dayanak olarak sunulmaktadır. Bu durum Osmanlı Devleti'nin son yıllarına tekabül eden II. Meşrutiyet'in İlanı, 31 Mart Vakası ve nihayet Babıâli Baskını için de geçerlidir. Her üç olayın da cereyanı sırasında ordunun oynadığı belirleyici rol, Türk siyasal hayatında bulunan diğer toplumsal sınıfların konumunu göz ardı etmemize sebebiyet vermektedir.

Osmanlı Devleti'nde yönetici sınıfın dışında kalan toplumsal zümrelerin siyasal hayatta görünür olmamasının derin tarihsel kökleri bulunmaktaydı. Zira geleneksel Osmanlı toplum yapısında herhangi bir kesimin kendi sınıfsal çıkarlarını devlete dayatabilecek kadar güçlenmesine izin verilmezdi. Bürokratlar çeşitli toplumsal sınıflar arasındaki güç dengesini muhafaza etmeyi başardıkları için, Avrupa'da olduğu gibi devletin herhangi bir iktisadi sınıfla özdeşleşmesi mümkün olmamıştı. Halbuki toplumsal bir sınıfın siyasal yaşama tek başına hâkim olamaması, o toplumdaki siyasal dönüşümün toplumsal sınıfların etkisi olmadan ilerlediği anlamına gelmemektedir. Türkiye'nin yakın tarihinde yaşanan siyasal ve toplumsal dönüşümlerin tepeden inme yani devlet eliyle yapıldığını ifade etmek bu dönüşümlerin toplumsal bir zemini olmadığını göstermemektedir. Köken olarak Alman modernleşmesini açıklamak için geliştirilen "tepeden inme" kavramı aslında az gelişmiş burjuva sınıfının iktisadi menfaatlerini korumak için siyasal anlamda askeri ve sivil bürokrasinin arkasına geçmesi olarak tanımlanmıştır. "Tepeden inme" kavramını Türk modernleşmesi/demokratikleşmesi için kullandığımız takdirde, burjuvazinin bir

sınıf olarak mevcut olduğunu ve kendi sınıfsal çıkarları için bilinçli olarak gayri-demokratik bir idareye tepeden inme kavramı kapsamında geçici destek verdiğini ifade etmiş oluyoruz.

Tepeden inme dönüşümlerin toplumsal içeriği açısından Osmanlı Devleti'ne baktığımızda XX. yüzyılın başlarında Osmanlı toplumunda burjuva olarak değerlendirilebilecek bir orta sınıfın olduğunu görürüz. Fakat bu sınıf henüz yönetime tek başına egemen olabilecek güçte değildi. Ülkedeki orta sınıfın içeriği büyük sanayiciler ve sermayedarlardan ziyade çeşitli zanaatlar icra eden orta ölçekli esnaf topluluklarından ibaretti. Bu zümrenin İttihat ve Terakki Partisine destek vermek için sağlam gerekçeleri mevcuttu. İttihat ve Terakki Partisi, otoriter yöntemler vasıtasıyla da olsa sermaye sınıfının arzu edeceği şekilde seçilmiş bir meclis ve yalnız meclise karşı sorumlu bir hükümet modelini amaçlıyordu. Dahası mutlakiyetçi idare ile özdeşleşmiş “keyfi” yönetimin yerine anayasal bir idare vadediyordu. İttihatçı muhalefet özellikle kentli orta sınıfların desteğini alarak kapitalist-millî bir ekonomiyi inşa etmeyi bu amaçla da rekabetçi düzenin önündeki tüm engelleri kaldırmayı hedefliyordu.¹

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara uzanan süreçte toplumun çeşitli tabakalarıyla kurduğu ittifak Türkiye'ye has değildi. Sermaye birikiminin görece az olduğu ve ticaret ehlinin nispeten zayıf olduğu Rusya ve İran'da belli iktisadi sınıflar kendi çıkarları doğrultusunda ülkelerinde yaşanan 1905 ve 1906 devrimlerini desteklemişlerdi. Bu devrimlerin 1908 Devrimi ile ortak özelliği ekonomik yapıda kapitalist üretim ilişkilerinin yerleşip yaygınlaşmasını ve sermayedarların iş yapmasını engelleyen yasal kısıtlamaların kaldırılmasını amaçlamalarıydı.

Bu bağlamda 1908 Devrimi ve Jön Türklerin iktidara gelişi² ile Osmanlı Devleti'nde yerli orta sınıflara dayanan millî bir ekonomi, yasalara göre hareket eden modern bir bürokrasi ve meclise, meclis üzerinden halka karşı sorumlu olan ulusal bir hükümet modeli hedeflenmişti. İttihatçılar bu hedefe gerektiğinde tepeden inme yöntemlerle ilerlese de çeşitli toplumsal zümrelerle iş birliği yapmaktan çekinmişlerdi. Bu dönemde İttihat ve Terakki Partisi, Osmanlı Devleti'nin

¹ Aykut Kansu, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 5

² İsmail Efe, “Gizli Muhalif Bir Hareketten İktidara: İttihat Ve Terakki Cemiyet”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 62, Aralık 2017, s. 277-290

ancak anayasal bir meclis ve modern bir ekonomi vasıtasıyla yıkılmaktan kurtarılabilceğine inanmıştı. Zira ancak anayasal bir idare ve toplumu kucaklayan bir meclis kurulduğu takdirde Avrupalıların Osmanlı iç işlerine karışmasına engel olunabilir, ayrılıkçı hareketlerin önüne geçilebilirdi. Yine ancak milli bir orta sınıf vasıtasıyla kapitalist bir ekonomi kurulduğu takdirde Avrupa Devletleri ile rekabet edebilen güçlü bir Osmanlı Devleti yaratılabilirdi.³ Bu bağlamda 1908 Devrimi programı itibarıyla siyasi ve iktisadi hürriyetleri barındırıyor ve liberal bir karakter taşıyordu. Fakat liberal reformların amacı nihayetinde Avrupa emperyalizmine karşı devleti bir arada tutma ve koruma amacına dayanmaktaydı. Bu yüzden liberal reformlar özünde devletçi ve milliyetçi amaçlara hizmet ediyordu.⁴

İttihat ve Terakki Partisi'nin barındırdığı hem liberal hem de devletçi ve milliyetçi karakter onun çeşitli toplumsal zümrelerle olan ilişkisinde belirleyici olacaktı. 1908 Devrimi'nden 1913 Babıali Baskınına uzanan süreçte takip edilen görece liberal politikalar bir bütün olarak kentli orta sınıfların desteğini sağlamıştır. Fakat özellikle Balkan Savaşları ve Babıali Baskını sonrasında İttihatçı çevrelerde devletçi ve milliyetçi eğilimler egemen olmuştur. Bu bağlamda İttihat ve Terakki Partisi, doğrudan Müslüman-Türk orta sınıflarla yakınlaşarak, onlarla siyasal bir ittifak kurmuştu. Bu süreci ortaya koyabilmek için ilgili çalışmada, öncelikle İttihat ve Terakki Partisi'nin Babıali Baskınına kadar devam eden süreçte takip ettiği liberal siyaseti ve bu siyaset kapsamında sermayedarlarla kurduğu iyi ilişkiler ortaya konulacaktır. Bunun arkasından Balkan Savaşları ve Babıali Baskını sonrasında iktidarı bütünüyle ele geçiren İttihatçıların, özellikle şehirli Müslüman zümrelerle kurduğu yakın ittifak, başta partiye ve esnaf örgütlerine bağlı yayın organlarında çıkan yazılar ve dönemin öne çıkan uygulamaları üzerinden ele alınacaktır.

³ Zafer Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, 2012, İstanbul, s. 95-108

⁴ Şükrü Hanioglu, **A Brief History of the Late Ottomam Empire**, Princeton University Press, Princeton, 2009, s. 5

1908-1913 Yılları Arasında İttihat ve Terakki Partisi'nin İktisadi Liberalizmi ve Sermayedarla İlişkisi

24 Temmuz 1908'de ilan edilen Meşrutiyet tüm Osmanlı ülkesinde genel bir iyimserlik ve umut dalgası yaratmıştı. İttihatçılar ülkenin mevcut sorunlarının II. Abdülhamit'in mutlakiyetçi idaresinden kaynaklandığına inanmışlardı. Bu inanış çerçevesinde ülkede anayasa ve meclisin ilan edilmesiyle birlikte daha önceleri ayrılıkçı hareketlerle kendini ifade eden azınlıklar mecliste temsil edilerek Osmanlı vatandaşlığında bütünleşeceklerdi. Ayrıca Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'ni sıkıştıran batılı devletlerin İttihatçıları destekleyerek Osmanlı aleyhine yürüttükleri siyasetten vazgeçecekleri umuluyordu. Bu bağlamda İttihatçılar ilk aşamada hem ülke içerisindeki Hristiyan esnaf ve tüccarlara hem de yabancı sermayedarlara yönelik oldukça olumlu bir tavır sergilediler.

İttihatçılara göre Osmanlı ülkesi sermaye aracılığıyla düze çıkacaktı. II. Meşrutiyet öncesi toplumda sermaye birikimi yetersiz kalmıştı. İttihat ve Terakki gazetesine göre Abdülhamid idaresi halkta girişimcilik diye bir şey bırakmamış, iktisadi yaşamın gelişimini özendirerek ortam oluşturmamıştı. Ülkede mal güvenliği olmadığı için fertler birikimlerini yatırıma dönüştürmemişti.⁵ Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi, İttihat ve Terakki'nin görüşünü paylaşıyordu. Gazeteye göre "istibdat" yıllarında ticaretin gelişmesi için ortaya konan teşebbüsler sonuçsuz kalıyor, sermayedarlar şirket ya da fabrika kurmaya cesaret edemiyordu. Osmanlı Ziraat ve Ticaret gazetesine göre Abdülhamid döneminde insanlar parasını ortaya çıkarmaya cesaret edememiş, yatırıma harcayacağı parayı rüşvet ve bahşiş vermek için tüketmişti.⁶

Dersaadet Ticaret ve Ziraat ve Sanayi Odası, İttihat ve Terakki idaresini sermayeye yönelik tavrı açısından övüyor, Meşrutiyetle birlikte ülkede hukuk devleti ilkelerinin benimsendiğini ve şirketleşmeye müsait bir ortam oluştuğunu ifade ediyordu. Oda gazetesine göre bireysel haklar artık güvence altında olduğu için ticaret hayatı hukuk

⁵ "İmtiyazlar", **İttihat ve Terakki**, S: 8, 23 Ağustos 1908, s. 4

⁶ "Meşrutiyet idaresinin terakkiyat-ı iktisadiyemize tesiri", **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, 24. Sene, no:1230, 19 Temmuz, s. 245-246

dairesi içinde işleyecek ve müteşebbisler yeniden şevkle iş hayatına atılacaktı.⁷

Bu dönemde İstanbul'da görev yapan Amerikan Büyükelçisi de Türk iktisadi hayatının tutucu yapısına ve kaynakları yedekte tutmaya dayanan iktisadi alışkanlıklarına dikkat çekiyordu. Ona göre tasarruf sahipleri birikimlerini mücevher veya sikke biçimde altın olarak muhafaza ediyordu. Ayrıca gayrimenkullere ilişkin eski yasalar sermaye hareketlerine engel olmaktaydı. İttihatçılar bu durgunluğa son verecek ölü sermayeyi serbest bıraktıracak sanayi ve ticaret faaliyetini hızlandıracak, toprak değerini artıracak ve genel olarak ülkenin mali kalkınmasına katkıda bulunacak yasalar çıkarmak istemişti. Yeni yasalar miras hakkını genişletecek toprak mülkiyetini ve toprağın el değiştirmesini düzenleyecek vakıf ve miri toprakları ipotega tabi kılacak ve şirketleşmeyi mümkün kılacaktı.⁸

Hukuki güvencenin sağlanmasının yanı sıra İttihatçı çevreler her alanda sermayedar dostu olduklarını göstermeye çalışıyor ve ülkede yatırımların önünü açacak tedbirleri uygulamaya koyuyorlardı. Bu kapsamda 1908 Devrimi sonrasında patlak veren grev hareketlerini, sermayeyi tehdit eden bir gelişme olarak değerlendiren İttihat ve Terakki Partisi, tavrını net bir şekilde ortaya koymuş, Tatil-i Esgal Kanunu ile sermayedarları koruma altına almıştı. İttihat ve Terakki Partisi'nin sermaye dostu tutumu ise, parti gazetesinde yayımlanan "Patronlar ve Ameleler" başlıklı bir yazıda gösterilmiş, Osmanlı Devleti'nin iktisaden liberalizmi benimseyeceğini açıkça ifade edilmişti.⁹

İttihatçı kadroların iktisaden sermaye dostu tutumları bu dönemde bizzat maliye bakanlığı yapmış olan Cavid Bey'in yazılarında genişçe işleniyordu. Cavid Bey kurucuları arasında olduğu *Ulum-i İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası* için kaleme aldığı yazılarda ülkenin ancak sermaye ile ayağa kalkacağını dile getiriyor, maliyenin sermayedarları ve girişimcileri koruyacak şekilde yapılandırılmasını savunuyordu.¹⁰

⁷ "Meşrutiyet idaresinin terakkiyat-ı iktisadiyemize tesiri", **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, s. 245-246

⁸ Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011 s. 42

⁹ "Patronlar ve Ameleler", **İttihat ve Terakki**, sayı 32, 18 Teşrin-I evvel, s. 1

¹⁰ Mehmed Cavid, "Neşriyat ve Vekayi İktisadiye", **Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası**, 1. Cilt, Editör Mehmet Kanar, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2015, s. 175-179

Bu kapsamda İttihat ve Terakki Partisi iş hayatını geliştirmek ve sermaye birikimi güçlendirmek için özellikle küçük ve orta dereceli esnaf, zanaatkar ve ticaret erbabını desteklemeye başlamış, onların ticaret odaları halinde örgütlenmelerini teşvik etmişti. Küçük esnaf üreticiliğinin çağdaşlaştırılması amacıyla II. Meşrutiyet sonrasında eski lonca örgütleri kaldırılmış, 26 Şubat 1910 tarihinde çıkartılan Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesiyle kethüdalarca yönetilen esnaf kahyalıkları yerine her esnaf kolu için ayrı ayrı birer cemiyet kurma hakkı tanınmıştı. Böylece, ticaret, ziraat ve sanayi odalarının yanı sıra meslekleri temsil eden esnaf cemiyetleri kurulmaya başlanmıştı.¹¹ Cavid Bey bu durumu Ulum-ı İktisadiye ve İçtîamiye Mecmuası'nda kaleme aldığı bir yazısında ele almıştı. Cavid Bey'e göre Osmanlı Devleti'nin gelişmesinde küçük ve orta büyüklükteki esnaf, tüccar ve zanaatkârlara büyük görev düşüyordu. Bu zümrenin örgütlenerek güçlenmesi için devlet tarafından tanınan resmi meslek odalarına ihtiyaç vardı. Özellikle Fransa ve Almanya'da iktisadi yaşamın gelişmesinde meslek odaları hayati görevler almışlar ve devlet eliyle desteklenmişlerdi. Cavid Bey bu bağlamda Osmanlı ticaret, zanaat ve ziraat odalarının devlet korunmasını, faaliyetlerinin hükümetlerce teşvik edilmesini önermekteydi. Bu şekilde Osmanlı üreticisi ve tüccarı iş hayatında daha etkin olabilir, ülke iktisadına katkı sağlayabilirdi.¹²

Bu bağlamda İttihat ve Terakki iktidarı, yasal güvenceler ve çağdaş düzenlemeler vasıtasıyla tüccar, zanaatkar ve girişimci zümrelerle yakınlaşıyor ve ülkede güçlü bir sermayedar sınıf yaratmayı amaçlıyordu. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti liberalizmi savunurken bunu merkezîyetçi siyasetten vazgeçmeden yapıyordu. İttihatçılar evrensel hukuki normları ve yurttaşlığı kabul eden çağdaş bir ulus devlet inşa etmeyi planlıyordu. Bu noktada orta ölçekli esnaf ve tüccar zümresi dini aidiyetlerine göre farklı çıkar gruplarına ayrılıyordu.

Ülkenin Avrupa ekonomisiyle bütünleşmesinden faydalanan Osmanlı Hristiyanları, yabancı ülke vatandaşlıklarına geçerek hem uluslararası sermayeye erişim sağlıyor hem de yabancı ülkelere tanınan iktisadi ayrıcalıklardan faydalanıyorlardı. Bu yüzden kendi ülkeleri

¹¹Toprak, **Milli İktisat**, s. 478

¹² Mehmed Cavid, "Ticaret Odaları", **Ulum-ı İktisadiye ve İçtîamiye Mecmuası**, 1. Cilt, Editör Mehmet Kanar, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2015, s. 131-151

olan Osmanlı Devleti'nden ziyade himayesine girdikleri yabancı devletlere yakınlık hissediyor ve onların çıkarına çalışıyorlardı. Osmanlı Devleti'nin yabancı devletlere tanıdığı iktisadi ve hukuki imtiyazlardan faydalanan Osmanlı Rumları ve Ermenileri doğal olarak İttihatçıların kurmaya çalıştığı milli ve merkezîyetçi devlet düzenine karşı çıkıyorlardı. Bu bağlamda gayrimüslim ve Türk olmayan Müslümanların birçoğu hürriyetten kendi cemaatlerinin hürriyetini, eşitlikten de cemaatler arası eşitliği anlıyordu. Kendi çıkarlarını devletin güçlendirilmesinde ve merkezi hükümetin müdahil olmasında değil, cemaatlerin haklarının korunmasında ve vilayetlerin idari özerkliklerinin geliştirilmesinde görüyorlardı.¹³

Özellikle yabancı devletlerin uyruğuna geçerek Osmanlı yasalarından ve vergilerinden kurtulan gayrimüslim tüccarların Osmanlı Devleti'ni yıkacak kadar olmasa da zayıf tutmakta çıkarları vardı. Böyle bir durumda merkezîyetçi bir ulus devlet kurmak isteyen İttihatçılarla gayrimüslimlerin ayrışması ve siyasal açıdan karşıt taraflara dönüşmesi kaçınılmazdı.¹⁴ 1908-1913 yılları arasında yaşanan dış gelişmeler de bu ayrışması hızlandıracaktı.

1908 seçimlerinden birkaç ay sonra Avusturya Bosna-Hersek'i ilhak ettiğini ilan etti. Resmen Osmanlı toprağı olan bir bölgenin, anayasaya ve meclise dayanan bir rejime geçilmişken elinden koparılması, İttihatçıları derinden sarsmış ve liberal iyimserliği yok etmişti. Osmanlı Devleti'nin ilhak konusunda ilk tepkisi sert bir protesto yayınlamak ve Avusturya mallarını boykot etmek olmuştu. Krizin tırmandığı dönemde uluslararası kamuoyunda destek arayan ve ilhaka karşı çıkan Rusya ve Sırbistan'a ittifak teklifinde bulunan Osmanlı Devleti beklediği desteği bulamayınca İngiltere'nin tavsiyesi üzerine, çeşitli iktisadi tavizler karşılığında ilhakı tanıdığını açıkladı.¹⁵

¹³ Çağlar Keyder, "Osmanlı İmparatorluğu", **İmparatorluk Sonrası Sovyetler Birliği ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları**, Editör Karen Barkey- Mark Von Hagen, Versus Yayınları, İstanbul, 2012, s. 60-61

¹⁴ Feroz Ahmad, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu", **Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler**, Editör: Marian Kent, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013, s. 48-49

¹⁵ Fahir Armaoğlu, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016., s. 596-608

Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhak etmesinden bir gün önce yani 5 Ekim 1908'de de Osmanlı Devleti'ne bağlı bir prenslik olan Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Osmanlı Devleti Bosna-Hersek'in ilhakında olduğu gibi başlangıçta Bulgaristan'ın bağımsızlığını tanımak istemedi. Fakat Bulgaristan hem Avusturya'nın hem de Rusya'nın desteğini almıştı. İngiltere ve Fransa da tıpkı Bosna-Hersek olayında olduğu gibi Osmanlı Devleti'nin iktisadi tavizler karşılığında bu bağımsızlığı tanımasını tavsiye ediyordu. Çaresiz kalan Osmanlı Devleti bunun üzerine 125 milyon Frank karşılığında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kabul etmek zorunda kaldı.¹⁶

Bu sırada Osmanlı Devleti'nin, Bosna-Hersek ve Bulgaristan meselesiyle meşgul olmasından istifade eden Girit meclisi 6 Ekim günü Yunanistan'a katıldığını ilan etti. Yunanistan da zaman kaybetmeden bu katılımı kabul ettiğini duyurdu. Bu gelişmeler ülkedeki siyasi iklimi daha da gerginleştirdi. 1910 yılında Yunanistan'a karşı katı bir boykot başlatıldı. Bu boykot Yunanistan'ı hedef alsa da ülkedeki Rumları ve Türkleri birbirinden daha da uzaklaştırdı.

Toprak kaybını engellemek ve ülkeyi bir arada tutmak için "hürriyeti" ilan eden İttihatçılar, "hürriyetin" ardından en hassas vilayetlerin kaybedilişine tanıklık etmişlerdi. Dahası takip eden yıllarda, ülke içinde vurgulanan kardeşlik söylemine rağmen; Bulgar, Sırp ve Yunan kuvvetleri Osmanlı'ya karşı birleşerek Müslümanları tüm Rumeli'den sürmek için Balkan Savaşını başlatmışlardı. Balkan Savaşları'nın Osmanlı Devleti ve toplumu üzerinde etkileri büyük oldu. Osmanlı Devleti eski tebaaları tarafından yenilgiye uğratılmış ve Avrupa'daki topraklarının büyük bölümünü kaybetmişti. Kaybedilen topraklardan sürülen Müslüman muhacirlerin Osmanlı topraklarına sığınması toplumsal dokuyu derinden sarsmış ve Müslüman Türk milliyetçiliğini pekiştirmişti. Bu acı tecrübelerin sonucunda, İttihat ve Terakki Partisindeki liberal iyimserlik kaybolmuş, milliyetçi duyguların egemen olduğu görüşler idareye hâkim olmaya başlamıştı. Artık Müslümanlar arasında dayanışma telkin ediliyor, gayrimüslimler ihanetle

¹⁶ Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 608-610

suçlanıyordu.¹⁷ Halbuki İttihatçıların sermaye dostu hareketleri parayı ellerinde bulunduran gayrimüslimlere yaramış onların ekonomideki etkinliğini artırmıştı. Buna karşılık, geleneksel yöntemlerle üretim yapan Müslüman zanaatkarlar serbest rekabet koşullarında yoksullaşmaya başlamıştı. Bu gidişat liberal politikalarının Müslüman-Türk kamuoyu tarafından sorgulanmasına yol açmıştı.¹⁸ İktisadi sorunların yanı sıra yukarıda ele alınan iç ve dış meseleler neticesinde Osmanlı liberalizmi hızla kan kaybetmiş ve ülke giderek otoriterleşmişti. Bu yeni siyasal ikliminde gazetelerin kapatılması ve muhaliflerin siyasal cinayetlere kurban gitmesi nihayet 1913 yılında Babıali Baskını ile neticelenmişti. Baskınla iktidarı doğrudan eline alan İttihat ve Terakki Partisi, merkezîyetçi bir ulus devlet yaratmak için Müslüman-Türk orta sınıfının desteğini almak zorunda olduğunu biliyordu. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında farklı iktisadi modeller arasında git gel yaşayan İttihat ve Terakki Cemiyeti özellikle Babıali baskımından sonra iktidarını şehirli Müslüman orta sınıfın desteğine dayandırmış ve ülkedeki iktisadi yapıyı büyük ölçüde esnaf sınıfının beklentileri doğrultusunda şekillendirmişti. Böylelikle İttihat ve Terakki Partisinin desteğini alan Müslüman esnaf özellikle Babıali Baskını sonrasında ülke iktisadına artan oranda egemen olmaya başlamıştı.

İttihat ve Terakki Partisi bu bağlamda Babıali Baskımından sonra 1908-1913 yıllarında takip ettiği liberal politikardan vazgeçerek doğrudan Müslüman-Türk üreticiyi hedef alan bir iktisat politikası belirlemiş ve bu zümreyle olan siyasal ittifakını perçinlemişti.

Babıali Baskını Sonrasında İttihat Terakki İdaresinin Müslüman Esnafı İlişkisi

Babıali Baskını sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin Müslüman esnaf ile yakınlaşması, ulus devlet inşasıyla doğrudan ilgiliydi. Ulus devletler, bireylerin bir taraftan ortak aidiyete sahip olduğu diğer taraftansa birbirleriyle dayanışma içerisinde yaşadığı topluluklardır. Bu iki özellik açısından da Müslüman Türk esnafı, İttihat ve Terakki Partisinin ilgisini çekiyordu. İttihatçılar, esnaf teşkilatlarını hem

¹⁷ Y. Doğan Çetinkaya, **Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 22

¹⁸ Toprak, **Türkiye'de Milli İktisat**, s. 81

dayanışma kavramının en güçlü örneği olarak yüceliyor ve inşa edilecek toplumda esnaf ahlakına öncelik veriyor hem de Müslüman Türk orta sınıfını, devleti kurtaracak ortak aidiyetin beşiği olarak değerlendiriyordu. Bu bağlamda İttihat ve Terakki hareketi bir taraftan esnaf toplulukları arasında gelişen meslek dayanışmasını övmüş diğer taraftan sermayedar bir Müslüman Türk zümresinin gerekliliğini vurgulamıştı. Her iki hareket de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Müslüman Türk esnafı arasındaki dayanışmayı geliştirmişti. Böylelikle Babı-ali Baskını sonrası kurulan İttihat ve Terakki Partisi iktidarı Müslüman-Türk orta sınıfının desteği ile güçlenmişti.

Esnaf Dayanışması ve Ulus Devletin İnşası

Dünya Savaşı arifesinde liberal, bireyci toplum modeli İttihatçıların gözünden düşmüş, toplumsal dayanışmayı esas alan ulus-devlet modeli öne çıkmıştı. Liberal modelde toplum onu oluşturan fertler üzerinden incelenirken, ulus devlet bireyi değil bütünü esas alıyor, toplumu bu bütün üzerinden okuyordu. Böylelikle toplumu birbiriyle rekabet eden fertler olarak değil tam aksine birbiriyle uyum içinde çalışan büyük bir organizma olarak tasavvur ediyordu. Ulus devletin dayanışmacılık olarak gördüğü bu toplum modeline göre toplum organik bir bütündü ve toplum içerisinde farklı meslekleri icra eden insanlar bu organizmanın farklı organlarıydı. Bir organizmada organların birbirine ihtiyaçları olduğu gibi toplumdaki meslek gruplarının da birbirlerine ihtiyaçları vardı. Bu yüzden farklı meslekleri icra eden fertlerin birbirleri ile çatışması, kar hırsıyla rekabet etmesi topluma ancak zarar verirdi. Dolayısıyla birbiri ile çatışan ve rekabet halinde olan bir topluluktan, güçlü ulus yaratmak mümkün olmazdı. Bu yüzden fertler arasındaki özveriye ve dayanışmayı geliştirecek yeni bir mekanizmaya ihtiyaç vardı. İttihatçılara göre bu mekanizma Osmanlı toplumunda yeşermiş olan esnaf ahlakıydı. Yüzyıllarca birbirleri ile dayanışma halinde yaşamış, üretmiş ve iktisadi hayata katılmış olan Müslüman-Türk esnafı, aralarında güçlü bir meslek ahlakı yaratmıştı. Bu meslek ahlakı, Ahilik geleneğinde şekil bulmuş ve fütüvvet ilkelerini oluşturmuştu. Bu ilkeler bencil kar harsına çare olacak, iktisadi yapının toplumun menfaatlerine göre şekillenmesini sağlayacaktı. Bu bağlamda henüz 1909 yılında Hacı Süleyman Efendi Mebussan Meclisi'ne

verdiği önergede fütüvvet ilkelerinin esnaf yaşamına ve günün koşullarına uygun değişikliklerle uygulanmasını savunmuştu.¹⁹ Bu önerge dönemin liberal ortamı içerisinde kabul görmese de Babıali Baskını sonrasında durum değişmişti.

Selanik'in yitirilişi sonrasında genel merkezini İstanbul'a taşıyan İttihat ve Terakki Partisi burada hem İstanbul esnafı ile yakınlaşmış hem de artık iktidarı kendi tekeline almıştı. Bu süreçte Hacı Süleyman'ın önergesini hatırlatacak şekilde, esnaf örgütlerinin dönüşümü incelenmişti. İncelemeyi partiye yakın isimlerden Baha Sait üstlenmiş ve Ahilik ile fütüvvet ilkelerini araştırması için Ankara'ya gönderilmişti. Baha Sait araştırmasına fütüvvet kitaplarından başlamış bu eserlerdeki kaideleri detaylarıyla incelemişti. Fakat araştırmasını geliştirmek için ahiliğin yaşayan temsilcilerini yerinde incelemiş ve Ankara'daki ahiler ile çeşitli mülakatlar gerçekleştirmişti. Tüm bu çalışmaların ardından Baha Sait elde ettiği bulguları kapsamlı bir rapor olarak genel merkeze göndermişti. Baha Sait raporunda ahiliği esnaf zümresine has bir yapılanma olarak sınıflandırıyordu. Rapora göre Ahilik, esnaf arasında dayanışma ve iş birliğini temin eden hiyerarşik bir yapılanmaktaydı. Bu yapılanma ile esnaf zümresi kendi içerisinde bir idari düzene kavuşuyor, kendi kendini denetleyebiliyordu. Dahası ahi babalar sayesinde siyasi ve dini otoriteye hesap verecek bir muhataplık yaratılmış oluyordu. Rapor bu bağlamda ahi babaların esnaf üzerindeki geniş yetkilerine ve siyasi-dini otoriteyle olan ilişkilerine genişçe yer veriyordu. Böylelikle ahiliklerin iktisadi hayata getirdiği düzen, iş birliği ve istikrar vurgulanıyor. Bu kurumlar üzerinden devletin iş hayatını denetleyebileceği gösterilmiş oluyordu.²⁰Nitekim İttihat ve Terakki Partisi'nin takip eden yıllarda izlediği politikalar bu raporun genel merkezde kabul gördüğünü göstermektedir.

Ulus-devlet inşasında esnaf örgütlerine olan ilgisini artıran İttihat ve Terakki Partisi'nin esnafın desteğine olan ihtiyacı Dünya Savaşı'nın

¹⁹ Sadi Borak, **Atatürkçü ve Toplumcu Bir Din Adamı Hacı Süleyman Efendi**, İtimat Basımevi, İstanbul, 1947, s. 54-57.

²⁰ "Eski Türklerde İş Teşkilatı: İttihat ve Terakki tarafından evvelce Ankara ve havalisinde yaptırılan tetkikata göre ahilere dair elde edilmiş olan Malumat", **Meslek**, Sene: 1, Sayı: 19, 12 Nisan 1925.

başlamasıyla daha da belirginleşmişti. Savaş yıllarında özellikle İstanbul'un iâşesi önemli bir sorun haline gelmişti. Bu noktada İttihat ve Terakki Partisi gayrimüslim tüccarlar yerine Müslüman Türk esnafla yakınlaşmış, şehrin sorunlarını onlarla gidermeye çalışmıştı. Fakat savaş sebebiyle fiyatların hızla yükselmesi birçok üründe darlık baş göstermesine sebep olmuştu. İnsanlar ellerindeki malları istifleyerek karaborsada yüksek fiyatlarla satmaya ve vurgunculuk yapmaya kalkışmışlardı. Bu koşullarda İttihat ve Terakki Partisi'nin esnaf ahlakına ve dayanışmasına olan ihtiyacı her zamankinden fazla olmuştu. Bu sebeple esnaf örgütlerinin toplum çıkarına uygun olarak organize edilmesi ve ülke çapında örgütlenmesi fikri hem resmi siyaset olarak benimsenmiş hem de düşünce hayatında büyük karşılık bulmuştu.

Bu bağlamda İttihat ve Terakki Partisi İstanbul'daki esnaf cemiyetleri ile bağlarını iyice güçlendirdi. Partinin sırtını dayadığı fedailer esnaf mensuplarından seçilmeye başlandı ve esnaf cemiyetlerinin başına partiye yakın kişiler getirildi. İttihatçı çevrelere göre ülkeyi bir arada tutacak özverinin ve dayanışmanın pekişmesinde esnaf örgütlerine büyük görev düşüyordu. Bunun için bir an önce mesleki zümrelerin desteklenmesi ve kendi içlerinde örgütlenmelerinin özendirilmesi gerekiyordu. Bu örgütlenmeyi desteklemek amacıyla parti şehremaneti aracılığıyla yeni kurulan esnaf cemiyetlerine önemli miktarda kaynak aktarıyordu. 1914 yılında İstanbul'daki esnaf cemiyetlerinin sayıları elli bire ulaşmıştı.²¹

Esnaf cemiyetlerin tümü 1915 yılında "Esnaf Cemiyeti" adı altında birleştirildi. Bu cemiyet İttihat ve Terakki Partisi'nin İstanbul murahhası Kemal Bey'in denetimindeydi. Kemal Bey'in denetimindeki bu cemiyet Dünya Savaşı yıllarında özellikle İstanbul şehrinin iâşesinde büyük görevler üstlendi. Zira savaş yıllarında yaşanan darlık sebebiyle hükümet önemli tüketim ürünlerinin piyasaya arzını sağlayacak özel bir ticaret teşkilatı oluşturmuştu. Bu heyet kâğıt üzerinde şehremanetinin denetimine tabiydi. Fakat Şehremanetinin bu heyetin faaliyetlerini denetleyecek örgütsel gücü olmadığı gerekçesiyle fiili kontrol, Kemal Bey ve Esnaf Cemiyeti'ndeydi. Anadolu'daki tahıl merkezleri ile irtibata geçen geçen heyet, yüklü miktarlarda buğday

²¹ Toprak, **Milli İktisat**, s. 477- 478.

satın alarak bunu İstanbul'a getiriyor ve özel anlaşmalar yaptığı değirmenlerde öğüttüğü unu Ekmekçiler Cemiyeti aracılığıyla fırınlara dağıtıyordu. Kısa zamanda yün, deri, şeker, gaz yağı ve afyon gibi darlık yaşanan stratejik ürünlerin de ticaretine girişen heyet elde ettiği kazanç ile çeşitli şirketlerin kurulmasına vesile oldu. Bu kapsamda heyet 1915 yılında daha çok İstanbul esnafının katkılarıyla kurulan "Milli Mahsulat Osmanlı Anonim Şirketi", "Milli İthalat Kantariye Anonim Şirketi" ve "Milli Ekmekçi Anonim Şirketi"nin kuruluş sermayelerinin yarısını temin etti. Bu süreçte Esnaflar Cemiyeti üyelerinin karlarını yeni şirketlere yatırmaları teşvik edilmişti. İktisadi yaşamı esnaf dayanışmasına uygun örgütlemek isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti bu kapsamda 1916-1918 yılları arasında 80'in üzerinde anonim ortaklık kurulmasına önayak olmuştu. Böylelikle sermaye İttihat ve Terakki'nin beklentileri doğrultusunda İstanbul esnafına geçmeye başlamış, esnaf zümresi dayanışma ilkesini muhafaza ederek sermayesini artırmıştı.²²

İttihat ve Terakki Partisi'nin Müslüman-Türk esnafla olan ilişkisi sadece iktisadi sahaya sınırlı değildi. Genel merkezde partinin ulus devlet kuramını inşa eden Ziya Gökalp esnaf zümresine çok özel bir rol biçmekteydi. Gökalp'e göre meslek örgütleri ulus devlet yapılımasının temelini oluşturuyordu. Türk toplumu yerel ağaların baskısından kurtularak devlet nizamı altında kentlerde esnaf örgütleri kurmayı başarmıştı. Fakat ulusal bilincin egemen olması için farklı meslek topluluklarının mutlak bir uyum içinde çalışması ve ulusal boyutta iş birliği oluşturması lazımdı.²³ Osmanlı Devleti'nde bulunan meslek örgütleri yöreseldi, ufukları kendi çevreleriyle sınırlıydı. Ulusal birlikteliğin gerçekleşmesi için, ulusu meydana getiren farklı meslek erbaplarının tam bir dayanışma içerisinde olması, ülke çapında örgütlenmesi gerekiyordu. Bu bağlamda meslek odaları seçtikleri temsilcilerden oluşan heyetlerle başkentte bir araya gelecek ve ulusal çapta milli meslek örgütleri kuracaklardı. Bu milli meslek örgütlerinin dayanışması ve iş birliği ulusal bütünlüğü sağlayacaktı.²⁴ Gökalp'e göre bu örgütlerin ulus inşasında üstlendiği vazife o kadar mühimdi ki şehirleri temsil

²² Toprak, **Milli İktisat**, s. 475-477

²³ Ziya Gökalp, "İctimai nev'iler", **İslam Mecmuası**, cilt 2, sayı 20, 1915, s. 517-523

²⁴ Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014, s. 173

eden bölge mebusları ulusun mekanik birliğini ifade ederken, milli meslek örgütlerinin kendi içlerinden meclise göndereceği “meslekî mebuslar” ulusun organik birliğini meydana getirecekti. Bu bağlamda Gökalp, meslek örgütlerine sadece iktisadi konularda değil siyasi ve toplumsal meseleler dahil tüm devlet idaresinde söz hakkı veriyordu. Böylece inşa ettiği ulus devlet modelini büyük ölçüde esnaf topluluklarıyla bütünleştiriyordu.²⁵

Ziya Gökalp’in ortaya attığı esnaf devleti modeli Millî Mücadele yıllarında da kendisini göstermiş ve TBMM’nin ilk aylarında seçim sisteminin belirlenmesinde Gökalp’in önerileri esnaf dergilerinde yer almıştı. Dahası Gökalp, Cumhuriyet’in ilk seçimlerinde, Büyük Millet Meclisi’ne elli adet mesleki mebusun gönderilmesini önermişti.²⁶ Ulusun bütünlüğünde meslek zümrelerine atfedilen bu büyük anlam, cumhuriyet yıllarında devam edecek ve kendisini “sınıf yok, meslek var” şiarıyla ifade edecekti.

Müslüman Türk Kimliği ve Ulus Devletin İnşası

İttihat ve Terakki Partisi’nin Müslüman Türk esnafa duyduğu ilginin tek sebebi bu zümrenin sahip olduğu dayanışmacı yapı değildi. İttihatçılar esnafa ulusal kimliğin temeli gözüyle bakıyorlar, ulus devleti orta sınıf kimliği ile bütünleştirmek istiyorlardı. İttihat ve Terakki Partisine göre ülke ancak güçlü bir orta sınıf marifetiyle ayağa kaldırabilirdi. Fakat bu orta sınıf kendi bekasını devletin bekası ile örtüş-türmeli, milli aidiyeti taşımalıydı. İttihat ve Terakki Partisi’ne yakın isimlerden Yusuf Akçura’ya göre çağdaş devletlerin temeli burjuvaziydi. Büyük devletler, zanaatkar, tüccar ve bankacı burjuvaziye dayanarak tessüs etmişti. Fakat Osmanlı Devleti’nde bulunan orta sınıf milli değildi, Yahudi, Rum ve Ermeni gibi gayri Türk unsurlardan oluşuyordu. Eğer Türkler kendi içlerinden sermayedar bir orta sınıf çıkaramazlarsa Osmanlı Devleti’nin çağdaş bir ulus devlete dönüşmesi mümkün olmazdı.²⁷ Fakat Türklüğün milli uyanışı Osmanlı ülkesinde

²⁵ Toprak, **Türkiye’de Popülizm 1908-1923**, Doğan Kitapevi, İstanbul, 2013 s. 325-326.

²⁶ Toprak, **Türkiye’de Popülizm**, s. 326.

²⁷ Yusuf Akçura, “İktisat” **Türk Yurdu**, Yıl: 6, Cilt: 12, Sayı: 12, 2 Ağustos 1333, s. 179-180.

Türk burjuvazisinin doğuşunu mümkün kılmıştı. Türk burjuvazisinin doğal gelişimi sekteye uğramadığı takdirde Osmanlı Devleti'nin gelişimi de sağlam temellere oturacaktı.²⁸

Devletin temelinin yerli bir orta sınıf olacağı fikri İttihat ve Terakki Partisini “milli iktisat” olarak adlandırılan usule yöneltmişti. Bu usul nihayetinde sermayenin ve iktisadi hayatın Müslüman Türk unsurların eline geçmesini hedefliyordu. Ziya Gökalp'e göre çağdaş devletler kendi içinde farklı meslekler icra ederek iş bölümü gerçekleştiren uluslara dayanıyordu. Uluslar müşterek vicdana sahip olduklarında yaptıkları iş bölümü karşılıklı dayanışmaya dönüşüyor ve ülke bir bütün olarak geliyordu. Farklı milletlerin farklı meslekleri icra etmesi durumunda ise müşterek vicdan oluşmuyor, ulusal bütünlük kurulamıyordu. Osmanlı Devleti'nde ticaret ve zanaat gayri Türk unsurların elinde olduğu sürece millet haline ulaşılamazdı. Bu bağlamda Türklerin ulusal bütünlüğe kavuşması için ticarete ve zanaata atılmaları, ulusal iş bölümünü tamamlamaları lazımdı. Gökalp'e göre milli iktisatla ortaya çıkacak milli orta sınıf ulus devletin önkoşuluydu.²⁹

Milli orta sınıfın yaratılması amacıyla İttihat ve Terakki Partisi, milli iktisat usulünü uygulamaktan çekinmiyor, ticaret ve zanaatla uğraşan Müslüman Türkleri teşvik ederek, onları gayrimüslim unsurlara karşı kayırıyordu. Bu dönemde Müslüman esnafın temel sorunu sermaye kıtlığıydı. Bu Dönemin gazetelerinde soruna yönelik öne çıkan çözüm Türk unsurların ticaretteki güçlendirilmesi, yabancı mallar yerine yerli ürünleri terci edilmesiydi. *Halka Doğru* gazetesi yazarı Muhiddin Bey'e göre kadın, erkek, genç, ihtiyar tüm Müslüman vatandaşların ilk ve en büyük görevi kendi millettaşlarından, kendi dindaşlarından alışveriş etmektir. Muhiddin Bey'e göre, Müslüman Türkler paralarının kendi milletinde kalmasını sağlamalıydı. Yabancı ürünler bazı açılardan üstün dahi olsa, bunlardan mahrum olmaya katlanmalı ve parasını başkalarına verip milletini fakir düşürmemeliydi.³⁰ Muhid-

²⁸ Yusuf Akçura, “1329 senesinde Türk Dünyası” **Türk Yurdu**, Yıl: 3, Cilt: 6, Sayı: 3, 3 Nisan 1330, s. 2102-3.

²⁹ Ziya Gökalp, “Millet Nedir, Milli İktisad Neden İbarettir -2-” **İktisadiyyat Mecmuası**, Yıl: 1, Sayı: 7, 28 Mart 1332, s. 1-2.

³⁰ Muhiddin, İktisadi hasbihal: -2- Milli himaye”, **Halka Doğru**, Yıl: 1, Sayı: 7, 23 Mayıs 1329, s. 55.

din Bey tarafından ifade edilen ve milli iktisadın önemli düsturlarından olan yerli malı kullanımı ilkesi İttihat ve Terakki Partisi tarafından da kabul görmüş ve 1914 yılında yerli üreticileri desteklemek amacıyla çıkartılan Teşvik-i Sanayi Talimatnamesi ile ithal edilen benzerlerinden %10 daha pahalı olsalar dahi, yerli ürünlerin tercih edilmesini şart koşulmuştu.³¹Fakat milli iktisat hareketi sadece yurtdışından ithal edilen malları sınırlamakla kalmıyor ülke içerisindeki gayrimüslim unsurların iktisadi faaliyetlerini de dışlamayı amaçlıyordu. Bu bağlamda 1913-1914 yıllarında Müslümanlar, alışverişte Rumları ve Ermenileri kapsayan geniş çaplı bir boykot hareketi başlatmışlardı. Bu boykot hareketi bizzat İttihat ve Terakki Partisi tarafından desteklenmiş ve Patrikhanenin adliye nezaretine yaptığı başvurular karşılık görmemişti.³²

İttihat ve Terakki Partisinin genel sermaye dostu tutumundan uzaklaşarak milli iktisat politikalarını benimsemesinde Balkan Savaşları'nın payı büyük olmuştu. Bu savaş Osmanlı Devlet adamlarının gayrimüslim unsurları bir nevi tehdit olarak addetmelerine ve gayrimüslim sermayedarların karşısına Müslüman Türk esnafı çıkarmalarına yol açmıştı. Osmanlı Devleti bu savaşta Rusya veya Avusturya gibi rakip devletlerle değil henüz çeyrek yüzyıl önce ülkenin parçası ve Osmanlı tebaası olan unsurlarla savaşmıştı. Bu durum Müslüman Türk ahalinin ve İttihat Terakki hükümetinin ülkedeki gayrimüslim unsurlara büyük bir şüpheyle bakmalarına yol açmıştı. Savaşta yaşanan ağır yenilgi sonucunda özellikle ülkedeki Rumlar günah geçişi olmuştu. Milli iktisat yanlılarına göre Yunanistan'ın başarısı Osmanlı Rumlarının desteğiyle mümkün olmuştu. Hatta deniz savaşlarında Yunan Donanmasına zaferi getiren ünlü Averof zırhlısı, Osmanlı tebaası Rumlar tarafından gönderilen bağışlarla alındığı ileri sürülüyordu. Boykot yanlılarına göre Müslümanlar, Rumlardan alışveriş yaparak onlara para kazandırıyor ve böylece dolaylı olarak Yunanistan'ın topunu, tüfeğini, zırhlısını finanse ediyorlardı. Boykot kapsamında basılan afişte: "Yunan'ın gemilerinden, silahlarından birçoğunu biz aldık... Kendi

³¹ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 191.

³² Çetinkaya, **Osmanlı'yı Müslümanlaştırmak**, s. 179.

memleketimizin üzerine düşman bayraklarını, biz kendi ellerimizle dikmiş olduk!” deniliyordu.³³

İttihat ve Terakki Partisi'nin önde gelen üyelerinden biri olan Ömer Seyfeddin'e göre savaştaki yenilginin sebebi “Türklerin uykuda” oluşuydu. Zanaat, ticaret ve servet yabancıların, Avrupalıların ya da Hristiyanların elindeydi. Türk gençliği, zanaat ve ticaretle ilgilenmeli, para kazanmasını öğrenmeliydi. Ömer Seyfeddin'e göre sadece askerlikle yaşayan bir topluluk ulus devlet olamazdı. Bu yüzden gençler muhakkak ticaret ve zanaata yönelmeli, bakkal dükkanları açmalı, kundura ve çizme yapmalıydı. Böylelikle Türkler ülkenin iktisadına hâkim olabilir, sermayeyi ele geçirebilirdi. Ömer Seyfeddin'e göre Türklere özellikle İstanbullulara bakkallık sevdirmeliydi. “Bizi kasıp kavuran, hayat damarlarımızı ellerine geçiren bize akla gelmez hainlikleri reva göre İstanbul'daki Yunan bakkal ordusuydu. Bu ordu asırlardan beri Türkleri eziyordu.” Türkler esnaflığa ilgi duymadığı için iktisaden esir kalmıştı. İstanbul'da yaklaşık bir milyon Türk yaşıyordu. Bunlar her gün Rum bakkallardan alışveriş ediyorlardı. O halde bir milyon kişi her gün bu Yunan bakkal ordusuna mühim bir para bırakıyordu. Bakkallık gibi kunduracılık ve terzilikte de durum farksızdı. Hristiyan ve Yunan o müthiş bakkal ordusundan sonra bu Hristiyan kunduracı ve terzi kolorduları geliyordu. Mesela Kadıköy'de çoğunlukla Türkler yaşıyordu. Ama bir tane Müslüman Türk kunduracı yoktu. Türklerin iktisadi yaşamda mutlak bir dayanışma içerisinde bulunması gerektiğini düşünen Ömer Seyfeddin, İstanbul'da bulunan Rum garsonların içinde “Türk düşmanlığının ve Helenizm mefkuresinin sonsuz bir ateş gibi yandığını” savunuyordu. Ona göre Türklerin lokanta ve gazino açmalarını kendilerine tehdit olarak gören Rumlar Türklerin yanında çalışan Rum garsonları örgütleyerek mal sahibi Türklerin zarara uğraması ve iflas etmesini sağlıyordu. Bu yüzden Türkler iktisadi hayatta mutlak bir dayanışma içerisinde olmalıydı. “Türk düşmanlarının ordularına karşı nasıl Türk orduları karşı geliyorsa Türk düşmanlarının tüccarlarına karşı da Türk tüccarları karşı” gelecekti.³⁴

³³ Toprak, **Milli İktisat**, s. 171

³⁴ Ömer Seyfeddin, **Herkes İçin İctimaiyyat- Ticaret ve Nasib**, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul, 1914

Ömer Seyfettin'in vurgusunu destekleyecek şekilde boykot kapsamında hazırlanan afişlerde bundan böyle Haçopulo, Yanko, Alsetopulo, Petro gibi yabancı isimlere ait büyük ve zengin mağazalardan alışveriş edilmemesi telkin ediliyordu. Müslüman esnafın, tüccarın ve işyerlerinin adreslerini içeren listeler yayınlanıyor, alışveriş için çalışanları Türklerden oluşan Kahyaoğulları, Karaosman, Uşakizadeler, Hacı Muhiddin, Mehmed Şakir gibi ticarethaneler öneriliyordu. Eylem Müslümanlara parasız dağıtılan risalelerle duyuruldu. Müslümanlara ticarete atılmaları için çağrıda bulunuldu. Boykot etkisini hızla gösterdi. İstanbul'da kısa sürede 500'e yakın Müslüman dükkânı açıldı.³⁵ Boykot uygulamaları sayesinde ülke ekonomisinde Müslüman Türk esnafının ağırlığı önemli ölçüde artmıştı.

İttihat ve Terakki Partisi'nin özellikle Babıali Baskını sonrasında kararlılıkla uyguladığı milli iktisat politikası sonucunda, sermayenin Müslüman unsurların eline geçişi hızlanmış, Cihan Harbi yıllarında uygulanan savaş ekonomisi sonucunda partiye yakın esnaf birlikleri şirketleşerek sermaye sahibi olmuşlardı. Tüm bu gelişmeler, İttihat ve Terakki idaresinin sadece genç subaylara dayanan bir idare olmadığını, İttihatçıların iktidarlarını özellikle şehirli Müslüman orta sınıflara dayandırdığını göstermektedir.

Sonuç

24 Temmuz 1908'de ilan edilen Meşrutiyet tüm Osmanlı ülkesinde genel bir iyimserlik ve umut dalgası yaratmıştı. İttihatçılar ülkenin mevcut sorunlarının II. Abdülhamit'in mutlakiyetçi idaresinden kaynaklandığına inanmışlardı. Bu inanış çerçevesinde ülkede anayasa ve meclisin ilan edilmesiyle birlikte daha önceleri ayrılıkçı hareketlerle kendini ifade eden azınlıklar mecliste temsil edilerek Osmanlı vatandaşlığında bütünleşeceklerdi. Ayrıca Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'ni sıkıştıran batılı devletlerin İttihatçıları destekleyerek Osmanlı aleyhine yürüttükleri siyasetten vazgeçecekleri umuluyordu. Bu bağlamda İttihatçılar ilk aşamada hem ülke içerisindeki Hristiyan esnaf ve tüccarlara hem de yabancı sermayedarlara yönelik oldukça olumlu bir tavır sergilediler.

³⁵ Toprak, **Milli İktisat**, s. 171

Bu bağlamda İttihat ve Terakki iktidarı, yasal güvenceler ve çağdaş düzenlemeler vasıtasıyla tüccar, zanaatkar ve girişimci zümrelerle yakınlaşıyor ve ülkede güçlü bir sermayedar sınıf yaratmayı amaçlıyordu. Fakat İttihat ve Terakki Cemiyeti liberalizmi savunurken bunu merkezîyetçi siyasetten vazgeçmeden yapıyordu. İttihatçılar evrensel hukuki normları ve yurttaşlığı kabul eden çağdaş bir ulus devlet inşa etmeyi planlıyordu. Bu noktada orta ölçekli esnaf ve tüccar zümresi dini aidiyetlerine göre farklı çıkar gruplarına ayrılıyordu.

Ülkenin Avrupa ekonomisiyle bütünleşmesinden faydalanan Osmanlı Hristiyanları, yabancı ülke vatandaşlıklarına geçerek hem uluslararası sermayeye erişim sağlıyor hem de yabancı ülkelere tanınan iktisadi ayrıcalıklardan faydalanıyorlardı. Bu yüzden kendi ülkeleri olan Osmanlı Devleti'nden ziyade himayesine girdikleri yabancı devletlere yakınlık hissediyor ve onların çıkarına çalışıyorlardı. Osmanlı Rumları ve Ermenileri bu açıdan doğal olarak İttihatçıların kurmaya çalıştığı milli ve merkezîyetçi devlet düzenine karşı çıkıyorlardı. Böyle bir durumda merkezîyetçi bir ulus devlet kurmak isteyen İttihatçılarla gayrimüslimlerin ayrışması ve siyasal açıdan karşıt taraflara dönüşmesi kaçınılmazdı.

İttihat ve Terakki Partisi bu bağlamda Babıali Baskını'ndan sonra 1908-1913 yıllarında takip ettiği liberal politikalarından vazgeçerek doğrudan Müslüman-Türk üreticiyi hedef alan bir iktisat politikası belirlemiş ve bu zümreyle olan siyasal ittifakını perçinlemişti.

Babıali Baskını sonrasında İttihat ve Terakki Partisi'nin Müslüman esnaf ile yakınlaşması, ulus devlet inşasıyla doğrudan ilgili olmuş; ulus devletlerin temelini oluşturan ortak aidiyet ve dayanışma kavramları partinin yücelttiği erdemlere dönüşmüştü. Bu iki özellik açısından da Müslüman Türk esnafı, İttihat ve Terakki Partisinin ilgisini çekmişti. İttihatçılar, esnaf teşkilatlarını hem dayanışma kavramının en güçlü örneği olarak yüceltmiş ve inşa edilecek toplumda esnaf ahlakına öncelik vermiş hem de Müslüman Türk orta sınıfını, devleti kurtaracak ortak aidiyetin beşiği olarak değerlendirmişti. Bu bağlamda İttihat ve Terakki hareketi bir taraftan esnaf toplulukları arasında gelişen meslek dayanışmasını övmüş diğer taraftan sermayedar bir Müslüman Türk zümresinin gerekliliğini vurgulamıştı. Her iki ha-

reket de İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Müslüman Türk esnafı arasındaki dayanışmayı geliştirmişti. Böylelikle Babıali Baskını sonrası kurulan İttihat ve Terakki Partisi iktidarı Müslüman-Türk orta sınıfının desteği ile güçlenmişti.

Kaynakça

- “Eski Türklerde İş Teşkilatı: İttihat ve Terakki tarafından evvelce Ankara ve havalisinde yaptırılan tetkikata göre ahilere dair elde edilmiş olan Malumat”, **Meslek**, sene 1, sayı 19, 12 Nisan 1925.
- “İmtiyazlar”, **İttihat ve Terakki**, sayı 8, 23 Ağustos 1908, s. 4
- “Meşrutiyet idaresinin terakkiyat-ı iktisadiyyemize tesiri”, **Dersaadet Ticaret Odası Gazetesi**, 24. Sene, no:1230, 19 Temmuz.
- “Patronlar ve Ameleler”, **İttihat ve Terakki**, sayı 32, 18 Teşrin-i evvel.
- Ahmad, Feroz, “Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu”, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Sonu ve Büyük Güçler**, Editör: Marian Kent, Alfa Yayınları, İstanbul, 2013.
- Akçura, Yusuf, “1329 senesinde Türk Dünyası” **Türk Yurdu**, Yıl: 3, Cilt: 6, Sayı: 3, 3 Nisan 1330.
- Akçura, Yusuf, “İktisat”, **Türk Yurdu**, Yıl: 6, Cilt: 12, Sayı: 12, 2 Ağustos 1333.
- Armaoğlu, Fahir, **19. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016.
- Çetinkaya, Y. Doğan, **Osmanlı’yı Müslümanlaştırmak Kitle Siyaseti, Toplumsal Sınıflar, Boykotlar ve Milli İktisat (1909-1914)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015.
- Efe, İsmail, “Gizli Muhalif Bir Hareketten İktidara: İttihat Ve Terakki Cemiyet”, **Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Yıl: 5, Sayı: 62, Aralık 2017.
- Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizme**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011.
- Gökalp, Ziya, “Millet Nedir, Milli İktisad Neden İbaredir -2-” **İktisadiyyat Mecmuası**, Yıl: 1, Sayı: 7, 28 Mart 1332, s. 1-2.
- Gökalp, Ziya, “İctimai nev’iler”, **İslam Mecmuası**, Cilt: 2, Sayı: 20, 1915.

- Gökalp, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2014.
- Hanioğlu, Şükrü, **A Brief History of the Late Ottomam Empire**, Princeton University Press, Princeton, 2009.
- Kansu, Aykut, **1908 Devrimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Keyder, Çağlar, “Osmanlı İmparatorluğu”, **İmparatorluk Sonrası Sovyetler Brliğı ve Rus, Osmanlı ve Habsburg İmparatorlukları**, Editör Karen Barkey- Mark Von Hagen, Versus Yayınları, İstanbul, 2012.
- Mehmed Cavid, “Neşriyat ve Vekayi İktsadiye” **Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası** 1. Cilt, Editör Mehmet Kanar, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2015.
- Mehmed Cavid, “Ticaret Odaları”, **Ulum-ı İktisadiye ve İctimaiye Mecmuası** 1. Cilt, Editör Mehmet Kanar, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2015.
- Muhiddin, “İktisadi hasbihal: -2- Milli himaye”, **Halka Doğru**, Yıl: 1, Sayı: 7, 23 Mayıs 1329.
- Ömer Seyfeddin, **Herkes İçin İctimaiyyat- Ticaret ve Nasib**, Resimli Kitap Matbaası, İstanbul, 191.
- Sadi Borak, **Atatürkçü ve Toplumcu Bir Din Adamı Hacı Süleyman Efendi**, İtimat Basımevi, İstanbul, 1947.
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de Milli İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, 2012, İstanbul.
- Toprak, Zafer, **Türkiye’de Popülizm 1908-1923**, Doğan Kitapevi, İstanbul, 2013.
- Zürcher, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

BÂB-I ÂLÎ'DE BULUNAN ALMAN GÖREVLİLERİN YAZILARI IŞIĞINDA BABIALİ BASKINI

Mustafa ÇOLAK* - Recep KARACAKAYA**



ÖZET

Bâbiâli Baskınının üzerinden yaklaşık 105 yıl geçmesine rağmen, olay hala bütün yönleriyle ortaya konulmuş değildir. Olayın iç yüzü ve bunu doğurmuş olan etkenler bugüne kadar kesin olarak anlaşılmış ve açığa çıkarılmış değildir. Olayla ilgili resmi bir inceleme yapılmamıştır. Baskını gerçekleştirenler hemen iktidara geçmiş olduklarından, büyük bir ihtimalle kendileri ile ilgili bir araştırma yaptırmamışlardır. Çünkü Bâbiâli Baskını'nın ayrıntıları ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda belgeye rastlanmamıştır. Olay günü ile alakalı belgeler sadece Kâmil Paşa'nın istifası, Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete tayini ve Nazım Paşa'nın cenaze töreniyle ilgili belgelerdir. Yapılan baskınla ilgili ayrıntıları gösteren belgeler yoktur.

Bâbiâli Baskını'nı ile günümüze kadar gelen bilgilerin kaynakları olaya şahit olanların anlattıklarıdır. Bu yüzden olayın anlatımıyla ilgili olarak farklı bilgilerle karşılaşılır. Olayları anlatanların, yazarların siyasî görüşleri, ittihatçı veya itilafçı olup olmadığı gibi hususlar, baskınına bakışlarını ve olayları aktarışlarını etkilemektedir.

Sunulacak olan bu tebliğde ilk defa yeni belgeler kullanılacaktır. Olay günü, özellikle baskının olduğu anda Bâbiâli'de bulunan Alman görevlilerin yazdıkları yazılar tebliğin temelini oluşturacaktır. Ayrıca dönemin yerli ve yabancı basınına yansıyan olaylarla ilgili haberlerde konunun ortaya konulmasında faydalı olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bâbiâli Baskını, Enver Paşa, Talat Paşa, Kamil Paşa, Nazım Paşa, basın, Almanya

* Prof. Dr., Gaziosmanpaşa Üniversitesi, mustafa.colak.gop.edu.tr.

** Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, recepkarakaya@gmail.com.

THE BAB-I ALİ ATTACK UNDER THE LIGHT OF THE GERMAN OFFICIALS' INSCRIPTIONS

ABSTRACT

Although it has been almost 105 years since the raid on the Sublime Porte, the raid has not been examined from all aspects up to this day. At the time of the raid there were not any official investigation because the ones who made the raid took the governance of the Empire and they did not want to bother with an investigation. In the researchs that we made in the Ottoman archives about the details of the raid, we could not find many documents regarding the subject. The documents from the day of the incident explain the resignation of Kamil Pasha, the appointment of Mahmut Şevket Pasha to Grand Vizier and the funeral of Nazım Pasha. There were not any documents about the details of the raid.

The sources of the knowledge that we know about the raid are mainly the stories told by the eye-witnesses and because of that, there are various versions of the incident. A variety of things have an effect on the point of view of the eye-witnesses. For example if he is a sympathizer of committee of union and progress, his version of the story will be different from someones, who is a sympathizer of Party of Freedom and Understanding.

In the upcoming paper new documents will be used. Some writings of the German officers which were on duty at the Sublime Porte on the day of the raid will be the basis of this paper. Additionally examining some news on the newspapers from local and foreign press about the raid will be useful in our understanding of the incident.

Key Words: Bâbiâli Baskını, Enver Paşa, Talat Paşa, Kamil Paşa, Nazım Paşa, basın, Almanya

BÂBÎÂLÎ BASKINI

Bâbîâli Baskınının üzerinden yaklaşık 105 yıl geçmesine rağmen, olay hala bütün yönleriyle ortaya konulmuş değildir. Olayın içyüzü ve bunu doğurmuş olan etkenler bugüne kadar kesin olarak anlaşılmış ve açığa çıkarılmış değildir. Olayla ilgili resmi bir inceleme yapılmamıştır. Baskını gerçekleştirenler hemen iktidara geçmiş olduklarından, büyük bir ihtimalle kendileri ile ilgili bir araştırma yapturmamışlardır¹. Çünkü Bâbîâli Baskını'nın ayrıntıları ile ilgili Osmanlı Arşivi'nde yapılan araştırmalarda belgeye rastlanmamıştır. Olay günü ile alakalı belgeler, sadece Mahmut Şevket Paşa'nın sadarete tayini ve Nazım Paşa'nın cenaze töreniyle ilgili belgelerdir. Yapılan baskınla ilgili ayrıntıları gösteren belgeler yoktur². Dönemin basını da ayrıntılı bir şekilde taranmasına rağmen baskınla ilgili birkaç yazı dışında bilgi olmadığı görülmüştür. Bâbîâli Baskını'nın ayrıntıları o dönemi yaşayan bazı kişilerin hatıratlarında yer almaktadır.

Bu tebliğde baskının nasıl gerçekleştirildiği, baskın esnasında olan bitenler, Alman arşiv belgeleri ışığında incelenecektir. Alman Büyükelçiliği'nde Birinci Dragoman olarak görev yapan Dr. Weber olay günü Bab-ı Ali'de bulunmaktadır. Dr. Weber olan bitenlere şahit olmuş, hadiseleri detaylı bir şekilde rapor etmiştir. Dr. Weber ve Wangerheim'in yazdıkları tebliğin ana kaynaklarıdır.

Osmanlı Devleti'nin yaşadığı Balkan felaketinden sonra hem Londra'da hem de Çatalca'da barış görüşmeleri başlamıştı. Bu barış görüşmelerinde, Kamil Paşa hükûmetinin işgal altında olan Edirne'yi Bulgarlara bırakacağı söylentisi yayılmaya başlayınca, Talat Bey'in planladığı, Enver Bey'in ise cesaretle uyguladığı ve tarihe "Bab-ı Ali Baskını" olarak geçen askeri darbe gerçekleşti. Bu darbe, İttihat ve Terakki Cemiyeti Merkezi Umumisi'nin hem ne derece akıl almaz projeler ortaya koyup yürütebildiğini hem de iktidarı tam anlamıyla kontrol altına alma isteğinin boyutlarını göstermesi açısından dikkate değer bir olay olaydır.

¹Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: II, Kısım: II, s. 254.

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Muzaffer Albayrak, "100. Yılında Balkan Savaşları ve Bab-ı Ali Baskını", **NTV Tarih Dergisi**, Ekim 2012, Sayı: 45;

Bab-ı Ali Baskını'ndan on bir gün önce, 12 Ocak 1913'te, Atina eski Askeri Ataşesi ve Enver Bey'in çok güvendiği Zeki Bey, İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Wangenheim'a, ordunun Kamil Paşa'nın politikalarından duyduğu rahatsızlığın hat safhaya ulaştığını bildiriyordu. Zira ordu savaşa devam etmek istiyordu. Kamil Paşa ise ne pahasına olursa olsun bir anlaşma yolu bulup, Balkan Savaşları'na son vermek niyetindeydi. Zeki Bey'in Alman Büyükelçisi'ne anlattığına göre, ordu içindeki ittihatçılar bir darbe ile iktidarı ele geçirerek Kamil Paşa'yı saf dışı bırakma planları yapmaktaydılar. Bu yolla savaşa devam edebileceklerdi. Bunun üzerine Wangenheim, şu anda her iç çalkantının Türkiye'nin elini dışarıya karşı zayıflatacağını ve Türkiye'yi olumsuz etkileyeceğini ifade etmişti³.

Alman Büyükelçisi, bir gün sonra da, Alman Dışişleri Bakanlığı'na çektiği telgrafta, İttihatçı bir grup genç subayın, Bab-ı Ali'de yabancı diplomatların kabul edildiği sırada, Edirne'nin Osmanlı Devleti'nden koparılmasını protesto etmek istediğini, ancak şehir kumandanının olayı zamanında haber alması ve müdahale etmesiyle bu protestonun gerçekleşmediğini yazıyordu⁴.

On gün sonra, 23 Ocak 1913'te ise yine Wangenheim: *İstanbul'da korkulan değişimin olduğunu, Enver ve Talat önderliğindeki ittihatçıların hükümeti devirdiğini ve bakanları istifaya zorladıklarını* aktarıyordu. Ayrıca Enver Bey'in bakanların istifalarını aldığı ve bu istifaları sunmak için saraya çıktığını da ilave ediyordu⁵.

Bir sonraki telgrafında, aynı günün öğleden sonrasında, Bab-ı Ali Baskını'nın detaylarını veren Wangenheim, Alman Dışişleri Bakanlığı'na şunları yazıyordu: *Bakanların istifalarını saraya götüren Enver Bey, saraydan döndükten sonra Bab-ı Ali önünde bekleyen kalabalığa Mahmut Şevket Paşa'nın Sadrazam, İzzet Paşa'nın da Harbiye Nazırı olarak atandıklarını duyurdu ve saraya tekrar döndü. Bab-ı Ali'nin önünde sayıları 2-3 bin civarında olan bir kalabalık bekliyordu. Bu kalabalık önderleri eşliğinde 'yaşasın hürriyet, yaşasın komite' diye sloganlar atıyordu. Darbe esnasında, Bab-ı Ali'yi korumakla görevli, güvenlik kuvvetleri karşı koymamış, pasif davranmışlardı. Nazım Paşa, Bay Huguenin bulunduğu yerde vurulmuştu. Son günlerde barış*

³ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 12. 01. 1913.

⁴ PA-AA, R 14161, Bd. 7, 13. 01. 1913.

⁵ PA-AA, R 14161, Bd. 7, 23. 01. 1913, Telgraf No: 35.

yapılması yönünde yazılar yazan gazeteler askerler tarafından işgal edilmişti. Halk sükûnetini korumuş, yeni hükûmet üyelerinin atanması henüz tamamlanmamıştı. İçerde mahsur kalan bakanlar, kurtarılmaları için yetkili asker ve polislerle telefon etmişler ancak; onları kurtarmak için hiç gelen olmamıştı. Alman Büyükelçiliği'nin iki görevlisi Bay Huguenin ve Dr. Weber de baskın esnasında binanın içinde bulunanlar arasındaydılar. Ancak Graf Konitz ve Dragoman Wustrow'un başarılı görüşmeleri sonucu bunlar bina dışına çıkarılabilmmişti. Bay Huguenin, darbe esnasında bakanların bulunduğu odaya çok yakın olduğu için olup-bitenleri yakından görmüştü; Kamil Paşa (Sadrazam) darbecilere karşı soğukkanlılığını korurken, tebessüm ediyordu. Bazı bakanlar ise koltukların arkasına saklanmışlardı. Noradunkyan (Hariciye Nazırı) olduğu yerde kala kalmıştı. Yeni kurulan hükûmet üyelerine bakıldığında, Osmanlı Devleti'nin savaşa devam edeceği anlaşılmaktadır. Wangenheim'a göre bu da 'Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş çökmesi yerine, hızlı ama şerefli bir şekilde çökmesi' anlamına gelmekteydi.⁶ Wangenheim'in bu açıklamalarında anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti, şerefine leke sürdürmeden yıkılıyordu. Yani bu hükûmet darbesi ile tabiri caizse "harakiri" yapıyordu.

Hükûmet darbesinin olduğu gün, hemen yeni sadrazam Mahmut Şevket Paşa ile bağlantı kuran Wangenheim, eski bakanların hayatlarının bağışlanacağını, hiç birinin kılına bile zarar verilmeyeceğini, hatta Noradunkyan'ın yeniden hükûmette görev alması için görüşmelerin devam ettiğini öğrendi. Sadece küçük düzeyde bazı memurlar tutuklanacaktı. Wangenheim'in bildirdiğine göre, Bab-ı Ali önündeki kalabalık akşam saat 11:30 gibi dağılmaya başlamıştı. Şehirde her yer sakindi⁷.

Wolffs Telgraf Bürosu için Lasswitz tarafından hazırlanan ve Wangenheim aracılığı ile gönderilen bir telgrafta ise darbe esnasında vurulan Nazım Paşa olayına değinilmekteydi. Enver ve Talat Beylerin darbe esnasında kesinlikle kan akıtılmaması yönünde karar aldıklarını belirten Lasswitz olayı şöyle aktarmaktadır: *Nazım Paşa'nın yaverleri, pencereden Enver ve yanındakilere ateş açtılar. Bunun üzerine ateşe, ateş ile cevap verildi ve Nazım Paşa vuruldu. Buna rağmen sükûnet bozulmadı ve bütün şehir rutin bir şekilde hayatına devam etti. Nazım Paşa'yı, Enver Bey'in*

⁶ PA-AA, R 14161, Bd. 7, 23. 01. 1913, Telgraf No: 36.

⁷ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No: 38.

*vurduğu haberleri asılsızdır ve Enver'i karalamak amacı taşımaktadır. Bu hükümet darbesi tamamen ordunun isteğiydi.*⁸

Bakanların istifası alındıktan sonra, yurt içinde herhangi bir karışıklığa meydan vermemek amacıyla Talat Bey geçici olarak Dâhiliye Nazırlığı'nı hemen üzerine almış⁹ ve zaman kaybetmeden, bütün valilere şu telgrafi göndermiştir: *Kamil Paşa Kabinesi Edirne'nin tamamını ve adaların bir kısmını düşmana bırakmak istediği için düşürülmüştür. Bazı memurlar görevden alınarak yerine yenileri atanmıştır. Böylece huzuru bozacak taşkınlıklar önlenmiştir. Eski bakan istifa etmiştir. Yeni hükümet halkın şerefini koruyacaktır.*¹⁰

Bab-ı Ali Baskını esnasında, bina içerisinde olup-bitenleri, bize en iyi şekilde İstanbul'daki Alman Büyükelçiliği'nde Birinci Dragoman olarak görev yapan Dr. Weber anlatmaktadır. Zira baskın esnasında, Dr. Weber, sadrazamın toplantı odasında bulunuyordu. Dolayısıyla içeride olup bitenlerin bir kısmına görerek şahitlik etmiş bir kısmını da bizzat kendisi yaşamıştır. Daha sonra, 28 Ocakta gördüklerini, hissettiklerini ve duyduklarını kendi perspektifinde beş sayfalık bir rapor halinde yazmış ve bir de sadrazamın toplantı odasının Kuzey kanadının krokisini çizerek, Wangenheim aracılığı ile Alman Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir¹¹. Bu raporun içeriğine bakıldığında iki husus dikkati çekmektedir; birincisi Dr. Weber'in bizzat şahit oldukları, ikincisi ise başkalarından duydukları. Dr. Weber başkalarından aldığı bilgilerin güvenilir olduğunu, zira bu kişilerin Bab-ı Ali'de çalıştıklarını ve olaya şahit olduklarını yazmaktadır.

Dr. Weber'in anlattığına göre, saat üçe doğru (23 Ocak), toplantı halinde olan bakanlar kurulu kısa bir ara vermişti. Sadrazam çalışma odasına geçmişti. Diğer bekleme odasında sadrazamla görüşmek isteyen Alman Merkez Bankası Müdürü Bay Huguenin, bir İngiliz ve Alman bir tüccar bulunuyordu. Dr. Weber, sadrazam müsteşarı ile toplantı odasının önündeki odada vedalaşmaya hazırlanırken, kalabalık bir gösterici grubunun yüksek sesle binaya girmeye çalıştıklarını görmüştü. Bu tarz protestolar sadaret binasının önünde görülebildiği

⁸ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No:39.

⁹ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No 36.

¹⁰ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No 37.

¹¹ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

için, Dr. Weber ve yanındakiler önce fazla aldırış etmemişlerdi. Fakat göstericilerle karşı karşıya gelmemek için de bekleme odasına geri dönmüşlerdi. Kısa bir süre sonra giriş kapısına yakın bulunan hizmetli ve memurlar, bürolarını terk ederek daha gerilerdeki odalara doluşmaya ve kapıları arkadan kilitlemeye çalışıyorlardı. Bu sırada ön odaların kapılarının yanlarında silah sesleri duyulmaya başlanmıştı. Net bir şekilde, yaralı insan sesleri geliyordu. Hemen akabinde de ölüm çığlıkları yükselmeye başlamıştı. Sonra ön odalarda bir sessizlik hâkim olmaya başladı. Bu sessizlik, saldırganların girişe yakın olan odaları kontrolleri altına aldıkları anlamına geliyordu. Artık içeride bulunanların dışarı ile bağlantıları tamamen kopmuştu¹².

Bu arada kabul odasında bekleyen Dr. Weber ve yanındakilerin sayıları gittikçe artıyordu. Çok sayıda kabine üyesi, sadrazamı ziyaret etmek üzere gelen saray baş mabeyni ve diğer memurlar, açık buldukları bu bekleme odasına doluşuyorlardı. Çoğunun korkudan benzinin solduğunu görmek mümkündü. Üst düzey, tanınmış bir görevli ağır dosya dolabının arkasına girerek, uzun süre orada saklandı. Odadaki hizmetliler ve memurlar hızlı adımlarla koltukların ve kapıların arkasında saklanacak yerler arıyorlardı. Hepsinin yüz ifadesinden, yanlarında birkaç yabancıнын bulunmasının, onlara rahatlık verdiğini görmek mümkündü.

İçeridekilerin en sakini ve asil duranı kesinlikle, 85 yaşındaki sadrazamın kendisiydi. İçerdeki Avrupalıları, öğleden sonraki bir zamanda içeriye davet etmişti. Olup bitenleri bizlere yorumlarken, Dr. Weber'e bakarak: *Bu olayın bir meslektaşımızın hayatına mal olması üzüntü vericidir* dedi. Aynı şekilde, içeri giren ilk gösterici grubun hırpaladığı Dışişleri Bakanı da sakin bir şekilde olup-biteni anlamaya çalışıyordu. Sonradan Dr. Weber'e anlattığına göre, Dışişleri Bakanı her an kendisinin öldürülebileceğini düşünmekteydi¹³.

Dr. Weber, daha sonra elde ettiği haberleri de dikkate alarak o gün öğleden sonra olup bitenleri şöyle anlatıyor: “Başlangıçta sayıları 50 civarında olan göstericiler, ellerinde bayraklarla, düzenli bir şekilde

¹² PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

¹³ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

önce Bab-ı Ali binasının parmaklı ana kapısını zorlayarak bahçeye sızmışlar, sonra da binanın ana girişinden içeriye zorla girmişlerdi. Aynı anda bir atın üzerinde Enver Bey, olay yerinde görülmüş ve göstericileri kontrolü altına almıştı. Hemen akabinde büyük ön salonda çok sayıda silah sesi duyulmuştu. İlk ateş eden sadrazamın yaveri olmuş ve göstericilerin önderlerinden birini vurmuş, fakat bunu hayatıyla ödemişti. Enver kontrolündeki göstericiler hızla diğer odaya doğru yönelmişler ve karşılarında Harbiye Nazırını ve yaverini bulmuşlardı. Burada da silah sesleri duyulmaya başlamıştı. İttihatçı çevrelerin anlattığına göre -ki bu mantıklı görünüyor- burada da silahını ilk ateşleyen Nazım Paşa'nın yaveri olmuş, Enver Bey'i hedef almış, fakat kurşunun önüne atlayan başka bir subayı vurmuştu. Kesin olarak şu söylenebilir: Nazım Paşa'nın dışında, 3'ü subay olmak üzere dört kişi hayatını kaybetmişti. Büyük ihtimalle bu sayı daha da fazladır. Zira şahitlerden birinin anlattığına göre, gecenin geç saatlerinde dokuz tabut Bab-ı Ali binasından dışarıya çıkarılmıştı. Yaralılara hemen ilk yardımın yapılıp yapılmadığı bilinmiyordu. Zira doktorlar ancak gece yarısına doğru binaya girebilmişlerdi.”¹⁴

Bu anlatılanlardan Harbiye Nazırı Nazım Paşa'ya öldürücü kurşunu kimin sıktığını kesin olarak bilebilmek mümkün değildir. Görgü tanıklarına göre Nazım Paşa'ya üniformalı bir subay ile sivil kıyafetli bir gösterici ateş etmişti. Üniformalı subayın Enver Bey olup olmadığı kesin değildir. Kesin olan bir şey varsa o da, Enver Bey'in o anki çatışmaya hemen katıldığıdır. Enver Bey'in heyecanlı kişiliği ile olayın o anki durumu göz önünde bulundurulduğunda, anlatılanlar doğru olmalıdır. Sonraki günlerde yapılan Nazım Paşa'nın cenaze törenine Enver Bey bizzat katılmıştır¹⁵.

Olay başladıktan yarım saat sonra bu üzücü olaya endişe ile şahitlik eden Sadrazam Kamil Paşa, istifaya zorlanmıştı. Kamil Paşa'nın bulunduğu odaya tesadüfen gözü takılan bir hizmetli, Enver Bey'in, çalışma masası başında Kamil Paşa'ya zorla istifa dilekçesi yazdığını anlatmıştı. Kamil Paşa, Enver Bey'in isteğine itiraz etmiyordu. Yazdığı ilk istifa dilekçesini Enver Bey kabul etmedi ve yırtıp attı. Bunun üzerine Sadrazam, Enver Bey'in dikte ettirdiği bir başka dilekçeyi tekrar

¹⁴ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

¹⁵ PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

yazdı ve Enver Bey, bu son dilekçeyi alarak bizzat kendisi hızla Sultan'a götürdü. Kısa bir süre sonra Enver Bey, yanında saraydan yetkililerin bulunduğu bir halde geri geldi ve Sultan'ın, Kamil Paşa'nın istifasını kabul ettiğini bildiren iradeyi getirdi¹⁶. Meşruiyeti tartışılır olan bu iradede, yerine yeni sadrazam atanana kadar Kamil Paşa'nın görevine devam etmesi belirtiliyordu ?. Dr. Weber'e göre, yerine getirilen bu rutin iş ve atılan nutuklar, olup-biten bu üzücü baskından sonra sadece boş ve hamasi sözlerden ibaretti¹⁷.

Kamil Paşa ve bakanları, Bab-ı Ali'de uzun süre rehin alınmışlardı. Bu süre zarfında ve sonrasında yönetsel bir boşluğun oluşmaması için Talat Bey hemen devlet otoritesini üzerine almıştı. Talat Bey, yeni Dâhiliye Nazırı olarak (?), zaman kaybetmeden, Bab-ı Ali binası üzerinde tam kontrolü sağlayarak hükûmet etme gücünü hemen kullanmaya başlamıştı¹⁸.

Alman Büyükelçiliği'nin araya girmesiyle, binadaki yabancı uyruklu misafirler akşam saat 6'ya doğru serbest bırakılmışlardı. Ancak bu yabancılar binadan ayrılmadan önce Talat Bey'in huzuruna çıkarılmışlardı. Bunların kimlik kontrolleri yapıldıktan sonra serbest bırakılmışlardı¹⁹.

İçerdekilerin ortak kanaatine göre darbe, ihtiyatlı bir şekilde hazırlanmış ve büyük bir enerji ile gerçekleştirilmişti. Binayı korumakla görevli güvenlik birimleri, göstericilerin zorla içeriye girmelerine karşı

¹⁶ 23 Ocak 1913 günü hazırlanan tarihi irade şu şekildeydi:

"Vezir-i Meali Semirîm Mahmut Şevket Paşa, Kamil Paşa'nın vukuu istifasına ve hal-ü mevkiin müstağni-i izah olan ehemmiyetine binaen mesned-i sadaretin mücerreb'ul-iktidar bir zat uhdesine tevcihine lüzum görülüp sizin iktidar ve kifayetiniz nezdimizde mahum ve müsellemlerden hizmet-i sadaret rütbe-i samiye-i vezaret-ü müşiri ile uhdenize tevcih kılınmış ve müşihat-ı İslamiyeye de münasip bir zatın intihabı derdest bulunmuştur....". 15 Safer 1331/10 Kanunusani 1328. Bkz. **BOA**. İ. DÜİT. 190/71-1.

¹⁷ **PA-AA**, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

¹⁸ **PA-AA**, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30; Bir çok çalışmada, Talat Paşa'nın olaylardan sonra Dahiliye Nazırı Vekili veya Dahiliye Nazırı olduğu yazılmakla beraber, Talat Paşa'nın kabinede ismi geçmemektedir. Bab-ı Ali Baskını sonrası aynı gün atanan yeni kabinede Dahiliye Nazırı olarak Hacı Adil Bey görünmektedir. Bkz. **BOA**. İ. DÜİT. 8/79-2.

¹⁹ **PA-AA**, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

herhangi bir savunmada bulunmamışlardı. Gerçi Bab-ı Ali'de konuşlandırılmış askeri birlikler hemen silaha sarılmış ve sadrazamın toplantı odasını güvenlik altına almışlardı. Fakat sadece Enver Bey'in emirlerini yerine getirmişlerdi. Binadaki telefonlar kısa zamanda darbecilerin kontrolüne geçmişti. Harbiye Nezareti'ni ele geçirme girişimi sonuçsuz kalmıştı. Bu yöndeki haberler içeriden dışarıya yavaş yavaş yayılıyordu. Pencereden görüldüğü kadarıyla, dışarıdaki ana caddede günlük hayat karanlık basana kadar normal bir şekilde devam etmişti. Sadece Bab-ı Ali'nin, ana giriş kapısı önünde toplanmış olan kalabalık, buradaki siyasi konuşmaları heyecanla alkışlayarak istifa eden bakanlar aleyhine sloganlar atıyorlardı. Akşam saat sekizden sonra yeni sadrazamın gelmesiyle birlikte kalabalık dağılmıştı²⁰.

Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra yayınlanan gazetelerde vakaya dair çok az bilgi verilmiştir.

Olayların üzerinden 5 gün geçtikten sonra İkdâm gazetesinde resmi bir beyanname yayınlanmıştır²¹. Bu beyanname Birinci Kolordu Kumandanı Vekili ve İstanbul Muhafızı Miralay Cemal Bey imzasıyla yayınlanmıştır. Bu beyannamede,

Kanun-ı saninin onuncu günü Bab-ı Ali'de cereyan eden olayların kabinenin değişmesiyle neticelendiği, olaylardan sonra ortaya çıkan

²⁰ **PA-AA**, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30; Sadaret makamı uhdesine verilen Mahmud Şevket Paşa, hemen yeni Heyet-i Vükela listesini hazırlayarak aynı gün padişahın onayına sunmuştur. Bkz. **BOA**. İ. DUİT. 8/79-1. Sunulan liste ertesi günü padişahın onayından geçmiştir. Bu listede görev alan kabine üyeleri aşağıya çıkarılmıştır.

Sadrazam ve Harbiye Nazırı	Mahmud Şevket Paşa
Şura-yı Devlet Reisi	Said Halim Paşa
Dahiliye Nazırı	Hacı Adil Bey
Hariciye Nazırı Vekili	Atina Sefir-i Sabıkı Muhtar Bey
Bahriye Nazırı	Erkan-ı Harbiye Mirlivalarından Mahmud Paşa
Adliye Nazırı	İstanbul Vali-i Sabıkı İbrahim Bey
Maliye Nazırı	Divan-ı Muhasebat Reisi Rıfat Bey
Nafia Nazırı	Besarya Efendi
Evkaf Nazırı	Hayri Bey
Ticaret ve Ziraat Nazırı	Aydın Vali-i Sabıkı Celal Bey
Posta ve Telgraf Nazırı	Maliye Müfettişlerinden Oskan Efendi
Marif Nazırı	Saruhan Mutasarrıf-ı Sabıkı Şükrü Bey.

Bkz. **BOA**. İ. DUİT. 8/79-2.

²¹ **İkdâm**, No: 5723, 28 Ocak 1913.

galeyan ve heyecanın bazı müessif hadiselere yol açabileceğinin hükümetçe öngörüldüğü ve bazı kişilerin muhafaza altına alındığı ve bir kısım zevatın da tevkif edildiği, gözaltına alınan ve tutuklananların sayısının otuz olduğu, bunlardan altı kişinin bugün tahliye edildiği, geri kalanlarının da yarın tahliye edilmelerinin kararlaştırıldığı belirtilmekteydi.

Tahliye Edilenler:

Dahiliye Nazır-ı Sabıkı Reşid Bey

Maliye Nazır-ı Sabıkı Abdurrahman Efendi

İkdam Muharriri Ali Kemal Bey

Sinop Mebus-u sabıkı Rıza Nur Bey

Kıbrıslıade Şevket Bey

Bayezid Merkez Memuru Hasan AliEfendi

Yarın Tahliye Edilecekler:

Eminönü Merkez Memuru Kerami Efendi

Polis İstihbarat Memurlarından Hasan Şevki Efendi

Ayasofya Merkez Memuru Hüseyin Hüsnü Efendi

Kumkapı Polis Merkez Memuru Cemil Efendi

Polis Müdüriyeti Kısım-ı Siyasi Müdürü Mehab Bey

Tüccardan Kamil Efendi

Eczacı Ligor Efendi

Hukuk Talebesinden Yunus Hilmi Efendi

Polis Kısım-ı Siyasi Memuru İngiliz İstofi Efendi

Deniz Merkezi Polis Memuru Şuayip Efendi

Bahriye Yüzbaşılığından Matrud Kemal Efendi

İkdam ve Osmanişer Loyd muhbiri İbrahim Efendi

Arnavud Ataullah Efendi

Aziz Efendi

Polis Taharri Memurlarından Hasan Efendi

Danmaşanlı Hoca Fettah Efendi

Bedahat Efendi

Abdülcelil Efendi

Şehbenderzade Hilmi Efendi

Zabitanandan:

Ferid Paşa, Arif Paşa ve Yüzbaşı Kudret Efendi de tutuklular arasındadır. Adı geçenler sair ordulara gönderilecektir.

SONUÇ

Alman diplomatik raporlarına baktığımızda, Bab-ı Ali Baskını'nın titizlikle hazırlandığını ve cesaretle uygulamaya konulduğunu söylemek mümkündür. Baskın esnasında iş bölümü yapıldığını da görmekteyiz. Enver Bey ve yanındakiler silah zoru ile güç kullanarak baskını gerçekleştirirken, Talat Bey, devlette otorite boşluğunun doğmaması için devlet yönetimini zaman kaybetmeden kontrolüne almıştır²². Planlamada can kaybının olmamasına ve kan akıtılmamasına özen gösterilmiş olmasına rağmen, uygulamada Harbiye Nazırı Nazım Paşa ve sayıları tam bilinmeyen bazı memurların ölmesi üzüntü yaratmıştır. Ayrıca bu belgelerden Nazım Paşa'yı, Enver Paşa'nın vurmadığı anlaşılmaktadır. Bab-ı Ali Baskını'ndan sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti tek başına ve tam anlamıyla Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar Osmanlı Devleti'nin yönetici erki olmuştur.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri

BOA. DH. MTV. 2/68-1

BOA. İ. DH. 1497/61-1.

²² Özellikle İstanbul'a İttihatçı ekip yerleştirilmiştir. İstanbul Polis Müdüriyet-i Umumiyesine Siroz Mutasarrıfı Azmi Bey tayin edilmiştir. Bkz. **BOA.** DH. MTV. 2/68-1; Dahiliye Nazırı Adil imzasıyla Beyoğlu Mutasarrıflığına Drama Mutasarrıfı Tahsin, Üsküdar Mutasarrıflığına Mutasarrıf-ı sabık Refet ve Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine Divaniye Mutasarrıf-ı sabıkı Midhat Beyler tayin edilmiştir. Bkz. **BOA.** İ. DH. 1497/61-1.

BOA. İ. DUİT. 190/71-1.

BOA. İ. DUİT. 8/79-1.

Alman Arşivi Belgeleri

PA-AA, R 13192, Bd. 31, 12. 01. 1913.

PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No 36.

PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No 37.

PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No: 38.

PA-AA, R 13192, Bd. 31, 23. 01. 1913. Telgraf No:39.

PA-AA, R 13192, Bd. 31, 28. 01. 1913. Telgraf No 30.

PA-AA, R 14161, Bd. 7, 13. 01. 1913.

PA-AA, R 14161, Bd. 7, 23. 01. 1913, Telgraf No: 35.

PA-AA, R 14161, Bd. 7, 23. 01. 1913, Telgraf No: 36.

Kitap ve Makaleler

Albayrak, Muzaffer, “100. Yılında Balkan Savaşları ve Bab-ı Ali Baskını”, **NTV Tarih Dergisi**, Ekim 2012, Sayı: 45

Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılâbı Tarihi**, Cilt: II, Kısım: II, s. 254.

Gazeteler

İkdam, No: 5723, 28 Ocak 1913.

BAB-I ALİ BASKINI VE ETRAFINDAKİ GELİŞMELERİN “MOLLA NASREDDİN” DERGİSİNE YANSIMASI

NİZAMİ VELİYEV*



ÖZET

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da çok sayıda gazete ve dergi basılmakta idi. Bu basın yayınları arasında “Molla Nasreddin” hiciv dergisi en önemli yeri tutuyordu. Bildiyimiz gibi, Türk Dünyası coğrafyasında uzun asırlardır latifeleri ile ismi zikr olunan Hoca Nasreddin semboli mevcuttur. Hazır cevablılığı, kısa, mantıklı ifadelerle insanların, hatta hükümdarların kusurlarını yüzlerine açık şekilde dediği için halk sevimsi idi. Bu sebepten dergi kurucusu ve baş editörü olan Celil Memedkuluzade (1869-1932) tarafından “Molla Nasreddin” adlandırılmıştır. Celil Memedkuluzade mükemmel bir yazar, fikir adamı, eserleri bugün de tiyatrolarda oynanılan sevilen bir edebiyatçı idi. Dergi 1906-1931'de Tiflis (1906-1918), Tebriz (1921), Bakü'de (1922-1931) 748 sayı ile basılmıştır. Azerbaycan'ın bir çokünlü fikir adamlarının, edebiyat ve gazete yazarlarının dergide şiir ve makaleleri basılırdı. Dergide hiciv şiir, makale ve haberlerle beraber, karikatürler de yer almakta idi. Bu yazı ve karikatürlerde birçok konular –islam dünyasının geriliği, istibdad, nonarşi, eğtimsizlik, dini-fanatizm, Avrupa sömürgeçiliği eleştirilir, kadın özgürlüğü, demokrasi, açık fikirlilik, ümmet ve millet sevgisi– tebliğ ediliyordu. **“Molla Nasreddin” Rusya'daki Müslüman toplulukları arasında, Yakın ve Orta Doğu'da basılan ilk hiciv dergisi idi.**

* Yrd. Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Nizami adına Edebiyat Enstitüsü Edebiyat Teorisi Bölümü, nizami_amea@yahoo.com

Dergide en çok önemsenilen konulardan biri de Osmanlı idi. Kardeş devletteki toplumsal, politik gelişmeler, kültürde de yansımalarını bulmuş değişimler, Osmanlı devletinin katıldığı savaşlar, Azerbaycan Türkleri tarafından da ilgi ve endişeyle takip edilmekteydi. Bu olaylar dergide ister şiir ve makalelerde, ister de karikatürlerde öne çekilmiş, münasebet bildirilmiştir. 23 Ocak 1913 de Babı-Alinin basılması, bu devrime giden süreçte ve devrim sonrası gelişmeler, devrim etrafındaki şahsiyetler derginin numaralarında çok sayıda hiciv şiir, makale ve karikatürlere yansıtılmıştır. Dergi yazarları Babı-Alinin basılmasını, sadrazam Kamil paşanın istifasını Türk halkı ve Osmanlı için bir kurtuluş olarak görüyordular. İttihat ve Terakkinin, Enver ve Telet paşanın bu fealiyeti medh edilmekte idi. Yazarların fikrinde, bu dönem Osmanlı'daki neredese tüm problemlerin başında (savaşlardaki yenilgi, ekonomi durumun kötüye gidişi, ülke genelinde eytimin zayıf olması, istibdad, kadın hakları, iç siyasi dayanışmanın olmaması) Kamil paşa sadrazamlığındaki Babı-Ali duruyordu:

Dağıtdı, ezdi türkü Babı-Ali

Kazandı yabancılar, etdi ziyan Türk

(**Molla Nasreddin Dergisi**, Şiir, Tiflis, 11 Haziran, 1913, №17, s.3)

Dergide Kamil Paşa ve kabinesinin yeniden Babı-Aliye döneme bileceklerinden bir endişe de mevcut idi. Babı-Ali eski düşünceli adamların kabinesi olarak görülmekte idi. İttihat ve Terakki ise modern, açık fikirli, vatansever bir teşkilat gibi kabul ediliyordu.

“Molla Nasreddin” dergisinde Babı-Ali baskını ve etrafındaki gelişmeler üzre günümüze kadar ilimsel araştırmalar yapılmamıştır. Bu konunun akademik tarzda araştırılması Babı-Ali baskını, onun siyasi ve hukuki yönlerinin o dönem Azerbaycan'dan nasıl gözükmeye ve incelenmesi açısından ilimsel deyer taşımaktadır.

BAB-I ALI ATTACK AND DESCRIPTION OF SURROUNDING PROCESSES IN “MOLLA NASRADDİN”

There were published many newspapers and journals in the beginning of XX century. There was special place of “Molla Nasraddin” journal among these press bodies. As we know, there is Molla Nasraddin symbol in Turkish World which has been popular for his anecdotes for ages. He was favourite of the people because being funnyman and said openly all faults of people, even kings with short and logical expressions. For this reason, the journal was called “Molla Nasraddin” by the creator and editor-in –chief, Jalil Mammadguluzadeh (1869-1932). Jalil Mammadguluzadeh was famous writer, social figure and lovable dramatist whose works were dramatised in theatres. The journal was published with 748 numbers in Tbilisi(1906-1918), Tabriz (1921)and Baku (1922-1931) in 1906-1931 years. There were published poems and articles of Azerbaijani public figures, writers and journalists in the journal. Beside satirical poems, articles and news, the magazine also contained cartoons. While a lot of topics- backwardness of Islamic World, dictatorship, monarchy, illiteracy, religious fanaticism, European imperialism were criticized in these writings and cartoons, women’s freedom, democracy, freedom of thought, love for people and native land were propagated. **“Molla Nasraddin” journal was first published satirical journal among Muslims in Russia as well as in Near and Middle East.**

One of the most important issues in the magazine was related with the Ottoman Empire. Social, political processes in brotherly state, also changes reflected in culture, wars of Ottoman state were watched with interest and anxiety by Azerbaijani Turkishes. These events were widely described in poems and articles, as well as in cartoons and attitudes about it were reported. The Bab-i-Ali Revolution, which took place on 23 January 1913, previous and the subsequent processes, thoughts related with the personalities involved in transformation were reflected in numerous satirical poems, articles and cartoons published in the numbers of magazines. In these writings Bab-i Ali coup, Kamil Pasha's resignation were accepted as a salvation for the Turkish people and the Ottoman Empire. The activities of the “İttihad and Taraggi”, Enver and Talat Pasha were welcomed. According to the

writers of the journal, almost all the problems in the Ottoman Empire (defeats in the wars, economic recession, low level of education, dictatorship, women's freedom, and lack of domestic political solidarity) were related to Babil Ali's government under the leadership of Kamil Pasha:

*Turkishes were destroyed and crumbled by Babi-Ali,
Won the aliens , caused to harm Turkishes –*

(**Molla Nasraddin journal**, Poem, Tbilisi, 11 June, 1913, 7, p. 3)

The magazine also expressed concern that Kamil Pasha's government could return to Bab-i Ali again. Bab-i Ali was regarded as the political place of old-minded people. “Ittihad and Taraggi” was considered as modern, broad-minded, patriotic organization.

The Bab-i Ali coup and description how processes related with this coup are reflected in the journal “Molla Nasreddin”, have not been involved in scientific research until today. The academic study of this subject has scientific importance from the standpoint of Bab-i Ali coup, as well as investigation how its political and legal aspects were adopted and evaluated in Azerbaijan that time.

GİRİŞ

XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da çok sayıda gazete ve dergi basılmakta idi. Eminlikle diye biliriz ki, bu basın yayınları arasında “Molla Nasreddin” hiciv dergisi en önemli yeri tutuyordu. Bildiğimiz gibi, Türk Dünyası coğrafyasında uzun asrlardır latifeleri ile ismi zıkr olunan Hoca Nasreddin sembolü mevcuttur. Hoca Nasreddin bir tarihi şahsiyet idi. 1208 -1284 yıllarında Anadolu'da yaşamıştır. Hazırcevaplılığı, kısa, mantıklı ifadelerle insanların, hatta hükümdarların kusurlarını yüzlerine açık şekilde dediği için halk sevimsi idi. Onun bu deyimleri halk arasında latifeler olarak günümüze kadar kullanılmaktadır. Anadolu'da Hoca Nasreddin, Azerbaycan'da Molla Nasreddin, Orta Asya'da ise Efendi Nasreddin diye adlandırılmıştır. Zamanla Hoca Nasreddin halk içinde efsaneleştirildi. Şimdi onu Özbek Özbekistan'da, Türkmen Türkmenistan'da, Kazak Kazakistan'da, Tatar Tataristan'da, Azerbaycanlı Azerbaycan'da doğup yaşadığını güman ediyor. Hoca Nasreddin şahsiyeti, diller ezberi olan ve terbiyevi mahiyet taşıyan latifeleri bir bölgeyle sınırlı kalmamış, tüm türk coğrafyasına yayılmış, sevilmiş ve doğmalaşmış. Azerbaycan'da Molla Nasreddin latifelerini bilmeyen bir insan bulmanız mümkün değil. Onu Azerbaycan'da hazırcevaplılığın, haksızlıkla barışmamağın, hükmdarlardan çekinmemeyin, gerekirse kabahatlarını yüzlerine demek cesaretinin bir simgesi olarak kabul ediyorlar. Bu sebepten dergi kurucusu ve baş editörü olan Celil Memedkuluzade (1869-1932) tarafından “Molla Nasreddin” adlandırılmıştır. O, mükemmel bir yazar, eserleri bugün de tiyatrolarda oynanılan sevilen bir edebiyatçı idi. Dergi 1906-1931'de Tiflis (1906-1918), Tebriz (1921), Bakü'de (1922-1931) 748 sayı ile basılmıştır. Azerbaycan'ın bir çokünlü edebiyat ve gazete yazarlarının dergide şiir ve makaleleri basılırdı. Dergide hiciv şiir, makale ve haberlerle beraber, karikatürler de yer almakta idi. Bu yazı ve karikatürlerde bir çokkonular – islam dünyasının geriliyi, istibdad, eğtimsizlik, dini-fanatizm eleştirilir, kadın özgürlüğü, demokrasi, açık fikirlilik, ümmet ve millet sevgisi tebliğ ediliyordu. “Molla Nasreddin” Rusya esaretindeki müslüman toplumları arasında, Yakın ve Orta Doğu'da basılan ilk hiciv dergisi idi. Derginin 7 Nisan 1906'da basılmış ilk sayısının yüz kabağundaki karikatür “Molla Nasreddin”in

misyonundan haber veriyordu. Karikatürde uyumakta olan müslümanlar ve onların başı üzerinde durup bu hallerini seyreden Hoca Nasreddin tasvir edilmiştir.



Derginin kapsadığı konular tüm islam coğrafyasını kapsıyordu. Bu yüzden derginin Türkiye, Rusya, Orta Asya, Avrupa ve Amerika'da okuyucuları vardı. Dergide en çok önemsenilen konulardan biri de Türkiye idi. 1911-1918 yıllarında Türkiye konularına çok geniş yer verilmiştir. Bu da anlaşılmalıdır. Bu dönemde Osmanlı devleti İtalya, Balkan Birliği devletleri ile savaşlar aparmış, bir-kaç yıl sonra Birinci Dünya Savaşına katılmışdı. İç çatışmalar, siyasi istikbalin olmaması ise devleti çok zayıflatmışdı. Bu olaylar dergide ister şiir ve makalelerde, ister de karikatürlerde öne çekilmiş, münasebet bildirilmiştir.

Bildiğimiz gibi, XX. yüzyılın başları Osmanlı devletinin idare edilmesinde, iç politikada karışık bir dönem idi. II Abdülhamid'in tahttan salınması, Bab – i Ali baskını, İttihad ve Terakki ile Hürriyet ve İtilaf Fırkası arasındaki çatışmalar, ardarda devrilen sadrazamlıklar, eski

üsulla olan devlet yönetiminin kendini doğrulamaması, siyasi istikbalin olmaması durumu ağır olan Osmanlı'nı daha da zayıflatıyordu. “Molla Nasreddin” dergisinde Osmanlı devletinin iç politikası ile ilgili çok sayıda makale ve karikatürler yer almaktadır. Dergide Bab-i Ali baskını, baskınla alakalı olan önceki ve daha sonraki gelişmelere geniş yer verilmiştir. 23 Ocak 1913’de gerçekleştirilen bu baskından bir-kaç gün sonra, 29 Ocak günü basılan derginin yüz kabuğundaki karikatürde Bab-i Ali baskını tasvir edilmiştir.



Molla Nasreddin Dergisi, Tiflis, 29 Ocak, 1913, № 2, s.1.

Bildiğimiz üzere, Bab-i Ali baskınında Talat Bey ve Enver Bey'in başına çektiği bir grup İttihat ve Tarakki üyesi tarafından hükümet binası Bab-i Ali'nin basılması ile bir darbe gerçekleştirilmiştir. Bu darbe sırasında Harbiye Nazırı Nazim Paşa öldürülmüş, Sadrazam Kamil Paşay'a zorla istifası imzalatırılmıştır. Darbe sonrası iktidar İttihat ve Tarakki'nin eline geçmiştir. Karikatürde bu darbeye yaşananlar neredese olduğu gibi tasvir edilmiştir. Karikatürde darbeçi Türk subayları ellerindeki süpürge ile kabine üyelerini bir çöp gibi dışarı atıyor, Enver Paşa Sadrazam Kamil Paşay'a diz çökdürerek zorla istifa imzalatıyor. Karikatürün alt yazısındaki sözler dergi yazarlarının Kamil Paşay'a olan nefretini, İttihat ve Tarakki'ye olan sempatzelerini net şekilde ortaya koymaktadır: *İmza et, hain malun! Sizin gibi çör-çöpü süpürmek lazımdır ki, buranın havası temizlensin.*¹

Derginin bu sayısının 2. sayfasındaki edebiyat bölümünde Kamil Paşanın eleştirildiği bir hiciv şiir de var. Şiir tümüyle Kamil Paşay'a, onun sadrazamlığına, yürüttüğü devlet idareciliyinin eleştirilmesine ünvanlanmıştır. Dergi yazarları Osmanlının iç ve dış politikasındaki düzensizliği, savaşlardaki yenilgini, durumun daha da kötüye gidişini Kamil Paşa yönetiminde görmekte idiler.

*Kamil paşa, kamilliyine min berakallah
Etdin ne güzel milletini hürremi hendan
Tadbir ile, politikle eşhebü billah
Dünyaları kıldın kendine valehü hayran²*

Şiirde Balkan Savaşında yenilginin de esas sebebkarlarından biri gibi, Kamil Paşa bilinir:

*Herçende beş on qita vilayet çıkub elden
Fıkr etme onlar gitmiş idi ruzi – ezelden
Sen cahd ele, ancaq bu bütün yurdu temelden
Sahiblene bulqar, Karadağ, Serb ve Yunan.³*

¹ **Molla Nasreddin Dergisi**, Tiflis, 29 Ocak, 1913, №2, s. 1.

² **a.g.d.** Şiir, Tiflis. 20 Ocak, 1913, №2, s. 2.

³ **a.g.d.** Şiir, Tiflis. 20 Ocak, 1913, №2, s. 2.

Şiirde Jön Türklerin Kamil Paşa sadrazamlığı döneminde takip olunması da eleştirilip. Kamil Paşanın faaliyetlerinin düşmenin işine yaradığı bildirilmiştir:

*Sadr Azam olub böyle büyük rütbeye çatdın
Jön Türkleri kovdun aradan taşların atdın
Osmanlıların yüzlerini bir sen ağartdın
Düşmenleri koydun işine matu hayran.⁴*

Kamil Paşa ve taraftarlarının yeniden Bab-i Ali'ye dönebilecekleri ile bağlı şiirde bir endişe de dile getirilmiştir. Bunun da sebebi Kamil Paşa'nın dört kez sadrazamlıktan alınmasına rağmen her seferinde bu göreve yeniden tayin olunmasıdır:

*Sonda sadaratda yine sen kalacaksan
Şöket paşanın evrak çantasın sen alacaksan
Öz desteni öz adına bir – bir salacaksan
Gam çekme hiç, öz işlerine olma perişan.⁵*

Bab-ı Ali baskınından bir sene sonra, 26 Şubat 1914'de basılan derginin yüz sayfasında böyle bir karikatür verilmiştir:

⁴ a.g.d., Şiir, Tiflis, 20 Ocak, 1913, №2, s. 2.

⁵ Molla Nasreddin Dergisi, Şiir, Tiflis, 29 Ocak, 1913, №2, s. 2.



Molla Nasreddin Dergisi, Tiflis, 26 Şubat, 1914, №7, s.1

Karikatürde yenice açılmış kız darülfünuna yüzlerinde mutluluk, ellerinde kitap gelen çok sayıda Türk kızı tasvir edilmiştir. Resim Türkiye’de açılan kız darülfünunlarına dergi yazarlarının sevinmesi gibi de değerlendirilebilir. Alt yazıda ise denir: *Gorun çatdasın ay Abdülhamid, ay Kamil paşa, gözünüzü açın, görün bu jontürkler nasıl dünyanı vurublar biri-birine ve nasıl islamıyyəti pamal edibler.*⁶

Burada eski yönetim – Abdülhamid, Kamil Paşa eleştirilmiş, - onlar olsaydı bu darülfünunlar açılmazdı, tüm bunların mimarı Jön Türklerdir - fikri hicivle ifade edilmiştir.

⁶ **Molla Nasreddin Dergisi**, Tiflis, 26 Şubat, 1914, №7, s. 1.

Şunu not edelim ki, dergide tahttan indirilmiş olmasına rağmen sultan Abdülhamid sık-sık eleştirilib. Osmanlı'nın zayıflamasının esas sebebi gibi onun 33 yıllık hakimiyeti suçlanıyordu. Dergide bu mevzuda yazılmış “Ebdülhamid’in şikayeti” adlı bir şiir vardır. Şiir Abdülhamid’in tahttan indirilmesine onun şikayeti olarak yazılmıştır.

*Beni tahtdan indirdiler,
Arabaya bindirdiler,
Salonike gönderdiler
Bütün dünya sana hayran,
Uyan, zalim Hamid uyan!*⁷

Abdülhamid döneminde önemli devlet görevlerinde çalışan yetkililerden biri de Ali Kamal idi. O, Mustafa Kemala, Milli Mücadileye karşı olan tutumu, Ermeni yanlısı olmasına göre kendi döneminde “hain” olarak damgalanmıştır. Şiirde Abdülhamid’in Ali Kamal’a itibar edip üst görevlere getirilmesi eleştirilmiştir:

*Etibar etdim Kamal'a,
İşleri etdim hevala,
Hayf sad, verdi zavala,
Uyan, Kabla Hamid oyan!*⁸

Dergide “Abdülhamid” adlı bir makale de verilmiştir. Makale Abdülhamid politikasını destekleyen kafkazlılara hitaben yazılıp. Burada deyilir ki, Abdülhamid devrilmezden önce onun eleştirilmesine kafkazlı taraftarları sert tepki gösterirdiler. Şimdi ise Abdülhamid’in halka yaptıkları yüze çıkıyor. Zamanında onu destekleyen Kafkaslılar bunun cevabını nasıl verebilecekler?

Çok geçmeyib ki, ancak dörd ildir ki, Abdülhamid yavaş-yavaş Kafkaz itihadçılarının yadlarından başlayır çıkmaya.... Biz o zaman deyirdik ki, Abdülhamid islamın düşmanıdır. Ama bu sözü biz damışanda halk bizim özümüzü İslama düşman hesab edirdi. Sonunda Abdülhamid'in iç yüzü çkdi yüze ve onun taraftarları susdular.

⁷ **Molla Nasreddin Dergisi**, “Abdulhamidin şikayeti”, Tiflis, 20 Ocak, 1911, №5, s. 6.

⁸ **a.g.d.**, “Abdulhamidin şikayeti”, Tiflis, 20 Ocak, 1911, №5, s. 6.

*Şimdi malum oluyor ki, ... Sultan'ın Yıldız sarayının aranmasında orada yedi yüz otuz üç kutu tapılıb ki, içleri doludur Sultan'a ünvanlanan raport ve erizeler ile.*⁹

Makaleden aydın oluyor ki, Abdülhamid tahta iken dergide ona karşı olan makale ve karikatürler Osmanlı yöneticilerince sert tepkilerle karşılanmıştır. Böyle ki, derginin Türkiyede de okuyucuları vardı. Bu türlü dergi ve gazetelerin Türkiye'ye getirilmesi Abdülhamid tarafından yasaklanmıştır. Bununla kalmayan Osmanlı görevlileri "Molla Nasreddin" dergisini o zamanlar basıldığı Tiflis'de Osmanlı devletinin başkonsolosu aracılığıyla Rusya devlet memurlarına şikayet etmiş ve derginin kısa müddete de olsa kapatılmasına nail olmuşlardır. Bu olayla ilgili makalede deyilir:

*...bu haman Abdülhamid'dir ki, bir vaxt onun şeklini çekende konsul Feysi bey bizim üstümüze Rusya hükümetine şikayet vermişdi... Şimdi bu aynı Sultan'dı ki, tamam sultanlık asrında ona verilen raport ve erizelerin hepsini doldurub kutulara ki, orda çürüsünler:şimdi malum oluyor ki, yer yüzüne ne kadar hakim, şah ve sultan gelib-getmişler, Abdülhamid gibi millet ve dövletine düşmen heç biri olmuyubdur.*¹⁰

"Molla Nasreddin" dergisinin Yeni Türkler adlı firkaya karşı sempatileri çok güçlü idi. Dergideki makale ve karikatürlerde Yeni Türkler Osmanlı'nı eski halinden daha modern kuruluşa kavuşturacak, ileri fikirli, kadın özgürlüğü ve eğitimine önem veren, istibdadı aradan kaldıracak, devleti tüm sahalarda inkişafa etdirecek bir kuvve olarak kabul edilirdi. Derginin 3 Şubat 1913'deki, 4-cü sayısında "Yeni Türkler" adlı hiciv şiir basılmış, burada Yeni Türkler, onların düşünce ve faaliyetleri medh edilip. Hicivde bildirilir ki, Yeni Türkler'in Osmanlı için yaptıkları gerektiğince değerlendirilmedi. Hiciv bu fikirle başlar:

*Zahmetiniz bir paraya deymez, yeni Türkler!
Osmanlı size heç boyun eymez, yeni Türkler!*¹¹

Hicivde Yeni Türkler'e – "Osmanlı'da bir damlasınız sanki denizden" – hitabı edilerek, onların sayısının Türkiye'de az olması teesüf

⁹ **Molla Nasreddin Dergisi**, "Abdulhamid", Tiflis, 31 Aralık, 1911, №47, s. 6.

¹⁰ **a.g.d.**, "Abdulhamid", Tiflis, 31 Aralık, 1911, №47, s. 6.

¹¹ **Molla Nasreddin Dergisi**, "Yeni Türkler", Tiflis, 3 Şubat, 1913, №4, s. 6.

hissiyle karşılanır. Burada Osmanlı topraklarının Balkan Savaşı sonrası yitirilmesi Yeni Türkler’e şikayet edilir şeklinde kınanıyor, bu arazilerin yitirilmesi Türk halkına bir ihanet olarak değerlendiriliyor:

*Skobi (Navakov) cümeni serbler alsın
Yanıya greke, Edirne bulgara kalsın
Şkodra yazıkdır, Karadağa burakılsın
Türk milleti ac da kalar ölmez, yeni Türkler!
Namusu gidib kaddi bükülmez, yeni Türkler!*

*Türk milleti memnun, hem de derde dözendir
Besdir ona bir parça ekmek bir tike peynir
Bulgar – Karadağ, Serb – Grek böyle deyildir
Onlar yavan ekmek yeye bilmez, yeni Türkler!
Bu millet, yaman günlere dözmez, yeni Türkler!¹²*

Şairin fikrinde, Osmanlı devletinin ve Türk halkının vaziyetinin bu hale gelme sebebi siyasi güçlerin bir-biriyle apardığı rekabet, çatışmalar, devlet yönetiminde anlaşamamalarıdır:

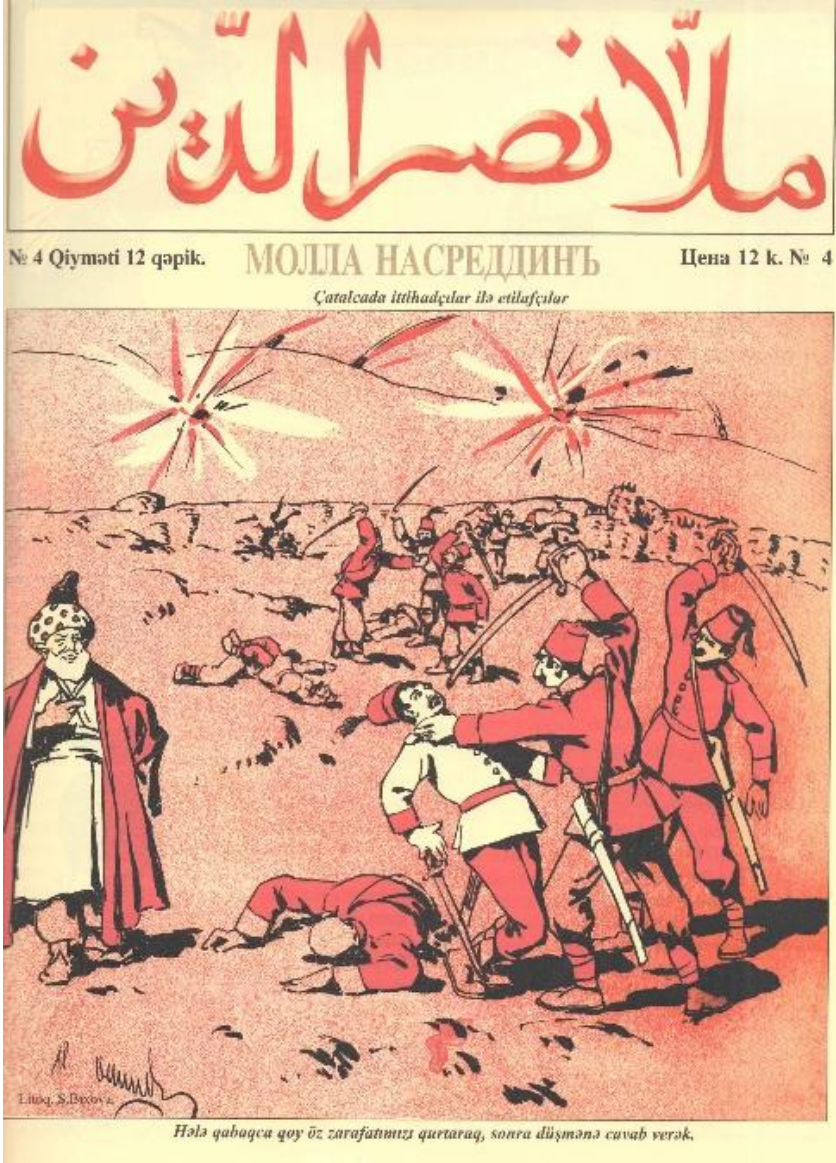
*Bir ölkede bir partiya milletçiler olmuş
Bir firka kadet bir de şeriatçılar olmuş
Bir mötedil azad tarakkîçiler olmuş,
Bir sınıf, o biri sınıfı beyenmez, yeni Türkler!
Osmanlılar size boyun eymez, yeni Türkler!¹³*

Bab-i Ali baskınından zaman ötdükçe dergideki şiir, makale ve karikatürlerde bu baskının Türkiye’ni olumsuz etkilemesi fikirlerine sık-sık rast geliniyor. Genellikle de İttihad ve Tarakki partisinin yürüttüğü politikanın iç istikbalsizliğe yol açması endişeyle karşılanıyordu. Bab-i Ali baskını Türkiye için bir kurtuluşa yol açacağına inanan dergi yazarları bu darbe sonrası yaşananlardan üzüntü duymakdaydılar. Türkiye’de bu dönem parti ve kuruluşlar arasında hüküm süren dayanışmanın olmaması “Molla Nasreddin”de sık-sık gündeme getirilirdi.

Derginin 3 Şubat 1913, 4. sayısının yüz sayıfasındaki “Çatalcada ittihadçılar ile etilağçılar” adlı karikatür;

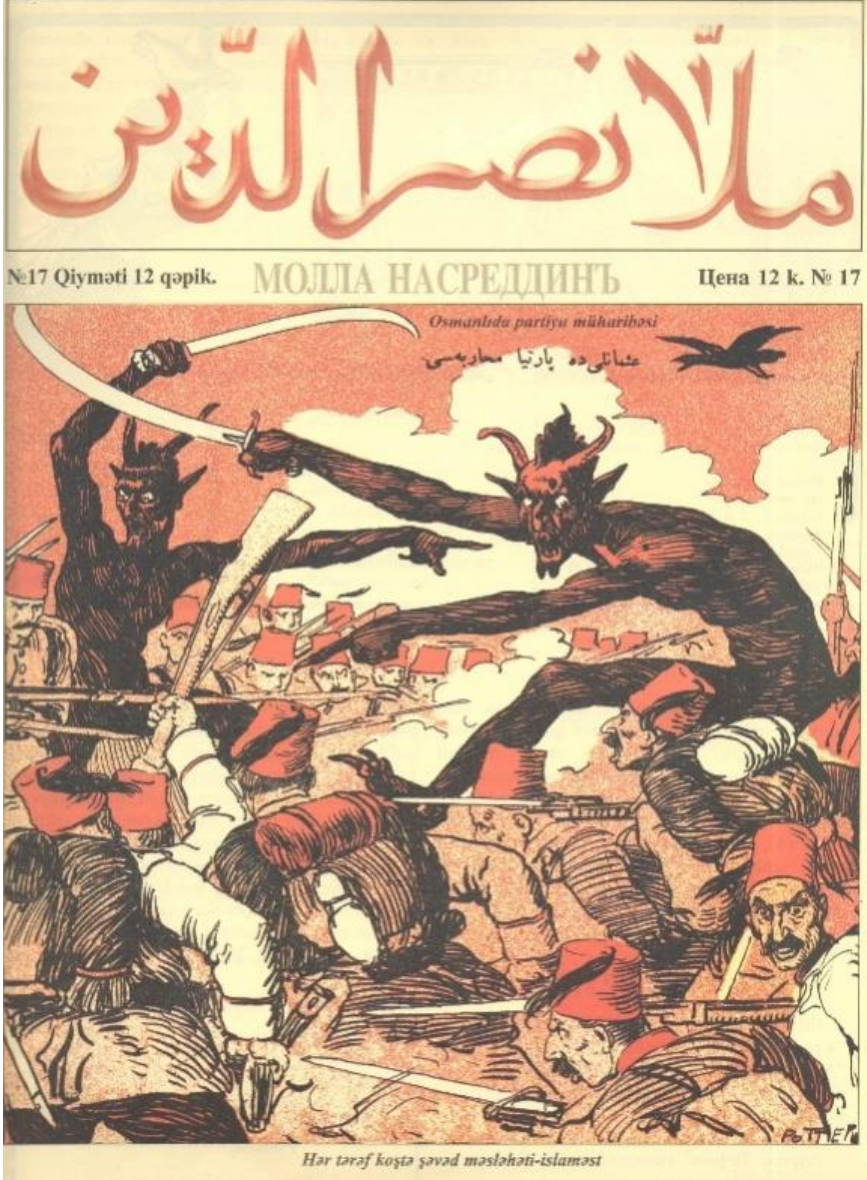
¹² a.g.d., “Yeni Türklerle”, Tiflis, 3 Şubat, 1913, №4, s. 6.

¹³ a.g.d., “Yeni Türklerle”, Tiflis, 3 Şubat, 1913, №4, s. 6.



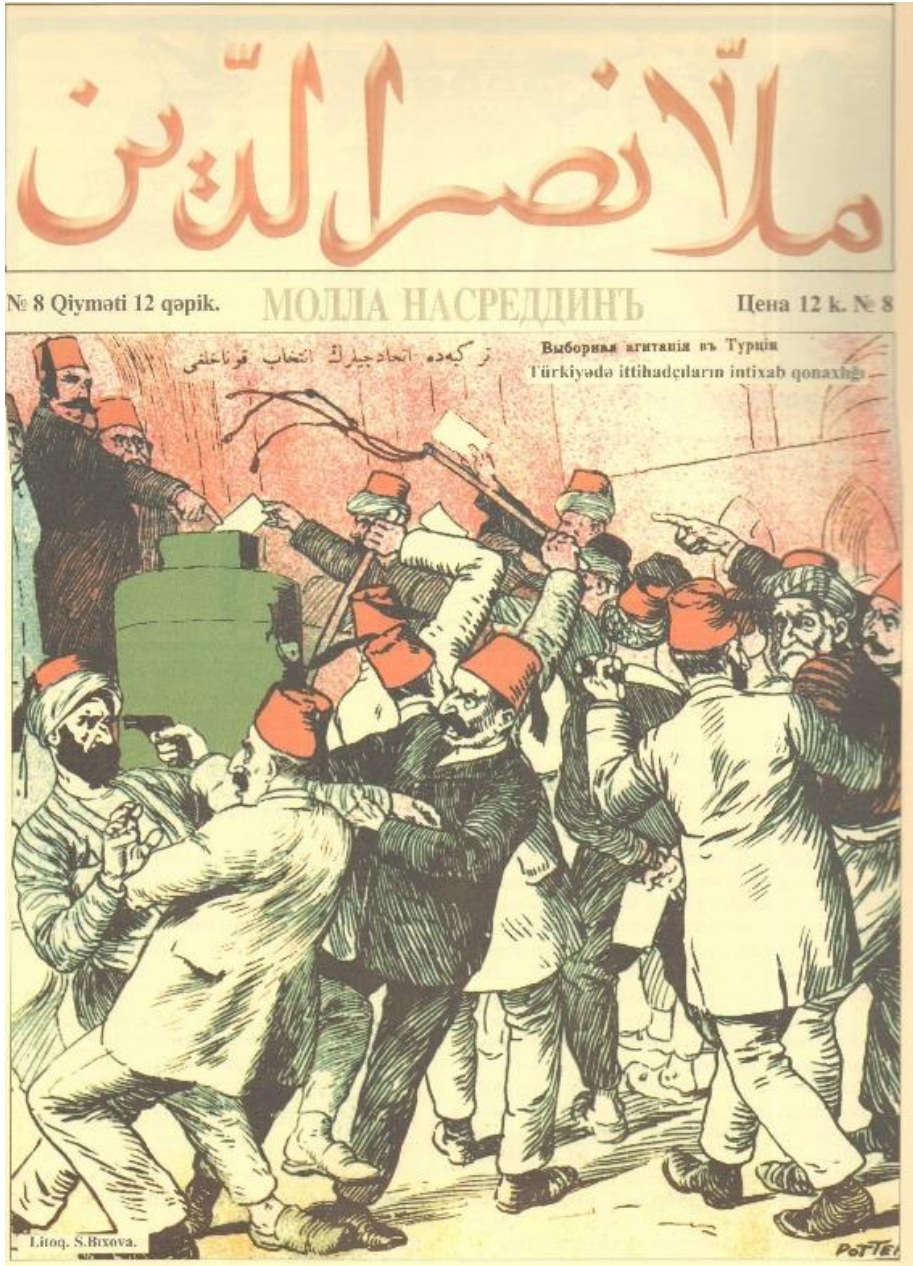
Molla Nasreddin Dergisi, "Yeni Türklere", Tiflis, 3 Şubat, 1913, №4, s.6.

11 Haziran 1913, 7. sayısının 100. sayfasındaki “Osmanlıda parti kavgası” adlı karikatür;



Molla Nasreddin Dergisi, Tiflis, 11 Haziran, 1913, №17, s.1.

5 Mart 1914, 8. sayısının 100. sayfasındaki “Türkiye’de ittihatçıların ingilab müsafirliyi” adlı karikatür;



Molla Nasreddin Dergisi, Tiflis, 5 Mart, 1914, №8, s.1

21 Mart 1914, 19 sayısının yine de ilk sayfasındaki “Türkiyede son hadiseler” adlı karikatür;



Molla Nasreddin Dergisi, Tiflis. 21 Mart, 1914, №8, s.1

-iç ihtilafı kendinde yansıtan mükemmel resimlerdir. Bu karikatürlerin derginin yüzüncü sayfalarında yer alması, dergi yazarları-

nın Türkiye'nin iç istikbalinin olmamasına yaşadıkları teesüf ve endişeden haber verir. Bu ihtilafların acısını ise çekenler sade Türk insanları idi. Dergi bununla bağlı olarak 11 Haziran 1913, 17. sayısında –

*“Yavaş, tohta, şitab etme, dayan Türk!
Otur, eyleş, bir az dincel, uzan, Türk” -¹⁴*

mısraları ile başlayan bir şiir yayınlamıştır. Şiirde Türk insanının, Türkiye'nin zor durumu yürek acısı ile kaleme alınmıştır. Burada dikkat çeken bir fikir vardır: bildiyiğimiz gibi XX.yüzyılın ortalarında Osmanlıcılık adlı bir ideoloji ortaya atılmıştır. Abdülhamid tarafından da desteklenen osmanlıcılık ideolojisi, Balkan Savaşı'ndan sonra geçerliliğini kaybetmiştir. Bu ideolojinin en büyük kurbanı Türk milleti olduğunu söylesek, yanılmayız. Böyle ki, Türk milleti Osmanlıcılık ideolojisinin taleplerine göre kendi milli bilinçini net şekilde dile getiremiyordu. Türkçülük osmanlıcılık taraftarlarınca köşelere sıkıştırılmıştır. Şiirde bu mesele şöyle ifade edilip:

*Çürük Osmanlılık fikri, hayali
Çürüdü Türklüyü, yurt kaldı halî¹⁵*

Bu şiirde Bab-i Ali hakkında deyilenler de merak uyandırıyor. Şairin fikrinde Bab-i Ali'nin yürüdüğü siyaset Türk halkının değil, yabancılara çıkarlarına uygun idi. Türk halkının zor duruma gelme sebebi Bab-i Ali'nin adıyla bağlıdır:

*Dağıtdı, ezdi, Türkü Bab – ali
Kazandı yabancılar, etdi ziyan Türk
Otur, şimdi bir az dincel, uzan, Türk!”¹⁶*

Şiirde Bab-i Ali baskınından sonraki yönetim bir hürriyet olarak değerlendirilib. Niyazi, Enver paşa, sadrazam Şevket paşa medh edilerek Türk halkına yeni can veren şahsiyetler gibi medh edilmişler. Niyazinin, Şevket paşanın ölümü yürek ağrısıyla dile getirilmiş ve *Geçer bunlar, kalar ehli – şariat-* deyerek bunun eski yönetimin işine yaradığını, Türkiye'nin Bab-i Ali baskınından önceki durumuna döne bileceğinden bir endişe duyduğunu da bildirmiştir:

¹⁴ **Molla Nasreddin Dergisi**, Şiir, Tiflis, 11 Haziran, 1913, №17, s. 3

¹⁵ **Molla Nasreddin Dergisi**, Şiir, Tiflis, 11 Haziran, 1913, №17, s. 6

¹⁶ **a.g.d.**, Şiir, Tiflis, 11 Haziran, 1913, №17, s. 6

*O dem ki, ölkede hürriyyet oldu
İdare döndü meşrutıyyet oldu
Niyazi, Enver oldu, Şevket oldu
Veren bu mürdegane taze can, Türk
Heş alkışladı onları cahan, Türk!*

*Niyazinin dalınca getdi Şevket
Sevinsin şad olsun eski ümmet
Geder bunlar, qalar ehli-şariat
Qoy olsun bağı qan cümle cavan Türk,
Otur şimdi bir az dincel, uzan Türk.¹⁷*

Şiirde kullanılan-”Otur yavaş, bir az dincel, uzan Türk!”- satırları ile şu mesaj verilmiştir-türkün bu vaziyette boş oturmaya hakkı yoktur. Devletin ve milletin kurtuluşu için her kes çapa göstermelidir.

Üst yönetimin yanlış politikasından en fazla zarar gören Türk insanı olması fikri dergide dafalarca gündeme getirilmiş konulardandır. Dergi yazarlarının fikrince Osmanlı yönetiminin ister iç ister dış politikadaki yanlışlıkları türk insanını yabancılar karşısında aciz duruma getirmiştir. Türk insanı kendi vatanında zor şartlar altında yaşamaya mecbur edilmiş, bu vatanın sefasını ise yabancılar şekmekte idiler. Bu konuyla ilgil derginin 8 Haziran 1914, 19. sayısının son sayfasında “İstanbulda” adlı bir karikatür yayınlanmıştır:

¹⁷ a.g.d., Şiir, Tiflis, 11 Haziran, 1913, №17, s. 6



Molla Nasreddin Dergisi, Tiflis, 8 Haziran, 1914, №12, s.8

Karikatürde İstanbul'da kendilerine ait iş yerleri önünde şık elbise, şişman ve hallerinden memnun görünen Fransız, Ermeni, Yahudi tüccarları tasvir ediliyor. Onların karşısından ise omuzundaki yükün ağırlığından eğilmiş, yorgun, yüzünde hayatın zor şartlarının üzüntüsü bulunan bir Türk tüccarı geçmektedir. Bildiğimiz gibi tüccarlar tarihen ahalinin diğer kısmından maddi geçimlerine göre daha iyi durumda olmuşlar. Karikatürde Türk tüccarının diğer milletlerin tüccarlarıyla kıyaslanamayacak halde zor durumda olması gösterilmekle beraber, - tüccarı bu halde olan milletin sade insanı ne halde-dir(?!) - mesajı da verimiştir.

Şunu da not edelim ki, Bab-i Ali baskını ve etrafındaki gelişmeler o dönem Azerbaycan aydınlarının dikkat odağındaydı. Azerbaycan edebiyat yazarlarından olan Cafer Cabbarlı (1899-1934) bu konuyla ilgili 1917'de "Edirne fethi" eserini kaleme almıştır. C Cabbarlı XX.

yüzyıl Azerbaycan edebiyatının, kültürünün, tiyatro sanatının gelişmesinde müstesna hizmetleri olan ünlü yazardır. O daha çok oyunları ile ün bulsa da şair, tercüman, gazeteci, senaryocu, eleştirmen gibi de tanınmıştır. C Cabbarlı genç yaşlarından, siyasal faaliyetle de uğraşmış ve 1918’de Azerbaycan Cumhuriyetinin kurulmasında önemli hizmetleri olan “Musavat” siyasi partisinin önde gelen temsilcilerinden olmuştur. Toplumsal, siyasal işlerle genç yaşlarından ve aktif şekilde ilgilenen yazar Osmanlı Devletinin durumuyla yakından tanışmıştır.

“Edirne fethi” adından da görüldüyü Edirne’nin Bolqar işgalinden kurtuluşuna ithaf edilmiştir. Lakin eserin ideolojik hedefi Bab-i Ali baskını ile alakalıdır. C. Cabbarlı’nın bu eserde Bab-i Ali baskını ile ilgili övgü dolu fikirlerini öyle açık şekilde kaleme almıştır ki, bu eseri diğer adıyla –Babi-Ali fethi – de adlandırmak mümkündür. “Edirne fethi”ndeki bazı cümlelere göz atalım:

*Hergah sen, hakikatan ölümden korkmayırsansa, heyat küncündeki planları al, esaretden kaç, ölümden korkma, İstanbula yet! Fakat, ihtiyar Kamil Paşaya ve korkak Nazim Paşa’ya degil, İttihati-Terakki cemiyyetine teslim et.*¹⁸

C. Cabbarlı’nın fikrince Osmanlıyı zayıf düşürenler eski düşünceli insanlardır. Ülkeyi yönetenlerin siyasetinde cesaretsiz adımlar gözlennemektedir. Halkla hakimiyetin istekleri kesinlikle uyuşmaz. Yani halk bolqarlarla rüsvaycı barış yok, şerefli savaş istiyor. “İttihat ve Terakki”yi çocuk topluluğu addedenler ise yanlış düşüncededirler. Çünkü bu teşkilat Türk halkının tek umut yeridir.

C. Cabbarlı “Edirne fethi” eserinde cahangir Enver Paşa tipini yaratmış ve onu “İttihad ve Tarakki” nin halk, ordu arasında esas ideoloji öncüllerinden biri olarak sembolize etmiştir.

Enver: Kardeşler! Korkak Kamil paşa kabinesi yıkıldı, onun bütün Türkiye’nin namusunu lekelemek, ecdadımızın medfeni olan Edirne’yi Bulgarlara vermek için imzaladığı kağıdı, işte önünüzde parçalayarak ayaklıyorum. Artık bu günden kendi gölgesinden korkan Kamil Paşa kabinesi değil, Vatan ve millet uğrunda hayatını feda etmeye hazır olan İtti-

¹⁸ Cafer Cabbarlı, **Eserleri**, C II. “Edirne fethi”, Bakü, 2005. s. 167

had ve Terakki fırkasının en faal kişilerinden Mahmud, Şevket Paşa kabinesi iş başına geçecektir ve eminim ki, bugün hükümet hiç bir şeyden korkmaz ve bütün varlığıyla millet secdegahı Edirne'nin istimdadına kuvvet verir.

Halk: Yaşasın İttihad ve Terakki! Yaşasın Enver Paşa! Yaşasın harb komandası!¹⁹

Eserden zikrettiğimiz bu cümleler Babi-i Ali baskınının esas sepepi, Kamil Paşa kabinesinin devrilmesi, yeni kabine ve yeni hükümetin kurulmasının tarihi kronolojisinin edebi vasfı da adlandırılı bilinir. Buradaki: *Yaşasın İttihad ve Terakki! Yaşasın Enver Paşa! Yaşasın harb komandası!*- alkışı ise C Cabbarlının Bab-i Ali baskınına olan sempatizesini açık şekilde ortaya koymaktadır. “İttihad ve Terakki” nin esas simalarından, Osmanlı devletinin iç ve dış siyasetinde söz sahiplerinden biri olan Enver Paşa'nın vasfına o dönem Azerbaycan edebiyatında birçok edebi örnekler adanmıştır. Bunlardan biri de Elabbas Müznib adlı şairin “Gazi Enver Paşa” şiiridir. Şair şiirin başlığından altda Enver Paşayı “*Hürriyet kahramanı, Edirne fatihi, Dardanel mudafei*”²⁰ gibi takdim etmiştir. Onun fikrince Enver Paşa yalnız Osmanlı İmparatorluğunun değil, bütün Türk ve islam dünyasının kahramanıdır.

*Enver Paşa, ey çalisi-övrengi- reşadet,
Enver Paşa, ey gahireyi-edayi-sitemkar.
Ey Şergi münevver edeni envari-zeferle,
Ey Türkü eden küdretli küvvetle müzeffer,
Tarihimizi şanlatan ey şanlı, igid Türk,
Afkamızı parlatan ey şöleyi- ezfer,
Serdin yere bir zerbe ile heykeli-zülmi,
Bir vahtda ki, qalmışidi Türk eli biser²¹*

Bu şiirde ilginç noktalardan biri de, şairin Enver Paşanın Osmanlı hakimiyetine etkisinden, gücünden bahsetmesidir: *Tezim ediyor namına sultan ile keyser.*²² Belli olduğu üzere Enver Paşa sultana bele etkisini göstere biliyor, “İttihat ve Terakki” teşkilatının siyasi düşüncelerini

¹⁹ Cafer Cabbarlı, **Eserleri**, C II, Bakü, 2005. s. 178

²⁰ Elabbas Müznib, “Qazi Enver Paşa”, **Hayatı, yaradıcılığı, eserlerinden seçmeler**, Bakü, 2003. s. 113

²¹ Elabbas Müznib, **a.g.e.** Bakü, 2003. s. 113

²² Elabbas Müznib, **a.g.e.**, Bakü, 2003. s. 113

ona benimsetmeye çalışıyordu. Elabbas Müznib açık şekilde belirtiyor ki, Enver Paşa Osmanlı devletini de - faktö yöneten, Türkler tarafından lider olarak kabul görülen bir şahsiyettir.

*Türkün böyüğü kimdi, soruldukda tamamen:
Enver Paşa, Enver Paşa, Enver Paşa derler.*²³

“İttihat ve Terakki”, onun siyasi yolu ünlü Azerbaycan yazarı Hüseyin Cavidin 1914 yılında yazdığı “Hasbi-hal” makalesinde de yüksek değerlendirilmiştir. Yazara göre, teşkilatın hakimiyete gelmesine kadar Osmanlı zamanının taleplerine uymayan eski yöntemlerle yönetilmekteydi. Lakin “İttihat ve Terakki”nin yürüttüğü iç yönetim, parlamentoya seçki siyaseti sonucunda emeksever, akıllı, genç gücüler ülkede söz sahibi oldular. Bildiğimiz gibi, “İttihat ve Terakki”nin gerçekleştirdiği parlamento seçimleri “zopalı seçim” olarak anılmaktadır. H. Cavid bu seçimleri “istibdadi – ehrarane” (diktatüre ve özgürlük) adlandırmakla beraber bu yönetimi ve seçki politikasını Azerbaycan için de bir model olarak görmekteydi:

...son inkılapta, yani iki yıl evvel “İttihat ve Terakki” cemiyeti hürriyeti istirdad eder etmez, seçim meselesini asla nazari-dikkatten çıkarmadılar. Memleketin her tarafına dağılıp cemiyet şubeleri tesis ettiler. Söz ile, dil ile, korku ile, hulase bir istibdadi-ehrarane ile halkı, avam camaatı huşlu, başlı, kanlı, canlı, zeki, feal mebuslar intihabına vadar etdiler.

*Bu üsulun nümunesini İstanbul’da bile görmek mümkün idi. Fakat onların bu teşebbüsati sayesinde mebusların üçde iki payı ancak mebusluk namine layiq zatlar ola bildi. Üçde bir payı ise yine “eski tas, eski hamam!” tebirine leyaqet kazananlardır ki, onlar da birtakım dışı düşmüş paşalardan, nüfuzlu mülkedarlardan, aklı kaçmış hocalardan ve Erebiistan yadigarlarından ibaretdir.*²⁴

SONUÇ

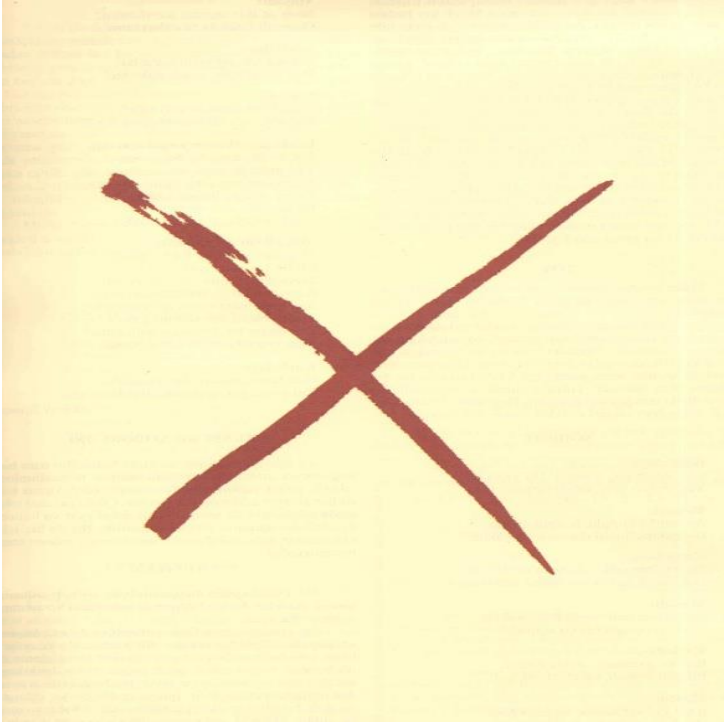
Netice olarak söyleye biliriz ki, “Molla Nasreddin” dergisinde sultan Abdulhamid, Kamil Paşa yönetimi sık sık eleştirilirdi. Osmanlının tenezzülü bu yönetimde görülmekteydi. Bab-i Ali baskını, ittihad ve

²³ Elabbas Müznib, **a.g.e.**, Bakü, 2003. s. 113

²⁴ Hüseyin Cavid, **Eserleri**, C V, “Hesbi - hal”, Bakü, 2005, s. 196.

Tarakki teşkilatının yönetime el koyması dergideki yazı ve karikatürlerde alkışlanmış, Türkiyenin hürriyete kavuşacağına ümit beslenmiştir. Türkiyenin eski yönetime döne bileceyi ile bağlı endişeler yer almaktaydı. Ama zaman ilerledikçe yönetimi ele almış İttihad ve Tarakkinin yürütdüyü iç politika, siyasi güçler arasında dayanışmanın olmaması dergi yazarlarınca teessüf hissiyle karşılanmıştır.

“Molla Nasreddin” dergisinde Osmanlı devleti ile ilgili makale ve karikatürlerin yayınlanması o dönem çok zor idi. Bir taraftan Rusya üst yetkilileri istenilen bir devletdeki monarşinin eleştirisini kabul etmirdiler. Sebeb aydın idi, Rusya'nın kendisi de monarşi idi. Diğer taraftan Rusya yetkilileri Azerbaycan dergi ve gazetelerinde Türkiye ile ilgili makalelerin, melumatların basılmasını Azerbaycan'da türkçülüğün inkişafına vesile olacağından kuşku duyurdular. Dergi'de Rusya devlet çıkarlarına zıdd olan tüm yazı ve karikatürler dergi basılmazdan önce çenzura tarafından silinirdi. Bu sebebden de dergide çenzura tarafından yazıları silinen, aşağıdaki orijinal resmdeki gibi yüzeline çizgi çekilmiş sayfalara sık-sık rast gelinir.



Tüm bu zorluklara, istibdada, çenzuraya rağmen, “Molla Nasreddin” dergisinde Türkiye mevzularına sık-sık başvurulurdu. Dergi yazarları bu ağır şartlar altında Türkiye konularını her zaman Azerbaycan okuyucularının gündeminde saklamak için çaba gösterirdiler. Dergide yayımlanan Türkiye konuları, genellikle de Bab-i Ali baskını günümüz için de bilimsel araştırmalar açısından güncelliğini saklamaktadır.

KAYNAKLAR

1. Cafer Cabbarlı, **Eserleri**, Bakü, 2005.
2. Elabbas Müznib, **Seçilmiş eserleri**, Bakü, 2006.
3. Hüseyin Cavid, **Eserleri**, Bakü, 2005
4. **Molla Nasreddin Dergisi**.

II. MEŞRUTİYET'İN İLANI'NDAN SONRA ASKER-SİYASET İLİŞKİLERİNDE İLK KRİZ VE ASKERLERİN KÂMİL PAŞA'NIN İKTİDARDAN DÜŞÜRÜLMESİNE ETKİSİ

Ahmet Ali GAZEL*

ÖZET

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrası Said Paşa'nın istifasıyla Sadrazamlığa Kâmil Paşa tayin edilmiştir. İlk başlarda Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki ile ilişkileri iyi gitmiş, ancak İttihat ve Terakki'nin hükümete müdahaleleri arttıkça bu ilişki bozulmuştur. Meclisin açılmasından kısa süre sonra da Kâmil Paşa'yla hesaplaşmak için hükümetin dış politikası hakkında gensoru önergesi verilmiştir. Ancak Kâmil Paşa'nın yaptığı açıklama yeterli görülerek Meclisten alkışlarla uğurlanmıştır.

İttihatçılar arasındaki anlaşmazlığı gören Kâmil Paşa, kendi iktidarını güçlendirmek için 10 Şubat 1909 tarihinde Harbiye ve Bahriye Nazırlarını değiştirmiştir. Ancak bu değişiklik muhalefeti memnun ederken, diğer taraftan hem İttihatçıları hem de askerleri kızdırmıştır.

İstanbul'da bulunan askeri gemilerin kaptanlarının seçtikleri temsilciler Sadrazamı ziyaret ederek yeni Bahriye Nazırının atanmasından rahatsızlıklarını dile getirmişlerdir. Askerlerin rahatsızlığından da destek alan İttihatçılar, Kâmil Paşa'yı iktidardan düşürmek için 11 Şubat 1909 tarihinde arka arkaya altı gensoru önergesi vermişlerdir. Askerlerin rahatsızlığı gensoru görüşmeleri sırasında da ortaya çıkmıştır. Görevden alınan nazırlar Meclise telgraf göndererek tepkilerini iletmişlerdir. Sabık Harbiye Nazırı telgrafında, istifa etmediği halde Mısır Fevkalade Komiserliği'ne atandığını belirterek Meclis'ten hakkının muhafazasını talep ediyordu. Sabık Bahriye Nazırı ise kanuna aykırı

* Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Öğretim Üyesi, agazel@aku.edu.tr

olarak görevden alındığını kaydederek, bunu protesto ettiğini bildiri-yordu. Bu telgraflar Meclis'te "yaşasın Meşrutiyet" sedaları ile alkış-lanmıştır.

Bu arada Beşiktaş önlerindeki donanmadan gelen bir telgraf ise başka bir tartışmaya yol açmıştır. Meclis Başkanının "memleketin kuvve-i bahriyesinin heyecan içinde olduğunu gösterir bir kâğıt var. Zırhlı süvarileri tarafından gelmiş" diye bahsettiği telgrafta, askerler nazırların görevden alınmasının meşrutî rejime aykırı olduğunu, bu nedenle "neticesi vahim olabilecek ahvale meydan verilmemesi" için en kısa zamanda bu haksızlıktan geri dönülmesini istiyorlardı. Askerlerin bu telgrafı Meclis'te askerlerin siyasetle uğraşıp uğraşamayacağı yolunda bir tartışmaya neden olmuştur. Ankara Mebusu Mahir Said Bey "askerler siyasete karışamaz" derken, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey "askerler, Meclis-i Mebusan'a istida vermekten memnu mudur efendim?" demiştir.

Kâmil Paşa Meclis'e gelmemiş ve gensoru müzakereleri de askerlerin kontrolü ve baskısı altında devam etmiştir. Donanmadan gelen telgraf okunduğu zaman sekiz savaş gemisi Meclisi tehdit eder bir vaziyette Beşiktaş ile Üsküdar arasında demir atmışlardır. Bunun yanında resmi ve sivil bazı zabıtlar da koridorlarda dolaşmıştır. Hatta bazı iddialara göre Sadrazam Kâmil Paşa askerlerin bu baskısından dolayı Meclis'e gelememiştir. Yine iddiaya göre, gelmiş olsaydı İttihat ve Terakki'nin fedailerini tarafından öldürülecekti. Neticede, Meclise gelmeyen Sadrazam Kâmil Paşa hakkında 196 güvensizlik oyu verilmiş ve Paşa iktidardan düşürülmüştür.

Bu bildiriye yukarıda kısaca belirtilen olaylar, askerlerin siyasete ve parlamentoya ilk müdahalesi bağlamında ele alınmıştır. Bildiri hazırlanırken, dönemin basını, hatıralar ve araştırma eserlerinden yararlanılmıştır. Meclis görüşmeleri için ise Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Asker, Siyaset, Kâmil Paşa, İttihat ve Terakki

**THE FIRST CRISIS IN THE RELATIONSHIP BETWEEN
MILITARY OFFICIALS AND POLITICAL AUTHORITIES
FOLLOWING THE DECLARATION OF THE SECOND
CONSTITUTIONAL PERIOD AND THE EFFECTS OF
MILITARY OFFICIALS ON THE OVERTHROW OF KAMIL
PASHA GOVERNMENT**

ABSTRACT

Immediately following the declaration of the second constitutional period Kamil Pasha was appointed the grand vizier replacing Said Pasha in the post. Initially Kamil Pasha's relations with the Committee of Union and Progress were well, but it became deteriorated in parallel to the increase in the intervention of the Committee of Union and Progress in governmental activities. The Committee tabled a motion of censure about the foreign policy of the government to challenge Kamil Pasha. However, it failed and the statements of the Kamil Pasha were accepted by the parliamentary members.

In order to strengthen his government Kamil Pasha replaced the War and Marine ministers on 10 February 1909. This replacement was welcomed by the opposition members, but it was not approved by the Committee members and military officials.

Representatives of the military marines in Istanbul visited the Grand Vizier and during the meeting they declared their discomfort with the appointment of the new marine minister. Using this discomfort as one of the motivations the Committee members tabled six motions of censure on 11 February 1909. During the talks at the parliamentary the military officials expressed their discomfort again. The former ministers also expressed their discomfort through telegraphs. The former war minister reported that he did not resign from the post, but he was appointed supreme commissar to Egypt. He insisted on that his right to be the War Minister should be protected. Similarly the former marine minister argued that he was fired illegally. These telegraphs were applauded with the voices of "Long live Constitution".

Another statement came from the navy moored in Beşiktaş and this telegraph was also applauded by the parliamentary members. The

parliamentary speaker introduced the telegraph with these statements: “there is another telegraph showing that the navy of the nation is excited.” Military officials thought that the replacement of the ministers was an illegal act. Therefore, they demanded that this should be retracked in order to “avoid occurring events with very negative results”. On the other hand, this telegraph by the military officials caused some discussions about whether or not military officials could intervene political activities. Ankara PM Mahir Said Bey said “*military officials cannot intervene the parliamentary debates*” and Kütahya PM Abdullah Azmi said “*are military officials happy with giving a petition to the parliamentary?*”

Kamil Pasha did not attend these talks at the parliamentary and the talks occurred under the control and pressure of military officials. During the reading of the telegraph from the navy eight war ships were between Beşiktaş and Üsküdar. In addition, there were military officials at the parliament. Some argued that it was why Kamil Pasha did not attend the parliamentary talks on that day. It is also argued that if he came there he would be assassinated by the members of the Committee. As a result of the talks the government of Kamil Pasha was overthrown with 196 votes of no confidence.

This presentation deals with the early intervention of military officials in the politics and parliamentary activities. The data used are taken from the newspapers, memoirs and related studies. The talks at the parliamentary were made detailed using the official reports.

Key Words: Asker, Siyaset, Kamil Paşa, İttihat ve Terakki

İkinci Meşrutiyet'in ilan edilmesinden bir gün önce Said Paşa 7. defa sadrazam tayin edilmiştir. Ancak Meşrutiyetin ilanından sonra kurduğu kabine İttihatçılar tarafından büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Eleştirilerden biri hafiyeliği ile meşhur Hamdi Bey'in Zabtiye Nezareti'ne getirilmesi idi.¹ Kamuoyundan gelen baskılar üzerine Zabtiye Nazırı ve Bahriye Nazırı Hasan Rami Paşa istifa etmiştir. Zor durumda kalan Said Paşa da 1 Ağustos 1908 tarihinde istifa etmek zorunda kalmış, aynı gün yeniden hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Ancak yeni kabinede Harbiye ve Bahriye nazırlarını padişahın seçmek istemesi ve Said Paşa'nın buna ses çıkarmaması başka bir krize neden olmuştur. Tepkiler üzerine Said Paşa Bahriye Nazırını azletmekle yetinmiştir. Durumun nazikliğini fark eden nazırlar arka arkaya istifa edince 4 Ağustos 1908 tarihinde Said Paşa tekrar istifa etmiştir.²

Said Paşa'nın istifasıyla boşalan sadrazamlığa 6 Ağustos 1908 tarihinde Kâmil Paşa tayin edilmiştir.³ Yeni kurulan hükümette tek bir İttihatçı bulunmamasına rağmen İttihat ve Terakki Cemiyeti kabineden memnundu. Zira krize neden olan Harbiye ve Bahriye Nazırlarının seçimini istediği şekilde yaptırabilmişti. Ayrıca iktidarı açıktan ele alamayan Cemiyetin saraya bağlı olmayan, ancak kendilerine de sırt çevirmeyecek birine ihtiyacı vardı. Bu kişinin de Kâmil Paşa olabileceğini düşünüyorlardı.⁴

Kâmil Paşa ile İttihat ve Terakki arasındaki ilişkiler ilk zamanlar gayet iyiydi. Kâmil Paşa Hükümeti kurulduğunda İttihat ve Terakki Cemiyeti, Hükümeti desteklediğini açıklamıştır.⁵ Kâmil Paşa da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni temsil etmek üzere Selanik'ten İstanbul'a gelen murahhas heyetini her akşam Bâb-ı Âli'ye davet ederek hükümet işlerine dair bilgi vermiştir. Ancak bir müddet sonra bu ilişki bozulmuş-

¹ Hüseyin Cahit, "Zabtiye Nezareti", **Servet-i Fünun**, 15 Temmuz 1324.

² **Tanin**, 24 Temmuz 1324.

³ Mahmut Kemal İnal, **Son Sadrazamlar**, III, İstanbul 1982, s. 1391.

⁴ Feroz Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul 1995, s. 46.

⁵ **Tanin**, 26 Temmuz 1324.

tur. İttihatçıların, Selanik'ten ard arda gönderdiği telgraflarla hükümet işlerine müdahalesinin artması ve Kâmil Paşa'nın da bunları dikkate almamaya başlamasıyla ilk sürtüşme başlamıştır.⁶

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk müdahalesi, Hakkı Bey'in Dâhiliye Nezareti'ne atanmasından⁷ dolayı olmuştur. İttihatçılar bir telgrafla Dâhiliye Nezareti'nin güçlü bir kişiye verilmesinin doğru olacağı teziyle adı geçen nezarete Avlonyalı Ferid Paşa'nın getirilmesini istemişlerdir.⁸ Yine 25 Ekim 1908 tarihinde gönderdikleri bir telgrafla Dâhiliye Nazırı Hakkı Bey, Hariciye Nazırı Ahmet Tevfik Paşa ve Zabtiye Nazırı Sami Paşa'nın yerlerine sırasıyla Ankara Valisi Nuri Bey, Posta Telgraf Nazırı Galip Bey ve Piyade Kaymakamı Muhittin Bey'in, Şûra-yı Devlet Reisliğine de Hakkı Bey'in getirilmesini istemişlerdir. Ancak Kâmil Paşa bu istekleri yerine getirmemiştir.⁹ Bu arada meydana gelen birkaç olay arayı iyice gerginleştirmiştir. Bunlardan biri, Ahmet Rıza ve Nâzım Beylerin Avrupa başkentlerinde yaptıkları gezilerde Osmanlı Devleti'ni temsil eder gibi davranmalarıydı.¹⁰ Bunun yanında İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine danışmadan, Balkan Komitesi'ni ağırlamak görevini Kâmil Paşa'ya yüklemişti. Kâmil Paşa ise bunu kendine hakaret olarak telakki etmişti.¹¹ Kâmil Paşa'nın Cemiyet üyelerine Meşrutiyetin Padişahın bir lütfu olduğunu ve eğer Padişah rıza göstermeyecek olursa, Cemiyet'in hiçbir şey yapamayacağını söylemesi aradaki gerginliği iyice belirginleştirmiştir. Kâmil Paşa'nın bu olumsuz davranışları üzerine İttihatçılar, sadrazamı değiştirmek için Sultan Abdülhamid'e başvurmuşlardır. Abdülhamid İttihatçılara, aralarında anlaşarak getirecekleri bir ismi Kâmil Paşa'nın yerine sadrazam yapacağını bildirmiştir. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri aralarında yaptıkları istişare sonucunda Meclis açılıncaya kadar bir hükümet bunalımına neden olmak istememişler ve bunun

⁶ Yücel Aktar, II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları 1908-1918, İstanbul 1990, s. 72.

⁷ Tanin, 3 Ağustos 1324.

⁸ Yusuf Hikmet Bayur, **Türk İnkılabı Tarihi**, II/IV, Ankara 1991, s. 204; Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1992, s. 104.

⁹ Akşin, **a.g.e.**, s. 110.

¹⁰ Bayur, **a.g.e.**, II/IV, s. 207; Ahmad, **a.g.e.**, s. 50.

¹¹ P. Philip Graves, **İngilizler ve Türkler**, Tercüme: Yılmaz Tezcan, Ankara 1999.

için de Meclis açılıncaya kadar Kâmil Paşa'nın sadarete kalmasında mahzur görmediklerini belirtmişlerdir. İttihat ve Terakki Cemiyeti böylece Kâmil Paşa'ya gücünü göstermiştir.¹²

Kâmil Paşa iktidara geldikten kısa süre sonra 5 Ekim'de Bulgaristan istiklalini ilan etmiş, 6 Ekim'de ise Girit Yunanistan'a katılma kararı almış, Avusturya da Bosna-Hersek'i ilhak etmiştir.¹³ Bu harici meselelerde Kâmil Paşa'nın da hataları olduğunu düşünen İttihatçılar bu konuları başka bir hücum fırsatına çevirmişlerdir.

Meclis'in açılmasına yakın Kâmil Paşa ortamı yumuşatmak için kabinede değişiklik yaparak Maarif Nazırlığına Hakkı Bey'i, Dahiliye Nazırlığına Hüseyin Hilmi Paşa'yı, Adliye Nazırlığına ise Manyasizâde Refik Bey'i getirmiştir. Ancak İttihatçılar bu atamaları, Kâmil Paşa'nın Meclis karşısına daha güçlü çıkabilmek için yaptığı bir manevra olarak değerlendirmiştir.¹⁴ Bu arada Kâmil Paşa'nın 1908 seçimlerinde Ahrar Fırkası'nın İstanbul adayı olması İttihat ve Terakki ile ilişkilerini iyice germiştir.

İttihat ve Terakki, Kâmil Paşa ile Meclis'te hesaplaşmak için harekete geçmiştir. İstanbul Mebusu Hüseyin Cahit Bey, Meclis'in açılmasından kısa bir müddet sonra hükûmetin haricî politikası hakkında bir istizah takriri (gensoru önergesi) vermiştir. Hüseyin Cahit'in gensoru önergesi 28 Aralık 1908 tarihinde Meclis gündemine gelmiştir. Gensoru önergesi şöyledir: "Meclis-i Mebusan Riyaseti'ne, Nizamnâme-i Dâhilinin 29. maddesinin verdiği salahiyet mucibince Sadrazam Fahametlu, Devletlû Kâmil Paşa Hazretlerinden dahilî ve haricî politikamız hakkında istizahatta bulunmak isterim. İlan-ı Meşrutiyetten iki hafta sonra mevki-i iktidara gelen Sadrazam Paşa Hazretleri şimdiye kadar takib ettiği dâhilî ve haricî politikaya dair beyanatta bulunmadığı gibi, Meşrutiyet-i idare kavaidiyle gayr-i kâbil-i telif bazı hareket vukuu da söyleniyor. Diğer taraftan Bulgaristan ve Avusturya ve Macaristan ile mevcut olan ihtilaf ve bu ihtilafın şekli hakkında milletçe bir guna malumat-ı sariha bulunmadığı halde nutk-ı iftitahinin sükûtuna rağmen heyet ariza-

¹² Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları", **Fikir Hareketleri**, Sayı: 100, s. 343.

¹³ Ahmad, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁴ Hüseyin Cahit, "Tebeddül-i Vükela", **Tanin**, 18 Teşrin-i sani 1324.

i teşekkürîyesinde de tasrih edildiği vechile ortada bir Girit Meselesi mevcut olduğu ve bu babda alakadarınca düvel-i ecnebiye kabineleri nezdinde teşebbüsât-ı cedidede bulunularak Girit'in gerek Yunanistan'a ilhaki keyfiyeti istikbal-i karibede bir emr-i muhakkak haline getirildiği mervî bulunduğu cihetle artık istikbaline sahip olan millet muvacehesinde bu mezalim-i natıkların tenvirî için Sadrazam Paşa Hazretlerinden istizahatta bulunulması derece-i vecibedir. Binaenaleyh kanunun makam-ı âlilerine tahsis ettiği salahiyet cümlesinden olarak müşarünileyh hazretlerine davetname yazılmak üzere takrir-i acizanemin Heyet-i Umumiyyede kıraatine müsaade edilmesini rica eylerim efendim".¹⁵

Gensoru önergesi kabul edilmiş ve Sadrazam Kâmil Paşa'nın 11 Ocak 1909 tarihinde gensoruya cevap vermesine karar verilmiştir.¹⁶ Sadrazam Kâmil Paşa, 13 Ocak 1909 tarihinde önergeye cevap vermek üzere Meclis'e gelmiştir. Paşa, sesinin müsait olmadığını söyleyerek açıklamasını Sadaret Mektupçusu Ali Fuat (Türk geldi) Bey'e okutmuştur. Kâmil Paşa dâhilî ve haricî karışık bir dönemde iktidara geldiğini belirttikten sonra adliye, maliye, maarif ve nafiada o ana kadar yapılan işler hakkında bilgi vermiştir. Paşa, dâhili asayişin sağlandığını, matbuat ve toplantı serbestliğinin güvence altına alındığını ve esas hedeflerinin de unsurlar arasındaki birlik ve kardeşliğin sağlanması olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Kâmil Paşa, gerek Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinde, gerek Bosna-Hersek'in Avusturya'ya katılmasında hükûmetlerinin hiçbir kusuru olmadığını vurgulamıştır.

¹⁵ MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 7, I, s. 80.

¹⁶ MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 32, I, s. 91-96.

Kâmil Paşa'nın cevabından sonra Meclis'te coşkun bir tezahürat başlamış ve *Yaşasın Kâmil Paşa* nidaları yeri göğü inletmiştir.¹⁷ Kâmil Paşa'nın izahatından sonra Meclis Başkanı, söz *Cahit Bey'indir* dediği zaman Hüseyin Cahit Bey, *lüzum görmüyorum* diyerek söz almamıştır.¹⁸

Hükûmetinin haricî politikası hakkındaki gensoru sırasında İttihatçılar arasındaki intizamsızlığı gören ve Meclis'ten güç kazanarak çıkan Kâmil Paşa, mevkiini sağlamlaştırmak için harekete geçmiştir. Önce İttihatçıların Meşrutiyeti korumak gayesiyle Selanik'ten getirttiği Avcı Taburlarını geri gönderme teşebbüsünde bulunmuş, ancak bunu gerçekleştirememiştir.¹⁹ İkinci olarak, 10 Şubat 1909 tarihinde iktidar için hayli öneme sahip olan Bahriye ve Harbiye Nazırlarını değiştirmiştir. 31 Ocak 1909 tarihinde istifa eden Arif Hikmet Paşa'nın yerine vekil olarak Amiral Hüsnü Paşa'yı, 10 Şubat 1909 tarihinde Mısır Fevkalade Komiserliği'ne tayin ettiği Ali Rıza Paşa'nın yerine de Nâzım Paşa'yı Harbiye Nazırlığına getirmiştir. Kâmil Paşa bu atamalara Padişahın itirazını önleyebilmiş ise de²⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin itirazını önleyememiştir.

Yeni atamalar İttihat ve Terakki Cemiyeti muhaliflerince memnuniyetle karşılanırken,²¹ İttihatçıları oldukça rahatsız etmiştir. İttihatçılara göre Kâmil Paşa ince bir taktik izliyordu. Bahriye Nezareti'ne İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne muhalif bir ismi getirerek Ahrar Fırkası

¹⁷ **MMZC**, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 9, I, s. 165-170. Hüseyin Cahit Bey sonradan o anı şöyle anlatır: "...Bütün Meclis sadrazamı alkışlıyordu! İçime bir yeis çöktü. Gözümün önünde kabaran garazkârlık dalgası bana manevi bir bulantı ve tikslenme verdi", Ahmet Ali Gazel, **Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Siyasi Hayatı (1908-1913)**, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000, s. 78.

¹⁸ **MMZC**, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 9, I, s. 180.

¹⁹ Kâmil Paşa bu kuvvetlerin Yanya'ya gönderilmesi için Harbiye Nezareti'ne emir vermiş ve Harbiye Nazırı Rıza Paşa da bu Sadaret tezkeresini Erkân-ı Harbiye'ye havale etmiştir. Ancak Erkân-ı Harbiye, Yanya'ya asker sevki lazım gelip gelmeyeceğini tayin etmenin kendisine ait bir şey olduğunu, karar verilse bile gidecek askerin hangi tabura ait olacağını kendileri tarafından belirleneceğini söyleyerek, Sadrazamın emrini icra etmemiştir. Gazel, **a.g.t.**, s. 80.

²⁰ Padişah bu atamaları duyunca "Kâmil Paşa'yı bilirim, diktatör olmak istiyor bu adam" diyecektir. Ancak Nazım Paşa ile görüşen padişah bu atamalara onay vermiştir.

²¹ **Volkan**, 31 Kânun-ı Sâni 1324.

ve diğer muhaliflerin desteğini almak istemişti. Harbiye Nezareti'ne ise ordu ve milletin güvenini kazanmış bir kişi getirerek şüpheleri ortadan kaldırmaya çalışmıştı.²² Gerçekten de İttihat ve Terakki Cemiyeti Nâzım Paşa'nın Harbiye Nazırlığına atanmasıyla zor durumda kalmıştı. Nâzım Paşa, Meşrutiyetten önce hürriyetçi fikirlerinden dolayı sürgün olmuş bir kişiydi. Edirne'de II. Ordu Komutanlığı yapan Nâzım Paşa, askerlerce de seviliyordu.²³

Bu arada İstanbul'da bir komplo söylentisi yayılmaya başlamıştır. Bu söylentiye göre; İttihat ve Terakki Cemiyeti, Abdülhamid'i tahttan indirerek Yusuf İzzetin Efendi'yi tahta çıkarmayı planlıyordu. Bu haber gazetelere bile yansımıştı.²⁴ Kâmil Paşa bu komplo içinde eski Bahriye ve Harbiye Nazırlarının da olduğunu iddia etmiş, bu nedenle adı geçen nazırları değiştirdiğini açıklamıştır. Kâmil Paşa bu açıklamasıyla İttihat ve Terakki'ye karşı Sultan Abdülhamid'le iş birliği yapmak istemiştir. Ancak İttihat ve Terakki bu söylentileri kesin bir dille yalanlamıştır.²⁵ Kâmil Paşa'nın bu komplo söylentilerinden on beş gündür haberi olduğunu açıklaması ise kabine üyeleri arasında şok etkisi meydana getirmiştir. Kendilerine bilgi verilmediği gerekçesiyle Maliye Nazırı Ziya Paşa, Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa ve Şeyhülislâm Cemalettin Efendi görevlerinden istifa etmişlerdir. Muhalefet ise Kâmil Paşa'yı haklı görüyor ve her nazıra önemli bilgileri verebilmesi için nazırları kendi rızasıyla seçebilmesinin gerekli olduğunu vurguluyordu.²⁶

Bu arada özellikle bahriye asker ve zabitelerinin de bu işten rahatsız oldukları anlaşılmıştır. Yani atamaları duyan Beşiktaş'taki askeri gemi kaptanları ve subayları bir araya gelerek meseleyi müzakere etmiş ve neticede itirazlarını seçtikleri temsilcileri vasıtasıyla sadrazama

²² Hüseyin Cahit, "Sadrazam ve Meşrutiyet", **Tanin**, 31 Kânun-ı Sâni 1324.

²³ Francis Mc. Cullagh, **Abdülhamid'in Düşüşü**, (Türkçesi: Nihal Önal), İstanbul 1990, s. 42. İttihat ve Terakki Cemiyeti II. Ordu'nun Nâzım Paşa'yı destekleyebileceği düşüncesiyle Edirne'deki kulüpleri aracılığıyla, ordudan Nâzım Paşa'nın tayiniyle ilgili hiçbir taleplerinin olmadığına dair teminat almıştır.

²⁴ Ahmad, **a.g.e.**, s. 54; Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, s. 113.

²⁵ Ahmad, **a.g.e.**, s. 54.

²⁶ **Volkan**, 1 Şubat 1324.

ve Meclise iletmeye karar vermişlerdir. Kaleme aldıkları karar şöyledir: *Nazırların tebdilinin Kanun-ı Esasi'ye mugayir olduğu kanaatinin hükümran olduğu ve zabitanın teskinini, selameti memleket namına rica ederiz.*²⁷

Nafi Bey ile Rauf Bey Sadrazamla görüşmeye memur edilirken İsmail Bey de mesajı Meclise götürmekle görevlendirilmiştir. Bu arada temsilcilerin tutuklanmaları halinde donanmaya haber verilebilmesi için belirtilen üç kişi Beşiktaş'tan Sirkeci'ye Hamdi Bey'in Berk-i Satvet gemisiyle götürülmüştür. Nafi ve Rauf Beyler Bâb-ı Âli'de sadaret yaveri miralayı bulup *Donanma namına maruzatta bulunacağız, Sadrazamı görmek istiyoruz* demişlerdir. O sırada kabine toplantı halindeymiş. Kâmil Paşa, *tahrirat ne ise göndersinler* talimatı göndermiştir. Temsilciler de aldıkları karar kâğıdını vermiştir. Bir saat sonra ser-yaver gelip Sadrazamın kâğıttaki diğer imza sahipleriyle de görüşmek istediğini bildirmiştir. Bunun üzerine Nafi Bey geri dönerek diğer zabıt arkadaşlarına durumu anlatmıştır. Zabıtlar, *Biz Rauf Beyle sizi memur ettik. Böyle bir zamanda vazifelerimizi bırakamayız, ne emirleri varsa size söylesinler* demişlerdir. Nafi Bey geri döndüğü zaman akşam olmuştur. Sadrazam temsilcileri geç saatte kabul etmiştir. Bu iki kişi Sadrazamın yanına girerken Bahriye Nazır Vekili Hüsni Paşa odadan çıkmıştır. Sadrazam Kâmil Paşa'nın yanında Dâhiliye Nazırı Hüseyin Hilmi Paşa, Şeyhülislam Cemalettin Efendi, Adliye Nazırı Hasan Fehmi Paşa bulunmaktadır.

Kâmil Paşa temsilcilere *Yanlış anlaşılmaş, Rıza Paşa istifa etti, Mısır'a tayin edildi. Arif Hikmet Paşa da istifa etti*²⁸ diyerek söze başlamıştır. Sadrazam Arif Paşa'nın istifasını getirin diye amedci Asaf Bey'e emir vermiş ve Asaf Bey, Arif Hikmet Paşa'nın istifası getirmiştir. Rauf Bey Paşa'nın istifasının Hecin Vapuru hakkında verilen gensoru sırasında

²⁷ Kâzım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, İstanbul 1993, s. 421.

²⁸ Ereğli'den haddinden fazla kömür yükleyen Hecin Vapuru, İstanbul'a gelirken batmış ve mürettebat kurtulmasına rağmen birçok yolcu ölmüştür. İstanbul Mebusu Zöhrap Efendi, bu kazanın yetkililerin ihmali sonucu meydana geldiği gerekçesiyle Bahriye ve Ticaret ve Nafia Nazırlarının cevaplandırması için gensoru önergesi vermiştir. Bahriye Nazırı özetle; hacıları taşımak için açılan havalandırma delikleri kapatılmadan kömür yüklenmiş olmasından dolayı vapurun battığını ve bu konuda gemi mürettebatının suçlu olduğunu söylemiştir. Ahmet Ali Gazel, **Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Parlamenter Denetim 1908-1920**, Konya 2007; Ancak gensoruya sinirlenen Arif Hikmet Paşa, istifa etmiş ise de kendisine itimat verilince istifadan vazgeçmiştir. Kâmil Paşa bu istifayı saklayarak sonradan kullanmıştır. Karabekir, **a.g.e.**, s. 422.

verildiğini ancak sonradan geri alındığını ifade etmiştir. Kâmil Paşa bu itiraza cevap vermeyerek sözü değiştirmiş ve şöyle devam etmiştir: *Hüsnü Paşa bahriyelilerin hocasıdır diye tavsiye ettiniz, bunun için vekaleten intihab ettik. Siz onu istemiyorsanız, kimi istiyorsanız söyleyin, zaten vekâletendir.*

Rauf Bey, asker oldukları için bu konuda görüş belirtmeyeceklerini bildirdikten sonra şöyle devam etmiştir: *Zabitan Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettiklerinden heyecan içindedirler. Bir hadise zuhur edebilir. Bir barut fıçısı gibidir. Biz bunun önünü almak için size müracaat ettik, mesele Hüsnü Paşa'yı isteyip istememek meselesi değildir.* Rauf Bey bir anlamda üstü kapalı bir şekilde sadrazamı tehdit etmiştir. Bu sözler üzerine Kâmil Paşa, “arkadaşlarınıza söyleyin müsterih olsunlar, yarına kadar bu meseleyi tashih edeceğim” diyerek askerleri teskin etmeyi tercih etmiştir.²⁹

Olanlardan ilk başta İttihatçıların haberi yoktur. Hüseyin Hilmi Paşa Talat Bey'e haber vermiştir. Bunun üzerine Talat Paşa, Bâb-ı Ali'den çıkan Nafi ve Rauf Beyleri yanına çağırarak meselenin ne olduğunu sorunca Rauf Bey meseleyi olduğu gibi anlatmıştır. Talat Bey, olanları dinledikten sonra fırka mebuslarıyla görüşüklerini, ertesi günü Kâmil Paşa kabinesine adem-i itimat (güvensizlik) vererek düşürdükten sonra bu işi yapanları Ada Misafiri yapacaklarını ve İzzet Paşa riyasetinde bir kabine kurduracaklarını söylemiştir.³⁰

Askerlerin bu atamaları desteklemediklerini anlayan İttihatçılar, bir müddettir anlaşmazlık içinde oldukları Kâmil Paşa ile hesaplaşmak için harekete geçmişler ve Paşa'nın kabinede yaptığı değişikliklerle ilgili olarak arka arkaya gensoru önermeleri vermişlerdir. Kâmil Paşa'nın kabinede yaptığı değişikliklerle ilgili olarak 11 Şubat 1909 tarihinde altı gensoru önergesi gündeme gelmiştir.

Urfa Mebusu Saffet Bey 10 Şubat 1909 tarihli önergesinde Kâmil Paşa'nın kabinesine daha önce güvenoyu verildiğini, ancak daha sonradan Bahriye, Harbiye, Defter-i Hakani ve Maarif Nezaretlerinde değişiklikler yapılarak kabinde büyük değişim yaşandığını, Sadrazamın

²⁹ Karabekir, a.g.e., s. 422-423.

³⁰ Karabekir, a.g.e., s. 423-424.

gerekli açıklamaları yapması ve bu yeni oluşan kabinenin itimada sahip olup olmadığına anlaşılması için Kâmil Paşa'nın Meclise davet edilmesini istemiştir.

Gümölcine Mebusu İsmail Bey ve beş arkadaşının verdiği 11 Şubat 1909 tarihli gensoru önergesinde ise Harbiye ve Bahriye nazırları istifa etmedikleri halde meşrutiyete aykırı olarak değiştirilmelerinin sebebinin sadareten sorulmasını istenmiştir.

Şam Mebusu Süleyman Efendi tarafından verilen gensoru önergesinde, Meclisin itimadını almış birkaç nazırın birden bire değiştirildiklerini gazetelerden okunduğu belirtildikten sonra, bu değişimin sebebinin açıklanmadan yapılmasının bazı dedikodulara sebep olacağı, bu nedenle hangi sebebe dayanarak bu değişikliklerin yapıldığının sadaret makamından sorulması istenmiştir.

Urfa Mebusu Saffet Bey'in verdiği ikinci gensoru önergesinde ise Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın komiserliğe ait evrakı getirmeye teşebbüs etmesinden de anlaşılacağı gibi, Mısır Fevkalade Komiserliği'nin lüzumu kalmadığının anlaşılmasına rağmen hükümetin Harbiye Nazırı gibi önemli bir görevde bulunan bir kişiyi Mısır'a tayin etmesinin Mısır'a ait önemli bir hadisenin çıkmış olmasını göstermiş olduğundan bu konu hakkında açıklama yapmak üzere Kâmil Paşa'nın Meclise davet edilmesi istenmiştir.

Trabzon Mebusu Mahmut Mazhar Bey, başkanlığa verdiği gensoru önergesinde daha önce güvenoyu almış Harbiye ve Bahriye nazırlarının değişmesinin meşruti yönteme aykırı olduğundan bu yeni tayinlerin sebebinin Kâmil Paşa'dan sorulmasını istemiştir.

Altıncı ve son önergeyi veren Kengiri Mebusu Tevfik Efendi'nin verdiği gensoru önergesinde ise daha önce güvenoyu almış Harbiye ve Bahriye Nazırlarının değiştirilmesinin kamuoyunda fena tesir hasıl ettiği, ayrıca bu konuda Meclise bilgi verilmemesinin de meşrutiyete aykırı olmasından dolayı bunların sebebinin sadrazamdan sorulmasını istemiştir.³¹

³¹MMZC, Dev: 1, İct. Sen: 1, İ: 26, I, s. 570-571.

Gensoru önermelerini 13 Şubat 1909 Cumartesi günü Sadrazamın cevaplmasına karar verilmiş³² ve mebuslar belirtilen tarihte Kâmil Paşa'nın cevabını dinlemek üzere toplanmıştır. İttihat ve Terakki, Meclis'e hazırlıklı gelmiştir. Kâmil Paşa'nın Avcı Taburu'nu geri göndermek için Harbiye Nezareti'ne yazmış olduğu tezkereyi ele geçiren İttihatçılar, bunu gerektiği zaman kullanmak üzere, hatip olarak görevlendirdikleri Kastamonu Mebusu Yusuf Bey'e vermişlerdir.³³

Ancak Kâmil Paşa Meclise gelmemiş ve bir haber de göndermemiştir. Mebuslar buna sert tepki göstermiştir. Kengiri Mebusu Tevfik Efendi, *Sadrazam Paşa Hazretleri niçin gelmiyor ve niçin cevap vermedi? Millet böyle bu kadar heyecanda iken sebep nedir, onu bir kere telefonla sor-malı. Gelmediği halde Meclis hâl-i daimide bulunacaktır, gece de bekleyecektir. Bu saatte gelecekse haber versin, ne vakit gelecekse haber versin* diyerek tepkisini göstermiştir. Meclis Başkanının telefonla haber verme teklifi kabul olunmuştur. Bu arada bazı mebuslar diğer gensorulara geçmeyi önermişlerse de birçok mebus Sadrazam açıklama yapmadan başka bir işle ilgilenmeyi reddetmiştir. Bu arada Meclis Başkanı, Sadrazamın Meclis'e bir tezkere gönderdiğini söylemiştir. Kâmil Paşa tezkerede, Harbiye Nazırının değiştirilmesinin haricî işlerle ilgili olduğunu ve mevcut durumda bunun sebebinin açıklanmasının doğru olmayacağını belirttiikten sonra Avcı Taburu'nun geri gönderilmek istendiği iddiasını da reddetmiş ve açıklamasını 17 Şubat 1909 Çarşamba gününe ertelemek istediğini bildirmiştir:

Heyet-i Vükelânın tadilini müstelzim olan esbab hakkında Meclis-i Âli'ye bizzat gidip ita-yı izahata müsaraat arzusunda bulunmuştum. Harbiye Nazırının tebdilinin hal ve faslı ile uğraşmakta bulunduğumuz meseil-i mühimme-i hariciyemize şiddet-i taalluku olduğundan, bugün izahat-ı lazime itasının menafi-i mukaddese-i vatana iras edeceği derkar olan mazarrat sebebiyle heyet-i muhteremce nazar-ı ehemmiyetle telakkî edileceğine ve umum Mebusan-ı kiramca kanaatbahş olacağına emin olduğum izahatı önümüzdeki Çarşamba gününe talika (Gürültüler, söz isteriz sadaları) mecburiyet hasıl olmuştur.

³²MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 26, I, s. 572.

³³ Yusuf Kemal Tengirşek, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981, s. 106.

Bahriye Nazırının tebdili ise Arif Paşa Hazretlerinin ibrazı mukarrer olan kat'iyü'l- müfad istifanamesinin kabulünden ibaret bir emr-i tabîi olduğu gibi, Maarif Nezareti'ne Ziya Paşa Hazretlerinin tayini dahî nezaretin zaten açık bulunmasından ve vekilin istifa eylemesinden inbias eylemiştir. Bununla beraber, istizahatın mevzuunu teşkil eden tebeddül-i vükelâ meselesine terdifen Dersaadet'te bulunan Avcı Taburlarının çıkarılmasına dair Sadareten emir ita kılındığı ve bu emrin infazına vuku bulan muhalefet üzerine Harbiye Nazırının tebdil edildiği rivayet olunmakta olup, bu rivayetin dahi mücerred mebusan-ı kiramin takdiratını şimdiden idhal ve eskâr-ı umumiyeyi bir galeyan-ı nabecaya sevk etmek niyet-i mefsedetkaranesine mebnî olacağından, bu şayanın mugayir-i hakikat olduğunu şimdiden beyan ederim (Gürültüler, "Reis Bey, söz isterim sesleri).

Kanûn-ı Esâsîmizin kâfil olduğu idare-i meşrutanın muhafazası emrindeki mesai-i mütevaliyenin ciddiyetine en büyük delil de, Harbiye Nezareti'ne tayin olunan Nazır Paşa Hazretlerinin şahsıdır ki, iktidar-ı askerisini ve hamiyet-i vatanperverisini (Gürültü, "izahat kâfidir" sadaları) takdir etmeyecek bir sahib-i vicdan tasavvur edemediğim beyanına ibtidar kılındı efendim (Gürültüler).³⁴

Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey, *Kanun-ı Esasiye muhalif olan şeyi dinlemeyiniz* diyerek bağırış ve tezkere bitmeden Meclis'te tartışmalar başlamıştır. Ancak bir müddet sonra mebuslar tezkerenin alt kısmının okunmasına razı olmuşlardır.³⁵

Kâmil Paşa'nın tezkeresinden sonra, görevden alınan Harbiye Nazırı Ali Rıza ve Bahriye Nazırı Arif Hikmet Paşa'nın Meclis'e yazdıkları telgraflar okunmuştur. Sabık Harbiye Nazırı telgrafında, istifa etmediği halde Mısır Fevkalade Komiserliği'ne atandığını belirterek, hakkının muhafazasını Meclis'ten talep ediyordu. Sabık Bahriye Nazırı ise kanuna aykırı olarak görevden alındığını kaydederek, bunu protesto ettiğini bildiriyordu. Bu telgraflar Meclis'te *yaşasın Meşrutiyet* sedaları ile alkışlanmıştır.

Bu arada Beşiktaş önlerindeki donanmadan gelen bir telgraf ise başka bir tartışmaya yol açmıştır. Askerler nazırların görevden alınmasını meşrutî rejime aykırı görürlerken, "*neticesi vahim olabilecek ahvale*

³⁴MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, s. 591.

³⁵MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, I, s. 592.

meydan verilmemesi” için en kısa zamanda bu haksızlıktan geri dönüşmesini istiyorlardı. Bir anlamda Meclis tehdit ediliyordu. Abdülmecit Kruvazörü, Abdülhamit Kruvazörü, Zırhlı Asar-ı Tevfik, Peyk-i Şevket Kruvazörü, Zırhlı Feth-i Bülent, Zırhlı Mesudiye, Zırhlı Donanmayı Hümayun Komodoru ve Berki Satvet Kruvazörü subaylarının imzalayıp mühürlediği telgraf şöyleydi: Meclis-i Mebusan Riyaset-i Celilesine, Mâruzu çakerleridir. Merbutan huzur-ı Âsafânelerine ve suret-i musaddakası Sadaret-i Uzmaya takdim kılınan mufassal protestoda arz ve beyan edildiği üzere, Harbiye ve Bahriye Nazırlarının şöyle bir zamanda ve bila-sebeğ tebdilleri Meşrutiyete muvafık görülmeceği ve ileride şayan-ı teessüf ahvalin zuhur edeceği anlaşılmasına binaen, her halde husûsât-ı mâruzanın Meclis-i Mebusanca nazar-ı dikkate ve ehemmiyete alınarak icabının icrasına âcilen bezli inayet buyurulması ehemmiyetle rica olunur. Ol babda... 29 Kânunusani 1324.³⁶

Donanmadan gelen bu telgraf Meclis'te askerinin siyasetle uğraşıp uğraşamayacağı yolunda bir tartışmaya neden olmuştur. Ankara Mebusu Mahir Said Bey *askerler siyasete karışamaz* derken, Kütahya Mebusu Abdullah Azmi Bey *askerler, Meclis-i Mebusan'a istida vermekten memnu mudur efendim?* demiştir. Ankara Mebusu Talat Bey ise *selameti vatani tehlikede gören her fert karışabilir* diyerek askerlerin bu hareketini tasvip ettiğini açıklamıştır. Adı belirtilmeyen bir mebus da *her sahibi hamiyet olan, vatan için söyleyebilir* diyerek destek vermiştir. Meclis Başkanının sadrazamın erteleme talebine dönmesiyle asker-siyaset ilişkisi tartışması bitmişse de bir müddet sonra tekrar başlamıştır.

İstanbul mebusu Zehrab Efendi donanma askerinin heyecan içinde olduğunu açıklamasının yanlışlığına dikkat çekmiştir: “Hele şu donanmanın süvarileri tarafından gelen varakayı anlayamıyorum, Bunların kendileri burada hasbel hamiyet hasbel vazife memur iken, kendi yedlerindeki kuvvetin senedi hiçbir kimsenin yedinde mevcut değil iken, kendileri nasıl gelip de diye bilirdi ki heyecan var, asayiş muhtel olur? Bize kalkıp da asayiş muhtel olmak tehlikesindedir”. Zehrab Efendi donanma zabitlerinin neden böyle açıklama yapıpklarını izah etmelerini istemiştir.

Zehrab Efendi'ye cevap İstanbul mebusu Hüseyin Cahit Bey'den gelmiştir. Hüseyin Cahit Bey, *Öyle demiyor. Lütfediniz, heyecan içindeyiz*

³⁶MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, I, s. 598-599.

demek ne demektir? Kuvve-i askeriyyeyi, kuvve-i milliyeyi tutan asker; "Heyecan içindeyim, galeyana içindeyim" derse, o nasıl olur?"

Zehrab Efendi daha sonra nazırların kanunsuz azlinin meşrutiyete darbe olduğunu kabul etmekle beraber, meşrutiyeti korumanın herkesin görevi olduğunu, ancak ilk önce Meclisin görevi olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, ordu ancak meclisin dağılmış olması halinde resen yetkisini kullanabilirdi. Fakat ona göre, *Meclisi Ali, bu milletin vekili, bu millet-i mücesseme burada mevcut olduğu halde, bunun haricinde bir kuvvet kalkıp da Meşrutiyet ihlâl olundu. Ben bunu böyle takdir ediyorum bunu reddedeceğim* deme yetkisine sahip olamazdı.

Kangırı mebusu Tevfik Efendi, *Askere iftira etmeyiniz* diye bağırınca Zehrab Efendi, *İftira yok, Meşrutiyete darbe vuruyor* diye karşılık vermiş ve şöyle devam etmiştir: "Meşrutiyete darbe vuruyor. Yâni Meclis-i Aliye ait olan takdir salahiyeti gibi bir mesele-i siyasiyenin Meşrutiyete muvafık olup olmamak meselesi bu Meclis-i Aliye aittir. Yok, katiyen kuvve-i askeriye, bu salâhiyeti haiz değildir. Eğer bu nazariyeyi kabul ederseniz pek vahim bir hat takip etmiş olursunuz".³⁷

Amasya Mebusu İsmail Hakkı Bey, ordudan meşrutiyeti haleldar edecek bir hareketin olamayacağını söylemiştir: *Kanımı dökeceğim ordu, "bu Meşrutiyeti kazandırdı. Orduya medyun-ı şükranız. Orduda hiçbir alçak adam tasavvur edemem ki Meşrutiyeti haleldar edecek bir harekette bulunsun.*

Bolu Mebusu Habip Efendi de Zehrab Efendi'nin bahriye zabitlelerinin Meclise başvurmalarının uygun olmadığı yönündeki görüşüne karşı çıkmıştır. Normal şartlarda bunun doğru olmayacağını, ancak onların meşru bir yol takip etmek istediklerini, yeni gelen nazırın *istibdadın* ihyasına çalışacağını gördükleri için yapılan tayine karşı çıktıklarını, bu nedenle hareketlerinin hata olarak görülmemesi gerektiğini öne sürmüştür: *Ben, iki nokta-i nazardan söz söylemek istiyorum. Birisini, Zehrab Efendi'nin sözüne karşı. Buyurdular ki, Bahriye Zabitanın bu yolda bir mazbata ile Meclis-i Mebusan'a müracaat etmeleri muvafık değildir, dediler. Vakıa bu nefsi emirde muvafık olmayabilir ve olmaz da. Fakat bunlar meşru bir tarik takip etmek istiyorlar. Zira diyorlar ki, başımıza konulmuş olan Hüsnü Paşa, devri sabıkta hafiyeliğiyle, vesair birtakım ahvali hususiyesiyle fena bir mevki kazanmıştır. Bu adam bu mevkie gelmekle, biz asker olduğumuz*

³⁷MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, I, s. 601-602.

*için itaate mecburuz, borçluyuz. İtaat ettiğimiz halde donanmalarımız yine Ha-
liç'e hapsedilecek. Bir kuvvet kalmayacak. İstibdadın ihyasına bu vesile ile ça-
lışacaklar. Bunun için biz bunu kumandan tanıyamayız. Zira biz tanırsak, ita-
ate mecburuz diyorlar. Bundan dolayı vaki olan hareketlerinin bir hata gibi
telâkki edilmemesi lâzımdır.*

Habip Efendi konuşmasını çok tartışılacak şu cümlelerle bitirmiştir: *İşte bu esbaba binaen cümlemizden, yaralı bir aslan gibi yerde yatan çırpı-
nan vatanımızın selâmeti namına bir şey istirham ederim ki, Sadrazama adem-i
itimat beyan edilip, Padişah'tan evvela muhterem Ordumuzun süngüsüne,
sonra Donanmamızın topuna istinaden yeni bir Başvekilin tayinini istirham
ederiz. (Alkış).*³⁸

Tartışmalar devam ettiği sırada Kâmil Paşa'dan bir tezkere daha gelmiştir. Kâmil Paşa tezkerede açıklamasının ertelenmesi talebini tek-
rarlıyordu. Paşa, ortada dolaşan şayiaların önemi olmadığını, yapıla-
cak açıklamaların ikna edici olmasının gerekli olduğunu, ancak zama-
nın buna müsait olmadığını, dolayısıyla açıklamasını Çarşamba günü
yapacağını ifade etmiştir. Bu tezkereden sonra Prizren Mebusu Yahya
Bey, İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi ve Bolu Mebusu Habip
Efendi yaptıkları konuşmalarda Sadrazam Kâmil Paşa'ya güvensizlik
oyu verilmesini istemiştir. Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa ise açık-
lama dinlenilmeden güvensizlik oyu verilmesine taraftar olmamıştır.
İstanbul Mebusu Mustafa Asım Efendi, Kâmil Paşa'nın gönderdiği her
iki tezkerenin usule aykırı olduğunu, zira Paşa'nın erteleme isteğini
yazılı olarak belirttiğini, hâlbuki sözlü olarak dile getirmesi gerektiğini
söylemiştir.³⁹

Bu arada Meclis Başkanlığı'na 102 mebusun imzaladığı bir önerge
verilmiştir. Önergede kabinedeki değişiklik hakkında açıklama yap-
maktan kaçınan, böylece devletin iç ve dış siyasetini belirsizlikte bira-
karak Meşrutiyeti tehlikeye atan Sadrazam Kâmil Paşa'ya güvensizlik
oyu verilmesi teklif ediliyordu. On beş mebusun isteği üzerine, öner-
genin isim okunarak oya sunulmasına karar verilmiştir. Tam bu sırada
Kâmil Paşa'dan bir tezkere daha gelmiştir. Kâmil Paşa üçüncü tezke-
resinde mebuslara istifa tehdidinde bulunuyor ve Meclis'te yapacağı

³⁸MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, I, s. 604-606.

³⁹MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, I, s. 603-606.

açıklamayı da basına vereceğini belirtiyordu: *Taraf-ı Senaveriden Meclis-i Mebusan'da izahat itasının Çarşamba gününe taliki esbabına dair ikinci defa olarak yazılan tezkere-i âcizi üzerine Meclisce kanaat hasul olmayarak galeyân-ı efkârın devam etmekte olduğu istilaat-ı vakıadan anlaşılmalıdır. Kanûn-ı Esâsî'nin 38. maddesine riayet olunmadığı halde galeyân-ı efkârdan dahilen ve haricen husûle gelecek vahametinin mesuliyeti badilerine ait olmak üzere hemen bil'istifa mühr-i Hümayûnu Zat-ı Şahaneye arz ve takdim ile Meclis-i Mebusan'a hazırlamakta olduğum beyanatı matbuat vasıtasıyla neşr ve ilana mecbur olacağımdan bu babda cevab-ı âlilerine muntazır olduğumun beyanına ibtidar kılındı.*

Bu tezkere de mebusları güvensizlik oyu vermekten alıkoyamamıştır. Yapılan oylamada kabineye, 8 güvenoyuna karşılık 196 oyla güvensizlik oyu verilmiş ve Hükûmet düşürülmüştür. Selanik Mebusu Cavit Bey bu sonucu, *yaşasın hakimiyet-i milliyemiz* diyerek karşılamıştır. Kastamonu Mebusu Yusuf Kemal Bey de *Osmanlı mebusları millet-i Osmaniyenin tarihinde kuvvete müstenid olmayıp, sırf hakka müstenid olarak bugün hakimiyetini gösteriyor. O şerefe nail olduğunuzdan dolayı cümlenize beyanat-ı tebrikat ederim* demiştir.⁴⁰ Böylece Türk Siyasî Tarihi'nde ilk kez bir hükûmet başkanı gensoru neticesi güvensizlik oyu ile iktidardan

⁴⁰MMZC, Dev.: 1, İct. Sen.: 1, İ.: 27, I, s. 610-611; Kâmil Paşa'nın Meclis'te yapamadığı açıklama, 3 Nisan 1909 tarihli **İkdam** gazetesinde yayınlanmıştır. Kâmil Paşa bu açıklamasında genel olarak İttihatçıları hükûmete müdahale etmekle suçlamıştır. Bk. **İkdam**, 21 Mart 1325; Kâmil Paşa'nın İttihatçılara yönelik eleştirilerini Selanik Mebusu Rahmi Bey cevaplamıştır. Bk. Selanik Mebusu Rahmi, "Kâmil Paşa Hazretlerine", **Tanin**, 22 Mart 1325.

düşürülmüştür.⁴¹ Bu eylem uzun müddet tek olma özelliğini korumuştur.⁴²

Kâmil Paşa daha sonra gazetelere verdiği röportajlarda, Meclisin anayasaya aykırı davrandığını savunmuştur: “Bir nazırı veya Meclis-i Vükela Reisini derhal izahatta bulunmaya mecbur edecek hiçbir kuvvet yoktur. Dünyanın bütün parlamentoları bu babda Meclis-i Mebusanımızın büsbütün aksi fikirdedirler. Bundan başka takririmde de gördüğünüz veçhile Kanun-ı Esasi'nin 38. Maddesi de bu fikri mütezammındır. Yevm-i izahatı tehir eylemekliğim Kanun-ı Esasi'ye muvafıktır. Hâlbuki Meclis-i Mebusan bu tehiri kabul etmeyerek Kanun-ı Esasi'ye mugayir hareket etmiştir”.

⁴¹ Kanun-ı Esasiye göre bu tarihte hükümetin güvensizlik oyu ile düşürülmesi söz konusu değildir. Zira o tarihte hükümetin siyasi sorumluluğu söz konusu değildir. Gensoruyu düzenleyen 38. maddeye göre, mebuslar çoğunlukla hükümetten birinin gensoru önermesini cevaplamak için meclise gelmesini isterse, ilgili hükümet üyesi ya bizzat mecliste bulunacak ya da maiyetindeki memurlardan birini göndererek sorulacak sorulara cevap verecektir. Bununla beraber, nazır gerekli görürse sorumluluğu üzerine alarak cevabını erteleme hakkına da sahiptir. Gensoru neticesinde verilecek güvensizlik oyu ile nazırların veya hükümetin düşürülebileceğine dair bir kayıt yoktur. Bu usul ancak 21 Ağustos 1909 tarihinde yapılan anayasa değişiklikleri sonrası uygulamaya geçmiştir. 30. Maddede yapılan değişiklikle hükümet üyeleri Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu hale getirilmiştir. Artık nazırlar, hükümetin genel siyasetinden müstereken ve kendi nezaretlerindeki işlerden de şahsen Mebusan Meclisi'ne karşı sorumlu olacaklardır. 38. maddesinde yapılan değişiklikle ise, bir nazır hakkında mecliste çoğunluğun oyu ile güvensizlik oyu verilirse, nazır görevinden düşecektir. Sadrazam hakkında güvensizlik oyu verilirse kabine iktidardan düşürülmüş olacaktır. Ancak bu dönemde yasal zemini tam oluşturulmasa bile Meclisin parlamenter sistemde hakkı olan güvensizlik oyu hakkını kullanması ve sadrazamın da bunu görerek istifâ etmesini dikkate almak gerekmektedir. Dolayısıyla o günün şartları açısından hükümetin güvensizlik oyuyla düştüğünü kabul etmek gerekir diye düşünüyoruz.

⁴² Kâmil Paşa'nın düşürülmesinden tam 68 yıl sonra 31 Aralık 1977 tarihinde bir gensoru sonrası yapılan güven oylaması neticesi, Süleyman Demirel Hükümeti düşürülmüştür. Şeref İba, **Parlamenter Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği**, Ankara 1997, s. 114; Demirel Hükümeti'nin düşürülmesinden 21 yıl sonra da bir gensoru neticesi Mesut Yılmaz Hükümeti düşürülmüştür. TBMM Genel Kurulu'nun 25 Kasım 1998 günü yaptığı 24. Birleşimde, Devlet Bakanı Güneş Taner ve Başbakan Mesut Yılmaz hakkında verilen gensoru önergelerinin ayrı ayrı görüşülmeleri sırasında Devlet Bakanı Güneş Taner 315 güvensizlik oyu ile Başbakan Mesut Yılmaz başkanlığındaki III. Yılmaz Hükümeti ise 314 güvensizlik oyu ile düşürülmüştür.

Kâmil Paşa Meclis'e gelmemesinin ise Meclis'te oluşan tablodan kaynaklandığını açıklamıştır. Paşa, mebusları teşvik için Meclis'te zabitlerin bile dolaştıkları haber verilince Meclis'e gitmemeyi tercih ettiğini ifade etmiştir. Mebuslar açıklamasını erteleme hususundaki hakkını tanımayınca da istifasını verdiğini kaydetmiştir.

Kâmil Paşa röportajda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin hükümetin her işine müdahale ederek memleketi bizzat idare etmek istediğini de belirtmiş, nazırlıklardaki değişikliklerin Padişahın etkisi ile olduğu iddiasını ise reddetmiştir.⁴³

Kâmil Paşa'nın iktidardan düşürülmesinde askerlerin de rolü olduğu anlaşılmaktadır. Birçok kaynakta gensoru müzakerelerinin Meclise gelen askerlerin kontrolü ve baskısı altında yapıldığı belirtilmiştir. Daha önceki gensoru da Kâmil Paşa'yı alkışlarla uğurlayan mebuslar, askerlerin tepkisi ve baskısından da etkilenerek Paşa'ya güvensizlik oyu vermişlerdir. İngiliz elçiliği kayıtlarına göre, görüşmeler sırasında *Mecliste ve lobilerde şiddetli olaylar meydana gelmiş: Subaylar ve İttihat ve Terakki Cemiyeti taraftarları mebuslara tabancalarını göstererek, onlara gözdağı vermişlerdir.*⁴⁴Görüşmeler sırasında donanma da Sirkeci'ye dayanmıştır.⁴⁵

İttihatçılardan Halil Mentеше de zabitlerin Meclise gelerek mebuslar üzerinde baskı kurduğunu doğrulamıştır. Gensoru günü Meclise gelen Mizancı Murat'ın *Bu zabitler ne arıyor burada?* demesi üzerine Halil Bey, *“Elbette gelecekler, hayatları ve şerefleri pahasına istihsal ettikleri Meşrutiyet'i tehlikede görüyorlar. Sen hürriyet uğrunda ağarttığım sakallarını bu hürsle mürteci olarak dökeceksin demıştır.*

Yine Halil Mentеше, Sadrazamın ordu zabitanı ve donanmadaki galeyandan dolayı cevap vermeye cesaret edemediğini yazmaktadır: *“...Kâmil Paşa'nın Harbiye Nazırı ile Bahriye nazırını azlederek kendisinin ve Padişahın arzu ettiklerini getirmeye teşebbüs ettiği işitildi.*

⁴³ “Kâmil Paşa ile Mülakat”, **İkdam**, 4 Şubat 1324, s. 3.

⁴⁴ Yaşar Özüçetin-Siddik Yıldız, “İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebucan'ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti”, **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Erzurum 2009 13, s. 18

⁴⁵ **Halil Mentеше'nin Anıları**, Hazırlayan: İsmail Arar, İstanbul 1986, s. 152.

Meclis riyasetine bir istizah verdik. Bu takrirden benim de imzam vardır. Bu hareket gerek ordu zabitanı, gerek Bahriye zabitanı arasında galeyan tevliid etti. Donanma Sirkeci'ye dayandı. Bunun üzerine Sadrazam istizah takririne cevap vermek cesaretini göstermeyerek istifa edip çekilmişti".⁴⁶

Tanın başyazarı ünlü İttihatçılardan Hüseyin Cahit, askerî baskı olduğunu kabul etmekle beraber bunu *Bahriye, Meclis-i Mebusan ve Meşrutiyet tarafında mevki alıyordu* şeklinde yorumlamıştır.⁴⁷

Sina Akşin de Meclis üzerinde askeri baskı olduğunu kabul etmektedir, ancak İttihat ve Terakki'nin Meclisteki çoğunluğuna dikkat çekerek bu baskı olmadan da Kâmil Paşa'nın düşürülebileceğini belirtmektedir.⁴⁸

İttihat ve Terakki merkezi umumisi Kâmil Paşa'nın düşürülmesinden sonra Cemiyetin vilayet merkezlerine 15 Şubat 1909 tarihinde gönderdiği yazıda, *Beşiktaş pişigahındaki donanma efradı umumen kardeşlerimizden ibaret olduğundan meşrutiyete karşı vurulan bu darbe üzerine sadrazamı protesto ediyor*⁴⁹ diyerek askerinin tepkisini doğrulamış ve meşruluğunu savunmuştur.

Dönemin ünlü muhaliflerinden Mehmed Selahattin Bey baskıyı daha da ileri götürerek Kâmil Paşa'nın Meclise gelmesi durumunda öldürüleceğini iddia etmiştir: *Kâmil Paşa kabinesine güvensizlik oyu verildiği gün, Paşa Meclise gelseydi, meclis kapı ve koridorlarına, Ayasofya meydanına yerleştirilmiş İttihat ve Terakki fedailerini tarafından katledilecekti. Bu cinayetin işlenmesine Almanya'nın İstanbul büyükelçisi Baron Mareşal Dö Biberştayn ve Mareşal Golç Paşa'nın gizli teşebbüs ve tertipleri sonucunda, İttihat ve Terakki Cemiyeti karar verdi.*⁵⁰

⁴⁶ Halil Mentese'nin Anıları, s. 152.

⁴⁷ Yalçın, "Meşrutiyet Hatıraları 1908-1918", **Fikir Hareketleri**, Sayı: 97, s. 293.

⁴⁸ Sina Akşin, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İstanbul 1994, s. 31.

⁴⁹ Süleyman Kani İrtem, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2003, s. 91

⁵⁰ Mehmed Selahattin Bey, **İttihat ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İstanbul 1990, s. 28-29.

Bunların yanında belirtilmesi gereken konulardan birisi de Kâmil Paşa'nın düşürülmesi meselesi sırasında askerler arasında bir iç çatışma riskinin ortaya çıkmış olmasıdır. Zira II. Ordunun bazı subayları yeni hükümeti desteklemediklerini belirtirken I. ve II. Ordu'nun bazı subayları da Harbiye Nazırını desteklediklerini belirten telgraflar çekmişlerdir.⁵¹

Diğer taraftan ilginç bir durum da Kâmil Paşa'yı düşüren İttihatçıların İngiltere'ye izahat verme ihtiyacı hissetmeleridir. İttihat ve Terakki, *Times* ve *Daily Telegraph* gazetelerine gönderdikleri açıklamada, meşrutiyete aykırı davranışları nedeniyle Kâmil Paşa'yı düşürmek mecburiyetinde kaldıklarını belirttikten sonra yeni sadrazam kim olursa olsun milletin genel arzusuna bağlı olarak İngiltere ile *halisane bir muhabbet politikası* takip etmeye mecbur olacağını ifade etmişlerdir: *Kâmil Paşa Meşrutiyete aykırı durum ve hareketleriyle bizi kendisini düşürmek mecburiyetinde bırakmış olduğundan yarın ki sadrazam her kim olursa olsun Osmanlı milletinin umumi arzusuna bağlı olarak İngiltere ile halisane bir muhabbet politikası takip ve tevsüine mecbur olacağını İngiltere eskâr-ı umumiyesi karşısında alenen açıklamayı vecibe addederiz. Diğer taraftan İngiltere'nin eskiden beri süregelen muhabbeti kişilere değil Osmanlı milletinin umumuna maruf olduğuna tam bir kanaatimiz bulunduğundan Osmanlı hükümetinin büyük ve mehib İngiliz kavminin muhabbet ve meveddetine eskiden olduğu gibi ve sonuna kadar itimat edilebileceğine eminiz....*⁵²

SONUÇ

II. Meşrutiyet'in ilanının hemen sonrası Said Paşa'nın istifasıyla boşalan Sadrazamlığa 5 Ağustos 1908 tarihinde Kâmil Paşa tayin edilmiştir. İlk başlarda Kâmil Paşa'nın İttihat ve Terakki ile ilişkileri iyi gitmiş, ancak İttihat ve Terakki'nin hükümete müdahaleleri arttıkça bu ilişki bozulmuştur. Kâmil Paşa'nın 10 Şubat 1909 tarihinde Harbiye ve Bahriye Nazırlarını değiştirmesi ve meşrutiyeti korumak için İstanbul'a getirilen Avcı Taburlarını geri göndermek istemesi İttihatçıları endişelendirmiş ve Paşa hakkında gensoru önergesi verilmiştir.

⁵¹ Aykut Kansu, *İttihadçıların Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913*, İstanbul 2016, s. 48-49.

⁵² *II. Meşrutiyetin İlk Yılı*, İstanbul 2018, s. 292.

Bu arada Beşiktaş'ta bulunan gemi kaptan ve subayları Bahriye Nazırının değişmesine itiraz etmiş ve hatta bu tepkilerini seçtikleri temsilcileri vasıtasıyla yazılı olarak Sadrazama ve Meclise de iletmışlerdir. Ancak Sadrazam Kâmil Paşa ile görüşen temsilci Rauf Bey üstü kapalı da olsa sadrazamı tehdit etmiştir. Bu II. Meşrutiyetin ilanıyla eksik de olsa parlamenter sisteme geçen Osmanlı'da sivil idareye ilk tehditti. Rauf Bey, donanmadaki subayların Kanun-ı Esasi'ye sadakat yemini ettiklerinden yeni atanan Bahriye Nazırından rahatsız oldukları için "heyecan içinde" bulduklarını ve ortamın bir barut fıçısı gibi olduğunu, bu nedenden ötürü bir hadisenin çıkabileceğini söylemiştir. Bu Türkiye'de tekrarlanacak "genç subaylar rahatsız" sözünün ilk öncüsüdür denebilir.

Askerler sadece Sadrazamı tehdit etmekle kalmamış, Kâmil Paşa hakkında verilen gensoru sırasında Meclise gelerek mebusları da baskı altına almışlardır. Beşiktaş önlerindeki donanmadan gelen bir telgrafta ise askerler nazırların görevden alınmasını meşrutî rejime aykırı olduğu, bu nedenle *neticesi vahim olabilecek ahvâl meydan verilmemesi* için en kısa zamanda bu haksızlıktan geri dönülmesi istenmiştir. İddiaya göre Meclis üzerindeki baskıyı öğrenen Kâmil Paşa da Meclise gelmemiştir. Paşa'nın Meclise gelmemesi üzerine hakkında güvensizlik oyu verilerek iktidardan düşürülmüştür.

Bunun yanında Mecliste mebuslar arasındaki tartışmalar sırasında asker-siyaset ilişkilerine dair bazı görüşler de dile getirilmiştir. İstanbul mebusu Zehrab Efendi donanma askerinin heyecan içinde olduğunu açıklamasının yanlış olduğunu savunmuştur. Zehrab Efendi meşrutiyeti korumanın herkesin görevi olduğunu kabul etmekle beraber bu sorumluluğun ilk önce Meclisin görevi olduğunu, askerinin bu sorunluluğu ancak meclisin dağılmış olması halinde resen kullanabileceğini dile getirmiştir. Zehrab Efendi sanki ileriye görürcesine "Eğer bu nazariyeyi kabul ederseniz pek vahim bir hat takip etmiş olursunuz" diyerek ileride doğurabileceği sıkıntıyı dile getirmiştir.

Bolu Mebusu Habip Efendi ise askerlerin hareketinin meşru olduğunu ve "istibdadın" ihyasına çalışacağını gördükleri için yapılan tayine karşı çıktıklarını belirterek ordunun bazı durumlarda siyasete müdahale etmesini normal bulduğunu açıklamıştır. Habip Efendi,

“Padişahтан evvela muhterem Ordumuzun süngüsüne, sonra Donanmamızın topuna istinaden yeni bir Başvekilin tayinini istirham ederiz” demesi asker-siyaset ilişkilerinde yeni bir dönemin başladığını göstermektedir. Bu olay iç siyasette ordunun etkisinin ve öneminin artması açısından bir dönüm noktası olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul 1995.
- Akşin, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İstanbul 1982.
- Aktar, Yücel, **II. Meşrutiyet Dönemi Öğrenci Olayları 1908-1918**, İstanbul 1990.
- Bayur, Hilmi Kamil, **Sadrızam Kamil Paşa**, İstanbul 1954.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, I/II, Ankara 1991.
- Bayur, Yusuf Hikmet, **Türk İnkılabı Tarihi**, II/IV, Ankara 1991.
- Cullagh, Francis Mc., **Abdülhamid'in Düşüşü**, Türkçesi: Nihal Önal, İstanbul 1990.
- Gazel, Ahmet Ali, **Hüseyin Cahit (Yalçın) Bey'in Siyasi Hayatı (1908-1913)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2000.
- Graves, P. Philip, **İngilizler ve Türkler**, (Tercüme: Yılmaz Tezcan), Ankara 1999.
- Halil Mentеше'nin Anıları**, Hazırlayan: İsmail Arar, İstanbul 1986.
- Hüseyin Cahit Yalçın, “Meşrutiyet Hatıraları”, **Fikir Hareketleri**, nr. 71, Şubat 1935- nr.224, 5 Şubat 1938.
- İba, Şeref, **Parlamentar Denetim Yolları, Etkinliği ve Susurluk Örneği**, Ankara 1997.
- İnal, Mahmut Kemal, **Son Sadrızamlar**, III, İstanbul 1982.
- Kansu, Aykut, **İttihadçılarının Rejim ve İktidar Mücadelesi 1908-1913**, İstanbul 2016.
- Karabekir, Kâzım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909**, İstanbul 1993.

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi

II. Meşrutiyetin İlk Yılı, İstanbul 2018.

Mehmed Selahattin Bey, **İttihad ve Terakki'nin Kuruluşu ve Osmanlı Devleti'nin Yıkılışı Hakkında Bildiklerim**, Sadeleştiren: Ahmet Varol, İstanbul 1990.

Tengirşek, Yusuf Kemal, **Vatan Hizmetinde**, Ankara 1981.

Yaşar Özüçetin-Sıddık Yıldız, "İkinci Meşrutiyet Devrinde Meclis-i Mebucan'ca Düşürülen İlk Kabine: Kâmil Paşa Hükümeti", **Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 13, Erzurum 2009, s. 11-24.

Akşin, Sina, **Şeriatçı Bir Ayaklanma 31 Mart Olayı**, İstanbul 1994.

İrtem, Süleyman Kani, **31 Mart İsyanı ve Hareket Ordusu**, Hazırlayan: Osman Selim Kocahanoğlu, İstanbul 2003.

**SEMPOZYUM
FOTOĞRAFLARI**



Foto 1: Sempozyum Açılış Salonu



Foto 2: Prof. Dr. Mehmet Ali BEYHAN'ın sempozyum açış konuşması



Foto 3: Prof. Dr. Salih KARACABEY'in sempozyum açış konuşması



Foto 4: Yozgat Valisi Kemal YURTNAC'ın sempozyum açış konuşması



Foto 5: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 6: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 7: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 8: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 9: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 10: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 11: Sempozyum oturumlarından kareler



Foto 12: Sempozyum Değerlendirme ve Kapanış Oturumu
(soldan sağa) Dr. Nihat BÜYÜKBAŞ, Prof. Dr. Salih KARACABEY, Prof.
Dr. Mehmet Ali BEYHAN, Prof. Dr. Taha Niyazi KARACA